XIIIe JAARGANG. DEEL I.

DE XXE EEUW

MAANDSCHRIFT VOOR LETTEREN, KUNST, WETENSCHAP EN POLITIEK.

[NIEUWE REEKS VAN HET TWEE-MAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT.]

HOOFDREDACTEUR: L. VAN DEYSSEL.

MEDEWERKERS: Dr. A. ALETRINO, Dr. FRANS BASTIAANSE, JOH. H. BEEN, Dr. J. D. BIERENS DE HAAN, Dr. P. BIERENS DE HAAN, Dr. H. J. BOEKEN, Prof. G. J. P. J. BOLLAND, Dr. P. C. BOUTENS, Prof. Dr. H. BRUGMANS, G. BUSKEN HUËT, RICHARD DE CNEUDT, Mr. F. COENEN Jr., Dr. ALPH. DIEPENBROCK, Prof. Dr. D. VAN EMBDEN, Mr. F. ERENS, F. VAN DER GOES, HERM. HEIJERMANS Jr., W. G. HONDIUS VAN DEN BROEK, G. VAN HULZEN, Dr. D. G. JELGERSMA, Prof. Dr. G. JELGERSMA, JAN KALFF, Prof. Dr. G. W. KERNKAMP, Dr. R. A. KOLLEWIJN, J. DE KOO, J. KOOPMANS, PROSPER VAN LANGENDONCK, Dr. J. H. LEOPOLD, JAC. VAN LOOY, Mr. H. P. MARCHANT, G. H. MARIUS, JOH. DE MEESTER, Mr. S. MULLER Fzn., F. NETSCHER, CHR. NUIJS, EDMOND VAN OFFEL, AUG. PEAUX, ARY PRINS, J. REDDINGIUS, GIZA RITSCHL, P. H. RITTER Jr., HERMAN ROBBERS, NICO VAN SUCHTELEN, STIJN STREUVELS, HERMAN TEIRLINCK, Prof. Dr. A. VERMEYLEN, Dr. JAN VETH, K. VAN DE WOESTIJNE, E. A. ✱ ✱ ✱

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR SCHELTEMA EN HOLKEMA'S BOEKHANDEL ✱ ✱ ✱ ✱ ✱ MCMVII.

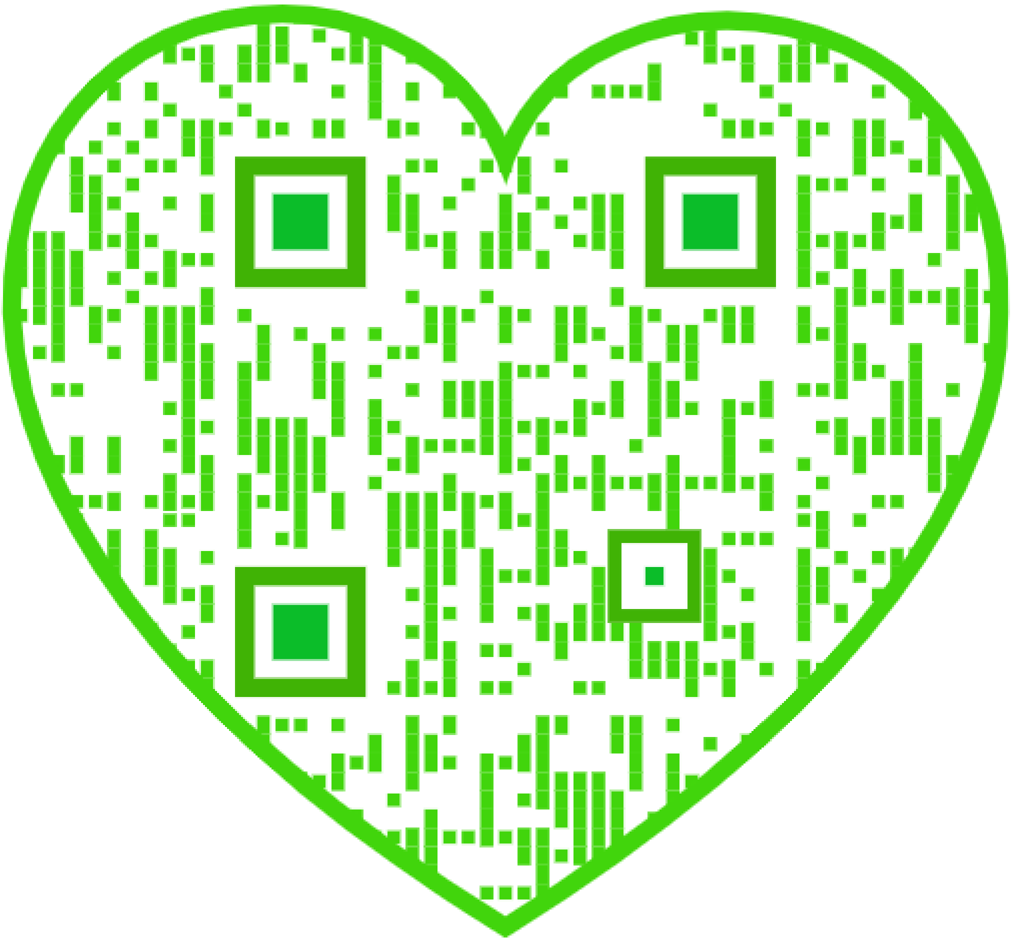

INHOUD.

(Januari 1907, Afl. 1.) Bladz.

Emile Verhaeren	DR. JULIUS DE BOER	1
De Heilige Tocht (*Vervolg*)	ARY PRINS	16
Wat de crimineele anthropologie ons leert	DR. A. ALETRINO	23
Kleine Liederen	DR. P. H. VAN MOERKERKEN	48
Uit het dagboek van een hypochonder	J. EVERTS JR.	57
Nederlandsche letterkunde van den tegenwoordigen tijd	L. VAN DEYSSEL	78
Staatkundige Kroniek	MR. H. P. MARCHANT	122

(Februari 1907, Afl. 2.) Bladz.

Immanuel Kant als Philosoof	DR. D. G. JELGERSMA	129
Gedichten	DR. H. J. BOEKEN	180
Schetsen	P. H. RITTER JR.	183
De Bergstroom	HENDRIK KROON	198
Prof. de Boer over Nietzsche	DR. A. DIEPENBROCK	202
Verzen	AUG. PEAUX	219
Wat de crimineele anthropologie ons leert *(Slot)*	Dr. A. ALETRINO	221
Gedichten	S. BONN	243
Buitenlandsch Staatkundig overzicht	CHR. NUIJS	248

(Maart 1907, Afl. 3.) Bladz.

Nederland en België	JHR. MR. G. W. VAN VIERSSEN TRIP	259
Uit het dagboek van een hypochonder	J. EVERTS JR.	295
Verzen	J. VANDEWATER	338
De Theologie der liefde	EMILE ERENS	340
De Louteringsberg	DR. H. J. BOEKEN	346
De Hollandsche Schilderkunst in de negentiende eeuw	DR. JAN VETH	352
Jan Hofker	L. VAN DEYSSEL	369
Staatkundige Kroniek	MR. H. P. MARCHANT	376

EMILE VERHAEREN [1)]

DOOR

JULIUS DE BOER.

La multiple Splendeur.

De schoonheid heeft hare realiteit in den geest. Zij is de identiteit van het zinnelijk-geestelijk schijnen en de schoone Idee. Zij is de zich uit de natuur en het menschelijk leven bevrijdende geest der kunst, en zij kan als *poëzie*, die al het natuurlijke en menschelijke in hoogste instantie vergeestelijkt, stijgen tot absolute idealiteit.

Waar het zinnebeeld zoo vervluchtigd en doorzichtig wordt in zijn ideëel schijnen, dat het ons klaar wördt dat de geest in de hoogste phase, waarin al het voorafgaande wordt opgeheven, slechts schijnt voor den geest, *aanschouwen* wij het schoone *geestellijk*, *intellectueel*.

»Intellectual beauty" was voor Shelley het zuiverst kunstschoon. En Spinoza, die al het zinnelijke onzuivere en troebele redelijkheid noemde, sprak van de hoogste liefde als »amor intellectualis."

Geestelijke aanschouwing staat niet naast zinnelijke aanschouwing, maar, zooals al het zinnelijke opgeheven moment is van al het geestelijke, is ook het zinnelijk aanschouwen opgeheven moment van het geestelijk aanschouwen.

Alle schoonheid, alle kunst, is zinnelijk en geestelijk in eenen; maar de hóogste kunst, absoluut en niet relatief ge-

1) Zoo als men weet, komt de dichter Verhaeren deze maand eenige voordrachten in Nederland houden en treedt dan voor het eerst op 15 Januari a. s. in de kleine zaal van het Concertgebouw te Amsterdam, ten 8 uur des avonds.
REDACTIE XXE EEUW.

dacht ten opzichte van bepaalde kunstscheppingen, is de hoogst vergeestelijke kunst. De poëzie verschijnend in het woord, en die ook alle andere kunsten met hare idealiteit doordringt, is de hoogste vergeestelijking van het schoone. Maar ook in haar eigen spheer laat de poëzie een stijging toe van het zinnelijke tot het geestelijke. De »intellectual beauty", naar de hoogste beteekenis van Shelley's woord, is de tot zuivere *idealiteit* verheven schoonheid der *poëzie*.

De kunst kiemt, groeit en bloeit in het subjectieve, in de vrije persoonlijkheid. Doch het is de absolute *Idee* die in het subject de objectieve voorstelling of phantasie te voorschijn roept en daaraan naar ideëel schijnen meedeelt. Ontvankelijkheid en scheppingsvermogen, gevoel en verbeelding, gewaarwording en voorstelling, intuïtie en phantasie, zijn in den kunstenaar ongescheiden-onderscheiden. De kunst, in hoogsten aanleg en volkomenste ontwikkeling als poëzie, waartoe het subject zich, onder de bestraling der absolute Idee, geobjectiveerd heeft, om als het schoone te schijnen, is, naast de absolute religie en philosophie, het hoogste en volmaaktste moment des geestes, de absolute Idee zelf in de gestalte der schoonheid.

Geen dichter is misschien zoo sensitief en zoo intellectueel tevens als *Emile Verhaeren*. Het zinnelijke echter, vooral in zijn latere werken, heeft, bij alle bijzondere en persoonlijke kleur, zulk een wijduitstralenden gloed van algemeene menschelijkheid, dat ieder voor poëzie ontvankelijke zich daarin herkennen moet, en herkennen met een hoog-menschelijke vréugde. Deze zuivere kunstvreugde geeft alleen een kunstgenieting, waarvan het genót, de kunst-zinnige aandoenlijkheid, wordt opgevoerd tot hooger geestelijk gelúk. En de meer intellectueele schoonheid van een aantal gedichten, het hoogst in *La multiple Splendeur* gestegen, die evenwel ook vol zinnelijken gloed verschijnt, is zoo zuiver en helder, dat een wijsgeer die poëzie aan het hoogste criterium der *idealiteit* toetst, bevredigd zou zijn.

De extatische gloed, waarvan zijn gedichten stralen, deelt

zich aan den lezer mee, die de phantastische beelden volgt, zich verschuivend voor zijn geestesoog op het deinende vrije rhythme der verzen. Zinnelijk ontroert, ook waar de geest de troebele sensualiteit heeft verhelderd, blijft hij zich klaar bewust, bij al wat de dichter in zijn geestesverrukking voortoovert, dat deze toover met de werkelijkheid overeenkomt. Zijn vervoering is hoog-menschelijk, zijn extase is beheerscht, ook in den Dionysischen roes.

Hij ziet de »wereld" in gewemel van »menschen en sterren", — den tellurischen achtergrond der tijden, waaruit eindelijk opdoemt in het licht der eeuwen de geest van den mensch, met gedachten schitterend als de sterren en zich ordenend in het heelal, en waarvan de genieën als zonnen zijn, in harmonie hun wereldstelsels scheppend.

Het »woord" is de geest geworden werkelijkheid van het menschelijke leven. Vizioenen en ideeën, oogen en zielen in bewondering en vervoering brengend, overdag gaande langs velden en wegen en 's nachts »onder de sterren", doen den begeesterden mensch het »woord" vinden, een »nieuw geschapen wereld". Hij hoort de wereldsche geruischen en de natuurgeluiden, maar vindt in eigen ziel de klanken die zijn diepste wezen openbaren, welke in den dichter, die het rhythme des levens het zuiverst gewaar wordt, zich openbaren in een »zang", in poëzie.

In het verleden liggen »de oude rijken". Doch ook in het steenen tijdvak is de tijdelijkheid éeuwige tijdelijkheid. In den zege-tocht door de natuur wordt het vuur, het licht, een beteekenisvol symbool. Van het oude Egypte blijven de pyramiden van zijn geschiedenis getuigen en verheft zich de sphinx met ondoorgrondelijk wezen ook nog in het licht der nieuwere tijden. Nieuwe rijken ontstaan en vergaan, nieuwe gestalten van heerschers verrijzen en verzinken voor het historische gezicht. Het laatst verschijnen de Grieken en Romeinen: de Olympos blinkt in de eerste glorie, Goden en Menschen rijzen voor de verbeelding, waar het heelal tot »kunst en wijsheid" wordt gewijd; en in Rome herbloeit het

oude rijk, en ontstaat de droom van het wéreldrijk. Doch wat ook verdween, de vlam des levens brandt eeuwig, de pracht des levens duurt zoolang als de absolute idee schijnt in schoonheid en kunst.

De »roem der hemelen" is een zang vol luister. Het oneindige schijnt door de sluiers door de stralende winters geweven, en »het duistere en diepe woud der hemelen" laat op ons »zijn gebladerte van sterren vallen". Het licht is een zang, die ons het onzienlijke van dichterlijke droomen vóórtoovert en ons met bovenaardsche verrukking bezielt. Alleen poëtische vizionaire begeestering schept deze beelden en suggereerd hunne realiteit.

Dezelfde helderziendheid toovert ons »de drie wijze koningen" uit het Oosten voor oogen op hun tocht naar Bethlehem. De ster schijnt werkelijk, en de »donkere schimmen" der wijzen teekenen zich af tegen den horizon. Het is een sombere nacht, alleen de ster is een »bewegende toorts" in de verte, en men hoort slechts het gerucht der »stappen die over het roode zand knarsen". Zij komen uit den achtergrond der tijden de toekomst te gemoet, waar, zacht als het morgenrood, eerst in droom gezien, het »voorhoofd van een kindeke" verschijnt, dat zij werkelijk aanschouwen: dan valt een lichtstraal van den hemel, door het dak heenschijnend, en »de stilte is vol van goddelijke woorden". Van het oogenblik af dat het licht door de duisternis scheen, brandt een vlam in de oneindigheid. Maar liefde die zwakheid is beheerscht niet de wetten der menschheid, en de heerschappij van een kind omvaâmt niet de oneindige »levenskracht" der wereld.

De »ideëen" vermeerderen en rijzen, eerst vaag als droomen, dan vast van vorm in prachtige architectuur, waarvan de toeschouwers »tegen het heldere verschiet de arabesken ontwaren". De »denkers" scheppen voor hún tijd de harmonieën in het bliksemlicht van hun genie. Een onbluschbare gloed doorvlamt den zoekers en wijzen in hun heldhaftig streven naar het hoogste. De »heldere stelsels" teekenen zich af »in gouden lijnen". Descartes en Spinoza, Leibnitz, Kant en Hegel zijn geesten wier verheven rede »eeuwige werken"

schiepen, stichtend in den chaos de harmonie der al-eenheid. Hooger rezen telkens de werken naar het doel eener absolute »synthese". Grootsch is de aanblik van den verheven strijd der »god-menschelijke denkers". De rede onderwierp het oneindige en herschiep het heelal, tot eens de hoop het eeuwige in »onwrikbare waarheid" te begrijpen zich verwerkelijkt.

In dichterdroom wordt »de schoonheid van het menschelijke lichaam" met paradijs-herinnering voorgetooverd. Een kinderlijke wijze is de dichter die zich verlustigt in zijn droomen, waar de poëzie verschijnt in schoone vrouwen-gestalten zich bewegend in een paradijsachtig landschap.

Maar de dichter vindt zijn schoonheid overal. Dichtebij, »om zijn woning heen", bewondert hij alles wat van leven trilt. De »duizende insecten", levend en azend in 't zonlicht met blinkende vleugeltjes, openbarend hun innigst leven. Hoe zij streven naar het licht, »stukjes schoonheid", »korreltjes goud", »stofjes leven", waard om gadegeslagen te worden in hun levensuitingen, en die, als ze verdwenen zijn, schijnen te zijn »opgegaan in 't licht der sterren". Ook bloemen, blâren en takken hebben hun intiem leven. Het huis is als »een nest te midden van alles wat beweegt en leeft in 't licht". In deze natuurbewondering, van een mensch die »helder en sterk en zuiver wil leven", ligt een vereenzélviging met die natuur, de nog duistere levenssfeer, waarin het geestelijke wezen nog verzonken is in diepe onbewustheid, in nacht van natuurlijkheid; doch waarin de beteekenisvollere en hoogere geestelijkheid, als alle ontwakend leven geheimzinnig in ontstaan en wording, zich al aankondigt. Zoo wordt een »bloemblad", »meeldraad" of »graankorrel" tot een wonder ding, met »eerbied en bewondering" bezien. In het menschelijke en geestelijke leven is het natuurlijke leven opgeheven.

De zienersgave stemt den dichter tot diepe ontroering, ook waar de gewone mensch onaandoenlijk blijft. Het menschelijke is vergelijkbaar met alles waar de menschelijke geest zijn ideeën in legt. Zoo kan »de wind", die »vreugdeloos" en »lichtloos" heengaat een »blinde" zwerver zijn over de

levenszeeën. Dwaalt er een mensch eenzaam over de wegen op aarde, dan »houdt hij van den wind, van de luchten en het wijde hemelruim." Van alle windstreken en naar alle horizonnen trekt de wind voort, en op zijn tochten ziet hij alle landen. Of de zon schijnt, of het duister is, of de jaargetijden wisselen, de wind komt en gaat; in zijn vlucht over de aarde ziet hij alles, en daar niets menschelijks hem vreemd is, ondervindt hij ál het menschelijke. Op deze wijze wordt de wind slechts bewonderd en bezongen door een *dichter*, die hem te meer liefheeft omdat hij »zijn krachten zal stalen."

In gelijke poëtische aanschouwing der natuur verschijnt ook »de boom" in grootsche symboliek. In eenzame verheven houding, houdt hij zijn leven, in alle weer en wind, wat hem ook mag beroeren, machtig in stand. Onder zijn kruin, naast zijn stam, ontstonden en vergingen de geslachten van menschen. Oogen sinds eeuwen gesloten, hebben tot hem opgezien. En toch, levend in herinnering, en wat zich ook afspeelde onder zijn kruin, en zelf »van het verleden het eenig symbool" zijnde, reikt zijn machtig verlangen heen naar de toekomst. Dieper en verder dringt en breidt hij zijn dorstige wortels in en door de aarde, en hooger heft hij zijn kruin ten hemel. Maar niet zonder strijd in zijn bestaan. Stormen teisteren hem, alle machten die de grimmige winter oproept bestoken zijn leven fel, en toch, met elke lente verschijnt hij krachtiger en schooner. Deze »levenskracht" trekt den dichter machtig aan, en uitzinnig van geestdrift omarmt hij den geweldigen stam. Dan, in het verheven besef der kracht, wier symbool hem verscheen, gaat hij zijn weg.

Altijd is het leven van den dichter het leven van »droomen." »Hart" en »verstand" openbaren zich in hun eigen spheer. Het gevoel kleurt met zachte kleuren zijn phantasieën, het verstand dreigt het wondere spel der verbeelding te verstoren en stelt zijn wetten, — tot de geest des dichters, in het besef van zijn macht, »dwaling en waarheid mengt in een vloed van pracht." »Het leven is een stijging en niet een daling." En stijgend, worden de hartstochten, worden alle levensverschijnselen, tot *schoonheid.*

Eindeloos in getal en verscheidenheid zijn de levensverschijnselen. Zie over de aarde. Daar lichten de seinen en aan alle »spoorstations" en aan de »havens" is een komen en gaan van treinen en schepen. Als doelloos gaan ze naar alle horizonnen.

Neen, het doel is »de verovering" der wereld. In alle wereldstreken wemelt het van heen en weer trekkende reizigers, van treinen en booten. Geest en stof in onverbrekelijk verband hebben de machten der aarde vergroot. Overal uit zich de dorst naar goud, de honger naar winst en macht. Het goud was tot een zegen en werd tot een vloek. In den nieuweren tijd roept het alle hartstochten wakker, waar het eertijds het »zinnebeeld van zuiverheid" en van »goddelijke" machten was en »glansde in den weerschijn der hemelen." Nu heeft het goud der aarde het goud der hemelen overschitterd. Zoo breidde Europa haar macht over de aarde uit en heerscht zij over de wereld.

In een gouden avond, als »de haven" vol schepen ligt en vlaggen kleuren, als in de torens »de klokken luiden" en de glorie straalt tot de horizonnen, als »de zee in de verte te zien" is, dan noodt het uur tot het bepeinzen van wat de mensch en de wereld is: nu »Europa" »meesteres der aarde" is. Haar rassen werden na eeuw en eeuw opgeleid in het bewustzijn dat »klaar inzicht," »methode," »orde" en »maat" voeren tot de »zekere werkelijkheid." »Haast" en »kalmte", »voorzichtigheid" en »vermetelheid" waren noodig om in elken strijd te overwinnen. Toen lag de wereld vóor haar en in de matelooze begeerten nam zij overal het beste. Op haren weg worden »bergen doorboord" en »landengten gekliefd", en zelfs de nacht met zijn sterren wordt haar dienstbaar om den gang der groote schepen te besturen met »den boeg naar de oneindigheid gericht". Geweldig is hare geestkracht. De energie »der helden van Europa", met hun »helderen wil", overwint alles. En in den loop der tijd gaf Europa vorm aan het verleden Oceanië en het jonge Amerika. Niets schijnt haar te stuiten in haren opgang. Zal zij het lagere leven achter zich latend, ook zichzelf verheffen tot het hoogere leven, dat zij zich en andere volkeren voorspiegelt?

In het »leven" is alles bewonderenswaardig. Uit de wrange maar tevens geweldige en verheven werkelijkheid is een essentie te puren die het hoofd in een »roes" en het hart in »vlam" zet. Heerlijk is het stijgende gevoel »elken dag sterker" te worden. Heerlijk is de vervoering bij het bewonderen en liefhebben van 't leven in onszelf en in anderen; doch neem dan ook »met open hart" »de bittere en vreeselijke wet aan die de wereld regeert."

Eindeloos is in die wereld de verscheidenheid van »streven" en »werken" der menschen. De »werkers", die hun trotsche lijnen van moed en roem tragisch in zijn herinnering hebben gegrift, ziet de dichter voor zijn oogen voorbijgaan.

Vredig en zacht is het bestaan der boeren op het »kalme land", in »de valleien"; in de rustige werkzaamheid der werkdagen, en als 's Zondags de klokken luiden in den morgen; het leven heenleidend lang stille en gebaande wegen. Maar er zijn anderen, uitverkorenen, die door hun »rooden wil" gedreven, stijgen, het hoofd in gloed en slechts luisterend naar de stem van hun vurige ziel. In hun zielsvervoering van vreugde en toekomstdroom, niet luisterend naar het zingen der herinneringen in de huizen der valleien, hopen zij dat de geheele menschheid eens treden zal door de poorten die zij geopend hebben naar de oneindigheid.

Het menschelijke leven is vol van »lijden", doch niemand ga onder in zijn leed. Hebt gij, vraagt de dichter, in angst en nood verkeerend, »met ingehouden tranen", »uw eigen leed diep in de oogen geschouwd?" Wat uw zielsleven ook teisterde, »diep als een vlam in het hart des wouds, dwars door de takken uwer roemlooze uren", straalde de overwinning. Het is de »trotsche, heldere en trillende hoogmoed", die de grootste der menschelijke zegepralen bevecht, even schoon als in de legendarische verbeelding de heilige George en de goddelijke Perseus met de heldere bliksemflits van hun gedachte den draak doorflijmden.

De gedachte aan den »dood" stemt tot een doodsliedje, — maar met het hooge besef van het *eeuwige* der creatorische idee des kunstenaars. De tijd is een waan, en in het uur der

schepping berust een eeuwigheid. Het mysterie des doods verklaart zich voor wie deel neemt aan dat eeuwige leven.

In een jubel van dichterlijke »vreugde" worden dan de lichtende morgens van den zomer bezongen. »Onder het verouderend voorhoofd" zijn de oogen nog zoo helder gebleven, »dat zij in de verte het licht zien bewegen en trillen." Genot, zuiver en mateloos, biedt de schoonheid der natuur; en geluk en dankbaarheid de herdenking van het leven. Het »heldere water," »door geen schaduw bewaasd," is als de dichter zelf en als zijn herinnering. Alles is hij geworden wat zijn droom was. Ook gij, »beklaag u niet," zelfs in donkere tijden, als éens de geestdrift, machtig en teeder, u in vervoering bracht, »alsof geweldige vleugels u ophieven naar het oneindige." Weet, »dat gij één dag, één oogenblik, met bonzend hart, de zoete en ontzaglijke »vreugde" hebt gevoeld;" »dat uw ziel, uwe oogen betooverend, uw wezen met het wereldwezen vermengend, dien éenigen dag en dat verheven uur, u aan de goden heeft doen gelijken."

Als wij elkander waarlijk bewonderen, zuiver in »geestdrift" en »geloof" — ook gij denkers, geleerden en apostelen —, dan zullen wij, verrukt over de wereld en ons zelven, de oude wereld vernieuwen. Een zuiverder eeuwigheid omringt en doordringt ons. »Heb lief" en »bewonder!" Dan worden de uren van den dag tot schoonheid, verheerlijkt het licht hemel en aarde, en verheldert de nieuwe wereld.

»Hooger dan het lijden, hooger dan de vreugde, regeeren, levenwekkend, de Ideeën." In de eerste tijden van kracht en loutere geestdrift, sinds de geest ontvlamd zijn ideeën heft in het aanzicht der menschheid, hebben ze zich daarboven lichtend uitgebreid, harten en hoofden met ontzag vervuldend; en haar aanziende is het alsof »de oogleden oplichtend, zich openden de oogen der oneindigheid." En in vervoering over hunnen luister, schiep de mensch met zijn eigen geesteslicht: de goden. Doch het leven der ideeën wordt gevoed door het bloed der realiteit; de eeuwige vlam brandt door de kostelijkste olie, getrokken uit de werkelijkheid. En hoe zuiverder en helderder »de denkers" zijn, werkers door het leven begees-

terd, elkaar verlichtend met het weerlicht hunner geesten; »hoe meer hun stappen zullen klinken op den zegeweg," »elkaar bewonderend," levende het hoogste leven »onder het oude firmament," — »te meer zullen ontbloeien, groot en vruchtdragend, aan de gezichteinders, in den hooge, de verheven ideeën."

Van geen modern dichter wordt het toch zeer sterke Dionysische element der kunst, de roes der extatische kunstvervoering, zoo dikwijls verhélderd tot het Apollinische als bij den dichter der »Multiple Splendeur."

Zijn extase blijft altijd »aesthetisch." Zijn zielsverrukking, al wordt zij in de felste uitingen bijna tot een roes of zwijmel, een Bacchantisch genot, blijft bij het geëquilibreerde der phantasie, puur-menschelijk en dichterlijk.

Er ontstond nooit een zelfbegoocheling, want in zijn poëtische extase bleef hij helder-ziend. Deze helderziendheid is juist een kenmerk van zijn poëzie. Zijn leven is door kunst verfijnd, zijn denken door schoonheid gelouterd.

De gedachten zijn het lichtgevende. Dichters en denkers zijn genieën, harmonie stichtend in den chaos der ideeën, gelijk de zonnen in de sterrenwereld. Zóo vergelijkt Verhaeren de *gedachten* met *sterren* in het eerste gedicht »Le Monde":

»Les pensées!...
Comme là-haut les étoiles criblaient la nue
Elles se constellaient sur la pleine inconnue;
Elles roulaient dans l'espace, telles des feux,
Gravissaient la montagne, illuminaient le fleuve
Et jetaient leur parure universelle et neuve
De mer en mer, sur les pays silencieux
Mais pour qu'enfin s'établît l'harmonie
Au sein de leurs tumultes d'or
Comme là-haut toujours, comme là-haut encor,
Pareils
A des soleils,
Apparurent et s'exaltèrent,
Parmi les races de la terre,
Les génies." (pag. 14, 15).

Aan de *zielsvervoering* worden in »Le Verbe" o. m. de volgende verzen gewijd, als de mensch in zijn ontwikkeling »het woord" schept, als een nieuwe wereld, en wanneer de *dichter* zich openbaart:

»Il vous disait, marchant parmi les herbes,
Devant les flots, le jour, sons les astres, la nuit,
Et la réalité se dédoublant ainsi
Toute vivante en son esprit,
Il s'exaltait et s'avançait comme ébloui
Dans ce monde créé par lui:
Le verbe. (pag. 21).
. . . . . .
Dites, les rythmes sourds dans l'univers entier!
. . . . . .
Mais les poètes seuls en fixèrent le chant.
. . . . . .
C'est que le rythme universel traverse encor
Comme aux temps primitifs leur corps;
Il est mouvant en eux; ils en sont ivres;
Nul ne l'apprend aux feuillets morts d'un livre;
Tel l'exprime — sait il comment? —
Qui sent en lui si bellement
Passer les vivantes idées
Avec leur pas sonore, avec leur geste clair
Qu'elles règlent d'elles-mêmes l'élan du vers
Et les jeux
Onduleux
De la rime assouplie ou fermement dardée." (pag. 23).

In den zin der helderziendheid is Emile Verhaeren *vizionair.* Het vizionaire in zijn poëzie, het als werkelijkheid gesuggereerde gezicht en droombeeld, is aesthétische helderziendheid.

Op den tocht naar Bethlehem gaan de drie wijze koningen uit het Oosten:

„Une étoile qui vient d'au delà du désert,
Sur l'unique chemin par son rayon couvert,
Jusques à Béthléem, allonge vos trois ombres.
Partout ailleurs, la nuit est sombre;
Les chaînes du Liban ne se voient pas;
Seule, l'étoile est un flambeau qui bouge;
Et l'on n'entend que le bruit de vos pas
Qui font craquer le sable rouge." (pag. 47).

Verbeeldingspracht, waarin het vizionaire verstard is tot een onwerkelijke droom, maar waarin de realiteit, dichterlijk opgevoerd en omgetooverd, als *schoonheid* verschijnt, straalt van dit verheven wintergezicht, in »A la Gloire des Cieux" bezongen:

»L'infini tout entier transparaît sous les voiles
Que lui tissent les doigts des hivers radieux,
Et la forêt obscure et profonde des cieux
Laisse tomber vers nous son feuillage d'étoiles.

La mer ailée, avec des flots d'ombre et de moire,
Parcourt, sous les feux d'or, sa pâle immensité;
La lune est claire et ses rayons diamantés
Baignent tranquillement le front des promontoires.

S'en vont, là-bas, faisant et défaisant leurs nœuds,
Les grands fleuves d'argent, par la nuit translucide;
Et l'on croit voir briller de merveilleux acides
Dans la coupe que tend le lac, vers les monts bleus.

La lumière, partout, éclate en floraisons
Que la rivage fixe ou que le flot balance;
Les îles sont des nids où s'endort le silence,
Et des nimbes ardents flottent aux horizons." (pag. 41, 42).
. . . . . .

De ideeën, die, in droom verschenen, tot schoonheid worden, bouwen zich hoog op tot systemen, waarin de schoonheid tot wijsheid stijgt in een prachtige architectuur. Daar is de zinnen-schijn meteen vergeestelijkte ideëele verschijning eener absolute werkelijkheid, de tot wijsheid verhelderde verbeelding. Dit is der ideeën »ample et magnifique architecture." »O l'immortelle ardeur des chercheurs et des sages!"

»Descarte et Spinoza, Leibnitz, Kant et Hegel,
Vous les cervaux armés pour un œuvre éternel,
Dites, en quels étaux de logique profonde,
Vous enserriez le monde
Pour le ployer et le darder vers l'unité?
. . . . . .

O ces luttes là-haut entre ces dieux humains!
Et quel fervent éclair ils lançaient de leurs mains,
Quand leur vaste raison, héroïque et profonde,
Saccageait l'infini et recréait le monde!

. . . . . .

Ne sont-ils point admirables à tout jamais,
Eux qui fixaient à leurs flèches d'argent pour cibles
Les plus hauts points des problèmes inaccessibles;
Et qui portaient en eux le grand rêve entêté
D'emprisonner quand même, un jour, l'éternité,
Dans le gel blanc d'une immobile vérité". (pag. 59/61).

Als voorbeelden van wat *dichterdroomen* zijn, zwevende gezichten zónder den werkelijken ondergrond der ware gedachte, maar als kinderphantasie een begoocheling, deze verzen:

»O ces îles au bout de l'univers perdues,
Et leurs villes, leurs bois, leur plaines et leurs plages
Que les mirages
Rejettent jusqu'aux nuages
Et retiennent, avec quels fils d'argent,
Avec quels nœuds en or bougeant,
Aux clous des astres suspendues!" (pag. 95).

. . . . . .

»Dans la clarté plénière et ses rayons soudains
Brûlant, jusques au cœur, les ramures profondes,
Femmes dont les corps nus brillent en ces jardins,
Vous êtes des fragments magnifiques du monde.

Au long des buis ombreux et des hauts escaliers,
Quand vous passez, joyeusement entrelacées,
Votre ronde simule un mouvant espalier
Chargé de fruits pendus à ses branches tressées.... (pag. 65).

Doch het werkelijke leven, dat extatisch bezongen wordt, neemt in het licht dat de dichterlijke verbeelding doorglanst, een wérkelijker schijn aan; is niet meer een droom in het leven maar een droom ván het leven. Het eigen leven, door den dichter bezongen, verschijnt hem en ons als een werkelijke schoonheid, zooals in de gedichten »La Joie" en »La Ferveur".

»Ma vie, infiniment, en vous tous se prolonge,
Je forme et je deviens tout ce qui fut mon songe;
Dans le vaste horizon dont s'éblouit mon œil,
Arbres frissonnants d'or, vous êtes mon orgueil;
Ma volonté, pareille aux nœuds dans votre écorce,
Aux jours de travail ferme et sain, durcit ma force.
Quand vous frôlez mon front, roses des jardins clairs,
De vrais baisers de flamme illuminent ma chair;
Tout m'est caresse, ardeur, beauté, frisson, folie,
Je suis ivre du monde et je me multiplie
Si fort en tout ce qui rayonne et m'éblouit
Que mon cœur en défaille et se délivre en cris". (pag. 153).

. . . . . .

Un infine plus sain nous cerne et nous pénètre;
Notre raison monte plus haut; notre cœur bout;
Et nous nous exaltons si bellement des êtres
Que nous changeons le sens que nous avons de tout.

Cerveau, tu règnes seul sur nos actes lucides;
Aimer, c'est s'asservir; admirer, se grandir;
O tel profond vitrail, dans l'ombre des absides,
Qui reflète la vie et la fait resplendir!

Aubes, matins, midis et soirs, toute lumière
Est aussitôt muée en or et en beauté.
Il exalte l'espace et le ciel et la terre
Et transforme le monde à travers sa clarté". (pag. 158).

Levensvreugde en geestdrift herscheppen elk oogenblik de wereld. Vermag de dichter elk moment der levenswerkelijkheid te doordringen met den gloed van zijn extase, weet hij bewust, dat de hoogere bezieling en wijding, die zijn leven ontvangt, te danken is aan zijn *dichterschap*, en heeft hij een klaar besef van de beteekenis der *schoonheid* en *kunst* op zichzelf en voor het leven, dan behoeft zijn geest nog de philosophische helderheid, door nadenken en begrijpen ontstaan, om ook het verheven rijk der Idee, waarin alles is opgeheven en vereeuwigd, te aanschouwen en te begrijpen.

Emile Verhaeren's tot op dit moment hóogst gestegen aanschouwing, en waarin mij zijn dichterschap het volkomenst toeschijnt, in dien verheven zin, waarin Shelley van »intellectual beauty" sprak, acht ik het laatste gedicht »Les Idées" van

La multiple Splendeur, dat ik om de belangrijkheid mij veroorloof in zijn geheel te citeeren:

›Sur les villes d'orgueil vers leurs destins dardées,
Règnent, sans qu'on les voie,
Plus haut que la douleur et plus haut que la joie,
Vivifiantes, les idées.
Aux premiers temps de force et de ferveur sereines,
Dès que l'esprit fut devenu flambeau,
Elles se sont démêlées
Et envolées
Du beau dédale d'or des cervelles humaines,
Pour s'en venir briller et s'éployer, là-haut;
Et depuis lors, elles s'imposent
A nos craintes, à nos espoirs et à nos gloses,
Hantant nos cœurs et nos esprits
Et regardant les êtres et les choses,
Comme si, sous leurs paupières décloses,
S'ouvraient les yeux de l'infini.

Elles vibrent ainsi dans l'immense matière
Formant autour du monde, une ronde de feux;
Sans qu'ancune ne soit une clarté première.

Pourtant, à voir leur or perdurer dans les cieux,
L'homme qui les créa de sa propre lumière,
Ivre de leur splendeur, en fit un jour: les Dieux.

Même aujourd'hui leur Flamme apparaît éternelle,
Mais ne se nourrit plus de force et de beauté
Que grâce au sang de la réalité
Toujours mobile et sans cesse nouvelle,
Que nous jetons vers elles.

Plus les penseurs d'un temps seront exacts et clairs,
Plus leur front sera fier et leur âme ravie
D'être les ouvriers exaltés de la vie,
Plus ils dirigeront vers eux-mêmes l'éclair
Qui rallume, soudain, d'un feu nouveau, les têtes,
Plus leurs pas sonneront, au chemin des conquêtes,
Plus ils s'admireront entre eux, étant vraiment
Ce qui vit de plus haut, sous le vieux firmament,
Plus s'épanouiront, larges et fécondées,
Aux horizons, là-haut, les suprêmes idées."

DE HEILIGE TOCHT

DOOR

ARY PRINS.

VI. *(Vervolg).*

De kruisvaarders voor de stad, en bij de zee op hoogen grond was voor de edelen een kamp, waar-om palissen 1) een versperring.

Hun krijgers dichtebij gelegerd, en het volk meer verspreid, in groepen naar de landaard, lag verder om de wallen van bij de Sint Romanospoort tot aan die-van-de-zeven-torens.

Het leven was van plundering, en branden in het rond de landkasteelen van de grooten, die in de stad uit vrees gevloden.

In stillen nacht de vlammen rezen van tusschen het huiverblanken der statige marmerzuilen, waarover gloeide uit en neêr in helle rood het gulden koperen van de daken. Als wolken-vol-dondering, waaronder lichten was, de rook zwierf langzaam op naar het zuiver-diepe sprankel-blauwen, dat door den aardschen gloed in fulpen donker ging. Het jagend licht-van-branden schoof struike-bosschen woestelijk op, en het duister-groen tot ruigend goud bruineerde uit nacht-verlatenheid, waarin het wijde lag....

Maar de oogen van het volk, dat vol begeerten was, steeds naar de stad gericht.

Des avonds om de vuren, al starend in de vlammen, die rood als goud zich lekkend hieven, men sprak van al de schatten, die in paleizen opgestapeld — en op gestalten,

---

1) Staketsel.

grauw door nacht, die zaten krom in koestering, het schijnselen, dat onrust had, als stille lucht verbroken werd, wierp helle-gloed, en somberde in licht de woestheid van de koppen, met heimelijken glans uit schaduw-volle kassen.

Met grimmigheid het lijden werd herdacht door hen, die niet uit vrome drift het kruis-op-schouder droegen.

De zoetheid van een rijk bestaan zij in Byzantium wenschten, en luid hun kreten gingen op niet over zee te steken.

De kleine luyden ook zeer klaagden. Hun vrome waan, dat naar Jeruzalem het slechts een speeltocht wezen zou, was door ontbering lang geweken. Het heilige land hun thans scheen onbereikbaar, en vele liepen weer terug, die kwamen ijselijk om, of werden opgevangen om voorts in slavernij te leven.

Maar de vorsten en de edelen, die vol van vromen strijd-lust waren, niet wankelden in hun gelofte, en de oproerig-heid door hen met hard geweld werd neergedrukt.

Ook door de vurige woorden, die monniken tot het volk spraken, de wijfelaars tot inkeer kwamen, en weer het pel-grimslied onstuimig werd gezongen in groot verlangen naar het graf, waar heerlijkheid na strijd hen wachtte.

Den keizer werd een brief vol pais geschreven en hem om steun gevraagd, maar hij daarvoor den leeneed eischte, en de vorsten, die eerst trotsch-onwillig, om het heilig doel zich voegden naar zijn wil met deemoed, die van noode was....

Een avond, toen schemering zou komen, zij reden met veel praal ter poorte binnen om aan den heerscher trouw te zweren.

In het nisse-donkere in grauw van harden steen, gepolis-seerd 1) door eeuwen, de ronde zon, naar kimme-dalend, schoot rooie vlammen-stralen, en de stoffigheid door voet en hoef, gloed-poeier-wolkte op, en toonde als in neveling gestikte wapen-dieren en bontheid van borduren. 2)

Vlak sloeg de schijn op rugge-stukken, kostelijk omhuld met dunne gouddraadstoffen, die ragge op het blinkselen.

1) Gepolijst.

2) Belegsels van kleedingstukken.

Helmen in verdwijnen zonnebolden uit met bovenop de vurigheid van vogels-in-gesprei of opgerichte wonderdieren, en verre-diep sintel-strepingen van speren zwak gloeiden op en neer en doofden langzaam uit.

De stoet in eene lange straat, waar dat de huizen achter muren, die, grauwe-wit, met gaten en kanteelen, alsof om burchten heen, waarover kwam het stoffig-groen, dat hing in droogheid neêr, van boomen op de binnenplaatsen.

In het warme avond-zonnen tot verreweg waar het paleis hoog bleekte op een hoogte uit in gloed-verdwijnen, aan beide zijden van den weg, als gaanderij van ruiter-beelden, de lijfwacht van den keizer vlam-bronsde door kurassen uit op witte paarden-zonder-pantser.

Fier kromden zich in het stille staan de teeder-sterke nekken, waarvan getresd de lange blanke mannen, en de niet-gekorte, losse staarten door ongeduld zweepsloegen langs de flanken.

Het volk van den weg geweerd, dit ruischte achter muren, en de stoet in ruimte schreed voorbij de stille donkere ruiters, die langs het neusstuk hunner helmen trotsch zagen neer op het bont dooreen van hoofsche praal en eenvoud door het stugge ijzer.

In het zomer-helderen voor schemer, als na de neveling-door-schijn met koelheid ijler luchte komt, een teêre glans op kostelijke coeverturen. 1) Rood leek als jonge vrucht van eenen kerselaar, en blauw kreeg zachte hemeltinten; in blank geschuurde ijzerhoeden een argentijne glans, en in de avond-zucht was luchte-wiegeling van bonten vedertooi, die uit kaproenen sproot.

Blank, verder, rezen torens in zuiverheid die zonder blinking, en grauwe steen in teeder grijs gebaad.

Als palmen boomen stonden met stille ruiker-kronen, waarvan het groen couleur verloor. Het zand, dat stofte van den weg als asche bleek geworden, en stil de groote stad in avond-dalen werd. Rumoer in reinheid ging verloren.

Onzekerheid van dag kwam snel, en toen voor het paleis,

1) Rok die over een pantser werd gedragen.

een kring van brand door toortsen, die walmden naar het licht, dat stierf aan den hemel weg.

De roode schijn als spiegel-schijn in het marmer-bleeke van een trap, die breed, waarop de kruisvaarders naar boven. Vooruit de schaduwen grille-gleden der edelen en van hun knapen, die donker en vol vurigheid, in duidelijk bewegen op het duistere wit der steenen treden.

Goud-schitter-ringden schakeljakken; in felle mantel-kleuren was diepe donkering door plooien; het karmozijn van een bliaut 1) scheen hartebloed te zijn; paars van een habijt 2) als nacht-fluweel van bosch-violen — maar soms de harsigheid der vlammen goud-bruin de schaar omsmookte, dan warmde het vleesch van aangezicht-en-handen, en burre 3) ruiging kwam in het rijke bont der kleedertooi.

Vooraan de Hertog van Bourgondie, een witte pluim op zijnen kovel, 4) die als een sneeuwe-ruiker uit zilver-rooien gloed verrees, en bleekelijk scheen te zweven toen, boven in het donkere, hij tusschen zuilenrijen kwam.

Geleid door dragers van flambouwen, als ging men door een woud, waar nacht in nacht door bladerdak, en licht slechts door het onrust-lichten dat deed uit donkernissen kolommen, even-grijs, door rooie vlammingen verrijzen. En wonderlijk het stille staan, dat zoo op eens gezien — een oudheid vol mysterie was in den steen door plotselingen schijn gekomen; om monster-kapiteelen duister waarde, waardoor het walmen heen, dat grilde over hen, die met het kruis getooid, dat uit als warm bloed bij facies die vol groeven waren.

Maar weder buiten, en in een tuin, waar maän reeds was en zilverde de dingen.

Geen helder stralen als van zachtere zon. De neergebogen sikkel deed lichte-nevel dwalen, die onbestemdheid bracht, en teerder vormen maakte.

Uit groen-in-velden als kwartieren, dat blauwde blankelijk,

1) Statiekleed.
2) Kleed.
3) Wollige.
4) Kap.

rechte stammen op, waaruit hoog spreidden varen-blaâren, die groen doch grijs in schijn, en daarbij rijs in duisterheid, dat stond als pluimen van sinopel. 1) In heesters paarselijk violetten, en lovers hingen neer van oude, barstige stammen, die glimmerden en dor alsof van oud velijn.

De schijn in lichterheid als werd een floers geheven, en in een groote kroon, die kringde donker op de aarde, waar maan door het opene in warrelgroei van blaâren gleed, was lichte-sprankeling op groen als scherf-fonkelden smaragden.

De luwte van den zomernacht deed schaduwen verglijden en rimpelde een plas, waarbij dat bleeke bloemen bogen. Het sombere kristallijn te breken scheen, en door de boomen brak de maan, die dompelde in diepte in golven-van-schijn met borrelende zilverheid van losse waterpaarlen.

En verder hoog, in marberijne 2) bleekheid, voor blauw, dat teerde weg in het hemel-lichtige, stond het paleis; de koepel hoog daarboven als eene gulden kroon van doffe schittering, waarin precieuselijk de gloed van blauw gesteente lag.

* * *

In zachtelijken gloor de keizer hoog op schaduw-troon met, achter, ebben doolerijen van bladerwerk en beestenspel, waarin karbonkelsteenen 3) en lumineuzen gloed van amberen crappaudijnen. 4)

Achter hem op fulpen duister het goud van felle 5) leoparden, die in rampeeren 6) stonden met sperring van de open muilen en scherp vertoon der uitgeslagen sikkelklauwen,

Alsof het zonlicht was, vuur sprong uit eenen steen, die in zijn kroon gezet — een oud-romeinsche diadeem in breede gulding om zijn lokken, die vielen langs zijn baard, een

---

1) Groen in de heraldiek.

2) Marmeren.

3) Robijnen.

4) Edelsteenen, die naar men in de middeneeuwen geloofde in de kop van een pad waren.

5) Wreede.

6) In klimming.

rande, die van oudheid wit, om het donkere gelaat, waarin de oogen starre-somber.

De kruisvaarders met groot wonderen hem zagen aan, die hooger, dan zij, zat voorover, de elpenbleeke handen, met fonkelingen al bezet, in greep om liebaertkoppen, 1) die uit porfier gesneden, als wilde hij zich heffen.

In eens de keizer op. In licht, van niet te ziene lichten, zijn hoofd in bronzing kwam, en op zijn lang gewaad, dat van lazuren stof, was ruischeling van goud door het brokaat van vrome stikkerijen.

En met hem stonden, lager, grooten van zijn rijk, twee rijen naast den troon, en in de duistering die door den schijn van het paveisel steeg, hun trekken bleek in licht uit de gesmoorde kleurigheid van lange opperkleeden..

De keizer eerst sprak hoog naar boven. De stem tot naar de spanning steeg, waar dat in duistere hemeling goud starde tusschen kleur-festoenen.

Toen boog hij zich voorover, en koud maar duidelijk sprak hij zijn grieven uit.

Hij noemde op de gruwelen van roof en moord, die in zijn rijk gepleegd door volk met het kruis getooid. Dreiging in zijn woorden kwam, en blinkingen van vreugd in de oogen zijner Seneschalen, 2) die veel geleden hadden.

Gloed op hun gladde wangen, waarom het meest, als moire 3) kappen, kroes-donkerde het korte haar. Krijgshaftigheid in hun postuur, de glinster-borsten breeder, en handen op gevesten sloegen in moed door het woord gekomen.

De kruisvaarders eerst stille bleven, want onbegrijpelijk van zin de harde taal in hunne ooren, maar toen hun duidelijk werd gemaakt wat door den keizer was gezegd liep gramschap door hun leden, en in hun toornigheid zij maakten groot rumoer.

Zij dreigend voor den troon.

---

1) Leeuwenkoppen.
2) Landvoogden.
3) Donker-zwarte.

In pantsers, door polijsting klaar, 1) rood glisterde de schijn; dansing van pluymages was boven woeste aangezichten, en armen op in gardebrassen 2) als tronken van metaal, waarin dat gloed verscheen.

De ridder ook daarbij, die in vol harnastuig en gansch ten strijde uitgerust, hoog hief zijn zwaard op eens van manneslengte schier.

De kling in rille-vlamming schoot, en schrik de Byzantijnen sloeg, die bij den troon geschaard. Van tanden klappering, alsof gekomen groote koude.

De keizer op zijn troon in even-beving kwam, want kennen al te goed de onstuimigheid der Westerlingen.

Doch de Hertog van Bourgondië, een kloek en achtbaar Heer, door zijn gezag de edelen tot stilte bracht. Waardiglijk daarop hij tot den keizer sprak hoe groot het ongeluk van twist en tweedracht wezen zou, en dat geen bitterheid meer in zijn hart mocht blijven.

Als balsem op een vurige wonde zijn wijze woorden waren.

De Heerscher, die ook innezag, dat de kruistocht hem profijt zou brengen, zeer hoffelijk ook discoureerde, en toen weêr vrede was gekomen, werd hem de eed van trouw met plechtigheid gezworen. *(Wordt vervolgd).*

1) Helder.

2) Armstukken van een rusting.

WAT DE CRIMINEELE ANTHROPOLOGIE ONS LEERT.

Voordracht te Groningen en te Leeuwarden gehouden

DOOR

DR. A. ALETRINO.

Priv. doc. i. d. Cr. Anthropologie a/d. Universiteit van Amsterdam.

Zeer gewenschte toehoorderessen en toehoorders!

Twee redenen zijn er voornamelijk onder de vele, waarom ik hedenavond met u wil bespreken, wat de crimineele anthropologie ons leert.

De eerste is, dat ik het van belang vind om met u na te gaan, welke verandering er gedurende het laatste kwart-eeuw tijdsverloop in de opvatting omtrent den misdadigen mensch heeft plaats gehad, de tweede, dat — wanneer het woord van den Groningschen Hoogleeraar Heijmans, dat hij in het jaar 1901 in zijn *Gids*-artikel heeft gesproken, waarheid bevat, namelijk: »dat de loods der cr. anthropologie binnen vijf en twintig jaar zal zijn afgebroken" — wij ons — nu er reeds 4 jaar na die uitspraak zijn verloopen — haasten moeten om iets van de cr. anthropologie te weten, willen wij niet over eenigen tijd voor een cr. anthropologisch Pompeï staan, dat voor goed bedolven ligt onder de lava van dogma, conservatisme en philosophisch-speculatieve beschouwingen.

De eerste reden is voor mij de meest belangrijke.

Immers, waar zelfs een tegenstander als prof. Heijmans, moet erkennen, dankbaar moet erkennen, »dat de cr. anthropologie onze kennis van de misdadige persoonlijkheid heeft

uitgebreid en daardoor meer dan vroeger het geval was, de gelegenheid heeft gegeven die persoonlijkheid in rekening te brengen", waar zelfs een tegenstander als prof. Heijmans, instemming betuigt, hij zelf noemt 't vergaande instemming, »met de voornaamste maatregelen die voor de praktijk door de cr. anthropologen worden aanbevolen", daar is 't mijns inziens, overwaard de persoonlijkheid van den misdadiger te leeren kennen en na te gaan op welke gronden de cr. anthropologen nieuwe maatregelen wenschen genomen te zien. Wijl het te lang zou duren en wijl ik niet zooveel van uw aandacht mag vergen, om de geheele cr. anthropologie na te gaan, zal ik mij hedenavond beperken tot de bespreking van het verband dat er bestaat tusschen misdaad en ontaarding, tusschen den misdadiger en den ontaarde, den dégénéré, en zal ik trachten u duidelijk te maken uit welk oogpunt, volgens de menschkunde van den misdadigen mensch, de misdadiger en zijn handelingen moeten worden beschouwd.

Weinig kon Paul Broca vermoeden, toen hij in de laatste helft der vorige eeuw te Parijs de Société d'Anthropologie oprichtte, in navolging waarvan in andere landen eveneens vereenigingen verrezen, die ten doel hadden de anthropologie te bestudeeren, welke vèrstrekkende gevolgen die daad zou hebben. Zeker heeft hij niet kunnen denken, dat zijn daad de oorzaak zou zijn, dat een geheele ommekeer zou worden gebracht in de wetenschap van het strafrecht, en dat een heftig-gevoerde strijd zou ontstaan over hen, waaraan hij bij de oprichting waarschijnlijk het minst heeft gedacht, namelijk de misdadigers. Want toch, waar vroeger de misdadiger voor den jurist een secundaire plaats innam en het juridisch begrip »misdaad" het eerste en voornaamste was, waar men voornamelijk het begrip »misdaad" bestudeerde en met den misdadiger zelf slechts dàn rekening hield, wanneer zijn persoonlijke eigenschappen tè sterk sprekende waren dan dat men ze over het hoofd kon zien (minderjarigheid, doofstomheid, voor den rechter zelfs duidelijke krankzinnigheid en deze niet eens altijd, enz.), zijn langzamerhand, door de studie

die als gevolg van het streven van Paul Broca geboren werd, de rollen omgekeerd, is men den misdadiger zelf gaan bestudeeren en heeft men de juridische beschouwingen over het begrip »misdaad" meer naar den achtergrond verschoven.

De Société d'Anthropologie en haar zuster-vereenigingen bestudeerden de anthropologie, door een studie te maken van de menschelijk schedels, waarvan de afmetingen, het volume, den vorm werden nagegaan, die men niet alleen onderling vergeleek maar die men ook vergeleek met de schedels uit vroeger tijden. Ook onderzocht en vergeleek men de schedels van verschillende rassen.

Op dezen weg voortgaande, begon men de schedels te vergelijken van individuën die tot een bepaalde klasse en tot verschillende klassen der maatschappij behoorden.

Wat was natuurlijker, dan dat men er als van zelf toe kwam, om de schedels van misdadigers te onderzoeken die, om zoo te zeggen, een klasse apart vormen te midden van de samenleving, die een op zich zelf staande klasse vormen te midden van de maatschappij.

Uit de onderzoekingen van Broca zelf, en later uit die van Manouvrier en Bordier, bleek zeer spoedig, dat er inderdaad aan de schedels van misdadigers eigenaardige kenteekenen voorkomen, die men aan de schedels van andere individuën niet had opgemerkt, bv. te kleine welving van het schedeldak, te groote onderkaken enz., waaruit men het besluit kon trekken, dat de misdadiger afwijkt van het meerendeel der menschen.

Terwijl men in alle landen van Europa de onderzoekingen der Fransche anthropologen vervolgde, was 't vooral in Italië waar men aan de studie van den misdadiger een groote uitbreiding gaf.

Afwijkend tot een zekere hoogte van wat Manouvrier en Broca hadden gedaan, strekten de Italiaansche onderzoekers hun studie uit tot het geheele lichaam van den misdadiger, het skelet werd gewogen, het spierstelsel nagegaan, de inwendige organen werden onderzocht, het zenuwstelsel werd niet ongemoeid gelaten en zelfs de neigingen en ge-

woonten der misdadigers werden met nauwkeurigheid te boek gesteld.

Ik behoef u niet te herhalen, welk aandeel Lombroso in die studie heeft gehad. Genoeg zij het, u in herinnering te brengen, dat hij uit zijn vergelijkingen der schedels van misdadigers met die van krankzinnigen, wat maat, volume enz. betreft, kon opmaken, dat tusschen beide categoriën van menschen niet alleen groote overeenkomst, maar zelfs weinig verschil bestaat. Daardoor op het spoor gebracht, is men later gaan inzien, dat het meerendeel der kenteekenen door Lombroso opgegeven, eigen waren aan wat men gedegenereerden, »ontaarden", noemt en dat de dragers dier kenteekenen gedegenereerden zijn.

Deze groep van abnormalen nu kende men sinds lang.

Morel had in 1857 in zijn beroemd werk *Traité des dégénérescences*, de aandacht op deze individuën gevestigd en had daardoor een grooten omkeer in de psychiatrie te weeg gebracht. Als een onafwijsbaar gevolg daarvan, kwam ook de erfelijkheid meer tot haar recht en begon men deze nader te bestudeeren. Hoewel zij reeds lang te voren bekend was, werd zij een nieuw onderwerp van studie en is heden een zoo belangrijk en ingrijpend vraagstuk geworden, dat men, zonder met haar bekend te zijn, moeilijk de problemen der psychiatrie en cr. anthropologie goed kan beschouwen.

Wij willen dan ook aan haar eenige oogenblikken onze aandacht wijden.

't Is moeilijk een geschikte verklaring voor het begrip erfelijkheid te geven en geen der verklaringen, door de verschillende onderzoekers opgesteld, voldoet dan ook geheel en al, zelfs niet die van Sanson die zegt, dat erfelijkheid het overbrengen is der natuurlijke of verkregen eigenschappen, langs den weg van sexueele voortplanting, van de voorvaderen op de afstammelingen.

Deze verklaring, hoe goed overigens, komt niet overeen met de meest gangbare en voor dit oogenblik geldende theorie van Weisman, die zelfs in gevallen waarin asexueele voortplanting plaats heeft, bijvoorbeeld bij de lagere organismen,

die door splijting of door knopvorming en later afsnoering vermeerderen, overbrenging of verdeeling van een erfelijke substantie leert en aanneemt, dat slechts in sommige gevallen verkregen eigenschappen worden overgeplant, namelijk, dat bijvoorbeeld verminkingen en veranderingen, die ontstaan ten gevolge van het beroep, dat het individu uitoefent, niet overgaan, maar dat veranderingen, ontstaan ten gevolge van veranderde levensvoorwaarden, waaronder het individu gedwongen is te leven, zulk een invloed op het individu kunnen hebben dat zij bij een volgend geslacht kunnen nawerken.

Blijven nu deze invloeden onveranderd inwerken op een reeks van geslachten, dan zal de levende stof der kiemcellen een blijvende verandering ondergaan en een nieuwe erfelijke eigenschap zal worden geboren.

Het overgaan nu der erfelijke eigenschappen kan plaats hebben direct, waarbij de eigenschappen der ouders in de kinderen worden teruggevonden. Daarbij kan deze overgang unilateraal of bilateraal zijn. Het kind namelijk, kan de eigenschappen van een der ouders of van beide ouders erven. Dit overgaan der eigenschappen kan ook plaats vinden van de eene sexe op de andere, of op dezelfde sexe, namelijk van vader op zoon, van moeder op dochter of gekruist, namelijk van vader op dochter en van moeder op zoon. De meening, die een tijd lang heeft geheerscht, als zou een kruising der eigenschappen een eigenschap te voorschijn roepen, die het gemiddelde is van de beide ouderlijke, is door proeven met dieren bewezen, onwaar te zijn.

Het komt dikwijls voor, dat de kinderen geboren worden met eigenschappen, die men niet bij de ouders, maar bij de grootouders of bij de leden van dezelfde familie, die tot een zijlinie behooren — bij ooms en tantes — terugvindt. Dit heeft plaats bij het indirect overgaan der erfelijke eigenschappen. In het eerste geval spreekt men van atavisme, in het tweede geval van collaterale erfelijkheid. Buiten en behalve deze wijzen van overgaan van erfelijke eigenschappen, heeft men in sommige gevallen opgemerkt, dat bij de kinderen eigenschappen voorkwamen, die men noch bij de ouders, noch

bij de voorouders of bij de familieleden in de zijlinieën kon opsporen.

Men heeft deze gevallen, gevallen van inneïteit genoemd. In hoeverre hier een verwijderd atavisme in het spel is, willen wij niet bespreken.

Het is zeer goed mogelijk, dat sommige eigenschappen, geslachten achtereen sluimeren, plotseling ontwaken en in het nieuwe individu te voorschijn komen. Daardoor krijgt men den indruk, alsof dit nieuwe individu geheel nieuwe eigenschappen mee ter wereld heeft gebracht.

Het kan gebeuren, zagen wij, dat eigenschappen verkregen door den invloed van veranderde levensvoorwaarden, overgaan op het nageslacht. En ook zagen wij, dat wanneer de levensvoorwaarden gedurende een reeks van geslachten onveranderd blijven inwerken, de levende stof der kiemcellen zóó kan veranderen, dat er een nieuwe erfelijke eigenschap optreedt. Deze uitspraak nu, is van het grootste belang voor het vraagstuk van de erfelijkheid van ziekten en van ziekelijke eigenaardigheden, voor het vraagstuk der ontaarding. Het is namelijk geen doorgaande regel, dat zich bij de kinderen eenzelfde ziekte openbaart als die, welke men bij de ouders aantreft. Er kan een transformatie plaats vinden en bij de kinderen kunnen zich andere verschijnselen voordoen, verschijnselen die dikwijls tot een heel ander ziektebeeld behooren, dan dat wat de ouders hebben vertoond. En ook is het mogelijk, en dit gebeurt in een onnoemelijk groot aantal gevallen, dat de kinderen alleen de voorbeschiktheid of de geschiktheid, de praedispositie, mede ter wereld brengen om ziek te worden in het algemeen, of om een bepaalde ziekte te krijgen, of om aan dezelfde ziekte te gaan lijden als die, waaraan de ouders leden. Zij brengen een verminderd weerstandsvermogen tegen ziekte mee ter wereld, een minderwaardigheid tegenover de schadelijke invloeden, die op ze kunnen inwerken.

Immers 't is te begrijpen, dat een individu, geboren uit ouders waarop sinds jaren dezelfde schadelijke invloeden hebben ingewerkt, ter wereld moèt komen met een verminderd

weerstandsvermogen, dat het door den achteruitgang van zijn ouders heeft geërfd. Het is duidelijk, dat het nieuwe individu, wanneer dezelfde schadelijke invloeden blijven inwerken, door zijn verminderd weerstandsvermogen, nog meer dan zijn ouders, vatbaar en geschikt zal zijn om ziek te worden en onder te gaan in den strijd tegen de schadelijkheden, waarvan hij omringd is.

Het overerven van eigenschappen en aandoeningen nu was reeds lang bekend. Vooral het overerven van ziekelijke zielsaandoeningen.

Door het werk van Morel, door den arbeid van Lucas, Moreau de Tours, werd bewezen, »dat het meerendeel der zenuwziekten een gemeenschappelijke oorzaak heeft en tot eenzelfde familie behoort."

Dit erfelijk zenuwlijden nu, wordt begrensd door zwakte en onvastheid der moreele eigenschappen aan de eene, en uitgesproken krankzinnigheid of een duidelijke zenuwziekte aan de andere zijde.

Bij deze afwijkingen heeft vooral transformatie plaats en 't is hier zeker geen doorgaande regel, dat een krankzinnige denzelfden vorm van krankzinnigheid direct op zijn kinderen overbrengt. Meermalen gebeurt het, dat gedurende eenige generaties achtereen, zich het zenuwlijden openbaart onder geheel andere verschijnsels en dat de geestesstoornis, waaraan de voorvader heeft geleden, pas na ettelijke generaties weer opkomt onder denzelfden vorm. Het zenuwlijden is dan, om zoo te zeggen, niet anders geweest dan een voorbereidende toestand voor een latere, ernstiger aandoening, de erfelijkheid moest geaccumuleerd en gekapitaliseerd worden, zoo als Féré 't uitdrukt, voordat zij zich vertoont onder een scherp te omschrijven ziektebeeld.

Dikwijls dan ook vindt men onder de voorouders van krankzinnigen, menschen die aan voortdurende excitatie leden, enthousiasten, personen die men origineelen of excentrieken noemt, lieden met een of andere eigenaardigheid, verkwisters, individuën met een of ander moreel defect en eindelijk lieden die behept zijn met een bepaalde zenuwaandoening of een

uitgesproken vorm van krankzinnigheid. Men heeft opgemerkt, dat de erfelijke praedispositie bij kinderen, geboren uit ouders die aan een kortdurenden vorm van geestesstoornis leden, veel minder is, dan die bij kinderen uit ouders geboren, die een chronische, langdurende afwijking in hun hersenfuncties hadden. Nu kan het gebeuren, dat deze lijders aan chronische geestesstoornis hun afwijking overplanten bij hun nakomelingschap, niet alleen in den vorm van geestesafwijkingen, maar dat de nakomelingen evengoed lichamelijke afwijkingen vertoonen, van wat men gewoon is normaal te noemen, bepaalde lichamelijke kenteekenen, die op een langzamen achteruitgang van het geslacht wijzen. Deze menschen die zoowel geestelijk als lichamelijk teekenen van achteruitgang vertoonen, worden gedegenereerden, ontaarden genoemd.

Evengoed nu als een weefsel dat ontaardt, eindelijk sterft, evengoed is de ontaarding van een individu het begin van de ontaarding en het uitsterven van het geslacht. Onvruchtbaarheid en ongeschiktheid om verder voort te planten, voorafgegaan door een totale verbastering van de individuën, doen de reeks van geslachten eindigen en de soort uitsterven, wanneer niet, zooals in zoo vele gevallen geschiedt, kruising met een individu van gezonder constitutie en minder of niet erfelijk belast, betere levensvoorwaarden enz. op de jongere generaties in zoodanig gunstige richting werken, dat een regeneratie en verheffing van het geslacht tot stand komt.

Wat nu zijn de oorzaken der ontaarding? De oorzaken waardoor de degeneratie ontstaat zijn tweeërlei: invloed der eigenschappen, die van de ouders zijn overgeërfd en de invloed der omstandigheden, waaronder de persoon zelf verkeert, met andere woorden: de ontaarding kan zijn geërfd en verkregen.

Op het eerste gezicht komt het vreemd voor, een onderscheid te maken tusschen geërfde en verkregen degeneratie, omdat degeneratie reeds het denkbeeld »overbrengen door erfelijkheid van ziekelijke eigenschappen" in zich bevat en omdat de eerste persoon van het geslacht, die degenereerde,

die degeneratie verkregen heeft. Toch is dit niet zoo vreemd.

Immers kan 't gebeuren, dat iemand die gedurende een gedeelte van zijn leven geheel normaal is geweest, door de inwerking van toevallige, ernstige omstandigheden minderwaardig begint te worden. Deze waarschijnlijk pas in lichten graad gedegenereerde, is in staat gedegenereerde kinderen voort te brengen en kan de oorsprong van een geheel ontaard geslacht zijn.

Ook ziekten van de moeder, ongevallen der moeder overkomen tijdens de zwangerschap, kunnen een ontaardenden invloed op het kind uitoefenen.

Het is bekend dat een hevige gemoedsaandoening, die de moeder tijdens haar zwangerschap ondervindt, kan inwerken op de lichamelijke en geestelijke wording van het kind, dat zij met zich draagt. Om een voorbeeld te nemen: »les enfants du siège" waarover Feré spreekt, zijn de gedegenereerde individuën, de individuën, die lijden aan defecten in hun moreel voelen en in hun intellect, die geconcipieerd en gedragen zijn tijdens het beleg van Parijs en tijdens de commune in 1871.

Wanneer het kind geboren is, zijn er andere omstandigheden die het minderwaardig kunnen maken.

Acute infectieziekten (pokken, roodvonk) en vooral ziekten waardoor het centraal zenuwstelsel wordt aangedaan, zijn even zoovele omstandigheden, die het kind tot achteruitgang kunnen voeren. Lichamelijke beleedigingen, vooral verwondingen aan het hoofd, hersenschudding enz. hebben een verderfelijken invloed. Naast deze anatomische invloeden, staan omstandigheden die langdurig en langzaam haar invloed doen gelden, zooals gebrek, slechte en onvoldoende voeding, slechte behandeling en verkeerde opvoeding.

Op later leeftijd ontmoet het individu allerlei oorzaken, die tot zijn achteruitgang mee kunnen werken: gebrek, hongersnood, ongezonde ambachten, chronische vergiftigingen als alcoholmisbruik, morphinisme enz. Daaruit blijkt, dat men gerechtigd is onderscheid te maken tusschen ontaardings-

eigenschappen, welke het individu met zijn geboorte meebrengt en ontaardingseigenschappen, die tijdens zijn leven, door omstandigheden, zijn geworden. Niet al deze verkregen ontaardingseigenschappen worden onvermijdelijk overgedragen op het nageslacht; vele blijven alleen beperkt tot het individu zelf. Eerst wanneer ze lang genoeg hebben ingewerkt, om een constitutioneele verandering te weeg te brengen, zullen zij kunnen overgaan op eén volgend geslacht.

Morel nu heeft reeds aangetoond, hoe de erfelijkheid een verschillenden invloed heeft, naar gelang van het individu waarop zij werkt en dat zij lichter of zwaarder op het individu drukt, naar mate het individu meer ontaard is, naar mate de erfelijkheid langer of korter tijd reeds invloed heeft gehad op de ouders en voorouders van het individu.

Nemen wij een individu, dat geboren is met een lichaams- of geesteskracht van een gemiddeld mensch, een »Durchschnittsmensch." Veronderstellen wij, dat het toeval dit individu op gemiddelden leeftijd brengt onder omstandigheden, die niet voor hem geschikt zijn, waarin hij zich niet kan gewennen en waaronder zijn lichaams- en geesteskracht verminderen en achteruitgaan. Wat zal dan daarvan het gevolg zijn? Het gevolg zal zijn, dat het physieke en intellectueele leven van het individu zullen veranderen, het blijft niet meer dezelfde, het zal verminderen en op zichzelf reeds ontaarden. Daardoor zal hij niet zooveel weerstand kunnen bieden aan ziekten als vroeger. Veronderstellen wij, dat deze persoon huwt en kinderen krijgt, die onder dezelfde uiterlijke omstandigheden blijven voortleven. Niet alleen, dat hij zijn eigen oorspronkelijke afwijking zal overbrengen op die kinderen, tenminste daarvoor bestaat een groote kans, maar hij zal ze overbrengen, vergerd met de ziekelijke vermindering in weerstand, die hij zelf heeft gekregen en zijn kinderen zullen dus zelf meer ontaard zijn dan hij. Waarschijnlijk zullen de kinderen blijven voortbestaan onder dezelfde, en misschien onder nog erger, degenereerende invloeden dan de ouders en op deze wijze zal er, wanneer deze eveneens voortplanten, een voortzetting van het ras plaats vinden, waarbij telkens kinderen worden

geboren, die meer en meer gedegenereerd ter wereld komen.

Wel kan door een betere opvoeding, of door een huwelijk onder betere omstandigheden, zooals wij reeds besproken hebben, bijvoorbeeld met een volkomen gezonden persoon, het ras weer verbeterd worden, en wanneer dit bij elke generatie voortgaat, weer tot zijn vroegere hoogte terugkeeren. Wanneer dit echter niet geschiedt, zal de degeneratie voortgaan, totdat de keten wordt gesloten en er idioten worden geboren, individuën die uit zichzelf niet geschikt zijn tot voortplanten of zulke abnormaal gevormde individuën, dat voortplanting onmogelijk wordt.

De gedegenereerde nu draagt, al naar gelang van den ernst van zijn toestand, al naar mate de degeneratie bij hem is voortgeschreden, een grooter of kleiner aantal teekenen van achteruitgang, zoowel lichamelijke als psychische, met zich mee. Hoewel de psychische kenteekenen waarschijnlijk een gevolg zijn van een verkeerde, slechte vorming van zijn hersenen (hoe deze is, is in vele gevallen moeilijk vast te stellen), die op haar beurt misschien weer de oorzaak is van de verkeerde werking van dit orgaan, mag men toch het onderscheid bewaren, omdat de laatste zich onder andere verschijnselen aan ons voordoen dan de eerste. De lichamelijke eigenschappen toch zijn direct waar te nemen, terwijl de psychische afwijkingen slechts kunnen geweten worden door de uitingen van het individu.

Tot de degeneratieteekenen behooren evengoed de verschijnselen van vermindering, als die van vermeerdering van het normale. De voornaamste lichamelijke degeneratieteekens zijn afwijkingen van den schedel (te kleine en te groote schedel, asymmetrieën in den schedelvorm, vooruitsteken van de kaak — prognathie — te groot volume van de onderkaak); afwijkingen in de bouw der zintuigsorganen (kleursverschil der oogen, aangeboren scheelzien, tekort zijn van de oogleden, verkeerde buiging van het hoornvlies — astygmatisme —); vormafwijkingen van het oor (verkeerde aanhechting van de ooren, het ontbreken van een der onderdeelen van het oor). Wat

de neus betreft, heeft men opgemerkt een scheeven stand, afwijkingen in vorm en grootte, totale afwezigheid der neusgaten; afwijkingen in de bouw van de mond, een te hoog of verkeerd gewelfd of gespleten verhemelte, misvormingen aan de lippen en de tanden; wanvormingen van de romp; overdreven haargroei, afwezigheid van beharing; misvormingen aan de ledematen, als: horrelvoeten, een overtollig aantal vingers, vergroeide teenen of vingers; proportie anomalieën: reuzen en dwergvormen; een lichaamsbouw overeenkomende met dien van de andere sexe, stilstand en ontwikkeling van het lichaam, zoogenaamd infantilisme; afwijkingen en misvormingen der geslachtsorganen en vele andere.

Niet alleen echter vindt men bij den gedegenereerde afwijkingen op lichamelijk gebied, op psychisch gebied kan men de bewijzen van minderwaardigheid en achteruitgang eveneens opsporen. De functies toch van het centraal zenuwstelsel zijn evengoed veranderd. In één woord, de gedegeneerde is iemand, wiens functies, de geestelijke evengoed als de lichamelijke, niet in evenwicht verkeeren.

Vandaar dan ook, dat wij bij hem zekere defecten, zekere afwijkingen in zijn denken, in zijn voelen aantreffen, die niet in overeenstemming zijn met een geregelde functie van het organisme. Deze afwijking kan evengoed een verhooging als een vermindering der functie zijn.

Evengoed vindt men dien toestand van slecht evenwicht op ethisch gebied. De defecten in het moreele voelen, het totaal gemis aan gevoel voor wat de samenleving heeft overeengekomen goed of slecht te noemen, het totaal gemis aan inzicht in eigen handelingen, zijn of kunnen het gevolg zijn van degeneratie. Vele misdadigers, die met den strafrechter in aanraking komen, worden later, en dikwijls ook gedurende de behandeling van den aanklacht, wegens het delict, als individu's herkend, die ontaardingsverschijnselen op moreel gebied vertoonen. Doordat de degeneratie een toestand is van slecht evenwicht, een gevolg van verhoogde of verminderde functie der organen, is het te verklaren, dat ook op intellectueel gebied afwijkingen voorkomen, die een gevolg

zijn van ontaarding. Niet slechts hen die een achteruitgang in hun geestesvermogens vertoonen, kan men als gedegenereerd bestempelen, zooals imbecillen en idioten, maar ook genieën zijn dikwijls niet anders dan ontaarden, lieden wier verstand of vernuft of gevoel uitslaat buiten het normale, naar den goeden kant, en die aan de pool staan, tegenovergesteld aan die der imbecillen en idioten. Tusschen beiden ligt een onafzienbare reeks van graduatie, al naar gelang het individu meer de eene of de andere pool nadert.

De zoogenaamde dégénéré superieur zal dikwijls, naast zijn geniale concepties, afwijkingen in zijn voelen of gebrek aan een logischen gedachtengang, of ook een te kleine macht over zijn instinctive neigingen vertoonen. Het is overbekend, dat dikwijls saillante personen, naast de uitingen van hun hoog intellect, soms zeer lage, minderwaardige eigenschappen bezitten.

Men zal echter moeten bekennen, en het blijkt reeds dadelijk uit den naam »dégénéré supérieur", dat het een dwaasheid is, in het algemeen ontaarding met individueele minderwaardigheid gelijk te stellen. Sinds de term degeneratie ook tot de leekenwereld is doorgedrongen, die daaraan per se de beteekenis van minderwaardigheid is gaan hechten, is het hoog noodig er op te wijzen, dat een dergelijk begrip van degeneratie volstrekt niet passend is voor alle gevallen en dat een omschrijving er van, als door sommigen wordt gegeven, om die minderwaardigheid toch vooral te doen uitkomen, volstrekt niet met de werkelijkheid overeenkomt. Wanneer wij bij voorbeeld lezen, zooals Prof. Heijmans in zijn *Gids*-artikel zegt, dat degeneratie naast andere teekenen, »psychologisch in hoofdzaak gekenmerkt wordt door verzwakking van het vermogen om willekeurig de opmerkzaamheid te concentreeren", dan kan iemand, die een weinig maar op de hoogte is, met moeite een glimlach over deze uitspraak onderdrukken. Want onwillekeurig denkt men aan de vele »dégénérés supérieurs" die hebben geleefd en die welke nog leven, onwillekeurig denkt men aan mannen als Hoffmann, de Quincy, Edgar Poë die zenuwlijders waren; aan Flaubert

die aanvallen van epilepsie had, aan Baudelaire, Gérard de Nerval, die krankzinnig zijn gestorven, aan Rousseau, Paul Verlaine, die in hooge mate den stempel der degeneratie bij zich droeg, aan Luther, die aan gezichts- en gehoorshallucinaties leed, om zoovele anderen niet te noemen en dan vraagt men zich verwonderd af, of deze soms ook dat genoemd hoofdzakelijke psychologisch kenmerk der ontaarding vertoonden, namelijk, dat het vermogen om willekeurig de opmerkzaamheid te concentreeren, bij hen verzwakt was!

Naast deze zoogenaamde »dégénérés supérieurs", staan die lieden, door wier afwijkend voelen een bepaalden geestestoestand wordt gekenmerkt en die zóó onder den invloed van dien geestes-toestand staan, dat zij zich op de grenzen van uitgesproken krankzinnigheid bevinden.

Alle personen die aan obsessies, aan impulsies onderhevig zijn, zij die lijden aan een afwijking van hun gevoel of van hun wil, — zij zijn even zoovele gedegenereerden die gebukt gaan onder een fout van hun samenstel. Welke personen men ook neemt, 't zij idioten, imbecillen, zwakken van geest, excentrieken, lijders aan obsessies of lijders aan impulsies, 't zijn alle vruchten van de ontaarding, van den achteruitgang van de soort.

Dat nu is van het hoogste belang voor de studie der criminaliteit. Men moge verschillend oordeelen over het verband tusschen degeneratie en criminaliteit, men moge het verband er tusschen betwijfelen of 't niet zoo sterk achten, als door sommigen wordt aangenomen, 't is een feit, dat vele misdaden geschieden door lieden die teekenen van ontaarding met zich dragen. En moge nu de misdaad niet altijd een direct gevolg van ontaarding zijn, 't is zeker dat de ontaarding de oorzaak kàn zijn, dat de persoon een misdaad begaat, omdat hij te zwak, te weinig moreel voelend, te abnormaal in zijn voorstellingen is of omdat hij lijdend is aan een der verschijnselen op moreel of intellectueel gebied, die dikwijls de lichamelijke degeneratie-teekens begeleiden en die zijn weerstandsvermogen tegen de kwade neigingen en lusten verminderen.

De praktijk nu, heeft de uitspraak bewezen, dat er vele en talrijke banden zijn, die den misdadiger met den ontaarde verbinden; het is als een feit door hèn vastgesteld, die veel met misdadigers, met een wetenschappelijk doel, in aanraking komen.

Laurent, geneesheer aan de Infirmerie Centrale der Parijsche gevangenissen, schrijft in zijn boek »Les Habituées des prisons de Paris", dat hij op alle gevangenen, die hem inlichtingen over hun familie en hun ouders hebben kunnen en willen geven, altijd een afwijking bij de ouders of de voorouders heeft kunnen aanwijzen en dat die afwijking soms zeer sterk was. Bijna altijd heeft hij bij zijn patienten hysterie van moederskant, epilepsie, alcoholmisbruik of krankzinnigheid van vaderskant gevonden. Dit feit komt steeds voor en is, om zoo te zeggen, voor hem onafwijsbaar. Maar zegt hij: de afwijking die men 't meest vindt en die òf alleen òf in verbinding met andere fouten voorkomt, is het alcoholmisbruik.

Ook Jelgersma te Leiden is de opvatting toegedaan, dat de psychische, moreele en intellectueele karaktertrekken van den misdadiger als pathologisch moeten aangemerkt worden.

Op het congres voor crimineele anthropologie te Brussel, heeft hij op uitstekende wijze het verband tusschen den psychisch abnormale en den misdadiger in het licht gesteld. »De ontaardingsteekenen bij den misdadiger zijn een gevolg, zegt hij, van den primairen, verkeerden of pathologischen toestand van zijn hersenen. Wij weten niet en kunnen nog niet weten, omdat onze hulpmiddelen te weinig en te onvolledig zijn, hoe deze twee met elkaar samenhangen of door welke keten van processen zij aan elkaar verbonden zijn — maar wij kennen de primaire en de secundaire verschijnselen. De primaire zijn de afwijkingen in de hersenen, die aanleiding geven tot de secundaire verschijnselen, de ontaardingsteekenen van het lichaam. Hetzelfde vindt men bij den krankzinnige of den psychisch gestoorde en waar het nu bewezen wordt, dat deze ontaardings-teekenen meer bij den misdadiger dan bij den niet-gestraften persoon voorkomen, kan men ook daaruit het besluit trekken, dat de misdadiger een pathologisch aangelegd individu is".

Dit vraagpunt, namelijk of de ontaardings-teekenen bij den misdadiger méér voorkomen, dan bij den, laat ons voor het gemak zeggen, normalen mensch, is tot groote hoogte eenige jaren later door Prof. Winkler opgelost, die daarbij geholpen is door Dr. Deknatel, officier van gezondheid aan de gevangenis te Breda, en wier onderzoekingen zijn vervolgd door Dr. Berends en door mij zelf.

Winkler ging uit van de volgende redeneering. Wanneer er werkelijk in den veroordeelde iets aanwezig is, dat hem tot misdadiger zal stempelen, dan moge die factor aangeboren of wel door ziekte of andere omstandigheden verkregen zijn, àls zij bestaat, dan moet zelfs onder een klein aantal onderzochte veroordeelden die factor spreken. En zal zij aangetoond worden, dan kan men dit alleen, als men bewijst, dat de strafrechter een, wat de biologen zoo noemen, variëteit uitzocht, welke, daar zij niet *opzettelijk* wordt uitgezocht, door scherpe kenteekenen bepaald moet zijn. De veroordeelden moeten dus die kenteekenen, die ook bij niet-veroordeelden voorkomen, zóó duidelijk vertoonen, dat men kan zeggen: toen de strafrechter op andere gronden veroordeelde, koos hij eigenlijk onbewust die anatomische afwijkingen uit. Bestaat een afwijking in éene richting bijv. bij vijftig misdadigers, dan moet zij blijken, volgens de vaste wetten der kansrekening, ook al moge die afwijking hier en daar ook te midden van gewone, niet veroordeelde menschen worden aangetroffen. Want zegt hij, men kan niet eer eenige zekerheid omtrent de waarheid van zijn uitkomsten hebben, dan wanneer men groote reeksen van getallen kan vergelijken, bijvoorbeeld een reeks van vijftigduizend misdadigers met een reeks van vijftigduizend normale personen.

Dit is echter voor één persoon ondoenlijk en nu moet men met de kansrekening uitmaken, wanneer de getallen kleiner zijn, hoe groot de waarschijnlijkheid is, dat wat men bij de kleinere getallen heeft gevonden, ook blijft gelden voor de grootere.

Lombroso nu had als stelling verkondigd en met zijn metingen bewezen, dat misdadigers gekenmerkt zijn door een klein

voorhoofd en door een groot gelaat. Deze uitspraak, die Lombroso op grond van zijn waarnemingen had durven uitspreken, wilde Winkler nasporen en onderzoeken, of hij langs wiskunstigen weg tot dezelfde uitkomst kon komen Winkler, geholpen door Deknatel, onderzocht den horizontalen omtrek van het hoofd, de grootste en de kleinste breedte van het voorhoofd, den grootsten en den kleinsten afstand tusschen de beide jukbeenderen, de breedte van de onderkaak en de lengte van de lijn, getrokken van het eene oor naar het andere en loopend over de punt van de kin, de oorkinlijn.

Dat Winkler juist deze maten uitzocht, vindt zijn oorzaak daarin, dat, behalve de grootere breedte van de onderkaak, waardoor misdadigers zouden uitmunten boven normale menschen, de horizontale omvang van het hoofd ten naastebij een oordeel kan doen vellen over de grootte van den schedelinhoud, de voorhoofdsmaten een begrip doen krijgen van de grootte der voorhoofdshersenen, en ofschoon wij nog in onzekerheid verkeeren omtrent de hersenlocalisaties, de groote ontwikkeling van het voorhoofd waarschijnlijk een teeken van superioriteit is, terwijl de beide jukbeenmaten en de oorkinlijn een begrip geven van de grootte en breedte van het aangezicht.

Waar Winkler vijftig moordenaars onderzocht, onderzocht Deknatel vijftig rekruten om de gevonden getallen van Winkler te kunnen vergelijken. De reden, waarom juist de rekruten werden uitgezocht, was dat men zeker kon zijn dat zij, die zeer groote abnormaliteiten en anatomische afwijkingen vertoonen, door de keuring waren weggevallen, en dat men rekruten dus als de meest lichamelijk normale menschen kan beschouwen.

Uit een vergelijking der metingen van Winkler en Deknatel bleek nu duidelijk, dat Lombroso's beweren juist was. De horizontale omvang van den schedel bleek te weinig bij moordenaars en normalen te verschillen, dan dat men daarin een voldoend aanhechtingspunt voor de scheiding in veroordeelden en niet-veroordeelden kon vinden.

Iets anders gaven de beide voorhoofdsmaten te zien en wel, dat inderdaad de maten van het voorhoofd bij moorde-

naars in doorslag kleiner zijn dan bij normale individuen, terwijl de aangezichtsmaten de bewering van Lombroso tot een waarheid verhieven, en wel dat deze maten bij moordenaars inderdaad naar de zijde der groote getallen, die van normale menschen daarentegen naar de zijde der kleine getallen verplaatst waren. Een zelfde uitkomst, maar veel scherper geteekend, gaven de maten van de onderkaaksbreedte, waaruit inderdaad bleek, dat moordenaars veel breeder onderkaken hebben dan niet-veroordeelde personen. De uitspraak van Lombroso, dat misdadigers door kleine voorhoofden en groote aangezichten worden gekenmerkt, was dus door Winkler en Deknatel volkomen bevestigd.

Doch Winkler ging nog verder. Onder zijn leiding en op zijn verzoek deed Berends een reeks onderzoekingen bij psychisch-gestoorden en mat dezelfde maten bij vijftig lijders aan waanzin, bij vijftig lijders aan toevalen en vijftig imbecillen. Winkler zelf herhaalde zijn metingen bij vijftig geneesheeren, terwijl ik deze vervolgde bij vijftig inspecteurs van politie, vijftig brigadiers, vijftig politie-agenten, vijftig journalisten, vijftig brandwachts, vijftig mariniers en vijftig matrozen van de Kon. Ned. Marine. Wanneer men nu de uitkomsten van deze reeksen van metingen naast elkaar plaatst, dan ziet men duidelijk, dat er een groot verschil bestaat tusschen de voorhoofdsmaten van de normale individuen en die der moordenaars, een verschil dat in de maten van de onderkaak zeer groot is.

Het blijkt namelijk, dat de voorhoofdsmaten der normale individuen veel grooter zijn dan die van de moordenaars, terwijl de maten van de onderkaak juist bij moordenaars met hooger getallen staan aangegeven.

Maar er blijkt nog iets veel gewichtigers uit, en wel dat bij de krankzinnigen, die Berends onderzocht, bij zijn lijders aan toevallen en zijn imbecillen een zelfde verschil in die maten is op te merken bij vergelijking met normalen, en dat, en hierin schuilt een zeer gewichtig bewijs, misdadigers en vooral moordenaars een groote verwantschap, wat den anatomischen bouw van hun schedel betreft, met krankzinnigen

vertoonen. Ja, zelfs wanneer men de naast elkaar gelegde maten nauwkeurig beschouwd, zou men geneigd zijn tot de meening, dat tusschen moordenaars, lijders aan waanzin, lijders aan toevallen en imbecillen nauwelijks een onderscheid bestaat.

»Het resultaat der metingen wijst erop, dat zij, die krachtens hun ontwikkeling zijn achtergebleven, meer gepraedisponeerd zijn moordenaars, lijders aan toevallen, waanzinnigen en imbecillen te worden", zegt Winkler terecht.

En dr. Berends verkondigt dan ook met het volste recht de stelling: »Dat moordenaars, waanzinnigen, lijders aan toevallen en imbecillen, alle loten zijn van een zelfden stam, en dat die stam een mindere ontwikkeling van den hersenschedel en een meerdere ontwikkeling van den aangezichtsschedel is. Op dien bodem, voegt hij er bij, kunnen pathologische afwijkingen zich eerst recht doen gelden".

Hiermee is de waarheid bewezen van de uitspraak, reeds vroeger en herhaalde malen door verschillende schrijvers gedaan, dat er wel degelijk verband bestaat tusschen misdaad en ontaarding, welke ontaarding zóó ver kan gaan, dat zij zich in een geestesstoornis kan openbaren.

Men kende, al vóórdat de theoriën van Lombroso w[illegible]ld-kundig werden, het feit, dat er een erfelijkheid bestaat in de ondeugd; alleen had men er de groote beteekenis nog niet van ingezien. Despine geeft in zijn »Psychologie naturelle" daarvan merkwaardige voorbeelden, Maudsley heeft in zijn »Pathology of Mind" er al vroeger op gewezen, dat de anti-sociale individuen, die zich niet naar de gewoonten en regelen van de gemeenschap kunnen schikken, dikwijls tot krankzinnigheid zijn voorbeschikt en dat het grootste gedeelte der misdadigers moreele idioten zijn. Het veelvuldig voorkomen van zielsziekten bij misdadigers, dat reeds door oudere psychiaters was opgemerkt, was vooral in het licht gesteld door Bruce Thomson, terwijl anderen de meening hadden verkondigd, dat de zoogenaamde »folie pénitentiaire" de geestesstoornis, die gezegd wordt tengevolge van het gevangenis-régime op te treden, niet aan de gevangenis, maar aan den gevangene moet worden geweten.

Door latere psychiaters is dit laatste inderdaad bewezen.

Behalve nu zulke volmaakt krankzinnigen, komen er in de gevangenissen een aantal psychisch defecte personen voor, die tusschen krankzinnig en normaal staan en waarin verschillende categoriën zijn op te merken: erfelijk belasten, ontaarden en minderwaardigen, die, om zoo te zeggen, een groep op zichzelf vormen en die niet onder een bepaald ziektebeeld kunnen worden gebracht.

Vagabondage, losbandigheid, perversie der neigingen zijn dikwijls bij de ouders en grootouders van deze gestoorden te vinden en vele misdaden, vele veroordeelingen, verschijnen in een nieuw licht, zoodra, wat vele malen geschiedt, eindelijk de geestes-abnormaliteit van het individu zich openbaart.

Het aantal dezer lieden, wier psychische organisatie onvolkomen is aangelegd of door een of andere ziekte op later leeftijd gebrekkig is gebleven, is veel grooter nog dan dat van de duidelijk krankzinnigen.

Beiden, de uitgesproken krankzinnigen en zij die een psychische afwijking vertoonen, vormen een aantal, dat onder misdadigers buitengewoon veel grooter is dan onder de niet-misdadige bevolking.

Zelfs voor de landen, waar het aantal krankzinnigen onder de niet-misdadige bevolking niet met zekerheid is vastgesteld, en waar dus zeker geen betrouwbare opgave omtrent het voorkomen van krankzinnigheid onder misdadigers bestaat, kan deze bewering gerustelijk worden volgehouden. Voor de landen, waar de gerechtelijke en gevangenis-autoriteiten voldoende aandacht aan de misdadigers wijden, is het een zekerheid. Deze abnormaal-groote veelvuldigheid, waarmeê krankzinnigheid bij misdadigers voorkomt, is gemakkelijk te verklaren. Immers is er geen enkele categorie van menschen in de samenleving, waarbij zoovele factoren, die tot krankzinnigheid aanleiding kunnen geven, samenwerken, dan bij de misdadige bevolking. Wij hebben gezien, hoe bij misdadigers zoowel lichamelijke en psychische degeneratie, als erfelijke belasting met degenereerende factoren te vinden zijn.

Daarbij is de invloed der slechte omstandigheden bij geen enkel individu zóó sterk in het spel als bij misdadigers; vele zijn onechte kinderen, vele zijn vroeg ouderloos geworden, verlaten of verwaarloosd. En ook bij de ouders zelf, zijn een menigte momenten te gelijk aan te toonen, welke ieder op zich zelf al aan hun nakomelingschap een praedispositie voor psychische stoornis geeft. In de meeste gevallen kan men de krankzinnigheid van misdadigers door psychische en moreele erfelijkheid verklaren; de symptomen daarvan zijn zóó duidelijk, dat er geen twijfel blijft, omtrent haar erfelijken oorsprong. Een duidelijk bewijs daarvoor zijn de cijfers, door verschillende schrijvers en onderzoekers opgegeven. Thomson b.v. vond in tien gevallen misdaad van de ouders: in één geval ontdekte hij, dat acht misdadigers die tot éénzelfde familie behoorden, van een vader afstamden die herhaaldelijk gerecidiveerd had; Virgilio, vond in 27 pCt. der gevallen misdadigheid van den vader, van de moeder en van de familie; Penta vond, dat slechts in 5 pCt. de vader en de moeder gezond waren; Lombroso stelde in 104 gevallen van misdaad, een en zeventig keer de erfelijkheid al dus te boek: in 20 gevallen was de vader een dronkaard, in elf gevallen dronk de moeder, in 3 gevallen was er een krankzinnige vader en in 5 gevallen een krankzinnige moeder, acht keer was de vader een misdadiger en twee keer had de moeder een misdaad gepleegd, in zes gevallen waren er onder de broers en zusters krankzinnigen, in drie gevallen was de moeder een prostituée, veertien keer vond hij misdadige broers en zusters, vier keer een broer die epileptisch was, twee keer zelfmoord onder de broers en in tien gevallen zusters die prostituée waren.

Bij al de slechte invloeden, die op den neuro- en psychopathischen aanleg in nadeelige richting werken, ontbreekt meestal nog het groote moment, dat op dien aanleg zoowel verbeterend als tegenhoudend kan inwerken, namelijk de opvoeding. Daargelaten nog, dat een goed geleidde opvoeding in staat is menigerlei exentriciteit en vreemdheid te doen verdwijnen en door versterking en ontwikkeling van sommige geestes-eigenschappen enkele abnormaliteiten zich minder

krachtig te doen uiten, werkt de opvoeding die de kinderen van misdadigers ontvangen, maar al te dikwijls in een richting, die voor de ontwikkeling der abnormale geestes-eigenschappen buitengewoon gunstig is.

Door verwaarloozing toch, wordt aan alle aangeboren en overgeërfde slechte eigenschappen, aan alle perverse en pathologische instincten den vrijen teugel gelaten en worden zij ontwikkeld. En waar nu bij de progenituur van misdadigers, psychische defecten of een praedispositie voor geestes-stoornissen aanwezig zijn, daar werken nog verschillende momenten mee om de psychose te doen uitbreken of de praedispositie gelegenheid te geven, zich als een bepaalde abnormaliteit te uiten.

De belangrijkste dezer momenten zijn de lichamelijke en vooral de schedelbeleedigingen en het alcoholisme, momenten die in het leven van misdadigers veelvuldig voorkomen. Reeds zeer vroeg wisten de psychiaters dat schedelbeleediging, een val of een slag op het hoofd, behalve dadelijk optredende stoornissen, die een gevolg van hevige, diepgaande hersenbeleedigingen zijn, niet alleen de oorzaak kunnen worden van psychische stoornissen, die zich later ontwikkelen, maar dat dergelijke beleedigingen ook een praedispositie voor krankzinnigheid kunnen geven. Daarbij is door verschillende onderzoekers opgemerkt, dat het vooral de schedelbeleedigingen zijn, die het individu in zijn jeugd heeft verkregen, die dikwijls tot imbecilliteit of krankzinnigheid voeren.

Dit is voornamenlijk het geval bij die individuen, die erfelijk belast zijn. Een groot contingent wordt hierin geleverd door de kinderen van dronkaards en door buiten echt geborenen, die dikwijls door hun ouders en pleegouders op erbarmelijke wijze mishandeld worden. Bij misdadigers nu zijn verwondingen van den schedel in den jongelings- en den volwassen leeftijd niet zeldzaam, omdat zij dikwijls in vechtpartijen gewikkeld worden, waarin zij hoofdwonden opdoen en ook omdat zij in dronkenschap dikwijls vallen, waardoor vele malen kwetsuren van den schedel ontstaan. Maar behalve op het ontstaan van psychische afwijkingen, hebben schedelbeleedigingen een grooten invloed op de verandering van de morali-

teit, die dikwijls pas na jaren door een duidelijke geestesstoornis kan worden gevolgd.

Naast de schedelbeleediging is het alcoholmisbruik, ja zelfs in hoogere mate, oorzaak dat er zooveel geestesstoornissen bij misdadigers voorkomen. Ik behoef u niet op het algemeen bekende feit te wijzen, dat misbruik van alcohol zoowel tot krankzinnigheid als tot misdaad kan voeren.

Niet alleen is dit het geval, waar het misbruik van alcohol door het individu zelf wordt gepleegd, maar de dronkenschap van de ouders geeft bij de kinderen aanleiding tot het ontstaan zoowel van geestesstoornissen als van misdadige handelingen.

De statistieken uit gevangenissen, even als die welke door verschillende onderzoekers worden opgegeven, wijzen uit, dat in veel gevallen kinderen van drankzuchtige ouders, van hun prilste jeugd, slechte en misdadige neigingen vertoonen, of zich reeds op jeugdigen leeftijd aan alcohol te buiten gingen of vagabondeerden, stalen en gedepraveerde karaktertrekken vertoonden. De bekende hoogleeraar Legrain heeft in zijn studie over het verband tusschen alcoholisme der ouders met de ontaarding en de misdaad, er op gewezen, dat het geen verwondering kan wekken, dat het kind van den dronkaard, dat reeds intellectueel minderwaardig is, ook in zijn gevoels- en moraliteitsspheer getroffen is. Meestal is het kind van een dronkaard dermate ontaard, dat het zich niet in het sociaal milieu kan schikken. En zelfs is het niet eens noodig, dat het kind van den dronkaard zelf drinkt, om tot misdaad te vervallen of krankzinnig te worden. Legrain heeft moral insanity, zedelijke imbecilliteit, gezien bij de afstammelingen van dronkaards, zoowel in de eerste als in de tweede generatie. Dat deze soort psychisch gestoorden steeds gereed staat om misdadigers te worden, is van te groote bekendheid, dan dat ik er hier nogmaals op behoef te wijzen. Legrain aarzelt dan ook niet, om van den afstammeling van den dronkaard te zeggen, dat hij het beeld van den zoogenaamden geboren misdadiger ten volle weergeeft.

Wat nu het aantal krankzinnigen betreft, dat onder misda-

digers voorkomt, tot zekere hoogte is dit te benaderen naar het aantal krankzinnigen, dat in de gevangenissen wordt aangetroffen.

Dit aantal nu is zoo groot, dat, zooals ik reeds zoo even zeide, men gerust kan zeggen, dat onder misdadigers meer psychische stoornissen dan onder de vrije bevolking voorkomen. Ik zal u niet vermoeien met een opgave van het percentage, dat in de verschillende landen voor de krankzinnigen onder de misdadigers wordt opgegeven en dat in sommige landen een maximum van 6 pCt. bereikt. Waarschijnlijk en bijna zeker is het percentage hooger. En dit wel, om de volgende redenen. Ten eerste worden deze statistieken alleen gegeven door die gevangenis-artsen, die tevens psychiaters zijn en die dus verstand, besef en een open oog voor geestesstoornissen hebben, terwijl in het Buitenland zeer veel en in ons land het meerendeel der gevangenis-artsen zeer weinig studie van psychiatrie hebben gemaakt. Daardoor vervalt de mogelijkheid om een overzicht van het aantal geestes-gestoorden in alle gevangenissen te krijgen. En ten tweede kunnen de statistieken alleen rekening houden, en om zeer goed te begrijpen redenen, met de misdadigers die in de gevangenissen zitten, terwijl die misdadigers, die vrij rond loopen, niet worden meegeteld. Aan de officieele statistieken is op dit punt, om al deze redenen, niet veel waarde te hechten.

Op ons land is dit zeker van toepassing. Wat in het jaar 1895 door de commissie, belast met het onderzoek naar de wenschelijkheid om prisons-asiles op te richten is neergeschreven, is nog volmaakt voor dit oogenblik van toepassing. Waar toen reeds door de commissie er over geklaagd en er op gewezen werd, dat een geregeld psychiatrisch onderzoek in de gevangenissen ontbreekt en dat de commissie acht (zegge acht) krankzinnigen onder een zestigtal ernstige misdadigers heeft kunnen aantoonen, waaronder één toevallijder, twee lijders aan waanzin, één idioot, één lijder aan periodieke melancholie, één individu dat krankzinnig was geworden na een slag met een haak die hem zijn wangbeen had ingedrukt enz. enz. daar zou een dergelijke commissie op

het oogenblik zeer goed nog kunnen instemmen met de klacht, toentertijd geuit: »dat de toestand niet anders kan wezen, zoolang het psychiatrisch toezicht op veroordeelden niet in ruimer mate door deskundigen wordt uitgeoefend."

Een statistiek gebaseerd op onwetenheid, steunend op opgave van lieden, die geen of slechts weinig begrip hebben van datgene waarover zij moeten rapporteeren, is niet te vertrouwen en is van nul of geener waarde.

En dit zal wel zoo blijven, zoolang men in ons land nog bij het spreken over misdadigers, wenscht te redeneeren over theoretische vaagheden als de onzedelijke wil, die geen rechten heeft en dergelijke, waardoor de onbillijkheid blijft voortbestaan, dat zieken als misdadigers worden behandeld.

(Slot volgt).

KLEINE LIEDEREN

DOOR

DR. P. H. VAN MOERKERKEN JR.

NACHT.

I.

De dag is schoon, maar schooner nog de nacht:
Dan opent zich de ziel der dingen
En woud en wilde beken zingen
Met dieper pracht.

Wij sluiten de oogen in den wondren nacht
En zien in 't binnenst van ons wezen
Een schooner dageraad verrezen
Dan de uchtend bracht.

Want in het ruischen van den aardschen nacht
Wordt ons de zoete stem herboren
Dier verre liefde, lang verloren...
En wij gaan sluimren zonder klacht.

II.

HEIMWEE.

Ik lag alleen in 't eenzaam huis,
  In donker diep der oude gaarde;
Daar voer de wind met wild geruisch
  Door 't woud, dat hij reeds lang ontblaarde.

Van verre op duistren oceaan
  Hoorde ik den zang der winternachten,
Nog zuchtend door de popellaan
  Met oude stem en bange klachten.

Ach, rees daar niet door 't stormgejoel
  Een andre klank, uit vroeger dagen,
Een stem uit tijden, luw en zoel,
  Toen 'k nog niet wist van leed en klagen....

Klonk niet de klopper op de poort,
  Galmde de schal niet door de gangen....
Had zij in 't verre land gehoord
  De diepe stem van mijn verlangen?

En kwam zij over zee en duin
  Tot mij, niet vreezend nacht en wouden?
Wacht zij nu in den blanken tuin,
  Glimlachend om de wreedste koude?

O zie, o zie haar wit gewaad,
  O hoor, ach hoor haar zachte schreden!
Is dat haar oog en lief gelaat,
  Al 't schoonst van ons zoo schoon verleden....

Voelde ik mijn hoofd niet tot haar hart
  En zoeten mond weer opgeheven?
Was dit het eind dier lange smart,
  En alles, alles nu vergeven?

Toen opende ik de poort en zag
  Glimlachend in de blanke gaarde.
Helaas! waar was mijn troost, mijn lach?
  Eén kille leegte die 'k ontwaarde....

Daar zong de storm op de' oceaan
  Zijn donkren zang, en wijd en verre
Achter de ontblaarde popellaan
  Was enkel nacht en sneeuw en sterren.

III.

TROOSTLOOS.

Ik zag kathedralen en paleizen
  En beelden uit ouden tijd,
Ik mocht de schoonheid der wereld prijzen,
  Maar 't heeft mij niet van mijn leed bevrijd.

Ik zwierf door wouden, over zeeën,
  En rustte op toppen, koel en hoog....
Maar ach, diep in mij klaagden weeën
  Waaronder mijn ziel gestadig boog.

Zoo werd ik rustloos voortgedreven,
  Bewondrend in den gouden dag,
Maar, eenzaam in den nacht gebleven,
  Weer troostloos daar ik U niet zag.

IV.

ZEE-AVOND.

Ik kan wel eeuwigdurend klagen
  Over mijn stadige eenzaamheid.
Vergeefsch, altijd vergeefsch mijn vragen:
  Gij hoort mij niet, die verre zijt.

Ach, waart Gij even hier en staardet
  Op gindsche stille zilvren pracht,
Wellicht verhief het en verklaarde 't
  U uit Uw eigen peinzensnacht.

O, zag ik even U in de oogen,
  Dan was mijn hart niet eenzaam meer.
Maar nu, . . . ik sla mijn blik ten hoogen
  En zie slechts leegte waar 'k mij keer.

V.

VERLANGEN.

Waarom zeg ik altijd zacht Uw naam
In den uchtend, in den avond, in de nachten,
Als een stil gebed waarin 'k verzaam
Al mijn hopen, al mijn wachten....

Ach, Gij zijt zoo ver; ik roep U steeds:
U, mijn lieve, mij nabij te weten
Doet mij droefste stonden, jaren leeds
In een enklen blik vergeten.

VI.

MAANNACHT.

De donkere reuzenvolken
Der jagende wolken
Stormden langs de toppen neer,
En de manestralen
En de scheemrende dalen
Verdwenen, verschenen keer op keer.

Welk eene schoonheid lag verzonken
In die woudspelonken,
Geheimenvol in wilden nacht:
De bloemen der dagen,
De beek, de hut, de weide en hagen,
De zee van ruischende bladerpracht.

Wolken en wind en klaatrende stroomen,
Zult gij nog komen
Waar 't liefste hoofd nu moede ligt?
Ach, over zee en donkre landen
Brengt haar mijn groet, een druk der handen,
Een enklen kus op 't lief gezicht.

VII.

HERINNERING AAN EEN JONGEN HERDER.

De regen ruischte op donkre landen,
De schapen graasden ver uiteen.
De zee rees dreunend op de stranden,
De nacht zonk,... 't laatste licht verdween.

De herdersknaap zat zacht te zingen
Onder zijn dak van schamel riet;
Wij, in aandachtig luistren, vingen
De klanken van zijn eenzaam lied.

Voor wie zong hij die stille zangen,
Droever dan 't klagen van de zee,
Gestuwd door 't zelfde vreemd verlangen
Dat ook die waatren ruischen deê.

Geen wezen zag hij om zich henen,
En verre sliep zijn arm gehucht;
Zijn lied klonk slechts voor de oude steenen,
Voor vlakte en boom en zee en lucht.

Zocht hij aan koude noorderkimmen
Zich-zelven onder 't witte zeil,...
Wat ongeboren dagen-schimmen
Vulden zijn hart met zonnig heil?

Wij wisten dat hij liever rustte
In 't donker diep van de' oceaan,
Dan hier, aan de onbewogen kusten
Een glansloos leven door te gaan.

Zocht dan zijn lied reeds nu die oorden
Waar nooit de gloed der dagen scheen....
Ach, wij begrepen niet zijn woorden,
Maar rythme en klank was als geween.

En later, als wij hem weer zagen,
Zijn wilden blik, zijn trotsch gebaar,
Hoorden wij steeds dat eenzaam klagen,
Van mateloos verlangen zwaar.

Waar doolt hij nu, op welke wegen
Sleept hij zijn jaren droomend voort?
Heeft zijne ziel zich reeds genegen
Voor 't leven dat geen beden hoort?

Wij zelf, aan hem wel machtger schijnend,
Dwalen nog tastend, bevend rond,
Hopend dat onze ziel, verreinend
Door bitter leed, eens ruste vond.

Zóó hij wellicht.... En nu 'k na jaren
Herdenk dat wonder-droef verleên,
Treurt licht zijn zang weer langs de baren,
Door nacht en regen troostloos heen.

UIT HET DAGBOEK VAN EEN HYPOCHONDER

DOOR

J. EVERTS JR.

III.

Wat ik zoolang voorzien, gevreesd heb, is dan toch eindelijk gebeurd: er is ons een ongeluk overkomen.

Hoe dikwijls is in bed, wanneer ik den slaap niet vatten kon en allerlei me door het hoofd ging in het donker, hoe dikwijls is m'n hart toen pijnlijk saamgekrompen bij de voorstelling alleen van al de gevaren, al de ongelukken, waarvan het leven zoo vol is, en waaraan ik en de mijnen dagelijks blootstaan! Verwonderd heeft 't me niet zelden, dat 't tot nog toe alles zoo goed afliep. O, 't leek me een onbegrijpelijk toeval, een bijna ongeloofelijke bof, dat we er zoo heelhuids door heen rolden. Doch vroeg of laat — dat wist ik wel — moest 't er toch van komen, dat kon niet anders. 't Kon niet uitblijven. Zeker, er waren tijden, dat ik dien angst niet had of vergat, maar soms verlangde ik wel eens, dat 't maar — als 't dan tòch moest — hoe eer hoe liever gebeuren zou, en de historische woorden: »Beul, maak 't kort" — kwamen me daarbij in de gedachte. Want dit voortdurende in-spanning-wachten was het ergste, wat men zich denken kan — en dàn wist je tenminste waaraan je je te houden hadt, en kon je het gestichte onheil met alle macht te keer gaan... als er tenminste nog te keer te gaan viel.

De meeste menschen weten of bedenken 't niet — en

Betty, en m'n jongens natuurlijk ook, behooren tot die gelukkigen, ik echter lijd drie-dubbel voor hen — maar loopen we niet elken dag, elk uur, aan den rand, den uitersten rand van dien bodem- en licht-loozen, door z'n mysterie toch eigenlijk zoo afschuwelijken afgrond, den dood? Altijd en overal grijnzen de gevaren ons tegen. Maar tot hun ongeluk, of neen eerder tot hun geluk, zien de menschen (die kinderen!) ze zelden of nooit, of willen ze niet zien.

Ik kan niet zeggen, hoeveel dooden — plotselinge, of langzame martel-dooden — ik m'n goeie Betty en m'n jongens, waaraan ik in m'n hart (al toon ik 't niet) toch zoozeer gehecht ben, al in m'n gedachten heb zien sterven, om van mezelven niet te spreken. Vooral in bed, wanneer ik geheel alleen met m'n gedachten ben, en de nacht akelig stil en zwart om me heen spookt, dan schijnt het leven geheel anders dan overdag, en lijkt me alles zoo dreigend, dat er geen ontkomen aan is. Nuchtere, kalme menschen hebben er geen idee van, wat dat voor een lijden is. Dan woel ik heen en weer, trek m'n gezicht akelig samen of krom m'n lichaam van de pijnen, die ik in m'n verbeelding onderga of zie ondergaan, en die ik meevoel aan den lijve. 't Is vreeselijk. Meermalen breekt het angstzweet mij uit, en moet ik opstaan en een glas water drinken om tot mezelven en de gewone werkelijkheid weer te keeren. — Ja, zóo dreigend, wordt dan het leven soms, dat men 't nauwelijks verder leven durft; en ik begrijp volkomen de ongelukkigen, die alleen uit angst, uit puren angst voor het onbestemde gevaar — dat bijna niemand ziet, maar dat er ìs, voortdurend is! — zich van kant maken. Heeft Carlyle 't niet het eerst gezegd of geschreven: »De vrees voor het sterven is erger dan het sterven zelf?"

Wanneer men die ziekte, want 't is natuurlijk een abnormaliteit, waarvan men zich echter niet losmaken kan, waarvan men het — o, wel ongelukkige — slachtoffer is, wanneer men die ziekte eenmaal onder de leden heeft, dan is het gevaar in àlles, in de allergewoonste dingen. Zoo bijvoorbeeld heb ik Chris zien stikken in een korst brood, en Piet

(die jongen is toch zoo wild) zien struikelen over een losliggende roê op de trap, waardoor hij een dertig treê naar beneê tuimelde en z'n schedel op de gang te pletter viel; zoo heb ik Betty meer dan eens door het onvoorzichtig wapperen met haar rokken langs den kachel in brand zien vliegen — en zoo zou ik nog honderden andere gevallen, en met veel grooter waarschijnlijkheid, op kunnen noemen.

Er zijn vele menschen, die hierom lachen en 't aanstellerij noemen. Maar als ze ooit eens ondervonden, wat 't in wezenlijkheid is, dan zouden ze er zeker niet meer om lachen, en integendeel diep diep meelij hebben met degenen, die deze marteling bijna dagelijks ondergaan. Ze zouden begrijpen, dat er geen kwestie is van aanstellerij, want wie in-gods-naam zou er voor z'n plezier zulke angsten op nahouden of het leven, de geheele wereld zien als éen groot, duizend-koppig gevaar. Het zou immers tè dwaas zijn. Alleen een genie misschien, éen wiens geest boven alles staat, en die eigenlijk geen mensch meer is, zou van zulke schrikbeelden — God betere 't — nog kunnen genieten.

Ook Betty behoort tot degenen, die zich dergelijke afgrijselijke toestanden niet kunnen indenken. Ze heeft er dikwijls om gelachen, als ik haar ervan vertelde vroeger. Alleen, wanneer ik bijzonderen nadruk op het akelige, het martelende ervan legde, had ze ook wel eens meelij. Maar voor het overige vindt ze: zoolang als je 't alleen nog maar *denkt*, is 't nog zoo erg niet, 't is immers nog niet *gebeurd*. Maar o, tusschen intens denken en gebeuren is eigenlijk maar zoo'n gering verschil. Kan bijvoorbeeld een droom, die toch ook maar een zekere geesteswerking is, niet even smartelijk, ontzettend of verheugend zijn, als een reëel feit? Op het oogenblik zelf gevoelt men het even hevig, alleen de duur, de nawerking is korter.

Tot nu toe had Betty's optimisme steeds gelijk gekregen, en ik sprak haar den laatsten tijd alleen nog maar bij hooge zeldzaamheden van m'n angsten. Ik leed ze in stilte, me opofferend, want 't verlichtte me anders wel, wanneer ze me met haar koel, helder oordeel »die nonsens" uit het hoofd

trachtte te praten. Maar, was 't al niet erg genoeg, dat ik met die kwaal behept was; wat hoefde ik er Betty ook nog mee te plagen, mee aan te steken misschien. Want dat 't aanstekelijk is, staat bij mij vast.

Nu is het ongeluk gebeurd, en de eenige goede kant ervan is, dat 't Betty zal doen inzien: dat ik 't toch ook wel eens bij het rechte eind heb, en dat 't haar, hoop ik, tot een leer zal strekken, voortaan wat voorzichtiger te zijn.

't Is nu alweer drie dagen geleden, maar wanneer ik er aan denk, schijnt m'n bloed nog stil te staan van ontzetting, en begrijp ik niet hoe 't alles betrekkelijk nog zoo goed afgeloopen is.

Doch laat ik 't geregeld en van voren af aan vertellen.

Er was al zoo dikwijls sprake van geweest: »We moesten toch eens een dagje naar de theetuin in de Ouwe Plantage gaan." Maar, dank zij m'n spitsvondige en andere uitvluchten, was 't er nog steeds niet van gekomen en bij het voorstel gebleven. Telkens echter kwam Betty — natuurlijk opgestookt door de jongens — er weer op terug, en haar begeleidende pleitredenen werden steeds welsprekender en dringender: de jongens kregen waarachtig toch al niet te veel van dien aard hier op ons bovenhuis. Ze werden waarlijk niet verwend. En dan in het hartje van den zomer... ze konden nooit eens lekker spelen en ravotten, als andere kinderen. Kom, ik moest ze dat pretje nou maar eens gunnen en me maar eens éen dag — wat was nou éen dag! — opofferen.

»Lekker spelen en ravotten en ze dan een ongeluk laten krijgen, zeker?! Een arm of been breken. Ik zou je danken. Ik heb goddank m'n gezonde verstand nog!"

»Een ongeluk! Ach wat, 't zijn toch jongens...."

»Ja, juist omdat 't jongens zijn."

»Nou maar, die krijgen maar zoo gauw geen ongeluk."

»Zoo, dat zal jij weten."

»Och kom. Toe, wees nou niet zoo laf...."

»Ik ben niet laf!" stampvoette ik. »Dat is niet laf. Dat is stom, om dat laf te noemen. Ik ben alleen wat voorzichtiger dan jij, Goddank. Wie weet, wat er anders van de heele rommel terecht zou komen."

»Nou ja, goed, vent, dat weet ik nou wel. Ik zei dat ook zoo maar.... Maar toe, ze hebben er zich al zoo op gespitst. Ik heb 't ze al half beloofd. Ze hebben allerlei verhalen van andere jongens gehoord. 't Zou ook zoo gezond voor ze zijn, eens een dag eruit, lekker in de lucht, en in beweging."

»Kouvatten, chronische bronchitis, daar draaien zulke aardigheden op uit."

Betty wond zich op:

»Zeg, wil ik jou eens wat zeggen? Als je zoo doorgaat en je jongens altijd maar zoo kort houdt, dan maak je d'r echte dooie dienders van, huismusschen, die bij het minste of geringste tochtje kou vatten. Een jongen moet nu eenmaal eens vrij-uit kunnen spelen en stoeien."

»Kattekwaad uithalen in zoo'n theetuin, anders doen ze d'r niet."

»Nou, en als jij dan niet wilt, dan ga ik met ze alleen. De kinderen hebben 't noodig. Chris ziet toch al zoo bleek den laatsten tijd."

»Pu, pu!"

»Wel ja, zeker!"

»Als jij dan ook de doktersrekening maar betaalt, als er één met een gebroken arm of been thuis komt, of zich een ziekte op den hals haalt."

»Als dat gebeurde, zou de doktersrekening het minste zijn. Maar jij altijd met je overdreven angsten voor een ongeluk!... Als er een ongeluk gebeuren moet, dan zal dat vroeg of laat toch wel gebeuren; dan kan jij dat met al je voorzorgen toch niet verhinderen. Bovendien, een ongeluk... een ongeluk kunnen ze hier in de straat even goed krijgen met al dat drukke gerij...."

Ik had op m'n lippen, om uit te vallen: »Dan moet dat woeste gespeel in de straat ook maar uit zijn; dat heeft me allang de keel uitgehangen." — Maar ik begreep, dat dit niet aanging — waar zou men eindigen op die manier? — en ik was al half besloten, me gewonnen te geven, en me ook in deze maar door Betty te laten leiden. Haar eenvoudig gezond inzicht had me al zoo dikwijls ten goede geraden.

Nu was er ongetwijfeld een zeker fatalisme in haar redeneering. Maar Betty heeft juist zooveel fatalisme, als een normaal mensch noodig heeft, en eigenlijk elk mensch hebben moest. Bij haar is het geloof, het vertrouwen in het goede, in een rechtvaardige wereldorde steeds in een natuurlijk stabiel evenwicht met de vrees voor het booze toeval. En ook hierin is zij verreweg m'n meerdere; want zoo er bij mij nog sprake van evenwicht kan zijn, is dit altoos uiterst labiel, en sla ik maar al te licht tot de vrees over. Dit maakt Betty's positie altijd sterk tegenover mij, want zoo antipathiek als ik mijn voorbarigen angst vind, zoo sympathiek zijn me die andere zooveel krachtiger, rondborstiger, waardiger menschen. Ik bewonder ze in stilte. Is 't niet, of ze alle levensgevaren tarten, rustig en onverschrokken er te midden van staand? Ze leven het leven groot, ruim, breed, zijn er de heerschers over; terwijl een angstvallige natuur als de mijne zich steeds de totaal-onderworpen, kruiperige slaaf van het wispelturige toeval betoont, die, ondanks al z'n sluwe, peuterige berekeningen, toch nog de meeste klappen oploopt. Ik ben namelijk heilig overtuigd, dat Betty in geval van een ongeluk veel vastberadener en practischer zou optreden, en er zich beter zou uitredden dan ik. — Doch het ongelukkigste van alles is, dat ik ook hierin haar zoo gaarne zou navolgen, maar dat ik niet kan, niet kán, met geen mogelijkheid! Mij gaat een groote, breede levensstijl nu eenmaal niet af: daartoe, schijnt 't, heb ik de kracht of de geaardheid niet meegekregen, en veinzen kan men zulke elementaire eigenschappen evenmin.... Dit is m'n onmacht, m'n dwaasheid, m'n minderwaardigheid, m'n gebrek, dat ik mij bewust ben, maar dat ik niet afwerpen kan, dat me als een zware bult op den rug zit vastgegroeid, en me beheerscht, neerdrukt, overal en ten allen tijde.

Betty scheen te merken, dat ik weifelde.

»Als je lang wacht, dan is de zomer om" — zei ze scherp.

Toen gaf ik dan maar toe: goed, we zouden dan naar »Vogel" (zoo heette de kastelein van dien bewusten theetuin) gaan.

»Maar" — zei ik nadrukkelijk, en bijna dreigend —, onthou

't goed: jìj hebt 't gewild. Alle gevolgen voor joùw rekening. *Ik* wasch m'n handen in onschuld."

»Ja ja, goed" — nam ze gul alle verantwoording op zich, en lachte.

. . . .

Zoo trokken we dan met ons vieren verleden Vrijdag naar de Ouwe Plantage.

De hemel begunstigde ons voornemen. 't Was prachtig weer. De zon scheen uit een zachten, diep-blauwen hemel, waarin hier en daar een donzig-wit wolkje dreef, en er woei een juist-genoeg verfrisschend koeltje. — We gingen bijtijds op weg, want we zouden in »de tent" koffie-drinken, en voor het eten weer thuis zijn.

Voorop liepen de jongens, beladen met schoppen en emmertjes, en hun schooltrommeltjes, waarop in fraaie krulletters stond: »Mijn twaalf-uurtje". Betty en ik »vormden de achterhoede", zooals ik half-schertsend zei, listiglijk verzwijgend dat 't eigenlijk was om hen beter in de gaten te houden in de drukke straten.

Er is, naar mijn meening, geen onfeilbaarder middel om een kind onhandelbaar te maken, dan door z'n ijdelheid te kwetsen. Wanneer een kind met ernst van iets vervuld is, moet men 't die weelde (want dat is 't) laten, en 't zoo min mogelijk doen voelen dat 't nog een kind is; men moet 't eer als een volwassene behandelen: dat streelt z'n ijdelheid, (een kind wil nu eenmaal graag groot en oud zijn) en 't zal van ernst vervuld blijven en gezeggelijk zijn. Gaat men 't daarentegen als een kind behandelen, dan verstoort men z'n illusie: 't wordt onwillig, baloorig, ontevreden, 't heeft geen plezier meer in het spel, of wat 't dan ook doet; òf 't slaat over in een ander uiterste: een onzinnige, toomeloos-wilde dartelheid, die men gemeenlijk den veulens toekent.

Naast mij ging Betty. Ze droeg behalve haar eigen mantel de jassen van de jongens en ook nog een vrij-groote trommel met eetwaar.

Er zijn namelijk in het dagelijksch leven weinig dingen, waaraan ik zoo hevig het land heb, als aan pakjesdragen.

Ten eerste geeft 't aan iemands houding iets dienstbaars, en dit strijdt tegen mijn misschien inderdaad overgevoelige ijdelheid. Maar bovendien voel ik m'n lichaam gewoonlijk toch al te veel, hoe lichter 't mij is hoe liever: er is alevel druk genoeg in het leven. Het dragen van een simpel pakje — laat staan van een jas, of trommel, of een dergelijk onbeholpen stuk — kan werkelijk m'n humeur voor uren totaal bederven: en wanneer men een enkele maal voor z'n plezier uit is, moet men althans dergelijke — zij 't ook kleine — stoornissen, als 't eenigszins kan, vermijden, al gaat dit ook met eenige kosten gepaard. Ik had dan ook zoo min mogelijk bagage mee willen nemen, en in de theetuin eenvoudig het een en ander bestellen; maar Betty, in een opwelling van zuinigheid, had daarvan niet willen weten. 't Was alles zoo peper-duur in zoo'n theetuin, en dan nog dikwijls slecht. Zij zou er die trommel wel bij dragen, 't kon haar hoegenaamd niet schelen, zoo zwaar was die trommel niet....

»Zooals je wil" — zei ik onverschillig. »Je moet 't zelf weten."

Ik wist wel vooruit dat 't haar niet mee zou vallen. Maar ik nam me vast voor, ze nu ook tot het eind met dien trommel te laten sjouwen, al zou ze er ook bijna bij neervallen. Ze moest dan maar weten, wat er bij stond, en naar gezeggen luisteren. Ik zou 'r die eigenwijsheid wel eens voor goed afleeren. Wat duivel, op zoo'n manier kon ze wel altijd, door op m'n meelij te rekenen, d'r zin doordrijven. Bovendien, ik gevoelde me nu in een tamelijk-opgewekte stemming, en die moest ik — juist ook terwille van Betty — trachten te behouden, coûte que coûte. Daarom ook had ik niet lang geredekaveld, en liet haar zonder gewetenswroeging al de bagage dragen.

Langzaam stapten we voort, en waarlijk ik had in den aanvang niet den minsten spijt, dat we gegaan waren. Ik had er zelfs wel plezier in: 't leek me wel aardig, die Ouwe-Plantage eens weer te zien. Als jongen was 't zoo ongeveer m'n tuin, m'n speelplaats geweest. Ik had er »roover-en-reiziger" gespeeld, was er meer dan eens woest en buiten-

adem nagezeten door andere jongens, straatjongens uit de stad, waar we oorlog mee hadden. Ik had er, tegen het verbod, door het bosch geslopen, in later-heerlijk-te-herdenken doodsangst door den boschwachter of een politie-agent gesnapt en opgebracht te worden. Ik had er op een afgelegen plekje in het zacht-kabbelende water van de Maas gebaad. Ik had er m'n fantastische verbeeldingen opgedaan en aangevuld, me er gewaand in Aimard's maagdelijke wouden. O, ik had er zoo dikwijls in angst gezeten!

— Een stadium later had ik me er aan verliefde droomerijen en philosophische levensbespiegelingen overgegeven, er zware en zeer verwarde gesprekken gehouden met m'n vrienden op éen der bankjes tot diep in den nacht, met vóor ons het prachtige gezicht op de Maas. — Ja, ik verlangde ernaar, dat alles eens weer te zien en me daarbij al die oude herinneringen opnieuw voor den geest te halen. En de gevaren voor de jongens....? Och, daar dacht ik nu eigenlijk niet veel meer aan. In ieder geval was ik er nu toch zelf bij. Ik zou wel oppassen. Bovendien was de dag zoo blij, dat een ongeluk bijna onmogelijk scheen; en ik hield me voor, dat het booze, dat ik soms overal in de wereld zag, eigenlijk m'n eigen boosheid, m'n kwaad geweten was, waardoor zich alles in dat bepaalde crimineele licht aan me voordeed.

Voor me uit stapten de jongens, netjes, flink, opgewekt, overmoedig bijna. 't Was duidelijk: ze waren blij en dankbaar. Voortdurend spraken ze druk met elkaar, allerlei plannen makend. Nu en dan wendde éen van hen zich om, om ons het een of ander heugelijk vooruitzicht toe te roepen. Betty gaf hun dan meestal opgetogen antwoord, geheel met hen mee-levend. Een enkele maal kon ik me niet weerhouden »kijk voor je" te roepen; maar overigens deed ik, zoogoed ik kon, mee aan de opgetogenheid, ofschoon ik wel wist, dat 't toch op hangerige moeheid en halve teleurstelling zou uitloopen, misschien wel op ruzie.

Niettemin, ik was blij dat we nu maar gegaan waren. 't Schonk me inderdaad eenige verheffing: te weten, dat ik mezelf voor m'n vrouw en m'n kinderen had overwonnen. Alleen dook

een enkele maal uit die aangename stemming het verwijt op: dat die overwinning voor het grootste deel aan Betty te danken was en dat ik, om het beetje moeite, m'n jongens dit heerlijke pretje eigenlijk nog had willen onthouden. En hoe genoten ze al bij voorbaat, wat waren ze dankbaar voor zoo'n nietigheid!... Ik kreeg werkelijk meelij met de baasjes. Ze waren au fond toch nog zoo kwaad niet. Jongens zijn jongens: de onhebbelijkheden, die ze hadden, waren hun aard en hun leeftijd eigen. Ze konden 't niet helpen, 't was geen moedwil Jongens genoeg kon ik vóor me halen, die heel wat minder deugden. — En ja, 't was wàar, Betty had gelijk: ze mochten dit pretje weleens hebben, ze hadden toch al niet te veel.

Zonder ongemak naderden we de Ouwe Plantage. Toen we daar echter even voor een gesloten spoorhek moesten wachten, keek ik toevallig Betty in het gezicht. Ik schrok, zoo rood en opgeblazen als ze eruit zag.

»Wat zie jij d'r uit! Wat heb je?" — riep ik, niet zonder ergernis, want ik geneerde me werkelijk voor de menschen, om haar vreemd en opvallend uiterlijk.

»Ja" — lachte ze, hijgend. »Ik heb 't ook zoo vreeselijk warm met die jassen, dat weet je niet."

»Ik twijfel d'r geen oogenblik aan" — zei ik droog. „Maar je zal me moeten toegeven, dat 't je eigen schuld is. Je hebt 't zelf gewild. Ik heb je vooruit gewaarschuwd."

»Ja, Ja, dat weet ik wel. Speel maar niet op. Ik zeg er toch ook niks van? We zijn er nu toch dadelijk," En ze lachte weer, de haren uit 'r gezicht strijkend met een alleraardigste meisjes-achtige beweging. Wat was Betty toch eigenlijk nog jong!...

Ik lachte even mee om me een houding te geven. Maar toen zei ik kort-af:

»Geef maar hier die jassen, of die trommel."

Ik was nijdig op mezelf, dat ik nu, tegen m'n vaste voornemen in, toch weer toegaf. Trouwens ik deed dat voor de grootste helft uit een zekere valsche schaamte; 't was of ik achter m'n rug de menschen al hoorde mompelen: »Kijk

dat goeie mensch eens rood zien! Die vent laat z'n vrouw ook alleen al die rommel maar dragen. Wat een schande! Hij heeft alleen een stok in z'n poten." En zeer duidelijk, hoorde ik erboven uit een strenge, verontwaardigde juffrouwenstem: »Je heb' toch ook kèrels!"

Maar Betty scheen te bemerken wat er in me omging, en hoe lief en opofferend 't ook van haar was, toch gaf 't weer blijk van een geheel verkeerde tactiek, toen ze heel zachtzinnig zei:

»Och nee, vent, heusch, 't hoeft niet, 't kan me zooveel niet schelen. Laat mij ze dat eindje nu nog maar dragen. We zijn er nu immers toch in een wip."

Waarom begreep ze niet, dat ik 't voor m'n eigen rust wilde?!

»Geef nou maar hier" — zei ik driftig, en trok reeds aan éen der jassen. »Als je straks zoo bezweet gaat stilzitten, dan vat je een kou en dan heb ik er later nog veel meer last van.

Zoo heftig rukte ik aan den jas, dat de trommel uit 'r handen glipte, en met kletterend lawaai op de straat viel. Nu geneerde ik me nog meer, ons het middelpunt der algemeene aandacht wetend:

»Waarom laat je ook niet dadelijk los" — barstte ik uit met gedempte stem.

Wanneer iemand mij die poets gebakken had, weet ik zeker, dat ik tegen den dader heftig zou te keer gegaan zijn. Maar Betty's goed humeur was onverstoorbaar, of ze wilde per sé de stemming niet bederven. Althans, ze lachte met de jongens om het lawaai, dat de trommel maakte, en me twee der jassen overreikend, zei ze:

»Nou, als je dan wilt, héel graag. Want om je de waarheid te zeggen: ik voel m'n arm bijna niet meer, die trommel valt op den duur ook niks mee".

»Ik heb niks geen meelij met je" — beet ik 'r toe.

»Terug zal die wel lichter zijn" — merkte ze welgemoed op. »Denk je ook niet, Chris?"

Er waren nog maar weinig menschen, toen we in »de tent" aankwamen; en op ons gemak konden we een geschikt

tafeltje uitzoeken, om er ons voor den geheelen dag te nestelen. Met opzet koos ik er één, zoover mogelijk van den schommel en de andere gymnastiek-werktuigen, in de hoop er de jongens op die manier misschien af te houden. Ze begonnen dan ook met heel bedaard, en een weinig bedeesd door de vreemde omgeving, zand en grint te scheppen in een stil afgelegen hoekje.

Betty had zich dadelijk op haar gemak gesteld: de kleeren had ze op een stoel gestapeld en de tafel was weldra met allerlei eet- en drink-waar overdekt. Nadat ze een en ander had uitgepakt, viel ze puffend, en met haar zakdoek koelte zwaaiend op een stoel neer.

Ze was nog zeer verhit. Doch nu ik haar zoo zag zitten, in de dunne witte zomerblouse, die haar steeds zoo flatteert, een weinig nonchalant, met gloeiende wangen en vroolijk-schitterende oogen, de haren wat slordig om 'r hoofd piekend, viel me, als bij het spoorweghek, weer duidelijk het meisjesachtige in haar figuur en in haar bewegingen op. Haar geheele wezen vertoonde nog datzelfde kern-gezonde en bijna-over-moedig levenlustige, dat ze als meisje ook zoo sterk bezeten had, en dat me toen zoozeer in haar had aangetrokken. Lang achtereen nam ik haar ongemerkt met welgevallen op. Ze mocht gezien worden — vond ik. Och neen, ook nu was ze niet bepaald verbijsterend mooi, maar ze zag er zoo buitengewoon aardig, jeugdig en frisch uit — voor de voorbijgangers om te zeggen: »Hé, wat een aardig, kittig jong vrouwtje". Ik was trotsch op 'r, blij met 'r, ik hield veel, heel veel van 'r.

Doch terwijl ik haar zoo met vroeger te vergelijken zat, trof 't me opeens — en 't was als een schaduw over m'n zonnige stemming — dat ze toch eigenlijk wel veranderd was in het huwelijk, dat ze ouder, kalmer, ernstiger geworden was. Maar àl te goed wist ik, wie van die verandering de hoofdoorzaak was; en 't gaf me daarom nog meer voldoening, dat we nu toch maar gegaan waren: Betty, Betty òok had er blijkbaar zoo'n plezier in. Alleen..., dat ik haar niet méer geven kon, de arme!

In m'n teederheid wilde ik haar met zorgen omringen:

»Als ik je een goeien raad mag geven Betty" — zei ik — »zou ik m'n manteltje omdoen, tot je wat bekoeld bent. Anders krijg je 't nog te pakken. 't Is koel hier onder de boomen".

»O nee" — pufte ze lachend, en ze sloeg 'r armen uit, als wilde ze zich zóo de warmte van het lijf houden. »Geen mantel. Ik zou stikken. Ik bekom nou pas een beetje".

Ik had een sigaar opgestoken, en was zóo gaan zitten, dat ik de jongens voortdurend in het oog had. Ze speelden nog steeds rustig samen, en ik wilde wel dat de theetuin nooit voller werd, al had dit ook moeten gebeuren ten koste van wat minder mooi weer.

Betty dacht er anders over:

»Wat is 't leeg" — zei ze rondziende, een weinig teleurgesteld.

»Kind, wees blij toe" — antwoordde ik. »Wat heb je aan al die drukte. Nu kan je de kinderen tenminste nog goed in de gaten houden. Bovendien, je gaat toch niet naar buiten voor de menschen, maar voor de natuur".

»Nou ja. Maar ik zie toch graag ook menschen. 't Is zóo zoo doodsch".

»Wacht maar, d'r zullen nog menschen genoeg komen. Misschien meer dan je lief is".

»Ik hoop 't".

»Ik niet".

Onder het genot van een kop koffie zwegen we een tijd lang. Gemaklijk onderuitgezakt op m'n stoel, gaf ik me aan gemijmer over. De rust werkte op me in, deed me goed.

Maar na een poos... is 't de eeuwige, meedoogenlooze wet van actie en reactie, die elke aangename stemming doet eindigen en er een onaangename op doet volgen? Ik weet 't niet, maar zeker is 't, dat ik na een poos een vage malaise onderging, die ik me eerst niet verklaren kon en waarvan de oorzaak me slechts langzamerhand duidelijk werd.... Kwam 't door het nuchtere, koel-klare, te klare morgenlicht, of kwam 't door het feit: dat we allerburgerlijkst-vervelend

in een theetuin zaten? Maar aan de onder-weg gekoesterde verwachtingen beantwoordde dit weerzien van de Ouwe Plantage in het geheel niet.

Nu is 't waar, dat ik altijd een ingekankerden hekel aan thee-tuinen gehad heb. Zelfs als kind al had ik er iets tegen. Later ben ik me dat meer bewust geworden. 't Zijn tuinen, waar de leelijke, grove, zinlooze vreugde van burger en werkman ten bloei, ten muffen stinkenden bloei komt. Ze doen me altijd beseffen, hoe vervelend, hoe onfrisch en hoe niks toch eigenlijk de hevigste vreugden van de menschen zijn. Want al doen ze er ook nog zoo uitgelaten en mal, al lachen en schreeuwen, joelen en brallen ze er nog zoo — ik zie eronder: de onvoldaanheid, de verveling. Ze doen 't maar, omdat ze niet anders kunnen, niet beter weten, ze maken zichzelf wijs dat ze plezier hebben; maar waarlijk, innig, laat staan verheffend plezier — neen, dat hebben ze niet. — Men ziet er de »bourgeois satisfait" op z'n voldaanst en z'n ploertigst, tronend aan een tafeltje vol allerlei kleverige vloeibare zoetigheid (symbool van z'n levensbodem), tegelijk met z'n vlekkeloos wit vest z'n welvaart wijd ten toon spreidend. Een theetuin is als een marktplaats, waar men de mate van z'n welvaart zelfgenoegzaam laat kijken en graag elkander den loef afsteekt. — Bovendien is er altijd anti-pathiek geschreeuw van wilde, brutale kinderen. De lage driften van kinderen zoowel als van volwassenen worden er opgewekt en tot uiting gedreven. — En dan de akelige aanblik van het ding zelve: die miserabele stoelen en tafeltjes, die gansch niet passen bij de omringende natuur. Natuur!... Arme, doodgeknepen natuur! 't Heeft evenveel van natuur, als een tandelooze suffe tijger in een beestenspel van een echte in de wildernis. — Maar een leege theetuin is nog het ergst: daar is het wilde ruwe leven doorheen geroesd; verlept is alles, vergloeid en vertrapt, 't is als een dor slagveld van beestachtige, on-zuivere genoegens, en daarboven waart de verveling, de wereld-oude teleurstelling, die ten slotte toch heer en meester bleef. — Iets banalers als een thee-tuin kan ik me bijna niet denken: 't is de verstoffelijking van de duffe

jool en den leelijk-lieven grijns der burgerlijkheid. Nergens valt me de absolute, troostelooze leegheid van het leven der groote massa zoo sterk op als daar.

Maar ook de Ouwe-Plantage zelve had me nu — o, bitter wonder — een heel gewoon en saai plantsoentje geleken, waarin ik me aan allerlei: als papierslierten op den grond, vunzige bankjes en het gore fonteintje op één der pleintjes, ergerde, het bosch, het hout... 't was belachelijk, op verschillende plaatsen kon je door het gebladert heenkijken, en overal wist ik me op nog geen vijf minuten gaans van den drukken straatweg, waarvan het rumoer duidelijk te hooren was. Het groen was mat, verlept, onfrisch, trouwens het geheel leek overtogen met een laag stof en andere smoezeligheid van het groote stadsleven, dat er z'n verpestende adem maar al te dikwijls overheen blies, als 't zelf een luchtje kwam scheppen.

Hier had ik m'n heerlijke jongens-fantazieën gedroomd.... En nu, niets meer, niets meer! Er was geen kwestie meer van eenige illusie, al de poëtische en zelfbewuste stemmingen uit m'n jeugd, die ik hoopte hier weer te vinden en te doen herleven — ze bleven mij verre en geheel vreemd. Waar was al het grootsche van de oude tragische boomen gebleven, en het liefelijke zoowel als het romantische en dramatische, dat ik hier eens toch zoo duidelijk had gezien, gevoeld?... Ik bleef onontroerd, en voelde niets dan... ergernis, bittere, stekelige ergernis.

Zelfs het prachtige gezicht op de Maas, de vredige machtige rustige en tevens vriendelijke Maas, de onveranderlijke Maas, met haar mooi eindeloos bedrijf van allerlei booten en schepen. Ja, ik wist, dat dit gezicht mooi was, onveranderlijk mooi, nog altijd; ik *wist* 't, maar ik *gevoelde* 't niet. Ik wilde me tot ontroering dwingen, opwinden, maar 't hielp niet: ik bleef koud, ellendig. Niet kalm. O neen, niet kalm!

Ik begreep nu, dat het aan me zelf lag, dat er iets dood, weg was daarbinnen in me, iets heel moois en goeds; en dat dit nooit meer weerom zou komen, wist ik meteen ook heel zeker. — O, hoe bitter, bitter, dacht ik toen over het

leven, het wreede leven, dat altoos vernietigt, al het mooie, dat 't eerst doet geboren worden.

En 't viel me in, hoeveel gemakkelijker vroeger m'n leven was, hoe ik er, als 't ware, door gedragen werd, door de mooie lichte dagen heen. Voortaan zou het leven mij niet meer dragen, maar ik integendeel het leven, er onder zwoegend en foeterend tot het verre moeë einde.

Waarom? Waarom? Waarom alles?... Ja, vraag nu maar toe. Het »waardoor" zou ik misschien nog weten, maar het »waarom"... Als je met het »waarom" begint, eindig je met het gekkenhuis.

. . . .

Een menschen-leven is een lange bonte aaneenschakeling van stemmingen. Veelal glijdt hij ongemerkt van de éene in de andere over.

Ook deze mijne triestige stemming verdween bijna ongemerkt, afgeleid als ik werd door het een of ander. Men kan toch ook niet aldoor verdriet hebben! Trouwens, ook verdriet went: 't vereelt (niet verêelt) als 't ware het gemoed en men bereikt ten laatste het stadium van betrekkelijke ongevoeligheid, dat — meen ik — met den naam »cynisch" wordt aangeduid.

Ik geraakte in een soezige onverschillige stemming, die me weer rust gaf, en daarvan genoot ik, onbewust.

Nu en dan kwamen de jongens naar ons toe, om het een of ander te vertellen, of om te vragen of we éen van beiden eens meegingen kijken naar wat ze zooal hadden tot stand gebracht. Ik wist ze echter meestal af te poeieren. M'n God, als men eens een dag vacantie heeft, wil men daar toch ook wel van genieten en niet onophoudelijk achter z'n kinderen aansjokken. Maar Betsy was niet zoo goed, of ze moest telkens mee.

't Was middelerwijl middag geworden, we hadden boterhammen gegeten, en de theetuin liep al voller. Met hoe langer hoe grooter tusschenpoozen kwamen de jongens naar ons tafeltje. 't Was ook niet mogelijk meer, ze onafgebroken in het oog te houden. Ze hadden blijkbaar kennis gemaakt

met andere jongens, want zoo nu en dan zag ik ze met een heele bende door den tuin hollen.

»Zou ik ze nou maar niet zeggen, bij ons in de buurt te blijven?" — stelde ik Betsy voor, haar meteen m'n angst voor een ongeluk meedeelend.

»Welnee, man. Laat ze toch. Ze zullen heusch in geen zeven slooten tegelijk loopen. Wat hebben die kinderen er nou an, als ze altijd hier moeten blijven. Ze willen juist graag overal rondscharrelen."

Ik zette m'n martelaarsgezicht, en zei, verre van gerust:

»Nou, jij mot 't weten."

In de verte zag ik een jongen en een meisje op den schommel, dien ze hoog opdreven. Ik dacht me het geweld in van elken zwaai. Toen opeens zag ik Chris — die jongen kon, droomerig als hij was, soms toch zulke domme dingen doen — dwars voor den schommel oversteken. Maar, hij deed 't te laat, of niet vlug genoeg, 't was of z'n voeten aan den grond gekleefd zaten... in ieder geval: de zware plank en z'n hoofd kwamen met wiskundige juistheid en zekerheid op éen punt samen. Een korte smak!... Ik voelde een geweldigen schok door m'n hoofd, als had ik-zelf er een schommel tegenaan gekregen. 't Duizelde me even. Ik kneep m'n oogen toe.... Eenige seconden later was 't weer zoowat over, en waagde ik 't even te kijken. De jongen en het meisje zwaaiden nog steeds rustig door. Er was dus niets gebeurd.

Betty zat kalm tegenover me, en wist van geen gevaar. Toch hield ze zeker evenveel als ik van de jongens, en zou ze niet minder verdriet hebben, wanneer een van hen wat overkwam. Het beetje natuurlijk instinct, dat ieder mensch in weerwil van alle kultuur toch nog behoudt, zei me, dat haar gedrag normaal en goed was, en het mijne absurd en ziekelijk. En toch kon ik — ondanks alle redeneering — die angsten niet overwinnen. Wat had men op zoo'n manier aan al z'n gezond verstand? Had ik misschien te veel verstand? Wat was dat toch in me? M'n God, wat was dat toch?!...

Terwijl ik er nog over zat na te denken, vloog ik half op

van m'n stoel. 't Scheelde geen haar, of Piet kreeg van een grooten opgeschoten slungel, die wild aan de rondloop zwaaide, een trap in z'n maagstreek.... 't Liep gelukkig goed af, en ik viel weer op m'n stoel neer. Maar 't kostte mij andermaal een hartklopping.

Ik zuchtte eens diep, en toen Betsy me vroeg, wat ik had, vertelde ik 't haar.

»Och kom" — zei ze lachend. »Je moet niet altijd het ergste denken. Wat zou er dan wel terecht komen van al die andere kinderen, waar nooit op gelet wordt."

Ik moest haar daarin gelijk geven. Maar niettemin... de kàns bleef, en die zat in m'n hoofd en fascineerde me: ik kón aan niets anders denken.

Zoo werd het zijn in den theetuin me tot een onverdragelijke kwelling, en ik zou het oogenblik zegenen, dat we allen gezond en wel weer aftrokken. Maar daar waren we nog lang niet aan toe!

't Liep tegen drieën, toen de jongens op eens met bezweete en vuile gezichten voor ons stonden. Op eenigen afstand bleven een drietal vriendjes op hen wachten.

»Hè ma, maggen we naar den Maaskant?" — vroeg Piet, bij voorbaat jengelend, wel begrijpend dat dit maar niet zoo voetstoots zou toegestaan worden.

»Daar gebeurt niks van!" — riep ik vastbesloten uit.

»Hè toe. Waarom nou niet? 't Is zoo leuk. Al de jongens gaan."

»Een reden te meer voor jullie om hier te blijven" — zei ik streng, kortaf.

»Hè" — liet Piet pruilend z'n lip hangen. »Alle jongens maggen. Waarom wij nou niet?... Hè toe, ma.... Ma, maggen we nou?"

Betty had Chris naar zich toe getrokken, en veegde z'n gezicht, dat wel op z'n Indiaansch' getatoueerd leek, met haar zakdoek zoowat schoon.

»Kom Pa" — zei ze bemiddelend — »ik zou nou maar eens goed op ze wezen, en ze maar laten gaan. Ze zijn toch ook maar éèns uit. Hoogstens kunnen ze een paar natte voeten halen."

Ik maakte me eerst driftig: natuurlijk, Betty zou de jongens nog eens een handje helpen in het uithalen van kattekwaad. Maar ik bedacht me tegelijkertijd, dat aan de Maaskant tenminste geen schommels en rondloopen waren.

»Nou vooruit dan maar, op je moeder's verantwoording" — gaf ik toe. »Maar in de buurt blijven, hoor!"

»Ja ja!" — en weg renden ze allebeî.

»Ik zal straks wel eens naar ze gaan kijken" — zei Betty. Na eenigen tijd ging ze kijken, en kwam weldra terug met de geruststellende mededeeling dat ze hoegenaamd geen kwaad konden; ze maakten van steenen een dam in de rivier. »Maar ze zagen eruit!..."

Ik merkte op, dat dat »het minste" was.

. . . .

Toen opeens gebeurde 't!

Er was plotseling een zenuwachtig geloop en geroep van menschen. De meesten ijlden met angst-gespannen gezichten over den weg in dezelfde richting. Meteen wist ik 't. —

Hoe ik op den weg kwam, weet ik nòg niet. Ik moet over het hekje, dat den theetuin omringde, zijn heengesprongen, een toer, die ik in normale omstandigheden voor geen geld ondernomen zou hebben. Dicht bij den theetuin strekte zich een landingssteiger tamelijk ver de rivier in. Daarheen liepen de menschen, en daarheen ook stormde ik. Van den weg af had ik al wat in het water zien spartelen dichtbij het einde van den langen smallen brug. Toen ik me door de menschen had heengeworsteld, zag ik dat 't Chris was.

»Chris!" — gilde ik.

Wat er verder gebeurd is, weet ik niet precies meer. Alleen heb ik een vage herinnering, dat ik in m'n vertwijfeling als een razende heen en weer liep over den steiger, de menschen, die met touwen en latten kwamen aandragen, in den weg loopend, zonder zelf iets uit te voeren.

»Ik ben de vader!" — riep ik een paar keeren.

Ook heb ik heel ver over het hek naar beneden gehangen, en Chris toegeschreeuwd: dat hij zich goed moest houden.

Ik had daarbij duidelijk het besef, dat 't eigenlijk m'n plicht

was erbij te springen; maar ik dorst niet, ik dorst niet. M'n God, als je nu toch eenmaal niet durft!...

Dat ik er niet bij *viel*, is echter een wonder. En achteraf wilde ik wel — te meer daar er toch spoedig redding opdaagde — dat de dunne lat, waaraan ik hing maar gebroken was, of dat m'n hand was uitgegleden — menschen als ik moeten (om een krijgsterm te gebruiken) »bij verrassing genomen" en tot handelen gebracht worden — dan had ik tenminste een schijn van heldhaftigheid gehad, terwijl nu....

Chris kwam met den schrik en een nat pak vrij. Een schipper trok hem dood-bedaard in zijn roeiboot.

Wat m'n hart zich toen verlicht voelde! 't Was of m'n geheele lichaam geen zwaarte meer had. Ik lachte en weende tegelijkertijd, en voelde niet eens wroeging over m'n lafheid. Die kwam echter later maar al te zeer.

Een groot uur daarna reden we in een vigelant naar huis. Chris had droge kleeren van het kasteleinszoontje aangekregen. We waren allen vier stil, onder den indruk. Ik dorst Betty bijna niet aan te kijken. Achteraf had ik gehoord dat twee man haar hadden vastgehouden, anders was ze te water gesprongen; en nu zag ik steeds in haar oogen het verwijt voor m'n lafheid; immers, ze moest begrijpen: m'n droge kleeren....

Het zwijgen werd drukkend op den duur. Gedeeltelijk om een afleiding en mezelve een houding te geven, viel ik opeens tegen Piet uit:

»Maar zeg eens kwaje rekel: hoe haalde je 't in Godsnaam in je hoofd om op die gevaarlijke brug te gaan? Ik dacht, dat je beloofd hadt aan den Maaskant, en in de buurt te blijven? Hè?!"

Doch eer hij een antwoord kon geven, zei Betty:

»Laten we nu maar blij zijn, dat 't zoo is afgeloopen, en er verder geen ruzie over zoeken. De jongens zijn al genoeg gestraft, en... wìj zijn nu eenmaal ook niet volmaakt."

Ze zei dit laatste met bijzonderen nadruk, en keek me weer aan op een manier, die me voorgoed het zwijgen oplegde.

. . . .

Nietwaar, eerst dan, wanneer je bijna iets liefs verloren

hebt, begrijp je, voel je de volle waarde ervàn. Mijn goed, aardig kereltje, m'n wijs zacht droomertje!... Als ik bedenk, dat ik 'm bijna voor goed was kwijt geweest, dat ik dan nooit meer z'n groote peinzende oogen had gezien, nooit meer z'n fijn, klaar stemmetje had gehoord.... Neen, neen, laat ik er niet aan denken. Ik ben gehecht aan m'n jongens, ik hou van ze, ik zou moeilijk meer buiten ze kunnen.

Straks ga ik — als elken avond tegenwoordig — weer zien, hoe Chris in z'n bedje heerlijk-rustig te slapen ligt, en dan wil ik nog eens heel goed en innig bedenken, dat ik 'm bijna voor altijd had moeten missen; en ook hoe heerlijk 't is, 'm nog te hebben, heelemaal, gaaf, m'n lief klein kereltje.

Dit is zoo'n blij, versterkend en verheffend gevoel en doet je weer met menige misère van het leven verzoenen.

Januari 1906.

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE VAN DEN TEGENWOORDIGEN TIJD.

G. van Hulzen. — Cyriël Buysse. — Frans Bastiaanse. — Het Tijdschrift »Onze Eeuw".

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

In de Vrouwebiecht door G. van Hulzen 1) is aardig dat de lezer zeer langen tijd alleen hoort van het leven in het Zwitsersch berghotel, waar de vrouw, die met dit boek ons haar biecht doet, vertoeft, van dit leven, namelijk, in 't algemeen, en met niets dan de alledaagsche voorvallen, — terwijl de titel van het boek hem begrijpen doet, dat er nog heel iets anders moet komen, en het hem is, als bereidde, gedurende dat hotel-leven en die voort-durende aanwezigheid der landschappen, zich het bizondere, het dramatische, voor, waarvan geen enkel woord de nadering aangeeft.

Het is bepaald ook een goede eigenschap van deze samenstelling, dat het ledige, het onvoldane, bij de vrouw, die haar bekentenis schrijft, gevoeld wordt door den lezer, nu haar leven ons toch als gewoon, normaal, gelukkig, wordt voorgehouden. Ik bedoel haar leven te huis, vóor zij de Zwitsersche reis onderneemt.

Dit is de zelfde eigenschap in den aanleg, die ons later in Zwitserland de genoemde nadering doet bespeuren, zonder eenig blijk of de minste toe-speling.

---

1) Uitgave van Meindert Boogaerdt Jun. te Rotterdam.

Nu doet de titel daar toe af; het woord »Vrouwebiecht", waarmede de lectuur van het boek begonnen is, doet ieder lezer begrijpen, dat iets bizonders komen moet. Doch óok de voordracht is bij dezen invloed betrokken en dit is de goede eigenschap van het werk.

Vervolgens is aardig, als psychologische zet, dat de emphatische, wilde hof-makerij van den eenen vreemdeling (»Reizbach") slechts tegen-zin en afwering bij de vrouw ontmoet; terwijl de systematische, psychologische, aanval van den ander (»Ward") haar totaal overwint.

Wat die overwinning zelve aangaat, zijn er, naar mij voorkomt, twee onjuistheden. Voor-eerst wordt de overwinning zoo medegedeeld, dat de lezer op dat oogenblik den indruk krijgt, dat de vrouw zich geheel overgeeft; ten tweede blijft het, als later blijkt dat die overgave niet volledig geweest is, tot het einde toe onduidelijk, — onduidelijk als psychologische bizonderheid — waaróm de overgave niet volledig is geweest. De auteur zoû wel, — ná den maaltijd onzer lectuur van zijn werk — ons den mosterd kunnen geven zijner uitlegging, hoe dat juist zeer goed gevoeld is. Maar dat is de quæstie niet. De quæstie is niet wat hij heeft bedoeld, maar wat hij heeft gerealiseerd. De quæstie is, dat hij ons niet *gedurende de lezing* deze omstandigheid, als juist bizonder goed gezien, *weet te doen treffen.*

Een héel aardig boek is Het Bolleken 1) door Cyriël Buysse: zuiver, degelijk werk. Wat is het toch veel waard als werk zuiver, degelijk, sober is. In den Heer Buysse, — misschien te weinig gewaardeerd als wat hij is: een onzer beste artiesten — die een der voormannen van het »naturalisme" in Nederland is geweest in der tijd met zijn Biezenstekker — is de idee der kunst-soort, welke »het naturalisme" wilde, al bizonder juist bewaard gebleven.

Er is namelijk in dit Bolleken iets, dat treft als bizonder

1) Uitgave van C. A. J. van Dishoeck te Bussum.

»waar". Het werk is uitermate objectief gehouden, in dien zin, dat de kunst-deelen niet als 't ware vloeyend zijn door dat zij zijn gedrenkt in de juichende of treurende stemmingen van den auteur, maar vast en koel en klaar en onpersoonlijk, als had het werk geen auteur; de eenige subjectiviteit er van bevindt zich zoo veel mogelijk buiten het werk zelf en is de soortelijke levens-beschouwing en kunst-idee van waar uit het is geschreven. Het is niet als een losse van kleur en vorm vaak veranderende rivier of lucht, — maar als vaste en onveranderlijke beeldhouwerij of hekwerk.

Díe werken, waarin naar »waarheid", in dézen zin van het woord waarheid, wordt gestreefd, zijn altijd het mooist, in welke níet te gelijker tijd op mooiheid werd gedoeld. Naarmate, binnen deze kunst-soort, de auteurs zich minder (voor hen zelf »heerlijk") zullen laten gaan, in prachtige beschrijvingen, in diepe wendingen, in liefheden, zullen zij betere uitkomsten bereiken, daar het gehalte aan mooiheid hier juist komt te liggen alleen in de soort en maat van »waarheid", die zij geven.

»Wat is dat verbázend wáar!" denkt men na de lezing, welk een onberispelijke, men zoû haast zeggen hevige, juistheid! Niet alleen is er niets wat niet waar is, — alleen de passage betreffende de liefdes-verklaring van »meneer Vitàl", de hoofdzakelijke figuur van den roman, het kasteelheertje in het dorp, het »viveurtje", dat eindigt met denzelfden dood te sterven als zijn oom en erflater, het hem voorafgegaan kasteelheertje en viveurtje, dat overlijdt aan slokdarmverzwering, gevolg van veertig à vijftig jaar lang elken dag een weinig te veel sterken-drank drinken, eene ziekte, die zij den bijnaam van »Het Bolleken" hebben gegeven, wijl het aanvoelt als een balletje, dat inwendig naar en van de keel heen en weêr gaat, — alleen de passage der liefdesverklaring van dien meneer aan »mademoiselle de Saint-Valéry", eene bewoonster van het, gróote, dorps-kasteel, alleen die passage der liefdes-verklaring per brief, is zwak, wijl niets duidelijk maakt, waarom de heer Vitàl zich niet persoonlijk presenteert op het groote kasteel om de kennis der mademoiselle te maken of althans begint met tot die visite verlof

te vragen —; niet alleen, dus, zeggen wij, is er niets wat niet waar is; maar er is ook niets, wat er niet staat alléen híerom, wíjl het, scherp kenschetsend, wáár is. Ik bedoel dat indien in een roman, bij voorbeeld, de dood van een kind wordt beschreven, met de begrafenis, en het is juist winterdag in den tijd van dat sterven, zoo dat alle boomstammen en heestertakken op het kerkhof met sneeuw zijn bedekt en dat wordt uitvoerig alles vermeld met de noeming telkens van vormen en figuren, waarop die stammen en takken nu geleken, — zoo dat er een dichterlijk tafereel ontstaat, dat ontroerende is, wijl het juist bij déze begrafenis wordt te pas gebracht, daar het nu is alsof *de natuur* een en ander met opzet zoo had ingericht; — ik bedoel, dat men in zulk een geval wel niet zal kunnen beweren, dat die kandelaber-gestalten der boomen, die kaarsen-vormen der heesters, die sneeuw-poeder, die als wierook-wolkjes door den stillen wind er af wordt geblazen, terwijl de zon hier en daar zacht glans-licht veroorzaakt, — niet waar zijn, daar boomen en heesters níet den vorm van kandelabers en kaarsen zouden hebben, en zoo verder; maar ik bedoel dat men in zulk een geval zal moeten erkennen, dat deze voorstellingen zijn aangebracht om een andere reden dan om dat het in het menschenleven zóó en niet anders ìs, en wel om deze, dat dit sneeuw-tafereel, omgevend die kinder-begrafenis, iets mooi s, iets dichterlijks uitmaakt. Zulke plaatsen nu, die dat mooie bedoelen, zijn er in het werk van den heer Buysse níet. Er is wel herhaaldelijk met enkele woorden sprake van een »kabbelend beekje", dat »op zijn glimmend bed van keien" »zingt" »in de sombere diepte van den [kasteel]tuin", er is wel één ènkele maal sprake van den nachtelijken hemel als van een zwart-azuren edelsteen-doorstoken schild of iets dergelijks; maar dat zijn uitzonderingen en de sterke en sobere kunstwijze heeft boven-dien tot gevolg dat deze voorstellingen juist als ver gescheiden, als een altijd-durende en altijd zelfde achtergrond of getuige, van het beschreven menschenleven worden gezien, waarmede zij niet, — zoo als het in den stijl gebeurt als voorbeeld van welken ik die

beschrijving eener kinderbegrafenis noemde — week en flodderig, half-zinnebeeldig, zijn verbonden.

Ik heb gezegd, dat in den Heer Buysse de idee der kunstsoort, welke het »naturalisme" wilde, bizonder juist is bewaard gebleven. In der daad is de kunst-practijk in dezen roman zóo zuiver, — het gevoel van »het ware", dat er door medegedeeld wordt, zóo sterk, dat het de vraag is, of de naturalistische school veel producten zoû kunnen toonen, die even zeer als dit realizeeren wat zij *wilde*, en schijnt het nu en dan dat deze auteur zich versterkt tot een peil en een aard van koele juistheid en vastheid, die boven het ideaal reikt wat den naturalistischen theoretici voorstond, zoo dat dan, in zekeren zin, zijn werk buiten die naturalistische school der negentiende en twintigste eeuw zoû staan.

Toch behoort door de levens-opvatting, door de »soortelijke levens-beschouwing en kunst-idee, van waaruit het is geschreven," dit werk zeer innig tot die school, daar *dit* juist het levens-gevoel is, dat, in vele dan bedorven door vermenging met barbaarsch-barokke symboliek of voos-dichterlijk impressionisme, alle »naturalistische" werken kenmerkt.

De sterke impressie van waarheid, die dit verhaal geeft, de sterke indruk, dat het leven zóó en niet anders *is*, toch, is juist de werking der kracht zelve, waarmede de auteur zijn pessimistische levens-beschouwing ons in-drukt.

Wij hooren van menschen, die niets anders doen dan luyeren, eten, drinken, rooken en onnoozele gesprekken voeren, om ten slotte aan dat leven te crepeeren. En de kunst, waarmede dit onderwerp wordt behandeld, bestáat in de prachtige zekerheid van voordracht, waardoor de auteur zijn voorstellingen bevestigt. Het eene deel van het werk is het leven, het leven zelf, dat er het onderwerp van is, en het andere de auteur, die ons door zijn kracht dwingt aan te nemen dat het zóó is.

De handeling van den kunstenaar, die dezen bepaalden kunst-aard te weeg brengt, de handeling van den kunstenaar tegenover zijn onderwerp, tegenover dat eten, drinken, luyeren,

en z.v., kan, samengetrokken, aangeduid worden als: de verzékering omtrent dit alles, de bevéstiging van dit alles. Zóó is het, zóó is het!" verklaart hij als 't ware voortdurend met den meesten nadruk, »Het IS zoo, die menschen, die dóén niet anders dan...." en z.v. *Hier*-uit blijkt, dat de auteur zulk menschenleven *niet goedkeurt*. Niet waar, als ik u vertel van een kennis: »waarachtig, hij dóét niet anders dan eten, drinken en luyeren," — dan beteekent dat, dat ik zulk een leven afkeur, dat ik het een slecht leven vind.

Op deze wijze nu, bevindt zich de pessimistische levensbeschouwing, de meening, dat het gegeven menschenleven, wereldleven, slecht, verkeerd, is, in dit werk van den Heer Cyriël Buysse, en dit nu is juist het sentiment, dat de negentiende-twintigste-eeuwsche naturalistische letterkundige school kenmerkt en waardoor ook zij zich onderscheidt van andere literatuur. Het is namelijk niet waar, dat eten, drinken en luyeren, als uitsluitend levensbedrijf, door alle menschen, behalve dan door die, welke zich van hun eigen leven en van het leven in 't algemeen in 't geheel geen rekenschap geven en als redeloze beesten zijn, wordt afgekeurd, en het verschil in meening tusschen ontwikkelde menschen alleen hierin zoû bestaan, dat de eenen vinden, dat men zulk viveursleven niet moet afbeelden, terwijl de anderen meenen, dat men het wèl moet afbeelden.

Leest, indien gij u er van overtuigen wilt, dat dit niet waar is, de mémoires van Casanova. Casanova was een viveur van den eersten rang, een der eerste viveurs uit de wereldgeschiedenis, en tevens een voortreffelijk letterkundig kunstenaar (dus een ontwikkelde geest) en deze uitstekende auteur kènt in het bestaan niets heerlijkers dan dat leven van eten, drinken en losbandigheid. Zijn deelenreeks gedenkschriften is éen onafgebroken geschiedenis van lui-lekkerheid, in daarover opgetogen, daarin onafgebroken juichenden, toon gesteld, en vormt een groote hoeveelheid voortreffelijke literatuur.

Het is door zijn stijl dat Casanova toont goed te keuren een gelijksoortig leven als door zijn stijl de Heer Buysse toont af te keuren.

Ik ben er bijna zeker van, dat de heer Buysse deze mijne stelling zoû betwisten, eene stelling, welke, zoo als duidelijk werd, niet juist dezen auteur betreft, maar alleen zijn werk als voorbeeld van »naturalistisch" werk. Hij zoude, vermoed ik, deze stelling betwisten met de bewering, dat hij het leven goed- noch afkeurt (daar dit immers niet de taak van den kunstenaar is) maar alleen naar waarheid afbeeldt datgene, wat hij heeft waargenomen. Hierop was mijn betoog juist reeds het antwoord, daar ik immers niet aanneem dat de geconstateerde levens-afkeuring een bedrijvig en voor den auteur zelf zichtbaar bestanddeel van de wording zijner kunst is, maar wel dat deze verscholen ligt in de kunst-conceptie van uit welke hij schrijft. Voor den naturalistischen auteur is dat, wat hij geeft, de kunst, die met geen goed- of afkeuring van het leven te maken heeft, — maar deze kunst, die éen sóort kunst is, daar er immers ook andere kunst bestaat, daarin is a priori de bedoelde afkeuring vervat, zooals ik gepoogd heb aan te toonen.

Men kan dus ook niet zeggen, dat dít vivéurs-leven, dít dórpsleven, zóo als het hier beschreven wordt, mogelijk dan wel wordt afgekeurd, maar dat daarom het geheele (menschen-) leven nog niet wordt afgekeurd, want dat de behandeling van een ander onderwerp — bijvoorbeeld de vrijage van twee kuische gelieven uit den klein-burgerlijken stand in een kleine stad — misschien wel, omgekeerd, góédkeuring zoû inhouden.

Men kan dit niet zeggen, want inderdaad zoû mogelijk de behandeling van een ander onderwerp door denzelfden auteur goedkeuring inhouden, maar dan zoude die behandeling in *andere kunst* moeten geschieden, daar het toch juist alleen de kunst-aard is, die de afkeuring doet blijken, en de poging juist was er van te overtuigen, dat déze kunst-aard, déze kúnst, afkeuring behelst.

Een auteur, die in déze kunst schrijft, keurt het leven af; een auteur, die een gedeelte van het leven zoû afkeuren en een ander gedeelte niet, zoû niet in déze kunst schrijven wanneer hij een afgekeurd gedeelte behandelde, maar in een kunst, van wier wording de afkeuring een bedrijvig en voor

hem zelf zichtbaar element was. Het is wijl de auteur zelf meent, dat hij het hier door hem behandelde gedeelte van het leven slechts noteert maar niet afkeurt, dat hij het geheele leven blijkt af te keuren.

Want hetgeen in zijne schatting eene notitie is, is iets dat afkeuring inhoudt; waar hij noteert (= afbeeldt, beschrijft) keurt hij, dáardoor zelf, dus af; de handeling van te noteeren (op déze wijze te noteeren) in zich zelf dus afkeuring inhoudend zijnde, zoo wordt afgekeurd al hetgeen, waarop deze handeling wordt toegepast.

Ik zeg niet, — met uw verlof — dat *ik* het gedeelte van het menschheids-leven, in dit voortreffelijk werk door Cyriël Buysse beschreven, goedkeur; ik zeg alleen, in de eerste plaats, dat de roman *Het Bolleken* geschreven is in een kunst of in een stijl, die levens-afkeuring tot element heeft; en, in de tweede plaats, dat gelijksoortig menschen-leven, zoo als o. a. blijkt uit de gedenkschriften van Casanova, behandeld kán worden zóo, dat in die behandeling goedkeuring van het menschen-leven, en in 't bizonder van dít soort leven, blijkt.

Ik wil hierop neêrkomen, dat, — in-over-eenstemming met mijne uit-een-zetting — uit de soortelijkheid van den indruk van »waarheid", die zulke kunst geeft, volgt, dat zij geen andere dan subjectieve waarheid geeft, de waarheid namelijk der levens-afkeuring van den auteur, daar immers deze indruk van »waarheid" een uitwerksel is, in welk afkeuring zich kenbaar maakt. —

De inhoud van alle hier gegeven voorstelling- en verhaaldeelen is óbjectief waar.

Maar als kunst-werk wil een roman een andere waarheid te kennen geven dan die der feitelijkheid van zijn inhoud.

Immers is hij alleen een kunst-werk in zoo ver als hij iets anders is dan een kunste-loze feitenboeking.

De aard der schikking van de voorstelling- en verhaaldeelen maakt van een bepaalden inhoud het kunstwerk.

De roman is dus niet zijn feitelijke inhoud maar is het kunst-geheel, dat door de schikking van dien inhoud ontstaat. In dit *kunst*-geheel is dus de waarheid te zoeken, die de roman te kennen geeft.

Een roman, geschreven in een stijl, die algemeene levens-afkeuring, namelijk afkeuring van het geheele tegenwoordige menschheidsleven, inhoudt, wordt, wanneer die tot onderwerp heeft een deel van dat leven, dat geen plaats kan vinden in een wenschelijke samenleving, een zedelijk boek.

Zedelijk is een geschrift, dat bevordert eene samenleving, zoo als men die zoû wenschen.

Het meest zedelijk is een geschrift, waarin niet vermeld wordt datgene, wat tot een wenschelijke samenleving niet behoort.

Zedelijk, maar minder zedelijk, is een geschrift, waarin datgene, wat niet tot een wenschelijke samenleving behoort, met, min of meer bedrijvige, afkeuring, wordt vermeld.

On-zedelijk is een geschrift, waarin datgene wat niet tot een wenschelijke samenleving behoort, met goedkeuring wordt vermeld (in de hoogste mate onzedelijk is Casanova).

Strikt genomen, is de geheele literatuur, op een zoo klein gedeelte na als een millimeter is van een meter, onzedelijk. Onzedelijk, wel te verstaan, dus in den zin van: niet bevorderend een wenschelijke samenleving 1).

Ik woû graâg even over een boekje spreken, reeds eenige jaren oud, maar dat ik, naar ik tot mijn schaamte bekennen moet, eerst dezer dagen leerde kennen. Het is de bundel gedichten Natuur en Leven van FRANS BASTIAANSE 2).

In een huis zijn de gewone geluiden: deuren worden ge-

1) Vgl. Cd. Busken Huët's stelling, voorkomend in de Voorrede van Lidewyde, dat kunst eerder helden en heiligen dan deugdzame burgers kweekt. — 2) Amsterdam, S. L. van Looy, 1900.

opend en gesloten, menschen spreken, schoenen kraken, er is gerikketik van eetgerei; de wind waait buiten; maar dan gaat iemant met een vochtigen vingertop langs den bovenrand van een kristallen roemer en... plotseling... weêrklinkt er iets, plotseling is er iets anders, iets bizonders, *klank* wordt gehoord, het is iets zuivers, iets zoets, men denkt aan iets van licht en licht-doorschenen zachte kleuren.

Iets dergelijks gebeurt wanneer, te midden onzer dagelijksche gewone gedachten de klank van echt gedicht in onzen aandacht wordt vernomen.

Mooi is iets anders dan groot, iets anders dan knap, iets anders dan interessant.

Mooi nu bij uitstek is ware dicht-klank en mooi is het boekje van Frans Bastiaanse.

Leest men het, dan is men als iemand, die muziek leest, en wanneer dat boekje nu daar zoo ligt en men kijkt er naar, dan moet men dadelijk weêr aan dien klank denken, die daar in dat voorwerp zich bevindt, en men meent zoo half en half dat, indien men eenige bladzijden er van oplicht, men, wéêr!, muziekbalken met hun noten en sleutels zal zien.

De heer Bastiaanse is een echte dichter, zooals ik mij dien graâg voorstel. Men ziet het samenstel zijner kunst, zijn studie van oudere en nieuwere dichters, den in-vloed, het in-vloeyen, dier oudere en nieuwere dichters: Hooft, Breêroo, Goethe, Kloos, Gorter, in zijne kunst, en hoe het hem volkomen heeft mogen wel-gelukken zijn geestesvermogen daarmede te drenken en een lévende combinatie in zijn macht te krijgen, combinatie b.v. van speciale neigingen, speciale verkennerspogingen van later-gekomenen met het ongebroken, wijdere, breedere, rhythme van vroegeren, combinatie, die in hem tot eene nieuwe, levende, kunst-eenheid is geworden, zóó, dat hij zelf zijn eigen, persoonlijken, zeer schoonen toon, zíjn slag, kon doen hooren.

Men ziet ook de zwakke deelen aan deze zeldzaam gave en vlekkeloze vrucht. Het zijn de plaatsen, waar het mystieke wordt genaderd of het symbolische gegeven op andere wijze

dan tot nu toe tot het talent van dezen dichter behoort. Een gedicht, waarin het mystieke, zij 't uit de verte, wordt genaderd, is nummer XIV, getiteld Doode Illusie. Hoewel zooals alle gedichten van dezen bundel, ook dit, vergelijkenderwijze gesproken, goede dichtkunst is, vooral de derde strophe, kon met deze voorstelling en dit begrip de eurythmische gave van den auteur zich blijkbaar het minst vereenigen.

En zóo schijnen ook de min of meer mystisch aangetinte sluitregels van gedicht LIII, eindigende de voorstelling eener omhelzing van twee gelieven:

»En . . . de ziel wil niets meer weten
Ziende, wat zij nimmer ziet."

niet tot de sterkste sluitingen in den bundel te behooren.

De deugdelijkheid van klank-vloeying van het gedicht zet zich in deze regels nog wel min of meer voort; maar deze beweging is er hier eene van gesteriliseerde vloeistof geworden. Ook zonder ontleding, ziet de lezer dat de schrijver hier een gebeurtenis te boek stelt, zonder die als levend natuurverschijnsel te kennen, of, althans, uit te drukken.

Het gedicht De Twee vrouwen, nummer XLVI, is meer in 't bizonder een poging tot „symboliek", die niet geslaagd lijkt.

De gedichten nummer I, nummer II en nummer III geven aanstonds drieërlei kunst. Het eerste, getiteld Wil en Zonde, is een allegorisch gedicht. Het tweede, October, bevat een schoone, goed-geslaagde poging om een impressionistisch motief te ontwikkelen in een voordracht van meer rustige en breede natuur dan de meest dadelijke omzetting der »impressie" of impressionistische geestes-gebeurtenis is.

Ik vind October om die poging al dadelijk belangrijk. De eerste strophe luidt:

Wat is dat alles buiten stil
Onder die parelgrijze lucht,
Uit ieder wezen schijnt de wil,
Uit ieder ding de kracht gevlucht.

Hierin zijn Kloos (die zegt: »Wat is dat alles stil, doodstil... ik vind er | Mijn eigen leven in dat heen gaat spoên" 1) en Gorter (die zegt: »De boomen waren stil, | de lucht was grijs, | de heuvelen zonder wil | lagen op vreemde wijs" 2).

In deze strophe begint zich reeds de eigen aard van Bastiaanse te schetsen. Zonder de sleepende emotie en passie van Kloos, zonder de luchtige en scherpe naïveteit van Gorter, geeft de text van Bastiaanse hier nog maar de vermenging van het lyrisch gevoel van den een en de akute gemoedservaring van den ander, in bedaarde, om niet te zeggen makke, paraphrase.

Maar de bedoeling om op eigen wijze, in eigen vorm, te schrijven, is reeds in deze strophe, de bedoeling van iemand, die zeker is van zijn zaak en weet dat wanneer hij maar, juist zoo bedaard, stelt, die bedaardheid zich tot heel iets anders dan bedaardheid zal verheffen.

De tweede strophe:

Het uitgeweende wilgenloof
Valt in het vlakke water traag,
De boom, als zonk zijn vreugd-geloof,
Bukt over 't water naar om-laag.

De derde strophe:

De koeien loeien langzaam aan
Bij 't stappen over 't drassig land;
Ze blijven loom en droom'rig staan,
Dom-starend, aan den waterkant.

1) Verzen. Uitgave 1902, No. XXII.
2) Verzen. Blz. 17.

Déze strophen zijn zónder reminiscensen en geheel van den dichter zelf. De tweede strophe bevat een, één, goed volgehouden »beeld". Het blijft in zijn geheel beneden de symbolische visie (door symbolische visie wordt verstaan, dat gezicht op de dingen, waarbij geen onderscheid is tusschen het werkelijk zijnde en dat, waarbij het werkelijk zijnde wordt vergeleken, zoo dat, wanneer de kunstenaar spreekt van WEENEND *boomenloof*, kunstenaar en lezer beiden daarvan een gelijken werkelijkheids-indruk ontvangen als van *loof*, *dat in het vlakke water* VALT) en in 't bizonder lijkt in het *zinken van het vreugd-geloof* van den bóom het beeld door complicatie te sterk geäccentueerd, daar het immers niet alleen een menschelijke aandoening bij den boom veronderstelt (vreugde) maar zelfs een wijsgeerig of dweepend aangelegden geest (»GELOOF" AAN vreugde).

De derde strophe (beginnend: »De koeien loeien langzaam aan") bevat geen vergelijking en vindt haar geheele kracht in de eenvoudige voorstelling. Op een geheel ander plan van keuring, dan waarop wij ons zoo even, bij de keuring der *tweede* strophe, bewogen, komt dus de twijfel op of het woord »dom" voor het staren der koeien wel het allerbeste was. Bij de keuze van het woord »dom" wordt het acoustische misschien te zeer gedomineerd door het visuëele, — het doet op die plaats door iets te scherp van toon te zijn de stemmingswaarde een tikje dalen en wat de voorstelling aan juistheid er door wint verliest zij er door aan dichterlijkheid.

Woord voor woord is echter reeds zwaar van melodie en de twee eerste regels der *derde* strophe behooren tot de zeer goede, door Bastiaanse geschreven. In de drie strophen trouwens is de klank, het geluid-gedein, dat is het echte en ware vermogen van den dichter, doorloopend reeds gaande, tot wij de vierde strophe, de, in haar soort, volkomene, bereiken:

Een late najaars-vogel strijkt
Het water met zijn vale vlerk,
Tot dat hij rijst en zwenkend wijkt
In 't kleurloos grauwe regen-zwerk.

Eenvoudige, een-voudige, enkel-voudige, voorstelling, en gelijk-matig, storeloos klank-gezang.

Het algemeene, soortelijke of persoonlijke, bepaalde geluid van een dichter, die algemeene schoone klank, die als een groote geur bij de lezing tot u opstijgt, en die even zeer als zij genoemd kan worden het persoonlijke geluid van een dichter, de graad en schakeering in het universeele bestaande mensch-heids-dicht-geluid, die déze dichter persoonlijk te bereiken wist, kan worden geheeten, dát geluid wordt voor een deel gemaakt door de elkaâr beäntwoordende of beëchoënde afzonderlijke lettergreep-klanken. Bij wat men wel »alliteratie" noemt, hindert meestal iets opzettelijks, dat, zelfs in gedichten, die overigens wel waar gevoel inhouden, den aard van het gedicht aanmerkelijk naar iets van lagere vernuftigheid, iets van behendigheid en kunstenmakerij doet dalen.

Het is alleen indien, zoo als hier, de samen-klank onmiddelijk uit den zingenden dichtergeest zelven opwelt en, blijkbaar, de elkaâr beantwoordende lettergrepen er als vondsten komen te staan, die den maker worden aangebracht, en hem met gelukkige verwondering aandoen, dat dit verschijnsel een éerste bestanddeel der schoone psychische dicht-mechanica is.

Niet alleen dat deze strophe geen beeld of vergelijking inhoudt, doch men ontvangt ook van de eenvoudige voorstelling, die zij is, niet een bizondere: sterke of vreemde, visuëele impressie. Alleen onderzocht naar wat zij te *zien* geeft, is de strophe een onbelangrijke, als kunst inhoudloze mededeeling. Is de auteur door iets bizonders in de »vale vlerk" van den »laten najaars-vogel" of in het »grauwe regen-zwerk" getroffen, en weet hij dat scherp en verrassend weêr te geven? Geenszins. De bedoeling is ook niet ons een fijnen, scherpen of hevigen gezichts-indruk mede te deelen. Maar wanneer wij de voorstelling, zóó als die, in groote, algemeene trekken, daar is gegeven, voor onze gedachte halen, is het of de verschillende deelen van dat kleine natuur-tafereel, ongemeene, donzen, warmte en licht, in hun wezen verborgen houden. Dit, wat ik hier zeg, is de omzetting in

iets visuëels van de gehoors-impressie, die anders niet duidelijk te maken is.

Het woord »vale", het woord »grauw", álle woorden krijgen iets hooger levends dan hun gewone wezen aan zich. Dit wordt veroorzaakt door de werking op hen van de hen omgevende woorden, die ze, door ze bij die omgeving in te lijven, tot een edeler leven boven hun afzonderlijke onbeduidendheid brengt, en DIT is nu de dichterlijke werking of het dichter-geluid eigenlijk gezegd.

Het rijzen en zwenkend wijken van den najaars-vogel w o r d e n w ij g e w a a r op bizondere, op aangename, op bizonder-aangename, wijze, gewaar, niet door een subtiele opmerking omtrent een deel van den vleugel-slag, maar door dat de dichter die vogel-beweging als zoodanig en in 't algemeen als iets treffends, iets schoons, heeft gezien en ons dat weet mede te deelen, en hij hééft die zoo gezien wijl hij zelf in bizondere geestes-ontroering was toen hij die zag, wijl hij zelf toen gelukkig was, niet in het zuivere schoonheids-geluk, maar in het geluk van zuiver en innig de natuur te aanschouwen en te kunnen wedergeven.

In gedicht nummer III, getiteld V o o r j a a r, hebben Bastiaanse de neigingen tot impressionisme en tot uitgewerkte beelden of vergelijking, zooals zich in de twee eerste strophen van nummer II voordeden, verlaten. Hij heeft zich hierin gehouden aan de eenvoudige voorstelling, zoo als de vierde strophe van gedicht II die geeft (over den najaars-vogel met de vale vlerk, maar deze in breeder rhythme en veel hooger van toon. Dit nummer III behoort tot de beste zijner gedichten. De overige beste zijn de nummers XIII, XVII, XXIII, XXIV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXX, XXXI, XXXVII, XXXVIII, XL en XLI.

III.

Voorjaar.

De gouden-regen als uit goud gedreven
Praalt in de pracht der blauwe voorjaars-lucht,
De lila trossen der seringen beven
Bewogen door een lauwe lente-zucht.
De paars-en-goudgewiekte vlinders zweven
Als bonte bloemen aan den steel ontvlucht, —
Ik, die 't aanschouw, gevoel, dat zóó te leven
Is loon van God, is wonderbaar genucht.
In 't gras gestrekt, de handen saâm gevouwen
Ver achter 't hoofd, waarin mijn oogen branden
Van staren naar die schoon-gedroomde landen
Die achter 't Wereldsche, ondoorgrondlijk, blauwen,
Doorleeft mijn Ziel, door zonden onontwijd,
Des Levens Lust en hoogste Heerlijkheid.

Er zijn enkele wendingen in dit sonnet, die beletten dat het in zijn, vrij hóoge, soort volkomen genoemd worde. Het woord »lente-zucht" is dubiëus van waarde, voor-eerst als inhoudend de oneigenlijkheid, dat aan de lente iets dat, strikt genomen, alleen een gemoedswerking is, wordt toegeschreven, vervolgens als traditioneele, onorigineele combinatie. Ook de fijne en slechts even tusschen-beide-komende vergelijking betreffende de vlinders is iets, dat de hoogere volkomenheid laedeert. Het beeld of de vergelijking is, als motief op zich zelf beschouwd of voor een oogenblik aangenomen, dat de aanwending er van hier ook tegen een hoogere opvatting van harmonie niet zondigt, niet onfijn, daar, WANNEER *men er aan denkt* (er OP IN-DENKT; maar in de hoogere waardeerings- of genietingswijze wordt er niet aldus op in-gedacht,) vlinders in der daad treffend bewegende bloemen gelijken. Maar de regel:

Als bonte bloemen aan den steel ontvlucht, —

volgende op den uitnemenden regel:

De paars-en-goudgewiekte vlinders zweven

is een waarde-daling in het bewegend kunst-werk, niet zoo zeer wijl de fijne vergelijking er dan toch eene vast-staande en overgenomene is, als wel door zijn natuur van vergelijking zelve, zoo dat het mooyer zoude zijn indien op den eersten regel over de vlinders er een andere had kunnen volgen die, de poëtische waarde van den eersten regel voortzettend, met den zelfden adel van bewegend wezen dus, tevens alleen een direct en eenvoudig voorstellings-deel bevatte. *In* het, eenmaal als zoodanig geäccepteerd, beeld zelf, is verder — even als bij de lente-*zucht* — lichtelijk berispelijk de toeschrijving aan de bloemen der niet zonder gemoeds- of instinctsaanwezigheid mogelijke handeling van *vluchten.*

In de 7e-en-8e regels is niet volstrekt duidelijk uit-gedrukt of de dichter bedoelt, dat het leven van boomen, lucht, heesters en vlinders een loon is door God aan die natuurdeelen gegeven òf wel, dat het aanschóuwen van dat leven der natuur-deelen een loon is aan hèm, den dichter, gegeven, òf wel, dat op de wijze dier boomen en z. v. te leven een loon is, dat ook hèm, den dichter, gegeven mocht worden.

Deze in wezen of soort onderling verschillende onjuist- of onvolkomenheden zouden als alleen bij redekunstige ontleding blijkende slechts een gering belang hebben, indien zij niet correspondeerden met, of liever de blijken aan den tegenovergestelden kant van het beschouwd wordend organisme waren van,: eigenheden van het geluids-wezen van het gedicht, welke eigenheden mede de qualiteit van dat geluids-wezen bepalen.

Hoe schooner een gedicht is, hoe meer de geest in een ware aandoening er door wordt opgevoerd, — hoe angstvalliger de verschillende open afdeelingen van den aandacht begeeren er door bevredigd te worden. En de met klank-schoonheid — dat is met schoonheid van geestes- of ziele-gezang — meest

vervulde verzen zullen tevens een treffende redelijkheid in hun structuur vertoonen en een juiste onderlinge evenredigheid van voorkomen der kunst-deelen naast elkaâr. —

Maar het is, dan, overigens, mooi, niet waar, dit gedicht?:

De gouden-regen als uit goud gedreven
Praalt in de pracht der blauwe voorjaars-lucht,
De lila trossen der seringen beven
Bewogen door een lauwe lente-zucht.
De paars- en goudgewiekte vlinders zweven....

Bekijkt men het, even, anders dan ik het daar-zoo bekeek, namelijk van onder-op, lááť men zich even, overgegeven, medevoeren *in* de zegging zelve, zoo als die in den dichter is op-geweld — dan lijken de aan-merkingen wel spitsvondigheden der kwaad-aardige bewust-making.

De eerste regel zwelt al dadelijk aan uit een rijk bewogen gemoed, rijk bewogen. Het lijkt zeer eenvoudig. Ontwikkel u maar eens tot dien eenvoud, lieve vriend. Niet: hoe eenvoudiger hoe moeilijker; maar: hoe eenvoudiger hoe zeldzamer.

De gouden-regen als uit goud gedreven

Deze eerste regel geeft aanstonds den vollen maat; de dichter zal in dit gedicht niets méér bereiken; hij behoeft niet: eerst op dreef te komen; het op dreef komen geschiedt buíten het gedicht; hij is »op dreef" en hij begint.

Er is een schoone maat in dezen eersten regel. Hoort gij dien? Er is een buíten-gewoon krachtig aanhouden van het motief, want niets minder dan de inzet zelf herhaalt zich zelf in volle klank-waarde, en in beteekenis hoofdzakelijk het zelfde, alleen te gelijk vaster en meer algemeen, en completeert dáárdoor het motief.

De actie zelve der zich constituëerende kunst komt op het oogenblik van het maken van dezen eersten regel den

maker bewijzen, dat hij op dit tijdstip goed is, dat hij niet behoeft te twijfelen, *want* de éérste beweging in hem komt ónmiddellijk wéêr op en schept, dóor de klank-waarde der eerste beweging te bevestigen en te gelijk in beteekenis er van verscheiden te zijn een volledig motief, waarvan het tweede deel, uit het eerste voortgekomen, dit eerste, door terug-slag, wederom steunt.

Het is altijd iets, meer acoustisch, dan visuëels, zoo als wellicht in dichtkunst altijd. De voorstelling van uit goud gedreven te zijn, doet aan metaal denken en komt eerder met cactussen, rhododendrons of palmen over-een dan met het zachtere en vlossige batist- en boter-achtige van gouden-regen. Maar men denkt daar niet aan, men stelt het zich niet op die wijze, of in die mate, voor.

Het visuëel-zwakkere is te onbeteekenend om niet onbemerkt te blijven te midden der rijke acoustische bevalligheid en dan dat de reflexie zich zoû kunnen voordoen bij de lezing.

»gedreven" slaat terug op »-regen", »goud" op »gouden" en vormen samen een compacte en solide weidsch op- en uit-pralende verheffing, geven aan het denk-beeld »gouden-regen" een bizondere vastheid en dringen de metaal-gedachte, als slechts door de gewoonte om het woord »drijven" daarmede te verbinden aangebracht, terug, terwijl zij de gehoors-bekoring omschemeren laten door suggestieve aangevingen, zooals dat de gouden blaadjes juist als uit en door goud-licht tot deze vaste materie »gedreven" zijn of ook dat de gouden-regen, zóó als hij dien daar voor zich ziet, den dichter toe-schijnt uit eene het best met goud-licht te vergelijken ziele-stemming te zijn ontstaan.

Door deze dictie wordt ook het meer massieve van den heesterboom tegenover de ijle lucht, in verband met den tweeden regel, zoo goed aangegeven:

De gouden-regen als uit goud gedreven
Praalt in de pracht der blauwe voorjaars-lucht

Vlekkeloos is deze tweede regel. Het elkaâr op-roepen der elkaâr wederzijds tot deelen van een gezamentlijk klanken-

snoer verrijkende klanken »Praalt", »pracht", »blauwe", »jaar", geeft het parelende van de voorjaars-lucht nauwkeurig weder — voor het verbeeldings-gezicht langs den weg van het verbeeldings-gehoor — zooals elders door indringende, detailleerende beschrijving meer uitgebreid en dadelijk voor het verbeeldings-gezicht en minder voor het verbeeldings-gehoor geschiedt; — en stelt tevens het ijle, wijde en meer dan brooze van de lucht om de vastheid van het eerst-genoemde verschijnsel, den gouden regen, heen.

Een algemeene, juiste, *warme*, visuëele impressie van de voorjaars-lucht wordt dus gegeven *door het gehoor*. Niet een sterke, hevige impressie daarvan, maar eene, die geestelijk »warm" is en tintelt van een mooi leven van den geest.

Nummer IV, Aan den heuvelrand, dat ik nog niet opsomde, is ook een goed stukje; maar ik kan ze niet alle aanhalen, om-schrijven en ont-leden.

Ik wil er hoofdzakelijk van spreken, dat hier een dichter is met een taal, bizonder zuiver in vergelijking met de talen der meeste gelijktijdig levende verzen-schrijvers. Hij zegt als 't ware alleen maar »ik stond op", ik ga zitten", »ik leg het boek op de tafel", »ik doe de voordeur open", de meest simpele en letterlijk juiste voorstelling, en... dan zegt hij het zoo, dat dat IETS MOOIS, wel haast iets geheel SCHOONS is, — begrijpt gij, dat zoo iets minstens gelijkwaardig moet zijn aan vele interessante of excessieve geestes-escapaden? Ik wil er van spreken. dat deze dichter kleine stukjes schrijft, maar in een geluids-soort zoo breed en vol als in dezen tijd niet veel voorkomt.

Ziet hier een aanhaling uit Aan den heuvelrand:

. . . .

De torren in de warme lucht
Zoemen rondom met zacht gerucht,
Een zware kar beneden mij
Rijdt onder langs de heuvelrij,

De wielband, die in 't zonlicht blaakt,
De kiezels op den grintweg kraakt,
De voerman, breed, met strooien hoed,
Stapt naast de kar, fluit welgemoed
En jaagt van den omloofden kop
Van zijn bruin paard de vliegen op...
Ik koester me in den middagschijn
En proef de zoetheid van te zijn
Een levend wezen, dat in 't licht
De Schoonheid zijner visie dicht.

Wilt gij dit realisme noemen? Mij wel, maar dan zoudt ge 't bijvoorbeeld Hermann und Dorothea en een schilderij van Van Eyck ook moeten doen. Aangezien echter de kunst-soort niet door den aard der voorstelling bepaald wordt en de meeste realistisch geheeten voorstellingen niet voorstellingen zijn, welke gedragen worden door een zielsgesteldheid van schoonheidsgeluk, dat is van geluk door het beseffen van schoonheid, zoo zoû ik dit niet realisme noemen.

Tegen het einde van dit gedicht-gedeelte heb ik wel eenig bezwaar. De sluitingen, vooral echter de eind-sluitingen, der gedichten zijn meer dan eens niet het sterkste deel der gedichten. Goed is:

En proef de zoetheid van te zijn
Een levend wezen, dat in 't licht
De schoonheid....

maar met »...zijner visie dicht" zit ik verlegen. Het woord »visie" behoort, even als het woord »artisticiteit" b.v., tot de terminologie der nieuwere nederlandsche literatuur-kritiek en mist de algemeenheid, de gewoonheid, als taal-deel, welke zoû veroorloven het zonder opzien te baren aldus in gedicht te bezigen. Boven-dien is de beteekenis der wending »de schoonheid zijner visie dichten" on-duidelijk, althans niet voldoende klaar-blijkelijk.

De vraag is namelijk niet of men niet ten slotte zoû moeten toegeven, dat het toch wel kan, dat het toch redelijk is. De vraag is of het niet even bij den lezer een lichte verwondering doet ontstaan, die de egale werking der lectuur verstoort.

In de twee het laatst genoemde gedichten hebben wij het gemoed van den dichter gelukkig en mooi gezien. Wanneer dit gemoed nu gaat beminnen, komt er allicht iets nog mooyers bij in het kunst-werk.

Gedicht nummer XIII:

EEN LIEF GELAAT.

Een lief gelaat, dat lacht, maar niet tot mij lacht,
Een ziel, die liefheeft, maar mijn ziel niet kent,
Een blanke maagd in 's levens rijke Mei-pracht
Daartoe heeft zich mijn arme ziel gewend.
Maar zij buigt tot een ander neer het zij-zacht
Gekroonde hoofd met haren goudelend,
En of 'k haar óóit in ijd'le hoop voor mij dacht,
Geen licht dat ooit haar oog mijn leven zendt.
Toch leef ik altijd met voor oogen 't blinkend
Gezicht, dat maakt door-droomde dagen blijd,
De nachten klaar, waarin zij zelf verzinkend
Zich ver van mij in lichten sluimer vlijt,
Mijn leven schoon van melodieën klinkend,
Die in mij zingen van haar heerlijkheid.

In zijn sonnet LXVII zingt Kloos:

Gelaat, lief als lente, dat, met veel spelen,
  Lacht en weêr droef-ziet in een staêg schoon-schijnen, —
  Zachte goud-mist van lokken als een fijne,
Reine aureool boven teeder-fluweelen

Oogen . . .

De kunst-wording bij Kloos, is de aandoening zelve zich tot kunst kristallizeerend, tot een levend, bevend, kristalklank-zuiver, klankenspel, een zeer fijn klinken en in een andere weêr weêrklinken der taal-waarden in een zeer hoog en breed op-ruischenden rhythmus.

De rhythmus bij Bastiaanse heeft díe dracht niét, de algemeene strooming van het vers-beweeg gaat niet zóo breed en ver, en er is minder bevallig golfgekabbel van de afzonderlijke klanken onder-elkaâr.

Maar het stukje van Bastiaanse heeft opmerkelijke hoedanigheden: vastheid en gelijkmatigheid van factuur, eenheid van voorstelling in het geheel der compositie en geheele redelijkheid in de samenvoeging der kleine deelen (het door haren *gekroonde* hoofd — het woord kroonen niet voor iets dat juist alleen door dát woord aangeduid kon worden, gebruikt; — en de door-*droomde* dagen, — waarvoor de zelfde opmerking geldt; — er buiten gelaten, daar dit slechts nauwlijks merkbare oneffenheden zijn.)

Het gedicht nummer XVII, getiteld Gracht-gezicht, bevat de mededeeling eener bizondere ziele-gewaarwording van den dichter. De gebeurtenis is, dat, van een dwars-straat uit, zonlicht op een gracht vol schaduw schijnt, waardoor een heel mooi meisje gaat, en dat dan het schoone-meisje in dien overweldigenden zonne-schijn den kunstenaar zóó aandoet, dat hij plotseling het geheele gracht-gezicht in een *hooger soort* schoonheid ziet dan die hij zag toen hij alleen het mooye meisje zag en al wordt die hoogere schoonheid hem ook langs den weg van het zien van háre schoonheid geöpenbaard.

Als ge aan den schaduw-kant der gracht gaat, beeld-
Schoon meisje en even langs een dwarse straat,
Waaruit de zon stroomt, zóó dat uw gelaat
En losgegolfde haren en geheel 't

Figuurtje goud-gezoomd door 't zonlicht waadt
Met zoo gloor-rijke omschijning, dat de weeld'
Van 't Licht door Rembrandt schitt'rendst gepenseeld
Voor mij, nú werklijk levend, gloeien gaat:
Dan wordt die schoonheid meer mij dan úw schoon,
Of ze ook door U zich aan mijn blik onthult:
Als nooit voor-dezen blinkt mij 't Gracht-gezicht
Met daken rood-gekarteld, hel van toon,
Spieg'lende glazen door de zon verguld
En schepen, die te beven ligge' in 't licht.

De feitelijke inhoud van dit gedicht is de mededeeling omtrent een zeer bizonder oogenblik in het geestesleven van den dichter, omtrent het ziele-lotgeval, toen eens, door het zien van dat meisje daar, waarvan hij betrekkelijk gewoon dacht: »Wat een bizonder mooi meisje is dat daar in die zon!", een verrukking zich in hem verhief, waarin hij alles wat hij toen zag in zoo hooge, of in zulk een hooge soort van, schoonheid zag, als hem tot dan toe nimmer was overkomen.

Dát heeft plaats gehad in den kunstenaar en dát deelt hij mede.

Hij heeft dus niet *die* schoonheid gemaakt tot de soortelijke eigenschap van zijn gedicht, — hij bezingt niet het grachtgezicht gezien VAN UIT *die* schoonheid; maar het gedicht is de geschiedenis der toedracht van het ontstaan in hem of der openbaring aan hem van die hoogere schoonheid, op een wijze, die zelve schoon, maar anders, maar minder schoon, is.

Hij heeft ook niet het meisje gezien als de kern van dat hoogere schoonheids-tafereel, waarin die hoogere schoonheid, toen zij aanwezig was, zich, zoo niet geconcentreerd dan toch bij uitstek, voordeed; maar, in-tegendeel, het meisje nagenoeg uit het gezicht verloren toen de meerdere schoonheid zich te kennen gaf.

Deze twee dingen kunnen wij samenvoegen, want zij be-

hooren bij elkaâr als constituëerende eigenaardigheden van het gedicht: dat die gevoelde of bemerkte hoogere schoonheid niet tot inhaerente gedichts-schoonheid is omgezet èn dat, toen die hoogere schoonheid werd bespeurd, iets werd gezien waarvan niet de aanleiding tot de manifestatie dier hoogere schoonheid het middenpunt was.

Want deze beide opmerkelijkheden doen te samen blijken, dat wat heeft plaats gehad een wel scherpe, maar vluchtige »sensatie" was en deze sensatie, dit psychisch gebeuren in hem zelf, voor den kunstenaar de hoofdzaak. Toen dit gebeurde, werd al het andere onbelangrijk, maar wat gebeurd is, weet de kunstenaar ons *eigenlijk* niet duidelijk te maken. Wij hooren wel, dat het gracht-gezicht nu bizonder blonk en de schepen te beven lagen in 't licht, maar deze aanduidingen behelzen de bedoelde hoogere schoonheid niet (daar immers dan dit gedeelte het begin van het gedicht in schoonheid zoû overtreffen). De hoogere schoonheid is niet tot een doorgedrongen en durenden ziele-staat in den kunstenaar geworden, maar hij heeft haar even aangevoeld als een bliksem, en hetgeen hij meer zag dan eerst was alleen wat blinken en wat beven.

Dit alles, in-tusschen, kan men van het gedicht beweren, zonder rekening te houden met zijn eigenlijke waarde, die zich bevindt in het geluid, waarin de dichter deze gebeurtenis verhaalt. Zonder daar ópenlijk, en als zoodanig áfgezonderd, rekening mede te houden namelijk; want aangezien de geluidsdeugd in zekeren zin volledig *moet* over-een-komen met de deugd der algemeen-geestelijke dracht van een gedicht, wordt het geluid ongenoemd eenigermate besproken wanneer men die algemeene dracht bespreekt.

Het gebeurt vaak dat een gedicht van geluid goed is en van *plastiek* tegelijkertijd zwak; dit is heel natuurlijk en beteekent, dat hetgene de auteur te kennen wilde geven een meer rhythmisch dan plastisch, meer acoustisch dan visuëel, ontwikkeld vermogen bij hem vond. Maar het kan niét geschieden, dat de algemeene geestelijke dracht niet evenredig

is aan het vermogen — hetzij dan het beeldende of het musiceerende — dat in een gegeven kunstwerk het best heeft gewerkt.

Behelsde gedicht nummer XVII de geschiedenis eener plotselinge psychische beweging bij den kunstenaar, gedicht XXIII geeft eene eenvoudige natuur-beschrijving:

AVOND-STER.

Tusschen dons van zwaneveeren
Gaat den nacht in goud-gele Iris,
Over 't vlak van de rivier is
Late weerschijn van de lucht;
En de donk're booten keeren
Huiswaarts, wijl de riemen treffen
In gedurig dalen, heffen,
Met een mystisch zacht gerucht
't Vlak van 't even rimplend water
Waar de blauwe wazen rijzen
Die der boomen donkergrijze
Vormen vage' op de oeverkant....
Tot, zacht-ròze, een weinig later
— In het bleeke groen daarboven
Waar de laatste glanzen dooven
Van den dag — een starre brandt.

Het is mij wel duidelijk dat met het woord »Iris" in den tweeden regel de artiest niet den regenboog bedoelt, maar ik ben niet geheel zeker er van, dat hij de bloemplant en niet een deel van het zwanen-oog vermeldt. Verder heb ik een vermoeden, dat hij in den achtsten regel het woord »mystisch" oneigenlijk, en wel in den zin van mysterieus, bezigt.
Maar een en ander stoort in der daad al zeer weinig de goede zuiverheid van dit kleine gedicht. Het geeft eer im-

pressie van *zachte*, mooi dof doorkleurde donkerte, het is gelijk een werkje van dof-kleurig borduren in schemering-kleurig fluweel.

Dit fluweelen, wat er aan is, is juist de gemoeds-stemming die er zich in weder-geeft. Zij is daarin weêrspiegeld.

Om niet voorbarig algemeen te zijn, zal ik, wat een der eigenschappen van dit gedichtje als geheel betreft, alleen zeggen, dat een gedicht dat aldus niets geeft dan eene beschrijving van iets buiten den dichter, in zeker opzicht daarom de voorkeur verdient boven gedichten, waarin hij een subjectieve gewaarwording van hem zelf mede-deelde zoo als in het Gracht-gezicht, nummer XVII, of waarin hij, aan het einde, met even zoo vele woorden de voorstelling van het gedicht, door een, minder of meer uitvoerige of nadrukkelijke, vergelijkings-beweging, op zich, als maker, persoonlijk, of op zijn dicht-bedrijf, betrekt, zoo als in nummer IV en elders.

Zóo, zoo als gij het daar zegt in Avond-ster, zóo was die avond, wat de voorwerpen of voorstellings-onderdeelen op zich zelf aangaat, buiten u; en wat de daarover hiergegeven woorden-schikking betreft, *in u*. Het is overbodig er bij te voegen: »en 't was mij"... en z.v. of: »zoo word ook ik"... en z.v. Hoe het u was, of wat gij er bij dacht, blijkt genoeg uit de zóo gegeven voorstelling zelf. Daar is uw gedicht juist kunst-werk voor.

Op gedicht XXIII volgt de cyclus JOSÉPHINE, welke 46 bladzijden vult en uit 26 gedichten bestaat.

De breede Sonnetten, nummers XXIV en XXV, zijn deugdelijk, vooral het laatst-genoemde; nummer XXIV, Lente, bevat reeds iets treffends over den koekoek, met het einde:

Zoo zijt ge als 't levend hart van 't zomerwoud,
Dat in zijn broos priëel van vonk'lend goud
U, voor elks blik verborgen, houdt gevangen.

in nummer XXV, Humenaios, is een triomfantelijke gang; maar het mooye, zóo mooi als wij het in den bundel

nog niet tegenkwamen, begint eerst met nummer XXVI, Koekoek geheeten:

KOEKOEK.

Als de vroege koekoek roept
En de lijster, onder 't fluiten
Van de roode bessen snoept,
Loop ik ook mijn woning uit en
Fluit in zonnige ochtend buiten,
Waar ik zoeter luiden zoek
Dan de lijsters kunnen fluiten
Dan de koekoek roept: koekóék!

Koekoek vroeg in 't koele bosch,
Lijster in de groene struiken,
Roep de blauwe blinden los
Die een venster hóóg beluiken,
Waar de wingerdranken sluiken
Bleek van blaren, teêr van tros,
Lijster in de groene struiken,
Koekoek roep de blinden los!

Dit gedichtje, dat maar los en luchtig van wezen blijkt, indien men het vergelijkt met het bekende zware en breede sonnet van Breêroô, waaraan het denken doet en waarvan de eerste regels luiden:

Vroegh in den dageraet, de schoone gaet ontbinden
Den gouden blonden tros, citroenich van coleur

—, dit gedichtje van Bastiaanse is in zijn soort nagenoeg volkomen, neen, volkomen. Er bestaan onvergelijkelijk grootere, diepere en schoonere kunstwerken; dit is in de literatuur slechts een kleinigheidje; maar iets zuiverders bestaat er niet.

Een tweede voorbeeld van zóo, zonder éene storing, zonder de geringste oneffenheid, zonder dat de nietigste strubbeling in den aandacht van den lezer door het gelezene wordt te weeg gebracht, het beste van zijn talent onvermengd te doen verschijnen, komt mij op 't oogenblik niet te binnen.

Ziet in het subtiele wezen van dit gedichtje de klare zegepraal van het geestes-ge-zang. De geest heeft zich in der daad los gemaakt van de materie en is er in geslaagd te blijven in het hoogste wat hij kende. De klank — waarom het in de dichtkunst te doen is, — heeft al het andere overwonnen!

Het is een overgave der lagere geestes-verrichtingen aan de zoo, van zelve, uit den menschengeest op-wellende schoonheids-stem, die evenredige regelmaat en redelijkheid, ook van zelve, inhoudt. Het is een bedwelmd te loor gaan in het hoogere klanken-spel, waar de gedachte- en gevoels-bewegingen hun hoogsten vorm en hun hoogste uiting in vinden. Minder of meer uitvoerige, twee strophen, éen strophe, een regel, een woorden-samenstelling of ook maar éen woord beslaande, vergelijkings-vormen, verder: archaïsmen, overgeleverde of van beteekenis dubbele woordenreeksen en woorden, afknottingen, uitdrukkingen, die alleen door, meerdere of mindere, transpositie juist zijn (een »gouden" hart, een »hooge" wil, een »milde" regen), — álle zijn teruggebleven; alle zijn teruggebleven gelijk kale heesters en veld-stoppels in de vroege lente onder het geluid van den lossen leeuwerik in het azuren licht.

Het is alles woordelijk juist en de gedachte is in vol-maakte mate onder-gehouden. Men gevoelt dat zíj de schoonheid helpt ontstaan, maar zij schémert zelfs niet aan om de hoogere wezenlijkheid te bevlekken, waarin zij aanwezig is. De dichter zegt *niets* van wat hij eigenlijk bedoelt wijl hij zóó zijne bedoeling schóóner te kennen geeft.

Den zelfden zuiveren klank, — hoewel niet met díe volkomenheid, — zullen wij ook aantreffen in gedicht, nummer XXVII, getiteld Aan 't venster:

Aan 't venster in den morgenstond
Voordat de zon het dauwend blond
Van blad en bloemen had gedronken,
Kwam voor het groene vensterglas
Een blank gelaat dat schijnend was
Met goud-golvende haren pronken.

Dit is een weelderiger dictie, van in zekeren zin rijkeren klank dus, een voller rhythme, maar samen-gesteld uit waarden, waarvan de meesten ieder voor zich niet de zuiverheid van het koekoeks-lied hebben.

...het venster in den mòrgenstónd
...de zón het dauwend *bl*ónd
Van *bl*ad en *bl*oemen had gedrònken.

Er zit hier veel, misschien méer klank-muziek zelfs, in; maar deze klank-muziek zelve is van een minder fijne soort en de bekoring is materiëeler. Het is een voor morgenstond-aanduiding *betrekkelijk* zware en zwoele aangeving. Het is een betrekkelijk strooperige en donkere geluids-stroom, die dan ook vol is van dingen, die in den hoogsten zin oneigenlijkheden zijn of strubbelingen (zoo als men in het koekoeks-lied er geen enkele aantreft). Zoo *drinkt* hier »de zon". Zoo is hier »blond" dat »dauwt". Hierbij denkt men: »is de dauw blond? — ja ja, het kan toch wel zijn; maar dauwt dan het blond of blondt de dauw, en zoo in der daad het blond dauwt, is het dan niet eerder de blonde dauw toch dan het dauwend blond, die de zon drinkt?" »Wat beteekent," — zoo denkt men bij de volgende regels — »dat het blanke gelaat *schijnend* was?" »Ja ja," — aldus beäntwoordt men zich — »dat is juist mooi, het kwam daar schijnen, het geeft de impressie van te schijnen, (zoo als ook zon en maan schijnen), terwijl de muzikale wending daar — *dat schijnend was* — nog andere beteekenis-bekoringen inhoudt." »Zijn de haren *goud-golvend"?* vraagt men verder. »Ja, ja, *dat zegt men*

wel meer, de haren-vorm doet aan golving of gegolfdheid denken." »Maar wat is *goud-golven?* Golven zij, ofschoon zij immers dan niet »golven", op gouden wijze? Of golven zij zoo als goud golft, maar golft goud dan?" en z.v.

Ik wil ten eerste niet zeggen, dat men over de meeste als goed bekende gedichten niet *dergelijke* opmerkingen zoû kunnen maken. Ik wil ten tweede niet zeggen, dat sommige gedichten, waarover dergelijke opmerkingen te maken zijn, om verschillende redenen niet even goed of zelfs beter zouden kunnen zijn dan sommige gedichten, waarover zij niet te maken zijn.

Ik wil alleen maar zeggen, dat men bij de lezing van dit gedicht en terwijl wij het onwillekeurig toetsen aan een ideaal, dat wij in ons hebben, al zulk denken in zich ziet schemeren — terwijl »bij" den Koekoek men absoluut niets heeft om over *na te denken en dan in te zien dat het toch heel goed kan*, daar alle denken van dien aard in dat gedichtje is voorkomen.

Mooi is ook dit gedeelte van Aan 't venster:

Maar toen zij in den bloemtuin zag
De lelies in den koelen dag
Onder de zilveren jasmijnen,
De rood-ontloken Juniroos,
De blanke vlier, en argeloos
Bleef staren, tot het zonneschijnen

De groengetopte boomen won
En eindelijk, zij zelf, de zon,
Boven geel graanland kwam gerezen,
Toen zag ze ook dat in 't scheemrend diep
Der gaarde, achter de heesters liep
Een lief, ..., wezen.

In den laatsten regel staat tusschen de woorden »lief" en »wezen" de onbehagelijke wending »maar thans onwelkom",

onbehagelijk als in stede van tot een poetische tot een eigenwijsminzame boekentaal-achtige conversatie-taal behoorende, en die nog zonderlinger wordt, wanneer zij in haar verband wordt beschouwd met de slotregels van het geheele gedicht:

O vrouwehart sluit het geluk,
Sluit míjn geluk, sluit óns geluk niet buiten.

Met de uitdrukking »maar thans onwelkom" wordt de vrouw of het meisje vleyend herdacht en als gold het een geringe zaak, zoo alsof een schoolhoofd, die in diens moeders bijzijn aan een leerling een koekje presenteert, maar dat geweigerd wordt om dat het twee dagen na Sint-Niklaas is, weêr recht-op gaande zoû zeggen; »het koekje is hem thans onwelkom"; maar wanneer daarop in het gedicht door het driftig sluiten van het venster het feit der onwelkomheid bitter nadrukkelijk blijkt, en de toestand daardoor zóo verergert dat de essentieële verzuchting geslaakt wordt, die wij zoo even aanhaalden, en die in alle opzichten ondeugdelijk is te noemen, met zijn ordinair crescendo van »míjn geluk, óns geluk" en z.v. — dan blijkt wel dat de dichter het had moeten laten bij de voorstelling van het schoone tafereel, want dat er geen in aard daarvan afwijkende maar in waarde daaraan even-redige gemoeds-beweging afzonderlijk te vermelden was, aangezien deze niet had plaats gehad.

De gedichten nummers XXVIII en XXIX behooren bij elkaâr. Daar XXIX echter, Droom en Leven, alleen een zwak uitgesproken terugneming is van hetgeen in XXVIII werd beweerd, zoû ik XXIX hebben weggelaten.

XXVIII.

VERLANGEN.

Mijn lief draagt róze en amaranten
Op 't ròzen kleed, in 't blonde haar,
En door de bleeke zijde en kanten
Schijnt blank van borst en armen klaar

De zon geeft door de rozen plooien
Aan 't schijnend lijfje de eigen pracht;
Zij hoeft zich met geen bloem te tooien,
Zij is nog schooner dan ik dacht.

Zij is als dingen, die niet duren,
Een teêre roos in vaas van goud,
En dan te weten wie dit pure,
Dit heerlijke éens in de armen houdt.

En dan te weten, dat haar trekken
Wanneer zij me in den tuin bespeurt
Zich met een dieper gloed bedekken
Dan in den morgen 't Oosten kleurt.

O! dat is vreugde om stil te wachten
En liever kussen haar gelaat
Met schroom'ge lippen der gedachte
Dan met de lippen van de daad.

Om lang hierna in droom te denken,
Hoe eindloos zalig 't waar geweest
Haar dus der liefde kus te schenken
Bij Zomer's schoon geboortefeest.

De eerste strophe van dit gedicht is goed. De tweede strophe is niet goed. De twee laatste regels dezer tweede strophe zijn zwak, dat is onedel, van dictie (»Zij hoeft zich met geen bloem te tooien, | Zij is nog schooner dan ik dacht".); de twee eerste regels dezer strophe daarentegen, zijn niet gehéel duidelijk: geeft de zon de pracht der zon aan het schijnend lijfje òf maakt de zon dat de pracht van het schijnend lijfje zelf nu eerst goed tot haar recht komt?

De derde strophe is weêr goed. Alleen wordt het daar en blijft het verder gedurende het gedicht onduidelijk, althans is het niet onbetwijfelbaar duidelijk, of de dichter zich zelf of een ander bedoelt, waar hij zegt te weten wie dit pure eens in de armen houdt.

Vervolgens brengt de bouw van het gedichtje mede, dat het beter ware geweest, om, even als de eerste en de tweede strophe, — zij 't dan de tweede zwakker dan de eerste, — elk één motief inhouden, ook de derde strophe geheel aan één motief te geven, (in dit geval dus aan dat der weinige duurzaamheid van de geliefde), om daarna een nieuwe strophe te beginnen, met iets dat eene afwijkende wending is in het poëtisch bewegen (»En dan te weten wie dit pure") welke al het voorafgaande betreft, dat er dus op die wijze in zijn geheel in is begrepen.

Zoo als de bouw zich nu voordoet, ziet men alleen de eerste strophen geheel aan de uitwerking van één motief gewijd. De tweede strophe bevat ook één, ander, motief. Zij houdt zich wel niet in haar geheel daarmede bezig, maar de twee laatste regels dezer tweede strophe zijn, zoo als wij zeiden, alleen zeer zwak, en tasten, wijl zij zelf dus niet een krachtig nieuw motief aanvoeren, de symmetrie van het geheel der drie eerste strophen gesamentlijk minder aan dan de twee laatste regels der dèrde strophe.

Naar den *bouw* van het gedicht te oordeelen, zouden de twee laatste regels der derde strophe alleen een terug-slag zijn op de twee eerste regels dier zelfde strophe, zoo dus, alsof juist bij uitstek de gedachte aan de weinige duurzaamheid der bezongene die andere gedachte opwekt: »En dan te weten wie dit pure, | Dit heerlijke eens in de armen houdt"; terwijl de redelijkheid in de gedachten-op-een volging en in het poëtisch bewegen vordert, dat de wending: »En dan te weten..." enz. een terugslag op ál de vooraf opgesomde heerlijkheden, dus op alle voorafgaande strophen of strophe-deelen, zal zijn.

De vierde strophe is goed, de vijfde, vooral, is mooi, de zesde kan er door (hoewel de uitdrukking »droom", in deze

beteekenis, altijd min of meer oneigenlijk en dus, zij 't zeer lichtelijk, storend is, en die van »eindloos zalig" ook haar bezwaren heeft van te gelijk iets te vaag en als combinatie iets te vast-staande te zijn).

In sommige gedichten is dít bestand-deel beter, in andere dát. Van dit gedicht Verlangen kan men zeggen, dat de zeer fijne gemoeds-gedachte, welke er onder speelt, de prioriteit heeft bij de waarde-bepaling, terwijl in andere gedichten de uitdrukking het in zooverre wint als eene meer oppervlakkige gedachte er een volkomen uitdrukking vond. De bekende theorie »Vorm en Inhoud zijn één" wordt door deze scheiding van uitdrukking en gedachte niet aangetast. Deze geldt in anderen zin, van een andere beschouwingsplaats af. Want al zijn vorm en inhoud, uitdrukking en gedachte, in een kunst-werk éen, — wanneer men tot ontleding overgaat en een geheel in zijn bestand-deelen uit-een-zet, zal men die bestand-deelen afzonderlijk zich zien toonen en de mate, waarin zij dan niet identiek of elkaârs aequivalent blijken, bepaalt juist voor een deel de mate der voortreffelijkheid van het kunstwerk.

De uitspraak dat, bij voorbeeld, de gedachte »Ik bemin mijn vaderland" eene andere gedachte is dan de gedachte »Lief heb ik mijn vaderland" en men dus van een gedicht, waarin deze gedachte, in leelijken vorm, voorkomt, niet kan zeggen, dat de vorm leelijk is terwijl er toch een mooie gedachte in is, — betreft trouwens de gedachte *als gedichts-bestanddeel*, de gedachte beschouwd van uit een psychologisch-æsthetische of ethisch-æsthetische keuring, eene keuring, voor welke »Ik bemin mijn vaderland" niet anders dan een *ordinaire* gedachte is, om dat zij van hier-uit slechts op eene wijze onderzocht wordt, waar-uit *dit*, al of niet, resulteert; eene keuring, welke zich niet inlaat met de vraag of, in het algemeene leven, en bv. tegenover de gedachte »Ik haat mijn vaderland", de gedachte »Ik bemin mijn vaderland", niet goed te keuren en dus, in zekeren, anderen, zin van mooi vinden, mooi te vinden zoû zijn.

Van gedicht nummer XXX, dat begint met het Hooftiaansch »Lieflijk Lief, wil dan niet toeven", zijn de eerste 14 regels mooi:

MORGENLICHT.

Lieflijk Lief, wil dan niet toeven,
't Morgenlicht schijnt overal:
Op de dicht-omgroende hoeve,
Vijver-vlak en waterval.

't Bleek fluweele' abeelen-loover,
Linde vol doorschoten goud
Buigt naar 't koele water over
Dat hun beeld gevangen houdt.

Bontgeveêrde duiven varen
Suize-wiekend door de lucht,
De eekhoorn dreuselt langs de blaren,
Die van boom- op boomtak vlucht.

Zilvren visschen met gespartel
Blikk'ren boven 't blinkend nat,
. . . .

Een interessante poging is ook in nummer XXXI, Aan den woudzoom:

Waar aan den woudzoom
Tintelt een goudstroom
Van zonlicht-spranken
Door beuken-blaân,
— Tonengepérel
Rijgt er een merel
Tot een snoer klanken
Rein, diafaan, —

Zitten wij samen
Geve elkaâr namen
Zoetste, onder 't kussen;
  Wang gloeit aan wang,
En of ons tweeën...
De uren ontgleeën...
't Zonnelicht blussche...
  Zwijge 't gezang...
Wij, aan den woudzoom,
Droomend een gouddroom,
— Oogen in oogen —
  Fluisteren zacht,
Weten den tijd niet
Die snel voorbij vliet
Zalig bewogen
  Tot laat in den nacht.

Er zijn dubiëuse deeltjes in: de klanken: »rein, diafaan" — twee traditioneele transposities als eenige kenschetsing; terwijl »Droomend een gouddroom" — wat is een gouddroom, en sliepen zij dan? — alleen eenigszins gered wordt door de onmiddellijke nabijheid van »Oogen in oogen", — die een voorstelling opwekt als zagen zij het geluk goud-kleurig in elkaârs oogen; maar »Zalig bewogen | *Tot laat in den nacht*" onredbaar blijft.

Nummer XXXVIII is wellicht het beste sonnet uit den bundel. Het is een vereeniging van zeventiende-eeuwsche, »Renaissance-" of »klassieke", en modern impressionistisch-mystische wendingen, die tot een alleraardigst geheel heeft gevoerd: het is zeer fijn en keurig correct in zijn kunst-vol en zeker uit-spreken van een subtiel psychisch geschieden:

ZIEL EN ZINNEN.

Want als in krans de witte blaadjes groeien
Om 't gouden hartje van de madelief,
Zóó Liefste, zie ik 't buiten-schijnen bloeien
Veel en bekoorlijk om uw innigst Lief.
En vind ik inniger het buiten-schijnen
Dan wezen mag, zoo voel ik hoe terstond
Door teêre tinte' en zacht-gebogen lijnen
Uw zielslicht zweemt, 'als in den morgenstond
Het Zonlicht door de zacht-gebogen twijgen
Van bloesem-boomen, waar de dauw in drijft,
En mijn te lichte zinnen zullen zwijgen,
Terwijl in mij het blijde weten blijft:
Dat ik te zamen ziel en schoone zinnen
Zinne' om de ziel en ziel om zinnen minne.

Hoe aardig is het weder-opnemen van een reeds even voorbij motief, zoo als de van expressie modern mystisch-impressionistische woord-samenstelling »buiten-schijnen" uit den 3den regel, die in den zeventiende-eeuwschen gang »En vind ik inniger het buiten-schijnen | Dan wezen mag..." (want zulk weder-opnemen met het voorwerp aan 't eind van den regel en een zachte, de zins-uitdrukking vervolledigende, voortzetting als begin van den volgenden regel is zeventiende-eeuwsch) weder te voren komt!

Aardig is ook de vaste rustigheid als regel-einde van een woord als »terstond" (6de regel). Van dit woord is de bekoorlijkheid dat het van zelf rusten doet, in coquetterie met de wetenschap, dat wij midden in een volzin zijn, waarvan de beteekenis en syntactische samenstelling achter of op »terstond" niet de minste rust voorschrijft. Deze bekoorlijkheid is er omdat wij aan het zingen, aan het spelen, aan het dichten, en niet aan het redeneeren, zijn.

Eindelijk nog het mooie nummer LIII:

ZOMER-MIDDAG

Waar uw blonde wimpers zinken
Over stralende oogenschijn,
Haren langs de schoudren blinken,
Wangen zacht en blozend zijn,

Blanke handen langzaam wiegen
Langs de heupen onder 't gaan,
Onze blijde woorden vliegen
Van de lippen af en aan,

Als de vogel die ten hooge
Stijgend de aardsche vreugd verkondt,
Zoek ik met mijn oogen oogen,
Met mijn mond uw jongen mond.

Want die zijn de schoonste tusschen
Al de schoonheên van 't gezicht...
En... wij sluiten onder 't kussen
De oogen voor de wereld dicht.

Tot zoo ver is dit mooi. De dichter heeft alleen de schoone buitenwereld leeren kennen en moet zich daar-aan houden, zoo lang hij die alleen kent.

Kennis daarvan, namelijk *van de* SCHOONHEID *der* buitenwereld, is inderdaad meer dan voldoende. Voor die in den hemel zit, is het gevaarlijk er uit te gaan om voor de variatie een anderen hemel op te zoeken.

De uitwerking van het motief van het sluiten der oogen, die de twee laatste strophen van dit gedichtje vult, heeft den dichter ten slotte verleid tot de zonderlinge schijnbaar-psychische wending, die ik in 't begin dezer beschouwing reeds releveerde.

Heinrich Heine heeft het zelfde motief behandeld maar is

geheel waar gebleven om dat hij niet buiten zijn vermogen is gegaan. Hij zegt:

Ich halte ihr die Augen zu
Und küss sie auf den Mund;
Nun läszt sie mich nicht mehr in Ruh',
Sie fragt mich um den Grund.

Von Abend spät bis Morgens früh,
Sie fragt zu jeder Stund':
»Was hältst du mir die Augen zu,
Wenn du mir Küszt den Mund?"

Ich sag' ihr nicht, weshalb ich's thu',
Weisz selber nicht den Grund —
Ich halte ihr die Augen zu
Und Küss sie auf den Mund. 1)

Dit gedichtje van Heine is overigens niet erg mooi. Het is de notitie in vrij grove factuur van een curiëuse psychische aanvoeling. Maar hij is waarder gebleven dan de nederlandsche dichter die den grond voor het oogen-sluiten op-geeft.

En hiermede, den poëet Frans Bastiaanse heil!

Bizonder interessant om te bekijken zijn de verschillende stroomingen, waaruit de tegenwoordige Nederlandsche literaire en artistieke cultuur bestaat, stroomingen van verschillend voorkomen, alsof zes of zeven rivieren, elk van andere kleur, naast elkaar voort, elkaâr in tegenovergestelde richting voorbij gaand, of recht tegen elkaâr in druischend, geestelijk eene verveelvuldiging toonden van het fraaie schouwspel bij Mainz, waar de Rhijn en de Main, de een licht purper en de ander licht groen, elkaâr ontmoeten.

Door het Tijdschrift O n z e E e u w wordt vertegenwoordigd

1) Heine, Angelique, 6. (NEUE GEDICHTE.)

wat men, — en in 't bijzonder zoude dat, naar ik vermoed, de schrijvers-groep, die het Tijdschrift met zijne studiën en causeriën vult — de »klassieke richting" zoû willen noemen.

De »klassieke richting" — de term is veel-gebruikt en vaag. »The essence of classical feeling", zegt Pater, »is to be content now and here"; »Dem Augenblicke dürfte Ich sagen, O weile doch, du bist so schön", zegt Goethe, en in zoo verre als Onze Eeuw wordt geschreven door personen die ieder voor zich en samen met elkaâr niet ontevreden in het leven zijn en vaak een aangenaam oogenblik doorleven, zoude dus aan de Engelsche en aan de Duitsche voorwaarde voldaan zijn.

In mijne schatting is eigenlijk het Tijdschrift Onze Eeuw de schriftelijke, de in boekdruk-kunst weêrgegeven, afbeelding eener bestreving van ideaal burgerschap. Het is de afspiegeling van het gedachten-leven van een groep studeerende en nádenkende burgers. Deze burgers zijn voor een deel tevens staats-ambtenaren. Zij belichamen het gemiddeld denk-leven, dat van het type »beschaafd mensch".

Het Tijdschrift is eerder de uitdrukking van burgerschap dan die van gedachten-leven, wijl het beter te kennen geeft hoe burgers zijn als zij denken, dan hoe de gedachte is in dienst van welke zij het doen.

Het Tijdschrift Onze Eeuw is het orgaan van een groep Nederlanders, die prefereeren ieder op zijn beurt naast elkaâr te spreken over de cultuur-verschijnselen, dan te figureeren naast personen, in wie die cultuur zelf belichaamd is.

Een maatschappij kan niet bestaan uit denkers en kunstenaars en deze periodieke uitgave vertegenwoordigt de maatschappelijke cultuur, namelijk kunst en gedachte in zoo verre als die deel zijn van het maatschappelijk leven, van het leven van den maatschappij-mensch, meer dan zij vertegenwoordigt geestelijke cultuur, welke bestaat uit de kweekerij van die kunst en gedachte zelven.

De Onze Eeuwers zijn geen auteurs wier gedachte — in welken zin van klassiek dan ook — klassiek bedrijvig is, maar schrijvers, die denken óver of betreffende hetgeen zij het »klassieke" achten.

Zij hebben niet verstand, in de beteekenis van binnengedrongen levende kennis, van hun onderwerpen — het verstand hebben op deze wijze is alleen des denkers en des kunstenaars — maar zij vertolken wat zij begrepen hebben uit buitenlandsche commentatoren en paraphraseurs van die onderwerpen, die er zelf ook het eerst-genoemde verstand niet van hebben. Het is dus, — zoo als bij ideaal burgerschap, dat uit een zekere edele compleetheid en niet uit zoo voortreflijk mogelijke specialiteit bestaat, past, — verstand uit de derde hand.

Met veel genoegen leest men b.v. de beschrijving van een reis door Griekenland van den heer K. Kuiper. 1) Het is onderhoudend. Het is een aangenaam praten over een interesseerend onderwerp. Hij is zóó gelukkig geweest van in dat land zelf te zijn, waar hij zijn heele leven zoozeer in gedachte mede was bezig geweest en met welks cultuur-historie hij zoo vertrouwd was, — dat van de bladzijden af nu en dan de lichte en klare lucht van het land tot u op schijnt te ademen.

Het is alles goed en wel en niemand wellicht, die het meer waardeert dan de schrijver dezer regelen; maar wij moeten één voorbehoud maken, wij mogen de redelijke hiërarchie niet vergeten. Het is voortreffelijk en belangrijk, maar wij moeten niet vergeten, dat dit een en ander, als geestes-verrichting en in waarde voor de nederlandsche cultuur, dus als nationaal bezit, blijft ver beneden de praestaties van de gedachte en de kunst, van de, zelf bedrijvige, gedachte en kunst in hoogeren zin — die in de laatste vijf en twintig jaar in Nederland zijn gedaan. 2)

---

1) In boek-vorm verschenen bij H. D. Tjeenk Willink & Zoon te Haarlem onder den titel Grieksche Landschappen.

2) De heer K. Kuiper poogt soms den lieden diets te maken dat er weinig verschil is tusschen kunstenaars en gecultiveerde burger-lieden. Dàn zegt hij weêr, dat Kloos en de andere Nieuwe-Gidsers eigenlijk alleen verdienstelijke beoefenaren der dichtkunst naar het begin-19e eeuwsche Engelsche begrip waren, en dàn weêr, dat hij, Kuiper, als 't ware in dezelfde sfeer als Jacques Perk is opgegroeid. (Zie Onze Eeuw van December 1906).

Dit zal u niet gelukken, verdienstelijke leeraar, even min als het der ridicule tante van Perk gelukt is de schoonheid der vriendschap tusschen Kloos en Perk aan te tasten. Gij hebt wellicht de zelfde school als Perk bezocht en proppen met hem gewisseld; maar *gij behoort niet tot het soort menschen zoo*

De verhouding tusschen een compleet en in de maatschappij zelf door over kunst en gedachte te denken, te schrijven en te leeraren als deel dier maatschappij functioneerend burger èn: de kunstenaars, tot wie ook de hoogere denkers behooren, zal iets moeilijks hebben wanneer die kunstenaars niet allen op nog veel compleeter wijze een zelfde functie in veel grooter intensiteit vervullen.

Vele groote kunstenaars zijn schooyers of ploerten (Rembrandt, Breêroô, Raphaël, en z.v.) sommige kunst- en letterenleeraren bijna eerste klasse gentleman; — hoe wilt gij, dat de gentleman den schooyer zal bejegenen alsof hij een prins ware; — juist, maar hóé wilt gij, dat de groote kunstenaar-schooyer den kunst- en letteren-leeraar zal behandelen alsof hij een groot kunstenaar en denker ware?

Behalve de opstellen van den heer Kuiper, herinner ik mij ook goede literatuur uit Onze Eeuw, namelijk gedichten van Frans Bastiaanse en prozastukken van den heer C. M. Vissering, getiteld De Kust van smaragd, waarin een verblijf op de kust van Bretagne en een bezoek aan den Mont Saint-Michel beschreven wordt. Ik signaleer den heer C. M. Vissering als een goed talent, die blijkbaar bij Michelet en andere auteurs uit de eerste helft der 19de eeuw in de leer is geweest, en die zelf kunstenaars-vermogen heeft. Het is echter jammer, dat dit slechts enkele schoone frischheden zijn, in de jaargangen van het tijdschrift zich vertoonend als kleurige slingertwijgen uit oase-boomen op grauwe kameelbulten in een woestijn-landschap achtergebleven.

Het is zeer moeilijk wanneer men niet een gezelschap van de meest uitnemende talenten is en niet een verstanden en gemoederen, harten en zielen veroverende uitstorting van geestelijk leven te toonen heeft, maar het compleete en soliede doch ordinaire denken der maatschappelijke samenleving ver-

---

als Perk er een was en gij zult de Hooge School der Kunst, die de Nieuwe Gids was, niet nivelleeren tot het plan der algemeene en ordinaire universitaire «ontwikkeling".

tegenwoordigt, dat prepondereeren van het maatschappelijke niet tot volslagen vergeten van kunst en letteren te doen leiden, en bijdragen ten toon te stellen, alléen wijl zij inoffensief zijn, door een achterneef te boek gesteld of van Pápá afkomstig.

De heeren van Onze Eeuw stellen zich voor tot ooms naar den geest te hebben: Bakhuizen van den Brink, Jacob Geel, en vooral Nicolaas Beets.

Wat aangaat de figuur van Nicolaas Beets doet zich het bizonder interessante geval voor, dat deze krachtige man en dit hooge talent toch niet in staat zijn geweest het ideaal te realizeeren van een goed, dat is compleet, burger, leidend het denk-leven van een burger, tot den subliemen toestand opgevoerd, en het aldus wedergevend in geschriften. Want de dingen waardoor de naam van Beets, wel eens tijdelijk, maar nooit voor-goed, zal onder-gaan, zijn die, enkele kleine, zijner werken, welke, tot het geheel van zijn leven, — begrepen als functioneerend burgerschap en als schrijvers-schap — zich verhouden zoo als de particuliere jeugd-avonturen van een conservatief staatsman staan tot het seriëus en soliede geheel van zijn ambtelijk, natie-bestierend, leven.

De heeren van Onze Eeuw bestreven het Beets-type, maar kunnen niet verwachten deze bestreving bij de enkele artiesten in Nederland, welke voor Beets gevoelen, als de cultus van een ideaal voor-beeld gewaardeerd te vinden, daar, naar hunne meening, Beets slechts tot het als lid der gemeenschap compleet functioneerend leven is kunnen over-gaan door af te sterven van het buiten-gewone, de geestes-prinselijkheid, welke zijn prille jeugd eigen was, dien tijd, toen zijn leven, naar zijn eigen latere schatting, tot een genre van dandylike Bohême behoorde. Toen hij studentikoos was in het maatschappelijke, leefde hij geestelijk en gaf schoone kunst; toen hij burgerlijk werd in het maatschappelijke, was hij geestelijk dood en gaf leelijke kunst.

STAATKUNDIGE KRONIEK.

Kerstmis 1906.

De poging tot herovering van Leiden, aan het slot der vorige kroniek vermeld, is gelukt: Dr. de Visser heeft voor Leiden zitting genomen.

Of hij zich op dezen zetel op zijn gemak gevoelt, mag worden betwijfeld.

Het debuut is niet schitterend geweest.

Tijdens de verkiezing algemeen voor voorstander der politieke antithese gehouden, en bezwaarlijk anders kunnende zijn krachtens de combinatie van roomschen en anti-revolutionairen, die hem op het gestoelte der eere tilden, verweerde hij zich na de verkiezing tegen *De Volksbode* als tegenstander dier antithese. En in de eerste rede in de Tweede Kamer schilderde hij zich zelf wederom als voorstander. Wel niet van de gewone gangbare antithese, maar dan van een nieuw gevondene, »objectieve" antithese!

Een en ander ging gepaard met een aanval op de oud-liberalen, strekkende om de christelijk-historischen voorgoed van hen af te schrikken.

In dezen aanval liet Dr. de Visser het leven. Hij werd door de heeren Tydeman en De Beaufort afgemaakt. Hij zit er nog, maar zonder gezag. Hij verspeelde het respect van den tegenstander; of zijn bondgenooten het verlies vergoeden?

* * *

Zoo verkeerde in de Tweede Kamer 48 : 52 in 49 : 51, en de rechterzijde herstelde zich in den ouden overmoed.

Een groote meerderheid in de Eerste Kamer, die men het volgend voorjaar hoopt te bevestigen, en in de Tweede Kamer insgelijks, indien men, naar de methode der sociaal-democraten, deze partij buiten de wettenmakende gemeenschap sluit, en nietemin minderheid!

Inzonderheid den anti-revolutionairen scheen de Leidsche victorie naar het hoofd gestegen. De nederlaag van 1905 was slechts een vergissing geweest, een onbezonnen afwijking van de christelijk-

historischen. De laatste verloren schaapkens bleken na Leiden teruggekeerd en men begon ook voor de christen-democraten de lijmstokjes uit te leggen. Wie kon het weten? Als Staalman Talma deemoedig aan zijn voeten zag liggen, zou hij wellicht zijn rug presenteeren, om hem te brengen waar hij wezen wilde.

In de volksvertegenwoordiging was het met de rust gedaan. Niet alle overwonnenen zijn, zooals de heer De Savornin Lohman en de zijnen, den nieuwen toestand accepteerende, aan het werk gegaan. Met name van de anti-revolutionairen, onder leiding van den heer Talma meer dan van den heer Heemskerk, ging een voortdurende actie uit tegen het nieuwe bewind.

Buiten de Kamer werd het vuurtje in *De Standaard* gestookt.

De ministers, die hunne begrooting voor 1907 verdedigden, werden vóór en na aangevat, niet altijd op principiëele gronden. Na afloop kon men dan in een *Standaard*-driestar het vonnis lezen.

Men had een lager toon kunnen verwachten. Een voortdurend snoeven op eigen loyaliteit deed de methode nog scherper uitkomen. Zou de schrijver het erbarmelijke figuur vergeten zijn, geslagen door een Kruys, een Harte, een Van Lynden? Stond het beleid van een De Marez Oyens, man van litteraire ontwikkeling wel, maar van handelen geenszins, soms hooger dan dat van Kraus en Veegens? Of zouden de anti-revolutionairen meenen, dat de linkerzijde het den zwakken broeders niet lastiger had kunnen maken, indien zij hen voortdurend in hun onvermogen had willen ten toon stellen?

* * *

Wij schreven het reeds in de vorige kroniek: middelpunt van het begrootingsdebat zouden de defensiezaken worden.

Geen onderdeel van het staatkundig beleid dringt zoozeer om radicale hervorming; geen plek van het terrein voor wetgevende en controleerende werkzaamheid verkeert in zulk een staat van ontreddering.

Heerlijke gelegenheid voor de revolutie-makers der rechterzijde om hun slag te slaan!

Niet bij Marine. Revolutie-makers behoeven een punt van aanval, dat weerstand biedt. Zulk een doelwit gaf onze Minister van Marine niet.

Hij bewees, dat hij in de vorige kroniek juist was geschetst: niet een man van leiding, van initiatief, maar een, die volgaarne aan de Kamer liet wat des Ministers taak is.

Hij bracht de verdediging van het moederland naar voren: de spoedige afwerking van het eskader Heemskercken heette onafwijsbaar noodzakelijk.

De Kamer echter had anders beschikt. Zijn Heemskercken werden hem geweigerd. Om toch maar de Marine te versterken, bezorgden

de heeren Talma en Kolkman hem een schip voor Indië. Een praatje over de Oosterdoksluis dekte de manoeuvre.

Zonder aarzeling hing de zeeman zijn huik naar den wind. Is de Kamer niet van de Heemskercken gediend? Best! Aan mijn plannen hecht ik veel, maar meer aan mijn portefeuille: dan maar een schip voor Indië

Er werd een meerderheid bereid bevonden om aldus ministertje te spelen en het Kabinet door het behoud van dit minwaardig element te verzwakken.

Het beroep van de rechterzijde op hare loyaliteit was hier al zeer misplaatst. Waarom zou men den vijand gelegenheid geven, om zijn zwakste element door een sterker te vervangen, zijn Cohen Stuart door een tweeden Staal?

Dit cadeau van zes millioen, onder de tegenwoordige omstandigheden door de toonaangevende marine-officieren niet eens begeerd, zal het Nederlandsche volk wel niet met dankbaarheid hebben aanvaard.

Voor de stemming, waarin onze Tweede Kamer nog altijd, zij het in kleiner meerderheid, schijnt te verkeeren wanneer de defensie aan de orde is, mag dit besluit, *à l'improviste* genomen, stellig teekenend worden genoemd.

De beginselvraag, wat van onze Marine de taak zal zijn en hoe zij met het oog daarop moet worden georganiseerd, schijnt deze volksvertegenwoordigers weinig te interesseeren.

De omstandigheid, dat vóór twee jaren in beginsel werd besloten tot aanbouw van een eskader voor dertig millioen, dat thans nutteloos of overbodig werd geacht, scheen voor hen geen les te zijn geweest.

Waar zoovele deskundigen tot voorzichtigheid maanden en aanbouw van nieuwe pantserschepen voorloopig ontraadden, wist deze Kamermeerderheid het beter. Er was immers geld genoeg! Andere landen bouwden immers ook aan! Percentsgewijze besteedden wij voor de Marine immers minder dan vroeger en veel minder dan andere landen!

Hoe lang nog zal het duren, eer voor deze roekelooze geldverspilling het volk van Nederland de oogen zullen opengaan?

* * *

De schoone gelegenheid voor den aanval zou oorlog geven.

Een Minister van geheel tegenovergesteld karakter als zijn ambtgenoot van Marine: man van initiatief, met den noodigen durf om te hervormen. Dientengevolge hevig verzet van de officieren, de generaals vooraan, die zich niet wilden laten zeggen, dat onder hun beleid de toestand was geworden als die thans is: bedenkelijk door plichtverzuim en verbloemen der waarheid.

Hevige actie van dezen kant in de bladen en op de Kamerleden, persoonlijk en door vrienden en familie.

Bestrijding van den Minister op hoofdzaken door de vrijzinnig-democraten en oppositie van de natuurlijke vijanden: de socialisten. Dan solidariteit van het geheele Kabinet op het punt, dat de begrooting beheerschte: de inkrimping van het blijvend gedeelte, als uitvoering van het regeeringsprogram.

Jetzt geh' es los! Alle negen!

De maatregelen waren goed getroffen. De om intellect en invloed overheerschende leider der rechterzijde, de heer De Savornin Lohman, was geheel onder den indruk van de inlichting, hem door de officieren verstrekt.

Wie deze eenmaal zonder voorbehoud aanvaardde, moest natuurlijk wel aannemen, dat generaal Staal ons land aan den eersten den besten vijand weerloos zou prijsgeven. In deze stemming kon hem licht ontgaan, voor welk karretje de politieke bondgenooten hem hadden gespannen.

De leiding scheen bij den heer Talma in goede handen. Hij trachtte zooveel mogelijk stukken in het veld te brengen.

Evenals bij andere hoofdstukken werd ook hier naar bekorting gestreefd om vóór Kerstmis de begrooting te kunnen afdoen.

De heer Van Idsinga had daarom met den heer Marchant een motie voorgesteld om de discussie over behandeling van militairen, en daarmede de quaestie der beoordeelingslijsten, voor later te bewaren.

Daartegen kwam de heer Talma in verzet. Door deze motie zou materiaal voor bestrijding van den Minister uit den slag worden verwijderd. Ook onder de bevriende elementen waren er, die te dezer zake zich tegenover den Minister zouden bevinden. Dit geschut moest behouden blijven.

De poging mislukte. De beoordeelingslijsten werden opgeborgen.

Omgekeerd faalde in het laatste bedrijf van den slag een poging van den heer Talma, om een nieuwen Long Tom in actie te brengen.

Hij stelde een motie voor tot benoeming van een staatscommissie voor het onderzoek van legerzaken, en wilde ook deze motie maar onder het begrootingsdebat door behandelen.

Dat was te kras. Hij wist, hoe stekelig dit onderwerp is voor een Minister van Oorlog. Juist daarom stellig heeft, onder het bewind van den minister Bergansius, de linkerzijde tevergeefs moeten wachten op instelling van die commissie. De minister Staal had tijd gevraagd om eerst met zijn eigen commissies te werken. Nu opeens werd hij met dit nieuwe voorstel bestormd.

Er kwam verzet. De heer Talma was zoo verstandig, zijn voorstel tot dadelijke behandeling niet aan een stemming te wagen.

* * *

Zoo werden de grieven, tegen den Minister van Oorlog ingebracht, vrijwel beperkt tot zijn besnoeiing van het blijvend gedeelte.

Officieren zullen over het algemeen het aantal soldaten onder hunne bevelen liever niet zien beperken. Veel minder zullen zij toestemmen, dat van hunne manschappen er kunnen worden gemist, omdat zij die bezigen voor diensten, welke zij niet mogen vergen.

Wat wonder dan, indien er verzet komt van deze officieren, wanneer een Minister hun soldaten gaat afnemen! Verzet ook, wanneer diezelfde Minister hun aloude organisatie overhoop gooit om een nieuwe ervoor in de plaats te brengen!

Met man en macht is dit verzet gepropageerd. Dagbladen zijn volgeschreven, en door allerlei relaties is er op Kamerleden gewerkt. De aanvraag om ontslag van den inspecteur der cavalerie omdat hij meende zijn huzaren naar de nieuwe methode niet strijdvaardig te kunnen houden, zette de kroon op het werk.

In de Tweede Kamer vond deze actie willig materiaal. Daar waren er niet alleen, die, van alle hervorming afkeerig, zich met de tegenwoordige inrichting onzer defensie tegenover den vijand — vooral den binnenlandschen! — op hun gemak gevoelen, maar er waren er bovendien, die ongeduldig op het vinketouw zaten, een goede gelegenheid wachtende om het net dicht te trekken.

Aldus trok men er op los.

Maar het bleek, dat de kennis en bekwaamheid van den Minister grooter was dan die zijner officieren. Hij verdedigde zijn begrooting zóó, dat een man als de heer De Savornin Lohman, aanvankelijk onder de felle bestrijders, zich meer en meer ontwapend voelde, met name door de tweede rede.

De heer Talma en zijn vrienden deden blijkbaar uiterste pogingen, om den machtigen afgevaardigde uit Goes van zijn besluit om te retireeren terug te brengen. Het mocht niet baten. Wellicht is hem uit dezen aandrang duidelijk geworden, dat er nog meer achter de oppositie stak dan het blijvend gedeelte.

Er werden een paar vragen opgesteld, van geen gewicht, maar op gewichtige wijze door den heer Tydeman voorgelezen.

Hiermede was de aftocht gedekt. Na bevestigende beantwoording door den Minister maakten de heer De Savornin Lohman en zijn vrienden met de meeste roomsch-katholieken rechtsomkeert.

Ook de heer Talma, tot op het laatst heftig bestrijder, gaf, alleen met den heer Okma onder de anti-revolutionairen, zijn stem aan de begrooting.

Wat moeten zij daarvan wel hebben gedacht, die in den aanvang juist van die zijde tot oppositie waren opgezweept?

Zoo wonnen generaal Staal en het Kabinet met 60 tegen 38 stemmen.

* * *

Wie zich hierover mogen hebben verheugd, allermeest misschien de sociaal-democraten.

Zij immers hadden dubbele reden tot vreugde.

Vooreerst dezelfde als de vrijzinnig-democraten: dat een aanval was mislukt, die tegen den minister werd gericht, juist omdat hij een maatregel nam, liggende in de lijn van hun beginsel.

Maar daarbij kwam de vreugde over hun eigen stem.

De vrijzinnig-democraten hadden, om reactie te keeren, met hunne stemmen den aanval helpen afslaan, ofschoon het algemeen beleid des ministers niet het hunne was.

Datzelfde wilden de sociaal-democraten niet doen. Hun »beginsel" verbiedt te stemmen vóór een oorlogsbegrooting.

Welk »beginsel" dit is, is niet gezegd en het spreekt toch niet vanzelf.

Wij zouden denken, het is één der tegenstrijdige socialistische beginselen op defensie-gebied: geen man en geen cent.

Het andere echter, het verburgerlijken van het leger en de taktiek om erger te voorkomen dreef hen om generaal Staal te behouden.

Uit die moeilijkheid meenden zij zich te redden door het onwaardigste middel dat te vinden is: onthouding.

Dit was niet goed te praten met de bewering, dat de rechterzijde zonder de hulp der socialisten voor de overwinning zou bedanken. Zij konden de begrooting nog altijd verwerpen, en dan nog zuiverder, met 49 rechts tegen 42 links.

Zij konden zich evenmin eruit redden door te zeggen, dat zij geen verantwoordelijkheid wilden dragen.

Wie dat niet wil, moet niet in de volksvertegenwoordiging plaats nemen, maar bovendien: de bewering van niet te *willen* verantwoordelijk zijn kan de verantwoordelijkheid niet wegnemen! Onthouding zou juist hetzelfde gevolg hebben gehad als tegenstemmen.

De heer Troelstra mocht wenschen, dat hij deze onthouding niet had aangekondigd. Toen op het allerlaatst de heer De Savornin Lohman en anderen bekeerd bleken en dus de begrooting toch zou worden aangenomen, konden de sociaal-democraten weer tegen stemmen. Omdat het geen kwaad meer kon!

* * *

In alle opzichten is het gelukkig, dat deze crisis is vermeden.

De Minister kan nu zijn arbeid om een stuk onnut militarisme af te kappen voortzetten.

En gesteld eens, hij was gevallen, wat dan?

Zijn bestrijders hebben wel vóór het blijvend gedeelte geijverd, maar zij hebben tevens de ondeugdelijkheid van de bestaande organisatie erkend.

Wat gaven zij daarvoor in de plaats? Niets. De eenige positieve

aanwijzingen, verkregen van de heeren Van Dedem, Talma en De Stuers, wezen heen naar het ouderwetsche staande leger, liefst van vrijwilligers.

Schoone toekomst!

* * *

Zoo heeft het Kabinet ook dezen storm doorstaan.

Het is er sterker van geworden.

Wat tegen het algemeen beleid werd ingebracht bij de algemeene beschouwingen, was weinig zaaks. Men heeft het rechts zelf moeten erkennen. En de laatste overwinning na harden strijd is van groote beteekenis.

IMMANUEL KANT ALS PHILOSOOF [1])

DOOR

DR. D. G. JELGERSMA.

Men hoort en leest dikwijls de bewering, dat er voor ieder ernstig beoefenaar der wijsbegeerte een tijd komt, waarop hij zich gedwongen voelt zijn standpunt tegenover de wijsbegeerte van Kant definitief te bepalen en eens voor al met haar af te rekenen.

Deze bewering is m.i. slechts gedeeltelijk juist.

Bedoelt men er mee, dat de philosophie van Kant niet alleen voor de geschiedenis der wijsbegeerte van zeer groot belang *is geweest*, maar ook voor de moderne wijsbegeerte nog van zoo groot belang *is*, dat de positie van ieder wijsgeer wordt bepaald door zijn verhouding tot haar; wil men zeggen, dat Kant oude en nieuwe problemen heeft gesteld en opgelost op een wijze, die ook nog aan de wijsgeeren van onzen tijd tot voorbeeld kan worden gesteld; dat zijn denkbeelden ook voor ons nog groote en blijvende waarde hebben; dan is ze m.i. volkomen onjuist. Dan zou ik tegenover haar deze andere bewering willen stellen, dat het Kantianisme een groote hinderpaal is geweest en nog is voor de vrije en onbelemmerde ontwikkeling van het wijsgeerig denken, en dat de vooruitgang der moderne wijsbegeerte voor een groot deel afhangt hiervan, òf en in welke mate zij er in zal slagen dezen hinderpaal uit den weg te ruimen.

Maar juist is die bewering, als men haar opvat in anderen zin, beschouwt van een anderen kant.

---

1) Dit opstel is te beschouwen als een inleiding tot en een motiveering van een studie over de wijsbegeerte van Kant in onderdeelen.

Er is geen philosoof, om wiens naam zooveel beweging is gemaakt, als om dien van Kant; over wien zoo veel en zoo aanhoudend is geschreven en gesproken. Of al die sprekers en schrijvers zijn werken even nauwkeurig gelezen en even juist begrepen hebben, is een andere vraag. Daarvoor zijn deze, en daaronder vooral de hoofdwerken, misschien een al te afschrikwekkende en al te moeielijk verstaanbare lectuur. Maar dat hij veel gelezen is, veel bestudeerd zelfs, is aan geen twijfel onderhevig. Er bestaat zelfs een vak van studie, dat den naam draagt van Kantphilologie, en dat kan wijzen op een litteratuur bestaande uit een aantal stevige boekdeelen en een ontal — als ik zoo zeggen mag — van kleinere geschriften. En is er een tijdschrift, dat Kant-studiën heet.

Door dit alles is er om den naam van Kant langzamerhand een legende ontstaan, die hem voorstelt als *den* philosoof bij uitnemendheid, als *den* philosoof, bij wien vergeleken alle andere denkers niet meer zijn dan dwergen, die niet beter kunnen doen dan zich neerzetten aan de voeten van den reus, en trachten als z'n nederige leerlingen zijn wijsheid op te teekenen en te leeren begrijpen. En het werd de grootste eerzucht van alle jeugdige beoefenaars der wijsbegeerte om Kant zelf te lezen. Er ontstond, zou men kunnen zeggen, niet alleen een Kant-philologie, maar ook een Kant-mythologie.

Een dergelijke toestand is in het algemeen en op zich zelf reeds gevaarlijk, gevaarlijk niet alleen voor de verdere zelfstandige ontwikkeling der wijsbegeerte, maar ook voor het geheele zelfstandige denken van den tijd, waarin die legende ontstaan is en haar suggestieve werking uitoefent.

De zwakke en de halve philosofen richten in de eerste plaats hun aandacht op *den* philosoof, wiens naam met zooveel lof genoemd wordt, en ze kunnen zich hun leven lang niet meer onttrekken aan de suggestie, welke door dien naam op hen wordt uitgeoefend.

De meer zelfstandigen ondergaan ook den invloed der suggestie, maar ze verliezen niet geheel hun bezinning. De kritiek wordt bij hen, ofschoon ze zich niet van iederen suggestieven invloed kunnen losmaken, niet geheel tot zwijgen

gebracht. En het resultaat is een gedeeltelijk zelfstandige denkarbeid, die zich bezig houdt men het uitleggen en te gelijk daarmee vervormen — tot onherkenbaarheid toe vervormen soms — der gedachten van den vereerden meester. Men kan niet ontkennen, dat deze denkarbeid haar nut heeft, haar betrekkelijk nut, als men wil. Men kan haar vergelijken met het rationalistisch en symbolistisch uitleggen van een Heilige Schrift; en ze leidt ten slotte, even als deze, tot vernietiging van het gezag der geschriften, waaraan ze wordt besteed. Maar ze heeft ook haar nadeelen. Ze is een gevaar voor de onbevangenheid en oprechtheid van het wijsgeerig denken, die allereerste voorwaarden voor de vruchtbaarheid daarvan, omdat ze er aan den eenen kant toe leidt het eigen denken te wijzigen naar dat van den meester, en aan den anderen kant, wanneer het verschil te groot wordt, maakt, dat men den meester denkbeelden toeschrijft, die de zijne niet zijn.

Er blijven nog over de weinige inderdaad zelfstandige denkers, die niet vatbaar zijn voor suggestie. Ze zullen hun denkarbeid blijven verrichten als altijd; maar ze zullen het doen onder groote bezwaren, die dezen arbeid èn minder vruchtbaar èn minder invloedrijk maken. Minder vruchtbaar, omdat ze de sympathie van de meerderheid hunner tijdgenooten missen, waardoor alleen ze tot hun grootste werkzaamheid zouden geprikkeld kunnen worden; en minder invloedrijk, omdat hetzelfde gemis aan sympathie de groote massa van hen, die niet zelf actief aan het wijsgeerig leven deelnemen, maar slechts passief de door anderen geproduceerde gedachten in zich opnemen, en die zeker niet minder vatbaar zijn voor suggestie dan de bovengenoemde soorten van philosofen — omdat dit gemis aan sympathie de tijdelijke en blijvende leerlingen, als ik zoo zeggen mag, minder geschikt zal maken om de door hen te voorschijn gebrachte gedachten op te nemen en over te denken.

Reeds in het algemeen, zeide ik, en op zich zelf beschouwd, is een dergelijke toestand gevaarlijk. En hij zal het dikwijls noodig maken, dat zij, die niet mee willen loopen in de

groote kudde der gesuggereerden, maar hun eigen weg willen gaan, hun denkbeelden tegenover die van den bewonderenden meester uiteenzetten en verdedigen. Van dezen kant beschouwd is de bewering, die ik aan het begin van deze inleiding plaatste ongetwijfeld grootendeels juist.

En indien ze dat is voor een dergelijken toestand in het algemeen, dan is ze dat in veel hoogere mate voor het bizondere geval, waarmee wij ons gaan bezighouden, ten gevolge van de eigenaardige eigenschappen, waardoor de geschriften van Kant zich onderscheiden. Ik heb het oog op zekere eigenaardigheden van vorm zoowel als van inhoud, die zeker niet geheel onafhankelijk van elkaar zijn, integendeel op verschillende wijzen op elkaar inwerken en door elkaar veroorzaakt worden, maar die toch voor het gemak der expositie tot zekere hoogte onderscheiden en afzonderlijk besproken kunnen worden.

Bij die bespreking zal ik niet streven naar volledigheid; dan zou ik te uitvoerig moeten worden. Wel zal ik trachten alles, wat daartoe belangrijk genoeg schijnt, door één of meer voorbeelden uit de werken van Kant te motiveeren, om zoo den lezer tot een zelfstandig oordeel in staat te stellen. Ook zoo zal ik nog uitvoerig genoeg zijn; een dergelijke wijze van behandeling eischt veel ruimte.

Ik begin met de eigenaardigheden van vorm.

Kant zelf verklaart in de voorrede van de tweede uitgave der »Kritik der reinen Vernunft" 1), dat hij zich niet bewust is van het talent de dingen duidelijk voor te stellen. We kunnen niet anders dan hem hierin gelijk geven, gelijk geven in verschillende opzichten.

Ten eerste wat den bouw zijner zinnen betreft. De opeenstapeling van tusschenzinnen, van tusschenzinnen van tusschenzinnen, en van tusschenzinnen van tusschenzinnen van tusschenzinnen maakt de lectuur van Kant's werken en vooral van de »Kritik" tot een ware kwelling, die men slechts kan

1) Immanuel Kant's sämmtliche Werke, herausgegeben von G. Hartenstein III pag. 31.
Ik citeer in het vervolg steeds naar deze uitgave.

doorstaan door den vasten wil om bekend te worden met den inhoud. Soms zelfs — de plaatsen zijn niet talrijk meer — raakt Kant zelf in dit weefsel van tusschenzinnen verward en blijft het aan den lezer overgelaten de draden te ontwarren. Dit is natuurlijk niet bevorderlijk voor het goed verstaan van den inhoud. De aandacht wordt zoo uitsluitend in beslag genomen door den zinsbouw, dat er geen energie overblijft voor het begrijpen van den inhoud en vooral niet voor dat van den wijderen samenhang.

Ten tweede ook wat zijn woordgebruik betreft. Ik spreek hier slechts met een enkel woord van de wijze, waarop hij de aanwijzende voornaamwoorden en uitdrukkingen als b.v. »erstere" en »letztere" gebruikt. Het gebeurt niet zelden, dat men een zin twee- of meermalen moet overlezen, voor men met voldoende zekerheid kan zeggen, waarop deze woorden betrekking hebben. Het zou voor een commentator een verdienstelijk werk zijn telkens aan te geven, waarop die woorden terugwijzen; de lectuur van Kant zou er aanmerkelijk door verlicht worden. In de commentaren, die ik heb gezien, gebeurt dit slechts sporadisch.

Maar de stijl van Kant is niet slechts ingewikkeld en onduidelijk; hij is ook — en dit is een tweede eigenaardigheid, waarover ik wegens haar belang wat uitvoeriger wil spreken dan over de voorgaande — breedsprakig en, voor een deel misschien wel ten gevolge hiervan, onlogisch en verward.

Als voorbeeld hiervan kies ik een plaats, die voor zijn systeem van weinig belang is, en wier zakelijke inhoud, voor zoover ik ze aanhaal, bovendien tot geen bedenkingen aanleiding geeft. Misschien dat dit er toe bijdraagt den lezer, dien ik me blijkens het voorgaande voorstel als min of meer bevooroordeeld, te overtuigen van de juistheid mijner bezwaren.

»Kant schrijft in de »Kritik" een hoofdstuk over de »Amphibolie der Reflexionsbegriffe." 1)

Men vraagt natuurlijk wat hij onder »Reflexion" verstaat,

1) Hartenstein III pag. 225 vgl.

wat volgens hem een »Reflexionsbegriff" is en eindelijk, wat we de »Amphibolie" van deze begrippen moeten noemen.

Laten we zien, welk antwoord hij op deze vragen geeft.

»Overleg (reflexio)", zegt hij, »is de toestand van den geest, waarin we ons vóór alles daartoe gereed maken om de subjectieve voorwaarden uit te vinden, waaronder we tot begrippen kunnen komen."

Men zou hieruit opmaken, dat het der reflexio te doen was om uit te vinden, wanneer we het best gedisponeerd zijn voor de vorming van begrippen, hongerig b.v. of verzadigd, slaperig of wakker, uitgerust of vermoeid. Dat dit niet de bedoeling is, blijkt echter onmiddelijk uit het volgende. Daarin verandert evenwel de reflexio dadelijk van een »toestand van den geest" in een »bewustzijn eener verhouding."

»Ze is het bewustzijn der verhouding van gegeven *voorstellingen* tot onze verschillende bronnen van kennis, waardoor alleen haar onderlinge verhouding juist bepaald kan worden. De eerste vraag vóór alle verdere behandeling onzer *voorstellingen* is deze: in welk kennisvermogen hooren ze bij elkaar? Is het het verstand of zijn het de zintuigen, waardoor ze verbonden of vergeleken worden 1)?... Alle oordeelen, ja alle vergelijkingen hebben een *overleg* noodig, d. i. een onderscheiding van het kennisvermogen, waartoe de gegeven *begrippen* behooren. De handeling, waardoor ik de vergelijking der voorstellingen in het algemeen bijeenhoud met het kennisvermogen, waarin ze gemaakt wordt, en waardoor ik onderscheid, of ze (nl. de voorstellingen) met elkaar vergeleken worden als behoorend tot het zuivere verstand of als behoorend tot de zintuigelijke aanschouwing, noem ik het *transscendentale overleg*."

Men bemerkt, dat de definitie op deze zelfde bladzijde al weer veranderd is. De »Reflexion" is van een »bewustzijn

---

1) Ik merk hierbij op, dat elders alle verbinding en vergelijking het werk heet van het verstand. De zintuigen verschaffen ons anders volgens Kant slechts de ruwe stof, die verbonden en vergeleken moet worden.

der verhouding van voorstellingen tot onze bronnen van kennis" geworden tot een »*handeling*, waardoor ik onderscheid, of de vergelijking der voorstellingen plaats heeft in het zuivere verstand of in de zintuigelijke aanschouwing." Maar ook haar naam is veranderd. Van »Reflexion" is ze geworden »transscendentale Reflexion." Dit wettigt het vermoeden, dat we nog niet aan het einde zijn van het rondtasten naar een definitie.

Dit blijkt dan ook uit de volgende bladzijde. Kant noemt eerst eenige begrippen op, die aanwijzen de verhouding, waarin begrippen tot elkander kunnen staan. Waarschijnlijk zijn dit de »Reflexionsbegriffe", waarvan in het opschrift boven het hoofdstuk sprake is, hoewel het niet uitdrukkelijk gezegd wordt.

»De verhouding echter", zoo zegt hij, »waarin de *begrippen* in een geestestoestand bij elkaar kunnen behooren, is die van *identiteit* en *verscheidenheid*, van *overeenstemming* en *tegenstrijdigheid*, van *inwendigheid* en *uitwendigheid* en van het *bepaalde* en het *bepalende* (*stof* en *vorm*). De juiste bepaling van deze verhouding berust hierop 1), in welk kennisvermogen ze (nl. de vergeleken begrippen) *subjectief* bij elkaar behooren, in de zinnelijkheid of in het verstand. Want het onderscheid tusschen deze twee maakt een groot onderscheid in de wijze, waarop men zich gene (nl. de vergeleken begrippen) denken moet."

Nu eindelijk volgt met onbeteugelde breedsprakigheid de vloed van woorden, waaruit we met waarschijnlijkheid de bedoeling van Kant kunnen opmaken.

»Vóór alle objectieve oordeelen vergelijken wij de begrippen om te komen tot *identiteit* (van vele voorstellingen onder één begrip) ten behoeve van de *algemeene* oordeelen of *verscheidenheid* ter vorming van *bizondere*; tot *overeenstemming*, waaruit *bevestigende* en tegenstrijdigheid, waaruit *ontkennende* oordeelen ontstaan enz. Daarom zouden wij, naar het schijnt, de genoemde begrippen vergelijkingsbe-

1) Weggelaten is zoo iets als: »dat men er op let."

grippen (conceptus comparationis) moeten noemen. Omdat echter, wanneer het niet op den logischen vorm, maar op den inhoud der begrippen aankomt, d. i. hierop, of de dingen zelf identiek of verscheiden, overeenstemmend of tegenstrijdig zijn enz., de dingen in tweevoudige verhouding 1) tot ons kennisvermogen kunnen staan, nl. tot de zinnelijkheid en tot het verstand; en omdat verder van deze plaats, *waarin* ze behooren, de wijze afhangt, *waarop* ze bij elkaar hooren, daarom zal alleen de *transscendentale Reflexion*, d. i. de verhouding van gegeven *voorstellingen* tot de eene of tot de andere soort van kennis, hun onderlinge verhouding kunnen bepalen; en of de dingen identiek of verscheiden, overeenstemmend of tegenstrijdig zijn enz., zal niet dadelijk uit de begrippen zelf door bloote vergelijking kunnen worden uitgemaakt, maar allereerst door de onderscheiding van de soort van kennis, waartoe zij behooren, door middel eener »transscendentale Reflexion." Men zou dus wel kunnen zeggen, dat de »logische Reflexion" een bloote vergelijking is, want bij haar wordt geheel en al geabstraheerd van het kennisvermogen, waartoe de gegeven voorstellingen behooren, en ze moeten dus in zoo verre, wat haar zetel in den geest betreft, als gelijksoortig behandeld worden, maar de »transscendentale Reflexion" (welke zich richt op de voorwerpen zelf), bevat den grond van de mogelijkheid van de objectieve vergelijking der voorstellingen onderling en is dus van de eerste zeer verschillend, omdat het kennisvermogen, waartoe ieder van beide behoort, niet hetzelfde is."

De korte zin der vele woorden is de volgende: »Reflexion" noem ik vergelijking van begrippen of van voorwerpen; de eerste heet »logische", de tweede »transscendentale Reflexion." En Reflexionsbegriffe" zijn het resultaat dier vergelijking, de begrippen, die uitdrukken, in welke verhouding

1) Bedoeld wordt: »we er op moeten letten, tot welk der twee deelen van ons kennisvermogen de dingen in verhouding staan óf tot de zinnelijkheid óf tot het verstand.

de vergeleken begrippen of voorwerpen tot elkander staan. 1)

Het was wenschelijk geweest, dat Kant dit zoo kort gezegd had. De diepzinnigheid zou er niets bij verloren en de duidelijkheid veel gewonnen hebben.

Er blijft nu nog over te weten, wat we hebben te verstaan onder „Amphibolie der Reflexions-begriffe."

Men meene niet, dat aan deze weetgierigheid door Kant nu maar dadelijk voldaan wordt. Eerst vier bladzijden verder, als hij — naar hij het doet voorkomen — zijn onderwerp afgehandeld heeft, gaat hij daartoe over in een »Anmerkung zur Amphibolie der Reflexionsbegriffe." Eerst echter herhaalt hij nog eens, wat hij vroeger al gezegd heeft.

»De begrippen," zoo zegt hij, »kunnen logisch vergeleken worden, zonder zich er om te bekommeren, waar hunne voorwerpen behooren, als Noumena bij het verstand of als Phaenomena bij de zinnelijkheid. Wanneer wij echter met deze begrippen naar de voorwerpen willen gaan, dan hebben we in de eerste plaats »transscendentale Reflexion" noodig om te bepalen, voor welk kennisvermogen ze voorwerpen zijn, voor het zuivere verstand of voor de zinnelijkheid. Zonder deze Reflexion maak ik een zeer onzeker gebruik van deze begrippen" (nl. de Reflexionsbegriffe, niet de vergeleken begrippen), en er ontstaan vermeende synthetische grondstellingen, welke de kritische rede niet kan aanvaarden, en die alleen gegrond zijn op een »*transscendentale Amphibolie*" d. i. *op een verwisseling van het voorwerp van het zuivere verstand met het verschijnsel.*

Nu zijn we er eindelijk. Tevens blijkt echter, dat de titel van het hoofdstuk niet had moeten luiden »Von der Amphibolie der Reflexionsbegriffe", maar »Von der transscendentalen Amphibolie der Reflexionsbegriffe."

---

1) Dit is ten minste de eenige duidelijke zin, dien de aangehaalde woorden kunnen hebben. Maar misschien — ik acht het onwaarschijnlijk, maar kan de mogelijkheid niet ontkennen — heeft Kant zich heelemaal niet nauwkeurig rekenschap gegeven van zijn bedoeling en is hij zelf verward geraakt in het net van woorden en volzinnen, dat hij voor anderen vlocht.

En de inhoud van het hoofdstuk komt principieel — afgezien van de kritiek op Leibnitz, die een toepassing van het principe is — neer op deze waarschuwing : »als ge aan het vergelijken zijt, let er dan op, of ge begrippen of voorwerpen met elkaar vergelijkt, want daarbij moeten verschillende kenmerken in aanmerking genomen worden" ; of nog korter : «let bij het vergelijken op alle kenmerken der zaken, die ge vergelijkt."

Het principe werd toegepast, zeide ik, om Leibnitz te kritiseeren. Laten we nog even zien, hoe. Ik vermeld slechts één punt van de kritiek, alleen om te doen zien, wat een onnoodige omslag ook hierbij weer wordt gemaakt.

»Wanneer ons een voorwerp meermalen wordt beschreven, telkens echter met precies dezelfde inwendige bepalingen (qualitas en quantitas), dan is het, als het geldt voor een voorwerp van het zuivere verstand, altijd precies hetzelfde en niet vele dingen, maar slechts één ding (numerica identitas); is het echter verschijnsel, dan is een vergelijking der begrippen van niet het minste belang, maar, hoezeer ook met betrekking tot deze alles hetzelfde is, zoo is toch het verschil in plaats van dit verschijnsel op hetzelfde tijdstip een voldoende grond voor numerieke verscheidenheid van het voorwerp zelf. Zoo kan men bij twee druppels water van alle inwendig verschil (van kwaliteit en kwantiteit) volkomen abstraheeren, en is het genoeg, om ze voor numeriek verscheiden te houden, dat ze op hetzelfde oogenblik op verschillende plaatsen waargenomen worden. Leibnitz nam de verschijnselen voor dingen op zich zelf, dus voor *intelligibilia* d. i. voorwerpen van het zuivere verstand (ofschoon hij ze wegens de verwardheid, waarmee ze voorgesteld worden den naam phaenomena gaf), en dus kon zijn stelling van het *niet te onderscheidene (principium identitatis indiscernibilium)* wel niet bestreden worden ; maar, daar zij (nl. de verschijnselen) voorwerpen der zinnelijkheid zijn, en het verstand ten opzichte daarvan niet van zuiver, maar slechts van empirisch gebruik is, daarom wordt de veelheid en numerieke verscheidenheid reeds aangewezen door de ruimte alleen, als voorwaarde der uitwen-

dige verschijnselen. Want een deel van de ruimte, hoewel volkomen gelijkend op en gelijk aan een ander deel, is toch buiten dat deel, en juist daardoor verschillend van dat andere deel, dat bij het eerste komt om een grootere ruimte te vormen; dit moet dus gelden van alles, wat te gelijkertijd is in de vele plaatsen der ruimte, hoe gelijkend en gelijk het overigens ook moge zijn."

Korter, hoewel minder geleerd, ware het geweest als Kant, Leibnitz kritiseerende, gezegd had: »Uw principium identitatis indiscernibilium is juist voor begrippen, maar niet voor voorwerpen, want bij het vergelijken daarvan moet men behalve op de begripskenmerken, waarmede uw principium zich bezighoudt, ook nog letten op de plaats in de ruimte, welke die voorwerpen innemen."

Mij dunkt, dat de breedsprakigheid der aangehaalde plaats duidelijk is voor ieder, die haar leest. Hoe onlogisch en verward ze is, blijkt bij een oogenblik nadenken.

Ik vermeld slechts ter loops, dat de woorden *begrippen* en *voorstellingen* — ik heb ze herhaaldelijk onderstreept — voortdurend verwisseld worden, alsof er ook bij Kant geen groot verschil — in ieder geval dat van species en genus — bestond tusschen die woorden. Mijn voornaamste bezwaar is van veel ernstiger aard.

Kant begint met te trachten een definitie van »Reflexion" te geven. Ze heet eerst: »de toestand van den geest, waarin we de subjectieve voorwaarden trachten te vinden om tot *begrippen* te komen"; dan: »het bewustzijn van de verhouding van *voorstellingen* tot onze bronnen van kennis"; daarna: »een onderscheiding van het kennisvermogen, waartoe *begrippen* behooren"; verder: »de handeling, waardoor ik de vergelijking der *voorstellingen* bijeenhoud met het kennisvermogen, waarin ze gemaakt wordt"; terwijl kort daarop van de »transscendentale Reflexion" gezegd wordt, dat ze »den grond bevat van de objectieve vergelijking der *voorstellingen* onderling"; en eindelijk deze »transscendentale Reflexion" genoemd wordt: »de verhouding tot de eene of andere soort van kennis". Ten slotte blijkt de »Reflexion"

geen van deze zes zaken te zijn, maar eenvoudig een *vergelijking* òf van begrippen òf van voorwerpen, en in de terminologie van Kant in het eerste geval »*logische*", in het tweede »*transscendentale Reflexion*" te heeten. De tot zesmaal toe beproefde definitie draait telkens heen om wat hij zeggen wil, zegt telkens iets, dat min of meer en soms zeer weinig van het voorgaande verschilt, maar in geen van de zes gevallen datgene, wat eigenlijk zijn bedoeling is, zoodat men daarnaar ten slotte nog min of meer moet gissen; met duidelijke woorden wordt ze in ieder geval niet uitgesproken. Ik voor mij vind dit een voorbeeld van gebrek aan logica en van verwardheid, zooals men er bij schrijvers, ook philosofen, die heel wat minder beroemd zijn dan Kant, niet veel zal aantreffen.

Nog duidelijker wordt dit, als men een oogenblik nadenkt over de psychologie van het geval. Ze ligt nog al voor de hand. Ik maak er mij deze voorstelling van. Kant was tot de conclusie gekomen, dat het bij iedere vergelijking van groot belang is er vóór alles op te letten, of men voorwerpen van het zuivere verstand — begrippen — of verschijnselen en dingen-op-zich-zelf — hij vat ze samen onder den dubbelzinnigen naam voorwerpen — met elkaar vergelijkt. Dit denkbeeld had hem geheel in bezit genomen en mengde zich in alles, wat hij dacht. Toen hij nu over de zaak ging schrijven en zich gereed maakte een definitie van »Reflexion" te geven, trad het denkbeeld van vergelijking, waarin die »Reflexion" toch uitsluitend bestaat, in zijn bewustzijn op den achtergrond. Het werd nl. verdrongen door het zoo even genoemde denkbeeld, waarvan hij zoo geheel vervuld was, hoewel het toch, wel beschouwd, niet meer is dan een voorwaarde, waaraan voldaan moet worden om tot een juiste vergelijking te komen. Dit echter werd door hem vergeten, en in de plaats der definitie, welke de »Reflexion" zou hebben omschreven als een vergelijking, schoof zich telkens de omschrijving van de *voorwaarde* voor een juiste vergelijking: het bijeenhouden — zooals Kant het noemt — van de vergeleken begrippen met het kennisvermogen, waarbij ze behooren. Zoo kreeg men achtereenvolgens

een zestal embryonale definities, waarvan de volgende telkens weer neergeschreven werd, omdat de voorgaande, nadat ze neergeschreven was, een vaag gevoel van onvoldaanheid bij den schrijver had achtergelaten.

Men herleze, na kennis genomen te hebben van deze verklaring, de aangehaalde passage, en oordeele, of ze er niet duidelijker door wordt. Zelfs de eerst ondernomen definitie, die een allerzonderlingsten indruk maakt, deze definitie nl. dat »Reflexion" is: »de toestand van den geest, waarin we ons vóór alles gereed maken om de subjectieve voorwaarden uit te vinden, waaronder we tot begrippen kunnen komen", ontvangt van haar eenig licht. We begrijpen nu, dat met »subjectieve voorwaarden" bedoeld wordt het oordeel, of de vergeleken begrippen behooren tot het zuivere verstand of tot de zintuigelijke waarneming, en dat de begrippen, waarvan Kant spreekt zijn de »Reflexionsbegriffe", het resultaat van de vergelijking. Zijn eerste definitie van »Reflexion" is dus niets anders dan een omschrijving in zeer onduidelijke woorden van de *voorwaarde* waaraan voldaan moet zijn, vóór men met hoop op een juist resultaat met de »Reflexion" kan beginnen, en dus allerminst een definitie van de »Reflexion" zelf. Ze *bewijst*, zou ik bijna zeggen, de juistheid van de psychologische verklaring, die ik boven gegeven heb.

Maar laat ik terugkeeren tot de plaats, over wier gebrekkige logica en verwardheid we spraken. De gedachte, die Kant daarin wil uitdrukken, is, ontdaan van den nutteloozen omhaal van woorden, duidelijk, eenvoudig zelfs; en bovendien, ze is juist en Kant weet waarschijnlijk precies, wat hij met haar bedoelt. Dit laatste blijkt uit zijn kritiek van het *principium identitatis indiscernibilium* van Leibnitz.

Nu stelle men zich van dit alles het omgekeerde voor. De gedachte, die moet worden uitgedrukt is niet eenvoudig, niet volkomen duidelijk, niet juist, en Kant weet niet precies, wat hij met haar bedoelt.

Van deze onderstellingen zal, naar ik vermoed, zelfs door de meest geloovige Kantianen alleen de laatste onmogelijk worden genoemd. Van de eerste drie zullen ze niet alleen

de mogelijkheid, maar, als ze met eenigszins voldoende kennis van zaken spreken, zelfs de werkelijkheid toegeven. Ik wil me dus voor de laatste, de vierde onderstelling onmiddellijk beroepen op een niet te wraken autoriteit, op de autoriteit van niemand minder dan Kant zelf.

In een brief aan Beck van 1 Juli 1794 1) schrijft hij nl. het volgende:

»De samenstelling kunnen we niet als gegeven waarnemen, maar wij moeten haar zelf maken, wanneer we ons iets als samengesteld zullen voorstellen (zelfs ruimte en tijd). Ten opzichte van deze samenstelling slechts kunnen we elkander mededeelingen doen. De opvatting (apprehensio) van het menigvuldige gegevene en de opneming daarvan in de eenheid van het bewustzijn (apperceptio) is nu met de voorstelling van iets samengestelds (d. i. van iets, dat slechts door samenstelling mogelijk is) eenerlei, wanneer de synthesis van mijn voorstelling in de opvatting en de analysis daarvan, voor zoo verre ze zich met het begrip bezig houdt, één en dezelfde voorstelling geven (elkander wederkeerig voortbrengen), welke overeenstemming, daar zij noch in de voorstelling alleen ligt, noch in het bewustzijn alleen, maar toch voor ieder geldig (communicabel) is, betrokken wordt op iets, dat voor ieder geldig en van het subject verschillend is d. i. op een object.

Ik bemerk, terwijl ik dit neerschrijf, *dat ik me niet eens zelf voldoende begrijp*, en zal u geluk wenschen, indien gij deze enkelvoudige dunne draden van ons kennisvermogen in voldoende helder licht kunt stellen. *Voor mij bestaan zulke buitengewoon fijne splitsingen der draden niet meer: zelfs aan Prof. Reinhold kan ik me niet voldoende duidelijk maken.*"

Ik meen dus het geval te mogen onderstellen, dat de gedachte, die Kant wil uitdrukken, niet eenvoudig is, niet volkomen duidelijk en niet juist en dat Kant niet precies weet, wat hij met haar bedoelt. Men stelle zich het geval voor en trachtte zich dan, in verband met het voorgaande, eene voor-

1) Bij Paulsen. Immanuel Kant, pag. 175.

stelling te vormen van den logischen warwinkel, dien we te lezen zullen krijgen. We zullen in het vervolg zien, dat het onderstelde geval zich, bij benadering ten minste, werkelijk voordoet. Maar daarover later. Het was er mij hier voorloopig slechts om te doen door een eenvoudig voorbeeld duidelijk te maken, hoe breedsprakig Kant is, en van hoeveel verwardheid en gebrek aan logica zijn uiteenzettingen getuigen. Het aangehaalde voorbeeld staat daarin werkelijk niet alleen.

Ditzelfde voorbeeld geeft mij aanleiding opmerkzaam te maken op een derde eigenaardigheid van Kant, op zijn gewoonte nl. om herhaalde malen achtereen met slechts geringe variaties hetzelfde te zeggen. In de aangehaalde passage, die in de uitgave van Hartenstein nog geen twee bladzijden beslaat, lezen we *zes*, slechts weinig van elkaar verschillende, maar allen even onjuiste definities van »Reflexion" en kunnen we, in overeenstemming hiermee, ook zesmaal lezen, dat het er op aankomt te onderscheiden, tot welk deel van ons kennisvermogen een bepaalde voorstelling of een bepaald begrip behoort.

En zooals hij in die twee bladzijden doet in het klein, zoo doet hij in meer omvangrijke deelen van zijn werk in het groot. In het hoofdstuk »Von der Amphibolie der Reflexionsbegriffe", waaruit die twee bladzijden zijn genomen, lezen we drie kritieken van dezelfde denkbeelden van Leibnitz, die in inhoud slechts weinig van elkaar verschillen.

Nog een tweede voorbeeld. Van het causaliteitsaxioma, dat bij Kant den naam draagt van tweede analogie der ervaring, geeft hij *zes* bewijzen, waarvan er *vijf* bizonder veel op elkaar gelijken. En geen van deze zes bewijzen bewijst iets, o. a. om deze zeer afdoende reden, dat ze alle zes uitgaan van de onjuiste praemisse, dat twee verschillende voorstellingen slechts successief kunnen worden waargenomen of, zooals Kant het in zijn bekoorlijke taal uitdrukt, dat de apprehensie van het menigvuldige van het verschijnsel altijd successief is. Toch is deze tweede analogie der ervaring zoo ongeveer het middelpunt van de geheele »Kritik", en zoo ergens, dan was dus hier eenig respect voor zijn lezers en voor zich zelf op

zijn plaats geweest. En deze twee voorbeelden van noodelooze herhaling van dingen, die reeds één of meermalen gezegd zijn, kunnen met een onbepaald aantal andere vermeerderd worden.

Een vierde eigenaardigheid, waardoor we bij het lezen van Kant telkens en telkens weer getroffen werden, is zijn groote voorliefde voor kunsttermen, die gedeeltelijk samengaat *met* en een gevolg is *van* zijn zucht om alles systematisch in te deelen, maar voor een ander gedeelte daarvan onafhankelijk is. De twee eigenaardigheden hangen in ieder geval ten nauwste samen. Het is dus doelmatig ze te zamen te bespreken.

Kant zegt ergens van zichzelf, dat hij het ongeluk heeft verliefd te zijn op de metaphysica. Ik wil hem niet tegenspreken. Ik voeg er alleen bij, dat dit niet zijn eenige liefde is. Hij is ook dol verliefd op systematiek en op kunsttermen; op de laatste vooral, als hij ze zelf heeft uitgedacht.

In de boven aangehaalde passage wilde hij een eenvoudige en juiste kritiek geven van het *principium identitatis indiscernibilium* van Leibnitz. Hij vindt daarbij gelegenheid te spreken van *Reflexion*, van *logische* en *transscendentale Reflexion*, van *Reflexionsbegriffe* en van *Amphibolie der Reflexionsbegriffe*, zonder nochtans in staat te zijn één dezer termen, behalve de laatste, met voldoende duidelijkheid en kortheid te definieeren. Dit verhindert echter niet, dat hij zooveel plezier heeft in die termen, dat hij zijn lezers bedreigt met het uitdenken van nog een aantal andere. Op de volgende wijze 1):

»Men vergunne mij de plaats, welke wij aan een begrip òf in de zinnelijkheid òf in het zuivere verstand geven, de *transscendentale plaats* te noemen. Dan zou de beoordeeling van deze plaats, die aan ieder begrip naar de verscheidenheid van zijn gebruik toekomt, en de aanwijzing van de regels om deze plaats voor alle begrippen te bepalen, de *transscendentale topica* heeten; een leer, die ons grondig zou bewaren voor listige aanmatigingen van het zuivere verstand en daaruit

1) Hartenstein III, pag. 229 vlg.

voortkomende begoochelingen, daar zij ten allen tijde zou onderscheiden, bij welk kennisvermogen de begrippen eigenlijk behooren. Men kan ieder begrip, iedere rubriek, waaronder veel wetingen (Erkenntnisse) worden gerangschikt, een *logische plaats* noemen. Hierop is de *logische topica* van Aristoteles opgebouwd, waarvan leeraars en redenaars zich zouden kunnen bedienen om onder bepaalde rubrieken van het denken op te zoeken, wat het meest geschikt is voor hun oogenblikkelijk onderwerp om daarover, met een schijn van grondigheid, drogredenen te verkoopen of woordenrijk te leuteren".

Gelukkig heeft Kant zijn dreigement niet uitgevoerd en is de *transscendentale topica* niet geschreven. Het schrijven van een zoodanig werk moet anders voor hem, ik ben er van overtuigd, een verleidelijke gedachte geweest zijn. Hij zou gelegenheid gehad hebben om aan de hand van Aristoteles' *logische topica* een aantal indeelingen te maken en een aantal nieuwe buitengewone kunsttermen uit te denken, om misschien »daarover, met een schijn van grondigheid, drogredenen te verkoopen of woordenrijk te leuteren". Nu zijn we slechts twee interessante termen rijker geworden: *transscendentale plaats* en *transscendentale topica*; en we moeten er tevreden mee zijn.

Dit uitdenken en gebruiken van bovenmatig veel kunsttermen is natuurlijk een fout voor ieder schrijver. Want het maakt hem moeielijk verstaanbaar, nog te meer, indien het, als bij Kant, gepaard gaat met onvoldoend definiëeren van die termen. Maar overigens zou het een onschuldige liefhebberij kunnen zijn, indien het niet een paar gevolgen had veel ernstiger dan de oorspronkelijke fout.

De kunsttermen en de daarmee gepaard gaande systematische indeeling moeten een *middel* zijn om den gedachteninhoud duidelijk uit te drukken op een wijze, die gemakkelijk te overzien is. Maar worden ze veel, *te* veel gebruikt, dan gaat het er mee als met alle veel gebruikte middelen. Ze worden doel op zich zelf, zelfstandig doel, en dringen het oorspronkelijk doel, het hoofddoel op den achtergrond. M. a. w. de inhoud komt er om de kunsttermen en om de

indeeling en niet de kunsttermen en de indeeling om den inhoud. Dit is bij Kant maar al te dikwijls het geval. Zelfs in de »Kritik der reinen Vernunft", waarvoor het systeem oorspronkelijk is uitgedacht, en naar wier inhoud het zich dus in ieder geval behoorde te schikken.

Nadat eenmaal het plan bij hem vaststond aan dit werk een vorm te geven analoog aan die van een Logica, en hij met het oog daarop de twee tabellen van zijn twaalf oordeelsvormen, verdeeld in vier rubrieken, en van zijn twaalf zuivere verstandsbegrippen, insgelijks verdeeld in vier rubrieken, had *gevonden* of liever door wederzijdsche verandering en aanpassing had *gemaakt*, dienden deze tabellen hem tot de vorming van een schema, van een kast met een aantal vakjes, waarin de te behandelen stof moest passen, en waarvoor ze, als ze er niet in paste, moest worden pasklaar gemaakt.

Dat Kant zich de zaak zoo voorstelde, blijkt herhaaldelijk. Zoo lezen we b.v. in de »Kritik" 1) over de tabel der zuivere verstandsbegrippen of kategorieën: »Want dat deze tabel buitengewoon nuttig, ja onontbeerlijk is om een volledig plan te ontwerpen voor *het geheel eener wetenschap*, voor zoo ver deze op begrippen a priori berust, en om deze wetenschap mathematisch volgens bepaalde beginselen te verdeelen, blijkt reeds van zelf hieruit, dat genoemde tabel alle elementaire begrippen van het verstand volledig bevat, ja bovendien den vorm van een systeem daarvan in het menschelijk verstand, en dat ze bijgevolg alle *momenten* aanwijst van een voorgenomen speculatieve wetenschap, ja zelfs de *rangschikking* daarvan."

En in de »Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik § 39 2) vinden we het volgende:

»Dit systeem der kategorieën maakt nu alle behandeling van ieder onderwerp van het zuivere verstand zelf weer systematisch en geeft een onfeilbare aanwijzing of leiddraad

1) Hartenstein III, pag 102.
2) Haitenstein IV, pag. 73.

hiervoor, hoe en over welke punten van het onderzoek iedere metaphysche beschouwing, als ze volledig zal zijn, moet geleid worden, want het omvat volledig alle momenten van het verstand, *waaronder ieder ander begrip moet worden gebracht.* Zoo is ook de tabel der grondstellingen 1) ontstaan, van wier volledigheid men slechts door het systeem der kategorieën zeker kan zijn, en zelfs bij de indeeling der begrippen die verder gaan dan het physiologisch verstandsgebruik 2), is het altijd dezelfde leiddraad, die omdat hij altijd over dezelfde vaste, in het menschelijk verstand *a priori* bepaalde punten moet geleid worden, telkens een gesloten kring vormt, die geen twijfel laat bestaan, dat het voorwerp van een zuiver verstands- of redebegrip, voor zoover het philosophisch en volgens grondstellingen moet overdacht worden, op zoodanige wijze volledig kan worden gekend."

En hoe hij zich dat *brengen van ieder begrip onder het systeem der kategorieën* voorstelt, dit zegt hij zelf duidelijk met de volgende woorden:

»Intusschen blijkt toch uit het weinige, dat ik gezegd heb, duidelijk, dat een volledig woordenboek (nl. van alle begrippen, die van de zuivere verstandsbegrippen zijn afgeleid) niet alleen mogelijk, maar zelfs gemakkelijk te maken is. *De vakken zijn er eenmaal: het is slechts noodig ze te vullen,* en een systematische topica als deze laat niet licht in het onzekere omtrent de plaats, waar ieder begrip eigenaardig behoort, en *ze maakt het te gelijk gemakkelijk die plaatsen te zien, welke nog leeg zijn.*" 3)

De gevolgen van deze methode, zeide ik, blijken reeds in de »Kritik d. r. V." Ik wil er een voorbeeld van vermelden en bespreken.

---

1) Bedoeld worden de zoogenaamde «grondstellingen van het zuivere verstand", die ook in vier rubrieken zijn verdeeld, maar waarvan naar het schijnt, Kant het twaalftal niet vol heeft kunnen maken.

2) Bedoeld worden de zoogenaamde redebegrippen of ideeën, waarover Kant in de tweede afdeeling zijner «transscendentale Logica" handelt.

3) Hartenstein III pag. 102.

Het is dat van het hoofdstuk getiteld : »Von den Schematismus der reinen Verstandesbegriffe."

Kant wil, zooals we zeiden, aan de »Kritik" een vorm geven analoog aan die van een Logica. Hij verdeelt haar dus, in overeenstemming met de in de Logica gebruikelijke indeeling, in een leer van de elementen en in een leer van de methode, in een »transscendentale Elementarlehre" en een »transscendentale Methodenlehre", zooals hij zegt. De eerste splitst hij weer in twee deelen, waarvan het eerste »transscendentale Aesthetik" en het tweede merkwaardiger wijze »transscendentale Logik" genoemd wordt. Het komt mij voor, dat het, eenmaal gegeven de conceptie van zijn boek als een Logica, logischer zou geweest zijn, aan het geheel den titel »transscendentale Logik" te geven, en voor de onderdeelen andere namen te kiezen. Een bezwaar daartegen is voor Kant waarschijnlijk geweest, dat er in de Logica geen afdeeling was, die aan zijn »transscendentale Aesthetik" beantwoordde. Deze echter verschafte, zooals Kant zelf zegt 1), aan de »transscendentale Logik" haar gegevens, en kon dus gemakkelijk als inleiding tot deze, niet als zelftandig deel behandeld zijn. Dan ware in ieder geval deze allerzonderlingste incongruentie vermeden, dat de gewone logica en methodeleer tot elkaar staan als het geheel tot een deel, terwijl de verhouding van transscendentale logica en transscendentale methodeleer nu, volgens de indeeling van Kant, *niet* is die van geheel en deel, ook niet die van het eene gelijkwaardige deel tot het andere, maar die waarin een onderdeel van een gelijkwaardig deel staat tot een ander gelijkwaardig deel. En als om het geheele geval nog zonderlinger te maken komt daar nog bij, dat deze tweede zelfstandige afdeeling van Kant's boek, deze »transscendentale Methodenlehre" met een methodeleer alleen den naam gemeen heeft, en nagenoeg uitsluitend beschouwingen bevat, die in één der twee deelen van de voorafgaande »transscendentale Logik" nl. òf in de »transscendentale Analytik" òf in de »transscendentale Dia-

1) Hartenstein III, pag. 98.

lektik" te huis behooren. Het is dus niet gewaagd om te onderstellen, dat deze geheele afdeeling door Kant is ingevoegd ter wille van de analogie met de gewone logica, en dat haar inhoud is: vulsel voor een groot vak, dat hij vooraf had gemaakt, en dat anders leeg zou zijn gebleven. Ik had ook deze geheele afdeeling kunnen gebruiken voor het voorbeeld, waarvoor ik nu het hoofdstuk »Von dem Schematismus der reinen Verstandesbegriffe" ga gebruiken.

Ik wil met dit alles niet zeggen, dat deze kwestie van indeeling en terminologie van zoo bijster groot belang is voor ons: maar ze was dit voor Kant. Ik wilde er slechts de aandacht op vestigen, dat zelfs in een vraag, die hem blijkbaar zoo ter harte gaat als deze vraag van systematiek, de logica, naar het schijnt, ver te zoeken is. En ik wil uit het gezegde slechts dit vasthouden, dat het volstrekt niet zonderling zou geweest zijn, als Kant zijn boek in plaats van »Kritik d. r. Vernunft" genoemd had »Transscendentale Logik".

Wat hij daaronder in tegenstelling met de gewone of *algemeene* logica — zooals hij haar noemt — verstaat, zet hij zelf op de volgende wijze uiteen 1):

»De *algemeene* logica abstraheert, zooals reeds meermalen gezegd is, van iederen inhoud der kennis, en verwacht, dat haar van elders, van waar het ook zij, voorstellingen gegeven worden, om deze eerst in begrippen te veranderen, hetgeen analytisch gebeurt. Daarentegen heeft de *transcendentale* logica menigvuldige gegevens der zinnelijkheid a priori vóór zich liggen, welke de »transscendentale Aesthetik" haar aanbiedt om bij de zuivere verstandsbegrippen een stof te geven, zonder welke deze zonder allen inhoud en dus geheel ledig zouden zijn".

En de taak der transscendentale logica is het vinden der algemeene regels om uit deze menigvuldige gegevens der zinnelijkheid, — een chaos volgens Kant — die wij in onze taal gewaarwordingen noemen, op te bouwen ten eerste uitwendige voorwerpen en ten tweede die, voor alle menschen

1) Hartenstein III. pag. 98.

gelijke, objectieve wereld, welke Kant natuur of ervaring noemt.

Dit opbouwen geschiedt door verbinding van de gewaarwordingen tot eenheden; van deze eenheden tot hoogere eenheden enz. Alle verbinding nu is volgens Kant een werk van het verstand. Hij spreekt er, zooals we boven 1) reeds aan een enkel voorbeeld gezien hebben, somtijds ook anders over; maar op de meeste plaatsen spreekt hij toch in eerstgenoemden zin, een zin, die bovendien geëischt wordt door zijn systeem, zooals eigenlijk reeds blijkt uit het boven gezegde. Maar ik kom er later nog op terug. Voorloopig stel ik als meening van Kant, dat alle verbinding een werk is van het verstand.

Alle verstandswerkzaamheid verder bestaat volgens hem in oordeelen. Dit oordeelen is, afgezien van allen inhoud, het onderwerp van de algemeene logica. Deze behandelt systematisch, en dus volledig, alle vormen, die het oordeel kan aannemen. Aan haar derhalve ontleent Kant, naar hij beweert, zijn eerste tabel nl. die van de twaalf oordeelsvormen, gerangschikt in vier rubrieken, die ieder drie van deze vormen bevatten.

Ik zie op het oogenblik af van een critiek van deze redeneering. Ik wil er slechts van zeggen, dat alle in haar voorkomende stellingen even betwistbaar zijn, dat Kant zijn tabel der oordeelsvormen niet aan de logica van zijn tijd heeft ontleend zonder haar aanmerkelijk en vrij willekeurig te wijzigen, en dat hij dit waarschijnlijk heeft gedaan om overeenstemming te verkrijgen tusschen deze tabel van de oordeelsvormen en de reeds voor een groot deel vaststaande tweede tabel nl. die van de kategoriën of zuivere verstandsbegrippen. Zijn redeneering verliest daardoor wel iets van haar kracht. Maar laten we verder gaan.

Alle verbinding is een werk van het verstand, dus ook de verbinding van de gewaarwordingen tot lagere en hoogere eenheden. En daar alle verstandswerkzaamheid bestaat in oordeelen, is ook deze verbinding een oordeel, en zullen er

1) Zie boven pag, 6.

van haar evenveel vormen bestaan als er oordeelsvormen gevonden worden. M. a. w. aan de tabel der oordeelsvormen in de algemeene logica moet in de transscendentale een tabel beantwoorden van de wijzen van verbinding, die er tusschen de gewaarwordingen mogelijk zijn. Ieder van deze wijzen van verbinding verder is een werk van het verstand, onafhankelijk van alle gegevens der zintuigen; ze is dus vóór alle ervaring d. i. a priori gegeven, en maakt de ervaring, zooals Kant zegt, eerst mogelijk. Alle te zamen dragen zij den naam van kategoriën of zuivere verstandsbegrippen, van welke dus ieder — ik herhaal nog eens, wat ik zooeven gezegd heb — voorstelt of uitdrukt één van de mogelijke wijzen, waarop gewaarwordingen door het verstand tot lagere en hoogere eenheden kunnen worden verbonden, een verbinding, die bestaat in het construeeren van voorwerpen uit gewaarwordingen en van een objectieve wereld — een ervaring, zooals Kant zegt — uit voorwerpen.

Er bestaat dus — zoo zou men meenen — nu eenmaal de kategorieën gevonden zijn, geen bezwaar meer om met behulp van deze over te gaan tot het bespreken, beschrijven en verklaren van de verbindingen, die er tusschen de gewaarwordingen gevonden worden, desnoods: gevonden kunnen worden. Deze meening wordt bevestigd door het lezen van de »transscendentale Deduction der reinen Verstandesbegriffe", die aan het hoofdstuk »Von dem Schematismus enz." onmiddellijk voorafgaat 1). Daarin is nergens sprake van bezwaren tegen de toepassing der kategorieën op de verschijnselen. En in een boven aangehaalde plaats 2) heet het zelfs, dat »de transscendentale Aesthetiek bij de zuivere verstandsbegrippen een stof geeft, zonder welke deze zonder allen inhoud en dus geheel ledig zouden zijn." Daar hoort dus deze stof onmiddellijk bij de zuivere verstandsbegrippen, hetgeen toch zeker wil zeggen, dat deze onmiddellijk op die stof worden toegepast.

1) Men vergelijke hierover Adickes in zijn uitgave van de «Kritik", pag. 171.

2) Zie boven pag. 21. Hartenstein III pag. 98.

Toch is deze meening niet die van Kant; want ze houdt geen rekening met de analogie, die hij wil maken tusschen de algemeene en de transscendentale logica. De algemeene logica van zijn tijd handelde achtereenvolgens over het verstand, de oordeelskracht en de rede; over het verstand als vermogen om begrippen te vormen, over de oordeelskracht als vermogen om te oordeelen en over de rede als vermogen om te redeneeren. Wanneer nu de kategorieën, de begrippen, die uitdrukken de wijzen van werken van het zuivere verstand, direct werden toegepast op de gegevens der zintuigen en zoo het eindresultaat van de functies, waarover de transscendentale logica handelt, bereikt werd, dan zou er geen ruimte overblijven voor de werkzaamheid der oordeelskracht. Het hoofdstuk, handelende over deze, zou dan in de transscendentale logica ontbreken. En om de eens gestelde analogie te handhaven, om het eens vastgestelde schema in al zijn vakjes op te vullen, moet dit verhinderd worden. Er moet dus in de transscendentale logica plaats gemaakt worden voor een hoofdstuk over de oordeelskracht. En dit gebeurt in het hoofdstuk »Von dem Schematismus der reinen Verstandesbegriffe."

Daartoe moest echter een eigenaardig bezwaar overwonnen worden.

De kategorieën zijn een werk van het verstand en zelf reeds oordeelen. Het ging dus niet aan om in de transscendentale logica, evenals in de gewone, de oordeelskracht te beschouwen als het vermogen om te oordeelen; er moest een andere werkzaamheid voor haar gevonden worden. Kant neemt zijn toevlucht tot het gewone spraakgebruik en herinnert zich, dat we iemand een man met weinig oordeel of van geringe oordeelskracht noemen, wanneer hij niet in staat is zijn algemeene kennis toe te passen op bizondere gevallen of m. a. w. deze bizondere gevallen te rangschikken (te subsumeeren) onder een algemeenen regel 1). Daardoor vindt hij de definitie, die hij noodig heeft. Het verstand wordt een

1) Hartenstein III, pag. 138, vlg.

vermogen niet om begrippen, maar om regels (de kategorieën) te vormen en de oordeelskracht het vermogen niet om te oordeelen, maar om onder regels te subsumeeren. En zoo krijgt de oordeelskracht in zijn transscendentale logica de voor haar gezochte taak, deze taak nl. om de verschijnselen — de bizondere gevallen — te subsumeeren onder de kategorieën — de algemeene door het verstand gevondene regels.

Hij redeneert daarover dan verder als volgt 1):

»Bij iedere subsumtio van een voorwerp onder een begrip moet de voorstelling van het eerste met het laatste gelijksoortig zijn, d. i. het begrip moet datgene bevatten, dat voorgesteld wordt in het voorwerp, dat daaronder gesubsumeerd wordt; want dat beteekent juist de uitdrukking: een voorwerp is onder een begrip bevat. Zoo heeft het empirische begrip van een bord gelijksoortigheid met het zuiver geometrische begrip van een cirkel, terwijl de rondheid, die in het eerste gedacht wordt, in het laatste aanschouwd kan worden.

Nu zijn echter zuivere verstandsbegrippen, vergeleken met empirische aanschouwingen (ja met zinnelijke in het algemeen), volkomen ongelijksoortig, en kunnen nooit in eenige aanschouwing aangetroffen worden. Hoe is nu mogelijk de *subsumtie* van de laatsten onder de eersten en dus de *aanwending* van de kategorie op de verschijnselen, daar toch niemand zeggen zal: deze bijv. de causaliteit kan ook door zintuigen aanschouwd worden en is in het verschijnsel bevat? Deze zoo natuurlijke en belangrijke vraag is nu eigenlijk *de oorzaak, welke een transscendentale leer van de oordeelskracht noodzakelijk maakt*, nl. om de mogelijkheid aan te toonen, hoe zuivere verstandsbegrippen heelemaal op verschijnselen kunnen aangewend worden...

Nu is het duidelijk, dat er een derde moet zijn, dat eenerzijds gelijksoortig is met de kategorieën en anderzijds met het verschijnsel, en dat de aanwending van de eerste op het

1) Hartenstein III, pag. 140, vlg.

laatste mogelijk maakt. Deze bemiddelende voorstelling moet zuiver (zonder alle empirie) en toch eenerzijds *intellectueel*, anderzijds *zinnelijk* zijn. Een zoodanige is het *transscendentale schema*."

Dit transscendentale schema, deze bemiddelende voorstelling meent Kant nu te vinden in den tijd, die volgens hem gelijksoortig is met de *kategorie*, omdat hij algemeen is en a priori, en met het *verschijnsel*, omdat hij begrepen is in iedere empirische voorstelling van het menigvuldige. »Daarom zal een toepassing van de kategorieën op verschijnselen mogelijk zijn door middel van de transscendentale tijdsbepaling, welke, als het schema der verstandsbegrippen, de bemiddelaar is van de subsumtie van de laatsten (d. i. van de verschijnselen) onder de eersten (nl. de kategorieën)". 1)

Laten we zien, wat er van deze redeneering is.

De kategorieën waren, zooals we zagen, de wijzen, waarop het verstand te werk gaat om eenheid te brengen in den chaos der gewaarwordingen. Men kan ze slechts begrippen noemen, voor zoo ver men deze beschouwt als namen voor die werkingswijzen. Kant zelf spreekt er meermalen van als functies b.v. »Nu zijn echter de kategorieën niets anders dan juist deze functies om te oordeelen, voor zoo ver het menigvuldige van een gegeven voorstelling ten opzichte van haar bepaald is 2)."

Er is dus geen sprake van, dat de verschijnselen onder de kategorieën worden gesubsumeerd; ze worden door het verstand verbonden, en de wijze van verbinding, de functie door het verstand daarbij uitgeoefend, wordt genoemd met den naam van een der kategorieën.

Daarmede vervalt de geheele redeneering, die gegrond is op de noodzakelijkheid van zulk een subsumtie; en daardoor wordt het heele hoofdstuk »Von dem Schematismus der reinen Verstandesbegriffe" overtollig. Het blijkt niet meer te zijn dan een vulsel voor een der open gebleven hokjes in de door Kant vooraf getimmerde kast.

1) t. a. p. pag. 141. 2) t. a. p. pag. 121.

De aangehaalde redeneering geeft bovendien — ik kan niet nalaten er terloops de aandacht op te vestigen — een vrij duidelijk voorbeeld van een wijze van redeneeren van Kant, waartegen men voortdurend op zijn hoede moet zijn. De kategorieën zijn de functies van eenheid van het verstand, zooals hij herhaaldelijk zegt. Hij geeft aan ieder van haar een naam. Er is niets tegen. Maar nu gaat hij met dien naam werken zonder zich verder te bekommeren om zijn beteekenis. Hij behandelt hem als dien van een soortbegrip, waaronder andere, lagere begrippen gesubsumeerd moeten worden, ofschoon het die van een functie is. Deze wijze van doen — dit redeneeren met woorden in plaats van met gedachten is hier de oorzaak niet allen van het sophisme, dat ik boven aanwees, maar ook nog van een ander.

Indien de naam eener kategorie die van een soortbegrip is, moet de aanwending der kategorieën op de verschijnselen bestaan in een subsumtie. Voor een subsumtie is noodig gelijksoortigheid van het gesubsumeerde met datgene, waaronder gesubsumeerd wordt. Deze bestaat hier niet; Kant moet ze dus maken. Dit gaat hij doen; hij herinnert zich, dat het dikwijls mogelijk is een bestaande ongelijksoortigheid op te heffen en dus een subsumtie tot stand te brengen, wanneer het maar gelukt een begrip — een bemiddelend begrip noemt hij het hier — te vinden, waarmede beide schijnbaar ongelijksoortige begrippen gelijksoortig zijn. Een paard en een boom, een bloem en een steen zijn ongelijksoortig, maar de eerste twee zijn beide organische wezens, de tweede lichamen, en dus in zooverre gelijksoortig; de eerste kunnen dus onder het begrip »organisch wezen", de laatste onder het begrip »lichaam" gesubsumeerd worden.

Iets dergelijks wil Kant nu ook doen met kategorieën en gewaarwordingen. Maar voor de tweede maal slachtoffer van zijn slechte gewoonte om te denken met woorden in plaats van met gedachten, vergeet hij daarbij twee dingen. Ten eerste, dat de mogelijkheid van een dergelijke handelwijze bewijst, dat de ongelijksoortigheid slechts schijnbaar is. En dit zou hij ten opzichte van *zuivere verstandsbegrippen*

en *zinnelijke gewaarwordingen* nooit willen toegeven. En ten tweede, dat in een dergelijk geval altijd gesubsumeerd wordt onder de, door hem zoogenoemde, bemiddelende voorstelling: paard en boom onder organisch wezen, bloem en steen onder lichaam; hier zouden dus kategorie en gewaarwording gesubsumeerd moeten worden onder het begrip *tijd*. Een resultaat, waarmede het doel van Kant, om de gewaarwording te brengen onder de kategorieën, niet zou zijn bereikt.

Men ziet, waartoe zijn systeemzucht, gecombineerd met zijn gewoonte om te redeneeren met woorden in plaats van met gedachten, hem brengt. Ik voeg hieraan nog slechts de opmerking toe, dat het hoofdstuk »Von dem Schematismus der reinen Verstandesbegriffe" gehouden wordt voor het duisterste en te gelijk voor het diepzinnigste gedeelte — de coïncidentie geeft te denken — van de geheele »Kritik". En ik eindig deze vrij uitvoerige uiteenzetting met terug te wijzen op het doel, waarmee ze begonnen werd, het doel nl. om aan te toonen, dat ook reeds in de »Kritik der reinen Vernunft" de inhoud er somtijds is om den vorm, om de kunsttermen en de daardoor uitgedrukte systematische indeeling en niet de vorm om den inhoud. En dit ééne voorbeeld staat niet op zichzelf; het zou met een aantal andere kunnen vermeerderd worden.

Veel sterker wordt echter deze eigenaardigheid in de latere werken van Kant, waarvoor het systeem oorspronkelijk niet was uitgedacht. Toen hij eenmaal zijn systematische tabel van de twaalf kategorieën had opgesteld, beproefde hij werkelijk om volgens haar »een volledig plan te ontwerpen van iedere wetenschap", die hij behandelde, volkomen in overeenstemming met hetgeen hij gezegd had in de boven aangehaalde plaatsen uit de »Kritik" en uit de »Prolegomena". Zoo doet hij b.v. in de »metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft", in de »Kritik der praktischen Vernunft" (Ethica) en in de »Kritik der Urtheilskraft" (Aesthetica) Er is niet veel verbeeldingskracht toe noodig om te begrijpen, hoe gedwongen en onnatuurlijk, hoe onlogisch m. a. w. ten gevolge hiervan de in die werken behoorende stof door hem

wordt behandeld. Ik wil er hier niet uitvoerig over spreken, maar vermeld alleen het oordeel, dat reeds door Schopenhauer 1) over het derde der opgenoemde werken, over Kant's Aesthetica is uitgesproken: »Met deze drie geestvermogens-rede, oordeelskracht, verstand, worden hierin allerlei symmetrisch-architectonische vermakelijkheden ondernomen, waartoe over het algemeen in dit boek dikwijls liefhebberij bestaat, alleen reeds ten gevolge hiervan, dat de vorm van de »Kritik der reinen Vernunft" met geweld voor het geheel er van is pasklaar gemaakt".

En over het tweede deel van dit werk, de »Kritik der teleologischen Urtheilskraft" zegt Schopenhauer op dezelfde bladzijde het volgende: »In de »Kritik der teleologischen Urtheilskraft" kan men, ten gevolge van den eenvoud van het onderwerp, misschien beter dan ergens anders het zeldzame talent van Kant leeren kennen om een gedachte om te draaien en nog eens om te draaien en op velerlei wijze uit te spreken, tot daaruit een boek geworden is."

Dit, wat betreft het eerste der boven 2) bedoelde ernstige gevolgen van het bovenmatig gebruik maken van kunsttermen en systematische indeelingen.

Dezelfde eigenaardigheid heeft echter ook nog een ander zeer verderfelijk gevolg.

Het groote aantal kunsttermen, die bovendien — zooals we zagen — dikwijls onvoldoende gedefiniëerd worden, brengt niet alleen den lezer, maar ook Kant zelf in de war. Het schijnt, dat hij herhaaldelijk vergeten is, in welken zin hij een term oorspronkelijk gebruikt heeft; en het gevolg — dit gevolg n.l., dat hij hem daarna gebruikt in een anderen zin — blijft niet uit. Dit gebeurt des te gemakkelijker, omdat verscheidene dier termen woorden zijn, welke ook in de gewone taal gebruikt worden. Van deze komt de dagelijksche beteekenis, zelfs bij betrekkelijk geringe slordigheid, gemakkelijk in de plaats van de beteekenis, die ze hebben als kunst-

1) Welt als Wille und Vorstellung I, pag. 630.

2) Zie boven pag. 17.

termen. Men kan zich voorstellen, hoe dikwijls dit dus zal gebeuren bij de groote slordigheid van taal, die Kant eigen is.

De voorbeelden zoowel van de laatstgenoemde en gemakkelijkst te excuseeren slordigheid, als van die andere, meer algemeene, welke bestaat in het geven eener verschillende beteekenis aan woorden, die uitsluitend als kunsttermen worden gebruikt, zijn voor het grijpen. Ik noem slechts eenige der allerbelangrijkste: transscendentaal, transscendent, metaphysica, ding-op-zich-zelf, synthetisch, a priori, afficiren, ervaring, voorwerp, enz. enz. Al deze woorden komen nu eens in de eene, dan weer in een andere beteekenis voor. Men kan geen passage van eenigen omvang — bijna schreef ik geen bladzijde — bij Kant lezen zonder eenige voorbeelden van dezen aard aan te treffen. Zij komen dus in het vervolg telkens ter sprake. Daarom wil ik er voorloopig slechts één, een zeer belangrijk en zeer duidelijk, en een zeer bekend bovendien, bespreken. Het is dat van het gebruik van den term »transscendentaal."

De eerste definitie, die wij bij Kant er van vinden, is de volgende: Ich nenne alle Erkenntniss transscendental, die sich *nicht sowohl* mit Gegenständen, *sondern* mit unserer *Erkenntnissart* von Gegenständen, *sofern diese* a priori möglich *sein soll*, überhaupt beschäftigt" 1).

De zin is een voorbeeld van verwarring. Er waren, als ik me niet bedrieg, bij Kant twee paar gedachten, die vermengd werden en daardoor ieder hun invloed hadden op de wijze van uitdrukking. Ik heb de woorden die daarop wijzen onderstreept.

Ten eerste: *nicht sowohl....sondern* is een vermenging van *nicht sowohl....als* en van *nicht....sondern*. Het tweede is het juiste, zoodat we krijgen: »Ik noem alle kennis transscendentaal, die zich bezig houdt niet met voorwerpen, maar met de wijze, waarop we voorwerpen kennen", of »met de soort van kennis, die we van voorwerpen hebben."

1) Hartenstein III, pag. 49.

Tot zoover is de gedachte juist, maar nog niet volledig; want transscendentale kennis houdt zich niet bezig met iedere soort van kennis, maar alleen met kennis a priori.

En weer kwamen er bij Kant twee of drie gedachten op nl. die van een »Erkenntnissart von Gegenständen, welche a priori *möglich ist*, of nog juister alleen *ist*, en die van een »Erkenntniss von Gegenständen, sofern diese a priori möglich ist." En weer vermengde hij deze gedachten en schreef: »Erkenntnissart von Gegenständen, sofern *diese* a priori möglich ist"; waarbij *diese* grammaticaal moet terugwijzen op »Erkenntnissart" en, voor zoover ik zie, geen zin geeft. De twee vermengde gedachten hebben ieder een goeden zin en wel nagenoeg denzelfden; ik geef de voorkeur aan de eerste, omdat ze duidelijker en directer is.

Wanneer wij nu nog de laatst onderstreepte woorden der definitie *sein soll* — die ik niet begrijp, omdat ik uit den samenhang niet kan opmaken, van wiens bewering hier gesproken wordt — vervangen door een eenvoudig *is*, dan krijgen we de volgende definitie: »Ik noem alle kennis transscendentaal, die zich bezig houdt niet met de voorwerpen, maar met *die* soort van onze kennis van voorwerpen, welke a priori mogelijk is."

Dan is »Transscendentalphilosophie" de philosophie van de kennis a priori van voorwerpen, »transscendentale Aesthetik" de leer van de waarneming of aanschouwing a priori, »transscendentale Logik" de logica van de kennis a priori van voorwerpen enz.; de gegeven definitie is werkelijk in een aantal gevallen toepasselijk. En dat ze ook inderdaad een deel der gedachten van Kant uitdrukt, blijkt behalve uit haar toepasselijkheid ook hieruit, dat hij haar later nog eens nadrukkelijk herhaalt. Wel niet geheel onveranderd — dat zou te veel gevergd zijn —, maar toch met slechts één, hoewel niet onbelangrijke, wijziging of aanvulling. Op de volgende wijze:

»En hier maak ik een opmerking, die haar invloed doet voelen op alle volgende beschouwingen, en die men goed in gedachte moet houden, namelijk: dat niet iedere kennis

a priori transscendentaal (d. i. a priori (1) betrekking hebbend op de mogelijkheid van kennis a priori of op het gebruik daarvan) genoemd moet worden, maar slechts die, waardoor we inzien, *dat* en *hoe* zekere voorstellingen (aanschouwingen en begrippen) alleen a priori aangewend worden of mogelijk zijn. Daarom is noch de ruimte noch eenige geometrische bepaling a priori daarvan een transscendentale voorstelling, maar men kan slechts transscendentaal noemen deze kennis, dat deze voorstellingen heelemaal niet van empirischen oorsprong zijn en de mogelijkheid, hoe (dat?) deze toch a priori betrekking kunnen hebben op de voorwerpen der ervaring." 2)

Men ziet het, hier is transscendentale kennis niet langer *kennis van kennis a priori*, maar *kennis a priori van kennis a priori*, dat is dus kennis a priori in de tweede macht. En ook in dezen zin wordt de term door Kant gebruikt b.v. in »transscendentale Deduction der reinen Verstandesbegriffe." De zuivere verstandsbegrippen zijn kennis a priori, en de deductie hiervan kan dus transscendentaal heeten, als ze ook a priori is.

Onmiddellijk op de aangehaalde plaats volgt echter een volzin, waarin het woord transscendentaal in andere beteekenis wordt gebruikt.

»Evenzoo", zegt Kant, »zou het gebruik van de ruimte van voorwerpen überhaupt (d. i. van dingen-op-zich-zelf) ook *transscendentaal* zijn; maar is het alleen beperkt, tot voorwerpen van de zintuigen, dan heet het *empirisch*."

Klaarblijkelijk beteekent het hier niet »betrekking hebbend op kennis a priori" of »a priori betrekking hebbend op kennis a priori." Het krijgt zijn beteekenis door de tegenstelling met empirisch: en zooals dit beteekent: »hoorende bij of in, betrekking hebbende op, afhangende van de erva-

1) Er staat bij Kant slechts eenmaal *a priori* en wel zoo, dat het niet duidelijk is, waarop het betrekking heeft, op «kennis" of op »betrekking hebbend". Het komt mij voor, dat uit het vervolg blijkt, dat het met beide moet verbonden worden. Kant schrijft: »die Möglichkeit der Erkentnis oder der Gebrauch derselben a priori betreffend."

2) Hartenstein III, pag. 85.

ring" of eenvoudig: »van de ervaring", zoo zou dus ook transscendentaal moeten beteekenen: »hoorende bij of in, betrekking hebbende op, afhangende van het transscendente", of eenvoudig: »van het transscendente", d. i. van datgene, wat de ervaring te boven gaat, wat onafhankelijk is van de ervaring.

Behalve van het transscendentale gebruik van ruimte en tijd spreekt Kant op volkomen gelijke wijze ook van het transscendentale gebruik der zuivere verstandsbegrippen, daarmee bedoelende, dat men de zuivere verstandsbegrippen — in overeenstemming waarmede wij, volgens hem, de wereld der ervaring hebben geconstrueerd, en die dus alleen voor deze wereld gelden — ook gebruikt voor de wereld der dingen-op-zich-zelf.

Het woord transscendentaal schijnt dus werkelijk de beteekenis te hebben van »betrekking hebbende op het transscendente." Dit wordt dan ook beweerd b.v. door Eduard von Hartmann 1), die meent zelf het woord altijd in dien zin te gebruiken, en die zelfs van oordeel is, dat deze zin de eenige is, die met de oorspronkele bedoeling van Kant overeenkomt.

En op het eerste gezicht schijnt er werkelijk niets tegen om aan te nemen, dat het woord door Kant gebruikt wordt in dezen zin, die bovendien overeenstemt met de etymologische beteekenis. Bij nader inzien zijn er echter een paar bezwaren nl. ten eerste, dat de term in deze beteekenis vrij overtollig is en ten tweede, dat we met vrij groote waarschijnlijkheid kunnen uitmaken, dat het niet in de bedoeling van Kant gelegen heeft het onderscheid, dat von Hartmann wil, te maken.

De term is in deze beteekenis vrij overtollig; want wat is er tegen, wanneer er ten minste geen dubbelzinnigheid door ontstaat, om hem in de twee genoemde gevallen — het zijn de eenige, zoo ver ik weet, waarin Kant het woord op deze wijze gebruikt — de beteekenis van transscendent te geven. Wanneer ik ruimte en tijd of de kategoriën, die van oorzakelijkheid b.v., gebruik voor de wereld der dingen-op-zich-zelf,

1) Kritische Grundlegung des transscendentalen Realismus, 3de uitgave, pag. 9.

stel ik me voor, dat er in die wereld ruimte en tijd bestaat, dat er een oorzaak in werkt en een gevolg in gewerkt wordt, en dat het gebruik, waarvan ik spreek, in die wereld plaats heeft. Al deze dingen zijn dus werkelijk transscendent. Alleen de voorstellingen, die ik er mij van maak, zouden transscendentaal kunnen heeten. Maar over die voorstellingen spreek ik in de genoemde gevallen niet; ik spreek over de dingen zelf. Die voorstellingen bovendien behooren tot de wereld van mijn ervaring en heeten dus te recht empirisch. Ik zou dus dezelfde voorstellingen, beschouwd in verband met het transscendente, transscendentaal en beschouwd buiten dat verband, empirisch moeten noemen. Een vrij overtollige en zelfs gevaarlijke, onophoudelijk tot misverstand aanleiding gevende onderscheiding, naar het mij voorkomt. Zoo is dan ook de gewone opvatting; men neemt algemeen aan, dat Kant op plaatsen als de genoemde het woord transscendentaal, gebruikt in den zin van transscendent.

Dat dit werkelijk de bedoeling van Kant was, blijkt in de tweede plaats uit passages, waar dit woord geen andere beteekenis *kan* hebben dan die van transscendent. B.v.

»Zij moeten dus" — er is sprake van den influxus physicus d. i. den invloed van de stof op den geest — »volgens onze beginselen hun theorie daarop richten, dat datgene, wat het ware (*transscendentale*) voorwerp van onze uitwendige zintuigen is, niet de oorzaak kan zijn van die voorstellingen (verschijnselen), die wij bedoelen met den naam stof. Daar nu echter niemand met reden kan beweren iets te weten van de *transscendentale* oorzaak der voorstellingen van onze uitwendige zintuigen, zoo is hun bewering geheel zonder grond." 1)

En op een andere plaats:

»Intusschen kunnen wij de bloot *intelligibele* 2) oorzaak van de verschijnselen in hun geheel het transscendentale object noemen, alleen om iets te hebben, dat correspondeert met de zinnelijkheid als ontvankelijkheid" 3). Kant bedoelt: dat

1) Hartenstein III, pag. 610 en 611.
2) d. i. transscendente.
3) Hartenstein III, pag. 349.

als iets actiefs, als werkende oorzaak correspondeert met de zuiver passief ontvangen gewaarwordingen.

Op beide plaatsen kunnen transscendentale of intelligibele oorzaak en transscendentaal object niets anders beteekenen dan oorzaak en object, onafhankelijk van alle ervaring d. i. transscendente oorzaak en transscendent object. Waarom dan op andere plaatsen onnoodig daaraan een andere beteekenis toegeschreven en zoo de onvastheid van terminologie bij Kant nog grooter gemaakt dan ze ontwijfelbaar is?

Dat hiertoe geen reden bestaat, wordt bevestigd door een merkwaardige plaats, waar Kant uitdrukkelijk deze verklaring van transscendentaal geeft. We lezen daar het volgende: 1)

»Wij willen de grondstellingen, wier gebruik geheel en al blijft binnen de grenzen van mogelijke ervaring, *immanente*, diegene echter, welke, naar men beweert, die grenzen overschrijden, *transscendente* grondstellingen noemen. Ik versta onder deze echter niet het *transscendentale* gebruik of misbruik der kategorieën, hetwelk enkel en alleen een fout is van de niet behoorlijk door kritiek beteugelde oordeelskracht, die niet genoeg let op de grenzen van het gebied, waarop alleen het aan het zuivere verstand geoorloofd is zijn spel te drijven; maar werkelijke grondstellingen, die van ons eischen alle grenspalen omver te halen en ons een geheel nieuw gebied aan te matigen, dat nergens grenzen erkent. Daarom zijn *transscendentaal* en *transscendent* niet hetzelfde. De grondstellingen van het zuivere verstand, die we boven voordroegen, moeten alleen van empirisch en niet van transscendentaal, d. i. *over de grenzen der ervaring heenreikend*, gebruik zijn. Een grondstelling echter, die deze grenzen wegneemt, ja zelfs beveelt ze te overschrijden, heet *transscendent*."

Volgens deze definitie dus is *transscendentaal* zooveel als *onopzettelijk transscendent*, een eenigszins zonderlinge beteekenis voor een kunstterm in de wijsbegeerte, maar toch een beteekenis, die Kant er hier uitdrukkelijk aan toekent. Tevens

1) Hartenstein III, pag. 245 en 246.

blijkt, dat beide termen beteekenen *betrekking hebbende op het transscendente*, de eene opzettelijk, de andere onopzettelijk. En wanneer Kant aan transscendent de beteekenis geeft van *betrekking hebbende op het transscendente*, dan is het zeker wel zeer onwaarschijnlijk, dat hij, zooals von Hartmann meent, voor die beteekenis een afzonderlijk woord zou hebben uitgedacht.

Het zou niet moeilijk zijn nog een paar beteekenissen op te noemen, waarin het woord *transscendentaal* door Kant gebruikt wordt. Ik wijs bijv. op de boven 1) aangehaalde passage uit het hoofdstuk »Von der Amphibolie der Reflexionsbegriffe." Daar schijnt transscendentaal genoemd te worden alles, wat onderscheid maakt tusschen de verschillende deelen van ons kenvermogen. Maar het gezegde is voldoende om te doen zien, dat de beteekenis van transscendentaal bij Kant niet constant is. Ze is dat zoo weinig, dat de commentatoren den raad geven haar telkens uit den samenhang op te maken, d. i. er naar te gissen.

En zooals het is met transscendentaal, zoo is het met zeer vele kunsttermen, die Kant gebruikt. Men begrijpt, welk een reusachtig bezwaar dit is voor het verstaan van zijn werken. Deze worden hierdoor onverstaanbaar voor den leerling en een bron van eindelooze twisten tusschen de uitleggers; iedere ketter vindt in Kant zijn letter.

Dit wordt nog sterker door een andere eigenaardigheid van de geschriften van Kant, de laatste, die ik wil bespreken, nl. door hun groote inconsequentie. Ik heb daarbij natuurlijk niet het oog op werken, in ver uiteenliggende tijden geschreven, maar op boeken, behoorende tot hetzelfde tijdperk, op de »Kritik der reinen Vernunft" bijv. en op de »Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik", of op beweringen voorkomende in éénzelfde boek, bijv. in de „Kritik d. r. V."

De bedoelde inconsequenties hebben bovendien betrekking op zaken, die voor het systeem van Kant van het grootste belang zijn, en zijn dus van dat systeem een zeer ernstige fout. Laat ik er enkele van opnoemen.

1) Zie boven pag. 5 vlg.

Zijn alle verbindingen tusschen gewaarwordingen het werk van het verstand of brengen ook reeds de zintuigen dergelijke verbindingen tot stand? Is een deel van die verbindingen misschien zelfs reeds in de ruwe stof der gewaarwordingen gegeven; wordt er in ieder geval naar aanleiding van deze toe geconcludeerd? Kant zegt, zooals we boven 1) gezien hebben, beide of liever: nu eens het een, dan weer het ander. Toch is de zaak voor zijn systeem van het grootste belang; dit staat of valt met de aanneming of verwerping van een dezer alternatieven.

Gelden de zuivere verstandsbegrippen, de kategorieën, alleen voor de wereld der ervaring of zijn ze ook een uitdrukking voor de betrekkingen in de wereld van het transscendente? Kant *zegt* tot vervelens toe het eerste en verzekert het telkens en telkens weer met den meesten nadruk, maar zelf aarzelt hij nooit om, wanneer dat zoo uitkomt, te *handelen*, d. i. te redeneeren en te concludeeren in overeenstemming met het laatste. De voorbeelden daarvan zijn in de „Aesthetik" en „Dialektik" zeer talrijk, minder talrijk in de „Analytik", waarschijnlijk omdat hij zich daarin opzettelijk bezig hield met de zuivere verstandsbegrippen, en de eischen, waaraan ze volgens het systeem moesten voldoen, dus in zijn bewustzijn op den voorgrond stonden. Laat ik één voorbeeld van deze inconsequentie opnoemen, te gelijk een voorbeeld van de inconsequentie zijner opvatting van het ding-op-zich-zelf.

Bijna zoo oud als de »Kritik d. r. V." zelf is reeds de opmerking, dat men *zonder* de dingen-op-zich-zelf niet in het systeem van Kant kan komen en er *met* die dingen niet in kan blijven. Hierom nl., omdat de reden voor het aannemen daarvan geen andere kan zijn dan deze, dat men een oorzaak vraagt voor de gewaarwordingen, omdat we anders, zooals Kant — zich volgens zijn gewoonte tevreden stellend met een woordargument en niet zoekend naar een zakelijk argument — zegt: »de ongerijmde stelling zouden moeten aannemen, dat een verschijnsel bestond zonder iets dat ver-

1) Zie boven, pag. 6 en 22.

schijnt 1)." En meent men deze oorzaak te vinden in het transscendente, in iets dat verschijnt, dan kan de voorstelling die men zich van de zaak maakt, geen andere zijn dan deze, dat het ding-op-zich-zelf onmiddellijk of middellijk inwerkt op onzen geest als ding-op-zich-zelf, en dat de daardoor veroorzaakte wijzigingen zich aan ons bewustzijn vertoonen als gewaarwordingen. Het aannemen van dingen-op-zich-zelf onderstelt dus de geldigheid van de kategorie der oorzakelijkheid voor betrekkingen in het transscendente en behalve deze natuurlijk ook die van bestaan of werkelijkheid; het leidt er dus noodzakelijkerwijze toe om ook aan de overige kategorieën transscendente geldigheid toe te kennen, en komt derhalve neer op een bankroet van het heele systeem — zooals trouwens reeds bij het leven van Kant beweerd werd. Dit is, naar het schijnt, nooit tot het bewustzijn van Kant doorgedrongen : zóó weinig placht hij zich rekenschap te geven van de consequenties van zijn eigen systeem.

Zeer duidelijk blijkt dit uit zijn verschillende opvattingen van het ding-op-zich-zelf of van de dingen-op-zich-zelf, want ook daarin, ik zeide het reeds, blijft hij zich niet gelijk. Deze opvattingen onderscheiden zich vooral daardoor van elkaar dat ze de kategorieën in verschillenden omvang toepasselijk verklaren op de dingen-op-zich-zelf. Nu maakte ik boven reeds de opmerking, dat het aannemen alleen van dingen-op-zich-zelf reeds onderstelt, dat de kategorieën van bestaan of werkelijkheid en van oorzakelijkheid op hen van toepassing zijn en dat het dus zuivere willekeur, inconsequente willekeur is de toepasselijkheid der overige kategorieën te ontkennen. Iedere beperking van die toepasselijkheid is dus — eens aangenomen dat de dingen-op-zich-zelf er zijn — een inconsequentie. Het is werkelijk min of meer komisch om te zien, hoe Kant dit in het geheel niet schijnt te begrijpen en op verschillende plaatsen verschillende beperkingen aan die toepasselijkheid stelt. Laat ik dit door enkele voorbeelden trachten aan te toonen.

1) Hartenstein III pag. 23.

Vooraf echter nog een opmerking.

Het is van de dagen van Schopenhauer af tot heden 1) toe gewoonte om het verschil, tusschen de eerste en de tweede uitgave der »Kritik," dat er ongetwijfeld bestaat, in het bizonder ten opzichte van het punt, dat we nu bespreken — om dit verschil schromelijk te overdrijven. Men stelde en stelt het voor, alsof de eerste uitgave is een vrij consequente uiteenzetting van het systeem van Kant, en de tweede niet veel meer dan een karikatuur daarvan. Dit nu is m. i. beslist onjuist; en dit zal, naar ik meen, voor het nu besproken punt blijken, uit de zoowel aan de eerste als aan de tweede uitgave ontleende, aanhalingen, die ik zal doen.

De eerste aanhaling ontleen ik aan de eerste uitgave. In de tweede komt ze niet meer voor. Kant spreekt over de verhouding van lichaam en geest. Aldus 2):

»Ofschoon nu echter uitgebreidheid, ondoordringbaarheid, *samenhang* en beweging, kortom alles, wat uitwendige zintuigen ons maar kunnen aanbieden, geen gedachte, gevoel, neiging of wilsbesluit zijn of deze in zich zullen bevatten, daar deze nergens voorwerpen zijn van uitwendige aanschouwing; zoo zou toch wel dat *iets*, dat aan de uitwendige verschijnselen ten gronde ligt, dat ons zintuig zoo »afficirt", dat het de voorstellingen krijgt van ruimte, stof, vorm enz., dit *iets*, beschouwd als »noumenon" (of beter als transscendentaal voorwerp), zou toch ook wel tegelijk het onderwerp der gedachten" (d. i. de geest) »kunnen zijn, ofschoon wij door de wijze, waarop onze uitwendige zintuigen daardoor »afficirt" worden, geen aanschouwing van voorstellingen, willingen enz. krijgen, maar slechts van ruimte en de bepalingen daarvan. Dit *iets* echter is niet uitgebreid, niet ondoordringbaar, niet *samengesteld*, omdat al deze eigenschappen slechts betrekking hebben op de zinnelijkheid en de aanschouwing daarvan, voor zooverre wij door dergelijke (ons overigens onbekende) voorwerpen »afficirt" worden."

1) Men zie o.a. Kuno Fischer. Geschichte der neueren Philosophie III. Dritte Auflage. pag. 570 vlg.

2) Hartenstein III, pag. 592.

Ofschoon aan het slot van deze aanhaling onverwacht van voorwerpen in het meervoud gesproken wordt, is het toch duidelijk, dat hier geen sprake is van dingen-op-zich-zelf, even groot in aantal als empirische voorwerpen of verschijnselen. Het *iets*, dat aan de uitwendige verschijnselen ten gronde ligt, is volkomen vaag en onbepaald, niet *samenhangend* en niet *samengesteld*, zooals uitdrukkelijk gezegd wordt, maar toch iets, waarop in ieder geval de kategorieën van bestaan of werkelijkheid en van oorzakelijkheid toepasselijk zijn.

De beide volgende aanhalingen worden zoowel in de eerste als in de tweede uitgave aangetroffen. In de eerste daarvan lezen wij 1):

»Intusschen kunnen wij de bloot intelligibele" (d. i. transscendente) »*oorzaak der verschijnselen* in hun geheel het transscendentale object noemen, alleen om iets te hebben, dat correspondeert met de zinnelijkheid als een ontvankelijkheid. Aan dit transscendentale object kunnen wij allen omvang en *samenhang* van onze mogelijke waarnemingen toeschrijven, en zeggen: dat het vóór alle ervaring op zich zelf gegeven is."

Hier wordt aan het transscendenteele object niet alleen bestaan of werkelijkheid, maar ook *samenhang*, d. i. eenheid en veelheid toegeschreven en begaat Kant dus in de eerste uitgave de beweerde inconsequentie, van wier voorkomen in de tweede uitgave men hem een verwijt maakt.

En de tweede luidt als volgt 2):

»Het verstand beperkt dus de zinnelijkheid, zonder daarom zijn eigen gebied te vergrooten, en terwijl het gene waarschuwt zich niet aan te matigen zich bezig te houden met dingen-op-zich-zelf, maar alleen met verschijnselen, denkt het zich een voorwerp-op-zich-zelf, maar slechts als transscendentaal voorwerp, dat *de oorzaak der verschijnselen* is (en dus zelf geen verschijnsel), en noch als grootheid, noch als werkelijkheid, noch als substantie enz. gedacht kan worden, (omdat

1) Hartenstein III, pag. 349. 2) Hartenstein III, pag. 241.

deze begrippen altijd zinnelijke vormen eischen, waarin ze een voorwerp bepalen); waarvan dus volkomen onbekend is, of het in ons of buiten ons gevonden wordt, of het *met de zinnelijkheid te gelijk opgeheven wordt* of nog over zou blijven, als we gene wegnemen."

Deze voorstelling van het ding-op-zich-zelf nadert van alle, die ik bij Kant gevonden heb — misschien zijn er nog andere, die aan mijn aandacht zijn ontgaan — het meest tot een zuiver idealistische. Alle kategorieën, behalve die van oorzakelijkheid, worden gezegd niet van toepassing er op te zijn. Zelfs die van werkelijkheid; hoewel het niet duidelijk is, hoe het er kan zijn, als het niet werkelijk is, en evenmin, hoe het *de oorzaak* kan zijn der verschijnselen, als het misschien te gelijk met de verschijnselen wordt opgeheven. Maar dit daargelaten. Kant meent in ieder geval een beschrijving van het ding-op-zich-zelf gegeven te hebben, volgens welke alleen de kategorie der oorzakelijkheid er toepasselijk op is. En deze beschrijving — zuiverder idealistisch dan de eerst aangehaalde, die alleen in de eerste uitgave voorkomt — staat evengoed in de tweede uitgave als in de eerste, die voor zoo consequent idealistisch gehouden wordt.

De vierde aanhaling, die ik ten slotte wil doen, wordt alleen in de tweede uitgave gevonden. We lezen daar het volgende 1):

»Wanneer echter de »Kritik" niet gedwaald heeft, als ze leert het voorwerp op te vatten in tweeërlei beteekenis, nl. als verschijnsel of als ding-op-zich-zelf"; volgens welke woorden er evenveel dingen-op-zich-zelf zijn als voorwerpen en als verschijnselen. Hier worden dus de kategorieën van bestaan of werkelijkheid, van oorzakelijkheid, van eenheid en van veelheid toepasselijk verklaard op de dingen-op-zich-zelf. Van de andere wordt niet gesproken, maar het zal moeilijk zijn haar toepasselijkheid te ontkennen, indien werkelijk ieder voorwerp tweeërlei beteekenis heeft, nl. een beteekenis als verschijnsel en een als ding-op-zich-zelf.

1) Hartenstein III, pag. 23.

Het zal uit het voorgaande duidelijk zijn, dat de voorstellingen, die Kant van het ding-op-zich-zelf geeft, werkelijk nog al van elkaar verschillen. En dat hij zich niet bewust is van de inconsequentie, die er voor hem ligt reeds in het aannemen alleen van het bestaan van een ding-op-zich-zelf of van dergelijke dingen in het meervoud, blijkt uit de woorden, die onmiddellijk op de laatst aangehaalde volgen: »wanneer de deductie van de verstandsbegrippen (kategorieën) juist is, en dus ook de grondstelling der causaliteit slechts toepasselijk is op dingen in den eersten zin genomen, nl. voor zoover ze voorwerpen der ervaring zijn, maar *ze in de tweede beteekenis (d. i. als dingen-op-zich-zelf) daaraan niet onderworpen zijn*, dan enz."

Men ziet het; hij meent een aantal kategoriën, misschien wel alle, op de dingen-op-zich-zelf te kunnen toepassen en toch onmiddellijk daarna te kunnen verklaren, dat de kategoriën heelemaal niet op die dingen van toepassing zijn. Zelfs niet de kategorie der causaliteit, zonder wier toepassing men zelfs niet tot het aannemen van dingen-op-zich-zelf zou kunnen komen. Het grenst inderdaad aan het ongeloofelijke.

Maar genoeg voorbeelden van inconsequentie. Ik zou ze met een aantal andere kunnen vermeerderen, betrekking hebbend op belangrijke zaken zoowel als op kleinigheden. Ze zijn een reden tot wanhoop voor de Kant-philologen en Kant-commentatoren. Deze zijn er door hem zelfs toe gekomen om te onderstellen, dat de »Kritik der reinen Vernunft" niet is een als geheel ontworpen en geschreven boek, maar een samenstel van losse aanteekeningen, door Kant op slordige wijze met elkaar verbonden of ingevoegd in een »korte schets" zonder dat hij zich daarbij behoorlijk rekenschap gaf van haar inhoud en samenhang. Die »korte schets" zou dan geweest zijn »een gemakkelijk te overzien, goed samenhangend en helder geschreven werk, welks afzonderlijke uitgave misschien bevorderlijker zou geweest zijn voor de verbreiding van Kant's philosophie dan die van de tegenwoordige »Kritik" " 1)

1) Dr. Erich, Adickes in de inleiding tot zijn uitgave van de »Kritik der einen Vernunft", pag. XXII.

De methode is aan klassieke philologen niet onbekend. Jammer slechts, dat er, indien men alles schrapt, wat Kant onwaardig is, niet zoo heel veel en in geen geval een samenhangend geheel overblijft, omdat de schoolsche en bedervende systematiek, de verwarde terminologie en de tallooze tegenstrijdigheden niet alleen bijzaken, maar ook hoofdzaken betreffen, en het dus onmogelijk is een »korte schets" van den begeerden aard te reconstrueeren.

Adickes besluit dan de uiteenzetting zijner meening op de volgende wijze 1):

»Voor menigeen zullen misschien deze gronden niet voldoende zijn om de vervaardiging van de verschillende stukken der »Kritik" in verschillende tijden te stellen. Dan echter make hij zich duidelijk, van welke ongehoorde en onverklaarbare nalatigheid en zorgeloosheid in de ontwikkeling der gedachten, van welke onbeschaamdheid tegenover den lezer hij Kant beschuldigt door de onderstelling, dat deze zich schuldig gemaakt heeft aan zooveel tegenstrijdigheden, herhalingen, fouten in de rangschikking en ongemotiveerde of zelfs onjuiste verbindingen in een boek, waaraan hij ononderbroken en rustig heeft doorgewerkt. Geheel anders bij de tegengestelde meening. Daarbij wordt alles psychologisch volkomen begrijpelijk door de goed geconstateerde en bekende onverschilligheid van den ouden, kritischen (?) Kant voor den uitwendigen vorm zijner geschriften. Wat bij de eerste meening onjuist of ten minste zeer onhelder denken was, is volgens de laatste slechts eene (natuurlijk niet scherp genoeg te veroordeelen) zorgeloosheid bij het invoegen van nieuwe stukken in den ouden samenhang."

Ik kan niet zien, dat de zaak er voor Kant beter op wordt door de onderstelling van Adickes. Men moet niet vergeten, dat de tegenstrijdigheden ook hoofdzaken betreffen. En dat de eerste eisch te stellen aan een wijsgeer, die beweert een nieuwe wijsbegeerte te leeren, deze is, dat hij zelf een goed inzicht heeft in zijn systeem, dat hij het doorziet, en dat

1) t. a. p. pag. XXIV en XXV.

tengevolge daarvan de hoofdzaken van dat systeem hem overal en altijd voor den geest staan of hem door de geringste aanleiding voor den geest geroepen kunnen worden. Had Kant een zoodanig inzicht in zijn eigen systeem gehad, dan was het onmogelijk geweest, dat hij zoo talrijke stukken, strijdig met de grondgedachten daarvan, zelfs had kunnen schrijven, laat staan dat hij ze zou hebben ingevoegd in een samenhang, waarin ze niet pasten. Hoe men de zaak ook wende, of men de onderstelling van Adickes wil aannemen of niet, dit blijkt ten duidelijkste, dat die grondgedachten Kant niet altijd, misschien slechts zelden en waarschijnlijk nooit volledig en in hun consequenties, duidelijk voor den geest stonden; dat hij niet leefde in zijn philosophisch systeem en dat dit dus niet het hoofddoel was, waarom hij boeken over philosophie schreef.

Daarover straks nog een woord; eerst nog iets over de hypothese van Adickes. Deze is, afgezien van de algemeene bezwaren tegen dergelijke hypothesen, m. i. onjuist om twee redenen.

Ten eerste omdat het voorkomen van inconsequenties, tegenstrijdigheden, herhalingen enz. in het boek als geheel, in het groot m. a. w., geheel in overeenstemming is met de geheele wijze van schrijven van Kant, ook in het klein. Men herleze de bovenaangehaalde bladzijden uit het hoofdstuk »Von der Amphibolie der Reflexionsbegriffe", en stelle zich de vraag, of iemand, die zoo maar zit te schrijven en maar voortschrijft, zonder dat hij eigenlijk goed weet, wat hij wil zeggen, en die ten gevolge daarvan zich zelf met kleine variaties voortdurend herhaalt, zonder dat hij er ooit toe komt precies te zeggen, wat hij eigenlijk bedoelt; of zoodanig iemand in staat is in een grooteren samenhang den draad van een gedachtengang stevig vast te houden, zoodat hij in zijn uitspraken zichzelf gelijk blijft. Het komt mij onmogelijk voor; uit dergelijke passages blijkt m.i., dat de fouten, waarop in het voorgaande is gewezen en tot wier verklaring en verontschuldiging Adickes zijn hypothese heeft gemaakt, ten nauwste samenhangen met den geheelen verstandelijken aanleg van Kant, welke niet was die van een groot philosoof. Maar

misschien is dit oordeel door mijn tegenzin tegen de zeurige manier van schrijven van Kant eenigszins subjectief gekleurd. Ik beroep me dus liever op een tweede, een objectief argument, waardoor echter het eerste krachtig wordt gesteund.

Het is dit, dat er tegenstrijdigheden enz. voorkomen in passages, die onmogelijk *kunnen* bestaan uit op verschillende tijdstippen geschreven deelen, omdat de tegenstrijdigheden noodzakelijk zijn voor het doel der passage als geheel. Zoo in de boven 1) aangehaalde passage de twee tegenstrijdige beweringen, dat de dingen-op-zich-zelf oorzaken zijn der verschijnselen en dat de kategorie der oorzakelijkheid niet op hen toepasselijk is. Beide beweringen zijn noodig voor het betoog der stelling, dat de wil niet-vrij is als verschijnsel, maar vrij als ding-op-zich-zelf, een stelling, zooals men weet, waaraan Kant de grootste waarde toekende en die hij in de bladzijden onmiddellijk volgende op de genoemde tegenstrijdigheden met behulp daarvan trachtte te betoogen.

Maakt het eerste argument, als het juist is, de hypothese van Adickes onnoodig, het tweede maakt haar voor plaatsen als de genoemde onmogelijk en voor de andere onnoodig en onwaarschijnlijk.

De zaak is echter van niet zeer groot belang. Belangrijker is de opmerking, waarvan ik door haar ben afgedwaald, nl.: dat in ieder geval duidelijk bleek, dat de beoefening der wijsbegeerte niet het hoofddoel was van Kant's werkzaamheid, maar slechts een middel tot zijn hoofddoel. Wat dat hoofddoel was, dit zegt hij vrij duidelijk in dezelfde voorrede voor de tweede uitgave, waaruit ik zoo even citeerde.

»Ik kan dus", zegt hij 2), »*God*, *vrijheid* en *onsterfelijkheid* ten behoeve van het noodzakelijk gebruik mijner rede niet eens *aannemen*, indien ik niet te gelijk aan de speculatieve rede haar aanmatiging van buitengewoon inzicht *ontneem*.... Ik moet dus het *weten* opheffen om plaats te krijgen voor het *geloof*, en het dogmatisme der metaphysica d.i. het voor-

1) Men zie pag. 41 en 42.
2) Hartenstein III, pag. 24 en 25.

oordeel, dat men in haar verder kan komen zonder kritiek der zuivere rede, is de ware bron van alle met de moraliteit strijdig ongeloof, dat altijd zeer dogmatisch is. — Wanneer het dus niet moeielijk is de nakomelingschap een erfenis na te laten door het vervaardigen eener systematische metaphysica op den grondslag van de »Kritik der reinen Vernunft", dan is dit geen geschenk, dat gering geacht moet worden, ... vooral niet, als men let op het onschatbare voordeel, dat men voor altijd op Socratische manier d.i. door het duidelijkste bewijs van de onwetendheid der tegenstanders, *een einde maakt aan alle tegenwerpingen tegen zedelijkheid en godsdienst*".

En deze zinnen schreef Kant neer niet vóór het begin of na de eerste voltooiing van zijn werk, nadat hij zich de hoofdstrekking daarvan misschien met eenige moeite voor den geest had gehaald, maar na een omwerking voor een tweede uitgaaf, nadat hij rustig had kunnen nagaan, welke invloed door dat werk was uitgeoefend en in hoe verre deze overeenkwam met het doel, dat hij er mee had gehad. We moeten wel aannemen, dat hij, op zoodanig tijdstip sprekende over zijn doel, dit met juistheid en nauwkeurigheid aangeeft. Zoo ooit, dan was het toen daarvoor de geschikte gelegenheid.

Er is dus m.i. geen twijfel mogelijk; het hoofddoel van Kant was niet het scheppen van een nieuwe wijsbegeerte, maar het redden van godsdienst en zedelijkheid, die hij door het dogmatisme en het scepticisme van zijn tijd bedreigd achtte. Hij was dus niet in de eerste plaats philosoof, maar vóór alles theoloog en moralist; zijn belangstelling in de wijsbegeerte, zelfs gebracht in den vorm van zijn eigen systeem, was altijd maar secundair.

Nemen we dit aan, dan worden zijn talrijke inconsequenties in hoofdzaken tegelijk èn begrijpelijker èn vergefelijker. Maar het wordt tevens onmogelijk hem als philosoof langer dien rang toe te kennen, dien zijn vereerders en allen die hen heel of half gedachteloos napraten, hem geven. Dit wil niet zeggen, dat ik God, vrijheid en onsterfelijkheid of het geloof daaraan onbestaanbaar acht met de philosophie;

het beteekent alleen, dat de begeerte, de overheerschende begeerte om deze te redden onbestaanbaar is met een grondige beoefening der wijsbegeerte, omdat onze begeerten geen invloed behooren te hebben op onze wijsgeerige overtuigingen, en omdat alleen zij werkelijke philosofen kunnen zijn, die dezen invloed òf geheel òf bijna geheel — laten we niet veeleischend zijn — kunnen buitensluiten.

Bedrieg ik me niet, dan heeft deze verklaring van Kant's talrijke inconsequenties enz. veel grooter waarschijnlijkheid dan de bovengenoemde van Adickes en anderen, terwijl deze laatste bovendien, zooals ik reeds opmerkte, eigenlijk niets verklaart en niets excuseert.

Ik keer terug tot het punt, vanwaar ik in den beginne ben uitgegaan.

We waren tot de conclusie gekomen, dat de legende, waardoor één bepaald persoon gemaakt wordt tot *de* groote, *de* eenige philosoof, een toestand schept niet zonder gevaar voor de wijsbegeerte; dat een dergelijke toestand het dikwijls noodig maakt dien eenigen philosoof te bestrijden en te halen van het hooge voetstuk, waarop hij door fanatieke en dus onverstandige vereerders was gezet. En we beweerden, dat het genoemde gevaar dubbel groot en dus de bestrijding dubbel noodig is, als men Kant tot dien eenigen philosoof maakt, omdat diens geschriften zich onderscheiden door een aantal eigenaardigheden van vorm en inhoud, waardoor de suggestieve invloed, door een dergelijke legende uitgeoefend, nog verderfelijker wordt.

We hebben achtereenvolgens eenige van die eigenaardigheden besproken en als zoodanig leeren kennen: de ingewikkeldheid, onduidelijkheid, breedsprakigheid en verwardheid van zijn stijl, waardoor zijn geschriften moeilijk verstaanbaar worden en door een groot deel zijner lezers, zelfs na herhaalde lezing, slechts half of minder dan half worden begrepen; het gemis aan logica, waarvan vele plaatsen getuigen; de gewoonte om een zelfde zaak een onbepaald aantal malen te

herhalen; een overdreven voorliefde voor systematiek en kunsttermen, waardoor de inhoud er komt voor het systeem en de kunsttermen, niet het systeem en de kunsttermen voor den inhoud; de slechte gewoonte om te redeneeren met woorden in plaats van met gedachten; groote onvastheid in het gebruik der kunsttermen, waardoor de meeste er van in twee, drie of meer beteekenissen voorkomen; en ten slotte: groote inconsequentie in zaken, die voor zijn systeem van het grootste belang zijn, zoodat het dikwijls niet moeielijk is èn een bepaalde meening èn het tegendeel daarvan uit de geschriften van Kant te lezen.

Al deze eigenaardigheden werken in dezelfde richting; ze maken een goed begrijpen òf hoogst moeielijk òf zelfs onmogelijk en brengen den argeloozen lezer in een toestand van verdooving, waarin hij vatbaar is voor allerlei suggesties; ook voor de altijd door in de lucht zwevende, dat Kant de grootste is van alle philosofen, die ooit geleefd hebben. Men stelle zich den invloed hiervan voor op een der tijdelijke of blijvende leerlingen, waarvan ik boven sprak; op een b.v., die ook wel eens schrijft over philosophie.

Hij zal òf het niet-begrijpen aan zichzelf toeschrijven en het trachten te verbergen, òf hij zal zichzelf wijsmaken, dat hij wèl begrijpt. Het onmiddellijk resultaat is in beide gevallen hetzelfde. Als hij schrijft over de wijsbegeerte van Kant, zullen er geen bepaalde en duidelijke denkbeelden voor den dag komen, maar phrases, stichtelijke lectuur, zou men kunnen zeggen, die de mede-bewonderaars in een aangename stemming brengt, maar met philosophie niets dan den naam gemeen heeft. De voorbeelden hiervan zijn buitengewoon talrijk zoowel in ons landje, als in het land zelf der philosofen, zooals men Duitschland ironisch wel eens noemt. Het behoeft geen betoog, dat dit de ontwikkeling der wijsbegeerte niet bevordert, maar tegenhoudt. En het maakt, dat een bestrijding van den invloed van Kant, een afrekening met diens systeem niet alleen nuttig is, maar dikwijls zelfs noodzakelijk. Dit is het deel waarheid m.i. bevat in de bewering, waarmede ik deze inleiding ben begonnen.

Men vraagt misschien, hoe het mogelijk is, dat de wijsbegeerte van Kant, in weerwil van al haar fouten, den invloed heeft gekregen en behouden, dien ze zoo langen tijd heeft gehad en ook thans nog heeft. Het is zeer moeielijk kort op die vraag te antwoorden. Men zou er een boek over kunnen schrijven. Toch wil ik met een enkel woord wijzen op een paar oorzaken, die dit althans voor een deel begrijpelijk maken.

De eerste is zijn bestrijding en weerlegging der metaphysica van Wolff-Leibnitz, die in zijn tijd in Duitschland de heerschende was. Het is Kant in dit opzicht gegaan als de meeste andere wijsgeeren. In die weerlegging van het systeem van anderen en niet in het uitdenken van zijn eigen systeem bestaat zijn groote historische verdienste. Terwijl wij, om met Eduard von Hartmann te spreken 1), »tegenwoordig datgene, wat hij kritiseerde, nog slechts spot, maar niet meer ernstige weerlegging waard kunnen achten, was die weerlegging toen een gebeurtenis van historische beteekenis, die voldeed aan een behoefte van den tijd, en daardoor den grond legde voor Kants roem; een gebeurtenis, die hem den eeretitel van den »Alleszermalmer" verschafte en een gunstig vooroordeel deed ontstaan voor zijn positief werk."

Een tweede oorzaak is zeker van niet minder gewicht. Men meende, dat door de wijsbegeerte van Kant voor goed een einde was gemaakt aan den strijd tusschen geloof en wetenschap. Dit blijkt duidelijk uit de in de laatste jaren openbaar gemaakte brieven. In vele daarvan betuigt men Kant dank, omdat hij — ik wil zijn eigen woorden gebruiken — het *weten* heeft opgeheven om plaats te krijgen voor het *geloof.* Het is zeer waarschijnlijk, dat deze oorzaak een veel duurzamer werking heeft gehad dan de eerstgenoemde, ja, dat ze ook in onzen tijd nog doorwerkt. Heeft men niet, nog niet zoo heel lang geleden en niet geheel zonder recht, Kant den philosoof van het Protestantisme genoemd? Ofschoon — als een roem eens gevestigd is, is er slechts weinig toe noodig om hem te bestendigen, maar veel om hem te vernietigen; daarvoor

1) Kant's Erkenntnisstheorie und Metaphysik, pag. 71.

zorgen de gedachtelooze bewonderaars en de helden der phrase.

Dan is er nog een derde oorzaak, die misschien meer dan één der vorige twee bijgedragen heeft zoowel tot het ontstaan als tot het voortbestaan van Kants roem. Ik kan die oorzaak niet beter omschrijven dan met de woorden van Hume 1):

»Al wat den schijn heeft van een paradox en in strijd is met de eerste en meest spontane begrippen der menschheid wordt dikwerf met graagte aanvaard door wijsgeeren als iets, dat de meerderheid aantoont van hun wetenschap, die in staat was meeningen te ontdekken, zoo ver af staande van de meeningen der groote menigte. Aan den anderen kant geeft alles, wat verwondering en bewondering veroorzaakt, als het ons wordt meegedeeld, zooveel voldoening aan den geest, dat hij aan deze aangename aandoeningen toegeeft, en nooit zal overtuigd worden, dat zijn genoegen geheel en al zonder grond is. Door deze neigingen bij wijsgeeren en hun leerlingen ontstaat die wederkeerige gedienstigheid tusschen hen, waardoor de eersten zulk een menigte van vreemde en onverklaarbare meeningen ten beste geven en de laatsten daaraan zoo gemakkelijk geloof slaan."

Eén van beiden, dunkt mij: òf het was in den tijd van Hume precies als in dien van Kant en als in den onzen, òf Hume heeft met profetischen blik voorzien, wat er na hem in de wijsbegeerte zou gebeuren.

Eindelijk noem ik nog een vierde oorzaak. Na alles, wat boven gezegd is, is het niet gewaagd te beweren, dat de wijsbegeerte van Kant door zeer velen slecht begrepen wordt. Juist dit onbegrepene oefent op geesten met meer of minder mystieken aanleg — en hun aantal is in onzen tijd onrustbarend groot — een sterke aantrekking uit, nog te meer, omdat ook het mystieke element in Kant niet ontbreekt. Zoo wordt datgene, wat er toe behoorde te leiden, dat zijn wijsbegeerte verworpen werd, een reden om haar aan te

1) A Treatise of Human Nature. Uitgave van Green and Grose, Vol. I, pag. 334.

nemen en om den grooten naam, dien hij als philosoof nu eenmaal heeft, te bestendigen.

Het schijnt mij toe, dat deze vier oorzaken, waaraan nog andere zouden kunnen toegevoegd worden, voldoende zijn om het voor een groot deel begrijpelijk te maken, dat Kant, in weerwil van al zijn fouten, nog altijd doorgaat voor den philosoof bij uitnemendheid; dat ze dit voor een groot deel begrijpelijk maken, ook al neemt men aan, dat zijn systeem geen of nagenoeg geen positieve verdienste bezit.

Maar dit is in het voorgaande nog niet gebleken. Wel bleek ons, naar het mij voorkomt, dat dit systeem niet is een geheel van wijsgeerige denkbeelden van groote en blijvende beteekenis, dat het dit in ieder geval niet was in den geest van Kant, omdat dan de talrijke inconsequenties, waarop we stuiten, onmogelijk zouden geweest zijn. Daardoor is echter de mogelijkheid niet uitgesloten, dat het in onderdeelen schitterende philosophische denkbeelden van blijvende waarde bevat, die den roem van Kant vestigen op solieder grondslag dan de vier oorzaken, die ik boven heb opgenoemd. Of dit zoo is, moet blijken uit een afzonderlijk onderzoek, waarin de belangrijkste zijner denkbeelden achtereenvolgens besproken worden.

GEDICHTEN

DOOR

Dr. H. J. BOEKEN.

AAN GABRIËLE D'ANNUNZIO.

Het was Italisch weer: toen openbaarde
Zich mij van 't wit en zwart-beschrappeld blad
Een geest, die weer de wereld mij verklaarde,
Haar glansen gaf, zoo als zij nooit nog had.

Niet dat ik droomen ging van smartlooze aarde,
Niet dat ik liet mijn zuiver hart beklad
Met zwakkelingen-troost, gefemel, dat
Wel menig hoog-op-hijgend hart bedaarde.

Der smarten licht, den fellen menschen-strijd
Met machten, die u meer dan één besprongen,
Mijn vriend, mijn tijdgenoot, die met mij lijdt
Eén leed, zóó vol door geen nog uitgezongen,
Door u te geven gansch gelijk gij zijt,
Hebt gij dit hart tot nieuwe hoop gedrongen.

MAAN-NACHT-WOLKEN.

Voor Frans Mijnssen.

Luchtige wolken, als witte sneeuw-koppen
Ligt gij, gerezen hoog boven den grond,
Zonder op-glooiing, maar enkel de toppen,
Zonder landouw, die met de aarde u verbond.

Maar reeds veraêrt gij, een wit-wollen deken
Hangt gij, of grauwt gij als zwaar baldakijn,
Dan daar ook deze lucht-heevlingen weken,
Vlokken, die 't blauw, dieper blauw nog doet zijn.

Maar nu reeds vaart gij vlak heen voor Haar zelve,
Weefsels en zeilen en zwanen-gestalt,
Wordt het een schuifling van luchte gewelven
Onder de Witte, die hoog in Haar hal 't

Hooge, onverzelde, onbewogene leven
Van onbegrepen, witte Hemelsche leeft,
Nu, door al zwaarder wolkaadje dees dreven
Magische en magischer schijnselen geeft.

DECEMBER.

16 December.

Stil en traag kruipt de maand van enkel náchten.

Top Naeff: *De Stille Getuige.*

Van enkel nachten, zegt ge, waar dees maand?
Van morgens enkel, dunkt me, en avond-dalen;
Zoo dicht bijéén de gouden konings-zalen
Van stralende' opgang en hel-ondergaand

Zon-goud, dat zelfs in hoogsten middag staand
't In avond-nestjen schuilt van schuinsche stralen,
Of achter wolk-berg poost, een hooge, kale,
Door goud-zoom slechts zijn vèr verblijf verraênd.

»Toch zijn de nachten lang." — Ja, dat is waar,
Maar zie, daar gluurt de maan reeds door mijn venster,
Want, ach! mijn nachten vul ik met gemijmer,

Want anders waar dees tijd wel àl te zwaar,
Dees donkre tijd, dees nacht-maand, o December!
Voor armen bard en kunsteloozen rijmer.

SCHETSEN

DOOR

P. H. RITTER JR.

I.

TOEN ZIJ VERLATEN WAS.

Elizabeth, overdag ziek, *lag* in de opengevouwen, rooye dekens op haar ledekant. Zij lag door het open glas te kijken naar buiten, waar de daken hingen over de enge straat. Boven in de lucht woei het wat, dat de bovenruitjes van het venster trilden als ijzerdraad. 't Was morgen. *Buiten,* vlak onder de daken, hingen doeken te drogen aan latten, en in de open vensters stond bol beddegoed tegen de poppige behangseltjes. 'R stònden dunne witte wolken in de lucht, achter makaêr, en 'r tusschen, te midden van de verwarde, brokkelige pannendaken — de toren. Die klom schielijk de lucht in, de steenen scheef, wijder vaneen hoe hooger het werd, en dan de open omloop die om 'r af te vallen was. Op den omloop als een kleiner torentje het bovenblok — daar hing de klokkeklepel in, vast achter het ijzeren luikwerk.

Elizabeth richtte zich op, — dat het ledekantijzer waarin zij lag overal piepte. Zij zat daar nu, opgericht, als een pop in haar lange schoone nachtkleêren, steunend op haar zwakke armen, die stonden in het vele wit van het kussen, en waren met de lange, uit-zwierende witte mouwen omhangen.

Al wat zij om zich zag, het gele verschoten behang, de roodhouten tafel om de petroleumlamp, het groene franjekarpet over de planken vloer — en àchter het glas de bruin-

roode toren en de huizendaken, wat geschikt tegen elkaêr, het kon alleen, alleen zijn zooals *zij* het zag. Er was geen ànder, die alles wat vreemd deed worden doordat hij ook naar de dingen keek. Niemand wist het menschelijke van haar, zij zat daar als een onbruikbaar prachtig-iets, weggeborgen in een kamer, waar nooit iemand kwam.

Als zij dacht dat er opeens, in de kamer iemand strak keek, dan zag zij om — maar er wàs leêgte — het gele bestaarde behàng keek haar aan; — als zij meende geruisch te hooren van iets, dan bukte zij — maar het was zij zelf geweest, die zich bewogen had in bed — of anders de wind die achter het behang ritselde of er zand langs neêr-viel, en die er vannacht ook al was geweest.

— »Waarom kwam dan toch niemand — die met haar sprak, voor wien zij kon lèven, dat de dingen die zij van zichzelf wist, iets verborgens werden in haar gedachten?" Zij was het toch, zij zelf, die hier was, op dat doode bed, die leefde —, hier in die waterheldere kamer, waar het alleen ritselde van behangpapier. Onder haar daar lagen toch haar beenen op het laken, en daàr, boven de deken uit, daar was het toch onder haar nachtpon zacht, .. van haar borst. — Ze lieten haar tusschen de dingen alleen — alles — de slapen aan haar hoofd en haar bonzende hart — alles wat levend aan haar was, moest levend versterven." —

Daar zat ze, strak opgericht, ze leek wel statig in haar eenzaamheid, en keek op de gele behangsels, die slap bolden voor den wind.

1902.

II.

LAATSTE AVOND.

Ergens bovenuit de' toren kwam het fijne klokkengeluid en het ging de' tuin over, die tusschen de muren en hooge huizen was met stille paden en pralige roode bloemen.

Ze zaten in de warande, die aan den tuin lag, Ma stil in haar zwart kleed, dat ruischte als ze even bewoog, en vader zat heel vreemd te kijken, wat was zijn gezicht wit en wat was 't een moeie man eigenlijk. En Karel zocht aldoor maar vader z'n jas, waar 't goed zoo zacht van was, en hij wou zoo dicht bij vader zijn, maar z'n lieve vader zat stil en hulpeloos in z'n zachte koude kleêren. Ze praatten opeens over de komeet die was voorspeld, en Karel vroeg of 't nu heusch waar was. Dan lachte vader wat, maar grootma zei: »ja, we zijn op het einde der dagen." En Karel ging na' haar toe, 'n oud vrouwtje, ze lag op 'n lange' matte' stoel, in de schaduw van de warande. De anderen zag-ie om 't rooie tafelkleed, in 't licht van de lamp, en hij dacht dat grootma zei: »jongentje 't regent nou zoo zachies in de' tuin, — dat zijn nou de laatste dagen," maar ze zei 't niet.

Toen ging-ie naar boven in 't huis, en in het gaan zag hij de straat die nog daglicht was, door al de kamers heen.

In de groote speelkamer, daar zat z'n broer voor 't matglas raam te lezen, in de' grijze' schemer — hij zag 'm zitten, gebukt. »Wat moeten we doen, de wereld vergaat!" »Kom jongen, wees toch niet gek, laten we liever gaan spelen, boven, op de gang."

En ze gingen spelen in de lange gang, met steenen gebouwtjes, en deeën allebei stil hun werk.

Maar toen Ma zacht naar boven kwam in 't al donkere huis, toen dacht Karel dat het nu middenin de-nacht was en dat 't leven van de-dag doorging in de-nacht, dat er nu beneden werd gewerkt en gegeten en dat er rijtuigen en menschen waren op straat. — En 't was zoo gek, toen ze mee moesten met Ma, door 't kouwe huis en dan na' Ma's slaapkamer — daar stonden ze stil voor de linnenkast met slaperig-wakkere oogen na' de suikertjes te kijken, die grootma had neêrgelegd op het schoone goed, als belooning voor als ze zoet naar bed zouen gaan.

Najaar 1902.

III.

VONNIS.

Over het plein ging gerucht. De huizen stonden rondom, vol witte menschengezichten, en daarvoor, om het leêge blanke schavot, daar stonden de hellebaardiers, mannen van brons, waarom wat kleurig goed gehangen was. Het was of een zachte wind, die dáár wat kleêren en dunne verciering ritselen deed, af-woei van de huizen, en de bronzen mannen over de zware slappe pluimen hunner helmen veegde. — Tusschen twee rijen der hellebaardiers ging een fijne witte weg, als een looper, men wachtte tot er de eerste voeten over zouden opgelicht.

De hemel lag heel licht over de wereld, met gele zonnemoetjes, maar in de verte, waar de huizen wat vaneen weken, daar was de lucht alleen wit en stil, met twee dunne boompjes eronder.

Alles werd stil. De huizen met menschenkoppen, omheen, als wuivende kermisbehangsels, maar midden in het zonneveld, daar stonden de wachters, een volk, en de dunne vanen der lansen wapperden wat. Boven hen, als een bed, het witte schavot met zijn hoogen baldakijn, waaraan de kwasten hingen te bengelen, en tusschen de kwasten scheen vriendelijk licht van de zon.

Eerst ruischen van satijn en zijde, en ruischen van metaal daarna. Alle wachters bogen de knie, hunne lansen wezen ter aarde en hunne pluimen hingen naar den grond. De bisschop ging komen. —

Om hem werden vele gouden kruizen gedragen, en banieren, waar groote zoete heiligen in rezen. En hij zelf, kwam, in het blauwe, open middaglicht, het was zoo'n oud man, en met zijn mantel dekte hij zijn lieve' oude' baard.

En daarna stroomden al maar stoeten van pages voorbij. Fluweelen pages, ze hadden baretten op met kleine rooye

veêren en ze gingen al maar voort, heel in de laagte, alsof ze onder een luchtpoortje gingen. Maar voor iemand het wist waren hun rijen al vergaan, — en zoomaar hobbelde daar 'n wagen het plein binnen, met twee paarden ervoor. 't Waren gekke breeë paarden, met groote borsten en lange snuiten. O God, en daar op de wagen stond een wit mensch en die *hief* zijn handen, dat z'n hoofd ertusschen stond.

Toen werden de lansen de lucht-in gestoken, en alle duizend kregen ze mutsen op van stekelige witte zon. Binnenin het lansenbosch waren de priesters verdoold. Die zongen daar, in den vollen dag het laatste lied. Ze waren niet te zien, maar achterin de hooge lansenlaantjes daar vloeide aldoor zonneschijn neêr, en dààr moesten ze staan.

Het zoû gebeuren. Maar het schavot stond blank en onverstoord — de vier baldakijnstaken, omzwachteld met witte stof; zachte dingen — wijd van mekaêr, en 'r tusschen fladderde wat gordijnsel.

Middenop het gestel waren wijde mantels van priesteren en knapen, en de bisschop was'r, die als een moeder alles schikte voor den man die sterven zoû. — Eindelijk waren zij met hem klaar, en zijn hoofd hief hij uit al de witheid op — een hoofd als een masker, met een baard. En vele witte doeken en kleeden gingen hem dekken weêrom, omdat het nu het laatste was. —

En zijn arm gezicht was niet anders, toen alles aan hem was volbracht. Men toonde het hoofd, naar alle windstreken, en droeg het rond. — Maar toen begon het te rommelen in de kamers van de huizen — die waren net poppenkamertjes, met kleine ruitjes, maar er waren groote menschen in. De lucht *stond* achter de huizen. Over de ronde koppen der hellebaardiers toeterden de trompetten hun vreugde uit. Vaandels en lansen en pluimen en zachte priestermutsen wandelden dooreen, en 'r was over de koppen een geroes alsof daar een stad lag.

Eén gejubel was 'r onder de lucht, en al het volk bolderde de huizen uit en het plein op, en toen trok alles, wachters,

priesteren en volk als een schare de lage straten in, om te vieren het groot festijn.

Winter 1902.

IN DE BENARDE STAD.

voor C.

Op de te kleine raadhuispui, tusschen twee lange steenen draken, stond een jong man, heraut, neêr, in z'n straffen mantel van rood fluweel, waarover de wind in één angstige rimpeling speelde. De lokken-om-zijn-voorhoofd, als zwaar goud, hingen te wiegen in den wind, en z'n fijn gezicht zag naar de verre, glazige lucht, dieònder de zon lag.

De zon stond recht boven het plein, — dat het midden van al het volk-daar-vergaderd niet was te zien, want om hun schouders dreven de gele lichtmeren en in hun koppen stonden de lichtsterren te stekelen. Maar òm het midden was een doorschijnender geel en daar stonden de anderen in zacht licht, dat ze waren te zien; het waren vrouwen met hooge punthoeden en huiven, die hingen achterom het hoofd, vol gaten, dat je de wereld in de verte er door kon zien; — het waren kleine dikke mannen met ingezakte rooye slaapmutsen op, en lichtrooye lappen streng saêmgeknoopt om hun voorborst.

Achter het volk rezen de hongerige huizen, die gingen in straten soms wel, en kwamen daar achter makaêr te staan, met vlakke vale muren, en boven inktzwarte venstertjes.

Op het plein, onder de heete zon, kwamen de menschen allemaal donkerder, dichter bijeen, met gladdige, geel-rood glanzende vrouwen-gezichten in de vredig-afhangende huiven, waar zachte wasem tusschen moest zijn. En de huiven be gonnen vanachter plooyend te bewegen, en al de vlakke en dikke vrouwen-aangezichten kwamen vlak naast-elkaêr, net als op een afzichtelijke schilderij, maar daartusschen de vleeschbouten, de dikke armen der mannen — en de heele menigte van vleesch en kleuren zeilde schuins tegen de pui aan, waar de heraut stond met den rood-fluweelen mantel.

Want onderuit de wije witte zonstraten kwamen mèèr menschen aangetrokken, die hielden 't in d'r huizen niet uit! — Lage kleurige troepen waren 't, dikke bolle mannetjes met 'r rug gekromd en zoo'n beetje kleedsel in vouwen voor zich heen, maar verderop was het niet meer zoo te onderscheiden, en als je door sommige poortjes keek, de straten in, kon je in de verte niet meer zien of 't menschen of ratten waren.

Toen het nu zóó vol was geworden, dat er geen beweeg en rumoerigheid meer kon zijn maar een star gesper van koppen alleen, en van de koppen ging je de oogen zien alleen, die waren net als duizend visschen, — toen spreidde de heraut zijn mantel open, en hief zijn hoorn aan den bandelier, een koperen hoorn, maar hij was als blik in de zon, dat er twee witte sterren op zaten. Hij begon te blazen, maar liet zijn wangen alleen spelen met de lucht, en zette toen èèrst den hoorn van den mond, om met zijn polsen zijn mantelslippen weg te vouwen.

Toen blies hij weêr, dat het geluid gaf, heesch en jubelend. Hij moest zeggen, dat er *geen heul* was bij de oversten der stad.

Lente 1903.

IV.

TOEN KAREL ALLEEN WAS.

Na de-n-eten liep Karel niks te doen door 't huis.

't Huis was, in den zomeravond, deftig; — met z'n tapijten looper en eikenhouten trap tusschen al de dichte vensters en deuren in stilte besloten, maar overal, tot boven in 't huis, was 't 'n beetje leêg in 't nuchter licht van den vooravond, die nog heelemaal dag is- — Karel ging naar boven in 't huis, waar niemand was. Ginds lag het onderhuis — ginds lag de marmeren gang — ginds was de voordeur met de groote ruit bovenin, gewoon, in daagsch licht — hij

ging langs het trapraam, dat schemerig was van matglas, en zoo over het midden van de trap naar boven. En onder 't laag gewelf van de bovengang in 't matglas licht, daar stond Karel in z'n pasgestreken katoenen buisje. Dat was *hij* nou, zooals-ie op school was en zooals-ie 's middags an tafel zat. Zoo was-ie van beneden gekomen, zoo was-ie, overgebleven uit den dag, kleintjes en viezig, met z'n polsen die kwamen net of ze ongewasschen waren uit z'n te korte mouwen. Hij stond'r zoo oûbakken, d'r was heelemaal geen avondfeestelijkheid an'm. En overal was't zoo verbazend gewoon; tusschen de gestukadoorde wanden van de bovengang — in de grijze traphal — en over de witte lichtplekjes op het zeil van 't portaaltje. Maar binnenin 'm daar ging 't zachies op-en neêr, van 't ademen. Gek, dat hij nou alleen zelf wist dat-ie hier was. En als-ie zich omkeerde, dan was 't geluid dat er was van hem.

Met schokjes draaide-n-ie de' knop van z'n gele kamerdeurtje om. Het kamertje lag, oud en warm, in den stofschijn opgeborgen. Buiten was de gele avondlucht, die was door de gaatjes van de kanten gordijnen wat te zien. Maar binnenin waren alle dingen nog in 't zelfde licht van den heelen dag, het bloemige karpet, het bloemige voetenbankje, de stoel met de kapotte leuning en de zware tafel, waar fijn gepluis over lag uitgestrooid. Op de tafel ging Karel zitten. Zijn hoofd was in 't nog witte vensterlicht. Daar was hij nu, alleenig in 't broeierige kamertje, — bovenin huis. Hier kon-ie nou doen wat hij, zelf woû, — iets heel verbodens, — alleen voor 't vreemde dat je dat heelemaal zelf beschikte. Wat was het verbodene, hier?, nergens, in de tafellâ of in een hoek van de' schoorsteen, lag iets te snoepen. 't Was net of het verbodene was, dat-ie nou heel alleen was in zoo'n toegesloten kamertje. — 't Was eige'lijk net of-ie al iets misdaan hád, zóo als 'n stoute jongen zat-ie daar, hij heelemaàl, wat schaamachtig vies — z'n blauwe streepjesblous was wijd om 'm heen.

Heel voorzichtig liet-ie zich van de houten tafel afglijen, — dat 't even schaafde — ; wat was 't karpet opeens zàcht

onder z'n voeten — zoo echt van 'n kamer. — Sloegen ze daar met 'n deur? — s-st.... — 't Klokje stond te tikken voor den witten schoorsteenmuur. Zijn eigen hart, dat klopte. Want Karel wist wel, wat het vreemde verbodene was, waarvoor-ie heel na' boven was gegaan. — Hij liep zachtjes over het karpet naar de deur, en daar drukte-n-ie zich daar heelemaal tegenan om de sleutel in het slot zonder geluid om te draaien.

Het was nu of 't nog stiller was, binnen, nu de deur op slot was.

Toen Karel uit z'n kamerdeurtje kwam, was het huis al in duister. Maar op het portaal waren de meeste dingen nog wèl te zien, zeer bekend; het heele portaal tusschen z'n strakke, witte, muren, de leuningen van de trap, het eene, witte, trapvenster.

Hij deê 't deurtje langzaam toe, dat 'r 'n aldoor kleiner kier kwam. Toen klemde 't wat, — dat was 't eenige — dat je hoorde, in de gang. — Haastig sloop-ie naar de trap... gauw de plekken over waar-ie leven maken moest, maar al wat hij deê, het klonk precies, in de groote huisruimte waardoor hij ging.

Toen daalde hij de trap af, de duisternis in, langs de wijd-uitstaande leuningen.

Hij was nu middenop de trap, in het duister, Karel. Hier waren de trappen, hier was hij zelf met z'n handen en z'n vingers, in z'n koude linnen blous, en als hij z'n oogen toe deê, om niks van zichzelf te weten, dan was 't of alles van hem 'r nog veel meer was.

Wat hij straks met zichzelf gedaàn had, dat wist hij nou net zoo vreeselijk of 'n ander het wist. Waarom had hij nu kwaad gedaan? — dit was geen jokken, dit was geen snoepen, dit was niet iets waar je iemand wat door deê.

Nu ging hij naar beneden, naar Moeder toe en hij kon niet zeggen wat 'r nu met 'm gebeurd was en hij kon nu geen vergeving krijgen en dan stil en veilig naar bed gaan —

dit was iets groots en vreeselijks dat-ie met zichzelf weten moest, voor altijd, als 'n groot mensch.

Mei—Augustus 1904.

DE DAUWIGE MORGEN. *)

Karel komt van boven, waar hij zich bij grootma heeft aangekleed, en in het stille, vroege morgenhuis gaat hij zacht dóor, naar den tuin.

De gang beneden, was heel toe, tusschen de voordeur en de tuindeur, die een bruin blind had achter z'n gele ruitjes. Middenin ging de looper door het koud marmer, als een mollig geel pad, tot aan de tuindeur, waar het dood-liep.

Karel kwam van de trap de gang binnen, hij ging er deftig en stil doorheen en maakte 't 'r »overdag", zacht krakend zijn schoenen. »Was 't niet nog 'n beetje nacht?" — »Nee, want buiten tjilpten de vogels, overal, en dat hoort heelemaal bij de' dag." —

»Wat was 't groen hier!" Dat kwam door de groote ruit boven de voordeur, die was net 'n prentje, met allemaal groene boomeblaadjes erin. »Hoelang zou'en die blaadjes vanochtend al te zien zijn geweest?" »Zou de voordeurruit 's nachts òok in donker zijn?" 't Was net of 'r vannacht al 'n heel vroege, nog vroegere morgen was geweest.

Karel ging door de gang tot aan de tuindeur. Daar was de ouwe verroeste sleutel in, die draaide-n-ie om, met kleine zetjes, dat 't aarzelend piepte. En 'r kwam eindelijk een beetje wakkerheid in het huis.

Nu was hij buiten. Tersluiks sloop hij de mooie steenen over van de verandevloer; ze waren blauw, en geel, en koel en netjes aan elkeâr gelegd, net als de steenen van de

*) Zie de »XXe Eeuw" XIe Jaarg. 9e afl. blz. 328.

bouwdoos. Het was heel stil nog overal, — of je er eigenlijk niet mocht zijn. De deur van de tuinkamer, die naast de gangdeur was, had z'n groote groen blind nog voor, — en de dikke matten tuinstoelen stonden, allemaal in een kring, voorover tegen de verande-tafel aan, de gekke spitse hoofden bij makaêr. En boven daar hadt-je de kleine groene kijkruitjes van de verande, — daarachter,... daar zoo boven,... was 't net 'n tuin apart — daar waren al de zachies heen en weêr waaijende boomtakken en de vogels zwierden er voor-hēēn, tjiep tjiep door 't land van zonneschijn.

Van de verande — als van een soort tribune uit — zag Karel den tuin:

Voor de verande lag het groote rozenperk, dat was heel wijd en rond en vol van zachtgroen gras; de twee nauwe kiezelpaden waren er dicht omheen gewonden, en kruisten elk-aâr en liepen dan door om het verdere kleinere perk en bogen langs den tuinmuur om zoodat de tuin wel op een groote acht leek. Alleen om de kastanje in de hoek, daar liep een heel-rond weggetje apart.

... De tuin was al weêr net als gisteren. Het was of de nacht niets aan de wereld veranderen kon, of iedere dag dezelfde was in deze' groene' zomertijd. Kijk, kijk, daar lag de gieter die hij gisterenmiddag had omgedauwd, met z'n lange hals en z'n toeterkop nog net zoo tegen de harde kiezelsteentjes. En in het hoekje bij de' groene' tuinmuur, waar de kastanje stond, daar waren de bazige stoeltjes en 't tafeltje bij makaêr, net zooals gisterenmiddag toen Moeder er nog zat. — Wat scheen de zon nou leuk door de kastanje-bladen!

Zoo'n kastanjeboom is net 'n wereld van kleine tentjes die allemaal bijna doorschijnend worden als de schitterende zon door de takken straalt. — Maar daàr ging hij vanmorgen nu niet heen, niet na' dat achterstste stuk, want hij moest voòran zijn, in het rozenperk.

Karel stond nog even, op een been, stil, en deed of hij dacht, maar àdemde alleen. Het was zoo koel en geurig en het rook naar bloemen en vochtige aarde, omdat 't vannacht geregend had. — Toen wipte hij van de stoep af — wèg, over de kleine gëaarde kiezelsteentjes, die daar zoo leuk onnoozel lagen overal, net kleine kinderteentjes, — toen wipte hij wèg, 't groote groene grasveld op.

1904—05.

V.

DE STILLE AVOND.

voor J. Reitsma.

In den Zondagavond zaten zij drieën zwijgend bijeen, — de vader, de moeder, en de zoon, drie groote menschen, samen leunend aan de ronde tafel waarin het lamplicht scheen op het rood-fluweelen tafelkleed, over de vele papieren en platen waarin zij lazen, en waar ook, als een klein tempeltje, het zerk-witte thee-lichtje stond.

Johan schrok er van, zoò stil als het was, en hij zag op van zijn boek. Wat was het stil — het was of zij samen bezig waren aan éénzelfde moeizaam werk, het lamplicht scheen zoo koortsig en dringend over hun hoofden en over de stukjes rood fluweel die op de tafel open-kwamen van het kleed. — Alleen achter Moeders stoel daar wilde het licht nog wat spēlen, over het tapijt, een nagebootste zonneschijn, — maar verder in de kamer wàs het niet meer, — daar was alles in zoo valen schijn — de effen wanden waar de vergulde schilderijen zwaar langs hingen, — en hun oude meubelen, — die stonden zoo armelijk in dit avondlicht; het oude zware buffet, zoo mal met z'n kostbaar randwerk en z'n twee consolletjes omhangen — de on-bespeelde piano, die potdichte zwarte doos, waar geen geluid uit kwam.

Het was of 't aldoor stiller werd — het was buiten oòk zoo stil, waar 't al zoo'n beetje voorjaar was — de avondwind ging even, zwak door de tuinboomen, dat het leek of

het vaders krant was, die ginder ritselde, en door het eene open venster bewoog hij wat aan het strak ervoor gesloten gordijn.

„Wat moest hij nu gaan doen in dezen zondagavond?" Onder hem, bij zijn handen, lagen de af-gelezen bladen van zijn boek als vlakten, geel en rul in den strakken lampeschijn. *Om* hem was alleen de leêge wije kamerruimte — en vader en moeder waren ginds, die gingen door met hunne bezigheid, — zij zaten daar als in een wije zaal verloren, hun hoofden zoo onbewogen, ijverig als blinden, stil en ijverig onder het al-eenige licht.

Achter hun hoofden was de kamer weêr, — totdat die doodliep waar de wanden sloten, waar de opgeplakte verf-bloemen meê omgingen met het behang, slap en roerloos rijzend om het leêge, versleten kleed, dat als een woestijn er tusschen lag.

Waar moest hij dan heen-vluchten uit deze verlatenheid? Nergens in de stad was er een huis waar hij meer thuis was dan hier. Dit, tusschen deze wanden, was *hun* huiskamer, het was geen huur-vertrek waar zij alleen voor dezen avond maar in woonden. —

Johan zat roerloos, keek in het zwarte gat tusschen zijn arm en zijn stoel. Hoorde het ruischen van zijn bloed. In de verte, in eene andere kamer van het huis, tikte de pendule, dof als in een put.

Het was of, onder het denken, zooeven opeens veel tijd voorbij was gegaan. Vader zat nog altijd in zijn krant te lezen, het nuchtere witte vel krampachtig tusschen zijn handen, — nuchter en door-de-weeksch, de harde zwarte letters onvermoeid in 't avondlicht. —

Vaders mond was toegenepen, en overal op zijn ernstig, neêr-hangend gelaat waren lijntjes en plooijen ingedrongen, als waren dit nu voor altijd Vaders trekken, die door geen glimlach konden uitgewischt. — Waar tuurden Vaders oogen? Wat zat hij stil en star. *Las* hij nu, in de krant? Het was of Vader maar op één plaats staarde, als waren zijn oogen, daarbinnen, verglaasd. — Was *dit* nu Vader, vader die zoo

streng was? Hij zat er zoo zwak en verwezen achter z'n deftige, glanzende jas. —

Vader scheen straks net als vroeger, een man die stoer en strak zich op hield in de kracht van 't leven, — maar was 't verbeelding dat er een zweem van oud-zijn in hem lag, dat er iets weggegevens, waarvan hij zelf niets wist, in die werktuigelijk kordate trekken lag? — Zijn schedel leek zoo fijn, zoo broos, en er was angst dat het wit hoofd zoû zinken als het te lang werd bestaard.

De avond leek nu in zijn midden te zijn. Er scheen een uur bereikt te wezen waarop het niet later wordt. De malle comedie van stoelen en meubels stond in de rondte om hen allen heen. Johan zag in den treure over zijn boek, zocht weêr gemeenzaamheid met de oude woorden, die hij niet meer begreep. — Wat ging er toch gebeuren, — dit was toch een doodgewone Zondagavond, er waren er zoovele eendere geweest, den heelen winter, zij dronken samen thee en wachtten op den nacht. Wat was er toch, werd het nu lente, was er in al die avonden iets volbracht dat hij niet wist?

En over de leêge, vervaalde tafel zag hij naar moeder op in dit verlaten avonduur. — Daar zat zij, argeloos-aandachtig als een meisje over haar werk, het blanke hoofd naar voren gebogen in 't, daar zachte, licht. Zij was nog zoo tenger en sierlijk, — wáárom bleef moeder dan zoo aandachtig, zoo voor zichzelf, en keek zij niet naar hem? — Zij was zoo kalm en stil, er scheen een aldoor eendere mildheid in haar starend gezicht, — maar moeder, moeder, — zag ze dan niet even op om te lachen dat hij gerust kon zijn? — Dáár waren de koesterende haartjes aan haar slapen, die waren van Moeder, en die wáren er nog. Zoo zoû hij blijven kijken, zoo zoû hij moeder vasthouden in dit oogenblik; het was of dit een laatste oogenblik was, waarin hij moeder zóó kon zien. Kijk moeders hoofd wordt kleiner, wordt kleiner, het lieve kleine gezicht, en het blijft gebogen, hij kan de oogen niet zien. Kijk moeders haar, daar in de verte, in het meêwarig licht. Wordt moeder dan

nú al grijs? Waar zijn de jaren dan gebleven — *is* dan de tijd gekomen, waar vader altijd van sprak, de verre tijd van later, als Moeder zoo prachtig grijs zal zijn? —

Moeder zag óp, als werd zij plotseling door wat gestoord, — en zij zag dwalend over de verlichte tafel, onbestemd of zij iets zocht. Er was even een hoorbaar geruisch, als van een korten windvlaag door verschrikte bladertjes, — want vader wendde ook zich om, toen moeder bewoog en er een uur scheen uit te zijn. —

Zij *sprak*, — zij vroeg wat of er was met hem, Johan, dat hij zoo naar haar haar keek — er waren eensklaps woorden in de kamer, — vader zag moeder aan, Johan nog altijd —, er was een beetje bedrijvigheid gekomen, als deden zij haastig iets gewichtigs af dat zij vergeten hadden, maar waarvoor het eigenlijk al te laat geworden was.

Maar toen Johan dan eindelijk op-stond en naar Moeder toe ging, en voorzichtig, om het langzaam te begrijpen, zijn armen om haar zijen schouder leî, terwijl zijn oogen aldoor de vale kamer zagen, waar vader zoo stil wás in het sidderend licht, toen wist hij niets meer, — was het hem of hij maar dacht dat zij gesproken had, en waren die woorden lang geleden, in den vooravond, gezegd. —

Herfst-winter-lente 1905/06.

DE BERGSTROOM

DOOR

HENDRIK KROON.

Ik kom van de rotsen, van hellingen klotsen
Onstuimig naar 't dal;
Van d'opperste spitsen in schuimende flitsen
Volbreng ik den val.
De afgronden schaatren van 't stadige klaatren
Als 'k nederwaarts spring,
Om grauwige blokken sla 'k sluiers van vlokken
Als 'k bruisende dring.

Op eenzame toppen, op steenige koppen
Verkromp ik van kou;
In kluisters geklonken, tot onmacht verzonken
Verstierf ik van rouw.
De stralende zon, de oer-àllevensbron,
Verbrak mijne boeien,
Zij kuste mij teeder en kuste mij weder,
Mijn hart te ontgloeien.
Haar koestrende gloed deed 't beteugelde bloed
Van hartstocht ontroeren,
Ik voelde die krachten toen wild in mij jachten,
Tot geestdrift mij voeren.

En alle bedwang werd verjaagd door den drang
  Van innerlijk leven,
Ik wrong mij in bochten door duistere krochten,
  Naar vrijheid te streven.
Ik vloog van de pieken op blinkende wieken
  In duizlende vaart,
'k Kwam ruischend en bruisend en donderend druischend
  Op driftigen aard.
In worstelend woelen mijn lusten te koelen
  Was naar mijn begeeren,
Een stormlied te tokklen, graniet te verbrokklen,
  Gevaar te trotseeren.
Als rofflende trommen kon 'k brommende bommen
  Bij 't klagen der dennen;
Ik dreef de machinen door 'n zwaai der turbinen
  In 't pijlsnelle rennen.

Van 't oord der spelonken kwam ik vreugdedronken
  In groene valleien,
Door vredige dalen ging 'k rustiger dwalen
  En kwam tot gedijen.
Ik zag in de vert' op den top waar ik werd
  Uit schijndood herboren
Nog zonnige glansen op blinkende schansen
  Vol majesteit gloren.
Een zachter gevoelen mijn drift deed bekoelen,
  Wen opwaarts in 't glijden
Mijn blik bij den trans in verheerlijkten glans
  't Veld zag van mijn lijden.

Verscheidene stroomen van verre gekomen
Verkozen mijn hoede,
Ik groeide in macht door hun stuwende kracht,
Die trouwlijk mij voedde.
Mijn pad werd geslingerd langs menige wingerd
In weligheid rankend,
Ik hoord' in de vlucht 's oogsters vroolijk gerucht,
Voor overvloed dankend.
Ik torste de schepen ze afwaarts te sleepen,
Vol kostbare vracht,
Het spoor mijner schreden gaat kronklend langs steden,
Waar welvaart ik bracht.
'k Besproeide de weiden, waarin aan mijn zijden
Graast 't dartele vee,
De visschen beschermend, mijn diepten doorzwermend,
Verzorgd' ik hen mee.
Het landvolk te gader vereert m'als een vader,
Om zegen dien 'k spreid,
En langs mijne boorden weerklonken d'akkoorden
Van 't lied mij gewijd.
De wilgen vertellen wat liefs er komt wellen
Uit 't menschlijk gemoed,
Geliefden beluisterd, dit overgefluisterd
Op ritseltoon zoet.
Om eenzaam te sterven wie levensvreugd derven,
Hun onspoed vervloekend,
Begeerden mijn schoot tot de plaats voor hun dood,
Vergetelheid zoekend.

Ik ken het verblijden, 'k begrijp 's menschen lijden,
Daar niets bleef mij vreemd
Op moelijken tocht, waar 'k mijn stroombedding zocht
Langs helling en beemd.

Mijn hartslag vertraagt wanneer nauw zijn gedaagd
De lagere landen,
Mijn stroomen verstrammen, mijn vleugels verlammen,
Mijn aders verzanden.
Ik kom in mijn wee aan den boezem der zee
Mijn einde beweenen,
Nu word ik bedolven door stoeten van golven,
Die klagelijk stenen.
Mijn krachten versagen, mijn trekken vervagen,
'k Voel 't leven ontvaren,
Een wijl drijft mijn spoor nog een vluchtige voor
In d'eindlooze baren.

Prof. De Boer over Nietzsche

DOOR

Dr. A. DIEPENBROCK.

»Sie sitzen kühl in kühlem Schatten: Sie wollen in Allem nur Zuschauer sein und hüten sich, dort zu sitzen, wo die Sonne auf die Stufen brennt".

F. N. Also sprach Zarathustra.

Sinds Nietzsche 14 of 15 jaar geleden plotseling een wereldreputatie begon te krijgen, nadat hij gedurende de 20 voorafgaande jaren eerst door de philologen, dan door de letterkundigen en philosophen was doodgezwegen, (evenals de eerste »Gefährte" van Zarathustra een »Seiltänzer" was, waren de eerste bewonderaars en volgelingen van den jeugdigen Nietzsche »muzikanten" Wagner, Liszt, Bülow) 1), kon men verwachten dat er een tijd zou komen dat ook een Hollandsch professor in de philosophie in het openbaar over hem spreken zou. Dit is dan nu ook gebeurd toen Prof. T. J. de Boer den 3en December van het vorige jaar zijn professoraat in de geschiedenis der philosophie aan de Universiteit van Amsterdam aanvaardde met een rede over Nietzsche en de wetenschap.

Door deze gebeurtenis wordt wederom de ervaring bevestigd, dat een geniaal mensch eerst door het op hem volgende geslacht kan worden gewaardeerd. De heer De Boer neemt Nietzsche au sérieux en schijnt hem zelfs in zekere mate te

---

1) Potgieter spreekt in zijn brieven over de concerten die Liszt en Bülow omstreeks 1870 in Amsterdam gaven. Men kan daaruit zien hoe een deftig Amsterdamsch koopman in dien tijd zich ergerde dat personen die als muzikale executanten optraden een doctorstitel bezaten!

bewonderen. Misschien ging het hem, toen hij voor zijn hooggeleerde collega's en zeergeleerde toehoorders over Nietzsche en de wetenschap sprak, wel eenigszins als Cicero, toen hij in het belang van een Griekschen letterkundige voor den Romeinschen praetor moest spreken: hij was een weinig verlegen met de genegenheid, die hij voor zijn cliënt koesterde. Zoo zou men soms bij het lezen der rede van den heer De Boer vermoeden, dat zijn vereering voor Nietzsche grooter was, dan hij voor zijn auditorium durfde toonen. In hoeverre deze rede een heugelijk verschijnsel is, kan echter eerst blijken, nadat er een poging is gedaan om de waarde van hetgeen door den heer De Boer gezegd is, vast te stellen.

Indien ik deze poging doe, gebeurt dat niet omdat ik mij de autoriteit zou toekennen om een deskundige in de »philosophie" te critiseeren, noch ook omdat ik een aanhanger ben van Nietzsche's leer, waarvan ik gaarne verklaar het positieve gedeelte niet te begrijpen, noch te gevoelen en waarvan ik in de verwerping van het negatieve (als Nietzsche's critiek van het Christendom) met den heer De Boer instem, als hij zegt, dat het grootendeels »een vechten tegen eigen hersenschimmen" was. Maar Nietzsche was nog wat anders dan Antichrist en stichter van een nieuwen godsdienst, en voor wien hij, als voor den schrijver dezer regelen, de onvergelijkelijke en eenig-competente rechter over de moderne cultuur is geweest, en bovendien een man, die met heroïsme die wancultuur in zich zelf heeft overwonnen, voor dien is de rede van den heer De Boer geen aangename lectuur, niet zoozeer omdat zij in buitengewoon slecht Hollandsch geschreven is, als wel omdat de redenaar daarin dezen grooten geest dienstbaar gemaakt heeft aan zijn ambt, en aan hem geweld heeft gepleegd door stilzwijgend »de wetenschap" te stellen als »Ding an sich", waaraan de »Erscheinung" Nietzsche moest worden gemeten.

II.

Wanneer de heer De Boer tot zijne leerlingen zegt »liever dan een programrede te houden heb ik u in deze oogen-

blikken een voorbeeld willen geven van de psychologisch-historische methode, volgens welke ik trachten zal voor u de geschiedenis van het menschelijk denken te behandelen," dan schijnt het dat daar een leerling van Nietzsche spreekt voor wien de geschiedenis der philosophie iets menschelijkers en levenders is dan een aaneenschakeling van woorden en stelsels, met andere woorden, dat zijne opvatting niet enkel een kritisch-philologische, maar tevens ook een philosophische is. Hoe men de geschiedenis der philosophie zal doceeren hangt toch ten slotte daarvan af, hoe men het begrip »philosooph" zelf opvat. In verband hiermede zegt Nietzsche 1) »Dass die »wissenschaftlichen Philosophen" an den jetzigen deutschen Universitäten ganz in ihrem Rechte sind, wenn sie sich als philosophische Arbeiter, als Gelehrte im Dienste der Philosophie benehmen, ist in schönster Ordnung. Ebenso dass sie nicht über sich selber hinaus sehen können und den Typus »Philosoph" nach ihrem Bilde sich zurecht machen." Het is daarom dat hij Diogenes Laertius boven Zeller stelt, »weil in jenem wenigstens der Geist der alten Philosophen lebt in diesem weder der noch irgend ein andrer Geist," 2) en daaraan deze behartigenswaardige woorden toevoegt: »Und zuletzt in aller Welt was geht unsere Jünglinge die Geschichte der Philosophie an? Sollen sie durch das Wirrsal der Meinungen entmuthigt werden Meinungen zu haben? Sollen sie angelehrt werden, in den Jubel einzustimmen wie wir's doch so herrlich weit gebracht? Sollen sie etwa gar die Philosophie hassen oder verachten lernen? Fast müsste man das letzere denken, wenn man weiss, wie sich Studenten, ihrer philosophischen Prüfungen wegen, zu martern haben, um die tollsten und spitzesten Einfälle des menschlichen Geistes neben den grössten und schwerfasslichsten sich in das arme Gehirn einzudrücken. Die einzige Kritik einer Philosophie, die möglich ist und die auch etwas beweist, nämlich zu versuchen, ob man nach ihr leben könne, ist nie auf Universi-

1) XIII, 72.
2) Schopenhauer als Erzieher. Leipzig, Fritzsch 1886, p. 101.

täten gelehrt worden: sondern immer die Kritik der Worte über Worte."

De belofte die de heer De Boer doet omtrent de door hem te volgen methode, wekt het vermoeden dat iets van deze gedachten van Nietzsche (zij het dan ook cum grano salis) bij hem weerklank gevonden heeft en hij den zin verstaan heeft van zijn woorden: 1) »Als Lehrer mag er 100 mal Unrecht haben: aber Sein Wesen selben ist im Recht, daran wollen wir uns halten. Es ist an einem Philosophen etwas was nie an einer Philosophie sein kann: nämlich die Ursache zu vielen Philosophieen, der grosse Mensch!" — Wekken dus de aangehaalde woorden van den heer De Boer het vermoeden dat hier een »Jünger" van Nietzsche spreekt, wien het niet te doen is om »Worte über Worte" te geven, een »philosooph" in den antieken zin, die zijne leerlingen niet wil doceeren voor het examen maar voor »het leven", dan zou men zich over het schoone en onverwachte verschijnsel moeten verheugen dat hier, voor zoover wij weten voor 't eerst, een hoogleeraar zijn ambt aanvaardt met een rede over de wetenschap »als probleem"; en in de rede zou dan verhaald worden welke de stelling was die Nietzsche tegenover de wetenschap innam, hoe de philosooph Nietzsche de wetenschap als levensverschijnsel geschat en gewaardeerd had, en dat te midden van personen wier gemeenschappelijk credo dat van de »zuivere", ideëele", of »voraussetzungslose" wetenschap is, »die haar doel in zich zelf vindt". Wie enkel de toespraak van den heer De Boer tot zijne leerlingen had gelezen of gehoord, zou in dezen waan kunnen vervallen, — reeds spoedig echter blijkt het dat dit een waan is, dat met den titel: Nietzsche en de wetenschap bedoeld wordt Nietzsche's »beteekenis voor de wetenschap" 2) dat de redenaar »more philologorum" beoogde Worte über Worte te geven, en dat hij zich juist in tegenstelling met

1) Elis. Förster-Nietzsche, Das Leben Fr. N. I, 151 cf L. Andreas Salomé, Nietzsche in seinen Werken, p. 5 »Das System ist widerlegt aber die Persönlichkeit lässt sich nicht todtmachen". Verg. X, 286.

2) Pag. 7.

Nietzsche plaatst »in de groote gemeenschap van hen die hoe verschillend hun religieus, ethisch, politiek of aesthetisch ideaal ook moge zijn, samenwerken bij het wetenschappelijk onderzoek" 1).

Niet hoe Nietzsche het probleem der wetenschap opvatte wilde de heer De Boer uiteenzetten, maar wat »de wetenschap" aan Nietzsche kan hebben, en hoe »zelfs de mystieke Zarathustragedachte" »doorgedacht", »ons tot een zeer te waardeeren werkhypothese (!) kan leiden". Immers laat de heer De Boer daaraan vorafgaan: »Wij hebben andere idealen, al ware het alleen maar een weinig menschelijk benaderende waarheid zonder alle bovenmenschelijkheid" 2). Hier blijkt dus dat de heer De Boer aan Nietzsche wel tot op zekere hoogte zijn onderwijsmethode wil ontleenen, maar dat hij den theoretischen grondslag van Nietzsche's philosophie en ook van diens opvatting der geschiedenis van de philosophie, namelijk de superioriteit van den wil boven het intellect niet aanneemt. Hij wil dus de woorden van Seneca die Nietzsche bij de aanvaarding van zijn professoraat te Basel omkeerde, 3) wederom op hunne plaats zetten, en met betrekking tot Nietzsche's philosophie zou men van de rede van den heer De Boer kunnen zeggen, wat Seneca van de Stoïcijnsche scholastici schreef: Philologia facta est quae philosophia fuit.

De titel der rede zou dus »psychologisch" opgevat gelijkstaan met »Nietzsche en De Boer", daar de laatste over den eerste spreekt als geleerde tot geleerden, en de wetenschap ten slotte datgene is wat de heer De B. zich onder dit woord

1) Pag. 45.

2) Met »alle" bedoelt de schrijver buiten twijfel »eenige" en wil waarschijnlijk met deze vage woorden te kennen geven dat hij de hypothese van den Uebermensch niet aanvaardt. (Helaas is dit op grammatisch gebied niet het eenige germanisme der rede, vermoedelijk het gevolg van overmatige lectuur van het duitsche geleerdenjargon. De heer de B. schrijft ook, p. 45, »menschelijkheid" waar hij »menschheid" schijnt te bedoelen en gebruikt uitdrukkingen als »medicijnen te studeeren", p. 16). De tegenstelling van «een weinig menschelijk benaderende waarheid" met »bovenmenschelijkheid," wordt door de veronderstelling van het verwerpen der leer van den Uebermensch toch nog niet duidelijker!

3) IX, 24.

voorstelt. Hij tracht Nietzsche te begrijpen en te waardeeren van uit »de wetenschap" terwijl juist de groote beteekenis van Nietzsche onder anderen daarin ligt, dat hij in den geest van Heraclitus de wetenschap van uit de »Optik" des levens beschouwde en met Goethe's woorden: »Übrigens ist mir alles verhaszt, was mich bloss belehrt, ohne meine Thätigkeit zu vermehren, oder unmittelbar zu beleben," zijn boek »vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben" opende. Dat dit Nietzsche's standpunt tegenover de wetenschap was in zijn 1e en 3e periode is genoegzaam bekend. Maar de heer De Boer vergist zich als hij denkt dat het Nietzsche in zijn 2e periode te doen was om wat hij gewoonweg »weten" noemt. Wanneer hiermede hetzelfde bedoelt wordt als met het woord »wetenschap", welnu dan is het zeker dat ook in die zoogenaamde 2e periode dit »weten" voor Nietzsche niet doel was maar middel. Ook in deze periode was het hem, indien men de werken Menschliches alzu Menschliches, Der Wanderer und sein Schatten, Morgenröthe 1) »psychologisch" 2) beschouwt, om met Schuré te spreken om »het geheim van het leven" te doen, in dien zin namelijk dat hij als rechter der bestaande cultuur en propheet eener toekomstige, de »wetenschap" thans als den weg ter cultuur beschouwde, zooals hij het vroeger de kunst had gedaan, en de wetenschap omtrent de ware cultuur voor hem gelijkstond met »wijsheid". 3)

Bovendien openbaarde zich het »All zu Menschliche" bij Nietzsche ook in het streven om alles wat hij onder de inspiratie van Wagner en Schopenhauer verheerlijkt had thans te veroordeelen. Wie de eigenaardige beteekenis van het »weten" waarvan de heer De Boer spreekt wil leeren kennen,

---

1) De heer De Boer rekent, naar 't mij voorkomt terecht, Die fröhliche Wissenschaft tot de 3e periode, of als overgang daartoe.

2) Waarschijnlijk bedoelt de heer de B. hetzelfde als hij zegt: (p. 47) »Natuurlijk moet hij kritisch gelezen worden".

3) R. Lehmann, Fried. Nietzsche. Intern. Monatschrift, Mai 1884, p. 318: So ist der Fortschritt der Cultur das absolut wünschenswerthe; die Arbeit für ihre Steigerung und Ausbreitung die höchste menschliche Thätigkeit".

leze het slotaphorisme »Die Hadesfahrt" (no. 408) waarmede »Menschliches" eindigt. Hoe noodzakelijk het is ook deze werken »psychologisch" te begrijpen, wil ik aantoonen door een aphorisme weder te geven uit »der Wanderer und sein Schatten", waarin Nietzsche op de hem eigene symbolische wijze den stil smeulenden brand van den zielestrijd schildert, die het afscheid nemen van Wagner bij hem had verwekt, een conflict dat hij nimmer te boven gekomen is, en dat ten slotte een der idées fixes is geworden, waaronder zijn verstand is bezweken:

Anerkennung des Talents. Als ich durch das Dorf-s-gieng, fieng ein Knabe aus Leibeskräften an, mit der Peitsche zu knallen. Er hatte es schon weit in dieser Kunst gebracht und wusste es. Ich warf ihm einen Blick der Anerkennung zu. Im Grunde that mir's *bitter wehe.* So machen wir es bei der Anerkennung vieler Talente: Wir thun ihnen wohl, wenn sie uns wehe thun.

III.

Wij weten nu dat de heer De Boer tegenover Nietzsche staat, of althans bij het houden der rede zich gesteld heeft, niet als philosooph, maar enkel als »weter", als philoloog en dat hij geprobeerd heeft uiteen te zetten, wat er voor »de wetenschap" van Nietzsche te halen is. De vraag wordt thans: hoe heeft hij hem verstaan?

Het zou mij niet passen te willen beoordeelen hetgeen de heer De Boer in dit opzicht gezegd heeft. Immers ben ik op het gebied der abstracties van kennisleer en metaphysica tegenover een vakman niet competent en wil gaarne aannemen dat de geleerde definitie die de heer De Boer van Nietzsche's kentheorie in zijn 3de periode geeft, als »een kritiesch sensualisme of biologisme op de basis van zijn voluntarisme" volkomen correct is. Daar Nietzsche echter de philosophie hoegenaamd niet tot »Erkentnistheorie" wilde beperken, komen er in de rede nog zoovele andere dingen ter sprake, ter beoordeeling waarvan men geen techniker in de »philosophie" behoeft te zijn.

Op enkele dezer dingen wil ik wijzen.

Hetgeen nu in de eerste plaats vereischt wordt om Nietzsche in dergelijke dingen te verstaan, is dat men trachte hem »psychologisch" te begrijpen, en dit is alleen bereikbaar door zooveel mogelijk de omstandigheden, uiterlijke zoowel als innerlijke, te leeren kennen waaronder die dingen geschreven zijn. »L'individu, la personne particulière vivante et sensible n'intéressent pas un savant allemand; pour cela il faut être Français, élevé à l'école de Balzac et Mérimée" zegt Taine 1), en de waarheid van dit gezegde kan men door de rede van den heer De Boer, wiens stijl duidelijk genoeg verraadt dat de auteur tot de »duitsche" geleerden behoort, bevestigd zien. Wel is het streven naar zulk een begrip te bespeuren en vernemen wij allerlei bijzonderheden over het leven en de persoon van den philosooph 2); tot een eenigszins levend en geconcentreerd begrip van deze figuur heeft hij het echter niet kunnen brengen, althans de rede geeft daarvan geen blijk. Het komt mij voor dat dit gebrek het gevolg is of althans samenhangt met de echt-duitsche, »gelehrtenhafte", »aprioristische" stelling die de heer De Boer tegenover Nietzsche inneemt. Hij nadert tot dezen niet als »psycholoog" in den zin van »Seelenerrather", hij begint niet met het unieke verschijnsel dat een geniaal mensch als Nietzsche is, met bewondering gade te slaan, om daarna met zijn verstand het aanschouwde kritisch te onderzoeken, maar als echte »geleerde" die ten slotte met al zijn Nietzsche-studie dàt toch niet begrepen heeft, waarom het gaat, gaat hij van een abstractie »de wetenschap" uit, en vraagt wat Nietzsche voor deze beteekent.

Maar het is zeer twijfelachtig of men met deze methode tot een juist begrip van Nietzsche's persoonlijkheid zal komen. En toch moet het begrip der persoonlijkheid de maatstaf zijn voor de beoordeeling der werken. Nu komt het mij voor, dat een groote belemmering voor den heer De Boer om

1) H. Taine, Sa vie et sa correspondance. Paris, 1904. Tome II, p. 361.

2) Bijv. dat Nietzsche niet kon teekenen!

Nietzsche »psychologisch" te begrijpen, niet alleen door gebrek aan innerlijke geestesverwantschap, of affiniteit van temperament wordt veroorzaakt, maar ook door een daarmede samenhangend gemis aan muzikale cultuur. Al moeten wij op grond van enkele uitgegeven composities van Nietzsche (als de voor koor en orkest op text van Lou Salomé gecomponeerde Hymnus an das Leben in 1887 bij Fritzsch te Leipzig in partituur verschenen), opmaken dat hij zich ten onrechte voor een componist hield 1) — dit verandert niet het minst de waarheid dat Nietzsche een buitengewoon fijn muziekgevoel had, en dat hij voor de verklaring der muzikale aandoeningen vele dingen gezegd heeft, die geheel nieuw en van groote waarde zijn. Want over de psychologie van den kunstenaar, en met name van den toonkunstenaar, is eigenlijk door hem voor 't eerst philosophisch gedacht. Hetgeen nu de heer De Boer over Nietzsche's verhouding tot de muziek zegt, wekt het vermoeden dat hij hier meer of minder in het duister rondtast, bijv. waar hij spreekt van de »hoogere vormen der muziek" en die schijnt te identificeeren met het begrip »dramatische muziek." Eveneens wanneer hij zegt: »De muzikale composities zijn zwak, aan strenge regels van kompositieleer heeft hij zich nooit kunnen binden." Het verband tusschen beide uitspraken (waarvan de eerste zeer juist is) ontgaat mij. De ervaring toch leert dat tusschen beide gegevens: de minderwaardigheid eener compositie en het observeeren der strenge regels, hoegenaamd geen verband bestaat, integendeel dat zij zich vaak in omgekeerde reden verhouden. Het is duidelijk dat uit dit gebrek aan muzikaal begrip en gevoel voor den heer De Boer een groote moeilijkheid ontstaat om het toch reeds zoo duister conflict tusschen Wagner en Nietzsche (aan de verklaring waarvan reeds vele schrijvers te vergeefs hun scherpzinnigheid ten koste hebben gelegd) te begrijpen, en het is daarom niet te verwonderen dat de heer De Boer daarvan niet dan in de algemeenste en vaagste termen melding

1) Zie over N's componeeren den brief van Bülow in Nietzsche's Briefw. III, 2 H. No. 5.

maakt, alsof het slechts over een theoretisch inzicht liep, waarmede alleen het verstand gemoeid was en niet een kwestie van leven en dood bij een natuur als Nietzsche, bij wien alle denkproblemen zich tot de felste zieledrama's plachten om te zetten. En als de heer De Boer de zonderlingste en onverstaanbaarste dingen zegt, die met geen mogelijkheid aan het leven en het denken van Nietzsche kunnen worden vastgemaakt, bijv. als hij spreekt over »zijn waardeering van al wat positief en aktief is," »zijn afkeer van hetgeen hem lijden doet" 1), of »minder belangstelling (dan voor de denkende en dichtende geesten) had hij voor hen die handelend door het leven gaan en die elkaar verstaan met een wenk en een lach!" 2) — dan vraagt men zich af, wat ter wereld kan de auteur daarmede bedoelen? Wie verstaan elkaar »met een wenk en een lach?" Wat bedoelt de heer De Boer met »de afkeer van hetgeen hem lijden doet?" Hoe kan dat van Nietzsche gezegd worden, van den man die schreef: »Geist ist das Leben, das selber ins Leben schneidet: an der eignen Qual mehrt es sich das eigne Wissen, — und des Geistes Glück ist dies: gesalbt zu sein und durch Thränen geweiht zum Opferthier" 3), en zooveel andere welsprekende getuignissen van de onmisbaarheid van het lijden voor het leven. Aan dit gemis aan psychische affiniteit, onvermogen om het temperament van Nietzsche te begrijpen, moet het dunkt mij, worden toegeschreven dat de rede van den heer De Boer niet alleen naar een journalistiek schema van rubrieken en paragrafen is opgebouwd, dat een geheel scheef beeld van Nietzsche's ontwikkelingsgang geeft, maar dat zij ook in bijzonderheden vol is van onmogelijkheden en onjuistheden. Hoe weinig begrip moet de heer De Boer van Nietzsche's positie als philoloog hebben gehad tegenover zijn leermeester Ritschl, wanneer hij beweert dat deze hem onderscheid had leeren maken tusschen wetenschap en philosophie, terwijl

1) Pag. 46.
2) Pag. 18.
3) *Also sprach Zarathustra*, II, 33.

toch juist het essentieel verschil tusschen leermeester en leerling hierin bestond, dat voor den een de philologie doel was, voor den ander hoe langer hoe meer *middel* begon te worden. Het is toch onmogelijk aan te nemen, dat de heer De Boer den brief van Ritschl over die Geburt der Tragödie niet zou kennen. Van dergelijke vergissingen wemelt de rede.

Zoo leest men op pag. 24 »De kunst en met name de muziek — zoo leert Nietzsche met Schopenhauer en Wagner — geeft ons meer onmiddellijk het leven, het wezen der dingen, de waarheid" (dan de wetenschap?). Ziet dat op pag. 89 (1872) der Geburt der Tragödie, waar Nietzsche de door Wagner beroemd geworden plaats uit »die Welt als Wille und Vorstellung", in haar geheel mededeelt? Natuurlijk weet de heer De Boer zeer goed dat Schopenhauer daar de muziek in haar verhouding tot »der Wille", en in tegenstelling met de verhouding der andere kunsten tot dien »wil" vergelijkt. Als hoofdgedachte van genoemd werk van Nietzsche noemt de heer De Boer verder de bekende phrase uit het 5e hoofdstuk dat wereld en menschheid slechts als aesthetisch verschijnsel eeuwig gerechtvaardigd zijn. Daargelaten of men terecht deze gedachte als de hoofdgedachte van het werk moet beschouwen, komt het mij voor dat de omschrijving die de heer De Boer van deze hoofdgedachte geeft »het wezen van het leven genoten als kunstwerk, als muziek, en die kunst vereerd als het goddelijke", door Nietzsche niet zou beaamd worden. Zou dit de hoofdgedachte van een zoo fel fanatisch boek kunnen zijn: »het wezen van het leven genoten als kunstwerk" van een boek waarin het werkelijk om leven en dood gaat? Terecht zegt Ed. Schuré (in een overigens vrij oppervlakkig artikel) van die Geburt der Tragödie: »La Grèce antique l'attirait invinciblement; il marcha vers elle. Ce qu'il lui demandait, ah! c'était bien plus que la candeur des marbres, que l'éblouissement de la beauté et l'ivresse des chants harmonieux, c'était l'énigme gardée par le sphinx, le secret de l'homme et de la vie." 1)

1) Revue des deux mondes, Août 1895, pag. 778.

Ten slotte schrijft de heer De Boer een zin die vermoedelijk den inhoud eener vlammende bladzijde uit het 20e hoofdstuk 1) moet weergeven, welke bladzijde aldus luidt:

»Es gibt keine andere Kunstperiode, in der sich die sogenannte Bildung und die eigentliche Kunst so befremdet und abgeneigt gegenübergestanden hätten, als wir das in der Gegenwart met Augen sehen. Wir verstehen es warum eine so schwächliche Bildung die wahre Kunst hasst, denn sie fürchtet durch sie ihren Untergang. Aber sollte nicht eine ganze Culturtendenz, nämlich jene socratisch-alexandrinische sich ausgelebt haben, nachdem sie in eine so zierlich-schmächtige Spitze wie die gegenwärtige Bildung ist, auslaufen konnte! Wenn es solchen Helden, wie Schiller und Goethe, nicht gelingen durfte, jene verzauberte Pforte zu erbrechen, die in den hellenischen Zauberberg führt.,... was bliebe den Epigonen solcher Helden zu hoffen, wenn sich ihnen nicht plötzlich an einer ganz anderen, von allen Bemühungen der bisherigen Cultur unberürten Seite, die Pforte von selbst aufthäte — unter dem mystischen Klange der wiedererweckten Tragödien-Musik." Zou de heer De Boer deze dithyrambe op het oog hebben gehad toen hij de raadselachtige woorden schreef: »Alle wetenschap is een waan waarvan Wagner's muziek bevrijdt!" 2)??

IV.

Nehmen wir an, es beschäftige sich einer mit Demokrit, so liegt mir immer die Frage auf den Lippen: Warum nicht Heraclit? Oder Philo? Oder Bacon? Oder Descartes und so beliebig weiter" 3). Ik kan niet ontkennen dat mij, meermalen bij het lezen van de rede deze woorden van Nietzsche in de gedachte kwamen, hoewel ik toch geloof, dat Nietzsche voor den heer De Boer meer beteekent dan de bovengenoemde philoso-

1) Geb. der Trag. (1872), p. 116.

2) Pag. 26.

3) Nietzsche, Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben. Leipzig Fritzsch, p. 50.

phen voor de »Durchschnittsphilologen" beteekent, die Nietzsche wilde brandmerken. Daarvoor ligt het tragische leven van Nietzsche dan ook zooveel dichter bij hem dan dat van die oude illustere en doode philosophen. Maar van de allures en de »überlegene Miene" die aan het gilde eigen zijn is hij niet vrij te pleiten, en het is onaangenaam om te zien dat het hem niet mogelijk was die af te leggen, toen hij een oogenblik voor een vergadering van collega's en scholieren over Nietzsche wilde spreken. Soms schijnt het alsof hij het goed wil maken dat hij in een zoo serieuse vergadering voor dezen met het »Stichwort" »Uebermensch" gedoodverfden zonderling aandacht vraagt. Dan richt hij zich tot de psychiaters en psychologen en noemt den armen Nietzsche »in de taal der psychologie, een gepassioneerde, met een eenzijdig sterke secundaire functie." »Bien rugi lion"! zou men hem hierna willen toeroepen!

Ook de philologen krijgen een kleine versnapering wanneer er nadruk op gelegd wordt dat het de »mikrologische" wijze van werken der philologen en historici *van zijn tijd* was, die Nietzsche »van alle wetenschap afkeerig maakte." Het is duidelijk dat er onder de toehoorders van dezen tijd geen »mikrologen" waren! Het is ook de vraag wat hier onder »wetenschap" verstaan moet worden. Immers wordt Nietzsche door een uitspraak als deze in de oogen van leeken buiten het vak gesteld dat hij als meester beheerschte. Ware het laatste niet het geval, dan zou hij toch niet op zijn 24e jaar, alleen op grond van zijne philologische publicaties tot doctor honoris causa benoemd, en door bemiddeling van Ritschl, de opvolger van Kiessling aan de Baselsche Universiteit zijn geworden. Ook over Nietzsche's studie in verschillende philologische vakken spreekt de heer De Boer op dien »überlegenen Ton," dien Nietzsche aan de philologen »van zijn tijd" verweet 1).

Meer nog tegenspraak uitlokkend is hetgeen de heer De Boer over Nietzsche als stylist zegt, te meer omdat hij de

1) Geburt der Tragödie, p. 115.

wapenen waarmede hij zijn slachtoffer te lijf gaat, aan Nietzsche zelf heeft ontnomen. Volgens den heer De Boer oefent de stijl van Nietzsche tegenwoordig een grooten invloed in Duitschland uit. Men zou het aan het kortademige en tegelijkertijd opgezwollene, kakelbonte journalistenjargon der moderne Duitsche schrijvers niet zeggen!

De heer De Boer maakt de opmerking dat Nietzsche's *beeldspraak* vaak onzuiver *gezien* is!

Als geestverwant van Jakob Burckhardt 1) wist Nietzsche welke groote beteekenis in de antieke cultuur de rhetoriek bezat, en verscheidene jaren gaf hij te Basel college over de geschiedenis en praktijk dezer kunst bij de Grieken. Met behulp van zijn uiterst fijn gehoor, (met dat gehoor dat hij het 3de oor placht te noemen) en van de studie der antieke rhetoriek 2) heeft Nietzsche geleerd zijne phrase te beheerschen en tot die gouden harmonie van gedachte en klank op te voeren, die wij in de aphoristische werken voornamelijk bewonderen. Dat het »tempo" (eene uitdrukking door Nietzsche aan de muziek ontleend) dezer werken een presto zou zijn, zooals de heer De Boer beweert, is beslist een vergissing. Het is veeleer een andante moderato met oneindig vele zwevingen van af sostenuto tot con moto, en men kan er volkomen dezelfde analogie op toepassen die Nietzsche constateert tusschen »die unmathematische Schwingung der Säule von Pästum", en »die Modification des Tempo's: Belebtheit an Stelle eines maschinenhaften Bewegtseins" 3).

Ten eenenmale dwaalt de heer De Boer als hij zegt dat de kenmerken van den stijl der »décadence" ook aan Nietzsche's stijl eigen zouden zijn, en wanneer hij in deze zaak Nietzsche zelf als getuige oproept, daar deze zelf zou hebben geweten dat hij een »decadent" was. De heer De Boer weet toch

---

1) Verg. Burckhardt, Griechische Culturgesch, III, 363 vlg. Norden, Antike Kunstprosa.

2) Verg. o.a. het meesterlijke aphorisme: Vom erworbenen Charakter der Griechen. Menschliches. II, no. 219.

3) X, 353. Alleen wat betreft de werken uit N.'s twee laatste jaren heeft de heer B. gelijk.

wel dat de woorden van Nietzsche in de voorrede van »der Fall Wagner": »Wohlan! Ich bin so gut wie Wagner das Kind dieser Zeit, will sagen ein *decadent*" in »biologischen" zin, en in verband met zijn toekomstphilosophie bedoeld zijn, krachtens welke Nietzsche in die beruchte brochure Wagner bestrijdt. Dat daaruit zou volgen dat Nietzsche ook als stylist »decadent" zou zijn, kan ik niet toegeven. De criteria althans van den decadenten stijl, zooals hij die in genoemde brochure opsomt 1) zijn in geen geval op Nietzsche's stijl van toepassing. Hoogstens in »der Fall Wagner", zou men een spoor daarvan kunnen aantreffen. Dat Nietzsche wist wat Cicero bedoelde als hij schreef: est autem in dicendo quidam cantus obscurior, wat de romeinsche redenaar meende als hij sprak van de »aures teretes et religiosae" 2) der Atheners, heeft hij niet alleen in de praktijk bewezen, maar om slechts een voorbeeld te noemen ook als theorist blootgelegd in de beide meesterlijke aphorismen 246 en 247 van Jenseits von Gut und Böse, waaruit ik eenige kostbare zinnen wil mededeelen: Wie viele Deutsche wissen es und fordern es von sich zu wissen, das *Kunst* in jedem guten Satze steckt, — Kunst, die errathen sein will, sofern der Satz verstanden sein will! Ein Misverständniss über sein Tempo zum Beispiel und der Satz selbst ist misverstanden! »Dass man über die rhythmisch entscheidenden Silben nicht im Zweifel sein darf, dass man die Brechung der all zu strengen Symmetrie als gewollt und als Reiz fühlt, dass man jedem Staccato, jedem Rubato ein feines geduldiges Ohr hinhält, dass man den Sinn in der Folge der Vocale und Diphthongen räth, und wie zart und reich sie in ihrem Hintereinander sich färben und umfärben können: wer unter bücherlesenden Deutschen ist gutwillig genug... auf so viel Kunst und Absicht in der Sprache hinzuhorchen. 3) »Damals

1) Fall Wagner, cap. 7.

2) Cicero Orator. 57, 27.

3) Jens, 246. »Welche Marter sind deutsch geschriebene Bücher für den, der das *dritte Ohr* hat!" Verg. Taine's indrukken van zijn reis door Duitschland in 1870. (H. Taine (l. c. p. 366) »Leur objection est toujours »Die Französische

(in de oudheid) waren die Gesetze des Schriftstils die selben, wie die des Rede-stils, und dessen Gesetze hingen zum Theil von der erstaunlichen Ausbildung, den raffinirten Bedürfnissen des Ohrs und Kehlkopfs ab, zum andern Theil von der Stärke, Dauer und Macht der antiken Lunge." Daarentegen kenteekent zich volgens Nietsche de *litterarische* »*Decadence*" 1) »damit, dass das Leben nicht mehr im Ganzen wohnt. Das Wort wird souverain und springt aus dem Satz hinaus, der Satz greift über und verdunkelt den Sinn der Seite, die Seite gewinnt Leben auf Unkosten des Ganzen — das Ganze ist kein Ganzes mehr." 2)

Komisch is het eindelijk iemand, die een »rede" houdt in zulke nuchtere, kortademige zinnetjes als de heer De Boer den prozakunstenaar Nietzsche te hooren verwijten, dat »de plooien van zijn periodischen stijl niet lang en breed afhangen", maar »honderdvoudig gebroken", en dat »zijn *beeldspraak* vaak onzuiver *gezien* was"!

V.

Deze en nog vele andere dingen wijzen er op, dat de heer De Boer tot Nietzsche nog niet in de vereischte gemoedsstemming genaderd is, of dat hem van nature het tempera-

---

Frivolität" Ils appellent frivole l'art, le style, le talent, l'exécution. Des idées ébauchées leur suffisent". — »Ce que les Allemands appellent la forme est pour moi l'essentiel". etc. Nietzsche noemde (Jenseits, 254) Taine: »den *ersten* lebenden Historiker".

1) De heer de B. schijnt hier onder den invloed der moderne Hollandsche litteratuurkritiek, die van een geheel ander beginsel uitgaat, dan Nietzsche's prozakunst. Grotesk wordt het echter wanneer hij op modern-»artistieke" wijze het praedicaat »het best" (en nog wel om den inhoud!) toekent aan de Dionysos-dithyramben, deze gruwelijke en in de onmiddellijke nabijheid van den waanzin ontstane producten. Hier gaat het phlegma van den heer de B. wel heel ver! De zoogenaamde »woordkunst" is een kunst die zich juist door het missen eener traditioneel ontwikkelde techniek van kunst in den tot dusver gebruikelijken zin onderscheidt.

2) Verg. P. Bourget, Essais de psychologie contemporaine, I, 24, geciteerd bij W. Weigand, Fr. Nietzsche, Ein psychologischer Versuch. München 1893, p. 68.

ment ontbreekt om Nietzsche meer dan uiterlijk, grammatisch en logisch te verstaan.

Mij dunkt het althans waarschijnlijk, dat de heer De Boer, indien hij op antieke wijze, niet van een abstractie als »de wetenschap", maar van de levende persoonlijkheid van Nietzsche was uitgegaan, hij »philosophischer" ware geweest, en daardoor misschien ook de wetenschap meer had gebaat. In ieder geval had hij van grootere vereering voor Nietzsche blijk gegeven. Want wanneer zich voor den spreker de moeilijke keus voordeed tusschen Nietzsche en den door dezen gebrandmerkten »Bildungsphilister" te kiezen, dan ware het zoo schoon geweest, indien hij den Bildungsphilister zijn compliment *niet* had gemaakt. Hiervoor was het reeds genoeg, indien de heer De Boer, al ware het ook slechts eenmaal met eén enkel woord had gewaagd van de schoone tragiek in het leven van Nietzsche, wien de Satan der moderne wancultuur de schatten der aarde toonde als hij neerviel en hem aanbad, en die niet neer is gevallen en niet heeft aanbeden.

De heer De Boer had dan nog genoeg kunnen zeggen ter aanbeveling van »een weinig menschelijk benaderende waarheid, zonder alle bovenmenschelijkheid", — het woord van Nietzsche »Trachte ich denn nach Glücke"? zou dan minder misplaatst zijn geweest in zijn mond.

Amsterdam, Jan. '07.

VERZEN.

DOOR

AUG. PEAUX.

VERSCHIET.

Grijze torens
Staan als horens
Van de neergevleide stad,
En ik peize
Welke wijze
Ritselt in het popelblad.

'k Wou wel gâren
Op mijn snaren
Wat daar doemt uit nevelrag,
En te noene
Boven 't groene
Zingzoemt in den Zomerdag.

LANGS DE AKKERS.

Daar loopt er een wegje door 't korenland,
't Is maar zoo breed als een menschenhand,
't Is overbogen
Door aren, hooge,
Twee wijde velden aan iederen kant.

't Loopt zoo verborgen de wereld door,
't Gaat in de weelde van 't graan te loor,
't Kruipt onder de aren,
Ik zie het zoo garen,
'k Geef al de wijde wegen er voor!

WAT DE CRIMINEELE ANTHROPOLOGIE ONS LEERT.

Voordracht te Groningen en te Leeuwarden gehouden

DOOR

DR. A. ALETRINO.

Priv. doc. i. d. Cr. Anthropologie a/d. Universiteit van Amsterdam.

(Slot.)

Na deze, ik wil bekennen, onvolledige uiteenzetting der feiten, rest mij de vragen te beantwoorden, die onwillekeurig na het gehoorde in de gedachten rijzen.

Is inderdaad en in het algemeen gesproken, het individu, dat met den naam »misdadiger" wordt aangeduid, *altijd* een krankzinnige, of altijd een lijder aan degeneratie-psychose, of altijd een gedegenereerde? Heeft men het recht om misdaad als een degeneratieteeken op zich zelf te kenmerken? Is alleen de ontaarding van het individu oorzaak van zijn misdadige handelingen?

Behalve statistieken, waarmee ik u niet zal vermoeien, zijn er verschillende bewijzen, die aantoonen dat deze vragen te exclusief gesteld zijn en dat zij niet volmondig in toestemmenden zin kunnen beantwoord worden.

Wanneer men misdadigers nauwkeurig bestudeert, hebben wij gezien, komt men tot het niet te ontkennen besluit, dat vele onder hen de teekenen van ontaarding vertoonen. Deze physische, psychische en physiologische afwijkingen onderscheiden hem van het individu, dat als niet misdadig wordt beschouwd.

Zeker mag men daaruit nog niet besluiten, dat misdaad en

degeneratie één zijn. Waar misdadigers de physische teekenen vertoonen van hun erfelijke belasting, bewijst dit niet anders dan dat zij ontaard zijn en niet meer. Hoeveel misdadigers zijn er niet, die geen enkel lichamelijk degeneratie-teeken vertoonen!

Daarnaast staat ook het feit, dat er een groot aantal individuen is, dat nooit een misdrijf pleegt en dat in niets, noch lichamelijk, noch geestelijk, áfwijkt van den gedegenereerden, die misdrijven begaat, en die dus even gedegenereerd zijn.

Men kan de misdadige handeling opvatten als de uiting van een gedesequilibreerd vernuft, gelijkstaande (behalve natuurlijk in de gevolgen, die zij voor de samenleving heeft) met iedere andere daad, door een gedegenereerde verricht.

Ofschoon het een onweerlegbaar feit is, dat misdaad en krankzinnigheid om beurten in den stamboom van één zèlfde familie voorkomen en dat daardoor een bewijzend argument gegeven wordt, voor de belangrijke rol, die in het ontstaan van de misdaad aan de erfelijke ontaarding toekomt, mag men toch nog niet aan die erfelijke ontaarding de noodlottige voorbeschiktheid voor misdaad toeschrijven. Immers iedere ontaarding kan, hoewel zij zich het liefst door een aanverwant vorm-uiterlijk openbaart, tot een anderen vorm van ontaarding aanleiding geven. Het eenige wat wij kunnen vastellen, is, dat onder de verschillende vormen, waaronder de ontaarding zich voordoet, misdaad, meer dan andere vormen, gekenmerkt is, dat zij door directe erfelijkheid kan verkregen worden en dat, waar andere degeneratie-vormen hier en daar verwant zijn met genialiteit en deze door erfelijkheid voortplant, dit bij gedegenereerde misdadigers nooit het geval is. De misdadigers-natuur is een der inferieure vormen van ontaarding.

De degeneratie doet alleen een geschikte bodem ontstaan, waarop de in- of uitwendige oorzaken, die de misdaad doen geboren worden, beter kunnen wortel schieten, omdat de gedegenereerde minder weerstandsvermogen heeft en omdat die oorzaken door zijn gedesequilibreerd vernuft op de hem eigenaardige wijze worden verwerkt. De desequilibré zal, even goed als hij ziek zijnde eerder zal gaan ijlen, gemakkelijker dan een gëequilibreerd individu, tot misdaad komen.

Gedesequilibreerd, dat wil zeggen, ongeschikt om zijn verstandelijke vermogens goed en geschikt te gebruiken, bewust of onbewust de speelbal van zijn gevoelens of zijn impulsies, dikwijls zwak van karakter en gemakkelijk te suggereeren, laat de ontaarde zich, meer dan een ander, zeer spoedig verleiden om een misdaad te doen, daartoe aangezet door de gelegenheid die de samenleving hem daartoe geeft. Tot een zekere hoogte is de daad die hij verricht, een gevolg van zijn geestestoestand en, op zijn zachtst uitgesproken, zou men een dergelijke daad van iemand als hij mogen verwachten, al is die daad niet een noodzakelijk, onvermijdelijk gevolg van zijn geestestoestand. De kiem voor misdaad heeft hij echter evenmin in zich als de normale mensch, hij pleegt niet een misdaad tengevolge van zijn daarvoor aangeboren voorbeschiktheid. Er is geen enkele reden, waarom men misdaad en ontaarding zou mogen gelijkstellen; misdaad is evenmin een verschijnsel in de ziektegeschiedenis van den ontaarde, als zij het is in de ziektegeschiedenis van den lijder aan hersenverweeking. In beide gevallen is zij een toevallige gebeurtenis.

Deze toevallige gebeurtenis nu, wordt door de omstandigheden waarin het individu is geplaatst, tot stand gebracht. Het is niet anders dan een kwestie van op elkaar of tegen elkaar inwerken van twee oorzaken, van den invloed dien de aanleidende oorzaak heeft en die meer of minder krachtig is en van het weerstandsvermogen van de hersenen van hem, die de misdaad begaat.

Reeds op het tweede congres voor cr. anthropologie te Parijs gehouden, waren de verdedigers van den »geboren misdadiger", de voorstanders van de opvatting, dat de misdadiger als zoodanig geboren wordt en de kiem voor het plegen van een bepaald soort misdaad mee ter wereld brengt, gedwongen den invloed der omstandigheden toe te geven. Toen Magnan aan de leden van het congres, in het gesticht Saint Anne, verschillende individuën aanwees, die, volgens inzicht van Lombroso en zijn volgelingen, òf de kenmerken van een moordenaar, òf die van een dief vertoonden en die òf nooit gemoord maar wel gestolen, òf nooit gestolen maar

wel misdrijven tegen de zeden hadden gepleegd, werd het argument aangevoerd, dat de gelegenheid om de misdaad te doen waarvan zij de kenmerken droegen, niet aanwezig was geweest.

Daardoor erkenden zij, dat in sommige gevallen van misdaad een element, dat geheel buiten het misdadige individu staat, bij de wording der misdaad in het spel kan zijn. En daardoor vervalt dus de opvatting van absolute praedispositie van den gedegenereerde voor misdadige handelingen.

De praedispositie moge in sommige gevallen waar zijn, voornamelijk in de gevallen waarin reeds in de ascendentie misdadigers worden aangetroffen... over het algemeen genomen is dit een dwaling. Even goed als iedere menschelijke handeling, is misdaad een gevolg van de samenwerking der omgeving en van het individueel organisme.

Enrico Ferri, de leider der positivistische school, heeft deze deterministische formule aldus neergeschreven: »Misdaad is een verschijnsel, waaraan biologische, physische en sociale oorzaken ten grondslag liggen." Evengoed nu als de omstandigheden waaronder het individu leeft, hem tot een gedegenereerde kunnen maken, evengoed zullen de omstandigheden van invloed zijn op de wijze waarop de degeneratie zich uit.

Een gedegenereerd kind zal, opgevoed en levend in slecht gezelschap, onder dronkaards en dieven, zelfs den invloed der suggestie van het voorbeeld daargelaten, eerder tot een misdadig leven komen, dan een gedegenereerd kind, dat van zijn vroegste jeugd buiten ellende en sociale minderwaardigheid is geplaatst. Hierin nu schuilt het verband tusschen degeneratie en misdaad. De kwestie of een gedegenereerde tot misdaad zal komen, hangt van het milieu af waarin hij leeft op het oogenblik dat hij de misdaad doet, waarin hij geleefd heeft, vóórdat hij tot de misdaad kwam. Door de Fransche cr. anthropologen te exclusief gewaardeerd, neemt de invloed van het milieu op den gedegenereerde waarschijnlijk een even groote, in sommige gevallen misschien zelfs een grooter, plaats in bij het doen ontstaan van misdadige handelingen, als de organisatie van het gedesiquilibreerde individu.

Dat milieu, dat van zoo grooten invloed is, is de sociale

toestand waarin het individu verkeert. De sociale oorzaken, zijn de essentieele oorzaken, waardoor misdaden en misdrijven bepaald worden, heeft Manouvrier op het congres te Parijs gezegd. De sociale oorzaken voor het ontstaan van de misdaad nu, nemen een niet onbelangrijk en een zeer omvangrijk hoofdstuk in, in de nieuwe leer van het strafrecht.

Deze verwantschap tusschen misdaad en ontaarding is geen andere, dan dat de gedegenereerde gemakkelijker misdadiger kan worden, dan de niet-gedegenereerde, omdat hij minder weerstandsvermogen heeft en zich moeilijker kan schikken naar de voorwaarden van een regelmatig leven en de voorwaarden van een geregeld bestaan, zooals de maatschappij dezen gesteld heeft, dat sommige misdadigers ontaardingskenmerken vertoonen, die bewijzen dat zij ontaard zijn, en dat, waar de ontaarde een misdadiger kan zijn, waar de misdadiger een ontaarde kan wezen, er misdadigers bestaan, die geen enkel kenmerk van degeneratie vertoonen.

Deze drie conclusies, door Legrain het eerst verkondigd, stellen de verwantschap tusschen misdaad en ontaarding, tusschen misdadiger en gedegenereerde op het juiste standpunt.

In verband met deze, laat ik zeggen theoretische beschouwingen, staan de praktische veranderingen waarop door de cr. anthropologen wordt aangedrongen, en waarvan wij eenige nader zullen beschouwen.

Veel te veel zou ik van uw geduld moeten vergen, de tijd er voor benoodigd zou trouwens veel te lang zijn, wanneer ik hedenavond alle veranderingen zou willen nagaan, die de aanhangers der nieuwe strafwetleer, die de crimineel anthropologen wenschen te zien ingevoerd.

Ik zal dus maar eenige grepen doen op dit uitermate groot gebied en mij bepalen, tot wat in praktisch verband staat met wat ik u zooeven heb mogen meedeelen, namelijk: de behandeling van den misdadiger tijdens zijn rechtsgeding en de behandeling van den misdadiger tijdens het ondergaan van zijn straf.

Veroorlooft mij, met het oog op het eerste, u een uittreksel

voor te lezen uit het *Algemeen Handelsblad* van eenige jaren geleden, het verslag van een rechtszitting te Breda:

»Voor de rechtbank te Breda, verscheen een der meest zonderlinge landloopers. Aan het verslag der zitting ontleenen we nog het volgende:

Een oog stijf dicht, blijkbaar moeite doend om een rechten gang te behouden, hoogst armoedig gekleed, kwam hij binnen, maakte voor de rechters gekomen, halt, trok den linkervoet winkelhaaks tegen den rechter en salueerde op onberispelijke militaire wijze. Hij was ruim 50 jaar oud, droeg puntbaard en knevel, maar verwaarloosd. Op het voddige jasje prijkten het eereteeken van het Legioen van Eer, de Tonkin-medaille, een Indische medaille en een dienstkruis.

— Je heet?

— Margadant.

— Waar geboren?

— 's-Gravenhage, om u te dienen.

— Je woont?

— Ik heb geen vaste woonplaats.

Volgen de vragen omtrent het feit, dat den man voor de rechtbank bracht, landlooperij, zonder middel van bestaan.

— Je bent de zoon van een onderwijzer?

— Mijn vader was onderwijzer van de koningin.

— In dienst geweest?

— Onderofficier bij de matrozen der Marine. Na een onrechtvaardige handeling ben ik uit dienst gegaan.

— Ook in Indië geweest?

— Ja zeven jaren. In Indië gepasporteerd.

— Goed paspoort? Goed?

— Zeker. Eervol.

— Je bent ook in Franschen dienst geweest?

— Toen ik in 1870 te Marseille kwam, was de haven geblokkeerd. Ik raakte in Franschen dienst en kreeg het Legioen van Eer. Ik ben Franschman genaturaliseerd. Later, in Tonkin, ben ik gewond aan het rechteroog. Dat is dan ook blind.

— Dus ook in Tonkin geweest?

— Ja, ik ben gepensioneerd met 1200 francs pensioen.

— Twaalfhonderd francs pensioen? Twaalfhon...

— Ja zeker, dat zoudt u niet zeggen wel?

— En hoe komt het dan, dat je hier rondzwerft? In Frankrijk, een goed land, kan je leven van 1200 francs.

— Ik hield van Nederland, van mijn vaderland. En ik mag hier mijn pensioen slechts een half jaar verteren. Maar Nederland is het Nederland van vroeger niet meer.

De ambtenaar van het O. M. eischt twaalf dagen hechtenis.

— Twaalf dagen is wat lang. Geef mij enkele dagen. Ik ben ziek en kan me dan rustig laten genezen.

De rechtbank zou over 8 dagen uitspraak doen.

— Nog iets te zeggen, beklaagde?

— Acht dagen is lang.

De man maakte het militaire saluut en verdween."

Hierop verscheen het volgend ingezonden stuk van een geneesheer-psychiater, waaruit het volgende voor ons van belang is:

EEN DIEP GEZONKENE.

Aan de Redactie!

Wilt u het volgende een plaatsje in uwe kolommen gunnen? Bij voorbaat ten zeerste mijn dank.

Pijnlijk werd ik aangedaan door het lezen van het stukje in uw nummer van 13 December over »Een diep gezonkene" toch moet ik glimlachen na het gelezen te hebben. Pijnlijk was het mij, Margadant's naam te zien staan onder »Rechtszaken," ik had eerder verwacht zijne opname te lezen in een geneeskundige inrichting voor zielsziekten.

Of ik hem dan ken? Wie onzer uit het ziekenhuis herkende hem niet uit de beschrijving: het goedige type van dezen lijder aan grootheidswaanzin, we zien hem nog voor ons met zijne roode, gele en bruine sigarenlintjes, waaraan hij denkbeeldige waarde van buitenlandsche orden toekende — Legioen van Eer, Tonkin en nog veel meer. Uit zijn broekzak bracht hij ons eene verzameling vodjes en paperasjes

te voorschijn: deze waren zijne buitenlandsche en Indische paspoorten! En dan zijne avontuurlijke verhalen: als matroos had hij schipbreuk geleden op een onbekende kust en twee dames gered, waarvan ééne uit dankbaarheid hem haar hart en hand presenteerde: in België rondzwervende, was hij genaturaliseerd, als Franschman was hij 't reeds, ten bewijze waarvan hij zijne naturalisatie-papieren toonde: een ontslagbriefje uit »Stuijvenberg," het bekende Antwerpsche Ziekenhuis. Aan de pleegzusters alhier beloofde hij een collation aan te bieden aan boord van een stoomschip, ter gelegenheid van zijn aanstaand huwelijk met eene pleegzuster uit het hospitaal te Marseille.

Over dit naiëf geloof aan de ongebreidelde phantasie moest ik glimlachen — maar treurig is het inderdaad te moeten lezen, het O. M. eischt 12 dagen hechtenis! tegen zoo'n ongelukkige?...

Dit geschiedde aan het einde van het jaar 1896! Bewaart uw verontwaardiging tot straks! Er is tot nu toe niets op dit gebied veranderd, alles is nog precies hetzelfde gebleven, en op dit oogenblik heeft een arme lijder aan waanzin nog evenveel kans als voorheen om, volgens het bon vouloir en het non savoir van een rechter, te worden veroordeeld tot het ondergaan van gevangenisstraf.

Wanneer wij de »Statistiek van het Gevangeniswezen" van het jaar 1902 naslaan, dan kunnen wij daarin het bewijs voor mijn beweren vinden. Veroorlooft mij eenige gevallen aan te halen, te vinden onder de rubriek waarin de gevallen van krankzinnigheid worden besproken die, in verschillende gevangenissen en Rijkswerkinrichtingen gedurende dat jaar voorgekomen, naar Medemblik zijn overgebracht.

1°. B., die den 22sten Januari wegens weerspannigheid was gevangen gezet, werd reeds den 4den Februari van datzelfde jaar naar Medemblik overgebracht, omdat het bleek dat hij aan vallende ziekte leed.

2°. v. L., die als militair »wegens insubordinatie" tot gevangenisstraf was veroordeeld, werd twee en één halve maand na zijn veroordeeling naar het gesticht overgebracht.

3°. S., tot één jaar gevangenisstraf veroordeeld, werd twee en een halve week na zijn veroordeeling naar Medemblik overgebracht.

4°. v. d. B., hoepelmaker, werd den 6den October tot een half jaar gevangenisstraf veroordeeld en werd nog geen maand daarna overgebracht naar Medemblik.

5°. S., was soldaat, en werd wegens valschheid in geschrifte, diefstal en oplichterij veroordeeld tot één jaar en zes maanden gevangenisstraf, 29 Augustus ging zijn straf in en 3 September daaraanvolgend werd hij naar Medemblik overgebracht. Er wordt bij vermeld: »dat hij reeds eenige dagen vóór zijn veroordeeling teekenen van krankzinnigheid vertoonde."

6°. T., boerenknecht, tot zes maanden gevangenisstraf veroordeeld werd elf dagen na zijn veroordeeling in het krankzinnigengesticht opgenomen.

7°. G., kunstenmaker van beroep, veroordeeld tot één jaar gevangenisstraf wegens diefstal, werd reeds den dag na zijn veroordeeling naar Medemblik overgebracht. Vijf dagen vóór zijn veroordeeling had hij poging tot suicide gedaan en een aanval van verwardheid gehad.

8°. G., Letterzetter van beroep, was krachtens vonnis naar Veenhuizen opgezonden en werd eenige maanden daarna naar Medemblik overgebracht. Er wordt bij gemeld dat hij reeds vroeger te Medemblik verpleegd was geweest.

9°. S., stoker, werd den 13den Maart veroordeeld, en den 16den April naar Medemblik overgebracht. Er wordt bij gezegd, dat hij reeds vroeger te Endegeest en te Medemblik verpleegd werd.

10°. C., werd een half jaar na zijn veroordeeling naar Medemblik overgebracht wegens krankzinnigheid. Hij leed al, wordt er bijgevoegd, sinds eenige jaren aan toevallen en gezichts- en gehoors-halucinaties.

11°. N., koopman werd den 24sten Juli veroordeeld en werd reeds 15 Augustus naar Medemblik overgebracht. Vroeger was hij reeds in het gesticht te Zutphen verpleegd geweest.

Ik zal deze reeks niet grooter maken, ofschoon ik U nog ettelijke gevallen er bij zou kunnen voegen. Dit aantal is genoeg

om U te doen zien, hoe dringend noodig het is, dat er in onze strafrechtspraak verandering wordt gebracht. En dit nog meer wanneer ik U meedeel, dat de vroegere opvatting als zou er een aparte rubriek gevangenis-psychosen bestaan, zielsziekten die ten gevolge van het leven in de gevangenis zouden optreden, gebleken is een onjuiste te zijn, maar dat alleen psychosen, die reeds in de kiem of ten volle aanwezig zijn, door het gevangenisleven tot uiting komen.

Het gevangenisleven werkt alleen als rijpmakenden factor op de psychosen, die nog in groei zijn of die oppervlakkig gezien, niet aanwezig schijnen te zijn.

Gelukkig voor de renommée van onze rechtspraak, is in den laatsten jaargang van de Statistiek van het Gevangeniswezen, dien van 1903, een opsomming der schandelijkheden als ik U zoo even meedeelde, achterwege gebleven. Toch kunnen wij uit de statistieken, in dien jaargang opgegeven, opmerken, dat dezelfde feiten nog geschieden. Immers zien wij, dat er in dat jaar, 12 gevallen van zielsziekte zijn voorgekomen, bij hen die in de cel en in gemeenschap hun straf ondergingen, die zich reeds openbaarden vóór dat de delinquent één week in de gevangenis had doorgebracht. Elf gevallen van zielsziekte werden duidelijk, terwijl de gevangene nog geen maand van zijn vrijheid beroofd was. Daarnaast staan 63 gevallen van ziekten van het zenuwstelsel, die ontdekt werden, voordat de delinquent één week in de gevangenis had doorgebracht, terwijl zich 39 dergelijke gevallen voordeden binnen het tijdsverloop van de eerste maand, dat de gevangenen hun straf ondergingen. Waar in de statistiek, zonder meer, alleen »ziekte van het zenuwgestel" vermeld staan, kunnen wij gerustelijk aannemen, dat daaronder een aantal lijders aan toevallen, aan beginnende krankzinnigheid en ontoerekenbare zenuwlijders zijn. Uit deze cijfers ziet gij, dat onze rechters nog steeds voortgaan met, door hunne onwetendheid, onschuldigen te veroordeelen. Is het overdreven, wanneer wij vragen, dat eindelijk deze schandfeiten mogen ophouden.

Men heeft ons crimineel anthropologen voor sentimenteelen

durven uitmaken en de humane behandeling en beschouwing, die wij voor den misdadiger vragen, willen te niet doen door te spreken van een onzedelijken wil die geen rechten heeft en dergelijke holle phrasen meer.

Wij nu achten deze kwalificatie »sentimenteel" gaarne als een eerenaam, waar wij bovengenoemde wandaden zien plegen onder een vigeerend stelsel, dat door het intellect is opbouwd en waarbij alle sentimentaliteit, als iets ziekelijks, is uitgesloten! Gaarne dan ook stellen wij onzen sentimenteelen eisch: verandering in opleiding van den rechter en verandering in de rechtspraak, zoodat het den misdadiger en den krankzinnige ten goede moge komen, tegenover deze intellectueele enormiteiten.

Deze eisch nu is, dat de rechtskundige een bepaalde opleiding krijge voor het ambt van strafrechter, dat niet iedere rechter á tour de rôle dit moeilijk ambt worde opgedragen, maar alleen aan hèn die daartoe bekwaam zijn en dat den studeerenden jurist, den student in de rechten, wanneer hij zich in het strafrecht en zelfs in het civiele recht wil bekwamen, ernstig onderwijs worde gegeven in psychiatrie en gerechtelijke geneeskunde.

Het op de hoogte zijn van beide takken van wetenschap is, op strafrechtelijk gebied, een vereischte.

Wat is tot nu toe het geval?

Het meerendeel der rechters, geroepen om in een strafzaak recht te spreken, is in de verste verte niet op de hoogte van de gerechtelijke geneeskunde of de psychiatrie. Het is natuurlijk niet te verwachten of te eischen, dat iedere rechtskundige van die zaken evengoed op de hoogte is, als een specialist of zelfs als een gewoon geneesheer.

Daarom dan ook staat het der rechtbank vrij een expert te benoemen, om zijn oordeel in de zaak in kwestie te zeggen. Dit nu zou goed zijn, wanneer in iedere zaak, zonder onderscheid, een expert moest gehoord worden. Maar thans hangt het van de scherpzinnigheid van den rechter of van den advocaat af, of zulk een benoeming zal geschieden.

Alleen in buitengewoon duidelijke gevallen zal de tegen-

woordige rechter of advocaat kunnen inzien, dat zij noodig is. Daardoor gebeurt het dan ook dikwijls, en de bovengenoemde feiten zijn er het bewijs voor, dat iemand veroordeeld wordt die, zelfs in strafrechtelijken zin, ontoerekenbaar is. Zoodoende is men tot den zonderlingen toestand gekomen, dat die abnormalen, wier geestesstoornis dadelijk in het oog springt, namelijk de apert krankzinnigen, veel eerder en gemakkelijker aan een expertise onderworpen worden, dan zij wier krankzinnigheid later, of slechts door een psychiater van beroep kan ontdekt worden. Ware de rechter in staat een vermoeden te koesteren of te twijfelen aan de normaliteit van den delinquent, dan zou hij eerder tot een expertise overgaan. Nogmaals, wij mogen niet van iederen rechter eischen, dat hij een psychiater of een gerechtelijk geneeskundige zij. Maar wel mogen wij van hem eischen, dat hij op de hoogte van zijn beroep zij, dat door zijn onkunde geen onrecht geschiedde. Want men moge beweren, dat het hetzelfde is of iemand in een gesticht of wel in een gevangenis wordt opgesloten — 't is een groot verschil of men iemand in een gesticht opsluit, waar alles wordt gedaan tot herstel van zijn psychische gezondheid, of dat men hem een tijdlang in een verbeterhuis afzondert, waar hij alle onaangenaamheden aan de straf verbonden moet ondervinden en waar aan zijn verbetering, wanneer men daarvan nog durft spreken onder het tegenwoordig régime, slechts zeer luttel en onpraktisch wordt gearbeid.

De meeste rechters en advocaten nu leeren en weten van deze beide takken van wetenschap, om zoo te zeggen, niets. Daardoor hangt het van het toeval af (bijv. omdat de advocaat het er op waagt, wijl hij geen anderen grond ter verdediging weet, of omdat hij het noodig vindt om het geding te rekken), dat een expert aan den beklaagde wordt toegewezen; 't is genoeg een enquête te houden bij die geneesheeren, die wel eens als expert in gerechtelijk geneeskundige gevallen of in gevallen van krankzinnigheid zijn opgetreden, om te vernemen hoe weinig rechters en advocaten van deze vakken op de hoogte zijn. De oorzaak daarvan nu is, dat de

studenten in de rechten geen of een onvoldoend onderwijs in die vakken krijgen. Vóór zijn promotie ziet de student in de rechten nooit een misdadiger en nà zijn promotie ziet hij ze alleen als een vervelend of als een mooi »zaakje". Den mensch misdadiger ziet hij nooit, evenmin als een krankzinnige. Den laatste leert hij niet eens theoretisch kennen!

Een andere oorzaak is, dat de keuze der strafrechters verkeerd en ongemotiveerd is geregeld.

Volgens de bestaande regeling, kan ieder rechter tot rechter van instructie of tot strafrechter worden benoemd, ofschoon hij van de eigenaardigheden der strafrechtelijke wetenschap, zooals wij dat bedoelen, misschien niet de minste notie heeft. De eisch der Crimineel-anthropologen is, dat de opleiding voor toekomstige strafrechters en die voor civiele rechters een verschillende zij, dat de strafrechters een opleiding ontvangen, die dienstig is voor de uitoefening van hun ambt, en dat de benoeming van een strafrechter beruste op degelijker grondslagen dan nu het geval is.

En psychiatrie èn gerechtelijke geneeskunde mogen den strafrechter niet meer vreemd zijn. Al behoeft 't nu niet, dat hij daarin even bekwaam is als een specialist, toch moet hij er zooveel van weten, dat hij vooraf zal kunnen bepalen of er al dan niet een specialist ter raadpleging zal worden geroepen. Hij moet althans in staat zijn te *vermoeden*, dat in 't geval, dat aan zijn rechtskennis wordt onderworpen, misschien een abnormaliteit aanwezig is, die op de uitspraak invloed kan uitoefenen.

Daarbij moet niet iedere geneesheer, 't zij specialist of niet, tot expert in een gerechtelijk geval kunnen worden benoemd, maar slechts bekwame specialisten moeten voor vast worden aangesteld, om in alle gevallen, waar dit noodig mocht zijn, de rechtbank met hun kennis bij te staan. Wanneer men nagaat, hoe weinig gewone geneesheeren van gerechtelijke geneeskunde en van gerechtelijke psychiatrie leeren, terwijl zij door hun praktijk binnen betrekkelijk korten tijd het grootste deel van die kennis verliezen, dan kan men begrijpen, dat een expertise aan hen opgedragen, door hen

zelf als een onaangename en angstverwekkende zaak wordt beschouwd en dat op het oordeel van dergelijke deskundigen niet veel kan gesteund worden.

Dat onze eischen niet te hoog zijn gesteld, bewijzen behalve de gevallen die ik U heb meegedeeld, de feiten officieel reeds een tiental jaren in de Memorie van antwoord door den toenmaligen Minister van Justitie genoemd, namelijk, dat van de 25 krankzinnigen, die toen in de gevangenissen aanwezig waren, er 22 waren wier krankzinnigheid erkend werd weinige weken, dagen of maanden nadat zij veroordeeld waren; het wordt bewezen door het verslag van het Staatstoezicht op krankzinnigen van reeds een tiental jaren geleden, waarin wij kunnen lezen, dat in drie achtereenvolgende jaren zich respectivelijk 53, 48 en 38 krankzinnigen in de verschillende gevangenissen werden gevonden; het wordt bewezen door wat ik U straks heb meegedeeld uit het rapport van de Commissie belast met een onderzoek naar het oprichten van Prisons-asiles, waaruit ik U de gevallen heb genoemd van krankzinnigen, die de Commissie terloops in de gevangenissen heeft gevonden. In deze tien jaren is nog niets veranderd.

Ten laatste wil ik U als bewijs voor de billijkheid van onze eischen aanhalen, wat Prof. van Hamel te Amsterdam omtrent de kwestie zegt. »De moeilijkheid, voert hij aan, ligt altijd hierin, dat de rechter van instructie als ook de rechtsprekende magistraten en mede de verdediger, dat wil zeggen de personen die den beklaagde zien en hooren, niet voldoende onderricht zijn om ziektevormen te onderkennen, welke niet tot de allereenvoudigste en sterksprekende behooren. Opmerkelijk is daarbij en niet uit het oog te verliezen, dat juist wat de eigenaardigheid van zoo menigen ziektevorm uitmaakt, de wijfelende houding, het moeilijk spreken, nu eens naïeve bekentenis dan eens de verklaring van den man, dat hij zich niets herinnert, alle omstandigheden zijn, die in het rechtsgeding ten zijnen nadeele worden uitgelegd. De juristen moeten zich nooit verbeelden of kunnen verbeelden zelven tot het nemen van beslissingen bevoegd te zijn, maar zij moeten zoowel door zekere algemeene voorbereiding als door

eenig onderricht omtrent de verschijnselen van psychopathologische vormen, de twijfelachtige en de overgangsvormen niet te vergeten, in staat gesteld zijn om opmerkzaam te worden op omstandigheden, die hen moeten nopen psychiatrische voorlichting te vragen."

Wanneer deze eisch der crimineel-anthropologen vervuld zal zijn, zal door hun zoogenaamde sentimentaliteit ten minste bereikt worden, dat de verstandsmenschen geen wetten meer zullen maken, waardoor zooveel onbillijks, zooveel onrechtvaardigs kan geschieden, als nu geschiedt. Dat zal ten minste al vast zóóveel gewonnen zijn.

De misdadiger is in de gevangenis aangekomen en zal daar een langer of korter tijd blijven al naar gelang het den rechter is voorgekomen juist te zijn, in verband met zijn daad, omstandigheden en het toepasselijk wetsartikel. Ook in de veroordeeling en in de straf van den gevangene, eischt de sentimentaliteit der crimineel-anthropologen verandering. Zij vinden, ten spot van de verstands- en verstandige menschen, dat zoowel de wijze van veroordeeling als het straffen van misdadigers eenvoudig belachelijk en ondoelmatig zijn. En dat wel om verschillende redenen. Men voert dikwijls tegen de eischen der crimineel-anthropologen aan, wanneer er gesproken wordt van het slechte van de tegenwoordige wijze van opsluiten van misdadigers, dat wel degelijk met het plaatsen in de gevangenis, naast de straf ook verbetering van den misdadiger beoogd wordt. Dat men dezen goeden wil heeft, wil ik gaarne aannemen, maar dat men nog een oogenblik zijn ernst kan houden over zijn meening, wanneer men iets meer weet van de wijze van veroordeelen en van de wijze waarop de gestrafte zijn straf ondergaat, is mij een raadsel.

Verbeteren nu is onder het vigeerend systeem een onmogelijkheid. Bereikt men al door het tegenwoordig systeem van straffen, dat de misdadiger voor korter of langer tijd onschadelijk wordt gemaakt — verbetering van den delinquent, vooral in die mate, dat hij teruggekomen in de samenleving gelegenheid zal vinden om zijn brood te verdienen en niet meer zal gedwongen worden opnieuw een misdaad te plegen

ten einde te kunnen bestaan, wordt er door het systeem niet beoogd en ook niet bereikt. De tegenwoordige straffen hebben noch een moreele, noch een materieele verbetering tengevolge, behalve in zeer hooge uitzonderingen, waarin men gerust kan zeggen dat de delinquent, vooral wanneer hij tot langer dan vijf jaar is veroordeeld, niettegenstaande de straf is goed gebleven of verbeterd. Wel kunnen de gestraften die analphabeten zijn, leeren lezen en schrijven, omdat zij daarin onderricht krijgen, doch overigens is de gelegenheid voor hen om zich zoo te ontwikkelen, dat zij later nuttige leden van de maatschappij kunnen worden, bitter klein. Dat in hoofdzaak de gedachte aan straffen bij den wetgever heeft voorgezeten, blijkt trouwens uit het feit, dat elke gevangene, de twee eerste etmalen die hij in de gevangenis doorbrengt, geen ander voedsel krijgt dan brood en water!

Tot nog toe heeft nog geen der autoriteiten, of wien dit anders aangaat, beproefd deze zoutelooze inhumaniteit af te schaffen.

Wat nu de arbeid betreft, die de gevangenen gedwongen zijn in de gevangenis te verrichten, de voordeelen daarvan voor hun later leven zijn zeer problematisch.

Ik wil bekennen, dat de arbeidskwestie in de gevangenissen een zeer moeilijke is en ook wil ik toegeven, dat de argumenten om de moeilijkheid van het vraagstuk te bewijzen, niet te gezocht zijn. Men voert toch aan, dat er niet altijd werk te vinden is geschikt voor alle gevangenen, waar deze zoo verschillend van aanleg en bekwaamheid zijn. Men vreest, dat de Staat als concurrent van particuliere industrieën zal optreden, wanneer hij het uitbesteden van werk in de gevangenissen veroorlooft, dat ook door particulieren verricht en door de gevangenen natuurlijk ver beneden de prijs afgeleverd kan worden. Het wil mij voorkomen, dat deze verontschuldiging niet dan boerenbedrog is. Waarom dan toch zou de Staat moeten concurreeren met particulieren? Meer waarde heeft de verontschuldiging, dat er niet altijd werk voor het Rijk te verrichten is, en dat er rekening moet worden gehouden met de bekwaamheden en den aanleg der gevangenen.

Er blijft dus voor het meerendeel der gestraften niet veel

anders te doen dan onnut werk, waaraan de Staat heel weinig en de gevangene voor zijn later leven niets heeft.

Hulzen maken, erwten en boonen ziften, het beroemd geworden zakjesplakken, tricot pluizen en dergelijke werkzaamheden, zijn immers niet erg in staat tot de lichamelijke en moreele verbetering der gevangenen bij te dragen!

Waar voor particulieren wordt gewerkt, daar is dat werk, voor het grootste deel, evenmin geschikt om den delinquent een ambacht te leeren of om hem zoodanig in zijn eigen ambacht te bekwamen, dat hij na afloop van zijn straftijd als een goed werkman in de maatschappij kan terugkeeren. Kent hij geen ambacht, dan leert hij er geen en is er dan op aangewezen onbeduidende bezigheden te verrichten, om door de dagen te komen. Nut voor zijn volgend leven, na zijn ontslag uit de gevangenis, het zij nogmaals gezegd, heeft de delinquent in de meeste gevallen niet.

Waar nu de verbetering in de cel, door zoogenaamden arbeid en door afzondering, zeer problematisch is, daar is de verbeterende invloed van het gevangenisleven in gemeenschap om zoo te zeggen nul.

Immers daarbij arbeiden de gevangenen met en naast elkaar. Nu behoeft men nog geen zeer diepe studie van misdadigers te hebben gemaakt, om te weten, dat onderling verkeer van delinquenten, zooals het in het tegenwoordig stelsel plaats heeft, niet dan slechte gevolgen kan hebben. Immers de slechte en onverbeterlijken zullen door hun invloed het weinige goede verstikken, dat nog in een van beter allooi aanwezig is.

Blijkens de geschiedenis van het gevangeniswezen is juist dáárom de gemeenschappelijke opsluiting verlaten.

Als een staaltje van hooge intellectualiteit wil ik even op de naïeviteit wijzen, dat zij die voor langer dan vijf jaar veroordeeld zijn, de eerste vijf jaar in afzondering moeten doorbrengen en de overige jaren in gemeenschap. De problematische verbetering, die de delinquent gedurende de jaren van afzondering ondervindt, wordt geheel te niet gedaan door den omgang met andere delinquenten, gedurende de laatste jaren van zijn verwijdering buiten de maatschappij. Dergelijke pas-

kwillen zullen door onze sentimitaliteit te minste nooit in de wereld worden geroepen!

Dat de ten onzent gebruikelijke wijze van straffen niet deugt, wie zal het nog durven betwijfelen, wanneer hij het jaarlijks toenemend aantal recidivisten leest? Dat het geheele celsysteem niet deugt, aanleiding geeft tot moreelen en physieken achteruitgang van het individu, absoluut geen nut voor zijn volgend leven geeft en hem ongeschikt maakt en laat voor een geregeld en ordelijk leven na zijn terugkeer in de maatschappij, wie zal het durven betwijfelen, wanneer hij de uitspraken van competente beoordeelaars op dit gebied leest.

Victor Hugo heeft het al vóór langen tijd gezegd: »La prison pourit l'homme, mais le conserve". Jonkhr. mr. van Engelen zegt, sprekende over de celstraf: »In de alleenzaligmakende kracht van het celstelsel wordt niet meer zoo absoluut geloofd als vroeger, althans niet ten opzichte van celstraffen van langeren duur". Mr. Simon v. d. Aa schrijft in zijn opstel voor het Penitentiair Congres, in 1900 te Brussel gehouden: »Dat de opinie omtrent het celsysteem aan het kenteren is, en dat men op weg is om het celsysteem af te keuren". Scherper geformuleerd is het oordeel van mr. De Ranitz, waar hij zegt: »Het kan misschien niet anders, maar hij die zeer lang in de cel heeft doorgebracht, is ongeschikt gemaakt voor de maatschappij; als paria's keeren zij in de maatschappij terug". Mr. van Welderen baron Rengers schreef over de gevangenis te Leeuwarden: »Bedroevend is de physieke, moreele en intellectueele achteruitgang, welke veelal bij aanvankelijk gezonde, krachtvolle en opgewekte individuen, na een langdurig verblijf in de cel, wordt geconstateerd". De protestantsche geestelijke, aan die inrichting verbonden, de heer Jas, schreef als zijn oordeel neer: »Dat verbetering, inkeer tot zichzelf, door de celstraf niet wordt bereikt; zij verbetert geenszins, doch verbittert des te meer".

Wanneer men deze en dergelijke uitspraken leest van competente menschen, die zich niet door hun sentimentaliteit laten meevoeren en die niet, zooals prof. Hijmans zich uitliet,

»behooren tot hen, die een naar het ziekelijke overhellende geestesaanleg hebben, ontwikkeld door de aan pathologische problemen zoo overrijke litteratuur onzer dagen", dan vraagt men zich onwillekeurig af, of het geen hoogmoedswaanzin van het intellect is, de eischen van de crimineel-anthropologen, om dergelijke toestanden te veranderen met het oog op den mensch, die iedere misdadiger is, voor sentimenteel uit te maken?

Nu is eene verbetering door gevangenissen niet mogelijk, of de wijze van veroordeelen moet veranderd worden. Een eerste vereischte is, dat de rechter niet een vonnis uitspreke, waarbij de delinquent voor een bepaalden tijd gevangen wordt gezet. Villert zegt zeer terecht: »De rechter doet als een geneesheer, die, na een zeer oppervlakkige diagnose, den zieke een drankje voorschrijft en tevens vooraf den dag bepaalt, waarop hij het ziekenhuis moet verlaten, zonder dat daarbij op dat tijdstip de staat van zijn gezondheid in acht wordt genomen. Is hij vóór den vastgestelden tijd genezen, dan moet hij blijven tot den bepaalden dag dáár is; is hij op dien tijd niet genezen, dan moet hij er toch uit".

Daarbij vergeet Villert er bij op te merken, dat het een eigenaardige wijze van cureeren is, om aan alle patienten hetzelfde drankje voor te schrijven, alleen met de variatie, dat de een een paar lepels, de ander een glas, een derde een spoelkom en een vierde een liter ervan moet nemen, al naar het geval ernstig of minder ernstig vermoed wordt te zijn.

Men heeft ons van sentimentaliteit durven beschuldigen, ik herhaal het.

Maar wanneer men tegenover deze intellectueele merkwaardigheden onze eischen plaatst, dan geloof ik, dat onze sentimentaliteit het van het intellect zeker in practisch nut wint.

Wij wenschen, dat de veroordeeling van den delinquent voor onbepaalden tijd geschiede, opdat gedurende zijn straftijd door daartoe geschikte personen worde uitgemaakt, wanneer zijn verwijdering uit de samenleving kan ophouden en in welke richting zijne behandeling moet geleid worden.

Eerst dient te worden uitgemaakt of de delinquent krankzinnig is of niet; blijkt het dat hij niet gestoord is in zijn geestvermogens, dan worde hij voor onbepaalden tijd naar een inrichting gestuurd, waar hij inderdaad behandeld wordt met het oog op zijn verbetering en zijn latere terugkomst in de maatschappij. En ook voor zijn ontslag eischen wij een andere maatstaf dan zijn gedrag in de gevangenis, in de cel, waar hem alle gelegenheid ontbreekt die hem in de maatschappij tot misdaad aanzet, waar hij maar één doel voor oogen heeft, waar maar één gedachte hem bezielt: zijn vrijheid terug te krijgen. Het verwijderd zijn uit de samenleving maakt hem het braaf-zijn, het denken aan vrijheid, het veinzen van braafheid mogelijk. Het kan ook niemand verwonderen, dat een op dergelijke gronden in vrijheid gestelde recidiveert.

Behalve de veroordeeling van den delinquent voor onbepaalden tijd, verlangen wij voor hem een psychologische en physiologische behandeling, een ontwikkeling van zijn intellect, waardoor hij later geschikt kan worden om in de maatschappij een nuttig lid te worden. Wij eischen een meer individueele behandeling van den delinquent, een behandeling, waarbij zooveel mogelijk zal worden acht geslagen op ieders eigenschappen, eigenaardigheden, verstandelijke en moreele ontwikkeling, en een loslaten, een eindelijk loslaten van éénzelfde behandeling voor iedereen, onverschillig of hij een hoog intellectueel ontwikkelde, of een analphabeet is; onverschillig of de gevangene nog moreel gevoel genoeg heeft om weer goed te worden, of dat hij totaal van moreele gevoelens is ontbloot.

Wij eischen, dat de gegevens van de crimineele anthropologie, die tot nu toe gevonden zijn, in toepassing worden gebracht; dat de paedagogie worde uitgestrekt tot delinquenten; dat men psychologische gegevens zal verzamelen omtrent zijn persoonlijkheid, om daaruit te besluiten, en uit de aanteekeningen omtrent zijn doen en laten, zijn denken en voelen, zijn weten en leeren, gedurende zijn straftijd, of hij reeds geschikt is om op eigen beenen in de samenleving te kunnen staan of niet.

Daarvoor is noodig dat de kennis van crimineele anthropologie, psychiatrie, psychologie, phsyiologie en aanverwante vakken wordt verbreidt, niet slechts onder de directeuren van gevangenissen, maar ook onder rechtskundigen en vooral onder rechters.

Maar om dat te bereiken, is een geheele omkeer in de wijze van veroordeelen, in de wijze van straffen noodig. En even goed als het een onbegonnen werk zou zijn, met het tegenwoordige stelsel van straffen, den delinquent te veroordeelen voor onbepaald-langen tijd, even goed is het een onzin een delinquent voor een bepaalden tijd te veroordeelen, onder een systeem dat verbetering van zijn lichaam en van zijn ziel beoogt.

Beide, onbepaalde veroordeeling en verandering van het gevangenisstelsel, hangen met elkaar samen.

Deze en nog veel meer eischen stellen wij.

Maar vooral verlangen wij menschelijkheid bij het veroordeelen en behandelen van den misdadiger, vooral verlangen wij, dat men eindelijk beginne te trachten den misdadiger te begrijpen en dat men steeds bedenke, dat men geen misdadiger wordt wanneer men wil, maar dat aanleg *en* omstandigheden den een tot een goed leven voeren, den ander tot misdadiger maken en dat de onzedelijke wil ook van die factoren afhankelijk is.

Wie staat, zie toe dat hij niet valle!

Wij vragen begrijpen van den misdadiger!

En waar door sommige, en weer moet ik prof. Hijmans citeeren, tegen deze eisch wordt aangevoerd, dat men met den krankzinnige wèl en met den misdadiger geen medelijden behoeft te hebben, omdat wij de handelingsmotieven van den eerste niet, die van den tweede wél begrijpen, daar antwoorden wij, dat zij die dat beweren nooit een krankzinnige gesproken, nooit een misdadiger bestudeerd hebben. Vele handelingsmotieven toch van krankzinnigen zijn voor den ervaren psychiater als een open boek, terwijl zoovele handelingsmotieven van misdadigers voor ons onbekend en niet te doorgronden zijn.

Ja, wij zijn sentimenteelen, wanneer men daaronder verstaat dat wij pogen eindelijk de domheden en wandaden van het intellect te doen ophouden. Wij trekken ons deze kwalificatie niet aan!

En ook de kwalificatie »pathologisch", raakt ons niet, wanneer wij bedenken dat de intellectueelen, die deze benaming gebruiken, tot hen behooren, die m. i. een defect in hun aanleg hebben, waardoor zij niet alleen niet begrijpen en voelen wat er in anderen omgaat, wat anderen voelen, maar zelfs al wat hèn onduidelijk is en wat zij niet meevoelen voor ziekelijk uitmaken.

Zij zijn nog niet eens genaderd tot het begrijpen van datgene, wat wij reeds weten en dat maakt, dat wij in deze met hen geen rekening behoeven te houden. Dit evenmin, als het verwijt, dat wij crimineel-anthropologen en psychiaters ons zoo dikwijls vergissen, raakt ons.

't Laatste zal ons alleen een spoorslag zijn om verder te werken, nauwkeuriger te zoeken, en voort te gaan gegevens te verzamelen om een einde aan den onhoudbaren toestand te kunnen maken. Vóór wìj zoovele vergissingen op onze rekening hebben als de aanhangers der zoogenaamde intellectueele richting, kan er heel wat hervormd zijn.

Maar in alle geval blijft ons in onze vergissingen altijd de groote troost, dat wij daardoor niet de onmenschelijkheid en wreedheid begaan, menschen die niet verantwoordelijk voor hun daden zijn, op te sluiten en te straffen, al voert onze vergissing er misschien toe anderzijds iemand die wèl strafbaar is, ongestraft te laten.

Want voorwaar, het is beter tien schuldigen te laten loopen, dan een onschuldige te straffen.

GEDICHTEN

DOOR

S. BONN.

DAG!

De lichten gloeiden uit het zwart
van huizenklomp, die, in den nacht,
als lijven in elkaar verward,
hoog stond, 'lijk zwarte spokenwacht.

De bel die ging . . .; hij zoende haar
op oogen, mond en op de wangen
en zij bleef zich zijn hals aanhangen
of er geen loskomen aan waar'.

»Zal je vanavond vroeger komen,
ik heb je 'n nieuwe das gekocht!"
Hij riep: »als Mie heeft meegebrocht,
heb ik kaartjes voor het spul genomen!"

»Dag! Dag!" . . . .
'tWas laatste maal dat zij hem zag,
want 's middags werd zijn lijf verscheurd
in leêgen kolenmand gebeurd.

IK HAD.

Ik had heel diep in mij verwacht
dat alles, alles rouwen zou,
dat alles zich met zwarte dracht
omhullen zou, door leed om jou.

Ik had gedacht dat winkels dicht-,
gordijnen neêr-, zouden zijn gelaten;
dat de lieden allen, met smartgezicht,
bukkend zouden gaan... en fluistrend praten.

Ik dacht, dat alles uit zou spreken
dat jij... dat jij bent weggegaan,
dat 't op de wolken uit zou staan,
dat 't van de keien zoude spreken.

Maar 't was alles als andre dagen;
niets keek naar mij of lette het,
dat ik wanklend voortkroop als verplet
door vracht, die 'k enkel had te dragen.

(Uit »Een monument voor Louise").

LENTE!

De zon komt weer!
De zon komt weer!
Mijn zoete zusje Liesje.

Blauwe luchtjes sneeuwig teer
jagen wolkjes heen en weer.

Kleine groene knopjes springen
vogeltjes de lucht volzingen.

Kindertjes met klare kelen
klankjes in de lucht doen spelen.

Karretjes zoo luchtig rijen
trammetjes zoo voorwaarts glijen.

Boometjes staan zoo gewoon
boven menschen uit, ten toon.

In de nieuwe helle zon:....
hoe dat alles wel zoo kon:

Jij bent niet meer
en kwaamt nooit weer,
zoete doode zusje Liesje.

(Uit »Een monument voor Louise").

WIJSJE.

Als wijd en verre zachtjes
de vensters nedergaan,
theekransjes huiswaarts gaan
met jool en lach en dagjes,

Dan is 't mijn ochtend-krieken,
nietwaar, Marietje mijn,
dan moet ik als met wieken
in 't dak gestegen zijn.

En dan gaat 't zolderluikje
aan 't knarsen op een kier,
ik kruip in 't schuine huikje
op inbrekersmanier.

En als ik ben gekomen
tot aan een donkrê trap,
dan word ik vastgenomen
door een handje zacht en rap,

Dan laat ik stil mij slepen
tot waar het handje wil,
de adem dichtgeknepen,
de voeten bijster stil.

Zoo ga ik zachtjes zachtjes
totdat 'k moet blijven staan
en onder smoorde lachjes
een lichtje tinkelt aan.

Dan is 't mijn ochtendkrieken,
nietwaar, Marietje mijn,
van dag die als met wieken
zoo snel versneld zal zijn.

BUITENLANDSCH STAATKUNDIG OVERZICHT

DOOR

CHR. NUIJS.

XIII.

»... res est non impia tantum, sed est inepta".
LEIBNITZ.

In de wereldgeschiedenis loopen de gebeurtenissen volkomen onafhankelijk van de menschelijke tijdindeeling; zij storen zich niet aan het rustpunt, dat voor een oogenblik wordt gevormd door een oudejaarsavond-overdenking — maar volgen haar ontwikkelingsgang onophoudelijk, nu eens sneller, dan weer langzamer.

En toch is het toevallig, dat met het begin van een nieuwen tijdkring in enkele landen van Europa het begin van een nieuwe periode in de staatkundige geschiedenis samenvalt.

In het Duitsche Rijk viel, in de laatste dagen van het oude jaar, het besluit tot ontbinding van den Rijksdag en zal nog in de eerste maand van het nieuwe de verkiezing moeten plaats hebben van een nieuwe volksvertegenwoordiging. De ontbinding werd onmiddellijk veroorzaakt door de weigering van een meerderheid in den Rijksdag, uit het centrum en de socialistische linkerzijde samengesteld, om de credieten voor het beëindigen van den Afrikaanschen opstand toe te staan. Maar dit votum was slechts de directe aanleiding; in het oudejaars-avondschrijven van Bülow, dat in de Duitsche pers zooveel opschudding verwekte, werd gereedelijk toegegeven, dat de verbonden regeeringen, op aandringen van den Rijkskanselier, reeds in het voorjaar van 1906 plan hadden den Rijksdag naar huis te zenden, als er maar een aanleiding voor was. Niet alleen, en niet hoofdzakelijk omdat de kanselier het moede was, dat het centrum voor

den steun dien het aan de regeering verleende allerlei concessies wist te bedingen — maar veel meer om de nieuwe verkiezingen te doen plaats hebben onder een populaire leuze, in de hoop daardoor een andere samenstelling van den Rijksdag te verkrijgen.

Hiertoe scheen de weigering der koloniale credieten een geschikte aanleiding.

Die weigering had een voorgeschiedenis. Reeds lang waren de heeren van het centrum in den Rijksdag ontevreden op het koloniaal bestuur, dat niet genoeg rekening hield — naar hun meening — met de belangen der katholieke missionarissen in de Duitsche koloniën. Meer dan eens waren botsingen voorgekomen tusschen de regeeringsambtenaren en de zendelingen; en de laatsten hadden steeds aan hunne vrienden in den Rijksdag breedvoerige mededeelingen gezonden over hunne grieven tegen de bestuurs-ambtenaren, die de missies niet genoeg naar de oogen keken. Onder het bestuur van den heer von Stubel als directeur van koloniën hadden de heeren Roeren c.s. gedaan kunnen krijgen wat zij verlangden; doch onder het bestuur van den erfprins von Hohenlohe—Langenburg waren zij bij het departement van koloniën op tegenstand gestuit. De erfprins meende zijn ambtenaren te moeten verdedigen of in bescherming nemen tegen de beschuldigingen der missionarissen.

Van dat oogenblik af dagteekent het verzet van het centrum tegen de koloniale uitgaven. In het voorjaar van 1906 werd het voorstel om de koloniale afdeeling, die nog altoos onder het ministerie van buitenlandsche zaken staat, tot een afzonderlijk staatsdepartement te maken, met een staatssecretaris aan het hoofd, door de meerderheid in den Rijksdag verworpen. Die meerderheid werd verkregen door de samenwerking van het centrum en de sociaal-democraten. Het voorstel om den spoorweg in Zuidwest-Afrika uit te breiden tot Keetmanshoop, dat nauw verband hield met de plannen om den opstand krachtiger te onderdrukken, werd, na een eenigszins onhandige verdediging, door den kolonel Deimling verworpen; en eveneens het voorstel om schadevergoeding te geven aan de farmers, die door den opstand schade hadden geleden. Voor de verwerping van al deze voorstellen was geen redelijke grond aan te voeren; slechts de zucht om de regeering onaangenaam te zijn en zoo mogelijk de concessies te verkrijgen, die de katholieke afgevaardigden vroegen voor hunne Afrikaansche beschermelingen, was de directe oorzaak. En bij hunne sociaal-democratische bondgenooten woog alleen de afkeer van den geheelen kolonialen rommel, zooals Bebel dien herhaaldelijk en met klem had uitgesproken.

Met de verwerping van deze voorstellen was de aanvallende kracht van het centrum nog niet uitgeput. De afgevaardigde Ertzberger begon een krasse perscampagne tegen het departement van koloniën, en wees daarbij op zulk een wanbeheer, zooveel schandelijke onrecht-

matigheden, dat voor een oogenblik de oorzaak van die campagne geheel en al werd vergeten, voor de waarlijk ergerlijke toestanden die onthuld werden. De prins van Hohenlohe moest aftreden, en uitgezien werd naar een Hercules die dezen kolonialen Augiasstal zou schoonvegen. Met een soort blijde ingenomenheid werd de benoeming van den heer Dernburg vernomen, die geen corpsstudent was geweest, geen gekorven gezicht heeft, geen »Reserveleutnant" op zijn kaartjes laat drukken, of zich tot de »Erstklassige Menschen" rekent — maar eenvoudig koopman, bankdirecteur was.

Dernburg vervulde de verwachtingen, die men van hem koesterde. Hij maakte geen onnoodigen omhaal, maar ging recht op het doel af. In de eerste zitting van den Rijksdag, na zijn optreden, deelde hij mede de verdragen, door zijn voorgangers gesloten met Tippelskirch-Podbielski en andere firma's te hebben opgezegd; kondigde hij een streng onderzoek aan naar alle ongerechtigheden die in het koloniaal bestuur waren voorgevallen; maar verklaarde hij tevens, dat hij niemands inmenging in de koloniale zaken zou dulden, daarbij in het bijzonder doelend op de pogingen van de heeren Roeren c. s. van het centrum.

Het antwoord van deze laatsten bleef niet uit. In de begrootings-commissie en in den Rijksdag weigerden zij de regeering de credieten die deze meende noodig te hebben.

Toen werd de Rijksdag ontbonden.

* * *

De vraag is nu maar, of deze ontbinding, onder de omstandigheden waaronder zij plaats had, werkelijk leiden zal tot verbetering van den toestand.

Terwijl in Frankrijk de eene regeering na de andere poogt aan de bemoeiing van de geestelijkheid, van de kerk, met de staatszaken een einde te maken; terwijl in Spanje elk liberaal bewind voorziet dat het dien zelfden weg zal uitmoeten; terwijl in Engeland de strijd is uitgebroken tegen de overheerschende macht van de staatskerk op onderwijsgebied — is het verlichte Duitsche Rijk, het land van Luther, Kant, Goethe en Schiller langzamerhand volkomen onder den invloed gekomen van een clericalen geest, die zich uit in een reactie op het gebied van kunst en wetenschap, van onderwijs en ontwikkeling. In geen ander land treden de katholieke en protestantsche »Mücker" zoo kras op, als in Duitschland, met den steun en de medewerking van de regeering.

De schoolwet, die door Minister Studt, met behulp van het centrum, werd ingevoerd, is zoo reactionnair mogelijk; zij levert de volksschool volkomen over aan de kerk en voert een leerprogram in, dat geheel ingericht is op de vervulling van de wenschen van pastoor of

predikant. En Keizer Wilhelm toonde zich over deze schoolwet, die minstens een eeuw ten achter is, zoo verheugd, dat hij den Minister van Onderwijs de hoogste Duitsche orde toezond.

Dit is slechts één staaltje van den heerschenden geest in het Duitsche Rijk. Overal, op elk gebied, werd angstvallig rekening gehouden met de wenschen van de clericaal-reactionnaire nevenregeering; en de geheele staatkunde draagt daarvan de vruchten.

En waar niet het centrum naar de oogen werd gezien, daar werd het de Jonkerpartij. De handelsverdragen met hun agrarische tendenzen, en de noodzakelijke gevolgen ervan, de vleeschnood en de duurte van de levensmiddelen, waren de uitvloeisels van die politiek. De zonderlinge hervorming der Rijksbelastingen, de bedenkelijke verkeersbelasting, die het zwaarst drukt op den kleinen man, terwijl het grondbezit van den agrarischen jonker onbelast blijft, is eveneens aan dien invloed te wijten.

Plotseling wil de Regeering een anderen weg inslaan. »Tegen het centrum" moet het verkiezingsparool wezen, zegt zij in officieele en officieuse verklaringen. Zij roept de hulp in van liberalen en vrijzinnigen. Maar zij vergeet te zeggen, dat zij ook in haar daden, in haar staatkunde de wijzigingen zal aanbrengen, die de veranderde omstandigheden eischen. Hierin zit juist het ernstige van den toestand, die maakt dat men het optreden der Duitsche regeering niet alleen zonderling, maar dwaas moet achten: »non impia tantum, sed inepta." Het oogenblik was gunstig om den geheelen reactionnair-clericalen rommel af te schudden, en daardoor de beste wijze van bestrijding der sociaal-democratie in te voeren: een vrijzinnig beheer, dat aan de ontevredenheid een einde zou maken. »Schwarzseher dulde ich nicht," zeide de Duitsche keizer voor eenige maanden, meenende dat de bedilzucht ontstaat door de uitbreiding van de sociaal-democratische denkbeelden. Doch de keizer keerde de zaak onbewust om. De Duitschers zijn geen »Schwarzseher" omdat zij socialistische neigingen hebben, maar zij worden socialisten, of loopen met de socialisten mede, omdat de toestanden in het Rijk hen tot »Schwarzseher" maakten.

Het oogenblik was nu gunstig om de consequenties te trekken uit de geschiedenis der laatste jaren. Dat het zoo niet langer gaan kàn — daarvan is iedereen overtuigd. Verschillende geneesmiddelen werden aan de hand gedaan; maar het eenvoudigste, te vinden in het bekende woord van minister Modderman: »Herzie u zelf" — schijnt voor de regeering van het Duitsche Rijk niet te bestaan. Zij roept op tot den strijd tegen het centrum — en doet alsof zij niet ongaarne die partij, wat toegevender op het punt der Afrikaansche credieten, weer in de meerderheid zou zien. Zij zegt een liberale partij te wenschen, sterk genoeg om »von Fall zu Fall" met de reactionnaire rechterzijde een meerderheid te vormen — maar zij wil

dit monsterverbond zelfs niet mogelijk maken door eenige toenadering, door de belofte van eenige vrijzinnige concessie.

En daarom is onder dit bewind geen verandering van de Duitsche politiek te wachten. Ja, de brief van Bülow maakt eer den indruk dat er bij de regeering reactionnaire voornemens zijn, in plaats van vrijzinnige; met een zekere »sneer" dreigde von Bülow: dat na de gezwollen frasen van een Robespierre de sabel van een Bonaparte komen moest....

Hoewel noch Bebel, noch Singer er aan denken, de rol van Robespierre te spelen, is die bedreiging met het régime van den sabel, juist op dit oogenblik, zonderling-verontrustend. Wanneer straks de nieuwe Rijksdag, — wat ondanks alle verkiezingsleuzen zeer goed mogelijk is — weder een toeneming van de roodzwarte meerderheid toont, zal dan de regeering den Rijksdag weder ontbinden en een dictatuur invoeren?

De mogelijkheid van een uitslag der verkiezingen in een zin, dien de regeering niet verwacht, kan blijken uit dit overzichtje van de toeneming van het aantal sociaal-democraten sedert 1878, het jaar waarin de socialistenwet werd uitgevaardigd:

Jaren.	Aantal stemmen afgegeven op S. D. Candidaten.	Aantal S. D. Mandaten.
1878	437.000	9
1881	312.000	12
1884	550.000	24
1887	763.000	11
1890	1.427.000	35
1893	1.787.000	44
1898	2.107.000	56
1903	3.010.000	77

In den ontbonden Rijksdag was de socialistische op een na de sterkste partij; zij werd slechts door het centrum overtroffen.

Is er thans reden, dat die verhouding gewijzigd zal worden?

* * *

Ook in Frankrijk staat de regeering en het volk bij het begin van den nieuwen jaarkring voor een nieuw tijdperk, en vraagt men zich af, welke richting men uit wil, en welke gevolgen de keus hebben zal?

De strijd, dien het Duitsche rijk in zijn ontwikkelingsgeschiedenis niet meer kan ontgaan, de strijd tegen een clericaal-reactionnaire overheersching, is in de Fransche Republiek in vollen gang. De

invoering van de scheidingswet, door Waldeck-Rousseau voorbereid, door Combes opgesteld, door Sarrien en Briand ingevoerd en door Clemenceau en Briand uitgevoerd — is slechts een der fasen van dien strijd. Gambetta wees dien reeds voor vele jaren aan als het doel der Republikeinsche, der democratische regeeringen, in zijn bekend geworden woord: »Le cléricalisme, voilà l'ennemi." Herhaaldelijk heeft de regeering gepoogd zich te ontslaan van de voortdurende bemoeiing der Kerk met de zaken van den Staat; maar zij kon het niet, wijl door het Concordaat de Kerk onverbrekelijk aan den Staat gebonden was.

Zoolang die band en het zilveren koord, tusschen Staat en Kerk, niet verbroken waren, zoolang kon de Staat de kerkgenootschappen niet beschouwen en behandelen als gewone vereenigingen, wier doen en laten onder wettelijk toezicht staan. Deze overweging gaf den grond voor de Scheidingswet, die slechts één gebrek heeft: dat zij niet is voorafgegaan door de opzegging van het Concordaat. Waar die overeenkomst tusschen twee partijen is gesloten, tusschen Napoleon I en Pius VII, als vertegenwoordigers van Frankrijk en den Heiligen Stoel, daar is de eenzijdige verbreking, zonder voorafgaande kennisgeving, in strijd met de diplomatieke gebruiken.

Overigens heeft de Fransche regeering volkomen het recht, om de wetten te maken, die zij voor het behoud van den vrede en de rust in het land noodig acht; en dat recht is erkend door alle in Frankrijk gevestigde kerkgenootschappen, behalve door de katholieke Kerk. Elke regeling, door regeering en parlement gemaakt, werd door de Kerk eenvoudig verworpen. Toch hadden katholieken van naam, als d'Haussonville en Brunetière, aan hunne landgenooten duidelijk gemaakt welke moeilijkheden en gevaren de weigering om de wet aan te nemen, voor de Kerk zouden hebben; toch hadden katholieke auteurs, rechtsgeleerden en afgevaardigden aan de bisschoppen een schrijven gericht, waarin zij verzochten, in het belang van den godsdienst en van het vaderland, de wet niet te verwerpen; toch hadden de bisschoppen in hun algemeene bijeenkomst besloten een loyale proef met de wet te nemen.

Maar ook nu weder gold de spreuk: Roma locuta, causa finita est. Rome verbood de aanneming van de wet, in welken vorm de regeering de uitvoeringsmaatregelen ook goot — zoodat ten slotte noch de vereenigingswet van 1891, noch de wet op het houden van vergaderingen van 1901, noch de scheidingswet van 1905 voor de Roomsche Kerk aannemelijk scheen.

De scheidingswet berustte geheel en al op de instelling van »associations cultuelles"; zij werd aanvaard door de protestanten, de israëlieten en enkele schismatieke katholieke parochies. Maar zij is door het besluit van den Paus voor de katholieke kerken in Frankrijk onuitvoerbaar. Om haar te kunnen toepassen was samenwerking

noodig van de geestelijken en de leeken; beide groepen verklaarden niet in staat te zijn met de regeering mede te werken. Dit was geen verzet; het was een passieve tegenstand. Doch de wetgever had dien niet verwacht. En Clemenceau was zelfs genoodzaakt op de tribune der Kamer te erkennen: dat de regeering elke mogelijkheid had voorzien, behalve die van de weigering.

Deze maakte een nadere wet noodzakelijk waarin, overeenkomstig de bepalingen der scheidingswet, de vrijheid van uitoefening van den godsdienst werd vastgesteld — maar waarin alle voordeelen, door die wet aan de »associations cultuelles" toegestaan, worden ingetrokken.

Door de kalme energie, die de regeering toonde bij elken maatregel tot uitvoering der scheidingswet, zelfs tegenover den onverwachten tegenstand van Rome, heeft zij een groot voordeel behaald: de rust in het land is geen oogenblik gestoord.

Dit is een streep door de rekening van hen, die in het Vaticaan hebben aangedrongen op de weigering om de scheidingswet aan te nemen: de uiterste rechterzijde in Frankrijk, royalisten, bonapartisten, nationalisten. Zij meenden, dat na 11 December 1906 een strijd ontbranden zou, die hen gelegenheid kon geven in troebel water te visschen, en wellicht de Republiek ten val te brengen.

Voor hen is het jaar 1906 een jaar van groote teleurstelling geweest! Van de Presidentsverkiezing op 17 Januari, tot aan de invoering der scheidingswet op 11 December, hebben zij slechts nederlagen te vermelden. Een oogenblik scheen het, bij de inventarisaties, dat er verzet zou worden geboden. Maar het bleek al heel spoedig hoe leeg en hol dat verzet was, hoe weinig innerlijke kracht het had.

De Fransche clericalen herhalen, met onwankelbaar vertrouwen: »De kerk is eeuwig: iedere aanval tegen haar moet mislukken. Zij heeft nog steeds over alle vijanden getriomfeerd. Denk maar eens aan den uitslag van den Kulturkampf in Pruisen. En die werd niet door Clemenceau en Briand, maar door den grooten Bismarck gevoerd."

Zij vergeten echter dat in Pruisen de Kerk moest overwinnen; want de Staat viel wel de kerkelijke buitenwerken aan, maar de eigenlijke vesting durfde hij niet aantasten. Van de bisschoppen en priesters werd onderwerping geëischt aan een formeele staatswet; maar tegelijk werd het beginsel gesteld, dat het geloof noodzakelijk voor het volk moest behouden worden. Waar men den cathechismus als een noodzakelijke volksleer, en het geloof als een onderdanenplicht voorstelt, daar blijft de heerschappij der kerk — de geschiedenis van het Duitsche Rijk na Bismarck leert het overtuigend — ongeschokt gehandhaafd.

Hoe geheel anders is echter de strijd in Frankrijk.

In Frankrijk gaat de Staat uit van het denkbeeld, dat zij de »nationale souvereiniteit" tot grondslag van haar bestaan moet

maken; dat zij een georganiseerde gemeenschap is zonder eenige metaphysische bijgedachte. In de scheidingswet wordt dit duidelijk gezegd: »De Staat erkent, bezoldigt of ondersteunt geen enkelen godsdienst." De Fransche regeering is er totaal onverschillig voor of »de godsdienst voor het volk behouden wordt." Haar ministers verklaren op de tribune der Kamer openlijk, vrijdenkers te zijn. Haar scholen moeten dienen, om de toekomstige staatsburgers op te leiden tot zelfstandige denkers. De Fransche regeering gaat niet uit van de stelling, dat zij den godsdienst noodig heeft om het bestaande systeem te steunen, zij wil officieel »godsdienstloos" zijn.

Daarin ligt de kracht van haar optreden. Zij wordt door geen enkele bijgedachte belet haar voornemen uit te voeren, zooals zij dat wil. En zij is verzekerd, van den steun der groote meerderheid van het volk, zooals gebleken is bij de algemeene verkiezingen in Mei, zooals dagelijks blijkt uit de wijze waarop de toepassing der scheidingswet wordt opgevat.

* * *

Het is overal dezelfde geschiedenis, onder anderen vorm wellicht, maar in het wezen volkomen gelijk. Evenals in Frankrijk en in Duitschland is ook in Spanje — het Spanje van de »Reyes catolicos" en van Philips II — een neiging merkbaar om het clericale juk af te schudden.

De liberale regeering van maarschalk Lopez Dominguez had, geheel naar het voorbeeld van de Fransche Vereenigingswet, een wetsontwerp opgesteld, dat tegen de geestelijke orden gericht was, en dat een dam moest worden tegen hunne macht in de school, tegen den aanwas van goederen in de doode hand.

Maar in Spanje is de Kerk nog machtig; zij heeft er wapenen, die in geen ander land bruikbaar zouden zijn. Tegen de dynastie heeft zij steeds het Carlisme, tegen de regeering haar invloed op vele afgevaardigden, tegen de natie de separatistische beweging der Katalanen en Baskiërs achter de hand.

Lopez Dominguez moest een zwaren strijd voeren, om den Koning te bewegen, toestemming te geven tot de indiening der Vereenigingswet; om de Kamer te bewegen die wet in behandeling te nemen; om de oppositie, zelfs in zijn eigen partij, tot rede te brengen. En toen hij meende, dat de behandeling kon plaats hebben, werd hij plotseling ten val gebracht door een intrige van Moret, in wien hij een medestander meende te vinden.

Moret werd met de vorming van een kabinet belast; maar de slinksche wijze waarop hij zijn voorganger had ten val gebracht werd door alle groepen evenzeer veroordeeld. Zijn kabinet kon geen week standhouden; hij moest plaats maken voor den markies Vega de Armijo.

Boven de persoonswisseling echter stond de ernst van den strijd,

die door alle groepen der linkerzijde noodzakelijk werd geacht. En het was dan ook deze noodzakelijkheid, die zoowel Moret als Vega er toe bracht, bij hun optreden te verklaren: dat zij de door Lopez Dominguez ingediende vereenigingswet zouden handhaven.

Dit hadden de clericale groepen niet verwacht. Zij zullen nu den koning wel pogen te beduiden, dat de Cortes ontbonden moet worden en dat een conservatief kabinet aan het hoofd der regeering moet worden geplaatst. Maar het is de vraag, of Alfonso XIII zich zal kunnen verzetten tegen de anticlericale beweging, die in Spanje eens ontstaan is en niet zoo gemakkelijk zal te onderdrukken zijn. Want ook in Spanje dringt, zegt don Fernando Lozano, hoogleeraar aan de Universiteit te Madrid, het begrip door: »dat het clericalisme een ramp is voor de latijnsche volken; en dat de kracht van het clericalisme voornamelijk afhangt van den steun, dien de regeeringen het geven."

* * *

Het liberale Engelsche kabinet staat voor de moeilijke vraag welke houding het moet aannemen tegen het Huis der Lords, dat de oude traditie volgend, onder de leiding van de bisschoppen der Anglikaansche kerk, zich heeft verzet tegen de invoering van een nieuwe Schoolwet.

Ook in Engeland wordt een strijd gevoerd tegen het clericalisme en zijn invloed op staatkundig gebied; tegen de overmacht van de Anglikaansche Staatskerk en haar geestelijke leiders. Het nieuwe Lagerhuis was gekozen, en met een groote liberale meerderheid, als protest tegen de protectie-plannen van de Unionistische partij; maar het had tevens mandaat ontvangen, om de Education-act van de vorige regeering, die de school geheel onder leiding der geestelijkheid had gebracht, te wijzigen en te vervangen door een wet waarvan de bedoeling moest zijn: Het onderwijs te brengen onder toezicht van de gemeenten, en los te maken van elke kerkelijke bemoeiing.

Een wet in dien geest, door het Lagerhuis met groote meerderheid aangenomen, werd in het Hoogerhuis zoodanig gewijzigd, in clericalen zin, dat de minister van onderwijs in het Lagerhuis getuigen moest: »That is not an Education Bill—it's only a miserable tertium quid!"

In het Lagerhuis werden de amendementen van de Lords verworpen met een meerderheid, grooter dan bij eenig vorig verschil tusschen de beide huizen. En toch verwierp het Hoogerhuis die wet. »Nooit is zulk een beleediging van de souvereiniteit der kiezers voorgekomen in Engeland," zegt Stead in de *Review*. En hij laat er op volgen: »Indien daartegen niet spoedig wordt opgekomen is het lot der liberale partij beslist. De partij moet de Lords tot onderwerping brengen, anders zullen de Lords de partij onderwerpen."

En het woord van Leibnitz, als motto boven dit overzicht geplaatst,

is zeker van toepassing op den strijd, dien het Hoogerhuis in Engeland heeft uitgelokt met de vertegenwoordigers van het volk. »Met vuur gespeeld" zou men kunnen plaatsen als opschrift boven het hoofdstuk der Engelsche staatkundige geschiedenis, dat thans begonnen is.

De hulpmiddelen, die de constitutie der regeering in handen geeft, om den wil des volks door te zetten, zijn nog lang niet uitgeput. Ook zonder het Hoogerhuis te overstelpen met nieuwe peers kan het gedwongen worden toe te geven. Wat vroeger als een beletsel gold kan nu niet meer gelden. De regeering, die een meerderheid van 350 stemmen heeft in het Lagerhuis, kan den koning voorstellen doen, om aan de obstructionistische macht van het Hoogerhuis een einde te maken..

Doet de liberale regeering dit niet, dan zal het land ook met haar afrekening houden, zegt de heer Hobhouse in de *Contemporary Review*:

»Het uitstellen van den onvermijdelijken strijd zou voor de liberale partij noodlottige gevolgen hebben. Het Hoogerhuis is gebleken geen correctief te zijn voor al te democratische neigingen, doch alleen een belemmering van nationaal zelfbestuur, waaraan een einde moet worden gemaakt in het belang van den opbouwenden arbeid. Voor de liberale partij is dit een zaak van leven of dood....

»Zou de liberale partij niet thans de beslissing der kiezers inroepen, maar over vijf jaren met verontschuldigingen en beloften van beterschap komen, dan zou zij de gevolgen niet kunnen ontgaan. Alle ernstige hervormers zouden zich van haar afwenden en zich aansluiten bij de Arbeiderspartij, die wel weten zou op welke wijze zij aan de oppermacht van de Lords een einde maken kan."

* * *

Met onverbiddelijke zekerheid teekent zich geleidelijk de richting af, die aan de nieuwe eeuw haar kenmerk geven zal. In alle landen doen zich verschijnselen voor, waaruit duidelijk blijkt, dat de volkeren tot het bewustzijn komen van hun individueele en nationale waardigheid, dat zij elke voogdij willen afschudden, om zelf de leiding van hun lot in handen te nemen, en met de laatste overblijfselen van clericale of feudale overheersching te breken. Krachtig verzetten zich nog de door traditie en geloof overheerschende klassen. Maar hun verzet kan op den duur niet baten. De voortgaande ontwikkeling van het vrijheidsdenkbeeld, de nieuwe periode in de staatkundige geschiedenis der wereld, de periode der vrijheid, zijn niet meer tegen te houden.

Zich tegen de naderende vrijheid te verzetten, zal blijken even »roekeloos en dwaas" te zijn, als zich te verzetten tegen het aan breken van een nieuwen dag.

Uitgave van **MARTINUS NIJHOFF**, den Haag.

Zooeven verscheen:

Schets eener Parlementaire Geschiedenis

VAN

NEDERLAND

van 1849 tot 1891

DOOR

Mr. W. J. VAN WELDEREN baron RENGERS

tweede, herziene en bijgewerkte uitgave

DEEL II 435 blz. gr. 8vo. — Prijs *f* **4.75**, in linnen *f* **5.25**.

Hierin zijn de volgende hoofdstukken **nieuw**:

Derde ministerie Heemskerk (1883-1888). — Idem (1885-1888). — De Herziening der Grondwet van 1848. — Ministerie Mackay (1888-1891). — Werking van het constitutioneele stelsel onder de regeering van Willem III (blz. 249-435).

Prijs van het complete werk *f* **9.—**, in linnen *f* **10.—**.

Een uitvoerig register is ter perse.

Heden verscheen de eerste aflevering van den **64**sten jaargang van

CAECILIA

Maandblad voor Muziek.

ONDER REDACTIE VAN:

Mr. Henri Viotta en S. van Milligen.

Prijs van den completen jaargang *f* **7.50**.
Franco per post . . . . „ **8.40**.

Inhoud van deze aflevering:

Die Versierung der Sologesänge in Händel's „Messias", door Dr. Max Seiffert; „Die Walküre", in de Wagner-vereeniging te Amsterdam, door Mr. Henri Viotta, met tal van afbeeldingen van het decoratief en portretten der voornaamste Solisten. — Herinneringen van een tachtigjarige, door Hollander. — J. H. Bekker (†) (1826-1907), door S. van Milligen. — Maandelijksch Overzicht. — Muziekberichten. — Programma's.

Als extra-bijlage: „Twee Miniaturen", composities van Dirk Schäfer.

Deze eerste aflevering is in iederen boekhandel ter inzage te bekomen.

Een geïllustreerd prospectus wordt op aanvrage toegezonden door de Uitgevers

VAN HOLKEMA & WARENDORF, Amsterdam.

J. STEIJNEN, Verbijsterden,

ƒ 1.50, geb. ƒ 1.90.

Steijnen is een merkwaardig taalbeitelaar. Hij hamert en klinkt en zijn zinstructuur is vaak vol rhytmische bekoring en zijn woord gedragen en kleurrijk. Werkelijk, Steijnen heeft een groot talent en soms een breedheid, naast een even sterke fijnheid van gevoel, die bijzonder treffen. Onder de jongeren is hij een der werkelijk begaafde dichter-naturen.

Is. QUERIDO in het *Algem. Handelsblad* van 12/12 '06.

Daar is in dit werk een trilling van diep echt menschelijk lijden, er is een zoeken naar de verborgen grootheid der menschenziel, die te wachten ligt achter den schijn van alledaagschheid, daar klinkt een hoonlach uit die schrijnt, er is een teere zachtheid in die ontroert.

De *Dordr. Ct.* van 7/1 '07.

UITGAVE VAN

MEINDERT BOOGAERDT Jun., te Rotterdam.

Zooeven verscheen:

NICOLAS BEETS

et

La littérature Hollandaise

par

J. J. DUPROIX

Ouvrage Couronné par l'université de Genève

Prix Amiel

Prijs ƒ 1.90

Amsterdam, Scheltema & Holkema's Boekhandel.

NEDERLAND EN BELGIË

DOOR

JHR. MR. G. W. VAN VIERSSEN TRIP.

Fechner, de Duitsche wijsgeer, vertelt in de voorrede van een zijner werken, dat hij als student met iemand op de kamer woonde, die moeilijk uit het bed te krijgen was. Eens op een morgen bedacht hij er een kunstje op. Hij ging om de vijf minuten naar hem toe en riep telkens op dezelfde manier: Opstaan! — De eerste maal gaf het niets. De tweede maal zei de langslaper: Laat mij met rust. De derde maal: Het helpt je toch niets. De vierde maal hield hij zijn mond maar hij kookte van binnen. De vijfde maal begon hij te schelden en te vloeken. De zesde maal riep hij: Het is niet om te harden. De zevende maal sprong hij uit bed om Fechner een pak slaag te geven. Maar toen hij er uit was koelde de woede meteen en blij dat hij op was kleedde hij zich aan.

Zoo heeft Fechner later gedaan met het publiek dat niet uit het lauwe bed van versleten opvattingen te krijgen was, en hij schreef altijd maar weer nieuwe boeken over hetzelfde onderwerp om de menschen te dwingen van zijn wereldbeschouwingen kennis te nemen.

Eugène Baie slacht den Duitschen wijsgeer.

Eerst heeft hij anderhalf jaar geleden een drietal artikelen geschreven in de Petit Bleu om te betoogen, dat België en Nederland een bondgenootschap moeten sluiten. Toen heeft hij een dozijn Nederlanders en een dozijn Belgen beurt om beurt in de Petit Bleu laten vertellen, dat het noodzakelijk, mogelijk, wenschelijk, niet-ongewenscht of iets dergelijks was, dat België en Nederland een bondgenootschap sluiten. Kort

daarna bestookte hij ons land met een tijdschriftartikel van dezelfde strekking en verleden zomer heeft hij ons zelfs een boek van 300 bladzijden op het lijf gestuurd. Aanvankelijk begon de heer Baie in de Petit Bleu met vriendelijke vragen. »Doivent-elles s' allier?" zette hij boven zijn artikelen. Maar de overtuiging in de levensvatbaarheid van zijn denkbeeld heeft zich sedert dien zeker zoo vastgezet in zijn brein, dat er van vragen geen sprake meer is. Nederland en België moeten een bondgenootschap sluiten, dat staat vast, en de titel van het boek, verschenen in Juni 1906, luidt zonder schromen L'Entente Hollando-Belge.

Eugène Baie heeft wil gehad van zijn werk. In Nederland althans — in België iets minder — hebben tal van dagbladen en tijdschriften naar aanleiding van de artikelen en de interviews van Baie de vraag besproken, of Nederland en België een bondgenootschap moeten aangaan.

Men mag den heer Baie met zijn bondgenootschap opdringerig, lastig, vervelend en overdreven vinden, de zaak is zoo gewichtig op zichzelf, dat zij ons onmogelijk onverschillig kan laten.

De gedachtengang is deze:

België en Nederland zijn op hun onafhankelijkheid gesteld. Volgens den heer Baie — en hij staat in die meening niet alleen — zal het voor beide landen op den duur hoogst bezwaarlijk, ja onmogelijk zijn, onafhankelijk te blijven. Het gevaar, dat de onafhankelijkheid te loor gaat, kan, zoo al niet weggenomen, dan toch sterk verminderd worden, als de twee landjes een bondgenootschap sluiten. Zijn de Belgen en de Nederlanders dan niet ziende blind als zij niet aanstonds tot het sluiten van een bondgenootschap overgaan? Er zijn vele bezwaren van praktischen aard tegen het denkbeeld aan te voeren. Dat zal ieder toegeven. Maar als de onafhankelijkheid werkelijk op het spel staat, dan moeten die bezwaren al heel ernstig zijn als zij den doorslag zullen geven. Die bezwaren moeten wij uit alle macht trachten te overwinnen.

In dezen gedachtengang komen vier beweringen voor:

1°. Nederland en België zijn op hun onafhankelijkheid gesteld.

2°. De onafhankelijkheid wordt bedreigd.

3°. Het gevaar kan verminderd worden door een bondgenootschap.

4°. De praktische bezwaren tegen het bondgenootschap moeten wij trachten te overwinnen.

Ik kom aanstonds op deze vier beweringen terug, maar er dienen eenige opmerkingen vooraf te gaan. Hier wordt opzettelijk gesproken van *bondgenootschap*, niet van *toenadering*. Die twee moeten goed uit elkander gehouden worden. De volgende onderscheiding komt mij passend voor:

Staten, die een *bondgenootschap* sluiten, spreken af, dat zij elkaar tegenover derden zullen helpen zekere belangen en rechten te verdedigen. Het aangaan van een bondgenootschap is een daad van *verweer* tegenover derden. Een bondgenootschap, waartoe alle bestaande staten als partij zouden toetreden, is ondenkbaar. Immers de »derden" zouden ontbreken, tegenover wie het bondgenootschap bestemd zou zijn te werken.

Geheel anders is het met de *toenadering*. Hier is verweer tegen derden niet het motief. De staten die toenadering tot elkaar zoeken, trachten eenvoudig hun belangen te bevorderen door afspraken te maken. Het is zeer goed denkbaar dat *alle* staten nader tot elkaar komen door afspraken. Wij kunnen zelfs over de geheele aarde een toenadering tusschen de staten waarnemen en dat is een zeer gelukkig verschijnsel.

Het ideaal is zooveel mogelijk toenadering. Hier komt het verschil tusschen toenadering en bondgenootschap duidelijk uit. Het ideaal is *niet* zooveel mogelijk bondgegenootschappen of zoo hecht mogelijke bondgenootschappen. Het bondgenootschap toch veronderstelt gevaar van schennis van belangen en rechten door staten die buiten het bondgenootschap staan. Hoe meer in de internationale verhoudingen het recht tot ontwikkeling komt, hoe geringer de behoefte aan bondgenootschappen, althans aan bondgenootschappen ter verdediging van rechten worden zal. In den wereldstaat is

voor bondgenootschappen van de laatste soort zelfs in 't geheel geen plaats meer.

Ik heb hier gesproken over tweeërlei bondgenootschappen, die tot verdediging van rechten en die tot verdediging van belangen. Het is voor een staat van hoog belang, de eerbiediging van zijn rechten te verzekeren, en in zooverre is een bondgenootschap tot verdediging van rechten altijd tevens tot verdediging van belangen gesloten. Maar het is ook mogelijk dat een staat een bondgenootschap sluit tot verdediging van belangen, welker eerbiediging hij niet van derden kan eischen op rechtsgronden. Een voorbeeld van zulk een bondgenootschap is een tolverbond. Wanneer twee staten een tolverbond aangaan willen zij hun economische belangen verzekeren door zich samen te weer te stellen tegenover andere staten. Zij willen de voortbrengers in het eigen gebied steunen door binnen het tolgebied concurrentie van buiten te weren of door buiten het tolgebied andere staten, door bedreiging met eigen hooge tarieven, te nopen tot gunstige bepalingen voor den afzet van producten uit het tolgebied. Rechten beoogen de bondgenooten op die wijze niet te verdedigen, louter belangen, maar het element van verweer tegenover derden is ook hier aanwezig. Dit soort van bondgenootschappen voor belangen is in den wereldstaat zeer goed denkbaar. Strijd van belangen tusschen verschillende groepen zal er altijd blijven en is het internationaal recht tot rijpheid gekomen dan zal toch de drang tot nauwere aaneensluiting binnen den eenen kring om de belangen van dien kring tegenover andere groepen te verdedigen, blijven bestaan. In onzen tijd is de overheid in de beschaafde staten machtig genoeg om het recht te handhaven binnen zijn gebied. Bondgenootschappen tusschen particulieren om hun rechten samen te verdedigen komen dan ook niet voor. Wel komen bondgenootschappen voor ter verdediging van belangen tegenover andere groepen binnen hetzelfde rechtsgebied. Men denke aan vakvereenigingen, vereenigingen van den middenstand, vereenigingen van patroons, trusts. Die groepeeringen zijn te vergelijken met bondgenootschappen van staten ter verdediging van belangen.

Wat hebben nu Baie c. s. met Nederland en België voor? Hun plannen zijn ver strekkend. Zij wenschen toenadering èn bondgenootschap; en dat bondgenootschap zal zijn tweeledig, tot verdediging van rechten en tot verdediging van louter belangen.

Het wordt wenschelijk geacht, dat Nederland en België samen gaan overwegen, in hoeverre zij hun belangen kunnen bevorderen door verlaging van onderling posttarief, door over en weer diploma's van inrichtingen van onderwijs geldig te verklaren, door gemeenschappelijk het spoorwegverkeer te regelen, de vonnissen van wederzijdsche rechtbanken in eigen land uitvoerbaar te maken en dergelijke maatregelen meer. Dat zijn allamaal regelingen die vallen binnen het gebied van de toenadering. Gaan Nederland en België over deze onderwerpen afspraken aan, dan doen zij dit om hun belangen te bevorderen, maar van in verweerstellen tegenover derden is geen sprake. Integendeel, als b.v. Nederland en België het posttarief gaan verlagen en het verkeer ondervindt daar heilzame gevolgen van, dan is de kans dat de twee landen met andere rijken, met Duitschland b.v. en ten slotte mogelijk met alle landen der aarde zullen regelingen trachten te treffen, eer grooter dan kleiner geworden.

Er zullen weinigen zijn, die niet veel voor zulk een toenadering tusschen Nederland en België voelen. Beide staten zouden daar bij winnen.

Wij kunnen veel van de energieke Belgen leeren. Het Vlaamsche deel van België zou zijn geestelijk leven door een innigen omgang met Noord-Nederland rijker kunnen maken, en omgekeerd.

Maar over die toenadering wil ik niet uitweiden. Hoe gewichtig de toenadering ook wordt geacht, de heeren Baie c.s. beschouwen haar eigenlijk meer als middel om te komen tot nauwer betrekking, tot het bondgenootschap. Bij de kwestie van het bondgenootschap treden veel voornamer belangen op den voorgrond. Hier geldt het de onafhankelijkheid, het volksbestaan, het leven der natie zelf. Dit opstel zal handelen over het verder strekkende plan, over het bondgenootschap.

Het einddoel is een economisch en defensief bondgenootschap. Op de twee gedeelten van het bondgenootschap past vrijwel de onderscheiding, die hier gemaakt is tusschen bondgenootschap ter verdediging van belangen en bondgenootschap ter verdediging van rechten. Vrijwel, maar niet geheel, want onder het economisch gedeelte brengen Baie c.s. ook allerlei maatregelen, die wel tot toenadering strekken maar die het karakter van maatregelen van verweer missen. Maatregelen dus, als verlaging van posttarief, die tot stand kunnen worden gebracht zonder dat daardoor den twee landen de naam van bondgenooten toekomt.

Het wordt tijd, dat ik concreter word en tot Baie terugkeer. Op blz. 20 van het propagandaboek »L'Entente Hollando-Belge" behandelt hij de economische kwestie. Daar toont hij aan, hoe het kleine België in de laatste halve eeuw een werkzaamheid heeft ontwikkeld, die het een onevenredig hoogen rang heeft gegeven op de wereldmarkt. Gaat men de cijfers van de buitenlandsche handelsbeweging na, dan laat België de mogendheden van den tweeden rang verre achter zich. Het komt nummer zeven te staan, vlak achter de groote mogendheden. Maar, zegt Baie, dat is juist het gevaar. Wij zijn concurrent geworden. De groote mogendheden hadden vrij wat liever gezien, dat wij ons met bescheidener rol hadden tevreden gesteld, dat wij op het terrein van hun werkzaamheden geen mededingers waren geworden. Laten wij ons niet vergissen omtrent de werkelijke beteekenis van onze productiviteit, door in de cijfers van in- en uitvoer de uitdrukking te zien van onze welvaart. Die cijfers zijn bedriegelijk, omdat de doorvoerhandel er mede in begrepen is. België heeft zijn economische krachten in vollen omvang ontvouwd en wij kunnen ons niet meer inspannen zonder op het hellend vlak der overproductie te geraken. En daar onze productieve kracht verre onze nationale behoeften overschreidt, is het gebiedend noodzakelijk de grenzen van ons arbeidsveld te verwijden en daar kunnen de Nederlandsche exporteurs en de kooplieden in de Nederlandsche koloniën toe bijdragen, tot voordeel van ons zoowel

als van henzelf. Ten slotte eischt onze nijverheid, dat wij ons krachtig weren tegen de alles naar zich toe halende staatkunde van de groote mogendheden, die er hoe langer hoe meer op bedacht zijn ten eigen bate het vrije spel der handelsverdragen, de wetten van de waarde en de concurrentie, te vervalschen. Kenschetsend is de rede van lord Lansdowne, te Liverpool uitgesproken 24 November 1905. Lansdowne zeide, dat het Engelsche ministerie van buitenlandsche zaken, afgescheiden van de uitkomst der tegenwoordige fiscale staatkunde, in de toekomst minder gebruik zou maken van het beding der behandeling als meest bevoorrechte natie, dat de laatste toevlucht is voor de kleine voortbrengende mogendheden. Veeleer zouden er in het vervolg tweezijdige handelsverdragen worden gesloten, gegrond op het beginsel van wederkeerigheid. De beteekenis is duidelijk — aldus de heer Baie — Nederland en België zullen niet ten eeuwigen dage zonder verantwoordelijkheid te dragen, op voorrechten kunnen rekenen, die de groote mogendheden zich slechts kunnen verwerven tot den prijs van overweldigende uitgaven en vreeselijke gevaren, en de twee landen zullen in elk geval het gebrek aan een behoorlijk afzetgebied slechts kunnen goedmaken door hun economische krachten te vereenigen: dit is de eenige manier om hun toekomst te verzekeren.

Baie richt vervolgens zijn betoog vooral op Nederland. Nederland kan onmogelijk volharden bij het isolement, waarin het gehouden wordt door de hooge douanetarieven van Duitschland en België. Het kan als landbouwende staat niet voortbestaan. Door de dichtheid van zijn bevolking zal de rente van zijn kapitalen hoe langer hoe minder in staat zijn het tegenwicht te vormen, waardoor de onvoldoende opbrengst van zijn bodem kan worden goedgemaakt. De opkomende nijverheid zal in het tekort niet kunnen voorzien in verhouding tot den aanwas der bevolking. Voor Nederland is het een levensbelang, nieuwe bronnen van inkomsten te scheppen door als makelaar op te treden om zich een afzetgebied te verwerven. Het zal zich hebben te verklaren voor België of voor Duitschland, dat het achterland van zijn havens is.

Zijn inlijving bij Duitschland zou zonder twijfel onmiskenbare voordeelen meebrengen maar op den duur zou het Saksen en Beieren achterna gaan, het zou ophouden een souvereine staat te zijn. Erger, het zou zijn deel krijgen te dragen van de overweldigend zware lasten, die de staatkunde van het keizerrijk meebrengt, dat de locale belangen ondergeschikt maakt aan zijn ver strekkende oogmerken. Een innige samenwerking van Nederland en België daarentegen, gegrond op een nauwkeurige waardeering van elkaars hulpbronnen, zou berusten op wederzijdsche concessies, ontdaan van elke bijgedachte.

Aan de keuze van Nederland is voor België alles gelegen. Kiest Nederland voor België, dan zou dat een verrijking van het Belgische arbeidsveld ten gevolge hebben, kiest het voor Duitschland, dan zou dat voor België een nationaal gevaar zijn. De ironie van het noodlot wil, dat wij Belgen met onze eigen krachten meewerken door onze vroegere landgenooten er toe te brengen het beginsel van onze werkzaamheid te vernietigen. Antwerpen toch, gunstiger gelegen voor den handel, overvleugelt Rotterdam. In 20 jaren zal voor Rotterdam de concurrentie met Antwerpen onmogelijk zijn geworden. En als Antwerpen zoo zonder stoornis tot vollen bloei geraakt, dan is het te voorzien dat Nederland, ondanks den meest instinctmatigen weerzin en de meest gerechtvaardigde verzuchtingen, toch capituleert voor zijn machtigen oostelijken buurman, gedwongen door de onverbiddelijke noodzakelijkheid. Wat zou er dan van België worden? Het is gemakkelijk te voorzien. Zijn handel zou met één slag van Antwerpen naar Rotterdam overgaan, want het Duitsche achterland zou dan tegenover het nadeel van den grooteren afstand, in Rotterdam een vergoeding krijgen in het voordeel van de gelijkheid van economisch stelsel.

Om kort te gaan, als Nederland en België bondgenooten worden, kunnen zij invloed uitoefenen, kunnen zij hun wil laten gelden, wat zij, gescheiden, nooit zullen kunnen. Integendeel, als zij afzonderlijk blijven staan zullen zij elkaar doodelijke slagen toebrengen. Het wordt dus hoog tijd, dat Nederland en Belgie hun lot met elkaar verbinden.

Men bedenke wel — zoo redeneert Baie verder — dat Duitschland het niet bij een tolverbond met Nederland laten zal. Zijn pantserschepen van 18,000 ton zijn niet bestemd om het Kanaal van Kiel te bevaren. De keizerlijke vloot heeft een steunpunt noodig in de Noordzee. Duitschland zou eindigen met Den Helder tot een machtige oorlogshaven voor zijn vloot te maken.

Een economisch verbond met België zou kunnen voorkomen, dat Nederland eerst zijn economische en vervolgens zijn staatkundige onafhankelijkheid, langs vreedzamen weg, aan Duitschland zou moeten prijsgeven.

Maar ook langs gewelddadigen weg zouden de twee kleine landen hun afhankelijkheid kunnen verliezen, en daartegen moet het *defensief* verbond waken. Afzonderlijk zijn Nederland en België gemakkelijke prooien voor een groote mogendheid. De oostelijke grens van Nederland is onbeschermd. Over Nederlandsch grondgebied zou de oostelijke buur gemakkelijk in België kunnen vallen. Van het Zuiden kan Frankrijk België binnendringen. Als Nederland en België samen een weloverlegd plan van defensie opstellen en zich door gemeenschappelijke oefeningen voorbereiden op een vereenigd optreden der strijdkrachten bij oorlogsgevaar, dan zouden de twee landen hun plichten als onzijdige mogendheden werkelijk kunnen nakomen.

Duitschland en Frankrijk zouden er ingeval van oorlog groot belang bij hebben, dat zij er vast op konden rekenen, tegen een inval over Nederlandsch-Belgisch gebied beveiligd te zijn door een krachtig Belgisch-Nederlandsch leger. Ook Duitschland zou dus gebaat zijn bij een Belgisch-Nederlandsch defensief verbond, als het maar de stille hoop van zich afzet, de twee landjes aan de Noordzee eenmaal te zullen inpalmen. Ja, een defensief verbond van België en Nederland zou bevorderlijk zijn voor den wereldvrede, daar de twee kleine landen, eendrachtig pal staande, zouden ophouden de begeerlijkheid te wekken van de groote mogendheden en zoo zou een mogelijke bron van internationale verwikkelingen ophouden te bestaan.

Aldus Baie.

Ik kom nu terug op de vier beweringen, waarin ik zijn redeneering boven heb saamgevat en van die vier wil ik nummer 1 en nummer 4 niet bestrijden. Ik ga dus van de veronderstelling uit, dat Belgen en Nederlanders op zijn minst zoozeer op de onafhankelijkheid van hun vaderland gesteld zijn als de heer Baie is, en dat wij ons door praktische bezwaren niet mogen laten weerhouden. Van de praktische bezwaren tegen het bondgenootschap is, wat het defensief gedeelte betreft, het ernstigste de »neutraliteit" van België. België is niet vrij om Nederland bij te staan als het aangevallen wordt. Vóór er dus van een defensief Belgisch-Nederlandsch verbond sprake zou kunnen zijn moet België zorgen, de volkomen vrijheid van handelen terug te krijgen, waarvan het bij het neutraliteitsverdrag afstand heeft gedaan. Wij nemen nu maar aan, dat het België gelukken zal, van de mogendheden gedaan te krijgen, dat deze het de volle souvereiniteit, omvattende ook het recht om zelfstandig oorlog te voeren, zullen verleenen.

Wat het economisch gedeelte betreft, levert het verschil in economische staatkunde ernstige praktische bezwaren op. Beide landen moeten ingrijpende wijzigingen aanbrengen in hun belastingstelsel, voordat er van een tolverbond iets komen kan. Het zal niet gemakkelijk zijn een regeling te treffen voor de opzegging van het bondgenootschap, en zoo zijn er meer gewichtige bezwaren, maar als het waar is dat onze onafhankelijkheid wordt bedreigd en het gevaar kan worden afgewend door een bondgenootschap, dan zou het stumperachtig zijn als die bezwaren den doorslag zouden geven.

Blijft te overwegen punt 2: Bestaat het gevaar inderdaad? En punt 3: Kan het afgewend of aanmerkelijk verminderd worden door een bondgenootschap?

Als wij nummer 2 ontkennen, vervalt nummer 3. Daarom wil ik, wat het »gevaar" betreft, zoover ik maar kan, met den gedachtengang van Baie meegaan. In punt 3 toch ligt de pit van zijn betoog, en daar wil ik hem trachten te treffen. Ik erken dus, dat de onafhankelijkheid van Nederland — om

nu maar bij mijn eigen land te blijven — gevaar loopt, maar of dat gevaar aanmerkelijk verminderen zou als Nederland met België een verbond aanging, zooals Baie c. s. zich dat voorstellen, is een andere vraag.

Om ons een oordeel te vormen over deze kwestie, dienen we ons eerst rekenschap te geven van den stand van Nederland in de rij der staten. De groote mogendheden komen telkens in omstandigheden, die haar nopen tot het overwegen harer internationale positie. Die positie is bijna voortdurend een onderwerp van bespreking in de pers. Haar regeering en haar pers voeren een actieve buitenlandsche politiek. Het is een aanhoudend drijven om de schaal van het internationaal evenwicht naar eigen kant over te laten hellen.• Er wordt vriendschap gesloten, geschillen worden opgeruimd, concurrenten verdrongen, zoo noodig worden de kleinen en zwakken verdrukt en opgeslokt.

Als het kan moet dat gaan zonder geweld, maar dat kan niet altijd. Soms is een voordeel niet te behalen of een nadeel niet af te wenden zonder oorlog. Dan komen de generaals de diplomaten een poosje aflossen en de kanonnen overstemmen de perskreten. En nu en dan maken de staatsmannen en de groote bladen de balans op van het internationaal bedrijf. De kleine staten houden zich over het algemeen buiten het gewoel; zoo hopen zij buiten het gedrang te blijven. Als de kleine gevestigde staten hun verkregen rechten maar kunnen handhaven, zijn zij tevreden. In de parlementen der kleine staten komt de buitenlandsche staatkunde niet dikwijls ter sprake, hun dagbladen handelen wel over internationale politiek, maar zij wijden als belangstellende toeschouwers aan de internationaal-politieke vraagstukken artikelen zonder hartstocht. Slechts bij enkele gelegenheden gaan zij overwegen, welke plaats hun eigen land inneemt onder de landen der aarde. Toch is het ook voor kleine staten nuttig zich rekenschap te geven van de eigen internationale positie, en als Baie met zijn alarmeerende voorspellingen niets anders mocht bereiken dan die Nederlanders tot nadenken te brengen omtrent hun stand in de wereld,

dan zal zijn arbeid toch niet vergeefsch geweest zijn. Het is goed, als kleine staten zich rekenschap geven van hun internationale positie, goed voor henzelf en goed ook voor andere staten. De invloed, dien de houding der kleine staten uitoefent op den gang der wereldgebeurtenissen, is grooter dan men zich pleegt voor te stellen. Ik doel niet op de buitenlandsche staatkunde der woelzieke Balkanlanden of van de nukkige Midden-Amerikaansche republieken. Maar ik denk aan de oude, gevestigde, door en door fatsoenlijke, Europeesche kleine mogendheden, als Zwitserland, Denemarken, Zweden, Noorwegen, België, Nederland. Dat het gedrag van de groote mogendheden op de kleine mogendheden van overwegenden invloed is, daar is geen twist over mogelijk. Maar het omgekeerde zal men minder gemakkelijk toegeven. Toch moet men daar niet gering over denken. Ik kom daar aanstonds op terug.

De internationale politiek van de groote mogendheden noopt haar tot steeds grooter uitgaven voor wat zij met een lief woord defensie noemen. De groote mogendheden willen zoo machtig zijn, dat zij, liefst alleen, haar eigen rechten tegen inbreuken van derden kunnen handhaven met de wapenen, en den omvang van haar rechten willen zij, als het gewichtige aangelegenheden betreft, zelf bepalen. Steeds zijn de groote mogendheden er op uit, haar rechtssfeer uit te breiden, desnoods ten koste van anderer rechtssfeer. Met den wedstrijd om de rechtssfeer uit te breiden, gaat gepaard, en moet gepaard gaan, een wedstrijd om leger en vloot krachtiger te maken.

Het woord wedstrijd is in zooverre verkeerd gekozen, dat men bij een wedstrijd allicht denkt aan een zeker eindpunt. Maar bij dezen internationalen wedstrijd is geen eindpunt. De mededingers hollen maar voort zonder rusten, het is een wedstrijd zonder einde. Frankrijk b.v. geeft nu in vredestijd jaarlijks bijna zooveel aan leger en vloot uit als het in de oorlogsjaren 1870/71 heeft uitgegeven, toen het zijn grondgebied tegen de Duitschers verdedigen moest.

Wat doen nu de kleine mogendheden?

Die houden zich op den achtergrond in de groote wereld-

politiek, maar aan den wedstrijd in het uitrusten van weermiddelen doen zij ijverig mee. Zij doen dat echter niet met dezelfde oogmerken als de groote staten. De bestemming van haar strijdkrachten is ook wel handhaving van rechten, maar alleen bij heel ernstige inbreuken op haar rechten zullen zij van de wapenen gebruik maken. Een duidelijk voorbeeld levert de Marokkaansche kwestie. Tot het tractaat van Madrid waren behalve de groote mogendheden ook verscheiden kleine staten toegetreden. Dit tractaat kende voor altijd aan de contracteerende mogendheden handelsvrijheid toe in Marokko. In 1904 sloten Engeland en Frankrijk een verdrag, waarbij het eerste land aan het tweede de vrijheid gaf, na 30 jaren Marokko voor den Franschen handel te monopoliseeren. Die bepaling was in strijd met de Madrileensche conventie. Duitschland heeft belang bij de handelsvrijheid in Marokko en Duitschland heeft zich met een beroep op het tractaat van Madrid tegen Frankrijk's Marokkaansche politiek verzet, en het heeft duidelijk te verstaan gegeven, dat het de rechten, waarop het krachtens de Madrileensche conventie aanspraak kon maken, met de wapenen zou verdedigen. Er zit in de Marokkaansche kwestie nog veel meer dan deze kwestie van internationaal recht en ik wil hier niet uitmaken of Duitschland in 't algemeen gelijk had met zijn optreden. Waar ik op wijzen wil is dit, dat het groote land voor zijn recht opkwam met de hand aan den degen. Maar niet alleen het recht van Duitschland dreigde geschonden te worden door Frankrijk, ook het recht van de andere mogendheden, die partij waren in het tractaat van Madrid, en onder die mogendheden waren er die evenzeer als Duitschland belang hadden bij de open deur in Marokko, Nederland b.v. Het zou volkomen rationeel geweest zijn als Nederland tegen het Fransch-Engelsche verdrag was opgekomen, en als het, om zijn eischen kracht bij te zetten, met zijn vloot langs de Fransche kust was gaan pronken. Onze regeering is zoo wijs geweest, dit niet te doen. Hoe men er in de wereld over gedacht zou hebben, als zij het wel gedaan had laat zich bevroeden, als men nagaat, wat men er van gezegd

heeft toen in 1905 eenige schepen van onze oorlogsvloot Tandzjer aandeden. Wat onze regeering genoopt heeft tot het bezoek aan Tandzjer, blijve hier buiten bespreking. Voorzoover het bezoek indruk maakte in Europa was het algemeen gevoelen, dat onze regeering zich door Duitschland liet gebruiken voor een betooging. Waar het in dit verband op aan komt is dit: niemand dacht er aan dat de Nederlandsche regeering bezig zou kunnen zijn, zelfstandig voor haar rechten op te komen en haar eischen met machtsvertoon kracht bij te zetten.

Hoe staat het met de Rijntollen? Of Duitschland gerechtigd is zonder medewerking van Nederland scheepvaarttollen op den Rijn in te voeren, is op zijn minst genomen twijfelachtig. Zonder zich door de tractaten te laten weerhouden, treft Duitschland de voorbereidende maatregelen voor de tolheffing. Stel dat in Nederland het algemeen gevoelen is, dat Duitschland door de tolheffing de afspraken schendt, die het bij tractaat met Nederland heeft gesloten. Als Duitschland weigert het recht van Nederland te erkennen en niet genegen is deze kwestie door arbitrage te laten uitmaken, zal de Nederlandsche regeering dan het leger mobiliseeren en het recht op den vrijen Rijn met de wapenen trachten te handhaven? Niemand die aan de mogelijkheid van een Nederlandsch-Duitschen oorlog gelooft om zulk een reden. Het Duitsche leger is sterker dan het Nederlandsche leger. Wij hebben de keuze tusschen toegeven of ons te pletter loopen.

Zoo is het met de kleine staten. Zij hebben wel een leger, maar dat is alleen bestemd voor den uitersten nood. Daarom is het onderhouden van een leger nog niet veroordeeld. Het mag dan treurig zijn, dat wij ondanks hooge uitgaven voor de defensie met ons moeten laten sollen, er blijven toch gevallen denkbaar dat het leger ons voor den ondergang behoeden kan. De rol die wij spelen in de groote internationale politiek is passief en terughoudend uit zucht tot zelfbehoud. Er zijn gevallen dat het zonder leger niet mogelijk is passief en terughoudend te blijven. Als onze groote naburen onder elkaar gaan oorlogvoeren, eischen de oorlogvoerende partijen

van ons, dat wij neutraal blijven, dat ons grondgebied voor de legers der tegenpartij ontoegankelijk zij.

Als Frankrijk en Duitschland tegen elkaar gaan oorlogen zal het nuttig zijn, dat het Nederlandsche leger de Nederlandsche grenzen bewaakt. De aanwezigheid van ons leger aan de grenzen zal de oorlogvoerenden weerhouden, ons grondgebied te schenden. Wordt ons grondgebied door een der partijen geschonden, dan kan de tegenpartij ons medeplichtigheid verwijten. Het zou voor hem een motief kunnen zijn, ons land in te palmen en het als bolwerk in te richten. Het leger is noodig om ons in staat te stellen, niet tegen onzen wil medeplichtig te worden, niet tegen onzen wil in oorlogstijd de passieve rol te verlaten, waartoe wij ons uit zelfbehoud plegen te beperken.

Zoo is het met Nederland, zoo is het ook met België. De voorstanders van een defensief Belgisch-Nederlandsch bondgenootschap willen, dat de twee landjes overleg zullen plegen om samen de onschendbaarheid van hun grondgebied te verdedigen. Mannen van groot gezag op militair gebied, Belgische en Nederlandsche generaals, hebben van zulk een samenwerking groote verwachting en men behoeft geen krijgsman te zijn om de beweegredenen die zij aanvoeren te begrijpen.

Maar de voorstanders van het bondgenootschap verwachten nog meer van de samenwerking. Zij verwachten, dat de twee landen, bondgenooten geworden, hun stelling dermate zullen versterken, dat zij zich minder angstig aan hun passieve rol behoeven te houden. Hebben zij hun strijdkrachten vereenigd, dan kunnen zij het er beter op aan laten komen, zich het ongenoegen van een groote mogendheid op den hals te halen. Het Belgisch-Nederlandsche leger behoeft daarom nog niet bij elke schennis van belangen of rechten den schender te lijf te gaan, maar men kan veiliger retorsi- en représaillemaatregelen nemen. Het ligt in de plannen van Baie c. s. van Nederland en België een economische eenheid te maken, een gemeenschappelijk douanetarief in te voeren en door bedreiging met hooge invoerrechten de mogendheden

tot toegeeflijkheid te dwingen voor het toelaten van onze eigen voortbrengselen in het buitenland.

Zijn dat nu geen redelijke plannen? Inderdaad, het is niet te verwonderen, dat verscheiden staatsmannen veel voor het denkbeeld van een bondgenootschap voelen, al willen zij dan ook niet al te hard van stal loopen, en het mag ons niet verbazen als het denkbeeld in de komende jaren bij het Nederlandsche en het Belgische volk zachtjes aan mocht gaan wortel schieten.

Toch komt het mij stellig voor, dat het denkbeeld uit den booze is. Nederland zou door een bondgenootschap met België te sluiten een verkeerden weg inslaan. Wat het economisch bondgenootschap betreft, het bondgenootschap tot gemeenschappelijk economisch verweer, dat heeft voor voorstanders van den vrijen handel geen zin. De vrijhandelaar weet, dat bij den internationalen handel het volk zijn voortbrengselen ruilt tegen voortbrengselen van het buitenland en dat die ruil het werkelijk inkomen des volks, de som van het economisch genot, vergroot. Dat voordeelige ruilverkeer met het buitenland kan belemmerd worden doordat vreemde landen van onze producten invoerrechten heffen, en ook doordat wij van de buitenlandsche producten invoerrechten heffen. Het is voor ons land nadeelig, dat het buitenland onze voortbrengselen weert met invoerrechten; dat nadeel zouden wij vergrooten door den invoer in ons land van buitenlandsche producten te weren.

Wie doordrongen is van deze economische beginselen, zal een tegenstander zijn van het economisch bondgenootschap met België. Niet om de nauwere aaneensluiting bij België, maar om de verwijdering van de rest van de wereld, die de keerzijde van dat economisch bondgenootschap is. Het drukker handelsverkeer met België zou voor Nederland onmogelijk kunnen vergoeden wat het zou verliezen wanneer het den vrijen handel met andere landen door douanerechten ging belemmeren. Men kan ons echter voorspiegelen, dat het vereenigd Belgisch-Nederlandsch gebied zoo veelbeteekenend zou zijn als afzetgebied voor andere landen, dat deze op de enkele

bedreiging alleen met hooge tarieven, hun eigen invoerrechten voor onze producten zouden verlagen. Dat zou werkelijk prachtig zijn: zonder den invoer van buiten te belemmeren zouden wij van andere landen gunstiger voorwaarden voor den afzet van onze voortbrengselen kunnen bedingen. Wie met den feitelijken toestand rekening houdt zal hieromtrent echter elke illusie laten varen. Het stelsel van overvragen en afdingen leidt telkens tot heillooze tarievenoorlogen; kibbelen en plagen, tot scha van landzaat en van vreemden. Een economisch bondgenootschap tusschen België en Nederland zou daarop neerkomen, dat de bondgenooten, met dreigtarieven gewapend, zich zouden werpen in den internationalen handelsstrijd. Daardoor zouden zij dien strijd verscherpen, in plaats van, wat hun voordeel zou zijn, dien strijd te temperen en alle krachten in te spannen tot het doen zegevieren van het vrijhandelsstelsel in de wereld. Laat België zijn invoerrechten verlagen en zich beperken tot het heffen van zuiver fiskale rechten! Daar zal de Nederlandsche handel bij gebaat zijn, daar zal de Belgische handel bij gebaat zijn, en wat meer zegt, daar zal het vrijhandelsstelsel een stap verder mee komen. Maar tot het verlagen van tarieven heeft België de hulp van Nederland niet noodig.

Wat moeten we gelooven van de voorspellingen van Baie, dat Nederland op den duur toch tusschen Duitschland en België zal moeten kiezen? In het voorgaande ligt het antwoord opgesloten Als Nederland van het beginsel van den vrijen handel doordrongen blijft zal het zich noch bij België, noch bij Duitschland, noch bij een ander land voegen. Nederland zal de belemmeringen, die door de buitendlandsche tarieven aan zijn handel worden berokkend, verduren en begrijpen, dat het vrije verkeer met één economischen bondgenoot, gekocht moet worden met verwijdering van de rest van de wereld, en dat het tot dien prijs *te duur* gekocht wordt. Ja, Nederland wordt door de hooge tarieven van andere landen min of meer »geïsoleerd", zooals Baie het uitdrukt, maar door een economisch bondgenootschap heffen wij het isolement niet op, integendeel, wij zouden daardoor, met den bondgenoot, nòg

meer geïsoleerd worden. Nederland is geïsoleerd door de tarieven van anderen, maar Duitschland is nog meer dan Nederland geïsoleerd: Duitschland is geïsoleerd door de tarieven van anderen èn door zijn eigen tarieven. Nederland is er, in economisch opzicht geïsoleerd, beter aan toe dan in de armen van een protectionistischen bondgenoot.

De kans op internationale moeilijkheden zou voor ons land vergroot worden, wanneer wij, met de Belgen vereenigd, ons op economisch gebied te weer gingen stellen. Met de voorbereiding tot den economischen strijd moet dan ook samengaan de voorbereiding voor een mogelijken strijd met de wapenen. Maar ook afgescheiden van de economische plannen zou het wenschelijk zijn als Nederland en België hun gebied in Europa in beter staat van verdediging stelden door een defensief verbond. Mogen wij een deskundige als de Fransche generaal Langlois gelooven, dan zou Nederland, geholpen door Engeland, zich langen tijd met goed gevolg kunnen verdedigen tegen Duitschland, maar de verovering van België zou voor Duitschland zonder ernstige moeilijkheden in zeer korten tijd volbracht kunnen worden. De stelling Antwerpen kan volgens Langlois pas aan haar doel beantwoorden als Nederland meewerkt tot het openhouden van den Scheldemond.

Als de onafhankelijkheid van Nederland en België ter sprake komt, wordt Duitschland veeltijds als de gevaarlijke buurman voorgesteld. Een oorlog van Duitschland tegen Frankrijk, of tegen Engeland, of tegen allebei, behoort onder de mogelijkheden waarmede de denkers over de wereldpolitiek tegenwoordig rekening houden. Als het voor zijn oogmerken noodig is, zal Duitschland, meent men, in tijd van oorlog of oorlogsgevaar, er geen bezwaar in zien, van de zwakheid der twee landjes partij te trekken en hun grondgebied als basis van operatie te gebruiken. Om 't even hoe de strijd zou uitvallen, met de onafhankelijkheid van Nederland en België zou het er dan hachelijk voorstaan. Wint Duitschland, dan zal het gemakkelijk in eigen veiligheidsoverwegingen een motief vinden om in strategisch opzicht Nederland en België aan zich dienstbaar te maken. Frankrijk en Engeland zouden, als

overwinnaars, België en Nederland tot bolwerken tegen Duitschland willen inrichten. Hoe 't ook mocht loopen, de twee zwakke kustlanden zouden er het loodje bij leggen. Een samen geoefend aaneengesloten Belgisch-Nederlandsch leger, steunend op Antwerpen in de Hollandsche waterlinie, zou echter ontzag inboezemen. België en Nederland zullen, als bondgenooten, de stormen met vertrouwen kunnen afwachten, en mocht het gaan spoken in West-Europa, dan zouden zij samen palstaan als een rots in de wilde baren.

Tegen dit betoog is in beginsel weinig in te brengen. Wat er tegen wordt aangevoerd, zijn meest bezwaren tegen de uitvoerbaarheid *op dit oogenblik* van samenwerking op militair gebied: de Belgische neutraliteit, de tegenzin van de Belgen om persoonlijken dienstplicht in te voeren en dergelijke meer. Er is in beginsel weinig tegen het plan aan te voeren, wanneer men zich plaatst op het standpunt, dat de regeeringen tot dusverre allen innemen: dat het houden van een oorlogsleger de beste waarborg is voor de onafhankelijkheid en dat het een nationale plicht is den vaderlandschen grond met de wapenen te verdedigen. Maar wie dat gevoelen over militaire zaken niet deelt, zal zich in beginsel ook tegen een defensief bondgenootschap tusschen Nederland en België kanten.

Over de vraag, of het defensief verbond voor ons wenschelijk is, moet m. i. ons denkbeeld over landsverdediging in 't algemeen den doorslag geven. Acht men het wenschelijk, dat Nederland zich blijft voorbereiden op een mogelijken aanval van een buitenlandschen vijand, zooals het tot dusverre deed, dan lijkt het mij een onafwijsbare consequentie, dat Nederland door een bondgenootschap met zijn zuidelijken buurman er naar trachte zijn militaire positie te versterken. Ik voor mij acht het niet wenschelijk, dat Nederland zich te weer blijft stellen tegen een mogelijken aanval van buiten, zooals het dat tot dusverre deed, en zoo zal men begrijpen, dat ik tot de slotsom kom, dat wij, ons nog krachtiger te weer stellende door een bondgenootschap, den verkeerden weg opgaan.

Het komt mij voor, dat Nederland zijn oorlogsleger niet moet versterken, maar dat het zijn oorlogsleger moet afschaffen.

Er zijn verschillende groepen in de maatschappij, die het leger, zooals het tegenwoordig is ingericht, graag zouden zien verdwijnen. De socialisten zien meerendeels in het leger een macht, die door de bourgeoisie wordt gebruikt tot verdediging van het privaat bezit. Zij hebben er geen bezwaar tegen dat het volk het grondgebied met de wapenen tegen een vijandelijk leger verdedigt, maar het leger ten dienste van de heerschende klasse, zooals dat thans bestaat, achten zij uit den booze. Van deze opvatting sta ik zoo ver mogelijk af. Mijn bezwaar tegen het leger is juist, dat het tegen den buitenlandschen vijand bestemd is, dat het een oorlogsleger is. Een politieleger, bestemd om de rechtsorde te verdedigen, die de georganiseerde staatsmacht heeft ingesteld, acht ik onmisbaar.

Daar zijn de internationale anti-militaristen, als de Franschman Hervé. Die meenen dat de vaderlandsliefde een menschelijke dwaling is. Zij achten het onzin, dat iemand zijn eigen land en de instellingen van zijn land meer lief zou hebben dan die van een ander land. Landsverdediging is voor hen louter waanzin. De consequentie van Hervé c. s. is, dat de soldaten moeten deserteeren en op hun officieren schieten. Ook met deze groep van anti-militaristen voel ik mij niet verwant. Zij willen geen wereldvrede, maar den oorlog der staten willen zij vervangen door den oorlog der standen. Daar komt men niet veel verder mee voor de zaak van den vrede. Al die heftige betoogen, die Hervé in zijn boeken geeft om de dwaasheid van vaderlandsliefde aan te toonen, komen mij nutteloos voor. De vaderlandsliefde bestaat in het gemoed van bijna alle menschen. De liefde laat zich niet wegpraten, en dat is maar goed ook.

Als wij de overtuiging moesten hebben, dat de oorlog niet verdwijnen zal voordat de vaderlandsliefde verdwenen zal zijn, dan zouden wij den strijd tegen den oorlog wel kunnen opgeven.

Het is zeer goed mogelijk vaderlandslievend te zijn en het

oorlogsleger te willen afschaffen. Het staat volstrekt niet vast, dat de beste waarborg voor de onafhankelijkheid een oorlogsleger is Wel is het waar, dat menig land aan een oorlog zijn onafhankelijkheid te danken heeft. Maar het is even waar, dat menig volk ondanks zijn leger en ondanks heldhaftige verdediging met de wapenen zijn onafhankelijkheid verloren heeft.

Hoe moet onze staatkunde zijn, als wij onze onafhankelijkheid bewaren willen? Vooreerst kunnen wij ons grondgebied en onze koloniën zoo goed mogelijk in staat van verweer stellen. Maar wij kunnen nog iets anders doen. Wij kunnen ook uit alle macht meewerken om de ontwikkeling van het internationaal recht te bevorderen, de wording van den wereldstaat verhaasten. Als eens het recht, en niet meer de macht van den sterkste de internationale verhoudingen beheerschen zal, dan is onze onafhankelijkheid gewaarborgd op vasten grondslag. Men kan het eene doen en het andere niet laten: zoolang de internationale verhoudingen niet door het recht worden beheerscht, is het zaak, machtig te zijn tegen de machtigen die het onrecht willen. Men vergeet, zoo redeneerende, echter een gewichtig ding. Nederland zou, door zijn oorlogsleger af te schaffen een machtigen stoot kunnen geven aan de ontwikkeling van het internationaal rechtsbewustzijn. Wie dat erkent zal voor de afschaffing van het oorlogsleger iets gaan voelen. Hij zal inzien dat Nederland, zijn oorlogsleger behoudende, de ontwikkeling van het internationaal recht tegenhoudt, d. w. z. dat Nederland op die wijze den voor zijn eigen voortbestaan zoo gevaarlijken internationalen toestand helpt vasthouden, waaronder wij thans leven.

De bestaande internationale toestand is voor ons kleine land met zijn mooie koloniën onveilig. Hadden wij een leger zoo sterk als Duitschland en een vloot zoo machtig als Engeland, dan konden wij gerust de toekomst tegemoet zien. Dat is duidelijk. Maar Nederland heeft een leger en een vloot naar verhouding tot zijn draagkracht, en aanmerkelijk sterker dan zij thans zijn, kunnen dat leger en die vloot niet worden.

Enkele weken, maanden misschien, kunnen de Nederlandsche strijdkrachten het uithouden tegen een groote mogendheid, niemand gelooft, dat wij bij een eenigszins langdurigen strijd niet zouden eindigen met ons over te geven. Ja, het is denkbaar, dat wij, betrokken in een grooten Europeeschen oorlog, door machtige bondgenooten geholpen, met onze soldaten en oorlogsschepen ons weten te verdedigen. Dat is denkbaar. Maar daar staat iets anders tegenover, dat m. i. zeer zwaar weegt. Het is ook denkbaar, dat onze strijdmacht de oorzaak wordt van onzen ondergang. Verondersteld, dat Duitschland en Frankrijk in een oorlog geraken en Duitschland onverwachts Nederlandsch-Limburg doortrekt met een leger om door het lage deel van België Frankrijk in 't Noord-Westen aan te kunnen grijpen. Naar de tegenwoordige begrippen kunnen we dan niet anders, dan Duitschland den oorlog verklaren. De oorlog is een kans. De Nederlandsche en Fransche en Belgische legers kunnen verslagen worden door de Duitsche legers. Dan staat het er met de Nederlandsche onafhankelijkheid zeer bedenkelijk voor. De Duitschers zullen zorgen, dat wij voor goed buiten staat blijven tegen hen te vechten. De Nederlandsche koloniën worden Duitsche koloniën. Dat Nederland zijn koloniën kwijt raakt als het in een Europeeschen oorlog gewikkkeld wordt, kan trouwens ook geschieden zonder dat het land juist bij de onderliggende partij behoeft te zijn. Als beide partijen den oorlog moede zijn, zijn de Nederlandsche koloniën een prachtig brokje om een iets sterkere tegenpartij mee te paaien. Hebben wij meegevochten, dan zijn wij overgeleverd aan de genade, of liever aan de ongenade, der groote mogendheden.

Verondersteld nog eens, dat de Duitsche troepen in oorlogstijd ons grondgebied schenden en door Limburg over België Frankrijk binnenvallen terwijl Nederland geen oorlogsleger heeft. Nederland heeft zich volstrekt buiten staat gesteld oorlog te voeren. Van een oorlogsverklaring kan geen sprake zijn. De Nederlandsche regeering komt ten krachtigste in verzet te Berlijn tegen het onrecht, door de Duitsche troepen bedreven. Vermoedelijk zou de Duitsche regeering antwoorden, dat het

Duitsche leger handelde uit zelfbehoud, om te voorkomen, dat een Fransch leger het vóór zou zijn, en door het zwakke België over het onbeschermde Nederlandsche gebied in Pruisen vallen zou. Geen der partijen zou Nederland eenige vijandige daad kunnen verwijten en de mogelijkheid, dat wij in dit geval bij het sluiten van den vrede onafhankelijk zouden blijven en onze koloniën behouden, schijnt grooter dan wanneer wij — zij het dan na zelf aangevallen te zijn — tot oorlogsdaden waren overgegaan. In een oorlog ziet de eene partij het onrecht altijd aan den kant van de tegenpartij. Nederland zou, door zich volstrekt van elke oorlogsdaad te onthouden, voorkomen, dat het, bij tot stand komen van den vrede, als verslagen vijand zou worden behandeld. Het onrecht zou geheel en al bij anderen zijn, niet bij ons. Ik wou, dat ik besluiten mocht, dat Nederland door onrecht na te laten, ook zeker zou zijn, geen onrecht te ondergaan. Helaas, zoo staat het er niet voor bij de tegenwoordige ontwikkelingsphase van het internationaal recht.

Ik wil niet meer trachten te bewijzen dan ik verantwoorden kan. Waar ik de aandacht op wil vestigen is alleen maar dit: bij het uitbreken van een Europeeschen oorlog is het niet met zekerheid te zeggen dat Nederland er beter aan toe is mèt een oorlogsleger dan zonder een oorlogsleger. Het hebben van een leger kàn bevorderlijk zijn voor de onafhankelijkheid, het kàn ook bevorderlijk zijn voor het verlies van de onafhankelijkheid. Misschien zullen Baie c.s. dit toegeven, maar zullen zij er dadelijk op laten volgen, dat zij mèt een leger de kans toch gunstiger achten dan zonder een leger, vooral gunstiger wanneer dat leger een goed geoefend vereenigd Nederlandsch-Belgisch leger is.

Maar hiermee zijn wij niet uitgepraat. Met het tegen elkaar wegen van de kansen op behoud van onafhankelijkheid en het overhellen van de denkbeeldige schaal naar den eenen kant is de zaak niet uitgemaakt. Het houden van een oorlogsleger, het voeren van een oorlog, het vechten voor de onafhankelijkheid, dat alles hebben wij nu maar als onverschillige grootheden aan den eenen kant gezet, maar dat *zijn* geen

onverschillige grootheden. Oorlogsdaden zijn afschuwelijke daden, om 't even of die daden bedreven worden door de partij die gelijk of door de partij die ongelijk heeft. Als de Nederlandsche overheid de weerbare mannen, het krachtigste deel van het Nederlandsche volk, naar de grenzen zendt om op de aanrukkende Duitsche kanonnen te stormen dan verwekt zij nameloos lijden bij duizenden onschuldige Nederlandsche burgers. Nu is het van ouds schoon geweest, strijdende onder de voorstrijders te vallen voor het vaderland. Mocht het tot een oorlog komen dan zouden er zeker nog wel Nederlandsche mannen gevonden worden, die onbevreesd, en overtuigd dat zij een hooge roeping vervullen, den dood tegemoet gaan. Dat mag eenige troost geven in het lijden. Dat is niet het ergste van den oorlog, die jonge mannen, bereid onschuldig den heldendood te sterven. Maar sterven is dan ook niet de bedoeling van hen die ten oorlog gaan. Op zijn mooist berust de krijgsman blijmoedig in het doodsgevaar. De bedoeling van het vechten is *anderen te dooden.* Dat is het afgrijselijke van den oorlog, dat de burgers van het eene land optrekken om de burgers van het vreemde land, waarlijk even onschuldig aan het ontstaan van den oorlog als zij zelf, naar 't leven te staan.

Wij willen ons nog even indenken in de onderstelling van daar straks, dat een Duitsch leger om van het Noorden Frankrijk binnen te vallen, het Nederlandsche grondgebied schendt. Dan wordt het internationaal recht geschonden. Er geschiedt onrecht. Als een Nederlandsch leger aan de grens de Duitschers met geweld tegenhoudt, dan kàn dat onrecht voorkomen worden. Maar het eene onrecht wordt dan slechts voorkomen door ander onrecht. Dat is een alleronbeholpenste manier om onrecht te voorkomen De organen van het Duitsche rijk, die verantwoordelijk zouden zijn voor de rechtschennis, komen niet in persoon aan de grens, maar een troep Duitsche jongelieden, die daar, misschien wel zeer tegen hun zin, zijn gestuurd. Schieten de Nederlandsche soldaten op die jongelieden dan berokkenen zij opzettelijk leed aan onschuldige menschen. Dat is onrecht verrichten.

Als Nederland geen oorlogsleger heeft kan het wel onrecht ondergaan, maar het onrecht van een veldslag leveren kan het dan niet meer verrichten. Ziedaar een onschatbaar voordeel van het afschaffen van een oorlogsleger.

De meeste menschen zullen dit wel met mij eens zijn, maar het pleit voor de afschaffing van het Nederlandsche leger zullen zij er niet mee beslecht achten.

In de hierboven aangehaalde zinsneden van Baie zullen zij een tegenwerping kunnen vinden die hier niet onopgemerkt mag blijven. Het zou kunnen zijn dat Nederland op zeer edelaardige wijze zonder te oorlogen door Duitschland werd ingepalmd. De Nederlanders mogen dan de voldoening smaken, dat zij, toen zij nog onafhankelijk waren, hun geweten zuiver hebben gehouden van de zonde van den oorlog. Dat wordt een uiterst kale voldoening als wij meegaan in den gedachtengang van Baie, die voorspelt, dat als straks Nederland een prooi van Duitschland mocht worden, de Nederlanders »hun deel zullen krijgen te dragen van de overweldigend zware lasten, die de staatkunde van het keizerrijk meebrengt." Dan zou het er wel heel droevig voorstaan. De Nederlanders zouden hun eigen oorlogstuig hebben afgelegd en daar slechts mee bereiken dat zij door een vreemdeling gedwongen zouden worden de wapenen weer op te nemen; onze weerbare mannen worden dan geen Nederlandsche soldaten maar Duitsche soldaten. Voor de zaak der algemeene ontwapening zou de afschaffing van het Nederlandsche leger dan weinig voordeel hebben afgeworpen.

Het gewichtigste is tot hiertoe echter buiten beschouwing gebleven. Wie zich een oordeel wil vormen over het defensievraagstuk, mag de groote beweging van onzen tijd voor den wereldvrede niet buiten beschouwing laten Ik zal niet in den breede over die beweging uitwijden. Slechts dit: wij weten niet, welke de rechtsorde zal zijn van de maatschappij in de komende eeuwen. De vraag, hoe die rechtsorde zijn zal, neemt in de staatkunde van onzen tijd een plaats in als nooit te voren. Socialisten en burgerlijke partijen hebben hieromtrent zoo uiteenloopende denkbeelden, dat onmogelijk

aan beide kanten de waarheid kan blijken te zetelen. De productiemiddelen zullen aan de gemeenschap komen, of de productiemiddelen zullen niet aan de gemeenschap komen.

De burgerlijke partijen achten de toekomstmaatschappij, die de socialisten zich denken, onbestaanbaar. En niet alleen zijn zij van meening, dat een poging om de maatschappij socialistisch in te richten, noodzakelijk zou moeten mislukken, maar ook verzetten zij zich tegen pogingen om zulke proeven te nemen, daar de burgerij meent, dat de maatschappij bij zulke proeven, om 't even of die slagen of niet, slechts zou kunnen verliezen. Ik haal dit er bij, om den aard van de vredesbeweging duidelijker te laten uitkomen. Wij mogen vooral niet de beweging voor wereldvrede in discrediet laten komen door een vergelijking van vredesdroomen met droomen over den socialistischen toekomststaat. De denkbeelden over den wereldvrede kunnen niet leiden tot een onverzoenlijken strijd tusschen twee groote maatschappelijke groepen. Bij de verdeeling van de menschen in socialisten en niet-socialisten is het belang, dat ieder voor zich en de zijnen meent te hebben bij de vervulling der denkbeelden een overwegende factor.

Ook ten aanzien van den wereldvrede bestaat verschil van meening. Maar dat is geen verschil van meening tusschen lieden, die uit eigen belang voor het behoud van den oorlog en lieden die uit eigen belang voor den wereldvrede zijn. Verhoudingsgewijs is het aantal menschen, die den oorlog een wenschelijke instelling vinden, zeer gering. Bijna alle menschen hebben belang bij het behoud van den vrede en hopen dat de vrede bewaard zal blijven. Mocht datgene wat de overgroote en gezaghebbende meerderheid hoopt, in vervulling komen, dan zou er onder de beschaafde volken geen oorlog meer gevoerd worden. Dat geeft den wereldvrede een schoone kans. De voorstanders van den vrede zijn echter slechts voor een klein deel voorstanders van de afschaffing van het oorlogsleger. Zij wenschen, dat hun land in staat van verweer zal blijven, omdat zij vreezen dat een ander land misbruik zal maken van de weerloosheid

van zijn buurman. Slechts door aanhoudend zijn oorlogstuig gereed te hebben kan de eene staat, meent men, den anderen staat weerhouden, onrechtmatige daden te verrichten ten koste van den een. Onderlinge achterdocht maakt de afschaffing van de legers onmogelijk.

Zal er aan dezen toestand van achterdocht eens een einde komen, zoodat de staten het onderhouden van een leger en een vloot verder doelloos zullen achten? Omtrent deze vraag bestaat alsnog geen eenstemmigheid van meening, maar bedriegen ons de teekenen niet, dan is die eenstemmigheid bezig zich te vormen Vrijwel overal vormt zich bij de menschen de overtuiging, dat de staten hun werkelijke of vermeende rechten in de verre toekomst niet meer zullen trachten te handhaven met geweld van wapenen. In plaats van de bovengestelde vraag komt langzamerhand de vraag: Hoe lang zal het nog duren, dat de staten zich zonder leger niet meer veilig zullen achten? Groot verschil weer met de meening over den socialistischen toekomststaat. De bourgeois-partijen denken dat nimmer de idealen der socialisten in vervulling zullen komen, omtrent den wereldvrede echter maakt het principieele verschil plaats voor een gradueel verschil: eens zal de wereldvrede aanbreken, de vraag is maar wanneer het zal zijn.

Nederland en Belgie behooren onder de landen die van het verdwijnen van de tegenwoordige internationale onzekerheid alles te wachten hebben. Het belang bij ontwikkeling van het internationale recht is voor de verschillende staten niet gelijk. Nederland kan door een hebzuchtige groote mogendheid van zijn koloniën beroofd, ja geheel als zelfstandige staat vernietigd worden. Maar landen als Rusland, Frankrijk, Spanje staan er gunstiger voor. Zij kunnen vernederd, schatplichtig gemaakt, een beetje gekortwiekt worden, als zelfstandige mogendheden zijn zij niet vernietigbaar. Laat Duitschland Frankrijk te land en ter zee verslaan, dat er geen weerbare Franschman meer overschiet, dan zal de overwinnaar er nog niet aan denken het overwonnen gebied bij zijn eigen land te voegen. Hij zou

het niet willen en niet kunnen. Levensgevaar bestaat er voor de grootere rijken in onzen tijd niet meer.

Nederland kan in een oorlog te gronde gaan. Voor Nederland is het dus van het allerhoogste belang dat spoedig de tijd zal aanbreken dat er geen oorlog meer zijn zal. Weten wij ons maar staande te houden totdat het internationaal recht zich voldoende heeft ontwikkeld, dan is er niets te duchten. Wat moet Nederland echter doen zoolang als de tegenwoordige ongunstige internationale toestand voortduurt? Dat is het moeilijke vraagstuk. Zorgen zoo sterk mogelijk te zijn, geen kosten voor leger en vloot sparen, en een voorzichtige staatkunde voeren! Zoo kan het antwoord luiden. Maar dat antwoord is onvoldoende. Het houdt geen rekening met de omstandigheid, dat Nederland, door zijn oorlogsleger en zijn oorlogsvloot af te schaffen, de komst van den wereldvrede aanmerkelijk verhaasten zou. Wij moeten tusschen twee kwaden kiezen: Of het leger afschaffen, met het gevaar daaraan verbonden, maar met de hoop op het vooruitzicht van betrekkelijk spoedige komst van den wereldvrede, òf het leger behouden en dan er in berusten, dat wij een prachtig middel om den wereldvrede te bevorderen ongebruikt laten.

Of de keuze uitvalt voor of tegen de ontwapening hangt af: vooreerst van de beteekenis, die wij hechten aan ons leger en onze vloot voor de handhaving van onzen internationale positie; en verder van den invloed dien wij van de afschaffing van het Nederlandsche leger verwachten voor den wereldvrede.

De beteekenis onzer strijdkrachten voor de handhaving onzer internationale positie heb ik boven reeds besproken. Over het vermoedelijk gevolg van de ontwapening van Nederland voor den wereldvrede moet ik nog een en ander zeggen.

Ik voor mij houd het er voor, dat het voor de menschheid van ingrijpende beteekenis zou zijn als Nederland van de defensie tegen een buitenlandschen vijand afzag. Die eene daad zou meer uitwerken dan alle vredesconferenties. De

kwestie van de beperking der krijgstoerusting is in de wereld aan de orde. Gezaghebbende staatsmannen, ja koningen en keizers, spreken er over in gloeiende volzinnen. Tot dusverre vindt elk land dat zijn buurman maar met de beperking beginnen moet. Er zijn internationale conferenties op til, waar de beperking der krijgstoerusting ernstig besproken zal worden. Mogelijk dat die besprekingen niet geheel zonder uitkomst zullen blijven. Wij moeten aan die conferenties en aan haar mogelijke uitkomsten alle waarde hechten die zij verdienen, maar de beteekenis er van niet overschatten. De beperking van krijgstoerusting, waar de groote mogendheden misschien toe te vinden zouden zijn, is in wezen verschillend van de afschaffing der weermiddelen.

Er zijn een aantal mogendheden, die in militair opzicht verre boven de andere uitsteken, een stuk of acht. Zij zijn echter zoo zwaar gewapend en drijven de krijgstoerusting zoo schrikbarend tegen elkaar op, dat het voor allen te zwaar dreigt te worden, en voor velen een financieele ramp is. Die groote heeren zijn wel bereid een accoordje met elkaar aan te gaan, een soort van trust, vooral om kosten te besparen. Aan die bereidwilligheid tot beperking ligt niet de gedachte ten grondslag, dat de mogendheden elk voor zich er niet meer zoo op gesteld zijn, hun buren in weerbaarheid te overtreffen of te evenaren. Als het tot een ernstige bespreking van beperking komen zal, dan zal het een beperking worden uit nood, afgesproken in alle achterdocht, niet in grootmoedigheid en goed vertrouwen.

Francis Charmes handelt in de Revue des Deux Mondes van 15 Augustus 1906 over de interparlementaire conferentie van dezen zomer te Londen en over de redevoeringen van Campbell Bannerman, Engeland's eerste-minister. Wat Sir Henry in de bijeenkomst te Londen gezegd heeft over Engeland's bereidwilligheid tot beperking der krijgstoerusting heeft de aandacht getrokken. Francis Charmes vat die uitlatingen nog al nuchter op. »Wij willen ook niets liever", zegt hij, »dan dat men over zal gaan tot beperking der krijgstoerusting, mits alom tegelijkertijd; maar wij hebben

niet veel hoop dat men in deze richting ver zal gaan, zelfs niet (op de volgende vredesconferentie) in Den Haag. Engeland zal altijd zijn meerderheid over twee, misschien drie vereenigde vloten willen behouden; als de anderen er dan in toestemmen in de toekomst minder oorlogsschepen op stapel te zetten, dan zal Engeland gaarne naar verhouding den aanbouw van zijn vloot beperken; dat zou een welkome besparing zijn. Duitschland zal altijd naar verhouding tegenover andere Europeesche groepeeringen de krachtige stelling willen behouden, die zijn leger en dat zijner bondgenooten het verzekeren. Als de anderen hun strijdkrachten verminderen, zal Duitschland dan volgen? Dat is minder zeker dan van Engeland: het is met dat al mogelijk."

Even verder zegt Francis Charmes fijntjes: »De mogendheden, die zich buitengemeen sterk voelen, willen zich wel de moeite besparen nog sterker te worden, mits de anderen er in toestemmen den onderlingen afstand niet te verkleinen. Die op den eersten rang zitten zijn tevreden met hun lot; als die op den tweeden, of den derden of den vierden rang zitten, nu ook maar tevreden zijn, dan zal zich alles kunnen schikken tot roem en eer van de pacifisten."

Stel nu eens dat het onder de groote mogendheden werkelijk tot een afspraak over beperking van krijgstoerusting komt, heeft Nederland daarvan voor zijn veiligheid veel te wachten? Een luttel klein beetje. Wat komt het er voor ons op aan, of Duitschland, Engeland en Frankrijk en nog eenige groote mogendheden afspreken, dat zij niet hooger zullen gaan dan 18,000 ton bij het bouwen van oorlogsschepen en geen grooter scheepskanonnen dan 35 centimeter? Wat helpt het ons of zij wat maat gaan houden in het aanschaffen van schepen en kanonnen, in het op de been houden van regimenten? Ook de beperkte strijdmacht van een groote mogendheid zal Nederland kunnen kraken. De kleine mogendheden hebben al heel weinig te wachten van dat soort afspraken die de komende vredesconferenties misschien zullen voorbereiden. Waar de kleine mogendheden bij gebaat zijn, dat is bij het verdwijnen van de imperia-

listische neigingen der groote staten, bij het toenemen van den eerbied voor het recht der zwakken.

De kleine mogendheden moeten trachten het imperialisme te breken. Op het verdwijnen van het imperialisme kunnen zij een machtigen invloed uitoefenen. Elke daad van een kleinen staat in die richting is een daad van zelfbehoud. Willen de kleine staten, dat het imperialisme de wereld uit zal gaan, dan moeten zij beginnen met zich niet meer naar het imperialisme der grooten te richten. Tot dusverre doen de kleinere staten dat voortdurend en zoo werken zij mede tot bestendiging van de voor hen zelf zoo ongunstige opvattingen van internationale staatkunde. Tegenover het streven naar machtsuitbreiding der grooten stellen de kleinen zich angstig te weer. Zij geven daarmee te kennen, dat zij, als de groote buurman zijn wapenen eens op hen mocht willen probeeren, dadelijk bereid zijn als tegenpartij op te treden. De staatkunde der landsverdediging van de kleine staten is geheel naar het imperialisme der groote staten ingericht het is een passief imperialisme tegenover het actief imperialisme der groote staten. Zoo remmen de kleine staten de ontwikkeling van het internationale recht.

De Zuid-Afrikaansche Republiek stond tegenover het veroveringszuchtige Engeland. Door te weigeren zijn geschil met de Republiek aan scheidsrechters te onderwerpen heeft Engeland schromelijk onrecht bedreven. Engeland, geregeerd door Chamberlain en dergelijken, wenschte voor alles machtig te zijn in Zuid-Afrika, en het wilde zich door het internationaal recht niet laten stremmen in zijn machtsontwikkeling. Die houding van Engeland tegenover de Zuid-Afrikaansche Republiek vond bijna alom afkeuring in de wereld, ook afkeuring bij de liberale partij in Engeland, tijdelijk in de minderheid. Had de republiek geen oorlogsleger gehad en het bij diplomatieke vertoogen gelaten toen Engeland zijn troepen samentrok bij de Transvaalsche grens, dan had zij mogelijk moeten dulden, dat Engeland haar met geweld zijn wil oplegde. Dat was hard te verduren geweest, maar minder hard dan de oorlog. Het is onvruchtbaar werk bespiegelingen te

maken over den mogelijken loop der geschiedenis als dit of dat feit niet had plaats gevonden. Ook is het ver van mij de republiek te verwijten, dat zij zich met de wapenen verdedigde. Zij heeft gedaan wat elke kleine staat tot dusverre als levensplicht beschouwd heeft. Maar dat is zeker, toen de oorlog eenmaal was uitgebroken hadden de Boeren niet meer tegenover zich louter de imperialistische Groot-Engeland partij, maar heel Engeland voelde zich aanstonds gerechtigd, ja verplicht, van de Zuid-Afrikaansche republiek Engelsch gebied te maken. Door het passief, het verdedigend, imperialisme van de kleine republiek ontvlamde het actief, het aanvallend, imperialisme van het groote Engeland.

Door oorlog te voeren riepen de Boeren bij het Engelsche volk een opvatting van internationale staatkunde wakker, die voor henzelf, voor de Boeren, uitermate ongunstig was.

Door zich voor den oorlog gereed te maken, houden de kleine staten bij de groote mogendheden een opvatting van internationale staatkunde wakker, die voor die kleine staten uitermate ongunstig is.

Nederland moest daar niet langer aan mee doen. Nederland moest zich niet langer een defensiepolitiek laten voorschrijven door de groote mogendheden. Als er een land in de wereld is, geschikt om met de algemeene ontwapening te beginnen dan is het Nederland. In afkeer van den oorlog kunnen wij ons met elk land meten. In ons land komt een heel opmerkelijk slag anti-militaristen voor, een slag anti-militaristen waar men in andere landen haast niet van hoort, »bezadigde anti-militaristen". Hier te lande treft men veelvuldig, onder de zeer ontwikkelde menschen, personen aan, die het Nederlandsche leger een nutteloze instelling vinden. Dit soort anti-militaristen grondt zijn tegenzin tegen het leger niet op socialistische, niet op anarchistische theorieën, ook zijn zij geen anti-militaristen uit gebrek aan vaderlandsliefde. In het staatkundig leven spelen deze anti-militaristen als zoodanig geen rol. Dat ligt in de aard der zaak, want die bijzondere meening over het leger is niet aan de vertegenwoordigers van zekere partij of groep eigen. Als men in het buitenland en

ook in ons land eens een openlijke anti-militaire uiting waarneemt, een kamerlid dat tegen de begrooting van oorlog stemt, of een dienstweigeraar, dan is die uiting altijd afkomstig van lieden, die niet alleen over militaire aangelegenheden, maar ook over andere levensvraagstukken een van de meerderheid afwijkende opvatting hebben. Dat maakt het oordeel van de menschen over antimilitaristen zoo onzuiver. Wie in de wereld verkondigt dat hij voor de afschaffing van het leger is, wordt al dadelijk door de goegemeente ingedeeld bij de vaderlandsloozen, de anarchisten, de socialisten, de godsdienstige dweepers, de vegetariërs en dergelijke sekten. Met allen eerbied voor de meening dezer mensch- en plantlievende maatschappelijke groepen, moet worden gezegd, dat het in zekeren zin jammer is voor den wereldvrede, dat onder hen verscheiden vurige anti-militaristen voorkomen. Zij hebben het anti-militarisme bij menig burgerman in een kwaden reuk gebracht. Van dit soort anti-militaristen moet de wereldvrede het niet in de eerste plaats hebben. Het wordt pas goed ernst met de ontwapening, als onder doodgewone menschen de tegenstand tegen het oorlogsleger toeneemt. Het bestaan van anti-militaire opvattingen onder bezadigde Nederlanders van allerlei richting, geeft hoop, dat ons land in de beweging tot ontwapening een voorname rol gaat spelen.

Er is nog een andere reden waarom Nederland eerder dan andere kleine staten tot de overtuiging kan geraken, dat het zijn leger moet afschaffen: het Vredespaleis. Dat het permanente hof van arbitrage zijn zetel heeft gevestigd op Nederlandschen bodem, is voor Nederland een onschatbaar voorrecht. Voor ons onafhankelijk volksbestaan kan het Vredespaleis groote beteekenis krijgen. Den Haag is als standplaats voor het hof gekozen niet enkel om zijn gemakkelijke bereikbaarheid, maar almede omdat het de zetel is van de regeering eener kleine mogendheid. In den Haag zijn de groote mogendheden op onzijdig terrein. Om vertrouwen te wekken moet een scheidsgerecht bij voorkeur verblijf houden in een omgeving, waar geen der partijen een overwegenden invloed uitoefent. De belangrijkste geschillen, die voor het hof van

arbitrage kunnen komen, zijn juist die geschillen, bij welker oplossing ook groote mogendheden overwegend belang hebben. Bij de ontwikkeling van de internationale arbitrage zullen alle groote mogendheden steeds meer op prijs stellen die gunstige, voor den invloed van een groote mogendheid zoo weinig vatbare omgeving van den Haag. Die omstandigheid zal beter in staat zijn de groote mogendheden angstvallig te maken voor het schenden van ons grondgebied, dan het beste Nederlandsche leger. Is het eigenlijk niet ongegrond, dat Nederland het grondgebied, waar het internationale hof van arbitrage staat, in staat van verweer stelt tegenover diezelfde mogendheden, die hier in haar betere oogenblikken dat hof van arbitrage hebben gevestigd? Is het dan zoo weinig ernst met de vervanging van den oorlog door scheidsrechterlijke beslissing, dat ook het internationale paleis van justitie met kanonnen en bajonetten verdedigd moet worden?

Nederland zou op geen wijze duidelijker zijn vertrouwen aan den dag kunnen leggen in de toekomst van de instelling die op zijn bodem is gevestigd, dan door zijn eigen oorlogstuig af te leggen. Het zou daarmee aantoonen, dat het zijn hoogste internationale belangen, ook zijn onafhankelijkheid en het rustig bezit van zijn grondgebied, voldoende gewaarborgd acht door het hof van abritage. Deze daad van vertrouwen, zoo scherp in tegenstelling met het wantrouwen, dat de andere mogendheden door hun voortdurende krijgstoerustingen tegenover elkaar toonen te koesteren, zou voor de menschheid een ware weldaad zijn. Ik houd mij stellig overtuigd, dat het vertrouwen in het rechtsgevoel der groote mogendheden niet beschaamd zou worden.

Men zal nu van zelf begrijpen, hoe ik denk over het voorstel van Baie om tusschen Nederland en België een defensief verbond tot stand te brengen. Door een defensief verbond te sluiten, door zich nog krachtiger dan tot dusverre tegenover de groote mogendheden te weer te stellen, zouden Nederland en België hun internationale staatkunde nog weer duidelijker voegen naar de imperialistische neigingen der groote mogendheden. Zij zouden een nog beslister passief imperialistische

staatkunde gaan voeren, en daarmee het voortbestaan van het actief imperialisme bevorderen. Nederland en België moeten niet den voor hen zoo ongunstigen internationalen toestand helpen bevestigen door aan de staatkunde mee te doen, waar zij zulk een afkeer van hebben. Zij moeten den anderen kant uit. Geen gemeenschappelijke wapening, maar ontwapening. Voor ontwapening is geen bondgenootschap noodig, evenmin als er een bondgenootschap noodig is tusschen twee staten die beiden het vrijhandelsbeginsel willen toepassen.

Nederland kan op den duur niet gebaat zijn door zich met een ander te begeven op den weg der politiek van handelstractaten en tarievenoorlogen, en door met een ander mee te gaan werken tot stremming van de internationale rechtsontwikkeling.

De conclusie is dus dat Nederland, op zijn onafhankelijkheid gesteld, en het gevaar van den tegenwoordigen internationalen toestand beseffende, niet tegen bezwaren zou opzien om een economisch en defensief bondgenootschap met België aan te gaan, als het vermindering van dat gevaar verwachten kon van zulk een bondgenootschap. Het verwacht van zulk een bondgenootschap echter geen verbetering, maar bevestiging van den gevaarlijken internationalen toestand.

Nog een enkele opmerking tot besluit. Ik houd mij overtuigd, dat de gevoelens, die ik hier heb neergeschreven, leven in het gemoed van vele mijner landgenooten, al komen die gevoelens niet bij elkeen even duidelijk aan de oppervlakte. Ik meen dat onder meer op te mogen maken uit het verschijnsel, dat men onder de vele uitlatingen over het Nederlandsch-Belgisch bondgenootschap bijna nooit ernstig principieele bedenkingen aantreft. En toch, lees de artikelen in de groote Nederlandsche bladen over dit onderwerp, dan zal men getroffen zijn door een argument voor den weerzin om rondweg instemming met het plan uit te spreken. Dat is niet verklaarbaar uit onverschilligheid omtrent de zaak waarover het gaat, ook niet uit vrees om groote levensvragen onder de oogen te nemen. Maar er bestaat een stille tegenzin tegen een bondgenoodschap, dat gesloten zou worden uit vrees en

wantrouwen. Wij leven in de vage hoop op het aanbreken van een betere toekomst. In de instemming met de plannen van Baie c. s. zou de erkenning liggen opgesloten, dat wij die toekomst nog heel, heel verre achten. Wij hebben er tegen, ons nog méér beslommeringen op den hals te halen voor landsverdediging. Nog blijft de overgroote meerderheid der Nederlanders overtuigd, dat de uitgaven voor landsverdediging een assurantiepremie zijn tegen annexatiegevaar. Wel geeft men er zich soms rekenschap van, dat de assurantie als het er op aan kwam, weinig solied zou kunnen blijken, maar dat zijn onaangename gedachten, waar men zich maar liever niet aan overgeeft. De zucht tot nabootsing ligt in de menschelijke natuur. Het vereischt niet alleen groote zelfstandigheid, te doen wat anderen niet doen, maar ook, na te laten wat anderen wel doen. Geen vestingen maken en kanonnen koopen en geen manoeuvres houden, terwijl alle staten zich daar om 't zeerst op toeleggen, dat gaat toch niet! De zucht tot nabootsing kan oorzaak worden, dat géén mogendheid, zoolang anderen niet meedoen, zich aan de proef zou durven wagen. En toch zou de zelfstandige daad van één volk, ook van een klein volk, tot de algemeene ontwapening den noodigen stoot kunnen geven. Als er een volk aangewezen is om hier niet te volgen, maar voor te gaan is het Nederland. Dit is de consequentie van de denkbeelden, welke ten grondslag liggen aan den tegenzin van vele Nederlanders tegen de plannen van een Belgisch-Nederlandsch bondgenootschap.

Iets nieuws heb ik in dit opstel niet gezegd. Maar ik meen, dat ik gedachten in woorden heb gebracht, die in het gemoed van vele mijner landgenooten sluimeren.

UIT HET DAGBOEK VAN EEN HYPOCHONDER

DOOR

J. EVERTS JR.

IV.

Vandaag is me iets heel zeldzaams en genoegelijks wedervaren: ik heb vrede met mezelf en met m'n lot gevoeld. Dàt noem ik rijkdom!... Want 't was niet uit een zekere, maar al te goed-bekende moeheids-berusting bijvoorbeeld, doch omdat.... Nu ja, er kunnen, behalve negatieve, toch ook nog positieve oorzaken bestaan, waarom men nu eens géen behoefte gevoelt op zichzelf en z'n leven af te geven.

Zóo is 't gebeurd:

Al weken had Betty geroepen, dat m'n haar zoo »afschuwelijk lang" werd, en dat ik 't toch noodig eens moest laten knippen. Dat ik me niet geneerde?!... De menschen zouden wel zeggen: »Hij loopt met de centen van den kapper in z'n zak." Ik zag er bij afwisseling uit, als een »boschduvel," een »baviaan," »om bang van te worden," enz. En ik kon toch zoo'n.... Maar neen, waartoe zou ik die zoetklinkende woorden hier herhalen en me zoodoende in staat stellen, ze telkens en telkens weer te genieten? Zoetigheid kan heel lekker zijn; maar 't moet een zeldzame tractatie blijven, anders bederft 't licht de maag.

Betty had — wat haar afkeurende opmerkingen betreft — volkomen gelijk. Toch — hoewel ik het gemaklijk neerliggen in een kappersstoel en het hooghartig-maar-aan-je-gebeuren-

laten eer een behagelijke dan een onaangename bezigheid, of juister: ledigheid vind — was 't er door een of andere ongemotiveerde laksheid nog steeds niet van gekomen.

Van middag echter ben ik gegaan.

Nu ben ik in zooverre vrij van de lagere ijdelheid des vleesches, dat ik me waarlijk niet te dikwijls adonizeeren laat. Daarbij verwissel ik nogal eens van kapperswinkel, zoodat ik nergens als een vaste klant beschouwd en behandeld word. Dit is juist m'n bedoelen, want deze omstandigheid heeft dit voordeel: dat men zich gemaklijker de traditioneele, domme en grove familiariteit der voos-beschaafde kappers-bedienden van het lijf houdt, waarbij nog komt dat men dientengevolge ook vlugger en accurater geholpen wordt.

Vooral die onnatuurlijke, on-harmonische familiariteit is me altoos een gruwel geweest. Door ondervinding weet ik tot welke onpleizierige, zelfs onheilzame toestanden ze voeren kan, móet bijna. Want éen van twee :

òf men laat zich goedaardig tot vertrouwelijkheid verleiden, en dan wordt men onvermijdelijk vroeg of laat pijnlijk getroffen, doordat zoo'n lokkig-gehelmde schaar-en-kam-ridder uw intiem leven met z'n plompe, klamme roode vingeren — immers, het lichaam verzinnebeeldt doorgaans den geest? — beroeren gaat;

òf men komt allicht, door domheden geprikkeld, zelf tot grove, min of meer ploertige, hoovaardige, ongemeende uitingen, die u voelbaar verlagen, en die men later maar al te gaarne ongedaan zou maken.

Neen, een strenge, sereene hooghartigheid — voor den korten tijd van een knip-séance juist nog wel vol te houden — is de eenige goede manier om alle gemeenzaamheid dier serviele, maar tevens zoo impertinente haar-artisten in de geboorte te fnuiken. Al sinds jaren houd ik me daaraan, met goed gevolg. Men zou 't, met een tooneel-term, een halfuurtje »stil-spel" kunnen noemen.

»Scheren, meneer?" — vroeg de bediende, terwijl ik me in den gemaklijken stoel liet vallen.

»Knippen" — zei ik kort, stuursch.

Ik was me natuurlijk m'n onvriendelijken toon zeer wel bewust, maar 't kwelde mij niet, daar 't force majeur was, en m'n meening op dit punt zeer vast staat.

In dezelfde toon-gamma gaf ik den slungeligen jongen aan, hoe ik geknipt wenschte te worden: »Langs m'n ooren en in den hals kort, kruin lang laten, bovenop tippen."

Hij mompelde zooiets van: »Heel best, meneer," wierp me met een aanstellerig-sierlijken zwaai het witte laken over de schouders en begon, geheel geïntimideerd, zwijgend z'n werk.

Ik zat eenigen tijd, toen een tweede bezoeker de »salon" binnenkwam. In den langen smallen spiegel vóor mij, kon ik hem ongemerkt, op m'n gemak en tot in bijzonderheden opnemen; en daar toch niets anders mij bezig hield, deed ik dat ook.

't Was een jong heertje, zoo van een jaar of zes-, zeven-en-twintig. Uiterlijk vertoonde hij geheel het type van den groot-steedschen swell. Z'n fijne, souple en ongetwijfeld kostbare kleeren zaten als aan z'n lichaam gegoten; hij droeg een heel-hooge, hagel-witte »up and down" en gekleurde manchetten; z'n blonde haren waren met een onberispelijke scheiding stijf op z'n klein rond hoofd geplakt. Hij had een buiten-gewoon-laag bultig voorhoofd, àl te licht-blauwe, »zwemmerige" oogen en een aankomend snorretje boven z'n dikke lippen. Ovrigens was z'n katterig-bleek en -slap gezicht, dat menig kenmerk van degeneratie vertoonde, een mengeling van brutale domheid en zelfgenoegzame verwatenheid. — Bij nadere beschouwing bleek hij dan ook het piquante, brooze, uiterst-gedistingeerde, de — zij 't ook laag-gemotiveerde — hoogheid en gereserveerdheid van den echten swell: dàt, wat doet denken aan een fijn, zeldzaam pronkpoppetje, te missen. 't Werd me meer en meer duidelijk: hij was slechts een slappe, grove en oppervlakkige navolging. Het dieper begrip, het karakter, het subtiele zuivere swell-wézen ontbrak. Juist evenveel verschilde hij van het origineel, als een namaak Japansch beeldje van een echt.

Hij had gegroet op dien eigenaardigen, half-geringschattenden,

half-jovialen toon, waaruit ik kon opmaken, dat hij een goedbekende in deze affaire was. Met een overdreven, jongensachtige onverschilligheid had hij zich in den stoel naast mij neergesmakt, en met een wijden zwaai z'n beenen over elkaar geslagen, zoodat z'n keurige verlakte schoenen me wel opvallen móesten, en was toen met éen der ringen aan z'n lange blanke vingers gaan spelen.

't Is waar, dat ik behoor tot degenen, die zich vrij sterk door een eersten indruk laten influenceeren — een eigenschap, die velen afkeuren om het oppervlakkige en bedriegelijke van zoo'n oordeel à vue. Doch waarom zou men niet op den eersten indruk mogen afgaan, daar toch het gezicht, en elke handeling, elke levensmanifestatie (tot zelfs de nietigste, en op welk gebied ook!) een afspiegeling is van de ziel? 't Hangt er immers slechts van af, tot welken graad men geleerd heeft vlug te onderscheiden en den weg tot de kern te vinden in het doolhof dezer fijne, dikwijls verborgen, maar niettemin zuivere gegevens. En daar ik mij steeds op het oplossen dezer hoogst-interessante problemen heb toegelegd, heb ik er door den tijd een zekere oefening en fijn-gevoeligheid (bij een jachthond zou men spreken van een fijnen neus) voor gekregen, waarop ik vrij zeker vertrouw. 't Is me dan ook meermalen gebeurd, dat een eerste indruk, waarvan ik door anderen of door eigen weifeling was afgebracht, later toch de juiste bleek. — Bovendien, is de ontmoeting met een te-voren-nooit-gezien persoon niet een nieuwe, onbeschreven bladzijde in ons levens-boek? En zal zich op dat blanke, effen, ontvankelijke vlak onzer onbevooroordeelde meening niet des te scherper en duidelijker het karakter van den nieuwen mede-mensch afdrukken, zij 't dan ook slechts in hoofdlijnen? — Alleen bij zeer gecompliceerde naturen zou men zich weleens kunnen vergissen; maar wanneer men inderdaad eerlijk en nauwgezet waarneemt, moet in zoo'n geval eenvoudig de eerste indruk... géén indruk zijn. Deze zal zich bijvoorbeeld als een verward web van fijne lijntjes voordoen, een ge-wirwar, waarin geen bepaald beeld te ontdekken valt; men zal dan kalm tot zichzelf zeggen: »Voor-

alsnog weet ik niet, wat ik aan dezen mensch heb" — en zal te oplettender afwachten... geheel neutraal!

Al te veel gewicht daarentegen zal ik ook nimmer aan zoo'n eersten indruk hechten, evenmin er koppig à tort et à travers aan vasthouden. Maar wel zal mijn oordeel er een vage vorm door aannemen, die later slechts een geringe bevestiging noodig heeft om daarin te verstarren — of, die ik eerst na overtuigende bewijzen prijsgeef.

Het onderhavige geval in den kapperswinkel echter was al een héel klaar en eenvoudig. 't Was om zoo te zeggen maar kinderwerk. Er is waarlijk niet veel menschenkennis voor noodig, om een sujet van zoo erbarmelijk-weinig inhoud en nog minder zelfbedwang in korten tijd geheel te over- en te door-zien. Elke waargenomen beweging of bijzonderheid aan z'n lichaam en z'n kleedij, was als 't ware een haaltje aan het woord, dat zich langzaam maar onvermijdelijk en vast in m'n geest voltrok, en dat als een sóort-aangevend etiket op de reclame-vlakte van z'n opvallend-hoog boord te plakken zou zijn namelijk het woord: *onbeduidend.*

Er was middelerwijl uit een achterdeur een tweede bediende gekomen om hem te helpen. 't Was een armzalige, lange, lijzige minimum-lijder, met breede donkere wallen onder z'n groote kalfachtige oogen, en, evenals z'n collega, in een lange witte jas gekleed, waardoor slechts z'n goore gelaatskleur nog sterker uitkwam.

Zonder een woord te zeggen had hij een laatje met allerlei scheergereedschap te voorschijn gehaald en begon hij den ander in te zeepen. Nog steeds kon ik in den spiegel alles nauwkeurig waarnemen, en 't leek mij of de bediende het heertje met een zekere minachting behandelde: zoo ruw hanteerde hij den kwast, de zeep hoorbaar op z'n gezicht kwakkend.

Een poosje heerschte er stilte, toen ontspon zich het volgende belangwekkende en leerzame gesprek.

De bediende had het nog-rookende eindje sigaar van den klant opgemerkt, en zei op een half-vleienden, half-afkeurenden toon:

»U rookt toch wat af op een dag!"

»Och, zooveel niet."

't Was onmiskenbaar het gesnoef van een hoogerburger-scholier, dat in deze onverschillige woorden klonk.

»Nou!... ik wed toch zeker wel een sigaar of vijf, zes per dag...."

»Een sigaar of vijf, zes?!... Als ik onder de tien blijf, voel ik me niet lekker."

»Niet lekker" — lachte de ander onderdanig. »En allemaal van drie cente?"

»Vier cente tot een dubbeltje, hooger ga ik niet. Dacht je, dat ik dat bocht van jullie rook?"

»Tjonge, tjonge" — schudde de bediende kwasi-verontwaardigd het hoofd. »Ik wou dat ik ze altijd van drie cente had. — Maar weet u wel, dat je van rooken zenuwachtig wordt?"

»Rooken is gezond" — zei het jonge mensch apodictisch.

De bediende zweeg.

»Zei je wat?" — viel het heertje opzettelijk ruw uit.

»Ik zeg niks. Maar u zegt wat."

»Zeg ik wat?! Wat zeg ik dan?"

»Dat rooken gezond is. Hi-hi-hi!"

»Hè, wat lach je weer dom vandaag."

»Ja. Ik ben met m'n domme been uit bed gestapt. Hi-hi-hi."

Een korte stilte.

»Nee maar, waarachtig, geloof je 't niet? Rooken is gezond."

»Als u 't zegt, zal 't wel zoo wezen. Hi-hi-hi."

»Natuurlijk. Ik zeg niks, of ik mot 't zeker weten."

»En ik weet niks, of ik mot 't zeker zeggen. Hi-hi-hi."

»Wat klets je nou weer?"

»Niks, niks. Ik zing, maar ik hou de wijs niet."

»'t Zal wel weer onzin zijn, als altijd."

»Nou denkt u toch te min van me."

»Nog lang niet min genoeg. Van jou kan iemand nooit te min denken.

»Hi-hi-hi. Scheren kan ik toch goed. Dat heb u zelf gezegd."

»Dat is ook het eenige. Anders kwam ik hier niet."

»Dat noemt men egoistisch!"

»Ego.... Hoe zeg je?"

»E-go-is-tisch."

»Egoistisch! Hahaha! Wie spreekt er al niet van egoistisch! Weet je wel eens, hoe je dat woord schrijft, zeg?"

»Dat zou ik wel denken" — zei de bediende, nu toch lichtelijk gekrenkt.

»Zoo. Nou, dan val je me waarachtig nog mee. Verdraaid, als 't niet waar is."

»Niet waar" — zei de ander sarrend-zoetsappig. »Dat wist ik wel, dat ik u nog mee zou vallen."

Al dien tijd lig ik roerloos en rustig languit in m'n stoel, veilig weggedoken in het witte laken, waar alleen m'n geknipt en als verjongd hoofd zonderling boven uitkomt. Doch 't is, of niet alleen m'n lichaam, ook m'n gemoed, m'n ziel, m'n geest, of hoe 't heeten mag, in die witte laken-stolp veilig verscholen is. Wonderlijk! ik ben midden in het leven, en er toch buiten: 't raakt me niet, overdondert, kwelt me niet, hoewel ik alles juist vollediger en scherper vermag waar te nemen dan gewoonlijk. Ik gevoel me in een alleraangenaamste, kalme, klare en tevens ontvankelijke stemming.

Op eens treft 't me, hoe verachtelijk minderwaardig het naast-mij-gevoerde gesprek eigenlijk is. Dit is niet een luchtig, gracieus geraket met woorden, evenmin een speelsch-plagend kietelen met de uiterste verfijningen van den geest; maar dit is een plomp, wreed, zin-loos stompen met gewilde grove hatelijkheden van den éen op een weerlooze, laffe tegenpartij. Ze doen 't ook niet half-bewust, stoeiend gelijk een paar logge jonge honden; maar integendeel zeer gewild en vol aandacht. Ik ben daarbij overtuigd, dat ze zichzelf zeer geestig vinden, en deze korte levens-passage een wèl-geslaagde achten, er later in den kroeg of thuis met zelf-ingenomenheid van na-vertellen zullen misschien. 't Is dan ook wel zoo klaar als de zon, dat ze waarlijk niet méer, niet béter in zich hebben, dan ze nu te aanschouwen, of juister te aanhooren geven, dat dit is de quint-essence van hun armelijk banaal en voos ziele-leven.

Terwijl ik dit overdenk, is 't plotseling of er zich iets losmaakt in me, of ik, verlicht van een zwaren last, stijg, stijg, boven het alledaagsche uit, en gemaklijker krachtiger

adem in een lichter, klaarder, zuiverder atmosfeer. 't Is weer dat innig-behaaglijke welzijn, dat me den laatsten tijd al eens meer is komen verrassen, en dat me geheel vervult.

Ik voel me tevreden, ik heb vrede met m'n lot! O ja, ik weet zeer wel — zelfs op dit moment — dat m'n leven verre van rooskleurig is, dat er veel, veel te wenschen en misschien nog meer zelfs te verbeteren overblijft, dat ik bij lang na geen heilige ben. Maar toch.... Het bijbelwoord komt me in de gedachte: »O, Heer, ik dank u, dat ik niet ben als dezen!" M'n leven is dan slecht misschien, en moeilijk zeker, maar 't is tenminste niet hol, leeg, en onbeduidend, 't ìs wat. — Men kan tegenwerpen: dat deze menschen tevreden zijn misschien, terwijl ik.... Goed, láat ze 't zijn. Ik gun ze hun tevredenheid. Ik wil niet ruilen met ze. O, voor geen geld!... Zoo'n leven zou me een hel lijken. Ik kan althans zeggen, dat ik wat heb doorgemaakt, dat ik gelééfd heb, terwijl deze nietswaardigen.... In mìjn leven is kleur, relief, er is teekening, een zekere karakteristiek in. Het leven van deze menschen is bleek en futteloos van begin tot eind. En dat ze daarin berusten, er niet telkens en telkens weer tegenop steigeren, dat is hun eeuwige schande en zonde. Zij, die bitter zijn, omdat het leven hun niet geeft, wat ze er in hun hooge en reine idealen van verwachtten en vroegen, zijn niet zìj juist de groote en waardige vereerders van het leven? Men, de groote, grove en domme menigte, moge hen dan pessimisten, idealisten, hypochonders, mislukte genieën, halve gekken, of wat ook schelden... zij, misschien meer dan eenig ander, zijn het leven waard — het leven, dat ze hoogachten en als een »goddelijke gave" beschouwen, en dat ze daarom ook rijk, mooi en groot maken en in zich voelen willen. Hoeveel hooger staan ze in wezen, dan de kleine, tevreden, muffe burgerluitjes, wier leven is als het onuitgegroeide, vies-bepoetelde, anemieke armelui's kind, dat steeds geleefd heeft in de bedorven, kille atmosfeer en de doodende rust van het naargeestige half-duistere binnenkamertje, dat hun kleffe geest is!

Goddank, nog eens, dat ik niet behoor tot de groote

rubriek dergenen, die met: »Ich habe gelebt und geliebt" alles gezegd hebben. Neen, in mijn leven is méer. Zonder hoovaardij (God beware me daarvoor!) voel ik me toch boven deze menschen, weet ik dat mijn leven rijker is.

Onwillekeurig voel ik weer iets als dankbaarheid in me, en verlangen om verder te leven, nieuwe moeielijkheden te gemoet te gaan. Ik ben bijna trotsch zelfs, dat zoo'n moeilijk leven mij gegeven is; immers: »Kracht naar Kruis" — zegt het spreekwoord, en: »Wien veel gegeven is, van dien zal veel genomen worden", m. a. w.: men moet toch nogal wat in z'n mars hebben om zoo'n moeilijk bestaan door te worstelen. Ik ben als 't ware door den zielen-belasting-gaarder in een hoogere levensklasse aangeslagen.

Alles in aanmerking genomen, ben ik er eigenlijk nog lang niet zoo kwaad aan toe. Oho! er zijn er heel wat erger. M'n leven lijkt me uiterst interessant nu: en terwijl ik 't zoo in den breede overzie, besef ik, dat er... ja veel verdriet, diep verterend verdriet, maar ook heel hooge en innige vreugde in is geweest. Ik weet me verschillende genotrijke oogenblikken te herinneren. »Wo starkes Licht ist, ist starker Schatten" — schreef Schiller. Zoo is 't. Laat ik dit toch bedenken, laat ik dit toch steeds in zwakke en sombere oogenblikken bedenken.

Soms verlang ik wel eens veel geld te hebben, rijk te zijn. Nú is me dit totaal onverschillig. Wat geeft al het geld? Zou 't mijn leven waarlijk zooveel gemakkelijker en gelukkiger maken? Ik betwijfel 't. Het geluk moet immers van *binnen uit* komen. Ik zou op het oogenblik waarlijk niet weten wat ermee te beginnen. Ik heb immers alles, wat ik bepaald noodig heb. 't Prikkelt m'n eerzucht, met geringe middelen er tòch te komen; met des te meer voldoening kan men op de resultaten terugzien.

Neen, ik wìl geen gemakkelijk, alias onbeduidend leven! Strijd moet er zijn, strijd is mooi en sterkt. Wat is een leven zonder tragiek? En zooals ellende mooie karakteristieke lijnen snijdt in een gezicht, zoo geeft zielestrijd een mooien vorm aan het karakter.

Een mensch moet woekeren met z'n krachten. Inspanning houdt hem wakker. Laat hij sterven op z'n zestigste!... Hij kan dan meer, oneindig meer geleefd hebben dan een honderdjarige.

Ah! ruggelings neer te plonsen in het leven, onverschillig waar en hoe, als in het frissche water, zoodat, gelijk de sprankelende druppels, de daden opspatten aan alle kanten, om daarna met kalmen krachtigen slag het leven verder te klieven.

Ik geloof nu alles te kunnen. Ik tart de moeilijkheden. Mijn toekomst geen woestijn! Mijn leven geen stinkende moddersloot die zelfs de hevigste storm niet in beroering brengt. Neen, eer een wilde bruisende bergstroom met onstuimige watervallen en verwoestende overstroomingen — maar ook met wijde, kalme, diep-heldere meeren. Niet als een saaie, grijze neveldag, maar als een dag met storm en regen, met vliegende wolken en zwiepende, krakende boomen — zóo is m'n leven. En 't is goed zoo. M'n God, 't is goed zoo. Dat zie ik nu, nu ik erboven sta.

O, heerlijke, zelfbewuste kracht, kracht, die helden en groote mannen maakt, waarom kan ik je niet behouden voor altijd? Waarom zal je straks weer uit me wegvloeien, onweerhoudbaar, als het bloed uit een wonde?... Jaren van m'n leven zou ik willen geven om die Goddelijke kracht te behouden. Is 't niet beter te leven tien jaar hevig en goed, dan twintig — wat zeg ik? — hònderd slap en slecht? En zonder die kracht ga ik de slechtheid, de kleinheid en benepenheid weer in, dat is onvermijdelijk.

Ik durf zelfs niets te doen, me niet te bewegen bijna, uit angst die kracht te verliezen. Ze leeft in m'n gedachten alleen. Maar dat is al heerlijk, want dan ben ik althans in m'n droomen groot en sterk.

. . . .

... Helaas! de kapper is klaar. Hij neemt, weer met een onuitstaanbaar-sierlijke beweging, het laken van m'n schouders. Ik sta op. O, ik moet wel, en dadelijk voel ik me weer onbeschut en kwetsbaar in het onbarmhartige, hatelijke leven staan. Aller aandacht voel ik op mij gevestigd. Ik wil

betalen, en pruts onhandig in mijn portemonnaie, waar ik natuurlijk juist weer geen kwartje vinden kan. Eindelijk heb ik 't, en al m'n zelfbeheersching aanwendend, reik ik 't met een trotsch gebaar den bediende over. Ik verbeeld me, dat hij 't met een spottende buiging aanneemt; maar reeds stap ik op den kapstok toe, waar m'n hoed en jas hangen. Nog éen minuut, en ik was geheel in de macht van dien jongen geweest. Dan had hij me de grootste dom- en lafheden kunnen laten zeggen als hij m'n toestand doorzien had!

En nu... ik moet gaan, den winkel uit, de straat op, de nuchtere wereld in met 'r brutale, ontstellende drukte en herrie. Ik moet loopen, en bij elken pas zal ik iets verliezen van mijn heerlijke kracht. Dan zullen de jolige luchtige vlagen de laatste restjes der illusiën uit m'n verhit hoofd verjagen als ijle rook. En ik zal weer een gewoon, een klein en zwak, een slecht mensch zijn.

»In het land der blinden is een-oog koning." Alle waarde is relatief, en wordt bepaald door haar tegenstelling.

Mocht ik maar blijven soezen in den gemakkelijken kappersstoel, omhuld door het wijde witte laken en de onbeduidendheid der beide anderen, m'n heele verdere leven.

Maar ik moet, ik moet voort, de misère in. Verdoemd!

V.

Er is eenige verandering gekomen in de verhouding tusschen Betty en mij.

Was zij vroeger bij on-eenigheid altoos de sympathiek-lijdzame partij, den laatsten tijd is dat niet meer het geval, althans niet geheel. 't Heeft er veel van, of mijn overgevoeligheid op haar is overgeslagen. Soms kan zij zeer driftig en snibbig tegen me uitvallen, een anderen keer me met een opvallende koelheid behandelen — zonder reden zelfs wel.

Vooral na het ongeval met Chris in de Ouwe-Plantage heeft zich deze verandering in Betty geopenbaard. Zou ze me toen plotseling dóor- en den toestand óver-zien hebben? Of was m'n weinig-heldhaftig gedrag op dien dag »de druppel, die den emmer deed overloopen?" Was haar geduld, haar

lijdzaamheid ten einde, en zou ze 't voortaan eens met andere middelen willen probeeren?

't Is mogelijk. Wie zal 't zeggen? Maar in ieder geval heeft ze me dan toch geheel verkeerd doorzien; een feit is 't althans, dat haar nieuwe methode zeer zeker niet diè uitwerking heeft, die zij er zich ongetwijfeld van voorstelt. De snibbigheid, die ze nu en dan aan den dag legt, is volkomen in disharmonie met haar oorspronkelijk karakter, maakt haar minder sympathiek en meelijdenswaardig, en doet haar daardoor veel van haar vroegere macht over mij verliezen.

. . . .

Voor het eerst gebeurde 't op een keer, dat we aan tafel zaten. We aten prinsesse-boonen met rundergehakt.

Ik heb nooit een grooten eetlust gehad, en er is maar heel weinig noodig om me dien geheel te benemen. Dat weet Betty natuurlijk even goed als ik; ook weet ze, dat ik — op dokter's voorschrift — flink gevoed moet worden, en dat het eten dientengevolge voor mij een tamelijk-belangrijke levensfactor is.

Nu geef ik toe, dat prinsesseboonen met rundergehakt een kostelijk eten is — althans 't kan 't zijn. Maar dan is een eerste vereischte dat de prinsesse-boonen goed afgehaald zijn, en niet met elke boon een lange dikke taaie haar in je mond komt.

Deze boonen waren al héel slecht afgehaald! Weldra had ik een lange rist draden en vezels op den rand van m'n bord verzameld. Opzettelijk deponeerde ik ze één voor één met overdreven nauwkeurigheid naast elkaar, zoodat ze Betty wel opvallen moesten. Maar zij deed, alsof ze niets bemerkte.

't Ergerde me een beetje, dat ze zoo weinig zorg aan het eten besteed had. 't Gaf naar mijn inzien blijk van een zekere onachtzaamheid misschien wel onverschilligheid te mijnen opzichte. Doch, gedachtig aan m'n goede voornemens, hield ik mij in. Ik wilde nu eens trachten met zachte middelen op haar gemoed te werken, en er klonk alleen een eenigszins-weemoedig verwijt in m'n stem, toen ik bijna bedeesd vroeg:

»Wie heeft die boonen afgehaald?"

»Mina."

't Viel me op, dat haar stem ongewoon hard en kortaf klonk; maar ik ontgaf 't me en hernam op m'n vorigen toon:

»En waarom jij niet?"

»Omdat ik geen tijd had van morgen. Ik had wel wat anders te doen."

»Wauw! Wauw!" — deed ik haar bijterig geluid na. »Dan hadt je dat andere ervoor moeten laten staan, als je tenminste nog wat voor me over hebt. Je...."

»Wel zeker, al het werk maar laten stilstaan. Ja zeker! Als jij je zin maar krijgt, hè?!"

»Mag ik ook even uitspreken?" — zei ik heel bedaard, bijna klagend. »Je weet, dat ik niets zoo naar vind als slecht-afgehaalde boonen, dat ik ze eenvoudig niet eten kán. En je weet ook, dat niet-goed-eten voor mij gelijkstaat met ziek-worden. Waarom moet ik je dan toch nog zoo dikwijls vragen, wat meer attentie aan het eten te besteden? Vin' je dat aardig? En is dat dan zoo veeleischend van me?"

Meteen schoof ik m'n bord een eindje weg, met de kennelijke bedoeling m'n portie te laten staan.

»Hng! 't zou wel een wonder zijn, als jij weer niet wat aan te merken hadt" — viel Betty bits uit.

Dat ze dit zei en op dien toon, in het bijzijn der kinderen, leek me al buitengewoon onkiesch en griefde me ten zeerste. Maar allereerst schrok ik, en ik had eenigen tijd noodig om daarvan te bekomen... Was dat de zachte rechtvaardige Betty? Mocht ik niet eens meer een gegronde aanmerking maken? Moest ik dan alles maar voor zoete koek opeten?... Betty had beslist een neiging tot slordigheid; als ik die dus niet van begin-af-aan tegenging, waar zou 't dan eindigen?... Bovendien, had ik 't haar nu soms nóg niet zacht en kalm genoeg gezegd?

Ik had me echter spoedig hersteld.

»Betty Betty" — zei ik zacht-bestraffend. »Wie zoekt er nu ruzie, jij of ik?"

»Wel jij, jij natuurlijk! Wie anders? Wou je mij daar

soms ook nog de schuld van geven?... Jij, met je eeuwige aanmerkingen. Daar maak je me dol mee!"

»Zorg jij dan, dat er geen aanmerkingen te maken zijn," — M'n stem klonk nu onwillekeurig ook hard en kortaf.

»Ik zou wel eens willen weten, wie 't jou naar den zin kan maken. Ik heb nog nooit zoo'n ongemakkelijke klein-geestige fitter gezien, als jij bent. Nooit is 't goed. Je hadt maar een keukenmeid moeten trouwen, dan hadt je altijd lekker kunnen eten."

Bij deze laatste woorden voelde ik een fijne steek diep in m'n hoofd. 't Was of daarbinnen iets teers knapte, of er een barst in sprong.... Betty begreep me niet, ze begreep me totaal niet. Ze was gruwelijk onbillijk. Ze geloofde dus ook niet meer, dat ik veel, ziels-veel van 'r hield, nog altijd en in weerwil van alles. Hoe grof was ze!... O nee, nee, zoo moest ze niet tegen me beginnen.

Tegelijkertijd zag ik dat de jongens met groote verwonderde oogen zaten te luisteren.

»Prenez garde aux enfants. Ils écoutent" — beet ik Betty toe.

Ze wierp een haastigen, onverschilligen blik naar de kinderen.

»'t Kan me niet schelen" — ging ze op denzelfden toon voort. »Ze maggen 't hooren. Ik heb 't nou lang genoeg verdragen. Daar moet éens een eind aan komen. Ik vertik 't nou langer."

Ze was buiten zichzelve van drift, smeet met het tafelzilver en met de deksels.

Dit werkte op mij als een stortbad. Ik was ineens gekalmeerd. — Wanneer ik in een ander m'n eigen driftige en maar al te dikwijls on-redelijke handelwijze terugzie, bemerk ik eerst goed hoe onwaardig die is, en heb ik, God zij dank, meestal nog wel zóoveel zelfbeheersching over, dat ik plotseling m'n tactiek veranderen, en — al zeg ik 't zelf — hooger opvoeren kan. Zoo ook nu. Ik begreep, dat, wanneer ik op denzelfden toon ging antwoorden, ons meeningsverschil op een vischwijverig gekijf — uiterst geschikt om ons prestige bij de jongens geheel te verspelen — zou uitdraaien; maar ik stond

gelukkig nog voldoende en kalm genoeg boven den toestand om dit te voorkomen.

Daarom antwoordde ik met een ijzige kalmte, de kalmte van iemand, die zeker is van de overwinning. —

Ik hèb dan ook overwonnen.

Ze bleef nog een tijdlang door-razen. Maar na een poosje antwoordde ik haar in het geheel niet meer, haalde alleen nu en dan even m'n schouders op, terwijl ik verder alle gemoedsbeweging achter m'n martelaars-masker verborg. Ze hield toen weldra vanzelf op, en er volgde een lang boudeerend zwijgen. Zelfs de jongens waren er stil van geworden.

Ik benutte dien tijd om de heele kwestie nog eens nader van alle kanten te bekijken, en m'n verdere gedragslijn vast te stellen. Voor alles echter wilde ik met m'n geweten, dat natuurlijk weer neiging tot oproerigheid vertoonde, in het reine komen.... »Ik heb nog nooit zoo'n ongemaklijken en kleingeestigen fitter gezien, als jij bent" — die woorden suisden me nog telkens door het hoofd en »staken" me. Als Betty zoo iets zei... ze beschuldigde iemand niet gauw. Aan den anderen kant kwam mijn rechtvaardigheidsgevoel er tegen op. Ze had ditmaal toch ongelijk, dat stond bij mij vast. Onfeilbaar was ze dus niet. Deze overweging bracht me aan het twijfelen. Was ik eigenlijk wel zoo erg ongemaklijk? Overdreef Betty niet, en verlangde ze nu niet al te veel van me? Ik zou weleens willen weten, hoe andere mannen waren. Elke vrouw klaagt over d'r man; dat is zoo ongeveer een natuur-wet. En van hoeveel beslist ongelukkige huwelijken hoorde je niet, om van de echt-scheidingen nog niet eens te spreken? 't Was waar: »je hadt dan toch ook kèrels!"... Betty had 't slechter kunnen treffen, zeker, heel wat! Schikte ik me niet in een massa dingen, die me eigenlijk geweldig hinderden? O ja, ik klaagde en mopperde weleens, maar verreweg de grootste helft verzweeg ik, zij 't ook dikwijls met uiterste inspanning. Van het ideaal-huishouden waren we dan ook nog verre verwijderd. Betty moest zich niets inbeelden. Och, och, al de ergernissen, angsten en andere onaangenaamheden, die ik verkropte! Maar dat werd niet geteld!!...

Neen, ze had een kleine afstraffing verdiend, en die zou ze hebben ook. Ik gevoelde me er sterk genoeg toe, m'n positie was zuiver: de boonen wàren slecht afgehaald. Ze had dat moeten erkennen, en 'r excuses maken, dan was de zaak uit geweest. Terwijl nu..,. O, 't is niet prettig om als zedemeester op te treden.

Na het eten, toen de tafel afgenomen was en de kinderen de kamer uit waren — ze gaan dan gewoonlijk nog wat bij Mina in de keuken spelen — begon ik, zoo zachtzinnig mogelijk:

»Nou moet je me toch eens eerlijk zeggen, Betty... meende je, wat je zooeven zei: vin' je me werkelijk zoo ongemaklijk en zoo kleingeestig?"

Ze schokte onverschillig met 'r schouders.

»Ja hè" — hernam ik schamper — »'t is waar ook: ik heb een leventje als een prins, als God in Frankrijk, ik heb alles wat m'n hartje maar begeert, niet waar? Hoe dùrf ik nog meer te eischen!"...

»Dat zeg ik niet! Dat zeg ik volstrekt niet."

Ik hoorde wel aan den toon, dat 'r stemming nog niet veel milder was. Ik vervolgde:

»En jij bent volmaakt, is niet?"

»Dat zeg ik oók niet: dat ik volmaakt ben. Allemaal leugens! Zie je, jij verdraait den toestand altijd, en dan weet je 't altijd zoo voor te stellen dat jij gelijk hebt."

»Je hoeft niet zoo te schreeuwen. We kunnen de zaak kalm bespreken."

»Ik zeg niet, dat ik volmaakt ben" — herhaalde ze nog even luid. »Maar, maar jij met je aanmerkingen altijd en je kalmte, je zoudt iemand dol maken! Ik doe al m'n best, alles zooveel mogelijk naar jouw zin te schikken, maar daar hoor ik nooit een goed woord, of een woord van dank over. Je laat je maar bedienen. 't Lijkt wel, of ik je huishoudster ben."

In m'n hart moest ik haar gelijk geven; 't was waar: hoe dikwijls had ik 't mezelf niet in stilte bekend, dat Betty een pracht-vrouw was, en dat ik eigenlijk heel wreed en ondankbaar was. M'n medelijden welde weer op. Maar met geweld drong ik dit gevoel terug, om voet bij stuk te houden.

Immers al haar goede eigenschappen namen niet weg, dat ze ditmaal zeer, zéér onredelijk was geweest, en daar moest ik haar van overtuigen. Dergelijke eigenaardigheden moesten direct en streng tegengegaan, en in de geboorte gesmoord worden. Dat was ik zelfs moreel aan Betty verplicht. Niet sussen, geen lapmiddelen!... »Zachte heelmeesters maken stinkende wonden." Ook moest ik er voor zorgen niet af te dwalen of in beschouwingen in den breede te vervallen — dan kon ik het pleit nòg wel eens verliezen.

»Had ik gelijk of niet, daar straks?" — vroeg ik daarom. M'n stem klonk schoolmeesterachtig-droog en -gevoelloos.

»Hoezoo gelijk?"

»Met die boonen. Wàren ze goed afgehaald?"

Ze schokte weer met 'r schouders:

»Ach die boonen... die boonen! 't Is altijd, altìjd zoo met je."

»Daar hebben we 't nou niet over. Ik vraag je: waren die boonen goed afgehaald of niet?"

»Nee, dat weet ik wel, en dat zal ik ook niet tegenspreken. Maar..." ze beet zich op de nagels, voelde zich blijkbaar in het nauw gebracht. »M'n God, je kan toch ook niet alles zelf doen!"

»Die boonen" — herhaalde ik betoogend en met triomfantelijken nadruk — »waren dus niet goed afgehaald. Had ik dan recht om te klagen, of niet?"

»Je klaagt altijd" — zei ze koppig, en wendde zich half van me af.

»Als er reden tot klagen is, klaag ik, ja. — Maar heb ik opgespeeld? Heb ik 't je niet zoo kalm en zacht mogelijk gezegd? Jij hebt herrie gemaakt, ik niet. En moeten man en vrouw niet alles met elkaar kunnen bepraten? Vervreemden ze anders niet van elkaar? Maar als jij bij het minste of geringste zoo te keer gaat, dan gebeurt dat onvermijdelijk."

»Ik...."

»En om zoo'n toon tegen me aan te slaan, en zulke enormiteiten te zeggen, waar de kinderen bij zitten!... Weet je wat een andere man gedaan zou hebben?... Die was d'r uit geloopen met een dolle kop, naar de kroeg! Die had

uit baloorigheid z'n troost in den drank gezocht, en was 's avonds laat met een stuk in z'n kraag weer thuis gekomen. Had ik dat moeten doen? Was 't dan goed geweest? Moet 't daar naar toe?"

»O nee, nee, natuurlijk niet."

»'t Kon d'r van komen. En zeg eens eerlijk, Betty: was 't lief van je, me die boonen zoo voor te zetten? Je weet nu eenmaal, hoe m'n eetlust van die kleinigheden afhangt."

»Ik zeg je nog eens, Aad, ik kan niet alles zelf doen. Je eischt het onmogelijke."

»Wat hadt je dan te doen vanmorgen?"

»Och, zooveel. Van alles, van alles...."

»Wat dan? Noem is wat?"

»Dat kan ik je niet allemaal zeggen."

»En had dat allemaal, of iets ervan, niet wat kunnen wachten, een dag, of twee dagen, een week desnoods: tot er eens eten was, waar je niet naar om behoefde te kijken?"

Ze antwoordde niet.

De schemer begon te vallen, en zette de kamer in een aangenaam halflicht.

»Zeg Betty" — hernam ik, en mijn stem klonk weer vertrouwelijk nu, week bijna — »Moeten we niet al ons best doen, elkaar het leven zoo aangenaam mogelijk te maken? Is het leven al niet dikwijls moeilijk en beroerd genoeg?... Er is al zooveel ellende in de wereld, op niemand kan je meer vertrouwen, niemand geeft wat om je. Als jij nu ook nog onverschillig tegen me wordt, en ik tegen jou... Wat blijft ons dan nog over? Ben jij niet het eenige, wat ik nog heb? Laten wíj elkaar dan niet loslaten, hè kindje?"

Ik merkte wel, dat ik doel getroffen had: 't roerde in haar. Ze zat strak voor zich uit te kijken; maar haar oogen trilden soms even, heel even. Ik stak m'n hand naar 'r uit, en streelde 'r over de hare.

Als vanzelf gleden onze handen toen in elkaar. Betty's oogen knipten al heviger. Ze stond op, en kwam op m'n schoot zitten. Toen barstte de bom los....

Het eind was, dat ze snikkend haar schuld bekende. Ik

speelde daarbij de grootmoedige, en schonk haar genadiglijk vergiffenis. Ik had echter het besef, dat ik eenigszins een valsche rol speelde, en deze gewaarwording bedierf voor mij vrijwel het aangename van het oogenblik. Maar toch... de vrede was hersteld; we hielden weer veel, heel veel van elkaar, en dat deed me goed. Toch was er tegelijkertijd iets in m'n hoofd, dat niet in den haak was, dat stoorde; en al spoedig begreep ik: 't moest die steek, die barst zijn, die toch nog niet geheel verdwenen was. Zou die wel ooit weer geheel verdwijnen?

Op eens hief Betty 'r hoofd op, en me tegen-glimlachend, fluisterde ze gevleid:

»Is 't waar, dat ik het eenige ben, wat je nog hebt?"

»Ja" — zei ik uit den grond van m'n hart.

»En Chris en Piet dan?"

»O, die ook, die ook natuurlijk."

»Je houdt toch wel echt van ze, hè?"

»Ja zeker, zeker. Wat dacht je?"

»Dan ben je ook nog niet zoo héel arm, is 't wel?"

»Wel nee! Wie zegt dat? Ik ben rijk... met jou." En ik klemde ze steviger in m'n armen.

Zij ook drukte zich vaster tegen me aan.

»Dan is 't goed" — zei ze met een zucht, als viel haar een pak van hart, en 't was als ademde ze daarna werkelijk rustiger.

We zaten een tijdlang zwijgend.

»Weet je" — zei ik — »je bent voor mij als een heel mooi en fijn beeldje, en dat bewaar ik ergens in me. Dat is míjn geheime schat. Die kan niemand me ontnemen."

»Waar, waar bewaar je me?" — vroeg ze kinderlijk-nieuwsgierig.

»Hier" — zei ik, op m'n hoofd wijzend.

»En niet daar?" — wees ze op m'n hart.

»Dat weet ik niet. Hier in m'n hoofd voel ik 't, zie ik 't."

»Is 't een mooi beeldje?"

»Ja, een heel mooi, maar ook een heel teer. Je moet erg oppassen, dat er geen barstjes in komen."

»Hoe kan ik daar nou oppassen" — pruilde ze.

»Dat je niet meer zoo doet, als van middag."

»Ja vent" — zei ze nadenkend. »Ik zal m'n best doen. Maar dan moet jij ook beloven, dat je... een beetje meegaander zal worden."

»Ik zal ook m'n best doen."

Er volgde een korte stilte.

»Zeg, is er al een barstje in?"

Ik antwoordde niet, maar gaf 'r een zoen, en zette 'r van m'n schoot, want ik hoorde juist Mina aankomen in de gang.

Nu dacht ik aanvankelijk, dat dit ongewone optreden van Betty slechts een toevalligheid, iets van voorbijgaanden aard zou zijn. Doch later is mij gebleken, dat 't toch dieper stak: ze behield die lichtgeraaktheid en die driftbuien, en telkens dook die nieuwe eigenaardigheid, op het onverwachtst dikwijls, weer op.

Meermalen ergerde ze me dan hevig door haar onfijne, onvrouwelijke manier van doen, waartegen ik me nochtans met de reeds-genoemde ijzige kalmte voortreffelijk wist te beschutten. Gewoonlijk eindigde 't dan in een schuldbekentenis vol verteederend berouw, soms van weerskanten. Maar geheel afleeren kon ik haar deze nieuwigheid toch niet.

Niet zelden had ik meelij met haar, en ook plaagde me weleens eenig schuldbesef. Immers, 't was niet geheel en al onmogelijk, dat ze die overspannenheid van zenuwen (want dat was 't blijkbaar) aan mijn herhaalde standjes en m'n voortdurend geklaag en gefit, zooals zij 't noemde, te danken had. Ik legde me er dan ook op toe — en dit werd langzamerhand een studie, een oefening, een sport, als 't ware — om me nog meer dan vroeger, zooveel mogelijk in bedwang te houden, en al m'n on-vrede geheel ín en alleen met me zelf te verwerken.

't Had het gewenschte resultaat: de atmosfeer van ons huishouden, die een tijdlang een sterke gelijkenis met het hysterisch-onstuimige van Maartsche buien had vertoond, werd

langzamerhand weer kalmer en vaster. Het evenwicht was — zoover als dit menschelijkerwijs mogelijk is — hersteld.

. . . .

Er ligt echter in het gras van dit vredig levens-aspect een addertje verscholen. Zooals ik reeds zei, denkt Betty waarschijnlijk, dat ze mij door haar nieuwe methode, wat men noemt, »klein gekregen" heeft. Niets is echter minder waar dan dit. Het tegendeel: ze heeft er zichzelf kleiner door gemaakt. Want, terwijl ik van ieder ander een dergelijk optreden zou kunnen verklaren en verontschuldigen, kan ik dit van Betty niet, en vind ik dat 't haar on-eer aandoet en haar positie tegenover mij ten zeerste verzwakt.

Noblesse oblige!

Ze zal zichzelf wellicht gelukwenschen met haar nieuwe methode, en die misschien gereedhouden, om bij een volgende gelegenheid weer toe te passen; maar het aureool van bijna goddelijke goedheid, waarin ik haar vroeger zag, is voor mijn oogen daardoor heel wat in glans verminderd.

Weer één, die de harde toets van het leven niet kon doorstaan, en wier karakter het loodje legde.

Helaas! . . . .

VI.

Den laatsten tijd ben ik ervan overtuigd geraakt, dat Mina, onze meid, me voor »half-vol" (om niet te zeggen krankzinnig) aanziet, en me daarbij minacht en haat.

Onlangs heb ik haar namelijk een nogal ernstig standje moeten maken, omdat 'r »keukenlei" voor de variatie weer eens niet uitkwam. — — Elken dag schrijft ze, of juister: *behoort* ze al haar huishoudelijke uitgaven op een lei te schrijven, en die 's avonds ter contrôle aan Betty in te leveren. Dit laatste wordt echter nogal eens vergeten, en ook het opschrijven doet ze niet geregeld, met het onvermijdelijke gevolg: dat ze zich dan niet alles precies meer weet te herinneren en de rekening niet sluit. Ik heb het booze vermoeden, dat ze daar dikwijls wel een mouw aan zal weten te passen

en maar wat neerkalkt. Er schijnen bijvoorbeeld soms wonderlijk veel bedelaars op éen dag te komen, maar wanneer ik Betty dan vraag: of er werkelijk zooveel gebeld is, dan volgt meestal het bijna-stereotiepe antwoord: »Ja hoor-is, dat weet ik niet, dat kan wel, denk je dat ik dáarop let!"... Doch soms is Mina inderdaad eerlijk genoeg om haar verzuim te bekennen, of is het verschil te groot, dan dat ze 't onder andere »posten" zou kunnen verdonkere-manen.

Dit was ook nu het geval.

Ze had ongeveer een kwartje te veel uitgegeven, dat ze niet wist te verantwoorden. Nu weet ik helaas maar al te goed, hoe — om 't zacht uit te drukken — nonchalant onze overigens-niet-genoeg-te-prijzen dienstbaren met het onder-haar-gestelde omspringen (om niet overijld te beweren, als velen doen, dat ze »gappen als de raven"), dan dat ik 't nu niet eindelijk eens bepaald noodzakelijk zou vinden, er wat van te zeggen. 't Is waar: een kwartje is geen schat; maar 't begint met kwartjes en 't eindigt met rijksdaalders, het tafel-zilver en wat verder de moeite van het wegmoffelen waard is. En 't is alleen dáarom al noodig ook een kleinigheid niet over z'n kant te geven, omdat er een blijk van waakzaamheid in ligt. Gaat zoo'n meid denken: »O, ze letten d'r toch niet op; ik heb vrij spel"... dan heb je het lieve leventje meteen gaande.

Betty vindt dit alles natuurlijk overdreven-wantrouwend van me.... »God, je moet maar niet altijd zoo dadelijk het ergste denken! Waarom zou zoo'n meid nou stelen?"

Men zou met evenveel, zelfs misschien met nog méer recht kunnen vragen: »Waarom niet?...." Ik ken dat. Er zijn menschen, die nooit leeren. Tot die groote rubriek behoort Betty. Ik zeg maar: Waar komen al de »Gemengde Berichten" vandaan? Niet waar, dat zijn toch *feiten*? Elken dag brengt de courant er kolommen vol van, en Betty leest er me dikwijls uit voor; maar eruit-leeren doet ze nooit! Ze blijft altijd vol van hetzelfde goed vertrouwen... tot ze er natuurlijk den éen of anderen dag eens duchtig tegenaanloopt. Dan zou je de poppen aan het dansen hebben. Misbaar van heb ik jou daar! Maar wat schiet je daarmee op? En ook, wat zou je

eraan hebben, haar dan, hoezeer ook verdiend, het toepasselijke spreekwoord toe te bulderen: »Als het kalf verdronken is, dempt men de put" — of het minder oirbare: dat van een zeker gebrand lichaamsdeel en van het zitten op blâren gewaagt? Daarmee maak je het gestichte kwaad niet ongedaan. — Neen, en 't lijkt me uit dien hoofde verstandiger, vooruit te zorgen, dat 't zoover niet komt. Dit gaat dan wel ten koste van veel rust, ziele-rust vooral, maar in Godsnaam: men moet wat voor z'n have en goed overhebben.

Het bedroevende is echter, dat Betty er blijkbaar op gaat rekenen: hoe zorgelijker ik me betoon, des te zorgeloozer wordt zij. Deze wisselwerking schijnt wel een natuur-wet te zijn, die men »de wet der tegenstellingen" zou kunnen noemen, en waardoor wel-is-waar het evenwicht behouden blijft. Meer dan eens heb ik bij mezelf overlegd, dat ik gevoegelijk het geval zou kunnen omkeeren, en Betty zoodoende tot meer zorg dwingen door zelf onverschilliger te worden. Maar, behalve dat ik niet zeker ben van het resultaat, zie ik — om de waarheid te zeggen — ook tegen het experiment, en den angst, het verdriet en andere nadeelen, die 't zou kunnen meebrengen, op — hoe interessant ook overigens ongetwijfeld zoo'n psychische vivisectie op Betty en mezelf zou zijn. Zoo is men wel gedoemd in de eens-genomen richting voort te gaan. Waarheen? Tot welk einde? God weet 't, ik niet. Maar ik vrees wel eens.... Daar moet ik niet te veel aan denken!

Nu zal iedereen me toegeven, dat 't geheel op het terrein der huisvrouw lag, Mina over haar tekortkoming te onderhouden. Maar Betty verdraaide 't glad-weg. Ze vond 't kleingeestig, kinderachtig en weet ik wat al meer voor fraais van me, en kon zich best begrijpen dat Mina weleens wat vergat, »dat overkwam haar-zelf ook genoeg keeren." Trouwens, ze had ook geen zin, zich tegenover die meid, iemand waarmede ze dag aan dag moest omgaan, onmogelijk te maken.

Dit leek me een zwakheid. Recht was recht, en als er gestraft moest worden, mocht je dat niet laten voor je eigen gemak. Daarom zei ik:

»Als je overtuigd bent, dat Mina een strafbaar feit (deze

uitdrukking in betrekking tot het vermiste kwartje kwam mezelf ook wat al te gewichtig voor, maar ik wist zoo gauw geen andere) gepleegd heeft, dan moet je haar straffen, dat ben je aan jezelf verplicht, *moreel.* Om dit na te laten voor je eigen gemak is laf, ergo immoreel."

»Ik ben volstrekt niet overtuigd van Mina's strafbaarheid" — voerde Betty tegen.

»Dan moest je er toch tegen ingaan uit een principe van ordelijkheid. Wat eenmaal een gaatje is, wordt gauw een groote scheur. Met je verstel-goed ben je zoo vergevings gezind niet."

»Ja, dat kan wel. Maar een mensch is nou eenmaal niet onfeilbaar. Zóo dikwijls overkomt 't Mina waarachtig ook niet, dat ze wat vergeet. Die meid is, geloof ik, zoo eerlijk als goud. Op zoo'n manier zou je ze op het idee brengen. Laatst heeft ze me nog een haarspeld en een halfie, bij het kamervegen gevonden, teruggebracht."

»Ja juist: haarspelden en halfies brengen ze terug, en dubbeltjes en kwartjes gappen ze."

Betty haalde minachtend 'r schouders op.

Ik vond mezelf aller-antipathiekst. Maar terwille van het principe zette ik door:

»Hoe weet je, dat ze zoo eerlijk als goud is? Welke bewijzen heb je?"

»Omdat ik nog nooit iets van d'r gemerkt heb, nog nooit ook maar dàt gemist heb."

»Zoo, en daarom wacht je maar, wacht je maar tot het madam den een of anderen dag belieft eens wat te gappen! M'n God, wat is dat nou voor een systeem!... Maar als je wacht tot je 't gemerkt hebt, als je *het bewijs* dan eenmaal hebt, dan is 't immers te lááät!" — brieste ik.

Enfin, kort of lang praten hielp niet, Betty vertikte 't eenvoudig. Toen heb ik 't zelf gedaan, misschien een weinig tè streng, dat is mogelijk; maar ik achtte 't m'n plicht en wilde het kwaad nu eens en voorgoed uitroeien. De meid keek me eerst wit en onthutst, daarna rood en verontwaardigd aan; maar hoewel ze anders niet, wat men in de wandeling

noemt: »op 'r mondje gevallen is," sprak ze toch niet veel tegen, en beloofde alleen, dat 't niet meer voor zou komen.

Sedert is er een zekere koelheid, en stugheid tusschen Mina en mij gebleven. Aangenaam is zoo'n verhouding met een huisgenoot stellig niet. Maar... kon ik anders handelen? Was 't niet laf geweest, wanneer ik, tegen m'n overtuiging in, gezwegen had? M'n God, er valt helaas al zooveel te ontzien in de wereld, — moest ik dit nu voortaan m'n dienstbode ook gaan doen? Dat is toch al te mal. Neen, niet waar, ik móest spreken? Ik heb er dan ook achteraf geen spijt van, en de gedachte troost me: dat ik tenminste als een màn, vast naar m'n principe gehandeld heb. Ik ben alzoo voor mezelf verantwoord.

Vrede met jezelf te hebben is een voornaam ding, zoo niet hèt voornaamste. JEZELF is de eerste persoon, met wien je vrede moet hebben in de wereld, vóor alles en allen.... De rest komt vanzelf, of... doet er niet toe.

. . . .

Kort na deze gebeurtenis met Mina — schijnt 't niet dikwijls, of er een bedoeling, een zeker bestier steekt achter den »toevalligen samenloop der omstandigheden"? — kort daarna heeft Mina me betrapt, terwijl ik bezig was in de huiskamer stof af te nemen.

't Is misschien kleingeestig van me, of »piete-peuterig", zooals Betty altijd zegt, maar ik kan er niet goed tegen, dat alles onder een laag stof zit. Alles wordt daardoor dof-grauw, nergens ziet men meer een vroolijken glans, je bent vies om iets aan te raken, waarbij nog komt dat 't mij altoos een misschien ongemotiveerd, maar niettemin zeer onbehaaglijk gevoel van armoe, slòrdige armoe geeft — om van het on-hygienische nog niet eens te spreken. Betty weet dit. Maar 't is éen der vele gevallen, waarin ze zich mijns inziens niet voldoende moeite geeft om m'n ergernis weg te nemen.

Vooral op den schoorsteenmantel lag de stof ditmaal zoo dik, dat ik er met gemak m'n naam in had kunnen schrijven. 't Kwam een oogenblik in me op er als een stille, maar nochtans zeer wel-sprekende klacht: »Betty, Betty!.." op te

schrijven. Maar ik bedacht nog juist bijtijds, dat ook Mina dit weleens zou kunnen lezen, en daar ik er steeds op uit ben, de dienstbaren zooveel mogelijk buiten alle intieme kwesties tusschen Betty en mij te houden, deed ik 't niet.

Nu had ik 't wel aan Betty kunnen zeggen; maar 't verdriet mij ten laatste altijd-en-eeuwig aanmerkingen te maken, en dan telkens weer een ongelukkig verongelijkt gezicht van Betty voor me te zien. Ik berust dientengevolge zooveel mogelijk in al dergelijke kleine tekortkomingen, tracht ze, als 't maar eenigszins kan, zelf te verhelpen, en draag, gelijk 't een man past, m'n leed in lijdzaamheid.

Daarom had ik ook nu den stofdoek uit de la van het étagère-tafeltje genomen, en was zelf aan het werk gegaan. — Juist was ik met den schoorsteenmantel en al de snuisterijen, die daarop staan, doende, toen plotseling de deur openging en Mina binnenkwam.

Als we nog eens een nieuwe meid krijgen, neem ik me voor de conditie te stellen, dat ze op schoenen met hooge hakken moet loopen. Nooit hoor je zoo'n meid aankomen. Liever nog den geheelen dag hakkengeklos, dan telkens dergelijke onaangename verrassingen.

Het eerste oogenblik schoot 't me door het hoofd, den stofdoek eenvoudig op den schoorsteenmantel te laten liggen, en net te doen, of ik met m'n gezicht vlak bij den spiegel bezig was het kleine bruine vlekje onder m'n linkeroog waar te nemen, iets wat ik — omdat dit vlekje me intrigeert — wel meer doe, en wat Mina dan ook wel eens van me gezien moet hebben. Daar ik die bezigheid meermalen bij anderen heb opgemerkt, steekt daarin dan ook waarschijnlijk niets buitengewoons. Maar tegelijkertijd bedacht ik het minderwaardige, het schijnheilige van die valsche schaamte (want dat was 't immers), en vond ik 't altijd nog beter door m'n dienstbode bespot, dan geregeerd te worden.

Is niet de schaamte voor jezelf de eenige wàre, verheffende en moreel-vruchtbare? Getuigt alle andere schaamte niet van een verachtelijke onderworpenheid hetzij aan personen of aan toestanden, en leidt deze niet tot een verlagende comedie,

een schijn, een mooi-doenerij, welke onzuivere dwang nog nooit nagelaten heeft de persoonlijkheid — dat hoogste bezit! — te schaden?

En schaamde ik me voor mezelf op dit moment? Bij God, neen! Er viel volgens mij ook niets te bespotten; integendeel, was 't niet eer loffelijk: de eenvoud, waarmee ik m'n vrouw hielp in d'r dagelijksche werkzaamheden? Hoeveel mannen zouden dat doen. Maar wat begreep zoo'n meid daarvan? Ze zou er me niet minder bespottelijk om vinden.... Maar m'n God, moest ik me daaraan storen. Dan was je ver heen, als je je naar de levens-inzichten van je dienstboden ging richten!...

In de twee of drie seconden, dat dit alles me door het hoofd ging, voelde ik me warm worden van een edele verontwaardiging. Had niet ieder, die wat anders dan het gewone, het alledaagsche wilde, een lijdensperiode door te maken? Jezus had op z'n weg naar Golgotha andere smarten te verduren gehad dan de minne, heimelijke smaad van een dienstbode! Bah nee, deze kleine beproeving wilde, kon ik doorstaan.

Ik bleef daarom onverstoord stof afnemen. Doch zonder 't te willen, zag ik opeens duidelijk in den spiegel dat er om Mina's mond, terwijl ze achter-langs me ging, een spotlach speelde.

Dat was me te kras! Ze kon me bespotten zoo hard ze wilde, maar... in stilte, of althans zóo dat ik 't niet merkte. Verdraagzaamheid is heel best; maar er zijn grenzen, niet waar? Men laat zich toch niet in z'n eigen huis openlijk beschimpen door een dienstbode! 't Duurde niet lang, of je werdt als een doetje in een hoek gedrongen. Waar zou 't heen?

»Waarom lach je?" — stoof ik op, me plotseling omdraaiend.

Ik zag, dat ze van kleur verschoot.

»Ik lach niet."

»Je lacht niet?... Je lachte wel, ik zag 't duidelijk in den spiegel."

»'t Is niet waar, meneer" — zei ze verontwaardigd en met nadruk. »Ik lachte niet."

»Lieg niet, Mina" — voer ik heftig uit, dreigend met de hand, waarin ik nog steeds den stofdoek hield. »Je moet niet denken, dat je mij iets kunt wijs maken, zooals mevrouw. Zeg op, asjeblieft: waarom lachte je?"

»Dat weet ik niet. Gunst, waarom zou ik lachen? Ik weet 't niet."

Ze haalde 'r schouders op, en wilde verder gaan.

»Zoo, weet je 't niet" — zei ik. »Nou, dan zal ik 't je eens vertellen, waarom je lachte. Je lachte, omdat ik hier stof sta af te nemen. Hè, is 't niet zoo?... Maar kijk eens hier. (Ik wenkte haar naderbij). Kijk-is: is dàt zooals 't behoort, hè? Kijk-is, kijk-is?"

Bij elken uitroep maakte ik met m'n vinger een streep door de stof-laag.

Ze antwoordde niet, maar nam den stofdoek, dien ik intusschen op de tafel geworpen had, en ging zwijgend op den schoorsteenmantel verder den stof afnemen. Ze deed 't heel haastig, en ik zag aan haar strak gezicht en aan al haar bewegingen, dat ze nijdig was. Natuurlijk! 't Is dan ook wel heel onaangenaam zoo met de »onomstootelijke" feiten van je tekortkomingen overtuigd te worden. Toch zou ik er wel een pari om durven aangaan, dat ze 't mìj kwalijk neemt — dat ze boos op mij is, inplaats van op zichzelf. Zóo is nu eenmaal de onrechtvaardige wereld.

Ik liet haar een poosje om te betuilen, en terwijl — hoewel ik me volkomen in m'n recht wist, en 't eer aan háar was om excuses te maken — zocht ik woorden ter verzoening. — De vorige meid was namelijk ook al om een oneenigheid met mij weggegaan; ik moest oppassen, dat dit nu niet weer gebeurde, wilde ik niet al spoedig den naam krijgen van een ongemaklijken knorrepot, die den meiden het leven onmogelijk maakt.... Trouwens, wanneer ik iemand eenmaal van z'n schuld overtuigd heb, vergeef ik gaarne. Ik heb het land aan boudeeren, en ben ook te zeer van m'n eigen tekortkomingen overtuigd, dan dat ik ze niet zeer goed in andere zou kunnen begrijpen. Gewoonlijk zijn dan ook de standjes, waaraan ik me bezondig, slechts opwellingen van het oogen-

blik, die ik uiten moet, doch waarna ik, opgelucht, maar al te goed het onplezierige van m'n tegenstander's positie begrijp en z'n verzuim verschoonbaar acht. — — Wanneer men vergeeft, zal men ook te gemaklijker een anderen keer vergeving voor zichzelf kunnen inroepen. Vooralsnog is ons leven te zwak en te onharmoniesch, dan dat we geheel consequent zouden kunnen zijn. Was 't niet Lüther, die reeds wist, dat »der Consequenz zum Teufel führte"? En wat dat betreft, zijn we er nog niets op vooruitgegaan, misschien eer het tegendeel....

»Ben je nou nijdig, Mina?" — verbrak ik eindelijk met een fijn lachje het drukkende zwijgen.

Ze gaf geen antwoord, bleef even driftig in haar bewegingen.

»Nou moet je me toch eens eerlijk zeggen" — hernam ik. — »Op wie ben je nou eigenlijk nijdig: op mij, of op jezelf?... Op jezelf toch zeker, is 't niet? Want je zult me toch moeten toegeven, dat jij hier alleen schuld hebt, niet waar?"

Ze volhardde in het zwijgen (zooals in de boeken staat), schokte alleen even met 'r schouders. Ik begreep, dat er zoo niet veel met haar aan te vangen was. Ze had zich als 't ware in een half-booze, half-angstige stompzinnigheid teruggetrokken, waar geen rede tot haar scheen door te dringen. Zoo'n toestand is kenschetsend voor onontwikkelde en lagergeördende wezens, wier weinigje verstand al heel spoedig door de vrees als 't ware weggeblazen wordt, en gelijkt treffend op dien van den hond, die een rammeling gekregen heeft, en langen tijd daarna nog schuw blijft en doof voor de lieve woordjes van z'n meester uit een overmatigen angst, die terecht wel »redeloos" genoemd wordt.

Ik deed dan ook verder geen moeite Mina aan het praten te krijgen. Kort daarna was ze klaar. Ze borg snel den stofdoek op, en vertrok. Met een harden slag viel de deur achter haar dicht.

Vanaf deze gebeurtenis ben ik er zeker van, dat ze me voor »niet heelemaal zuiver" aanziet. Juist iets voor zoo'n wezen. Alles wat anders dan gewoon, alledaagsch is, alles

wat ze niet begrijpt, wantrouwt ze, houdt ze voor... gek, »niet zuiver."

Even vast staat 't bij me, dat ze me haat, en — logisch gevolg — dat ze de vrouw beklaagt, die met zoo'n man het leven moet doormaken. Ik heb daar natuurlijk geen stellige bewijzen van (dat mankeerde er ook nog maar aan!); maar ik zie 't in haar oogen, die me nooit durven aankijken; ik hoor 't in haar korte stugge antwoorden, als ik er bij hooge zeldzaamheden eens wat vraag; en — o, dit bedriegt me niet — ik voel 't ook zonder dat ik ze zie, zonder dat ze een woord zegt, ik voel 't elken keer als ze in m'n nabijheid is. Er komt dan altijd een onbehaaglijke, onweerstaanbare onrust in me, die ik trouwens ook in haar vermoed. 't Vleit niet tusschen ons beiden: 't is of we van weerskanten onze haren opzetten, zoo gauw we elkaar ontmoeten.

Nog eens: 't is heel onaangenaam op zoo'n voet met een huisgenoot te moeten verkeeren. Maar wat te doen? Ik kan toch geen zoete broodjes bij m'n dienstbode gaan bakken! Dat verbiedt m'n trots, het beetje achting, dat ik goddank nog voor mezelf heb. Intusschen is 't onvermijdelijk, dat ik het lootje leg in deze stille strijd der zielen; want terwijl een grof-bewerktuigd wezen als Mina er zich natuurlijk betrekkelijk weinig van aantrekt, er althans niet onder lijdt, verstoort haar antipathie bij mij telkens weer m'n zoo noodig en geliefd evenwicht, wanneer ik dat na langen tijd en veel moeite weer eens herwonnen heb. Deze toestand put me uit, maakt me nog onzekerder en zwakker, dan voorheen. Daar komt nog een oorzaak bij, namelijk het feit: dat ik m'n standpunt niet geheel zuiver gevoel, en ik ook dientengevolge Mina's vijandschap niet geheel ongegrond vind, zooals ik trouwens in elke aantijging te mij-waart altoos eenigen grond van waarheid bekennen moet. Misschien heeft ze wel gelijk; ja, hoogstwaarschijnlijk heeft ze wel gelijk, zeg ik dikwijls tegen mezelf....

Dit is 't, wat de positie van een zelf-kweller, als ik ben, altijd zoozeer verzwakt. Hij is z'n eigen vijand, een vijand *binnen* de veste. En zóo een is immers dubbel gevaarlijk? Scherpe, niets-ontziende, eerlijke zelf-critiek of overdadige

bewustheid (is 't niet ongeveer hetzelfde?) is als een hellend vlak, dat van kwaad tot erger, en eindelijk ten verderve voert...: »zum Teufel," evenals de consequentie — wat ze dan ook eigenlijk zijn. — — — O, heerlijke onbewustheid!... »Weest als de kinderkens." Mocht ik zóo zijn! Doch wie eenmaal door de kwaal der over-bewustheid is aangestoken, geneest er nimmer van — tenzij door.... Maar daaraan wil ik niet denken! — En is dat *genezen*? Aan den anderen kant echter kan ik toch ook weer niet goed hebben, dat 'n ander me bekritizeert en kleineert. Dat ik 't zelf doe, à la bonne heurre; maar dat is dan ook voldoende. Ik spaar mezelf waarlijk niet, m'n zelf-verwijten acht ik al meer dan genoeg straf voor m'n wandaden. Anderen 'hoeven er het hunne niet nog eens bij te doen, ze hebben zich niet met mij te bemoeien. Ik duld eenvoudig geen inmenging in m'n intiem leven, van niemand, wie ook. 't Is het eenige en laatste, nagenoeg-onvervreemdbare goed, dat een individu heden-ten-dage nog gelaten wordt. Zoo duldt een recht-gëaard moeder ook niet, dat een vreemde haar kind slaat, al kastijdt ze 't zelf ook nog zoo. Verwijten van anderen kunnen me hevig verontwaardigen. Wat deksel, laten ze zich met zichzelf bemoeien, de hand in eigen boezem steken: daarbinnen valt waarachtig nog genoeg te doen. Want heel heel diep in me ben ik overtuigd (en in oogenblikken van volkomen, klare rust beken ik 't mezelf weleens), dat de meeste menschen »im ganzen" toch niet zooveel beter zijn dan ik. Integendeel, wanneer de balans werd opgemaakt, zou menigeen 't misschien nog leelijk tegen me afleggen....

Niettemin — en ik zeg 't ten derde male — blijft 't hevig onaangenaam, voortdurend in je nabijheid iemand te weten, in wie je slechte hoedanigheden — en die alleen — onophoudelijk »aanslaan." 't Is als 't ware de »kwade" kant van je geweten, die je iederen dag op nieuw voor oogen staat.

. . . .

Onwillekeurig voert deze verhouding tot malle toestanden. Wanneer Mina in de nabijheid is, denk ik altijd: laat ik oppassen, die ziet m'n fouten, ze bekritizeert me, ook nu, nú.

En daar ik dat niet wil, ben ik er voortdurend op uit m'n waren aard voor haar te verbergen. — Ik veronderstel dat ze me een somberen, in-zich-zelf-gekeerden tyran vindt, en om deze meening te logenstraffen, doe ik me in haar bijzijn altijd juist zoo vroolijk en vriendelijk mogelijk voor: ik neurie of fluit een opgewekt deuntje, lach om het minste of geringste (dikwijls geheel ongemotiveerd en al te uitbundig), of speel met de jongens. Maar steeds toch blijft me de gedachte bij: dat ze m'n comedie doorgrondt en ziet wat daaronder ligt: m'n waren, inderdaad niet al te edelen aard.

Ik wilde wel, dat we Mina goed en wel weer kwijt waren. Maar zooals ik zei: de vorige meid is ook al om mij weggegaan en Betty klaagt elken keer steen en been, dat ze zoo moeielijk nieuwe meiden krijgen kan....

Kreeg zij zelf maar eens ruzie met Mina! Doch... er is aan dien kant geen wolkje aan de lucht. Betty kan — natuurlijk! — heel goed met Mina overweg, vindt haar, geloof ik, zelfs een model-meid.

Ook de jongens zijn dol op 'r....

Er blijft dus niets anders over, dan te berusten.

Is het geheele leven eigenlijk wel iets anders dan berusten? Hangt 't niet van concessies aan elkaar?

Wie leeft er zijn *eigen* leven... geheel on-verlet, onbedwongen, vrij uit?

Ik durf gerust zeggen: geen enkele.

Dit troost... een weinig. Want er dunkt mij tevens iets valsch' in, troost te putten, uit het mede-ongeluk van je naaste.

Och, och, al die gedachten!... »Weest als de kinderkens." De bijbel staat vol wijze woorden; maar och, wat heb je eraan, als je er toch niet naar leven kunt?

VII.

Stemmingen, stemmingen!... Wisselend als de luchten boven ons, zijn de stemmingen in den mensch. Al wie zichzelf een weinig nagaat, zal dit toegeven.

Ik zat in m'n lagen, gemakkelijken stoel bij het vuur, en »grübelde."

't Was een gure, regenachtige Zondagmiddag. Vinnig, als met speldeprikken, sloeg de fijne regen bij vlagen tegen de ruiten, die bijna ondoorzichtbaar waren. Dit gaf wel is waar de kamer iets beslotens en gezelligs. In een hoek speelden samen de jongens, rustig — geïntimideerd door mijn aanwezigheid, ik wist 't.

Betty was niet binnen. Mina had, goddank, haar uitgaansdag, en daarom hadden we gemakshalve en op verlangen van Betty om half éen »warm" gegeten, want dan kon ze daarna dadelijk »de vaten" doen en had ze den verderen dag en den geheelen avond vrij voor zich. Ze was nu al geruimen tijd bezig in de keuken, en kon elk oogenblik binnenkomen om gezamenlijk thee te drinken.

Ik had het land en rekte m'n armen hoog boven m'n hoofd in een vaag verlangen naar iets, een gebeurtenis... ik wist zelf niet wat, maar iets, dat me uit m'n ellende halen zou. O, als er maar wat *gebeurde!*... Het leven was zoo koud, zoo dood, zoo vervelend.

Kwam 't door het trieste weer, of waren er andere onnaspeurbare oorzaken... maar alles kwam me onaangenaam voor, alles zag ik in een somber, naargeestig licht.

In zulk een gemoedstoestand, in z'n wanhoop zoekend naar een uitkomst, slaat men allicht aan het philosopheeren. En 't is waar: terwijl men — het leven in den breede beschouwend — zich overtuigt van het *betrekkelijke* van alles, àlles zonder uitzondering, zoo vreugde als smart, dan geeft dit inderdaad wel eenige troost en kracht... op den duur.

Maar eerst, o eerst — en dit is als een zware louteringsproef, die men doorstaan moet — daalt men af, al dieper en dieper, tot in de donkerste, benauwdste en gekronkeldste krochten van het leven... zóo diep en zóo donker, dat men vreest het licht, het heerlijke licht nooit meer te zullen weerzien.

Wat was het leven nu eigenlijk? — zei ik bij mezelf. Wat hadt je eraan? Waartoe was in hoofdzaak alles te reduceeren? Tot teleurstelling, tot een voortdurend knagend, onvoldaan

verlangen en wrokkige onmacht, en tot geschipper en bedrog. De eerste absoluut-oprechte en consequente mensch (Jezus misschien uitgezonderd) moest nog geboren worden. Was het leven van de meeste menschen (om ze bij afspraak nu maar eens zoo te noemen) genieten? Neen, neen, en eeuwig neen! 't Was een onafgebroken zwoegen en vechten met zichzelf en zijn mede-rampzaligen. En waarvoor?... Men hield zich met bittere moeite in het leven om den volgenden dag kracht te hebben voor... dezelfde bittere moeite. Een ander levensperspectief dan benepen zorg en angst had het groote meerendeel niet. En zij die voor deze kwellingen gespaard bleven, de zoogenaamde rijken, waren die er zooveel beter aan toe? Verweeking, verveling en allerlei ingebeelde smarten (die waarlijk de lichtste niet zijn) waren hun deel. Ja, wel sterke beenen, maar ook sterke hoofden en zenuwen moesten 't zijn, die de weelde konden dragen.

Men spreekt van een instinctieven drang tot lijfsbehoud, en ongetwijfeld zal die bij velen ook wel bestaan, wanneer de dood hen onverwachts vervaarlijk tegengrijnst; maar hoevelen daarentegen zijn er, die maar voortleven in een suffe sleur, en er dáarom alleen geen eind aanmaken uit angst voor de hevige plotselinge daad. En dat is nu het Leven, »het heiligste goed," den menschen door den Heer geschonken. Daar moeten ze dan nog dankbaar voor zijn. God bewaar me! Lijkt 't niet een bespotting?

Wanneer je eens om je heen ziet, wat blijft er dan over van dat heiligste goed! M'n God, al de armoe, al de ellende, die overal geleden wordt. Bedenk eens: zoovele kantoorheertjes, zoovele kleine postambtenaartjes en onderwijzers (om nog maar enkele en nog niet eens de ergste categoriën te noemen), die hebben nu het Leven, het Heiligste Goed, waaraan niemand raken, dat niemand moedwillig verstoren mag! En wat hebben ze eraan, wat doen ze ermee? Van begin tot eind is 't een wanhopig rekken, rekken »über die Kraft" naar beter. En wat bereiken ze? Hun gansche bestaan is een antipathiek, foezelig geploeter en gewriemel, een duister onzuiver gescharrel met dubbeltjes en centen om rond te

komen, een aanhoudend streven vol wangunstigen na-ijver: weerzinwekkend als een afjakkerende wedstrijd.... Is er — een hoogst-enkele uitgezonderd — ooit eenige diepere ernst, eenig dieper begrip of eenige edele verheffing in het doodsch bestaan dier duizenden en nog eens duizenden? Neen, verflensd en goor als het hooge (papieren) boord, dat ze — te lang — om d'r stands- en ijdelheidswille rond hun schriele halzen dragen, is hun oppervlakkig leven, en gelijk dat boord is 't een tooi, een schijn — o, wèl een armzalige schijn!

Wat beteekenen zulke levens? En is 't eigenlijk een wonder, dat zij die zich wezenlijk *majesteit* voelen, ze zonder veel wroeging den dood injagen bij honderden, zooals wij in den zomer de vliegen?

Neen, het leven, de geheele wereld scheen me éen groote misère, grauw en eentonig, kil en jammerlijk-jenkend als deze dag.

En m'n eigen leven? Wat maakte ik ervan? Moest ook ik niet van den morgen tot den avond ploeteren, zorgen om m'n vrouw en kinderen behoorlijk den kost te geven? Ternauwernood kon ik deze taak aan. Voortdurend stond me de angst voor oogen, dat er een dag zou komen, waarop ik 't niet meer kon. En wat dan? Nu ging 't nog, maar tenkoste van m'n beste krachten, van m'n gezondheid, m'n humeur, m'n gewetensrust. M'n leven was als een zwak, walmend vuurtje, dat ik brandend hield met m'n hartebloed, en met dat van Betty, mag ik wel zeggen.

En als je dan weet, wat er al goeds, moois en verhevens in je is, of althans geweest is; maar dat onherroepelijk teloor ging, gaat of zal gaan — en je bedenkt dat voor een overgroot deel de omstandigheden hieraan schuld zijn — schreit dit dan niet ten hemel, en is 't niet om je de haren uit het hoofd te trekken en als een beest te gaan brullen, grienen, trappen en bijten van nijd?

.... Ik kan 't bijna niet meer begrijpen en toch is 't wáar: er was eens een tijd, dat al dat goede en mooie niet alleen vaagjes in m'n gedachten, in m'n herinnering bestond, maar dat 't in mij *leefde*, me geheel vervulde, me opbeurde en

droeg als 't ware, werkelijkheid voor me was. Dat was in m'n heerlijke, nooit-genoeg-gewaardeerde jeugd, toen ik maar half-bewust door het leven doolde. Sedert zijn de zorgen gekomen, al talrijker, al nijpender zorgen, die zijn als zware, donkere wolken, die de atmosfeer drukken en waarin verborgen de bliksem dreigt, doch die zich maar al te zelden ontladen in een vruchtbaren regen van troost.

Al sinds jaren voert m'n levensweg door een dor, onherbergzaam landschap.

Wat is er van al m'n grootsche en liefelijke idealen over? — De afzichtelijke of belachelijke geraamten alleen staan er nog, als even zoovele kruishouten op een wonderlijk, doch naargeestig kerkhof.

Wat is er over van al de krachtige frissche bruisende levensstroomen, die eens in me stuwden en me vervulden met een levensblijheid »as if my skin would burst"? — Slechts de sporen, de uitgedroogde beddingen zijn er nog, als een altijd-martelende herinnering! Nu en dan alleen jagen m'n zenuwen er nog een donderende lawine doorheen om het beetje schriele levensgroei, dat er wonder boven wonder nog opschiet, weg te maaien.

Wat is er over van m'n goed vertrouwen in de wereld, m'n kinderlijk-naïve geloof, dat me sprookjes droomen deed? — Die goede fee is verouderd en verschrompeld tot een onrustig, wanstaltig spook, dat voortdurend om me heen waart en me booze dingen influistert, en dat men »wantrouwen," of ook wel »achterdocht" noemt.

Waar is toch de zachte, helder-blauwe hemel, die eens m'n ziel overwelfde, en waarin het levenslicht zoo blij en weldadig straalde en alles deed mee-lachen gelijk de zon op een mooien lente-dag? — Nu is die hemel bijna voortdurend verborgen achter donkere zware wolken, die soms snel, o driftig voortjagen, doch waaronder 't altijd kil en somber is. Een enkele maal breekt de zon nog wel door, maar dat duurt meestal niet lang, en dan geeft 't een valsch licht, en gelijkt m'n wezen op zoo'n dag-moment, waarvan de menschen zeggen: »Kijk, 't is kermis in de hel." Dan wenden ze zich snel om, en

zoeken naar den regenboog. En ja, dan is 't ook »kermis-in-de-hel" bij mij van binnen, want 't is niet de prettige, gulle, levenslustige lach, die me dan vervult, maar de scherpe, geknepen, satanische, de krakende spot-lach van Méphisto. Treurende Betty is de hierbij-passende regenboog.

Soms ook is m'n tegenwoordig leven als een eenzame, sombere en wrakke ruïne, waar de groote levens-wind met unheimische geluiden doorheenspookt, die voor kenners misschien wel iets interessants heeft, maar die eenvoudige menschen liefst vermijden en die elk oogenblik kan instorten tot een onherkenbaar hoopje puin.

Zoo is mijn leven. Maar zoo had 't niet behoeven te zijn — dat is m'n innige overtuiging. De ongunstige omstandigheden zijn daar voor een groot deel schuld aan geweest. Al de zorgen, al de tegenspoed.... 't Lust me niet, om dit alles nu weer tot in bijzonderheden op te halen. Ik behoef er mezelf ook waarlijk niet meer van te overtuigen.

Waren de omstandigheden me gunstiger, was m'n levensbodem wat weliger, m'n levensklimaat wat milder geweest, dan was er wellicht iets anders van me gegroeid.

Maar het toeval heeft 't niet gewild, 't heeft zoo moeten zijn. En ik ben nu eenmaal niet van zoo'n samelstel, dat allen weerstand overwint, en toch glorierijk zich uitleeft. Ik heb — om 't eens mooi te zeggen — in den strijd des levens al het goede, dat ik had, ten onder zien gaan. 't Is niet anders. Wat zou 't helpen dit te loochenen? Op den duur is 't altijd goed, nuttig en voordeelig de waarheid onder de oogen te zien en te aanvaarden.

In »het diepst van m'n gedachten" dien ik de waarheid, onvoorwaardelijk, en dit is misschien de eenige conventioneele *deugd*, die ik bezit.

Bouwen op een waan...: hoe hooger en zwaarder het gebouw wordt, des te zekerder en dichter nadert men het oogenblik, waarop alles instorten moet, jezelf misschien verpletterend.

Al zoo dikwijls heb ik mezelf bekend, dat m'n leven mislukt is, dat 't nagenoeg geen indruk meer op me maakt. 't Laat

me vrijwel koud — helaas. Zooals ik reeds zei: ik heb het stadium van ongevoeligheid, dat men cynisme noemt, bereikt. Achter de wanhoop ligt de onverschilligheid. Ik kan er dan ook heel kalm en philosophisch over nadenken, en erom lachen zelfs — zij 't dan ook minder aangenaam lachen. Dit is inderdaad de wijste partij. Er steekt zelfs een zekere verheffing in. Immers men houdt de eer aan zich. Ik zou kunnen zeggen: ik ben geplukt, volkomen kaal geplukt, maar ik stà nog, fier, recht-op in m'n schriele naaktheid, gelijk een moderne »ridder van de droeve figuur." Ik ben nog niet geknakt, al scheelt 't weinig, en ik lach het grimmige leven uit... z'n slaaf ben ik niet, erònder zit ik nog niet!

Eenmaal aangenomen, dat 't zoo móet zijn, dat er niets meer aan te veranderen is, en — terwijl ik om me heen schouw — bemerkend, dat 't vrijwel overal zoo is, vind ik mezelf bijna veel-eischend. Waarom zou ik er beter aan toe zijn, dan de meeste anderen? En hoevelen zijn er niet, die er minder aan toe zijn dan ik: arme stakkers, waarmee ik zelfs nog innig meelij kan hebben. — Maar bovendien, zooals men kan vragen: „Wat is er in alle vreugde?" — zoo kan men ook vragen: »Wat is er in alle verdriet?" Dit weegt vrijwel tegen elkaar op. 't Is allebeî niet veel bijzonders, beschouwd in de groote absolute levensruimte.

Neen, in trouwe: wat is er in alle verdriet? Meestal treft 't slechts éen persoon of een familie, op z'n hoogst een heele natie. Maar wat is dit dan nog? Het groote, al-machtige leven wentelt steeds voort over de treurende aarde, weeft er onderwijl een nieuwe frissche wade over, en na eenige jaren — laat ons zeggen: een menschenleeftijd — is het verdriet daaronder verdwenen, wat beteekent: vergeten. Alles is betrekkelijk, en het verdriet overweldigt ons alleen daardoor zoo dikwijls, omdat wij-menschen — ik-zelf niet uitgezonderd — er ons altijd mee-opsluiten in een kleine ruimte....

Staart men voor het eerst in de oneindige levensruimte, dan schijnen alle levens-feiten beangstigend klein en nietig, 't is of men zelf met-bezinning-en-al in het ijle *niet* (dat de wereld is) gaat vervluchtigen — maar dat went, en dan is

men geneigd om te gaan zitten ginnegappen en den draak te steken met alle verdriet: van je zelf zoowel als van anderen.

Op deze levenshoogte aangeland (tot waar ik echter maar al te zelden stijg), voelt men zich al heel luchtig en los van alles, en ziet men scherp en veel in een onbedriegelijk klaar licht. Dan is 't, of na vele sombere, gure stormdagen een stille, strak-heldere vriesdag is aangebroken.

. . . .

Zoo ging 't mij dien Zondagmiddag in m'n gemakkelijken stoel bij het vuur.

Wanneer ik — zooals toen — in gedachten veel ransel van het leven gekregen heb, voel ik 't op het laatst niet meer, en denk ik: »Ja hoor, 't is goed, je doe maar, ransel maar toe." Met het goede gevolg: dat 't natuurlijk (althans tijdelijk) ophoudt. En zoozeer maling had ik aan alle misère, dat ik — het geheele bestaan is een voortdurende wisselwerking — dat ik lust voelde te zingen, iets wat me in dagen, in weken niet overkomen was.

Zoo tart een kwajongen die »door den wol heen is," z'n meester.

Nu houd ik bovenmate van muziek. Zoozeer als slechte muziek en over het algemeen leelijke en ruwe geluiden me tot dol-wordens ergeren kunnen, zoozeer geniet ik van mooie klanken. Er gaat dan ook geen winter voorbij, of ik ga eenige malen naar de opera, hetzij met Betty of alleen. Onlangs heb ik nog Bizet's goddelijke »Carmen" gehoord.

Mooie muziek doet me heerlijk rillen, vaart als een electrische stroom weldadig, versterkend en genezend door me heen. Dan leeft m'n beter, edeler ik op, voel ik me werkelijk krachtiger worden, zoowel geestelijk als lichamelijk. Dan zou ik waarlijk tot een groote, tot een helden-daad in staat zijn. Of ook wel: ik geef me over aan liefelijke droomerijen. Dan, maar ook dan alleen leven m'n oude idealen weer op. O, muziek, muziek!... Zijn er zoeter, reiner en inniger streelingen, zijn er wegsleepender emoties denkbaar, dan die der muziek! Muziek draagt je weg op haar onstoffelijke vleugelen, weg uit de leelijke werkelijkheid naar een verre wereld van ver-

ruklijke fantazieën. Muziek zou me dol kunnen maken, razend. Werd de krijgsmuziek niet toegepast om de menschen buiten bezinning te doen voortstormen, voort, voort, tegen elkaar in als duivelsche gekken, den dood in? Muziek brengt vuur in het bloed en jaagt als een dolle wind alle nuchtere bezinning uit je hersens. Ze kan als een vergift werken, maar o een heerlijk vergift. Ah, Bizet's Carmen!...

Als ik me frisch en krachtig gevoel, als niets me drukt, dan moet ik zingen, dat dringt zacht maar onweerstaanbaar in me op. Dan mòet 't eruit.

Zoo ook nu.

't Begon met een zacht ge-neurie: als 't ware het stemmen van het instrument, een zoeken van accoorden, een wiegen op zacht-deinende klank-golven, een weg-zijn in vage droomen van klank. Maar dan wordt 't al krachtiger, heftiger en reëeler in me, en ik voel me sterk: een held in het leven.

Plotseling spring ik op, begin te acteeren met breede gebaren en brul 't uit met eenigszins-geforceerde bariton:

»Réponds, oh réponds-moi,
Oh réponds-moi et ma tendresse!"

wat ik altijd voor een aria uit de »*Samson et Dalilah* versleten heb.

De jongens kijken verschrikt op, staken hun spel. Doch ik laat mij niet van de wijs brengen; met groote passen stap ik de kamer op en neer, manhaftig met de vuist op m'n borst slaande, of met een verontwaardigd theatraal gebaar de hand van mij strekkend. Ik voel me geheel als op het tooneel: ik verbeeld me, dat ik een ouderwetsch ridder-costuum aan heb met een langen wijden schouder-mantel, de beenen in zwart tricot en met een degen op-zij. Het decorum verwisselt trouwens telkens, evenals de melodieën, die ik zing. Allerlei opera's, concert- en piano-stukken, liedjes, marschen, walsen, alles hansel ik door elkaar, aanéen gevoegd tot één groote zonderlinge potpourri. — In een hoek van de kamer sta ik opeens stil, duik in elkaar, steek m'n hoofd vooruit, saamgekrompen tot een gedrochtelijk-valschen grijns en stoot den.

Mephisto-lach uit. Dadelijk daarop zet ik forsch het »*Trinklied*" uit de *Cavaleria Rusticana* in.

Zoo ga ik nog eenigen tijd door. Dan raakt er in m'n kop iets versuft, verdoofd, 't is iets als moeheid, een aangename moeheid. Het delirium neemt af, is uitgewoed. M'n adem begeeft mij, ik begin te hijgen.

Tegelijkertijd zie ik, dat de jongens elkaar onrustig, ja angstig aankijken, en om Chris' mond »trekt" 't bedenkelijk. Ik begrijp, dat ik te ver gegaan ben. Ik schei uit, sta weer gewoon, lach even, als verdwaasd, kuch een paar keeren, hijgend naar adem nog. Dan loop ik op Chris toe, hef 'm spelenderwijs hoog boven m'n hoofd, »pak" 'm eens ferm, zet 'm weer neer, kietel 'm eens en geef 'm een paar zachte peuntjes in z'n lenden en maak andere malle fratsen, tot de jongen gerustgesteld weer begint te lachen, 't uitschatert zelfs. Daarna laat ik 'm weer met Piet bij z'n spel, en loop kuchend en hijgend nog de kamer op en neer.

Ik voel me opgelucht, alle naargeestige gedachten zijn me verre nu.

»Die gekke Pa" — hoor ik Chris achter me meesmuilen.

Eenigen tijd later begin ik opnieuw. 't Is heerlijk zoo weg te leven in de romantische opera- en liederen-wereld. Wat is het gewone leven daarbij banaal, eentonig, koud, vervelend en leelijk. Ik zing (als 't tenminste zoo genoemd mag worden) nu vooral liefelijke en hartstochtelijke melodieën, zooals het bekende duo uit *Carmen :*

»Dan gaan we zwerven langs berg en dal" met het recitatief:

»O, Carmen !"

of duitsche wiegeliedjes, om tenslotte toch weer in den grooten opera-stijl te vervallen. Daarbij stamp ik op den vloer, maak dwaze sprongen, voer overdreven standen uit, vleem, lach, snik, tril, richt me fier op, stap, spreek en kijk met ridderlijke trots of verontwaardiging. Ik heb een lap of een tafelkleed genomen, en dat drapeerend over m'n schouder geworpen bij wijze van een hidalgo-mantel, of ik wikkel 't fluks

rond m'n arm om de toreador-scène te kunnen uitbeelden of creëeren zooals de heeren artisten zeggen.

De jongens kijken weer, ik maak blijkbaar te veel lawaai om hen rustig aan het spel te laten. Maar ze begrijpen 't nu wel, kijken lachend hoewel toch nog met eenigen schroom. Ik lach inwendig ook om de dolle grimassen, die ik maak; doch tegelijkertijd vind ik 't waarlijk een genot zoo te leven in het licht, het klatergoud, den geheelen mooien romantieken waan van het theater....

Waan?... Waan?... Wat is waan? Alles is waan — of nièts!

Juist als ik bezig ben even de *Paljas* »door te nemen," en zoo goed en zoo kwaad mogelijk met allerlei neus- en keel-geluiden de kermis-drukte naboots, gaat de deur open, en komt Betty met verhit gezicht en de handen vol tafelgerij binnen.

»Zoo" — zegt ze — »heeft Pa weer de gekke tien minuten? Ik hoorde 't al in de keuken."

Maar met een hoofschen zwaai heb ik 'r om d'r middel genomen en wil met 'r ronddansen. Ze stribbelt tegen, in doodsangst dat ze alles zal laten vallen:

»Aad! Nee Aad, wat mankeert je nou toch? Ach nee toe, laat me nou los: je ziet toch dat ik m'n handen vol heb! Strakjes...."

Ik laat me echter niet verbidden. Als een mensch oprecht innig plezier heeft, moet-ie zich dan laten afleiden door gedachten aan huishoudelijke zaken? Marsch met den rommel! Al ging de heele boel aan gruzelementen, door-feesten moet hij! 't Zou immers zonde zijn zoo'n moment te onderbreken. Een mensch leeft te zelden in een vroolijken waanzin.

Betty koos eieren voor d'r geld, en liet zich mee rondvoeren; maar smeekend en pijnlijk lachend tevens om de zonderlinge situatie, roept ze:

»Och jongens, Piet en Chris help me toch eens! Je vader is weer zoo ondeugend."

Maar de jongens denken er niet aan, gieren 't uit.

Eindelijk moet ik haar wel loslaten, m'n krachten begeven mij en puffend val ik neer in m'n stoel.

Een poos duurt het gelach en gejoel nog voort. De jongens zijn van de weeromstuit ook samen gaan dansen.

Betty zet zonder verwijl haar kostbare vracht in de kast.

»Plaag!" — zegt ze dan tot mij, quasi-vertoornd, zich de haren uit het gezicht strijkend.

Ik lach haar tegen als een kwajongen, die wel weet dat z'n ondeugende streken 'm toch vergeven worden. En ik denk:

Jammer, dat zoo'n roes niet langer duren kan.

. . . .

VERZEN

DOOR

J. VANDEWATER.

I.

He, als de zon zoo pikkelt op het strand,
als er getril is aan de verre duinen,
als frisch alleen de zee is, die het land
ruischende komt beschuimen:

dan 't water in, dat je al om de enkels vloeit,
vooruit dan, en voorover in dat koele,
dat deint en topt en kruift en je oversproeit,
en klok-klok-klok langs je ooren heen komt stroelen.

En dan daarna aan 't bloote lijf die weelde:
te liggen in den schoot van duin en strand,
te voelen, met je oogen dicht, dat héél de
wereld is één zaalge brand.

II.

Dat was een klim he kind, die steile schuinte op.
Maar toen dan ook dat zitten op dien duintop:

Daar diepbeneden was de wijde wereld,
zóó mooi als was 't een klaargedróómde wereld —
de wereld met haar kerk en huizen
benee-aan-duin, daar waar die boomen ruischten —
met al haar verre teere torenspitsen
uit wazigblauwe, lommerige steden —
wazige wereld met dat vérre glanzen
van lichte blauwe zee in zomermorgenvrede.

En tóen, toen keek ik niet meer rond in 't wijde,
'k zag innerlijk bewogen van ter zijde
jouw lief profiel, zoo zacht gebogen,
zoo zacht als duintjes aan de kim gebogen —
zag hel in 't licht je hals vol gouden haartjes,
je kweelekeeltje, dat zoo blij kan zingen,
en zacht beschaduwd door je luchten klokhoed
je oogen, mijmrend open naar de mooie dingen.

DE THEOLOGIE DER LIEFDE

DOOR

EMILE ERENS.

In het jaar 1645 verscheen er te Napels een boekje, dat tot opschrift droeg: »het wonderlijk leven en de heilige leer der zalige Catharina van Genua".

Dit boekje, uitgekomen ruim honderd jaar na haar dood, werd aangekondigd als een tweede verbeterde druk. Het grootste gedeelte van den bundel wordt ingenomen door de levensbeschrijving van Catharina, geschreven door een kloosterling die tijdgenoot van haar was. Daarna volgen haar twee eenige werkjes: »een verhandeling over het vagevuur", die slechts van geringen omvang maar van diepzinnige beteekenis is en verder: »de Dialoog", haar grootste en meest belangrijke werk. 1)

In 1843 verscheen er te Aken een al te vrije en eenigszins versierde vertaling van den Dialoog, alsnu betiteld: »de theologie der liefde", hiermede bedoelende: de logos of kennis der goddelijke liefde, gelijk werkelijk de beteekenis is van het boekje, door Catharina zelf eenvoudig genoemd: »Dialoog tusschen ziel en lichaam".

»In de stad Genua leefde er in onze dagen een zeer edele vrouw, genoemd Catharina, dochter des eeuwigen Vaders, naar den bloede afstammelinge van een zeer adellijk geslacht,

---

1) Een vertaling van het laatstgenoemde door schrijver dezes zal spoedig verschijnen bij S. L. van Looy, te Amsterdam.

te weten dochter van heer Giacomo van het vermaarde geslacht Fiesca, die om zijn wijsheid door koning Reinier werd aangesteld tot onderkoning van Napels:" zoo begint de uitgebreide levensbeschrijving der heilige vrouw. Voor het uitwendige was haar leven van den allergrootsten eenvoud, er gebeurden haar geen groote dingen, geen aardsche schittering was er om haar etherische figuur. Zij werd geboren in het jaar 1447. »Hoewel zij, zegt de biograaf, een voorkomen had van den hoogsten adel, hoewel zij zeer delicaat en schoon van lichaam was, begon zij toch reeds op teederen leeftijd de pracht van den adel te verachten en zijn genietingen te ontvluchten; toen zij acht jaar oud was, had zij een inspiratie om boete te doen en zij begon met de zachtheid en de weelde van het bed te verachten en nederig ging zij liggen slapen op het stroo en in de plaats van op een peluw en zachte hoofdkussens legde zij haar hoofd op een hard stuk hout." Toen zij ongeveer 13 jaar oud was, wilde zij in een klooster gaan in de stad Genua, doch zij werd er niet aangenomen, omdat ze nog te klein was. Toen zij zestien was, werd zij tegen haar zin door haar ouders uitgehuwelijkt aan een man van het bekende geslacht Adorno. Deze man leidde een zeer verkwistend leven. Gedurende de eerste vijf jaren van haar huwelijk leefde Catharina geheel teruggetrokken en verdroeg het leed haar door den ruwen man aangedaan in groot geduld. Zij vermagerde zeer en verviel in groote melancolieën. De volgende vijf jaren moest zij op verlangen van haar man uitgaan in de wereld en verkeeren met andere voorname vrouwen van de stad. Toen hun vermogen eindelijk door de verkwistingen van den man geheel verbruikt was, werden ze beiden opgenomen in een hospitaal voor arme zieken. Daar werd zij verpleegster, later stond zij aan het hoofd der inrichting, doch moest na eenige jaren wegens ziekte haar ambt nederleggen. Dit gebeurde in 1497. Zij leed aan eene onbekende en in dien tijd voor de geneeskunde geheel onverklaarbare ziekte en stierf den 14 September 1510.

Van hare steeds voortschrijdende vergeestelijking, van haar steeds in zuiverheid hooger rijzend innerlijk leven, van haar

in den geest altijd heviger brandende liefde is de biografie een schoon en eenvoudig verhaal: evenzoo vindt men er de beschrijving der lichtende visioenen en extasen, vooral in haar laatste levensdagen, en van haren wonderlijken dood. En de dialogen zijn feitelijk niet anders dan een meer geordende en korte samenvatting van haar eigen inwendig leven, voorgesteld als een soort drama, waarin als personen optreden de ziel, het lichaam, de eigenliefde, de geest, de menschelijke natuur en God.

Ik weet niet of er door andere mystieken met zuiverder en klaarder lichtende woorden gesproken is over wat door de menschen in alle tijden voor het allerhoogste wordt gehouden. Maar het komt mij niet waarschijnlijk voor dat de glans der goddelijke liefde door eenig ander mensch dichter genaderd zij dan door deze vrouw.

Ik zal mij echter verder onthouden vergelijkingen te maken tusschen de geschriften van andere mystieken en de twee kleine werkjes van »Jene grosse Meisterin der Gottesminne" zooals Catharina door Görris in zijn Mystik genoemd wordt: elke vergelijking in deze richting is gewaagd en blijft een persoonlijke appreciatie.

De dialogen zijn verdeeld in drie boeken: Boek I: de strijd tusschen ziel en lichaam. Dit laatste sleept op listige wijze de ziel mee tot het aardsche. De ziel bemerkt het ten slotte, heeft berouw en strevend naar vergeestelijking, keert terug tot God.

Zij ziet de liefde van God tot den mensch en haar eigen onvolmaaktheden, en nu is het niet meer de ziel die strijdt tegen het lichaam, maar van de ziel enkel de geest, die aan zich onderwerpt en als 't ware vernietigt het zinnelijke of menschelijke.

Boek II: God wil den mensch dan van zijn eigen zelf bevrijden en scheidt de ziel van den geest; den geest echter trekt hij tot zich omhoog.

De geest zegt tot de menschelijke natuur: »ik zoek te bereiken de liefde geheel zuiver en naakt, die zich aan niets kan vasthechten wat smaak of gevoel heeft, hetzij dan gees-

telijk of lichamelijk." En op dezen toestand doelend wordt er in de levensbeschrijving verhaald, dat Catharina altijd streefde naar de volkomen vergeestelijking, en dat zij meermalen het vizioen had, of zij zonder ziel en zonder lichaam was, te weten zonder de gevoelens van ziel en lichaam, zooals zij steeds verlangd had om te blijven met haar geest alleen in God. »Zij zag haar geest ontbloot van al het geschapene en ontbloot van haarzelve, in zulk een naaktheid als waarin God hem geschapen had en zooals hij noodwendig zijn moet om zich weder met hem te vereenigen."

Zoo bleef er dan van deze vrouw niets anders meer werkende dan een gespannen denken, dat onbeweeglijk vastgehouden werd in God: het gevoelsleven, het geheugen en de wil waren als niet meer bestaande, terwijl haar lichaam verdorde als een plant zonder water in den zonnebrand.

Boek III: Dit is het boek der zuivere geestesklaarheid. »All'hora (il amore) diventa spirito". Dit is het hoogste: het gebeurde, toen alle liefde verteerd was, alle liefde ontsproten in de gevoelens der ziel. Want niet in het gevoel, dat te dicht staat bij het zinnelijk, zetelt het hoogste geluk, doch in den geest alleen. »Van de liefde komt het weten," zegt Paulus. Dit weten echter is de allerhoogste liefde, de goddelijke geluksextase die door geen mensch kan uitgesproken worden.

In het leven der menschen is het geluk der liefde het hoogste: het uur der eerste liefde, toen in onbegrepen klaarheid en zachtheid geschiedde de wederzijdsche openbaring staat in de meeste menschenlevens als een ver uitstralend licht boven het troebele, dat er vóór was en er na kwam. Toen was het of we woonden op hooge verhevenheid, overal rond in de ruimte was het liefelijk licht, in ons innerlijk bewaarden wij het onaanraakbare en van uit ons innerlijk breidde het zich uit door het lichaam, dat zijn zwaarte scheen te verliezen, genegen om te gaan drijven door de blauwe ruimte. Klein echter is dit korstondig geluk bij het evenzoo wezenlijk bestaande en duurzame geluk dezer vrouw. Dit is gezuiverd van alle gedachten waarin nog leefde een vonkje van haar

eigen wil, van haar eigen verstand of gevoel, van alles wat niet voortspruit uit de bron van het eeuwige licht, van de hoogste schoonheid. En men voelt deze vrouw verheven in een hoogte, waarheen ziende ons innerlijk oog verblind wordt, ons denken wegduizelt als in een eindeloozen nevel.

Wat is dan dit geheimzinnige geluk? Aanhoudend tracht zij het te zeggen, doch de woorden hoorende, is zij teleurgesteld dat ze het niet bevatten. Weer op nieuw moet zij beginnen en altijd meer blijken de woorden krachteloos. Zoo is dit laatste boek een voortdurend rijzende zang van extatisch geluk: de geest van Catharina voelt zich in het lichaam besloten als een vogel, die gevangen gehouden wordt in een kooi en zingende en al luider jubelende in overmachtig verlangen naar den vrijen zonnehemel, zijn vleugels te pletter slaat tegen de wanden. Ten slotte in een samenspraak met God vraagt zij nogmaals: »wat is die liefde?" En dan is het antwoord: Gij kunt ze niet begrijpen noch met het verstand, noch met den geest, noch met de liefde zelf, hoe groot ze ook zijn moge! want die liefde ben ik, God, de onbegrijpbare".

Het boekje der dialogen is eenvoudig en blank als een bloempje in het gras: in dit boekje is het altoos stil, geen woorden maken er valschen klank. Het spreekt eenvoudiglijk over de hoogste dingen, zooals deze zich in Catharina verwezenlijkten met zeer fijne en teere gedachten- en gevoelsontwikkelingen van het eerste begin harer liefde tot de zuiverste schoonheid der vergeestelijking, als zij zegt het diepe klare geluk der extase. Dit boekje lezende in ongestoorde stilte, innerlijk en uiterlijk, voelt men haar zich steeds verder van ons verwijderen, van steeds verder af hoort men haar wonderlijke woorden tot ons komen en altijd schooner en reiner begint voor ons te glansen het etherische beeld dezer vrouw.

Doch alleen in het diepst-innerlijk kan men hooren wat er opklinkt uit haar heldere liefde. Velen zullen al lezende wel vermoeden, dat er in dit boekje iets is wat schoon is als de openstraling van den morgen. Vermoedelijk niet zeer velen zullen er in vinden het onomlijnbare, dat geven kan de zuiverste rust, het hoogst bereikbare geluk, wat bevredigt maar

niet verzadigt, het laatste verlangen, wat voor een ander verlangen niet meer wijken zal. Niet zeer velen zijn er, die zien zullen wat er verlicht wordt door de woorden, die hier staan, zacht lichtende als stille kaarsjes, die branden in den nacht. Het allerhoogste wordt er door beschenen, maar velen zien het niet, zien enkel de stille kaarsjes branden en achten ze niet. Want wie niet geleerd hebben te leven in innerlijke rust, wie in hun zelven niet gevonden hebben de bron, waaruit opstijgt altijd weder de gedachte bewegend boven het troebele der aardsche dingen en aanbrengend het verlangen naar spiritueele schoonheid, zij zullen dit boekje lezen zooals een schijnvrome gebeden prevelt, die niet doorklinken tot in zijn ziel. »Alwie deze woorden hoort of leest, zegt Catharina, zonder het gevoel der liefde te bezitten, dien zeggen ze weinig: zonder smaak gaan ze voorbij als een wind."

Zij echter die deze liefde wel bezitten, die oogenblikken hebben, al zij het zeer weinige, dat hun innerlijk oog gericht is op de schoonheid van het Goddelijke, die een stil en fijn verlangen naar dat Schoone gevonden hebben, toen het gedruis van dit leven gebracht was tot zwijgen, zij zullen lezen wat deze simpele vrouw heeft gezegd met een genot, dat is als een genade van zachtheid en rust. En uit haar spreken zal hun toestroomen een vrede, die verkwikkelijk is alle dagen van het leven.

DE LOUTERINGSBERG

VAN

DANTE ALIGHIERI

IN PROZA VERTAALD DOOR

DR. H. J. BOEKEN.

NEGENTIENDE ZANG.

Hierin wordt beschreven het mysterieuse Gezicht, dat kort voor den dageraad aan Alighieri, als hij slaapt, zich vertoont. De Dichters bestijgen de vijfde Ommegang waar de zielen, liggende en met het aangezicht naar de aarde gekeerd, de zonde der gierigheid beweenen. Zij komen tot Adrianus V uit het huis Fieschi, die op de vraag van Alighieri antwoord geeft.

1 Te dier stonde, wanneer de warmte des daags niet meer de koude der maan kan lauw maken, verwonnen door de Aarde of somtijds door Saturnus;

4 Wanneer de geomanten hun grootste geluk zien in het Oosten, voor den dageraad, opkomend langs den weg, die nog maar kort donker blijft;

1 De koude van het oogenblik, dat onmiddelijk vóór gaat de opkomst van de Zon, werd toegeschreven aan den invloed van de Aarde, somtijds versterkt door dien van den planeet Saturnus. De Maan staat hier voor den *Nacht*.

4 De geomanten, (*Aarde-waarzeggers*) teekenen in den blinde eene figuur op den grond en beschouwen het als hun grootst geluk, wanneer die figuur gelijkt op den stand der sterren die nu in het Oosten valt waar te nemen: de Waterman *geheel*, de Visschen *gedeeltelijk* boven den horizont. Immers dit teeken wordt onmiddellijk gevolgd door den *Ram*, het teeken waarin *nu* de Zon staat.

7 kwam mij in den droom te voren eene stamerende vrouw, met de oogen loensch en boven de voeten verdraaid, met de handen verminkt en bleek van kleur.

10 Ik staarde haar aan; en, gelijk de Zon troost de koude ledematen, welke de nacht(koude) bezwaart, zoo maakte mijn blik haar los

13 de tong en voorts maakte hij haar gansch recht in korten tijd en het vervaalde gelaat kleurde hij zóó als liefde het wil.

16 Nadat zij aldus de spraak òntbonden had, begon zij te zingen zóó dat ik met moeite mijne aandacht van haar zou hebben afgewend.

19 »Ik ben", zong zij: »ik ben de zoete Sirene, die de zeelieden midden op zee doe verdwalen; zóó vol ben ik van welbehagen om waar te nemen.

22 Ik heb Ulisses van zijn zwerftocht naar mijnen zang afgeleid; en wie met mij zich vergemeenzaamt, zelden gaat hij van mij, zoo zeer paai ik hem gansch."

25 Nog was haar mond niet gesloten, wanneer eene vrouw verscheen, heilig en vlug, langs mij om gene ontsteld te maken.

28 »O Vergilius, Vergilius, wie is deze?" zeide zij verontwaardigd; en hij kwam, met de oogen stadig gericht op die eerbare.

30 Zij greep de andere en opende haar van voren de kleederen, ze scheurende, en toonde mij haar buik; die wekte mij door den stank, die er van uitging.

34 Ik keerde de oogen [tot hem]; en de goede Virgilius zeide: »Minstens drie [wek]-woorden heb ik tot u gesproken: sta-op en kom, vinden wij de poort, door welke gij binnen-ga."

13 *hij:* mijn blik. Door haar lang te zien, vergat D. hare gebreken.

19 *doe verdwalen,* dat woord kan ook beteekenen: »verbijsteren."

22 Ten onrechte, zoo als men weet, beroemt zij zich hier.

25 Wie deze heilige vrouw is, wordt niet nader aangeduid, hetzij de heilige Waarheid, hetzij Lucia, de verlichtende genade.

30 Daar het oorspr. hier geen promen heeft, kan men ook vertalen: Hij [d. i. Virg.] greep, welke opvatting misschien wel verdedigd wordt door vs. *60.* »hoe *de mensch* zich van haar los maakt.

37 Ik rees op, en alle de ommegangen van den heiligen boog waren reeds vol van den hoogen dag, en wij gingen met de nieuwe Zon op onze lendenen.

40 Hem volgende, droeg ik mijn voorhoofd gelijk degene, die het beladen heeft met gedachten, een halven boog van een brug maakt;

43 wanneer ik: »Komt, hier treedt men in," zeggen hoorde op zachte en welwillende wijze, zooals men het niet hoort in deze sterfelijke streek.

46 Met de vleugelen geopend, die schenen te zijn van een zwaan, richtte ons naar boven degene, die aldus tot ons sprak, tusschen de twee wanden van harde rots-steen.

49 Voorts bewoog hij de vlerken en waaierde ons, verzekerende dat gelukzalig zijn, wie treuren [qui lugent], daar hunne zielen het vertroosten zullen vinden.

52 »Wat hebt gij dat gij staêg naar de aarde staart?" begon mijn Gids tot mij te zeggen, wij beiden [slechts] weinig door den Engel vóórgegaan.

55 En ik: »Met zóó grooten achterdocht doet mij gaan een nieuw gezicht, dat mij tot zich trekt, zóódat ik mij niet van de gedachte los kan maken?"

58 »Zaagt ge," zeide hij: »die oude tooveres, die alleen nog boven ons wordt beweend? Zaagt ge hoe de mensch zich van haar losmaakt?

61 Dit zij u genoeg, en zet de hielen op den grond, en richt de oogen weer omhoog naar dat lok-aas, dat de eeuwige Koning doet draaien met de groote raderen.

37 Zij gaan steeds van O. naar W., dus schijnt de Zon in den ochtend achter tegen hunne lendenen.

49—51: lett: daar zij hebben de zielen als meesteressen of bezitsters van het troosten.

58 Dit is een van de weinige plaatsen, waar Dante zich niet beeldend maar afgetrokken uitdrukt. Die *tooveres* is de allegorie van de drie hoofd-zonden, welke in de nu nog volgende, dus hoogere kringen geboet worden, *om welke* dus *boven ons geweend wordt.*
Virgilius bewijst hierin wederom hoe hij alles gewaar wordt wat in Dante omgaat.

62 *lok-aas*, de hemel met de sterren.

64 Gelijk de valk, die eerst op de voeten rondschouwt, voorts zich draait naar den kreet [des valkeniers] en zich uitstrekt, door de begeerte naar het voeder, dat hem daar lokt;

67 zóó maakte ik mij zelven, en zóó, over zoo grooten afstand als waarover de rots zich splijt om doorgang te geven aan wie naar boven gaat, ging ik verder tot daar waar men weer het rondgaan krijgt.

70 Zoodra ik op de vijfde ommegang was naar buiten getreden, zag ik daarop luiden, die weenden, liggende op den grond gansch omlaag gekeerd.

73 »Adhaesit pavimento anima mea" [mijne ziel kleefde aan het plaveidsel] werd ik gewaar dat zij zeiden met zoo diepe zuchten, dat het woord ternauwernood werd gehoord.

76 »O uitverkorenen van God, wier lijden èn gerechtigheid èn hoop minder hard maken, richt ons naar de hooge opstijgingen."

76 »Indien gij lieden komt, van het liggen vrij-gesteld, en gij den weg ten vroegste wilt vinden, laat uwe rechterzijden aan de buiten-zijde zijn."

82 Zóó bad de Dichter, en zóó werd ons een weinig voor ons uit geantwoord; waarom ik, al sprekende, lette op het overige, dat verborgen was.

85. En ik wendde toen de oogen tot den Heere mijn; waarop hij mij toestond, met blijd gebaarde, dat waarom mijn aangezicht in begeeren [hem] vroeg.

88 Nadat ik met mij handelen kon naar mijnen zin, begaf ik mij boven dat schepsel, welks woorden mij oplettend hadden gemaakt,

91 zeggende: »Geest, in wien het weenen tot rijpheid brengt datgene, zonder het welk men niet tot God kan keeren, staak een weinig voor mij uwe grootere zorg.

67—69 Eenigszins omstandig gezegd voor: door de gansche spleet.

82—84 D. had den spreker wel gehoord, maar zijn aangezicht niet gezien.

93 *grootere zorg*, zijne eigene zaligheid, in vergelijking met de aandacht, aan Dante te schenken.

94 Wie waart gij, en waarom hebt gij de ruggen naar boven gekeerd, zeg het mij, en of gij wilt dat ik voor u eenig ding gedaan krijge daar, van waar ik levend opging."

96 En hij tot mij: »Waarom de hemel onze achterdeelen naar zich keert, dat zult gij weten: maar eerst, scias quod ego fui successor Petri [weet dat ik was opvolger van Petrus].

100 Tusschen Siestri en Chiaveri daalt een schoone stroom, en van zijnen naam leidt de titel van mijn bloed zijn oorsprong af.

103 Eene maand en weinig meer ervoer ik hoe de groote mantel weegt hem, die voor het slijk hem bewaart, zoodat een veder lijken alle andere lasten.

106 Mijne bekeering, wee mij! was traag; maar toen ik tot Herder van Rome was gemaakt, ontdekte ik het bedriegelijke leven.

109 Ik zag dat daar het hart niet tot rust kwam, en dat men niet verder kon stijgen in dat leven; waarom naar *dit* leven in mij de liefde ontbrandde.

112 Tot op dat tijdstip was mijne ziel ellendig en van God vervreemd, naar het al begeerig; en, zooals zij ziet, word ik er voor gestraft.

115 Dat wat gierigheid doet, wordt hier vertoond in de loutering der omgekeerde zielen, en geene bitterder boete heeft de berg.

118 Zooals ons oog zich niet ophief ten hoogen, daar het was gevest op de aardsche zaken, zóó heeft gerechtigheid hier op den grond het onder gedompeld.

121 Gelijk gierigheid onze liefde tot al het goede uitdoofde, waardoor alle arbeid te loor ging, zóó houdt gerechtigheid hier ons bekneld

124 aan de voeten en aan de handen gebonden en vast gehouden; en hoelang het 't welbehagen zal zijn des gerechten Heeren, zóó lang zullen wij blijven onbewegelijk en uitgestrekt.

100 Deze stroom is de Lavagna, in het Land van Genua, waarnaar de Fieschi zich noemden Graven van Lavagna.

127 Geknield had ik mij, en wilde spreken; maar toen ik begon en hij, alleen door te hooren, mijn eerbiedenis gewaar wierd:

130 »Welke oorzaak", zeide hij: »heeft u aldus gekromd?" En ik tot hem: »Wegens uwe waardigheid noopte mij daartoe mijn geweten."

133 »Zet de beenen recht en hef u op broeder," antwoordde hij: »dwaal niet, ik ben een medeslaaf met u en met de anderen voor éene macht."

136 Zoo gij ooit dat heilig evangelie-woord, dat zegt *neque nubent,* hebt vernomen, kunt gij goed zien, waarom ik aldus redeneer.

139 Ga nu heen; ik wil niet dat gij u meer ophoudt, daar uw blijven mijn weenen bemoeilijkt, waarmede ik tot rijpheid breng dat wat gij gezegd hebt.

142 Eene nicht heb ik in het gindsche leven, die den naam heeft Alagia, goed uit zich zelve, als maar niet ons huis haar slecht maakt door het voorbeeld;

165 en zij alléén is mij daar ginds gebleven.

137 *neque nubent* Matthaeus XXII.30, »want in de opstanding nemen zij niet ten huwelijk, en worden niet ten huwelijk uitgegeven." Met deze woorden geeft de Paus te kennen dat ook het huwelijk van den Paus met de Kerk [waarop Dante meermalen Hel. XIX, Lout. XXIV zinspeelt], in het andere leven hen niets meer boven andere stervelingen verheft.

141 zie vs. 91.

145 Alagia was de vrouw van Marcello Malaspina, uit een geslacht aan hetwelk Dante wegens goedheid, in zijn ballingschap hem bewezen, dank schuldig was.

De Hollandsche Schilderkunst
in de negentiende eeuw [1])

DOOR

JAN VETH.

Behalve Max Rooses' opmerkelijke Inleiding tot het door hem saamgebrachte *Schilderboek* (1898), Dr. Bredius' beknopt overzicht van onze schilderkunst tusschen 1848 en '98 in *Een halve Eeuw* (1898), en het aan Holland gewijde korte hoofdstuk in de bijgewerkte Engelsche vertaling van Muthers *Geschichte der modernen Malerei* (1896), — behalve dan deze schetsmatige besprekingen, konden wij tot voor korten tijd op geen enkele eenigszins overzichtelijke geschiedenis onzer latere schilderkunst wijzen. Aan mejuffrouw G. H. Marius komt de eer toe, het onderwerp voor het eerst in zijn geheel meer uitvoerig behandeld te hebben.

De schrijfster vond bij het baas worden over haar onderwerp, groote moeielijkheden te bekampen. Een eigenlijke indeeling der zoo verscheiden stof in groepen stond voor het eerst beproefd te worden. Voor een bespreken van de schilders uit de eerste helft der eeuw, diende zij, in zooverre over hen genoeg geboekt is, veel halfvergetens na te gaan, — bij een behandelen van de schilders uit de tweede helft, over welke eveneens te weinig vaststaat, was veel onderzoeken, groepeeren, schiften en beperken noodig. Ook behoorde voor het boek, zooals zij het wenschte te geven, naar een schrijftrant te worden gestreefd, die tegelijk pozitief en gekleurd, zakelijk en warm kon wezen, — die zich evenzeer naar den

---

1) De Hollandsche Schilderkunst in de negentiende eeuw door G. H. Marius, 's-Gravenhage, Mart. Nijhoff 1903, (in werkelijkheid 1904.)

bizonderen eisch van haar onderwerp voegde, als, zoo mogelijk, algemeen genietbaar zou zijn.

Ongetwijfeld nu, bracht mej. Marius, tot het vervullen van de zware taak, die zij zich stelde, opvallend goede eigenschappen mede. De schrijfster, die zelve niet zonder talent als schilderes werkzaam is, en dus aan het wezen der kunst vanzelve nader mag staan, beschikt bovendien over een niet gering te schatten algemeene ontwikkeling, terwijl zij zich met onze schilderkunst van de laatste veertig jaren, reeds geruimen tijd kritiesch heeft beziggehouden, en zich in het schrijven daarover gestadig mocht oefenen. Daarbij heeft zij niet de voor ernstig werken zoo schadelijke mode-neiging zich bovenal als hoog-staand of superieurderig te willen voordoen, — beschikt zij integendeel over een zeer bepaald taktgevoel: den zin voor gepastheid eener beschaafde vrouw, — en weet zij tegenover hare opgaaf zichzelve te vergeten. Haar streven naar een rechtvaardig oordeelen, waarbij de auteur uit den weg gaat voor zijn model, is even onverdacht als prijzenswaard.

Jammer genoeg dat, naast deze en andere goede eigenschappen, bij onze schrijfster zekere leemten moeten opvallen, tekortkomingen vooral in die helderheid en stiptheid, welke men van elken geschiedschrijver toch wel haast het allereerst mag vergen.

Terwijl ik die mindere nauwkeurigheid straks nader met voorbeelden zal hebben aan te toonen, zij het mij nu vergund eenige staaltjes te geven van de aardige wijze, waarop mej. Marius, door kleine grepen uit literatuur of geschiedenis, aan haar overzicht een niet te versmaden smakelijkheid, een eigenaardig leven weet bij te zetten.

Op bl. 199 beproevende, het grondkarakter der Haagsche school te bepalen, brengt zij een citaat uit Balzacs *Chef d'oeuvre inconnu* te pas, waar inderdaad de bedoelingen van het atmosferische schilderen op verrassende wijze in worden vastgelegd. Vier bladzijden verder wordt ons uit een Venetiaanschen reisindruk van Goethe begrijpelijk gemaakt, hoe de toon-scala van een plaatselijke schilderkunst nauw verband

houdt met het karakter van de bizondere omgeving. Leerrijk is een vergelijking die wij op bl. 282 krijgen, tusschen een schilderij van Matthijs Maris en wat de Engelsche prerafaelieten van zulke sujetten hebben gemaakt. Op bl. 284 weet zij door een zeggen van Schopenhauer hare bedoeling snedig te verduidelijken, om, nauwelijks een pagina verder, hare verdediging van een algemeene theze in het aanhalen eener passage van den voortreffelijken Kloos te doen uitloopen. Op niet minder levende manier, weet zij uit een notitie in het dagboek van Gerard Bilders de eigenaardige bekoring van Amsterdam duidelijk te maken, zooals Breitner die voor het eerst ten volle in beeld heeft gebracht. En snedig is bij Matthijs Maris een uitspraak aangebracht van Swinburne over Blake: »verrukkelijk ongeschikt om te wandelen op andermans wegen". Door zulke trekjes vermag de schrijfster meermalen de enger waarneming te verwijden en om zoo te zeggen haar objekt in de ruimte te zetten. Dit lijkt mij bij kunstgeschiedschrijvers een ongemeen te waardeeren gave.

Toch speelt deze zelfde neiging de schrijfster somtijds ook wel parten. Waar zij zich aan kultuur-historische vergezichten waagt, komt zij er allicht toe, te veel hooi op haar vork te nemen, (bl. 14—15) en wordt dan verward-rhetoriesch. Wanneer men haar Verster met Berlioz, Allebé met Moreau ziet vergelijken, en haar Jhr. van Rappard den Hayem van Bosboom hoort noemen, vraagt men zich, of mej. Marius bij haar karakterizeeringen niet wel eens meer eruditie haalt dan er bij te pas komt, en of hare kritische zelfbeheersching dan niet te kort schiet. Dit laatste geldt, schoon op andere wijze, ook b.v. voor wat zij over den ouden Pieneman geeft, die onder haar pen veel te belangrijk, zij het dan ook vaag-belangrijk wordt. Wanneer Jozef Israëls met eerbied over hem blijft spreken, geldt dit voor een goed deel den mensch en den docent, niet geheel den kunstenaar. Trouwens de schrijfster vertoont, in de acht-en-eenhalve bladzijde, die zij over hem volschrijft, geen genoegzame stelligheid in het konstrueeren van licht en donker, en de lezer is geneigd, na zooveel min gebreideld geven en nemen, zich de oogen

uit te wrijven, omdat de lijnen hem gaan dansen in stede dat zij vast komen te staan. Wat betreft de acht bladzijden die Pienemans jongere tijdgenoot Cornelis Kruseman voor zijn deel kreeg, het wordt bijna grappig, wanneer men daar hoort opsommen, waardoor onze tamme Hollander zich eigenlijk van ... Rafaël onderscheidde. Een direkt karakterizeeren van Krusemans, der schrijfster blijkbaar niet bekende, schilderijen op het slot te Zeist, ware praktischer geweest dan de uitweidingen over wat weinig oordeelkundige tijdgenooten allemaal gezegd hebben van een kunstenaar, die toch, bij alle bekwaamheid, meer misschien dan iets anders, een zalvende gemeenplaats-natuur is geweest.

Ook al in het zuivere makelij van een volzin blijkt het voor mej. Marius gevaarlijk te breed van opzet te worden. Zij werkt dan vaak met een serie van entochs, hoewels, danooks, ofschoons, zoodats, althansen, intusschens, die niet altoos het gedachtenverband heel duidelijk dragen. Als men haar zulk een samengestelden zin ziet opzetten, houdt men zijn hart vast, omdat men allengs bemerken moest, dat zij het organische evenwicht daarvan niet genoegzaam in de hand heeft. De staart van zoo een zinsnede, pleegt noch een stijgende saamvatting, noch een terugslag op den aanhef te geven. Welk een doolhof, zucht men onwillekeurig als men op de tweede helft van bl. 18, op den achtsten regel van bl. 58, middenop bl. 162, bij het begin van Hoofdstuk VI, bovenaan bl. 168, bovenaan bl. 236, onderaan bl. 290, een stapje in Hoofdstuk VIII, bovenaan bl. 327, op bijna de gansche bladzijde 426, of bovenaan bl. 430, zich gewillig aan zulke onklare perioden heeft overgegeven. Ik duid deze zinnen dus bloot aan, omdat zij in den regel te lang zijn om hier te citeeren. Een kortere overigens, maar bij de lezing waarvan men ook wat duizelig wordt, is deze op bl. 103:

»Deze wrijving geeft, wanneer ze samentreft met een ken»tering van den tijd, de vonk, die, naar mate de beweging »heviger is, datgene dat noodig is om het sluimerend bewust»zijn te doen ontwaken, sterker in het licht zal stellen".

Waar wij nu toch aan den schrijftrant toe zijn, mag de

opmerking gemaakt worden, dat mej. Marius sommige woorden wel wat willekeurig aanbrengt. De term *plastiesch* moet, geloof ik, omzichtiger gebruikt worden, dan zij het pleegt te doen. Met het vaak aangebrachte woord *enkelvoudig* wordt niet geheel uitgedrukt wat de schrijfster er mee bedoelt. De tonaliteit is de totaal-toon of het toongehalte, en daarom kan men bezwaarlijk, in den zin zooals de schrijfster het doet, van tonaliteit*en* spreken. De uitdrukking *onvernist* (waar schrijver dezes misschien het eerst schuldig aan geweest is) is niet zóó gelukkig, dat men met het aanhoudend gebruik er van zijn lezers mag vermoeien. Men kan niet zeggen, dat schilderessen een tijdperk *vergezellen.* Zijn tijd *bij verre* vooruit zijn is evenmin Hollandsch als *gevolgrijk*, en het Duitsche Schnupftaback vertalen wij niet door *snuiftabak* maar kortweg door snuif.

Verder zij aangestipt, dat het voortdurend gebruiken van wendingen als: het wil wel lijken of, — het wil wel schijnen, — naar het wil schijnen, — geaffekteerd wordt, en dat de auteur herhaaldelijk tegen den vaderlandschen zinsbouw zondigt door die omzetting van voorwerp en werkwoord, die in het Hollandsch zoo grootsprakig klinkt. Al te dikwijls ook treft men uitdrukkingen aan als epatant, troublant, geënleveerd, hanteerend, serafiesch, expansie, navrant, oppressie en zelfs als suggestief, sereen en intens, welke laatste vooral, beter passen in den mond van esthetizeerende bakvischjes, (wier min modieuze zusjes van snoezig, doddig en honneponnig praten), dan dat zij bij een verstandige schrijfster zouden thuis hooren. Mej. Marius heeft zulken afgekookten poespas niet noodig en beschikt menigmaal over een eigen, gelukkige wijze van uitdrukken.

Men kan inderdaad niet anders dan de schrijfster benijden om hare woordenkeuze, wanneer men haar van Jongkind hoort getuigen, dat hij het wezenlijke van Schelfhout *van onder de pommade vandaan haalde*, of wanneer zij bij denzelfden spreekt van zijn onovertroffen wijze *om het maanlicht te doen neerdruppelen in het water.* Evenzeer juicht men haar toe, wanneer zij bij Israëls van zijn *onopdringende psychologie*, van

zijn *ingetogen uitbeeldingsvermogen*, van zijn *overeind zetten* van Veltmans portret spreekt, wanneer zij bij de molens van Weissenbruch en Gabriël van hun *grilligen opstand tegen het ongebroken vlak der met rechte vaarten doorsneden weilanden* gewaagt, wanneer zij zegt dat Bosboom *zijn grootsche opstanden met een schijnbaar zoo achtelooze hand kon optrekken*. En dubbel betreurt men het dan, dat men in deze lijn niet op gestadiger kracht rekenen kan.

Een opvallende verdienste is het ook, dat verschillende kunstenaars, welke buiten dìe groep vallen, waaraan mej. Marius, waarschijnlijk terecht, haar allergrootste aandacht schenkt, toch zoo goed door haar bedeeld worden. Erkentelijk zijn wij b.v. speciaal voor de wèl-gevoelde karakteristiek van den sympathieken J. G. Schwartze, voor de warme passage over den te weinig aangekeken W. J. van Troostwijk, voor een uitmuntende bladzijde over den krachtig-fijnen Allebé, voor de heel goede dingen die zij over de Oyensen schrijft, en voor meer van dien aard.

Ten zeerste dankbaar ben ik mej. Marius voor hare opmerking, dat Jongkind in wezen toch wel altoos een Hollander is gebleven. Want dit mocht wel eens gezegd worden. Vroeger, toen ik van Jongkind's werk minder kende, heb ik dat ook niet zoo ingezien. En Fransche en Duitsche schrijvers, die van het Hollandsche land en de Hollandsche schilderkunst minder af weten dan van wat in de Rue Laffitte te koop is, hebben Jongkind zoo dikwijls als een geheel Franschen schilder voorgesteld, dat de tegenspraak daarvan wel met instemming onderstreept mag worden. Niet enkel toch denkt men bij hem om zekeren schoonen zwier van schrift wel aan Bosboom, — kan men in zijn werk soms een, alleen oneindig mooier ontplooiden, Schelfhout zien, — trekt hij door enkele zijner delikate toonschuivingen op den vroegen Matthijs Maris, — voelt men in zijn kloeke, gedurfde, direkte koncepties verwantschap met wat na hem Breitner zou geven, — en herinnert de grijs-rosse zabbeligheid van sommige zijner meer doorwrochte partijen wel even aan Israëls: er is nog een dieper Hollandsche trek in hem. Zonder

vooropgesteld zoeken, zonder naar een enger stijl gericht procédé, maar uit innerlijke overgave, schilderde hij heel zijn leven eigenlijk wel het wezen der Hollandsche natuur. Hij had van hare aspekten het overrompelende in zich opgenomen, dat toch zoo gemeenzaam is, het wisselende, dat het meest blijvende in haar schijnt, het opene, het welig wimpelende, het schuivende, het gewiekte, het luchtomhulde en het lichtomgloriede, en hij gaf dat alles weer met dat gevoel voor den samenhang in de verschijning der dingen, dat den besten schilders uit het atmosferische land bij uitnemendheid wel ingeboren schijnt.

Jongkind bouwde, — een gruwel als zware, kamerachtige tonen hem altijd waren — veel minder dan b.v. Jacob Maris, zijn schilderijen op uit groote massale plans. Een minder statige syntheze was de zijne, in meer schuimenden schilderslust stootte hij zijn grilliger verrukkingen uit. En toch is het schoone van zijn werk niet te denken buiten den harmonischen bouw, hoe *unpremeditated* die ook schijne. De zware klokketonen van onzen grooten Haagschen landschapschilder begeerde hij voor zich niet. Maar alsof hij speelde met een van leven druipend penceel, zoo slierde deze naar den vreemde getrokken nakomeling van van Goyen, Salomon Ruysdael en van der Neer zijn dartelende buitendag-tonen door elkander tot een lustig gevibreer, waarin bij uitstek de frischheid van de lekkere water-lands-tinteling van zijn geboorteland toch bleef opkleuren.

Twee andere zwervers, — o, ik weet het wel, niet van diè beteekenis van Jongkind, maar die wel al te zeer door ons vergeten worden, en die toch bij al hun leven en werken in het buitenland, den Hollandschen aard niet geheel verzaakt hebben — vindt men, jammer genoeg, bij mej. Marius heelemaal niet behandeld. Ik bedoel Alexander Wüst en Richard Burnier. En nu hunne namen eenmaal genoemd zijn, wil ik hier tegelijk eenige zakelijke inlichtingen over deze te weinig bekend gebleven kunstenaars vastleggen.

Alexander Wüst, geboren te Dordrecht 15 Dec. 1837, was, meen ik, de zoon van een uit den Bosch stammend schilder

Christoffel Wüst, met wien hij als jongen van elf jaar naar Noord-Amerika trok. In 1859 maakte hij van daaruit zijn huwelijksreis naar Europa, waar hij zijne jonge vrouw in datzelfde jaar verloor. In 1862 kwam hij weder uit Amerika naar het vaderland, ging aanvankelijk in den Haag wonen, en vestigde zich in 1864 te Antwerpen. In 1865 maakte hij met van Trigt en Bource een reis naar Noorwegen en in 1871 weder een reis van een paar maanden naar hetzelfde land met van Seggern (den leerling van Corot) en Willem Maris. Ook ging hij van Antwerpen uit nog driemaal naar Amerika. Den 3den Mei 1876 eindigde te Antwerpen al te vroeg zijn leven van rusteloos zoeken en ontginnen.

Wüst beminde vooral die woestere natuur, gelijk zij hem in Canada, Noorwegen, Schotland en Zwitserland zoozeer had getroffen. Hij voelde zich aangetrokken tot het grootsche, het overweldigende, en in de weergave daarvan streefde hij er vooral naar, de groote partijen te doen spreken op een wijze, die somtijds aan de stoute teekeningen van Doré doet denken. In zijn gevoel voor de natuur was iets dat men beurtelings heeft kunnen vergelijken met de beschrijvingen van den auteur van De laatste der Mohikanen, en met die van Chateaubriand, waar deze de maagdelijke bosschen van N. Amerika schildert. In het forsche van Wüsts behandeling was een glimp van Daubigny's franke voordracht, al miste hij diens verfijnde rijpheid. Het Dordtsch museum bewaart een bizonder landschap van zijn hand, met mooie beestenstoffage door Willem Maris, en waarin, niettegenstaande het Noorsche motief, de Hollandsche tonalist toch doorklinkt.

Van nog meer beteekenis was Richard Burnier, die in 1825 te 's Gravenhage uit het huwelijk van een Hollandschen vader en een Engelsche moeder geboren werd. Negentien jaar oud kwam hij te Amsterdam op de Koninklijke Akademie. In 1846 maakte hij zijn eerste studies naar de natuur in Gelderland, en stelde reeds in 1849 op de Haagsche Stedelijke een landschap met figuren tentoon, dat al dadelijk de aandacht trok. Toen Israëls na het schilderen van zijn Mijmering in 1850 een reisje naar Düsseldorf had gemaakt, en hij over

Oosterbeek terugging, leerde hij daar, behalve Bilders, ook Burnier kennen. Kort daarop trok Burnier zelf naar Duitschland, waar hij onder Schirmer en Achenbach werkte. In 1855 was hij te Parijs om er de groote Franschen en vooral Troyon te bestudeeren. Van 1856 af schilderde hij veel in België, waar hij beurtelings te Brussel en te Luik zijn hoofdkwartier opsloeg. In 1864 keerde hij naar Holland terug, en ging eerst in Amsterdam wonen, daarna in den Haag, waar hij omgang vond met de Marissen, Mauve, Weissenbruch, en tot 1868 bleef, om zich toen te Düsseldorf te vestigen, waar hij tot zijn dood in 1884 bleef werken. In de musea te Hamburg, München, Dresden, Brussel, Gent, Luik en Boston vindt men, even als in verschillende privaat-kollekties in de Rijnlanden, zijn werk vertegenwoordigd.

Velen herinneren zich nog het groote, toen zeer bewonderde schilderij: Een warme morgen op het strand aan den Hoek van Holland, dat hij in 1877 op de Amsterdamsche Stedelijke inzond. Nog in 1881 expozeerde hij op de Haagsche Stedelijke een Herinnering aan de omstreken van Oosterbeek. In privaatbezit te Crefeld ken ik een Burnier: Koeien met een meisje aan het water, waar, bij een solide schildering, een sterk gevoel voor een plechtig natuur-moment uit spreekt. Het schilderij in de Hamburgsche Kunsthalle: Koeien langs een vaart bij opkomende maan, is een beetje gewaagd, maar er schuilt wel zeer veel bekoorlijks in: het heeft iets van een bonteren, maar ook stouteren Mauve. Op de Deutsche Kunst-Ausstellung van verleden jaar in Keulen, was in een keur-zaal een klein schilderij van Burniers hand gehangen, dat toen aan den kunst-kooper Paffrath te Düsseldorf behoorde, en dat ten zeerste waard zou zijn in een Hollandsch muzeum opgenomen te worden. Het was een heel mooi, elegant schilderij, met opvallende gedurfdheden er in, en dat aan een ietwat verduitschten Corot deed denken. Ook viel er een verwijderde verwantschap met de ongeveer gelijktijdige Veerpont van Jacob Maris in op te merken.

Uit dit en diergelijk werk krijgt men den indruk, dat Burnier, wanneer hij in Holland had kunnen blijven en met

de Hagenaars mede Hollandsch had kunnen uitgroeien, tot de allereerste vaderlandsche landschapschilders van zijn tijd had mogen behooren.

Doch komen wij nader op het werk van onze schrijfster terug.

Ik weet niet of mej. Marius wel altoos genoeg rekening houdt met de verschillende, dikwijls tegenovergestelde stroomingen, die zich in eenzelfden tijd kunnen voordoen. Zij pleegt wat veel op den tijd in het algemeen te schuiven, en is dan bovendien met die tijdrekening niet altoos geheel akkuraat. Veelal, wanneer zij een schilder wil karakterizeeren, begint zij met een *het was de tijd dat, — er was een tijd gekomen, — 't was uit den tijd toen, — de schilder van den tijd*..., hetgeen om zijn voortdurende herhaling op den duur zeurderig gaat aandoen, maar waar bovendien niet altoos genoeg meê wordt aangeduid. Voor elken geschiedschrijver is het gevaarlijk te veel steun bij zulke algemeenheden te zoeken, en mej. Marius ontsnapt aan dit gevaar niet.

Bij Cornelis Kruseman heet het: »Het was de tijd, dat David de helden van zijn tijd in de vormen der antieken huldigde." Kruseman nu werd in 1797 geboren en toen hij juist van zijn Italiaansche studie-reis was teruggekeerd, stierf de een halve eeuw oudere Louis David als een man op hooge jaren. Krusemans tijd was dus niet precies die van David.

Wanneer de schrijfster in 1811 Ary Scheffer naar Parijs ziet komen, noemt zij deze stad »de stad van Ingres, Delacroix en Géricault", terwijl de laatste toen pas twintig, de eerste pas twaalf jaar oud was, en men dus niet kan zeggen, dat zij van het kunstleven al iets beheerschten.

Van Thomas Cool lezen wij, dat hij met een gelukkigen aanleg in een ongelukkigen tijd aankwam. Cool was in 1831 geboren. Maar hoe moet men het begrijpen, dat die tijd van »aankomst" zoo ongelukkig was, als men bedenkt dat Jongkind, Roelofs, de Weissenbruchs, Joh. Bosboom en Jozef Israëls zijn oudere, Jacob Maris, Allebé, Mauve, Artz zijn jongere tijdgenooten waren, en Gabriël ongeveer van denzelfden leeftijd

was, terwijl bij hen toch niet met een zoozeer schadelijke periode gerekend wordt.

Bij David Bles wordt van den pommade-achtigen schildertrant zijner dagen gesproken. Zijner soortgenooten waren juister geweest. Want zijne dagen, lieve hemel, dat waren dan toch ook de dagen van Decamps en van Millet, en van Thomas Couture en van Honoré Daumier, om nu enkel maar eens eenige zeer uiteenloopende Fransche figuurschilders, die tijdgenooten van hem waren, te noemen.

Een zwaar zwellende zinsnede over Mesdag, weer beginnende met »In een tijd", brengt dat »een tijd" nog tot tweemaal toe als begin van een hulpzin, om te betoogen dat, toen onze kloeke Hendrik Willem met zeeschilderen begon, hij eigenlijk voor het eerst in de negentiende eeuw de zee op direkte wijze kwam weer te geven. Vergetende dat de prachtige Marines van Courbet al vóór Mesdags volwassen werk waren ontstaan, en dat (om er maar eens één uit het verledene van zijn eeuw te nemen), toen Turner in 1851 was gestorven, deze heel een serie van de meest glorieuze zeestukken had nagelaten, waar de geschiedenis der kunst op wijzen mag.

Ook ter toelichting van de eigenaardige persoonlijkheid van Charles Rochussen wordt in drie achtereenvolgende volzinnen die tijd er zeven maal bij te pas gebracht. Rochussen wordt uit de literatuur van zijn tijd verklaard, die geen harde werkelijkheid zou hebben gekend. Maar een van de allergrootste schrijvers van die periode was Balzac.... en het is dan ook hier en elders klaarblijkelijk veel minder in het algemeen in een tijdvak, dan wel bizonderlijk in een bepaalde geestesstrooming, dat de schrijfster haar achtergrond had moeten zoeken.

Te meer jammer moet het alweder geacht worden, dat mej. Marius in deze dingen niet tot stelliger en beperkter karakteristiek kwam, omdat zij juist op andere plaatsen toonde daartoe wel zeer bekwaam te zijn.

Bij het lezen van deze en dergelijke vaagheden intusschen, beschikt de intelligente lezer zelf over genoeg contrôle, om

niet zoo gauw van de wijs te worden gebracht. Bedenkelijker voor dengene die het boek wil raadplegen, lijken mij de, zij het ook vaak maar kleine onjuistheden, die niet zoo gemakkelijk vastgesteld kunnen worden. Ik bedoel de enkele onnauwkeurigheden in feiten en data, die mej. Marius liet drukken, en die van uit haar werk maar al te licht in de literatuur zullen doorsijpelen.

Men kan zich zeer goed een soort van kunsthistorie denken, die zich weinig met jaartallen en bizonderheden afgeeft. Maar onze schrijfster houdt zich nu eenmaal aan een andere opvatting. Men mag dus vermoeden dat zij voor zich wel aan het feitelijk bepaalde hecht. En dan dienen de vele bizonderheden, welke in hare geschiedenis, die ook voor naslaan zal worden gebezigd, geboekt staan, toch onaantastbaar te zijn, of het werk loopt gevaar voor anderen last te brengen of verwarring te stichten.

In dat verband zijn het vlekjes, dat van Artz verteld wordt, hoe hij na de Commune uit Parijs naar den Haag terugkeerde, terwijl hij er zich pas in 1875 vestigde, — dat J. C. Greive de zoon van P. F. Greive genoemd wordt, inplaats van zijn oomzegger — dat de Mijmering van Israëls een subtiel stukje genoemd wordt, in stede van een levensgroot schilderij, — dat van een lithografie door Allebé naar dit schilderij werd gewaagd, terwijl onze fijnste steenteekenaar niet *dit* werk, maar Israëls' »Adagio con expressione" vertolkte.

Verder zag Thoré het schilderijtje van van der Laen niet reeds te Berlijn, maar nog te Aken bij Suermondt, — kwam Israëls niet in 1840, maar naar ik meen in 1842 bij Kruseman, en niet in 1860 op de Rozegracht maar in 1856, — had Blommers geen atelier met Jacob en Thijs Maris, maar met Willem en Thijs in éen huis, — was de man die van deze schilders stukjes voor een tientje kocht, niet Jacobson maar een ander, al heeft Jacobson wel een rol gespeeld in hun kring, — heeft niet Alma Tadema, maar wel Allebé in de koppen die Thijs Maris te Antwerpen schilderde, iets Frans-Halsachtigs aangeduid.

In het naar tijdsorde rangschikken van de werken van

Matthijs Maris worden zijn Haagsche en zijn Parijsche periode een weinig door elkaar gehaald. Breitner is geen leerling van Rochussen. Bauer ging niet in 1885 voor het eerst naar Constantinopel, maar in 1888, en zijn etsen bij Akedysseril zijn niet nà maar vóór zijn Indische reis ontstaan. Oldewelt is nooit hoogleeraar aan de Amsterdamsche Akademie geweest. Witsen ging niet in 1880, maar omtrent 1888 naar Londen. Goncourt bezocht Jongkind niet in 1841 maar in 1871, maar misschien is dit bloot een drukfout. Roland Holst heeft nimmer voor *Het Volk* geteekend. Hoytema werd niet in 1870 maar in 1865 geboren, Jac. van Looy niet in 1858 maar in 1855, Jan Weissenbruch niet in 1823 maar in 1822, Dijsselhof heeft geen e in de eerste lettergreep van zijn naam. Van der Veldens voornaam is niet Paulus maar Pieter. Scheffers vader heette niet Jean Baptiste maar Johan Bernard. De Mollinger, die een plaats in de evolutie van het Hollandsche landschap inneemt, was niet Louis Gérard Constant, maar Gerrit Alexander Godart Filip Mollinger (1836—1867).

Toegegeven dient dat onnauwkeurigheden van dezen aard (en de lijst ware zonder moeite langer te maken) bloot detailfouten blijven, en dat men schrijvers heeft, die in zulke bizonderheden uiterst akkuraat kunnen zijn, maar die in de algemeene groepeering en kleuring bij lange na niet zouden bereiken wat mej. Marius vermocht. In de indeeling van haar stof geeft zij inderdaad blijken van zeer achtenswaardige krachtsinspanning, en ontegenzeggelijk ligt er aan haar boek in den breede een meer dan gewone studie ten grondslag. Dat het werk leemten vertoont, schuilt ook niet altoos zoozeer in de schuld van de schrijfster, dan wel in het gebrek aan gelegenheid om de Nederlandsche schilderkunst van de vorige eeuw in haar geheel werkelijk te bestudeeren. Een tentoonstelling zooals de Parijsche Centennales van 1889 en 1900 en de Berlijnsche Jahrhundert-Ausstellung van verleden jaar, is in Holland nooit gehouden, en er schijnt bij de laksheid onzer kunstgenootschappen te dien opzichte ook niet veel kans dat er vooreerst eene komen zal. Bovendien is de bronnenliteratuur over het onderwerp gebrekkig. En de geschiedschrijver

kan nu eenmaal zijn beeld niet vrijuit bootsen, wanneer niet de geschiedvorscher hem de grondstof daartoe heeft geleverd. Hoe weinig materiaal eigenlijk is er voor de geschiedenis onzer latere schilderkunst door gezet onderzoek aangebracht! De volgende bedenkingen tegen de groepeering en het plaatselijke relief, bedoelen dan ook niet bepaalde slordigheden in mej. Marius' werk aan te wijzen.

De kwalifikatie Haagsche school houdt alleen zin, als men er in hoofdzaak de bepaalde groep der Haagsche tonalisten met hare voorgangers en navolgers onder vangt. Daarom hoort P. F. Greive, Allebé's en Scholtens leermeester, niet onder hare voorloopers. Daarom lijkt het mij, dat Maria Vos hier niet onder past, en Mevr. Ronner en Thérèse Schwartze misschien nog minder.

Verder zou er veel vóór te zeggen geweest zijn, wanneer Tadema dichter bij Allebé, en Rochussen iets nader in de buurt van Bosboom gezet had kunnen worden. Onder de oudere Hagenaars kon men Sam Verveer wellicht meer naar voren halen. Een schilder wien in de nabijheid van Jongkind een zeer eervolle plaats mocht worden gegeven is de in 1808 te 's Gravenhage geboren J. A. van der Drift, van wien het museum Fodor een 1839 gedateerd Strand te Scheveningen bezit. Hij toont zich daarin de leerling van Schelfhout, die het, met wegwerpen van diens glazigen trant, tot veel grooter openheid en stoutheid, ja zelfs tot zekere ruige kracht en grootschheid heeft gebracht. En ook schilders als Anton Gerhard Alexander van Rappard, Coen Metselaar, Doris Mesker en Isaac Meijer de Haan mist men ongaarne geheel in een boek, waarin, vooral onder de lateren (de jongste periode is over het algemeen erg uitvoerig) een aantal heel wat minder beteekenende artiesten wel behandeld worden.

Wanneer mej. Marius van Scheffer terecht opmerkt, dat zijn talent voor het grootste deel buiten de Hollandsche overlevering staat, en men overweegt, dat hij als knaap van veertien jaar het land voor goed verliet, dan vraagt men zich af, waarom zij hem in een geschiedenis der Hollandsche schilderkunst dan toch tien bladzijden wijdt. Alma Tadema

behoort met zijn vroegere werk veel meer tot onze kunst dan iets van Scheffer. Van Wijbrand Hendriks hadde de schrijfster ongetwijfeld meer gezegd, indien haar de merkwaardige schilderijen, die men in Haarlemsch privaatbezit van hem aantreft (en die ook schrijver dezes, toen hij vroeger iets over hem schreef, nog niet gezien had) bekend geweest waren. Jan Weissenbruch had een uitvoeriger bespreking verdiend, — er bestaat overigens eenige literatuur over hem. En Hanedoes had stellig meer dan enkel in het voorbijgaan genoemd moeten worden.

Van Theophile de Bock zou men meer kunnen vertellen. Van Klinkenberg had de schrijfster belangrijke studies uit vroeger tijd kunnen vermelden. Poggenbeek had zij meer recht kunnen laten wedervaren, Bastert duidelijker mogen doen kennen, Kever billijker moeten bespreken, Hanrath bij deze groep niet behoeven te vergeten. Onvolledig wat J. H. Weissenbruch betreft is, dat de schrijfster niet op zijn reeds zéér vroege uitmuntende studies wees. Van de portretten uit Thérèse Schwartzes eerste periode zijn niet de vier genoemden maar wel de sprekende beeltenissen van Toewater en Frederik Muller de krachtigsten. Van de Haas had zijn treffend schilderij met de doode paarden in de Münchener Pinakotheek vermeld mogen worden.

Wij voeren dit alles aan, om wat klein materiaal, dat anderen wellicht van eenig nut kan zijn, bij elkaar te zetten. Doch wij hopen dat men er geen al te sterk misprijzen van mej. Marius' werk in zal willen zien. Een boek als dit kan hier en daar onvolledig zijn en toch groote verdiensten hebben. En wij loopen gevaar, dit werk dus voortdurend op de hand beziende, telkens te zeer in betuttelen van onderdeelen te vervallen, en om de boomen het bosch te vergeten. De schrijfster heeft een samenhangend geheel gegeven, en als zoodanig dient haar boek vooral te worden beoordeeld.

Globaal genomen dan, zou ik dit werk willen vergelijken met een stout opgezet en in menig opzicht doorwerkt schilderij, maar dat, hoeveel bizonder te waardeeren en kunstvolle arbeid er ook aan besteed moge zijn, toch (wij leven in een haastigen

tijd) te vroeg naar de tentoonstelling werd gestuurd. Mij echter lijkt het voor de geachte expozante in het geheel niet ondoenlijk het werk, waarin zooveel goeds van grondslag en zooveel warmte van uitvoering valt te onderkennen, nu nog weer eens flink onderhanden te nemen. Mej. Marius zal, sinds het boek al wel haast drie jaren oud is, er ongetwijfeld zelve een frisscher kijk op hebben gekregen dan toen zij het de wereld inzond. De kompozitie zou dan nog wat meer in evenwicht kunnen worden gebracht. Te veel relief op bijkomstige gedeelten kon worden gematigd. Leemten konden worden aangevuld. De teekening kon nog eens deugdelijk nagezien en op de werkelijkheid getoetst worden. Er kon veel worden versoberd, verduidelijkt, gezuiverd. Hoeveel zou het geheel door zulk een bewerking, waarbij het der schrijfster ongetwijfeld aan prikkel en goeden raad van zoovelen die haar genegen zijn, niet behoefde te ontbreken, vermogen te winnen!

En het is, omdat ik zoowel in de bereikbaarheid als in de bruikbaarheid van zulk een verbeterde uitgaaf zoo bepaald geloof, dat ik mij verstout heb, in deze beschouwing over mej. Marius' boek, de onvolkomenheden er van vrijmoedig aan te wijzen. In den ernst van mijn kritiek heb ik met den ernst van haar pogen gelijken tred willen houden. Dat de sympathieke schrijfster niet tot die kunstbeoordeelaars behoort, die zich meer dan iemand op de teenen getrapt voelen, wanneer op zijn beurt hun werk aan een beoordeeling wordt onderworpen, stond bij mij vast. En ik vertrouw dan ook dat zij mijne zakelijke kritiek zal weten te nemen als wat zij inderdaad wil wezen: veel meer waarlijk opbouwend dan afbrekend.

Wat er overigens van dit alles zij, en ook als mej. Marius tot eene omwerking van haar boek niet mocht kunnen besluiten, degene die na haar de geschiedenis der latere Hollandsche schilderkunst wil gaan schrijven, zal in haar werk altijd een grooten steun blijven vinden. En zelfs ook hij, die door eigen onderzoek tot vollediger kennis van die kunst wil bijdragen. Want zoo is de verhouding die tusschen den geschiedvorscher en den geschiedschrijver bestaat, dat wel is waar de laatste niets tot stand kan brengen als hij niet over

wat de eerste heeft uitgegraven kan beschikken, maar dat ook de eerste op den duur niet vruchtbaar kan werken, wanneer hij niet uit de ontwerpen van den laatsten leert opmerken, waàr nieuwe navorschingen het noodigst blijken. Het boek van mej. Marius zal, hopen wij, ook tot nader onderzoek aansporen van die gedeelten der geschiedenis onzer latere schilderkunst, waarvan niet alleen deze schrijfster, maar wij allen nog te weinig weten. En ook van die middellijke rezultaten van haar boek zal dan de latere geschiedschrijver weder de vruchten plukken.

Zoo is het, dat Hermine Marius, al bleef haar werk onvolkomen, op den duur direkt en indirekt den grondslag zal hebben gelegd tot een volledige geschiedenis van de Hollandsche schilderkunst in de negentiende eeuw. En het is daarvoor dat wij haar dankbaar behooren te blijven: Dankbaar, schoon onvermijdelijk niet geheel voldaan. Schoon niet voldaan, toch wel zeer dankbaar.

Januari, 1907.

JAN HOFKER [1)]

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

Hofker blinkt uit in het nagaan der geestes-bewegingen, in auto-psychologie. Een goed voorbeeld daarvan is de groote schets Een Verbeelding.

Het geschiedende is hier voor den schrijver de op-een-volging der bewegingen van zijn geest, beurtelings bezig met wat daar-buiten hem is èn met wat, dóor dat daar buiten, ìn hem wordt gaande gemaakt.

Het is de geschiedenis van een uur gedachten-leven: hoe de gedachten precies gaan wanneer zij niet met een bepaald onderwerp bezig zijn; hóe de gedachte van den mensch, van den wandelaar met fijnen geest, op een bank gezeten, — wat hij buiten zich ziet en dán weêr wat hij, door het buiten hem geziene opgewekt, binnen zich ziet, tot inhoud heeft.

En dit niet alleen door na elkaâr den alleen door die

---

1) Fragment der Inleiding tot het werk „Gedachten en Verbeeldingen door JAN HOFKER", dat in de maand Maart a. s. verschijnt bij den uitgever S. L. van Looy te Amsterdam. De in dit werk opgenomen stukken en schetsen heeten: Van een klein meisje; — Een teug ruimte; — Rotterdamsche vrouwtjes; — Een verbeelding; — Malle Jetje; — De naaischool; — Treinbeelden; — Onder vreemden; — Serenade; — Gereden; — Zomer; — Winter; — Sensatie; — Wijding; — Uitvaart; — Eene bloem; — Najaar; — Vorst-zonnen; — Zonne-begin; — Ziele-bewegen; — Koediefje; — Filozofie; — Zieke Prins; — Introductie; — Litteratuur; — Ondergangen; — Abnegatie; — Oude benauwingen; — De drie sferen; — Kindersprookjes; — Het behangsel.

verrichtingen — van buiten naar binnen en van binnen naar buiten — verbonden inhoud dier verrichtingen aan te voeren voor des lezers verbeelding; maar op een enkele plaats het gedachten-beweeg, als zoodanig, te noemen en te beschrijven:

»....Toen zetten in de ijlheid van de omgeving de ge-
»dachten uit, rukten van het dwalende oog voort tot de
»verre te-ziene punten; raakten de stad aan in de innigheid
»van een lieve herinnering, tipten in het water — van een
»zwemmer de frissche liefde — en schoven heen langs de
»kronkelpaadjes van het lage achter...."

Dat de inhoud der geestes-verrichtingen telkens tot eenige verbinding heeft die verrichtingen zelve, moet niet zóo begrepen worden, dat de aard van den inhoud niet door een bizonderen toestand van het gemoed voortdurend zoû worden bepaald.

De schrijver geeft alleen het eene tafereel na het andere óm dát zij zich in deze volgorde in zijn gedachten voordoen. Maar hij komt toch juist op dit soort tafereelen, en de tafereelen worden aldus fijn van teekening en kleur, om dat het gemoed in een bizonderen toestand is.

De schrijver is in een zeldzame, levendige, bewogen gemoeds-gesteldheid en gaat nu na wat zich alles aan hem en in hem vertoont.

Dát beschrijft hij, zoo als een ander een landschap of voorval, waar hij zelf niet bij betrokken is, zoû beschrijven.

Naar het uiterlijk de geschiedenis van een uur gedachtenleven, is naar het innerlijk dit werkje dus de af beelding der, zeldzame, edele, fijne, geestes-gesteldheid, wier aard uit de soortelijke mooiheid der voorstellingen blijkt.

De eigenlijke inhoud is daarom de hoedanigheid der voorstellingen.

Het is de daarin bereikte waarde, die de schrijver toont.

In kunst nu, is de hoofdzaak het bereiken van schoonheidswaarden.

Het is daarom, dat het verschil tusschen dit zelf-bespiegelend werk, en werk, waarbij de schrijversgeest geheel in een onderwerp is overgegaan, zonder zich zelf, den eigen geest, te bemerken, zich meer aan de oppervlakte der waardeering voordoet dan waar de over-eenkomst van dezen arbeid met wat de bewerktuiging aangaat wezen-lijk tegen-over-gesteld werk wordt bespeurd.

Laat mij iets lezen met plekken, die mij treffen als iets buitengewoon moois (liefs, fijns). Het komt er dan eerst vervólgens op aan, of die plekken evenredig en zonder tusschenruimte omgeven zijn door andere dergelijke plekken die niet alleen ieder mooi op zich zelf zijn, maar samen nog boven-dien een groot mooi iets zijn.

De plaats, waar de schrijver, in de schets Een verbeelding, door een fijne auto-psychologische wending daartoe komend, het „ontwaken der vreugd" in hem aangeeft, lijkt mij, hoewel nauwelijks, minder »mooi" dan de vele mooye plaatsen, die in de afbeeldingen der meisjes-levens, welke een voor een in zijne herinnering opkomen, worden gevonden: maar in verhouding tot de bekende letterkunde is het alles van zulk een hoedanigheid, dat men een dergelijke bizonder heid niet anders dan in de tweede plaats kan opnoemen.

De mooiste gedeelten in de schets Een Verbeelding zijn:

ten eerste, de beschrijving van de dorpsmeisjes in 't algemeen, overgaand in die van dat éene meisje in 't bizonder, beginnend met de woorden:

»Dan het als iets-nieuws voor den steêmensch zelfde
»kleedijtje van veel meisjes....",

en eindigend:

»....een madonna uit het oûe geloovig-roomsche Italië
»op een duur plaatje";

ten tweede, de passage van de twee Daatje's.

Is in de voorstelling van het meer brooze en treurige

Daatje een kostbaar begrip van meisjes-leven, in de aanduiding der meer blije en lachende Daatje zijn ook stukjes van een onbeschrijfelijk juiste teederheid.

De zeldzame kunst van dezen thans levenden kunstenaar is, voor een deel of in een bepaalden zin, — namelijk in zoo verre als zij de waarheid niet in een als objectief bestaand aangenomen stoffelijke werkelijkheid, maar in de gedachte, meent te vinden, — in wezen verschillend van de kunst, welke een objectief bestaande werkelijkheid wil wedergeven.

Zij behóort echter weêr bíj de laatst bedoelde kunst voor een ander deel of in een anderen zin, in zoo ver namelijk, als zij de waarheid in de opeenvolging of toedracht der gedachte zoekt.

Zoo is de passage over het dorpsmeisje, beginnend met het zien van alle gelijke meisjes en die ongemerkt overgaan in éen type-meisje, zonder echter, dat aanvankelijk éen bepaald meisje zichtbaar wordt — welk zeer belang-rijk gedeelte het mooist wordt in het deeltje betreffende den hals-snoer — om daarna tot een bepaald meisje over te gaan, welk meisje dan allengs tot een »madonna" wordt geïdealiseerd (= tot idee, dus voor hen, voor wie de idee de waarheid is, tot waarheid, gemaakt), — zoo is deze passage onder andere: de afbeelding in spiritueel realisme, — dat is in een opvatting voor welke niet eene objectieve stoffelijke werkelijkheid, maar de gedachte, doch deze realistisch gezien, de waarheid is, — van het geestelijk gebeuren, dat geleidt van de daar gegéven concreete werkelijkheid tot aan de gebeurtenis in den geest van een dier groote schilders uit vroeger tijd, die »madonna's" schilderden.

Dit geestelijk gebeuren, deze gedachten-gang, tusschen de concreete werkelijkheid en hunne »abstractie", had bij deze schilders niet plaats, aangezien zij, van die, sensitief aanwezige, »abstractie" zelve uit, hun werk begonnen.

Deze gedachten-gang kan alleen plaats hebben in hem,

voor wien niet de madonna, namelijk díe geestes-gesteldheid van waar uit de bedoelde schilders hun madonna's schilderden, de waarheid is, maar voor wien de waarheid is, dat zijn gedachten-leven zóo is, dat hij ten slotte tot de madonna als tot de eind-waarheid komt.

Deze eind-waarheid is voor hem niet een hoogere waarheid dan de voorafgaande. Zijn kunst neemt b.v. niet in kracht toe naarmate hij haar nadert en wanneer hij haar bereikt.

Om dat het wezen zijner kunst niet iets anders is dan de toedracht der gedachte als zoodanig zelve. Hij wil niet dan zoo diep, zoo precies, en daardoor dus zoo mooi, mogelijk zeggen, hoe dat denken in hem toegaat. Dat denken is voor hem de waarheid en aangezien het alleen op de intensiteit van dat denken aankomt, verschillen de onderwerpen van dat denken niet in waarde.

Het is uiterst belang-rijk dat bij dezen kunstenaar geschiedt wat bij die schilders zoude geschieden indien zij langs dezen weg tot hun conceptie kwamen; en alleen met dit verschil, dat het bij die schilders dan met geleidelijke verheffing zoude gebeuren, wijl zij een doel zouden naderen, terwijl het in Hofker's kunst zonder toenemende verheffing gebeurt, juist wijl hij van den beginne af aan reeds op de hoogte is, die hij wil, en die, zooals wij zagen, dit toeven, dit zoeken, zelf is.

Als men zich in realistische denk-wijze wil voorstellen wat de relatie is tusschen de gegeven concreete werkelijkheid en zoo eene madonna van een dier oude schilders, vindt men die relatie in de bedoelde passage betreffende de dorpsmeisjes afgebeeld.

Het verschil is dat Hofker aan het einde op een gevoelige wijze — de hoedanigheid der gevoeligheid dezer wijze is het, die zijn werk aan alle beste kunst-werk, dus ook aan dat dier schilders, nabij brengt — het verschil is dat hij, na alle vooraf-gaande notities, noteert de herinnering aan een ekstaze, in welke hij het meisjes-gelaat als »omfloersd licht uitstralend" zag — terwijl die schilders, wat zij in zoo eene

»ekstaze" zagen als het mooiste, als het beste, als het waar-ste, erkennende, alleen dát uitvoerig gingen afbeelden. Zij waren, zij verkeerden in zoo eene »ekstaze" juist zoo als deze tegenwoordige kunstenaar is in díe innigheid van geestelijke gewaarwording, van waar uit hij zijne woorden schrijft.

Deze »ekstaze" leerden zij niet kennen als de ontmoeting van een oogenblik, maar deze was in hun natuur als hun innigst geestes-leven zelf aanwezig, van waaruit zíj arbeidden.

Het verschijnsel »ekstaze", dat Hofker »toen" heeft gekend, dát was voor hen wat voor Hofker de geestesgesteldheid is, die hem zich de ekstaze op deze wijze doet herinneren.

Er is dus één essentiëel onderscheid tusschen die schilders en dezen schrijver, hetgeen natuurlijk in 't minst niet van zelf ook een gradueel onderscheid beduidt.

Zoo wel het verloop zijner gedachte, — het verloop namelijk van wat in hem geschiedt als hij zich innigst denken laat en dat geschieden lijdelijk beschouwt — zoowel het verloop zijner gedachte in dit gedeelte van de schets Een Verbeelding, als eenige gezegden in andere deelen van deze schets en in de schets Van een klein meisje, toonen, dat in deze thans levenden kunstenaar in zekere mate en op zekere wijze aanwezig is een in de latere tijden bijna niet voorkomend gedachten-leven.

Wat de gezegden aangaat, blijkt dit uit de onbeschrijfelijke juistheid in de teederheid, die ik noemde.

Däärdoor blijkt namelijk, — door die felle juistheid däärin — dat — buiten de be-schouwing daarvan door een ander deel van zijn geest om — zijn geest wel weet of vermoedt dat hij hier de waarheid nadert (welke dan dus niet in het op-een-volgend gedachten-leven als zoodanig, zoû zijn).

In het verloop der gedachte in de schets Een Verbeelding — de vele meisjes gezien wordend als één, dan als

éen bepaald, dan als een bepaald »eenig mooi" — bevindt zich de bouw van het madonna-beeld, zoo als dat vier- en vijfhonderd jaar geleden aanwezig was in eenige geesten; hoe zeer ook van den tegen-over-gestelden kant begonnen, op een geheel ander plan en op geheel andere wijze zich voordoend — feitelijk bevindt zich — en in een fijne mooiheid — dát begrip en dát beeld in dit werk.

Een enkele alinea omtrent het boerenmeisje, de passages omtrent de beide Daatje's, uit Een Verbeelding, èn de schets Van een klein meisje, behelzen voorts eenige kleine geestes-bewegingen, — haaltjes, zoû men ze noemen — van zulk een indringende fijne teederheid, — dat het gehálte níet, alléen de stèlling, zoû men zeggen, zoowel van geestes-beweging als van woordelijke uitdrukking, anders zoû moeten zijn om ze de compleete waarde van een deeltje van een of ander der beste van de schilder-stukken uit dien ouden tijd te doen hebben.

Zal ik die deeltjes noemen? Waarom eigenlijk? Als ik ze hier zoo neêr zet, kunt gij er toch niet aan zien wat ik er van bedoel. Zoû ik al kans zien het mechanisme van eenig geestes-leven te toonen, — ik zie die niet om het sublieme te demonstreeren. Het einde van het stukje over den band bloedkraal der boerenmeisjes in Een Verbeelding is zoo iets...; daar, waar de schrijver verklaart waarom het blije en lachende der twee Daatje's op den smallen trottoir-band loopt, is ook zulk een plaats.

Ofschoon het figuurtje der brooze en treurige Daatje al héel mooi is, — geloof ik toch de voorkeur te geven aan het blije en lachende, — niet in het leven maar hier in de kunst, juist omdat in het leven de meer treurige Daatje meer gevoel-opwekkend, meer sympathiek is, maar de auteur er in geslaagd is zijne geestes-houding zoo hoog en zoo innig te doen zijn dat de meer neutrale figuur der lacherige Daatje ook door zijne sympathie werd getroffen.

STAATKUNDIGE KRONIEK.

24 Februari 1907.

Zou het, toen het kabinet-De Meester uit den strijd in de Tweede Kamer versterkt te voorschijn was gekomen, in den oppersten raad der politieke kopstukken reeds besloten zijn, dat generaal Staal aan de overzijde zou vallen?

Er zijn er, die het beweren, maar het is niet aannemelijk. De verslagenheid onder de kampvechters der rechterzijde was na »den nacht van Staal" ongeveinsd. De heer De Savornin Lohman had hun een leelijke kool gestoofd.

Maar onder leiding van den heer Van Löben Sels, den hoofdofficier der artillerie, die evenals zijn collega generaal Van Vlijmen in de Tweede Kamer, uitsluitend aan zijn waardigheid van volksvertegenwoordiger te danken heeft, dat hij de roode generaalsbiezen op zijn pantalon mocht laten hechten, is in ons Hoogerhuis de actie opnieuw begonnen.

Daar gaat het beter. Men is daar in hooger gezelschap. Men heeft daar zoo geen voeling met het volk, dat men vertegenwoordigt. Men heeft daar geen last van zijn kiezers. De uitverkorenen in de Provinciale Staten, de mannen met ouderwetsche hoeden, groene parapluies en stropdassen, die verstand hebben van waterleidingen, polders en hoogheemraden, zij zijn niet zoo wispelturig in de liefde als gewone kiezers. Zij zijn degelijk, trouw, secuur. Er moet al heel wat gebeuren, wanneer zij de zooveel jaren afgevaardigde heeren in Den Haag den bons zullen geven.

Wat trekken »de Staten" zich aan van de landsdefensie? Zij houden zich alleen met waterkeering bezig.

Eigenaardig toch, dat wanneer er sprake is van ontbinding der Eerste Kamer algemeen wordt aangenomen, dat zoo zeker als tweemaal twee vier dezelfde senatoren zullen terugkeeren. Voor het unicum mr. Van Houten alleen wordt een uitzondering gemaakt.

Het kan geen kwaad, dat deze eigenaardigheid van de getrapte verkiezing nog eens praktisch is toegelicht, nu een grondwetsherziening op korter of langer termijn in aantocht is.

Maar wij keeren tot de Eerste Kamer terug.

Er waren er hier, die zich wat schaamden over het Verslag,

dat van dit hooge staatslichaam was uitgegaan. De heer Van Welderen Rengers kwam zijn leedwezen betuigen, dat hij als rapporteur zijn naam eronder had moeten zetten.

De heer 't Hooft, leider naar het schijnt van de antirevolutionairen in de Eerste Kamer, had daartegen niet het minste bezwaar gehad. Wie hem hoort spreken, behoeft dit niet te verwonderen. De heftigheid en luidruchtigheid van dezen afgevaardigde valt in de stemmige, achtbare, hooge vergadering geheel uit den toon.

Het is daar zoo rustig. De president kan het wel slapende af. Zijn werk zou automatisch kunnen geschieden. Hij behoeft nimmer een lid tot de orde te roepen. De roodste is hier de waardige heer Willinge, en de heftigste de heer 't Hooft. Maar ook deze blijft binnen de perken. Het is voornamelijk zijn weinig welluidend spreekorgaan, dat hij niet genoeg spaart.

Maar toch, dat verslag kon geen volksvertegenwoordigend lichaam eer aandoen. De onjuistheden, die er in voorkomen daargelaten; tegenover den Minister van Oorlog wordt een toon aangeslagen, alsof hij in staat van beschuldiging is gesteld. Hij wordt door verschillende citaten uit hetgeen hij mondeling en schriftelijk gepubliceerd heeft met zich zelf in tegenspraak gebracht; twijfel aan zijn goede trouw schemert op elke bladzijde door.

Blijkbaar was ditmaal reeds in dit stuk definitief het vonnis geveld. Een grondige mondelinge behandeling van de technische zijde van het groote vraagpunt ontbrak ten eenenmale. De heer Van Löben Sels, de eenige militaire specialiteit, scheen daartoe niet in staat. Dit had toch nog wel van hem kunnen worden verwacht, al was hij ongeschikt geoordeeld om generaal-majoor te worden. Aan een debat met den minister op dat terrein had men meer gehad dan aan duistere, dreigende toespelingen op diplomatieke verwikkelingen in 1905, die schijnen te zijn uitgevonden om hooge defensie-begrootingen erdoor te jagen.

Van den aanvang af zag het er in de Eerste Kamer voor den Minister Staal en zijn blijvend gedeelte somber uit. Er is daar geen leven. Er is daar geen warmte van overtuigieg, waar het geldt, den nood en drang in het volk te vernemen en tegemoet te komen in wetgeving en bestuur. Het is, alsof in de stootkussens der Provinciale Staten de stem uit het volk der kiezers wordt gesmoord.

Wat het wezen van dat volk eischt in de inrichting onzer weermacht, wat die weermacht sterk moet maken, doordat daarin het volk leeft met zijn eigen karakter, men ziet het in dezen hoogen kring voorbij. Men heeft slechts oog voor uiterlijk vertoon, voor wat schijn van kracht geeft. Men wil van den Hollandschen jongen een ander wezen, een marionet maken. »Suggestie" noemt de heer Vermeulen dit. De soldaat moet niet meer zich zelf, moet geen

mensch meer zijn. Door de muziek, de vliegende vaandels, de schittering van uniformen moet hij zich zelf vergeten er zich in een andere levenssfeer verplaatst wanen.

Zoo stelt men zich het idëaal van een weermacht voor, en dan verbeeldt men zich, dat die sterk zal zijn.

Neem aan, dat in die richting het ideaal te zoeken ware, wie begrijpt niet, dat om het te naderen, om het individu die suggestie bij te brengen, een chronische behandeling van den patient vereischte is? Men behoeft niet te strijden over een eerste-oefeningstijd van 6, 8 of 12 maanden; onder de twee jaren komt men er stellig niet. En indien niet met korte tusschenpoozen de bewerking wordt herhaald, is de suggestie weg en het object onbruikbaar geworden.

Indien dus een stelsel kan worden aanbevolen, dat ofschoon in het afgetrokkene te overwegen, voor ons volk in onze omstandigheden volstrekt onbruikbaar is, dan is het dat van den heer Vermeulen.

Want wanneer bij de toepassing van dat stelsel niet hooge eischen worden gesteld, komt er niets van terecht. Een dergelijke opvoeding van een soldaat kan niet half worden gedaan. Half werk is hier geen werk. Niets is op dit gebied gevaarlijker dan schijn.

Dit was het standpunt, waarvan de Minister van Oorlog in de Eerste Kamer werd bestreden. Hoofdzakelijk althans. Het is door den eersten spreker der katholieken aangegeven; bij hem sloten zijn geestverwanten zich aan, en niemand heeft het weersproken.

Waar de minister met zoodanige tegenstanders te doen had, mocht hij zich niet vleien met de verwachting, dat het gesproken woord hier den indruk zou maken, die hem aan de overzijde de overwinning had doen behalen. Men kan in de volksvertegenwoordiging, en dan nog wel tegenover mannen van zoo gevestigde overtuiging als onze senatoren, niet beginnen met schooltje te houden.

Daarbij kwam nog een tegenstander van zeer eigenaardig karakter, de heer Van Houten. Hij zou liever zijn hand verbranden dan zijn stem geven aan deze begrooting.

Uit dezen mond klonken de woorden van den Romeinschen held niet met dien verheven ernst als in de klassieke oudheid. De heer Van Houten heeft van zijn leven in omstandigheden verkeerd, waar men eerder een verbrande hand zou hebben verwacht.

Het risico van de verbrande hand was verbonden aan een zeer gewaagde verklaring van de militiewet. Het blijvend gedeelte, te weten een maximum van 15000 man (de lichting is 17,500) dat over twee ploegen van 7500 verdeeld, een verlenging van diensttijd heeft van 6 en 4 maanden bij de bereden en onbereden korpsen, kan voor dien verlengden termijn onder de wapenen worden gehouden »tot het verrigten van de daarin (in art. 108) vermelde dienst." (art. 109 militiewet). En art. 108 vermeldt als dien dienst »om in de

eischen van de dienst van het leger, met inbegrip van de kadervorming, te voorzien."

Bij de samenstelling van de wet is als de »eischen van de dienst" nooit iets anders beschouwd dan de inwendige dienst van het leger; dat klopt ook met de gebezigde uitdrukking.

De heer Van Houten echter zegt, met de bedoeling en de toelichting van de wettenmakers niet te doen te hebben. Hij leest alleen wat er staat, en dan verstaat hij onder »de eischen van de dienst" niet anders dan de taak van het leger; dus ook het waken tegen rustverstoring en het bevechten van den vijand.

Aldus zou de minister half overwonnen zijn. Want al konden alle corveeën worden afgeschaft, dan zou het blijvend gedeelte toch moeten blijven voor de oorlogskansen. De heer Van Houten wil het bepaaldelijk behouden voor het handhaven van orde en rust.

Men kan wel aannemen, dat dit laatste argument, al werd het niet door allen even vrijmoedig op den voorgrond gesteld, het zwaarste woog. De Amsterdamsche burgemeester had niet genoeg soldaten bij de hand, meende hij, en de heer Stork had indertijd van den minister Kuyper ook gehoord, dat hij er niet genoeg had naar zijn zin. Dat hebben wij trouwens in 1903 van dien minister ook in de Kamer vernomen. Hij heeft zich echter moeten tevreden stellen met hetgeen hij had.

Het is alleszins verklaarbaar, dat zij, die voor de handhaving der orde verantwoordelijk zijn, liefst een groote troepenmacht, een staand leger, steeds tot hunne beschikking hebben. Maar bij de vaststelling van een weerstelsel doen ook andere eischen zich gelden. Daareven kwam reeds de deugdelijkheid van het leger in den oorlog ter sprake. Ook de druk van financieele en persoonlijke lasten telt mee. En wanneer nu de ondervinding leert, dat zonder staand leger, zonder wintergarnizoenen het risico van ordeverstoring niet te groot is; wanneer een man als de heer De Beaufort in de Tweede Kamer zich beroept op Genève, een stad, vol met anarchisten van de daad, en verklaart, dat daar geen sterveling zich ongerust maakt terwijl er geen enkele soldaat in de kazerne is, dan moet men toch niet aan die bezwaren blijven hangen. Wat in Genève kan, kan hier ook. Maar om dat te hooren toegeven, moet men niet in de Eerste Kamer komen. Daar gevoelt men voor den socialen kant van de zaak te weinig.

Mogelijk kan men ook daarom niet inzien, dat de beslissing over Oorlog een kabinetscrisis tengevolge moest hebben.

Men is in de Eerste Kamer nog altijd op het standpunt, dat ons defensiewezen een zaak is, die alleen den minister van Oorlog aangaat. Het groote voordeel van het thans afgespeelde drama is dit, dat de ver strekkende beteekenis van het militaire vraagstuk is duidelijk geworden.

Bij de formatie van een kabinet gold eertijds de bezetting van de

militaire departementen niet voor overgewichtig. Daarvoor waren altijd wel een paar hoofd-, opper- of vlagofficieren te vinden. Zij stonden erbuiten. De politieke overtuiging, het sociaal inzicht van een militairen Minister was onverschillig.

Bij deze gelegenheid is gebleken, dat voor het huidig kabinet de zaak anders stond. Het militaire vraagstuk werd een van de hoofdpunten van het program. Of men den Minister van Oorlog het vertrouwen opzegde dan wel den Minister van Landbouw om zijn arbeidersverzekering, het waren uitspraken van dezelfde beteekenis voor het geheele kabinet.

De herhaalde betuigingen, in de Eerste Kamer vernomen, dat men er daar anders over dacht, dat men de militaire quaestie isoleerde van het algemeen beleid, dat men in de militaire quaestie niet zag een sociale quaestie; die betuigingen konden voor het Ministerie geen waarde hebben. Juist dat verschil van inzicht is de klove, die partijen gescheiden houdt.

Thans zal het verloop van de zaak leeren, dat het kabinet gelijk had. De belangstelling van het geheele volk heeft zich van ons weerstelsel meester gemaakt. De vakmannen hebben het terrein niet langer voor zich alleen.

Daarmede is de wagen in het goede spoor gebracht. Of de moeilijkheden een bevredigende oplossing zullen vinden is niet langer afhankelijk van het oordeel en de oplossing van meeningsverschil in de militaire wereld. Evenmin van deskundige commissies, die van advies zullen dienen in politieke partijen. De beslechting van de geschillen is in handen van het volk zelf. Zij zullen bij de stembus worden uitgevochten. Welke generaal dan ten slotte aan het gevelde vonnis de deskundige uitvoering zal geven, is een vraag die hare oplossing van zelve vindt.

* * *

Intusschen zitten wij voor het oogenblik met de gebakken peren.

In de vorige Kroniek werd de moeilijkheid aangegeven, waarin wij zouden zijn gekomen, wanneer de Minister van Oorlog in de Tweede Kamer ware gevallen. Daar wilde men wel het blijvend gedeelte behouden, maar keurde toch de bestaande organisatie af. Daarvoor werd niets in de plaats gegeven. »De eenige positieve aanwijzingen, verkregen van de heeren Van Dedem, Talma en De Stuers wezen heen naar het ouderwetsche staande leger, liefst van vrijwilligers. Schoone toekomst!”

Konden deze aanwijzingen niet als ernstig genoeg worden genomen om een leidraad te geven bij de oplossing eener crisis, thans zijn deze denkbeelden door de oppositie der Eerste Kamer overgenomen

en bevestigd. Zij, die den val van het kabinet voor hunne rekening namen hebben hunnerzijds met zooveel woorden een legerstelsel verdedigd, dat zuivere reactie is. Men wil werkelijk terug naar het staande leger. Men zal, in plaats van den diensttijd te verkorten, de miliciens veel langer onder de wapenen moeten houden. Men zal in den winter op verre na niet genoeg hebben aan het blijvend gedeelte, dat thans de wet vergunt onder de wapenen te houden.

Ziedaar hetgeen tegen de maatregelen van den Minister Staal is overgesteld. En nu met ernst en eenstemmigheid door bezadigde mannen in de Eerste Kamer.

Hunne partijen hebben zich onttrokken aan de verantwoordelijkheid, die het uitgebrachte votum hun op de schonders legde. Zij willen niet, omdat zij niet kunnen

Wat nu? Er verluidt, dat het kabinet zich zou offeren en aanblijven. Met of zonder den minister Staal verneemt men niet.

Mocht werkelijk dit de eenige oplossing blijken, dan is dit slechts in één positie denkbaar: dat het kabinet sterker terugkeert voor de volksvertegenwoordiging dan het heenging.

Onmogelijk is die terugkeer in den zin zooals de oppositie der Eerste Kamer bedoelde. Zij meende, dat het kabinet den minister Staal wel kon loslaten, omdat het zijn departement alleen betrof.

Aldus zou morgen De Meester, overmorgen Veegens, dan Van Raalte worden afgeknipt om bij de grondwetsherziening met den minister Rink te eindigen.

Dat is natuurlijk ondenkbaar. Het is hier *to be or not to be.*

Daarvoor dient het Kabinet van de Koningin nieuwen steun te hebben ontvangen, wanneer het zich laat overreden om te blijven. Dan zal duidelijk moeten zijn, dat het is een gevolg van de impotentie dergenen, die de crisis hebben veroorzaakt. Dan zal krachtiger en scherper nog dan tevoren het program van het kabinet moeten worden gehandhaafd.

Dan dient er waarborg te zijn vóór alles, dat het hoofdpunt van het program, de grondwetsherziening, zóó tijdig in behandeling kome, dat, liefst zoo spoedig mogelijk, binnen deze parlementaire periode de beslissing valt,

Mocht dan andermaal het kabinet op de oppositie stuiten, dan heeft men het alles beheerschende politieke vraagpunt als verkiezingsleuze na de Kamerontbinding: de finale oplossing van het kiesrechtvraagstuk.

Laat onder die omstandigheden Dr. Kuyper vrijelijk met de antithese-vlag zwaaien: hij zal er zijn schaapkens niet onder bijeen houden.

H. P. M.

Nieuwe uitgaven van H. J. W. BECHT, 1906:

UIT DE GIS
DOOR
C. P. Brandt van Doorne.
Prijs ingen. *f* **1.90**; geb. *f* **2.50**.

Dwars door het Land van Roosevelt
DOOR
F. M. KNOBEL.
Prijs ingen. *f* **2.90**. Geb. *f* **3.50**.

ULF RAN
naar het Zweedsch van
THOMAS P. KRAG
DOOR
Mej. A. VERSHOOR.
Prijs ingen. *f* **2.25**. Geb. *f* **2.90**.

DWEPERS
Naar het Noorsch
van KNUT HAMSUN,
DOOR
JEANNETTE E. KEYSER.
Prijs ingen. *f* **1.90**. Geb. *f* **2.50**.

SCHETSEN
VAN
SAMUEL FALKLAND.
Tiende Bundel.
Prijs ingen. *f* **2.25**. Geb. *f* **2.90**.

Biecht eener Schuldige
DOOR
SAMUEL FALKLAND
(HERM. HEIJERMANS Jr.)
Prijs ingen. *f* **2.90**. Geb. *f* **3.50**.

DE KROON
naar het Deensch van
LAURIDS BRUUN
DOOR
Mej. M. STOK.
Prijs ingen. *f* **2.40**. Geb. *f* **2.90**.

KARAKTER
naar het Zweedsch van
JACOB KNUDSEN
DOOR
Mej. A. VERSCHOOR.
Prijs ingen. *f* **2.90**. Geb. *f* **3.50**.

Maria Vermeere
DOOR
JAN VAN DER MOER.
Prijs ingen. *f* **2.40**. Geb. *f* **2.90**.

Een Moderne Heilige
naar het Deensch van
CHARLOTTE EILERSGAARD
DOOR
Mevr. D. LOGEMAN—
v. D. WILLIGEN.
Prijs ingen. *f* **2.25**. Geb. *f* **2.90**.

Nieuwe uitgaven van:

SCHELTEMA & HOLKEMA'S BOEKHANDEL te Amsterdam.

KWARTO-UITGAVE van:

Rembrandt's Leven en Kunst

DOOR

JAN VETH.

Met 50 illustraties in den tekst en 50 photogravures naar schilderijen buiten den tekst. Het formaat is 40 × 30 c.M.

Prijs ingenaaid		*f* **22.50**
In linnen	stempelband gebonden, kop verguld	„ **27.50**
In perkamenten	„ „ „ „	„ **36.—**
In kalfslederen	„ „ „ „	„ **39.—**

Het is een telkens wederkeerend genot zóó in het werk van Rembrandt te worden ingewijd. Dat is een wijze van voorstellen en van historie-schrijven, waaraan menig geschiedschrijver van professie een voorbeeld mag nemen.

(MR. J. N. VAN HALL in *De Gids.*)

De talrijke photogravures zijn meesterlijk. *N. Rott. Courant.*

Een Hollandsch boek over Rembrandt, den meester waardig.
Ned. Spectator.

OCTAVO-UITGAVE van:

Rembrandt's Leven en Kunst

DOOR

JAN VETH.

Prijs ingenaaid	*f* **1.75**
Gebonden in linnen stempelband	„ **2.25**

NEGENDE BUNDEL

Verzamelde Opstellen

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

REMBRANDT-BUNDEL.

Prijs ingenaaid	*f* **2.90**
Gebonden in linnen stempelband	„ **3.50**

INHOUD: Het Rembrandt-Feest in 1906. — De kunst van Rembrandt. — Rembrandt's Zelfportret. — De Schilderijen van Rembrandt te St. Petersburg. — Rembrandt te Munchen en te Weenen. — Te Berlijn. — In Rusland. — Wagner te Munchen. — Herman Sudermann. — Als het dag wordt. — Rembrandt I, II en III. — Schetsen van Frans Erens: Pijp en Dienstmeid; Een Partijtje; Uit mijn Dagboek en de Processie; Provincie en de Conferentie. — Sprotje. — Lohengrin-Uitvoering.

De Ministers en Mr. Van Leeuwen.

In het nummer van *De Hollandsche Revue*, dat einde Januari verscheen (No. 1 van den 12den jaargang), komt o. m. voor:

Een uitnemende foto van den Ministerraad, waarop alle Ministers voorkomen, speciaal gemaakt voor DE HOLLANDSCHE REVUE.

Een bizonder lezenswaardige Karakterschets over Mr. VAN LEEUWEN, den Burgemeester van Amsterdam.

Prijs per jaargang f 7.50; per nummer f 1.—.

VINCENT LOOSJES, Uitgever, Haarlem.

P. v. d. MEER. Het Geheime.

(VREEMDE VERHALEN).

f 1.50. — Geb. f 1.90.

De levenstragedie in hare eindelooze variaties ligt ten grondslag aan elk dezer schetsen;.... hij is iemand die iets te zeggen heeft; wat hij zegt, slaat in en boeit..... *De Dordtsche Crt.*; »Vergelding" is het grootste verhaal uit den bundel, en tevens een om diepen indruk na te laten. Het is natuurlijk verteld en misschien daarom van geweldige kracht, WOLFGANG in *De Telegraaf.*

G. VAN HULZEN. Aan Zee.

(ROMAN).

f 0.90. — Geb. f 1.15.

Zooeven verschenen als No. 1 van de serie Moderne Drukken en Herdrukken, de geheele serie 12 nummers van 160 pag. elk voor *f* 9.—, geb. *f* 12.—.

Prospectus wordt gaarne toegezonden.

Uitgaven van MEINDERT BOOGAERDT Jun., Rotterdam.

Maas & Van Suchtelen,
AMSTERDAM.

Nieuwe Uitgaven. – Februari 1907.

Dr. L. E. J. BROUWER, Over de grondslagen der Wiskunde Ing. . . . . *f* 2.90, geb. *f* 3.50

T. M. DOSTOJEFSKEY, Witte Nachten. Bibl. van Russ. Litt. Nr. 3/4 . . . . » 0.70

J. W. GOGOLJ, De Mantel. Bibl. v. Russ. Litt. Nr. 2 . . . » 0.35

Soc.-Techn. Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten: Staatsexploitatie onzer Spoorwegen . . » 1.25

Is. P. DE VOOYS, Pseudo-Marxisme . . . . » 0.25

Aanbevolen nieuwe Romans, zooeven verschenen.

Dievenschool
Roman van SAMUEL GOUDSMIT.
Ingenaaid *f* 2.50; geb. *f* 2.90.
„Dievenschool" is uiterst talentvol werk. *Nederland.*
Boeiend, omdat alles echt en zuiver gevoeld is. *N. R. Ct.*
Er is zooveel goeds en schoons in, dat nieuwe werken van GOUDSMIT met vreugde en blijde verwachting ontvangen zullen worden. *Bred. Ct.*

De Bittere Druppel
door LOUISSE B. B.
Ingenaaid *f* 1.90; geb. *f* 2.50.
Een nieuw boek van de schrijfster van „Janneke en de Pionierster".

Van Jongere Geslachten
Roman door LEO MEERT,
Prijs *f* 1.90; gebonden *f* 2.50.
Een boek van een jongen Vlaming, goed gezien en vlot geschreven.

Van Simpele Menschen
door GUSTAAF D'HONDT.
Ingenaaid *f* 2.50; gebonden *f* 2.90.
Dit boek is goed litterair en boeiend in de voorstelling. *De Ned. Spectator.*

Tusschenspel
Roman door PH. MARCUS.
Ingenaaid *f* 2.50; gebonden *f* 2.90.
Een debuut met veel goeds, een wel zuiver geheel.
N. Rott. Ct.

De „Krach" van Renswoud
Roman door F. DE SINCLAIR.
Ingenaaid *f* 2.50; gebonden *f* 2.90.
Een onderhoudend en boeiend boek.

Asmus Semper's Jeugd
door OTTO ERNST.
Vertaling van Dr. C. D. SAX.
Ingenaaid *f* 2.90; gebonden *f* 3.50.
Een gezond boek.
P. H. HUGENHOLTZ Jr.

De Heilige Roman van ANTONIO FOGAZZARO.
Vertaald door E. J. T.
Ingenaaid *f* 2.90; gebonden *f* 3,50.
Het boek is boeiend van begin tot einde. De verschillende karakters en de doorleefde toestanden zijn meesterlijk geschetst.
De Nederlander,

Uitgaven van VAN HOLKEMA & WARENDORF, Amsterdam.

XIIIe JAARGANG. DEEL II.

DE XXe EEUW

MAANDSCHRIFT VOOR LETTEREN, KUNST, WETENSCHAP EN POLITIEK.

[NIEUWE REEKS VAN HET TWEEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT.]

HOOFDREDACTEUR: L. VAN DEYSSEL.

MEDEWERKERS: Dr. A. ALETRINO, Dr. FRANS BASTIAANSE, JOH. H. BEEN, Dr. J. D. BIERENS DE HAAN, Dr. P. BIERENS DE HAAN, Dr. H. J. BOEKEN, Prof. G. J. P. J. BOLLAND, Dr. P. C. BOUTENS, Prof. Dr. H. BRUGMANS, G. BUSKEN HUËT, RICHARD DE CNEUDT, Mr. F. COENEN Jr., Dr. ALPH. DIEPENBROCK, Prof. Dr. D. VAN EMBDEN, Mr. F. ERENS, F. VAN DER GOES, HERM. HEIJERMANS Jr., W. G. HONDIUS VAN DEN BROEK, G. VAN HULZEN, Dr. D. G. JELGERSMA, Prof. Dr. G. JELGERSMA, JAN KALFF, Prof. Dr. G. W. KERNKAMP, Dr. R. A. KOLLEWIJN, J. DE KOO, J. KOOPMANS, PROSPER VAN LANGENDONCK, Dr. J. H. LEOPOLD, JAC. VAN LOOY, Mr. H. P. MARCHANT, G. H. MARIUS, JOH. DE MEESTER, Mr. S. MULLER Fzn., F. NETSCHER, CHR. NUIJS, EDMOND VAN OFFEL, AUG. PEAUX, ARY PRINS, J. REDDINGIUS, GIZA RITSCHL, P. H. RITTER Jr., HERMAN ROBBERS, NICO VAN SUCHTELEN, STIJN STREUVELS, HERMAN TEIRLINCK, Prof. Dr. A. VERMEYLEN, Dr. JAN VETH, K. VAN DE WOESTIJNE, E. A. * * *

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR SCHELTEMA EN HOLKEMA'S BOEKHANDEL * * * * * MCMVII.

INHOUD.

(April 1907, Afl. 4.) Bladz

Beatrijs	P. C. Boutens	1
De Heilige Tocht (*Vervolg*)	Ary Prins	18
Fijne Fragmenten	Jacob Israël de Haan	27
Tot eene Levenskunst	G. Kapteyn—Muysken	30
Uit het dagboek van een hypochonder	J. Everts Jr.	68
Nederlandsche letterkunde van den tegenwoordigen tijd	L. van Deyssel	107
Buitenlandsch Staatkundig overzicht	Chr. Nuijs	115

(Mei 1907, Afl. 5.) Bladz

Inleiding tot de nieuwe Nijverheidskunst	T. Landré	125
Prof. de Boer over Nietzsche	Dr. A. Diepenbrock	156
Uit het dagboek van een hypochonder (*Slot*)	J. Everts Jr.	167
Napoleon te Rochefort	Dr. P. J. de Bruïne Ploos van Amstel	202
Over hedendaagsche opvoering van Middeleeuwsche drama's	Dr. P. H. van Moerkerken	222
Amsterdam	L. van Deyssel	230
Kleur en licht	L. van Deyssel	243
Staatkundige Kroniek	Mr. H. P. Marchant	249

(Juni 1907, Afl. 6.) Bladz.

Fragmenten uit Shakespeare's Hamlet	Jac. van Looy	257
De Primus	Richard de Cneudt	280
De Hel van Dante	Dr. J. D. Bierens de Haan	318
Portretkunst	Jan Gratama	334
De Heilige Tocht (*Vervolg*)	Ary Prins	354
Van Mander's Schilderboeck	G. H. Marius	359
In Artis	L. van Deyssel	362
Over Impressionisme en Architectuur	L. van Deyssel	368
Buitenlandsch Staatkundig overzicht	Chr. Nuijs	375

BEATRIJS

DOOR

P. C. BOUTENS

Ex voto. Voor Charlie en Elsje.

Dit is van zuster Beatrijs,
Van vóordat zij herboren werd
Als rijzige roos van 't Paradijs
Naast aan Maria's hart.

Die had dat uitverkoren deel
Van blijdschap zonder vlek of scheur,
God lief als lied uit vooglekeel,
Als bloemegeur.

Want geen die vlekloos dragen kan
Door aardsche vreugd en aardsche smart
De zachte lamp van blijdschap dan
De eenvoudigen van hart.

Die scheen door haar kap en witte pij
En 't blank ovaal van haar gelaat,
Als maan doorlicht de wolken sprei —
Men weet niet waar zij staat.

Zij was de jongste der zustren al,
En needrig was haar dienst en werk:
Zij luidde de klok en keerde de hal
En de stille leêge kerk.

En sloot en opende de poort
Met handen teêr voor dag en nacht,
Als haar stille lach en zachte woord
Der menschen harten placht.

En kende alom in dorp en duin
Al kinderoogen diep en klaar
Als in den bonten kloostertuin
De bloemen van het jaar.

En alle vreugd waarlangs zij kwam,
Schoot op als een bloem en bloeide hoog;
En licht was het deel dat ze overnam
Van smart waartoe zij boog.

De anderen zochten Moeders hart
Met vasten vóor en bidden nà,
Dat door heur donkre dal van smart
Zij glimp zond van genâ —

Of zongen met verrukte stem
Van Moeders leed om den veegen Zoon,
En haar blijde pijn in Bethlehem,
En haar glorie voor Gods troon —

Maar of zij vastte of zong of bad,
Haar was of heur leven zelf bewoog
In de straten van Gods lichte stad
En onder Moeders oog.

Zoo was haar doen éen zuivre vreugd:
Een orgel dat speelt zacht en ver
Zijn hymnen aan Maria's deugd:
O Hemels Deur, o Morgenster! —

En eens op een ochtend in den Mei
Ging ze uit waar smart haar blijdschap riep,
Langs akker en blanke huizenrij,
Toen alles sliep.

Het was de tijd als de zonne rein
Opstijgt in de ijle klare koelt,
Als ieder schepsel groot en klein
Gods zuivre goedheid voelt.

En buiten het dorp aan der wegen sprong
Kwam door den morgen haar temoet
Een stem die met den leeuwrik zong,
Een ridder goed.

Haar leek bij d' eersten zonnestraal, —
Zoo eenzaam was het daar, — of een
Der strijdbre heilgen Gods in 't staal
Haar oog verscheen.

Zij kon niet hooren wat hij sprak —
Was het een vraag, was het een groet? —
Het was als zong de wind door den tak:
Ik min u goed.

Als een gouden pijn doorsneed haar hart
Dat lied zoo wreed, dat lied zoo zoet,
Een wonder tusschen vreugd en smart:
Ik min u goed.

Zij keek, maar zag niet zijn glanzen haar
Of de lieflijkheid van zijn rooden mond:
Zij zag in oogen brandend klaar
Smart die zij niet verstond.

En keerde en vluchtte, een angstig kind;
En achter haar floot wreed en zoet
Het wanhoopslied van zon en wind:
Ik min u goed.

Zij bad en zong en werkte dien dag
Als een die spreekt en zich niet verstaat,
En vond geen kracht voor blijdschaps lach
Tot in den avond laat.

Haar bloed bonsde in haar oor en slaap,
En de gouden pijn stak in haar hart
Om het helder oog van den slanken knaap
En zijn ongetrooste smart.

Geen van haar zustren speurde haar leed,
Geen van haar zustren sprak ze ervan,
Omdat die zelve ziet en weet,
Alleen vertroosten kan. —

In de kille hal aan den witten wand
Stond een aloude Lieve-Vrouw
In strakke plooi en steilen stand
Van donker-eiken rouw.

Die was de vertrouwde van Beatrijs,
En alles wat zij deed en dacht,
Verhaalde zij haar in woord en gepeis
Vóor iedren nacht.

Want als zij de poort in den avond sloot,
En de stilte sloot het huis om haar heen,
Had ze, als een kind aan moeders schoot,
Moeder voor zich alleen.

Die hooge mond, die oogen strak
Hadden hun heimlijke innigheên —
Een blik die blonk, een lach die sprak —
Voor Beatrijs alleen.

Dien avond boog ze aan Moeders voet
Uurlang haar brandende gelaat
En bad haar fluisterend: Gegroet,
Die alle leed verstaat....

Wel laafde gebed zich uit liefdes stroom,
Maar haar diepste hart bleef ongerust,
Als het hart van het kind dat in den droom
Zijn doode moeder kust.

Zij rees beschaamd als een schuldig kind,
Als wie voor 't eerst zich en te laat
Op onbewust geluk bezint:
Als het, verbeurd, ontgaat.

Zoo trad zij naar de donkre poort,
Maar sloot die niet gelijk zij placht,
Een witte schaduw gleed zij voort
Onder den hoogen nacht.

Daar lag de stilte hemelwijd
Doortrild van 't weifelhelder licht
Dat maan met bevende armen breidt
Voor 't naakte nachtgezicht.

Alleen een enkele groote ster
Peilde den zuiver vloeibren vreê,
Alleen dreunde achter 't steile ver
Het stadig orgel van de zee.

Toen door haar wondzeer harte sneed
Als een pijl die door de klaarte schoot,
Van een verdoolde meeuw de kreet?
Van ziel in nood?

Smartelijk sloot haar zachte mond;
Zij week door de enge duistre kier
Terug tot waar Maria stond:
Moeder, ik moet van hier.

Zij bond den engen gordel los
Met kruis en kralensnoer;
De volle blanke sleutelbos
Sloeg aan den luiden vloer.

Zij beurde de kap van 't blonde haar,
Dat viel alzijds haar schoudren rond;
Heur open pij, met één gebaar,
Gleed op den grond.

Dat alles leî ze aan Moeders voet,
En als een kind dat troost, zoo teêr,
Glimlachte zij beslist: Ik moet —
Maar ik kom weêr.

Zij stapte naar haar cel en nam
Van 't witte bed de poovre sprei,
Den ouden mantel waarin zij kwam,
En bijna blij

Stond zij nog eens aan Moeders voet:
Vaarwel, Marie gebenedijd —
Maria keek bezorgden groet,
Maar geen verwijt.

Zij ging door de poort en den slapenden tuin,
Zij ging door de schaduwstille laan:
Van duistre kim kwam 't gele duin
Nader naar 't licht der maan.

Zoo toog die zoete Beatrijs,
Rustig en recht als een die weet,
Haar nachtelijke onzeekre reis
Naar 't hart dat om haar leed.

Zij zag niet om, een vlotte schijn
Verdween zij in de duistre pracht
Van 't diep en goudelend gordijn
Der verre nacht. —

Ineens, als viel een ster, zoo stond
De donkre hal vol van verlichte geur:
Maria's oog en wang en mond
Won gloed en kleur.

Zij zette 't Kindeke van haar arm,
Zij sloeg den mantel van om haar leên;
Als een menschkind zoo bloot en arm
Stond zij op 't kille steen.

Zij wrong heur haren gebenedijd
Onder de kap van Beatrijs,
Zij sloeg om heur leden gebenedijd
De pij van Beatrijs.

Zij leî om heur lendnen 't stroeve koord
Met kralensnoer en kruis,
Zij koos den sleutel en sloot de poort
Van 't nachtlijk huis.

Zij gleed door de gang met stillen tred
Als op een verre hemelsche wijs
Naar de enge cel en 't smalle bed
Van zuster Beatrijs. —

Des morgens na de vroege mis
Werd 't klooster luid van vreemde klacht:
Maria wier wil te loven is,
Verliet ons in den nacht.

Heur hooge nis in de hal stond blind,
Heur voetstuk leêg;
Alleen het kleine Christus-kind
Zat daar en zweeg.

Maar niemand klopte aan de poort omniet,
En uit den open torennok
Tampte op zijn tijd heur eender lied
De bronzen klok.

En in den hof van Beatrijs
Kreeg van heur bloemen en zielen veel
Een elk naar eigen oude wijs
Zijn daaglijksch deel.

De zomer guldde 't rijpend graan;
Herfst kleurde 't ooft al goudener;
Van over zee woei winter aan, —
Maar Beatrijs bleef ver.

De nieuwe lente dooide 't ijs, —
Toch, diep en goddelijk geduld,
De taak van zuster Beatrijs
Bleef trouw vervuld. —

Hoe dikwijls wies de jonge maan?
Hoe dikwijls zong zijn zomerlied
De wind door vloed van koorn en blaên? —
Beatrijs wist het niet.

Maar eens, een zonnigen Meiedag,
Wist zij haar wereldsch werk verricht:
Zij rees ter andre reis en zag
Haar nieuwen plicht.

Zij voelde heur hart van vreugde diep
Verzegeld als besloten wel.
Het was of haar Maria riep
Van uit haar oude cel.

Zij ging naar de eiken kist en nam,
Diep onder zijden kostbaarheên,
Haar ouden mantel; als zij kwam,
Zóo ging zij heen.

Zij liep langs weide en klare vliet
Door al de weelde van 't jonge groen;
Zij rustte met den morgen niet
Of in den noen.

De gaarden bloeiden waar zij toog,
Een vogel zong uit zijn bladeren huis;
Zij stond niet stil: haar oor en oog
Was lang al thuis.

De gouden zon ging onder waar
De groote zee moest zijn;
Als in een droom kwam over haar
Elk oudbekend refrein:

Zij zong met bijna stille stem
Van Moeders leed om den veegen Zoon,
Van haar blijde pijn in Bethlehem,
Van haar glorie voor Gods troon....

De maan zwol tot een zachter zon,
Die reisde vredig met haar meê —
Nu stond zij waar het dorp begon,
Nu hoorde zij de zee.

Daar lag haar huis. Een vage schijn
Trad ze uit de duistre pracht
Van 't diep en goudelend gordijn
Der verre nacht.

Recht naar de groote donkre deur
Kwam zij door schaduwstille laan,
Door tuin die sliep, als in zijn geur,
In 't licht der maan.

De sombre poort week open wijd
Bij d' eersten klop. Daar stond
Beatrijs roereloos-gewijd
Met bleeken mond.

Want de hal hing vol van wonder licht
Als rozegeur in puren brand,
Dat straalde van Moeders aangezicht
Op zoldering en wand.

Want de hal was vervuld van licht geluid
Als veler waatren ver gerucht.
Zij hoorde den klank van veêl en luit
Op de doorzongen lucht.

Zoo stond onnoozle Beatrijs
Verheerlijkt met Maria meê.
Eén ademtocht. Der heemlen wijs
Verging in 't lied der zee.

Zij zag hoe Moeder beurde en leid',
Eer licht en lied verzwond,
Heur vingeren gebenedijd
Aan benedijden mond.

Lang gleed de duistre manegloed
Door poort en vensterspleet.
Beatrijs trad naar Moeders voet —
Daar lag haar eigen kleed.

Geen wonder droeg meer wonders schijn:
Heur hart had lang verstaan
Hoe bij God al ons jaren zijn
Minder dan éene maan.

Zij wrong der haren blonde zîj
In de oude huif; zij sloeg
Om leden slank de witte pij
Of zij die gistren droeg.

Zij leî om heur lendnen 't enge koord
Met kralensnoer en kruis.
Zij koos den sleutel en sloot de poort
Van 't nachtlijk huis.

En uurlang neeg ze aan Moeders voet
Geknield op 't kille steen;
Maar wat zij spraken, heeft geen vermoed:
Dat weten zij alleen.

Zij rees en ging, een blank gebed,
De duistre gang die leidt
Naar de enge cel en 't smalle bed,
Als gistren en altijd. —

Des morgens na de vroege mis
Was vreugd en lofzang in de weer:
Maria wier liefde onpeilbaar is,
Kwam uit den hemel weêr.

O stil en stom stond Beatrijs,
Tot Moeder zelf haar tong ontbond.
Zij zong Gods Moeder heur eigen wijs
Die geen verstond.

Geen zuster speurde wat was geschied,
Geen zuster sprak ze ervan,
Omdat die zelve weet en ziet,
Alleen vergeven kan.

Zij bleef de minste der zustren al,
En needrig was haar taak en werk:
Zij luidde de klok en keerde de hal
En de stille leêge kerk.

En sloot en opende de poort
Met handen teêr voor dag en nacht,
Als haar stille lach en zachte woord
Der menschen harten placht.

En kende alom in dorp en duin
Al kinderoogen diep en klaar
Als in den bonten kloostertuin
De bloemen van het jaar.

En alle vreugd waarlangs zij kwam,
Schoot op als een bloem en bloeide hoog;
En licht was het deel dat ze overnam
Van smart waartoe zij boog.

En of zij vastte of zong of bad,
Haar was of heur leven zelf bewoog
In de straten van Gods lichte stad
En onder Moeders oog.

Zoo was haar doen één zuivre vreugd:
Een orgel dat speelt zacht en ver
Zijn hymnen aan Maria's deugd:
O Hemels Deur, o Morgenster! —

Hoe dikwijs wies de jonge maan?
Hoe dikwijls zong zijn zomerlied
De wind door vloed van koorn en blaên? —
Beatrijs wist het niet.

O snel verteert de gouden vlam
De levensolie en de kracht
Der ziel die brandt voor God als lamp
Bij dag en nacht.

Zij doofde en stierf: in stille kerk
Sliep ze in Maria's tijdlijk kleed.
Een andre zuster deed het werk
Dat eens Maria deed.

Doch weinig zonnen stegen, en
Daar kwam een pelgrim moede en grijs,
Die vroeg den laatsten zegen en
Zijn graf naast Beatrijs.

Hij deed zijn sober kort verhaal
Dat telde de jaren van Mei tot Mei,
Voor al de zustren in de zaal.
En toen verstonden zij. —

Dit is de sproke van Beatrijs.
Ik schreef haar uit op weinig blaên
In zulk een klare en simple wijs
Als kinderen verstaan.

Want van al heiligen wier voet
De weiden treedt van hemelsch tijm,
Had niemand met Maria zoet
Zoo teêr geheim —

Maria die woont hoog en stil
Boven der englen prijs en lof,
Die kiest van zielen wie zij wil,
Tot rozen in haren hof —

Die weet hoe schoon karmijnen roos
Verbleeke in 't vuur van felle smart,
Hoe schoon berouw tot purper blooz'
Der blanke rozen hart —

Die zelve leed aan Jezus' voet
Smart die geen heerlijkheid vergeet:
Maria die meest beminnen moet
Al hart dat zwaard doorsneed.

DE HEILIGE TOCHT

DOOR

ARY PRINS.

VII, *(Vervolg).*

Tien dagen duurde het, voordat het gansche heir, met al wat er toe hoorde, in Karmosalen 1) en Galjoten den Bosphorus was over.

Onstuimig nu de drift, die door gebed en prediking werd aangevuurd, om in het Heilige Land te komen, en in hun vromen overmoed veel kruisvaarders trokken weg, voordat het leger was krijgsvaardig.

Dit duurde lang door velerlei bezwaren om mondkost en om oorlogszaken, die uit Byzantium moesten komen. De keizer, die veel had beloofd, zeer langzaam in het geven was.

De ruiters door hem toegezegd, een troep van duizend man, met speren en rondassen, 2) ook nimmer daagden op, maar wel het arme volk vermeerd met pelgrims uit het land der Basken. Zij liepen barrevoets in geitenvellen rond; hun taal door niemand werd verstaan, en zij de vingers kruisten om het doel van hunne reis te toonen.

Het wachten groot misnoegen baarde, doch alles weêr vergeten toen, eenen ochtend vroeg, de tenten werden opgebroken, en het heir allengskens toog in het onbekende land, dat verre rijen heuvelen toonde.

Den eersten dag het weder milde was door frischheid van een bollen wind.

---

1) Kustvaartuigen.

2) Ronde schilden.

De lucht in zonne-tintel-spreiding, die het blauw tot blankheid warmde door strafheid van de stralen, stond achter grillig vliegen van donkere wolk-gevaarten, die lossen bouw van krasse tuimelvormen met zwaren dracht van sneeuwkopkruinen en ook met bressen en ravijnen, waardoor de schijn in blazing schoot.

Wel regen sparig nederjoeg, die deed het stof verdwijnen, maar, als dit was voorbij, de zon, in gulden ruiging, streek over hoogten heen, en over de armey, 1) die in de dalen bleef.

Dan warm-uit brosseerde het wollige bruin der pijen van monniken, die, vooraan, het hoofd in luifelkap verborgen, hun vrome liederen zongen, en hadden in de magere handen een kruis uit hout gesneden.

De wilde zon sloeg koperijnen glans in pantsers en bardeering, 2) waarbij dat coloreerde fel de kleurige praal van edelvrouwen, die fierelijk op heurhakkenei 3) als mannen reden voort.

De glaviën 4) der piekeniers met spitsen alsof vlammen, en schilden die langs schouders hingen door fellen schijn-instrooken blind-schitterden op eens als water door de zon getroffen.

Het laaie licht met wieken sloeg in het volk neer, dat ordeloos kwam achteraan — en luistering in armelijkheid van afgedragen kleedingstukken. Een purpergloed in valig rood; grauw van schamele habijten fluweelig werd als sabelbont, 5) ruig-geel scheen oud brocaat geworden, en kale mantels in de plooien de staatsie van goudlaken hadden. Maar slechts een korte wijle het hulsel was een waan om leven, blij door waan, die als een hemelstraal de ziele gansch doorschoot.

De vreugde der verwachting had zieken doen verrijzen, die, gloed op beenige kaken en koortse-brand in diepe oogen, met zwakke schreden liepen voort, het knokken-lijf in steun op eenen stok.

1) Het leger.
2) Harnas van paarden.
3) Klein paard.
4) Speren.
5) Zwart bont.

Kinderen dansend mede, vroolijk in onschuldigheid; blinden, aan een hand geleid, voor hunne witte oogen een heerlijkheid op aard' in hooge glorie zagen, en alom was gezang, dat met den wind vervloog.

Na al het onnoozele volk, dat was ter dood gedoemd, gekruipsel, bont gekleurd nog op den weg: twee ijselijk verminkten, die, zonder beenen, in schuiving voort op plankjes en op leder, om stompen heen gebonden. Een lamme ook daarbij, die, krachteloos door ingekrompen leden, nauw door de handen voorwaarts kwam.

Ruig de koppen langs den grond bewogen, die monsterlijk van grootte schenen door nasleep van verschrompelheid. De aangezichten grauwden op uit vuil en dierlijk door het lage, met oogen, die als ballen puilden en waarin bloode waanzin lichtte door harigheid, die woestelijk viel.

De monden gaven wel geluid van klagen, maar dan weêr strakken wil vertoonden in vastgenepenheid.

Soms lag een neêr, het gelaat in het warme zand verborgen, die rustte alsof dood, maar op de handen hief zich weêr, die gingen voort als pooten met last van het achterlijf.

Niet lang dit echter duren kon, maar de ridder, die reed achteraan met al zijn vijftig knapen, om het leger daar te dekken, uit louter barmhartigheid de arme creaturen op eenen wagen nederlag, die reeds met krijgstuig was beladen.

Daar leefden zij hun laatste leven in zachte dommeling, waardoor de smarten sneden, en hoorden flauwelijk de vrome klanken, die losse uit de verte waaiden — —

De ridder reed in hoog geluk, want nu de tijd nabij van strijd en van verwinning.

Zijn vrome drift, als vlamme schoon in het hart, doortrilde gansch zijn lijf, en staalde zijn leden. Hij wist hoe sterk zijn kracht, en licht hem was de rusting met al de wapenen, die hij droeg.

Zijn zoekend oog door gleuven in het rond of Saracenen ook te speuren, maar leeg de heuvelen, waarop, in groei van stugge nardus-halmen, de zon liep weg, en wind de stralen sneed.

Zoo reed hij langzaam met zijn troep den ganschen dag

door het lichte-spel, dat vulde de eenzaamheid der onbewoonde streken, en van het leger, ver vooraan, hij hoorde het geluid alsof zwak stadsrumoeren, dat kwam uit stoffigheid, waarin zich schitter-dingen toonden, als door den wind gescheurd.

Toen laag de zon ging staan, en het schaduwen der hoeven zich voor de ruiters strekte, een ander land om hen.

Voor het zachte heuvelen een woester hoog gekomen van rotsen als bouwvalligheden, die rezen donker op. Spitsen schenen oude torens in langzame verbrokkeling. Groen uit het grijs gesteent van harde stekelblaren, en lange draden ook, die neer in slierten alsof haren.

Voor wind nu slaap gekomen. Stilte in den avondgloed, die aan den hemel sloeg naar boven in vurigheid uit kraterrood, waarin dan wolkjes versmolten, en die de hoogten lichtte uit als riffen en gespleten kimmen.

Een enkele boom hoogstrekte uit zijn groene somberheid, die om den zilverstam in dichtheid was gegroeid, bij water, dat al klaterend uit een ravijn kwam vallen in klare koudheid, rood door schijn, en waar bij ruiters knielden neer met ongeduld en gloed in ijzer op hun ruggen, de handen tot een nap bijeen.

Den nacht men daar zou rusten, op veiligen afstand van de hoogten, waar zand zich ver tot vlakten spreidde.

Een vuur werd aangemaakt, en bij de kruisvaarders daarom heen, die zich gereed tot slapen maakten, een kreupel hollebollig staan van afgelegde rustingstukken, die leeg-in-spiegeling verschenen.

Dichtebij geruchten van de paarden door hoeven en gesnuif. Bij laayer branden de koppen zich onrustig keerden, en in den zwoelen donkeren nacht, die als flouwijn zich breidde, de beesten uit in moiren glans, of hettig bruin dat soms zoo fel als sandelrood, waartusschen alsof toovering een blespaard luister-schimde op met warmte van oud ivoir, dat roomigblond geworden.

De ridder zat alleen. Vaal de blauwheid van den rok, die dekte zijnen maliënkolder, en boven-uit den stijven kraag, in ringel-schittering, het gelaat had donkerheid van bleek met levensglans in de diepe oogen.

Hij waakte met zijn wachters, die rezen in het rond als grauwe beelden uit de vlakte, en hoorde naar geluiden, die zwierven in den nacht. Soms leek het of gesluip was om de mannen heen; een schreeuw ook wel van boven, waar zwarte vlerken scheerden weg — maar onraad niet te speuren, en verre voor zich uit, waar was het groote heir, de ridder breede lichting zag als van een stad, die zonder muren....

Toen kwam de maan in bloedcouleur naar boven, en hing in sluyer-walen aan lichte hemeling, die wittelijk zonder sterren was.

Een huiverschijn van rood de aarde lichtte glomelijk uit met somberen stand der rotsgevaarten, die mossigheid-in-gloeyen toonden.

De ridder nu in slaap gezonken, lag als zijn ruiters neêr, en maan in rossig dwalen, den waan van vuur op pantsers bracht.

Uit monden moede woorden klonken. Een arm ging op, en sloeg in lucht door krijg in droom gevoerd, en de ridder scheen wel dood, zoo stille was zijn lijf. Zijn mond was stijf gesloten, maar de slaap in hem slechts sluijering, die zoo doorzichtig voor zijn geest, dat al wat om hem was in dwalen voor zijn oogen stond.

En eensklaps was hij op door het hooren van een ver gerucht. Hij zag de maan niet meer, de ochtend vaalde aan en alles nog in ruste.

Maar toen hij greep zijn zwaard, in zekerheid dat kwam gevaar, alsof het was een steenen kloot, die uit een bleyde werd geschoten, een bekkeneel 1)-om-Kristenhoofd, dat grauwelijk en zonder oogen, sloeg voor zijn voeten neer met staal-glans in de kap, waaruit nog zwierden bloede-haren.

Als stormklok zijn stem de rustenden deed rijzen, die eerst verbaasd nog zagen rond, en luielijk door slaap zich rekten naar hun wapenen.

Haastig echter werd hun doen, want windesnel de dood met groot rumoer uit schaduw-van-de-hoogten kwam in het lichte-spreidend dagen.

De ridder, die met eenen sprong was in het zaâl gezeten, en had zijn essenspeer, die was vijf ellen lang van zijnen

1) Helm.

knaap gegrepen, zag in het ochtend-helderen zeer wonderlijk de drommen naderen van Saracenen, die te paard, met zwaai van groenen vlag vooraan.

Nog schimmig zij door het halve licht, was vreemd het zware dompe slaan der hoeven in het zand.

Hoog, door het staan in breede bogels, 1) de armen uit in spokigheid met zwaai van kromme zwaarden en even-scherp flitsen, dat rilde door het licht.

Van schouders bleekte doek in wapperen, ook zilvering van brigandijnen, 2) en bontheid was om hoofden, die, bruin en donkerder getaand, al duidelijk verschenen met wittig rollen van de oogen.

De ridder voelde eenen pijl, die op zijn helm stootte af met harden tik in het hoofd. Een siddering doorschoot zijn lijf en duisterde zijn oogen.

Hij hief zich nu in het zaâl, de speer vooruit op lendenhoogte, en machtig riep hij uit met stem die naar de rotsen rolde: »Dieu le veult. Montjoie, Saint Denis!"

Als stormram zijn bruisend paard een opening in rijen maakte. De speer, door schilden en door lijven, zich kromde tot een boog, en voortgedreven in zijn hand-van-ijzer-wel in ijzer, in splintering als mast, door kracht van storm gebroken.

Voorover door het plotseling weerstand missen zijn hoofd de manen raakte. Snel op hij willen, maar om zijn halsberch 3) was een greep als van metalen klauw, die boog de ringen in. Zijn hoofd in donkerheid gesloten te bersten scheen; het opgekropte bloed deed zijne slapen zwellen.

In licht, dat flauwer, door de gleuve, voor zijne troebele oogen een groene doek met goud in draad doorstikt, die om een warm-bruinen kop, heel dichtebij, met ebbentanden bloot door lach van wreed genoegen.

Dit even zien in het komen van geduizel, maar door een zijsprong van zijn hengst, de nagels van den kraag afkrasten.

De ridder op uit de benauwing. Bloed tintelde door heel

1) Stijgbeugel.
2) Lichte maliënkolders.
3) Ringkraag.

zijn lijf en sterreling danste voor de gleuve, maar de levensheldering ontoomig wraak-verlangen bracht.

Hij zag een arm met seisgeblink opdreigen naar zijn hoofd, doch bukkend in een greep, met overhang van het lijf, zijn linkerhand schroef-draaide om den pols, die stak uit wijde mouw.

Een klievend gillen uit den mond, zooeven nog hoogmoedig; het kromzwaard uit de vingers gleed, en de afgebroken schacht, den ridder niet ontvallen, door hem als knods gebruikt, verpletterde het tulband-hoofd.

Het lijk, in witte stoffen, afbuitelde van den schabrak, die was een pantervel, alsof een volle baal in het zand ter nederplofte.

Maar nauwelijks weêr rechtop gezeten, de ridder werd op nieuw bedreigd, en zijne vuist, als moker door den gantelet, 1) te morzel sloeg een lage glibber-gele tronie, die over paardenkop gebogen waarlangs hing schittering. Een priem, die had de dood doen dwalen, aan dorre hand ontviel.

Een leegte nu was om den ridder heen gekomen, die had de vrees gemaakt. Alsof na hard geloop, hij ademde heel zwaar, en in beweeg het maliënlijf, dat roestig-rood door bloed geworden. En met een trotsch geluk hij zat in evenloomheid neer, die zwaar zijn voeten maakte. Zijn oogen echter, als gevangen, zwerf-loerden door de spleten heen.

Hoog lichte-rein de lucht geworden, waarin, alsof het eerste daghet, de zon, die boven kimme was, in krans zijn gulden stralen schoot.

Een zonne-blijheid aan het verschijnen; de rotsen warmgrauwden rijk, en het zand had goudstof-schijn, waardat geen donkere plekken waren.

De krijgsgeluiden wreed verstoorden de warme eenzaamheid, en als een stilte kwam, slechts van één oogenblik, gesnor van pijlen was te hooren, als zoemden zomer-beesten rond.

Een dolle warreling het was, in duistering door zandgestuif, van menschen en van beesten.

---

1) IJzeren handschoen.

Rustingen in rusteloosheid zonne-bronsden uit al tusschen kemelharen stoffen, die zemelwit met pekkig bruin gestreep in zwier om donkere mannen, schuinop of hangend aan hun paarden in aanval of verdediging. Molblauw, olivengroen of rood was als pompoenen om hun hoofden, waar boven zwaarden kruisten speren, en de doornigheid van brandereelen 1) sloeg helm-hoofden in, die op de stijve rompen als met geledingen bewogen.

Er was een woest gehinnik. Paarden scheurden vleesch van lijven, en schuim uit bekken op den grond als vlokken van de zee door storm op strand geworpen.

Van tusschen pooten kwam gekreun, en menschen kropen onder uit met vaalheid om de strakke oogen en slakkespoor van bloed.

Een donker paard met lamgestoken achterlijf terzijde zat, als hond rechtop, en krabde in het zand met onbeslagen hoeven. Zijn groote oogen, menschen-droef, al wazig door den dood, ter zijde naar den ruiter zagen, die lag het hoofd, in bloed gesluijerd, naar achteren genikt, met spitsen zwarten baard in krullingen naar boven, en de armen uitgestrekt, alsof hij, ongeloovige, was op het kruis geslagen.

Terug de Kristenen moesten, zooveel de Saracenen waren.

Nu trok de ridder het tweehands zwaard, dat hij met ééne arm kon voeren, en weer zijn wapen kreet »Montjoie, Saint Denis!"

Een moriaan te voet toen danste voor hem op met aschedorrigheid van lange pezige beenen, en de zonne-schaduw op het zand wrong, van het zwart, in blauw gestrek, voor het rood van zijn sandalen neêr.

Citronengeel van doek, dat goud waar zonnestrijking was, om het olie-zwarte lijf en liet de sterke armen bloot, die echter dunne waren, en waarom breede ringen blonken.

Zijn mond in open lach, van oor tot oor, den platten neus verwijdde, toen zijne speer met haken zooals aan een harpoen, schoot naar het kruis op borst — maar het was een ijdel pogen. De ridder deinde even, toen hard voorover boog, en

1) Morgensterren.

neer de kling, die scheen door snelheid breeder, en deelde het kaal geschoren hoofd als rijpe, zwarte vrucht, waar uit het purper sap ontvlood.

De ridder niet bleef staan. De lange radersporen hard dreven voort zijn hengst, die bloed en zweet liet lekken, en met een sprong was over het vale lijk.

In woed' door het verzet gekomen, zijn tanden in den helm knarsten, en strak in wil en wezen, het druipend zwaard omhoog, hij holde in het krijgsgewoel.

Maar dompe slagen klonken, die boven alles uit, en van de hoogten kwamen, waardat een krijgstrommel werd geroerd als teeken voor de Saracenen, die snel hun paarden keerden, en weg in wilde vlucht.

In verte nadering van krijgsgejuich, en vaantjes kwamen hoog in zon, die roode kruisen hadden.

(Wordt vervolgd).

FIJNE FRAGMENTEN

DOOR

JACOB ISRAËL DE HAAN.

I.

ZONNEWENDERS.

Voor: Max de Haan.

Wij hebben zwart-blanke zaaiertjes van zonnewenders wat al te laat uitgezet. Nu met herfstigen nazomer brengen ze onzen stads-tuin een laten bloei. Paarse clematis langs stijlen van 't huis windende, heeft sterkste momenten gehad. Met wat sterfbare bloemen van verduisterd paars, klemt hij ontzomerd, bedroevend. Zie je wel, rond en rond het houten hekje, ontkleurt zich de oostindische kers nu ook. Wat heeft die zijn open-gekelkte bloemetjes gehad, als brandend-oranjene lampen, en die schenen door dunne avendschemer teer-tintig, als hun ronde bladeren zwart beduisterden met den voor-nacht.

Er is dood van bloemen in de lucht, je voelt het wel, mijn jongen.

Maar niet dood voor sterke zonnewenders. Sta eens midden in hun stevig perk. Ze rijzen met stijlen als stammen. En ze hebben bloemen als bloemenbossen van glinster-geel en zwart. Die hangen hoog over je hoofd.

Als je nu naar blauw-blanke lucht kijkt, dan zie je die dun-geel overspannen met licht. Maar het is fijnder dan licht, en je ziet het haast niet.

II.

HET BEELDJE.

Voor: Henri Borel.

Schoonheid is de vriendschap van mijn ziel. O, ik heb mooie dingen zoo lief, die heb ik zoo lief. Op heden heb ik wonderschoon een beeldje met mij. Dat staat vóór het stille na-middaglicht; onbewogen schijn vlakt er stil, niet-scherp, achter. Bruin van hout is het besneden. En wat moet dit van verre gekomen zijn, uit ver land, van eenen verren tijd. Stille bewerking van jaar en dag heeft zijn wel-gevormd hout, oud en zoo fijn gemaakt. Het staat in hout gebootst, alsof hout donkerbrons-goud was.

Zie het goed. Onder het opgeschorte mantelkleed staan fijne voeten stil-geschreden. Hoe wuiven zijn kleeren op wind, en die is er niet. Het houten hoofdje neigt, als was het ons genegen. Dun-lichte oogen stil.

Maar alderschoonst is gebaar van wijze rechterhand. Ik heb het beeldje zóó gezet, dat zijn gebaar zuiver-gezien, tegen stoorelooze spanning van den middag staat. Oogen zien het ontroerd, rillend. Dun-slank vingertje fijn-geheven, van eenen mensch, die wel weet, en die wel waarschuwt. Dát wonderbaarst.

Ik kan het wijze gebaar zien, en zonder, dat ik beeldegie zelf zie. Er is een gevoel in mijn oogen, dat het gevoel is van dit zuivere gebaar. Ik heb het zoo lief, ik heb dat beeldje zoo lief.

* * *

Ik weet niets van den man, die het beeldje gemaakt heeft, niets van zijn levensbewegingen en van zijn beruste dood. Zijn ziel is uitgezucht en héén-gegleden in wijde deining van wereld-ziel, zoo als een uitgevloede rivier zich berust, en water neer-vlakt in eindeloos-geruste deining der zee.

Door schoonheid ben ik diep-bewogen en ik denk nu dit: »Wie glorie wil, zal geen glorie vinden, maar wie niet begeert, die zal vinden tot de vermogens van zijn ziel."

Weet-je, het windlooze middaglicht spant zoo schoon en stil, tegen zijn dunne schijn, beeldt mijn beeldje zoo vast en klaar zijn wijs gebaar.

Ik wenschte, dat ik niets meer begeerende was.

TOT EENE LEVENSKUNST

DOOR

G. KAPTEYN-MUYSKEN.

»Ils n'avaient pas trouvé la formule de leur sensation." MAX MÜLLER.

»Nul main ne nous dirige, nul oeil ne voit pour »nous; le gouvernail est brisé depuis longtemps »ou plutôt il n'y en a jamais eu, il est à faire, »c'est une grande tâche, et c'est notre tâche."
JEAN MARIE GUYAU.

»In the later part of last Century we looked »upon Creation as a proces of Machinery; to »day we look upon it as an Art."
EDWARD CARPENTER.

Een groot Verlangen gaat door onzen tijd; een Verlangen naar vaststelling, naar juiste formuleering der nieuwe geestelijke steunpunten, welke zijn af te leiden uit den sterken ontwikkelingsgang van het menschelijk voelen en denken der laatste eeuw.

Deze drang naar bevestiging van nieuwe idealen, levenswaarden, deze drang tot opbouw is het eigenaardig erfdeel der jongste generatie. Het is het probleem der problemen, dat in elk ander probleem opduikt; het is de vraag der vragen, die den denkenden mensch ontrusten; het is het centraal belangpunt, waaromheen alle andere belangen zich scharen.

Noem het wat ge wilt: religie, levensleer, ethiek, (in elk dier benamingen schuilt iets van datgene waarnaar gezocht wordt), maar begrijp, dat waar het om gaat, het Allerhoogste, het Heiligst is wat de mensch kan bezitten: de eeuwige

welbron, waaruit zijn levenskracht ontspringt, de geestelijke grondslag van het voelen en denken, dat hem tot handelen zal aansporen.

Naast de worsteling tot regeling, tot beheersching van de materieele toestanden, plaatst zich in steeds bepaalder vormen, de worsteling om regeling, verheffing van geestelijk leven; naast den ekonomischen strijd, de strijd om eene levensbeschouwing.

De natuur, de werkelijkheid moet haren grooten idealen, zoowel als materieelen rijkdom worden afgedwongen.

De pre-occupatie met de physische takken van wetenschap was slechts de natuurlijke inleiding voor de eeuwig terugkeerende geestelijke conflicten en vragen. Aangezet door den aanhoudenden groei der behoeften, verscherpte het menschelijk intellekt zich in de 19de eeuw op ongekende wijze, en werd door deze geaccentueerde scherpzinnigheid en vindingrijkheid eene chaotische massa van stoffelijk en geestelijk materiaal ontbonden, dat, zonder redelijk-zedelijke aanwending eerder dreigt de wereld tot een hel, dan tot een paradijs te maken.

Althans dit is de gewaarwording van hen, die noch door de zinnelijke streeling van een verfijnd materialisme bevangen, noch door het optimisme der grofsmeden van toekomst-utopiën verblind, het vele leelijke en gevaarlijke in de moderne wereld pijnlijk gewaarworden.

Dat het begin der 20ste eeuw iets heel anders heeft gebracht, dan het einde der 19de zich had voorgespiegeld, daarvan geeft wel dagelijks de heftige re-aktie, die opnieuw de volken met dwang omklemt, een sprekend bewijs, en dat dit feit tot inkeer stemt en tot een weder opnieuw stellen en onderzoeken der problemen en motieven, die de voorwaarts stuwende stroomingen beheerschen, spreekt van zelf.

Want, niet waar? logischer en ook hoopvoller is het vermoeden, dat de oorzaken van dezen plotselingen, heftigen terugslag te zoeken zijn eerder in een te kort, eene onvolledigheid van inzicht en streven bij de vooruitdringenden zelve, dan in eene buitengewone levensvatbaarheid der beginselen der re-aktie.

De eigenlijke moeielijkheid, het zwaartepunt van verweer ligt daarom niet langer hoofdzakelijk in de direkte bestrijding van kerkelijke orthodoxie en politiek conservatisme; zij is verschoven naar het eigen terrein der voorwaarts bewegingen, waar de strijd om eene levensbeschouwing is ontbrand, waar de taak dringt eener Opbouw van affirmatieve Ideeën en Idealen tot vasten grondslag, tot hechten steun van het zich transformeerend leven van individu en maatschappij.

In deze zienswijze vermoede men geen aanklacht; zij is eenvoudig het constateeren van een feit, dat zich opdringt, vooral aan hen, in wier ziel de voorwaartsleuze het diepst is vastgeklonken.

Zij beduidt een zich rekenschap geven van de moeiten en gevaren eigen aan elk overgangstijdperk, een begrijpen der oorzaken eener décadence, die den noodzakelijken doorgang vormt tot eene periode van vernieuwde stijging van bestaan.

Het belang der Negatie, der bestrijding van zich uitlevende geloovingen, van het verleden, treedt terug voor de diepgevoelde behoefte aan rustige overweging, aan Affirmatie der zich ontwikkelende levens-vatbare toekomst-waarden.

En deze Affirmatie, die is: een taak van erkenning, onderscheiding, waardeering van nieuwe levensbeginselen en vormen, eischt bijzondere aandacht en toewijding. Immers voor elk geslacht nemen de moeielijkheden van dezen arbeid toe door het steeds aangroeien van materiaal en eene, daarmede gepaard gaande gecompliceerdheid der problemen.

Bovendien heeft eene overheersching der natuurwetenschap in uitsluitend physische richting een ledig gelaten, dat moet worden aangevuld; een ledig, dat voor de menschelijke natuur op den duur ondragelijk is, en waarvan de aanvulling eene levenskwestie blijkt voor elke verdere poging tot bevrijding.

Het geldt hier eene veelzijdiger interpretatie der natuur, der levensverschijnselen in hun geheel, dan de z.g.n. exacte wetenschap tot nog toe heeft gegeven; het geldt den strijd voor het recht van bestaan, het even zoo goed natuurfeit zijn, de waarachtigheid der ontastbare, ongeziene werkingen, naast

de tastbare en zichtbare, van het psychisch-geestelijk, naast het physisch-mechanisch gebeuren.

Het naturalisme in zijn eerst onstuimig optreden, een weldadig zuiverings-proces van boven-natuurlijke, ideologische waanvoorstellingen, verloor al spoedig zijne betoovering door gebrek aan aandacht en begrip voor de psychisch-geestelijke natuurfeiten.

Het is deze beperking van gezichtseinder, dat weinig of geen acht slaan op de faktoren en krachten, die juist mensch en menschelijke samenleving, als zoodanig typeeren, die den modernen fijnvoeler en dóór-denker ondragelijk is geworden.

De dwaling dezer eenzijdigheid bleef niet bepaald tot wetenschappelijk gebied. Letteren en kunst ondergingen denzelfden invloed. Ginds de hartstocht, voor het physisch-stoffelijk gebeuren, voor mechanika en techniek, hier een culte van klank en vorm met vooral weinig gedachte-ballast, een uiterste van »l'art pour l'art"; of een brutaal vooraanschuiven der leelijkste werkelijkheid in eenzijdige verlichting. Re-ageerend daartegen een terugval in allerlei waan van valsche ideologie, een mystiekerig doen, theosofisch of spiritistisch met gebaar van profetische verkondiging, dat op niets uitliep. Van alle kanten een soort fatalisme met zijn gif van zwaarmoedigheid en onmacht, totdat langzamerhand door den chaos van meeningen zich doorwrong een vollediger natuurbegrip, dat, de psychisch-geestelijke energieën trekkend binnen den kring zijner observatie, tot erkenning kwam eener natuurlijke, innerlijke (im-manente) sfeer van invloed, die aan het Leven zijn hoogste beteekenis en waarde zou kunnen geven, als een wordend iets, met eigen macht-faktoren tot zelf-bevrijding en zelf-formatie.

Aldus gezien, in het geheel van natuurlijke beweging en wording, als eene veelvoudige eenheid toegankelijk voor innerlijke waarneming en ervaring, voor het eerst ontdaan van boven-menschelijke ver-afheid, opent zich ook voor de psychisch-geestelijke zijde van het bestaan, een verschiet van mogelijkheden, van ontwikkeling, waarvan de beteekenis, die

der boven-natuurlijke goden en geesten van een primitief voorstellingsvermogen, in invloed verre overtreft.

Deze erkenning der psychisch-geestelijke elementen, der onzichtbare werkingen, verhoudingen, banden, als innerlijke macht-faktoren, deze idée der Immanenz, is uitgangspunt eener levensbeschouwing, die, in overeenstemming met het ontwikkeld tijds-bewustzijn, Herleving belooft, op nieuw bezieling van al die hoogste manifestaties van menschelijk voelen en denken, die elk op hunne wijze in religie, kunst, moraal hunne uitdrukking vinden. En het is deze aanname eener psychisch-geestelijke evolutie, naast en mèt de physisch-materieele evolutie, (want zoo luidt de eigenlijke beteekenis van bovengenoemde Immanenz) die aanvulling belooft van het ontbrekende, van dat, wat in den materialistisch-mechanischen uitleg niet tot zijn recht was gekomen.

In de plaats eener overdreven natuur-vereering, nog zonder recht bewustzijn van het eigenlijk samenstel eener natuur die het Al der verschijnselen en daarmede de meest-tegenstrijdige elementen bevat, is langzamerheid ontwaakt het besef: dat de natuur in vele harer meest elementaire, primaire krachten en neigingen blind is, en dat zij eerst in den mensch door diens hoogste zelf, diens edelste vermogens zich kan ontworstelen aan de invloeden, welke het leven bedreigen en te gronde richten, in plaats van het te beschermen en de gelegenheid te geven tot hoogste ontwikkeling.

Een juister natuurbeschouwing, die alle ideeële faktoren binnen den cirkel weet van natuurlijk gebeuren en hen in dezen zin binnen het gebied harer waarneming trekt, voert op tot de eigenlijke idée der kultuur, die is: de mogelijkheid van overwinning der lagere levens-uitingen en vormen door hoogere en meer volkomene.

En het is om deze kultuur, om deze hoogere graad van menschelijkheid, dat het te doen is. Alleen uit haar kan geboren worden en volgroeien de echte Levenskunst, die zal zijn de natuurlijke religie, de on-bekrompen, on-gedwongen moraal.

* * *

Evenmin als de uitsluitende aandacht gewijd aan physische wetenschap bevrediging bracht, omdat gevoeld werd, dat een groot stuk realiteit, en dat wel van hoogste waarde, werd voorbij gezien, evenmin kan een uitsluitend op den voorgrond stellen van ekonomische, sociale belangen op den duur terug dringen het probleem der persoonlijke, geestelijk-zedelijke verheffing, dat, met dat der maatschappelijke hervorming onafscheidelijk is verbonden.

Het historisch materialisme, even als de uitsluitend physisch natuurwetenschappelijke methode uit welke het geboren is, van buitengewoon nut tegenover verouderde, theologische en ideologische waan-voorstellingen, van onbetwistbaar belang, waar het de waarheid in het licht stelt van de afhankelijkheid van den mensch en van alle kultuur, van uiterlijke omstandigheden, van ekonomische verhoudingen, van de inrichting en regeling van den menschelijken arbeid, als eenige betrouwbare bodem voor elke hoogere opbloei van menschelijk bestaan, dwaalt alleen dàn, wanneer het beweert, dat deze opbloei niet evenzeer vereischt aandacht, toewijding, strijd, inspanning om mèt en naast de sociale transformatie mede te gaan, haar te versnellen, te steunen en te bevestigen.

De bewering, dat de geestelijke bevrijding van zelve de ekonomische op den voet zal volgen, als de bloem uit de knop zal opschieten, is wat al te optimistisch, bovendien wetenschappelijk onjuist; niets wordt om niets verkregen in het menschenrijk, dat van planten en dierenrijk zich juist specifiek onderscheidt door het vermogen van geestelijke inspanning en zelf-beweging, d. w. z. door den invloed, dien het door zijne immanente vermogens van gevoel, gedachte, bewustzijn kortom, kan uitoefenen op den gang zijner lotgevallen.

De strijd om verheffing eener klasse, de worsteling om ekonomische en sociale gerechtigheid, zeer zeker in zich zelve reeds een daad van hoogste zedelijkheid, maakt echter niet overbodig eene bijzondere, meer direkte aandacht voor den strijd om verder geestelijke bewustwording, voor eene zich doorzettende psychisch-geestelijke emancipatie.

Het is dunkt mij integendeel duidelijk, dat de groote taak

van onzen tijd is: eene tweeledige, dat beide bovengenoemde belangen onafscheidelijk verbonden, jà elkanders voorwaarde zijn. Hoe kan de theorie van „laissez-aller", reeds lang overwonnen op maatschappelijk gebied, nog verondersteld worden bruikbaar te zijn voor geestelijke conflikten en problemen? De kracht der zichtbare, uiterlijke gegevens en werkingen te stellen boven die der innerlijke, onzichtbare krachten, of omgekeerd, was altijd de dwaling van twee uiterste richtingen, die sedert onheuchelijke tijden het menschenbrein verwarden.

Trouwens het is een gewoon verschijnsel, dat de eene generatie, de eenzijdigheden en overdrijvingen door eene vorige begaan, heeft goed te maken door een juister in verband beschouwen der dingen, door een gerijpt oordeel en verruimd inzicht.

Zooals Bernard Shaw, de bekende socialist en scherpzinnige litterator onlangs zeer raak opmerkte: „Darwin was jumped on because he took mind away from the Universe and gave an explanation that was mindless. The young people of the day are too Emersonian to receive Darwin as we did. People have used Darwin to get rid of an abominable religion, and gone on to Emerson."

In deze opmerking van den satyrieken, maar bijzonder scherp oordeelenden Ier, die voor alle ploblemen van den dag een uiterst gevoelig perceptie vermogen bezit, ligt de kern der waarheid om welke het ons te doen is.

Darwin de bioloog bij uitnemendheid, de redder uit een moeras van verwarrend bijgeloof, stelde den natuurwetenschappelijken uitleg der dingen, in plaats der mythologisch-theologische duiding.

Voor elk waarlijk modern denkend mensch is de erkenning van Darwin's verdiensten van zelf sprekend. De innerlijke psyche der menschheid, een wereld van gevoel, verbeelding, geest werd echter door dezen genialen natuuronderzoeker nog weinig aangeraakt; zij verdween zelfs min of meer onder de opeenstapeling der nieuw gevonden physische wetten en feiten

Trouwens één enkele persoonlijkheid kan niet in alle richtingen met zijne onderzoekingen doordringen, licht werpen overal; zelfs niet verschillende personen eener zelfde tijds-

periode zijn hiertoe in staat. De arbeid van vóórlichting, van opheldering, van bevrijding is een reusachtige, eene zeer samengestelde taak, die alleen gemeenschappelijk en in verschillende stadieën volbracht kan worden. Van daar ook het ontoereikende van elke leer, die zich steunt op ééne persoonlijkheid als speciaal en absoluut verkondiger der waarheid.

Psychologisch berust deze telkens terugkeerende neiging op eene soortgelijke behoefte, als die der primitieve rassen aan goden en wonderen. Voor het modern inzicht echter, dat met eene steeds toenemende complexiteit van verschijnselen te doen heeft, dat zelfs steeds sensitiever en kritischer wordt, verdwijnt meer en meer de mogelijkheid, dat één enkel menschelijk brein het geheel der natuurverschijnselen kan beheerschen.

Bovendien, is het veroorloofd, terwijl alles heenwijst naar Demokratie in regeling van uiterlijke zaken, in het rijk van den geest, Auto-cratie, het woord van één alleen, als evangelie te doen gelden? Is niet de tijd voorbij der autoritaire openbaring?

Opvallend is de inconsequentie, het conservatisme, dat er in ligt voor verlichte, vooruitstrevende partijen, hun gansche geloof vast te knoopen aan één naam, hun heil te zoeken in één, liefst nog tot dogma verengde theorie.

Is het niet oneindig logischer aan te nemen, dat het zoeken naar waarheid, naar interpretatie van het gansche Zijn, de taak is eener zeer uitgebreide co-operatie van verschillende, daartoe begaafde persoonlijkheden, in verschillende volken en generaties?

Is niet de synthese veel meer geeigend dan het Dogma, voor eene menschheid, die een zekere trap van ontwikkeling heeft bereikt? En wel eene synthese gevormd zonder vooroordeel, uit gegevens van verleden, heden en toekomst, dus op eene wijze tot stand gekomen, die recht laat wedervaren aan de wet der continuïteit, die de idée der evolutie beheerscht.

De wetenschappelijke methode toch veronderstelt in de eerste plaats eene verruiming van blik, welke naast het zich steeds openend perspektief van nieuwe gegevens, ziet de

stabiele faktoren, de eeuwigheidsmomenten, die opgenomen en getransformeerd, toch voor elken nieuwen bewustzijns-toestand, nog reeële toekomstwaarden bevatten. Een geoefend onderscheidingsvermogen, zal hier gedeeltelijk instinktief, gedeeltelijk door oefening, het bruikbare van het onbruikbare, het wezenlijk onveranderlijke, van het veranderlijke en voorbijgaande weten te onderkennen.

De meest conscientieuze intellektueele oprechtheid moet hier de beschouwingswijze zuiver houden; nevenbedoelingen van welken aard ook, treden terug voor het ééne groote doel, echtheid en waarachtigheid van onderzoek in dienst der waarheid.

Dit is het belang, dat uitgaand boven elk partij-belang, van zelf leert vermijden toe te geven aan die zekere onaangename eigenschap, waarvoor de engelsche taal eene aardige, juist zeggende uitdrukking heeft nl. »Cock-sureness", een soort dogmatisch absolutisme, dat onpartijdigheid van oordeel van te voren uitsluit.

In elk dogmatisch, d. w. z. in elk te letterlijk opgevat geloof, het moge van nog zoo moderne afkomst zijn, schuilt nog: de primitieve opvatting eener zich opdringende autoriteit, in onderscheid met het zich zelf veroverde, op zich zelf steunende inzicht, en de dwang eener alleen zaligmakende leer, in onderscheid met het besef der betrekkelijkheid van elke gevonden waarheid en de daaruit afgeleide stelling; daarmede verbonden, eene neiging tot verstijving, tot stilstand tegenover eene zich steeds voortbewegende en transformeerende werkelijkheid.

Niet alleen in de re-aktie, die terug dringt naar het verleden, maar ook in de tegenpartij, die zijn heil vastklinkt aan één bepaald leerstuk schuilt orthodoxie van de kortzichtigste soort.

Juist door deze telkens weêr bovenkomende neiging tot dogmatiseeren, tot zich bepalen bij, en vastklemmen aan ééne zijde der kwestie, werd het mogelijk zoo geheel en voor zóó langen tijd in de Natuur over het hoofd te zien haar eigenlijke welbron van ontwikkeling en macht; de psychische-

geestelijke energieën, in welke toch de invloed wortelt, waarmede het menschelijk geslacht zich zelf en zijn milieu moet bevrijden en beheerschen.

Geen wonder, dat uit deze miskende innerlijke diepte eindelijk naar boven dringt, behoefte, begeerte, verlangen naar constateering harer levens-werkelijkheid, en eindelijk uit deze ongeziene, even wonderbare feiten-wereld van gevoel, aandoening, verbeelding en gedachte, van bewustzijn, opwelt de overtuiging, (die als het ware is: een tot zich zelf komen der afgedwaalde intelligentie) dat niets in het Leven, in de Natuur denkbaar is zonder de meest volstrekte waardeering van psychisch-geestelijk gebeuren.

Alle dogmatisch getwist, dat in meest onduidelijke termen heendraait om de eigenlijke kwestie, en beuzelt over prioriteit van stof of van geest, van ekonomische of ethische faktoren is ijdel en nutteloos; vòòrrang bestaat hier niet, of is, waar deze wordt aangenomen, hoofdzakelijk van schoolsch-theoretische beteekenis.

De belangen zooals zij nu op dit oogenbiik in onze maatschappij op het spel staan loopen evenwijdig. Gindsch sterven proletariërs den hongerdood, hier begaan sombere twijfelaars, geestelijk verhongerden, zedelijk machteloozen, zelfmoord.

In eene samenleving als de onze, die eene zekere trap van ontwikkeling heeft bereikt, werken de stoffelijke verhoudingen anders dan bij de primitieve volks-stammen.

Het feit, dat godsdienst, kunst, moraal, toch alle manifestaties van psychisch-geestelijk kunnen, d. i. van scheppingsvermogen, gebonden zijn aan stoffelijke, ekonomische, sociale verhoudingen, neemt niet weg, dat zij zijn psychisch-geestelijke krachtfaktoren, die ook van hunnen kant invloed uitoefenen op de lotgevallen van volk en natie.

In eene eenigszins ver-gevorderden toestand van ontwikkeling als de onze, is wisselwerking tusschen uiterlijke en innerlijke gegevens een natuurwet. De ontwikkeling van het bewustzijn, de groei der intelligentie, van menschelijk vernuft, aangespoord door groei van behoeften, begeerten, eischen, stelde in staat tot die bemeestering, die aanwending der

natuurkrachten, tot die uitvindingen en steeds verbeterde techniek der mechanika, onder welke wij nu in den vorm van fabrieken en tallooze middelen van snel vervoer eerder zuchten dan juichen.

Want de door deze strooming opgeworpen chaos van industrieele mogelijkheden, jammerlijk misbruikt, en op de meest onredelijke wijze dienstbaar gemaakt aan particulier eigenbelang, heeft toestanden in het leven geroepen, direkt in tegenspraak met elk begrip van zedelijkheid, kultuur. Zoo ontstond een sociaal probleem, zoo kwam steeds heftiger tot uiting de klassenstrijd, die, ondanks de bepaald materieele, praktische belangen, dien hij op den voorgrond schuift, niet kan verloochenen zijn innerlijke kant, n.l.: de worsteling van het bewustzijn om te komen tot een hooger graad van ontwikkeling, tot bezinning, tot het redelijk oordeel en onderscheidingsvermogen, tot de zedelijke keuze en beheersching, dubbel noodwendig in elke periode van verhoogde levensbeweging.

Alleen een socialisme, dat zich voelt een kultuurstrijd, zoowel als een klassen-strijd kan op den duur bevrijdend werken en de problemen van het moderne leven leiden tot eene bevredigende oplossing.

De erkenning dezer problemen als bewustzijns-problemen dus in hun geestelijk, zoowel als in hun ekonomisch karakter is hier het eerste vereischte.

Wat hier met bewustzijn wordt bedoeld, gaat echter uit boven het gewone begrip daarvan. De opvatting in engeren zin als intellekt, verstand schiet te kort; van daar de ledigheid der beschouwingen van de apostels der zuivere rede, die in hunne geforceerde, gewrongen redeneeringen vergeten, dat in de levende natuur-werkelijkheid niets onvermengd, daarentegen alles samengesteld en elkaâr doordringend, voorwaarde is het een van het ander.

Behalve het nu toch vrij wel aangenomen feit, dat denkvermogen, werking der intelligentie, aan stoffelijke objekten is gebonden, de innerlijke wereld, eene uiterlijke tot voorwaarde heeft, is de opmerking noodig, dat het bewustzijn hier bedoeld, insluit de geheele menschelijke psyche van gewaarwording,

aandoening, gevoel, verbeelding, zoowel als verstand, als rede, alle innerlijke energieën, die elkander doordringen, en vereenigd, vermengd, elken hoogeren vorm van persoonlijk en maatschappelijk bestaan scheppen en bestemmen.

In deze synthetische conceptie, waarin de intelligentie gevoelvol, het gevoel intelligent, blijkt te zijn, ligt dunkt mij niet onduidelijk, de eigenlijke hoop der menschheid. Als eene blijde boodschap luidt deze erkenning der innerlijke natuurlijke vermogens, als eigenlijke bron van kracht. Hier is de overwinning der machteloosheid van transcendente geloovigen, die te ver af, buiten de natuur der dingen heil zoeken, en tevens de opheffing van het fatalisme van den materialistisch-mechanischen uitleg der dingen, die met de negatie of geringschatting der psychisch-geestelijke natuurgaven, de eigenlijke springveer van het leven onbegrepen liet.

Deze beschouwingswijze, die men ter onderscheiding der vele andere »ismen" benaderend noemen kan: »Immanent-Idealisme", staat tusschen twee uitersten, spiritualisme en materlalisme, die, in hunne verschillende vormen, ondanks een ver uit elkander schijnen, toch hierin overeenkomen, dat zij geen van beiden in staat zijn het waarachtig geestelijke te begrijpen, dat, onzichtbaar, aetherisch van wezen, alleen door fijnheid en diepte van gewaarwording, gevoel, innerlijke perceptie en ervaring kan worden waargenomen.

Zooals een fransche wijsgeer ergens terecht opmerkt: »Ce prétendu spiritualisme n'est qu'un matérialisme qui s'ignore" en omgekeerd. Beiden hebben gemeen eene zekere grofheid, eene uiterlijkheid, die van de essentieële levensbeweging door innerlijke onzichtbare werkingen voortgebracht, het ware begrip niet kan vatten. De nog altijd primitieve behoefte aan het tastbare, beheerscht beider voorstellingswijze.

Het Immanent-Idealisme daarentegen, niet zoekend naar gemeenschap met goden of geesten, plaatst naast onderzoek van physisch gebeuren, de aandacht, de studie van het psychisch-geestelijk gebeuren als evengoed een feit der natuurwerkelijkheid.

Dit bijzonder gewicht leggen op de ongeziene, echter in

hunne werking treffend waarneembare motieven en vermogens eener innerlijke wereld, die vooral het menschen geslacht typeert, opent van zelf een veel wijder gezichteinder voor de mogelijkheden van ontwikkeling van mensch en menschelijke samenleving, dan de transcendente, of de ultra physisch-mechanische duiding ooit in staat was te geven. Hiermede vervalt tevens alle onjuiste nivelleering der verschillende natuur-rijken, die voor enkele punten van overeenkomst tusschen plant, dier en mensch voorbijziet het kenmerkend verschil, dat blijkt te zijn van eerste consequentie voor eene op de werkelijkheid gebaseerde beschouwing.

Individueele belangen, problemen van menschelijk zijn en samenleving te willen doorgronden en op te lossen zonder de juiste schatting dier innerlijke faktoren, die karakterizeerend zijn, is een onvruchtbaar pogen, dat zich zelf vernietigt.

Eene evolutieleer, die zich bepaalt tot de verzekering onzer afstamming van het apen-geslacht is van weinig eigenlijke waarde; eerst waar zij heenwijst, in logische voortzetting harer beteekenis naar hooger graden van ontwikkeling, naar nieuwe mogelijkheden in menschen en maatschappij-vorming, eerst daar begint haar meest belangrijke taak van verheffing en bevrijding. Niet het diep besef van onze nederige afkomst, maar het innig verlangen naar gelouterde bestaans-vormen, het innerlijk bewust worden van meer en beter kunnen, moet tot het vinden eener nieuwe levensopvatting aansporen en de formatie harer beginselen beheerschen.

Het is juist aan dit verlangen, aan deze behoefte dat kan beantwoorden een Immanent-Idealisme, dat, uitgaand van de natuurlijkheid, de realiteit der geestelijke elementen in alle zinnelijke manifestaties, zich ten doel stelt, de doordringing, bezieling, de transformatie der werkelijkheid door invloed van gevoel, gedachte, wil, dat is: door daden wier stuwkracht zijn ideeën en idealen. Deze opvatting is de eenig hoopvolle; vrij van dogmatische drijverij, geeft zij zich minder als een leer, dan wel als eene beschouwings-wijze of inzicht. Niet in één enkel systeem of bij ééne persoonlijkheid uitsluitend zoekt zij haar heil. Integendeel, in het groote velerlei der theorieën,

die noodig zijn om het geheim des Levens nog maar te naderen, zoekt zij de verschillende reëele waarden noodig tot opbouw eener levensbeschouwing, die moet zijn eene Synthese, eene samenvatting der veelheid van gegevens, om eenigszins uitdrukking, interpretatie te kunnen worden eener levens-phase als de onze, van welke, complexiteit, eene opvallende eigenschap is.

Voor praktisch gebruik van politieke partijen, voor oogenblikkelijk dringende, ekonomische belangen, moge, als utiliteitsmaatregel, zekere formulen, enkele beginselen tot machtspreuken samengedrongen, op den voorgrond der propaganda worden geplaatst, dit neemt niet weg, dat eene beschouwingswijze, die langzamerhand hoopt te groeien tot eene bezielende levens-affirmatie, van den aanvang af veel breeder is van opzet, en naast de bijzondere partij of zelfs maatschappelijke belangen, het algemeene, het universeele hooghoudt.

Wat echter nooit beduiden kan onverschilligheid tegenover vraagstukken van den dag, inderdaad, dit ware onmogelijk, want het is juist de idée der Immanenz, die in elke voorwaartsbeweging zijn zegepraal viert. Deze bewegingen zijn het eigenlijk gevolg (al zijn zij zelve het zich niet altijd even duidelijk bewust) eener, de natuur in zijn geheel omvattende levens-beschouwing, van het geloof eener scheppende, d. i. psychisch-geestelijke beweegkracht in den aard der dingen, in de menschelijke natuur zelve.

Niets toch is meer aansporing tot emancipatie, of geeft meer vastheid aan den wil tot voorwaarts gaan, dan dit verhoogd gevoel van kunnen, dan het besef van aangewezen te zijn op eigen innerlijk vermogen, van eene oneindigheid van bestemming, van roeping binnen de grenzen van menschelijk zijn en samenzijn.

Daarom is de erkenning, de zelfbewuste aanname van dit standpunt van het Immanent-Idealisme voor de vooruitstrevende partijen eene levenskwestie.

Mede-arbeid aan de zich langzaam voorbereidende formuleering eener zoodanige levensbeschouwing is van oneindig meer belang dan het ijdel spel der negatie en afbreking, of

een direkte bestrijding der re-aktie van kerk en politiek, die door hare eigen domheden wel zal omkomen. Veelal toch kenmerken zich deze beiden in hun optreden tegen orthodoxie en conservatisme, door eene oppervlakkigheid van redeneering, een verouderd soort vrij-geesterij, die maar al te onvruchtbaar is gebleken voor den dieperen zin des levens. En het is juist deze, die thans met zulk intens verlangen wordt begeerd en gezocht. Voor de vrije gedachte van onzen tijd is niet langer hoofdzaak: de bestrijding der zich uitlevende geloofsvormen, of van blijkbaar aan temperament gebondene overtuigingen.

In eigen kring wacht, dringt een te groote taak, dan dat men zich de weelde kan veroorloven van tijd en krachtverspilling voor hoofdzakelijk negatief werk.

De zin van den wezenlijk vruchtdragenden arbeid is heden ten dage voornamelijk een overzien, verzamelen, wegen der nieuw gevonden of getransformeerde levens-waarden, om op deze wijze langzamerhand te komen tot Affirmatie, tot Opbouw van nieuwe leven-wekkende en leven-steunende beginselen. Bezinning, Onderscheidingsvermogen, Keuze, worden geëischt van den meest oprechten vrijdenker tot formuleering der duidelijke gegevens, die gewonnen uit het ontwikkeld tijdsbewustzijn, als equivalenten van vorige steunpunten, uit eigen overtuigingskracht en levensvatbaarheid, het verouderde op zijde zullen dringen.

Want ten slotte zijn het toch graden van geestes-ontwikkeling, toestanden van het bewustzijn der geheele menschelijke Psyche, (dit bewustzijn natuurlijk begrepen onder den invloed van uiterlijke omstandigheden), die bepalen, inhoud en vorm van elk geloof niet alleen, maar van elke wetenschap, kunst en moraal. De echte vrije gedachte, zooals de tijd ons haar leerde begrijpen, is niet: een leer, die zich dogmatisch stelt tegenover een andere leer; zij is veelmeer een leidend inzicht, een methode geldig voor elk gebied van onderzoek.

Mr. Buisson noemde onlangs: »Vrije gedachte, de methode, »die zich hoofdzakelijk kenmerkt door eene beslistheid van »geest, waarheid te zoeken overal waar deze door natuurlijke

»en menschelijke middelen te vinden is, en deze waarheid »vast te houden waar zij bewezen heeft in overeenstemming »te zijn met gegevens der Rede en der Ervaring."

En een jong engelsch ethiker zegt als volgt: »Vrije ge»dachte kan op den duur zich niet tevreden stellen met enkel »kritiek van verouderd geloof. De negatie van godsdienst »sluit de wensch in eener nieuwe, eener hoogere opvatting »van religieus leven. Toch moet ook wederom de fout ver»meden worden van een haastigen opbouw, eener al te »positieve aanname van een bepaald systeem van wijsbegeerte »voor de tijd daartoe rijp is; wat vrije gedachte eigenlijk »bedoelt, is: het opsporen van waarheid langs allerlei wegen, »en het onmiddelijk bekennen van dwaling, waar deze te »bewijzen is, als de hinderpaal voor dat meest essentieele »voor elke religie: nl. waarheid."

Ligt niet in deze opvatting een nuttige wenk voor veel ijdel twistgeschrijf, dat zich niet boven persoonlijke kleingeestigheid en arrogantie, of dogmatische partijzucht weet te verheffen?

Hier althans is eene Gezindheid aan het woord, die mogelijk maakt, die voorbereidt de verzoening, de overeenstemming eener juister, ruimer begrepen wetenschap met eene transformatie der religie-idée, met een verlicht begrip van zedelijkheid, door bemiddeling eener van schoolschheid vrij-gewordene wijsbegeerte, zooals Feuerbach, die vòòrvoelend heeft aangegeven en Wagner bezielde bij zijn kunstschepping der toekomst.

Met het feit der innerlijke aandoening, waarneming, ervaring in zijne onmiddellijke konkrete waarheid, met den mensch, het Leven, als centrum harer belangstelling wendt deze filosofie zich tot de volle werkelijkheid, achter zich latend, zoowel de nuttelooze ballast der theologie, als de spitsvondige onbegrijpelijkheden eener waanwijze geleerdheid, die toch eigenlijk aan het theologisch dwangbuis nooit recht ontgroeid was.

Deze toekomst-wijsbegeerte, die de nieuwe Levens-affirmatie moet voorbereiden, en de hoogere religie, die zal zijn een Levenskunst, gaat uit boven die eigenaardige hedendaagsche

verschijningen in geestelijk bewegen, die zich hechten aan deze of gene groote persoonlijkheid uit het verleden, van wier vernieuwden invloed nogmaals bevruchting en bezieling verwacht wordt. Men denke hier op religieus gebied aan de voorstellingen der primitief christelijken, der neo-budhisten, der theosofen; verder in filosofischen zin aan het neo-Platonisme, neo-Kantisme, neo-Hegelianisme enz.; al te zamen »ismen" opgeroepen door die zwakheid van visie, welke zich uit in re-aktionnaire richtingen, die, zonder het rechte begrip der nieuwe mogelijkheden voor eene moderne levens- en wereld-beschouwing, zich keeren tot het verleden, welks tekortkomingen door het schemerlicht der verdere distantie vervaagd, door de bekoring harer volkomenheden des te zekerder trekt.

De diepere, hooge zin der moderne kultuur, van den geregeld, progressieven vooruitgang, die ondanks alle chaotische verwarring, toch verborgen ligt onder den dikwijls bedroevenden schijn der dingen, blijft deze zoekers verborgen, en doet hen als evangelie verkondigen, opvattingen, die op zich zelve genomen, in hun eigen tijds-periode van buitengewone waarde geweest zijn, voor het heden echter alleen in aanmerking kunnen komen als deelen van een zich langzaam vormend geheel.

Want religie, wijsbegeerte, zooals die voor de levensbeschouwing van een ontwikkeld, modern bewustzijn alleen nog mogelijk is, beduidt niet langer een stroeve, strenge leer, een in subtiele redeneeringen gewrongen systeem, maar wèl eene synthese, eene samenvatting der onvergankelijke elementen uit verschillende tijds-leeringen, die heenreikend boven het tijdelijke, dóórdringen in elke transformatie, in elke nieuwe formuleering van geestelijke waarden.

In den evolutie-keten, die zich langzaam ontwindt, zijn filosofische en theologische systemen als schakels, die de verschillende graden van menschelijke bewustwording en inzicht geleidelijk in elkaâr doen overgaan en verbinden.

Apodiktisch vasthouden aan, uitsluitend op den voorgrond stellen van één dier systemen is even tegennatuurlijk, even-

zeer in strijd met de wet der evolutie als de oproerige ontkenning en miskenning van enkele revolutionairen, die, elk verband met het verleden verscheurend, het onvergankelijke met het vergankelijke, het waardevolle, met het minderwaardige, het essentieële met het toevallige van zich afwerpen.

In het chaotisch stadium, waarin wij ons bevinden zijn beide bovenaangeduide houdingen van den geest even noodlottig in hun verouderd absolutisme. Een fijner onderscheidingsvermogen duidt anders, een dieper blik ziet verder.

Pioniers met krachtigen voorwaartsdrang vonden beter, zagen het morgenrood van veelbelovende toekomst, voelden vóór de echte verjonging, gedragen door een vast vertrouwen in eigen-tijdsbeloften en mogelijkheden. Onder hen vooraan Feuerbach, die, al bleef zijn arbeid zeer onvoltooid, toch een der eersten verstond de komende nood, het groot verlangen, dat de hem volgende generatie zou gaan pijnigen.

Hem, de man die uitsprak het edel-hooghartige woord: »Glück ist Luxus, aber Vollendung, Notwendigkeit," was het reeds duidelijk hoe dit smachtend verlangen naar hoogere ontwikkeling, naar meer volkomen mensch-wording, dat toch eigenlijk ieder menschelijk wezen in zijn ziel omdraagt, op den duur evenmin kon worden bevredigd door een louter mechanisch-materialistische duiding der dingen, als door een zich daar naast-plaatsend, dor en oppervlakkig utiliteitsbegrip.

Ondanks zijne volkomen waardeering voor den invloed der natuurwetenschappen, die, hij was de eerste om dit te erkennen, den vasten grondslag legden voor elk modern inzicht, voelde Feuerbach toch, hoe de natuur eene diepere analyse moest ondergaan, en hoe binnen het begrip van haar wezen, verschijnselen moesten worden getrokken, die eertijds, ja zelfs tot op den huidigen dag, werden beschouwd als buiten haren kring vallend, en aldus in onzekere vaagheid, met de tyrannie der geheimzinnigheid, steeds voortgingen de stof te leveren voor allerlei soort van ideologische waan- en schijnvoorstellingen.

»Die Philosophie musz sich wieder mit der Naturwissenschaft, die Naturwissenschaft mit der Philosophie verbinden,"

zoo oordeelde deze weinig begrepen wijsgeer, die, wel verre van te zijn de materialist, de god-loochenaar bij uitnemendheid, waarvoor men hem gewoonlijk uitmaakte, was: een zoeker naar nieuwe, vaster geestelijke beginselen, naar eene intensievere godheid, die zich zou openbaren als een innerlijke beweegkracht van diep Gevoel en hooge Gedachte; als eene voorstelling van natuurlijken aard, ontstaan in de menschelijke natuur zelve, mede-evolueerend met hare constante wording en groei; met vaste regels ingeweven in haren aanleg en gaven.

Bij hem, bij Feuerbach, de duidelijke aankondiging van dat vollediger natuur-begrip, dat ook de ideeële, de geestelijke motieven weet te zijn van natuurlijken, van zinnelijken oorsprong; eener filosofie, die uitgaand van de volle werkelijkheid, die stof en geest beiden omvat, daarin, als middelpunt zijner belangstelling plaatst, den mensch, het menschelijk geslacht in zijne geschiedkundige ontwikkeling, tegenover de abstracties, zoowel van een ontoereikend materialisme, als van eene, nog altijd in theologische onduidelijkheden bevangen wijsbegeerte. Aldus de eerste poging, om de arbeid van Darwin en Hegel door te voeren tot eene hoogere synthese van materieële en geestelijke evolutie, welke de hoogste ontwikkelingsvormen der Natuur, mensch en maatschappij, dat 4de, eerst nu aan de beurt van onderzoek komende natuurrijk, op den voorgrond brengt van algemeene belangstelling.

In dezelfde richting werkte: Jean Marie Guyau, (geb. 1856, gest. 1886) een der fijnste geesten van 19de eeuwsch Frankrijk, wiens zeer geniale geschriften bijzonder belangrijk voor de problemen van onzen tijd, nog steeds »caviaar" schijnen te blijven voor het groote publiek.

Feuerbach's beweren gedachtig: »dat niet uit duitsche denkkracht alleen, veeleer uit de samensmelting van gallisch en germaansch inzicht, de nieuwe bezieling, de levensbeschouwing van den modernen tijd te wachten is" verdient Guyau bijzondere opmerkzaamheid, als een der meest betrouwbare aankondigers van een immanent idealisme, dat, uit het naturalisme gegroeid, in strikt natuur-wetenschappelijke methode, bouwstoffen, motieven levert voor de vorming eener

levensleer in overeenstemming met het ontwikkeld tijdsbewustzijn.

Guyau's wijsbegeerte, oppervlakkig beoordeeld van hoofdzakelijk destructieve strekking, slaat, ondanks het scherp kritische zijner methode, den echten grondtoon aan der regeneratie: zij is eene welsprekende apologie van het Leven, dat hij voelt in zijn geheel van zinnelijke en geestelijke geaardheid, in zijn intensieven en expansieven rijkdom en kracht, autonoom, zich zelf genoeg, als welbron oneindig, van elk verschijnen en gebeuren.

Evenals Feuerbach, Darwin en Hegel aanvulde, zoo zette Guyau, Darwin en Spencer voort met zijne doortrekking der evolutieleer op de psychisch-geestelijke bestaans-verschijnselen; terwijl hij in zijn schets eener mogelijke toekomst-moraal, de nog altijd in een dwingend-moeten bevangen Kant overwon door zijne conceptie eener natuurlijke ethiek, waarin door opvoeding, door groei van den geheelen mensch, door physisch-psychische totaal-evolutie, het kunnen, de innerlijke macht, als voorwaarde voorafgaat aan het moeten.

Deze aanneming, van de ontwistbare realiteit der ideeële kracht-faktoren in de menschelijke natuur, en door deze in de maatschappij, dus in de werkelijkheid zelve, brengt mede de mogelijkheid, de hoop eener beheersching der natuur, van het leven op natuurlijke wijze, van het lagere door het hoogere, in trapsgewijze stijging naar reiner, zuiverder, volkomener sfeeren van menschelijk zijn.

En het is op deze mogelijkheid, op eene dergelijke overtuiging, dat het voor den modernen mensch aankomt; het is naar dit geloof, dat het algemeen verlangen uitziet, instinktmatig, uit zelfbehoud.

Hier ligt het kernpunt, van waaruit zich langzamerhand de aandacht richt op de gegevens der menschelijke natuur tot zelf-verlossing, op die harer omgeving tot hervorming.

Deze verlichte, ruimere interpretatie der natuur, bevat, wel begrepen, niet alleen alle equivalenten voor de geloovingen van voorheen, maar eene mogelijkheid van hoogere mensch-ontwikkeling, van evolutie in geestelijken zin, waarvan een

tot de physische wereld begrensd naturalisme geen vermoeden kon geven.

Want de natuur, zooals de gewone spreekwijze dit woord in engeren zin bedoelt, d. w. z. in haar physischen drang, is blind, verwoest maar al te dikwijls, nog vóór de voltooiing, haar eigen schoonste werkstuk.

Zonder bezinning, zonder zorgvuldige opsporing en kweeking harer redelijke en zedelijke eigenschappen, loopen hare fraaiste beloften op niets uit. Eerst in haar hoogste rijk, dat van den mensch, manifesteert zich in genoegzame ontwikkeling om van invloed te worden, dat veelvoudig psychisch-geestelijk weefsel van Gevoel, Verbeelding, Intelligentie, Wil, dat, eertijds als geheimzinnige macht, buiten en boven de menschheid gezocht, een altijd wankele invloed, nu, daarentegen erkend als haar hoogste zelf, de mogelijkheid vaststelt, eener bewuste, bezielde Evolutie, die is een streven naar steeds hooger levenskringen, naar volkomenheid.

Dat het ultra-naturalisme, het materialisme van de oude school, met zijn zich beperken tot wat de term natuur en werkelijkheid van ouds her hoofdzakelijk beduidde, in zijne eenzijdige bekrompenheid moest uitloopen op een troosteloos fanatisme, op eene brutaliteit die het Leven neêrhaalde en verminkte, werden ten slotte de eigen profeten nog zelve gewaar.

Talloos immers zijn de voorbeelden van heftige re-aktie tegen eene richting, die met dezelfde haastige oppervlakkigheid voor bankroet werd verklaard, als zij te voren als almachtig was toegejuicht.

De uitsluitende beoefening der z.g.n. exacte wetenschappen, die het gedachte-leven van het midden der 19e eeuw beheerschte, en geleid had tot een naturalisme in engeren materialistischen zin, begon op het einde der eeuw allengs zijn prestige te verliezen. Eene terugwending naar allerlei vormen van transcendente geloovingen vond plaats. Het groote Onbekende (»The Unknowable" van Spencer, »das Ding an sich" van Kant) in de eerste opwinding der positieve veroveringen en ontdekkingen van het wetenschappelijk ver-

nuft, op zijde geschoven en vergeten, hernam zijne geheimzinnige aantrekkingskracht en leidde in de welbekende banen van allerlei soort re-aktie op quasi-nieuwe, doch eigenlijk reeds lang platgetreden doolwegen. Totdat eindelijk de dageraad aanbrak eener meer volledige monistische natuur-beschouwing, die door psychologisch-sociologisch onderzoek en dialektische methode het gebied der natuurwetenschap uitbreidde en een klaarder licht wierp op de physisch-psychische verhoudingen, daardoor op den rechten weg leidend de studie van den menschelijken geest in zijn natuurlijk, maatschappelijk en kosmisch verband.

Het probleem is dit: (en al het twistgeschrijf der vooruitstrevenden onderling gaat om deze kwestie heen) een mechanisch-dogmatisch materialisme, door de erkenning der geestelijke elementen en der individueel-sociale psyche in de zinnelijk-natuurlijke wereld, tot een hooger inzicht op te heffen; dus: het geestelijke, het psychische, het boven alles waardevol element, dat den mensch en zijn milieu, de maatschappij, als zoodanig, als menschelijk kenmerkt, te zien, ontdaan van alle bovenaardschen, problematischen invloed, ingeweven in de zinnelijke wereld der verschijnselen zelve, waaruit alleen de dialektische methode het door waarneming en innerlijke ervaring, tot opheldering momentaan afscheidt.

Subjekt en objekt beiden, deelen der Natuur, gebonden door kosmische, universeele wetten, buiten of boven welke niets meer is of uitgaat; deelen van een geheel, een Heelal, dat was en is en zal zijn in de eeuwigheid zijner autonoome Scheppingskracht, die in elk zijner vormen, zijner schepselen dringt naar voortzetting van Leven en Ontwikkeling.

Een in natuur-wetenschappelijken zin, op deze wijze verder voortdringend, dóórvoelend, dóórdenkend Inzicht stelt in de plaats van verouderde en moderne abstracties, die beide nog primitief en onvolledig waren en bleven in hunne voorstelling der dingen, de volle realiteit van elke levens-beweging en verhouding in zijne veelvoudige éénheid van uiterlijk en innerlijk, physisch en psychisch, stoffelijk en geestelijk, objectief en subjectief natuurfeit.

Zóó verkrijgt het begrip Evolutie, doorgevoerd in zijne logische consequentie, ook op het gebied der geestelijke toestanden, met zijne opvatting van het Bewustzijn als deel der natuur, als zijnde ook een werkelijk natuurfeit, eerst zijne volle, eigenlijke beteekenis en waarde; zoo wordt de idée der Transformatie tot altijd hooger, meer volkomen vormen, geplaatst tegenover die der revolutie, de affirmatieve Synthese eener juiste waardeering, tegenover doorgaande negatie en afbreking; en deze voorstelling is met de wezenlijke natuur der dingen, met hare wetten en methoden van geleidelijkheid in dieper verband en overeenstemming.

De ekonomische wet der behouding van energie geldt zeer zeker ook voor het geestelijk leven. Het proces van wording, beweging, wisseling, overgang, dat het menschelijk geslacht heeft door te maken, zoowel persoonlijk als maatschappelijk, behoeft wèl verstaan in geen enkel opzicht mede te brengen verlies der werkelijk levensvatbare motieven.

Door alle tijdelijke verschuivingen henen moet behouden blijven het wezenlijk iets, dat, ontdaan van toevallige gegevens, schuilt in elke oprechte poging van den mensch tot nadering van het eeuwig Levens-mysterie, dat hem in elk stadium zijner ontwikkeling in meerdere of mindere mate aanspoort tot op nieuw, tot beter begrijpen. Als een roode draad loopt deze worsteling om steeds klaarder Bewustwording, om verheldering van inzicht door de geschiedenis der menschheid.

De organische éénheid eener levensbeschouwing, die hare historische afkomst erkent, wier grondslag is: het universum in zijn geheel van physisch-psychische wording, wier inhoud Idealen zijn, die tot nadering, tot arbeid aansporen, is in haar diepste wezen eene éénheid van veelvoudigheden, een weefsel van de rijkste verscheidenheid en bewegelijkheid, gelijk het Leven, de werkelijkheid zelve, waaruit zij door gewaarwording, ervaring en onderzoek is afgeleid, is ontstaan.

Deze physisch-psychische conceptie heft het somber fatalisme der ontoereikende mechanisch-materialistische beschouwing op. Met de erkenning der immanenz van den geest, van alle psychische faktoren, opent zich een nieuw, verruimd verschiet,

een vreugdevolle toekomst van vruchtbaar streven, van menschelijk gemeenschappelijk kunnen en volbrengen.

Eene intelligentie, die voor eene spanne tijds, in de eerste bedwelming zijner emancipatie van bovennatuurlijk bijgeloof en dwinglandij, zich zelve vergat, is hiermede aan zich zelve teruggegeven.

Deze teruggave is de eerste stap tot overwinning der algemeene verslagenheid, der décadence, die het einde der vorige eeuw kenmerkte en nog in onze dagen hare slachtoffers eischt. Zij is het eerste teeken eener herleving, begin eener vernieuwde veêrkracht en stijging in mensch en wereld-bestaan.

Alles te weten in de natuur, d. w. z. binnen de natuurlijke sfeer der dingen, gebonden aan vaste wetten, in een natuurlijk proces van bevruchting, ontvouwing, wording, groei, juist ook die meest belangrijke, mensch en menschelijke gemeenschap onderscheidende verschijnselen, alles wat eertijds daarbuiten of daarboven werd gewaand, als iets van gansch afzonderlijken, hoogeren oorsprong, goden, god, geest, ideaal, idée, d. w. z. alle bezielende, steunende ideeële voorstellingen, nu gekend, gezien als uitvloeisel, als voortbrengsel van een voelend, beeldend, denkend scheppings-vermogen, hoogste triomf der natuur in den mensch zelf.

Zoo luidt de allereerste verovering eener toekomstfilosofie, van een inzicht, dat de negatie der religie, der moraal, kortom de onjuiste interpretatie en geringschatting der geestelijke faktoren en bestaansvoorwaarden zal kunnen overwinnen.

Twijfel aan de noodzakelijkheid en de mogelijkheid van dit herstel in evenwicht, van juister begrip en waardeering der innerlijke, psychisch-geestelijke bestaansfeiten is heden ten dage niet recht meer mogelijk. De leeringen eener generatie, die zonder gave des onderscheids, mèt de primitieve, verouderde waanvoorstellingen van mythologie, theologie en de abstrakte gedachten-wringingen eener aan de theologie nooit recht ontgroeide filosofie, meende, elke geestelijke levens-leiding en levens-verheffing te kunnen ontberen, geraken door eigen ledig en ontoereikendheid meer en meer op den achtergrond.

Rijper ervaring, fijner kritisch doorzicht en vooral het zich

aan de aandacht opdringend gewicht der zielkundige problemen, waarmede onze generatie tot bezwijkens toe worstelt, heeft leeren verwerpen als dor en onvruchtbaar, als machteloos om de volle waarheid van natuur, d. i. even goed menschelijk als maatschappelijk bestaan, ook maar nabij te komen, de grofheden eener vluchtige bende woordvoerders, die in het tumult der marktplaats verliezen: de zinnende rede, het verfijnd gevoels-orgaan, met welke alleen te peilen zijn de diepten, te vermoeden de hoogten van het echte, volle Leven, van het Geheel der werkelijkheid van natuurlijk-kosmisch gebeuren.

De triestige »sneer" van een fatalistisch cynisme gaf aan vele produkten in litteratuur en kunst een neêrdrukkenden, ontzenuwenden invloed.

Door een ab-normale, exclusieve aandacht voor het zichtbare feit, voor de louter physieke werkelijkheid, voor hetgeen bestond en was, verdween de geestdrift voor wat zou kunnen zijn. Daar tegenover een uitsluitend zich verzinken in persoonlijke stemming en aandoening, in de gevaarlijke maalstroom der verteerende erotische emotie, zonder belangstelling voor het groote, algemeene dat daar buiten en boven gaat, dat elke levensuiting verslapte.

Een gerechtigd zich kanten tegen alle verouderde schijnideologie sloeg over in eene miskenning, eene onderschatting der mogelijkheid van een in de realiteit gegrond idealisme, dat door zijne immanente kracht-faktoren een veiliger haven zou kunnen worden voor menschelijke nooden en verlangens, dan alle religieuze en filosofische systemen van voorheen, die door het zoeken van steunpunten buiten de natuur om, veelal machteloos waren gebleven tegenover de natuurelementen van destructieve geaardheid.

Al mocht hier en daar in de voortbrengselen der décadence een eigenaardige glans van schoonheid geboeid houden, en een verfijnd sensitivisme voor het oogenblik zichzelve en anderen wiegen op de delikate golving van uiterste sensaties, eene ontnuchtering uit dezen toestand kon niet uitblijven; het besef niet worden onderdrukt, dat hier niet was het heil, het levenwekkende schoon van een werkelijk glans-tijdperk

van menschelijk willen en kunnen, of de dageraad van een nieuw hoog-getij van verjongd streven, alleen een na-bloei, en eene re-aktie tegen eene conventie, tegen vormen die op allerlei gebied zich hadden uitgeleefd, een doorgangs- en overgangs-beweging naar nieuwe levens-toestanden en hoogere persoonlijke ontwikkeling. Totdat langzamerhand het besef doorbrak, dat het naturalisme, zooals het tot dusverre was opgevat, dat studie der verhoudingen van tastbare, materieele dingen, dat onderzoek van uitsluitend physische, zichtbare feiten voor eene levensduiding van het wereld-bewegen in zijn geheel, jammerlijk te kort schoot; dat het groote belangpunt, het essentieele probleem is: de natuurlijke beheersching der natuur door hare eigen hoogste elementen en krachten, d. w. z. intelligente interpretatie der overstelpende natuurweelde, kritisch onderzoek en daarna doeltreffende verwerking, gebruik van het oneindig natuur-materiaal tot een menschelijk maatschappelijk, tot een echt kultuur, d. i. kunstleven van steeds hooger vormen.

Deze taak is eene gemeenschappelijke, einddoel der ware opvoeding en van elk persoonlijk streven. Zij is een arbeid van keuze, van onderscheidingsvermogen, van transformeerende leiding, die het, in elk menschelijk wezen sluimerend scheppings-vermogen wekt en aanvuurt.

Deze bron van scheppings-vermogen in den mensch zelf, als gevoel, verbeelding, gedachte, is, in de periode waarin wij nu zijn aangeland juist van vitaal belang.

Na bijzondere opbloei en ontwikkeling van menschelijk vernuft in eenzijdig technische richting, en de daarmede gepaard gaande veroveringen op geweldige natuurkrachten, is nu wederom het eerste noodige, meest volledige erkenning der beteekenis van de psychisch-geestelijke energieën, een zich duidelijk rekenschap geven van de plaats, die zij innemen in de natuur, in den mensch zelf, en van den arbeid, die binnen hunne eigen natuurlijke grenzen van hen te verwachten en te verlangen is. Deze zelf-herinnering der intelligentie, van het Bewustzijn, in het besef zijner verantwoordelijkheid tegenover een chaos van vrijgeworden natuur-gegevens en krachten,

is de dringende behoefte van onzen tijd. Zonder keuze, zonder bezinning domweg aangenomen, keert het opgehoopt materiaal der moderne wereld zich tegen de verblufte en verdwaasde menschheid en wordt haar tot vloek in plaats van tot zege.

Het eigenlijk probleem is: hoe, de wonderbare, bonte massa van materiaal, van ontbonden mogelijkheden, dat erfdeel der hedendaagsche generatie, te doen worden zoovele motieven, aansporingen tot stijging, tot vervulling der rijke levens-beloften, die er in verborgen liggen. Deze worsteling stelt het modern bewustzijn zich niet langer voor als tusschen Lucifer of Satan en goden of god, of tusschen booze en goede geesten. Het ziet haar als een strijd om het bestaan tusschen hoogere en lagere levensbewegingen en vormen, tusschen opheffende of neêrtrekkende neigingen, die àl naar gelang van opvoeding en suggestie der eerste, der hoogere elementen, zal leiden tot ontwikkeling van Leven in opgaande of neêrgaande lijn.

Het is de strijd om nadering eener hoogere levensphase, tot overgang in een edeler bestaans-sfeer, die als voorwaarde heeft: verheldering van inzicht in den aard der dingen, toestanden, verhoudingen zoowel in hunne geestelijke als materieele beteekenis. Deze verhoogde levenstoestand, hoewel ondenkbaar zonder gelijktijdige sociale hervorming, is echter onmogelijk te bereiken door een uitsluitend op den voorgrond stellen van den ondergrond, waaruit de stijging opwaarts gaan moet.

Een zien vóóruit van oorzaak tot doel (causaliteit en finaliteit dus verbonden) van wat was en is, tot wat kan en daarom moet worden is hier eene noodzakelijkheid. Wat vereischt wordt is eene terugkeer, eene wedergave der oplettendheid, van den aandacht, aan heel het onzichtbaar weefsel, (nu niet langer gedacht buiten of boven de Natuur, maar gekend als immanente werkelijkheid), dat dit hoogere in kiem, die op bevruchting wacht, omvat.

Het psychisch-geestelijke in mensch, maatschappij, volk, teruggebracht binnen de vaste, natuurlijke grenzen en wetten van alle overig natuur-gebeuren, verkrijgt binnen deze omlijning

eene beteekenis en een kracht, die het nergens elders vinden kan, die het in vroegere, transcendente geloovingen nimmer bereikt heeft.

Eene erkenning als deze, de natuurlijke interpretatie der psychisch-geestelijke faktoren, als krachten in elke levensverrichting, is aanvang eener hoogere religieuze conceptie, wier verlossende, bevrijdende, innerlijke macht, belooft te worden een ingrijpenden, zekerder invloed, dan die eener boven-natuurlijke voorzienigheid, 't zij god of geest, wier waarachtige beteekenis voor het modern wetenschappelijk inzicht vernietigd is, en wier regelend, leidend vermogen der menschelijke activiteit, vrijwel een droombeeld is gebleken.

En het is toch juist aan werkelijkheid, aan waarachtigheid, dat zoo groote behoefte gevoeld wordt; aan het besef, dat de hoogste uitingen der menschheid: religie, moraal, kunst, niet maar zijn toevallige aanhangsels buiten de Natuur, buiten het Leven, buiten mensch en maatschappij om, maar immanente faktoren, een innerlijken natuuraanleg, kiemen als alle andere, met physiologischen, materieelen grondslag, die zich als dezen gradueel ontwikkelen onder invloed der zinnen, van onbewuste werkingen, tot zelf-bewuste, formatieve krachten.

Dit begrip, deze idée der Immanenz, der innerlijke krachtontvouwing, is de eenig mogelijke grondslag voor eene levensbeschouwing, die, in overeenstemming met de ontwikkeling van het bewustzijn, tevens gerust stelt den angst der menschelijke ziel, om wat zij voelt haar heiligst, hoogste goed.

In alle menschelijke aspiratie, verlangen naar wat men vroeger noemde: »het bovenaardsche" is een iets van eeuwige essence, dat zich door geen ontkenning dooden laat; nl. dit: Het Gevoel der Oneindigheid, van den wondervollen omvang, de grootschheid van het Heelal, de ontroering over de mysterieuze schoonheid der wereld, eene aandoening, eene soort extaze, die alle menschelijke woorduiting te boven gaat en als het onuitsprekelijk wonder de diepten der ziel beweegt.

En zooals Joseph Dietzgen, de buitengewoon belangrijke arbeider-filosoof, terecht opmerkt:

»Diese allgemeine Wunderbarkeit ist eine natürliche des

Kosmos"... en iets verder: »Der Kosmos hat alle Attribüte der Gottheit ohne den Dualismus. In den Kosmos besitzen wir endlich der zuverlässigen, monistischen und daher logischen Anfang und Endpunkt für eine konsequente Weltanschauung, welche mit allen Resultaten der Wissenschaft harmoniert."

Welnu, zeer groote ontvankelijkheid voor kosmische natuurontroering is juist een eigenaardige trek van den mensch der moderne tijden.

Waarschijnlijk staat met dezen eigenaardigen trek in verband dat muziek is, de kunst bij uitnemendheid, die in den nieuwen tijd in origineel scheppingsvermogen de meeste andere kunsten overtreft. Eerst de moderne, de uiterst sensitieve, in zich zelf gekeerde mensch vermocht fugas, symphonieëen, liederen, ten slotte het toon-drama voort te brengen; al te saam scheppingen waarin intensieve persoonlijke en kosmische, d.i. religieuze emoties hunne volkomenste uitdrukking vonden.

De oppervlakkigheid van het oordeel, dat religieuze aandoening voor onzen tijd als iets afgedaans beschouwt, is hiermede geloochenstraft.

In werkelijkheid staan wij mèt de maatschappelijke regeneratie voor eene geestelijk-zedelijke d.i. religieuze opleving van ongekende beteekenis. De bewijzen voor deze bewering zijn overal waar te nemen; zij wachten slechts op aandacht, op begrijpen, op duiding.

Inderdaad is een groot, mooi, waarachtig Leven, noch de afspiegeling daarvan in kunst, denkbaar zonder dit moment van hoogste eerbied, adoratie, van eene diepe, universeele gewaarwording, die boven alle tijdelijke belangen, boven pertoonlijke sensaties en zorgen uit, door elke Transformatie heen, kern blijft dier Levens-verheffing, die den echten zin uitmaakt van het woord religie.

Een volledige, wetenschap, leidend tot vollediger natuurbeschouwing, met hare grandiose conceptie van den Kosmos, van het eeuwig wordend Universum, zal in steeds dieper intensiteit van gevoel en klaarder vermogen van bewustwording, dezen grondtoon der religieuze aandoening steeds zekerder en zuiverder kunnen aanslaan.

Het sublieme hier, is niet langer de geheimzinnige almacht van een boven-natuurlijke godheid; van eenen toch altijd min of meer despotischen regeerder en uiterlijke voorzienigheid, of van een mystieken, alomtegenwoordigen reuzen-geest, maar de immanente natuur-energie, de autonoome, kosmische scheppingskracht van een geregeld proces van wording, beweging, groei, dat in al wat is, werkt en leeft, en als steeds grooter natuur-wonder den mensch boeit en aanspoort tot verder onderzoek en vinding.

Schleiermacher veel meer dan Hegel heeft het eigenlijk wezen der religieuze gezindheid begrepen, en aangeduid als: »Das gefühlsmäszige Ergriffen sein von unserem Zusammenhang mit dem Universum, das Gefühl unserer Abhängigkeit von der allgemeinen Ordnung der Dinge."

Een gevoel, dat, wij herhalen het, in volste diepte kan blijven voortbestaan in eene, door de ontwikkeling der natuurwetenschap gewijzigde en beheerschte levens-beschouwing.

Bijzonder duidelijk is deze opvatting als feit waar te nemen in het tijdperk der duitsche romantiek; eene nog veel te weinig gewaardeerde, zeer rijke levens-periode, in welke gevoels-drang en dorst naar kennis, het aesthetisch en religieus-ethisch element, gemeenschappelijk krachtig tot uiting kwamen, en het streven naar eene harmonische levensbeschouwing allerlei geschriften doordrong.

Zoo zegt bijv. Friedrich Schlegel: »Alles Unwillkürliche soll in Willkürliches umgewandelt werden," en een zijner tijdgenooten. »Jetzt ist der Geist aus Instinkt Geist, ein Naturgeist; er soll eín Vernunftgeist aus Besonnenheit und durch Kunst Geist sein."

Het was bijzonder Novalis, het dichterlijk-religieus temperament bij uitnemendheid, die nadruk legde op deze werkzaamheid van den geest, op het beheerschen van het onwillekeurige door het bewuste.

Het is dan ook in dezen uitgelezen kring van dichters en wijsgeeren, dat wij de Idée der Levenskunst als religie, die wij reeds bij Plato aantreffen, zeer duidelijk vinden voortgezet.

Het is wederom Friedrich Schlegel, die spreekt van: »Die

Kunst aller Kunst, die Kunst zu leben" en Novalis, wederom, die zedelijkheid roemt: »als de kunst der keuze, die motieven uitzoekt en schikt tot een ideaal geheel van handeling en daden."

Reeds in dezen kring van dichters en schrijvers vinden wij den oorsprong van alle religie gezocht in het subjectief-menschelijke, in zijne psychisch-geestelijke voorstelling der dingen. Zuivering, heiliging, volmaking der menschelijke natuur, dus karaktervorming, d. i. ethische opvoeding, werd als het wichtigst deel der religie beschouwd.

Het bewustzijn was levendig, dat de mensch in zichzelf, de goddelijke kiem draagt, die Deugd kan voortbrengen, en daarmede de verantwoordelijkheid gewekt om dezen toestand door eigen inspanning te naderen. Alzoo ethiek van het zuiverste gehalte.

Schelling's jubelkreet: »Kommt her zur Physik und erkenne das »Ewige" geeft eene voorstelling der religieuze gezindheid, mogelijk alleen bij eene natuurwetenschappelijke ontwikkeling. zooals die boven reeds werd aangegeven.

Vooral ook bij deze romantici, echte kunstenaarsnaturen als zij waren, het besef, dat niets goddelijker is dan de Natuur, het Leven, de volle werkelijkheid, maar deze gezien, geïnterpreteerd in haar Geheel, en daardoor in de mogelijkheid van zegepraal van het hoogere over het lagere, het bewuste over het onredelijk-onwillekeurige; het geloof dus aan eene gradueele stijging (algemeene evolutie) naar hoogere bestaansvormen, in eene menschelijke natuur, die door hare eigene wortel-begeerten en behoeften gedreven, door een groot verlangen voortgestuwd, tot uitbeelding, tot schepping komt der Idéeën en Idealen, die hare eigene persoonlijkheid en haar maatschappelijk milieu zullen verlossen en hervormen.

Dit formatie-, dit scheppings-vermogen is de hoogste, de geheel éénige, de onderscheidende gave der menschheid. Het is de éénheid, de gemeenschappelijke welbron, waarin elk menschelijk streven naar uiting, in zijn laagste tot zijn hoogste vormen, die van kunst, moraal, religie, hun gezamenlijken oorsprong vinden.

Waar dit innerlijk vermogen, deze aanleg, verloochent wordt, of ook maar gering geschat, daar is troostelooze onvruchtbaarheid, daar is de springveer van het Leven verlamd. Waar het verkeerd gezocht, gedacht wordt buiten den samenhang, den natuurlijken gang der dingen, in hemelsche, ongenaakbare sfeeren, losgemaakt van de aarde, daar is onvastheid, onzekerheid, een machteloos pogen, dat het eigenlijk Leven niet raakt; de afschuwelijke bladzijden in de historie der volken geven hiervan het duidelijkst, meest tragisch bewijs tot op den huidigen dag toe.

Alleen waar een Immanent Idealisme, de realiteit constateert en de gelijke waarde der kunstmatig afgescheiden sfeeren van zichtbare feiten, van physisch-mechanisch en geestelijk-psychische verschijnselen en werkingen, alleen dáár wordt mogelijk de overwinning van een troosteloos bekrompen naturalisme, door een Geloof in het Leven, als een zich autonoom ontwikkelende, hervormende, controleerende machtbron, door een vertrouwen in den mensch als hooger wezen, zelf toegerust met de eigenschappen tot zijne bevrijding, met den formeerenden kunst-aanleg, die persoonlijk en maatschappelijk bestaan kan opleiden tot hunne bestemming van volkomenheid; bestaat dus de voorstelling eener levens-aktiviteit, die kan worden Levens-kunst al naar de leiding, vorming, aanwending der psychisch-geestelijke kiemen, die deze beschouwingswijze overal veronderstelt.

Deze Idée der Levenskunst is de blijde Affirmatie, die het groot verlangen onzer dagen kan bevredigen.

Elke beweging tot bevrijding van het vele, dat de menschheid geketend houdt door eigen innerlijk te kort en onmacht, evengoed als door uiterlijke mis-standen en dwinglandij, berust op een soortgelijk geloof. Bewust of onbewust staat elke beweging, die voorwaarts wil, onder dit teeken, onder dezen invloed.

Alleen voor hen, die god of geest buiten de natuur, den aard der dingen, blijven aannemen, òf voor hen, die een uiterst materialisme huldigen, voor wie dus de immanente, psychisch-geestelijke energieën de rechte beteekenis nog niet

verkregen hebben, blijft het probleem van Levens-zin, van Levens-verheffing en leiding, voor individu en maatschappij, in zijne onoplosbare moeilijkheid bestaan.

Voor hen daarentegen, die leerden zien de Natuur, het Leven, het universum in zijne veelvoudige éénheid, als dubbelkracht van physisch-psychisch bewegen, opent zich een oneindig verschiet van Levens-verscheidenheid en mogelijkheden; onder deze laatsten, ook deze hoogste, altijd vurig verlangde, rusteloos gezochte, doch nooit doeltreffend nabij gekomene mogelijkheid eener persoonlijke purificatie, verheffing volgens een gezuiverde Fantasie, een verdiept Gevoel en een verhelderde Intelligentie.

De materieele nood eener chaotische maatschappij, ten prooi aan de lagere instinkten van den eenling, zich tot verzet scherpend, worstelend om te geraken tot betere toestanden, tot edeler vormen van samenleving, dringt heen, juist ter bevestiging en versterking zijner praktische taak, naar dezen voortgang in psychisch-geestelijke bewustwording. Geboren dus uit de maatschappelijke verschuiving, de stoffelijke revolutie onzer dagen, weet deze geestelijke beweging zich met gene vast verbonden, kent zich zelve en de andere, beiden, als een gevolg van eenzelfde oorzaak, n.l. van den eeuwig voortstuwenden, kosmischen drang naar voort-ontwikkeling tot steeds nieuwe en hooger vormen van bestaan.

Niet ten onrechte re-ageerde Nietzsche tegen de uitsluitende pre-occupatie met sociale toestanden en ekonomische vraagstukken, en plaatste zijn eisch eener »Umwerthung aller Werthe", met de vorming der Persoonlijkheid tot hare hoogst mogelijke ontwikkeling, (want niet anders beduidt zijn paradox van den »Uebermensch",) tegenover die eener eenzijdige sociale belangstelling.

Een wenk, waaraan gehoor moet worden gegeven, wil men ten slotte geraken tot de hoogere éénheid van inzicht, waarin de persoonlijke èn maatschappelijke problemen, naast elkander, gemeenschappelijk de aandacht worden waardig gekeurd, die hun door Marx en Nietzsche elk afzonderlijk, fanatisch, ja sophistisch, in al te uitsluitende ijver werd gewijd.

De bijzondere waarde der menschelijke Individualiteit, als grond-materiaal der samenleving, mag geen oogenblik uit het oog verloren worden bij een pogen tot oplossing van maatschappelijke problemen. Evenmin mag echter over het hoofd worden gezien, de suggestieve macht van maatschappelijke en ekonomische verhoudingen op het individu.

Van een op juiste waarde schatten dezer beide hoofdfaktoren hangt af de levensvatbaarheid, het doel-treffende van elke theoretische levensbeschouwing, zoowel als van elk streven naar praktische hervorming.

Boven aangeduide zienswijze der Immanenz, van een van de werkelijkheid uitgaand en tot haar terugkeerend Idealisme, brengt eerst recht deze algemeene Levens-verheffing, die der individualiteit en der samenleving beiden, in hare uiterste consequentie tot het gebied der mogelijkheden.

Tegenover de vage voorstellingen der Transcendenz, van een hier-boven en hier-namaals van hemelschen oorsprong, staat het hier-beneden, de natuurlijke aarde, de werkelijkheid, die met hare eigenaardige produkten en wezens, onmiddellijk gevoeld en gezien, als bezittend in zichzelve oorzaak en doel van alle gebeuren, als materiaal tot bewerking en vorming voor een op eigen kracht-faktoren en vermogens aangewezen zelfstandig individu, van den zelfbewusten mensch-kunstenaar, die uit den rijkdom van natuur-gegevens, zijn eigen bestaan en dat van zijn milieu, de maatschappij, kan en moet scheppen en beheerschen.

Anders dan overgave aan onbekenden, uiterlijken steun, of het verzinken in een brutaliseerend materialisme, stelt het immanent Idealisme, met zijn geloof in de innerlijke psychisch-geestelijke energieën, de mogelijkheid der verheffing uit den onbewusten toestand van blinde natuurdrift, tot den bewusten toestand van den redelijk-zedelijken levens-wil, van het vermogen, de kracht, die het on-natuurlijk ondergaan in zelfvernietiging, of in een willenloos Nirvana, als overwonnen zwakheid van zich afschudt.

De wil tot leven, bij Schopenhauer, nog opgevat één-zijdig, alleen als brutale, wilde natuurdrang, en daarom door hem

gedoemd tot ondergang, door Nietzsche opgedreven, satanisch, tot den wil, tot Macht, wordt hier in eene wijdere natuurbeschouwing en gezien in samenhang van menschelijke verhoudingen, een verlangen, een wil tot Levens-kracht, waarvan de kiemen als hooger natuur-elementen in al wat leeft aanwezig zijn, en als alle andere levens-faktoren streven opwaarts naar verdere ontwikkeling, naar evolutie.

Mij dunkt, het is duidelijk, dat in een beschouwingwijze als deze de hoop, de belofte schuilen eener mogelijke overwinning der symptomen van verval en re-aktie, die op het einde der vorige eeuw ons geslacht waarschuwend begonnen te bedreigen en oorzaak werden eener bittere teleurstelling onzer schoonste toekomst-verwachtingen, als inzet der 20ste eeuw.

De verfijnde en verhoogde sensitiviteit, die over het geheel bijzondere aanleg van gevoel, verbeelding, gedachte, van zieleleven kortom, die kenmerkend is juist bij vele geesteszwakken, zenuw-zieken, onzer dagen, is, wèl beschouwd, in vele gevallen, niet anders dan het gevolg eener physisch-psychische worsteling van geheel het menschelijk wezen, der persoonlijkheid, om in hoogere kracht, tot een edeler vorm over te gaan.

Welnu juist de ethische, d. i. de redelijk-zedelijke — d. i. de religieuze re-generatie, die dezen overgang moet te hulp komen en het groot verlangen, waaraan zoovele in onze dagen bezwijken, zal kunnen bevredigen, schuilt in deze levensbeschouwing, die wij benaderend noemen: Immanent-Idealisme. Al is het nog slechts in allereerste aanduiding, van vóórvoelend heenwijzen, meer dan in dicht omlijnde uitwerking, de kern is dáár van een inzicht, dat zal kunnen groeien tot een geloof, waaraan een vermoeid, zoekend geslacht zich zal kunnen opheffen.

En dit geloof, dit inzicht is niet zoozeer de verkondiging van ééne bepaalde waarheid, dan wel eene lichtwerping op verschillende waarheden van voorheen en thans, wier verband eerst te weinig begrepen, nu allengs in hooger Transformatie elkander aanvullend, langzamerhand gaan doordringen eerst

in het bewustzijn van enkelen, dan van velen, om ten slotte te kunnen volgroeien tot de nieuwe Levens-Affirmatie, zonder welke de Nieuwe geboorte van ons geslacht niet denkbaar is.

Voor het toekomstrijk, waarvan gedroomd wordt, voor de sociale hervorming, waaraan reeds met zooveel geestdrift wordt gearbeid, is een grondslag van louter materieele elementen ontoereikend, is de overwinning van het kapitalisme, de ekonomische transformatie alléén, niet voldoende.

Zonder arbeid aan eene op nieuw stelling van geestelijke waarden, van ideeële feiten, die eene persoonlijke re-generatie (en zonder deze is eene sociale wedergeboorte eenvoudig een zin-ledige machtspreuk) ten doel hebben, zullen wij het gezochte land niet eens naderen, laat staan bereiken en bevestigen.

Hoe zwaar ook wegen de uiterlijke omstandigheden, de ekonomische verhoudingen als suggestieve machten, die de menschelijke natuur tot op zekere hoogte beheerschen, zonder vaste ethische beginselen, zonder karaktervorming, zonder eene opvoeding die zich ten doel stelt de opwekking, de ontwikkeling der innerlijk redelijk-zedelijke kracht, als tegenwicht voor de demonische elementen van uiterlijken en innerlijken oorsprong, is op geen enkel gebied van menschelijk streven, overwinning mogelijk en duurzaam.

Onder de ban van een verkeerd begrepen naturalisme zijn in onzen modernen tijd de psychisch-geestelijke faktoren in individueel en sociaal leven veel te lang beschouwd als: »eene quantité négligeable", een wanbegrip, waarvan in alle levenskringen, op elk gebied van voorwaarts-streving, reeds zwaar is geboet.

Zelfs in het historisch materialisme der sociaal-demokratie, dat met de maatschappelijk-ekonomische, dus menschelijke verhoudingen, als grondslag zijner beschouwingen, een groote stap voorwaarts beduidt, bleef nog een te kort, een ledig, dat moet worden aangevuld.

In de partij zelve werd dit feit het duidelijkst erkend door Joseph Dietzgen, bij wien wij het rechte begrip aantreffen: »Einer ebenso geistige, wie ökonomische Revolution" en van:

›Die Wissenschaft vom menschlichen Geiste als Naturwissenschaft." Een inzicht, dat vanzelf voert tot het immanent-idealisme, dat met zijne aanneming eener psychische-geestelijke, zoowel als physisch-materieele evolutie de aandacht vestigt op den invloed van den natuurlijken geest, op de geheele menschelijke psyche, en daarmede eerst recht voorbereidt de mogelijkheid eener volledig-monistische levensbeschouwing.

Deze opvatting is niet een burgerlijk of proletarisch klassenvooroordeel, maar het inzicht, dat boven tijdelijke worsteling uit, voelt de tijds-nooden in hunne veelvoudigheid van psychisch-physische geaardheid, met welke zeer direkt rekening moet worden gehouden, juist om de Emancipatie van den Arbeid, dat heilig doel, op zijn snelst en zekerst na te streven. Hier is niet aan het woord de afgesleten, vage ideologie van den ›bourgeois satisfait" die in zijn slappe luxe ingedommeld is, maar het levend, het realiteits- het immanent-idealisme van den dieper aangelegden, dóór-denkenden hervormer: van hen, die onder alle uiterlijk tumult, onder den verwarrenden chaos der ingrijpende transformatie, gewaar worden, voelen: een nieuw stadium van menschelijke bewustwording, dat uit de geschiedkundige evolutie, uit de omstandigheden geboren, in den mensch doorworsteld, gecrystalliseerd, eindelijk met de stuwkracht eener onstilbare behoefte, van een onstuimig verlangen zich laat gelden, en dringt naar uitstorting in vernieuwde ideeën, idealen, levensvormen voor individu en samenleving.

Samenvattend hetgeen wij in deze bladzijden trachtten aan te duiden, zien wij dus als uitgangspunt voor de nieuwe geestelijke affirmatie, voor den opbouw van nieuwe Levensbeginselen: eene veelzijdige waardeering der werkelijkheid in hare totale complexiteit van verschijnselen, een eerbied voor, een geloof in, een heilighouding van het Leven, als bezittend in en uit zich zelf de intensieve en extensieve, alles bezielende scheppings- en vormkracht, welbron van eeuwige wording en transformatie. Verder het besef, dat de verschillende goden en godsdiensten, geheel het hoogere, menschelijke phantasie- en verbeeldingsleven, ontstaan is uit het persoonlijk en gemeen-

schappelijk bewustzijn der menschheid onder den invloed van kosmische, maatschappelijke suggestie, gedetermineerd dus door algemeene natuur-contakten en de uiterlijke sociale verhoudingen, al naar gelang van ras en geaardheid van volk, van nationaliteit.

Waaruit van zelf volgt de overtuiging, het vertrouwen, dat de nieuw menschen-typus, zooals die langzamerhand onder invloed van moderne tijds-verschijnselen en eigenaardigheden bezig is zich te ontwikkelen, zal kunnen en moeten scheppen uit den machtig aanstuwenden stroom zijner nieuwe gewaarwordingen en gedachten, de nieuwe geestelijke waarden, de ideeën en idealen, die zullen zijn als de goden, als de religie van het verleden.

En in deze geestelijke evolutie als grondslag der persoonlijke en maatschappelijke bevrijding, het menschelijk scheppings-vermogen, het vorm-talent, dat de gemeenschappelijke oorsprong is van alle kultuur, en de onderliggende éénheid, die wetenschap, kunst, religie, moraal, in diepere verwantschap verbindt, ondanks alle uiterlijk uit elkander zijn.

Eene overwinning dus der Negatie die leven-vernietigend is, eene terug-vinding van het Geloof in de hoogere faktoren der menschelijke natuur en samenleving, in de geleidelijke ontwikkeling, de mogelijke leiding en zegepraal van de hoogere levens-neigingen en vormen over de lagere, welke doel is der echte, zich in Levenskunst omzettende religie.

Zürich, 24 Oktober 1905.

UIT HET DAGBOEK VAN EEN HYPOCHONDER

DOOR

J. EVERTS JR. 1)

VII. (2)

»Ziezoo" — zei Betty na een poosje innig-vergenoegd. Ze had haar stoel bijgeschoven, en schikte het theegerij naast haar op de tafel. In de stoof kookte het water gezellig.

In mij deed zich de reactie gelden. Ik voelde me moe, suf, lusteloos. De eene rilling na de andere voer me over den rug. Ik bukte me, om den kachel op te poken.

»Wat ga je nou doen?" — vroeg Betty."

»Zooals je ziet: den kachel oppoken."

»Maar jongen, 't is hier om te stikken."

»Ja, voor jou misschien, die zoo uit de keuken kom, en in beweging ben geweest. Maar ik vind 't hier koud."

»Nou... jìj moet 't weten."

Ik pookte.

Dit is een onaangenaam werk: ten eerste, omdat door het bukken en het hevige porren je kleeren aller-onbehagelijkst versjouwd aan je lichaam komen te zitten; en ten tweede, omdat ik daarbij altijd (misschien is dit voor het grootste gedeelte verbeelding, doch 't is er niet minder voelbaar om) omdat ik daarbij altijd stof en asch in m'n neus en m'n keel krijg. Ik ben echter wel genoodzaakt dit akelige werkje op me te nemen, daar ik anders voortdurend in de kou zou zitten. Betty namelijk heeft 't nooit koud en denkt bijgevolg

1) Zie »XXe Eeuw," XIII, 1 en 3.

Het verhaal zal dit voorjaar bij den uitgever C. A. J. van Dishoeck, te Bussum, onder den titel: »Uit het leven van een Hypochonder" in boekvorm verschijnen.

ook nooit aan den kachel, behalve 's morgens vóor het ontbijt — waarop ik haar, trouwens met veel moeite, als 't ware gedresseerd heb. — — — Voor iemand met een zwak gestel is 't een voortdurende kwelling met een gezond mensch saam te wonen: altoos legt hij het loodje, en hij is wel genoodzaakt ongemakkelijk en mopperig te zijn, wil hij niet op alle punten te kort komen. Kasplantjes behoeven nu eenmaal een andere behandeling dan een ruwe sterke buiten-plant.

De kachel was al vèr heen. Ik pookte als een razende, dat ik er rood en buiten adem van werd.

Toen ik me eindelijk oprichtte, kuchend en snuivend van al de stof en de asch, die ik in m'n neus en m'n keel voelde kleven en prikken, sloeg de regen met vernieuwde heftigheid tegen de ruiten.

»Brr, wat een weer! Je ware pestweer" — mopperde ik hartsgrondig, m'n handen stijf tusschen m'n knieën wrijvend.

»Ja, 't is gemeen weertje" — moest Betty toegeven. »Maar wij zitten hier toch lekkertjes knus bij mekaar, hè? Wees maar blij, dat je d'r niet door 'hoef."

Ze keek me zoo innig-tevreden en gelukkig aan, dat ik mezelf wel een aller-ondankbaarste bulle-bijter mòest vinden, en, er verlegen onder wordend, maar wat zoet-zuur glimlachte.

»Ja, is 't soms niet waar?" — hield ze aan. Haar stem klonk hard en heel hoog, sloeg bijna over, en er trilde een ondeugend lachje in.

Ik ken dezen bijzonderen gemoedstoestand van Betty heel goed, maar àl te goed. Ze gevoelt zich dan zoo opgewekt, gezond en gelukkig, dat ze 't wel zou willen uitgillen, en zich alleen met alle geweld bedwingen kan. Of ik daarbij wel in de stemming ben om mee te doen, is haar vrijwel onverschillig. Ze viert haar vroolijkheid uit in weerwil van alles, kan trouwens ook niet anders: daarvoor is ze een te krachtige en onafhankelijke persoonlijkheid en is ook haar gevoel op dat moment te machtig. Meestal echter doet mij zoo'n gedragen onaangenaam, om niet te zeggen pijnlijk, aan.

Ook in deze is mijn fijnere, teerdere natuur geheel aan die van Betty tegengesteld. Ik heb namelijk een ware cameleon-

natuur in geestelijken zin. Doorgaans wordt mijn houding, m'n geheele manier-van-doen door m'n omgeving bepaald. Afhankelijk als ik ben van aard, en bang vijandschap op te wekken, stel ik mij — bij vreemden althans — steeds ten doel me zooveel mogelijk in die omgeving op te lossen, geen aandacht te trekken en nog minder aanstoot te geven. — Ben ik bijvoorbeeld in een opgeruimde stemming en verkoop ik onschuldige grapjes, dan is 't dadelijk uit, zoodra ik bemerk dat 't iemand onaangenaam is, of dat zoo iemand me antipathiek, flauw of kinderachtig vindt. Een enkele oogopslag, een enkel fijn trekje (om nog niet eens van andere grovere, zij 't dan ook min of meer bedekte aanwijzingen te spreken) kan me dit al duidelijk kenbaar maken. Dan zakt m'n opgeruimdheid in elkaar als een gescheurde luchtballon, en ben ik voor de verdere conversatie en meestal ook voor den geheelen verderen dag verloren. Waarschijnlijk komt dit voor een gedeelte ook al, omdat ik door m'n zwartgalligen aard à priori geneigd ben zoo'n ontevredene gelijk te geven. — — Nu moet ik echter toegeven, dat er ook bij mij uitzonderingen op deze regel voorkomen. Soms prikkelt iemands tegen-zin me juist tot nog grooter opgewondenheid en tart ik als 't ware hem of haar wreedelijk door de buitensporigste zottigheden. Dergelijke afwijkingen in m'n gedrag hangen waarschijnlijk ten nauwste samen met de minder of meerder krachtige persoonlijkheid van m'n tegenstander zoowel als met m'n eigen tijdelijke stemming. Nogthans, wanneer een dergelijk verzet me gelukt, ben ik zeer tevreden over, ja trotsch op mezelf en is m'n dag goed. Immers, 't is een bewijs van kracht, als men zich, »in spite of all," kan uitleven, 't zij dan ten goede of ten kwade van anderen. Dit zal wel een — zij 't ook zeer gedegenereerd — overblijfsel van het wilde dier in mij zijn.

Intusschen is 't een feit, dat ik voor deze vrij-zeldzame boosaardigheidjes maar al te dikwijls gestraft word door Betty, die mij op dezelfde manier trakteert. Opmerkelijk is 't daarbij, dat ze veelal die buien van uitgelatenheid heeft, als ik juist terdege in de put zit. Zou dat misschien volgens de wet der tegenstellingen of van het evenwicht zijn?

Meermalen heb ik getracht, haar door bedaard ernstig redeneeren aan het verstand te brengen, dat ik voor zulk een stemming op dat moment niet gedisponeerd was. Doch het eenige resultaat, hiermede bereikt, is: dat ik sedert lang bij ondervinding weet, dat dit middel niets helpt. Integendeel: 't heeft dikwijls een totaal falikante uitwerking. Als ik er ernstig tegen inga, wordt zij juist hoe langer hoe doller — tot 't in het beslist onhebbelijke en antipathieke, of — als ik me goed nijdig maak — in een brouille eindigt.

Meestal weet ik niet, wat met 'r aan te vangen, en gevoel ik mij de onbeholpenheid zelve. Wat echter nog weleens helpen wil, is, haar in het overdrachtelijke na te doen.

Deze methode paste ik ook nu toe:

Ik trok zoo goed mogelijk een zeer scherp, bij de hand profiel, en kakelde haar, met m'n hoofd knikkend, vlug, hard en ietwat snibbig na:

»Ja, is 't soms niet waar?"

Ik trachtte deze poze nog even vol te houden, en zelfs nog te verergeren. Doch — zooals te voorzien was — m'n eigenlijke stemming deed zich weldra gelden: m'n trekken verslapten, en toen moet m'n somberheid zich met de laatste overblijfselen van m'n kaketoe-profiel wel tot een heel potsierlijk masker dooréengemengd hebben. 't Zal ongeveer zóo geweest zijn: met groote doffe kol-oogen, een weg-getrokken mond met een sterk-gekrulde onderlip, m'n wenkbrauwen mephisto-achtig hoog opgetrokken, m'n voorhoofd in diepe rimpels en de vleugels van m'n ietwat gebogen neus trillend en wijd van éen gespalkt, staarde ik Betty voorbij. Voorbij, want ik dorst — zeker door een soort voorgevoel — de uitwerking van m'n krijgslist niet gade te slaan.

Het effect beantwoordde dan ook helaas niet aan de verwachting ditmaal.

Betty wierp zich achter in haar stoel en gierde 't uit.

»O nee, wat een snuiten kan jij toch trekken!" — bracht ze na een poosje, nog gillend, uit.

»Zoo, vin' je?" — zei ik gepikeerd. »Ik trek anders volstrekt geen snuiten." M'n gezicht beantwoordt geheel aan

m'n innerlijk — 't is, als altijd, de getrouwe spiegel mijner ziel."

Dit is nu het fatale, dat ik soms — zelfs in de ernstigste oogenblikken — m'n zucht tot spotten, tot comedie-spelen niet bedwingen kan. Zoo ook nu. Dat zinnetje: »'t is, als altijd, de getrouwe spiegel mijner ziel", was inderdaad en klaarblijkelijk comedie, en deed als zoodanig de werking van het voorgaande en ernstig-gemeende, geheel te niet.

»God bewaar me! Een lief innerlijk, dat jij er dan op na houdt" — proestte Betty.

Ik keek bedenkelijk, begreep dat ik op den verkeerden weg was. Tot elken prijs moest ik nu weer in de goede richting komen.

»Ik méen 't" — zei ik. »Ik bèn niet lollig. Ik voel me beroerd, ellendig, ziekig zelfs."

Betty wist nu blijkbaar heelemaal niet meer, hoe ze 't had:

»Ja, dat heb ik daar straks gemerkt!"

»Nee heusch."

Maar ze geloofde 't nog niet.

„Och jeetje" — zuchtte ze, uitlachend. Toen zei ze op eens met nadruk, doch haar stem klonk weer overmoedig-ondeugend: »Ik vin'je toch eigenlijk zoo'n komieke, lollige vent!"

Tegelijkertijd liet ze zich vóor me op haar knieën vallen, sloeg me op m'n dijen, dat 't zoo kletste, en meteen spoot haar onweerstaanbare kicher-lach weer naar me op.

Wanneer ze in het stadium der handtastelijkheden is aangeland, heeft voor mij de ellende haar toppunt bereikt. Ze is sterk, veel sterker dan ik, zonder dat ik in staat ben me te verweren, kan ze me knijpen, kietelen en peunen, dat ik 't zou kunnen uitschreeuwen van pijn en kwelling — wat ik dan ook dikwijls doe. Dit noemt zij dan »aanhalen," »strelen," »knuffelen"....

't Ging nu weer denzelfden weg op. Bij ondervinding weet ik dat daartegen niets te doen is. Lijdzame onderworpenheid is nog het beste. Ze móét nu eenmaal dit surplus aan levens-lust en -kracht op deze manier even uiten. Onder haar »lieftallige" beroeringen (misdadige woelingen noem ik

ze ook wel eens) schrompel ik in mekaar als een egel — jammer alleen, dat de Schepper mij niet ook met een of ander natuurlijk verdedigingsmiddel bedeeld heeft, zooals genoemd rampzalig beestje 't in z'n stekels bezit.

Toen Betty zoo een poosje had aangegaan: me knijpend hier, kietelend en stompend daar, zei ze, m'n ongelukkig hoofd voor het laatst nog eens flink tusschen 'r aapachtig-sterke armen knellend:

»Je bent wel een nare vent, maar ik hou toch eigenlijk nog zooveel van je."

»Toch eigenlijk?" — herhaal ik verontwaardigd, zoodra ik vrijgekomen ben, m'n haar en m'n kleeren weer zoowat op orde brengend.

»Ja hoor! *Toch eigenlijk.* Want je bent ook wel eens een ongemakkelijke izegrimmige ouwe-heer. Maar nou ben je toch wel een heel klein beetje lief."

»Zoo" — zei ik. Maar meteen wierp ik een waarschuwende blik naar de kinderen.

»O, dat hooren ze niet."

»Nee. Ze zijn stok-doof."

»Ja juist" — lachte ze weer. »Nou, maar ik zeg toch dat je nou lief ben."

»Ja ja, 't is goed. Schei nou maar uit. Maar pas een beetje op je woorden asjeblief in het vervolg. Kleine potjes" . . .

»Ja pa! Ja paaa!!"

Ze deed haar best ook ernstig te kijken, doch in haar oogen tintelde nog steeds die lach, die onbedwingbare, ondeugende lach.

Even was 't stil.

Opeens schurkte Betty heen en weer, kroelend, zooals een vogel in z'n veeren wel doet.

»Wat heb je toch?" — vroeg ik.

»Ik? Niks. Ik weet 't niet. Ik heb schik in m'n leven."

»Dat schijnt."

»Mag dat niet?"

»O, zeker. Hoe meer hoe liever zelfs, als. . . ."

» »Als je maar gezond blijft." . . . . Hè, altijd hetzelfde liedje! Zeg toch eens wat anders. Wees nou is geestig."

Ze zag, dat ik op »wat anders" zon.

»Nou?... Toe dan."

...»Als je mij maar met rust liet."

»Hè, ouwe vent" — versprong ze ongedurig op haar stoel. »Nou, wil je nog thee?"

Ik accepteerde. Natuurlijk. Thee drink ik zoolang de voorraad strekt — hoewel 't slecht voor me is. Maar wanneer men alles moest nalaten, wat slecht is!... Wat schoot er dan over?

Een tijdlang heb ik eens alles nagelaten, wat volgens de doktoren nadeelig voor m'n gezondheid was. Doch behalve dat ik er zoo goed als geene resultaten van ondervond, lette ik zoozeer op mezelf en besefte ik telkens weer opnieuw dat ik zwak en abnormaal was, dat 't me tenlaatste tot een obsessie werd, en ik mezelf een allerhatelijkste hygiène-automaat vond — zoodat gerust beweerd kan worden: dat het middel erger was dan de kwaal.

Bovendien moest ik toen allerlei kleine genietingen derven. M'n hemel, 't zal wel waar zijn, dat elk genot een zekere vernietiging tengevolge heeft, en hoe heviger het genot des te ingrijpender ook de vernietiging (extatisch-aangelegde menschen zijn doorgaans broodmager en worden zelden oud). Maar het geheele leven is immers niet anders dan een aaneengeschakelde reeks van langzame vernietigingen, en of dat nu al een beetje vlugger gaat....

Zeker 't lijkt het verstandigst, elk genot te vermijden, zoo kalm mogelijk te leven, zonder „up and down's", zonder schokken, geen plotselinge verhittingen of verkoelingen, altijd één temperatuur... het leven gelijk een vlakrecht grintweggetje, waarop de pasjes zoo vredig en bedaard knarsen, als die van een op Zondag met vrouw en kind wandelenden burgerman. Maar o m'n God, wat zou het leven dan eentonig en vervelend zijn!... Wat is 't eigenlijk maar goed, heel goed, dat we niet, o nee niets verstandig zijn, en integendeel dom, heel dom. Zoo laf en antipathiek een berekenende Prinzipiën-reiter meestal is, zoo sympathiek zijn mij de menschen, die tot op zekere hoogte ohne Rücksicht, en vooral ohne Rücksicht jegens henzelf leven. 't Is echter waar, dat

ook hierbij weer geldt de regel van het „juste milieu" het evenwicht, het maat-houden, kortom de juiste verhouding, welke de levenskwestie beheerscht.

Maar verstandig!... Het verstandigst zijn zij, die hun leven beschouwen als een gave Gods, waarmee ze doen mogen naar eigen welgevallen, en er dus van maken. wat hun het meeste aanstaat; zij, die het bestaan niet meten naar het aantal jaren, maar naar het geluk, dat zij genoten. O, het leven te leven, zooals 't is, zooals 't voor je ligt, *instinctief*, zonder te veel op jezelf te letten — zooals de „kinderkens", dat is een oude en groote waarheid en wijsheid. Het verstandigst is,... niet al te verstandig te willen zijn.

Instinctief leven... och, 't is waar: het instinct sterft uit. Beschaving doodt instinct. En wat is het gevolg? *De* kwaal van onzen tijd; zenuwziekte, zielenkrankheid. Ik bespeur 't aan mezelf. Hoeveel zenuwzieken zouden gebaat zijn, wanneer ze zichzelf wat meer konden vergeten, meer konden leven volgens hun instinct, d. i.: hun onbewusten, natuurlijken levensdrang.

O ja, ik weet 't: theoretizeeren is gemakkelijk. 't Is moeilijk en gelukt zeer zelden: een instinct, dat door de beschaving half dood is geknepen of verwrongen, weer ten leven op te wekken.

En toch — wat men er ook van zeggen moge — en toch... gaat de beschaving in groote lijnen genomen, haar natuurlijken gang op de wereld; en het instinct weer zijn vroegere plaats te doen innemen, zou gelijkstaan... met een stap terug op het „pad der beschaving". Trouwens, dit is onmogelijk: de wereld is een log lichaam en zweeft in het leege: vooruit gaat en moet zij in de eens aangenomen richting. Niemand, die de beschaving kan tegenhouden of doen afwijken.

Er zijn menschen, die verlangen, die terug zouden willen naar de Middeleeuwen, naar de tijden der Klassieke Grieken, en dan klagen ze over het drukke wilde leven van tegenwoordig, het leven, dat „voorbij-raast". Sommigen denken heel in het vage, dat de wereld misschien nog wel eens ongeveer als toen zal worden. De hemel bewaar me! Maar

nog eens: 't is natuurlijk een onmogelijkheid. De cultuur herhaalt zich niet (althans niet in dien zin); en daar dank ik de Goden voor, want ze kunnen ze van mij cadeau krijgen: de Middeleeuwen en de Grieken erbij. Neen, ik ben een kind van m'n tijd, en — al foeter ik dikwijls — ik hóud van m'n tijd, ik vind onze maatschappij eigenlijk zoo ontzettend belangrijk. En dan te denken, dat ik nog eens zou moeten leven zonder krant, zonder telegrammen uit alle hoeken van de wereld, zonder trein, zonder telefoon, zonder stoombooten. O nee, die wereld van vroeger lijkt me vreeselijk eng en öde, en erin te leven zou bijna gelijk staan met blindheid en gevangenschap.

Bovendien, gij, die beweert, dat het leven „voorbijraast," en men den tijd en de rust ontbeert, om behoorlijk tot bezinning te komen — hoe is deze bewering overéen te brengen met het feit: dat de verveling den meesten menschen (zelfs in den snelsten sneltrein) op het gezicht te lezen staat; met het feit: dat ze met hun tijd geen raad weten, en om 'm in Godsnaam maar door te komen allerei *onnuts* en *akeligs* doen?

Neen gij klagers, als ge verlangt naar een tijd, een omgeving, waarin ge niet thuis hoort, wanneer ge vindt, dat ge in dezen tijd niet past — bekent 't dan, dat dit niet ligt aan uw omgeving, niet aan de wereld, die slechts is zooals ze zijn mòet, en zooals ze slechts zijn kàn, bekent 't dan dat de oorzaak dezer onbevredigdheid, de onvolkomenheid niet ligt bùiten maar ìn u. Dan zult ge althans nog de eer der waarheid aan u zelf houden.

Want geloof me: het menschen-geslacht is taai, en het individu behoort zich aan te passen aan de omstandigheden, d. i.: de gemeenschap. En 't zàl zich aanpassen, 't zal er aan wennen te leven met hoe langer hoe minder natuurlijk instinct, waarvoor 't trouwens een grootere bewustheid in de plaats krijgt. En eens zal er een tijd komen misschien, dat de menschen leven geheel zonder instinct, maar tevens zonder de epidemische zenuwziekte, . . . die per slot toch ook maar een phase is in den ontwikkelingsgang der eeuwen.

't Is waar: middelerwijl »zitten" wij met onze kranke zielen

en lijden er onder. Maar... had niet tot heden elk tijdvak in de geschiedenis z'n bijzondere nood? — Zoo wij, levende in het begin onzer christelijke jaartelling: de twintigste eeuw.

Klagen wij daarom niet,

. . . .

Klagen wij daarom niet!...

O, schoone theorieën.

O, miserabel verstand.

Verstandig zou ik misschien willen zijn en leven, wanneer m'n verstand inderdaad zoo sterk en volmaakt was, dat 't wezenlijk het lichaam geheel beheerschen en besturen kon. Maar och, hoever ben ik daar nog vanaf.

»Klagen wij daarom niet."

Ik hoor 't mij zeggen. Ik weet, dat 't het redelijkste, beste, voordeeligste zou zijn. Maar meteen weet ik — en o ja, dit wéet ik heel zeker, zóo ver is mijn verstand wel — weet ik, dat ik misschien over een uur weer bitter, bitter klagen zal.

Ecce homo!...

Inderdaad een samenstel van tegenstrijdigheden.

En wel altijd zal het menschelijk lichaam blijven het terrein, waar verstand en gevoel, cultuur en natuurkracht hun — interessante — strijd zullen strijden....

VII (3).

Ik werd in m'n overpeinzingen gestoord, doordat er gebeld werd.

»'t Zal Daan zijn" — zei ik. »Och Piet, jij ben nogal sterk, doe jij eens open."

Gevlijd door m'n complimentje, vloog de jongen de kamer uit.

Even later stapte Daan binnen, als altijd tiré à quatre: gekleurd overhemd met een vier duims up and down en een schel-kleurige das, een keurig colbert-kostuum laatste coup, z'n blonde haren glimmend en glad gekapt, z'n teint rozig en zacht als van een jong meisje, — en dit alles gehuld in een wolk van een fijn maar doordringend parfumpje.

»Zoo echtelieden" — begroette hij met z'n geäffecteerde,

gedesinteresseerde stem, waardoorheen nu — als vaak — ook nog een zweempje spot klonk. »Dag Christiaan."

»Oom" — bromde de jongen.

»Dag Daan" — zei Betty.

Ik reikte hem vadsig de hand:

»Zoo Daniel, holder Jüngling. Hoe gaat 't" — zei ik; maar meteen m'n neusophalend, kon ik niet nalaten erbij te voegen: »Wat stinkt die kerel weer, vandaag."

»O, is 't weer niet goed? Wat zijn jullie toch voor kannibalen?"

»Kannibalen stinken juist ook. Géén lucht is tegenwoordig de hoogste beschaving" — zei Betty met een vergoelijkend lachje.

»O ja?... Och ja, 't is ook zoo. Ja ja, 't is zoo. Jullie zult wel gelijk hebben. Jullie hebt altijd gelijk — zulke goeie brave menschen."

Ik floot, bedenkelijk.

Hij had zich middelerwijl mat en slap in een leuningstoel, dien Betty voor hem bij schoof, laten vallen. Bij de laatste woorden zuchtte hij diep, tragi-komisch, snoof eens, streek zich van boven naar beneden over het gezicht, en schudde z'n hoofd als een natte poedel.

»Melig?" — informeerde ik, niet zonder spot.

»Och zoo..., een beetje" — zei hij, flauw glimlachend.

»Gisterenavond uitgeweest?"

»Ook al."

»Moest jij niet meer doen. Wor' je langzamerhand te oud voor. Kan je niet meer tegen."

»Ja, ik geloof 't ook. Ik kan er niet meer tegen, daar heb je gelijk in."

»En plezier... ho maar!"

Hij streek zich weer over het gezicht met z'n geheele breede hand, als wilde hij daar elke verraderlijke weerspiegeling van z'n innerlijk wegvegen, en knipte met z'n oogen.

»Och" — zei hij langzaam, weifelend. »Och, wat zàl ik je daarvan zeggen. Wat zal ik je dàarvan zeggen."

»Een kop thee, Daan?" — vroeg Betty.

»Wàt drinken jullie?!" — zei hij, als uit een droom op-

schrikkend. »Thee! Thee?! God bewaar me, nee geen thee! Thee!... Wie drinkt er nou thee?"

»Nou, wat wil je dan? Een glas port, sherry, madeira, een bittertje?..."

»Port?... Sherry?... Madeira?... Een bittertje?..." Hij trok bij elk woord een vies gezicht. »Weet je wat.... Geef me toch maar een kop thee. Ja, geef me is een lekker, warm, kop thee" zei hij kinderlijk opgewekt. »'t Is eigenlijk net weer om je aan thee te be.... O, nee, dat mag ik niet zeggen" — hield hij zich met een overdreven-angstig gebaar in.

»Leelijke woorden worden hier niet geduld...."

»... Voor de kijnders."

»Ja juist: voor de kijnders."

»Lastig, hoor, lastig. — — — En u, ook niet al te vroolijk?" — wendde hij zich tot mij.

»Och... jawel" — zei ik. »Jawel... jawel.... Dat gaat. Ik ben heel goed. Waarom ook niet?"

»Ja juist, dat zeg ik ook: waarom ook niet? Waarom ook niet? Altijd gelijkmoedig, hè?"

't Had er veel van, of de schelm me voor den gek hield.

»Gelijkmoedigheid is de sleutel tot het geluk" — preekte ik.

»Natuurlijk, natuurlijk. Maar wie kan er nu ook met zulk weer vroolijk zijn?" — zei de gannef, als hadden m'n vorige woorden deze conclusie uitgelokt.

»Wie?... Wel wìj" — zei Betty energiek.

»Jullie?... Nou ja, maar jùllie ook!"

»Neem dan een voorbeeld aan ons" — zei Betty, half grappend, maar voor de andere helft zeker in ernst.

Daar begon hij opeens uitbundig te lachen.

Ik zag dat Betty 't niets aardig vond. Ze keek hem verontwaardigd aan, en kreeg een kleur. Mij liet 't echter vrijwel koud, kwalijk nam ik 't 'm althans niet. Ten eerste: wat had Betty zoo iets doms te zeggen, en ten tweede: merkte ik zeer goed, dat z'n vroolijkheid geforceerd was.

»O — hooo!" eindigde hij z'n lachbui, de armen ongegeneerd boven z'n hoofd rekkend.

»Jawel, toe maar" — zei Betty, quasi gepikeerd.

Vergevingsgezind als ze is, was ze haar boosheid al weer half vergeten. Ze mag Daan wel au fond, en daarom mag hij ook nogal eens een potje bij haar breken. — Dit is juist het aardige van onzen omgang met Daan: dat we elkaar meermalen ongezouten de waarheid zeggen, zonder dat de vriendschap en de wederzijdsche waardeering eronder lijden. Zóo hecht moet het gebouw der vriendschap zijn, dat 't dergelijke schokken verduren kan zonder in elkaar te storten.

»O, da's waar ook" — zei Daan, z'n armen haastig neerslaand. »Mag dat ook al niet?"

»Nee, zeker niet. Wat denk je wel?"

»In een goed geordend huishouden komt zooiets niet te pas, ziet u" — voegde ik er ter verklaring bij.

»Ja, ja, natuurlijk. Ach ja, ik ben ook eigenlijk te slecht voor de gemeenschap. Dat is 't maar, zie je, wat me mankeert: ik deug niet."

»Getuigt tenminste van nederigheid en zelf-kennis" — meende ik te moeten opmerken.

We zwegen een tijdlang, alle drie. Daan slurpte onderwijl z'n thee op. Piet en Chris waren op de gang gaan spelen.

»Jongens, zullen jullie oppassen bij de trap?" — riep ik.

»Laat ze toch" — zei Betty. »Je maakt ze op het gevaar opmerkzaam."

„Jawel" — zei ik. »Maar...."

Ik hield me echter in voor Daan.

Weer een stilte.

»Wat is het leven?" — zuchtte Daan opeens, en wilde weer z'n armen uitrekken, maar hij bedacht zich nog.

»Wil ik jou eens wat zeggen?" — zei Betty. — »Jij, met je geklaag en gezucht altijd, jij moest trouwen. Jij hebt een goeie vrouw noodig."

»Wa' blief?!" — Daan sprong als gepijnigd op in z'n stoel, daarna slap terugvallend, riep hij wanhopig: »O God, daar begint ze weer!"

»Ja zeker. En ik zal 't je net zoo lang voorhouden, tot je 't zelf ook gelooft."

»Och nee, toe, als je blieft niet."

»En dat doe ik toch. Vin' jij nou ook niet, Aad, hij moest trouwen."

»Tja, zeker" — zei ik quasi-ernstig, een plagerij als tijdvulling dankbaar aanvaardend.

»M'n hemel!" — riep Daan slachtofferachtig. »Wat willen jullie toch van me? Iedereen wil me maar an 'n vrouw hebben. Maar me 'n vrouw bezorgen, dat doet er geen-een! — — Nou goed, ik zàl trouwen, als 't dan met alle geweld moet. Maar help me dan tenminste aan 'n goeie vrouw."

»Och kom, stakkerd! Wat heb je 't toch hard. Op het laatst zal je nog willen, dat we ze voor je trouwen ook!"

»Nee, zonder gekheid. Maar een *goeie* vrouw, zie je. Zijn er eigenlijk nog wel goeie vrouwen? Weten jullie er soms éen voor me?"

»Natuurlijk zijn er nog goeie vrouwen" — zei Betty scherp. »Ruimschoots goed genoeg voor jou."

»Pu, pu...."

»Welk soort blieft u?" — vroeg ik.

Daar ging hij eens voor verzitten.

»Nou" — begon hij — »Ze moet natuurlijk mooi zijn en niet dom. Maar ook niet al te geleerd. En dan niet modern. O God nee, vooral niet modern. Moderne meisjes zijn vreeselijke wezens. Meisjes bijvoorbeeld, die dwepen met van Eeden, of die zelf aan de khunst doen, zijn niet te genieten. En dan geen reform. Vooral geen reform."

»Dank je voor het compliment" — zei Betty, die toevallig een reform aanhad.

»Hoe?... O ja, da's waar. Nou maar, ik houd nu eenmaal niet van reform. Ik kan 't niet zien eenvoudig."

»Wil ik de kamer soms uit gaan?"

»Ach nee, maak nou geen gekheid. Dat is een andere kwestie. Jij bent immers m'n vrouw niet, hè? Ik bedoel: bij m'n eigen vrouw kan ik 't niet zien. — Zou ik 't niet kunnen zien. Weet je wat ze in Parijs roepen, als ze iemand in reform zien?... Il faut un tailleur!"

Hij schaterde 't uit.

»Wat kan ons Parijs schelen."

„Il faut un tailleur!... Ha, ha, ha! Il faut un tailleur!"

»Nou, maar er zijn nog een massa meisjes, die onverstandig genoeg zijn, om niet in reform gekleed te gaan" — zei Betty.

»Verder?"

»Verder?.... Nou, een bom duiten natuurlijk. Dat spreekt van zelf. Armoe lijen alleen is al beroerd; maar met een vrouw....!"

»Anders niet?"

»Voorloopig niet. Weet je iets? Heb je soms al iets voor me?"

»Wat heeft meneer nou in eens een haast. Je bent anders niet bepaald gemakkelijk hoor."

»Nee, maar dacht je nou waarachtig, dat ik maar de eerste de beste....?"

»Nee meneer, dat zou zonde zijn."

»O, zoo. Daar wou ik je maar hebben."

»Ik vrees, dat Daan niet gauw tot een resultaat zal komen" — bracht ik in het midden. »Want als hij eenmaal een meisje gevonden heeft, dat aan zijn eischen voldoet, dan zal hij hoogst waarschijnlijk wel niet aan de hare voldoen. Je lijdt aan zelf-overschatting, mannetje."

»Best mogelijk" — zei Daan. »Allemaal best mogelijk. Maar.... Ach nee, ik merk 't al: die meisjes van tegenwoordig, die meisjes van tegenwoordig... 't is niks voor mij. En wat zal ik nou ook eigenlijk trouwen. Ik heb 't nou immers goed."

„O ja?"

„Wel ja. Heb ik 't niet goed? Klaag ik ooit?"

»Nee, da's waar!" — spotten Betty en ik tegelijk.

»Nou, en als ik dan zoo eens om me heen kijk, en ik ga bij al m'n vrienden, die getrouwd zijn, na.... Zijn die dan zooveel gelukkiger? God bewaar me! Nee maar waarachtig, nou in ernst: d'r is t'r nou geen-éen, letterlijk geen-éen! of er mankeert 't éen of ander aan z'n huwelijk, en de meeste huwelijken zijn grove vergissingen, en zijn dientengevolge — wat wonder! — totaal mislukt."

»Behalve het onze dan toch zeker" — zei Betty.

Hij keek even verward.

»Nou goed, behalve bij jullie dan" — maakte hij naar Betty een sierlijke buiging, die als verontschuldiging moest dienen. Maar zoowel z'n toon als z'n beweging was niet vrij van spot. »En" — vervolgde hij »'t is bijna altijd — ik heb 't al zoo dikwijls opgemerkt — 't is bijna altijd de schuld van de vrouw."

Langzamerhand was onder Daan's geredeneer meer en meer dat gevoel van zelfverheffing en zelfgenoegzaamheid over me gekomen, dat ik onlangs ook bij den kapper ondervond. Er werd iets vaardig over me, ik voelde iets stram worden inwendig. En hoewel ik me — vooral achteraf — zeer wel bewust ben van de valschheid of voosheid van deze passie (want inderdaad is 't niets anders), laat ik mij er toch (aangenaam als 't op dat oogenblik is) door meesleepen. — Ook nù. Ik maakte me warm voor de kwestie. Wat een knulletje was die Daan toch eigenlijk nog. Wat een akelig klein beetje gezond, elementair levens-instinct had die jongen! Al dat gescheld op de vrouwen, was dat niet hartsgrondig ongezond? Niet eenmaal zoo'n beetje associatie-vermogen te hebben, dat je je met een of andere vrouw kunt verstaan. Een echte dégeneré!... 't Is waar: er wàs wel eens oneenigheid tusschen Betty en mij. Maar ik constateer nog eens: dat waren meestal maar tijdelijke opwellingen, waarvan we, of althans ik spoedig terug kwam met berouw. Op den duur konden we 't heel goed vinden samen. Van een hooger standpunt was ons huwelijk wel degelijk gelukkig te noemen. In zooverre stond ik dan toch heel wat hooger dan Daan, was ik ook heel wat gezonder, levenskrachtiger: ik had 't althans aangedurfd. Dit dorst hij niet eens! — Inderdaad deze overdenking beurde me op, sterkte me. En zooals 't me meer, ja bijna altijd, gaat: ik maakte van deze opwelling misbruik, stelde me aan, speelde comedie, deed of ik nooit in het nauw gezeten had, speelde de dappere, gezonde, flinke, de levenslustige, de urwüchsige! — 't Is dan ook heel aangenaam jezelf mee te vallen. Er waren er dan nog slapper en innerlijk zieker dan ik! Tevens voelde ik me verplicht te

trachten Daan tot andere inzichten te brengen. Het zedemeesteren zit wel iedereen een beetje in het bloed, ook den hevigsten zelfverachter. Bij tijd en wijle kan niemand 't nalaten.

„Dat ben ik niet met je eens, Daan," — zei ik, me oprichtend. „Dat geloof ik niet. 't Moet een gebrek in je opmerkingsgave zijn, of een gevolg van je eenzijdig oordeel: omdat de mannen je vrienden zijn. Ik geloof integendeel, dat de schuld over het algemeen meer bij de mannen dan bij de vrouwen ligt. De man-lui zijn over het algemeen doortrapte egoïsten. Ze stellen de vrouwen de hoogste, en zich zelf liefst zoo min mogelijk eischen. En als een vrouw maar even in het een of ander faalt, zeggen ze dadelijk:

»Zie je wel! Ah, die vrouwen!... D'r deugt er geen éen van."

»En dat ze zooveel van de vrouwen verwachten, verlangen, bewijst alleen, dat ze zelf aan inhoud te kort komen. Dan moet de vrouw 't aanvullen. Een man, die genoeg aan zichzelf, genoeg innerlijk leven heeft, zal van z'n vrouw niet te veel verlangen, en haar geen bovenmatige eischen stellen. Mijns inziens gaat deze stelregel op, dat naarmate de man meer geestelijken inhoud heeft, hij z'n vrouw minder eischen zal stellen. De leegste schetterbuiken, die in de kroegen hun leegte met drank komen aanvullen, krijten het hardst tegen hun vrouwen. Uitzonderingen zijn er natuurlijk."

»Nou Daantje, die kan jij in je zak steken, met je pretenties" — zei Betty.

Hij haalde onverschillig de schouders op.

»'t Is mogelijk" — zei hij. »'t Kan ook wel aan den man liggen. Natuurlijk. Zeker. Ik wil ook alleen maar beweren, dat de meeste huwelijken misbaksels zijn. De éene helft van de tegenwoordige huwelijken gebeurt, omdat de jongen of de man ('t zijn er me dan ook, god betert, dikwijls mannen naar!) steun noodig heeft en lekkertjes tegen z'n meisje, later z'n vrouw, leunen kan, en van de andere helft trouwt een groot gedeelte omdat het meisje last heeft van kouwe voeten."

»Ik vind, dat jij er al heel zonderlinge theorieën over het huwelijk op na houdt" — zei Betty, een weinig vinnig. »En ik ben 't heelemaal niet met je eens. Ik geloof dan nog

wel aan het ideale huwelijk, het huwelijk gesloten uit pure wederzijdsche liefde."

»Het ideale huwelijk, poeah!" — lachte hij. »Kouwe voeten, lieve ziel. Geloof me: kouwe voeten! Daar loopt de wereld op — die dragen het toekomstig geslacht. Als die er niet waren, dan stierf binnen twee eeuwen het menschenras uit."

»Zoo, en als dat zoo is" — zei Betty, zich opwindend — »dan is 't maar heel gelukkig, dat er nog zooveel kouwe voeten zijn. Want er zijn een heele boel huwelijken, waarin de man en de vrouw elkaar pas goed leeren kennen en waardeeren."

»Brrr, wat een optimisme! En hoevéél huwelijken zijn d'r als de hel? Heb je die wel eens geteld?"

»Nee, maar jij bent een geboren pessimist, en 't is nog de vraag, wie dichter bij de waarheid is, jij of ik."

»Wat zeg jij ervan, ouwe jongen?" — wendde hij zich tactvol met een klap op m'n schouder tot mij. »Jij ben getrouwd, heb een juweel van een vrouw, en twee lieve kinderen. Welke ervaring heb jij in het huwelijk opgedaan? Wat vin' jij van het huwelijk, jij, man van ervaring?"

Hij legde een spottenden nadruk op dit laatste woord.

Ik moest me even bezinnen. 't Leek me niet erg kiesch zoo'n vraag te stellen in het bijzijn van Betty. Hij verdiende daarom alleen al bedrogen of voor den gek gehouden te worden. Maar op eens schoot me iets beters te binnen:

»Als jij eens dorst, erge dorst hadt, Daantje" — zei ik, en trok een zeer aarts-vaderlijk gezicht — »en je kon om dezen dorst te lesschen geen edele Bourgogne, maar alleen wat gewoon water, zurig bier of lauwe koffie krijgen. Wat zou je dan doen?"

»Ja ja, schei maar uit. Ik weet al, waar je heen wilt. Maar we hebben 't nu over het *ideale* huweiijk."

»Het ideale huwelijk is nonsens, dat bestaat niet, en 't is dom en belachelijk daarnaar te verlangen. Hebben wij recht op het ideale, op het volkomene? Gesteld, dat we 't kregen — het eerste, wat we ermee zouden doen, was: het onvolkomen maken."

»Hoort zoo'n philosooph eens!" — spotte Daan.

»Maar dat is zeker" — ging ik voort — »als je niet getrouwd bent, en je hebt geen kinderen gehad, dan heb je niet met het geheele leven kennis gemaakt. Er zijn prachtige momenten in het huwelijk. 't Brengt natuurlijk zorg ook. Maar immers: »Zorg is zegen"? —... En dat is nou juist jouw gebrek: jij durft de zorg niet aan. Dat komt door je vervloekte slapte. Zoek 't dáár, zoek 't ín je. Niet in de tegenwoordige meisjes, en de tegenwoordige maatschappij, die je ideaal zoudt willen hebben, terwijl je 't zelf lang niet bent."

»Dank voor het compliment."

»Ik zeg 't voor je bestwil. Je blijft maar doorleven op je eigen houtje, om vooral toch aan al je kleine behoeftetjens, waar je meer en meer aan verwend raakt, te kunnen voldoen, en terwijl loop je verbitterd rond met het altijd-onbevredigde verlangen naar een vrouw. — Vóor wat, hóort wat, man! Niks voor niks. Geloof me: ook mij heeft het huwelijk een behoorlijke portie zorg gegeven, maar toch... berouw heb ik nog niet."

Ik keek toevallig Betty aan, en ze gaf me een knik vol instemming:

»Nee, hè man. Wij zouden 't dadelijk overdoen, als wij nog eens in de gelegenheid waren."

»Zeker."

»Hè, wat zijn jullie twee gelukkige menschen!" — riep Daan. »Akelig gelukkig."

»Nog eens man: neem een voorbeeld aan ons."

Hij stond op, en liep fluitend de kamer op en neer.

Op eens was er gekrakeel in de gang van de jongens.

»Och Betty"... — zei ik.

Ze stond dadelijk op, en ging zien wat er aan de hand was.

Even daarna gaf Daan te kennen, dat 't ook zijn tijd was: zijn hospita was uit, hij moest in een restaurant gaan eten vandaag, en hij wilde nog iemand zien op te scharrelen om dat samen te doen.

»Mannelijk of vrouwelijk?" — glimlachte ik.

»Nee, nee, ik mot niks van de vrouwen meer hebben."

»Mannetje, stel je toch niet zoo an. Je bent dol op de vrouwen. Je kunt er niet buiten. Maak jezelf toch niks wijs."

Hij bleef in gedachte voor zich uitstaren.

»Waarom speel jij eigenlijk altijd comedie?" — hernam ik, vrij bruusk. »Een enkele keer kan geen kwaad; maar jij doe je altijd anders voor, dan je bent."

»Waarom ik altijd comedie speel?... Maar m'n waarde heer, als ik geen comedie speelde, schoot er niks niemendal van me over. Weés nou eens wat, als je niks bent.... Als ik me altijd gaf, zooals ik was... m'n hemel! wat zou ik dan criant vervelend zijn. Niet te genieten, eenvoudig!"

Ziedaar één van Daan's openhartigheden, waarom hij me met al z'n wuftheid toch sympathiek blijft.

»Dan wordt 't heusch tijd, dat je met dat fijne systeem hoe eer hoe liever breekt" — zei ik ernstig. Geef liever weinig, maar echt jezelf, dan die eeuwige comedie, die toch doorzien wordt. Je hebt dit spelletje al veel te lang volgehouden, en daardoor is je leven totaal verprutst, amice. Zie te redden, wat er nog te redden valt. Word wat eenvoudiger, maar ook: wat echter. Dan zal je pas ondervinden, wat het leven waard is."

Hij bleef weer eenigen tijd in nadenken verzonken. Toen zei hij:

»Ja, dat is misschien allemaal wel heel waar en heel mooi. Maar... me nou nog veranderen... nee kerel, dat gaat niet meer. Nee, geloof me, dat gaat niet. Laat me maar toetobben,... Ik ga misschien de volgende week weleens een dag of wat naar Parijs. Ik heb een klein opfrisschertje noodig."

»Trouwen, man, trouwen. 't Is niet het volmaakte, maar geloof me: 't is het beste."

»Nou, ik spreek 't niet tegen.... Als je eens een goeie vrouw voor me tegen komt... maar je weet: een bom duiten, hoor!"

»Verkeerd beginsel! Ik ruil Betty voor geen andere, al had die ook zes millioen."

Hij keek me ongeloovig, meesmuilend aan:

»Pu — puuu!"

»Nee waarachtig. Ik meen 't."

»Van waar op eens dit optimisme?"

»Van m'n vrouw."

»Ah!... Nou ja.... Jij bent een gelukkige kerel. Je hebt 't getroffen. Je hebt een best wijf. Houd ze in eere.... Je heb gelijk, ja je heb gelijk, je heb gelijk, je heb gelijk!... Van jouw standpunt. Ik... ik zou... ik zou...."

Hij schudde opeens z'n hoofd, als liepen z'n gedachten door elkaar, en wilde hij ze van zich afschudden.

»Gêdag kerel. 't Ga je goed, 't ga je bijzonder."

Op een drafje liep hij weg.

»Boujour Betty! Dag jongens!" — riep hij in de gang. Betty had de jongens blijkbaar mee naar de keuken getroond.

»Tot ziens. Op je bruiloft!" — spotte ik.

Hij wuifde afwerend met de hand.

. . . .

Het zedepreeken bekomt mij meestal slecht. Daarna voel ik me bijna altijd moreel-katterig. Ik ben mij dan te zeer de valschheid van m'n rol bewust. Wat heb ik me ook te verheffen, en een ander de les te lezen, ik, die misschien sterk in de theorie, maar o zoo zwak in de praktijk ben. Zoo bij één, dan gaat bij mij de natuur boven de leer. — Kom ik na zoo'n opwinding tot kalmte, tot bezinning, dan heb ik het gevoel van iemand, die — zonder goed te weten, hoe hij er gekomen is — zich plotseling plomp-verloren op een verheven standplaats terug vindt, waar hij zich niets op z'n gemak en duizelig voelt, en vanwaar hij maar hoe eer hoe liever zou afdalen naar z'n normale hoogte. Die afdaling gebeurt dan ook, maar niet zonder de noodige en zeer onaangename zelfverwijten.

Wat later op den avond zei Betty, van Daan sprekend:

»Ik vind 'm toch eigenlijk zoo zielig soms. Hij wil 't niet weten, maar hij heeft juist echt een vrouw noodig. Hij kan er niet buiten: daarvoor is hij een veel te gezellig huisdier."

»Hij is eigenwijs" — zei ik. »De tijd zal 'm nog wat moeten kneeden."

»Ja. Maar je hebt 't 'm eens goed gezegd, echt goed.... Alleen, begrijp ik jou eigenlijk niet goed: de éene keer redeneer je zóo, en de andere keer weer heel anders."

»De éene keer ben ik ook zóo, en de andere keer weer heel anders."

»Ja maar..... dàt begrijp ik juist niet."

»Hoeft ook niet, als je maar weet, dat 't zoo is. Een mensch leeft immers bij den dag."

Ze schudde het hoofd, begreep 't niet.

Maar ik vond, dat ik al genoeg »gepreekt" had vandaag.

VIII.

Sinds eenige maanden gaat ons leven waarlijk vrij kalm voorbij. Betty en ik, we schijnen beiden geleerd te hebben, wijzer geworden te zijn in de harde school des praktischen levens. Zij heeft er langzamerhand den slag van gekregen mij zooveel mogelijk ergernissen te besparen, en ik mijnerzijds laat, dunkt mij, meer over m'n kant gaan; weet mij wat beter te beheerschen; weet dat ik niet te veel mag eischen; weet ten slotte ook (beter: weet ten slotte ook in practijk te brengen), dat al dat opspelen me bitter weinig helpt, ja zelfs m'n leven vergalt.

Zoo ziet men: wanneer van beide kanten met verstand naar het goede gestreefd wordt, moet 't al bitter slecht met de harmonie tusschen man en vrouw geschapen staan, willen ze niet tot een vergelijk, een heilzamer evenwichtstoestand komen.

Heilzaam?... Ja, inderdaad. Soms besluipt mij de gedachte: ben ik nu wezenlijk volmaakt gelukkig? Wat ontbreekt mij nu nog? Zou 't niet onbescheiden zijn nu nog meer te eischen?

Maar, wanneer ik er dan over na ga denken, volgt bijna onvermijdelijk altoos de twijfel: heb ik wel recht en reden om gelukkig te zijn?... Het recht: ik, die zoovele zonden, waaronder vrij zware, beging? Reden: ik, die toch eigenlijk maar een aller-banaalst, triest, klein-burgerlijk bestaantje leid; ik, die eens zulke schoone illusies van het leven koesterde.

Is 't niet eer een al heel weinig nobel, philisterachtig wel-

behagen, waarin ik me — machteloos tot iets beters — genesteld heb? Is 't niet een compromis, dat ik nolens-volens met m'n bestaan heb aangegaan, een compromis, dat vrijwel gelijkstaat met een onderwerping aan m'n noodlot? De hoogere aspiraties zijn dood, ik vergenoeg me daarom — o ja, wel wijselijk — met de lagere.

Is dit geluk? Och ja, misschien wel, maar éen van lager orde. Men zou m'n huidigen toestand zóo kunnen definieeren: ik ben op een lager levensplan aangeland, en dáar heb ik verkregen, wat ik op het hoogere niet bereiken kon.

Zoo zal 't wel zijn.

Als ik dit alles bedenk, is m'n geluk, m'n ietwat muf welbehagen (dat men ook een »kamertjes-zonde" zou kunnen noemen) meestal meteen gevlogen. Zooveel kracht is er toch nog wel in mij, dat ik dan weer verlang en tracht naar dat hoogere levensplan. — Te vergeefs, natuurlijk.... Och, het leven is vol teleurstellingen altijd en voor iedereen, ook voor de schijnbaar-voorspoedigste; en 't pleit wel voor de taaiheid van 's menschen levenskracht en idealisme: dat hij 't altijd weer opnieuw probeert, altijd hoopvol blijft streven. Maar aan den anderen kant — zooals ik ook tegen Daan zei — eigenlijk zijn al die teleurstellingen toch weer zoo heel natuurlijk: wat deksel, hebben wij, onvolmaakte slechte wezens naar het volmaakte te verlangen!... Een leven geheel zonder teleurstellingen zou ìk mij althans niet kunnen voorstellen. 't Zou mij angstig maken, omdat ik weet het absolute geluk niet te verdienen. Ik zou er iets achter vermoeden: een terugslag, een of andere bijzondere pestilentie, een geraffineerde wraakneming van hooger macht. Ook zou 't mij voorkomen alsof ik niet werkelijk leefde.... Er schiet mij een nieuwe (althans voor mij nieuwe, misschien is ze al eeuwenoud) definitie te binnen — ik geef haar graag voor een betere —: *Leven is: verlangens hebben, en daarin teleurgesteld worden.* Daarvoor hebben we ons vleeschelijk, hunkerend lichaam, onzen zoo gevoeligen zwakken geest; daarvoor hebben we ons ondervindingsvermogen, ons geheele zenuwstelsel. Ook het Leven is een voortdurende wisseling van seizoenen: lente,

zomer, herfst en winter. Onze verlangens zijn er de planten, die opleven om ... te sterven.

Stel je voor: Altijd Geluk! 't Zou geen geluk meer heeten. Alleen ... de Al-bestierder zou, dunkt mij, de verhouding: verlangens-teleurstellingen ietewat ten onzen voordeele kunnen wijzigen in vele levens.

Langzamerhand heb ik mij — door ondervinding geleerd — eraan gewend minder verlangens te hebben. Ergo heb ik ook minder teleurstellingen. Ik weet echter zeer wel, dat dit een kafir-opvatting van het leven is: want men vermindert er tevens z'n levens-capaciteit door. Men gaat, om zoo te zeggen, den levenden-dood in.

»Tijd slijt"..., slijt ook alle oneffenheden in iemands karakter. Men wordt wijzer, zegt men. Men wordt tam, is misschien juister. Dit is het begin van den geestelijken dood, het langzaam afsterven. Wat er volgt, wordt hoe langer hoe meer een schijn-leven.

Van de waarheid van dit alles ben ik overtuigd geraakt vooral ook door de koelheid, die ik mij bewust werd bij het opnemen van allerlei levensfeiten, die me vroeger de schoonste momenten schonken. Weg warmte, weg passie, weg hartstocht, of hoe men die levensbloesems ook noemen wil. Dikwijls trachtte ik mij nog weleens op te schroeven tot de vroegere intensiteit. Tevergeefs.... Het eenige, wat ik bereikte, was, dat ik mezelf verachtelijker dan ooit van on-echtheid vond. Overigens bleef ik koud, dood....

Een ijzig gevoel. Doch ook daaraan went men. 't Is verwonderlijk, zooveel als een menschelijke ziel verdragen kan.

Kleine materieele genoegens — dat wordt meer en meer *het leven.*

Zoo kweekt men cynici. —

IX.

...»Zoo kweekt men cynici."

't Is er me anders dikwijls een cynicus naar!

Wat heb ik me voor een cynicus uit te geven! Men moet

het lot niet tarten. Tarten is hoovaardij, en hoovaardig is men nooit ongestraft. Hoe dikwijls heb ik dit al ondervonden. Menigmaal heb ik mij er zelfs op betrapt, te trachten het lot om den tuin te leiden: door me nederiger voor te doen dan ik wezenlijk was. En toch... en toch, nu weer!...

Wat had ik me voor een cynicus uit te geven!

Gisterenavond zaten we (de jongens waren nog op) in de huiskamer, en toen had het leven me toch weer zoo onbarmhartig te pakken in z'n ijzer-sterken greep. O, 't drukte me, 't drukte me neer tot niets, tot murw! Hoe dit nog eens eindigen zal?

De anderen merkten er niets van. Dit is m'n trots: me tegenwoordig althans in zooverre te kunnen beheerschen. Oogenschijnlijk zat ik kalm de krant te lezen. — In den beginne ging 't nog. Maar na korten tijd werd 't me onmogelijk. Al die kwazi-gewichtige berichten waren me totaal onverschillig. Wat kon 't mij schelen, of minister die of die dat of dat gezegd, en of koning zoo en zoo weer zus gedaan had; of er zooveel menschen door een bom in de lucht geslingerd waren, of bij een spoorwegongeluk verpletterd. — Daar binnen in me was de pijn, de last van het leven, pijn, die ik bijna niet meer verdragen kon, die ik had willen uitschreeuwen! Werd die er iets minder door? Als Daan nu hier geweest was, had hij een waardig partner in me gevonden bij z'n uitroepen: »Wat is het leven?"

O, die druk, die geheimzinnige, angstige druk, dien ik niet begrijp, die vergiftigt m'n leven. Alles, alles was me onverschillig, alleen die pijn niet, die was in me, heel binnen in me, en kwelde me tot razend-wordens toe.

Één ding, éen ding was er — meende ik — dat me kon verlichten. Dat was liefde, warme gloeiende hartstochtelijke liefde. Aldoor schreide dat verlangen in me.

Liefde, gaf Betty me dan geen liefde?

Neen, ze was merkbaar koeler al sinds langen tijd. Ons huwelijk was een kalm naast-elkaar-leven geworden, als zoovele andere huwelijken: man en vrouw verstaan elkaar, ze geven zich over-en-weer moeite 't elkaar naar den zin, elkaar het

leven niet onmogelijk te maken. Daar blijft 't bij. Dat was *het* huwelijk. Zoo'n huwelijk was goed. Zoo waren de meeste huwelijken, de beste nog! — Een normale toestand. — En dat 't zoo was, daar kon ik Betty allerminst een verwijt van maken, want terecht had ze me kunnen antwoorden, dat ik meermalen haar liefkoozingen afgeweerd, zachtjes behoedzaam maar toch *afgeweerd* had....

Hield ik dan niet meer van Betty? Was 't uit, uit?...

Neen, neen!

Maar wat was 't dan? Was ik ziek, door-en-door ziek, geestes krank? Of was 't eenvoudig *het* levensraadsel: dat men nooit bevredigd wordt, door wat men heeft, en altijd verlangt naar het betere, dat men niet heeft?... De illusie, die, tot werkelijkheid geworden, afsterft, afsterven moet?...

Een rijtuig ratelde aan in de verte.

Kloos' gedicht kwam mij in de gedachte:

»Paardengetrappel en wagen-gedraaf,
Paarden en wagenen draven gestaeg,
Paarden en wagenen draven gestaeg met getrappel op straat....
Waar ik roerloos gestrekt lig,
Zonder gerucht,
In den nacht, in den nacht."

Er scheen me iets zeer synisters in dat kletterende ratelende gevaarte door de donkere nachtstille straat, iets spookachtigs, iets angstigs. Ik trachtte me dien angst uit het hoofd te praten, maar 't hielp niet. 't Was of mijn innigst wezen alle vastheid en steun verloren had, en hevig vibreerde bij de minste aandoening.

Ik was beslist overspannen, en zou toch eens een psychiater raadplegen.

Het rijtuig naderde snel, het geratel nam toe, en in evenredigheid daarmee m'n angst, m'n malle onverklaarbare, maar des te ontzettender angst.

Als kind op een nacht eens half wakend half droomend te bed liggend, zag ik voor me een groot gebouw door kolonnades omgevenen in de breede leege straten ratelde toen ook

een rijtuig aan; en het eene rijtuig na het andere, dat 't daverde, en daveren bleef in m'n soezerig hoofd. Ook dat gaf me toen zoo'n overmatigen angst, en 't is me altijd bijgebleven.

Wat was dat nu weer met dit rijtuig, dat daar snel-naderend voortratelde door den nacht? 't Was als een aandonderende waanzin.

In m'n angst kreeg het rijtuig een bovenzinnelijke beteekenis: erin zat iemand, die een ander de doodstijding ging brengen van een geliefd mensch. Zoo ging 't ook in 't leven: je wist niet wat er op je aan ratelde uit den donkeren toekomst, welk ongeluk, welk verraad. Het leven was te vreeselijk.

Het geratel had nu z'n toppunt bereikt. Opeens hield 't stil. Bijna tegelijkertijd raasde de bel.

't Was wonderlijk zooveel kalmer als ik in eens was. Dit heb ik trouwens altijd gehad: het voor-voelen naderen van een onheil ontzette mij immer veel heviger, dan het onheil zelf. Was dit gebeurd, een voldongen feit, dan was meteen de spanning gebroken, en volgde de droeve berusting. En 't leek me een oogenblik wezenlijk: of nu het ongeluk gebeurd was.

Dit alles duurde echter stellig niet langer dan een seconde. De harde ruk aan de bel had meteen m'n waan verstoord en me in het werkelijke leven teruggeroepen. 't Deed even pijn, maar ik was er toch dankbaar om. Zoo ontwaakt een koortslijder uit z'n ijlen.

Het portier van het rijtuig klapte toe.

Mina deed open, en ik hoorde haar praten met iemand, die blijkbaar vroeg of we thuis waren. De voordeur sloeg dicht en meteen kwam iemand de trap op. Bezoek dus!

Daar wij er al heel weinig »connecties" op na houden, en we, behalve Daan, zoo goed als nooit iemand ontvangen, keken Betty en ik elkaar verwonderd aan.

Terzelfder tijd werd er op de deur geklopt, en op m'n »Binnen" stapte een vreemde dame de kamer in. Ik stond op en boog. Doch de vreemde verwaardigde mij slechts met

een vluchtigen knik, liep op Betty toe, reikte haar de hand, en zei met een buitengewoon kalme, zachte stem:

»Dag Betty."

Betty's gezicht drukte eerst niets dan de hoogste verbazing uit. Maar opeens ontspande 't zich:

»Hé, dag Ella, ben jij 't!" — riep ze.

De andere knikte glimlachend: een wonderlijke mysterieuze glimlach, teer en weemoedig, timide en tevens vol wijsheid; een glimlach, waarin de quint-essence van een geheel leven lag, en die mij — ontvankelijk als ik voor oogenblikkelijke impressies ben — dadelijk voor haar innam. Het volgende moment sloten ze elkaar in de armen.

»Als ik nou iemand had gedacht hier te zien, joù zeker niet" — hervatte Betty het eerst het gesprek.

»Nee hè?" — antwoordde de nieuw-gekomene, nog altijd met dienzelfden glimlach. »We zijn eerst een paar dagen geleden aangekomen."

»Mag ik je even voorstellen" — wendde Betty zich naar mij — »m'n man, Ella.... O, nee, dat mag ik niet zeggen, hè? Mevrouw...."

»Ga gerust je gang" — zei Ella, zooals ik haar nu gemakshalve ook maar zal noemen.

»Ja, maar.... Och, hoe heet je man nu ook weer?"

»Metz."

»Ach ja, juist. Nu herinner ik me."

Ik maakte andermaal een buiging. Ze reikte mij de hand, een sierlijk geganteerd handje, dat ik heel even zachtjes drukte, en waarbij ik opmerkte, dat ze nog verlegener dan zooeven glimlachte en lichtelijk bloosde.

De jongens tikte ze even op de wang.

Uit het gesprek, dat nu bijna uitsluitend tusschen haar en Betty gevoerd werd, maakte ik op, dat ze kort geleden uit Indië gekomen was met 'r man, die veel op reis moest om kapitaal te zoeken voor een nieuw-op-te-richten onderneming. Ook nu bijvoorbeeld was hij naar Weenen, waar eenige rijke vrienden van hem woonden. Ze maakte haar excuses, dat ze al niet eer met hem — Philipp schijnt hij te heeten — bij

ons geweest was; maar, niet waar, we begrepen: zaken gingen voor, er hing zoo ontzettend veel van af.

»Ik ben erg benieuwd je man eens te zien" — zei Betty.

Ze boog een beetje geaffecteerd; en (misschien verbeeldde ik 't me ook maar) er leek me een zweempje spot te schemeren door haar stereotiepen glimlach.

Er was mij middelerwijl een licht opgegaan. Ik herinnerde me, dat Betty me weleens verhalen gedaan had van een achter-achter-nichtje, Ella, een mooi meisje, maar een vreemd, ja gevaarlijk, excentriek wezentje, dat alle jongens het hoofd op hol bracht, en dat ten slotte vrij jong getrouwd en naar Indië gegaan was, doch waarvan ze daarna nooit meer wat gehoord had.

Dat moest deze Ella wezen.

Ik had nu ook gelegenheid gehad haar wat beter op te nemen. — Ze mocht inderdaad nog mooi genoemd worden. Wel was 't te zien, dat ze haar eerste jeugd achter den rug had, maar dit gaf juist eenige vastheid en diepte en meer uitdrukking aan haar trekken. Het tropische klimaat had nagenoeg nog geen »sporen op haar achtergelaten" — zooals de geijkte term luidt. Ze zag wat bleek, interessant bleek, hetgeen nog te meer opviel bij het donkere, bijna zwarte haar, dat dicht op 'r voorhoofd kroesde. Ze had, wat men noemt, een ranke, rijzige gestalte, zonder echter te groot of te mager te zijn; ze was elegant zonder coquet, lenig zonder al te bewegelijk, waardig zonder trotsch te zijn. Ze had mooie zachte donkere oogen, die naar het weemoedige zweemden, maar ook soms opeens fel schitteren konden. Verder had ze dat niet nader aan te duidene in haar figuur en haar wijze van doen, dat onwillekeurig imponeert. Ik meende iets avontuurlijks, pikants, romantisch' in 'r waar te nemen; doch na hetgeen Betty me van haar verteld had, kon deze opmerking ook wel een gevolg van onbewuste gedachte-associatie zijn. Ze droeg een donkeren, eenvoudigen, maar ongetwijfeld kostbaren mantel met bont, die haar goed kleedde.

Alles bij één maakte haar tot een beauté, zonder eenige opzichtigheid of banaliteit. Ze was op en top een *dame*; een

vrouw, die opvallen moest, ook al deed ze er niet de minste moeite toe, en misschien wel juist daardoor; een vrouw, die — zoo jong als ze was — klaarblijkelijk al een »verleden" had, die veel ondervonden en veel begrepen had, en dat stil met zich omdroeg, wat haar iets mystieks gaf, en als 't ware een mooien belangwekkenden achtergrond. Kortom een *bijzondere* vrouw.

Ziedaar m'n eerste oppervlakkige indrukken, nu ik er mij goed rekenschap van geef.

»Maar doe je mantel toch uit" — onderbrak Betty het drukke praten.

Nee, dat zou ze niet doen, want ze kon niet te lang meer blijven. Waarlijk niet. Beneden wachtte het rijtuig, en ze moesten zuinig zijn: zoo'n reis kostte toch al zoo onnoemelijk veel geld. Ook moest ze nog noodzakelijk een paar boodschappen doen.

Maar ze deed haar mantel toch los, en wierp met een allerbevalligste beweging haar bonten kraag wat naar achteren.

Daarna zuchtte ze, en keek strak voor zich, als in zorgen verzonken.

Opeens zag ze Betty aan, en bemerkte dat deze haar van het hoofd tot de voeten opnam.

»Je kijkt zeker naar m'n duren mantel" — zei ze met een fijn lachje. »Maar die heb ik voor Philipp moeten koopen, hoor, die wil altijd dat ik zoo mooi gekleed ga. Ik zelf geef er niet om."

»Dan ben je wel veranderd, want ik herinner me: vroeger..."

Ik zag, dat Ella verlegen werd.

»O ja, vroeger" — zei ze hevig blozend. »Vroeger was ik zoo gek of zoo dom, of hoe je 't noemen wilt. Maar tegenwoordig... heusch, nee, 't kan me niets meer schelen. Ik vind 't zelfs zonde. Ik word er ook te oud voor."

Dit valsche argument maakte haar nog meer verlegen.

»Zeg!" — zei Betty ongeloovig.

»Ja, heusch."

Ze plukte zenuwachtig aan haar handschoen.

»Ik geloof, dat jij naar een complimentje vischt. »Te oud"!"

»Nee waarachtig, ik vóél me zoo oud."

»Kom, kom!"

»Ik heb al heel wat achter den rug!"

Daar moest Betty eens hartelijk om lachen.

»Dat zal wel. Ik kan 't je aanzien."

»Wat heb je een aardige jongens" — leidde Ella het gesprek af. »Hoe heeten ze?"

»Chris en Piet" — zei Betty. »En jij, hoeveel kinderen heb jij al?"

»Geeneen."

't Klonk wat koud en stroef.

»Heeft u een voorspoedige reis gehad, Mevrouw?" — waagde ik bedeesd te vragen, om de ietwat pijnlijke stilte, die gevolgd was, te verbreken.

»Dank u. Heel voorspoedig" — zei ze allervriendelijkst. »Alleen m'n man, dat is heelemaal geen mensch voor op zee. Hij verveelt er zich dadelijk gruwelijk. Hij zat maar den geheelen dag te kaarten."

Ik meende een klagelijke berusting in haar stem te bespeuren.

Kort daarna ging ze weg: ja heusch, ze moest nu gaan. Ze hoopte toch weer gauw en nog dikwijls terug te komen.

»Doe dat" — zei Betty hartelijk. »Kom, wanneer je wilt. Ik ben toch bijna altijd thuis. En je bent altijd welkom."

Den geheelen verderen avond bleef ze me in de gedachte. Telkens zag ik haar weer vóor me met dien vreemden mysterieuzen glimlach: zoo timide, en toch zoo sceptisch, al-wetend, zoo... pervers, zou ik bijna zeggen. Is 't niet vooral vrouwen eigen haar geheele, dikwijls voor een man zoo raadselachtige wezen te leggen in een fijnen glimlach. En lag in dezen glimlach niet de wijsheid van iemand, die zichzelf en het leven kent, 't geproefd heeft, fijn maar diep?

Toen ik later met Betty alleen zat, en haar peinzend voor zich uit zag staren, zei ik opeens:

»Waar denk je aan?"

»Wel aan Ella. Zoo gek als 't toch kan gaan in de wereld.

Dat die nu in eens voor m'n neus moest staan. Ik ben erg benieuwd, 'r man eens te zien."

»Ja, ik ook. Dat huwelijk van die twee schijnt anders niet zoo heel gelukkig."

»Hoe kom je daaraan?"

»Dat denk ik maar zoo."

»Daar geloof ik niets van. Daar heb je ook volstrekt geen reden toe, om dat te denken. Dat is nou weer net iets voor jou: jij denkt altijd maar dadelijk het slechtste van de menschen."

»Ik kan me vergissen, maar ik geloof 't niet."

»Maar hoe kom je daar dan aan?"

»Ik heb het tweede gezicht."

»Och nee, toe, verkoop nou eens geen malligheid."

»Ik meen 't zoo aan een en ander gemerkt te hebben."

»Nonsens. Dan had ik 't toch ook moeten merken, en ik heb niets gemerkt."

Zou 't lief geweest zijn, als ik Betty gezegd had, dat men beste oogen en ooren kan hebben, en toch nog slecht zien en hooren? En vooral: zou ze me begrepen hebben? Ze is eigenlijk nog zoo'n kind.

Maar die Ella is een interessante vrouw van een fijnere hoogere culte dan de meesten, dat bespeurt men onmiddellijk. Ik hoop, dat ze woord zal houden en werkelijk dikwijls komen.

Het leven leek me opeens weer veel belangwekkender.

X.

Ella houdt woord: ze komt inderdaad nogal dikwijls.

In den beginne wilde de omgang tusschen ons beiden niet vlotten. 't Was, of we van weerskanten elkaar niet recht vertrouwden.

Nu heb ik 't altijd zeer gewichtig gevonden, nader in contact met een onbekende te komen. Maar tegenover vrouwen ben ik van nature al bijzonder schuchter. Das Ewig-weibliche heeft mij immer zeer geïmponeerd.

Als kind al was ik uiterst verlegen tegenover meisjes, tot m'n eigen bitter verdriet en nadeel dikwijls, want ik voelde

me over het algemeen tot meisjes aangetrokken, en was meermalen heimelijk, doch niettemin hevig verliefd — verliefdheid, die meestal even onopgemerkt afstierf als geboren werd... O, lieve, oprechte smarten van m'n schrale jeugd!

... M'n leelijkheid en aangeboren stumperigheid heeft mij daarbij altoos dwars gezeten. Ik voelde mij gewoonlijk de risé, ook al was er geen reden toe, en dit gevoel maakte m'n positie à priori al belachelijk, zoodat ik dikwijls de onbarmhartigste spot te verduren had. Ach, wanneer men eenmaal een ongezonde kiem in zich heeft, zal het leven — er zijn uitzonderingen! — deze niet uitroeien, genezen, maar integendeel: aankweken.

Nu is 't een feit, dat de graad mijner schuchterheid bepaald wordt naarmate de vrouw meer of minder mooi is. Ik was dus tegenover Ella al buitengewoon gereserveerd, en dit nog te meer, daar ik in haar een uiterst fijne opmerkingsgave vermoedde, waarvoor ik me verbergen wilde.

Ik weet zeer goed, dat dit een valsche positie is. Slecht als ik mezelf vind, wil ik me beter voordoen dan ik ben... Ach, ik maak zoo graag een goeden indruk — zij deze triomf dan ook slechts tijdelijk, want op den duur komt de aap natuurlijk toch uit de mouw.

Maar... »het ijs is gebroken." We hebben elkaar gevonden. We begrijpen elkaar; en ik geloof zelfs, dat ze me wel mag, evenals ik haar trouwens....

We noemen elkaar nu bij den naam. Ze vindt »Aad" al heel leelijk. Pleit voor d'r smaak, zou men zoo oppervlakkig zeggen. Betty heeft die opmerking nooit gemaakt.

De jongens houden veel van haar. Ze heeft ook wel tact om met ze om te gaan. 't Is wonderlijk, wat ze met een enkel woord van hen gedaan weet te krijgen. Ze schijnen respect voor d'r te hebben, en vraag je waarom... dan weet ze 't zelf niet.

Betty heeft 'r eens gevraagd, waarom zij geen kinderen had: ze zou ze waard zijn. Maar ze wilde ze niet hebben, ze vond de verantwoordelijkheid te groot, en ook tegen den last zag ze op. Betty vond dat larie, en verregaand egoistisch;

bovendien die last... 't Was juist een *genot*, beweerde ze. — Wat mij betreft, ik bedacht met voldoening, dat Ella's opvatting precies paste in het kader van de voorstelling, die ik me langzamerhand onwillekeurig van haar innerlijk gevormd heb. De formule, die de quint-essence van haar leven inhoudt of weergeeft, staat me hoe langer hoe eenvoudiger voor den geest.

Ella heeft dat ongeëquilibreerde, dat overgevoelige, wat ik zelf ook zoo goed ken. Overigens is zij een vrouw, die alleen wil en kan leven van de fijnere, hoogere — als ze me nu en dan niet zoo pervers leek zou ik zeggen: ideeële — liefde. Betty heeft de gewone, instinctieve, ik zou bijna zeggen dierlijke liefde, het pure moedergevoel voor haar kinderen. Ella niet. Zij is een vrouw van hoogere kultuur. Ze is, om 't met een vergelijking duidelijk te maken, een mooi teer plantje, dat prachtige bloesems draagt, maar geen vrucht. Een sierplant, een luxe-voorwerp. Een afwijking? Een pathologisch geval? Goed. Maar buiten haar schuld gegroeid uit maatschappelijke toestanden. En niettemin een mooi, interessant, verklaar- en verdedigbaar geval.

Ze is ook eens met haar man bij ons geweest. »Der Philipp" is een genaturalizeerde Duitscher, en het volbloed type van zoo'n energieken modernen Germaan: frisch blozend gezicht, dunne blonde haren, een geweldige knevel à la Wilhelm, en met groote hard-blauwe oogen achter een gouden bril.

't Is er zoo één met het devies: »Where there is a will, there is a way," zoo één, waarvan de wereld zegt: »Die man komt er." En ik geloof ook stellig, dat hij slagen zal in zaken. Hij is een dood-werker, en van hoogere aspiraties heeft hij geen last. Maar mijn genre is 't nu juist niet. Hij is me te grof, te reeël, te positief. Ik mag dat niet. Zeker, ik weet 't: de maatschappij heeft zulke kracht-patsers, zulke menschen-van-den-daad noodig. Anders zouden er geen bosschen enz. ontgonnen, geen fabrieken gesticht worden. »Der Philipp" is, om zoo te zeggen, geboren vòòr, is juist

op z'n plaats in deze ruwe wereld; maar ik zou in een hoogere wereld beter op m'n plaats zijn. Ik weet, dat hij met al z'n kracht toch aan mij minderwaardig is. Dit is zoo m'n trots en m'n overtuiging, die niemand me kan ontnemen, al komen ze ook met nog zooveel aantijgingen.

Ik weet nu ook wel zeker, dat hun huwelijk niet gelukkig is. Maar hoe zijn in godsnaam die twee menschen aan elkaar gekomen? Hoe komt zoo'n vrouw aan zoo'n man? Ze staan ongeveer even ver van elkaar af als 'n inboorling van Afrika van een beschaafd mensch. Ze is te beklagen. Jong getrouwd, natuurlijk onervaren eringeloopen — geduwd misschien. Treurig. Treurig.

XI.

Die Ella is eigenlijk een wonderlijk mengelmoes. Naast de nobelste bezit ze beslist minderwaardige eigenschappen. Zoo heeft ze bijvoorbeeld de onhebbelijkheid er nogal eens duchtig op los te liegen; de éene keer zeer geraffineerd, en dan weer zoo openlijk, om niet te zeggen: brutaal, dat 't dadelijk opvalt. O. a. is 't ten duidelijkste gebleken, dat zij zelf wel degelijk veel om mooie en dure kleeren geeft, terwijl juist haar man er vrijwel onverschillig voor is. Natuurlijk: die heeft immers z'n zaken!

Nu is dat liegen bij haar iets ongewoons. Ze liegt niet zoo maar vulgair weg om te bedriegen, of om een ander na- en zichzelf voordeel te doen. Neen, ik geloof althans, dat er bij haar een fijnere, diepere oorzaak is. Ze is — als alle overgevoeligen, of zoo men wil: neurasthenici, want daartoe behoort ze ongetwijfeld — een *stemmingsmensch*, en terwille van de stemming (vooral wanneer ze er goed »in" is) liegt ze. Dat wil zeggen: ze ziet er niet tegen op allerlei onwaarheden, of laat ik zeggen: kleine verdraaiingen van de waarheid, ten beste te geven, wanneer ze vindt dat deze bij de stemming behooren, de stemming als 't ware versterken. Men is ten volle gerechtigd dit liegen te noemen; maar eigenlijk is 't een ziekte: een tè-intens wegleven in, een

verslaafd zijn aàn een zekere behaaglijkheid. — Ik ben er dan ook van overtuigd, dat ze meermalen, zonder dat ze recht weet hoè, vanzelf aan het liegen raakt. Doch met dat al is ze in zoo'n toestand volstrekt onbetrouwbaar.

Daar staat tegenover, dat ze dikwijls heel aardige, fijne opmerkingen heeft, en mooie diepe waarheden kan zeggen, zooals ik ze van Betty nooit te hooren krijg. Ook is 't meer malen gebeurd, dat ze bij een of andere discussie zichzelf geheel open en waar gaf, zonder eenige reserve voor haar meening en haar gevoelens uitkwam, en voor geen enormiteiten terugdeinsde, ook al stelden die haar in een minder gunstig daglicht. — Betty beweert, dat ze 't erom doet, dat ze 't interessant vindt enormiteiten, excentriciteiten en perversheden te zeggen, dat ze 't eenvoudig doet om op te vallen. Dit kan waar zijn voor een deel; maar voor het andere deel moet men 't toch respecteeren: ten eerste omdat ze blijkbaar verheven is boven de kleingeestige scrupules van andere vrouwen, en ten tweede omdat 't dergelijke openhartige zelfbekentenissen, dergelijke fijn-waargenomen getuigenissen zijn, die de menschheid een stap verder brengen en haar beter, volkomener doen kennen.

Overigens is 't opmerkelijk, zooals ik mezelf in Ella terugvind; immers ook mij gaat 't dikwijls zoo: om allerlei geringe soms onverklaarbare redenen jok ik weleens in kleinigheden, terwijl ik m'n slechtste eigenschappen openlijk beken. Soms is dat toeval, soms is 't of ik gedwongen word te liegen. Och, ik ben ook maar een stemmingsmensch.

Ik neem Ella die leugentjes dan ook in het minst niet kwalijk. Maar Betty wel, die rekent 't haar vrij zwaar aan. Eigenlijk passen die twee in het geheel niet bij elkaar, en ongetwijfeld is hun omgang al veel koeler dan in het begin. 't Is slechts aan Betty's zachtaardig karakter te danken, dat 't nog tot geen openlijke ruzie gekomen is. Betty begrijpt haar niet, begrijpt niet, dat Ella éen van die uitverkoren schepsels is, die dat zeldzame »hoogere" hebben, waardoor ze in weerwil van veel fouten toch ver boven ons, gewone stervelingen, staan, en wier levenssfeer men misschien het

best zou aanduiden met Nietzsche's woord: »Jenseits von Gut und Böse."

Nu moet ik toegeven, dat dit alles voor Betty veel onaangenamer is dan voor mij. Betty weet nooit, of Ella waarheid spreekt, of niet. Ik wel. Ik bemerk 't dadelijk aan allerlei kleinigheden, of ze »stemming zit te maken," of waarheid spreekt.

Gisterenavond bijvoorbeeld geloofde ik haar onvoorwaardelijk.

Wat ik allang verwachtte, is toen gebeurd: ze heeft namelijk alles opgebiecht.

Ik heb weleens de minder-plezierige twijfel: of ons huwelijk wel tot de gelukkige behoort. Maar bij wat Ella ons vertelde, gaan wij op rozen. 't Gaat bij die twee hard tegen hard. Er kwam wat los! De tranen stonden 'r in de oogen. Maar ze beheerschte zich. Kranig wijf! Kranig wijf! En mooi dat ze was!... Ik weet niet wat 'r mooier stond de edele verontwaardiging of het kwijnende verdriet.... Ik moest niet naar Betty kijken! Maar ik merkte wel, dat die nu toch ook onder den indruk was. — Wat mij betreft: 't was mij zonderling te moede. Ze was zoo mooi, zoo onweerstaanbaar mooi, ze sprak zoo zacht, zoo lief met een fijn klagend stemmetje, of ze zat daar voor me kaarsrecht, trotsch als een geboren vorstin en keek me aan met 'r waarlijk vlammende blikken. Ik wil wel bekennen, dat 't me geheel overmeesterde. Den man zou ik ook willen zien, die dat weerstaat! Was 't niet indertijd de mooie Maria Theresia, keizerin van Oostenrijk, die door haar woorden en tranen den geheelen Rijksdag van Hongaarsche Grooten tot een heldhaftige toewijding voor haar en haar zaak vervoerde?... Zoo ongeveer moet 't ook mij gegaan zijn. Er begon iets te trillen diep in mij met een lichtelijk-aangenaam-brandende pijn, die weldra alle gevoel voor mezelf doodde. Ik vergat me zelf geheel voor haar. Ik had, geloof ik, voor 'r kunnen sterven op dat oogenblik, en dit wil voor mij heel wat zeggen. Eerst was 't een groot medelijden, en daarna werd 't een hevige verontwaardiging. O, 't is zeker: in zoo'n toestand beleeft men z'n beste, mooiste

oogenblikken. Alle gedachte aan zelf-belang zet men van zich af, men leeft geheel voor een ander. Is er iets hoogers, edelers denkbaar? En ook dit is heerlijk en verlichtend: dat die eeuwige gedachten nu eens niet naar binnen boren en daar alles vanéen rijten!... O, ik leefde weer op, ik voelde een waarachtige heldhaftigheid in me, en als »der Philipp" tegenwoordig geweest was, zou 't misschien niet zonder handtastelijkheden zijn afgeloopen.... Of zou 't dan van begin af aan niet zoo'n vaart met me geloopen hebben? Ook mogelijk. De omstandigheden zijn bij mij alles.

In ieder geval: nu wond ik mij op, zooals ik 't den laatsten tijd zorgvuldig vermeed te doen. Ik raadde haar aan eenvoudig te scheiden, en bood 'r mijn hulp aan. Maar ze wist me te antwoorden! Dat is geen botte kop. Als hìj maar wilde (ze had 't er al dikwijls genoeg met 'm over gehad), maar hij wilde niet. En wettelijke redenen om hem tot scheiden te dwingen, waren er niet voor zoover zij wist.

»Ga dan van 'm weg zonder echtscheiding" — stelde ik voor. »Hij zal 't toch waarschijnlijk niet zoover laten komen, dat ie je door de politie laat terughalen. Ons huis staat altijd voor je open, dat weet je."

Maar Betty praatte daaroverheen. Die was blijkbaar bang voor de gevolgen, en pleitte voor een minnelijke schikking.

Ik vind dit vlak-weg immoreel. Zoo'n vrouw hoort niet bij zoo'n man. En 't is onverantwoordelijk tot de instandhouding van een dergelijk huwelijk mee te werken; hoe eerder 't ontbonden wordt hoe beter. Zoo'n kwestie moet streng behandeld worden, »ohne Rücksicht." Zachte heelmeesters maken ook op dit gebied stinkende wonden.

Ik was inderdaad zeer opgewonden. — Is 't dan ook geen zonde van zoo'n vrouw, met zulke oogen? Zoo'n pracht!

Ze kon me soms aankijken, dat ik werkelijk bijna alle bezinning verloor. Ik geloof ook, dat ze wel bemerkte, hoe ik voor haar gevoelde, en me daarvoor haar dankbaarheid betuigen wilde. Dit deed ze alleen — en voldoende! — met haar oogen.... Zooiets milds en hoogs heb ik nog nooit gezien.

En daarbij die verstandige weemoedige glimlach!...

Dat daarin weleens iets pervers', verleidelijks glimt, is voor mij slechts een bekoring te meer. Dit is éen van die verfijnde prikkels waaraan onze slappe negentiend'eeuwsche geest nu eenmaal behoefte heeft. En dan:... ze is ook maar een mensch. Dat ze een *warm* mensch is, met temperament, hartstocht — noem 't mijnentwege zinnelijken lust — kan zij dat helpen, is dat een schande? We leven niet meer in de middel-eeuwen, toen de opperste moraal vastgeklonken zat in bekrompen kerkelijke kuischheid-dogma's. Ik meen, dat we er nu anders over denken, wij beschaafden. Goddank!

(Slot volgt).

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE VAN DEN TEGENWOORDIGEN TIJD

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

Tijdschriften. — Rhythmen.

Het is mijn streven het tijdschrift de XXe Eeuw met zijne afdeeling, die de Letterkunde betreft, te doen zijn: een vertegenwoordiger der hedendaagsche nederlandsche letterkundige cultuur.

Het is mijn streven te doen blijken, dat er tegenwoordig leeft eene uitgebreide, bloeyende, Letterkunde, die gewaardeerd moet worden als een der voornaamste deelen van het nederlandsche leven.

Het geheel van een volksleven bestaat uit verschillende deelen, — zoo als daar zijn: de rechtspraak, het krijgswezen, het muziekwezen, de waterstaat, de philantropie, de sport, de letterkunde.

Onder letterkunde, onder letterkundige cultuur versta ik dus hier: de letterkundige wereld als deel der algemeene nederlandsche, de personen, welke die wereld uitmaken, de instellingen, welke, geheel of gedeeltelijk, minder of meer, er toe behooren, die personen met hun geestelijk leven, zoo als zich dat voordoet in neigingen en bestrevingen, in woorden en daden, die personen dus met hun gedachten en bekwaamheden, die personen met hun geestelijk leven, zoo als dat zich voor het algemeen nederlandsche leven meest vast en meest beteekenend vertoont, in: hun werken.

De verschillende deelen van een volksbestaan, zoo als ik er eenige noemde, moeten gezien worden als in onderlinge mozaïek-

vorming met elkaâr verkeerend. De figuren dezer mozaïek werken samen tot vormen-harmonie, tot kleuren-samenstemming, en zij behooren, ieder voor zich, er het hunne aan toe te doen, dat het mozaïek-geheel een juiste voorstelling geve der verschillende figuren, op zich zelf en in hun verhouding tot elkaâr, voor landgenoot en vreemdeling.

Er is dus iets afzonderlijks, dat de Nederlandsche Letterkunde is.

En naar mijne meening is dit verschijnsel in groote mate en in hooge waarde in den tegenwoordigen tijd aanwezig.

Dit verschijnsel, deze categorie, grenst, te midden van het algemeene volksleven, meer innerlijk dan uiterlijk aan de beeldende en geluid-vormende kunst, en meer uiterlijk dan innerlijk, en daarom voor de menigte duidelijker bespeurbaar, aan de journalistiek en aan de universitaire cultuur of het geleerdenwezen.

Naar mijne meening leeft er thans een aantal menschen in Nederland, wier geschreven werken in aard en waarde nader bij komen aan werken van Titiaan, Van Dijck, Palestrina, Mozart, Palladio, Van Campen, Racine en Shakespeare dan aan werken van verdienstelijke onderwijzers aan hooge-scholen, zoo als er altijd en alom vele zijn en vele geweest zijn.

De aanwezigheid dezer thans in leven zijnde nederlandsche letterkundige kunstenaars is een belangrijke zaak. En het is de plicht van ieder, die de nederlandsche cultuur wil steunen en een juiste voorstelling van het nederlandsche leven doen stand houden, die zaak aanhoudend te gedenken en er oplettendheid voor te vorderen.

Het is alleen indien men de werken der zeer goede letterkundige kunstenaars, — die talrijk zijn in Nederland — als, mèt hun groote verscheidenheid van aard, krachtens, hun deugdelijkheid bij elkaâr behoorend beschouwt — dat eene juiste voorstelling van de nederlandsche letterkunde wordt verkregen.

De toestand is zóó: wij hebben een goed leger, — hebben wij echter een beter leger dan Duitschland? — Neen. — Wij hebben goede hooge-scholen, — hebben wij echter betere hooge-scholen dan Frankrijk of Engeland? — Neen. — Wij

hebben een goede Letterkunde, — hebben wij een betere letterkunde dan de ons omgevende rijken? — Ja, ja, ja. — Ziet daar het begin van een catechismus, dien ik alle dagbladschrijvers en hoogleeraren zoû willen inprenten.

Met deze opvatting, — met de opvatting van de nederlandsche Literatuur als een afzonderlijk, een zeer bizonder nationaal bezit, waarop ieder Nederlander roem moet dragen, — kom ik in strijd met de opvatting van geen enkel onzer grootere en kleinere tijd-schriften ten zij met die van het tijdschrift Onze Eeuw. Alle andere periodieken verhouden zich wat aangaat hun opvatting der Letterkunde tot den Nieuwen Gids van 1885 zoo als naar Nietzsche's idee de latere beschavingen tot die van het voormalige groote Romeinsche Keizer-rijk, en zijn er, minder of meer reüsseerende, reproducties van.

Indien men daarentegen het tijdschrift Onze Eeuw doorléest, krijgt men niet den indruk, dat er in dezen tijd een buitengewoon goede Letterkunde in Nederland bestaat, die wel een honderd leden heeft, — eene Letterkunde, zoo als er in de 18e en in de eerste drie vierde der 19e eeuw in Nederland en zoo als er in den tegenwoordigen tijd in het buitenland niet eene voorkomt; maar men krijgt den indruk, dat er in Nederland een gewoon »beschaafd" gedachten-leven bestaat en dat er ook min of meer verdienstelijke schrijvers zijn, die en die en die en die.

De wijze, waarop in de afdeeling betreffende de nieuw uitgekomen boeken de verschillende tegenwoordige auteurs worden behandeld, is, in over-een-stemming met de plaats, die de hedendaagsche nederlandsche Letterkunde in den overigen tijdschrift-inhoud inneemt, even onredelijk als onzedelijk.

Het is volstrekt onzedelijk om den indruk te geven, — met bewusten of met onbewusten wil, de richting is duidelijk — dat er slechts weinig onderscheid is tusschen zeer groot en zeer gering geestesbedrijf, tusschen genie-werk en waardelooze pogingen, en wel juist in een tijd, dat het zeldzaam natuurverschijnsel eener groote Literatuur zich in uw vader-

land voordoet, een natuurverschijnsel, dat te vergelijken is bij den regenboog na den zondvloed, die de aarde met den hemel verbindt.

Een werk van beeldende-kunst wordt het best gezien wanneer het zelf in de beste omgeving is, het best geplaatst, het best verlicht; èn wanneer tevens ook de beschóuwer in den besten, den meest voor die beschouwing geschikten, toestand is.

Zoo wordt ook een vers-regel het best gehoord, wanneer tot de voor de lezing goedgunstige omstandigheden díe behoort, dat de regel samen met zijn omgeving in het gedicht wordt bespeurd, dat hij, namelijk, niet afzonderlijk, maar ná de voorafgaande en ook vóor de volgende regels wordt gelezen.

Zoo is bijvoorbeeld:

»Wee, om wat weelde en weidschen vreugdenschat"

een bekende regel van Kloos. In dezen regel zoude men soms eene geringe onredelijkheid of oneffenheid meenen te vinden. Er is namelijk sprake van twee gelieven, waarvan de een den ander bedrogen heeft, en in dezen regel wordt vermeld *waarom* dat bedrog heeft plaats gehad. Het bedrog geschiedde »... om wat weelde..." en zoo voort. Met deze woorden wordt te kennen gegeven, dat de gebeurtenis van het bedrog vreeselijk, ja dubbel vreeselijk is, want niet alleen geschiedde bedrog, maar dit geschiedde dan nog wel om een *nietige* reden, namelijk: »... om *wat weelde.*" »*Wat*" duidt aan dat het slechts om een weinig, om geringe weelde ging. Hiermede in tegenspraak nu, scheen mij het vervolg van den regel. »... weidschen vreugdenschat" toch, beteekent het tegen-over-gestelde van iets gerings. Doet dus de eerste helft van den regel den lezer er toe neigen het bedrog dubbel vreeselijk te vinden wijl het om iets nietigs ging, — de tweede helft versterkt die neiging niet, doch heft haar weder op en brengt nu deze te weeg, van het bedrog niet slechts niet

dubbel vreeselijk, maar zelfs iets minder dan gewoon vreeselijk te vinden, daar het dan ook ging om zoo iets heerlijks als een »weidschen vreugdenschat". De bedoeling van den regel, zooals die het sterkst blijkt uit het aanvangswoord »Wee", is het bedrog als iets dubbel vreeselijks te doen begrijpen. De wending, in het midden van den regel, van de neiging des lezers, is dan ook niet in het streven van het gedicht, maar doet het, in weêr-wil van zich zelf, zich zelf weêr-streven.

De genoemde, aldús verklaarbare, meening omtrent dezen regel nu, komt voort uit een verkeerde lezing van den regel. Uit eene verkeerde lezing of op-zegging, niet in den zin van te luid of te dof of verkeerd van klemtoon, maar in dien van dat de lezer of op-zegger, — b.v. door zich juist díen regel te herinneren en dien, mentaal of vocaal, *afzonderlijk* te fluisteren of te roepen — met zijn geest niet is opgegaan in de algemeene vaart of den algemeenen rhythmus van het gedicht, dáárom dezen regel niet *volkomen hóórt* en híerom de gedachten-gang onjuist voor hem wordt geschakeerd. Wanneer men den regel leest zóo als het behoort, namelijk ná de voorafgaande regels van het gedicht en daarmeê samen, zal de geest, om zoo te zeggen, opgenomen zijn in de vaart van het vers en zal men vóor alles d i e v a a r t opmerken. De geest ontmoet hier wat vergeleken kan worden bij een storm-beweging, waarmede het lichaam in aanraking zoû zijn. Men zal er dan ook aan vinden een groote (in 't algemeen gesproken een »Shakespeariaansche", een »Shelleyaansche") allure, een allure, die men groot zal noemen, wijl in de dichtkunst sinds ... b. v. sinds 1850, nergens er een dergelijke wordt gevonden.

Wanneer men nu op déze wijze door den regel is getroffen, zal de beteekenis wat aangaat den *gedachten-gang* van uit de bekendheid met, of in den schijn van, dit meer eigenlijk wezen van den regel worden gezien en dán zal de tegen-strijdigheid voor ons begrip nagenoeg verdwijnen. »Waarom gebeurde het bedrog?" — zal het dan in ons heeten; »... och heer!" — zoo antwoorden wij ongeveer — »het gebeurde »om wat weelde", om »een weidschen vreugdenschat", *in één*

woord om verschillende dingen die, GEGEVEN DE VREESELIJKHEID VAN HET BEDROG, iemand nooit tot zóo iets als dit bedrog hadden moeten brengen. De algemeene, zeer hooge, toon van den regel, eenmaal gevonden, eenmaal begrepen, en in gedachte, eventuëel met de stem, gereproduceerd zijnde, zoo zal deze de variaties en tegenstellingen ten opzichte van elkaâr van de kleine regeldeelen geheel domineeren, daardoor zullen die variaties en tegenstellingen — die de schakeeringen der »klank-expressie" zijn — minder bespeurbaar worden, en, samen dáármede, zal zich de beteekenis in den gedachten-gang wijzigen. Men zal zoo zeer getroffen worden híer door, dat zoowel de geringe weelde als de weidsche vreugdenschat in het verband, waarin zij hier voorkomen, verachtelijke dingen zijn, dat de bizonderheid van het verschil in waarde tusschen een weinig weelde en een weidschen vreugdenschat nauwelijks of niet meer wordt opgemerkt.

Bij díe waardeering, welke de tegenstelling tusschen deze regel-deelen zeer doet opmerken, staat men, vergelijkenderwijze gezegd, buiten den hoogen wind, onder aan een bergenrij, waarvan men duidelijk de hoogte- en vorm-verschillen opmerkt; terwijl men bij de bétere waardeering boven de bergen in de lucht is, in den grooten wind, waar het onderscheid in hoogte en vorm der koppen ter nauwer nood wordt waargenomen. Men moet daarom zulk een regel niet vóóral zeggen van het begrip der klank-expressie uit, niet dus, dat vóor al deze klemtonen uit-komen:

Wée om wat wéelde en wéidschen vreugdenschát

en de charme der spontane alliteraties en andere klank-waarden, de hoofdzaak wordt. Maar men moet zich zulk een regel in-denken en zulk een regel zeggen op één hoogen, voor den regel al-gemeenen toon, — in het hooge, algemeene rhythme van het gedicht dus, en dit vermengd met den sentimentstoon van den regel, — dus dien der hevige droefheid, dien van het luide klagen — en hierin zullen dan VAN ZELF, zoo

als een jacht van verschillend gekleurde, verschillend verlichte wolken in een storm-stroom doet, de tot de klank-expressie behoorende afzonderlijke deugdelijkheden van den regel zich voordoen.

Deze regel van Kloos behoort tot Sonnet nummer XIII (en is er de mooiste regel van), dat in zijn geheel aldus luidt:

Ik wás uw Vader, ja, vol mededoogen,
  Een vader, als geen ander kind ooit had:
Ik leerde u spreken, voelen, zien met oogen,
  Loopen met voeten op uw wereldsch pad.

O Kind, mijn oogen hingen aan uw oogen,
  Enkel te weten, of gij iets niet hadt....
En daarom hebt gij mij zoo wreed bedrogen,
  Wee, om wat weelde en weidschen vreugden-schat....

Ja, heel mijn leven was één melodie
Van Koninklijke goedheid, en ik zie
  Dees klare ziel zoo vrij van zonde en schulden.

En 'k ga thans heen uit dit heel slechte leven,
Wijl al die goedheid om mijn hoofd blijft zweven,
  Heilge, in zijn eigen glorie-licht gehulde.

Dit Sonnet behoort tot den cyclus, die oorspronkelijk genaamd was HET BOEK VAN KIND EN GOD, een Passie-spel. 1)

De hartstocht-uitstorting, die deze cyclus bevat, — uitstorting van toorn, trots, wilde droefheid, eenig in de Nederlandsche Literatuur, geeft toch niet de grootste schoonheden, door Willem Kloos in de dichtkunst bereikt en het uitgeschreven gedicht is niet het mooiste van den cyclus.

Want met Kloos zijn wij in eens buiten de gewone dichtkunst-verhoudingen van den nieuweren tijd. Tennyson, Swin-

1) Onder dezen titel voorkomende in den Nieuwen Gids van October 1888.

burne of Walt Whitman evenaren hem niet. De Fransche dichtkunst, van De Vigny, Delavigne, De Lamartine en De Musset af en met die mede, bleef beneden het werk van Kloos. Men moet wat de weemoeds-sonnetten en andere kleine gedichten aangaat tot Wordsworth en Rossetti, en wat de naar mijne schatting aller-schoonste gedichten, de epische en dramatische fragmenten Sappho, Rhodopis en Okeanos betreft, tot den tijd van Shelley en Goethe teruggaan om buiten Nederland het gelijkwaardige te vinden.

BUITENLANDSCH STAATKUNDIG OVERZICHT

DOOR

CHR. NUIJS.

XIV.

„'t Comt altyd anders dan men denckt".
ROEMER VISSCHER.

Behalve voor de „Bierbank-politiker", die het altijd wel hebben zien aankomen, is de verkiezing voor den Duitschen Rijksdag voor elkeen een verrassing geweest. Het is zoo geheel anders uitgekomen dan men gedacht had, zelfs in Duitsche regeeringskringen. De wijze waarop de ontbinding was voorbereid en uitgevoerd, de wijze waarop de verkiezingscampagne was geleid, had verwachtingen doen koesteren, die door den uitslag meerendeels beschaamd zijn geworden.

De regeering had gehoopt op een krachtige versterking van de conservatieve, en wellicht van de nationaal-liberale partij, die nog conservatiever is dan onze oud-liberalen; maar zij had tevens gehoopt op een nederlaag van het *Centrum*, dat, naar Bülow in zijn „Sylvesterbrief" deed uitkomen te veel geëischt, te weinig gegeven had.

De sociaal-democraten hadden gehoopt op een vermeerdering van hun stemmenaantal in den lande met een, wellicht met twee millioen. Er werd tijdens de verkiezingscampagne met een zelfvertrouwen zonder weerga van hun „fünf millionen"-partij gesproken, en op een mandatenwinst van minstens twintig zetels gerekend.

De andere partijen werkten hard en deden hun best; maar zij hoopten niet veel meer, al zeiden zij het niet.

Slechts het *Centrum*, dat altoos precies weet hoe het zijn schaapkens leiden zal, werkte op de gewone manier, maar praatte er niet hard over. Het wist, dat zelfs de oprichting van den Nationalen Katholiekenbond, door leden van den adel en groote industriëelen, geen invloed hebben zou op de stemming van de Katholieken.

Zoo stond men voor de vraag: wat de nieuwe Rijksdag brengen

zou, en wat de regeering zou doen, als de kiezers een nog onhandelbaarder Rijksdag zonden nàar Berlijn, dan de vorige gebleken was?

De uitslag van de stemming, door die van de herstemmingen bevestigd, was een verrassing — voor elkeen behalve voor het *Centrum*. Dit wist vooruit, dat zijn kracht bestand was tegen een stootje. Maar overigens was de geheele samenstelling van het Huis gewijzigd. De sociaal-democratische partij was tot 43 leden saamgesmolten, hoewel zij $3^1/_4$ millioen stemmen in het land gekregen had, en dus volgens Bebel's berekening 117 leden moest hebben, de grootste partij van allen moest zijn. Hierbij dient echter opgemerkt te worden, dat de sociaal-democraten in alle districten telcandidaten stelden, en dat hun opvatting van evenredige vertegenwoordiging wel een beetje erg zonderling is. Maar zeker is het, dat bij een betere verdeeling der kiesdistricten of bij invoering van evenredige vertegenwoordiging, de samenstelling van den Duitschen Rijksdag een geheel andere zou zijn.

Bülow en de keizer hielden middernachtelijke redevoeringen, om te wijzen op den ontwakenden nationalen zin van het Duitsche volk. En in de troonrede herhaalde de keizer dat nog eens:

»Het Duitsche volk heeft zijn verlangen uitgesproken de eer en de welvaart van het Rijk vast en trouw bewaard te zien, zonder kleinzieligen partijgeest.... De gezonde gevoelens in de steden en op het land hebben een „tot hiertoe en niet verder" toegeroepen aan een beweging, die, alles wat goed en levensvatbaar is ontkennend, zichzelf keerde tegen den staat en de maatschappij in hun voortdurende, vreedzame ontwikkeling".

Bülow lichtte dit denkbeeld in een zijner redevoeringen in den Rijksdag uitvoerig toe, en maakte der sociaal-democratie scherpe verwijten over haar optreden, verwijten, die niet van eenzijdigheid waren vrij te pleiten. Het groote gebrek van de Duitsche sociaaldemocratie is gelegen in haar taktiek, die steeds afkeurend en afbrekend is, en tot geen practische resultaten leidt. Dit wordt zelfs erkend door de revisionisten in de sociaal-democratische partij en Stead meent, dat de Duitsche sociaal-democratie, wil zij haar geheele prestige bij het volk niet verliezen, zich zal moeten ontwikkelen in de richting van de Engelsche Trade Unions.

Zeker is het echter, dat de voorspelling van Bülow: „De dag zal komen dat het Duitsche volk zal terugzien op de sociaal-democratie als een genezende op een zware ziekte, als een ontwakende op een benauwden droom" nog niet veel kans van verwezenlijking heeft.

Daarvoor zou er al te veel moeten veranderen in het Duitsche Rijk. Wil de regeering, zooals zij voorgeeft, werkelijk de sociaaldemocratie bestrijden, dan is daarvoor maar één middel, deugdelijk en beproefd: vrijheid, eerlijkheid en rechtvaardigheid. Dan moet zij pogen te worden een liberale, constitutioneele regeering, en niet

langer het volk tegen zich innemen door reactionaire maatregelen, die slechts in het belang van één klasse zijn. Dan moet zij niet haar steun zoeken bij de Jonkers — maar bij het volk, dat hongert en dorst naar rechtvaardigheid en vrijzinnige regeeringsbeginselen....

Maar dat kan de Duitsche regeering niet, omdat zij geen parlementaire, geen constitutioneele regeering is, doch slechts bestaat bij de gratie des keizers. Zij moet haar steun zoeken in de hofkringen, en zij kan niet steunen op twee kringen tegelijk. Bülow mag nu, *pour le besoin de la cause*, spreken van een „conservatief-liberale meerderheid", waarop hij rekent; in de praktijk zullen er zooveel verschillen van meening zich voordoen op elk gebied van wetgevenden arbeid, tusschen conservatieven en liberalen, dat die meerderheid weldra moet uiteenvallen. Hohenlohe heeft het in zijn „Denkwürdigkeiten" zoo juist gezegd: „Wenn ich so unter den preussischen Excellenzen sitze, so wird mir der Gegensatz zwisschen Norddeutschland und Süddeutschland recht klar. Der Süddeutsche Liberalismus kommt gegen die Junker nicht auf. Sie sind zu zahlreich, zu mächtig und haben das Könighum und die Armee auf ihrer Seite. Auch das Zentrum geht mit ihnen".

De heeren van het *Centrum* mogen nu besluiten voorloopig elk verkeer met de regeering, zelfs het gewone maatschappelijke, af te breken, hun conservatieve neigingen en het listig gefluit der „preussischen Excellenzen und Junker" zal ten slotte de verbroken banden wel weder herstellen, ter meerdere eere der reactie....

* * *

Maar niet alleen in Duitschland, ook in Engeland is 't anders gekomen dan men verwacht had. Voor een jaar ongeveer werd bij een parlementsverkiezing aan de liberale partij de grootste meerderheid door de kiezers gegeven, die in eenig vorig parlement door eenige partij ooit bezeten werd. En een jaar later werd de liberale meerderheid bij de verkiezingen voor de graafschapsraden bijna overal vervangen door een conservatieve.

En in een tijd, waarin op het voorbeeld van Engeland in de meeste landen van Europa de stedelijke of staats-exploitatie van tramwegen, gas-fabrieken, electrische installaties en telefoon-geleidingen algemeen ingang vindt, wordt door de kiezers voor den Londenschen County-Council als het ware een reuzen-protest daartegen aangeteekend. De tegenstelling is nog grooter: Wat men thans noemde „municipal socialism" — de leer, dat de gemeenten de groote ondernemingen die het openbare welzijn dienen, moeten exploiteeren en dit niet aan particulieren moeten overlaten — komt uit Birmingham, en is daar het krachtigst bevorderd door den unionistischen oud-minister Chamberlain, die daarin de eerste oorzaak zag van zijn politieke prestige. Na Birmingham volgden Glasgow, op dit gebied vaak de

„modelstad" genoemd, en vele andere plaatsen. De Londensche County-Council, die sedert de invoering van de wet tot regeling der plaatselijke besturen van 1888, dus sedert 18 jaar een liberale meerderheid bezat, was ook dien weg opgegaan. En nu hebben de conservatieven, die zich voor deze verkiezing als „Municipal Reformers" voordeden, kans gezien de liberale meerderheid terug te brengen tot een kleine minderheid.

De uitslag van deze verkiezing beteekent een zware nederlaag voor de „zaak van den vooruitgang door geheel het land", zegt Stead, en een ernstige slag voor de regeering, die in één dag een harer meest vaste steunpunten, een bolwerk dat achttien jaren lang weerstand bood aan heftige aanvallen, verliest.

Het is in het Engelsche Lagerhuis de gewoonte, om een nederlaag voor de regeering even vast te nagelen door een toespeling of een opmerking van de „Opposition Bench". En toen dat ditmaal geschiedde kon de spreker op twee nederlagen tegelijk wijzen, onder het stormachtig gejuich van de oppositie: op de parlementsverkiezing in Brigg, waar de conservatieve kandidaat gekozen werd, en op de verkiezingen voor den Londenschen County-Council.

Die nederlagen komen het kabinet-Campbell-Bannerman op dit oogenblik zeer ongelegen. Het program van het kabinet bevat voor het nieuwe jaar een groot aantal onderwerpen. Maar het belangrijkste punt van het program werd in de troonrede aldus aangeduid:

›Ernstige belemmering van de werking van het parlementaire stelsel ontstond door de betreurenswaardige verschillen tusschen de beide Huizen. Mijne ministers overwegen deze belangrijke zaak en zoeken naar een oplossing ervoor."

Die oplossing kan niet gevonden worden, wanneer de regeering niet ernstig kan rekenen op den krachtigen steun van het volk. De strijd toch die Sir Henry aanvaarden wil wordt in de Engelsche bladen terecht bestempelt met den naam: „Peers v. People": Het Huis der Lords tegen het Volk.

„Mag het Hoogerhuis, samengesteld uit erfelijke wetgevers, zich steeds verzetten tegen wetgevende maatregelen door de rechtstreeks gekozen Kamer van Volksvertegenwoordigers met groote meerderheid aangenomen?" Dat is de vraag, die de Regeering aan het volk wil voorleggen.

Nu is de ontevredenheid over het Hoogerhuis algemeen in Engeland, zelfs onder de Peers. Een groot aantal leden maakt zich voortdurend schuldig aan het ergerlijkste plichtsverzuim. Het Huis bestaat uit 591 leden, waarvan er, volgens een statistiek over het jaar 1905, opgemaakt uit de officieele mededeelingen van het Huis: 179 de zittingen nooit bijwoonden, 400 de zittingen minder dan tienmaal bijwoonden en 486 de zittingen minder dan twintigmaal bijwoonden. Er werden in 1905 door het Hoogerhuis gehouden 83 vergaderingen; het gemid-

delde aantal aanwezige leden was 75, of een achtste van het geheele aantal. Slechts bij enkele officieele gelegenheden steeg het aantal aanwezigen tot 100 of een zesde van het geheele aantal.

Dat een dergelijk erfelijk Huis van Wetgevers in een democratisch bestuurden staat — al is die staat ook naar het uiterlijk aristocratisch en gehecht aan tradities — niet kan worden gehandhaafd, is duidelijk.

De vraag is slechts: op welke wijze kan daarin verandering worden gebracht. Daartoe moet allereerst het recht van veto van het Hoogerhuis worden beperkt — tenzij het wijzigings-voorstel van het Hoogerhuis zelf uitgaat. Een tweetal Lords diende reeds wijzigings-voorstellen in, voornamelijk uitgaande van het denkbeeld: de erfelijke rechten op een zetel te doen vervallen, en het Huis saam te stellen òf uit gekozenen door de peers van Engeland, zooals thans reeds geschiedt in Schotland en Ierland; òf de leden te doen aanwijzen door de kroon, voor één zitting, of voor hun leven, in overleg met den ministerraad.

Beide denkbeelden hebben eigenaardige bezwaren, vooral daar het gevaar van permanente overheersching van ééne partij daardoor niet wordt weggenomen. Sir Henry Campbell—Bannerman schijnt voorloopig niet voornemens te zijn, de samenstelling van het Hoogerhuis te wijzigen, maar wel het recht van veto van het Huis te willen beperken tot een zitting. Wordt een wet, door het Lagerhuis aangenomen en door de Lords verworpen, in de volgende zittingdoor het Lagerhuis wederom aangenomen, dan wordt zij den Koning ter bekrachtiging voorgelegd, onafhankelijk van de meening van het Hoogerhuis.

Hoe die maatregel moet worden ingevoerd, zoolang het Hoogerhuis op 600 leden 500 conservatieven bezit, is een raadsel voor elkeen.

Het woord van den toestand, *le mot de la situation*, is in deze quaestie gesproken door een lid van het Hoogerhuis, Lord Curzon, die zeide:

„If we are to cut off the arms and legs of the Upper House, we might as well cut off its head at once."

* * *

In Rusland is de tweede Russische Doema bijeengekomen, en ook daar „kwam 't anders dan men gedacht had". De Regeering van Stolypin had zoo haar best gedaan, om van de tweede Doema een regeeringsgezinde, meegaande, onderworpen Doema te maken. Zeven maanden lang was al wat verdacht werd van democratische gezindheid in Rusland vervolgd, gevangen gezet, of door de veldkrijgsraden ter dood veroordeeld, zonder eenig hooger beroep, en met verbod verzoeken om gratie door te zenden aan den Tsaar. De leden der Konstitutioneel-Democratische Partij uit de eerste Doema waren, omdat zij het manifest aan Wiborg hadden onderteekend, dat Stolypin als hoogverraad had gekenschetst, in staat van beschuldiging gesteld, maar niet vervolgd; de bedoeling der regeering was alleen, hen voor de tweede Doema niet-verkiesbaar te maken.

De kiezerslijsten voor de eerste Doema waren zorgvuldig herzien. Stolypin had aan den Senaat eenige „verduidelijking" van de kieswet gevraagd, en die had geleid tot zooveel beperking van de kiesbevoegdheid, dat honderdduizenden kiezers van de lijsten moesten worden afgevoerd.

Zoo was alles voorbereid voor de verkiezingen: het aantal candidaten, die blijk hadden gegeven van hun gezindheid was gekortwiekt, het aantal kiezers zorgvuldig verminderd door het uitschieten van alle verdachte elementen, de verzoeken om erkenning van de politieke vereenigingen, die verdacht werden niet volkomen regeeringsgezind te zijn, waren eenvoudig geweigerd. Dat beteekende, zooals onmiddellijk daarna duidelijk werd, dat de oppositie-partijen geen vergaderingen mochten beleggen, geen meetings houden, geen kiesprogramma's uitvaardigen; zelfs werden de toegestane vergaderingen door de politie gesloten, als een lid van een niet-erkende vereeniging in de gelegenheid werd gesteld het woord te voeren.

En ten slotte werden de „Zwarte benden" van den Bond van Echt-Russische Mannen losgelaten, om waar gevaar bestond dat niet „goed" gestemd zou worden, door terroriseering de „stemming te verbeteren".

Zoo moest, naar Stolypin's meening, de uitslag wel beantwoorden aan de hooge verwachtingen van de Regeering en van den Tsaar.

Het ergste was bij al deze maatregelen, dat Stolypin, toen de verkiezing van de kiesmannen bijna geëindigd was, een circulaire liet uitvaardigen aan de gouverneurs en stadhouders, waarin „elke onwettige pressie op de verkiezingen" verboden werd!

Die was toen al zóó goed geschied, dat Stolypin de hulp dier ambtenaren niet meer noodig oordeelde.

Tenminste naar het uiterlijk.

Maar Stolypin zou ook ontwaren, dat „'t vaak anders komt dan men verwacht".

De samenstelling van de nieuwe Doema draagt wel de sporen van de zeer ernstige zorgen der Regeering; maar of zij aan de verwachting beantwoorden zal van Stolypin en zijn bureaucraten is een andere vraag.

Hieronder volgt een vergelijkend staatje van de samenstelling der eerste en der tweede Doema.

	1e Doema.	2e Doema.	Winst of verlies.
Konstitutioneel-Democraten. .	185	108	— 77
Onafhankelijken.	112	21	— 91
Arbeiderscandidaten	94	98	+ 4
Progressieven	25	35	+ 10
Socialisten	17	77	+ 60
Octobristen en gematigden. .	13	31	+ 18
Monarchale rechterzijde . . .	—	72	+ 72

Hieruit blijkt dat de uiterste linkerzijde aanmerkelijk versterkt is, evenals de uiterste rechterzijde. Maar tevens, dat ondanks alle pogingen van Stolypin van de Doema niet veel te verwachten is — van een Russisch regeeringsstandpunt. De rechterzijde is, door de samenwerking van Monarchisten met Octobristen en gematigden een honderd man sterk of een klein vierde gedeelte van het Huis; de uiterste linkerzijde, bestaande uit de arbeiders-candidaten, de progressieven en de socialisten 210 leden sterk of bijna de helft van het Huis; de K.-D. partij, die in het vorige Parlement de krachtigste partij was, komt weder als krachtigst-aaneengesloten fractie terug, al verloor zij ook 77 mandaten. Wanneer de onafhankelijken zich over de linkerzijde en de uiterste linkerzijde verdeelen, kan bij een stemming rechts tegen links — zooals bij de verkiezing van president en vice-presidenten — de linkerzijde 339 stemmen uitbrengen tegen 103 van de rechterzijde.

Wat zal Stolypin met dit Parlement moeten beginnen?

„Ontbinden" zegt de reactionaire pers. De Tsaar heeft er nu eenmaal den smaak van beet; hij heeft gezien, dat de ontbinding van de eerste Doema, met vreeze en beving, na lang aarzelen ondernomen, niet de uitwerking had die er van verwacht werd. Hij had, naar professor Moeromtzef, de voorzitter van de eerste Doema onlangs uiteen zette, gevreesd voor een algemeene volksbeweging, voor een opstand, en veertien dagen lang geaarzeld; maar de raadgevingen van den Duitschen Keizer hadden den doorslag gegeven. En nu de eerste ontbinding zoo kalm verloopen is, zal de Tsaar allicht ook de tweede Doema geen gelegenheid geven haar program ten uitvoer te brengen. Dat daartoe bepaalde plannen bestaan, wordt door de Regeering officieel tegengesproken. En die tegenspraak is begrijpelijk Het zou een te zonderling staaltje van regeeringsbeleid zijn, een parlement bijeen te roepen, met het vooropgezette doel, het zoo spoedig mogelijk weder naar huis te zenden.

Maar als de Doema niet voldoet aan de verwachting....

Dan is de zaak anders. Doch dan zou de Russiche Regeering wel eens tot de overtuiging kunnen komen, dat een herhaling van een daad niet steeds noodzakelijk dezelfde gevolgen heeft.

En wellicht zal haar dan ook blijken dat „'t altyd anders comt dan men denckt".

* * *

Russische methoden blijken niet altoos navolgenswaardig, vooral niet wanneer zij worden toegepast zooals nu reeds een paar maal geschiedde in Bulgarije: door het vermoorden van ministers.

De moord op den Bulgaarschen minister-president Dmitri Petkof roept weder de bloedige herinnering op aan den Juni-dag van 1895 toen Stepan Stamboelof in de straten van Sofia werd gedood. Toen

reed Petkof, de rechterhand van den oud-minister, naast hem in het rijtuig; thans heeft hetzelfde lot hem getroffen, als toen Stamboelof.

Maar niet alleen het lot dat beide mannen getroffen heeft, is het zelfde; er is in beider levensgeschiedenis, in beider optreden, in beider karakter een trek van gelijkheid, die hun groote vriendschap voor elkaar duidelijk maakt, maar die tevens de verklaring is van den haat, den onverbiddelijken haat dien zij opwekten, en die aanleiding werd, dat ook het einde van beider leven gelijk is: gevallen door een kogel van den sluipmoordenaar. Wij kennen den man, die aan Stepan Stamboelof's leven een einde maakte, maar wij weten niet wie de *auctor intellectualis* van dien moord was, evenmin als wij dat weten zullen van den moord op Petkof.

Opgeklommen uit de laagste klasse der boerenbevolking tot minister-president in zijn vaderland, bezield met gloeiende vaderlandsliefde en een nog gloeiender eerzucht, was Petkof na den dood van Stamboelof — in wiens kabinet hij minister was geweest — tot leider der Stamboelovistische partij gekozen, in de Sobranja en in de pers. Een tiental jaren behoorde hij tot de onverzoenlijkste tegenstanders van de verschillende regeeringen. In het kabinet Petrof (1903) had Vorst Ferdinand hem de portefeuille van binnenlandsche zaken toevertrouwd, en als minister toonde Petkof zich een even krachtig bestuurder, als hij vroeger leider der oppositie was geweest. Met onverbiddelijke energie trad hij op waar hij meende, dat het gezag der regeering werd aangerand, en toen Petrof, de oude generaal uit den vrijheidsoorlog, strijdensmoede zijn ontslag vroeg, werd Petkof zijn opvolger.

Tal van vijanden heeft Petkof zich gemaakt, politieke en persoonlijke, onder de ambtenaren, de staatslieden en de professoren der Universiteit te Sofia. Wekenlang was het in Boekarest en Belgrado bekend, dat iets tegen Petkof in het schild werd gevoerd. Hij ging kalm zijn gang, tot hem de kogel van den sluipmoordenaar getroffen heeft.

De vraag, die thans onwillekeurig zich opdringt, is welken invloed deze gebeurtenis hebben zal op de toestanden in den Balkan, en in Bulgarije vooral.

Het was voor Europa een geruststelling, sedert Petkof het bewind in Bulgarije aanvaardde, dat de dubbelzinnige houding van de Bulgaarsche regeering in de Macedonische aangelegenheden allengs plaats maakte voor een doorzichtiger staatkunde, en dat het gevaar voor oorlog, onder Petrof steeds dreigend, allengs ophield. Petkof was van meening, dat Bulgarije niet langer openlijk of in 't geheim zich verzetten moest tegen de hervormingsplannen, door Oostenrijk en Rusland opgemaakt. Uit de mededeelingen, die de Oostenrijksch-Hongaarsche minister, baron von Aehrenthal, onmiddellijk na de aanvaarding van zijn ambt in de Delegaties deed, bleek reeds, dat

de stemming in de monarchie tegen Bulgarije aanmerkelijk was gewijzigd, door geruststellende verklaringen van Bulgarije. De mededeelingen van den Bulgaarschen minister van buitenlandsche zaken, Dr. Stanciof, te Weenen en te Berlijn, hebben den indruk bevestigd, dat de regeering in Sofia de welwillendheid van Oostenrijk op prijs weet te stellen, en de oude tradities van de Stamboelovistische politiek wenscht te herstellen.

Ook de verhouding tot de Porte is veel verbeterd, vooral sedert het optreden der Bulgaarsche benden in Macedonië, door de krachtige pogingen van het ministerie Petkof, is tegengegaan. Het lag geheel in de lijn van de Stamboelovistische staatkunde, dat Bulgarije, naast goede betrekkingen tot Rusland, vriendschap met de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie onderhoudt en poogt de suzereine verhouding tot de Porte zoo goed mogelijk te doen zijn, in plaats daaraan voortdurend te tornen. Sedert Petkof aan het bestuur kwam heeft vorst Ferdinand minder ijverig dan vroeger gestreefd naar de onafhankelijkheid van Bulgarije en de koninklijke waardigheid, gevoelend dat overhaasting slechts noodlottig worden kan voor hem en zijn volk. Want Rusland kan onder de tegenwoordige omstandigheden, Bulgarije geen werkzame ondersteuning geven, als dit land in strijd met de Porte raakt.

Onder Petkof's bestuur is Bulgarije werkelijk vooruitgegaan; het heeft zich inwendig geconsolideerd, en zijn financieele positie verbeterd, door zich *post tot discrimina rerum* tot een element van stabiliteit op het Balkan-schiereiland te maken.

Zal de moord op Petkof hierin verandering brengen? De eenhandige minister was een gloeiende patriot, en ondanks zijn barschheid en zijn autoritair optreden, had hij er een goeden kijk op, wat noodig was voor de welvaart van Bulgarije. Een gemakkelijk minister was »de Fluiter" (*Swirtcho*) — zooals hij genoemd werd naar zijn blad *Swirta* »de Fluit" — niet, maar het heil van Bulgarije lag hem na aan het hart. En Bulgarije zal nog lang zulke verstandige en krachtige bestuurders als Petkof was, noodig hebben, voordat het land een plaats kan innemen onder de geordende staten van Europa.

Amsterdam, 15 Maart.

INLEIDING TOT DE NIEUWE NIJVERHEIDSKUNST

DOOR

T. LANDRÉ.

Reeds in de zestiger jaren in Engeland ontstaan, sedert gegroeid en uitgebreid over alle kultuurlanden, is toch de thans bezige beweging naar een nieuwe zuivere gebruikskunst een vreemde, een onbegrepene, een onbekende bijna voor de meesten der niet direkt belanghebbenden. Het groote publiek weet wel zooiets van »nieuwe stijl", het praat wel van »modern", maar wat er nu eigenlijk gaande is, hoeveel kracht, hoeveel moed, hoeveel liefde, hoeveel talent, hoeveel beginsel dag aan dag wordt neêrgelegd in allerlei dingen van gewoon dagelijksch gebruik, daarvan hebben maar zeer enkelen eenige notie. Vooral juist in Holland is het kennen en het begrijpen van deze beweging al zeer gering. De werkende kunstenaars zelven (en nog niet eens allen), hebben alleen deel eraan; buiten hen bestaat een kleine kring van menschen die »iets voelen" voor het moderne werk, — en dan nog hoe? De meesten worden geleid door een zucht tot meedoen, door overwegingen, door gevoelens die alleen met de mode iets van doen hebben; anderen, een minderheid vormend, worden gedreven door zuiverder gevoel, maar ook door niets anders dan gevoel: wel hebben zij waardeering, maar zij begrijpen deze niet en kunnen die dus niet verklaren; en ten slotte is er een zeer kleine minderheid van lieden die

eenig begrip hebben van de bedoeling der beweging, die een inderdaad juiste en gemotiveerde voorkeur hebben voor het huidige werk boven dat van 25 jaar geleden.

Ik zeide dat er zelfs onder de kunstnijveren nog zijn die niet aan de beweging deel hebben. Dat wil zeggen, zij doen er wel aan meê, maar hun werkzaamheid bepaalt zich tot nadoen, tot het maken van dingen eenvoudig naar een (nieuwe) conventie, naar een »manier". En ook buiten dezen zijn er nog zoovelen, talentvollen, zeker, die vol oorspronkelijkheid steeds weèr nieuwe schoonheid weten te maken, maar die er toch nooit in zullen slagen die schoonheid boven een zekere oppervlakkigheid te doen rijzen, omdat zij niet vermogen, of misschien niet wenschen zich rekenschap te geven van het wezen, van den dieperen grond der beweging waaraan zij toch meêdoen, Het kan daarom nuttig zijn in een algemeen tijdschrift eens te onderzoeken wat inderdaad de kern der huidige kunstnijverheidbeweging is, eens na te gaan hoe en waarom zij is ontstaan, wat zij bedoelt, hoe zij zich ontwikkeld heeft en zich waarschijnlijk in de toekomst verder ontwikkelen zal, welk belang zij heeft voor 't algemeene leven, en in 't algemeen te bespreken al wat er aan vast is en wat er van te bespreken valt. Want men is door de onbekendheid ermeê niet slechts onverschillig voor de nieuw-opkomende technische kunsten, — er is zelfs een niet geringe parti-pris tegen, en — zooals 't veelal gaat bij wat men niet begrijpt — juist het meest tegen wat er het beste van is. Het wordt dan ook hoog tijd dat er wat meer kennis genomen wordt van eene beweging die in de allerhoogste mate de belangstelling waard is, dat men wat meer gaat waardeeren die kunsten, die in alle groote tijden aan het hoofd der kunsten gestaan hebben, die in alle groote tijden de richting hebben aangegeven, en die dan ook waarlijk niet minder zijn dan muziek- of schilderkunst, dan tooneel of literatuur. Nog steeds staan de architekten en de kunstnijveren aan den buitenkant der kunst, nog steeds beschouwt men hen als mislukte schilders, nog steeds worden zij maar voor half vol aangezien. Omdat men hun bestaan en hun doen niet begrijpt. Het zij hier

gezegd dat vooral de dagbladpers in deze een belangrijk arbeidsveld eenvoudig braak heeft laten liggen. Haar taak is, het publiek van alles kennis te laten nemen; hier heeft zij een groote, internationale beweging bijna genegeerd, waarschijnlijk omdat ook zijzelf de strekking dier beweging niet begreep. Het eenige wat gedaan werd, was het geven van tentoonstellingsverslagen, meestal door menschen die misschien specialiteit waren in literatuur of tooneel- of ten hoogste schilderkunst en die dan ook duidelijk blijk gaven in hunne mededeelingen en beschouwingen, dat zij van de nijverheidskunst het a-b-c niet kenden. Het hing aaneen van enkele algemeenheden en vele dwaasheden en het publiek werd op een dwaalspoor gebracht. Het kon zich uit al die nonsens geen meening, geen begrip vormen. Vooral in Holland is de nalatigheid der pers al zeer groot, en het resultaat is dan ook dat in Holland een *belangrijke hoeveelheid talent verloren gaat* omdat er te weinig vraag is, en dat de Hollandsche kunstnijveren *worden uitgevoerd,* naar Duitschland, als kaas en jenever, *omdat zij de besten zijn op de wereldmarkt.* Zeer waarschijnlijk zou deze allertreurigste toestand niet bestaan als de pers had ingezien dat de thans gekende opleving der technische kunsten van meer belang is voor de groote geschiedenis van het menschdom dan alle voetbal- en cricket- en roeien andere wedstrijden bij elkaêr (waarvoor zij speciale redakteuren heeft), van meer belang dan financieele operaties (waarvoor zij een specialen redakteur heeft), van meer belang dan zeker de helft der redevoeringen in eerste en tweede kamer te zamen (waarvoor zij een specialen redakteur heeft), en zeker van evenveel belang als muziek- en schilderkunst (waarvoor zij, terecht, speciale redakteuren heeft). De dagbladpers kan alles, zij kan een beweging doen gelukken of mislukken. De nieuwe kunstbeweging zal niet mislukken, ook niet door gebrek aan medewerking van de pers. Maar zij kan *direkt* krachtiger worden, zij kan *direkt* tot betere resultaten en tot grootere uitbreiding komen door hulp van de pers. Die hulp te verleenen door bevoegden, vooral zeer bevoegden, propaganda te laten maken in hare kolommen,

dat is de taak die de pers aanvaarden moet, waaraan zij op den duur niet zal kunnen ontkomen.

Tot duidelijk verstand van de nu in gang zijnde kunstbeweging moeten wij beginnen een eind in de geschiedenis terug te gaan om te zien welke positie de technische kunsten innamen ten opzichte van het algemeene leven in vroegere tijdperken. Wij vinden dan perioden van kunstbloei, waarin kunst een belangrijk faktor was in het leven, d. w. z. niet een luxe, niet iets overdadigs, maar iets zeer noodzakelijks, iets waarzonder het leven ondenkbaar was en dat dan ook in alles wat gemaakt of gedaan werd, was terug te vinden, zelfs zeer duidelijk tot uiting kwam. Een werkman die een steenen pot maakte of een stoel of een pakkist of een huis, of wat ook, deed dit zoo dat zijn maaksel mooi was, dat wij het thans nog kunst noemen. Hij deed dit niet met de vooropgezette bedoeling *kunst* te maken, hij dacht daaraan zelfs niet. Zijn doel was geen ander dan een geschikt gebruiksding te maken en hij kon niet anders dan het mooi maken omdat hij, zooals iedereen in alle tijden, een produkt was van zijn tijd, omdat hij door zijn tijd geleid werd, omdat dus zijn tijd er een was die algemeene schoonheid, die kunstbloei, mogelijk maakte niet alleen, maar zelfs noodzakelijk. Wij constateeren hier dus dat het bestaan van een algemeene schoonheid een gevolg is van zekere tijdsomstandigheden en in de loop van dit opstel zal zich herhaaldelijk de gelegenheid voordoen deze stelling aan de feiten te toetsen.

Wij vinden ten tweede dat in éénzelfden tijd al wat gemaakt werd, iets gemeen had, een zeker gelijk karakter, een zeker zelfde kenmerk. Dit volgt welhaast uit het voorgaande, want als het waar is dat de tijdsomstandigheden het al of niet bestaan van een algemeene schoonheid in zekeren tijd regeeren, dat dus de omstandigheden van invloed zijn op de vormgeving van een zeker tijdperk, dan is het duidelijk dat die omstandigheden op *alle* vormgeving, d. w. z. op alle produkten een zelfden invloed zal doen gelden, een zelfde stempel zal drukken. Men moet hierbij vooral trachten alle vormgeving te beschouwen

als een taal. Een vorm, een samenstel van vormen, zij zijn nooit oorzaakloos, toevallig; als elke taal wordt ook de vormentaal geregeerd door wetten, die wel voortdurend zich wijzigen, maar die toch in één tijd dezelfde zijn voor allen die de taal gebruiken. Nu zijn er natuurlijk allerlei oorzaken die op de wijziging dier wetten werken. De vormentaal is een zeer expressieve, een zeer gevoelige, die op de minste oorzakelijke wijziging reageert en dientengevolge van uitdrukking verandert. In alle tijden hebben de architektuur en de kleinkunsten een duidelijk beeld gegeven van de mate van vrijheid waarin de menschen leefden, van de idealen die de menschen vervulden, van het stelsel waarnaar de menschen geregeerd werden, van de groote ideeën en beginsels waarop het leven der menschen gebaseerd was, van de geestelijke bewegingen die door de wereld voeren. De minste geestelijke, economische of staatkundige verandering brengt ook wijziging in de wetten der vormenspraak. Natuurlijk moet een beweging in het algemeene leven eenigszins krachtig zijn om een stijl te kunnen voortbrengen, d. w. z. een vormenstelsel dat in al zijn onderdeelen steunt op een zelfde bazis, geregeerd wordt door gelijke wetten, uitdrukking dus geeft aan gelijke omstandigheden. En natuurlijk moet eene beweging zeer krachtig en zeer algemeen zijn om een algemeenen grooten stijl te kunnen voortbrengen. De laatste groote, algemeene stijl die de wereld gekend heeft, was dan ook verbonden met een geweldige, overal doordringende en alles beïnvloedende geestelijke beweging. Tegelijk met de opkomst van het Christendom bloeit op een stijl, een gelijke vormenspraak die alle kunsten ten sterkste beïnvloedt, die zooals elke groote stijl haar machtigste, haar hoogste uiting vindt in de bouwkunst en met deze als leidster, alle kunsten in één hecht verband vereenigt, die meêdaalt en meêrijst met alle dalingen en rijzingen van het Christendom, en die ten slotte bij het verval van het Christendom te niet gaat, — de Gothiek. Het Christendom, aan alle menschen een betrekkelijke gelijkheid gevend, vereenigt daardoor allen zeer hecht en onverbreekbaar en dwingt tot een zelfde bezieling, tot een zelfde stemming, tot een zelfden karakter

in de schoonste en krachtigste, meestomvattende menschelijke uiting: de Kunst. En 't spreekt wel van zelf dat in een tijd van zoo hooge algemeene geestelijke stemming en daardoor van zoo hooge schoonheidsbegeestering, dat in zulk een tijd alle vormgeving zich zal onderwerpen aan het algemeene schoonheidsideaal, zooals trouwens (naar wij zagen) in alle tijden alle vormgeving wordt beheerscht door de wetten van die tijden. Vooral daarom was de Gothische Stijl zoo zuiver, omdat hij samenhing met en gebaseerd was op een geestelijke beweging die geheel nieuw en dus wel zuiver van dien tijd was.

Het belangrijke van een grooten stijl is natuurlijk, dat, daar hij de weêrslag is op een algemeen beginsel, alle uitingen algemeen verstaanbaar zijn. Alle kunsten en alle kunstenaars begrijpen elkaêr, en vullen elkaêr aan en vervolmaken elkaêr. En het volk is in staat alle kunst te verstaan. Schoonheid is evenwicht. Is in het algemeene leven evenwicht, dan zal in de vormgeving ook evenwicht, d. w. z. schoonheid moeten zijn. Waarschijnlijk is een absoluut evenwicht wel nooit te bereiken,maar hoe dichter het algemeene leven tot dat absolute evenwicht nadert, des te schooner zal de vormgeving zijn. Hoe gelukkiger dus in het algemeen de menschen zijn, des te zuiverder zal er een stijl zijn. Daarentegen, hoe verder de algemeene toestand van het absolute evenwicht af is, hoe minder algemeen geluk er dus is, des te geringer zal er schoonheid, des te zwakker zal de stijl zijn. Wij zien dan ook dat waar er sedert de opkomst van het Christendom nooit meer geweest is een zoo evenwichtige toestand als dit bewerkte, dat er ook nooit meer geweest is een zoo algemeene, zoo zuivere, zoo grootsche schoonheid als de Gothiek. Feitelijk is, weliswaar met schommelingen, maar toch constant, de algemeene toestand sedert het tijdperk der gothiek steeds verder van het absolute evenwicht verwijderd geraakt, en in zuiver verband hiermede is de kunst *in 't algemeen*, ook inderdaad met schommelingen, maar toch constant, gedekadeerd tot in onzen tijd, die een verval, een onttakeling vertoont, zoo ongekend, zoo barbaarsch, zoo wanhopig, dat nieuwe bloei wel voor eeuwig onmogelijk en het einde der

wereld nabij en gewenscht schijnt. Gelukkig glinsteren er nog en paar sterretjes die de hoop levendig houden op eene nieuw groot licht.

De kerkhervorming, zelf weêr uitvloeisel van een nieuwe geestesrichting, verbrak den krachtigen invloed der kerk en daarmeê het door haar geschapen evenwicht en bracht noodzakelijk de voltooiing van het verval der Gothiek. Het protestantisme, sober, en wars van alle opschik, reaktie op den geweldigen vormenrijkdom van het katholicisme, principieel gekant tegen alle beeldendienst, weerde alle beelden, alle beschildering, alle toegepaste kunst uit zijne kerken. Reeds bij den allerhoogsten bloei der Gothiek vormde zich bij de zoogenaamde vrije kunst een zucht zich aan het meesterschap der architektuur te onttrekken en inderdaad vrij te zijn, waardoor reeds aan den aard der Gothiek geweld werd aangedaan. Vooral van uit Italië, dat toch nooit onverdeeld de Gothiek had aangehangen, kwam al vroeg een tegenbeweging die zich, gesteund door allerlei, in alle levensfunkties doordringende nieuwe inzichten, mettertijd over geheel Europa verbreidde. Trouwens, de geheele nieuwe geestesrichting kwam uit Italië, den ouden vruchtbaren groeibodem van kunst en beschaving. Belangrijke reizen naar Italië en Griekenland, daarnaast de komst van Grieksche geleerden naar Noordelijk Europa openden opnieuw oude, vergeten gezichtspunten, van grooten invloed op staatkunde, ekonomische verhoudingen en geestelijk leven, en een getrouwe uitdrukking zoekend in de kunst. De geweldige geloofsijver verminderde allengs en ging verloren zoodat van de Gothiek die gebaseerd was op de door die geloofsijver geschapen eenheid, wel niets kon overblijven. De kunst der nieuwe inzichten, die zuiver ontstaan waren uit de oude Grieksche en Romeinsche kulturen, zocht zich een uiting, volkomen aan die inzichten beantwoordend, en vond die natuurlijk het zuiverst in de klassieke kunsten.

De nieuwe, op het klassicisme steunende beweging, hoe groot ook hare invloed geworden is, kon toch nooit die kracht, die invloed krijgen die het Christendom had. Zij kon niet,

zooals het Christendom dat gedaan had, alle menschen door een hechten band tot een geestelijke eenheid brengen. Haar ontbrak het gelijkmakende element dat het Christendom kenmerkte. Zij schiep een aantal verwikkelingen, verschillen in de bestaansvoorwaarden der klassen, die ook onder het Christendom wel bestaan hadden, maar toen vooral minder sterk gevoeld waren. Bovendien lag de oorsprong, de geboorte der beweging niet zooals die van het Christendom in den tijd van haar ontstaan zelf maar in een tijd van minstens zeven eeuwen geleden. Het is duidelijk dat onder deze omstandigheden de algemeene toestand wel ver van het absolute evenwicht moest blijven. En inderdaad vinden wij die onevenwichtigheid ook in de kunst terug. Het is waar dat de Renaissance in de technische kunsten tot hooge schoonheid kwam, maar nimmer vermocht zij te bereiken die absolute schoonheid, die stijlkundige zuiverheid van de Gothiek. En ook nimmer heeft zij tot die alles omvattende algemeenheid, tot die oppermachtigheid kunnen komen die de Gothiek kenmerkte. Hebben in elken stijl bizondere omstandigheden van plaats en tijd belangrijke invloed op het uiterijk waarin de stijl zich vertoont, vooral in de Renaissance waren de verschillen naar de verschillende landen en tijden al zeer belangrijk, zelfs zoo dat de Renaissance in verschillende onderdeelen te splitsen is. In Italië kwam uit den aard der zaak de Renaissance tot de hoogste en zuiverste uiting en was zij volkomen een herleving der klassieke kunst. In Frankrijk, maar vooral in Duitschland en Holland komt zij niet tot een eigenlijke herleving der antieke vormen. Zij is daar veeleer een eigenaardige samensmelting der Gothiek met de vormen der Italiaansche Renaissance. Het ligt voor de hand dat twee zoo heterogene elementen tezamen nooit tot een zuiverheid kunnen komen. Inderdaad laten dan ook én de Fransche én de Duitsche, én de Hollandsche uitingen der Renaissance stijlkundig vaak heel wat te wenschen. Het is reeds gezegd dat toch de Renaissance tot hooge schoonheid kon komen. Zoo in Italië. Zoo ook in Holland. Ieder kent de bouwwerken der Hollandsche Renaissance en de »Oud-Hollandsche" meube-

len. Holland komt in de zeventiende eeuw tot ongekenden bloei die ook weêr zuiver weerspiegeld wordt door een hoogen bloei der Hollandsche kunst. En waar de politieke macht van Holland zich uitbreid tot ver buiten het land, overal waar de Hollanders invloed kregen, vinden wij sporen der Hollandsche kunst. Na het verval der Hollandsche Republiek, die samenging, samengaan *moest*, zooals wij zagen, met het verval der kunst, kwam Frankrijk de leiding nemen, èn in de algemeene staatkunde, èn in de kunst. De Fransche kultuur uit het laatst der zeventiende eeuw en een groot deel der achttiende eeuw was een zeer bizondere. Het was de tijd die aanving met Lodewijk XIV, de tijd die de aristokratie tot het toppunt van hare macht bracht. Alle kunsten zijn uitsluitend aristokratische, zij huldigen en verheerlijken de aristokratie en in de eerste plaats den koning. Deze is het middelpunt waarom alles draait, alles groepeert zich rondom hem. De Fransche kultuur onder de Lodewijken is dan ook ten volle en uitsluitend een hof-kultuur. Alles is schijn en oppervlakkige fraaie vorm. Men komt tot de uiterste verfijning, tot de grootste geraffineerdheid. Duidelijk vinden wij deze trekken terug in de kunst. De kunst der Lodewijkstijlen kent geen waarheid meer, er is niets dan schijn, verfijning. En tot welke schoone charme men ook weet te komen, er is niets grootsch, niets geweldigs in. De schoonheid die bereikt wordt is een oppervlakkige, bedriegelijke schoonheid die een leugenachtige kern bedekt. Niet alleen in Frankrijk, maar overal zien wij de aristokratie in haar hoogste macht en ook overal vinden wij terug diezelfde kunst van schoone schijn.

Intusschen heeft zich voorbereid de opkomst der burgerij die met de fransche revolutie is voltooid. Maar ook de nieuw opgekomen burgerstand bleek niet in staat een groote, nieuwe kunstperiode te scheppen. Wat zij in een vorig tijdperk nog aan kunst had bezeten, het was een aristokratische kunst in het klein geweest. Na de Revolutie waarbij zij hare idealen van vrijheid en heerschappij zag verwezenlijkt, moest zij haar oude kunst verstooten en zoeken naar eene die aan haar nieuwe idealen beantwoordde. Maar hier, evenals bij de

Lodewijkstijlen, werd gezocht naar een kunst door een klasse. En nooit heeft een klassekunst het tot groote hoogte kunnen brengen. Eerst als er een algemeen ideaal is, niet van een klasse, maar van het gansche volk, eerst als alle menschen leven volgens één beginsel, als alle menschen beheerscht en begeesterd worden door één groote idee, eerst dan kan er groote kunst zijn, eerst dan is een hooge, algemeene stijl mogelijk. De burgerij uit het einde der achttiende eeuw en de negentiende eeuw kon dan ook niet komen tot een zuivere nieuwe vorm, tot een volkomen nieuw karakter. Zij meende een aan hare idealen beantwoordende vorm te vinden in de antieke, waarop zij met volle kracht zich wierp. Weêr ontstond een herleving der oudheid, die het intusschen niet verder wist te brengen dan tot den empirestijl die met den val van het keizerrijk alweêr te niet ging.

Zoo begon de negentiende eeuw, zonder eenig houvast en zonder zelf een stijl te kunnen voortbrengen. Integendeel bracht juist de negentiende eeuw een wel nooit gekende stijlloosheid. Hoe kon 't ook anders? Welk groot beginsel heeft de negentiende eeuw gekend dat in staat zou zijn tot stijlontwikkeling? En thans zijn wij de twintigste eeuw ingegaan. Had deze iets positiefs, een houvast bij haar komst? Neen. Heeft deze vooruitzicht op betere tijden? Ja!

De negentiende eeuw, al heeft zij geen direkt resultaat geleverd, toch is zij van grooten invloed geweest op de menschelijke vormgeving, door de geweldige ontwikkeling der technieken, door het machinalisme, door stoom en elektriciteit. Het is jammer dat zij haren taak niet heeft kunnen volbrengen, want nu zullen van deze eeuw nog zooveel jaren voorbij gaan eer al 't gereedschap klaar is waarmede het werk moet begonnen worden, en eer de werkers rijp zijn in allen deele tot het maken der nieuwe kunst. Want dat met het nieuwe gereedschap door de gemeenschappelijke bezitters daarvan, niet meer opgevoed tot machinedeelen maar tot *menschen*, hooge schoonheid zal gemaakt worden, dat is zeker. De tijd komt dat het algemeene leven nadert tot het evenwicht als nooit te voren en dat er schoonheid, dat er kunst, dat

er een stijl zal zijn, heerlijk en grootsch als nooit nog gezien.

Men moet zich er wel voor wachten, een stijlperiode te beschouwen als een afgesloten geheel. Elke stijl heeft een tijd van opkomst, een van bloei en een van verval. In den bloeitijd natuurlijk is hij het zuiverst, is deze tot het hoogst gestegen, dan komen er langzamerhand nieuwe, vreemde elementen die het verval bewerken en een nieuwen stijl voorbereiden. Evenzoo zal een opkomende stijl nog allerlei oude elementen, van een voorgaanden, in zich hebben en zal eerst weêr tot bloei komen als die oude neigingen overwonnen zijn. De tijd tusschen twee bloeitijdperken kan betrekkelijk kort zijn, kan daarentegen ook zeer lang zijn. In zoo'n tusschentijd kunnen allerlei dingen gebeuren. Er kunnen minder of meer kleine plaatselijke stijlen ontstaan, er kunnen minder of meer zwakke renaissances zich voordoen, er kunnen ook lange tijden zijn van schijnbaren stilstand, daardoor van verwarring. Zoo was de negentiende eeuw. Het opkomende burgerdom, zwanger van republikeinsche idealen, zag deze beantwoord in het voorbeeld der Grieksche en Romeinsche vrijstaten en moest zich dus ook in zijn kunst werpen op het klassicisme. De Republiek verklaarde de oude kunst der Grieken en Romeinen tot de officieele, die in alle détails streng moest worden gevolgd. De komst van Napoleon bracht in het burgerlijk klassicisme geen verandering omdat het ideaal der Romeinsche Republiek eenvoudig vervangen werd door dat van het Romeinsche keizerrijk, en de kunst bleef dezelfde. De innerlijke slapheid, de weinige kracht blijkt duidelijk. Er is geen groot beginsel dat zich verzet tegen een zoo ingrijpende verandering van Republiek tot Keizerrijk. Het slappe, weeke burgerdom voegt zich direkt naar den nieuwen vorm. Neen, er was inderdaad geen beginsel, groot en sterk genoeg om zich in een nieuwe kunst te uiten. Vermocht de burgerstand, in de eerste vreugde van haar opkomst nog iéts te maken, de Empirestijl, hiermeê waren hare krachten ook uitgeput. Weldra ontbrak alle oorspronkelijkheid en eigen

vinding; men kopiëerde eenvoudig de oude voorbeelden, wat bij de omstandigheden en de eischen van een geheel verschillenden tijd de zotste resultaten gaf. Hoe langer hoe dieper werd het verval. Het in den beginne gehuldigde klassicisme bracht met zich de studie der oudheid, die zich weldra uitbreidde tot alle andere historische tijdperken, tot alle stijlen. Kunst hield op een uiting van kunstenaars te zijn, het werd een beroep van geleerden, van oudheidkundigen. Kunstonderricht was niet meer een beoefenen van de praktijk der vormgeving, het werd een wetenschap. Zij die kunstbeoefenaars zouden worden, zij leerden van de oudheidkundigen alle historische stijlen kennen tot in alle details, en zij leerden niet anders. En het resultaat was dat de architecten konden werken in alle stijlen, alleen niet zichzelf konden zijn. Eenmaal aangegrepen door die stijlwoede, koelden zij die aan alles wat onder hun bereik kwam. Zij wierpen zich op het mobilair, op alle huisraad en alles werd ingepend in het nauwe corset van een of anderen stijl, waar het uit den aard der zaak uitgegroeid was. Men dacht er niet aan zelf een vorm te zoeken; met passen en meten en allerlei kunstjes en foefjes werd alles in een »stijl-"vorm geperst. Dat dit de dood was voor alle kunst, spreekt wel van zelf. Men kon zich niet inwerken, volkomen en met het gansche hart, met de geheele liefde en met het talent in den stijl waarin men werkte. Men kopiëerde, men verknoeide, men verhanselde. De burgerlijke geest is een geest van sjacheren, van wurmen, van geven en nemen. En ook in wat dan heette kunst te zijn, was diezelfde kleine, walgelijke geest.

Ter voltooiing van de ellende kwam het machinalisme, dat met zich bracht de tot steeds grooter snelheid gedreven voortbrenging, dat met zich bracht de geheel nieuwe wijze van koophandel met de ontzaggelijke, in alles doordringende concurrentie, dat de wonderlijke omstandigheid teweeg bracht dat de industrieel niet meer was industrieel maar koopman. Er werd niet meer geproduceerd om het produkt, maar om den handel in het produkt, waardoor liefde voor het te maken ding ten eenenmale uitgesloten is, ten minste bij den indus-

trieel, d. w. z. den bezitter der machine. En evenmin bij de eigenlijke voortbrengers, bij de arbeiders, kon liefde zijn voor het produkt. Zij toch hadden niet de minste medezeggenschap bij de voortbrenging. Hun aandeel in de vormgeving was nihil. Zij waren deelen van de machine, zij hadden als deze redeloos, initiatiefloos te zijn, zij waren dingen. Er kon dus geen sprake van zijn dat de arbeiders zouden trachten de dingen die zij maakten, ook mooi te maken. En den industrieel liet het koud of hij iets moois maakte of iets leelijks. Hij maakte eenvoudig wat het meeste opbracht. Het machinalisme dat uit zijn aard was aangewezen op geheel nieuwe vormen, vond die natuurlijk bij zijn ontstaan niet, en het wierp zich op de oude bestaande vormen van het handwerk. En zelfs waren dit nog die vroegere door de stijlwoede der architekten verhanselde, oude stijlvormen. De verbastering hiervan werd door het machinalisme zoo mogelijk nog verergerd, tot het alleruiterste gedreven, en de schromelijke gevolgen kunnen wij thans nog dagelijks zien in alle bazars, in alle galanterie-, aardewerk- en andere winkels, ja in wel bijna *alle* winkels van elke stad. Ja, waarachtig, zoo ver zijn wij gekomen dat er niets gemaakt wordt dat waard is te bezitten, dat waard is ook maar een tiende, ook maar een honderdste van de prijs die er voor betaald wordt. In heel Amsterdam zijn maar twee winkels, waar men iets kan koopen dat den prijs waard is die het kost, waar iets te krijgen is, aangenaam om te hebben. In alle anderen vindt men niets dan prullen, gemeene, leelijke, barbaarsche rommel. Dit is de toestand waarin wij geraakt zijn, omdat de groote idee, het principe, waarnaar de menschen leven, is: hebben! meer hebben! meest hebben! De groote, de eenige gedachte die aller hoofden vervult, vindt haar uitdrukking in het eene woord: Ik.

Over alle menschelijke bezigheid is gekomen een geest van handel, van winst en concurrentie, alles werd spekulatie. En de kunsten? Wel, de schoonste bouwkunst is het bouwen aan eigen »zaak", om »er te komen"; de schoonste schilderkunst is het afbeelden van de gebreken der concurrenten; het schoonste tooneelspel is het failliet gaan van een con-

current; de schoonste literatuur is de balans en winst- en verliesrekening; en de schoonste muziek, o, dit vooral is een heerlijk, verheffend iets! het rammelen van het geld!

Als beeld van het algemeen verval der kunsten diene de wanhopige toestand waarin de bouwkunst geraakte. Allerlei schooiersvolk knoeide in de hoop op een zoet winstje, allerwege reuzige huizenblokken in elkaêr, die, gebouwd in een stijl uit de zesde of zevende hand, zonder eenig begrip, zonder 't minste verlangen naar schoonheid, als pakhuizen voor menschen, toonbeelden werden van een wansmaak, van een *onbeschaafdheid*, zooals de wereld nog nooit, maar ook inderdaad nog nooit gezien had.

Het volk, het publiek, voortgedrongen en meêgesleurd in den stroom naar »hebben", voerend dien razenden, dien verschrikkelijken strijd om »Ik" boven te krijgen, het had geen verlangen, geen gelegenheid, naar kunst te vragen. Als het even uit het gedrang kwam en rusten kon, moest het zich maar tevreden stellen met het surrogaat dat gegeven werd. En het stelde zich daarmeê tevreden, ja, het kwam tot zoo'n verbastering dat het zelfs schoon en begeerlijk vond wat leelijk, afschuwlijk, barbaarsch en slecht was.

Zoo is de toestand waarin wij nu leven, althans nog voor het allergrootste deel. Het publiek leeft nog voort in de aanbidding der leelijkheid. Het ziet nog niet de nieuwe schoonheid die aan 't komen is, het heeft nog niet het minste begrip van de herleving die zich openbaart, hier en daar en gindsch, onder vele verschillende vormen.

Ja, er is inderdaad een verandering die wij een herleving hopen. Nieuwe wetten ontstaan voor een nieuwe, zuivere vormenspraak. Allerwege zijn krachten aan het werk die er op schijnen toegelegd het evenwicht in het algemeene leven te herstellen en tegelijk en verwant daarmeê de kunsten tot nieuwen bloei te brengen.

In de eerste plaats het machinalisme. Langzamerhand is dit begonnen zich voor een klein deel terug te trekken van de oude stijlvormen. In zijn ontwikkeling moest het vormingswetten voorschrijven, totaal verschillend van de oude, en

waaraan het begint te gehoorzamen, en die het neêrlegt in vormen die wij zien ontstaan. Het schiep allerlei nieuwe mogelijkheden, die nieuwe vormsoorten met zich moesten brengen. De ontwikkeling der toegepaste stoomkracht eischte een vormgeving die ten laatste niet meer kon ter leen gaan bij de oude, bestaande »stijl"-vormen. Een ding als een lokomotief had nog nooit bestaan, er was geen vorm die men er voor kon overnemen, en de noodzakelijkheid zelve schiep een vorm. Wel trachtte men aanvankelijk zich nog met de oude vormen te behelpen. De eerste spoorwaggon was een gewijzigde diligence, het eerste stoomschip een gewijzigd zeilschip. Maar de ontwikkeling der techniek die de volmaking der machine bewerkte, veroorzaakte een ondergeschikt-making van de vorm aan de inrichting der machine, en er *moesten* vormen ontstaan die wel geheel eigen waren aan het machinalisme. Zoo verkreeg de spoorwaggon een geheel eigen karakter en geleek in niets meer op de diligence, zoo gelijkt het stoomschip in niets meer op het zeilschip. En zoo is de automobiel, afgescheiden van haar mechaniek, nog niet volmaakt zoolang zij zich nog behelpt met de oude haar niet eigen vorm van het paarden-rijtuig, waarvoor zij op den duur zeker een betere, een juistere, een meer karakteristieke en haar meer eigene zal vinden. Ook waar de voortschrijdende techniek een omwenteling bracht in de bewerking der materialen, en nieuwe materialen vond, bracht zij nieuwe vormen. Zoo ontstond door de steeds groeiende ijzer- en staal-techniek de reusachtige staalbouw, die ook wel in haar eerste toepassing zich bediende van oude vormen (de eerste ijzeren-bruggebouw was een imitatie der steenen bruggen), maar al spoedig liet zij, beheerscht als zij werd door eigen, bizondere wetten, die oude vormen los om ook haar eigen karakteristieke vormen te scheppen, die wij thans kennen uit de groote spoorbruggen, stationskappen, enz. In de woningbouw, waar ook nieuwe technieken toepassing gaan vinden (ik denk b.v. aan gewapend beton) komen bovendien nog allerlei sociale elementen op den voorgrond in de vorm van eischen van hygiene, gevaar-opheffing, enz., die om goede, zuivere oplos-

singen vragen en die op den duur niet zullen nalaten hun invloed te doen gelden op de vormgeving. 1)

Bij de steeds voortgaande uitbreiding van het machinalisme, vooral door steeds meerdere toepassing der elektriciteit, bij de elken dag zich vervolmakende technieken, zal eerlang geen enkel gebied van vormgeving buiten die invloeden kunnen blijven, zullen de vormgevingswetten algemeen door éénzelfde macht, het machinalisme, worden gedikteerd, zal er dus een zekere eenheid komen, zal er begin zijn van stijl.

Nu zal men zeggen dat dingen als lokomotieven, spoor bruggen, automobielen en in 't algemeen de zuivere voortbrengsels van het machinalisme niets met kunst te maken hebben. Maar door dit te zeggen maakt men een fout. Wij hebben gezien dat in den bloeitijd van eenen stijl niets gemaakt werd dat niet aan dien stijl was onderworpen, dat daaraan niet beantwoordde. Ik neem tot voorbeeld een ding dat toch zeker niets met kunst van doen heeft, een kanon. De eerste groote kanonnen werden gemaakt bij den aanvang der Renaissance. De geheele Renaissance door was er geen kanon dat niet versierd was door profielen en ornement, dat dus èn in zijn vorm èn in zijn versiering niet beantwoordde aan de vormgevingswetten der Renaissance. Toch werd geen kanon gemaakt met de bedoeling kunst te maken, maar omdat het gemaakt werd in een tijd van kunstbloei, werd het, moest het worden een kunstwerk. Hier is dus wel zeer duidelijk dat een gebruiksding, al heeft de bestemming niets met kunst te maken, toch ligt binnen het beschouwingsgebied der esthetiek. Dat nu in een anderen tijd, waarin geen kunstbloei is, al wat men maakt geen kunst wordt, doet aan het wezen van de zaak niets af. Toch blijft alle vormgeving binnen het beschouwingsterrein der esthetiek, en liggen daarin evengoed als kanonnen, ook lokomotieven, spoorbruggen, enz. enz. Dat wij dit niet direkt inzien, zal wel hierin liggen dat onze stijllooze tijd zulke wangedrochten heeft voortgebracht dat wij ze eenvoudig

---

1) Zie hierover H. P. Berlage Nzn., »Over de waarschijnlijke ontwikkeling der Architektuur", Delft. J. Waltman Jr. 1905.

niet durven onderbrengen in het huis der esthetiek, zoodat wij een groot deel van wat er toch in behoort, erbuiten zijn gaan houden en konsekwent daarop een deel der kunst voor het geheel zijn gaan aanzien. Inderdaad is men er toe gekomen van de plastische kunsten alleen de schilder- en beeldhouwkunst, maar vooral de eerste, als kunst te erkennen. Geen ding mocht kunst heeten of de schilder, minstens toch de beeldhouwer moest eraan te pas gekomen zijn. Alleen reeds de overweging dat op deze wijze het bijkomstige de hoofdzaak tot kunst moest maken, toont reeds aan hoe absurd dit standpunt is. Toch is het algemeen, maar het ligt ver van den juisten weg. Er is inderdaad mogelijk, zelfs wenschelijk en ten slotte waarschijnlijk noodzakelijk een samenwerking van, een verband tusschen de technische en de vrije kunsten, maar dit verband wordt niet bereikt door 't opplakken van schilder- of beeldhouwwerk op gebouwen, of meubels, of borden, of wat ook, wat dan ten doel zou hebben door die opplaksels tot kunst te maken wat uit zichzelf geen kunst is. Maar ook zonder de medewerking der vrije kunsten kan een huis of een meubel of wat ook een kunstwerk zijn, alleen door den vorm, door de kleur, door de verhoudingen, door werking van licht en schaduw, en in een tijdperk van kunstbloei zullen zij dat ook zijn.

Ook een moeilijkheid om het esthetisch karakter der door de nieuwe technieken geschapen zuivere vormen in te zien, is dat zij juist door hunne geboorte absoluut nieuw zijn, d. w. z. niets gelijksoortigs naast zich hebben uit vroegere tijdperken, waarmeê zij overeenkomen. Zij gelijken daardoor in niets op wat wij geleerd hebben kunst te noemen.

Nu wil met dit alles niet gezegd zijn dat de genoemde nieuwe produkten reeds kunst zouden zijn. Er ontbreekt inderdaad aan het element dat kunst juist kunst doet zijn en tot de omschrijving waarvan wij zullen trachten te komen. Want het positief aanwijzen kan natuurlijk niet. Ware dit zoo, dan lag toepassing voor de hand.

Wat wij hebben gevonden toont alleen aan dat die nieuwe produkten zijn ontstaan ingevolge nieuwe vormgevingswetten,

door de wetten die in een komende periode de technische kunsten zullen beheerschen, dat zij daarom behooren tot die nieuwe periode, en vooral dat zij vallen binnen het terrein der esthetiek.

Om vereeniging met het denkbeeld dat zij inderdaad met kunst, met schoonheid wel iets te maken hebben, te vergemakkelijken, zij nog opgemerkt dat het begrip »schoon" betrekkelijk is. Wat men, als men het voor het eerst ziet, leelijk vindt, datzelfde vindt men na eenigen tijd, als men er aan gewend is, mooi. Dit geldt niet voor sommige menschen, het geldt voor *den* mensch in 't algemeen. Hermann Muthesius wijst hierop in zijn boekje »Kultur und Kunst" 1) met een paar aardige voorbeelden. In het opstel: »Umbilding unserer ästhetischen Anschauungen" schrijft hij:

»Im übrigen ist nicht zu vergessen, dasz in unserem ästhetischen Empfinden noch ein besonderer Umstand eine ganz ungeheure Rolle spielt: die Macht der Gewohnheit. Selbst wo reine Nutzformen hervorgebracht werden, gewöhnen wir uns in Kurzer Zeit an sie, ja finden sie mit der Zeit gefällig, auch dann, wenn sich unser Empfinden zunächst dagegen sträubte. Wer erinnert sich nicht der zuerst häszlich erscheinenden dicken Luftreifen an unseren Zweirädern? Heute nimmt niemand an ihnen Anstoz, unser Empfinden hat sich angepaszt. Und fanden wir nicht einige Englische Neuerungen im Anzug, wie den weiten Ueberzieher, die Lederbeinschienen, die man vorn am Schienbein zuknöpft, unschön? Kaum sind sie eine Reihe von Jahren in Gebrauch, und der Widerspruch hat sich nicht nur gelegt, sondern sie werden auch überall nachgeahmt, also schön gefunden. Die Gewohnheit beeinfluszt alle unsere ästhetischen Urteile in allerbreitester Ausdehnung."

En verder:

»Die Gewohnheit kann und wird auch den in unseren modernen Bildungen vor sich gegangenen Wandel mit der Zeit im vollen Umfange ästhetisch billigen."

---

1) Hermann Muthesius, «Kultur und Kunst". Eugen Diederichs, Jena und Leipzig 1904.

Zoo is dus ongewoonte, de ongekendheid, de vreemdheid der nieuwe produkten de oorzaak dat men bang is, er zelfs niet toe kwam, die dingen te halen binnen een grens die over 't algemeen reeds lang veel te eng getrokken wordt, die der esthetiek.

Ook van een anderen kant, uitgaande van de beoefenaars der technische kunsten, zagen wij een beweging ontstaan naar een zuivere, nieuwe vormgeving. En het lag wel voor de hand dat deze beweging zich zelf lang beschouwd heeft, en dat voor een groot deel thans nog doet, als een oppositie tegen het machinalisme en wat daarbij behoort, dat zij zelfs als zoodanig geacht wordt te zijn ontstaan, terwijl zij toch in waarheid een nevenbeweging is, terwijl toch hare richting gaat naar hetzelfde punt waarop het machinalisme moet uitloopen.

Wij mogen wel zeggen dat de beweging, waarvan wij thans nog maar het begin beleven, haar oorsprong vond in Engeland. Om hiervan de reden te vinden dienen wij nog even vluchtig na te gaan de historie der technische kunsten in Engeland sedert de Gothiek. De ontwikkeling toch die de Engelsche kunst sedert de Gothiek heeft gevolgd, is in geenen deele gelijk aan die op het vasteland. Reeds sedert de middeleeuwen was in Engeland het volk aan het opkomen, zoodat direkt al kenmerken van burgerlijkheid in de kunst kwamen die eerst eeuwen later op het vasteland werden waargenomen. Hoofdzakelijk heeft zich de Gothiek gehandhaafd totdat, terzelfdertijd als op het vasteland, de technische stijlwoede opkwam die aan alle kunst een eind maakte. Engeland heeft na de Gothiek een aantal op deze gebaseerde plaatselijke stijlen gekend (Jacobean, Queen Anna), die wel elementen der Renaissance in zich hadden, maar toch niet in die mate dat er een eigenlijke Renaissance was als buiten Engeland. Wel is de Renaissance, door de komst in Engeland van sommige buitenlandsche kunstenaars, ingevoerd, maar zij bepaalde zich bijna uitsluitend tot kasteelen en adellijke lustverblijven en tot kerken (de St. Paulskerk o. a.). Vooral onder de regeering

van koningin Elizabeth (1558—1603) wist de burgerij tot een belangrijke hoogte op te komen en drukte zij die opkomst ook uit in haar kunst, die vasthoudend aan de gedegen tradities der Gothiek, vormen schiep van een statigen, sierlijken eenvoud en soberheid. Een hofkultuur als in Frankrijk vooral tierde, bestond in Engeland niet, en op deze meer burgerlijke bodem konden dan ook stijlen als Baroc en Rococo (Lodewijk XIV en Lodewijk XV) niet bloeien; deze bleven dan ook geheel onbekend. Kwam toen in Engeland in het tweede kwart der negentiende eeuw de algemeene stijlwoede tot uiting, die zich behalve op eenige uit Frankrijk overgenomen vormen, uiteraard in hoofdzaak wierp op de Gothiek, toen was de algemeene smaak toch nog niet zoo bedorven als die op het vaste land. Daarbij kwam dat de tot groot aanzien en grooten rijkdom gekomen burgerstand sedert de helft der achttiende eeuw een schoone uiting had gevonden in de meubelstijlen van Chippendale, Sheraton, Adam en Heppelwhite, die een meubilair voortbrachten, gedegen, bijna zonder versiering, van een burgerlijke deftigheid, en dat niet was berekend op een aristokratische weelderigheid, maar op een rustige huiselijkheid. Deze stijlen, vooral Chippendale en Sheraton, kwamen tot zoo'n kracht dat zij zich te midden van de produkten der stijl-razende architekten en van het valsche machinalisme, de geheele negentiende eeuw door handhaafden. Engeland had dus nog altijd iets van een kultuur overgehouden, en er moest dus bij de Engelschen veel eerder een verzet komen tegen de excessen van het machinalisme dan dit bij andere, meer verbasterde volken kon komen. De eerste die in verzet kwam, wiens geheele leven niet anders is geweest dan een verzet tegen oude verbasterde en een zoeken naar nieuwe, zuivere vormen in alle levensuitingen, was William Morris.

Ook in Engeland was de burgerij tot verval gekomen, d. w. z. had zij in wezen haar oude vrijheidsideaal laten varen om inderdaad tot het toppunt te komen van de allerslimste heerschzucht. Ook in Engeland had het kapitalisme met zich gebracht het alleen afschuwelijke rommel voortbrengende

commercialisme en had het de eigenlijke voortbrengers, de arbeiders gemaakt tot een massa zonder recht, zonder rede, zonder wil, zonder mogelijkheid iets te kunnen, tot een hoop dingen, tot een voorraad machinedeelen, zoodat er wel niets meer gemaakt *kon* worden dat van belang was. En juist deze samenhang, deze alzijdige rampspoed werd door Morris gevoeld, en juist deze veel-eenheid van euvels wilde hij bestrijden en bestreed hij. Hij meende den grootsten vijand der kunst te zien in het machinalisme als produkt van het kapitalisme. Dit is in zooverre juist dat het machinalisme ten tijde van Morris inderdaad een der kunst vijandige macht was. Hij zag niet en hij kon niet zien dat het machinalisme alleen als kapitalistisch machinalisme de kunst schade en afbreuk deed en haar vernietigde. Hij wist nog niet en hij kon nog niet weten wat wij thans beginnen in te zien, dat voor het machinalisme een toekomst was weggelegd, schooner dan de heerschappij van het kapitalisme. Hij zag het machinalisme zooals het toen was, zuiver kapitalistisch en dus leelijk en hij bestreed het, zooals hij het stelsel bestreed dat het deed zijn zooals het was. Hij zette een zaak op waarin hij van alles maakte zonder eenige fabriekmatige hulp, waarin hij zijn arbeiders behandelde als zijn gelijke, hen zijne helpers, zijne medewerkers noemde. Bij alles wat hij maakte legde hij zich toe op het strengste rationalisme, verwierp elken vorm, elke constructie, elke werkwijze die niet stijlkundig volkomen te verdedigen was.

Naast Morris kwamen in Engeland meerderen die zich bij hem aansloten in zijn verzet en zijn nieuwe streven, zoodat al spoedig een belangrijke beweging ontstond. Bij de stichting der firma Morris & Co. in 1861, werden daarin opgenomen Morris' vrienden en gelijk-gezinden, Brown, Dante Gabriel Rosetti, Edward Burne Jones, Hughes, Webb, Marshall en Faulkner. Een tijdgenoot was John Ruskin, de theoretikus van Morris' praktijk, en later ook Walter Crane. Deze allen te zamen waren de pionieren der nieuwe beweging, en zij oefenden dan ook een machtigen invloed, vooral aanvankelijk, op de gelijksoortige beweging die allerwege onstond op het vaste land.

Wel bijna in alle landen was reeds eerder onstaan een zekere reaktie tegen de na de Fransche Revolutie ontstane kultuurloosheid, die in elk land door één hoofdpersoon gevoerd werd. Die reaktie uitte zich door pogingen om de vormen van vroegere kulturen zoo zuiver mogelijk opnieuw tot bloei te brengen. Zoo ontstond in Frankrijk een nieuwgotische school onder Viollet-le-Duc, in Duitschland een nieuwrenaissance onder Semper, die later naar Oostenrijk gaat, daar als nieuw-renaissancist steun vindt, terwijl daar, naast de zijne, nog een nieuw-gothische school bloeit onder von Schmidt, terwijl in Nederland eveneens een nieuw-gothische richting tot bloei komt onder P. J. H. Cuijpers. Dat al deze richtingen inderdaad een reaktie waren op de tot dan toe bestaan hebbende schijnkunst, blijkt uit hun krachtig rationalisme, dat de eerste wet was bij alle bovengenoemde meesters. Toch konden deze richtingen zich niet handhaven, omdat zij een oude kunst wilden aanpassen aan een geheel anders samengestelde, op een totaal verschillende bazis steunende maatschappij, een bodem waarop die oude kunst niet kon bloeien, omdat zij zelf planten voortbracht die met de jaren zouden volgroeien tot een geheel nieuwe, andere kunst. Er moesten dus in alle landen wel ontstaan meer »zeitgemäsze" bewegingen zooals in Engeland. En inderdaad ontstonden die ook, niet als gevolg van de Engelsche beweging maar toch daarop steunende. Zooals in Engeland de beweging vele van hare vormen ontleende aan de Gothiek, evenzoo gebeurde dat ook in de andere landen. Vooral in Holland stond zij aanvankelijk onder krachtigen invloed van de neo-Gothiek van Viollet-le-Duc. Zijn allereerste beginsel, uitgedrukt in het klassiek geworden woord: »Toute forme, qui n'est pas indiquée par la structure, doit être repoussée," maakte zij tot het hare. En wij zagen dan ook in het begin, vooral bij de meubelen, constructiedeelen tot versiering verwerkt op de wijze als dat bij de gothiek gebeurde. Zoo werden scharnieren gemaakt van smeedwerk in ijzer of koper en werden deze zelfs wel met nagels op de deuren bevestigd. Zoo werden de pen-en-gat-verbindingen niet meer gelijmd, maar vast-

geklemd door er ronde pennetjes door heen te slaan, die, in ebbenhout of ivoor, aardige zwarte of witte versierinkjes gaven op het effen eikenhout, enz. enz. alles afkomstig van de Gothiek. Want het ligt wel voor de hand dat deze nieuwe beweging niet maar ineens een geheel stel nieuwe vormen gereed had. Zij moest ter leen gaan bij vroegere stijlen, zij moest nog wel allerlei oude vormen overnemen en die wijzigen naar haren aard. Heel langzaam zouden, en wij kunnen wel zeggen, zullen — de nieuwe, eigene vormen gevonden worden. Voorloopig moeten wij ons nog maar behelpen. Intusschen was de eerste eisch om tot die nieuwe vormen te komen, een zeer streng rationalisme. Alle oplegsel, alle schijn, alle versiering moest opzij gezet worden om de oorspronkelijke, zuivere, constructieve vorm te vinden. Daardoor ontstond een zekere eenvoud, een soberheid, een kaalheid, een armoede, die het publiek moest afstooten, die bij de niet-ingewijden vaak een zekere tegenzin opwekte. Toch waren zij noodig en vooral juist, historisch juist. En hier kom ik weer te spreken over het verband tusschen kunst en maatschappij. Wij zagen steeds dat de toestand der maatschappij, de maatschappelijke verhoudingen, in de kunst zuiver weêrspiegeld werden. Ook hier zien wij duidelijk een paralel.

De tegenwoordige maatschappij kent één element waarop hare geheele inrichting is gebaseerd, het burgerlijk individualisme. Langzaam is daartegenover opgekomen een nieuw element, de gemeenschapzin. Vindt het eerste zijn vertegenwoordigers in de tot hooge rijkdom en onbeperkte weelde gekomen bourgeoisie, het laatste komt tot uiting in het proletariaat. Het eerste is geïncarneerd in de bezitters, het laatste in de voortbrengers. Hieruit volgt het omgekeerde: het bezit is individueel, de produktie gemeenschappelijk. Inderdaad is de produktie, die in den tijd van het absolute handwerk nog bijna geheel individueel was, reeds in de manufaktuur, maar volkomen in de fabriek, gemeenschappelijk geworden. Daartegenover hebben de producenten niet het geringste deel in het bezit van het produkt, omdat zij eenvoudig bezitloos zijn. Zij produceeren voor den bezitter, voor den

persoon. Het bezit is individueel. Dertig, veertig jaar geleden, toen het ideaal van het gemeenschappelijke nog maar in zijn eerste opkomst was, toen dus nog het individualistische het eenige element was dat de samenleving bewust kende, was ook dit het eenige dat kenmerk gaf aan alle vormgeving. Wij zagen dat vóór de ontwikkeling van het machinalisme, voor het ontstaan der nieuwe kunstnijverheid-beweging alle technische kunsten welhaast hadden opgehouden kunst te zijn, dat alles zich kenmerkte door overladenheid door een parvenuachtige weelderigheid, door opgelegd klatergoud, door een algemeene ploertigheid, d.w.z. door dezelfde eigenschappen die ook de bourgeoisie kenmerkten. Deze en hare vormgeving pasten dus volkomen bij elkaêr. De vormgeving droeg juist dezelfde kenmerken die het burgerlijk individualisme droeg. Langzamerhand kwam daartegenover op het ideaal van het gemeenschappelijke dat zich meer en meer in het bewustzijn der proletariërs ging vast zetten. Hier is dus in het bewustzijn overgebracht het tweeslachtige van de productiewijze: het individueele naast het gemeenschappelijke. Bedenken we nu nog eens dat het eerste is het burgerlijke element, dus dat verwant aan weelde, overdaad, ploertigheid, het laatste het proletarische, dus het verwante aan soberheid, eenvoud, armoede, — dan zien wij ineens het duidelijke verband tusschen de wijzigingen in de samenleving en die in de technische kunsten.

De revolutionaire geest vond een vruchtbaren bodem in de van aanleg noodzakelijk revolutionaire jonge kunstenaars, kwam daar nog wel niet tot klaarheid, drong niet duidelijk tot hun bewustzijn door, maar trachtte toch zich intuïtief te uiten in hun werk en gaf daaraan de eigenschappen die haar in het maatschappelijke kenmerkten, die van eenvoud, soberheid, armoede. Daarom mogen wij wel zeggen dat de produkten der nieuwe kunstnijveren in stijlkundigen zin een zekeren graad van zuiverheid bereikten. Een volkomen zuiverheid mocht niet direkt reeds verwacht worden. Het maatschappelijk heerschende element was en is nog het burgerlijke. Kwam dus het revolutionaire, het proletarische element in

de nieuwe vormgeving al even tot uiting, meer dan een oogenblikkelijk opkomende vlaag kon dit niet zijn. In de eerste plaats droegen die eerste produkten in zich diezelfde tweeslachtigheid van individueel en gemeenschappelijk, van burgerlijk en proletarisch, van kapitalistisch en socialistisch, al kwam ook het gemeenschappelijke, het proletarische, het socialistische ineens als door een stoot tot krachtige uitingen; maar in de tweede plaats ging de frissche revolutionaire geest spoedig weêr verslappen na de eerste, heftige schok, en zakte de algemeene beweging weêr voor een groot deel af (wat wel niet anders mogelijk was), naar het individueele, het burgerlijke, het kapitalistiche. Dat wil zeggen, men liet al heel spoedig het strenge rationalisme weêr los, om zich weêr te verslingeren aan versiering, aan ornamentiek, om te komen tot verfijning, tot dacadence, voor men eigenlijk nog iets bereikt had. Zooals gezegd, moest deze afzakking wel gebeuren, omdat de beweging, in principe een aan het socialisme verwante, door de burgerlijke omgeving en door de vele burgerlijke elementen die er aan deel namen, wel moest verburgerlijken, wel moest aannemen al de eigenschappen van het kapitalistische stelsel. Daardoor heeft een groot deel van wat thans als moderne nijverheidskunst wordt gemaakt eenige waarde als persoonlijke, vaak schoone kunstuiting onder een alle kunst doodend régime, maar mist toch alle belangrijkheid in verband met een voor te bereiden nieuwen stijl. Daarbij komt dat ook direkt het kapitalisme zich op de beweging geworpen heeft. Zooals in Engeland Morris dat dacht, meenden aanvankelijk alle kunstnijveren dat het machinalisme in het algemeen de grootste vijand der kunst was, dat het de kunst ophief. Alle eerste vormen waren dus gebaseerd op het handwerk, wat overigens bij een eenigszins zuivere opvatting volkomen juist was en voor de hand lag, omdat toch de eerste vormen waren overgenomen uit oude stijlen en dus handwerkvormen waren. En nu kwam de industrie, ziende dat er vraag ontstond naar »nieuwe stijl" en gelukkig hier zonder eenige moeite iets te vinden dat het publiek als 't »allernieuwste" kon worden

voorgezet, — de industrie kwam zich van die nieuwe vormen meester maken, zonder begrip van het karakter dier vormen, overigens zonder verlangen naar dat begrip, met geen ander doel dan winst te maken, en verhanselde, verknoeide, verleelijkte zooals zij alles had gedaan wat onder haar bereik kwam. Deze industrie-produkten werden aan de markt gebracht als »moderne kunst", als »nieuwe stijl", en schoon zij nòch met kunst, nòch met stijl iets van doen hadden, door het publiek als zoodanig aanvaard, werden inderdaad een erkend, belangrijk deel van den zoogenoemden nieuwen stijl. De industrie werkte veel goedkooper dan de kunstnijveren die zij bestal, en om die goedkoopte werd de diefstal door het publiek goedgevonden en bevorderd. Want ook het publiek begreep niet, en kon niet begrijpen de vormen der nieuwe beweging en zag dus niet het verschil tusschen het vrij zuivere, in elk geval serieuze werk der kunstenaars, en het verknoeide, verhanselde der industrie. Bovendien deed de industrie concessies. Zij begreep wel dat het publiek zou worden afgestooten door eenvoud en soberheid, en begon dus al dadelijk kwikjes en strikjes aan te plakken naar haren aard. Het resultaat was dat de kunstnijveren zich gesleept zagen in den concurrentiestrijd, dat zij stonden voor de keus: concessies doen of ten ondergaan, en dat zij kozen het eerste, wat, zooals wij zagen in verband met de sociale onderstrooming der beweging, volkomen juist was en voor de hand lag.

Het blijkt dus dat de »nieuwe stijl" wel verre van een stijl te zijn, juist is een zeer onzuivere tweeslachtige beweging, voor een deel behoorend bij het oude burgerdom, bij het kapitalisme, voor een deel te rangschikken onder de symptomen die wijzen op een nieuw stelsel, en zelf nauwelijks in staat die beide elementen te onderkennen, laat staan te scheiden. En de geheele beweging is dan ook in een groote verwarring. Haar uitgangspunt alweêr vergeten, weet zij niet wat in den grond hare bedoeling is en kan zij dus onmogelijk eenige richting aanwijzen. Zij voelt wel, al weigert zij hardnekkig dat uit te spreken, dat juist in die richtingloosheid de oorzaak van haren ondergang ligt, die onvermijdelijk is voorzoover zij

er niet in zal slagen tot klaarheid te komen, tot een helder verstand van haar wezen, tot een volkomen zuivering, tot een duidelijke schifting van hare beide deelen. Want waarlijk, voor het grootste deel is zij toch maar van betrekkelijk belang. Zeker, het is aangenaam dat er op allerlei gebied iets beters te krijgen is dan de gewone industrie geven kan, maar als dit nu alles is wat de breed uitgesponnen beweging geven kan, dan is haar bestaan toch maar een kwestie van tijd. Dan zal het gebeuren dat zij volkomen terug valt in de sleur van het gewone, dat zij alle jeugdige kracht verliest en ophoudt beweging te zijn om samen te smelten met de gewone prullenfabrikatie. Neen, haar taak is een grootschere. Zij moet juist komen tot steeds krachtiger leven, en zij moet samensmelten ten slotte wel met de algemeene industrie, maar met de industrie als deze tot zichzelf zal zijn gekomen. als deze zal gevonden hebben haar eigen vorm, haar eigen karakter. En gelukkig is er in de beweging een deel dat zich van deze taak, van dit doel bewust wordt. Dat deel wordt gevormd door die krachtige, die moedige elementen die zich niet lieten meesleepen in de concurrentiestroom, die geen concessies deden, die zochten in zichzelf en in de wereld, wat toch de band is die hen aan het algemeene leven bindt. De nijverheidskunstenaars moeten gaan zoeken, veel meer dan zij dat tot nu toe gedaan hebben, naar den socialen ondergrond van hunne beweging, zij moeten trachten te vinden op dienzelfden ondergrond gebaseerde, aan de hare verwante bewegingen en zorgen samenwerking daarmede te vinden of tenminste, voortdurend het oog er op gevestigd houdend, er gelijk mede op te werken. Zij zullen dan naast allerlei sociale bewegingen als aan de hunne direkt aansluitende vinden het machinalisme.

Het machinalisme is een beweging, volkomen gelijkwaardig aan de nieuwe nijverheidskunst en met precies hetzelfde *doel*. Dat dit niet algemeen wordt ingezien is een gevolg van de omstandigheid dat de *bedoeling* van beide bewegingen geheel verschillend is, en, zooals gezegd, van de ten eenenmale onzuivere toepassing van het machinalisme. De bedoeling van

de nieuwe nijverheidskunst was een esthetische zonder meer, zooals ik getracht heb uiteen te zetten. De bedoeling van het machinalisme was eene ekonomische. Allerlei oorzaken leidden er toe dat het voor de industrie gewenscht en noodzakelijk was zich minder afhankelijk te maken van toevallige beweegkrachten als wind en water, en vooral van de arbeiders. En om tot die onafhankelijkheid te komen werd de stoommachine en werden allerlei stoomwerktuigen uitgevonden. Want deze uitvindingen waren niet toevallig. In zijn boekje »De economische Theorieën van Karl Marx" (Holl. vertaling pag. 86) zegt Kautsky: »Niets zotter dan het sprookje van de ontdekking der stoomkracht door toevallige aanschouwing van een kokenden theeketel. Het krachtvermogen van den waterdamp is waarschijnlijk reeds voor 2000 jaren aan de Grieken bekend geweest, maar zij wisten er niets meê aan te vangen; later gebruikte men het voor allerlei mechanische spelletjes. De uitvinding der *stoommachine* echter is het produkt eener werkelijke, doelbewuste geestelijke inspanning...."

Aanvankelijk hadden dus nijverheidskunst en machinalisme, althans in hunne bedoeling, niets met elkaêr gemeen. Maar beiden droegen zij in zich de kiem van een hooger bedoelen; beiden waren zij voorbestemd om eens, vereenigd, te komen tot die hoogte die nóch de éen, nóch de ander afzonderlijk zou kunnen bereiken, tot een nieuwe, zuivere vormgeving, tot een stijl.

Wij hebben gezien dat beide bewegingen zich voor een deel van dat doel gaan bewust worden. En wij hebben gezien hoe zij beiden voor een deel naar dat doel heen werkten. Waar dit geschiedt, waar zij dus parallel of liever in de zelfde richting gaan, daar vinden wij ook in beide dezelfde zeer sprekende kenmerken. Wij hebben gezien hoe in de produkten der nijverheidskunst een zekere tweeslachtigheid werd waargenomen, hoe daar in was uitgedrukt het burgerlijke, individueele, en het proletarische, gemeenschappelijke. Het zelfde valt te zien in de zuivere produkten van het machinalisme. Ik zeg dat die tweeslachtigheid erin te zien is, maar dat wil niet zeggen dat zij erin is aan te wijzen,

dat duidelijk erin gescheiden kan worden het individueele en het gemeenschappelijke. Juister zou misschien zijn te zeggen dat die tweeslachtigheid erin kan gevoeld worden, d. w. z. gezien door zeer scherpe oogen, door een die dieper dan de oppervlakte ziet. Inderdaad kan deze onderkennen in een machine, in een spoorbrug, in een automobiel, die tweeslachtigheid van gemeenschappelijken arbeid — individueel bezit. Hier komen wij terug op de vraag of deze produkten kunst mogen heeten. Ik heb deze vraag ontkennend beantwoord en gezegd dat er een element aan ontbrak waardoor zij geen kunst waren. Ik geloof dat het is dát element dat die tweeslachtigheid opheft, en dat alleen kan gevonden worden door den kunstenaar. Want deze is de scherpe ziener, die 't eerst zal vermogen die tweeslachtigheid duidelijk en zuiver te zien, duidelijker en zuiverder dan wij thans nog kunnen. Zijn wij zoover gekomen dan zullen de ingenieur en de kunstenaar elkaêr ontmoeten, dan zullen zij één zijn en dan zal ook alle vormgeving één zijn, d. w. z. dan zal er geen verschil meer zijn tusschen kunstnijverheid en nijverheid zonder meer. Dan zullen wij het begin hebben van een nieuwen stijl. Dat wij zoover nog lang niet zijn, blijkt hieruit, dat, zooals wij zagen, de beste technische kunst van thans nog maar zoover is dat zij de vaak genoemde tweeslachtigheid pas duidelijk kan uitdrukken, terwijl het ons nog niet gelukt te omschrijven waardóór zij die uitdrukt. Heeft zij dit gevonden in zich zelf dan zal zij tegelijk daarmeê het ook gevonden hebben in het machinalisme en dan zijn wij er. Wat is dus het voorloopige doel der technische kunsten? De taak die zij thans heeft, is, zeer voorzichtig, zeer oplettend, scherp ziende naar elke beweging, aandachtig luisterend naar elk geluid, te naderen tot die nieuwe vormgeving. Heel langzaam, lijntje bij lijntje moet zij er komen, nooit ontmoedigd, nooit tevreden, altijd weêr zoekend, altijd weêr opnieuw beginnend. Dan zullen de zeer talentvollen, de waarlijk grooten, de echte kunstenaars die zieners zijn, dan zullen dezen iets bereiken dat hooge waarde heeft.

Hoe moeilijk die taak is wordt duidelijk als men bedenkt

dat er niets is om van uit te gaan, niets dat tot houvast kan dienen, dat alles, vanaf het allereerste begin moet komen uit de kunstenaars zelve, dat zij zelf de richting hebben te zoeken die zij moeten inslaan, dat er niets is dat tot steun kan zijn. Zij hebben maar in 't oog te houden dat machinalisme, dat schoon onbewust, gestadig voortgaat naar het doel, zij hebben dat doel profetisch te zien door hunne visie, zij hebben den rechten weg te zoeken door al de kronkelingen en hindernissen, uit kracht van hun kunstenaarschap. Maar zeer enkelen zullen dit kunnen volhouden. De meesten zullen verdwaald raken in den doolhof van kronkelpaadjes en omweggetjes en daar blijven steken. Zij zullen het opgeven en zich verslingeren aan détails en bijkomstigheden, afzakkend tot een al meer verfijnde versieringskunst, een fraai vuurwerk dat even schittert met ontelbare schitterende kleuren, maar dan in eens verdwenen is voor altijd. Of zij zullen, nog maar aan het begin van den weg, meenen reeds aan het eind te zijn en zich erop toeleggen geen andere vorm te maken dan die door de machine kan worden vervaardigd, en daarmeê, al is de schijn ook anders, slechts vergrooten de massa van liegende machines en gelogen produkten. Neen, hieraan vooral zijn wij nog niet toe. Hoe zouden wij zuivere schoonheid maken door een machinalisme dat wij nog geheel onzuiver kennen! Wij hebben te zoeken naar vormen, vormen die langzamerhand zullen komen tot het zuivere vormtype van den komenden stijl. Zeer zeker zal dat type dan aanpassen aan het machinalisme. Maar het onzuivere, leugenachtige machinalisme zooals wij dat thans nog in hoofdzaak kennen, laten wij links liggen. Wij zien een nieuw, een ander, een zuiver machinalisme. Daarvoor maken wij vormen. Dat is onze hooge, ernstige, heilige kunst.

Zoodat er ten slotte maar enkelen zijn die aan de nieuwe kunstnijverheidbeweging haar allergrootste belangrijkheid geven. Maar wij weten wat wij zien en weten niet wat aan ons voorbijgaat onopgemerkt. Enkelen zien wij duidelijk gaan den weg naar het groote doel. Hoevelen zijn er misschien nog

die ook dien weg opgaan zonder dat wij het zien? En dáárom is de geheele beweging belangrijk, omdat misschien wel allen, tot de geringsten toe, meêwerken, zij 't nog zoo weinig, aan het nieuwe, schoone huis der kunst. En overigens, is 't niet een geluk, steeds maar weêr schoonheid te zien komen, al is 't maar intieme, huiselijke schoonheid die voorbij gaat? Ja waarlijk, men heeft wel dankbaar te zijn den minsten kunstnijvere, die altijd nog iets beters heeft te geven dan de barbaarsche prullenindustrie.

De groote lijn van de beweging heb ik nu aangegeven. In een volgend opstel zal ik trachten te laten zien hoe die lijn in de verschillende landen, maar vooral in Holland zich heeft bewogen, en is afgeweken, door een overzicht te geven van de beweging in de verschillende landen, maar vooral in Holland, vanaf haar ontstaan tot thans.

PROF. DE BOER EN NIETZSCHE [1]

DOOR

A. DIEPENBROCK.

I.

Het antwoord dat Prof. De Boer in *De Beweging* van Maart gaf op mijn artikel over zijne Nietsche-rede kwam mij te laat in handen, om het bebat in de April-aflevering van dit tijdschrift mijnerzijds te kunnen voorzetten. Ik was dus gedwongen mijn antwoord een maand uit te stellen, en dit had op zichzelf reeds een aanleiding kunnen zijn niet verder op de zaak terug te komen, behalve nog de diepere grond die zoowel Prof. De Boer als de schrijver dezer regelen had, om met philosophische melancolie over de zwakheid van den menschelijken geest de arena te verlaten, daar ons wederom zoo duidelijk gebleken was, dat wij niet alleen, beide een geheel verschillende opvatting van de werken en den persoon van Nietzsche hadden, maar ook dat wij elkaar onderling niet hadden begrepen. Het sterkst blijkt dit van zijn kant waar hij Nietzsche tegen een in de slotwoorden van mijn artikel besloten »insinuatie" meent te moeten verdedigen, zeer sterk ook daarin dat Prof. De Boer zelf zich beklaagt het voorwerp van beleedigende »insinuaties" geweest te zijn.

Het laatste heeft mij bewogen nog eens hoe ongaarne ook, op de zaak terug te komen, want ik wilde dengenen

---

1) De volgorde terwille van den numerus.

die dit debat gevolgd hebben en Prof. De Boer in de eerste plaats doen gevoelen dat het mijne bedoeling was *Nietzsche te verdedigen*, hem te beschermen tegen het patronaat dat Prof. De Boer als vertegenwoordiger der Academische wetenschap over hem wilde uitoefenen, niets meer en niets anders dan dit.

Prof. De Boer erkent in zijn antwoord op mijn artikel dat hij de wetenschap niet beschouwt als het hoogste goed der menschheid.

Het ware te wenschen dat hij dit in zijne rede gezegd had, dan was alles in betere evenredigheid gebleven, en had ik Prof. De Boer niet kunnen verwijten dat hij Nietzsche had dienstbaar gemaakt aan zijn ambt, dan had ons geheele twistgeschrijf achterwege kunnen blijven, want alleen omdat Prof. De Boer een andere opvatting van Nietzsche's werken, en een ander beeld van zijn persoon heeft dan ik, zou ik mij niet op een voor mij vreemd en gevaarlijk terrein hebben begeven. Hier ligt de kern van het debat, dit was het uitgangspunt mijner kritiek, en wanneer ik er in zou slagen eenigszins te verduidelijken waarom ik meende dat Nietzsche verdedigd moest worden, geloof ik antwoord gegeven te hebben op de door Prof. De Boer aan mij gestelde vragen.

Ik kan deze beide hoofdpunten echter niet behandelen voordat ik nog in 't voorbijgaan Prof. De Boer op een paar ondergeschikte punten geantwoord heb. Onder de tekortkomingen van Prof. De Boer tegenover Nietzsche noemde ik ook die, waar hij zegt dat het philologische gestumper en gepeuter (of zooals Prof. De Boer het uitdrukt »de mikrologische wijze waarop filologen en historici van zijn tijd hun materiaal verzamelen en bewerken") hem »van *alle* wetenschap afkeerig maakte." Ik geloofde dat Nietzsche door deze bewering (tengevolge van het tendentieuse »alle") in de oogen van leeken buiten het vak gesteld werd dat hij als meester beheerschte en haalde als bewijs van dit meesterschap het eere-doctoraat van Nietzsche en zijne benoeming op zoo jeugdigen leeftijd te Basel aan. Ik had ook het judicium der Leipziger faculteit over Nietzsche's philologische geschriften,

(die de aandacht der Baselers op hem hadden gevestigd) kunnen citeeren. Prof. De Boer laat mij hier met een handigheid die iedere journalist hem zal benijden, de onnoozelheid zeggen alsof Nietzsche's »meesterschap" door zijne Academische titels reeds zou zijn bewezen, zeer geestig daarbij voegende dat hij deze waardigheden onmogelijk zoo hoog kan schatten. Ik vermoed dat hij met deze opvatting van het doctoraat honoris causa vrijwel alleen zal staan onder zijne collega's. Ik meende dat dit nog wel een andere beteekenis had dan die van een titel die iedereen zich door geduld kan verwerven. Waarlijk als ik het »meesterschap" inhaerent achtte aan genoemde titels zou ik niet de noodzakelijkheid hebben gevoeld de Rede van Prof. Dr. De Boer aan kritiek te onderwerpen.

Een tweede bijzaak is deze dat de heer De Boer door den toon zijner woorden bij den aanvang van zijn artikel het schijnt te willen doen voorkomen alsof mijn »bewondering" voor N. het gevolg is van een omgang met diens werken die niet terugreikt tot den tijd toen Nietzsche nog geen »mode-filosoof" was. Ook deze gissing is onjuist. Reeds in 1893 na een bijna 10-jarige bekendheid met N.'s geschriften heb ik getracht in den *Nieuwen Gids* een, zij het dan ook (van het standpunt der »wetenschap") nog zoo gebrekkig beeld van Nietzsche te teekenen.

»Nadrukkelijk, herhaalt Nietzsche", zegt Prof. De Boer in zijne Rede, »dat men alleen kent, wat men wil, doet en doorleeft." Kan niet op deze wijze ook Locke's woord »Nihil est in intellectu quod non prius in sensu" worden begrepen? Ik wil mij hier niet op het grauwe gebied der abstracties en der kennisleer begeven (waarbij mij een gevoel bekruipt als dat van Prof. De Boer tegenover de muziek) maar deze lijfspreuk van het »sensualisme" kwam mij uit lang vervlogen jaren weder in de gedachte toen ik zag hoe geheel anders Prof. De Boer mijne intenties had opgevat, dan ik ze mij bewust was. Waarom toch zou ik hem een grief er van maken dat hij Nietzsche niet genoeg lof had gegeven? Behoor ik dan tot de vereerders van Nietzsche die zijn Zara-

thustra »een heilig boek" 1) noemen? De heer De Boer meent dat mijn grootste grief is dat hij als »weter," en »geleerde" gesproken heeft, en voert aan dat het zijn »plicht," en zijne »roeping" was, met dit laatste woord op ongrammatische wijze zinspelende op het feit dat hij aan de Universiteit »geroepen" was. Dat antwoord viel (behalve de woordspeling) te verwachten. Ook hier dicht Prof. De Boer mij iets ongerijmds toe. Wat is dan het verwijt dat ik tot hem richtte toen ik zei dat hij Nietzsche had dienstbaar gemaakt aan zijn ambt? Het blijkt dat dit onverstaanbaar is. Ik zal dus trachten het te verduidelijken!

II.

In mijn vorig artikel doelde ik reeds op het incongruente van den inhoud met den titel der rede. De heer De Boer heeft zich, naar 't mij voorkomt niet voldoende verdedigd met eerst te zeggen dat hij de kentheorie van Nietzsche in haar psychologische ontwikkeling wilde uiteenzetten, dan weer dat hij een »karakteriseering, geen „lof- of smaadrede" wilde geven. Bij de »karakteriseering", zou dunkt mij, het persoonlijke veel meer op den voorgrond moeten treden dan bij een enkel-wetenschappelijke uiteenzetting der kentheorie, zij het dan ook »in haar psychologische ontwikkeling."

Bovendien past de titel bij geen dezer beide onderwerpen. Ook had het zijn eigenaardige bezwaren voor den heer De Boer kunnen hebben zijn intrede te doen in een corporatie van menschen voor wie de wetenschap evenmin een »probleem" is als hun eigen bestaan, met de uiteenzetting juist van dit probleem, omdat de beteekenis die het heeft voor de kentheorie van Nietzsche, een zoo brandende en persoonlijke is dat het

1) Zinspeling van Prof. De Boer op een brief van P. Gast na het eerste lezen der drukproeven aan zijn vereerden meester geschreven (Venetie 1882). »Unter welche Rubrik ihr neues Buch gehört? Ich glaube fast unter die heiligen Schriften." Weegt de heer De Boer dit niet te zwaar, laat hij hier de letter niet boven den geest gaan? Het is een beetje protestantsche »Uberschwänglicheit". Nietzsche was toen 38, Gast 28 jaar.

bijna niet mogelijk is daarin *niet* partij te kiezen. Want jemand die niet iets voelt van dit probleem is dunkt mij, zelfs niet bij machte zich in de werken van Nietzsche dusdanig te verdiepen en de kennisleer van Nietzsche zoo bondig en duidelijk te omschrijven als Prof. De Boer gedaan heeft. Uit het streven een brandend en actueel onderwerp populair te behandelen, en tevens noch de »wetenschap" noch den »Bildungsphilister" te kort te doen, verklaar ik mij het twee- of drieslachtige der Rede, zoodat de heer De Boer ten slotte als hoogleeraar, voor wien de wetenschap geen probleem is, over Nietzsche sprak, met andere woorden: de »Erscheinung" Nietzsche aan de wetenschap als »Ding an sich" heeft gemeten. Had de heer De Boer zich een tegenstander van Nietzsche's kentheorie (dit is dus van het »wetenschappelijk" gedeelte van Nietzsche's werk dat hij voornamelijk wilde bespreken) verklaard, wie zou hem dat euvel willen duiden? Nu hij in 't midden laat of »alle wetenschap, die niet op levenservaring berust, niet uit smart en verrukking is geboren, niets waard is," kan ik de onbillijkheid van mijn verwijt niet inzien, vooral waar het een man geldt als Nietzsche aan wien de faculteit waartoe de heer De Boer behoort zooveel goed heeft te maken. Hoe de philologen, den auteur van die Geburt der Tragödie voor zijn geniale werk beloond hebben, is den heer De Boer toch niet minder dan mij bekend. En wat de vergelijkingen betreft met betrekking tot Lionardo en Goethe, ook daarvan kan ik de juistheid niet inzien. Hadde hij hetzelfde willen doen als de ingenieur die over de vestingbouwkunde van den bij het groote publiek alleen als schilder bekenden Lionardo spreekt, dan had hij als techniker enkel en alleen over de wetenschappelijke zijde van Nietzsche's werkzaamheid kunnen handelen bijv., over zijne philologie, over zijne tekstkritiek, over zijne metrische theorieën, zonder diens persoonlijkheid zoo uitvoerig daarin te mengen, en niemand zou hem daarvan een grief hebben gemaakt. Wanneer Prof. De Boer enkel de kentheorie van Nietzsche wilde behandelen, waarom hield hij dan eene Rede die op iedereen den indruk van, een volledige popu-

laire bespreking niet alleen van de wetenschapstheorie van den abstracten denker, maar ook van den mensch, den dichter en schrijver te weeg moet brengen? Prof. De Boer zegt dat hij den »Bildungsphilister" de »burgerlijke beleefdheid" bewijst. Maar wij hebben het hier niet over het *maatschappelijke* leven waarin de »burgerlijke beleefdheid" thuis behoort. Strekt de heer De Boer deze gewoonte zoo ver uit als toen hij zeide: »Wij hebben andere idealen al ware het alleen een weinig menschelijk benaderende waarheid zonder alle bovenmenschelijkheid," dan stelt hij zich bloot aan het verwijt dat hij Nietzsche aan zijn ambt, en aan de verzoeking van het oogenblik heeft dienstbaar gemaakt, omdat het niet onverschillig is waar en wanneer men iets zegt. 1) Neen, hooggeachte heer, niemand verlangt van u, dat gij u, »op een hoogte plaatst waar men den dienst der gemeenschap, welke dan ook versmaadt," noch iemand misgunt u het genot van het »suave mari magno," waarvan Lucretius sprak, maar als gij zoo goed het drama van Golgotha kent, ware het schooner geweest als gij u van sarcasme zelfs tegenover den antichrist Nietzsche op dit moment hadt kunnen onthouden!

III.

Ik kom nu tot het hiermede nauw samenhangende punt: De tragiek van Nietzsche's leven. Prof. De Boer zegt dat de wetenschap ook voor hem, evenals voor Nietzsche een »probleem" is. Welnu, dan moet hij toch kunnen begrijpen dat iemand onder »de schatten der aarde," die de Satan der moderne beschaving Nietzsche aanbood ook het succes rekent dat hij als »geleerde" (voor wien de wetenschap geen probleem is), had kunnen verwerven.

Ware Nietzsche in het spoor gebleven, dat zich voor hem uitstrekte, dan had hij in den zin van den »Bildungsphilister"

1) De belooning hiervoor is niet uitgebleven. Albert Verwey zegt dat er in deze en de daarop volgende zinsnede »een werkelijke afwijking (!) van Nietzsche was, waardoor hij de ernstig-willenden(!) onder zijne collega's naderkwam," (de Beweging Jan. 1907) Grand' joie leur fasse!

het »unendlich weit" kunnen brengen. Misschien nog wel verder dan zijn oude schoolkameraad uit Pforta Willamowitz-Möllendorf, die zijn carrière begon met de twee verachtelijke pamphletten tegen »die Geburt der Tragödie," en hiervoor door Erwin Rohde »gebührend" getuchtigd is. Nietzsche nu heeft aan zijn »daemon" gehoorzaamd, en »überhaupt" niet gedaan wat de andere menschen plegen te doen: gezocht om »vooruit in de wereld te komen." Dit was niet zijn »verdienste", want hij moest het:

»Wie an dem Tag, der dich der Welt verliehen,
Die Sonne stand zum Grusse der Planeten,
Bist alsobald und fort und fort gediehen,
Nach dem Gesetz, wonach du angetreten.
So musst du Sein, dir kannst du nicht entfliehen,
So sagten schon Sibyllen, so Propheten."

evenals het voor de anderen, de niet door een dergelijken daemon bezielden, geen schande is het andere te *moeten*, maar er is toch wel grond voor iemand, naar wiens »innige overtuiging de wetenschap een probleem is," 1) onderscheid te maken tusschen den ongebaanden weg, dien een Nietzsche moest gaan, en den gebaanden dien het niet-scheppende talent volgt. 2). Wanneer Prof. De Boer dit bedacht had, zou het hem duidelijk zijn geweest, wat ik met »schoone tragiek" bedoelde, namelijk het leven van een mensch die zich zelven in letterlijken zin offert niet aan een »ideale" taak, maar aan een taak waaraan hij te gronde gaat. Nietzsche schijnt dit herhaaldelijk gevoeld te hebben. Ik geloof werkelijk dat

---

1) De Beweging p. 310. Deze bekentenis wordt onmiddelijk aangelengd met het waterachtige bijvoegsel »een *ideale* taak." Welke »*reale*" taak staat daar dan tegenover?

2) Dit verschil schijnt Prof. De Boer niet te gevoelen, anders zou hij het onzinnige woord »congeniaal" niet op Rohde met betrekking tot Nietzsche hebben toegepast. Dit is een verwarring der categorieën, al was zeer zeker Rohde onder de philologen een rara avis. De vergelijking van Nietzsche met Euphorion-Ikarus, waarop de heer De Boer zich in zijn artikel beroept, heeft mij niet veel gezegd, daar ik die reeds kende uit het werk van Raoul Richter, en bovendien onjuist vind.

wereldsche eerzucht hem vreemd was. Hem die toe te dichten kon alleen in een zoo door afgunst en nijd geoxydeerde ziel als die van zijn vriend Prof. Overbeck opkomen, wiens weerzinwekkende herinneringen aan Nietzsche verleden jaar in »die neue Rundschau" gepubliceerd zijn. Nietzsche's latere zelfvergoding was, dunkt mij niet slechts de reactie tegen jarenlange miskenning en negatie, maar ook het bewustzijn van zijn profetenroeping als verkondiger van de leer van den »Ring der Ringe." Hij was nu eenmaal *ook* een mislukte priester! 1) Met deze leer voelde hij zich den geest- en bloedverwant der antieke philosophische »tyrannen:" Pythagoras Herakleitos en Empedokles. Hiermede is reeds eenigszins, naar ik meen, Prof. De Boer's vraag beantwoord, waarin het heroïsme bestond, waarmede ik beweerd had, dat Nietzsche in zich zelf de moderne wancultuur had overwonnen.

In »der Fall Wagner" zegt Nietzsche dat de philosooph zich van zijn tijd los moet maken. Zooals hij het daar bedoelde, in de ziekelijke overspanning die aan de eindkatastrophe voorafging, bevat deze eisch iets onmogelijks. Maar hieruit volgt nog niet dat het hem in vroegere jaren niet mogelijk ware geweest zich aan den ban des tijds tot op zekere hoogte te ontrukken. Evenals de Iphigenia bij Goethe, »das Land der Griechen mit der Seele suchend", zag Nietzsche reeds vroeg, hetgeen F. A. Wolff die, zooals Rohde het uitdrukt, »in seiner berühmten »Darstellung der Alterthumswissenschaft" der hochgepriesenen »Civilisation" als ein viel höheres Gut eine »Cultur" entgegen stellte, die durch alle Civilizirung höchstens vorbereitet wird," 2) vóór hem reeds begrepen had.

De nagelaten werken en studie's uit de jaren 1868—1876, in wier inhoud de heer De Boer zeker beter is doorgedrongen dan ik, bewijzen zeer duidelijk dat de »Bildung" en »Cultur"

---

1) »Aber mein Blut ist mit dem ihren verwandt; und ich will mein Blut auch noch in dem ihren geehrt wissen". Also sprach Zarathustra II (Von den Priestern).

2) Afterphilologie. Sendschreiben eines Philologen an Rich. Wagner. Leipzig 1872, bl. 46. Deze zelfde onderscheiding is door Chamberlain in zijne »Grundlagen" overgenomen.

kortom de heerschende kunst, litteratuur en philologie waarop Duitschland reeds voor den oorlog van '70, en daarna nog veel meer zich beroemde, door Nietzsche tot de »civilisatie" werden gerekend. 1) Na in die Geburt der Tragödie uit het verleden de illusie te hebben geput voor de toekomst dier »cultuur", greep hij in de 1e Unzeitgemässe Betrachtung over David Strauss, den in het nieuwe Duitsche rijk zegevierenden geest van den »Bildungsphilister" aan, zette dit in de 2e Betrachtung voort, om in de 3e en 4e Schopenhauer en Wagner als profeten dier nieuwe op philosophie en muziek gegrondveste cultuur te verheerlijken. Ik moet mij verbazen dat de heer De Boer de vraag stelt waarin het heroïsme bestaat waarmee de auteur der 4 Unzeitgemässe Betrachtungen de hem omgevende wancultuur heeft getracht te overwinnen. De gevolgen dezer kritiek op het erkende en alom geëerde kunnen immers Prof. De Boer evenmin onbekend zijn. Nietzsche werd als tot de »Internationale" (!) behoorend gebrandmerkt, de philologen waarschuwden de studenten tegen de Universiteit Basel, en de geheele Duitsche pers en kritiek heeft hem doodgezwegen, zoodat geen enkele uitgever in de toekomst zijner werken geloofde, en Nietzsche den druk zijner boeken grootendeels zelf heeft moeten bekostigen. Dit alles had hij kunnen voorkomen wanneer hij bijtijds den »Bildungsphilister" de »burgerlijke beleefdheid" had willen bewijzen, pompeuser gezegd: »de schatten der aarde" had willen aanvaarden.

IV.

Ik wil nu over verder verschil van opvatting tusschen Prof. De Boer en mij niet meer twisten. Uit zijn artikel blijkt wederom hoe Nietzsche voor hem een geheel andere persoonlijkheid is dan voor mij. Het sterkst blijkt dit uit hetgeen hij uit de Selbskritik over de Geburt der Tragödie citeert, en die woorden ten gunste van Ritschl uitlegt. Alsof het woord

---

1) Ook in Nietzsche's brieven uit de jaren omstreeks 1870, vooral in die aan Rohde, komt dit onderwerp herhaaldelijk ter sprake.

»ein unmögliches buch" in 1886 in Nietzsche's mond niet een geheel andere beteekenis had, dan wanneer Ritschl dit praedicaal er aan toe had gekend. Alsof dit noodig was en de brief van Ritschl over »die Geburt" niet voor iemand van diens leeftijd en richting van milden en in zekeren zin wijden blik getuigde. In ieder geval is het mij niet duidelijk wat de heer De Boer met dat citaat aangaande de verhouding van Nietzsche tot zijn ouden leermeester bewijzen wil.

Ik hoop echter dat uit het voorafgaande gebleken zal zijn waarom ik meende dat de toon waarop Prof. De Boer over Nietzsche sprak niet de juiste was. Niet omdat de lof dien de heer De Boer Nietzsche toekende niet krachtig genoeg had geklonken! Het was niet de *quantiteit* van den toon maar de *kwaliteit* die mij voorkwam in strijd te zijn met hetgeen ik meende dat Prof. De Boer aan Nietzsche verschuldigd was, ook al zou hij een vijand zijn van zijn philosophie. Hij erkent immers zelf, dat Nietzsche voor hem meer is geweest dan een *Boek* (al volgt daaruit nog niet dat Nietzsche »veel meer een kunstenaar is dan een denker"). In zooverre is het artikel van Prof. De Boer dan ook bevredigender dan zijne rede, omdat er een grootere of liever gezegd betere vereering voor Nietzsche uit spreekt.

Over de beweegreden die mij noopte op de tekortkomingen der rede te wijzen, wil ik slechts dit zeggen:

Aan Nietzsche dank ik het wanneer de jaren mijner aan de studie der klassieke philologie gewijde jeugd niet geheel zijn verloren. Hij heeft er mij aan herinnerd dat het stof waarmede de philologen bedekt zijn »vom Korne stammt und von der gelben Wonne der Sommerfelder." 1) Naast de muziek heb ik het aan hem te danken wanneer de heerlijklijkheid der antieke tijden voor mij niet geheel is verduisterd in den dienst eener armzalige en geestdoodende letterknechterij.

De eervolle taak die Prof. De Boer mij wil opleggen om een beeld van Nietzsche te teekenen kan ik niet aanvaarden,

1) Also sprach Zarathustra II. Von den Gelehrten.

daar mij daartoe talent en kennis ontbreken. Wanneer ik mij dus in dit geding begaf, was het niet om over Nietzsche iets in het midden te brengen, noch ook om Prof. De Boer »beleedigende insinuaties" toe te voegen, maar om hem er aan te herinneren dat er oogenblikken in het leven kunnen zijn waarop de aanspraken van den „Bildungsphilister" op »burgerlijke beleefdheid" voor den ingewijde in Nietzsche's werken behooren te zwijgen.

10 April 1907.

UIT HET DAGBOEK VAN EEN HYPOCHONDER

DOOR

J. EVERTS JR.

XII.

Ella komt meestal 's avonds.

Hoewel ze weet, dat Betty gewoonlijk den geheelen middag alleen thuis zit, komt ze toch 's avonds.

Terwijl m'n vrouw dan de jongens naar bed brengt, zitten we samen. Er is een groote intimiteit tusschen ons ontstaan. We zijn ook zoowat de eenigen, met wie ze omgaat. Ik heb haar veel verteld van m'n verhouding tot Betty. Ze begrijpt dat, en staat hierin aan mijn zijde. Ze is immers ook eenigszins van mijn bloed?.... Ik geloof, dat ze medelijden met me heeft: ze kan me soms zoo zacht, zoo warm en troostend aankijken. Ik gevoel wel eens neiging bij haar uit te snikken, uit te snikken. Zou ik nog kunnen snikken?....

Laatst op een avond had ik hoofdpijn, ik lag op de canapé. Toen heeft ze half spelender-wijs 'r hand op m'n voorhoofd gelegd. Betty was er bij. Ze beweert, dat ze genezen kan door handopleggen. Inderdaad heeft ze iets suggestiefs. Ik had moeite, toen die mooie weldadige hand niet tegen m'n mond te drukken, en te kussen, te kussen....

Maar m'n hoofdpijn kon ze toch niet wegnemen.

Betty begrijpt 'r hoe langer hoe minder: ze vindt haar ziekelijk, overdreven vreemd....

Nu ja, vreemd is ze, ze is niet gewoon. Maar de Heer beware je ook voor banaliteit.

Gisterenavond is Ella zoo laat gebleven, dat de trams niet meer reden. Ik heb haar toen, op aandringen van Betty — zij zelf wou 't niet hebben, hoewel ze doodsbang is — thuisgebracht.

Ik heb nu aan den lijve gevoeld, hoe gevaarlijk een vrouw onwillekeurig kan worden, ook voor een — ik mag wel zeggen — soliden, getrouwden man.

't Was gelukkig mooi weer: de lucht was zacht en stil, en de sterren stonden aan den hemel. 't Was een dier zwoele dagen geweest, die de lente wel schijnen vooruit te zijn geloopen. Er leek iets te suizen in de lucht en in de boomen, als gistte en fluisterde daar al het nieuwe komende leven. Een spoortrein floot in de verte, en daardoor leek, wonderlijk, de wereld op eens veel ruimer. En 't was of ook m'n eigen wezen zich verruimde, of ik meer zag en meer hoorde, meer in me opnam, me van een grooter brok wereld bewust geworden was door die stem uit de verte. Ik haalde vrijer en dieper adem dan in lang, en 't was of de weldadige, milde lucht me plotseling meer kracht en opgewektheid gaf. Ik gevoelde lust m'n armen en beenen wijd en druk uit te slaan. Deed het zachte weêr, de lente, ook in mìj iets openzwellen?

De straten lagen verlaten. Nu en dan slechts kwamen we een slenterenden diender tegen, of iemand, die zich naar huis haastte. We spraken beiden heel weinig.

Er was iets romantisch' — vond ik — in dat gaan dicht naast elkaar door de verlaten donkere stad. Ella was nu geheel aan mij alleen toevertrouwd, en ik voelde ten volle de verantwoordelijkheid van die post. Ik mat die verantwoordelijkheid zelfs onzinnig breed uit:.... als ik nu eens wegliep, haar plotseling aan 'r lot overliet, dan was ze verloren, dacht ik, of trachtte ik me wijs te maken. Maar ik zou 't niet doen, natuurlijk zou ik 't niet doen! Ze was mij wèl toevertrouwd.... Dat was een lieve fantazie. 't Was of ze mij nu toebehoorde, en of ik met 'r kon doen, wat ik wilde.

Na een poosje begon ik me echter niet erg op m'n gemak te voelen. Dat zwijgen werd benauwend op den duur. Ik wilde wat zeggen zonder banaal te zijn, maar ik wist niet

wat. Ik hoopte dat zij maar over het een of ander onverschilligs zou beginnen te praten. Maar ze deed 't niet. Waarom deed ze 't niet? Waarover liep ze te suffen? Was zij misschien vervuld van mij, evenals ik van haar?... Kon ze om dezelfde reden als ik niets zeggen? Waarom deden we eigenlijk zoo ernstig tegenover elkaar? Zou ze waarlijk aan mij denken, zooals ik aan haar.... met dezelfde teedere gevoelens?

Om den weg te bekorten — ik wilde vóór alles den schijn vermijden, me aan haar op te dringen; zooveel »quant à moi" heb ik nog wel behouden — gingen we door een plantsoentje. 't Was daar vrij donker. Ik wist er echter goed den weg, en stapte gewoon door. Maar Ella was bang, dacht telkens ergens tegen aan te loopen of over te struikelen, zag kerels of beesten in het donker achter boomen en struiken verscholen, en weet ik wat al voor nonsens meer. Eenige malen al had ze me in haar angst bij den arm gegrepen, en toen ze dat weer eens een keer gedaan had, liet ze m'n arm niet meer los. Ik liet haar begaan. Gearmd liepen we verder. Maar nu en dan scheen ze toch nog te schrikken van het een of ander, en dan drong ze zich stijf tegen me aan. Daar moest ze dan even later zelf om lachen, overdreven lachen, zooals bakvischjes onder elkaar wel doen; 't had veel van gillen zelfs, zoodat ik wel eens twijfelde of ik met een hysterica te doen had, of dat ze misschien om het een of ander voor mij verborgens zoo'n uitbundig plezier had. Eenige malen heb ik haar moeten aanmanen wat zachter te lachen. 't Zou anders de attentie getrokken hebben, en daar was ik minder op gesteld. Dan liep ze weer rustig.

Maar ik beken, dat 't mij heel ongewone gewaarwordingen gaf: zoo met haar gearmd te loopen en dat mooie jonge lichaam telkens tegen me te voelen aandringen. En terwijl fluisterden de zoele vlaagjes me allerlei liefdes-idyllen aan het oor. Ik kon dan ook niet nalaten haar ook van mijn kant zachtjes tegen me aan te drukken. M'n God, een mensch is niet van steen!.... Ook meen ik me te herinneren, dat ik vanaf het oogenblik, waarop ze m'n arm nam, m'n pas ietwat

vertraagd heb. Het eindje door het plantsoen duurde alevel toch nog kort genoeg.

Toen we weer op de straat kwamen, moest ze opeens haar neus snuiten. Daarna nam ze m'n arm niet weer.

Is dit nu ontrouw jegens Betty?

Geheel vrij van wroeging gevoel ik mij niet.

Maar 't was immers maar een aardigheid, een grap, een »Spielerei"!... En heb ìk soms haàr arm genomen?....

Ah zoo!....

Maar toch.....

En Betty, die zelf mij aanspoorde mee te gaan!

XIII.

't Is dan toch zoo.

Ik heb 't voelen aankomen, langzaam maar onweerstaanbaar.

Ze houdt van me! Meer dan normaal houdt ze van me, meer dan wat de christelijk-burgerlijke moraal voor getrouwde menschen tegenover derden als betamelijk, deugdzaam, decreteert (of daaromtrent iets te decreteeren viel!).

Ze houdt van me.

Ik merk 't aan de manier, waarop ze me aankijkt, aan de manier, waarop ze me een hand geeft, goeiendag zegt.

Ik geloof, dat ze me bewondert om m'n lankmoedigheid tegenover Betty en de jongens. Ze moest eens weten, hoe 't soms kookt in me, of er eens bij zijn als ik »te keer ga" — zooals Betty 't noemt. Maar ik zal me wel wachten, haar hieromtrent in te lichten, trouwens, ik heb 't haar vroeger al weleens op bedekte wijze te verstaan gegeven. Zoo valsch ben ik nu eenmaal: haar bewondering en liefde is me meer waard, dan het twijfelachtige conventioneele eergevoel.... Zóóver is 't al met me gekomen.

Ze heeft me eens betrapt in een malle bui: ik brulde juist de Proloog van »de Paljas", en sedert houdt ze niet op te beweren, dat ik een artist ben, en acteur of opera-zanger moest worden. Ik zie me al als helden-tenor.... Ach nee, ik heb een bariton!

Ze houdt van me (hoe heerlijk is 't, dit neer te schrijven;

't is of ik 't dan nog inniger voel). Er zijn honderden kleinigheden, waaraan ik 't merk.

Gisterenavond is ze weer zoo lang gebleven, dat de trams niet meer reden — en toch had Betty al geruimen tijd zitten gapen en er toespelingen op gemaakt, dat ze naar bed verlangde. Ik ben — o, slechtaard — weer met 'r door het plantsoen gegaan. Ze heeft me weer een arm gegeven, en zich — hoewel niet zóo hevig — weer tegen me aangedrukt. We hebben weer geslenterd. Gegild heeft ze ditmaal niet. Ze schijnt 't al als iets heel gewoons te beschouwen.

Zijn er meer aanwijzingen noodig?

M'n God, ik beken, dat 't heerlijk is.

Is dit nu zonde?... Moet ik me hierin geweld aandoen?... Kàn ik me hierin geweld aandoen? Men kan z'n gevoel toch niet aan den kapstok hangen!

't Is waar: tot nog toe zijn alle onbehoorlijke handelingen (als men ze zoo noemen mag) hoofdzakelijk van haar uitgegaan. Maar o, 't is heerlijk te weten, dat die lippen je graag zouden willen kussen, dat je die zachte wangen zoudt mogen aanraken, dat je van vlak bij diep, heel diep in die mysterieuze zachte oogen zoudt mogen kijken... 't Is heerlijk warm daaraan te denken, en telkens weer aan te denken.... De verboden vrucht is wel zoet.

Ze is ook zoo onweerstaanbaar mooi en zoo fijn.

En als ik ook niet zoo veel van Betty hield....!

Kan een man van twee vrouwen, van twee vrouwen evenveel houden? Is misschien iedere man een geboren bi- of polygamist?

Hoe zou ik 't vinden als Betty mij eens met een anderen man.... bedroog? Leelijk woord! 't kost mij eenige moeite me in dien toestand in te denken. Neen, dat zou ik toch...

Dan moet ik ook Ella....

Och neen, ik wil ook eigenlijk niet. Ik wil me er tegen verzetten. Ik wil, ik wil, ik wil niet! Ik *wil niet!!*.... Hoor je 't goed, Aad?... Aad!... Je bent toch geen kleine jongen, hè? Je hebt toch nog een wil, is 't niet? Goed. En je zegt nu zelf, dat je niet wilt. Hoor 't nu goed: *je wilt*

niet, zeg je. Blijf daar nu dan ook bij. 't Is immers het beste voor jou en voor iedereen.

Nog nooit ben ik zoo heen en weer geslingerd. Ik voel het vergeefsche van al m'n stellige voornemens; 't zijn immers words, words, die op iets vasts in me machteloos afstuiten. O, 't maakt me zoo wanhopig, zoo slap, dit weifelen, dat ik meermalen behoefte gevoel te huilen, zinloos te jenken als een kind.

Soms tracht ik me te overreden door mezelf in de maling te nemen: Wat beeldt jij je eigenlijk wel in, manneke? Oho, Ella zou van jou houden, van jou, ouwe gek, ouwe kleingeestige brombeer? Ja, ze is mal!... Zij, zoo'n magnifieke vrouw, en jij....! Ah, 't is om te lachen, om 't uit te schateren. Vertel 't toch nooit aan anderen.

Dan weer beproef ik 't door me op ernstige gemoedelijke wijze toe te spreken: Neen Aad, kerel, ouwe jongen, wees nou kalm en verstandig. Geloof me, ik ken je zoo'n beetje. Kom tot je zelf. Bega geen dwaasheid. 't Is nog tijd. Bedenk wat er op het spel staat. En je begrijpt toch zeker ook wel, hè, dat er toch niks van komen kan. Kijk eens in den spiegel, beste jongen; ben je je ongezonde teint, je troebele achterdochtige oogen, je leelijken mond vergeten? Kijk eens goed. Je weet toch nog wel, dat een heele boel vrouwen je achter je rug uitlachen; hoe dikwijls heb je dat op straat, in den schouwburg, ja waar niet, gemerkt, gevoeld? Denk daar eens goed aan, en onthoud 't...

Maar 't is alles te vergeefs, woorden in den wind.

De bewijzen voor het tegendeel zijn er immers. En die zijn niet te loochenen. Ze heeft toch m'n arm genomen, ze heeft zich toch tegen me aangedruk, beslist tegen me aangedrukt. En dan die oogen!.... Daarin bedrieg ik me niet. Ja, ze houdt van me. Dat staat vast. 't Is immers ook juist iets voor de »excentrieke Ella" om van een leelijken en een beetje afgeleefden man te houden. Trouwens, ze is langzamerhand boven den leeftijd, om alleen om het uiterlijk te geven. En ze vindt me immers een artist!....

Maar 't is gemeen van me. Men moet al een heel groote schoft zijn om Betty zoo te bedriegen. Betty, die zoo goed is, zoo goed is voor mij speciaal. Betty, die zoo goed van

vertrouwen is. Betty, die pracht-vrouw.... Ik stel me haar voor, de trouwe, zorgzame moeder van de jongens, die zich alles ontzegt, en zich afslooft voor hen en voor mij. Betty, die me geen oogenblik verdenkt, en rustig naar bed gaat, terwijl ik met de andere gearmd door het plantsoentje slenter. Ik zou Betty bedriegen!?... Maar dat is een zonde, zoo groot als ik er nog geen beging — dat blijft eeuwig, is nooit weer goed te maken. En Betty is toch ook mooi, is nog jong en frisch vooral. Betty, die zooveel van me houdt....

En dan opeens: Ella! En met haar verschijning zijn opeens alle bedenksels, bezwaren en andere vizioenen verdwenen. Dat is de macht van het schoone. Ik strijd er tegen. Tevergeefs. Ella is de verpersoonlijkte triomf der liefde. Men moet 'r gezien hebben, om hiervan overtuigd te zijn. Ah, dat is majesteit! Geen man, die 'r weerstaat. Wat ze wil, kan ze, doet ze. En dit is tevens 'r ongeluk, want ik weet zeker, dat ze, evenals ik, achterna de hevigste wroeging gevoelt.

Ella!

Daar binnen in me, daar is 't, daar roept 't, schreeuwt 't. Ik weet, dat 't slecht is; maar 't is als een duivel, die me bezit. Als ik me bedwong, zou ik gek worden, geloof ik.

Hoe kan ik dat nu ook bedwingen? Kan ik 't helpen, dat 't in me is? Ik heb toch m'n ooren, m'n oogen, m'n handen, m'n ontvankelijke ooren, oogen en handen, en door die ooren, oogen en handen komt 't in me, of ik 't wil of niet. En 't bezit me meer en meer.

Neem dat gevoel eens weg!.... Maar dat is het leven!!

Ik sta nog. Ik sta nog. Maar veel is er niet meer noodig.

Betty!.... Help me, Betty!....

Waarom moest die andere vrouw ook op m'n levenspad komen!

Blijft me dan niets gespaard?!

Ach, waarom werd ik geboren, ik, giftplant!

XIV.

Ik heb er mij bij neergelegd.

Er was niets tegen te doen. Een mensch z'n krachten zijn

beperkt. En wat hielp al mijn gewroet, om er aan te ontkomen? Wat kunnen wij, stervelingen, tegen de Goden?....

Ik ben dus nu in den dubbel-misdadigen toestand van iemand, die z'n eigen vrouw en den man van een andere vrouw bedriegt, en dus een heel eind op weg is twee huwelijken te verwoesten.

Dit wèet ik, dit ben ik me volkomen bewust, en toch laat ik 't gebeuren — ik, die vroeger zoo'n hard oordeel over ontrouwe echtgenooten en andere echtbrekers had!

Ook dit laatste was hoovaardij, die nu aan mij gestraft wordt.

Overigens... zonder strijd en moeite ben ik niet overwonnen.

Ernstig heb ik erover gedacht, Betty alles te vertellen, met de naïve bijgedachte, dat we dan samen tegen het kwaad zouden strijden. — Maar bijna dadelijk heb ik dit plan weer opgegeven. Ten eerste is Betty machteloos tegen Ella, en ten tweede is juist Betty's vertrouwende onwetendheid voor mij nog een wapen ten goede tegen Ella. Bovendien, hoe zou ik 't Betty zeggen? Wat moest ik haar eigenlijk vertellen?.... Zou ze me niet uitlachen? En dan kwam weer die eeuwige, vervloekte twijfel: was mijn angst, mijn wroeging niet voorbarig? Was ik misschien ook nu weer »overgevoelig"? Martelde ik me niet noodeloos? Er was immers nog niets gebeurd? Het geheele geval bestond eigenlijk alleen nog maar in m'n gedachte, m'n geest, m'n verbeelding.

Omdat ik 's nachts in m'n droom iets misdadigs doe, daarom ben ik nog geen misdadiger! Niemand kan me nog iets verwijten. Ik heb me tot nog toe zeer correct tegenover Ella gehouden. En als ze eenmaal weer in Indië is, bloedt de geheele geschiedenis van zelf dood. — Stille gedachten, hoe gemeen, hoe gevaarlijk ook, zijn voor de wet niet strafbaar. 't Is waar: de moreele rechtbank, het geweten, bestaat ook nog, spreekt ook nog een woordje mee. Maar voor mezelf kan ik me verdedigen. M'n hemel, ik kàn er immers niets aan doen! En wat er stil in m'n hart gebeurt, dat bemerkt goddank niemand, en daar heb ik, daar heeft niemand wat over te bevelen.

Ja, ik zal trachten correct te blijven.

Zal ik 't kunnen? Ik voel me al dikwijls zoo wankel. En

hoelang zal 't nog duren? Ik weet op geen stukken na, wanneer ze weer naar den Oost teruggaan.

Zeker is 't, dat dergelijke temptaties uitermate geschikt zijn, om me m'n laatste beetje gezond verstand voor goed te ontnemen.

Allerlei dwaze gedachten zijn me dan ook de laatste dagen al door het hoofd gegaan: zoo o. a. om een geniepige aanslag op Betty's eerbaarheid te doen, haar echtelijken trouw op een zware proef te stellen. En als ze viel, was ik zelf voor wroeging gevrijwaard... Ik zou Daan dikwijls bij ons inviteeren en hem veel met Betty alleen laten. Vroeger heb ik een korten tijd wel eens vaag, heel vaag het vermoeden gehad, dat Betty te warm voor Daan voelde. — Maar dit plan was me toch al te gemeen, en ik begreep heel goed, dat, zoo 't al lukte, de éene wroeging slechts voor de andere plaats zou maken. Bovendien wist ik ook wel vooruit, dat Betty den proef glansrijk doorstaan zou — en dan zou ik mezelf er maar weer te slechter om weten. Neen, dat niet.

O, als de liefde hem bezit, is de mensch een engel en een duivel te gelijk!

XV.

Vanmiddag ben ik bij Daan geweest.

Hij had me een briefje geschreven, of ik eens aan wilde komen: hij had me mooie dingen uit Parijs te laten zien. Hij ging niet uit, voelde zich niet lekker: »naweëen nog (zooals hij schreef) van z'n Parijsche reis", die hij na lang talmen dan toch eindelijk ondernomen had.

Gehuld in een wijde sjamberloek, lag hij vadsig in een lagen leuningstoel bij het vuur, en rookte de eene sigaret na de andere. Z'n kamer hing vol rook, en 't was er smoorheet. Hij leek zeer »melig".

Daan heeft beslist smaak, en z'n »kast" is dan ook artistiek en gezellig ingericht, maar vandaag was 't er toch al te rommelig. 't Was er vroeger netjes bij, en dat wil heel wat zeggen. Overal slingerden kleedingstukken, toilet-benoodigdheden, boeken, prenten, kranten. Op de tafel lag, naast de

overblijfselen van z'n lunch, geopend een jaargang van de »Gil Blas".

Ik bladerde erin.

»Kijk je naar die vuiligheid" — zei ik, opzettelijk om hem te plagen en tot verzet te prikkelen.

»Ja, dat kikkert me op.... Vuiligheid?! Als je dat vuiligheid noemt, als je dat niet begrijpt (hij duwde me éen van Steinlen's prenten onder de oogen) en niet heel gauw donders mooi vindt.... dan.... dan...."

»Nou, dan?"

Hij keek me verwonderd aan, en begreep, geloof ik, wel half, dat ik 'm voor den gek hield.

»Dan heb ik meelijden met je, man. Waarachtig, dan heb ik meelijden met je."

Hij snuffelde onverschillig in z'n paperassen, als was ik hem verder geen woord meer waard. Op eens haalde hij een Braun's fotografie te voorschijn.

»Kijk eens" — zei hij. »Vin' je dat dan mooi? Of misschien ook niet?"

Ik keek. 't Was een doodeenvoudig portret: een vrouw hield de handen met een uiterst kalm gebaar voor het lichaam gevouwen, 'r niet-al-te-overvloedige haren waren glad langs het hoofd gekapt en hingen met een paar slierten af over haar schouders. Om den mond en de oogen speelde een wonderfijne, mysterieuze glimlach, bijna onzichtbaar en dien ik dan ook pas later opmerkte — en toch: dàarin lag *het* wezen van die vrouw, van de vrouw in het algemeen. »Mona Lisa, Leonardo da Vinci", stond er onder.

»Prachtig" — mompelde ik.

»Zoo" — zei Daan. »Dat is je geluk. Als je dit tenminste niet mooi vondt, kon je je meteen wel laten opknoopen."

Ik bleef erop staren.... Die vrouw, ze leek de kuischheid zelve, en toch.... Die glimlach, die glimlach, waar had ik dien meer gezien? Die weemoedige, verstandige, schuchtere glimlach, waarin diep-verholen iets ondeugends glom, een klein perversigheidje. Waar?... Ik was er: Ella!

»Dat is *de* vrouw, *de* uitbeelding van de vrouw" — zei

Daan. »Volkomener is nog nooit, en zal ook nooit *de* vrouw, das Ewig-weibliche geschilderd worden. En dan moet je het schilderij zien!"

»Ze doet me aan El... aan mevrouw Metz denken" — liet ik me ontvallen.

Daan had haar al verscheidene malen bij ons ontmoet.

»Mevrouw Metz....? O, dat is jullie nieuwe kennis, die Indische dame" — zei hij met z'n gedesinteresseerde stem.

»Ze heeft hoegenaamd niets Indisch'."

»Uiterlijk niet. Nou ja, uit Indië dan."

Ik had hem allang eens willen vragen, hoe hij over haar dacht; maar een zekere schroom had mij nog altijd teruggehouden.

»Hoe vin' je ze?" — zei ik nu opeens plomp, en ging om m'n spanning te verbergen meteen zitten.

Hij liep de kamer op en neer, z'n muilen tegen z'n hielen klappend.

»Hoe ik ze vind? Hm... Ja... wat zal ik je daarvan zeggen?"

»Ze mag d'r wezen, hè?" — zei ik met een knip-oogje, waarom ik mezelf verfoeide.

»Hoe bedoel je?"

»Nou, dat 't een prachtwijf is."

»O... Ja... ze is niet leelijk. Leelijk is ze niet... Och, maar er zijn zooveel mooie vrouwen."

»Maar zij is toch wel bijzonder. Ik moet je zeggen..."

»Ach" — onderbrak hij me, luchthartig spottend, terwijl hij zich in z'n stoel liet vallen — »wat weet jij van mooie bijzondere vrouwen. Zoo'n Hollandsch burgermannetje! Zoo als die mevrouw Metz, loopen ze in Parijs bij honderden."

»Mogelijk. Ik ben niet zoo bekend in die wereldstad, als u."

»Jij kent de vrouwen niet, man. Je laat je door de eerste de beste beetnemen. Die vrouw... dat is een hysterica, een heel gewone hysterica, geloof me, méér moet je er niet achter zoeken. En ijdel, heel erg ijdel. Ja, dat is ze ook."

»'t Is altijd gemakkelijk, als je de menschen zoo ineens in je pet hebt" — zei ik schamper. »Ik ken die dame wat langer dan jij, en ik weet ook wat meer van d'r af, maar ze schijnt

me wel degelijk een heel bijzondere en interressante vrouw."

»Interessant! Pah!" — sloeg hij zich op de knieën. »Omdat ze zoo'n beetje sensitivistisch voelt. Maar, beste jongen, dat doet immers tegenwoordig iedere bakvisch. Zoo van de Hooger-Burgerschool voelen ze sensitivistisch. Ze leeren 't er, zou ik bijna zeggen. Nee, weet je waar ze goed voor is? Om eens mee op reis te gaan, en dan veel geld uit te geven, goed te eten en te drinken en verder wat plat plezier te hebben in »cabinets particuliers."

»Zoo" — zei ik gepikeerd. »Ik geloof, dat je je danig (een flauwe woordspeling, die ik bovendien niet voor den eersten keer plaatste) vergist, vriend. Je moet 't 'r eens voorstellen. Ze zou joù trakteeren, in plaats van jij haar, en je plezier zou je daarbij best opkunnen.

»Ah-ha-ha! Ah-ha-ha!"

Dat lachen van Daan kan soms beslist antipathiek worden. Ik maakte me warm:

»Wil ik jou eens wat zeggen: ze is jou niet toeschietelijk genoeg. Je hadt gedacht een fatsoenlijk hoertje in haar te vinden, je met 'r te kunnen amuzeeren zooals je 't al met zoovelen gedaan hebt. Dat is je tegengevallen, en daarom deugt ze nou in eens niet."

Hij lachte nog luider.

»Ik moet gaan" — zei ik opstaande.

»Maak je niet boos" — lachte hij nog. »Maar laat ik je één goeie raad geven: houd je eigen vrouw in eere, man. Dat is een juweel. En die staat tien-, nee honderd-maal hooger dan je.... hoe heet ze ook weer?.... je Ella. Betty, dat is een *vrouw*. Zoo vin' je er geen *tien* in heel Parijs."

»Ik zal 'r het compliment overbrengen."

»Dat hoeft niet. Wees nou niet kinderachtig, en ga nog even zitten. Waarachtig, als ik zoo'n vrouw als Betty kon krijgen, dan.... trouwde ik ook nog, centen of geen centen."

»Zoo" — zei ik stug.

»Ja. Dat is een lot uit de loterij geweest, man. Jij bent toch een geluksvogel."

»Vin' je?"

»Vin' je zelf ook niet? Wees nou niet ondankbaar. Zeg is:

hoe ben jij, met je ontevreden gezicht toch eigenlijk aan díe vrouw gekomen, hè goochemerd? En biecht nu eens eerlijk op: vin je zelf ook niet, dat ze eigenlijk te goed voor je is?"

»Wou je me les in nederigheid geven?"

Hij haalde ongeduldig z'n schouders op, en verrees eveneens uit z'n stoel.

»Betty, zie je, dat is een vrouw. Dat is echt, natuur-echt, dat is zoo frisch en zuiver als koel water op een zomerdag; terwijl die andere.... dat is van top tot teen aanstellerij, een zoet maar koppig likeurtje. Als je die twee vrouwen naast elkaar ziet, dan is de éen een prachtig-gegroeide linde op een zonnige wei, en de andere een nou ja: wel-aardige tooneel-decoratie, papier en verf, maar schijn, niks dan schijn...."

»Kan ook mooi zijn. Alles in z'n genre."

Maar Daan had zich langzamerhand ook opgewonden, hij luisterde niet, draafde door:

».... Die vrouw, dat is een kat, zeg ik je. Met 'r poesenmaniertjes! Een verdoemde kat met venijnige nagels in d'r zachte pootjes. Die moet eens flink getemd worden met koud water en vasten, dan gaat ze weer muizen vangen. Dan doet ze tenminste iets nuttigs: dat is d'r beroep, daar zijn ze voor. — Zeg nou eens eerlijk, Aad — jij bent toch ook een verstandige kerel, en je heb je wil en gezond verstand, hè? — klets nou eens niet en zeg eens eerlijk, entre nous, geloof je ook niet, dat ze zich aanstelt, geraffineerd aanstelt?"

»Nee" — zei ik vast. »Ik geloof, dat er meer hoogheid in haar is, dan jij vermoedt, dan jij vermoeden kàn misschien zelfs."

Hij werd niet nijdig door m'n hatelijkheid. Integendeel. Hij liep op me toe, en gaf me opeens speelsch een por in m'n lenden:

»Zeg" — lachte hij — »je hebt 't toch niet te pakken, hè? Pas op hoor! Ik waarschuw je vrouw."

Ik verschoot van kleur, doch beheerschte me nog. Ik begrijp echter nog niet, hoe ik zoo gauw aan m'n antwoord kwam:

»Ik kan heel goed een vrouw hoogachten, zonder direct behoefte te hebben aan »cabinets particuliers", of echtelijke ontrouw te plegen."

»Ah-zoo! Daar ken ik 'm weer. Juist meneer de moralist! Jammer dat Ibsen vóor jou geleefd heeft, anders hadt je beroemd kunnen worden, waarachtig. Maar ik zeg je: kerel, pas op, kerel pas op! (Hij stond voor me met een dreigenden vinger). Als die vrouw wil, dan wordt ze je ongeluk."

Ik wilde wat zeggen, maar hij liet me niet aan het woord komen.

»Ik zal 't je uitleggen" — ging hij zeer beslist voort. »Die vrouw is ziek, door-en-door ziek. Innerlijk, zie je. Niet in d'r kop, of in d'r maag, of waar ook, maar in d'r gevoel. En nou heeft ze telkens opnieuw een prikkel noodig, een injectie, een liefdes- of andere injectie — als d'r man d'r een automobiel kon geven, zou dat ook voor een poos helpen — maar in ieder geval een injectie, en liefst een liefdes-injectie, dit werkt toch altijd nog het krachtigst; krijgt ze die niet, dan slaapt ze in, gaat ze dood misschien wel (ging ze maar dood, 't was te hopen). En nu haalt ze die prikkel waar ze 'm krijgen kan. 't Kan d'r niet schelen wàar. Ze wil, ze moet 'm hebben. Of ze er éen gezin, of twee, drie gezinnen door ongelukkig maakt.... 't kan d'r niet schelen! — En als een man echt verliefd op 'r wordt, dan is hij natuurlijk totaal verloren, maar dan heeft zij pas goed d'r draai, want dan werkt de injectie op z'n hevigst. En dan treitert en kietelt ze 'm net zoo lang, tot ie er half gek van wordt; en als ie dan eindelijk goed beroerd is geworden, te beroerd om nog iets tegen d'r uit te richten, dan trapt ze 'm toch nog van zich af.... *omdat ze dan weer een nieuwe prikkel noodig heeft.* — En daarom zeg ik je nog eens: kerel, pas op, pas op! Die vrouw kan je ongeluk worden!"

Ik had onderwijl ruimschoots gelegenheid gehad mezelf geheel te herwinnen, en na eenig heen en weer slingeren, wist ik ook, welke houding ik had aan te nemen. Ik glimlachte wat uit de hoogte, als vond ik z'n heele tirade wel grappig, maar nogal kinderachtig en vrijwel overbodig, stak 'm m'n hand toe, en zei geruststellend:

»Laat dat maar aan mij over."

Hij werd opeens nadenkend en heel ernstig:

»Ja" — zei hij zacht — »dat weet ik wel. Ik zou er me

ook eigenlijk niet mee moeten bemoeien. Dat komt meestal falikant uit. J'en sais quelque chose. Maar 't zou me alleen zoo donders spijten voor Betty, zie je. Maar je zal, hoop ik, wel wijzer zijn? Je zal toch wel wijzer zijn, hè?"

't Werd me nu toch te veel. Ik moest weg. Ik trachtte 't nog als een grap op te vatten, en glimlachte slechts wat spottend.

»Nou bonjour!" — zei ik.

Maar hij bleef m'n hand vasthouden, en drukte die herhaaldelijk stevig:

»Nee, nee, nee!" — zei hij. »Ik kan je zoo niet laten gaan. Die vrouw is een pest, en jij bent au fond toch ook een veel te goeie kerel om er zoo in te loopen. Daarom ook heb ik je willen waarschuwen. Ja, want ik heb 't allang gemerkt! *Ze is jou lang niet onverschillig!* De manier waarop zij jou en jij haar aankijkt.... Nee maar Aad, hoor 's, je moet me één ding beloven, dat je dat niet doen zult. Dat heeft Betty waarachtig niet aan je verdiend. Hou je kop bij mekaar. Zet je schrap, kerel. Zet je schrap! Hou 't een poosje uit, en dan zal je ze zelf ook beter, juister zien. En dan zal je me gelijk geven. 't Is een serpent. Laat dergelijke kluifjes voor mij over. Ik ben meer gewend daarmee om te gaan, zonder m'n kleeren te bederven."

Ik had 'm met reden kunnen vragen, waar hij zich mee bemoeide, waar hij het recht vandaan haalde om toeziende voogd over me te spelen. Maar hij sprak te warm, te oprecht, om 'm opnieuw te kwetsen. Hij meende, wat hij zei, en bedoelde 't goed. Ik was dan ook volstrekt niet boos op 'm, hoe onaangenaam z'n woorden me ook getroffen hadden. Integendeel: ik apprecieerde z'n goede bedoeling, en 't had me wonderlijk ontroerd. Ik wist niet wat te antwoorden, en terwijl voelde ik, dat hij me scherp opnam.

»Adieu" — zei ik opeens.

Doch hij hield m'n hand nog steeds vast, als begreep hij, dat ik nog niet overreed was, en dat ik verloren zou zijn, als hij me nu liet gaan. Ik richtte m'n hoofd op, en onverwacht keken we elkaar gedurende eenige seconden recht in de oogen.

En misschien zag hij toen, dat er niets meer aan te doen was. Hij schudde z'n hoofd, en liet m'n hand los.

Het volgende oogenblik deed hij iets, wat ik van hem, den kalmen, zich-altijd-verbergenden Daan, nog nooit gezien had. Z'n gezicht kromp plotseling akelig samen:

»Verdoemd" — perste z'n stem naar buiten, en meteen stampte hij verwoed op den vloer.

Hij liep van me weg. Ik hoorde 'm alleen nog iets van »vrouwen-tuig" mompelen.

Ik ging.

Maar op de gang riep hij me terug. Hij kwam me te gemoet met de Braun's fotografie in z'n hand.

»Mag ik je deze geven?" — zei hij. »Ik zag, dat je 'm mooi vondt."

»En jij dan?" — aarzelde ik.

»O.... ik kan 'm immers altijd na-bestellen. Of ik kan 'm bij jou zien, als ik wil. Vooruit, pak an!"

Even later liep ik op straat, de foto opgerold in m'n hand. — Kwaad is Daan toch niet, dacht ik, en wel een heel apart type. Zoo bijvoorbeeld z'n oordeel over Ella. Is dat jaloezie, is 't een vergissing, of.... zou hij misschien toch gelijk hebben? Wonderlijk: waarom wierp ik deze laatste gedachte niet dadelijk van mij. Twijfelde ik dan zelf aan Ella?...

Opeens schoot me iets anders te binnen: Was Daan's ongesteldheid misschien maar voorgewend? Zou hij me listiglijk op z'n kamer verzocht hebben, om me dit alles eens rustig te zeggen? — Hoe meer ik erover dacht, hoe waarschijnlijker 't me scheen. Maar ik voelde Daan's vriendschap daarachter, en ik gevoelde dientengevolge slechts des te warmer voor hem op dat oogenblik.

XVI.

Dagelijks tob ik erover. Telkens beschouw ik 't van een ander standpunt. Vanmorgen openbaarde zich mij opeens deze gedachte:

Heb ik, door te trouwen, het recht verloren nog een hart, nog een hart voor andere dingen of andere wezens, dan alleen m'n eigen vrouw en m'n kinderen te bezitten? Mag ik

dan geen gevoel meer hebben? Men kan iemand even goed het recht ontzeggen: honger te hebben. Liefde, verliefd-zijn is ook een natuurkracht. Waarom zou een schilderij, een boek, een tooneel- of een muziek-stuk mij wel mogen ontroeren, in het hart grijpen — en een vrouw niet?

Ik wou, dat iemand dit raadsel eens voor me oploste. Ik weet wel, dat de kwestie niet eenvoudig, integendeel heel moeilijk is. 't Gaat niet aan, zich zoo maar klakkeloos met een tweede vrouw »af te geven", vooral wanneer die vrouw al aan een anderen man behoort. Waar zou 't heen? Maar aan den anderen kant: een censuur op iemands gemoed uitoefenen gaat evenmin. Verliefd-worden is eigenlijk een onbewuste, een reflex-beweging. Men zou iemand even goed kwalijk kunnen nemen, dat hij met roodvonk besmet was.

Och, als alle menschen oprecht en ter goeder trouw waren!... Ook hierin weer moeten de goeden voor de kwaden lijden.

Eén constante grief slechts heb ik tegen mezelf, en die is: dat ik Ella niet meer ontwijk. Niet waar: als ik haar niet meer zag, zou ik haar misschien vergeten. Ik kon 't althans probeeren. Maar ze is nu eenmaal in me, 't zit me in het bloed om zoo te zeggen. En ik heb nu ervaren, dat waarlijk »het bloed kruipt, waar 't niet gaan kan."

Ella komt den laatsten tijd niet meer zoo druk bij ons, 't lijkt wel, of ze gemerkt heeft, dat Betty haar minder mag. — Nu ga ik geregeld eens in de week een avond naar het leeskabinet om te zien, wat er nieuw uitgekomen is, en de tijdschriften eens door te bladeren. Vanavond ben ik nièt gegaan. Ik ben bij haar geweest. Al dagen te voren had ik het plan beraamd; maar tot het laatste uur, tot de laatste seconde heb ik geweifeld. Als een dief heb ik langs de straten gezworven, dan naar haar toe, dan van haar weg — als een dief, als konden de menschen aan me zien welk voornemen ik had. Dood-moe kwam ik eindelijk bij haar. Ze deed mezelf open. Philipp was op reis (dat wist ik) en de meid was uit, bleef den geheelen nacht uit, was naar een familie-feestje.

Ze wonen »gestoffeerd", met een aparte opgang. Niemand had me dus gezien.

Opmerkelijk is 't, hoe zij met weinig middelen, met allerlei goedkoope snuisterijen, een aardige lap hier, wat bloemen daar, het nogal stijf-burgerlijke ameublement had weten op te vroolijken en een artistiek waasje te geven.

Ze was blijkbaar verrast en verheugd me te zien, gaf me een gemakkelijken stoel bij 't vuur en maakte 't gezellig.

Daarna liep ze heen en weer, om voor de thee te zorgen, en eens toen ze langs me kwam, streek ze terloops, als was 't iets heel gewoons, met 'r vingers door m'n haar.

»Je moet je haar wat uit je gezicht strijken" — zei ze. »Dat staat je veel beter."

't Is waar, dat m'n haar, doordat ik me warm geloopen had, op m'n voorhoofd geplakt zat. — Als ze toen bij me was blijven staan, had ik haar stellig op m'n schoot getrokken en in m'n armen gedrukt. En wie weet, wat er verder gebeurd was; ik was mezelf niet meer meester. Maar ze was al weer verder getrippeld.

't Was een heerlijke avond. En vraagt men nu: wat is er gebeurd? Dan moet ik zeggen: niets. Niets bijzonders. Althans geen feiten. Maar o, de heerlijkheid: zoo met z'n tweeën ongestoord bij elkaar te zitten in een aangename rustige kamer, en elkaar voortdurend te zien, te hooren.

Veel spraken we overigens niet. O, ik weet zeker: er zal een tijd komen, dat fijner-besnaarde wezens dan wij zich bijna alleen door de oogen verstaan. Daarmee kan men waarlijk alles zeggen.

Ik werd 't niet moede haar aan te zien, en af en toe haar fijne kwijnende stem te hooren. We spraken over allerlei gewone dingen, en toch trilde bijna voortdurend de ontroering in mij.

Ze was gekleed in een eenvoudige, effen-grijze reform-japon, die 'r heel goed stond. En 't was aller-gracieust zooals ze daar lag, tegenover me aan den anderen kant van het vuur, bevallig achteloos neergevleid in een ruimen leuningstoel. Elk gebaartje, elke houding trouwens was gracieus: of ze het hoofd op de hand steunde, of 'r arm slap langs haar lichaam liet afhangen, of ze thee schonk, of in gedachten aan een

pluchen kwastje van 'r stoel pluisde. De bevalligheid is haar aangeboren, zonder 't te weten is ze elk oogenblik een pracht.

Meer dan eens stond ik op het punt mij over te geven, aan haar voeten neer te knielen, en snikkend mijn hoofd in 'r schoot te bergen, opdat ze 't strelen zou, strelen zooals zij 't alleen kan.... Maar 't kwam zoover niet. Ik wist me nog te beheerschen. Ook dorst ik niet. Een vage onbestemde vrees weerhield me. Ik was nu tot den rand der hoogste heerlijkheid gestegen, en om zoo te zeggen stond ik al in het licht, den gloed dier heerlijkheid. Maar me er blindelings geheel in te storten, dorst ik niet.... 't Was of ze me door een of andere magische kracht beduidde: tot zóover, maar niet verder. Ik meende soms een zekere, koude, strenge hoogmoedigheid om niet te zeggen minachting, onder haar liefheid te bespeuren, iets gespannens: als was ze nu tot het uiterste gegaan, en zou ze me bij den eersten stap, dien ik nog naderde, onverbiddelijk terugstooten.

Wel trachtte ik me wijs te maken, dat ik 't me verbeeldde, en dat 't slechts een gevolg was van Daan's booze inblazingen. Maar de vrees bleef toch, zij 't ook heel vaag; en ik wilde me in geen geval wagen aan een mogelijke neertuimeling.... 't was nu immers al heel, heel mooi zoo.

't Ging mij, als een hond, die een lekkere schotel ruikt op tafel, en er omheen draait, al dichter, al dichter, maar er toch niet aan durft komen.

Zoo ging de avond in zalig verlangen, in heerlijk heimelijk kijken, in ruiken en snuffelen voorbij. Doch tot vrij-uit gulzig nemen kwam 't niet. En misschien is dit maar heel gelukkig.

XVII.

»De mensch zoekt het gevaar." »Waar het hart van vol is, vloeit de mond van over."

Citaten te over, om den zonderlingen toestand te verklaren, waarin ik mij vandaag bevond.

We zaten met z'n drieën bij elkaar, Ella, Betty en ik, en we spraken over ontrouwe mannen en vrouwen.

Toen zei ik opeens tot Betty:

»Wat zou jij doen, als je eens merkte, dat ik van een andere vrouw hield?"

Ze antwoordde niet dadelijk, maar wachtte toch ook niet lang:

»Als ik merkte, dat je van 'r hieldt, wèrkelijk van 'r hieldt... dan.... nou dan zou ik zeggen: ga je gang."

»Dus: scheiden."

Ze aarzelde even:

»Ja, dat is, geloof ik, de eenige oplossing. 't Is natuurlijk best mogelijk, dat jij later van een andere vrouw gaat houden, daar kan niemand nu eenmaal iets aan doen, niemand weet dat vooruit. Maar dan is 't maar beter van elkaar te gaan. Wat voor een huwelijk zou dat anders geven!"

»Dus: scheiden?" — herhaalde ik.

»Ja, natuurlijk. Als je tenminste van plan was met die andere vrouw te trouwen. En tòch....: 't is immoreel, als je niet meer van elkaar houdt, toch nog bij elkaar te blijven."

Ik was er Betty niets dankbaar voor, dat ze me de oplossing zoo gemakkelijk maakte.

»Scheiden" — zei ik, als in gedachten. Waarom liet ik het onderwerp niet rusten verder? Ik kwam mezelf als een laffe, laaghartige sadist voor, toen ik voortging: »Maar de kinderen dan?"

»O, die blijven natuurlijk bij mij!"

»Dat weet ik nog zoo precies niet. Daar zou ik dan eerst m'n toestemming voor moeten geven. De wet kent, geloof ik, ieder éen kind toe."

»O, jij zou blij zijn, als je ze kwijt was."

Dit klonk bitter.

»Dat denk je misschien" — zei ik gepikeerd. »Maar daar kon je je wel eens leelijk in vergissen."

»Nou" — lachte ze — »des te beter, als jij veel van je kinderen houdt, des te beter.

»Ben je wel eens bang, dat-ie je ontrouw zal worden?" — mengde Ella zich in het gesprek, en ze zag Betty aan met het fijne mysterieuze lachje, waarmee ze het geheele gesprek had aangehoord.

»Tot nog toe nog niet" — zei Betty. Ze werd verlegen. „Hij houdt nog wel een klein, een heel klein beetje van me, is 't niet vent?"

Nu was 't mijn beurt om verlegen te worden.

»Dat zijn vragen!..." — zei ik kwasi-onthutst.

»Nou, zeg eens eerlijk" — drong Betty aan. »Hij durft niet, hij is verlegen. Kijk-tie eens kleuren!"

Ze schaterde 't uit.

»Zóó'n heel klein beetje" — zei ik, duim en wijsvinger tegen elkaar wrijvend en een onwijs gezicht trekkend.

»Ja, je moet er vooral zuinig mee zijn" — spotte Betty.

»Ik zou maar goed op 'm passen" — zei Ella. »Je kunt geen éen man vertrouwen."

»O, maar hèm wel. Trouwens, ik zeg nog eens: als hij wou, zou ik hem niet tegen houden. Ik zou 't natuurlijk wel heel ellendig vinden, maar dwingen kan je zooiets toch niet. Dan krijg je een valsche verhouding."

Er was een korte stilte.

Toen hernam Betty:

»Maar hij zal wel wijzer zijn. Hij zou niet meer buiten me kunnen, hij met al z'n kleine behoeftetjens — die ken ik allemaal. Is 't niet zoo?"

Ik antwoordde niet, trok alleen m'n wenkbrauwen heel hoog op. Het gesprek had een zeer pijnlijke indruk op mij gemaakt.

Toen Ella kort daarna vertrok, en ik met Betty alleen was, sloeg ze in een behoefte aan verteedering d'r arm om m'n hals:

»Ik vertrouw jou wèl, hoor. Laat ze maar praten. Je bent mijn lieve vent, en van geen ander, hè?"

XVIII.

Zou Daan gelijk hebben? Zou Daan werkelijk gelijk hebben? Dit maalt maar al door m'n afgetobd hoofd. Ik weet 't niet, ik wéét 't niet.... Ik raak den kijk erop kwijt!

Soms denk ik waarlijk, dat ze slechts met me speelt, dat ik haar *niets* ben, en zij zich eenvoudig met mij amuzeert op een zeer geavanceerde, gevaarlijk-geraffineerde wijze. Maar dan

weet ze me een anderen keer door allerlei kleine lievigheden weer geheel voor zich in te nemen, dan geloof ik, dat haar gloeiende passie haar alles zou doen vergeten en ze alles zou doen ter bevrediging daarvan. Dan moet ik heel erg op mezelf passen....

»Poesen-maniertjes" — zou Daan zeggen.

Vanmiddag was ze weer eens hier met 'r man. Toen hing ze letterlijk aan hem, en op een opvallende verliefde wijze, als deed ze 't opzettelijk om mij te treiteren. Zelfs Betty sprak er me later over: dat ze 't »bijna gênant" gevonden had.

Ik haatte Ella, als ik haar zoo zag doen, en nam mij voor, me geheel los van 'r te maken. — Maar als ik haar dan aankeek en onze blikken troffen elkaar toevallig, dan gevoelde ik, dat 't niet kòn, 't nooit zou kunnen, dat ze me geheel in haar macht had, dat ik 'r slaaf was en ze met me kon doen, wat ze wilde. Ik wist 't: bij de eerste toenadering van haar kant, was al mijn vijandschap toch vervlogen.

Wat helpt alle geredeneer, als 't eenmaal zóover met iemand gekomen is? Al was ze de duivel zelf, dan zou, dan moest ik haar nog liefhebben.

Dat is wel het *fatale:* dat je voelt, dat je eigenlijk zoo bitter weinig over je leven, je eigen gedragingen te zeggen hebt; dat je voelt: *dat je geleefd wordt....* Je zoudt anders willen, willen, willen; maar.... je kan niet, je kan dood-eenvoudig niet. Er is iets anders in je, boven je, dat je beheerscht. O, 't is een krankzinnig gevoel, die onmacht! Zoo moet ook een geboren misdadiger den drang tot den *daad* in zich voelen... 't Roert in je, 't roert, 't roert, en woelt gevoelens, neigingen, hartstochten in je op, die je vroeger niet kende.... Een mensch weet niet, wat hij al in zich bergt.

Het »Koninkrijk der Hemelen".... Ja, maar ook de hel.

Ah, duizend donders, dat is om uit je vel te springen!

XIX.

Dit houd ik niet uit. 't Maakt me gek.

Betty vroeg van morgen, wat me mankeerde: ik was zoo

vreemd den laatsten tijd. En of ze wat voor me kon doen?

»Nee" — snauwde ik. »Ik mankeer niks."

»Vriendelijk" — zei ze.

Is er misschien maar één oplossing: de *Daad?* Haar dood.... en de mijne....?

XX.

Drie weken zijn er voorbijgegaan....

Er is heel wat voorgevallen in dien tijd.

Er waren er onder die één-en-twintig, die men in de familie-annalen als »kritieke" of »historische dagen" zou mogen boeken.

Laat ik mij nu alles kalm en goed bezinnen.

Bijzonder moeilijk valt mij dit niet, want de emotie heeft al de hevige feiten des te dieper en scherper in m'n geheugen gedrukt; ook ben ik in weerwil van de meest hartschokkende aandoeningen nagenoeg geen oogenblik m'n »tegenwoordigheid van geest", den kijk op mezelf kwijt geweest. Is dit abnormale verschijnsel een gevolg misschien van m'n overmatig, overgevoelig bewustzijn, of van m'n vervloekte gewoonte van zelf-critiek, die me langzamerhand tot een tweede natuur geworden is? — Zoo hevig althans kon m'n smart of m'n woede niet zijn, of ik was 't me min of meer bewust; ik zag mezelf, zag 't me dóen. 't Was of een tweede ik, buiten mij, alles kalm waarnàm. Dit was inderdaad een wonderlijke, en bij wijlen zeer onaangename sensatie, want daardoor had 't voor mijzelf den schijn of ik zelfs in de droevigste momenten comedie-speelde, en ik geen' ernstige, innige, geheel-echte gevoelens meer kon hebben. Ik streed er tegen, ik wilde me geheel overgeven aan m'n emoties, en een gewoon mensch zijn.... Tevergeefs! Het gewoonst gevoel ik me nog, wanneer ik heel ongewoon ben en doe....

Op een morgen, nu juist drie weken geleden, was Chris onplezierig wakker geworden. Hij was hangerig, wilde niet naar school, at niet en had wat verhooging van temperatuur. Hij was al een paar dagen niet geheel in orde geweest.

Betty maakte zich nogal ongerust. Ik niet. Ik had toen nog te veel andere gedachten, die mij afleidden. Bovendien de jongen kuurde zich wel eens meer een beetje: hij mankeerde dikwijls wat, vond 't altijd interessant ziek te zijn en beklaagd te worden. Menigmaal hadden we om z'n ziekeneurige kuurtjes gelachen. 't Is wel waar, dat hij altoos maar een tenger kereltje was; doch hij had ook meermalen blijk gegeven taai te zijn, evenals z'n vader. Dit laatste zei ik ook Betty om haar gerust te stellen, en ik herinner me nog goed dat ik er bitter bijvoegde:

»'t Is te hopen, dat hij méer plezier dan ik van z'n taaiheid beleven zal."

Daar echter 's avonds de temperatuur nogal veel opgeloopen was, en Chris den ganschen dag over z'n hoofd geklaagd had, liet Betty toch vóor den nacht nog even den dokter halen.

Ik was nu zelf ook een weinig ongerust geworden, en bemerkte onmiddellijk aan 's mans gezicht, dat hij het geval niet onbeduidend vond. Hij onderzocht Chris geheel en nauwkeurig, z'n hart, z'n longen, z'n maag, de buikstreek vooral. En éen van z'n eerste vragen was: of de jongen veel, en welk water gedronken had, en of we het water en de melk kookten?

»Neen" — zei Betty.

»Dan zou ik daar maar dadelijk mee beginnen."

Hij schreef een krachtig purgeermiddel, dieet (niets dan melk en bouillon) en volkomen rust voor. Verder moesten er warme kruiken in het bed, en kouwe compressen op het hoofd. Toen vermoedde ik al half wat onze lieveling had.

Beneden vroeg ik den dokter op den man af, of hij dacht, dat 't typhus was.

Hij haalde de schouders op:

»Ik weet er nog niets van. Ik mag u niet, misschien noodeloos, ongerust maken."

Alsof hij me met deze woorden geruststelde!

Dien nacht hebben Betty en ik niet veel geslapen. Trouwens zoo volgden er vele. — 't Werd al erger en erger met Chris. Wel sliep hij eindelijk in den na-nacht in, maar kort daarna

sloeg hij aan het ijlen, en werd wild. Hij wou per sé z'n bed uit, en had 't voortdurend over tante Ella.

Het vreemde was, dat de gebeurtenis me na een korte ongedurigheid eerst verlichtte. Er was opeens iets verklaard en koel geworden in m'n al-weken-lang zoo benepen, doezelig en gloeiend hoofd. Ik voelde me buitengewoon actief en deed al het noodige werk — wat heel goed te pas kwam, daar Betty te zenuwachtig was om 't naar behooren te verrichten.

De volgende dagen ging 't al slechter met onzen armen Chris. 't Was nu wel beslist typhus en van een kwaadaardige soort. De dokter kwam twee-, soms driemaal daags.

Die dagen te beschrijven, gaat boven m'n krachten. Alleen zij, die zelf kinderen en er hart voor hebben, kunnen beseffen, wat er in je omgaat, wanneer je je kind — o, als sneeuw voor de zon — ziet weg slinken, en zoo'n zwak hulpeloos lichaampje ziet vechten tegen den sterken meedoogenloozen dood, die àl dichter nadert, en 't àl vaster in z'n taaien greep krijgt. 't Was, of ik m'n kind langzaam maar gestadig zag wegzakken naar dien diepen donkeren kuil, waaruit niemand terugkomt: de dood. En terwijl sta je machteloos!.... Je zoudt alles, alles willen doen.... meevechten, 'm vasthouden, dat wegloopende leven vasthouden, met vreugde de ziekte overnemen... Ik weet niet wat. Maar 't geeft niets. Je kan niets, niets!... En dan dat ongelukkige, hulp-behoevende, angstig-vragende je-aan-kijken van zoo'n onschuldig kind.... O, het meelijden, de wanhoop, de woede, die dan in je opschreeuwt.... Ik begrijp nog niet, dat 't me niet waanzinnig gemaakt heeft.

Overigens had in mij de reactie zich weldra doen gelden: op m'n eerste vleug van energie was een totale afmatting en moedeloosheid gevolgd, die alleen nu en dan nog in een wilde wanhoop opsteigerde. — En o, de verwijten, die ik mij deed. In m'n overspannen toestand stelde ik me voor, dat ik, en ik alleen van alles de schuld was. Ik had 't er immers naar gemaakt! 't Was de gerechtigde straf des hemels, die aan mij voltrokken werd. Ach, als een mensch in nood zit, is zelfs de verstoktste God-loochenaar geneigd aan een hemel en een wrekende Almacht daarboven te gelooven. Ik was zoo klein,

zoo week.... Ik, ellendeling, had het lot getart, ik had deze ramp uitgelokt door m'n strafbare verhouding tot Ella. Maar waarom moesten Chris en Betty daar ook onder lijden? Die hadden toch geen schuld! Of was dat, om voor mij de straf des te schrijnender te maken?.... »'s Heeren wegen zijn ondoorgrondelijk" — zeggen de vroomen, en berusten. Maar berust eens als je een hemel-tergende onrechtvaardigheid gebeuren ziet!... Ik ben niet gemaakt van dat vleesch, dat gelaten lijdt. O, ik verlangde in die dagen, dat ik kon gelooven....

't Ging Betty juist omgekeerd als mij. Zij had zich vrij spoedig van haar eerste zenuwachtigheid hersteld, en hield zich flink.

Ella hadden we al die dagen niet gezien: waarschijnlijk reisde ze met haar man mee — dat deed ze wel meer, als 't niet al te ver was.

Den negenden dag kwam de crisis.

's Avonds kwam de dokter nog. Onvergetelijk staan deze uren in m'n geheugen gegrift, gekrast, gekerfd, mag ik wel zeggen. Wat men ziet in de sombere omlijsting van den dood, vergeet men niet zoo licht....

Chris leek wat kalmer. Maar ik vertrouwde die kalmte niet, en hield 't voor een algeheele uitputting, het einde....

Toch hoopte ik nog....

Hij lag nu stil in z'n bedje, z'n magere handjes boven op het dek. Nu en dan trilde even een zenuwschokje door z'n klein, mager, bleek gezichtje. Z'n adem ging langzaam en moeilijk. Hij had z'n oogen gesloten, en herkende Betty en mij al niet meer. Was dit het langzaam uitgaan van een zwak, flikkerend vlammetje?

De dokter ging bij z'n bed zitten, en nam z'n pols. Ik had hem toen wel in z'n kop, in z'n onverstoorbaren kop willen lezen. Dat zijn seconden, die voor jaren tellen. Na een poos legde hij 't armpje voorzichtig, als was 't van heel breekbaar porcelein, weer op het dek. Hij stond op met een zucht, maar zei niets. 't Kwam me voor, dat hij zelf ook bleek zag nu.

Op eens viel Betty snikkend op Chris' bed neer, en begon hem te zoenen op z'n hand, z'n gezicht.

De dokter trok haar zachtjes van hem af:

»Dat zou ik niet doen, mevrouw. Dat is niet zonder gevaar. En.... u heeft nòg een kind, en een man, die aanspraak op u hebben."

Jammerend liet zij zich door den dokter de kamer uitvoeren. Ik volgde werktuigelijk.

We gingen alle drie de slaapkamer binnen, waar we den laatsten tijd huisden, om dichter bij de hand te zijn. Daar greep ik den dokter onstuimig bij een arm:

»Is.... is dan alle hoop verloren.... dokter" — bracht ik met moeite uit, m'n tranen terugdringend.

»Hoop is er altijd" — zei de voorzichtige wetenschapsman. »Er valt nu verder niets te doen, dan af te wachten. 't Zal nu geheel van z'n eigen krachten afhangen, of hij 't erdoor haalt. Háált-ie 't erdoor, dan...."

Ik luisterde niet verder. Ik was neergesmakt op een stoel, m'n ellebogen op de tafel, en greep me wild in de haren, die ik bij plukken uittrok.

O God! O God! O God!" — kermde ik.

»Betty! Betty!" — gilde ik opeens. Ik liep op haar toe, en borg snikkend m'n hoofd in haar schoot.

»Er is hier nòg een patiënt, mevrouw" — zei de dokter zacht. »Ik bezweer ú: beheersch u-zelf, en houd hem kalm."

Ik hoorde 't hem wel zeggen, en ik begreep ook heel goed, dat hij mij bedoelde. Ik had hem kunnen antwoorden: dat hij zich vergiste, en dat men toch wel verdriet mag hebben als je kind sterft. Maar 't kon me niet schelen. Alles mocht hij zeggen, voor al wat gemeen, laf en leelijk was, mocht hij me uitmaken. Als m'n jongen, m'n Chris maar mocht blijven leven.

Betty streelde me voortdurend zacht over het hoofd.

»Wees flink, Aad" — zei ze. »Wees flink."

Wat er daarna gebeurd is, weet ik niet heel precies meer: m'n hoofd was suf en loodzwaar van al het doorgestane. Waarschijnlijk heeft Betty me naar m'n stoel teruggeleid, en is toen weer naar Chris z'n kamer gegaan. O, er zijn tijden, dat het leven door je heen gaat, gelijk een te krachtige

electrische stroom door de geleidende draden: dan voelt men, dat 't je verbrandt, verteert daarbinnen.

Hoe lang ik zoo gelegen heb, weet ik ook niet. Misschien heb ik zelfs wel even geslapen.

Maar het volgende herinner ik me weer met zelfs ongewone helderheid:

Ik werd gewekt door een zachte aanraking op m'n hoofd. Toen ik opkeek, stond Ella naast me.

Ze glimlachte. Natuurlijk glimlachte ze! 't Was haar eeuwige zachte, mysterieuze glimlach. Maar vreemd: die had z'n betooverende werking op mij geheel verloren. O, ik haatte dien glimlach op dat oogenblik. Ze had Betty en m'n geheele gezin bijna ongelukkig gemaakt,.... en glimlachte; Chris, m'n lieve arme Chris lag te sterven — te sterven! — en zij glimlachte. O, 't leek me een bête, leelijke valsche grijns nu.

Toen is me dat wonderlijke overkomen, dat ik mezelf overtrof, dat ik kwam tot een daad, waartoe ik mezelf niet in staat achtte. — 't Was of er iets knapte in m'n hoofd, en er allen druk op eens afgenomen werd, en meteen trok er een verstramming door m'n geheele lichaam. Met een ruk stond ik overeind, en keek haar scherp en diep in de oogen.

Zij glimlachte.

't Begon in me te trillen en te beven.

Toen boog ik langzaam naar haar over, m'n vuisten balden zich:

»Ga weg!" — siste ik. »Ga weg!"

Bij deze woorden had ik het gevoel, of ik iets phyzieks wegscheurde uit m'n borst.

Ik moet wel wat van een wild dier gehad hebben toen. Ik voelde ook zoo.

Ze deed een stap terug, en ik volgde haar. Ze gaf geen geluid, maar bleef mij voortdurend aanstaren. Uit haar oogen was nu de glimlach geheel verdwenen; ze waren groot en strak van een wezenlooze ontzetting. Dit gaf me een wreeden wellust.

Zoo keek ik haar letterlijk de kamer uit. Langzaam ging ze, stap voor stap achteruit.

Was ze niet gegaan: ik geloof, dat ik me aan haar vergrepen had.

Dien avond scheen inderdaad de crisis te hebben plaats gehad. De volgende dagen was er eenige beterschap waar te nemen, en sedert is Chris langzaam, heel langzaam, maar gestadig vooruitgegaan. Alle gevaar is nu geweken.

O, de verlichting, de glorie, de verrukking, het niet te omvangen geluk, dat ik mijn jongske terug heb! Mijn braaf, lief, fijn, naïf jongske. Mijn dapper, sterk kereltje, dat me nu des te liever is, nu hij als 't ware den dood gezien en zoo ferm weerstaan heeft. Hoe zal ik hem toch in het vervolg voor alle gevaren, waarvan de wereld zoo vol is, vrijwaren?

Die liefde voor Chris, is dat niet de zuivere stem des bloeds? Stem, die diep in mij school, maar die er wàs, en krachtig uitbarstte, toen m'n kind in nood was. Wist ik zelf wel, dat ik zóoveel van m'n kinderen hield?.... O, heerlijk is 't, dit gevoel, dit vaste bewustzijn. Uren kan ik bij Chris' bed zitten, zonder dat ik aan iets behoefte heb. Als ik hem maar zien mag, me elk oogenblik overtuigen kan, dat ik hem nog heb. Aldoor heb ik dan alleen dat volle, dat wijde blije gevoel: dat ik m'n kind weer heb.... Weer heb, ja, want 't is waarlijk of ik hem ben kwijt geweest. Dan heb ik moeite niet stilletjes voor me heen te gaan lachen, of.... grienen.

Deze stem des bloeds heeft een.... andere stem des bloeds in me verstikt, overschreeuwd, voor goed. Dankbaar ben ik voor deze oplossing. 't Was een paarden-middel, maar de genezing is radicaal.

't Is of ik uit een langen benauwden droom, waarin ik door magische machten voortgedreven werd tegen m'n wil, ontwaakt ben, blij ontwaakt.

't Was tijd, hoogste tijd.

Daan zei: ik zou Ella juister gaan zien. — Dit is slechts ten deele waar. Ik zie haar nog als te voren: heel mooi en heel verleidelijk en met zeer nobele eigenschappen. Maar ze heeft haar macht over mij verloren. Ik heb mezelf herwonnen. En Daan heeft alleen in zooverre gelijk: dat ik haar beter in het *perspectief* ben gaan zien. Ze is, als 't ware, een eind van me weggeschoven, en op het tweede, derde, misschien wel vierde plan in m'n leven gekomen, d. w. z.: op de plaats

waar ze staan moet, en waar ze rationeeler-wijs van het begin af aan had moeten staan. Voorheen was ze te dicht bij me, zag ik haar daardoor te groot en voelde haar invloed te sterk.

Boos ben ik dan ook niet op haar. Boos ben ik alleen nu en dan nog op mezelven. Want ik alleen was inderdaad de schuld van alles. — Dit is een zelf-verwijt te meer, dat me stellig niet ontgaan zal, als ik weer eens in de put zit.

Doch daaraan wil ik nu niet denken. Ik ben nu blij, blij om het tegenwoordige, om den dag van heden alleen, om wat ik nu heb, zonder eenige verdere bij-gedachte — een onbezorgde blijheid, die me geheel vervult, zooals ik 't alleen vroeger als kind weleens was.

't Is waar, dit vergat ik nog:

Eenige dagen na de crisis, vond ik 's morgens aan het ontbijt dit briefje:

Waarde Aad!

Je vreemd gedrag van Donderdagavond doet me vermoeden je onze verhouding nooit goed begrepen hebt. Ik wilde voor je zijn een *vriend*, die hoopte je wat steun en warmte te geven in je leven, dat ik moeilijk dacht. Ik had *meelijden* en was je *vriend. Meer niet!*

Hoe langer ik erover nadenk hoe meer ik ga gelooven jij wat anders achter onze verhouding zocht. Misschien heb ik daar schuld aan, er aanleiding toe gegeven. Maar geloof me, dan was dit onbewust. Ik zag nooit iets anders in je dan een goed vriend, en ik wilde ook voor jou niet meer zijn.

Maar 't schijnt wel, dat vriendschap (en niet meer dan dat) niet tusschen een man en een vrouw kan bestaan. Een van beiden moet dan de grens overschrijden.

't Komt me voor nu het verstandigst te zijn, na wat er voorgevallen is, niet meer bij jullie aan huis te komen. Hetgeen me oprecht spijt, want ik mocht bij jullie menig aangenaam uurtje doorbrengen. Waarvoor nog dank.

Ik voeg hierbij mijne beste wenschen voor Chris' herstel, en blijf na vriendelijke groeten ook aan Betty

ELLA METZ.

Betty vroeg me wat 't was. Ik liet 't haar lezen, volkomen kalm: ik kon me nu verdedigen, en ik wist, dat zij me begrijpen zou.

Maar ze gaf me het epistel met een onverschillig gebaar terug:

»Dat is er nou net één om te denken, dat alle mannen verliefd op 'r moeten worden. Wat verbeeldt dat mensch zich wel!"

»En àls ze nu eens gelijk had" — zei ik haar hand grijpend en 'r open in de oogen kijkend.

Maar ze gaf me een zoen op m'n hand, en zei:

»Nee, dat weet ik wel beter."

Verder sprak ze er niet over, en ik ook niet. Wat behoefde ik me tegenover Betty nog te verdedigen? Is ze geen pracht, geen pracht van mooi en goed vertrouwen, mijn Betty?

Ook Daan liet ik het briefje lezen.

»Ja juist" — zei hij — »die streken ken ik: achteraf de verdrukte onschuld spelen. Aach zoo lief, zoo interessant.... om later óver te vertellen."

»Ik weet 't niet" — antwoordde ik twijfelend. »Misschien heeft ze wel gelijk, en kwam 't alleen maar van mijn kant."

Hij haalde ongeduldig en minachtend de schouders op:

»M'n hemel, wanneer zal jij nog eens wijzer worden, en wat van de vrouwen gaan begrijpen! — Enfin, ik feliciteer je, dat je nog zoo van d'r afgekomen bent."

Hij gaf me een stevigen handdruk.

Opeens begon hij te lachen:

»En dat wil nog het huwelijk aanprijzen. Haha!"

Daan heeft er een duivelsch handje van, iemand verlegen te maken.

Ella en haar man hebben we niet weergezien. Een groote maand daarna zijn ze naar Indië teruggegaan. »Der Philipp" nam afscheid voor hen beiden per brief. Ze waren toen al in Luzern, en op weg naar Genua om daar de boot te nemen.

XXI.

Vanmorgen in allerlei oude paperassen rommelend, vond ik toevallig ook deze »memoires." 't Is een heele tijd geleden, dat ik het laatst in deze bladzijden met mijzelf alleen was. Chris en Piet zijn al heele heeren geworden.

Of er al dien tijd niets vermeldenswaards voorgevallen is? Eigenlijk neen — of misschien ook wel; maar waarschijnlijk sprak 't minder in me aan. Ook ontbrak mij dikwijls de lust, of zag ik er de noodzakelijkheid niet van in, m'n gewaarwordingen, die in hoofdzaak toch telkens weer elkaar gelijken, neer te schrijven.

Wat is er ook eigenlijk voor belangrijks aan een eenvoudig klein-burgerlijk leventje als het mijne? Ik behoor nu eenmaal niet tot die krachtige naturen, die hun leven maken tot wat zij willen, tot iets moois en edels. Een vast levensdoel — 't is wel jammerlijk dit als man-op-jaren te moeten bekennen — heb ik eigenlijk nooit gehad. Steeds heb ik mij laten drijven door — nooit òp! — de omstandigheden.

Wel heb ik, ook in het vervolg en tot op dezen dag, bij voortduring — zij 't ook niet constant — naar het goede getracht. Maar sceptisch tegenover alles, was ik ook sceptisch tegenover mezelf, en dit heeft m'n taak niet gemakkelijker, zoo niet onmogelijk gemaakt.

Hoe dikwijls had ik niet een sentimenteele aanvechting: het leven van mij en m'n huisgenooten tot iets goeds, vredigs, idyllisch' bijna te maken. Een korten tijd gaf dit wel een aangename, zij 't ook wat wee-zoete gewaarwording. Maar na niet al te langen duur kwam die vermaledijde mij-aangeboren zelf-critiek, en nekte al m'n goede voornemens. Want — zoo redeneerde ik — waarom deed ik, wás ik zoo lief? Om de resultaten. Om den terugslag, den weerschijn op mezelf. Nooit, of althans heel zelden kwam 't mij uit het hart. Als ik tot liefheid kwam, was 't verstandelijk, was 't een manier, een methode, en meestal met een egoïstische bij-bedoeling — zelden of nooit van nature. 't Was nu eenmaal niet in mij. Wat zal ik ervan zeggen.... Er bestaat een zeer toepasselijk

spreekwoord (ik heb die manie nog niet afgeleerd): »Wie als ezel geboren is, zal nooit als paard sterven."

Dit is tot nog toe m'n geheele leven geweest: een strijden tegen m'n aard, dien ik slecht weet, maar niet veranderen kan. Dit is de sleutel van m'n gansche bestaan.

Nogmaals: 't is niet aangenaam zich dit te moeten bekennen op mijn leeftijd. Maar wat helpt 't te loochenen? Tegenover mezelf heb ik de waarheid altoos zeer lief gehad, en dit is — behalve van burgerlijk standpunt een deugd — ook nog eenigermate m'n geluk geweest. Want daardoor heb ik — m'n gevaarlijke neigingen kennend — me veelal kunnen intoomen.

.... Of had ik misschien beter gedaan, m'n slechtheid in volle kracht uit te vieren, om zoodoende althans een *echt*, zij 't ook schadelijk mensch te zijn geweest?

Neen, 't is beter zoo. Nu bleef Betty zoo niet alle, dan toch menige en heviger ellende bespaard.

Dit is mij een waarachtige en niet geringe troost. Gaarne offer ik mijn persoonlijkheid aan de edelere van Betty op. En dit zal ook mijn richtsnoer voor de toekomst zijn.

Niet waar, dit is toch een overwinning op mezelf, en een overwinning waarop ik trotsch mag zijn?

En ook is 't een triomf der *kultuur!* Hierin staan we dan toch boven »das liebe Vieh."

Uit dit alles put ik eenige genoegdoening. Ach, er is niet veel, waarom ik mezelf kan hoogachten. Ik was immer m'n eigen bitterste vijand.

Helaas, zoo zij 't. »God helpe mij. Ik kan niet anders."

XXII

Vandaag kwam mij de gedachte aan den dood. Gruwzame gedachte. Drukkende onwetendheid.

Vreemd, wanneer men zooveel ellende en smart ondervonden heeft, dat men dan toch nog aan het leven hangt.

De dood.... Wat is de dood? Ik weet er niets van. Is 't het leege, het niets?

Ik kan 't me niet begrijpen, dat ik, m'n diepste innigste ik, dat vreemde gecompliceerde wezen, waarin zich voor mij de wereld manifesteert, dat dus eigenlijk voor mij de wereld *is*, dat dit wezen (of noem 't: gedachte) eens niet wezen zou. Bij al hetgeen me gebeurd is, ook de hevigste emoties, die, waarbij m'n toestand aan waanzin grensde, misschien wel waanzin was, trok m'n wezen zich terug in dat kleine, diepe binnenste hoekje, en daar bleef 't, bleef 't leven, denken, waarnemen, als was m'n levens-fluïdum gecondenzeerd, samengeperst tot een kleine maar heldere druppel, die in zijn kleinheid toch nog al het omringende weerspiegelt.... tot 't in normalere omstandigheden weer uitdijde, en roekeloos zich waagde in den »maalstroom des levens". Ook uit dat binnenste hoekje zou de dood mij verdrijven?....

Of is de dood de absolute eenzaamheid, het eeuwigdurende alleen-zijn met zichzelf?

Maar dit is 't juist, wat mij gruwt. Alleen met mijzelf: geen aangenaam gezelschap! Ik houd nu eenmaal niets van mezelf — al ben ik ook steeds egoïst genoeg geweest om me — ijdele pogingen trouwens — zooveel mogelijk, desnoods ten koste van anderen, voor kwellingen te vrijwaren.

De dood.... Zooals des menschen is, zocht ik troost tegen die dreigende toekomst.

Toen viel 't me in, dat allen sterven moeten. Ook Betty... En opeens was 't, of ik wist, dat we elkaar daar »jen-seits" zouden weervinden, dat ze daar weer bij me zou komen, de goeie, lieve, trouwe. Dit gaf me waarlijk een heerlijk warm en rustig gevoel.

Toen hield ik in gedachte ongeveer de volgende alleenspraak, die misschien wat boekerig, overdreven, zelfs dichterlijk schijnt; maar die ik op dat moment van a tot z meende. 't Was inderdaad heel ernstig en verheven:

Mijn lieve Betty, tot zelfs in den dood zullen we elkaar blijven liefhebben. Ik althans, Betty, zal zelfs in den dood, wanneer daar iets van m'n innigst wezen overblijft, nog naar je verlangen. — O, misschien zelfs meer dan ooit. Is er krachtiger toets voor m'n liefde denkbaar?

Dikwijls was ik ondeugend, en leelijk, heel leelijk tegen je; en ook ben ik je weleens ontrouw geweest. Maar, geloof me, dit waren slechts oppervlakkige beroeringen buiten m'n wil. Want diep, diep in me bleef m'n zuivere liefde voor je gloeien, liefde, die mij heilig was en is, en die door niets beroerd, door niets verdreven kan worden, die vereënd met, gepaard aan m'n innigste wezen is. Waarlijk, dat ik m'n liefde voor jou soms zelf niet voelde, kwam doordat ik haar, zooals de Duitscher zegt: »so tief im Herzen trug".

M'n leven, m'n oppervlakkig alledaagsch leven is leelijk geweest. Ik weet 't. Maar daar binnen diep in me, daar schuilt heel klein iets moois. Dat is voor jou. Dat gaf, dat geef ik jou. Dat is jou gewijd, geheel.

Als ik eerder sterf dan jij, zal je dit onregelmatige en onvolkomen dagboek, of hoe je 't noemen wilt, lezen, en dan moge 't je een weinig behulpzaam zijn, om m'n verward wezen, dat je stellig dikwijls een raadsel moet zijn geweest, te verklaren. En dan moge deze, mijne hooge ideëele liefde je een troost, een geringe vergoeding zijn voor het vele verdriet en onrecht, dat ik je deed in m'n leven.

Hoe licht lijkt een mensch theatraal en sentimenteel, en lijkt hij groote woorden te gebruiken, wanneer hij over de wijde ruimte van den dood spreekt. Toch was ik zelden oprechter en eenvoudiger dan nu; toch meen ik ieder woord, en zou ik 't niet anders kunnen zeggen zonder gewild plat te zijn.

Er zijn momenten, er zijn toestanden, er zijn leeftijden ten slotte, waarin 't geen raison meer heeft comedie te spelen.

4 December 1906.

NAPOLEON TE ROCHEFORT

DOOR

P. J. DE BRUÏNE PLOOS VAN AMSTEL.

De 21en Juni 1815 kwam Napoleon tegen acht uur in den morgen terug te Parijs vergezeld slechts door Bertrand, Drouot, Gourgaud, La Bedoyère, Corbineau, Canisy en Fleury de Chaboulon.

Die terugkomst was het gevolg van den droevigen afloop der met zooveel moed begonnen veldtocht in België.

Toch is, ondanks het treurige resultaat, het plan van dien veldtocht, uit een strategisch oogpunt beschouwd, het geniaalste, dat Napoleon ooit gemaakt heeft.

Maar het ging hier als na den wapenstilstand van Pleiswitz. Ondanks de overmacht en de betere positie der Verbondenen wist Napoleon hen bij Dresden te verslaan. Ondanks het toetreden van Oostenrijk tot de coalitie tegen Frankrijk, zouden de Verbondene mogendheden zeker tot een smadelijken vrede gedwongen worden, ware het niet dat de generaals van Napoleon alles bedierven door hun grove fouten.

Thiers 1) zegt hiervan: »Il battit à Dresde les alliés réunis; mais les défaites de ses lieutenants dérangèrent ses desseins. Macdonald fut vaincu en Silésie; Ney près de Berlin; Vandamme à Kulm."

Houssaye 2) zegt van 1815: »Le plan initiale de la campagne de 1815 et même les mouvements qui en furent le développement étaient parmi les plus belles conceptions

1) Thiers, Le Consulat et l'Empire.

2) Houssaye, 1815. Waterloo,

stratégiques de Napoléon. Tout échoua par des fautes d'exécution, dont un grand nombre sont imputables à ses lieutenants."

Toch was het geen overdreven optimisme toen Napoleon tegen Caulaincourt zeide: »Enfin tout n'est pas perdu. Je n'ai plus d'armée, je n'ai que des fuyards. Mais je trouverai des hommes et des fusils. Tout peut se réparer." 1)

Daarvoor was alleen noodig dat Frankrijk Napoleon trouw bleef, want vereenigd, één met zijn Frankrijk was Napoleon voor geheel Europa onoverwinnelijk.

En daarvan was hij zeker. Was niet zijn verwonderlijke triomphtocht »à vol de l'aigle" van Cannes naar Parijs, toegejuigd door volk en leger daarvan het onomstootelijke bewijs?

En inderdaad, had Napoleon zich direct tot zijn volk kunnen wenden, dan waren alle opofferingen voor hem en voor het vaderland zonder morren gedragen, om daardoor den gehaten vreemdeling te weren. Zelfs zijn tegenstanders zouden daartoe gaarne onder zijne bevelen strijden, zeggende: »il ne s'agit plus de Bonaparte. Le sol est envahi, allons nous battre."

Daarom was de raad, die Davout Napoleon gaf zoo goed. Davout wist dat het Fransche volk zijn Keizer lief had, maar dat de Kamers hem vijandig gezind waren. Daarom zeide hij: »Rien n'est perdn, si Votre Majesté prend promptement des mesures énergiques. La plus urgente est de proroger les Chambres, car avec son hostilité passionnée la Chambre des représentants paralysera tous les dévouements." 2).

Ook in den Ministerraad herhaalde Davout deze meening. »En de pareils moments, il ne faut pas deux pouvoirs. Il n'en faut qu'un seul assez fort pour mettre en oeuvre tous les moyens de résistance et pour maîtriser les factions criminelles et les partis aveuglés dont les intrigues et les menées feraient obstacle á tout. Il faut sur l'heure proroger les chambres conformément au droit constitutionnel. C'est parfaitement légal."

1) Marchand, Mémoires manuscrits du comte Marchand, premier valet de chambre de l'Empereur, comm. par M. le Comte Fleury de Chaboulon.

2) Davout, Souvenirs manuscrits de Davout, (communiqués par le général duc d'Auerstäedt).

Napoleon volgde dit advies van Davout niet op, ondanks dat ook zijn broeder Lucien van de zelfde meening was.

Napoleon kon zich niet begrijpen dat de Kamers hem in deze omstandigheden zouden loslaten. »Me repousser quand je débarquai à Cannes, je l'aurais compris, maintenant je fais parti de ce que l'ennemi attaque, je fais donc parti de ce que la France doit défendre. En me livrant, elle se livre elle-même, elle se reconnait vaincue, elle encourage l'audace des vainqueurs. Ce n'est pas la liberté qui en dépose,. c'est la peur." 1).

Terwijl Napoleon op die wijze sprekende zijn Ministers weer moed en vertrouwen trachtte in te boezemen, waren de Kamers reeds bezig vijandig tegen hem op te treden.

De twee groote verraders van veel invloed waren daar, La Fayette en Fouché.

Fouché was van deze twee verraders zeer zeker de gemeenste. Laaghartiger en karakterloozer man dan Fouché bestond er zelfs in dien tijd niet in Frankrijk, als men Talleyrand uitzondert.

Talleyrand was zelfs brutaal genoeg tot Rovigo te zeggen, sprekende over den aanstaanden val Napoleon: »Il ne convient pas à tout le monde de rester dans une maison qui brûle, et de se laisser engloutir sous les ruïnes de cet édifice." 2).

Barras sprak niet onaardig over »intrigue perpétuelle de Talleyrand comme de Fouché."

Gedurende de Honderd Dagen heeft Fouché Napoleon voortdurend verraden. Hij zond berichten aan Wellington over den toestand van het leger, doch liet zijn eigen boodschappers aan de grenzen aanhouden. Hij ontving spionnen van Wellington vertelde aan Napoleon wat hij van hen hoorde, maar vertelde hen weer alles wat ze weten wilden, en liet ze daarna zoo mogelijk weer gevangen nemen. Zoo zorgde hij aan alle kanten gedekt te zijn voor alle mogelijke gebeurlijkheden.

1) Benjamin Constant, Mémoires sur les Cent Jours.

2) Mémoires de Rovigo.

Thiers zegt van hem: »Ancien membre des jacobins, instruit parfaitement de leur esprit et de leurs secrets, nullement attaché à leur cause, ne cherchant au milieu du naufrage des partis qu'à sauver sa fortune, Fouché était éminemment propre à espionner ses anciens amis." In die woorden is het karakter, of juister het karakterlooze van Fouché goed geteekend.

Doch ook het optreden van La Fayette in die Kamerzitting van 21 Juni 1815 is geen »veer op zijn hoed."

Vooreerst toch was zoo volkomen juist wat Siéyès tot Lanjuinais gezegd had. 1) »Napeléon a perdu une bataille, il a besoin de nous. Marchons avec lui, c'est le moyen de nous sauver. Le danger passé, s'il veut être despote, nous nous réunirons pour le pendre. Aujourd'hui sauvons le pour qu'il nous sauve."

Doch daar gaf La Fayette wat om. Hij haatte Napoleon en liet zich alleen leiden door dien haat. Daarom gebruikte hij al zijn invloed om hem ten val te brengen, al was dit dan ook ten koste van Frankrijk. Reden voor dien haat bestond er eigenlijk volstrekt niet. Integendeel, La Fayette, die reeds vijf jaar gevangene der Oostenrijkers was, dankte zijn vrijheid aan Napoleon, die bij den Vrede van Campo Formio, als een der Fransche eischen noemde, de invrijheidstelling van La Fayette.

La Fayette ontkende dit ook volstrekt niet. Hij schreef 2): zelf aan Napoleon: »Je vous dois plus que ma liberté et ma vie, puisque ma femme, mes filles, mes camarades de captivité vous reconnaissent aussi pour leur libérateur. J'espère n'avoir pas besoin de vous assurer que ma gratitude durera comme mon attachement autant que ma vie." Die dankbaarheid toonde hij op een zeer ondankbare wijze. Zijn optreden is de hoofdoorzaak van de tweede abdicatie van Napoleon geweest, zooals Napoleon ook zeer terecht te St. Helena geschreven heeft.

1) Ménéval, Souvenirs.
2) La Fayette, Mémoires,

Door Fouché wist hij dat er sprake van was de Kamers te verdagen. Daarom wilde hij Napoleon voor zijn, en liet door Lanjuinais de kamerzitting zoo vroeg mogelijk openen. Dadelijk na de opening stelde La Fayette een wetsontwerp voor waarvan artikel twee luidde: »La Chambre se déclare en permanance. Toute tentative pour la dissoudre est un crime de haute trahison; quiconque se rendrait coupable de cette tentative sera traître à la patrie et jugé comme tel."

Dit stelde de man voor, die omtrent de 18 Brumaire in 1808 aan Napelen schreef: »Le 18 Brumaire sauva la France." 1).

Deze wetsvoorstellen werden door de Kamers aangenomen en daardoor werd abdicatie noodzakelijk.

Wel kon Napoleon ondanks die onwettige wetsontwerpen de Kamers ontbinden want hij had er de macht en het recht toe, maar dat wilde hij niet. Het natuurlijke gevolg van abdicatie moest voor Frankrijk zijn onderwerping aan den buitenlandschen vijand, en aanvaarding van Louis l'Inévitable als Koning.

La Fayette was dom genoeg om te denken dat het verbondene Europa de voortrukkende legers een »halt" toe zouden roepen, op het bericht van die, door hem verkregen addicatie.

Even bedrogen zou hij zich zien, als de Franschen later in 1870 toen zij zich dezelfde illusie maakten.

Ja, Europa voerde oorlog tegen Napoleon, maar waarom? Omdat hij de eminentste man van Frankrijk was, dien men verderven wilde om Frankrijk machteloos te maken. Met dat doel voor oogen, Frankrijk terug te brengen tot een mogendheid van den tweeden rang, dacht niemand in Europa aan vrede sluiten met Frankrijk na de abdicatie, behalve La Fayette.

Ja, abdicatie was noodzakelijk geworden; dat zegt ook Montégut 2), maar niet omdat er geen andere redding meer mogeijk was.

Lucien wees er zeer terecht op, dat een tweede 18 Brumaire

1) La Fayette, Mémoires.

2) Montégut, Le Maréchal Davout, son caractère et son génie.

nog volstrekt niet onmogelijk was. Het volk vroeg daartoe wapens, en de soldaten waren voor hun afgod tot alles bereid. Het eenige, maar helaas onoverkomelijke bezwaar was de zielegrootheid van Napoleon in deze dagen. Napoleon antwoordde Lucien: »En Brumaire nous avons pu tirer l'épée pour le bien de la France. Pour le bien de la France, nous devons aujourd'hui jeter cette épée loin de nous. Je tenterai tout pour la France, je ne veux rien tenter pour moi." 1)

In de zoo uiterst treurige dagen die nu volgen tot aan het oogenblik dat Napoleon zich aan boord van de *Bellerophon* begeeft is het voortdurend die gedachte, die al zijn handelingen inspireert.

Tot op het oogenblik dat hij de Fransche kust verliet om zich naar het Engelsche schip te begeven, behield hij de macht de omstandigheden te wijzigen, naar zijn zin, en weder generaal van zijn leger te worden. Dat hij nooit toegaf aan dezen wensch van zijn leger, die natuurlijk bij hemzelf ook bestond, werd alleen veroorzaakt door de gedachte: alles voor Frankrijk, niets voor mijzelf.

Dat Napoleon zeer goed wist, dat hij de macht daartoe nog had, bleek ook uit hetgeen hij tot Benjamin Constant zeide: »Si je veux, dans une heure, la Chambre rebelle n'existera plus. Mais la vie d'un homme ne vaut pas ce prix. Je ne veux pas être le roi de la Jacquerie. Je ne suis pas revenu de l'île d'Elbe pour que Paris soit inondé de sang." 2)

Terwijl Napoleon reeds besloten had zich voor het welzijn van Frankrijk op te offeren, oordeelden de Kamers en vooral La Fayette, dat ze te lang moesten wachten op het besluit der abdicatie. La Fayette had toen zelfs de onbeschoftheid (zachter woord is er niet voor zulk een handelwijze) Lucien toe te voegen: »Dites à votre frère de nous envoyer son abdication; si non nous lui enverrons sa déchéance."

Het waardige antwoord van Lucien was: »Et moi, je vous enverrai La Bédoyère avec un bataillon de la garde." 3)

1) Lucien Bonaparte, La vérité sur les Cent Jours.
2) Benjamin Constant, Mémoires sur les Cent Jours.
3) Lucien Bonaparte et sa famille.

Maar, helaas, Napoleon wilde dit niet, en Lucien dorst niet tegen diens uitdrukkelijken wil zulk een bevel geven.

Integendeel gaf Napoleon toe aan de eischen der Kamers en dicteerde de acte van abdicatie, die eindigde met de woorden: »Je proclame mon fils, sous le nom de Napoleon II, empereur des Français," zonder zich echter voor zijn zoon te dien opzichte de minste illusies te maken.

Reeds toen had Napoleon plan naar Engeland te gaan om de gastvrijheid van het Engelsche volk in te roepen. Onbegrijpelijk is het zeker dat Napoleon »le perfide Albion" aanzag voor iemand, die te vertrouwen was. Hortense, Bassano en Flahaut geloofden niet bijzonder aan Engelsche trouw en eer en wisten daarom Napoleon te bewegen van dit plan af te zien, waarop hij besloot zich naar de Vereenigde Staten te begeven. Hij vroeg daarom den Minister van Marine Décrès de beschikking over de te Rochefort aanwezige fregatten. Décrès wilde die beschikking niet geven zonder nadere goedkeuring van de Regeering. En Fouché gaf die toestemming zoo gauw maar niet, wellicht toch zouden de vijanden concessies doen als men Napoleon voor hen gevangen hield. In elk geval was hij een zoo kostbaar gijzelaar, dat men niet noodig vond haast te maken om die te laten gaan.

Evenmin wilde Fouché echter dat Napoleon te Parijs bleef, daar hij wist dat het Napoleon daar maar één woord behoefde te kosten om zich weder aan het hoofd van het leger te stellen.

Napoleon dacht hier niet meer aan en besloot 25 Juni naar Malmaison van Hortense te gaan.

Voor zijn vertrek sprak hij nog met Carnot, die er ook tegen was dat Napoleon naar Engeland zou gaan. »N'allez pas en Angleterre. Vous y avez excité trop de haine, vous seriez insulté par les boxeurs. N'hésitez pas à passer en Amérique." 1)

Fouché was met het vertrek van Napoleon naar Malmaison maar half tevreden. Malmaison was hem te dicht bij Parijs. Daarom deed hij generaal Beker benoemen om Napolen daar

1) Mémoires sur Carnot.

te bewaken, of zooals hij het noemde, voor diens veiligheid te zorgen. Beker werd daarvoor uitgekozen, omdat die een generaal was, die zich min of meer over Napoleon te beklagen had. De instructies van Beker bevatten niet dat hij gevangenbewaarder was, maar dat was de ongeschreven bedoeling. Zijn instructie luidde: »L'honneur de la France commande de veiller à la conservation de l'empereur Napoléon. L'intérêt de la patrie exige qu'on empêche les malveillants de se servir de son nom pour exciter des troubles." 1)

Te Malmaison was Napoleon vergezeld door Gourgaud, Montholon, Bertrand, de Las Cases, de Résigny, Planat en Saint Yon. Ook generaal Beker kwam daar, doch werd door Napoleon zeer koel ontvangen, daar hij onmiddellijk begreep, dat niet bescherming, maar bewaking het doel van diens zending was. Toen echter Beker zeide: »Sire, c'est uniquement pour vous protéger que j'ai accepté cette mission. Si elle ne devait pas obtenir l'assentissement et l'entière approbation de votre Majesté, je me retirerais à l'instant même," 1) werd Napoleon zachter gestemd.

Napoleon vroeg nu voor de derde maal om de fregatten te Rochefort om te vertrekken. Fouché vroeg daarop aan Wellington om een vrijgeleide voor Napoleon. Dit vroeg Fouché met de bedoeling om tijd te winnen, en tevens om de Engelschen in kennis te stellen met de plannen van Napoleon. Dat het gevraagde vrijgeleide door de Engelschen geweigerd zou worden wist Fouché vooruit.

Daar Fouché Napoleon verwijderen wilde uit de gevaarlijke omgeving van Parijs, deed hij nu de Regeering het besluit nemen dat Napoleon door generaal Beker naar Rochefort geleid zou worden, en dat daar de gevraagde fregatten ter zijner beschikking zouden zijn, doch dat: »Les frégates ne quitteront point la rade avant que les sauf-conduits demandés ne soient arrivés."

Indien Napoleon op die voorwaarden naar Rochefort ging, dan bleef hij de gevangene van Fouché, steeds te zijner be-

1) Beker, Rélations de ma mission auprès de Napoléon,

schikking, maar op een veiligen afstand van Parijs. Maar Napoleon begreep de bedoeling en antwoordde Beker: »Je désire ne pas me rendre à Rochefort, à moins que je ne sois sûr d'en partir à l'instant même." 1)

Den volgenden dag echter zeide Fouché tot Rovigo 2) dat Décrès heden nog bevel zou krijgen die beperkende bepalingen in te trekken.

Inderdaad kwam Décrès zelf te Malmaison om dit aan Napoleon mede te deelen, doch reeds enkele uren na zijn vertrek kwam er een bericht van hem, dat opnieuw besloten was de frégatten te doen wachten op het gevraagde vrijgeleide. Die laatste verandering werd veroorzaakt door een bericht van La Fayette dat de mogendheden Frankrijk vrij zouden laten in de keus van een gouvernement, mits men zekerheid had, dat Napoleon nooit meer terug zou kunnen komen. Toen dat bericht van La Fayette voorgelezen was door Bignon, zeide Fouché: »Le plus pressé est d'empêcher le départ de Napoléon." Dadelijk daarop werd aan Décrès bevel gegeven de fregatten niet te laten vertrekken zonder vrijgeleide, dat is dus zonder goedkeuring van de mogendheden.

Napoleon zond toen generaal Flahaut om nogmaals te vragen die bepaling te doen vervallen. Davout durfde toen Flahaut toe te voegen: »Général, retournez auprès de l'empereur, et dites-lui qu'il parte. Qu'il parte sur-le-champ! Sans quoi, nous serons obligés de le faire arrêter. Je l'arrêterai moi-même." Prachtig en edel was het antwoord van Flahaut. »Monsieur le maréchal, il n'y a que celui qui donne un pareil message, qui soit capable de la porter. Quant à moi, je ne m'en charge pas. Et si pour vous désobéir, il faut donner sa démission, je vous donne la mienne." 3)

Eindelijk toch kwam de gevraagde toestemming. In den nacht van 29 Juni kwamen Boulay en Décrès Napoleon mededeelen, dat de fregatten onmiddellijk mochten vertrekken en ook dat de Pruisen reeds zoo nabij waren dat een aanval van

1) Béker, Rélations de ma mission auprès de Napoléon.
2) Mémoires de Rovigo.
3) Villemain, Souvenirs. en: Davout, Souvenirs manuscrits.

hen op Malmaison niet meer onwaarschijnlijk was. Inderdaad hád Bulow aan majoor Colomb te Bourget bevel gegeven Malmaison te nemen, om Napoleon in hun macht te krijgen.

Napoleon, die te Malmaison ook afscheid genomen had van Gravin Walewska, die daarvoor van Parijs gekomen was, besloot nu den volgenden dag te vertrekken.

Dien dag echter kwam Lavalette te Malmaison, en van dien vernam Napoleon hoe de toestand te Parijs was en ook hoe de positie der vijandelijke legers. Hij hoorde hoe de Pruisen naderden langs de wegen van Senlis en Soissons, en hoe nergens nog een Engelsch soldaat te zien was. Gedurende dat gesprek kwam een detachement soldaten voorbij Malmaison op weg naar Saint Germain, natuurlijk luidde uitroepende: »Vive l'Empereur." Napoleon staat onmiddellijk op, gaat naar zijn kamer en komt na eenige oogenblikken gekleed in zijn uniform terug, waarop hij generaal Beker bij zich laat komen. Hem wijst hij op de groote voordeelen die nu nog voor Frankrijk te behalen zijn, door nu een aanval op de Pruisen te doen.

Blücher, de man van wien Lord Wolseley 1) zoo terecht zegt: »ignorant de la science de la guerre avec une audace irréfléchie," was den Engelschen door zijn snelle vervolging van de Franschen ver vooruit, en bood nu zonder het zelf te bemerken Napoleon de gelegenheid Waterloo door een nieuw Jena goed te maken. Al zag Blücher dit niet in, Napoleon begreep het zooveel te beter. Vreeselijk vond hij het die schitterende gelegenheid voor zijn Frankrijk ongebruikt te laten voorbijgaan. Hij vertelt dit alles aan Beker en verzocht hem naar Parijs te gaan om daar zijn voorstel toe te lichten. »Je vous charge d'aller dire à la Commission de gouvernement que je demande le commandement, non comme empereur, mais comme un général dont le nom et la réputation peuvent encore exercer une grande influence sur le sort de la nation. Je promets foi de soldat, de citoyen et de Français de partir

1) Lord Wolseley, Le déclin et la chute de Napoléon.

pour l'Amérique afin d'y accomplir ma destinée le jour même où j'aurais repoussé l'ennemi." 1)

Natuurlijk weigerde Fouché dit aanbod. Wat stelde hii belang in het verslaan der Pruisen; immers niets. Die stonden zijn fortuin niet in den weg. Napoleon wel. Het eenige antwoord dat hij over had voor het vaderlandslievende aanbod van Napoleon was: »Est-ce-qu'il se moque-de nous?"

Carnot, Caulaincourt, Quinette en Grenier, die bij dit onderhoud aanwezig waren zeiden geen woord, hoewel zij toch als Franschen een dergelijke overwinning gaarne zien zouden, de invloed van Fouché was bij hen echter zoo overwegend dat zij zelfs niet dorsten tegen te spreken. Beker, die op zijn verzoek een geschreven weigering mede kreeg, deelde Napoleon daarop het resultaat van zijn zending mede. Napoleon antwoordde toen alleen: »Bien, alors je n'ai plus que partir."

Napoleon begreep zeer goed wat de reden dezer weigering was. Niet dat Fouché geen vertrouwen had in een mogelijke overwinning op de Pruisen, maar hij was bang voor Napoleon, bang dat hij wellicht in staat zou blijken weder zegevierend aan het hoofd der regeering te komen, en dan zou het Fransche volk Napoleon niet, hem gaarne laten gaan, en dat wilde Fouché niet. Napoleon zeide nog aan Hortense, die van de zending van Beker wist: »Ils ont encore peur de moi! Je voulais faire un dernier effort pour le salut de la France. Ils ne l'ont point voulu".

Het kleine garnizoen van Malmaison bestond uit drie honderd grenadiers van de Oude Garde en een kleine afdeeling garde-dragonders. Dat was de troepenmacht, die Beker tot zijn beschikking had, om »exercer la plus active surveillance soit pour que Sa Majesté ne puisse sortir de la Malmaison, soit pour prévenir tout tentative pour sa personne," zooals het uitdrukkelijke bevel van Davout luidde.

Davout en Fouché moeten wel verblind geweest zijn om een oogenblik te denken, dat Fransche soldaten Napoleon

1) Beker, Rélations de ma mission auprès de Napoléon.

zouden verhinderen te gaan waar hij het verkoos. En zoo zij dat niet wisten, Napoleon wist het zooveel te beter. »Je n'aurais qu'un signe à faire et la troupe qui me garde arrêterait Beker et me servirait d'escorte pour passer où je voudrais." 1)

Maar Napoleon, die in het belang van Frankrijk menschenlevens van geen waarde achtte, wilde niet voor zijn belang iets doen, iemand opofferen, nu Frankrijk weigerde door hem gered te worden.

Hoe jammer dat Napoleon Frankrijk niet redde ondanks haar zelf, of juister ondanks Fouché.

Den 29en Juni vertrok Napoleon van Malmaison en kwam den zelfden dag op het kasteel te Rambouillet aan, waar hij tot den volgenden ochtend bleef.

Te Saint-Maixent weigerde de maire eerst de rijtuigen verder te laten gaan omdat de paspoorten naar zijne meening niet in orde waren, doch het gelukte Beker dien tegenstand te overwinnen. Den avond van den eersten Juli kwam Napoleon te Niort aan.

Van uit Poitiers had Napoleon een koerier naar Rochefort gezonden om te vragen of de fregatten gereed waren. Te Niort ontving hij antwoord van den prefect Bonnefoux. Deze schreef: »La rade est étroitement bloquée par une escadre anglaise. Les forces qui nous bloquent ne laissent aucun espoir de réussir dans le projet de faire sortir nos bâtiments."

Dat door Bonnefoux, zoo geducht genoemde eskader bestond uit één schip, de Bellerophon en een of twee kleinere schuitjes.

De bevolking van Niort ontving Napoleon met de grootste vreugde en blijken van liefde. Die ontvangst en de brief van Bonnefoux bracht Napoleon er toe nogmaals door Beker aan de Regeering aan te bieden, »d'employer l'empereur comme général." Doch daar dacht de regeering, dat is Fouché, niet aan.

Te Niort ontmoette Napoleon, Lallemand, Gourgaud en Jozeph. Lallemand stelde hem hier voor zich te plaatsen aan het hoofd van het te Niort aanwezige tweede regiment huzaren,

1) Méneval, Souvenirs.

en daarmede te gaan, hetzij naar Parijs, hetzij naar het leger van Generaal Lamarque.

Weder weigerde Napoleon, en ging den volgenden dag toegejuigd door de huzaren verder op weg naar Rochefort. Overal op zijn geheele tocht werd hij door de bevolking met de meeste liefde en met toejuichingen en het »Vive l'empereur" ontvangen, zoodat zijn tocht meer op een triomphtocht, dan op een reis naar ballingschap en gevangenis geleek. Daarom zeide Napoleon tot Beker: „Vous voyez, les populations me savent gré du bien que j'ai fait. Partout où je passe je reçois les témoignages de leur reconnaissance."

Te Rochefort waar Napoleon 3 Juli s'ochtends aankwam, was men al eenige dagen op zijn komst voorbereid. De fregatten lagen gereed, doch hoe? De kapiteins, Ponée en Philibert hadden de instructie: »Les frégates doivent appareiller dans les vingt-quatre heures si les croisières ennemies ne s'opposent pas au départ." Dit wil dus zeggen dat ze niet mogen vertrekken, want de kleinste Engelsche kruiser zou zich tegen hun vertrek verzetten. Buitendien had Décrès nog aan Bonnefoux geschreven: »Les frégates appareilleront si la situation des croisières ennemies permet de le faire sans compromettre les frégates."

Te Rochefort belegde Napoleon krijgsraad over de vraag of ontsnapping aan de Engelsche kruisers, één in getal, mogelijk was, of niet. Het oordeel van de aanwezigen, waarbij behalve Bonnefoux, ook de vice-admiraal Martin zich bevond, luidde dat dit onmogelijk was.

Martin gaf echter den raad, dat Napoleon zich naar Royan zou begeven en dan van uit de Gironde ontsnappen met de corvet la Bayadère onder bevel van kapitein Baudin, waarvan hij zeide: »C'est le seul homme capable de conduire l'empereur sain et sauf en Amérique."

Baudin, aan wien gevraagd werd of hij daartoe bereid was antwoordde den volgenden dag dat hij het zeer gaarne doen zou, en volkomen zeker was van welslagen.

Napoleon zou zich dan aan boord begeven van het buitengewoon snelvarende Amerikaansche schip »Pike". Baudin zou

hem dan eskorteeren met de corvetten la Bayadère en l'Infatigable. »En cas de rencontre je me dévouerai avec la Bayadère et l'Infatigable pour barrer le passage à l'ennemi. Quelque supérieur qu'il puisse être, je suis sûr de l'arrêter." Zoo schreef Baudin aan Bonnefoux.

Had Napoleon maar dadelijk van dit aanbod gebruik gemaakt. Maar hij wachtte, wachtte op alles, op verandering van den wind, op het gevraagde vrijgeleide van Engeland, op een verandering in de volksstemming ten zijnen gunste. En te meer wachtte hij, en oordeelde hij dat wachten geen kwaad kon omdat hij immers toch altijd nog ten slotte een beroep kon doen op de gastvrijheid van Engeland.

Wel haatte hij de Engelschen, zooals hij ook nog toonde bij Genappe, waar hij de kanonniers op een toon van haat toeriep: »Tirez, tirez, ce sont des Anglais." 1)

Maar toch geloofde hij aan de trouw en rechtschapenheid van het Engelsche volk.

Zoo zeide hij nog te Malmaison tot Montholon: 2) »Si j'avais été l'homme du choix des Anglais, comme je l'étais du choix des Français, j'aurais pu perdre dix batailles de Waterloo sans perdre une seule voix dans les Chambres."

Napoleon wachtte dus. Zijn omgeving begreep wat het einde zou zijn, dat Napoleon niet zooals Baudin schreef, dat hij wenschte, »quitterait la France pour aller vivre honoré dans un pays libre, mais pour mourir prisonnier de ses ennemis."

Daarom bood luitenant Besson hem een Deensch scheepje aan. Een scheepje van 50 ton, dat aan zijn schoonvader toebehoorde. Dat zou bevracht worden met brandewijn en Napoleon zou, zoo de Engelschen het schip aanhielden, zich verschuilen in een okshoofd, doch zooals te begrijpen is, had Napoleon hierin niet veel zin.

De bevolklng van Rochefort ontving hem ook met de meeste liefde, ja, zooals de graaf van Artois verontwaardigd schreef, »als een God".

---

1) Pontécoulant, Souvenirs d'un ex-officier.

2) Montholon, Carnet historique et littéraire, 1808.

Hier te Rochefort zou Napoleon weder zien hoezeer het volk hem lief had en hoe ieder zijn leven wagen wilde om hem te redden, en hem daardoor voor Frankrijk te behouden.

Te Parijs zeide Napoleon toen hij het »Vive l'empereur" en het beteekenisvolle »Aux armes" hoorde, tot Benjamin Constant: »Vous les voyez! ce n'est pas eux que jai comblés d'honneur et gorgés d'argent. Que me doivent-ils? Je les ai trouvés, je les ai laissés pauvres." 1)

Hier was het evenzoo.

Fouché en Davout, die groot en rijk geworden waren door Napoleon, vreesden niets zoozeer als zijn terugkeer te Parijs.

Toen zij hem nog te Niort aanwezig dachten omringd door het daar aanwezige regiment huzaren, vreesden zij zijn terugkomst, en vervielen daardoor plotseling alle bezwaren tegen zijn onmiddellijke inscheping, en kreeg Beker den order: »Faites qu'il arrive sans délai à Rochefort et faites le embarquer aussitôt."

Inschepen dat mocht, maar vertrekken niet. Ingescheept was hij een gevangene dien men naar welgevallen aan den vijand kon uitleveren. Daarom ook was hem verboden zich aan boord van een der Engelsche schepen te begeven. Gaf Napoleon zich toch vrijwillig aan de Engelschen gevangen, dan miste men het voordeel zulk een kostbaren gijzelaar te bezitten en er zaken mede te kunnen doen.

Na het ontvangen van die bevelen wist Beker Napoleon te bewegen zich naar het »île d'Aix" te begeven.

Het afscheid van het volk te Rochefort en te Fouras van hun Keizer was hartroerend. Het was één »Vive l'empereur" zonder ophouden.

In plaats van naar het »île d'Aix" te gaan, begaf Napoleon zich eerst aan boord van 'de *Saale*, en daarvan eerst den volgenden ochtend naar het »île d'Aix". Hier werd hij door het volk en door de aanwezige militairen weder ontvangen met »Vive l'empereur", en ook met »A l'armée de la Loire".

Nu ook kreeg Napoleon toestemming zich in te schepen

1) Benjamin Constant, Mémoires sur les Cent Jours.

op een ander schip behalve de beide fregatten en ook om zich aan boord van de *Bellerophon* te begeven.

Nauwelijks had hij die toestemming ontvangen of Napoleon zond Rovigo en Las Cases aan boord der *Bellerophon*, waar zij ontvangen werden door den kapitein Maitland.

Maitland dorst toen te zeggen: »Pourquoi ne pas demander un asile en Angleterre?" 1) terwijl hij door zijn instructies en brieven van Horham wist dat Napoleon eenvoudig gevangen genomen moest worden zonder dat er eenige sprake kon zijn van een verblijf in Engeland.

Nauwelijks hadden de bemanningen der *Saale* en *Medusa* gehoord van dit plan van Napoleon of zij toonden dat hunne liefde voor Napoleon niet uitgedoofd was door diens tegenspoeden.

Ponée, de kapitein der *Medusa*, deed daarop Montholon het voorstel, dat hij de *Bellerophon* aan zou vallen, waardoor de *Saale* met Napoleon aan boord ongehinderd kon vertrekken.

Napoleon, hoewel zeer getroffen door dit zelfopofferende voorstel van Ponée en diens bemanning, wilde niet gered worden ten koste van het leven van zooveel dappere mannen, waar die opoffering zonder eenig nut voor Frankrijk zou zijn. Alsof het feit dat Napoleon vrij in Amerika leefde voor Frankrijk niet meer waard zou zijn dan het bezit van een fregat met wapenen en bemanning.

Maar buitendien weigerde Philibert, kapitein der *Saale* en bevelhebber van dit kleine Fransche eskader, zijn toestemming, niettegenstaande hij eerst er zich zeer mede ingenomen getoond had. Ponée was woedend en terecht bejammerde hij het dat Napoleon niet aan boord der *Medusa* was gekomen in plaats van aan boord der *Saale*.

»Quel malheur, que l'empereur ne soit pas venu ici plutôt que sur le Saale; Je l'aurais passé malgré la crossière. Je voulais le sauver ou mourir. Il ne connait pas les Anglais. En quelles mains va-t-il se mettre! Pauvre Napoléon, tu es perdu!" 2)

1) Mémoires de Rovigo.

2) Mémoires manuscrits de Marchand.

Napoleon verliet nu de *Saale* en begaf zich weder naar het île d'Aix. Generaal Lallemand werd nu nogmaals naar Baudin gezonden om te vragen of die nog steeds zijn woord gestand wilde doen. Baudin had maar één woord en bleef dus wachten op Napoleon en stond ook nu nog voor den goeden uitslag in. Maar nu waren het Bonnefoux en Beker, die zich verzetten tegen de reis naar Royan uit vrees dat Napoleon zich wellicht op die wijze nog naar het Loire-leger zou begeven en zij daarvoor dan verantwoordelijk zouden zijn.

Daarop deden eenige jonge officieren, Genty, Peltier, Salis, Doret, Chateauneuf en Montcousu het voorstel met twee snelzeilende, twee mastscheepjes, zoogenaamde sardijnenschuiten, langs de kust te zeilen, en zoo met Napoleon aan boord voorbij de Bellerophon te komen, daarna de volle zee in te varen om daar het eerste het beste koopvaardijschip aan te klampen en dat te dwingen Napoleon naar Amerika te brengen.

Ook dit heldhaftige voorstel nam Napoleon niet aan, hoezeer hij het ook waardeerde.

Evenzoo weigerde hij het voorstel van Joseph om zich in zijn plaats op de Bellerophon gevangen te geven, waardoor Napoleon natuurlijk gelegenheid had om te ontsnappen.

Joseph zelf ging daarop 13 Juli naar Royan en ging vandaar met een koopvaardijschip ongehinderd naar Amerika. Hoe jammer dat Napoleon niet met hem mede gegaan was.

Maar Napoleon had zijn besluit reeds genomen. Hij vroeg wel nog naar het oordeel over zijn plan aan Rovigo, Las Cases, Gourgaud en Montholon, maar deed dit meer om hen in zijn besluit te kennen, als wel omdat hij nog eenigszins weifelde wat te doen. Gourgaud en Las Cases vonden het plan zich te beroepen op de Engelsche gastvrijheid nog zoo slecht niet, maar Montholon, en de ook aanwezige generaal Lallemand waren er sterk tegen, daar zij de Engelschen niet vertrouwden. Lallemand stelde nog voor te ontvluchten met het Deensche schip of met de Bayadère. Maar nog beter vond hij met de aanwezige marine- en linie-soldaten van Rochefort naar het Loire-leger te gaan. Onderweg kon men zich dan vereenigen met het regiment huzaren te Niort, op

wie men rekenen kon zooals trouwens op het geheele leger. »Tous les soldats étaient disposés a combattre pour l'empereur jusqu'à la mort." Maar Napoleon wilde het niet. »S'il s'agissait de l'empire, je pourrais tenter un second retour de l'île d'Elbe. Mais je ne veux pas être la cause d'un seul coup de canon pour mon intérêt personnel." 1)

Daarop deelde hij mede dat men zich den volgenden dag zou inschepen. Aan Gourgaud gaf hij daarop den door hem geschreven brief aan den Prins-Regent. »Altesse Royale, en butte aux factions qui divisent mon pays et à l'inimitié des plus grandes puissances de l'Europe, j'ai termine ma carrière politique, et je viens comme Thémistocle m'asseoir au foyer du peuple britannique. Je me mets sous la protection de ses lois, que je réclame de Votre Altesse Royale, comme du plus puissant, du plus constant et du plus généreux de mes ennemis."

Onder den naam van kolonel Muiron wenschte hij in Engeland te leven.

Nog voor Napoleon aan boord der Bellerophon was, kwamen er nieuwe instructies van Parijs om Napoleon gevangen te nemen en eventueel uit te leveren aan de Engelsche kruisers. Bonnefoux verhinderde het vertrek van Napoleon echter niet waardoor hij ten minste het voordeel behield van als vrij man vrijwillig aan boord van het Engelsche schip te komen in plaats van als gevangene uitgeleverd te worden. Wellicht ook ware dit laatste niet eens gebeurd en had Lodewijk hem evenals Ney en La Bédoyère doen fusileeren »pour avoir bien mérité de la patrie."

Zoo vertrok Napoleon 15 Juli met de Epervier naar de Bellerophon. De kapitein van de Epervier Jourdan de la Passardière vernam nog op het allerlaatste oogenblik van den luitenant Borgnis—Desbordes dat men de afvaart verhaasten moest, daar het anders wel eens gebeuren kon dat men Napoleon nog gevangen nam.

Jourdan de la Passardière gaf het fiere antwoord: »Pas sur l'Epervier! ou du moins tant que je serai vivant."

---

1) Mémoires de Rovigo.

Napoleon weigerde het geleide van generaal Beker aan boord van de Epervier. Hij zeide: »Non général Beker. Retournez à l'île d'Aix. Il ne faut pas qu'on puisse dire que la France m'a livré aux Anglais."

Zoo dacht hij zelfs in dit oogenblik aan de eer van Frankrijk, van zijn Frankrijk, dat zich als een eerlooze gedroeg, èn tegenover hem, èn tegenover zich zelf.

De Moniteur van 9 Juli erkende dit zelf, natuurlijk zonder dit te willen, door te schrijven: »Les étrangers témoins de ce beau spectacle (Fransche feesten wegens de inneming van Parijs) ont reconnu le caractère français sous ses traits véritables."

Men weet hoe Engeland het beroep op zijn eer en gastvrijheid beantwoordde.

St. Helena als gevangenis, met een beul als Hudson Lowe als cipier.

De woorden van Goethe:

> Greift nur hinein in's volle Menschenleben!
> Und wo ihr's packt, da ist's interessant.

zijn zeker op geen enkel menschenleven meer van toepassing, dan op dat van Napoleon.

Zijn jeugd, zijn eerste optreden bij het beleg van Toulon, zijn bedwingen van het oproer te Parijs op 13 Vendémiaire, zijn veldtochten in Italië, in Egypte, kortom zijn geheele leven is even interessant.

Maar nog interessanter is, dat men in zijn geheele leven niet één vlek kan vinden, dat in al zijn handelingen het aangenomen vaderland, Frankrijk, alles voor hem was.

Waarom zien wij hem uit Egypte terugkeeren? Alleen omdat hij uit de berichten over den slechten toestand van Frankrijk, die Sidney-Smith hem uit leedvermaak in handen speelde, zag dat Frankrijk behoefte aan hem had. En die terugkomst was een zeer gewaagd stuk voor hem. In Egypte aan het hoofd van zijn overwinnend leger, had hij een schitterende positie. Die schitterende positie waagde hij, hij wist hoe groot de gevaren waren door de Engelsche kruisers

gevangen genomen te worden. Maar hij aarzelde niet. Waar Frankrijk hulp behoefde, was zijn vrijheid bijzaak en hij ging.

Waarom zien wij hem in 1813 en 1814 niet vrede sluiten met Europa? Omdat hij niet in de eerste plaats denkt aan zijn dynastie, maar aan zijn land. In die jaren is hij niet de Keizer, maar de generaal, die strijdt om voor zijn land een eervolle vrede te verwerven.

Waarom abdiceerde hij in 1814? Omdat hij na het verraad van Marmont den strijd niet vol kon houden zonder die tevens te doen ontaarden in een burgeroorlog. En wederom ging het belang van Frankrijk voor boven het eigenbelang.

Maar nergens zien wij die edele karaktertrek meer op den voorgrond treden als na den slag van Waterloo. Gedurende zijn verblijf te Parijs, te Malmaison, te Rambouillet, te Niort, te Rochefort, ja zelfs nog te île d'Aix heeft hij het in zijn macht door zijn leger voor zich zelf gunstige voorwaarden te bedingen, ook al zou hij er niet in slagen de Verbondenen uit Frankrijk te verjagen. Maar geen oogenblik denkt hij daaraan. Geen kanonschot voor mijn persoonlijke belangen is zijn leus en daarnaar handelt hij.

Ook later op St. Helena zien wij hem even edel handelen èn tegenover Frankrijk, dat hem verried, èn tegenover Maria-Louise, die den grootsten man zijner eeuw kon vergeten voor een Neipperg. Gedurende de lange jaren dat hij daar door Engeland gemarteld is, is er geen klacht, geen enkel woord over zijn lippen gekomen tegen zijn ontrouwe gade, en tegen zijn ontrouw land. Integendeel sprak hij tot zijn laatste oogenblik met de meeste liefde over zijn »lieve Maria Louise" en was zijn laatste wensch te rusten »au milieu de ce peuple français, que j'ai tant aimé."

OVER HEDENDAAGSCHE OPVOERING VAN MIDDELEEUWSCHE DRAMA'S

DOOR

DR. P. H. VAN MOERKERKEN JR.

..»die Wissenschaft unter der Optik des Künstlers zu sehen, die Kunst aber unter der des Lebens"...
FR. NIETZSCHE.

De vertooning van het middeleeuwsche Nederlandsche spel van *Esmoreit* voor de leden van het onlangs gehouden 5de Philologen-congres te Amsterdam, zal ook hen, die in de opvoeringen van oude drama's een meer dan alledaagsch en philologisch belang stellen, weer het een en ander te denken hebben gegeven over de waarde zulker archeologische festijnen voor de kunst van onzen eigen tijd.

Immers wij mogen niet onderstellen dat deze opvoering slechts ter aangename avondlijke tijdpasseering moest strekken, dat zij niet tevens de ernstige bedoeling had, om een kunstwerk uit de nalatenschap onzer vaderen in een waardiglijk-opluisterende omgeving te doen zien.

Overtuigd dus van den ernst, die de belangelooze leiders dezer feestelijkheid heeft gedreven, vraagt de eveneens ernstige toeschouwer zich allereerst af, waartoe de opvoering van een middeleeuwsch drama, al heeft daarin op 't slot ook een executie plaats, door Beethoven's onbetamelijk gespeelde Egmont-ouverture moest worden ingeleid. Was dit niet het gedachteloos volgen eener door slechts weinigen begrepen en gewaardeerde schouwburg-traditie, die in dit geval allerminst eenigen zin had, en welke men van mannen met nauwgezette en wetenschappelijke bedoelingen hier niet zou hebben ver-

wacht? Wat was eenvoudiger, daar ons geen inleidende muziek bij dit of eenig ander middeleeuwsch drama overgeleverd is, dan onmiddellijk met den proloog te beginnen.

Het moderne tooneelscherm ging op en men aanschouwde de afbeelding en voorstelling van een zoogenaamd oud-Amsterdamsch stadstafereel: op den voorgrond van het pleintje, dat achterwaarts door een burgwal was afgesloten, de twee symmetrische helften eener schare jeugdige toeschouwers; op het middenplan, tusschen kerk en kroeg, de stellage van reizende tooneelspelers, zelven staande voor een achterdoek, waarop een paleis, een gevangenis-venster en de koepels eener oostersche stad waren geschilderd.

De bedoeling van dit alles was dus duidelijk: den bezoekers van het moderne theater-gebouw te doen zien, op welke wijze in vroeger tijden een abel spel onder open hemel werd opgevoerd; — wij zagen de vertooning van een vertooning, een poging tot archeologische reconstructie, het middeleeuwsch drama als een belangwekkende antiquiteit aan het publiek tentoongesteld, maar daarmede tevens geplaatst buiten onzen eigen tijd en de waarde ervan voor ons hedendaagsch, juister nog: voor een mogelijk-toekomstig tooneel miskend.

Indien wij nu vooreerst het ons aangebodene beschouwen en deszelfs waarde als curioziteit, als reproductie van een stuk voorvaderlijk leven, nader trachten te bepalen, dan komt al dra de vraag, of de geleerde leiders dezer vertooning wel zoo zeker waren van hun zaak, of zij wel de noodige gegevens hadden om een dergelijke hoogst-moeilijke kunsthistorische reconstructie te ondernemen, en of dus al wat zij te zien gaven niet vrijwel onwetenschappelijk knutselwerk was, even onwaar als de moderne orchestratie der oude liederen, die de philologen dienzelfden feestavond te hooren hebben gekregen.

Wij zien in de laatste jaren vaak, hoe onder de bekwame leiding van een man, die geleerdheid aan groote kunstenaarsgaven paart, oude monumenten onzer architectuur in hun jeugdige schoonheid komen te pralen; maar wanneer aldus, om een enkel voorbeeld slechts uit de tallooze te noemen,

de Utrechtsche Domtoren zijn rank-gebloemde transen herkrijgt, dan is deze wedergeboorte niet een gevolg van het slappe en hartstochtlooze streven om uit tegenstrijdige gegevens een curiosum te scheppen, maar van den sterken en liefderijken wil om de schoonheid van eertijds weer te midden van ons zelven te doen leven en bloeien. En dit is mogelijk, daar hier naar logische en welbekende gegevens wordt gearbeid. Maar waar zijn die samenhangende en harmoniëerende gegevens voor hen, die het middeleeuwsche tooneel op wetenschappelijke grondslagen zouden willen herbouwen? Het zou ongetwijfeld merkwaardig en van meer dan louter antiquarenbelang zijn, als wij een getrouwe afbeelding bezaten van de vertooning van een 14d' eeuwsch abel-spel, zooals de oude Pieter Bruegel er zoo fraai een geeft van de *Cluyte van Playerwater*, op zijn sedert kort door het Rijksmuseum verworven schilderij van een boerenkermis. Daar zulk een afbeelding echter tot heden niet bekend is, konden wij niet anders dan eenigszins argwanend de groepen gadeslaan, die op het tooneel van den Amsterdamschen schouwburg waren opgesteld. Onwillekeurig rees de gedachte, of dit jeugdige, in koor zijn langgerekte verbazing uitende, publiek op het tooneel soms den »idealen toeschouwer" moest voorstellen, die door Nietzsche reeds lang naar het rijk der Schlegel'sche verbeelding was teruggewezen! Waar phantazeerde men deze groepeering en kinderachtige grapjes vandaan? Welk oud document zeide den régisseurs, dat de stads-omgeving zóó was, als wij hier op de décors te zien kregen? Zeker niet het voornaamste document, dat wij nog levend voor oogen hebben in de burgwallen onzer oude steden, waar het licht van morgen- of middag- of avondzon op hun rustige gevels en tusschen het stil geboomte over den groenen spiegel der wateren valt. Daar ontwaart, wie niet ziende blind wil zijn, wel andere kleuren en schaduwen en vroolijke zonnestralen, dan op de grauwe en valsche tooneeldoeken van het Leidsche Plein.

Maar afgezien nog van het vraagstuk van licht en kleur, waarop wij straks terugkomen, wie staat in voor de histo-

rische waarheid dezer gansche samenvoeging: het publiek in déze kleedij, zóó geschaard, in die omgeving, en het markttooneel aldus opgesteld en bespeeld? Wat bedoelt men met een »middeleeuwsche omgeving"? Wat is in dit geval middeleeuwsch? Wilde men een drama, in 't laatst der 14de eeuw geschreven, opvoeren gelijk dit omstreeks 1400 wellicht zal zijn geschied? De 13de eeuw, de grootste en rijkste dier zoogenaamde middeleeuwen, valt voor ons land buiten beschouwing, daar hier alle cultuur-verschijnselen minstens een halve eeuw te laat kwamen. Bovendien liep, volgens de architectuur der décors, de tijd al aardig naar 1600 toe, en vermoedelijk zal ook het achterscherm van het markt-tooneel wel op een midden-16d'eeuwsch voorbeeld zijn geïnspireerd. Maar wat wil dan weer die wonderlijke hutspot der kostumes, en waartoe heet dit alles »een middeleeuwsche vertooning"? Geen ander antwoord kan schrijver dezes voor zich-zelven op bovenstaande vragen vinden, dan de onderstelling dat de gansche zaak behandeld is met de vrijheid, eener echte dilettanten-operette waardig.

Wanneer wij nu de vertooning zelve van het drama *Esmoreit* op de tooneel-stellage nader beschouwen, dan gaan wij onwillekeurig déze wijze van opvoeren vergelijken met die geheel andere, welke enkele jaren geleden door een Rotterdamsche onderwijzers-vereeniging werd gevolgd, en de erkenning moet ons van het hart, dat de poging der bescheidenlijk anonym-gebleven onderwijzers dichter tot de waarheid, dat wil hier zeggen: tot het ideaal eener harmonische kunst-uiting, genaderd is, dan de quasi-wetenschappelijk-archeologische nabootsing dezer jongste opvoering.

Al mag ons geen enkel document doen zien, dat ooit het oude tooneel door een rij boompjes in tweeën was verdeeld, wanneer, gelijk in de mysteriespelen op nog veel uitgebreider schaal het geval was, verschillende oorden naast elkander moesten worden voorgesteld,— de oplossing der Rotterdammers was toch in dit geval, waar eerst een boomgaard, later de wouden tusschen Damascus en Sicilië in onze verbeelding zouden verrijzen, al zeer gelukkig gevonden en bovendien

geheel *in den geest der Middeleeuwers*, die zoo treffend op hunne kunstwerken een enkel samenvattend beeld, een symbool, wisten te plaatsen. Waar wij in een onzeker deel van dat oude leven rondtasten, is het uitzien naar stelliger bekende levens-uitingen het meest aan te raden, en men moet nu wel geheel verstoken zijn van eenige notie der oude kunst, om niet te weten dat het streven naar zoogenaamd realistische natuurgetrouwheid eerst na den glorietijd der middeleeuwen aanvangt en met de Renaissance overwint. In vertegenwoordigende symbolen, niet als realistische nabootsing, staan paleizen, steden, bergen en boomen op de dramatisch-bewogene, veelzeggende en een hooger innerlijk realisme dienende fresco's en beeldhouwwerken van den quattrocentist Giotto afgebeeld — voor dit schoonste en klaarste voorbeeld moet wel buiten ons vaderland gewezen worden; — als aanduidende teekenen ook staan wederom boomen en architectonische motieven op de miniaturen der in het hart der middeleeuwen geschreven manuscripten.

Men kome nu niet aan met het al lang versleten schijnargument, dat deze 13de en 14$^{d'}$-eeuwers zulke naïeve menschen waren of zoo onhandig; naïeve en onhandige lieden maken niet het reusachtig-veelzijdige monument dat de middeleeuwsche Kathedraal was met al hare dienende en tot hoogste technische volmaaktheid gestegen kunsten, of het middeleeuwsch kasteel met zijn listige en duivelsche verdedigings-middelen. Het zat in den dienenden aard en de samenwerkende kracht dezer meesters, om zich te beperken tot het wezen der dingen.

* * *

Vanzelf komen wij nu met onze beschouwingen tot het vraagstuk, dat den régisseurs, zoo zij kunstenaars zijn, na aan 't hart moet liggen, maar dat de meesten klaarblijkelijk liever, sit venia verbo, aan hun schoenzolen lappen, nl. het kleurengeheel der te vertoonen tafereelen. Is het blindheid, onwetendheid, finantiëel onvermogen of onverschilligheid, die ons altijd weer noodzaakt een verzameling oude maskerade-kostuums

aan te moeten kijken, met kleuren die uwe oogen op dezelfde wijze aandoen als de kakophonie van een stemmend orchest uwe ooren?

Want al kwamen er honderd geleerden bij, allen met stapels documenten over de oude dramatische vertooningen, met rekeningen van timmerlui, kleermakers en sprooksprekers, met een zinnetje uit dít, en een toespelinkje uit dát handschrift, — het gaf alles niets, zoo de saâmvattende kracht van een kunstenaar geen orde bracht en leven wekte in den chaos dier doode elementen. Wij behooren hier de wetenschap te zien „unter der Optik des Künstlers". Gesteld zelfs dat men een beschrijving mocht vinden van de kleuren voor kostuums en achterdoeken, dan nog immers zou het voor kleurharmonieën geoefend en gevoelig oog van een beeldend kunstenaar noodig zijn, om te bepalen wélk rood, wélk groen of blauw of geel vereischt werd, daar, evenmin als de toonaard eener compositie, de aard der kleuren een zaak van bijkomstig belang is. Hoezeer voor onze middeleeuwsche vaderen dit een vraagstuk voor wetenschappelijke overweging was, hebben o. a. Racinet *(l'Ornement polychrome)* en Viollet-le-Duc *(Dict. de l'Arch.: Chap. Peinture*, dat door Prof. Jos. A. Alberdingk Thijm voor Nederlandsche belangstellenden is vertaald) aangetoond.

Zoo werd hier toch waarlijk niet te veel vereischt; in dezen is er leerstof in overvloed, theoretisch in genoemde werken, en praktisch in onze musea. Voor wie zich de moeite geeft de oude stoffen (b.v. in het Rijksmuseum, of veel talrijker in 't Musée de Cluny te Parijs), de 13d'-eeuwsche glasvensters in Noord-Frankrijk, de muurschilderingen der eigenlijke middeleeuwen, de zoogenaamde primitieven van eenigen tijd later en, om ook den kunstenaar onzer dagen niet te vergeten, Derkinderen's tweede wandschildering te 's-Hertogenbosch slechts even langs te loopen, of, indien zijn kleurbesef nog onontwikkeld is, gestadig te bestudeeren en te vergelijken met moderne industrie-producten, voor dien moet het duidelijk worden dat een middeleeuwsch stadsgezicht, een stuk marktleven of een tooneel-vertooning een heerlijkheid van klare en

stralende, maar saâmstemmende kleur-genietingen schonk, zooals wij in onzen tijd nog maar schaars, in zuidelijker streken en verwijderd van de moderne centra, kunnen aanschouwen.

* * *

Indien wij nu eens ondersteldden, dat de volmaakte archeologische reproductie van een stuk oud volksleven, gelijk zulk een tooneelvoorstelling op een 14de of 15d'-eeuwsch Amsterdamsch marktplein, naar volledige gegevens en volgens het inzicht van een tegelijk wetenschappelijk-onderlegd en smaakvol kunstenaar was bereikt, wat zou dan ten slotte het einddoel van deze kunst-geschiedvorsching zijn geweest: eene voor de historie-kritiek onaantastbare nabootsing, — of wel een voorbeeld te hebben gegeven aan de kunstenaars van onzen eigen tijd, die, zich vol verachting afwendend van het hedendaagsche tooneel-gescharrel met in keuken-dialect geschreven quasi-moreele probleempjes, de plechtigheid van het waarlijke Drama, dat geen uiterlijke levens-*nabootsing* maar innerlijk levens-*beeld* is, in hare overoude en hooge waarde wenschen te herstellen?

Wij verwachten het laatste, wij hopen dat men, na de wetenschap te hebben gezien »unter der Optik des Künstlers", de Kunst zou zien »unter der Optik des Lebens". »Wenn wir nur dies gerade immer besser lernen, Historie zum Zwecke des *Lebens* zu treiben", schreef Nietzsche, en was het hierin eens met den ouden Erasmus, die zeide: »At non ideo vivimus, ut studeamus: sed ideo studemus, ut suaviter vivamus". (*Vom Nutzen und Nachtheil* etc, en *Colloquia : Domest. confab.*)

Maar nu die volmaakte reproductie onmogelijk is — die, eerlijk gezegd, niet eens te wenschen ware, daar het gevaar dat zij als curiosum beschouwd zou worden grooter is dan de kans dat zij tot leering strekken zou, — nu hebben wij het oude Drama in geen geval tot een smakeloos-opgelapte antiquiteit te maken, maar het óf te verwerpen als waardeloos en versleten, óf te eeren als voor ons, zooveel later levenden, nog van blijvend belang om de onopgesmuktheid en eerlijk-

heid van taal en gevoelens, om de verheerlijking eener duurzame genegenheid.

Hoe dan het te vertoonen aan een hedendaagsch publiek? Wij meenen dat hierop slechts één antwoord mogelijk is: *naar den geest* onzer middeleeuwsche vaderen, die zeker wel het dieper realisme (anders van wezen en bedoeling dan dat der huidige belletrie) in hunne kunst liefhadden en ongetwijfeld op hun tooneel geen gestyleerde moderne affichejuffers zouden geduld hebben, maar toch bovenal de woorden des dichters tot de phantazie der toeschouwers en hoorders lieten spreken.

Zoo komen wij tot den eenvoud, tot de strenge afwezigheid van elk streven naar valschen schijn, waarmede het mysteriespel in de Kerk werd opgevoerd, als eene verhevene en vrome kunstuiting. Wij komen zoo tot wat men de »ideale voordracht" zou kunnen noemen, waarbij het gezicht het gehoor niet afleidt, maar waar het weinige dat wij zien in schoonheid volkomen medewerkt.

Geen Vondel-drama's dus in rok of ander on-sierlijk kleedingstuk, zooals weleer een smakelooze nieuwigheid moet zijn geweest; evenmin een voorgewende en marionetachtige naïef- of primitievigheid, die al spoedig zou vervelen en belachelijk worden; maar een verschijnen in de sober ideale gewaden, waarmede een reeds bovengenoemd Nederlandsch kunstenaar de gestalten zijner verbeelding pleegt te omhullen, levende wezens die de schoonheid van het Drama in woord en gebaar weten uit te drukken, wier gewaden-kleuren voor en tusschen de kleuren een symboliseerende omgeving tot een stralende harmonie zich voegen.

Jonge tooneel-kunstenaars (de Heeren Willem Royaards en Eduard Verkade) toonen een streven in die richting; mogen zij volharden kunnen en een publiek vinden welks phantazie de toch armelijke surrogaten van de fraaist-geschilderde décors zal weten te ontberen, eindelijk erkennend dat de geestesbeelden, die de dichter wekt, nader zijn aan de apollinische schoonheid dan het roerlooze doek, dat een tweede wereld van schijn verbeeldt in de schijn-wereld van het Drama.

AMSTERDAM

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

I.

Er moest zich een gezelschap vormen, dat een stuk grond ergens in de nabijheid van Amsterdam aankocht, — of de Gemeente moest een vrij groot stuk, waarover zij te beschikken heeft of krijgt, aanwijzen — en daarop moest door éen architect een geheele wijk gebouwd worden.

De mooiste stads-deelen op de wereld zijn: de oude, door verschillende kunstenaars in éen geest gebouwd, en de nieuwere, in hun geheel door éen architect ontworpen, of, zoo zij in verschillende tijden zijn samen-gesteld, die, bij welke de latere architect zich er in de eerste plaats op heeft toegelegd iets te maken, dat éen bouwkunstig geheel zoû vormen, en éen harmonisch aspect zoû hebben, met hetgeen de vroeger architect of de vroegere architecten er reeds hadden gemaakt.

Zoo de Grand' Place te Brussel, zoo de Heeren- en Keizersgrachten te Amsterdam, zoo het stadsdeel van den Zwinger te Dresden, zoo het door Hausmann aangegeven deel van Parijs en, architectonisch beter nog, het door Guimard ontworpen deel van Brussel.

Ik weet niet in hoe ver wij het vooruitzicht hebben dat de heer Berlage, in het door hem ontworpen nieuwe stads-deel voor Amsterdam, ook zelf groote huizen- en gebouwen-groepen zal plaatsen. Maar laat dit — als het practisch, als het administratief, mogelijk is — gebeuren, laten andere archi-

tecten, elk alleen, andere deelen dier nieuwe stad geheel vol-bouwen, zoo dat men althands op sommige plekken »zoo ver het oog reikt" in hun geheel als bouw aangenaam aandoende stads-deelen verkrijgt.

De buurt van Centraal-station en Dam, wordt nu zoo een wijk niet. Dat is zeer zeker. Deze buurt, waarin, ieder op zich zelf, interessante gebouwen zich bevinden, kan men noemen: een ten-toon-stelling van architectuur.

Het Centraal-station, de R. K. Kerk links daar-tegenover, het Victoria-hotel recht daar-tegenover, de Beurs, het gebouw van de Levensverzekering-maatschappij Utrecht, het gebouw der Algemeene Maatschappij van Levensverzekering en Lijfrente, het café de Bisschop aan den Dam-hoek, vormen architectonisch en pittoresque niet alleen niet een geheel met de achterzijde der Warmoes-straat aan het Damrak, waarboven de Oude-kerks-toren zich verheft, maar behooren ook in stijl niet bij elkaâr.

Ik zal niet zeggen, dat het voor een architect in den tegenwoordigen tijd te doen zoû zijn om een geheel stads-deel te maken, dat zoû passen bij echt oud-Amsterdam zoo als de oude Grachten en ook die achterzijde der Warmoes-straat, met den charmanten toren er boven uit, het ons vertoonen, en tegelijk op zich zelf mooi èn practisch zoude zijn.

Bouwt hij, imiteerend, een geheele oud-Amsterdamsche huizen-wijk, dan zoû er iets archaïstisch ontstaan, dat allicht een weinig aan de oude-stadsgedeelten van wereld-ten-toonstellingen deed denken.

Misschien zoû de architect zich, ten bate van zijn eigen stijl, alleen op Oud-Amsterdam kunnen i n s p i r e e r e n... zoo dat iets nieuws ontstond, dat tevens aan het eigen oude verwant was....

Hoe het zij, men wil alleen te kennen geven, dat — al kán het nu ook binnen de stad zelf niet verwezenlijkt worden — een geheel stads-deel door één architect (in den tegenwoordigen tijd, nu ieder architect bijna in een anderen stijl bouwt dan zijn collega) meer werkelijk een stads-deel zal zijn en i n z ij n g e h e e l architectonisch aangenamer voor

het oog, dan vele gebouwen in allerlei stijl in elkaârs nabijheid, wier architecten allen, wat hun stijl aangaat, slechts weinig *le souci du milieu* hebben gehad.

Het is te betwijfelen of het café de Bisschop een strengen architectonischen smaak zou bevredigen. Maar het is er aardig van, dat het juist verschillende boven op elkaâr gebouwde huizen zijn. Er is als 't ware een huis, met een plat dak, en daarop is een nieuw klein huis gebouwd, hoog in de lucht. Dit geeft zoo echt het groote-stads-idee, waar de menschen, nu 't niet meer naast elkaâr gaat, hoe langer hoe hooger boven elkaâr gaan wonen. En het doet, — met de hoogste bevensterde zij-muren van het grijze Algemeene Levensverzekerings-gebouw, in welk hoogste stuk, naar de vensters te oordeelen, ook weêr eenige verdiepingen op elkaâr schijnen te zijn, in het verschiet, — denken aan huizen op bergen, ja aan een geheel gebergte van allerlei woningen op elkaâr, dat zich in de stations-richting uitstrekt, terwijl in het dal een vreemd soort diligences her- en derwaarts ijlen.

Een bizonder groot-steedsch voorkomen heeft het gebouw der Levensverzekering-maatschappij Utrecht. Als een reuzenwezen van de planeet Mars tusschen de aard-menschen, staat het tusschen de oudere huizen van het Damrak. Met zijn modern-cosmopolitisch-classiek voorkomen, is het de vertegenwoordiger eener hoogere stads-ontwikkeling (de Amerikaansche) te Amsterdam.

Is het niet curiëus, dat het — in zooverre als het, in zijn algemeen voorkomen, op de zelfde wijze als die, verschilt van de gewone woonhuizen er naast en er tegenover —, gelijkt op Amsterdamsche gebouwen van vroeger, zoo als het tegenwoordige »Paleis" op den Dam, het gebouw van het Nut van 't Algemeen, Felix Meritis en het Trippenhuis? Moge dit een voorteeken zijn van bloei of stabiliteit in het stedelijk leven, gelijk die der tijden, waarin die andere gebouwen ontstonden.

En nu de Beurs. Het Centraal-station en de Beurs zijn hier de mooiste gebouwen. De Beurs, — gezien van den

Dam of Vijgendam af, dus schuin of recht tegen den voorgevel aan — maakt dadelijk een indruk van distinctie. Men ziet: dit is een kunst-werk. Daarna ziet men, dat het een werk is van *strenge, geweldige,* architectuur. Zij schijnt te gelijk klein, — door de saâmgedrongenheid, de massiefheid, der kunst-bedoeling, zoo als die zich in deze vormen heeft uitgedrukt — èn te gelijk schijnt de omgeving er min of meer los, dun en bont, ik zeide haast gammel en schreeuwerig, bij. Haar grijs-ròse kleur is mooi en met haar gladde, niet-uítstekende, met geen versiering coquetteerende en met geen af-leiding zich beschermende vormen, is zij als gemaakt door een ernstigen kinder-geest.

Toch is zij in zekeren zin impressionistisch, — van effect en dus ook van conceptie — te gelijk geometrisch, archaïstisch en spiritueel-impressionistisch, herinnerend zoo wel aan sommige eigenschappen, die eenige bouwwerken van lang geleden en van verschillenden stijl, — Assyrische en Aegyptische — gemeen hebben, als aan beeldhouw-werk van Rodin en plaat-werk van Redon.

Zij drukt niet een zekeren tijdgeest uit, noch, in de kern van haar architecturaal wezen, een specifieke bestemming.

Zij is een machtig kunstwerk, ontstaan uit studie en individualistisch geestesleven. Zij geeft een bouw-kunst-conceptie weêr van een groot kunstenaar, en is niet de in kunst-vormen zich vast-gezet hebbende geestes-juiching van den maker over de bestemming van zijn gebouw.

Inwendig ook, heeft zij hier en daar een aspect, dat men grootsch mag noemen. Het is lang geleden, dat ik haar zag, maar ik herinner mij op-een-volgingen van vormen, lange overwelfde gangen, als enfilades van portieken, met daarop, en daarmeê gelijk, uitgestrekte, overdekte galerijen, die ik weet niet welk een imposanten historischen aanblik hadden, in hun eenvoud denken doende aan groote werken uit het verleden, aan viaducten en aquaducten uit den tijd van vóor Christus' geboorte.

Na de Beurs het Centraal-station gedenkend, dat werk van

dien anderen dichter in steen, is het of wij komen van een indrukwekkende monumentale plaats in de woestijn of de romeinsche campagna, in een rijken, kleurigen nationalen tuin. Ik denk aan het inwendige van het station. De aankomende vreemdeling, die hier in de wachtkamers of in den grooten hal beneden rond- en vooral óp-kijkt, — wat helaas vreemdelingen zeer zelden met een in kunst belangstellende bedoeling in een station doen, — moet het wel goed gedacht vinden, dat hij hier in Holland, — even als de stations van sommige badplaatsen of villa-dorpen hun ijzeren pijlers en perron-zolderingen en zelfs de stootblokken, die den trein tegenhouden, met bloemengroei hebben getooid —, ontvangen wordt in één groot steenen prieël van bloemen-rijke kunst, in gestyleerde vormen, seriëuse en gedistingueerde kleuren. Een volte van sierlijke lijnen en rondingen, spreuken in edele en zwierige lettervormen, emblemen en bloemrijke twijgen overal. Geen plekje is onbezet gelaten. En beneden vindt hij, daar tusschen, de afbeeldingen van die nederlandsche volken, die hun oude, kleurige, eigene kleederdracht trouw zijn gebleven. Het blauw- en witte nederlandsche aardewerk heeft hij boven reeds goed bij het donker-bruin der prinselijke en stemmige buffetten zien kleuren.

Gaan wij nog even terug naar den Dam om het Paleis van buiten te bekijken. Het eerste, waar wij op komen, is dat de wensch naar gebouwen in een stad, welke in voorkomen geheel zich aansluiten bij hun omgeving, waarmede dit schrijven werd begonnen, wel wat boud mag heeten, waar het blijkt, dat werken uit een historisch bloei-tijdperk der bouwkunst, en toen men het financiëel maar voor het zeggen had, ter nauwer nood aan dit verlangen voldeden. Er *is* overeen-komst tusschen den algemeenen aanblik van het zeventiende-eeuwsch Amsterdam, zoo als men het zich nog kan voorstellen, en het Paleis, dat toen Stadhuis was. Maar niet zooveel als wel gekund had. Het *Hollandsche* voorkomen der Nederlandsche steden, van het Noord-Hollandsche, Friesche en Gooische land en van de Hollandsche zeventiende-eeuwsche schilder-

kunst, bij voorbeeld — mist dit Renaissance-paleis wel een weinig. Het behoorde ook niet tot de gedachten van een toenmalig bouwkunstenaar om wel-bewust met den geest het karakter der van zelve opgekomen Hollandsche vormen- en kleurenwereld in te ademen ten einde iets van karakter daarmede volkomen harmonisch voort te brengen. Het was veel spontaner, — in een anderen zin juist weer veel meer in den geest van den tijd zelven gedacht — van een man als van Campen om, nu hij deze opdracht kreeg, het allerprachtigste te ontwerpen wat hij, de gestudeerde en aan goeden smaak rijke man, zich als zoo een groot bouw-werk voorstelde.

Het paleis is dan ook magnifiek en het worde met de grootste graâgte in de gedachte van den tegenwoordigen Nederlander over Amsterdam aanvaard om dat het, — tegenover het direct ras-soortige en uit de volks-ziel zelve opgekomene, — even als in de dichtkunst het werk van Vondel tegenover dat van Brederoô — de, door Hollandsche kracht opgenomen, traditioneele en internationale levens-beschouwing, — die tweede helft van het Hollandsche cultuur-leven, — vertegenwoordigt.

Alles en alles samen-genomen, is dit paleis een voortreffelijk gebouw. Het is jammer dat het niet, op een grootere vlakte nog, van alle zijden te zien is. Maar niet alleen op den Dam zelf, is het toch vrij uit te beschouwen, — ook uit de Raadhuis-straat nadert men het tegenwoordig uitmuntend. Tusschen het bewegende groen der boomen, ziet men het van een vrij grooten afstand reeds zich voordoen en, daar juist het midden-gedeelte van het Paleis zich voor de opening der symmetrisch daar heen aangelegde straat vertoont, krijgt men dadelijk den indruk van een eerwaardig monument, van een belang-rijk gebouw in het stadsleven, dat zich daar, in zijn gaaf geheel, zal vertoonen.

Als sober en op zich zelf staand geheel, — zoo allerminst een samenscholing van eenige, min of meer verschillend gevormde, gebouwen, — agglomeraties, als de Tuilerieën en het paleis te Versailles — is dit huis een eenig zeventiende-

eeuwsch bouw-werk en men had misschien geen ongelijk met het in zijn ontstaanstijd te noemen »het Achtste Wereldwonder".

II.

Wat het Paleis op den Dam zoo mooi maakt, is zijn eenvoud, zijn vierkantheid, zijn massaalheid, zijn oude grijze kleur, zijn plechtige en sobere versiering. Het balkon aan den Damkant is er later aan gemaakt. Men moet het zich denken zonder het balkon, dat overigens, bescheiden als het is, het Paleis als bouwkunst-werk niet veel nadeel doet.

Het Paleis is enorm van regelmatigheid, als een kolossaal rotsgebergte, door menschen-hand tot kunst-vormen gebracht, daar midden in de stad staande. De beeldhouw-werken in de friezen vermeerderen dien indruk. Het is alsof men geen rechte muren, maar een steenen berg-streek met perspectieven zag, — of een mijn, diep in de aarde — waar, onder overhellende rots-deelen of onder de lage mijngang-zoldering, boven welke zulk een geweldige zwaarte zich bevindt, werkers of tocht-genooten bukkend en dicht op elkaâr vertoeven.

Met de loof-krullen der kapiteelen van de half buiten den gevel verschijnende pilaren, de pilasters, die het begin en het einde van een zich in het inwendige voortzettende zuilen-gang schijnen te beteekenen, met de korte guirlanden van grijze steenen bloemen onder de vensters, heeft het gebouw een kalme overwinnende uitdrukking, een voor altijd zich vast-gezet hebbende uiting van zekere, ernstige vreugde.

Met de schuin op-gaande lijnen zijner friezen en dakenglooyingen en met het bevolkte scheepje van den windwijzer op den top van zijn koepel, heeft het wel aller-minst den vorm van een oorlogsschip, maar verwekt, door die lijnen en figuren, nu het zich zoo voordoet als een monument van kolossalen zege praal en onafwijsbare indrukwekkendheid, — het gebouw, gesticht in 1648, het jaar van den Munsterschen vrede — de gedachte aan een monster-oorlogs-schip, zich verheffend te midden van de zee der stadsdaken als hoog-gerezen golven en der

lage straten en pleinen als de diepten daarnaast, met het speelwerk van zijn koepeltoren, als gejuich van een oorlogsvloot of om een oorlogsvloot tegen de tintelende Hollandsche lucht.

Des avonds ook toont het Paleis zijn grootheid zoo zeer. Als de zon daar achter, in het Westen gaat verdwijnen, en de gevel aan den Dam-kant wordt met een tint van duisternis overtogen en zwarte duisternis ook vult achter de bogen van den torenkoepel de ruimten om het klokken-spel. Dan is die koepel een gebouwtje op een rechten donkeren berg-kam daar staande, en doet denken aan iets uit een ver vreemd land en in een schoonen ouden tijd en dat toch werkelijk hier in ons midden aanwezig is.

En dan moet gij er binnen komen. Later zullen wij, als gij het goed vindt, er in gedachte eens samen binnen gaan.

Het paleis, het oude Raadhuis, dat sedert een eeuw als paleis wordt gebruikt, is het grootste monument van Nederland en van zijn hoofdstad Amsterdam, is het schoonste huis, dat wij bezitten. Het is het mooiste, wat door ons Hollanders is gebouwd, en als de voor altijd gevestigde bloem van kunst uit den grootsten tijd van ons verleden leven, op alle wijzen meer dan de schilderkunst, — namelijk in- en uitwendig, als pracht van zalen en kameren, van portalen en hallen en gangen, van binnen, en als groot kunstwerk midden in het stadsleven daar buiten te zien, — lijdelijk en bedrijvig verder, als zijnde in- en uitwendig een genoegen en een trots voor het oog èn, volgens zijn bouw zelf, deelnemend toch te gelijk aan, functioneerend in, het daadwerkelijke leven, en verrichtend daarvan de voornaamste en meest plechtige handeling, — op de alleen juiste wijze herbergend en door zijn deelen en vormen doenlijk makend en begeleidend het Bestuur van de Hoofdstad van het land, — op alle wijzen meer dan de schilderkunst het hart zelf van Holland, de in de wereld opgestooten, eeuwen durende, massieve, materiëele, onloochenbare getuigenis van het oogenblik in de geschiedenis toen ons volk het grootste was der volken, —

als het voor altijd gevestigd kunst-werk, waarin onze natie, op zijn mooist en op zijn grootst blijft voortleven, — heeft dat Raadhuis een ander lot verdiend dan hetgeen hem is beschoren.

O, gij, Amsterdammers, die dagelijks gaat langs dat groote gebouw, kooplieden en bankiers, die optrekt, langs uw oude Raadhuis optrekt, naar uw Beurs, ambtenaren van allerlei bediening, gij in de eerste plaats die sinds jaren het oude Prinsenhof op den Oudezijds-Voorburgwal als stadhuis hebt betrokken, en gij, andere bewoners van Amsterdam, renteniers, reeders, ingenieurs, officieren, hoe kunt gij dat dulden?

Leden van oude Amsterdamsche geslachten, — edellieden of patriciërs, mannen met roemrijke poorter-quartieren, nakomelingen van hen, wier vreugd en wier trots, wier edele glorie, tusschen zoovele levende gloriën, was dat levend stadhuis, waar zij zooveel voor hadden gegeven, — hoe kunt gij, hoe kunt gíj dat dulden!

De Fransche tijd, in den aanvang der negentiende eeuw, was geen groote tijd voor Nederland en het is begrijpelijk, zoo niet verontschuldigbaar, dat men toen het Raadhuis voor paleis aan Lodewijk Napoleon heeft gegeven. Maar wilt gij ónze tijd, zoo niet tot een groote daardoor, dan toch, om te beginnen, maken tot een tóonbaren tijd, — komt nu dan daar op terug!

Men heeft aan uw Raadhuis van-binnen schade gedaan, Men heeft fraaye ingelegde vloeren, van schoonen steen en metaal, met grove houten vloeren bedekt, men heeft de bouwkunstige perspectieven met schotten gemaskeerd, men heeft het marmer van muren en zuilen met witte verf overdekt. Maar dit is licht te herstellen.

En dit zúlt gij doen, niet waar? Gij zult het niet langer zoo laten, dat een en vijftig weken van elk nieuw jaar dat groote, schoone huis, midden in uw stadsleven, ledig en zielloos daar staat als een hoon voor de stedelingen zelf en een zonderlinge verwondering voor de langs gaanden van buiten? Gij zult het niet meer ter bezichtiging stellen als een Pompe-

jaansch logement of als het Carisch Mausoleum, een der zeven andere wereld-wonderen, om het ook dáárom het achtste te doen heeten....

Gij zult niet dulden, dat het oude Raadhuis voor-goed het mausoleum uwer eigen grootheid zij.

Gij zult uw Koningin de disgraciëuze waardschap niet bewijzen van haar ieder jaar te ontvangen in die groote ruimte van het hart der stad, waar anders geen leven in beweegt en de voeten der Amsterdamsche stedelingen nimmer gaan, en waarvan juist het aangenomen wezen van Paleis herinnert aan dat vorstenhuis, dat u toch zoo geheel iets anders dan Oranje was!

De Koningin heeft tot haar residentie 's Gravenhage. Indien de Koningin de hoofdstad het geheele jaar bewoonde, en het oude Raadhuis leende zich daartoe, — dan ware er iets vóor te zeggen, dat het huis zijn tegenwoordige bestemming behield, — hoewel een huis met zeven kleine poortjes tot ingang en midden op het groot verkeersplein van een koopstad, — toch nimmer eigenaardig en waardig voor dit doel bestemd bleef.

Maar de Koningin komt slechts één week per jaar in Amsterdam. En gij zoudt het jaarlijksch wederkeerend oogenblik, — wanneer de Koningin, — kleine witte gestalte voor de enorme oude grijze vlakte van den gevel — het balkon betreedt, niet derven, — zij betrad dan het balkon van 't Haar omringend Raadhuis.

Bied dus der Koningin een bij den aard van het bezoek passend verblijf aan in Amsterdam, — een verblijf passend bij het kort bezoek in de lente van het jaar — een om-tuinde villa in het fraaiste nieuwe deel der stad.

Ik ga reeds verder. Ben ik wat voorbarig, het zij zoo. Laat mij het eenige dan bouwen, dat *ik* kan bouwen, een mij bekorend luchtkasteel.

Ik weet reeds den architect, die het lente-paleis der Koningin

zoû moeten maken. Dit is K. P. C. de Bazel. Zoo dikwijls dacht ik: waarom wordt aan dezen niet eens de bouw en verdere samenstelling van een heel villapark gevraagd. De Bazel is een onzer beste bouw-kunstenaars. Zoowel zijn nieuwe huizen in het Willemspark te Amsterdam en zijn »Velt-huys" te Hattem, waarvan ik het uiterlijk ken, als zijn stal en kleine woningen op het landgoed Oud-Bussem, zijn huizen te Bussum en een enkel huis te Baarn, die ik ook inwendig ken, toonen het aan.

De Bazel's huizen aan den Willemsparkweg zoowel als zijn Velt-huys te Hattem zijn van een buitengewone distinctie door... slechts op bijna onnaspeurlijke wijze af te wijken van het gewone. Bij eersten aanblik zoû men misschien meenen niets gewoners, niets ordinairders, niets, dat meer duidelijk timmermanswerk was, te kunnen zien. Maar dan bespeurt men, dat zij, door zeer bizondere fijnheden, van dat gewone juist verschillen. Het is burgerlijke netheid, zoû men meenen, en anders niet. Burgerlijke netheid, hedendaagsche burgerlijke netheid, zonder historische reminiscenzen, zonder pittoresque fantaziën vooral, — maar ook zonder het aardig boersche, dat men wel eens aangewend vindt, — maar ook niet het burgerlijke in den geest van een bepaald tijdperk dus, toen dat bizonder goed, als een levens- en kunst-opvatting op zich zich zelve, tot uitdrukking kwam. Neen, het hedendaagsche, algemeene, burgerlijk nette, maar dat in een houding, en vooral met een terug-houding, waardoor het tot fijnheid komt, waardoor er letterlijk stijl aan wordt gegeven.

Maar ook zijn andere creaties hebben een bizondere aantrekkelijkheid. Te Bussum ken ik een vestibule met, betrekkelijk kleine, trap, door De Bazel, — die heerlijk zijn, — men zoû er zoo van snoepen. Niet gróot-heerlijk, weidsch van conceptie, en wat men verder van dien aard zoû kunnen zeggen, neen, kléin-heerlijk, zoo ge wilt, maar wáárlijk heerlijk, zuiver, onvervalscht, van echten, goeden-*smaak*.

De Bazel is de man, die pleizier heeft in zijn kunst, en bij wien daarom de kunst ontstaat ten gevolge hiervan, dat

hij pleizier heeft in wat hij doet. Hij bewerkt, naar ik mij voorstel, een heel huis als een voorwerp. Hij heeft pleizier in de bouwkunst, hij heeft er pleizier in iets moois te maken van datgene, waaraan hij bezig is. Hij plaatst alleen díe vormen, welke hèm, werkelijk, pleizier doen. Dus niet die, welke zijn historisch inzicht of zijn stijl-begrip bevredigen, maar die, welke hem *pleizier* doen, en dit is méér, wijl zij hem alleen pleizier doen door op *bepaald gevoelige* wijze zijn historisch inzicht en zijn stijl-begrip te bevredigen. Hij vermeit zich in de eerste plaats in het vast-stellen der verhoudingen tusschen de deelen, die, in de algemeene, groote ruimte, een ruimte moeten afzonderen, omgeven, en dus bepalen. Een kamer van hem is *mooi van proportie*. Mooi van proportie, misschien niet volstrekt op zich zelve, — zoo dat b.v. een kist van die afmetingen dezelfde schoonheid zoû bereiken, — misschien altíjd *in verband* met de onder-verdeelingen, met de kleuren en de verlichting. Maar — hoe zeer dan ook in verband met iets anders — tòch: mooi van proportie. Zie daar, naar 't mij voorkomt, een essentiëel iets in architectuur. Ruimte-bepaling, — zie daar een specifieke hoofd-functie en een intiem bestand-deel van bouwkunst.

Een kamer, die aangenaam aandoet — in den zin van kunst-genot geven — alleen door díe vierkantheid of díe lankwerpigheid te hebben, alleen door de verhoudingen tusschen muren, vloer en zoldering, — hebt gij 't vaak ontmoet?

In zulk een kamer, maakt De Bazel een lambriseering en deuren, van tot in de kleinste deelen door hem bepaalde vormen, — de lambriseering juist zóo hoog en op díe wijze verdeeld, de deuren met zóo groote boven- en zóo groote onder-paneelen, met precies aldús de onder-deelen van het lijst-werk der posten, en dat alles juist zóo groot en op díe wijze, — op dat iets rijks, iets leuks, iets opvallends, iets schilderachtigs ontstaan zoû? — neen! op dat, of liever om dat aldus ontstaat: iets zeer eenvoudigs en zeer *moois*.

Weelderig, rijk en bont, staat niet gelijk met mooi; maar ook interessant, gestudeerd, stijl-vol, staat niet gelijk met mooi. Mooi is dat-gene, waaraan de artiest in-der-daad zijn intime

mooiheidslust heeft gehad, — zijn genieting, zoo voelbaar alsof die zinnelijk ware — dát alleen is de beste, de èchte kunst, het moge dan overigens al of niet wetenschappelijk, stijl-vol, enz. zijn.

Met de vormen samen, komen bij de Bazel de kleuren.

Maar hierover, naar ik hoop, goedgunstige lezer, in een volgend hoofdstukje.

Want wij hadden in dit eigenlijk het genoegen ons te onderhouden over bouwkunst te Amsterdam.

Als een harer bouwkunstenaars voor den eerst-volgenden tijd wensch ik aan Amsterdam K. P. C. de Bazel toe.

KLEUR EN LICHT

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

Met de vormen samen komen de kleuren.

Bouwkunst moet niet aldus schilder-achtig, bijna schreef ik »impressionistisch" — zijn, dat het ons bij het beschouwen een oogenblik is alsof wij met iets geschilderds te doen hadden, — met een schot of doek in plaats van met iets massiefs en omtastbaars; maar de kleur, — natuur-kleur of door kunst aangebrachte kleur — is een verschijnsel, dat bij het wezen der bouwkunst behoort.

Wanneer een gebouw of wanneer een kamer op een zekere wijze verlicht is, zal het *mooyer zijn* dan indien het anders is verlicht. Dat komt wijl dan de kleuren *anders zijn.* Zie daar een zeer belang-rijk gegeven.

Om een kamer heel mooi te maken, is een keus van kleuren noodig, waarbij de kleuren-menging of tint-bepaling er bijna even veel toe doet als voor een schilderij.

Want mag een gevel of kamer niet schilder-achtig zijn in díen zin, dat de vormen den indruk maken van geschilderd in plaats van gebouwd te zijn, — de schilder-achtigheid is juist gewènscht in déze beteekenis, dat even zóo en even zéer als een schilderij, de gevel of de kamer een kunst-werk ook van kleuren blijke, en dat de bouwkunst zich vertoone als een soort beeldende kunst, een soort schilderkunst, met op zekere wijze voor en achter, boven en onder en naast elkaâr geplaatste gekleurde vormen.

De verf wordt met andere verf gemengd tot een verf van mooye kleur is verkregen.

Nu komt echter de tweede bezigheid, een moeilijkere dan deze eerste:

Een tweede verf saâm te stellen, van andere kleur, en die *met deze eerste samen* iets moois wordt.

Een kleur, zonder een andere er naast, is bijna altijd wel toonbaar, heeft bijna altijd iets, min of meer, moois.

Maar nu komt de hoogere verrichting, die van het samenbrengen van twee kleuren; hooger, want dit is: te weeg brengen van harmonie.

Doch niet alleen twee kleuren, wier plaatsing naast elkaâr den goeden-smaak (de goede smaak is het proef-vermogen van ons schoonheids-gevoel) bevredigt, moeten gevonden worden, en zoo achter-een-volgens zoo veel als er noodig zijn, — ook aan de verlichting van kamer of gevel moet worden gedacht.

Een gevel op een plein krijgt ander licht dan een gevel in een nauwe straat, een gevel op het Noorden ander dan een op het Zuid-Westen.

En voor een kamer, in verband met haar proporties en kleuren, doet de mate van licht er alles toe.

Met de gordijnen moeten proeven worden genomen en indien men b. v. ervaart, dat een kamer het mooist is bij bewolkte lucht daar buiten, moeten de gordijnen zoo worden gemaakt, dat zoo lang mogelijk gedurende den dag ook bij fellen zonne-schijn buiten, een licht in de kamer worde verkregen gelijk aan het licht, dat er door de bewolkte lucht wordt veroorzaakt.

Een kamer, die een kunstwerk is, een kamer, die, wanneer men, er in het dagelijksch leven gezeten, den blik eens opslaat in de ruimte, een gewaarwording geeft juist zoo alsof men een mooi beeld zag of mooye muziek hoorde, — dat is een.... meer dan prettige kamer.

Nog eens: een kamer moet niet: »héel iets anders dan gewoon timmermans-werk" zijn en daarom een samen-stelling van weinig aangewendde, curieuze bouw-deelen; een kamer moet in de eerste plaats zijn een architectonisch geheel.

Zij moet u treffen als een voorwerp, een bizonder mooi kistje of doosje, zoo keurig, maar dat dan in 't groot, en dat dan, in de eerste plaats, door het feit van een, *als zoodanig mooi*, GEHEEL te vormen. Dit is het geheim van het begrip der proporties.

Gij zult een vertrek met groote lambriseeringen en zijden muur-bekleedingen van fraaie, sobere kleur, betreden en denken b.v.: wat is het hier deftig! Juist, maar dát wordt hier niet bedoeld.

Gij zult een ongewoon hooge zaal-achtige kamer binnenkomen, en, door die hoogte aangedaan, denken: wat is het hier plechtig! Juist, maar dat wordt hier ook niet bedoeld.

Bedoeld wordt dat de kamer, bij déze breedte juist déze lengte moest hebben, bij déze lengte en breedte juist déze hoogte, en dat het samen-zijn van juist déze breedte, lengte en hoogte, — in verband met de speciale vormen —, dat dit samenzijn zóó, dat de minste afwijking in de afmetingen het geheel der kamer onherstelbaar zoû verstoren, — dat *dit* SAMENZIJN op zich zelf uwen geest een voelbare genieting verschaft.

Ziedaar de geheimzinnige schoonheid der proportie en de ziel der bouwkunst.

Wanneer in een kamer door welgeslaagd zoeken der schoone proportie, door gelukte verf-menging tot een fraaye kleur, door goed gelukte samen-stelling van de eene kleur bij de andere op de vormen, door invoering van het licht, dat de architectonische kleuren mooist maakt en daardoor ook de vormen beter in hun schoonheidswaarde doet verschijnen, het bestreefde Geheel is bereikt, — kan de maker zijn werk als een schepping beschouwen.

Er zijn vormen en kleuren, die bij geen graad of aard van licht of schemering iets moois zullen zijn. Maar bij eenmaal gegeven edele vormen en kleuren is de toepassing van het licht een hoofdzaak. Men kan zeggen, dat geen gekleurde vormen zóo schoon zijn, dat zij tegen élk licht bestand zijn. Want het licht is immers, even als de kleur, een factor bij het schoone, dat men tot stand wil brengen.

Even als slechts éen bepaalde kleur en éen bepaalde samenstelling van bepaalde kleuren ons voldoen kan, — kan het ook maar éen bepaald licht. Want het licht *verandert* de kleuren. Neem iets van de venster-bedekking weg, bij welke gij uw genoegen had aan de schoone zachtheid van het volle donker blauw, van het blanke wit, van het innige goud-geel, der fijne vormen, en het licht is te schel, en het wit en het geel en het blauw worden hard en handhaven nauwelijks hun vormen- en lijnen-fraaiheid.

Want zoo het licht de kleuren en de kleuren de vormen mooi maken, zoo wordt, wanneer door verandering van het licht de kleuren niet: neutraal blijven, maar onmiddellijk: leelijk worden, door de leelijkheid der kleuren ook de mooiheid der vormen verminderd.

Het gevolg hiervan is, dat, ten zij de kleuren aller-mooist en aller-mooist verlicht waren, de schoonheid der vormen eerst goed in de schemering zal verschijnen.

Wanneer de schemering den kleurenschijn verdooft, zie dan eens op in een architectonisch volkomen kamer, de vormen beteekenen nu geheel zuiver hun wezen, en een genietend begrijpen van architectuur zal u te beurt vallen, zóo, dat de kleuren en de licht-verdeeling wel héel mooi moeten geweest zijn, wil hun zachte en, met die der vormen, volledige, schoonheid, niet mínder schijnen dan de strenge zuiverheid, de volmaakte vormen- en lijnenschoonheid, die zich nu aan u beteekent.

Wat gij nu ziet is de gedachte zelve van den architect. Bij de kleurenkeus zal hij hebben voorgezeten, — gewone schilders zullen ze hebben aangebracht en hij kon niet het werk ieder uur keuren — maar bij de vormen hebben metselaars en timmerlieden meetkundig nauwgezet zijn teekeningen gevolgd. Zie de prachtige samen-stelling van de wel-gelukte kamer.

De schoorsteen, waarvan de bouw-vorm geheel zichtbaar is, is in zijn eenvoud, met den bijna niet uít-stekenden mantel, van een imperieuse statigheid. Deze bouw-vorm duidt verheffing aan, hij geeft den indruk van buitengewone hoogte, hij geeft niet den indruk van buitengewoon *hoog te zijn*, nu hij

juist niet bizonder hoog is, maar hij houdt het denk-beeld van hoogte in groote mate in, daar zijn vorm buitengewoon na-drukkelijk verheffing uit-drukt.

In de kamer zullen, de lambriseering voortzettend, kasten zijn gebouwd. Door dezen, worden in de statigheid der langs de muren opgaande en nauwelijks ruimte van de kamer innemende vormen van den schoorsteen, van de hooge dubbele deur en van de lambriseering, — zoo als zij door de strakke zoldering met de gelijkmatige rij der smalle balkjes is bedekt, — door deze kasten en door de lagere kleine deur tegenover de hooge dubbele worden in die statigheid vormen van hooge en fijne gemoedelijkheid gebracht.

Zulk een kastje met zijn smalle deuren, ieder met één, smal en lang, paneel, met zijn beknopte, ingehouden kroonlijst, is iets op zich zelf.

Het heeft weêr die zonderlinge bekoring der voltooidheid, welke alleen de voltooidheid heeft, zoo die zelve het voornaamste bestand-deel van het kunstwerk was: de hoofdzaak in het begrip en de grootste voldoening bij het maken, voor den kunstenaar.

Het heeft vóor alles een zekere houding. Het is vóor alles elegant. Het is fijn en sober, maar smakelijk van fijn en sober te zijn, smakelijk door den aard van zijn eenvoud.

Binnen zijn elegance is zijn fijne gemoedelijkheid gevestigd.

Het is blank-wit, roomblank-wit — want het kastje heeft ons uit de schemering met het begrijpen der strenge vormen- en lijnenschoonheid, in gedachte weêr in het zachte daglicht teruggebracht — het is blank en heeft om zijn blank-witte lange paneelen, — alleen dáar, —een blauwe, en een smalle oranje bies.

De aan de overzijde der kamer geplaatste kasten zijn breeder en bevatten in hun vormen, met de fijne lagere deur tusschen hen in, meer nog gemoedelijkheid.

Als zij open gaan, — zij 't ook op een inhoud zonder mooiheid, — dóen zij door hun inwendigen bouw en indeeling het zelfde wat de schoorsteen-bouwvorm ten opzichte van hoogte en verheffing doet, en drukken uit: het aangename

voor het gemoed, dat er is in het wezen van een herbergende en inhoudende kast.

De afstanden, waarop de planken, — die een bepaalde dikte-afmeting hebben in verhouding tot de andere kast-deelen, en die niet glad recht van voren, maar daar afgerond zijn, — om daar ook iets, iets aardigs, te zijn — de afstanden, waarop die boven elkander zijn gelegen, veraanschouwelijken samen met de verticale scheiding der kasten in twee helften, en de overige kast-deelen, het aangename van het idee van dragen, bergen en ten toon stellen van vele lichte, kleine dingen, die bij huis en huisraad zijn als de eikels, spar-appels, en de kleine dieren in een bosch.

Zoo, als ik het hier voor u over-dacht heb, is een huiskamer door K. P. C. de Bazel.

STAATKUNDIGE KRONIEK.

27 April 1907.

Sedert de vorige bladzijde dezer kroniek werd afgesloten, verliep de gewone termijn van twee maanden, twee lange maanden, bijna geheel van crisis. Het dreigde chronisch te worden.

De laatste crisistonen zijn nu juist even weggestorven... de hemel weet of straks in den Senaat niet nog een nieuw »concert" begint, over de »geconcerteerde samenwerking" bijvoorbeeld.

Of zouden de senatoren de exegese hunner Februari-redevoeringen maar aan de geestverwanten overlaten, ter overzijde van het Binnenhof gezeten? Och, dat partijwerk is meer iets voor de jongelui. De senatoren houden speeches, voor het vaderland. Vaderlandlievende speeches. Over vaandels, muziek, suggestie, majesteit van het gezag, onderdrukking van troebelen, internationale verplichtingen en dreigend oorlogsgevaar.

Volksleger en zoo wat meer? Daarvoor staat dat college te hoog; te ver van »het volk". Dat is iets, waarvoor een meewarige glimlach de wijze lippen rimpelt, waarvoor men even de schouders ophaalt. Over zoo iets spreekt men niet in de Hooge Vergadering. Dat komt niet te pas.

En wanneer de redevoeringen wat kras zijn uitgevallen; wanneer er toch nog lastposten zijn in de politieke partijen, waartoe men wordt gerekend — want men moet tegenwoordig wel tot een partij behooren — dan zullen de jongelui dat wel in orde maken. De eene redevoering, waarmee zij niets kunnen beginnen, désavoueeren zij. De kiezers weten immers wel, dat er van die pruiken zijn in de partij — het zijn er maar enkele — die nu eenmaal wat ouderwetsch zijn in hun opvattingen. En de andere speeches — die worden wel voor de kiezers weggeïnterpreteerd. Die waren zoo kwaad niet bedoeld.

En dan is er eindelijk nòg een uitkomst. De senatoren, die spraken, zij waren wel te velen, maar toch weinigen. Veel meer waren de zwijgers in aantal. Welnu dan, kiezers! Wie zegt u, dat de zwijgers evenzoo dachten als de sprekers? Is het niet mogelijk, dat de partijgedachte, het ware beginsel, werd vèrtegenwoordigd door de zwijgers,

en dat juist de sprekers dissidenten waren? Waarom niet? Willem de Zwijger wist in zijn eentje toch ook veel meer dan alle flapuiten te zamen.

Zoo is toch ook een nieuw debat in de Eerste Kamer overbodig geworden. De kiezers, die over het lot der Staten-Provinciaal zullen beslissen, weten het. Het was niet zoo erg als het scheen. In de Eerste Kamer zijn niet de gedachten van de *partij* vertolkt.

De partij heeft ook niet overlegd. In de Tweede Kamer was men aan de rechterzijde zich niet bewust van hetgeen in de Eerste ging geschieden.

Bovendien: hoe kon in de Eerste Kamer de gedachte van de partij worden vertolkt? De partij heeft immers geen gedachte! „Vermindering van persoonlijke en financieele lasten", zeker! (program R.-K. Kamerleden). Maar dat is toch geen gedachte en de ontwikkeling van het noodzakelijk karakter onzer weermacht. Die gedachte verwachten de partijen aan de rechterzijde van een staatscommissie.

De heer Heemskerk wil nog een prijsvraag uitschrijven. Anderen vragen aan de staatscommissie een stuk of wat ontwerpen van organisatie met nauwkeurige raming van kosten, om uit te zoeken. Is voor matigen prijs een staand leger te verkrijgen, dan dit. Wij zijn dan te allen tijde omgeven door »krijgsvolk", elk oogenblik tot optrekken gereed. »De majesteit van het gezag" is behoorlijk gewaarborgd.

Wij zijn dan wel gelijk aan die mieren, die anderen voor zich laten vechten om zelf thuis te blijven zitten; wel zal door *loting* worden bepaald, wie tot de vechtmieren zullen behooren; wel zullen deze langer dan nu onder de wapenen moeten zijn, maar er loopen er dan toch maar een massa vrij, en als het dan ook nog goedkoop is — wat kan ons dan ten slotte dat weerkrachtige volk schelen, wat het verschil tusschen beroeps- en militiekader, tusschen voor officier luk-raak klaargemaakte schooljongens en krachtens aanleg boven de lichting uitgegroeide aanvoerders?

* * *

Zoo staat het. En zoo *mag* het niet staan.

Meer dan ooit is de behoefte gevoeld, dat ook op dit gebied een staatkundige partij wete wat zij wil.

De defensie is geen politiek, heet het. Tot zekere hoogte. Van de politieke gezindheid is niet afhankelijk, of men tot verdediging van zijn land iets doen zal ja dan neen.

Maar overigens? Kan iemand ontkennen, dat het staande leger, het leger van mannen, die onder de wapenen blijven al zijn zij afgeëxerceerd en geoefend, de weermacht is van het conservatisme?

Is daarentegen een leger, samenkomende alleen ter oefening, een leger, uit welks bodem jaarlijks het geschikte kader zal oprijzen, een

leger met korten diensttijd en algemeen leggende den plicht om te dienen op allen, is dit niet het leger der democratie?

Is er geen verband tusschen den gedachtengang, die geheel het volk wil stem geven in de samenstelling zijner vertegenwoordiging, en het streven om de landsverdediging liever toe te vertrouwen aan het weerkrachtige volk dan aan een staand leger?

De geheele sociale wetgeving legt men tot in onderdeelen in programma's vast, en de wet, die op-eens geheel het volksleven bestrijkt, die op een groot deel onzer valide mannen voor hun geheele persoon een jarenlangen termijn beslag legt, die voor tallooze gezinnen ingrijpende beteekenis heeft, de wet die straks de lichamelijke vorming van de Nederlandsche jeugd zal regelen, die wet moet buiten die programma's vallen, omdat ze niet met »politiek" te maken heeft?

Voor deze regeling moet men zich overleveren aan het goedvinden van een willekeurige Staatscommissie?

En is er een partij, die hare wenschen neerlegt in een program, moet zij dan van alle kanten worden uitgehoond? Moet er dan worden geroepen om een kostenrekening tot in centen nauwkeurig?

Waar is de kostenrekening van Ons Program, dat basis werd van de anti-revolutionaire partij?

Neen, nu niemand waardeering had, moesten de vrijzinnig-democraten het zelf wel zeggen: de vaststelling van hun program den 7^{en} April was een feit van beteekenis.

Niet omdat het zulk een kunst zou zijn, zoo'n program samen te stellen. Dat kan ieder, die wat studie heeft gemaakt van het onderwerp. Van beteekenis was het, omdat nog geen staatkundige partij het heeft aangedurfd, zich duidelijk daaromtrent uit te spreken.

De een durft het niet, omdat hij het opportunisme van de praktijk niet kan vereenigen met het »geen man en geen cent" van de leerstelling. De tweede durft het niet, omdat de woorden »uitbreiding van contingent" de koorts op het lijf zouden jagen aan vrienden, met wie hij de christelijk-sociale politiek heeft uitgevonden. Een derde zwijgt er maar liever van, omdat het »zooveel hoofden, zooveel zinnen" een slechte reclame is voor een partij.

Met de vaststelling van dit program is door de partij het standpunt verworpen: laten wij, zoo goedkoop mogelijk, maar iets doen voor ons fatsoen; de verdediging zelf geeft toch niets; laten wij ons eraf maken met zoo min mogelijk geld, zonder ons te vermoeien met studie over de *wijze* van verdediging.

Als verschijnsel voor de kentering in de denkbeelden onder ons volk is dit van waarde, niet het minst nu het was waar te nemen onder de zoogenaamde radicalen.

* * *

Het gevolg zal wel zijn, dat andere partijen hetzelfde doen.

Het roepen om een Staatscommissie is goed als tijdelijke maatregel om zijn verlegenheid te bedekken; op den duur gaat dat niet.

Een kind begrijpt, dat een veelzijdig samengestelde staatscommissie hierin niet tot eenstemmigheid komt; dat men ten slotte toch kiest naar zijn eigen overtuiging. Een iets grooter kind ziet in, dat het werk dier staatscommissie jaren zou kosten, die met nietsdoen moeten worden gevuld, terwijl men de resultaten zit af te wachten.

De staatscommissie, de bezuinigingscommissie, de zoogenaamde groote commissie, zij is voor onderzoek, voor enquête, niet om te adviseeren. Zij moet eenvoudig bloot leggen *ce qu'on ne voit pas*. Dat is veel. Daaraan heeft zij genoeg.

Maar dan worde overwogen, of niet de vorm eener parlementaire enquête verkieslijk is. Deze kan worden gehouden, terwijl de minister rustig voortwerkt. De minister kan zich zelf blijven. Hij kan hervormen naar zijn eigen overtuiging en behoeft niet te wachten op adviezen, die op een man van beteekenis en zelfstandigheid toch geen beslissenden invloed hebben

Ambtenaren kunnen, krachtens de enquête-wet, zich met een beroep op ambtsgeheim van het geven van inlichtingen verschoonen. Dacht men werkelijk dat een Staatscommissie, door de Regeering benoemd, van een opdracht voorzien en werkende van haar afhankelijk, die inlichtingen wèl zou ontvangen?

Een enquête alzoo, feitenonderzoek. Als uitvlucht voor politieke partijen in verlegenheid kan dan echter de commissie niet dienen. Trouwens, de afgevaardigde Mr. Regout heeft reeds verklaard, dat het volksleger »een ongerijmdheid" is. Hij heeft dus het advies eener commissie alvast niet meer noodig. Zoo zullen er wel meer zijn.

* * *

Zoo kan de toestand worden gezuiverd.

Nu is het een warboel van belang.

Toch valt er niet te wanhopen. De hooge politiek heeft ons in duisternis gehuld.

Welk een spel werd in die nu verloopen crisis-maanden gespeeld!

Van de Regeering was te begrijpen, dat zij naar de ruiterlijke verklaring van den sympathieken minister-voorzitter, zich bewust van het gemis aan steun in een constante meerderheid, niet wilde aanblijven dan wanneer de gecoaliseerde partijen der grootste minderheid voor de eer hadden bedankt. De oppositie zou, door dit bewijs van onmacht, zich hebben verzwakt. Zij zou haar arrogantie wat moeten matigen, die met name na de herovering van Leiden hinderlijk begon te worden. Het Kabinet zou dan niet langer leven bij de gratie van de rechterzijde, zooals deze het zoo gaarne mocht doen voorkomen.

Zoo is geschied.

De zonderlingste redeneeringen zijn gehouden om uit den nood te ontsnappen.

Men heeft aan de rechterzijde de anti-militaristische katholieken tegen den Minister Staal opgejaagd met het dreigement, dat de maatregelen betreffende het blijvend gedeelte één geheel waren met de plannen tot legerhervorming.

Toen echter het Kabinet zou aftreden, betoogde men, dat dit onnoodig was, want dat het blijvend gedeelte een vraagstuk was van ondergeschikten aard, waarmede het beleid der Regeering in haar geheel niet was gemoeid.

Wie voor de degelijkheid van de rechterzijde wil opkomen, verhaalt, dat zij in haar geheel zoo kranig tegen de desorganisatie van het defensiewezen is opgetreden. Wie daarentegen zich gecompromitteerd voelt door veel van hetgeen in de Eerste Kamer is gezegd, ontkent samenwerking tusschen beide takken der volksvertegenwoordiging niet alleen, maar ook eensgezindheid onder de rechterzijde in de Eerste Kamer. De leden die spraken, werden al niet door denzelfden geest bezield, en de zwijgers kunnen wel nog weer geheel anders hebben gedacht.

Lange Rede, Kurzer Sinn: de rechterzijde gevoelt zich niet machtig om te regeeren. Zij zouden, zeide de heer De Savornin Lohman, toch de geheele linkerzijde in de Tweede Kamer tegenover zich vinden. Ja; maar alleen zoolang zij gecoaliseerd is; en ook van een gemengd Kabinet wil zij voorshands niet weten.

Men zegt nu wel, dat het welslagen van de formatie-Cort van der Linden op de linkerzijde is afgestuit; maar dit kon dan toch alleen maar gelden voor een talrijke groep aan de linkerzijde, die in hare dusver gevolgde politiek hare medewerking aan een kleurloos, alias behoudend gemengd kabinet toch bezwaarlijk had kunnen geven. Buiten die groep ware zulk een kabinet, gemengd, zeer wel samen te stellen geweest. Even goed als in 1905.

De conclusie moest dus wel zijn, dat een Kabinet als het thans zittende de eenige aannemelijke bewindsvorm was onder de tegenwoordige omstandigheden. Met dien uitslag moet het Kabinet wel in zijn zwakke positie zijn versterkt.

Daaraan doet evenmin af de drukte, gemaakt over een clausule, welke het Kabinet neerschreef in een brief aan de Koningin.

Het Kabinet wenschte zekerheid, dat de Kroon hare medewerking zou verleenen tot spoedige indiening van een wetsontwerp, waarbij de afschaffing van het blijvend gedeelte zou worden geregeld, en dat zulk een wetsontwerp na aanneming zou worden bekrachtigd.

In dien eisch van bekrachtiging van een wetsontwerp, dat de Koningin bij het geven der belofte nog niet kende en dat na de indiening wijziging kon hebben ondergaan, zagen de gecommitteerden uit de rechterzijde der Tweede Kamer revolutionaire grondwet

schennis. De Ministers hadden hier de Kroon van haar recht van veto willen berooven. Indien dit inderdaad de bedoeling was, zou de rechterzijde onmiddellijk gereed staan om de regeering over te nemen.

Het is duidelijk, dat hier een verkiezingsvuurwerk werd afgestoken om de aandacht van de weigering af te leiden. Alle werkelijke beteekenis verloor het incident, toen de rechterzijde daarin niet langer aanleiding vond om de regeering over te nemen, waartoe haar de gelegengeid werd geboden.

Niettemin werd het voorval in de Kamer door den heer Lohman opgeblazen tot een zaak van gewicht. Het vaderland had voor de zooveelste maal zijn behoud aan de rechterzijde te danken.

Het vaderland; de Kroon stellig niet. Dit bewees de heer Troelstra.

Indien de oversecure toezegging, door het Kabinet van de Koningin gevraagd, iets beteekende, dan moest het dit zijn, dat de ministers, wijs geworden door de ondervinding in den crisistijd opgedaan, deze dubbele voorzorgen noodzakelijk achtten. Blijkbaar was er van die zijde tegenwerking geweest.

Daaromtrent, zeide de heer Troelstra, hebben wel sedert lang geruchten geloopen, maar aan feiten heeft men geen ander houvast kunnen krijgen dan bijvoorbeeld de onderscheiding, waarmede de generaal Smeding na zijn ontslag aan het Hof is behandeld.

Nu echter heeft de heer De Savornin Lohman, door de openbaarmaking van dien brief in het partijbelang, dat materiaal geleverd. De ministers, de menschen die het weten konden, hebben zich buitengewoon sterk moeten verzekeren van de toezegging tot medewerken van de zijde der Kroon. Dat is niet zonder grond geschied. Er was gebrek aan vertrouwen.

Zoo keerde zich ten slotte nog dit verkiezingswapen tegen de aanvallers zelf.

Daarbij hadden zij nog het ongelukje met den Voorzitter der Eerste Kamer.

Deze staatsman, door het vertrouwen der rechterzijde in de Eerste Kamer geroepen tot leider van deze »Hooge Vergadering" en dientengevolge van rechtswege geroepen tot gewichtige functiën, als het voorlichten van de Koningin in tijden van crisis, heeft zich van deze taak niet schitterend gekweten.

Wel met een verder dan volmaakte onpartijdigheid: hij zag in den afloop der verkiezingen van 1905 een uitspraak ten gunste van grondwetsherziening! Als om strijd werd natuurlijk deze staatsman door zijn politieke geestverwanten gedésavoueerd. Maar wat een figuur! Tot overmaat van ramp liet hij den heer De Savornin Lohman er nog eens inloopen ten gevolge van zijn zwakheid van memorie.

Sic transit......

* * *

Nog een andere zon wordt voor tanende gehouden: Dr. Kuyper is niet officieel in de crisis gekend. Dit feit in verband met de stemming gedurende de crisis-debatten aan de rechterzijde wijst wel op een kentering in de gezagshoogheid van den leider der antirevolutionairen.

Hij, die weleer alles te zeggen had, wordt er buiten gehouden. Officieel ten minste. Maar indien het door de eigen vrienden niet ware gewild, zouden dezen onderhandeling hebben geweigerd met den heer Schimmelpenninck buiten hem, die in 1901 de rechterzijde ter overwinning heeft gevoerd.

Eenerzijds is het wellicht toe te schrijven aan meer persoonlijke overwegingen.

Er verluidde, dat aan een bewindvoering der rechterzijde Dr. Kuyper zijnerzijds zijn leiding als voorwaarde bond, en dan nog wel het bestuur van onze betrekkingen met het buitenland.

Men moet al een blind vereerder zijn van den premier van 1901, indien men tot dien prijs zijn medewerking wilde koopen!

Maar vooral schijnt te worden ingezien, dat het doordrijven van de »subjectieve" antithese, de verdeeling in partijschappen, toch niet christelijk is en evenmin geschikt om een blijvende meerderheid te handhaven.

Men zal gematigd moeten zijn. En dat kan Dr. Kuyper niet. Hij is te geniaal om gematigd te zijn.

Of deze gematigdheid leiden zal, binnenkort, tot een andere partijgroepeering, is een andere vraag.

Stellig zijn wij den laatsten tijd in die richting een stap gevorderd. De ervaring van machteloosheid onder de laatste crisis heeft tot nadenken gestemd. De overtuiging is gevestigd, dat wij er zóó niet kunnen komen. En dat is de eerste voorwaarde voor verbetering.

Absoluut verworpen wordt het denkbeeld rechts niet meer. Natuurlijk, men zal althans dit jaar zich nog inspannen om gezamenlijk de meerderheid te behouden in de kiescolleges voor de Eerste Kamer. Maar van den uitslag der Statenverkiezingen zal veel afhangen. Verliest Rechts, dan zal de sympathie voor gemengde partij-groepeering wassen. Winnen zij en andermaal in 1909, dan zal de geschiedenis van 1901 tot 1905 nog eens worden gerepeteerd, in kalmer toonaard waarschijnlijk.

Dan zou er voor de democratische staatkunde een goede tijd van propaganda aanbreken De coalitie zou zuiver conservatief regeeren.

* * *

Maar dat alles is toekomst-muziek. Voor de thans komende verkiezingen spreekt het vanzelf, dat de vrijzinnigen tegenover de coalitie der rechterzijde tezamen worden gedrongen tot verweer. Zij moeten wel.

Bovendien zal elk democraat inzien, dat hij de coalitie heeft te bestrijden omdat daarin allereerst het conservatisme overheerschende is.

Intusschen kan de Regeering zien, hoe ver zij het met haar tegenwoordige Eerste Kamer sturen kan.

Ter zake van het blijvend gedeelte zal zij het al dadelijk niet gemakkelijk hebben, al heeft zij thans in den oud-collega Staal een duchtigen tegenstander gewonnen.

In de vorige kroniek stelden wij, in mismoedigheid over de houding der Eerste Kamer, de leden der Provinciale Staten voor als mannen met stropdassen, ouderwetsche hooge hoeden en groene parapluies; lieden, die slechts van waterkeeringen verstand hadden en polders. Met groote maatschappelijk-staatkundige vragen bemoeiden zij zich niet.

En daar kozen plotseling de Staten van Noord-Holland den demissionairen minister zelf tot lid der Eerste Kamer. Een gelukkig bewijs, dat ook het bewustzijn van den ernst der groote staatkundige vraagstukken onder die hooge hoeden en stropdassen is doorgedrongen.

Ook zal de Regeering daar sommige leden veranderd vinden. Tegen Dr. Vermeulen's ouderwetsche beschouwingen zal wel een enkel lid protest aanteekenen. Velen zullen, na hetgeen over de militaire kwestie te doen is gekomen, inzien, dat het gemakkelijker is af te keuren wat ter vervanging van het veroordeelde wordt geboden dan aan te geven, hoe wij dan wèl op het droge zullen raken.

Aan de pogingen, welke worden gedaan om aan te toonen, hoe het *wel* moet, wordt de moeilijkheid het best gekend.

De heer Van Houten, na de afbraak in de Eerste Kamer iets positiefs willende geven, heeft nu het denkbeeld geopperd om een winterleger te *koopen*. Met geld moet men verlenging van dienstverband zien te verkrijgen.

Wie aan zulk een voorstel nog niet ziet, dat wij hier te doen hebben met een gewichtig beginsel, een beginsel, waarin verschillende politieke partijen noodzakelijk haar standpunt moeten bepalen, kan de hoop wel opgeven. Hij doet wijzer, zijn hoofd met deze vraagstukken niet te breken.

Anderen zullen tot nadenken zijn gekomen. Zij zullen erkennen, dat hier partij kiezen noodzakelijk is voor ieder, die in staatkundige en maatschappelijke vraagstukken tot oordeelen wordt geroepen.

M.

Bij C. A. J. VAN DISHOECK te Bussum verscheen:

van

HERMAN TEIRLINCK

De Wonderbare Wereld

3e goedk. dr. — Ingen. *fl.* 1.—. Geb. *fl* 1.40.

Nieuwe Rotterdamsche Courant zegt: O, die kleur in de taal van TEIRLINCK. Die rijkdom, die wellust — die kalme weelde. Juist als in de natuur zijn hier de groote dingen eenvoudig en de eenvoudige dingen groot.

Het Stille Gesternte

Ingenaaid *fl.* 3.25. — Geb. *fl.* 3.90.

Vlaamsche Gazet: HERMAN TEIRLINCK heeft door zijne dicht- en kunstvaardigheid, zijn zoetvloeiende proza, zijn licht en schaduw, zijn ontleden der niet-ingewikkelde ziel der Vlaamsche landslieden, zijn onmiskenbaar meesterschap over stijl, plaats genomen in de eerste rij onzer beste vertellers.

't Bedrijf van den Kwade

Ingenaaid *fl.* 2.90. — Gebonden *fl.* 3.75.

Oprechte Haarlemsche Courant: Er is een wondere dichterlijke teederheid in en toch ook een echtheid en kloekheid van zielkundig ontleding. Èn als dichter èn als romancier houdt door dit „'t Bedrijf van den Kwade" TEIRLINCK zijn literairen naam hoog....

ZON EEN BUNDEL BESCHRIJVINGEN. — Prijs ingenaaid *fl.* 1.90. — Gebonden *fl.* 2.50.

A. W. SIJTHOFF'S Uitgevers-Maatschappij, te Leiden.

NIEUW DUITSCH WOORDENBOEK

bewerkt naar de nieuwste bronnen en nieuwe spelling door P. J. VAN MALSSEN Jr.

Medewerker van Van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal.

☞ Prijs **45 Cents** per aflevering van 7 vel druks à 16 bladzijden, welke bij alle Boekhandelaars ter inzage voorhanden is.

Het **NIEUW DUITSCH WOORDENBOEK** (Duitsch—Nederlandsch; Nederlandsch—Duitsch) zal plm. 70 vel druks bevatten en worden uitgegeven in 10 aflev. à **45 Cents**. Dit is het eerste Woordenboek, bewerkt naar de nieuw aangenomen Duitsche spelling, en waarin de verschillende beteekenissen met korte voorbeelden zijn toegelicht. Daaruit blijkt dan tevens het gebruik van datief, accusatief, enz., wat velen niet onwelkom zal zijn. Technische uitdrukkingen, benevens eigenaardige spreekwoorden en zegswijzen, zijn in ruime mate opgenomen.

Zoodra het Woordenboek compleet zal zijn, zal het verkrijgbaar worden gesteld voor **f 5.—** geb. in linnen en voor **f 5.40** in half leder.

Het Duitsch—Nederlandsch gedeelte is compleet.

Prospectus met proefpagina wordt op aanvrage gaarne toegezonden.

Oordeel der Pers.

Nederlandsche Spectator. De spelling in dit nieuwe woordenboek gevolgd, is naar de besluiten van de «Orthographische Komferenz" van 17—19 Juni 1901 te Berlijn gehouden en maken het ook wat de stoffelijke uitvoering betreft tot een up to date woordenboek.

De Telegraaf. Het Nieuw Duitsch Woordenboek van P. J. van Malssen belooft een belangrijke aanwinst te worden.

De Nieuwe Courant. Dit Woordenboek komt ons zeer practisch voor, is voldoende compleet en belooft een goed bruikbaar werk te worden.

Het Vaderland. »Een in alle opzichten practisch handboek" waarvan vele ongetwijfeld een nuttig gebruik zullen maken.

Bergen op Zoomsche Courant. In een gevoelde behoefte voorzien doen niet zoo heel veel boeken. Het Duitsch Woordenboek door den Heer v. Malssen naar ons oordeel wel en bevelen wij dus dit practische boek aan ieder beoefenaar der Duitsche taal ten zeerste aan.

Dordrechtsche Courant. Veel moeilijkheden zijn aan de samenstelling van een goed woordenboek verbonden, wij gelooven echter dat de Heer Van Malssen voor zijn taak berekend is en bevelen dit nieuwe Duitsche Woordenboek dan ook gaarne aan.

ONZE HISTORIE.

Leerboek voor het Onderwijs in de Geschiedenis van het Vaderland, door Dr. M. G. DE BOER,

Leeraar aan de 4e H. B. S. met 3 j. c. te Amsterdam.

Prijs ingenaaid . . . . **f 1.50**. Gebonden . . . . **f 1.80**.

Aan de serie van leerboeken voor de Geschiedenis van het Vaderland, die van Dr. De Boer verschenen, ontbrak nog een werk, dat meer speciaal voor de H. B. S. met 3 j. c. bestemd was. Door de uitgave van **Onze Historie** wordt in deze leemte voorzien. Ook in de lagere klassen der H. B. S. met 5 j. c. en Gymnasia zal dit leerboek zeer goede diensten kunnen bewijzen.

Moge de belangstelling die de werken van Dr. De Boer steeds ten deel vielen ook bij deze uitgave de aanleiding zijn, dat het op vele scholen van middelbaar onderwijs zal worden ingevoerd.

FRAGMENTEN UIT SHAKESPEARE'S HAMLET [1])

VERTAALD DOOR

JAC. VAN LOOY.

EERSTE BEDRIJF.

Tweede Tooneel.

Een Staatszaal.

Trompetten. DE KONING, KONINGIN, HAMLET, POLONIUS, LAERTUS, VOLTIMAND, CORNELIUS, HEEREN EN GEVOLG *komen op.*

KONING.

Ofschoon van onzen dierbren broeder Hamlet
De doods-gedachtnis groent nog, en 't oirbaar is,
Ons hart te dragen in rouw; dat heel ons rijk
's Leeds fronsing houde op zijne wenkbrauw nog;
Heeft onze rede zoo natuur bedwongen,
Dat wij met wijze smart hem nu gedenken
In bindende herinring aan ons zelf.
Dientengevolge, eertijds onze zuster,
Nu onze koningin, de hoog-verheevne,
Weduwlijke erve van dees strijdbren staat,
Wij, als het ware in verslagen vreugde, —
Met één oog schreiend en één lachend oog,
Met jubel bij lijkdienst en klacht bij bruiloft,
In effen schalen wegend lief en leed, —

---

1) Deze vertaling werd gemaakt in opdracht van den heer Eduard Verkade en zal verschijnen in September bij den uitgever S. L. van Looy.

Namen tot vrouw. En niet hierin wij hebben
Uw wijzren raad weêrstreefd, dewelke is vrijelijk
Daarmede saâmgegaan. Hebt dank voor alles.
Nu volgt, gij wete: Fortinbras de jonge,
Te nietig over onze waarde denkend,
En meenend, onze staat bleef na den dood,
Van onzen dierbren broeder ontwricht achter,
Te zeer vertrouwd met zijne voordeels-droom,
Hij heeft niet afgelaten ons te tergen,
Met boodschappen om de wedergaaf der landen
Rechts-wettelijk verloren door zijn vader
Aan onzen dappren broeder. — Genoeg van hem.
Nu wat ons-zelf aangaat en dit ons saâm-zijn.
Zoo staat de zaak. Wij hebben hier geschreven
Aan Noorwegen, oom van prins Fortinbras, —
Die machtloos en bed-leegrig, nauwlijks weet
Van dit zijns neven plan, — om te onderdrukken
Het hiermee verder-gaan; daar werving, lichting,
Het brengen op getalsterkt' moet geschieden
Van uit zijn onderdanen. Dies, wij zenden,
Goede Cornelius u, u Voltimand,
Als dragers dezer groet aan de ouden Noorweeg';
En met geen andre eigenmachtigheid
Tot onderhandlen met den koning dan
De speelruimt' toelaat tusschen de artiklen.
Vaarwel; en dat uw spoed uw ijver love.

CORNELIUS, VOLTIMAND.

Altijd, in alles blijven wij uw dienaars.

KONING.

Geenszins betwijflen wij 't; hartlijk vaarwel.
(Voltimand *en* Cornelius *af*).
En nu, Laertus, wàt hebt gij te zeggen?
Gij spraakt van een verzoek, wat is 't, Laertus?
Gij kunt niet reedlijk spreken met den Deen
En in 't verloorne. Wàt zoudt gij vragen kunnen,

Niet eer mijn aanbod zijnd' dan uw verzoek;
Het hoofd is in geboorte aan 't hart niet nader,
De hand niet meer werktuiglijk voor den mond,
Dan Denemarkens troon is voor uw vader.
Wat vraagt gij ons, Laertus?

LAERTUS.

Geduchte heer,
Uw hoog verlof naar Frankrijk weêr te keeren,
Vanwaar ik gretig kwam naar Denemarken
Mijn plicht betoonen tijdens uwe kroning.
Maar nu, belijd ik, nu die plicht vervuld is,
Gaan mijn verlangens derwaarts weêr, en nijgen
Eerbiedig om verschooning en verlof.

KONING.

Hebt gij 't verlof uws vaders? wat zegt Polonius?

POLONIUS.

Hij heeft, heer, 't stug-gegevene mij afgewrongen
Door onophoudelijk vragen; 'k heb, ten leste
Aan wil en wensch mijn zegel maar gehecht.
Ik bid u dus, geef hem verlof tot gaan.

KONING.

'k Ontsla u dan; kies goed uw uur, Laertus,
Besteed uw êelste gaven voor uzelf. —
Nu, Hamlet, mijn beminde neef en zoon, —

HAMLET (*terzijde*).

Iets meer dan bloed- en minder geest-verwant.

KONING.

Hoe is 't dat nog de wolken om u hangen?

HAMLET.

Niet dus, mijn heer, ik sta te veel in zon.

KONINGIN.

Mijn goede Hamlet, leg uw nachtkleur af,
En zie als tot een vriend naar Denemarken.
Zoek toch niet altijd met geloken oogen
Naar uwen edelen vader in het stof.
Ge weet, 't is elk gemeen, wat leeft moet sterven,
Door 't aardsche gaande, de eeuwigheid beërven.

HAMLET.

't Is als u zegt, gemeen, ja.

KONINGIN

Welnu dan,
Waaròm schijnt het bij u zoo zeer bizonder?

HAMLET.

Niet »schijnt" mevrouw! neen is; ik ken niet »schijnt."
't Is niet alleen mijn ink'ge mantel, moeder,
Noch de gewoonte om ernstig zwart te dragen,
Noch 't zuchten loozen uit beklemde borst,
Neen, ook niet 't welig wellen uit het oog,
Noch 't grondwaarts kijkend, sombere gelaat,
Met heel het rouw-vertoon, manieren, vormen,
Dat 't voor mij uitdrukt; dit, in waarheid, »schijnt",
Want dit zijn dingen, die een mensch kan spelen;
Ik heb iets hoogers dan dat in mijn hart;
Dit slechts de tooi is en de dracht der smart.

KONING.

't Is loflijk in u, Hamlet, en beminlijk,
Dit rouw-gevoel te wijden aan uw vader;
Bedenken echter moest gij, ook uw vader
Verloor een vader eens, en die den zijne;
Wel past 't gestelden tijd den overlevende
Naar kinderplicht te rouwen, maar zulk een
Hardnekkig treuren is zich laten gaan

In zondige stugheid; 't is onmanlijk lijden;
Het toont een wil zeer strijdig met den hemel,
Een ónsterk hart, een wrevelig gemoed,
En een onnoozel inzicht, ongeschoold.
Wat moet geschiên, bekend is en besefbaar,
Als welke alledaagschheid ook te vatten,
Waarom wij zouden, in onze opstand'gen waan,
't Zoo eigendunkelijk ter harte nemen?
Foei, 't is vergrijpen aan den hemel zich,
Vergrijp den doode, en vergrijp natuur,
En voor de rede dwaas, wier daaglijksch thema
Is »doode vaders;" die 't steeds verkondigde,
Van 't eerst lijk af tot aan wie stierf vandaag,
»Dit moet zoo zijn." Wij bidden, werp van u
Dit nuttelooze lijden, denk aan ons
Als aan een vader: Laat de wereld 't boeken,
Dat gij het allernaast staat onzen troon;
O, met niet minder adeldom van liefde
Dan welke vader ook zijn zoon toedraagt,
Ik voel met u. Wat nu uw plan betreft,
Naar Wittenberg's school terug te keeren,
't Is zeer afwijkende van onzen wensch;
Wij smeeken u, geneigd te zijn tot blijven,
Hier, onder onze gulle en gastvrije oogen,
Onze eerste hoveling, neef en onze zoon.

KONINGIN.

Laat niet de beê te loor gaan van uw moeder,
Blijf, Hamlet, bid'k, ga niet naar Wittenberg.

HAMLET.

'k Zal naar mijn beste kunnen u gehoorzamen.

KONING.

Wel dat klinkt goed en een mooi antwoord is 't;
Vertoef hier als wij zelven. — Kom, mevrouw;
De milde, zachte stemming van Hamlet

Ze glimlacht tot mijn hart; als dank daarvoor,
Zal ik vandaag geen enkle plenging doen,
Of 't zwaar geschut zal het den wolken melden
En 's konings »heil" luid naar den hemel bauwen,
Her-sprekend aardschen donder. Laat ons gaan.
(*Trompetten, allen af, behalve* Hamlet).

HAMLET.

O, dat dit te tè vaste vleesch wou smelten,
Dooien, en zich ontbinden in een dauw,
O dat niet de Allerhoogste zijn gebod
Gesteld had tegen zelf-moord. O God! God!
Hoe muf, langwijlig, plat en noodeloos,
Schijnt al dat drijven van de wereld mij!
Foei er over! Foei! 't is een vervuilde tuin,
Die schoot in het zaad; geile en grove dingen
Woekren hem vol. Dat het daartoe moest komen!
Twee maanden dood; — neen, zooveel niet, geen twee!
Zoo'n pracht van 'n koning; hij die was bij dezen
'n Apollo bij 'n sater; zoo teêr voor mijn moeder
Niet duldend zelfs dat maar de wind des hemels
Te ruw haar wangen strookte. Heeml' en aarde!
Moet ik herinren? Wel, ze kon aan 'm hangen
Of groeide haar verlangen aan tot honger
Door wat haar voedde; toch, al binnen 'n maand.
Niet denken 'r aan, — zwakheid, uw naam is vrouw! —
Een kleine maand; eer zelfs de schoenen sleten
Waarin zij volgde, 'n Niobé, enkel tranen,
De baar mijns vaders; — waarom zij, juist zij. —
O God! een beest, dat geen verstand gebruikt,
Gerouwd had langer, — gehuwd met m'n oom,
Mijn vaders broer, maar niet meer op hem lijkend
Dan ik op Herkules; binnen een maand,
Eer nog het zilt van ongerechtge tranen
Verdroogde op 't rood van haar gewreven oogen,
Zij trouwde. — O, godvergeten spoed, te rennen
Met zulk een haasten naar bloed-schennige lakens!

Het is niet goed en het wordt nimmer goed:
Breek maar, mijn hart, ik moet mijn mond weêr houden!

(Horatio, Marcellus *en* Bernardo *komen op.*)

HORATIO.

Heil uw hoogheid!

HAMLET.

'k Ben blij u wel te zien:
Horatio, — of ik vergat wie 'k ben.

HORATIO.

Die is 't, mijn heer, en steeds uw arme dienaar.

HAMLET.

Mijn beste vriend; — laat ons dien titel ruilen. —
Wat doet gij hier uit Wittenberg, Horatio? —
Marcellus?

MARCELLUS.

Mijn goede heer, —

HAMLET.

Verheugd te zien u. — (*tot* Bernardo) Goeden avond, m'heer.—
Maar, wat doet gij uit Wittenberg, Horatio?

HORATIO.

Een lanterfantige bevlieging, heer.

HAMLET.

Ik zou 't niet graag uw vijand hooren zeggen;
En 'k laat mijn ooren geen geweld aandoen,
Ze tot vertrouwden maken van 'n verslag
Tegen u zelven. Gij, een lanterfanter!
Maar wat hebt gij te doen in Elseneur?
Wij zullen u voor ge gaat, 't diep-drinken leeren.

HORATIO.

Ik kwam hier om te zien uws vaders uitvaart.

HAMLET.

Geen spotternij, ik bid je, school-kameraad;
Ik denk, gij kwaamt hier zien mijn moeders bruiloft.

HORATIO.

Ja waarlijk, heer, het volgde gauw elkaâr.

HAMLET.

Zuinig-, zuinigheid, vriend! de uitvaarts-pasteien
Koud konden dienen voor de bruilofts-tafels.
Had' 'k eer mijn ergsten vijand in den hemel
Dan ooit dien dag ontmoet, Horatio! —
Mijn vader, — mij dunkt, ik zie mijn vader. —

HORATIO.

O, waar, heer?

HAMLET.

In mijn geest, Horatio. —

HORATIO.

Ik zag hem eens: hij was een schoone koning.

HAMLET.

Hij was een man die alles in zich bond,
'k Zal nimmer weder zijns gelijke zien.

HORATIO.

Heer, naar mij dunkt, ik zag hem gister nacht.

HAMLET.

Zag, wie?

HORATIO.

De koning uw vader.

HAMLET.

Mijn vader?

HORATIO.

Temper uw verbazing voor een oogenblik
Door een aandachtig luistren, dat 'k overbrenge,
In tegenwoordigheid van deze edelen,
Dit wonder u.

HAMLET.

Om Gods wil, laat mij hooren.

HORATIO.

Twee nachten nu reeds hadden deze heeren,
Marcellus en Bernardo, bij hun wacht,
In 't doodsche, brake midden van den nacht,
Het volgend treffen. 'n Vorm uw vader eenlijk,
In wapenen, van top tot teen, volkomen,
Verschijnt voor hen en schrijdt met plechtgen gang
Langzaam en statig langs hen. Driemaal ging het
Zoo aan hun starre en bange oogen langs,
Op d'afstand van zijn staf-lengt', terwijl zij
Tot dril bijna versmolten van benauwdheid,
Stom stonden en sprakeloos. Dit kwamen zij,
In heimelijk gehuiver mij berichten;
En toen, den derden nacht, heb 'k meegewaakt;
En zag gelijk zij 't meldden mij, wat uur,
Gedaante aangaat, elk woord bleek waar en richtig,
Het spook verschijnen. Ik kende uw vader:
Dees handen zijn niet eender.

HAMLET.

Wáar was dit?

MARCELLUS.

't Gebeurde op het terras alwaar wij waakten.

HAMLET.

En spraakt gij het niet aan?

HORATIO.

Zeker, mijn heer.
Maar 't gaf niet eenmaal antwoord; toch, éens, docht me,
Hief het zijn hoofd op en verroerde zich
Tot een begin, alsof het zou gaan spreken;
Maar juist klonk 't roepen van den morgenhaan,
En bij dat kraaien kromp het haastig heen,
Verdween 't uit ons gezicht.

HAMLET.

Het is zeer vreemd.

HORATIO.

Zoo waar ik leef, vereerde heer, 't is waar;
Wij meenden dat, naar onze plicht 't ons voorschreef,
Wij 't u verwittigen moesten.

HAMLET.

Waarlijk, heeren, waarlijk, 't ontrust mij zeer.
Houdt gij de wacht vannacht?

MARCELLUS *en* BERNARDO.

Dat doen wij, heer.

HAMLET.

In waapnen, zegt ge?

MARCELLUS, BERNARDO.

In waapnen.

HAMLET.

Van top tot teen?

MARCELLUS, BERNARDO.

Mijn heer, van hoofd tot voet.

HAMLET.

Dan, zaagt gij niet 't gelaat?

HORATIO.

O! ja, mijn heer; 't vizier was opgeslagen.

HAMLET.

Hoe, keek hij boos?

HORATIO.

Een voorkomen meer smartelijk dan toornig.

HAMLET.

Bleek, of rood?

HORATIO.

Neen, erg bleek.

HAMLET.

Vestte hij zijn oogen op u?

HORATIO.

Voortdurende.

HAMLET.

Ik wou 'k was daar geweest.

HORATIO.

Het zou u zéer hebben verbaasd.

HAMLET.

Zeer waarschijnlijk, zeer waarschijnlijk. Bleef 't lang?

HORATIO.

Zoolang als zonder haast men telt tot honderd.

MARCELLUS *en* BERNANDO.

Langer, langer.

HORATIO.

Niet toen ik 't zag.

HAMLET.

Zijn baard was grijzend? Neen?

HORATIO.

Die was zoo ik het bij zijn leven zag,
Een zilvrend zwart.

HAMLET.

Van nacht wil 'k waken ook.
Misschien verschijnt het weêr.

HORATIO.

Dat zal het zeker.

HAMLET.

Indien 't zich verpersoonlijkt met mijn vader,
Spreek ik het aan, al gaapte er ook de hel,
Gebiedend mij te zwijgen. Ik bid u allen,
Zoo gij 't gezicht tot dusver hield geheim,
Wil het bewaren in uw binnenst nog;
En wat er anders ook geschied' van nacht,
Geef het een uitleg, maar een uiting niet.
Ik zal uw trouw vergelden. — Nu, vaarwel,
Tot op het platform, tusschen elf en twaalven
Vind ik u daar.

ALLEN.

Onze eerbied, uwe hoogheid.

HAMLET.

Uw liefde; als de mijne t'uwaart; vaarwel.
(Horatio, Marcellus *en* Bernardo *af*).
Mijns vaders geest — in waapnen; — er hapert wat;
Ik gis vuil spel: ik wou, het was al nacht!
Tot dan, rustig, mijn ziel. — Daden van logen,
Verrijzen al dekt ze de aard', voor 's menschen oogen.
(*af*).

Derde Tooneel.

Een kamer in het huis van Polonius.

LAERTUS *en* OPHELIA *komen op.*

LAERTUS.

Al mijn benoodigdheên zijn ingescheept:
Vaarwel; en zuster, zoo de wind geeft zegen
En het geleide is strekkend, slaap dan niet,
Maar laat iets van u hooren.

OPHELIA.

Twijfelt g'aan mij?

LAERTUS.

Wat Hamlet aangaat en zijn 't hof-u-maken,
Houd het voor vorm slechts, spelen, 'n gril van jeugd;
Een violetje in 't jong gedrang van 't voorjaar,
Vroeg-óp, kortstondig, lief, maar gauw verbloeid,
De geuring en verkwikking voor een poosje;
Meer niet.

OPHELIA.

Meer niet dan dat?

LAERTUS.

Neem 't niet voor meer.
Natuur toch, wassend, neemt niet enkel toe
In omvang, kracht; maar wijl de tempel groeit,
Groeit ook de binnen-dienst van ziel en geest
Gedijend meê. Misschien houdt hij nu van je,
Besmeurt geen vuil, geen logen nu de ernst,
Van zijnen wil; maar gij moet wel bedenken,
Hoe hoog hij staat, dat dus zijn wil niet hoort hem;
Daar zelf hij d'onderdaan van zijn geboorte is.
Hij mag niet als geringe lieden doen,
Verkiezen voor zich zelf; want daarvan hangt
Het heil af en het welzijn van den staat.
Zijn keus moet uitteraard gebillijkt worden,
De stem en bijval hebben van dat lichaam
Waar hij het hoofd van is. Dus, als hij zegt
U lief te hebben, past aan u 't gelooven
In zoover slechts als hij bij machte is
Zijn woord gestand te doen; wat reikt niet verder
Dan d'algemeene stem van Denemarken wil.
En dan, bedenk wat schâ uw eer kan lijden,
Zoo ge al te willig naar zijn liedjes luistrend,
Verloort uw hart, de schat schonk van uw kuischheid

Aan zijn onstuimgen, onbeheerschten drang.
Vrees het, Ophelia, vrees het, lieve zuster,
En stel u in de wijding uwer neiging,
Ga niet 't gevaar in van begeerte en lust.
De schrielste maagd, zoowaar, is nog te kwistig
Als zij haar schoonheid voor de maan onthult;
De deugd zelf niet ontkomt aan 's lasters streken;
De worm knaagt aan de kinderen der lente
Te dikwijls eer hun botsels opengaan:
O, in de ochtendlijke, dauwge jonkheid
Verschrompling en verdorring dreigen zeer;
Wees op uw hoede; niets zoo veilig als vrees:
Jeugd is opstandig in zich zelf alreeds.

OPHELIA.

Ik zal de werking uwer lessen zetten
Als 'n wachter bij mijn hart; maar, lieve broeder,
Doe niet als enkle slechte leeraars doen
Die wijzen 't steile doornenpad ten hemel,
En onderwijl als echte libertijnen
Het dartelzuchtge bloempjes-pad betreden,
Ontkennend eigen leer.

LAERTUS.

Vrees voor mij niet.
Ik mar te lang, — maar daar mijn vader komt:
(Polonius *komt op*).
'n Dubble zegen is een dubble gunst;
Het toeval glundert naar een tweede afscheid.

POLONIUS.

Nog hier, Laertus? aan boord, aan boord, 't is schande,
De wind zit in de reven van uw zeil,
Er wordt op u gewacht. Daar, neem mijn zegen;
(*legt de hand op 't hoofd van* Laertus).
En tracht mijn luttel weinige voorschriften
Te griffen in het brein. Denk nooit hardop,

En maak ónklare denking niet tot daden;
Gemeenzaam moogt gij zijn, maar niet gemeen;
Wanneer ge vast-beproefde vrienden hebt,
Klamp ze aan uw ziel met stalen haken vast,
Maar laat in d'omgang niet de hand vereelten
Door ieder piep-kaal pochertje. Vermijd
Krakeel en twist; maar, eens er in geraakt,
Zorg dat ge ontzien er weder buiten treedt.
Leen iedereen het oor, uw stem slechts enklen,
Weeg wat elk meent, schort eigen oordeel op.
Kostlijk uw dracht zij, naar het past uw beurs,
Niet buitensporig zwierig, rijk niet bont:
Want 't kleed zeer dikwijls toont wat man het draagt;
't Zijn juist in Frankrijk d'eêlsten, hoogst-geplaatsten,
Die 't keurigst en 't voornaamste zijn daarin.
Geen borger zult gij zijn, ook niet een leener;
Bij leening gaat èn vriend èn geld verloren,
En borgen stompt het scherp van 't overleg.
Dit bovenal, — wees eerlijk voor u-zelf;
En er moet volgen, als de dag den nacht,
Dat gij niet valsch kunt zijn voor wie dan ook.
Vaarwel; mijn zegen binde in u dit alles!

LAERTUS.

Zeer needrig neem ik oorlof van u, heer.

POLONIUS.

't Getij is noodend; ga, uw dienaars wachten.

LAERTUS.

Vaarwel, Ophelia; en gedenk mijn woorden.

OPHELIA.

Ik sloot ze in den schrijn van mijn geheugen,
En gij zult zelf den sleutel houden.

LAERTUS.

Vaarwel. *(af).*

POLONIUS.

Wat was 't, Ophelia, dat hij tot u zei?

OPHELIA.

Veroorloof, heer, iets wat betreft Heer Hamlet.

POLONIUS.

Wel, goed bedacht,
Naar 'k hoorde ook schonk hij u den laatsten tijd
Vaak een vertrouwlijk uur en waart gij-zelf
Daarbij een zeer inschikkelijk gehoor.
Als dat zoo is, (en zoo werd mij verteld,
En dat als waarschuwing,) moet ik u zeggen,
Dat gij u zelve niet zoo klaar begrijpt,
Als 't voegt aan mijne dochter en uw eer.
Wat is er tusschen u beiden? Zeg mij alles.

OPHELIA.

Hij toonde mij door menige verzekering,
Mijn heer, genegenheid, den laatsten tijd.

POLONIUS.

Genegenheid? poeh! als 'n groen ding praat ge,
Lang nog niet rijp voor zoo'n gewaagd geval.
Gelooft gij die verzekeringen, als ge 't noemt?

OPHELIA.

Ik weet niet, heer, wat ik ervan moet denken.

POLONIUS.

Wel, leer 't van mij en houdt u-zelf voor 'n zuigling,
Dat gij voor goede munt naamt die verzekeringen
Van slecht allooi. Verzeker u-zelf beter;
Of, om den adem niet van de armen zin te smoren,
Haar kwellend dus, ge maakt tot 'n dwaas mij zeker.

OPHELIA.

Mijn heer, hij onderhield mij van zijn liefde
In zeer voeglijken vorm.

POLONIUS.

Ja, vorm moogt gij 't noemen; ga voort, ga voort.

OPHELIA.

En gaf zijn woorden stelligheid door bijna
Al wat er heiligs voor den hemel is.

POLONIUS.

Ja, knippen voor houtsnippen; 'k weet te goed,
Hoe kwistig dat de ziel geloften leent
Den mond als 't bloed gaat gloeien. Die gloed, meisje,
Gevend meer licht dan warmte, — beide doof,
Zelfs onderwijl 't beloven wordt gedaan, —
Neem 't niet voor vuur. Wees in vervolg van tijd,
Wat kariger met uw jonkvrouwlijk bijzijn,
En zet uw omgang op een hooger maatstaf
Dan een bevel tot 'n onderhoud. En wat
Heer Hamlet aangaat, geloof in zoover hem,
Dat jong hij is; hij loopt aan langer leiband
Dan u gegund mag worden. In 't kort, Ophelia,
Vertrouw zijn eeden niet. 't Zijn middlaars slechts,
En niet van dat gehalte dat hun kleed vertoont,
't Zijn smeekelingen met onzaalge beden
Als heilgen prevelend van vroom verbond
Om beter te bedriegen. Eens vooral, —
En klaar gezegd, van nu af zag 'k u gaarne
Wat minder spilziek met uw vrijen tijd,
Dan zoo te smoezen en babblen met Heer Hamlet.
Draag zorg ervoor, beveel 'k u, ga nu heen.

OPHELIA.

Ik zal gehoorzamen, mijn heer. (*af*).

TWEEDE BEDRIJF.

Eerste Tooneel.

Een kamer in Polonius' *huis.*

(Polonius *en* Reynaldo *komen op*).

POLONIUS.

Geef hem dit geld, Reynaldo, en die brieven.

REYNALDO.

Uw dienaar, heer.

POLONIUS.

Gij zult verbazend wijslijk doen, Reynaldo,
Voor ge u tot hem vervoegt, eerst te onderzoeken
Naar zijn gedrag.

REYNALDO.

't Was mijn bedoeling, heer.

POLONIUS.

Wel knap gezegd, zeer knap gezegd, ziet gij,
Visch eerst mij uit wat Denen in Parijs
Zijn, wie en hoe, waarvan en waar zij leven,
Hun kring, wat staat zij voeren; en bevindend
Door dit omwikklen en stelselmatig vragen
't Zijn kennissen mijns zoons, benadert gij
't Veel dichter dan door al uw rechtstreeks naricht.
Houd u, als 't ware, of waart ge een verre kennis;
Bij voorbeeld zoo: — »Ik ken zijn vader en
Zijn vrienden; hem ten naastebij." — Hoort ge 't?

REYNALDO.

Ja, ja, zeer goed, mijnheer.

POLONIUS.

»Ten naastebij; »maar" gaat ge voort, »niet goed;
Is hij 't dien 'k meen, dan is hij taamlijk wild,
Verslaafd aan dit en dat"; — bezwaar hem hier

Met al wat u in 't hoofd komt, — echter niets
Dat hem onteeren zou; draag daarvoor zorg;
Maar zulke losse, wilde mispassen, menheer,
Dewelke erkend, geboekt staan als gezellen
Van jeugd en vrijheid.

REYNALDO.

Als dobblen, mijn heer?

POLONIUS.

Juist, of drinken, vechten, zwetsen,
Twisten, zwabberen; zoover moogt ge gaan.

REYNALDO.

Dat ware toch hem schande aandoen, mijn heer.

POLONIUS.

Toch niet; zoo gij ze in uw aantijging mengelt.
Gij hoeft niet zoo iets ergs hem aan te wrijven,
Dat hij een losbol lijkt van d'ergste soort;
Dat's niet mijn meening; bezwalk hem zoo vernuftig,
Dat 't slechts schakeeringen van vrijheid schijnen:
De flitsen en oplaaiing van een vuurgen aard,
De woestheid van het ongebreideld bloed,
Van algemeene bruising.

REYNALDO.

Maar, mijn heer,

POLONIUS.

En waartoe gij dit doen moet?

REYNALDO.

Ja, mijn heer,
Dat wou 'k graag weten.

POLONIUS.

Wel, zie hier mijn stelling;
En, naar 'k geloof, het is een zeekre kunstgreep;

Die simple kladjes dus mijn zoon aanwrijvend,
Als gold 't een voorwerp door arbeid besmoezeld,
Vat ge?
Zal, wees verzekerd, uw zegsman dien gij polst,
Zoo ooit hij zag in voornoemde misdraging
Den jongen man, waarvan gij spreekt als schuldig,
Doen bijvallen gewis op deze wijze:
»M'n beste heer", of zoo; of »vriend" of wel: »Uw Eedle." —
Al naar de woordvoeging des mans of naar
Den trant van zijne landstreek. —

REYNALDO.

Zeer juist, mijn heer.

POLONIUS.

En dus, menheer, zal dit hij doen, — hij doet —
Waar was 'k ook weêr gebleven? — gansch bloed,
Ik wou wat zeggen toch: — waar was 'k gebleven?

REYNALDO.

Bij »doen bijvallen gewis,"
Bij »vriend of zoo" en bij »Uw Edele."

POLONIUS.

Bij »doen bijvallen gewis," — juist, welnu,
Dus valt hij bij: — »Ik ken dien edelman;
Ik zag hem gistren of op 'n andren dag,
Of toen en toen, met die en die, en zoo gij zegt
Daar aan het spelen, daar in 'n roes betrapt;
Daar bij 't kaatsen aan het twisten" of, misschien,
»Ik zag hem ingaan in zoo'n boedelhuis,
Videlicet, een bordeel," — en al zoo meer.
Ziet gij nu;
Uw leugenig lokaas vangt dien waren karper;
Zoo vinden wij, die wijsheid, doorzicht hebben,
Met grove windassen en kantel-proeven,
Langs vele omwegen den rechten weg,
En zoo, naar mijn voorzegden raad en leering,
Vindt gij mijn zoon. Ge vat mij, vat gij niet?

REYNALDO.

Gevat, mijn heer.

POLONIUS.

God zegen u, vaarwel.

REYNALDO.

Mijn goede heer!

POLONIUS.

En neem met eigen oog zijn gangen waar.

REYNALDO.

Dat zal ik, heer.

POLONIUS.

En dat hij niet verwaarloos zijn muziek.

REYNALDO.

Best, mijn heer. (*af*).

(Ophelia *komt op*).

POLONIUS.

Vaarwel! — Wat is 't, Ophelia? wat schort er aan?

OPHELIA.

Mijn heer, mijn heer, ik ben zoo erg geschrokken.

POLONIUS.

Waardoor in Godes naam?

OPHELIA.

Ik zat bij naaiwerk in mijn kamer, heer,
Heer Hamlet, — met zijn wambuis heelemaal los,
Geen hoed op 't hoofd; zijn kousen zonder banden,
En vuil, als boeien op zijn enkels hingen;
Zoo spierwit als zijn hemd; zijn knieën knikten;
En met een blik zoo klaaglijk van beteeknis,
Of was hij uit den hel pas losgelaten
Om gruwelen te melden, — komt vóor mij.

POLONIUS.

Gek van liefde om u?

OPHELIA.

Ik weet 't niet, mijn heer,
Maar wezenlijk, ik vrees het.

POLONIUS.

Wat zei hij?

OPHELIA.

Hij nam mij bij de pols en hield mij stevig;
En gaat zoo ver naar achtren als zijn arm,
En met de vrije hand zoo over 't voorhoofd,
Vervalt hij aan 't bezien van mijn gezicht
Of wou hij 't uit gaan teek'nen. Lang bleef hij zoo;
Op 't lest, — een beetje schudding aan mijn arm,
En driemaal op en neêr zijn hoofd dus wieglend, —
Hij loosde een zucht zoo klagelijk en diep,
Dat het te brijz'len scheen zijn gansche wezen,
Zijn leven te enden. En, toen liet hij mij los:
En, met zijn hoofd gekanteld naar zijn schouder,
Leek hij zijn weg te vinden zonder oogen,
Want zonder hunne hulp vond hij de deur,
En hield tot 't allerlaatst hun licht op mij.

POLONIUS.

Ga met mij mede. Ik wil den koning zoeken.
Dit is de echte liefdes-overspanning,
Wier heftige aard het eigen zelf verwoest,
En vaak, als iedre hartstocht die ons kwelt,
Hier in dit aardsche dal, den wil leidt tot
Wanhopig onderstaan. Het spijt mij zeer —
Zeg, gaaft ge hem onlangs soms wat harde woorden?

OPHELIA.

Neen, goede heer; maar, zoo gij 't mij gelastte,
Wees ik zijn brieven af en weigerde als
Belet hij vroeg.

POLONIUS.

Dat heeft hem gek gemaakt. —
Het spijt mij dat 'k niet oordeelkundiger,
Zorgvuldiger hem gasloeg. 'k Was bang, hij speelde
En doelde uw ongeluk. Vervloekte argwaan!
Het schijnt wel 't lot te zijn van oudre menschen
Hun eigen denkbeelden te overschrijden,
Zooals het missen van bedachtzaamheid
Aan 't jong volk is gewoon. Kom, naar den koning;
Dit moet gekend; wat stil gehouden, meer bezwaring
Bergt in zich dan de haat om liefdesopenbaring.
Kom! (*Beiden af*).

DE PRIMUS

DOOR

RICHARD DE CNEUDT.

De leerlingen van de hoogste klas staken boeken en schrijfgerief in de lessenaars weg, en zetten zich dan rechtop, onbewegelijk, en spraken niet meer.

Want de meester moest hun iets gewichtigs zeggen. Maar dan behoorden ze eerst stil te zitten, om goed te kunnen luisteren. Enkelen glimlachten, want meenden te weten wat het worden zou, en de meesten keken met een eigenwijs gezicht, maar toch trouw en hartelijk, naar den jongen Dolf, die op de eerste bank vlak vóor den meester zat. Het jongetje zag heel bleek, en was ziendelijk niet op zijn gemak.

»Waarom beziede mij allemaal zoo?" vroeg hij.

Nu, in-eens, lachten ze luid, klaar in de even-gevallen stilte.

»Ge en moet gij zoo van krommenaas niet gebaren!" plaagschertste Hugo, die naast hem zat.

»Hé, wat kan die goed komédie spelen!" werd achter hem gefluisterd.

De meester glimlachte. Over zijn eerlijk-goedig gelaat lichtte een stille glans van goedheid en geluk, en met zijn blanke gevulde hand verzocht hij wêer stilte. Dat was voor de jongens voldoende. Ze kenden dat. Opeens werd het nu weer heel stil, alom. Buiten was de hemel diep en blauw, wolkeloos. Vóor het venster wiegden, op lichten wind, de hooge kruinen der statige kastanje-boomen, zacht over en weer. De zon stoeide door de breede, klare ruiten, en lag dan stil en vredig over de onbewegelijke hoofden, een kalme, schoone

vreugde. Uit de kleine-kinderklasse, beneden, drong de stille goedheid van een kinderlied schuchter naar de hoogte. Er was geen ander geluid. Niets dan dat zachte zingen, aldoor. Allen luisterden onwillekeurig, en ook Dolf voelde zich wêer rustig worden, en kon nu den meester aanzien, die nog altijd zacht glimlachte....

»Ge weet, jongens" begon de onderwijzer, »dat het Zondag en veertien dagen prijsdeeling is. Maar wat ge nog niet weet, al hebt ge 't misschien allemaal geraden, dat is: wie dit jaar de medalie heeft...."

»Ja, ja, mijnheer, wij weten het zeker! »werd hier en daar geroepen, en nu wezen de vingers naar Dolf, die voelde dat hij weer onrustig zou gaan worden, als die dwaze doening nog lang duurde....

»Goed, goed, dat dacht ik wel" vervolgde de meester. Ja, 't is zoo: Dolf De Vreeze heeft de medalie! En 't is verdiend ook, want hij heeft het gansche jaar ernstig gewerkt. Hij heeft nog verscheidene punten boven zijn negen-tienden. Ge ziet welk een schitterende uitslag dat is, en ik moet" —

Maar Dolf luisterde nu niet meer naar wat de meester verder nog vertelde. De medalie — hij de medalie! 't Was dan tóch waar — tóch waar! O hij had er van gedroomd, maanden lang; hij had er voor gewerkt, naarstig en nijdig gewerkt!

Want dit aanzag hij als de grootste eer, die iemand kan tebeurt vallen, als het hoogste geluk, dat men kan bereiken. De medalie! En nu had hij ze, — bepaald zeker. De meester had het zooeven gezegd — vóor de gansche klas. Van avond al zouden ze 't thuis weten, en bij de familie, en in de gansche gebuurte, en de jongens uit zijn klas zouden het ook aan iedereen voortvertellen, en nu zou alleman het weten, alleman, dat hij de medalie had! O welk een eer voor hem, welk een eer! En het schoonste van alles: hij zou gevierd worden, en zijn naam, gedrukt in volle letters, zou in al de gazetten prijken, en de heele stad zou hem lezen, en de heele stad zou 't weten, dat hij de medalie had!

Zóo — het zwakke jongenshoofd vol van deze feestelijke,

glorierijke gedachten, het arme hart luider en sneller kloppend van een machtige ontroering, ging hij, na de klasse, huizewaarts, dragend met zich, door den schoonen, zomerschen vrede van den blijden, blauwen namiddag in de stad, het hoogste, heiligste geluk, dat hem bruisend en jubelend overgolfde....

Hij — de Eerste, de Primus!

II.

Zijn vader was in de wolken, toen hij het goede nieuws vernam, maar Dolfs moeder nam het maar koeltjes op. Die had nooit veel van haar jongen gehouden, hield eigenlijk van niemand, dan van haar eigen zelve.... Dolf werd echter bij zijn tante opgebracht en alleen drie dagen op de zeven moest hij in zijn ouders huis komen slapen — omdat mama, alleen uit dwarsdrijverij tegenover heur zuster, het zoo wilde. Zijn ware tehuis was dan ook niet hier, maar wel ginder, bij zijn tante, in het straatje van Berouw, bij zijn tante, die voor hem de echte, ware moeder was....

»Nu, 't is een heele last, die medalie — een geldfeestje!" bromde zijn moeder onhartelijk.

»Maar neen, neen, — hoe kunde zooiets beweren!" waagde Stant De Vreeze te zeggen. »Een last! maar zooiets valt ook maar éens in 't leven voor, en 't is zulk een groote eere...."

»Eere, eere! Wat praat ge toch! Dwaasheid is 't, daar zulk beslag over te maken. Ik en geve daar niets om, ik —"

»Omdat het voor onzen jongen, onzen Dolf is!" onderbrak Stant ineens, bitter.

Justine zag hem aan, koel, doordringend.

»Wat wilde — daarmêe zeggen?" vroeg ze.

Hij werd bleek, dan rood en begon te stotteren als een benauwde dompelaar....

»Ik? och niets — ik zeg maar — ik meen, dat — och, ik en moge ook nooit iets zeggen!" sprak hij ineens, kort, gejaagd, draaide zich om, en ging sloffend de kamer uit.

Want hij was bang voor zijn vrouw.

Het jongetje staarde hem achterna, en had waarachtig medelijden met hem. Zijn schoon, trotsch Geluk, dat hij zooeven van buiten, waar de zon was en de zomer, had meegebracht, was niet meer zuiver en lichtrijk, en zijn overmoedig stralende oogen verdoofden tot een zachten, stillen schijn, waarin vreeze was en weemoed....

— »Ik ga weg," sprak hij eensklaps. Wat deed hij hier ook nog langer, nu mama zoo weinig gaf om het groote blijde nieuws?

— »Weg? Weeral? Ge zijt nog maar binnen, en ge spreekt al van weggaan? Zeker weer naar tante Marie?"

»Ja 't" bevestigde Dolf eenvoudig. »Ze moeten daar toch ook 't nieuws weten. En nonkel, en moeder — o, hoe blijde zullen ze allen zijn!"

»Nu loop er dan maar gauw naartoe," zei Marie, wrevelig.

— »O ja 'k, ja 'k!" jubelde Dolf, en zijn even-gewekte weemoed was al weere weg, bij 't denken aan de stralende gezichten, die hem ginder zouden begroeten, en de metelooze vreugde, die den ganschen huize door heerschen ging....

— »En ge blijft er zeker weeral slapen?"

»Ja 'k mama, ja 'k, — als 'k mag?"

»'t En kan me niet schelen. Maar morgenavond is 't hier te slapen — verstaan?"

»Ja, mama. Tot mogen."

Maar zij gaf hem zijn bedeesden groet niet weer. En Dolf ging. En terwijl hij met vlugge stappen door de straten schreed, dacht hij er niet eens meer aan, hoe weinig vreugde het zijn moeder had gegeven, want de grootschheid van zijn geluk overweldigde hem opnieuw, onweerstaanbaar, maakte zijn oogen stralend en zijn herte ruim en trotsch...,

»Tante, moeder!" jubelde hij, toen hij binnentrad. »'t Is de waarheid! Ik ben primus — 'k heb de medalie!"

En hij vloog hen om den hals, kuste ze en maakte dwaze sprongen door de kamer. in een almachtige begeerte uiting te geven aan de wilde blijdschap, die hij in het huis van zijn moeder had moeten stilhouden, diep in zich...

„Jongen, jongen toch — o neen, 't en is niet waar, 't en

kan niet waar zijn -- zooveel geluk!" stamelde Marie, bleek als een doode van ingehouden ontroering, terwijl de ouwe grootmoeder, wie ze hier allen, ook Dolf, kort-weg moeder noemden, op haren stoel aan 't venster sukkelachtig zat te beven...

»Zeker is 't waar, zeker!" juichte Dolf. »De meester heeft het mij zelf gezeid, dezen namiddag, voor de gansche klasse!"

Marie schreide, en vouwde heur handen samen en zag met haar betraande oogen naar den hemel.

»Och Heere, och Heere, wat een geluk, wat een geluk!" herhaalde zij, menigmaal. »De medalie! Ons kind heeft de medalie, moeder, moeder!" zei ze tot de oude vrouw die steeds knikte, aldoor knikte met haar ouwelijk grijs hoofd. »Denk eens, moeder, de medalie! O wat voor een man zal dat worden! 'k Heb het altijd gezeid, dat hij het ver zou brengen!"

De oude vrouw knikte. »'t Is schoon," sprak ze, »'t is schoon. En dat ik het nog beleven mag. Daarvoor heeft onze Lieve Heer gezorgd!" voegde zij er vroom-dankbaar bij.

Als 's avonds nonkel Sarel van zijn werk kwam, herhaalden zich dezelfde tooneelen van fel-ontroerende schoone blijdschap, die de eenvoudige harten bedeelde met schatten van geluk. Sarel was niet veel van zeggen, maar des te dieper voelde hij de heerlijke vreugde van allen, die hem dierbaar waren, zacht leven in zijn ziel, die trilde en was bewogen en wijd zich had geopend voor het glanzende geluk van dezen schoonen, heugelijken dag.

Hij nam zijn lieven jongen bij de twee kleine handjes, die hij in zijn grove, zware vuisten zacht en teeder aanvoelde als een liefelijk gevlei, en met zijn kleine, diepliggende zwarte oogen keek hij hem lang aan, sprakeloos.

»Zie," fluisterde hij eindelijk, »wij zijn maar simpele werkmenschen, uw tante en ik, — ik, met mijnen blauwen kiel en zij met haren kapmantel aan — maar wij zullen 't aan de menschen eens toonen, Dolf, jongen, hoe wij eenen primus, onzen primus, weten te vieren. 't Zal hier feest zijn, geloof mij, en wij zullen ons voor niets of voor niemand achteruitsteken, en wij zullen —"

Zijn stem was onvast geworden. Zijn ruwe handen beefden. Hij liet Dolf los, keerde zich eensklaps om, en ging met trillende lippen haastig en met zwaren tred de kamer uit. Dolf hoorde hoe hij, in de gang, schreide als een kind.

III.

Dolf kwam terug van de laatste algemeene repetitie voor het prijskoor in het paleis der Hoogeschool. Morgen zou het de groote dag zijn. Hij zag er stralend nit. Zijn grootmoeder trok hem liefderijk naar zich toe.

»Wat zeiden de jongens op de repetitie? Ge waart zeker hooveerdig?

»Neen," antwoordde hij, maar, dat was niet waar, hij wist dat wel. Want hij was wél hoovaardig geweest in die rijke zaal, waar hij op banken met weeke kussens had gezeten, waar de andere jongens hem hadden aangegaapt en toen met de vingers gewezen, fluisterend tot elkander: Zie, die daar heeft de medalie op onze school. Hij had toen zijn hart breeder voelen worden, ruimer en rijker, en was met gewichtigen stap door al die straten en menschen naar huis gegaan, voelend hoe hij nu iemand was geworden van belang, en ieder naar hem moest omzien met ontzag en bewondering.

Dien nacht kon hij niet slapen. Onrustig woelde hij over en weer in zijn ijzeren bed, in 't kleine kamerken van tantes huis, dat voor hem alleen was, ganschelijk voor hem alleen. Rondom hem was alles donker en stil, een grondelooze eenzaamheid. In de verte, waar de wijde groene meerschen lagen, blafte soms een hond klagelijk door den nacht. Door de ruiten zag hij den klaren hemel blauwwit van maanlicht en de donkere muren teederlijk met maneschijn besneeuwd. Duizende gouden sterren keken hem aan, en alles was zoo rustig en goed, dat hij met een glimlach den schoonen groet van de liefelijke sterren teruggaf. Maar hij sliep niet, hij kon, hij wilde niet slapen. Soms was 't hem, of iemand zacht den appel van de deur poogde om te draaien; dan weer, of de stoel vóór zijn bed met al zijn kleeren erop kraakte, en van

zijn plaats verschoof, en menigmaal hoorde hij door de kamer lijk een ritselend, hippelend geloop van heel kleine, vlugge voetjes, of een muizeken geniepig over de houten vloeren trippelde. Dan werd hij een beetje bang, draaide zich om, en sloot zijn oogen. 't Hielp niets; hij kon toch niet slapen. Was 't ook niet beter dat hij wakker bleef? Wie weet? Tante kon zich overslapen, en hij ook, en iedereen in den huize, en dan zou hij te laat komen op de prijsdeeling.... Ja dat kon wel, dat kon zeker wel.... Wat was dat? Hoorde hij wel goed? Daar kraaide de haan, vlak onder zijn venster, en in de verte nog een, en dan nog een.... 't Zou niet lang meer duren, of het werd dag.... Zie, een flauwe schemering drong reeds door het venster, en langzamerhand verhelderden zich al de dingen in het kleine kamerken. De hanen kraaiden niet meer; geen hond blafte. De stilte was volkomen en diep, en in het schoone zwijgen bloeide de dag zegenrijk open. Het jongetje stond voor het raam, in verbaasde bewondering, en verroerde niet. Over zijn hoofd, donkergelokt tegen de klaarte, langs zijn schouders, zijn armen, héél zijn tenger lichaampje, vloeide het licht de kamer in.

Als het nu heelemaal dag geworden was, hield Dolf het niet meer uit. Hij trok zijn kousen en zijn broek aan, en schreed zoo, kousvoeteling, door 't kamerken de trappen af naar 't eerste verdiep, waar zijn grootmoeder sliep, van achter, en tante en nonkel, op de voorkamer. Wie zou hij eerst wekken? Hij aarzelde. Dan tikte hij zacht op de deur van tante's kamer. Alles was stil daarbinnen. Niets verroerde. Hij klopte luider.

»Wat is er?" riep binnen een slaperige stem.

»Tante, nonkel, 't is al volle dag!"

»Zijde gij het, Dolf?"

»Ja 'k. 't Is al zoo klaar. Laat ons opstaan. Anders komen we nog te laat."

De deur werd stil opengedaan en stond nu op een kiertje. Dolf zag even nonkel Sarel's zwaren kop en er over de witte slaapmuts, waarmee nonkel altijd sliep, winter en zomer, en waaraan, van achter, een guitig kwispelken bengelde.

»Jongen, jongen toch, wat komde gij hier doen?"

»U oproepen — ge zoudt u kunnen overslapen."

»'t En is nog maar vieren, Dolf. We hebben nog meer dan een uur tijd."

»Peinsde gij dat, nonkel?"

»Bij ja 'k, 'k peinze dat. Rap, kruip er maar weer in, en slaap liever nog wat. We zullen wel intijds opstaan, wees gerust" grommelde Sarel, half boos, half lachend. Want hoe zou hij op zijn jongen kwaad kunnen zijn?

Beschaamd droop Dolf af. Maar hij ging niet slapen. Men weet niet wat er kan gebeuren! En er begonnen zooveel dwaze gedachten in zijn hoofd te woelen, en hij maakte zich zoovele zotte inbeeldingen over al wat nu spoedig gebeuren ging, dat hij niets anders meer kon doen dan gejaagd rond zijn kamerken wandelen, nu en dan wat uit het venster kijken, en daarna weer wandelen, gestadig.... Het zou zeker een heete dag worden, want hij had het alzoo warm nu, in de vroegte....

Opeens hoorde hij iemand moeizaam de trap opstommelen. Hij ging zien wie 't was. Zijn grootmoeder stond voor hem.

»Dolf toch, wat steekt ge toch uit?"

»Ik, moeder? Niets."

»'t Is nu al een uur lang dat ik u boven mijn hoofd hoor overentwere gaan. Ge en zijt dat niet gewoon. 'k Meende soms, dat ge niet wel en waart...."

»Neen, moeder, 'k en ben niet ziek, maar 'k en ben toch ook niet op mijn gemak. 'k En hebbe geen ruste meer."

Zij lachte.

»Ja, 't is dát, 't is dát! 'k Hebbe 't zoo halvelinge gepeinsd. Ge moet u dat zoo niet aantrekken, Dolf."

»'k En kan er niet aan doen, moeder."

»Kom maar mee benêen. Ik en kan toch niet meer slapen. En tante en nonkel zullen ook wel gauw gaan opstaan."

Toen, in de vredige, klare morgenstilte, schreden zij de houten trappen af, zij, de oude vrouw, die niets meer van het leven te verwachten had, hij, de bloode, zenuwachtige knaap, onrustig en gejaagd onder het gewicht van zijn grootsch, gouden geluk.

Spoedig kwamen ook Sarel en Marie in de keuken, en nu was het een druk-doen, een geloop en gedraaf, onophoudelijk, verwarrend. Marie maakte chocolade en sneed fijne, dikgeboterde, goudgele eierkoek-boterhammen. Maar bijna niemand at er van, en Dolf, die anders wél zoetigheid mocht, stak nauwelijks zijn lippen aan den geurigen drank, en liet de smakelijke boterhammen onaangeroerd liggen. Want aller gedachten waren elders, en het hoogste verlangen was: weg te zijn.

Eindelijk, ten achten, stonden allen gereed. Stant De Vreeze was ook gekomen om met zijn zoon mee te gaan, want men was 't er over eens geworden : Dolf zou zich uit tante's huis naar de prijsuitreiking begeven.

Allen waren op hun paaschbeste. Sarel zat gansch in het nieuw. Hij droeg een schoon, breed-geruit kostuum met een spannend broeksken en een nauwsluitend kort vestje, waarin hij bijna geen adem kon halen, mooie, verlakte bottienen met lange, smalle punten, die zijn teenen plat-drukten, en op het zware hoofd een zwart bolhoedje, dat hem veel te klein was en als gereed stond ieder oogenblik in de lucht weg te vliegen. Zijn ruwe, eeltige handen, staken in bruine glacé-handschoenen en om zijn breeden, rooden hals spande zich, in onzeggelijke marteling, een smetteloos wit halsboordje met hooge punten, die bij de minste beweging hem in de kin staken. Hij zag er waarlijk grappig uit. Lang had hij geweigerd, zich zóó te laten aankleeden, maar Marie had het nu eenmaal in haar hoofd, dat alles naar de laatste mode moest zijn, om aan de menschen te toonen, dat zij ook wat konden. Daarbij, men heeft niet alle jaren een primus. En Sarel had toen gedwee van ja geknikt, en had ze maar laten begaan. Hij mocht toch nevens de beide vrouwen niet afsteken. Want zijn schoonmoeder had boven haar schoon zondagsch kleed haar kostbare, veelkleurige kasjmirsjaal aangedaan, die haar statig ganschelijk in zijn breede, golvende plooien hulde, en Marie had voor de gelegenheid haar trouwkostuum, dat nu haast al twintig jaar oud was en waar de motten al begonnen in te zitten, uit de kleerkast gehaald, had het heelemaal naar den laatsten

smaak doen veranderen, en nu stond ze daar in het midden der keuken, stijf en krakend in kostbare purperen zijde van het hoofd tot de voeten, behagelijk naar heur beeld te zien in den grooten spiegel boven de schouw....

Stànt De Vreeze zag alles glimlachend aan. Wat waren het toch brave menschen, eerlijk en eenvoudig, en hoe lief hadden ze zijn jongen niet, hoe grenzeloos lief! Zijn jongen.... En de zwakke man, die leed in stilte om de harteloosheid van zijn vrouw tegenover hun oudste kind, keek met innig welbehagen naar Dolf, dien ze, op hun eigen kosten, gansch in het nieuw hadden gestoken en die er waarlijk schoon en bevallig uitzag. Ja, zij hadden de zaken goed gedaan. En ook de rijtuigen zouden ze betalen. Ze hadden 't als een gunst gevraagd, en men had het niet kunnen weigeren.... 't Was ook een heele verlichting voor Stant, want hij was maar een kleine behangersbaas en hadde alleen de kosten van het feest zeker niet kunnen dragen.

»Gaan we nu?" vroeg Sarel ineens, ongeduldig.

»Ja'w" zei Marie, en draaide zich nog eens bedachtzaam en profijtelijk rond. »Zijn er geen valsche plooien in mijnen rok? Neen? Kijk maar 'ne keer goed. Sleept hij niet?"

»Neen, alles is in orde," antwoordde haar moeder.

»Sarel, ge moogt uw handen in uw broekzakken niet steken!" sprak ze tegen haar man. »Dat is niet deftig. En uw hoed staat scheef. Zet hem recht."

»Ik en kan niet," zuchtte Sarel. »Hij en staat niet vast op mijn hoofd. Wij hebben hem te klein genomen."

»Te klein! Wie zegt dat? Dat is zoo de laatste mode. Ziezoo, nu staat hij weer goed. Blijf er nu maar af."

»Gaan we nu eindelijk?" herhaalde Sarel.

»Ja'w, ja'w, ongeduldigaard. Dolf, uw streksken is wat omhooggeschoven. Steek het eens goed, moeder. Ik en kan dat niet zien. 't Is te slordig. Ge moogt zoo met uw vingers door uw krullen niet gaan, jongen. Ge gaat ze uit doen. De coiffeur heeft er zoo zijn werk van gemaakt en gij zijt er danig schoon mee. En pas ook op, als ge buiten komt, dat ge met de punten van uw bottienen tegen de kasseien niet

en schopt. Al de verlak zou er afspringen, want 't is van de fijnste en die en kan daar niet tegen. Ja, nu kunnen we wel gaan."

Ze geloofde, dat ze nu alles gezeid had. Maar in de gang bleef ze nog eens staan.

»Ge moet zien, Dolf, dat ge uw hoedje afneemt, als de menschen u salueeren, want er zullen natuurlijk veel menschen naar ons staan kijken, als we voorbij komen."

Daarop sloot ze met een breed, plechtig gebaar, de deur van haren winkel. Traag ging nu de kleine stoet door de smalle, lange straat. Marie en Sarel vooraan, met het jongetje tusschen beiden in, en daarachter de oude grootmoeder en Dolfs vader. Al de menschen stonden aan hunne deuren, om den jongen primus en zijn gevolg te zien voorbijtrekken. Dolf, den raad van zijn tante indachtig, moest gedurig geduldig groetend zijn nieuwmodisch hoedje afnemen, en voelde zijn hertje zwellen van trots om de eer, die hem nu reeds werd aangedaan. Marie had danig werk met links en rechts, zonder verpoozing, de hartelijke felicitaties van de geburen te beantwoorden met een lustig knikken van het hoofd, zoodat de roode rozen op haren splinternieuwen hoed, pas gisteren bij »Maria" op de Ajuinleie gekocht, leutig trilden en dansten in de weelde van den zomerschen morgen, die de steeg met licht en blijheid overgolfde....

Aan 't ende van 't Berouw keerde Marie zich met een uitdrukking van stralenden trots naar heur moeder om.

»Hebde 't gehoord?" vroeg ze.

»Wat?"

»'t Geen de menschen zeiden van onzen jongen? 't Is precies een rijkemanskind, hoorde ik Lote de Bakkerinne achter mijnen rug vezelen. Ze halen eer van hun werk!"

Zij keek met moederlijken trots naar haar lieven jongen, en voelde zich de gelukkigste van al de menschen. Dan, met een breed-statig armgezwaai en vluggen vingergreep, schortte zij haar ruischende zijden rokken wat omhoog en stapte zóo, glimlachend en waardig, over een klein plasken water, waarin de jubelende zonnestralen kwamen duikelen en gloeiden als gesmolten goud....

IV.

In de Rotonde der Hoogeschool zag het zwart van volk, als Dolf binnenkwam. Hij keek rondom zich, dan naar omhoog, maar zag, in die krioelende menigte, zijn familie niet zitten. IJlings zocht hij zijn plaats tusschen de andere jongens van zijn klasse. Toen, van de punten zijner fijne, glanzend-verlakte, maar knellende bottienen, waarvoor zijn tante gisteren nog veertien frank had betaald in „De drie valsche Dieren" tot aan zijn stijf-spannend, snijdend en wurgend halsboordje toe ongenadig geharnast, zat hij roerloos te wachten naar de dingen, die komen zouden. Maar hij was niet meer hoovaardig.

De honderden kinderen om hem heen, het over- en weerloopen der onderwijzers; lang-gefrakt en wit-gedast, die met gejaagde stem nog eenige raadgevingen uitdeelden; de woelende en schreeuwende menschenmenigte, die ruzie maakte en om de beste plaatsen vocht; dan het binnentreden van den burgemeester en andere overheden, door een dreunende Brabançonne en een oorverdoovend handgeklap van het rechtgerezen publiek begroet; eindelijk daarop een diepe, plechtige stilte; — dit alles maakte het arme jongetje klein en nietig en vreemdelijkbang....

Als een benauwelijke droom ging nu alles aan hem voorbij: het zingen van het Fransche koor, »Salut à l'Etude" waarbij de jongens gilden en huilden, als moesten ze een leger van kwade geesten bezweren; het uitreiken der prijzen aan de eerste reeks scholen, het gejuich der menigte, het aanbieden van bloemen en geschenken en 't razen der muziek in een verborgen hoekje nevens de zaal, waar vijf man en een orkestmeester, bij ieder optreden van een primus een dreunenden zegemarsch lieten weerklinhen; dan het zingen van het tweede koor, een geweldig Vlaamsch Jagerslied, waarin hij zoo valsch mogelijk had meegeschreeuwd, zonder juist te weten wát hij zong en wáar hij was....

Ze zaten allen weer op hun plaats. Het laatste deel van

het feest zou beginnen. Zijn school was nnmmer éen van de laatste reeks.

Nu begon het te draaien vóor de oogen van den armen Dolf: de muzikanten, de burgemeester, de schepenen en al de overheden, het volk, de groote, reeds half-ledige kasten met boeken, — alles draaide dwaas en zot, luide spotlachend rond het jongetje, dat met onnatuurlijk-groote en schitterende oogen recht vóor zich uit keek, zonder omhoog, noch zijwaarts, noch achter zich te durven zien. Zijn schoenen deden hem geweldig pijn en wrongen zijn voeten aan stukken; zijn stijf boordje snoerde zich nauwer om zijnen hals en sneed diepe voren in zijn gemarteld vleesch; het angstzweet brak hem uit, parelde in groote druppels op zijn voorhoofd en bevochtigde en bedierf de schoone krullen, die met zooveel zorg door den coiffeur waren gelegd.... Zijn handen beefden onrustig, zijn voeten trippelden haastig en zenuwachtig op en neer en hij voelde dat hij beurtelings bleek werd en dan weer rood en gloeiend over heel zijn gelaat. Neen, zeker, hij zou niet recht en deftig tot bij den burgemeester kunnen gaan om zijn medalie te ontvangen; hij zou niet kunnen bedanken, maar beginnen beven en stotteren; hij zou niet eens kunnen opstaan, als men zijnen naam riep, want hij zou zeker vallen, hij voelde 't wel....

De kleine Dolf voelde zich ongelukkig, ineens. Hij zat daar als een arme dompelaar, hulpeloos en sukkelachtig....

Hij dacht er nog altijd aan, of hij niet te veel ontroerd zou zijn, of hij niet te veel zou beven, of hij wel zou kunnen rechtstaan van zijne plaats en door al die kinderen en menschen naar den burgemeester gaan, en hoe belachelijk het wel zijn zou en hoe dwaas als hij dat eens niet goed deed, en hoe de menschen zouden lachen, en hoe beschaamd hij zijn zoude, en —

Toen, opeens, ruw-stuitend zijn sukkelenden gedachtengang, werd zijn naam afgeroepen, luid en dreunend door de heele zaal: School No. I, Sint-Michielsplein. Prijs van uitmuntendheid, medaille: Adolf De Vreeze.

De vijf muzikanten en de orkestmeester hieven de Braban-

çonne aan en het volk, de zwarte, golvende menschenmassa, die de groote zaal vulde van boven tot beneden, riep en juichte en klapte in de handen dat hooren en zien verging. Dolf, verward, bedremmeld, ontroerd, met troebele oogen en luid-kloppend hert, met bonzende slapen en knikkende knieën, stond recht, wilde gaan.... Maar hij kon niet; zijn beenen waren zwaar als lood, en de adem stokte in zijn keel. Zijn hoofd draaide. Hij struikelde over een bank, wilde zich vastklampen, maar viel, languit, met de armen kruisgewijze uitgespreid.... Hij had het gedacht, hij wist het: 't móest gebeuren.... De kinderen lachten, en de groote menschen ook, maar rap als de wind was zijn goede meester op hem toegeschoten en hielp hem weer opstaan....

»Hebde u zeere gedaan, Dolf — jongen?"

»Neen ik, neen ik, Meneere," fluisterde Dolf beschaamd, rood als een vuur.

»Ge moogt zoo aangedaan niet zijn. Haast u nu maar, en kijk goed voor u. 't Is al vergeten — dáar!"

En met echt-vaderlijke goedheid duwde hij 't jongetje zacht de trappen af. Recht en stijf lijk een wandelende keerse, de benevelde oogen strak voor zich uit gericht, en schaamrood tot achter de ooren, ging nu Dolf de zaal door, recht op zijn doel af, en kwam behouden bij den burgemeester aan. Deze, met zijn allerbeminnelijksten glimlach, hing hem een blinkende zilveren medalie, bengelend aan een lichtblauw zijden lint, om den hals, lei hem een zwaar pak boeken, rood en goud-op-snêe, op de trillend uitgestoken armen en sprak hem dan eenige lieve, minzame woordekens toe, waarvan het jongetje, dat hem niet durfde aanzien, echter geen woord verstond. Dan keerde Dolf zich om, salueerde zoo onbeholpen mogelijk, en ontving nu links en rechts, van de jongens zijner klasse, van familieleden en vrienden, bloemen en geschenken. Er kwam geen eind aan. Altijd nieuwe doemden op. Waar moest hij dat allemaal steken? Op den duur stond hij gansch ingesloten, zag geen hand voor de oogen, kon vóor- noch achterwaarts. En de menschen juichten toe en klapten in de handen, en de muziek dreunde, vervaarlijk.

»Geef hier, Dolf — 'k zal u wat aflossen. 't Is een schande. Konden ze niet wachten tot op de straat?"

Dolf herademde. 't Was zijn goede meester, die nevens hem stond en hem van enkele ruikers en kronen verlichtte....

»Merci mijnheer," zei Dolf, in-dankbaar. »'k Zou er anders niet geraakt zijn!"

»Ziezoo — ga nu maar gerust voort. Ik volg u."

Zoo, hijgend en zweetend nog, doodmoe, maar nu toch weer blij en gelukkig, ook wel trotsch, bereikte hij zijn plaats op de zacht-weeke roode kussens. —

Rondom hem was 't nu één veelkleurige glorie, één zoet-bedwelmende weelde van allerhande bloemen en midden-in, bewonderend aangegaapt door de jongens en de menschen uit de zaal, troonde in volle staatsie, hij, Dolf de Vreeze, met de dikke, vergulde boeken op de knieën en de blinkende medalie aan het schoone zijden lint triomfantelijk prijkend op zijn borst.... O nu was hij niet meer klein, en gedwee, en bang, maar blij en hoovaardig, en overmoedig gelukkig in het zalig weten dat al die lof en eere voor hem waren geweest, want het was toch wel heerlijk, zoo gefeest te worden, en de hand te mogen geven aan den Burgemeester en te worden geprezen en toegejuicht als de eerste en de voornaamste....

De meester boog zich naar hem over en vroeg, fluisterend en met een glimlach.

— Welnu Dolf — zijt ge tevreden?"

»O ja, mijnheere, ja — 't is zoo schoon, 't is zoo schoon!" — jubelde het jongentje, en keek naar de bloemen en de medalie, en dan weer naar den meester, als in een droom....

V.

Buiten wachtten drie open rijtuigen. In 't eerste moest natuurlijk Dolf zitten, tusschen zijn moeder en zijn tante in; rechtover hem zaten zijn vader en zijn grootmoeder; in de andere rijtuigen tante Sieska en haar man, nonkel Sarel, familie van vader en moeder....

Het eerste rijtuig was letterlijk onder ruikers en kransen bedolven, en de goede geuren van al deze bloemen, de Zondaagsche kleedij en de vreugde-uitstralende gezichten van al deze menschen, de blauwe hemel en de gouden zon boven al die bloemen en die blijdschap, maakten dezen zomerschen dag van feest voor al deze eenvoudigen van gemoed onvergetelijk-schoon: een droom en een glorie....

»Waar rijden we naartoe?" vroeg Dolf onderwege.

»Wel, natuurlijk naar huis, bij ons. Waar zouden we anders naar toe gaan?"

Zijn moeder keek hem donker aan. Dolf zweeg.

»Ja, eerst naar huis, maar daarna rijden we allemaal naar 't Straatje van Berouw, want ze vieren daar ook" voegde Stant De Vreeze er bij, die gaarne iedereen tevreden stelde en in de donker-kijkende oogen van zijn vrouw een nakend onweer vermoedde....

»Zeker vieren ze bij ons ook!" beweerde de oude grootmoeder.

»'k Zou 't een beetje gelooven, en 't zal schoon zijn ook!" bofte Marie, fier. »En ze gaan onzen primus een cadeautje offreeren. Daarvoor heeft ieder zijn penningsken gegeven, dat weet ik. Lote de Krabbe heeft het mij gisteren gezeid!"

Op den hoek van de Papegaaistraat, de gebuurte, waar Dolfs ouders woonden, moesten de rijtuigen stilhouden. Zij mochten de straat niet inrijden, vóor het welkom aan den primus en zijn gevolg was uitgesproken. Aan alle huizen staken vlaggen uit: dwars over de straat waren er ook gespannen en op een groot banderool las Dolf in letters zoo groot als een huis: Hulde aan onzen Primus! Men had eraan gehouden hier ook flink te vieren, want Dolfs ouders woonden al lang in de gebuurte en werden er, Stant vooral, goed gezien.

De Deken en de Dekenin boden den jongen primus den eerewijn aan en heetten hem welkom in naam van de gebuurte, die rechtmatig trotsch was op de hooge eer, hulde te mogen bewijzen aan eenen jongen bekroonde, die voortgaande op den roemrijken weg, dien hij nu zoo glansrijk betrad, later eens een sieraad zou worden van de maatschappij en een waardige zoon des vaderlands.

Al de omstanders knikten, en ook in de rijtuigen gingen al de hoofden, als op mate, op en neer, goedkeurend. Met een glimlach van voldaanheid stak de Deken het wit-glanzige papier, waarvan hij deze verhevene welkomst-rede breed en deftig had afgelezen, in den binnenzak van zijn langen jas. Ja, hij had het er goed afgebracht. 't Is waar, acht dagen lang had hij het van buiten geleerd en 't had hem veel zweet en hoofdbrekens gekost. Maar hij had er nu ook veel succes mee gehad, en nu moesten de geburen wel zien dat zij een goede keuze hadden gedaan door hem als Deken te kiezen.

Nu reden de rijtuigen, stapvoets, verder, voorafgegaan door zingende en dansende kinderen en ingesloten door een woelende, schreeuwende en gillende menigte, die steeds aangroeide. De wijven uit het Koperstraatje en uit al de poortjes van den omtrek — want in de gebuurte zelve woonde niets dan deftig klein-burgersvolk — waren er nu ook, en duwden met hunne lompe lijven, waarop de enorme hangborsten uitdagend schommelden, hun vuile, huilende kinderen aan hun rokken met zich meesleepend, iedereen ruw op zij, om met hunne roode, brutaal-domme gezichten den jongen primus aan te gapen. Niet elkeen liet zich die vrijpostigheid welgevallen en weldra ontstond er rond den traag-rijdenden zegestoet gedrang en ruzie, en de scheldende stemmen der poortjeswijven klonken hoog en schel uit boven het hoerageroep der menigte en de straatliedjes van de dansende jongens en meiden....

Plots werd alles stil. Niemand verroerde nog. Pol Vergaert, de twintigjarige zoon uit den horlogewinkel, was vooruitgetreden, en bleef vóor het eerste rijtuig staan. Hij stak plechtig de rechterhand, waarin hij een rol wit papier vasthield, naar den koetsier uit. Deze verstond het zwijgend bevel en deed de paarden staan. Al de rijtuigen hielden nu stil. Pol Vergaert, die in de tooneelmaatschappij: »De Vurige Kunststrijders" de verliefde rollen speelde en meteen de eerste secretaris was van de Dekenij, stond bekend als de dichter der gebuurte. Hem was de vereerende taak opgedragen een huldegedicht te maken en in het openbaar af te lezen.... Hij had er lang op gewerkt, 't had barensweeën gekost, om het te krijgen

zooals hij 't wilde, maar nu zouden ze allen eens hooren, wat hij kón, welk een dichter hij was.

»Wat gaat er hier nu gebeuren?" vroeg Marie aan heur zuster, die nog geen woord tot haar had gesproken.

»Och, weer wat zottigheid! Of die klucht hier nu al niet lang genoeg geduurd heeft! En peinzen, dat dat triestig spelleken bij u in 't Berouw gaat herbeginnen! 't Hangt mijn keel uit, waarachtig!"

»Spreek zoo hard niet, vrouw — ze mochten 't eens hooren," bad Stant bedeesd.

»Och wat, dat ze 't hooren! Wat kan 't mij schelen!"

Stant keek haar verdwaasd en sukkelachtig aan, en Marie die gebaarde of ze 't kribbelig antwoord van heur zuster niet eens had gehoord, boog zich wat naar heur zwager over, en herhaalde zacht, maar nieuwsgierig-dringend:

»Welnu, — zeg, wat gaat er hier gebeuren?"

»Wel, de zoon uit den horlogewinkel, die een huldegedicht gaat aflezen."

»Ha — een huldegedicht, een ... hulde ... ge ... dicht ... 'k En begrijpe dat niet goed.... Een gedicht — is dat niet iets dat altijd rijmt, van 't begin tot het einde?"

»Ja, ongeveer," beaamde Stant.

Dolf glimlachte, want hij wist er wel meer van. Op school had hij al veel gelezen. Zijn moeder lachte stil spottend, en keek Marie smadelijk aan. Hoe dat mensch toch zóo dom kon zijn, en dan – heur eigen zuster!

Maar het onweer had geen tijd uit te breken. De dichter was tot vlak bij de koets genaderd, maakte een diepe, gracelijke buiging, liet zijn schuchter-wassend vlasbaardje even streelend tusschen duim en wijsvinger glijden, streek met zijn lange, magere vingers een paar keeren door zijn verwilderde haren, en ontrolde dan, traag en statig, bleek-ernstig onder het besef van de grootsche taak, die hem was opgedragen, het smettelooze pro-patria-blad, waaruit een smal rose lintje, sierlijk gestrikt, in het zomersch windje liefelijk waaien kwam....

Nu was het zóo stil geworden over de geheele straat, dat men een speld hadde hooren vallen. Dolf nam zijn hoedje

af, uit eerbied, en Stant en Sarel en de anderen deden het hem na. De dichter, ziende met welbehagen, dat allen vaardig stonden de schoonheid van zijn kunst te genieten, schrapte zich de keel, kuchte en begon, traag en waardig:

HULDE
aan den jongen Primus
ADOLF DE VREEZE,
ter gelegenheid
zijner bekroning met het zilveren eeremetaal op 2en Oogst 1892.

De langgewenschte dag is eindelijk verschenen,
En vol geluk en vreugd zien allen naar u henen,
En groeten U, Adolf, zoo jong nog en zoo klein,
Als primus van de school op Sinte-Michielsplein!
Ons boezem blaakt van trots en hoovaardije saam,
Omdat onze gebuurte geniet de grootsche faam,
Van een van hare kindren, in feestelijken praal,
Vandaag bekroond te zien met het schoon eermetaal!
O, doe zoo voort, Adolf, wil naar ons smeeken hooren,
En laat, van nu af aan, geen stond meer gaan verloren!
Zie naar het eermetaal, dat op Uw borst nu prijkt,
En blinkt gelijk een stem, die U met moed verrijkt,
Om voort te leeren, lijk Gij schitt'rend zijt begonnen;
Zie naar Uw eermetaal, in bloed en zweet gewonnen,
Dat U mild tegenlacht met vriendelijk gelaat,
En 't Licht der Wetenschap in Uwen boezem slaat,
En neem met beide handen, het kloek en fier besluit,
Te werken onverpoosd, jaar in en ook jaar uit,
En Uwen geest met nieuwe kennis te verrijken,
Om eenmaal, vol van Roem, in 't Vaderland te prijken,
Gelijk een Groote Man, die machtig, wijd en zijd,
Zijn stralen van vernuft en wetenschap verspreidt!

O, kon mijn zwakke Lier Uwe verdiensten meten,
O, mocht mijn schorre stem Uw deugden ongeweten
met vlugge schreden hoog verheffen in het Licht,
En als een grootsch Paleis, doen wandlen in mijn dicht,
Om elkeen te doen zien, wat eer ons is beschoren,
Daar voortaan, tot ons kroost, een Primus zal behooren!
Ons boezem is vol vreugd en ingehouden tranen,
En trilt en slaat, gelijk omhoog die zegevanen,
Die Uwen Roem uit honderd monden zingen!
En allen die hier zijn en juichend U omringen,
Zij huld'gen U ter meest en bewijzen U veel eer,

En roepen: »Welkom hier!" en zien op U terneer
met fierheid en ontzag, met vreugd en met veel plezier,
Omdat Gij, zoon Uws vaders, den needrigen tapissier,
En kroost van kleine burgers en werklieden tegaâr
Door Uw gedrag en vlijt en leerzucht wonderbaar,
Zult naar den Tempel van de Wetenschap oprukken,
Die met zijn armen open, U aan zijn borst zal drukken!

O laat ons nu nog eens, met geestdrift en ontzag,
Ter eere van den Held van dezen schoonen dag,
Blij schreeuwen al te saâm: Lang leve, en Hij mag er zijn,
De Primus van de school op Sinte-Michielsplein!

De dichter zweeg. Een grootsche, plechtige stilte bleef, enkele seconden, over die donkere, roerlooze menschenmenigte hangen. Dan luid, wild, bulderend, stijgend in éen machtig geluid geweldig naar den stralenden blauwen hemel omhoog, daverde het uit honderde kelen: Lang leve onze primus! Hij leve, hij leve! Men zwaaide met hoeden en mutsen, men riep, men zong, men danste. Vrouwen en meisjes snikten; kinderen huilden. 't Was een grootsch, aangrijpend schouwspel, dat het hertje van den kleinen jongen vervulde met een blijdschap en een geluk, zoo overmoedig en ruim en trotsch, dat hij, de bloode, stille Dolf, ineens rechtstond, zijn stralende blikken zegevierend over de lawaaiende menigte liet weiden en dan, in de overmaat van zijn zalige ontroering, boog en groette naar rechts en links. Maar nu steeg de vreugde van 't volk tot een uitgelaten razernije en zonder ophouden nu galmde 't, schel en hoog, donderend en bulderend: Leve, lang leve onze Primus!

Dolf voelde zich opeens, achter zich, bij zijn vest trekken. Hij keerde zich om.

»Zet u toch neer," gebood zijn moeder met verstoord gezicht. »Zijn die menschen nog niet zot genoeg, dat gij ze nog wat zotter moet maken?"

Hij gehoorzaamde zwijgend, en zette zieh neer, vreemd en verward onder haren koelen blik. Het volk bedaarde. Nu dacht Dolf eraan dat hij Pol Vergaert moest bedanken, want al had hij vele fouten gehoord in het gedicht, het was toch

goed bedoeld en hij vooral mocht niet laten blijken dat het hem niet aanstond. Hij stapte dus uit het rijtuig, drukte de handen van den dichter, sprak eenige woorden van innigen dank en ontving, in ruil, het kostbare handschrift met het rose zijden lintje. Nauwelijks zat hij weer op zijn plaats, of de vader van den dichter, Petrus Vergaert, bood hem, uit naam der gebuurte, een schoon verguld-zilveren zakhorloge aan. Van binnen stonden zijn naam en de datum van zijn bekroning gegraveerd. 't Was een schoon geschenk, en Dolf was innig-dankbaar dat hij nu ook een horloge zou kunnen dragen, gelijk de groote menschen.

Als nu de rijtuigen gereed stonden om verder te rijden, boog Sarel zich uit de tweede voituur naar zijn vrouw voorover. »Een schoon geschenk, hé? En wat zegde van den dicht? 't Rijmde allemaal zoo schoon op malkander. 't Heeft mij gepakt."

»Mij ook," bevestigde Marie. »'k En versta der wel niet veel van. Maar 'k en hebbe nooit in mijn leven zoo iets roerend gehoord. En dat allemaal ter eere van u, mijn jongen! Heeft het u ook niet getroffen?"

Haar oogen waren vol tranen. Ook de oude vrouw schreide als een kind.

»Ja 't, tante. 't Was schoon."

Zijn moeder lachte. Marie keerde zich boos naar heur zuster.

«Waarom lacht ge, Justine?"

»Omdat ik pleizier heb."

»Ge zijt altijd dezelfde, gij. Ge kunt niet zien dat de menschen zich amuseeren. Ge moet altijd stokken in 't wiel steken. Is 't misschien niet waar, dat het schoon was? En die horloge? 't Is zeker ook al niet goed?"

»Och, krijgen is geven," morde Justine. »'t Zal ons driedubbel kosten, dan wat hij nu ontvangt. Wacht maar."

»En de eere? Telt ge die voor niets dan?"

»De eere?"

»Och kom," zei de oude vrouw. »Laat ons daarover zwijgen. Is dat nu een dag om zóo te spreken?"

Nu trok men in eenige café's en herbergen der wijk, waar Stant De Vreeze rondekens gaf op de gezondheid van den

primus. In een dezer, de schoonste van heel de straat, waar de deken, de dekenin, de baljuw en al de voorname geburen bijeen waren, stootte Stant zijnen zoon aan en zei:

»Hoor eens hier, Dolf."

»Wat is er, papa?"

»Ge moest nu eens wat zeggen, jongen."

»Wat moet ik zeggen?"

»Iets, 't is gelijk wat, om al die brave menschen te bedanken."

»Hier?"

»Ja, ze zijn hier allemaal bijeen."

»Goed, 'k zal het doen."

»Ja maar morgen niet, nu, direct. Wij kunnen hier niet blijven."

»Laat mij eerst wat peinzen. 't Moet toch iets beteekenen."

Dolf dacht na. Wat ging hij zeggen? Een primus mag geen dwaasheden vertellen, en het mocht niet te hoog zijn ook, want dan zouden ze hem zeker niet verstaan.

»Dolf!"

»Wat blieft, papa?"

»Haast u wat. We moeten weg."

»Goed, ik ben der. Luister, en hou me vast."

Dolf stelde zich recht op zijnen stoel, maar vond het niet hoog genoeg en klom vandaar op een tafel, die schommelde, en zeker met pinten en primus zou gekanteld hebben, had niet Stant De Vreeze den raad van zijn zoon, om hem vast te houden, trouwelijk gevolgd.

»Jongen, pas op. Ge zijt te wild," beknorde hij zacht.

»Och neen. Laat mij maar los. 't Zal nu wel alleen gaan."

Zijn arm jongenshoofd was wat verhit door den wijn en de halvekens, en hij deed ongewoon opgewekt en druk.

»Neen, neen", zei Marie. »Een ongeluk is gauw gekomen. 'k Zal u liever ook maar wat vasthouen. De tafel staat niet vast."

»Spreek nu maar op!" fluisterde Stant. Maar luide, hoor!"

En het jongetje zei iets, in deftig Vlaamsch, gelijk hij het in de boeken las en hoorde spreken in de tooneelmaatschappij waar hij soms met zijn grootmoeder naar toe ging, iets van dankbaarheid om al de eer hem bewezen en die hij niet ver-

diende, en iets als een heilige belofte om, onbevreesd voor de doornen en de struikelsteenen, voort te schrijden op de glorierijke baan, die leidt naar den Tempel der Wetenschap...

Deze beeldspraak, saamgeknutseld met herinneringen aan veel onbeholpen lectuur, bracht de toehoorders in onzeggelijke verrukking, en in sprakelooze bewondering om zooveel geleerdheid, stonden allen den jongen redenaar aan te gapen. Dan, eensklaps, dreunend en oorverdoovend, klonken luide bravo's uit alle monden, begeleid door kletsend slaan in de handen en geestdriftig gezwaai van hoeden door de herbergkamer.

De deken, die gesmakelijk zijn pint tripel aan den toog stond uit te drinken, zette met een korten, zwaren slag zijn glas neer en keek om.

»Wat is er gebeurd?" vroeg hij aan den baas, die juist met een boel leege bierglazen kwam aandraven.

»Wel, de primus heeft gesproken!"

»Wat ge zegt, man! En wat zei hij?"

»'t Was zoo schoon, maar 'k en heb er niet veel van verstaan. 't Was te hoog en er kwamen zulke groote woorden in."

»Was 't in 't Gentsch?"

»Neen mijnheer, wat peisde toch wel! In schoon, hoog Vlaamsch, zoo een beetje op zijn Hollandsch, gelijk ze in den theater spreken!"

»Wel, wel, wat ge zegt. Ik ga er hem over gelukwenschen."

Maar anderen waren den deken reeds voor geweest, en Dolf, wiens arm, zwak jongenshoofd begon te draaien, wist niet wien hij eerst de hand moest drukken. Zóoveel succes had hij niet verwacht.

Marie zat op haren stoel te schommelen van danige hoovaardije en de roode rozen op haren hoed, die al een beetje scheef stond van al die harrewarrije, bengelden gelaten mee op de mate van heur innerlijke alteratie, en Sander zat, de lange armen slap hangend nevens zijn lichaam, den breeden, grooten mond wagewijd open, stokstijf en roerloos zijn jongen aan te gapen, of hij 't niet kon gebeteren. Wat een geleerdheid! En welk een eere, die ze hem aandeden! 't Deed hem

iets, ziet ge, en om zijn opkomende ontroering weg te steken, nam hij met een plots en kloek besluit den borrel, die nog maar pas met klaren parelenden jenever was volgeschonken en dronk hem in éen teug gesmakelijk en profijtig uit.

»Den baas, geef-t-er mij nog eenen!" riep hij, en keek dan weer naar Dolf, en naar de menschen, die hem kwamen gelukwenschen.

VI.

Daarna reed de stoet naar het straatje van Berouw. Hier herhaalden zich dezelfde tooneelen, misschien wat ongedwongener en openhartiger nog, want hier woonden uitsluitend werklieden en kleine neringdoenden. Ook hier werd de eerewijn aangeboden en een verwelkoming afgelezen door een lief meisje gansch in het wit gekleed. Dolf, blozend tot over de ooren en benauwelijk bevend, moest haar een zoen op heur twee frissche kaken geven. Dan werd een prachtige gouden doekspeld in naam der gebuurte van het Berouw aan den jongen Dolf overhandigd. Weer werden de herbergjes bezocht, en in »Het Barbierken" vond men een armen duts met zijn harmonica, die verzocht werd eenige dansairkens te spelen. In een oogwenk waren stoelen en tafels op zij geschoven, en nu ging 't er lustig op los. De vette waardin stond achter heuren toog goedsjeugdig te lachen om de uitgelaten leute van al deze menschen! 't Danste al, dat beenen had en menig bejaarde man of vrouw waagde nog eens een flikker als in den goeden jongen tijd. De vreugde van al deze simpele zielen werkte aanstekend, en ook Dolf, de bloode kleine jongen, die anders zoo gaarne in zijn hoeksken zat te droomen, werd ook in de ronde getrokken, en danste, of liever sprong mee rond de herbergkamer met Flore uit den Doelschutter, Mie den Advocaat, Lote de Krabbe, en eindelijk met schoon Uzeken, gelijk ze haar noemden, de dochter uit »Het Barbierken" naar wie hij bijna niet dorst opzien, omdat ze zoo schoon was met haar gloeiende wangen en groote, zwarte oogen, brandend als twee kolen vuurs in haar driest gelaat.

Op 't leste deed men een omhaling voor den armen speelman en 't regende centen, halve en ook wel heele kluiten in het nieuw-modisch hoedje van den jongen Dolf, die na ten slotte zelf een schoon wit half-franksken bij al 't andere te hebben geleid, alles triomfantelijk ging uitschudden in de muts van den armen muzikant. Deze, die er zoo bleek en ziekelijk uitzag in zijn gescheurde en gelapte kleeren, stak het geld met bevende handen in zijn zakken en ging, met een slepend geklets van zijn bruine kloefen tegen de straatsteenen....

Dolf zag hem vol medelijden achterna. Een zachte stille weemoed groeide fluister-klagend in zijn hart, vreemd bij al de vreugde, die jubelde om hem heen.

»Wie is die arme man?" vroeg hij aan Lote de Krabbe, die juist nevens hem stond.

»Die speelman? Dat? Och, een arme duts, die gansch alleen is op de wereld — dien ze den een of den anderen dag dood van honger op de straat zullen vinden liggen! Maar waar ge u zoo ineens het hoofd mee breekt! Zoo zijn er met honderden in de stad! Kom, peins daar niet meer op, en laat ons liever nog eens 'nen flikker slaan te gare...."

»Neen" zei Dolf, »'k ben moe." Maar hij dacht altijd aan dien armen ouden dompelaar.... Waarom? Ontbrak er dan iets aan zijn geluk vandaag? Och ja, mama was niet gelijk het moest zijn.... Hij had nog den tijd niet gehad erover te denken, maar nu voelde hij 't toch wel....

»Welnu Dolf, jongen, wat scheelt eraan? Gij staat daar ineens zoo stil?"

't Was tante Marie, die vóor hem stond, met haar eerlijk trouw gelaat en dien zachten glimlach, dien hij zoo goed kende.... Als hij heur in de klare blauwe oogen staarde, voelde hij, stil, de vreugde weer over hem komen, de vreugde en het geluk, en hij mengde zich weer onder de uitgelaten menschen, schertste en lachte en ontving gelukwenschen met trots en waardigheid, als iets dat van zelf hoorde, tot eindelijk zijn moeder, die geruimen tijd al heur ergernis verbeten had, en zich onder deze simpele, dwaze menschen doodelijk verveelde,

zei dat het nu tijd was om ook eens aan eten te gaan denken. 't Was al vieren van den achternoenend, en ze hadden nog niets anders gedaan dan rijen en rotsen....

»Blijf bij ons eten" sprak Marie. »Ge zijt hier nu toch."

»Neen, 't en kan niet zijn...."

»Waarom niet?

»Omdat ik, vóor den avond, de geburen nog ten mijnen huize moet uitnoodigen. Daarom."

»Och ja. Ik moet dat nu ook doen, voor míjn gebuurte! 't Spijt me, 'k zou zoo gaarne met Dolf weer meegegaan zijn...."

»Ja, 't is spijtig, maar daar is nu eenmaal niets aan te doen. Er zijn nog zooveel andere dingen, die spijtig zijn...."

»Maar ge komt toch weer, hé? Zoo rap mogelijk?"

»Hier? Waarom?"

»Waarom? Hoe durfde zooiets vragen? Wel, omdat het hier ook volle viering is, gelijk bij u. Ge zult eens wat zien. Dít is nog maar een begin. 'k Heb gisteren in mijnen winkel wel drie bakken keersen verkocht, voor de verlichting, en veel doozen met bougies ook...."

»'t Doet mij waarachtig plezier" zei Justine, droog.

»Ge moet vroeg komen, zulle. Dat ik hier in geen affronten en valle, door op u te moeten wachten...."

»Ja maar, ze vieren bij ons ook."

»'k Weet het. Wat geeft dat? Maar ge rijdt van de eene gebuurte naar de andere. Zoo is alleman kontent."

»En wie zal al dat gerij betalen?"

»Ikke," verzekerde Marie fier.

Justine keerde zich om, getergd. Stant schudde bedenkelijk het hoofd, maar durfde er zich niet mee moeien. Stond hij niet waar de bezem stond? Hij zuchtte.

»Kom, Dolf, jongen," sprak hij. »Wij gaan naar huis. 't Is tijd."

»Ja, papa."

De twee andere rijtuigen, die men nu niet meer noodig had — want ook tante Sieska en haar man, en nichte Trezeke en haar dochter, gingen naar huis — werden opgezeid. Als de laatste voituur met den primus en zijn ouders en zusters gereed stond om weg te rijden, zei Marie nog

eens: »Tot dezen avond! En als ge vroeger ook nog eens kunt overkomen, laat het dan niet! Wij zullen alles betalen! Misschien zullen we zelf nog 'ne keer komen — misschien, als we hier in tijds weg kunnen...."

»Tot ziens, tante, nonkel, moeder!" — riep Dolf. En onder het gejuich van de menigte reed het rijtuig weg. —

Zóo alleen met zijn ouders en zijn twee zusterkens, die men den godganschen dag bij tante Sieska in 't achterste rijtuig had gestoken, was Dolf niet meer zoo overmoedig gelukkig als straks. Thuis smaakte het eten hem ook niet best, want mama had niets bijzonders gereedgemaakt. 't Kostte al geld genoeg anders. Ook zag ze stuursch, dat Dolf haar liefst niet aankeek. Zijn vader sprak niet, maar zuchtte nu en dan, en de twee meiskens kregen kletsen op hun kaken, omdat ze zottebolden en lachten binst het eten.

Maar hoor — hoor! Wat was dat? Een rijtuig dat voor de deur stil hield! Ja, hij bedroog zich niet! Met een plotselingen schok stond hij van tafel op, zoodat deze kantelde en een paar tellooren en glazen in stukken kletterden.

»Stommerik!" siste Justine tusschen haar tanden. »Wees dan al een primus!"

»Och kom, 't is een ongeluk," vergoelijkte Stant.

Er werd gebeld. Een der meiskens ging haastig opendoen. Dolf keek verlangend naar de deur. Hij juichte, jubelde....

»Tante, nonkel, moeder! Wat ben ik blij, wat ben ik blij!"

»En wij dan? Ge hebt ons zeker niet verwacht?"

»Neen ik," zei Justine, barsch.

Ze stonden daar alle drie, glimlachend en voldaan monkelend, in het midden der keuken: de oude vrouw in haar nieuw kleed, Marie in de stijve staatsie van heur ruischende purperen zijde, en Sarel met zijn spannend broeksken aan en zijn guitig bolhoedje op het hoofd. 't Was of ze alle drie gezworen hadden met hun feestkleedij slapen te gaan, al waren ze wat gehavend uit de vele wederwaardigheden van hunnen triomftocht te voorschijn gekomen: want de oude vrouw had een gapenden haak in haren schoonen blauwen rok; een der roode rozen van Marie's splinternieuwen hoed was ontijdig

uitgebloeid en in 't gewoel zoek geraakt, terwijl Sarel maar één handschoen meer had. Den anderen had hij verloren, terwijl hij danste met Mie den Advocaat in 't Barbierken. Hij had het nog altijd zeer warm en zijn — nu vuil-zwart halsboordje was zóo slap en van zweet doorweekt, alsof het door een loogsken was getrokken. Maar anders zagen alle drie er nog even frisch, en opgewekt, en gelukkig uit.

»Ja" babbelde Marie, »wij hebben algauw wat genut en dan de geburen binnen geroepen en laten drinken en eten: wijn van Delhaize met wat donder en bliksem. Of 't hun smaakte! En op tafel stond een baksken sigaren voor 't mansvolk. 't Waren fijne, zulle! Hoe heeten ze ook weer, Sárel?"

»Dessert van Havanna" antwoordde haar man gewichtig.

»Ja, ja, — dessert van Havanna!"

»Déchet wilde zeggen," verbeterde haastig Stant, die zijn vrouw spottend zag glimlachen. »Déchet, dat wil zeggen: afval."

Maar nu maakte Marie zich bepaald kwaad. Wat dachten ze wel? Voor wie aanzagen zij haar?

»Wat zegde? Afval — afval! Ik, op zulk een dag, afval van sigaren aan de menschen presenteeren! Afval! Zeg eens, Sarel, 't waren fijne, newaar?"

»Ja 't" beaamde hij. »Ze hadden een fijnen reuk. De menschen durfden er bijna niet van rooken."

Justine schoot in een lach. Domme menschen toch.

»Ja, dan zullen 't goeie geweest zijn!" sprak ze, spottend. »'k Wil 't gelooven!"

Nu dreigde de schoone vrede voor goed gestoord te worden, maar op dit oogenblik stormden de beide meiskens, als een rukwind, de kamer binnen.

»Komt eens buiten zien! Ze beginnen al overal de balonnekens uit te hangen voor de vieringe! 't Zal zoo schoone zijn!"

»Ja maar, 't zal bij ons ook schoone zijn!" bofte Marie.

»Mag 'k eens gaan zien, mama?" vroeg Dolf.

»Neen. Nu moet ge hier blijven. 't Is over den zessen. De geburen zullen gaan komen."

»Hoe lang blijfde nog, tante?" vroeg 't jongetje. »Tot de vieringe?"

»Wel ja, 'k wille wel. Maar 'k en moge toch niet te lang wegblijven. Wij moeten natuurlijk in 't Straatje van Berouw zijn, als zij de lampkens beginnen aan te steken. Gij kunt dan achterkomen, Dolf. —"

Met kleine groepjes kwamen de geburen binnengewandeld, taterden wat over de schoone gebeurtenissen van dezen heugelijken dag, en bewonderden de kostelijke boeken, de medalie, de mooie bloemen en de talrijke geschenken, die in de voorkamer, vlak vóor het venster aan de straat, op een schuinhellend getimmerte met verschoten rood fluweel overtrokken, in al hunnen luister lagen te pronken. Dan werden wijn en halvekens gedronken, en Justine presenteerde koekjes. Dolf ging van den een naar den ander, lachte weer, praatte, gekscheerde, verkocht kwinkslagen; Marie wandelde statig en stijf overendwere in de krakende paarse zijde, en Sarel, om zich over zijn spannend broeksken en afschuwelijk halsboordje op de verstandigste manier te troosten, stond in een hoeksken en liet zich door Stant, die 't ambt van schenker waarnam, gelaten 't eene glazeken na 't andere vullen met goeden, rooden wijn, tot zijn hoofd begon te draaien en hij voor zijn glimmende oogjes veel sterrekens zag, overal en zonder ruste....

»Smaakt het?" vroeg Stant goedig.

»'t En kan toch geen kwaad," zei Sarel, en likte zich de lippen met welbehagen. —

Zoó, ongeweten, viel de avond. Als de laatste geburen weg waren, zei Marie, met bezorgden blik naar heuren man, die op onvaste beenen en met hoogrood gelaat, vol dwaze doeningen aan 't venster stond:

»Ik moet naar huis gaan."

»Blijfde niet voor de verlichtinge? Ze beginnen al te vieren" — merkte Stant schuchter op.

»Neen, 't en kan niet zijn. 't Spijt me genoeg. Maar Sarel heeft er eentje te veel gepakt. Hij en kan daar niet tegen."

»Ja, 't is best dat we met hem naar huis gaan", beweerde de oude vrouw, »en hem in zijn bed steken."

»'k Geloof 't ook," zei Justine, en keek vol minachting naar heur zwager.

»Ja maar — ge zult toch niet lang achterblijven?" drong Marie aan. »'k Heb 't al gezeid — ge moet maar een gerij nemen op mijn rekeninge —"

»Met een half uurken zijn we in 't Berouw!" verzekerde Stant. Justine zweeg, maar zag heuren man donker aan. Dan ging ze de kamer uit.

Sarel liet zich gewillig meetronen. De meisjes waren inmiddels tegen de deur een vigelante gaan halen, en na enkele minuten was zij daar al.

»Allo, houd u een beetje recht, Sarel," beval Marie. »Wat zouden de menschen op straat wel denken?"

»Dat ik zat ben, ja, dat ik zat ben!" stotterde hij. 'k En kan der niet aan doen. 't Was om mijn alteratie af te drinken, en zie — zie — 'k en kan mij niet meer inhouden, zoo blij en gelukkig dat ik ben — 't is mij te machtig, 'k moet schreemen, of ik wille of niet...."

En opeens, in 't midden van 't plankier, ten aanzien van al de menschen, die van alle kanten reeds naar de verlichting kwamen zien, barstte Sarel in een harstochtelijk, luidruchtig snikken uit, dat zijn gansche lijf, van aan zijn slap, vuil halsboordje tot zijn spannend broeksken in geweldige ontroering deed schokken, zoodat zijn klein bolhoedje, in zot en dwaas gewippel, van rechts naar links, van voren naar achteren, begon wonderlijke toeren te verrichten op zijn grooten, ronden kop met het roode, gloeiende gelaat. Met de maagdelijke mouwen van zijn splinternieuw vestje vaagde hij de tranen af, die in schoonen overvloed uit zijn gezwollen oogjes stroomden en herhaalde steeds met hakkelende stem:

»'t Is van blijdschap — 't is van geluk.... Laat mij maar 'ne keer schreemen...."

Dan, met een plotselinge beweging, boog hij zich naar Dolf voorover, breidde wijd zijn forsche armen open en drukte den jongen wild en stevig aan zijn borst, zoodat de primus bijna geen adem kon halen onder die vurige omarming. Al de omstanders lachten hartelijk, en ook Dolf poogde nu te glimlachen, maar de groote armen knelden zóo vast, dat het niet ging en hij alleen een grappig scheef-vertrokken gezicht kon zetten....

Marie was rood van schaamte en ergernis, en haar moeder stond bedenkelijk het grijze hoofd te schudden.

»Maar Sarel toch" — vermaande ze.

»Worde zot?" duwde Marie hem toe. »Allo, vooruit — stap in!"

En met vereende krachten bevrijdden zij Dolf uit de knellende armen.... Marie zette het hoedje van Sarel, dat in al die drukte van zijn hoofd was gewipt, weer op zijn rechtmatige plaats, trok zijn verkreukeld kostuumken haastig weer in de goede plooi, en duwde hem nu, met behulp van den dienstvaardigen koetsier en van Stant, het rijtuig in. De arme man snikte niet meer, maar begon nu, zacht en zeer aandoenlijk, te huilen als een kind. Als 't deurtje der vigelante reeds was toegeslagen, hoorde men nog altijd dat zachte, kinderlijke huilen, vreemd aandoende in het blijde gejoel, dat allerwegen het begin der verlichting begroette....

De koetsier lei de zweep op zijn mageren knol. Marie stak haar hoofd, waarboven de laatste roode roze op trage mate wiegelde, door het portier en riep naar Dolf, die met zijn vader en de twee zusterkens op den drempel stond:

»Tot later, tot later! Tot binnen een half uurken!"

»Ja, tante, ge moogt er op rekenen. Wij zullen er zijn. Newaar papa?"

Stant knikte iet of wat verlegen. De beide meiskens lachten haar toe. Het gebloemde hoofd verdween. Op een sukkeldrafje sleepte het mager paardje het schommelende rijtuig achter zich aan door de meer en meer aangroeiende menigte. Als 't aan den omdraai der straat verdwenen was, ging Dolf in huis. In de keuken vond hij zijn moeder bezig de leêge halvekens weg te zetten.

»Die smerige zatlap" — grommelde zij. »'t Is een schande. Wat moeten de menschen van ons denken?"

»Och, die hebben er eens hertelijk mee gelachen!" zei Stant, die juist binnentrad. »Ge moet dat allemaal zoo zwart niet inzien. 't Is zulk 'ne brave vent, die Sander!"

»En 't en gebeurt hem niet veel, mama!" vergoelijkte Dolf. »Vandaag is hem dat te vergeven!"

»Ja, gij beiden hebt altijd voor hen aangetrokken!" morde Justine, bitter.

Stant antwoordde niet. Hij was voor de ruste, en vooral op dézen dag wilde hij geen ruzie....

»Kom, jongen, we gaans eens naar de verlichting kijken."

»Mogen wij ook meegaan, papa?" vroegen de meisjes.

»Zeker, — waarom niet? Hoe meer volk, hoe meer plezier. En gij Justine?"

»Ik — ik blijf hier. Wat kunnen mij die keerskens en die balonnekens schelen? 'k Ben moe."

»Nu, tot ziens" zei Stant, gelaten, en ging met de kinders weg.

De breede straat zag zwart van 't volk. Overal, waar Dolf voorbijging, draaiden de hoofden zich om, werden wijzende vingeren uitgestoken en stille woorden van hulde en bewondering gefluisterd.

»Zie, daar — dat is de primus!" — hoorde Dolf telkens achter zich vezelen, en dat maakte hem zóo blijde en gelukkig dat de schoone zoete glimlach weer op zijn lippen verscheen en ze niet meer verliet en het in zijn jong hertje ruischend zwol tot een stil schoon lied van wonderlijk geluid, een gouden vreugde, die zijn schreden zacht geleidde.... Stant stapte nevens hem met het hoofd in de hoogte en de borst in vaderlijken hoogmoed vooruitgestoken, en de kleine meisjes huppelden licht-voetig mee, stoeiend en babbelend, opdat iedereen naar hen zou omkijken en al de menschen weten zouden, dat ze de zusters waren van den primus.

Aan al de huizen was nu licht, en de veelkleurige papieren balonnekens, die aan de gevels wiegelden, groote, kleurige licht-vlinders in 't gespeel van den avondwind: de groene, blauwe en roode vetlampekens met hun duivelsche, dansende vlammekens, en de nederige keerskens-van-éenen-cent, die rechtop in hun hoopken zand zedig te branden stonden, rechte rijen van witte kabouterkens met vele flikkerende fakkeltjes boven hun hoofd, — alles werkte samen tot éen illusie van licht, een stadig kleurenwisselend getoover van klaarte, dat den vredigen sterren-avond met eenvoudige, kin-

derlijke schoonheid verrijkte, een glorie van kleuren en gouden licht, dat in vonkenspattende droppen afleekte van de huizen op de hoofden van al die feestvierende menschen....

De meiskens liepen gearmd en zingend door de straat en overmoedig-hel galmde hun lied over al de stemmen van de rumoerige menigte heen naar den avondhemel omhoog.

»Vivat onze primus en hij mag-t-er wezen,
Vivat onze primus en hij mag-t-er zijn!"

De jongens, om dezen schoonen dag waardig te bekronen door het aansteken van vreugdevuren, schoten hunne smeskens en zevenslagen af, waarvan het luide geknal met korte, ruwe slagen 't jubelend gezang in stukken sneed, en lieten tusschendoor Bengaalsch vuurwerk branden, waarvan de roode en groene gloed prachtig opvlamde, steeg langs de huizen en de spookachtig-verlichte gezichten der wandelaars omhoog en, even maar, de vonkelende sterren, die mee van 't feest waren, dreigde te verbleeken....

De jonge Dolf meende te wandelen in een wonderlijk droomland, waar de menschen hem eerden als een koning en lichten aanstaken te zijner eere en liederen zongen om zijnen roem te verkondigen....

»Dolf!"

»Wat is er, papa?" 't Jongetje ontwaakte uit eenen wonderschoonen droom....

»Laat ons terugkeeren. Wij hebben nu alles gezien. Ge weet dat de fanfare van »Arbeid en Vermaak" waarvan ik bestuurlid ben u kwart vóor negenen een serenade brengt. We mogen ze niet laten wachten."

»Neen, papa."

De muzikanten stonden al gereed. Er waren er wel veertig, spookachtig verlicht door de duizende lampjes en balonnekens en de op-en-neer-dansende gloed van een zestal zware, walmende toortsen. Als ze Dolf zagen aankomen, gaf de orkestmeester plechtstatig het teeken tot den aanval, en nu begon de serenade, dreunend, vervaarlijk, oorverscheurend, om, in éen machtigen jubel van onzeggelijke verrukking, te eindigen in een donderende Brabançonne. Het volk juchte en zong

en riep, en Dolf, in de heilige overtuiging dat het zóo behoorde en dankbaar aanvaardend deze grootsche hulde, maakte een sierlijke buiging voor de muzikanten en lachte en groette minzaam naar het samengestroomde volk.

»En nu, — en avant!" gebood de bestuurder der fanfare. —

En het muziek deed een wandeling door de wijk. Het was een grootsch en verheven schouwspel. Voorop liepen, dansend en springend op de dreunende mate van de muziek, honderde uitgelaten kinders, waartusschen bewogen in jolige vrijagie, meisjes met zwierende haren en korte rokjes en jongens in de eerste broek; dan kwam de donkere massa der fanfare, die onvermoeibaar een opwekkenden pot-pourri speelde van allerhande geliefde straatdeuntjes; en er achter golfde en drong en stuwde een eindelooze stoet van feestelijke menschen, die dansten en sprongen als zotten, zich de kelen heesch zongen en schreeuwden van bandelooze leute, zorgeloos en zonder gedachten, arm in arm, lijf tegen lijf zwierend in breede broederlijke rijen.... En over dat alles laaide en trilde en straalde de tooverachtig-schoone kleuren-glorie der tallooze lichtende gevels en de wild-opvlammende roode gloed der wandelende toortsen; en hooger, veel hooger dan de menschen en de huizen, bloeiden roerloos de gouden sterren en de schoon-lachende maan....

Geruimen tijd, sprakeloos en zonder beweging, stond Dolf op den drempel van 't huis de feestvierende menigte na te staren.... Stant was al lange binnen en de twee meiskens waren een eindweegs met den stoet meegeloopen. Dan ineens zich bedenkend, stapte Dolf den huize in, en hoorde nog achter zich de menigte huilend zingen:

Moedere, doe-d-open,
Zulde mij nie slaon?
G'hêt 'et in u jonkheid
uuk ezuu gedaon....

VII.

't Was hoog tijd om ook bij die goede vrienden uit het Straatje van Berouw te gaan, waar de menschen hem nog

veel beter kenden dan hier. In de keuken was gerucht van twistende stemmen. Toen hij binnentrad, met het hoogste geluk lichtend over zijn gelaat, was zijn moeder niet meer in zondagsche kleedij. Dat verwonderde hem. Hij zag, dat zij ruzie had gemaakt met vader.

»Mama! 't is tijd."

»Waarvoor?"

Dolf durfde bijna de woorden niet uitspreken, want zijn vader keek hem bezorgd en verdrietig aan.

»Wel, om naar de verlichtinge in 't Berouw te gaan zien. 't Zijn daar ook zulke brave menschen en ze hebben zooveel voor mij gedaan...."

»'t Is waar," bevestigde Stant bedeesd. »Ze hebben hem veel eere aangedaan...."

»Wat weet gij daarvan?" snauwde zijn vrouw hem toe. »Bemoei u daar niet mee, en doe maar liever uw schoone kleeren uit, dat zij niet vuil worden. Ge gaat er toch zeker niet mee slapen?"

»Och neen...." Dat klonk éven-spijtig, wrokkig en boos, maar toch weer gedwee en gelaten uit den mond van Stant De Vreeze. Hij keerde zich om, zag nog even half-besluiteloos naar zijn zoon, en ging dan de kamer uit.

»Welnu, mama, laat ons gaan."

»Zijde zot of wilde lachen? Ge en hebt het maar te zeggen."

»Neen, maar ze vieren daar ook en we hebben het hun zoo zeker beloofd van terug te keeren!"

»'t Is te laat. Is dat nu nog een uur om zoo verre te gaan?"

»Maar 't en is nog maar negenen, en vroeger zullen ze ons niet verwachten: ze weten wel, dat we hier niet kunnen wegloopen. Toe mama, laat ons gaan. We mogen toch met de menschen zóó den zot niet houden!"

Zijn twee zusters waren inmiddels binnengekomen en die brachten wat licht en vreugde-van-buiten mee in deze donkere keuken, wat beweging en rustig geluid van stemmen in het drukkend zwijgen. Dolf wachtte. Justine antwoordde niets. De beide meisjes staarden hem eindelijk vol verbazing aan, en keken dan weer naar het donkere gelaat van hun moeder,

die met strak-gesloten lippen het avondeten op de tafel gereed zette: boterhammen met kaas en een glas bier. Eindelijk zag Justine naar de kinders en gebood met onaangenaam klinkende stem:

»Zet u aan tafel. 't Eten is gereed."

De meisjes plaatsten zich tegenover hun moeder en aten sprakeloos. Dolf bleef in het midden der keuken staan, roerloos, doodsbleek, strak-starend in smartelijke verbazing naar zijn moeder.

»Welnu — waarom en eet ge niet?"

»Omdat we bij tante moeten gaan, omdat we 't beloofd hebben, omdat ze al op ons zitten te wachten — daárom!"

»Ze kunnen voor mijn part wachten van nu tot morgen. We gaan niet!"

»En tante zal zooveel verdriet hebben...."

»'t Is dom genoeg voor haar. Ze móet maar geen verdriet hebben. Ze bederft u al te veel. 't Is een schande. Ge ziet uw tante liever dan uw moeder. Ze maakt u afkeerig van ons, zij hitst u op tegen uw eigen ouders. Maar dat zal niet blijven duren, ik ben het beu niets meer te zeggen te hebben over mijn eigen kind. Daar zal een eind aan komen, ja, daar zal een eind aan komen, of de duivel zal de kaars houden!"

Onder deze woorden had ze zich hevig opgewonden en was recht gestaan. De magere wangen gloeiend rood van drift, de felle zwarte oogen dreigend vonkelend onder de wenkbrauwen uit, dat zij brandden als vlammende kolen vuurs, den langen scherpen neus nog scherper toegenepen door het zenuwachtig uitzetten der beweeglijke neusvleugels, en de beenderige hand met de lange grijpvingers nijdig-kwaad aan de leuning van haren stoel vastgeklempt, stond zij daar in het flauw-verlichte keukentje en staarde naar het kind, dat niets voor haar gevoelde dan schuwe vreeze en onverschilligheid.

Het jongetje week achteruit naar de deur. Groote tranen sprongen in zijn oogen.

»Toe ma, laat ons gaan — laat ons toch gaan. Ze maken

me niet op tegen u, ze spreken altijd goed van u. Ze zullen zoo wachten, mama!"

»Ja, ma, laat ons gaan zien. Het is nog zoo vroeg," smeekten de meiskens.

»Houdt uwen mond alle twee," riep Justine haar dochterkens toe. »Als ge gegeten hebt, kunde naar uw bedde gaan."

Zij deed nu, of zij de aanwezigheid van Dolf niet merkte, maar 't maakte haar nóg nijdiger, dat hij daar zoó bleef staan en niet ophield van vragen en smeeken.

»Eet en laat me gerust," sprak ze eindelijk barsch. »Gaan doen we tóch niet."

»Laat me dan alleen gaan. Ik wil, ik moet toch gaan!" klaagde hij wanhopig en bijna schreiend.

»Noch alleen, noch met ons. Hebde 't gehoord? En daarmee is 't uit!"

»Mag ik nu niet — mag ik nu toch niet?"

»Neen. En ge weet, als ik eens gezeid heb: néen — dan blíjft het neen!"

Hij keek zijn moeder aan, zóo smartelijk en vol verbazing dat zij, bedremmeld onder dien kinderblik, verward en vreemddoende wat aan het wroetelen ging aan het venster; dan, zonder 't eten aan te raken, noch, even maar, aan de voordeur te gaan zien naar de vreugde en het licht overal, klom hij de trappen op naar 't achterkamerken, dat hij, de dagen dat hij thuis sliep, met zijn zusterkens deelde. Driftig rukte hij 't venster open en keek naar buiten, waar de daken der huizen wegdoken in de goede donkerheid. Duizenden sterren zagen hem aan en het manneken in de maan lachte hem toe met zijnen vriendelijksten lach. Een liefelijk windeken dat geuren bracht van verre lindeboomen, dartelde weldadigkoel om zijn gloeiend hoofd en een zwakke weergalm van het vroolijke feest trilde klagelijk en plechtig-stil in deze groote rust naar zijn openstaande venster omhoog....

Hij dacht aan de liefde en de schoonheid van dezen heugelijken dag; hij dacht aan de goedheid van al die vreemde menschen, en daarna aan de onverschilligheid van die éene, die zijn moeder was. En het jongetje voelde zich, ineens, armer

en ongelukkiger dan die verachte dompelaar van een speelman, die dezen namiddag de menschen had blijde gemaakt; een eindelooze droefheid kwam over hem in dezen schoonen, stillen avond, en groote tranen vulden zijn oogen, zoodat hij niet zuiver meer zien kon de lustiglachende sterren en het goedig gelaat van de maan, die nieuwsgierig in zijn donker kamerken binnengluurde....

Tot hij, schreiend, in slaap viel.

DE HEL VAN DANTE

VERTAALD DOOR J. K. RENSBURG 1)

DOOR

DR. J. D. BIERENS DE HAAN.

De belangstelling voor Dante en de Divina Commedia kan gelijken op nieuwsgierigheid. Wat zou Vergilius beteekenen? en: is Beatrice een levende persoon of een abstrakt dogma? en waarom worden in Inferno en Purgatorio deze straffen voor die zondaars uitgekozen? En waarom worden deze misdadigers hier en gene ginds in de helleput geplaatst? Het poeem zelf geeft aanleiding tot napluizend onderzoek en tot het stellen van honderd vragen. Dante is ook een vernufteling geweest. Gelijk Plato liefde had voor logische spitsvondigheden, zoo Dante voor dogmatische vernuftigheden, en achter menige terzine der Commedia, tusschen de eerste der Inferno, en de laatste der Paradiso gelegen, steekt een bizondere beduiding, die met het vernuftig verstand moet geraden worden. De vertaler van Dante moet dus tegelijk een commentator zijn, want hij moet ook aan de nieuwsgierigheid van den Dantelezer voldoen, daar het poeem zelf deze aanspraak stelt. De historische toespelingen en de dogmatische allegorisaties der Commedia zijn een groote inspanning van den onderzoeker waard; en wij komen niet in het poeem, wij stooten telkens

1) De Goddelijke Komedie van Dante Alighieri, vertaald naar den oorspronkelijken tekst door J. K. Rensburg, voorzien van verklarende noten en een levensbeschrijving van den dichter. Platen van Gustave Doré. Amsterdam. — Vennootschap Letteren en Kunst. (Geen jaartal).

op den muur dezer tooverstad, zoo wij niet wat moeite nemen om ook het allegorisch spel der Commedia te doorzien.

Toch is deze soort van belangstelling-zonder-meer filologie in den kwaden zin. Allegoriseeren is een spel des verstands, en, mag Dante zelf dit spel gespeeld hebben, de groote aantrekkingskracht van zijn werk ligt niet hier, maar in de *geestelijke houding* van dezen poeet in het leven, zooals die in zijn gedicht wordt uitgebeeld.

Men vergete nooit dat Dante zelf het middelpunt van zijn werk is, op geheel andere wijze dan een lyrisch poeet zichzelf meetelt in zijn lied. De lyricus openbaart zijn liefde en haat, zijn aandoening en stemming en wij deelen in zijn levenshistorie om te beter met zijn aandoeningen mee te voelen. Maar Dante ontwerpt een levensbegrip en hij zelf is voor dat begrip de vertegenwoordigende figuur. Zie hier een kompleet leven, een levensgeheel in een persoon verzinnebeeld, die door zijn verzinnebeelding aanstonds tot *hoogere-menschelijkheid* groeit. Deze mensch verschijnt in zijn gedicht als mensch-type en zijn levensweg is de algemeen-menschelijke, in een heros en zijn gang getypeerd. De poeet Dante nu geeft een levenstafereel van den heros Dante en daar hij zelf het is, die zich zoo verbeeldt, is deze heros geen abstraktie, maar een levende mensch, door al wiens zenuwen de levensstroom beweegt.

Ziehier een kracht die onze aandacht bindt. Kinderen worden geboeid door het lotgeval, maar denkende menschen worden geboeid door een ware menschelijkheid; het waarmenschelijke is onze eigen natuur, doch tot zuiveren vorm gebracht in het hooger-menschelijke; wij zien onzen eigen geest vergroot in het levensbeeld van den heroïschen mensch, en wij bespeuren daar een *heroïsche vitaliteit* (het heroïsch zelfbewustzijn). Zie hier de geestelijke aantrekkingskracht der Commedia: hier wordt een heroïsche vitaliteit voor onze oogen aanschouwelijk. Daarin mogen wij het geheim, het boeiend geheim van onze eigen ziel als in een spiegel inzien.

Ik zou niet begrijpen wat ons aan Dante bindt, tenzij dit ons-gelijke en tevens grootere dan wij-zelf. Wat alleenlijk aan ons gelijk is, beweegt ons met lyrische aandoening; maar dat

dit ons-verwante tevens het grootere is, verbreedt en verdiept de aandoening tot een wijsgeerige bewondering. De aantrekkingskracht die hier werkt is magisch.

Busken Huet heeft in zijn studie over Dante (Litterarische Fantasieën, Dl. XII) dit »grootere dan wij" geheel voorbij gezien, maar daarmede ook naar den levensader van het Danteske misgetast. Men verbaast zich over zoo nuchtere beschouwing, die meer den litteraeren fantaseerder dan den door hem bedoelden poeet karakteriseert. Hij schrijft: »Dante maakt een zeer verschillenden indruk, naarmate men hem opvat als een schier onfeilbaar wereldrechter, oordeelend naar een volmaakte zedewet, dan wel als een kind van zijn tijd, voortgedreven door hartstochten; men in de Komedie bijna een goddelijke openbaring eerbiedigt, of daarin bij voorkeur een dichterlijk pamflet bewondert. Ofschoon het een ieder vrijstaat den middeneeuwschen Florentijn naar zijn beste weten te verklaren, beschouw ik dit laatste gezichtspunt als het eenige belangwekkende voor alle lezers zonder onderscheid. Veel in Dante's Komedie... heeft voor ons, tenzij men er een uitlegkunde op toepast, die tegelijk een inlegkunde verdient te heeten, zijne beteekenis verloren. Maar veel ook, wanneer wij de Komedie met Dante's eigen zielsgeschiedenis in verband brengen, met zijne lotgevallen, met de gebeurtenissen van zijn tijd, veel blijft over dat ons rechtstreeks aangaat en aangrijpt".

Deze Dante-opvatting nu, hoe aannemelijk zij aan nuchtere lezers voorkome, is ten eenenmale een ontkenning van de hoogere waarde des gedichts. Vooreerst gaat hier het plan des geheels verloren, en de grootste grootheid van het gedicht tegelijk; maar tegelijk is de zin uit het poeem gelicht: hier is geen heroïsche figuur, die zijn geweldige dalende en stijgende levensreis voleindt — maar hier is een gevoelig mensch met hartstochten van diversen aard: liefde, haat, en die aan die hartstochten een zeer dichterlijke uiting weet te geven! Zie hier de ordinaer psychologische opvatting, die in wezen ondichterlijk en onwijsgeerig is, en alleenlijk voor verstandelingen past, die ook de poezie als een gewenschte

kultuurzaak respekteeren. Deze beschouwing herleidt Dante tot een bekwamen lyrischen poeet, met een verouderden staart van ongenietelijke dogmatiseeringen en maakt eigenlijk den geheelen Dante overbodig, daar zij Danteske fragmenten aanvaardt, maar het Danteske levensbeeld veracht. Maar vooral miskent zij den Dantesken mensch; het meer dan eigenpersoonlijke, het vol- en groot-menschelijke, door het grootsch gebaar van dezen heros uitgedrukt. Deze psychologische opvatting kan het poeem wel interessant maken maar niet verstaanbaar: dat de Danteske »hartstochten" de bewegingen zijn van een heroïschen mensch, ziedaar juist hun beteekenis, waarvan deze Dante-beschouwing niets verstaat. In waarheid wordt de Divina Commedia daardoor, gelijk Huet terecht van zijn eigen opvatting verklaart, een *pamflet*, waarin zeker iemand zijn voorliefden en tegenzinnen gelden laat.

Het eenig recht dat deze psychologische opvatting heeft, is dat zij Dante zelf in het middelpunt van zijn werk plaatst. Maar zij neemt dien Dante even groot als een of anderen mijnheer uit het adresboek. Wij vervangen de ordinaer-psychologische opvatting door een andere, die evenzeer de Dante-figuur in het midden stelt: de *heroïsch-psychologische.* Juister en dieper dan door Busken Huet is door J. H. Gunning (Dante Alighieri, Amsterdam 1870) de Commedia benaamd: een zedelijke arbeid; en karakteriseert hij den zin van het Gedicht aldus: »op te stijgen uit de wereld des schijns, der veelheid, tot de wereld der waarachtige wezenlijkheid, der éénheid, ziedaar het eigenlijke doel van den tocht dien de dichter beschrijft" (bl. 67). Het is duidelijk dat deze symbolisch-wijsgeerige interpretatie en niet de psychologische ons tot het hart der Danteske poëzie zal voeren.

Wat ons dus in de Commedia aangaat is: met zijn inhoud het heroïsch zelfbewustzijn, en hoe deze zich uit. Niet maar de grootsche levens-gang, gelijk in de formule van Gunning uitgedrukt werd, maar deze àls verzinnelijkt in een levenden mensch, die denkt, voelt, vreest en juicht. Zooals wie zijn hand legt op een levend lichaam, den dierlijken

levensgloed voelt, zoo kunnen wij, het Danteske poeem aanrakend, de heroïsche vitaliteit gewaarworden. Ziedaar een fascinatie-kracht van het gedicht. Wij gaan den geestelijken polsslag aanraken van den grooteren mensch in onszelf. De poeet is een zinnenlievende persoonlijkheid: hij ziet den zin des levens niet achter maar aan de gebeurselen: de zinnenwereld wordt door hem in lijn, kleur, geluid, geur, smaak en tastbaarheid aanvaard. Tegelijk met de zinrijkheid, is de zinlijkheid zijn wereld, en hij voert ons in een zinnensfeer, die met zijn eigen hoogere gevoeligheid is doorgloeid. Dantes figuur maakt ons zoowel bewusten als verliefden, denkers als minnaars. Reeds de Vita Nuova heeft deze werking. Is dit geen wondere bekoring? En nogal door de kracht van een pamflet!

Dante is niet de mensch die door de infernale gebieden, maar die tot de celeste hoogten reist en daartoe eerst de infernale wereld doorschrijdt. In hem is veel grooter de liefde dan de haat. De vrouwtjes te Verona die hem nawezen als door de hel gegaan, wat op zijn aangezicht leesbaar was, duidden toch niet den waren Dante aan. De geschiedenis heeft dan ook door den nadruk te leggen op het Eerste Deel der Commedia aan den poeet onrecht gedaan; een onrecht, dat echter in de nieuwere belangstelling voor dit magistrale werk der middeleeuwen, is hersteld; want heden houdt niemand vol dat de Inferno de Commedia is.

Maar wat is de Inferno in de Commedia? Deze vraag stel ik naar aanleiding der vertaling van den heer J. K. Rensburg, waarvan tot nu toe het Eerste Deel »de Hel" verschenen is, en waarvan wij met belangstelling de volgende deelen te gemoet zien.

De Hel is de bange droom, waaraan zich de heroïsche mensch heeft ontworsteld; en binnen het plan dezer grondgedachte is verder de Hel wat men maar wil: een wraakoefening van Dante tegen zijn vijanden; een toorngericht van den profeet tegen staatkundig en kerkelijk verval; de uitwerking van een hoofdstuk der kerkelijke dogmatiek. Men bedenke slechts dat Dante zelf het middelpunt is van de

geheele Infernale reis. Hij is toeschouwer in een gebied van verschrikkingen, maar deze verschrikkingen worden ons niet zonder den toeschouwer vertoond. Nergens maakt de Hel den indruk alsof het om de schrikgevallen zelf, om de strafoefeningen of de dogmatiek en niet om Dante te doen ware; hoezeer ook een scheeve belangstelling den nadruk verplaatst. Zijn toeschouwing is dan ook niet een neutrale aanwezigheid, maar een zeer levendige deelname, waarin het aandeel, dat de hoofdfiguur in deze gebeurtenissen heeft, ten levendigste blijkt; maar tegelijk blijkt hij deze gevaren des kwaads ontwassen; hij staat er tegenover, ziet er op neer, maar niet als een hemelsche rechter, doch als een mensch, die dit alles heeft doorstaan en overwonnen en in wiens ziel nog slechts de echo's van vroegere daden klinken. Wat beteekent anders het bezwijmen na de lotsvermelding van Paolo en Francesca 1)?

> Terwijl de eene schim mij dit vertelde,
> Werd 'k door den ander zoo geroerd met klagen,
> Dat ik bezwijmde of mij de ziel ontsnelde,
> En 'k ben als een dood lichaam neergeslagen.

Of wat beteekent de aandoening in het woud der zelfmoordenaars, waar Dante den doemeling niet durft uitvragen „daar (hem) het medelij te veel zou storen"? 2).

Of, zooals de negen-en-twintigste Zang aanvangt:

> Van vele liede' en plagen, hier verschenen,
> Voelde' ik mijn oogen zoo door tranen drenken,
> Dat zij mij drongen eerst hier uit te weenen.

Wat beteekent dit alles, en ook de toorn, waarmee hij sommige misdadigers aantast 3), dan dat Dante zelf, bij deze tafereelen is betrokken, zóó dat de lezer van het helle-poeem geen oogenblik zijn figuur uit het oog verliest; ik bedoel niet als dichter maar als hoofdfiguur van het hel-gedicht?

---

1) Zang V, 139—142. Vertaling J. K. Rensburg.
2) Zang XIII, 84.
3) Zang VIII, 34—60. XXXIII, 150.

Het is echter noodig deze betrekking, deze deelname van Dante aan de infernale wereld nader vast te stellen; want zijn medelijden en toorn zijn niet meer dan teekenen zijner deelname; het verband ligt dieper. Wij noemden de Hel Dantes eigen bangen droom; een eigen levenssfeer, waaraan hij tevens is ontwassen. Deze uitspraak vereischt nadere toelichting, zoo zij de sleutel is, waarmede de diepste zin des poeems moet geopend worden.

Een mensch behoeft niet aan alle zonden schuldig te staan om voor alle te vreezen; wanneer hij zichzelf om één kwaad beschuldigt, wekt hij in zich een *schrikbeeld* op van zijn geheelen ondergang en denkt zich een sfeer der ellenden. Het behoeft nog niet, dat deze ellenden hem als de rechtmatige straffen verschijnen voor dat eene kwaad; zij kunnen ook natuurlijke gevolgen zijn; en nog meer: zij kunnen de bittere gevoelens zijn, die de kern van het kwaad uitmaken. In elke misdaad steekt een zwarte kern; midden in den haat is een vergramming en in den doodslag een bitterheid: de eigen zielspijn van den dader. De groot-gevoelige en grootverbeeldende mensch heeft ook doorstaan dat ellende-besei van zijn laagheden, dat door Dante uitgebreid wordt tot een geheel Inferno-beeld. De panter, leeuw en wolvin die Dante bedreigden zullen zekerlijk óok een dreiging van eigen hartstochten beduiden, waaraan hij het gevaar van zijn zedelijken ondergang in ellenden zich bewust wordt. Maar zoo hij nu uit zijn hartstochten het schrikbeeld van een levensondergang te voorschijn roept, heeft hij tegelijk een krisis verwekt, waardoor het leven ten ondergang, maar ook ten opgang kan voortgaan; de zwakkeling, die geen energie heeft tegen zijn wellusten en nijdigheden, gaat in verwildering onder; maar de krachtige wendt het stuur en ontkomt aan de levensziekte van het kwaad. Het schrikbeeld wordt hem een doorgangs-engte, en hij is door zijn eigen bangen droom gered.

Zoo schijnt mij de Hel van Dante de op hem zelf betrokken bange droom, het *schrikbeeld* waar hij door moest treden tot zijn opgang naar het Paradijs. En voorts heeft de denker,

dichter, ziener in het verband van dezen droom een theologie en staatkunde ingevoegd.

Voor deze opvatting pleiten de volgende verzen uit den Purgatorio; waar Beatrice spreekt:

E volse i passi suoi per via non vera,
Imagini di ben seguendo false
Che nulla promission rendono intera.

Ne l'impretrare spirazion mi valse,
Con le quali ed in sogno ed altrimenti
Lo rivocai; si poco a lui ne calse.

Tanto giu cadde, che tutti argomenti
Alla salute sua eran gia corti
Fuorchè mostrargli le perdute genti. 1)

Deze verzen bieden zichzelf aan als sleutel tot den zin van het helle-gedicht. Maar ook de redelijkheid der Commedia als geheel staaft de opvatting der Inferno als een bewustwording van eigen levenslaagte. De Hel hangt met Louteringsberg en Paradijs samen in één verband van zedelijken levensgang, uit de laagte van den afgrond tot de hoogte des bergs.

Is nu de Hel als een zielestaat van den grooteren mensch begrepen (heroïsch-psychologisch), dan stellen wij hier twee vragen; vooreerst: wat is het HEROISCHE in Dante's schrikbeeld? vervolgens: wat is er het INFERNALE in?

Het heroïsche ligt in de *grootschheid* van het voorgespiegelde

---

1) Purgatorio XXX 130—138: Hij wendde zijn schreden langs onware wegen, valsche beelden van het goede navolgend, die geen beloften van verwerkelijking inhielden. Wat ik hem inblies, of hoe ik in droom en anderzins hem terug riep, het baatte niet; zoo onverschillig was hij. Nu zonk hij zoo diep dat alle raadgevingen tot zijn heil te kort schoten, tenzij de verloren geslachten hem werden vertoond.

schrikbeeld en in zijn *diepzinnigheid.* In de sfeer van het geweld tegen den naaste....

Lag uitgestrekt het ondier, Creta's schande
Dat in een valsche koe eens werd voldragen.

Langs dezen Minotaurus in zijn woede gaan Dante en Vergilius voorbij naar de rivier Phlegeton:

Daar naakt de Bloedrivier, waar zij in koken,
Die door geweld aan d' andren nadeel stichtten.
— — — — — — — — — — — —
En van den voet der steilte tot dáár kwamen
Centauren in een troep met schichte' aan ijlen,

Als die ze op jacht op aarde medenamen.
— — — — — — — — — — —
Hun duizendtallen, die den stroom omtogen,
Schiete' op de zielen, die te hoog geraken
Uit't bloed, méér dan hun schuld hun kan gedoogen.

De Hel is van zulke grootsche fantasieën vol. In de Danteske fantasie worden alle beelden monumentaal. Een ordinaere mensch is ordinaer ook in zijn vreezen; maar uit het Danteske gemoed verrijzen de vreezen als mythologiën zoo grootsch. Deze grootschheid kenmerkt het heroïsch zelfbewustzijn; hier ziet men de heroïsche vitaliteit, die ook in haar bange droomen geweldig is. Wie juist navoelt speurt dan ook in de beelden hun geboorte uit deze vitaliteit. Niet uit het klassicisme zijn deze Centauren en Minotaurus en Phlegeton, hoezeer ook het klassicisme dezelfde figuren kan aanwenden; maar evenzeer als de Pre-raffaelieten de mythologische gestalten overbrengen in de sfeer eener zwaarmoedig-sensueele peinzerij, evenzeer brengt Dante hen over in den geest eener *diepzinnige noodwendigheid.* Deze figuren zijn bij hem niet slechts plastisch, maar psychisch in den grooteren omvang van dit begrip; zij zijn gigantisch belichaamde hartstochten, gestaltelijke zielekrachten in vergroote afmeting, gelijk de Centaur Pholus »altijd vol van toorn"; zij zijn de reflekties eener heroïsche

vitaliteit, zooals deze hare verschrikkingen gevoelt. Men zou dit grootsche der danteske helle-figuren (om het nog nader aan te duiden) kunnen vinden in hun *zwaarte*. Er is in de Minotaurus- en Phlegeton-fantasie een zwaarte, gelijk ook in andere helsche figuren, die aan de geladenheid der houdingen op schilderijen van Titiaan verwant is; een zwaarte, die ook naar Michel Angelo wijst. Dit zware der fantasieën is hun merk als afkomstig uit de heroïsche vitaliteit. Het is dezelfde »zwaarte" waardoor twee voorvallen, zooals ze in dorpskronieken staan vermeld, door Dante tot wereldgebeurtenissen zijn verwichtigd. Voor den Dante-lezer is de wereldgeschiedenis inkompleet zonder Francesca en Ugolino.

Maar behalve dit is ook de *diepzinnigheid* van het schrikbeeld belangrijk. Er is een logische samenhang tusschen deze beelden en de zonde die in hen gestraft wordt. Midden in den haat is een vergramming, midden in het geweld een zelf-beleediging. Dante haalt dit essentieele te voorschijn en legt daarmee zijn gloeienden vinger op den open wond; hij ziet de zonden in hun eigen ellendigheid en hier bespeurt gij hoe deze mensch de laagte des levens niet maar heeft bespied, doch aan eigen hart doorstaan. Zijn eigen inferno bezingt hij in dit gedicht. Van het monster Minotaurus heet het:

> En toen 't ons zag heeft het zichzelf gebeten
> Als een wiens toorn van hem niet uit kon vlagen.

De zelfmoordenaars zijn lichaamloos, opgenomen in een knoestig en doornig struikenbosch en dit wordt zoo beschreven, dat wij van de arme ellendigheid van dit verblijf huiveren, en Dante zelf kan hier niet spreken vanwege het medelijden. Natuurlijk is er ook verstandelijke vernuftigheid gebruikt bij de uitdenking der helsche straffen en is bij sommige het verband tusschen zonde en straf kunstmatig. Maar in de meest echte episoden is het helsche schrikbeeld vol *kern*. d. i. het heeft reden, diepzinnigheid. Zoo ziet de grootere mensch.

Doch men vraagt: wat is in dit alles het INFERNALE?

Om op deze vraag te antwoorden zou een breede studie over

den middeleeuwschen gevoelsaard niet te lang zijn. Wij willen echter met een korte aanteekening volstaan. De middeleeuw was vatbaar voor den schrik, dien het monstrueuse geeft. De helsche tafereelen in de Italjaansche en Germaansche schilderkunst bewijzen hier een algemeene geestesgesteldheid: een duivelbeest met open bek, scherpe tanden en vuurvlammenden adem; duivelmenschen met spitse ooren en gaffels, — en dan gebeten en geprikt te worden, gestoken en gesmakt, ziedaar een griezeligheid, waarvoor ook Dante niet ongevoelig is. Doch dat is slechts de uitwendige tooi van zijn hel. Het wezenlijke is iets anders: en niet overal blijkt dit wezenlijke; want ook hiervan geldt dat de dichter slechts in sommige gevallen volkomen aansprakelijk is voor zijn fantasieën; hij moest menigmaal met verstandelijke vernuftigheid zijn hellebeeld kompleteeren, en kon tevreden zijn, zoo hij bij de waarzeggers (toekomstzieners) den kop achterste voren op het lichaam zette of zoo hij de scheurmakers liet rondloopen met verscheurd lichaam. De echte infernaliteit ligt dieper: zij ligt daar *waar de dichter-denker zelf voor eigen zielsbehoud heeft gevreesd*, d. i. waar het schrikbeeld inderdaad verschrikelijk is door het onredelijke. Het kan voorkomen dat de straf redelijk is gekozen, terwijl toch het feit dat er gestraft wordt onredelijk is. Dàt een menschenleven, terwijl zijn geestes-adel onaantastbaar blijft, toch aan één misdaad te gronde gaat, is onredelijk. Maar dat Dante zich dit indenkt (hij die zijn geestesadel onaantastbaar weet) is dit niet zijn eigen schrik? en is in dezen schrik niet de polsslag van zijn heroïsch zelfgevoel verneembaar?

Het komt mij voor dat de heroïsche psychologie hier met een belangrijk hoofdstuk wordt vermeerderd; hier ligt de levenszenuw van het infernale bij Dante, daar immers het heele gedicht op hemzelf betrokken is: een nobele mensch kan in zijn éénen hartstocht zijn eeuwige schande hebben, de ellende dezer kan worden vastgezet tot onherroepelijkheid.

Ziehier Dantes meening en zijn schrik. Ziehier het infernale.

Dante plaatst in zijn ellenderijk vele nobele figuren, voor wien hij hoogen eerbied blijft koesteren. Hoe komen zij in

dit gebied? Eén fout is hun toevallige ondergang: moreel gaan zij niet onder; eerbiedwaardig blijven ze; maar het lot straalt zijn onverbiddelijk licht op die ééne fout en die fout wordt hun lot. Zoo is het met Brunetto Latini den leermeester, zoo met Farinata den fieren edelman, zoo met Paolo en Francesca de gevoelige minnaar en minnares, zoo met Jason, dien groote

»Wien door de pijn geen traan schijnt te ontstroomen"

en die zijn koningshouding nog bewaart in de hel. (Bedenk hoe grooten eerbied Dante voor de fierheid over heeft!). In den zesden zang vraagt Dante aan Vergilius naar het lot eener rij van nobelen; van sommigen heet het dat zij »fur si degne" en van anderen, dat zij »hun geest stelden op weldoen". Toch zijn zij in dit oord der ellende geplaatst; één misstap is hun noodlot; en dat zij nu onherroepelijk aan dit eene, toevallige, dat buiten hun eigen gemoedsaard omgaat, zijn vastgeklonken; deze grillige lotswending die den edelste kan treffen: ziedaar waarvoor de mensch Dante heeft gesidderd. Ziedaar de helsche vrees, die in zijn heroïsche gemoed is doorleefd, die zijn hart heeft bekrompen, eer hij op den weg zijner bevrijding uit de vreezen gestegen was.

Het infernale is de schrik der onherroepelijke ellende, waarin mogelijk een nobele mensch door zijn eenen misslag gestort wordt. Deze schrik huivert door het heele helgedicht, van de woorden »lasciate ogni speranza voi che entrate" tot de afdaling in den Judasput toe. Hier ligt het *tragisch* moment in de epische lyriek der Commedia. Het kwaad is voor Dante's heroïsch zelfbewustzijn de doodelijke afgrond waarin hij kan verzinken.

De Commedia te vertalen in haar geheel is een onderneming die eerbied afdwingt. Een Hel-vertaling alleen is niet te rechtvaardigen, omdat hierbij al te onjuist de lijn van Dante gebroken werd. De heer Rensburg heeft dan ook in drie kloeke deelen, waarvan het eerste verscheen, een vertaling van het geheel ontworpen.

Dit werk nu schijnt, voor zoover wij uit dit eerste gedeelte kunnen afleiden, bizonder geslaagd en aan de eischen te voldoen, die hier moeten gesteld. Een vertaling der Inferno, die niet alleen een gids bij de lezing van het oorspronkelijke zijn wil, waarbij het bijna alleen op juistheid en nauwgezetheid aankomt; maar die zich aanbiedt als een dichtwerk zelf, heeft een middenstand te vinden tusschen Dantesk-Italjaanschen en huidig-Hollandschen taalaard. Er moet een Nederlandsch werk geleverd, dat echter de reuke van het origineel behoudt en in toon niet al te ver van het Danteske verschilt, terwijl in passages waar het versgeluid een bizondere waarde heeft ook hiermede moet gerekend.

Een eerste eisch is, dat men in de vertaling het origineel niet valsch idealiseert; hier is een verleiding te weêrstaan, waartegen de vertaler bestand moet zijn. In de Paolo- en Francesca-episode eindigt het relaas der ongelukkigen met de nuchtere meedeeling: queste parole da lor ci fur porte. Ten Kate (wiens vertaling overigens niet zonder verdienste is) schrijft hier voor: »zoo eindigde hun droeve minneklacht".

De heer Rensburg laat het gewone gewoon zijn en vertaalt: »die woorden werde' ons van hen aangedragen". De Danteske taal mist het rhetorische, dat immers een uitvinding is van de 17de eeuwsche Renaissance en in Frankrijk tehuis behoort aan het hof van den grooten Lodewijk, en sinds dien werd herboren in de Fransche romantiek. Deze romantiek nu heeft zich ook op Dante geworpen, maar hulde hem tegelijk in den mantel harer rhetorische breedheid. Men kan dit zien bijv. op het schilderij van Delacroix, welke Dante's overtocht over den Styx verbeeldt: een breedheid, die honderd malen beter is, dan de fantasielooze klassicistische leegheid, waarmeê Duitsche illustrators als H. Hess, Schnorr von Carolsfeld en F. Preller den Middeleeuwschen poeet onteeren 1).

Deze uit Frankrijk ontstamde rhetoriek is ook in Neder-

---

1) Cf. de interessante monografie over Dante door K. Sedern in de serie Dichter und Darstellet (Leipzig, Seemann).

land het transparant geweest, waardoorheen Dante werd gezien. Maar daarmeê ging het echte en hechte der Danteske versifikatie verloren; want deze heeft even weinig gelijkenis met het rhetorische als een paleisbouw der Florentijnsche vroeg-Renaissance gelijkt op rocaille. In waarheid doet de Danteske versifikatie ons denken aan zulk oude architektuur: een kloeke campanile van ouden hechten steen, de voorgevel van een Arena-kapel te Padua, een palazzo del Podesta te Florence, een oude stadspoort in een der kleiner Italjaansche steden of »mijn geliefde San Giovanni". Deze oude architektuur heeft een diepgevoelige bekoring zonder eenige pompeusheid en valt prachtlievende menschen tegen: het Danteske vers evenzoo. De taal van Dante is een Italjaansch, dat voor het eerst tot poëzie wordt aangewend (immers de vlak voorafgaande dichters behooren met Dante tot één taalgroep) en waarvan zooeven de schoonheid is ontdekt: alles klinkt den dichter schoon, zoo het in die taal is overgezet; het gezegde heeft geen poëtischen zwaai noodig om vers te worden; er is nog geen bindende poëtische traditie en voor den geheelgevoeligen mensch die Dante is, is het natuurlijke genoeg; zijn vers is vaak even gewoon en on-»poëtisch" als verzen uit Wolframs Parzival. Zie bijv. reeds den vierden regel van den eersten zang der Inferno, een zinsbouw als deze: e quanto a dir qual era è cosa dura; en zoo passim. Toch moet de Dante-vertaler deze Danteske argeloosheid van stijl evenzeer eerbiedigen als den stroeven eenvoud eener campanile. Ten Kate vertaald met den volgenden regel mee: »ach hoe dit wilde woud u afgemaald". De heer Rensburg behoudt het eenigzins onbeholpene: »ach hoe zwaar valt, hoe dit was, te gewagen". Deze getrouwheid aan het origineel is bij alle vrijheid welke een vertaler zich mag verzekeren, een waarborg voor een goedbegrepen en goed aangevat werk. Het vers van Dante heeft den vlotten loop, maar ook de naieveteit, en ik reken het geen geringe lof aan den vertaler, dat deze twee eigenschappen in zijn werk zijn weer te vinden.

Daarbij kenmerkt zich het Danteske vers door woorden van diepen toon. Bijna in elken versregel komt zoo'n woord

voor, dat aan den regel zwaarte, wijding, geluid geeft. In den genoemden regel bijv. de klank »cosa dura". Het Italjaansch leent zich bizonderlijk voor dit geluids-diepe; hier wordt het middeleeuwsch sentiment bewoord, en in dat diepe woord klinkt de oude hartstocht en de oude liefde. Het gelijkt op het diepzinnige gebaar van een man of vrouw bij Giotto; het lijkt ook weer op het oude stuk architektuur. Beluister slechts dezen regel »mi ritrovai nel una selva oscura" of het aller-bekendste:

Dinanzi a me non fur cose create,
Se non eterne; ed io eterno duro.

De heer Rensburg vertaalt uitstekend:

Vóór mij schiep Hij noch ding noch weze' — of 't waren
De eeuwgen — en ook ik duur eeuwigheden.

Hacke van Mijnden vertaalt den laatsten regel: »Slechts 't eeuwige was, ook ik zal eeuwig wezen" hier is het heele geluid verloren. Bohl maakt het nog erger met »voor de eeuwigheid — ook ik moet eeuwig leven", omdat deze uitdrukking niet een diepte maar een verheffing aangeeft en niet boven de hellepoort maar in de Paradiso betaamt. Ten Kate vertaalt: »Slechts 't eeuwige was; ook ik duur eeuwig voort"; hetgeen in 't geheel geen klank heeft. Er is nog een halfberijmde vertaling van Thoden van Velzen (1874), die echter meer voor de merkwaardigheid dan om haar waarde genoemd moet worden, en de vertaling van Dr. A. S. Kok is rijmloos en bij alle verdienstelijkheid als gids ter lezing van het origineel, zelf geen dichtwerk en niet als zoodanig aangeboden.

Wanneer ik nu nog de groote zorgvuldigheid vermeld, waarmeê de vertaler zijn aanteekeningen heeft uitgewerkt, de bestaande tekstverklaringen gevend, vergelijkend en overwegend, vaak zijn eigen inzicht tegenover dat van andere kommentatoren handhavend (bijv. in de kwestie van den Windhond van zang I) en de wijze van uitgeven aangenaam

noem 1) — dan heb ik mij gekweten van mijn taak om de Dante-vertaling van den heer Rensburg in de Nederlandsche letterkunde welkom te heeten. Zij moge tot een even schoon geheel worden als zij uit dit eerste deel belooft.

1) De illustraties naar Doré zijn niet onverdienstelijk voorzoover zij niet herinneren aan de sprookjes van Moeder de Gans. In de illustraties is de omgeving, meer dan de figuren van Dante en Vergilius zelf hoofdzaak, doch ook deze kan een gemoedsaard uitdrukken. Zoo is de illustratie bij bl. 13 geheel sprookjesachtig en on-dantesk, doch die bij bl. 30 heeft veel meer van het infernale. De illustratie bij de Francesca-episode is waarlijk grootsch (bl. 72) en ook de Minotaurus-plaat (bl. 164) maar de Dante- en Vergilius-figuur zijn kaal. Tot het beste behoort de illustratie der reuzen bl. 420, maar de reus bij bl. 424 is weer geheel uit de sprookjes-wereld en on-dantesk. Een prachtige reeks van Inferno-illustratiën, waar alleen de figuurtjes van de twee dichters beteekenis hebben (de omgeving is nog geheel primitief) is: Une Illustration de l'enfer de Dante, 71 miniatures du 15e siècle, reproduction en phototype et description par C. Morel chanselier de l'Université de Fribourg en Suisse. Paris. Librairie Universitaire H. Welter, 59 rue Bonaparte. 1896.

PORTRETKUNST

DOOR

JAN GRATAMA.

Voor den kunstlievenden Nederlander, gewoon de musea van Amsterdam, Den Haag en Rotterdam te zien, was het bezoek aan de tentoonstelling van Vlaamsche Primitieven te Brugge in 1901 een openbaring. In het stille licht van middeneeuwsche zaaltjes stond hij, doortinteld van een ongekend fijn, wit-gouden geluk, glimlachend te kijken naar de kleine paneeltjes, die zoo geheel zonder geweld of pose hun schoone innigheid toonden. Als van zelf en zonder achterdocht gaf hij zich over aan het ontroerende gevoel kunst te zien en wel een van hoogste orde. Maar hoe was die kunst en waar kwam ze vandaan? Welke was die diepdoordringende en ijle spheer, waarin hij stond, toevend voor de schilderijtjes, die straalden in onzegbaar teere hemellichten.

Hoe werd hij, de Renaissance-lievende, getroffen! Zoo deze zoo innige heerlijkheid kunst was, dan leek de Renaissance er geene. Maar zoo de Renaissance wel kunst was, wat was dan deze? Zou hij zich aldoor vergist hebben en waren zijn volle aandoeningen van hartstocht en weelde bij de 17e eeuwers onbelangrijk geweest?...

Het vreemdst waren hem de portretten. Waar was de houding, het gebaar, en waar het tartende leven; waar de schoone praal of het breede genot; waar het lachen of het weenen? Er was niets in dit alles, niets als een scherpe, nuchtere, juiste teekening, wat vlakke kleuren zonder schaduw, simpel, heel gewoon... en toch zoo diep, zoo juist, zoo stil, dat het heviger ontroerde dan de beweging der Renaissancisten.

En toch, op de tentoonstelling van Portretten in de Haagsche Kunstkring 1903 gehouden, werd deze kunstminnaar misschien weer door de sterke, actieve schilders der 17e eeuw meegesleept. Wel was het meisjesportret van Mabuse heel fijn en lief, van zoo diepe innigheid in dat licht goud-geel, en zoo schoon in zijn afwezigheid van door den schilder aangebracht gevoel. Maar 't was zoo stil, zoo bescheiden. En zich omdraaiend, zag hij de hevige Renaissance, zag hij dien prachtigen edelman met zijn kalme, gewone uitdrukking in zijn doorwerkten kop, en met dat rood aan, dat magnifiek diep oud-goud-rood; zag hij een klein Halsje, even gedaan zoo, geslierd, maar toch geheel af, bewegend, deftig tegen het groenachtig donkere fond; een oude, sjovele man, maar welk een grootheid van leven; zag hij een wonder zilver grijs-groen schilderij, een paar negers, de ontzachlijke negers van Rembrandt!

Het is naar aanleiding van deze twee tentoonstellingen, dat gedachten en vragen over portretkunst opkomen, die aandringen op verklaring. Het is noodig zijn begrip te verhelderen, wil men op de juiste en ruimste wijze genieten. Immers, het is schoon »ins Blaue hinein" de zacht streelende heerlijkheid der schilderijen over je heen te laten gaan, als zoele windzucht in tintelend heldere lentelucht; dus onbewust, dit is met algeheele, maar vage, ijle aandoening het genot te drinken; maar schooner is het bewust genieten in zijn oneindige, helder-vaste perspektieven van geluk. De onbewuste voelt zich beschroomd in een lichte, onduidelijke spheer, de spheer der schoonheid; hij is verwonderd, misschien met een troubleerenden twijfel; hij is zwak en onzeker in het dragen der aandoening; maar de bewuste is sterk; hij voelt, dat de Godin altijd wacht, en blijmoedig in het heerlijke licht tredend, schouwt hij ontroerd de schoonheid diep in het hart.

Maar niet alleen om geluks-, ook om praktische redenen is het vóór alles noodzakelijk inzicht te verkrijgen en te scheiden. En dit vooral tegenwoordig, nu het Impressionisme in zijn laatsten bloei staat en er overal sporen van een nieuwere en verdiepte richting zich vertoonen; nu de artiest

door het overgroot aantal reproducties en tentoonstellingen gelokt wordt in de verschillende richtingen en methoden der vroegere scholen; en nu men vaak, bij de besten der tegenwoordige portrettisten zelfs, blijken ziet van groote verwarring, van geheel verkeerd toegepaste techniek, een overloopen van Renaissance tot Primitief, van een bewegend en geschaduwd tot een vlak en gestyleerd portret; zonder dat het karakter van beide opvattingen goed is begrepen. Dit is een der oorzaken van den gebroken of weifelenden indruk, die zoovele der tegenwoordige portretten maken.

Wat is eigenlijk portretkunst? Als een schilder een portret maakt kunnen er twee dingen gebeuren. Ten eerste: hij bestudeert den voor hem gestelden persoon aandachtig, ziet, voelt diens zielseigenschappen en geeft die weer, zonder inmenging van zijn gevoel voor dien persoon; hij treedt dus geheel uit zijn eigen zinneleven, en er ontstaat langs objectieven gevoelsweg een zuiver psychologisch portret. Ten tweede: hij schildert den persoon geheel in de stemming, waarin hij zelf is, treedt dus juist in zijn eigen zinnenleven en geeft langs subjectieven gevoelsweg een sentimentsportret.

Dit zijn de twee zuivere methoden. De Primitieven hebben de eerste, de Renaissancisten de tweede.

Het valt nu direct op, dat volgens deze verklaring de tweede methode eigenlijk geen portretkunst, in zuivere beteekenis genomen, kan voortbrengen. Dit zien we dan ook. Neem bijvoorbeeld Frans Hals, of Van Dijck en zie van hen tien portretten, dan heeft men geen tien-persoons-uitbeeldingen, geen tien innerlijke menschen, maar vóór alles Hals of Van Dijck.

Het is onmogelijk zich een beeld te vormen van het karakter en zeker niet van de zielseigenschappen van een door Rubens geschilderd portret. Men ziet slechts Rubens, de in tartend, wellustig, volbloedig naakt en karmozijnen schaduwen zwelgende Rubens. Langs denzelfden weg ziet men de grandioos-overmoedige Hals of de sierlijke fijn-zinnelijke Van Dyck. Maar van psychologie is geen sprake. En dat is ook niet noodig bij hen, ja zou, bij aanwezigheid, de totale gaafheid

storen. Bij hen is juist van toepassing, wat Zola voor de impressionisten, de meest subjectieven, schreef: un oeuvre d'art est un coin de la création, vu à travers un tempérament.

Het is juist dat temperament, die groote en volmaakte hartstocht, die hun portretten zoo goed en belangrijk maakt. Als menschen door het leven bespeeld, niet als aandachtigen hebben wij deze kunstenaars voor te stellen. In roes van zinnen, in heldere blijheid, in fijn genot van het gewone aardsche leven, het zinnenleven van den dag, hebben ze hun stukken gemaakt in een toon, die zuiver en volmaakt correspondeerde met hun gevoel. Is er dan in 't geheel geen psychologie in hun werk; zijn hun portretten dan eigentlijk stillevens? En Terborgh dan, de fijne, stille, voorname Terborgh, en de groote Grande Velasquez?

Dezen, en al diegenen, die zich in de Renaissance door een groote rust kenmerken, die niet zoo naar voren treden als Hals of Rubens, staan schijnbaar dichter bij de zuivere psychologen. Toch zijn ze door hun zinnelijkheid er even ver vandaan. Want wel hebben ze hun personen goed beschouwd en fijn gedetailleerd, zooals Terborgh; wel hebben ze geschilderd in een schoone en voornaam-rustige omgeving zooals Velasquez, hebben ze in een fijn, levend licht de personen te leven gezet, maar dat fijne licht is het licht van hun eigen zinnenschoonheid. Ze hebben wel gezien, maar niet inwendig, vóór alles gezien zichzelf, in het lichtend egoïsme van hun zinnen. Maar ze hebben niet bespied het leven in zijn diepste waarde, niet gezien met trouw ontzach het Mysterie der Ziel, en dat gegeven zoo nauwkeurig en zoo absoluut mogelijk in het licht der Hooge Neutraliteit, om der eeuwige waarheid wille, zooals de zuivere psychologen dat hebben gedaan.

Het is deze psychologische portret-kunst die we nader wenschen te beschouwen.

Welke zijn hare kenmerkende eigenschappen?

Beschouwen we daartoe de spheer of het licht, de compositie, de stofexpressie en kleur, de werking van de ongebroken kleuren, van de lijn en van het detail.

Hoofdzaak van alle schilder- en teekenkunst is het licht, daar deze alleen vorm en kleur te voorschijn brengt. Iedere richting in de schilder- of teekenkunst moet dus beoordeeld worden naar de wijze, waarop zij het licht heeft begrepen. Het is daarom de geaardheid van het licht, die het essentieele onderscheid maakt tusschen de verschillende scholen. Deze geaardheid geeft de spheer aan, welke het schilderij of de teekening in zich heeft, en heeft zijn eigen techniek.

Beschouwen we nu een Renaissance- en een Primitief-portret naast elkaar, dan voelen we in beide zeer verschillende spheren, tengevolge van licht en techniek. De Primitief heeft een techniek van totaal vlakke schildering, zeer fijn en alles geteekend, de kleuren vlak en veelal ongebroken aangebracht, en het geheel volmaakt uit de verf. Men kan eigenlijk, bij zeer nabij beschouwen zelfs, niet zien, hoe het geschilderd is Geen spoor van de toets bij hem, de »levende" toets van den hartstochtelijke en het breede geschilder, het zoo »lekker" geschilderd zijn, dat juist de hooge waarde en het bewegende geeft aan de ultra-zinnelijken: de impressionisten. In de techniek van de zuivere psychologen is de menschenhand niet meer te bespeuren, is de geestige sliert van schildershand afwezig. Hun techniek, zuiver uitend hun begrip, is onpersoonlijk, is naar het absolute heen. Men krijgt voor hun werk staande, de overtuiging, dat dit de wijze is om de diepe waarheden van het leven op schilderkundige wijze te zeggen.

De spheer, die door deze techniek ontstaat, is die van een strak, helder, maar on-levend licht, on-reëel, niet bewegend, niet trillend; een licht dat niet speelt in wemelende schaduwen, noch staat te branden op een muur; een licht, onveranderlijk in zijn zachte doordringendheid, waarop geen avond volgt waarin de tijd stilstaat en waarin we ons de eeuwigheid denken.

Bij den Renaissancist herkennen we het aardsche zooals het om ons heen is; zijn techniek van gebroken tonen, van licht en schaduwspel wijst op liefde voor de schoonheid der dingen in de werkelijkheid. Niet het abstracte licht der

Primitieven, maar het licht, zooals het door de zon gegeven wordt in zijn duizenderlei schoone schijnen is wat hij wil. Hij wil dus het zinnelijke licht.

De kunst-gave, d. w. z. het vermogen met eenig materiaal bepaalde eigenschappen van mensch of substantie te kunnen uitdrukken, het talent dus tot styleeren, verschilt in beide richtingen opvallend. Deze kunstgave is de Goddelijke wil tot het weglaten of overdrijven van lijnen en kleuren, die in het beschouwde aanwezig zijn, waardoor het resultaat, exact-neutraal gezien, niet juist, niet precies, onnatuurlijk, maar juist dáárdoor kunst wordt.

Bij den Renaissancist wordt het opgenomen beeld overtrokken van kleur en leven: hij zet de gelaatskleur aan tot bloeiend rood, zooals Rubens, of verweekt ze tot zachte, sensueele distinctie, zooals Van Dijck; hij geeft het leven een tartende overmoedigheid en een onverwoestbare levenslol, zooals Hals, of een stille, geresigneerde voornaamheid van goeden huize, als Terborgh. Hij kent van het zinnenleven vooral één bepaalde houding en geeft dát alleen, door vorm en kleur gestyleerd, weer.

Zijn zien wordt gekleurd door stemming; hij is de lichtbron zelve die het model doet leven. De gelaatskleur krijgt de zinnen-bekorende weelde, doortrokken als het is van het bloed, doortrokken van het voortgaande bewegende leven; nu eens doorgloeid van brandenden hartstocht, van wild-schreeuwend geweld, dan weer rustig en blank in den kalmen gang van het goede dagelijksche; het gelaat, zooals het bloost of verbleekt onder het spel van den hartstocht, in al zijn schoone eigenschappen: het sappige, het rijk-gekleurde, het fijn-doorschijnende of glanzende, het krachtig gebruind-mannelijke of het week-verleidelijk blank vrouwelijke.

Bij den Primitief vindt men niets van al dit actieve. Hij lijkt verstard, onlevend en vlak naast den uitbundige. Hij is zoo bescheiden in zijn groote stilte. Hij gaat niet langs den hartstochtelijken, subjectieven, maar langs den stillen, objectieven gevoelsweg. Hij is de Kunstenaar van de Aandacht. Niet de beweging of het genot, maar de diepe waarden van het

leven trekken hem aan. Zijn blik is klaar, onbevangen en onbevooroordeeld; en zijn eenige drang is te speuren, te weten, waarvan het voor hem gestelde gelaat de uiterlijke kenteekenen draagt. Hij wil het gelaat in rust, wanneer geen hartstochten het bespelen of verontrusten. Daarom is er geen actie in zijn portret; daarom zitten of staan de afgebeelden stil, kijkend voor zich uit of ter zijde. Niet de »pose," de houding in de hartstochten, niet de stand van het karakter dus, zooals bij den Renaissancist, maar de mensch in contemplatie, in stilte.

Want het is juist deze stilte, die de psycholoog noodig heeft; geheel stil moet het zijn; geen zwervende of handelende gedachte mag het gelaat beschaduwen; geen tijdelijke indruk mag de vorm van oog- of mondlijn veranderen; en eerst, als het gelaat geheel bezonken is, kan de psycholoog de vaste en onveranderlijke trekken zien, die de ziel er voor immer aan heeft gegeven.

Kunsttechnisch wordt het gelaat en de huid in 't algemeen door hem niet beschouwd als motief voor pralende stofexpressie, zooals bij den Renaissancist. Niet de bijzondere eigenschappen, door het bloed ontstaan, worden in het gelaat weergegeven; hij wil niet de realiteit, niet het werkelijke vleesch, maar de abstractie van de stof; hij styleert de stofeigenschap tot een geheel onreëele, onzinnelijke substantie. Men denkt niet aan het levende in vleesch bij hem en toch krijgt men niet den indruk dat het vleesch dood, mislukt is. De kleur en de stof van het gelaat is zoo vereenvoudigd, zoo tot zijn elementen terug gebracht, zoo verstild, als juist noodig is om het tijdelijke, het bewegende weg te nemen. Bij de Duitschers als Holbein of Cranach en bij de Primitieven is dit zoo, dat we het gelaat zien als in zijn eeuwigheidswezen.

Bij hen heeft het gelaat de groote waarde van het dekoratieve. Want het dekoratieve, zijnde het geestelijk styleeren van kleur en lijn, heeft door deze stylatie een geestelijk begrip in zich. Tegenover de zinnelijke of door het gevoel heen gegane natuurweergave, die den werkelijkheidskant aan zich heeft, staat bij het dekoratieve de gestyleerde of geestelijke

natuurweergave, met zijn abstracte opvatting. En het is wel eigenaardig, na te gaan dat deze stylatie gepaard gaat met een vervlakking der kleuren, zóó, dat het schijnt, dat juist in die vervlakking de eigenlijke waarde van het styleeren ligt. In de gewone spreektaal verstaat men ook onder gestyleerde kleur de vereenvoudigde, vervlakte kleur. Zoo gauw dus het styleeren of vervlakken optreedt, weet men dat er een geestelijke kunstwerking plaats heeft. Uit de vele voorbeelden, die hiervan bewijs leveren, is misschien de Byzantijnsche mozaiekkunst met zijn verstarde, en harde Christus- en Heiligen-opvatting, als geestelijk begrip, wel een der duidelijksten. Maar zelfs in het kamp der zinnelijken, der 17de eeuwers is het opvallend hoe Vermeer, de eenige die een sterk geestelijk begrip in zich heeft, of beter gezegd dit in zijn klare rust wil benaderen, ook juist een merkwaardige vervlakking van kleur vertoont.

Juist het symbool, zijnde een geestelijke opvatting of begrip gerealiseerd door een vorm, kan eigenlijk alleen door het styleeren worden weergegeven. Dit geeft de verklaring van de tweeslachtigheid voorkomende in een realistisch dus niet gestyleerd beeld, voorstellend een abstract begrip. Men denke bijv. aan de vrijwel in de geheele Renaissance toegepaste Romeinsche godenbeelden; bijv. de Hermes figuur, voorstellend den handel. We beschouwen zoo 'n beeld als een realistische figuur, we zien een meer of minder goed gevormd mensch als werklijkheid en zien dit in het begrip der lichamelijke schoonheid. Wel zien we eenige attributen bij hem, als bijv. de vleugels aan de voeten en weten we, dat deze een symbolische beteekenis hebben, maar het weten van deze attributen en het zien van de lichamelijke schoonheid van Hermes, geschiedt in de gescheiden spheeren van symbool en realiteit. Attribuut en figuur hebben geen verband met elkaar. In het werk van Rodin komt deze fout niet voor; zijn figuren zijn één met het begrip, dat ze voorstellen en wel zoo, dat we in de houding van de figuur het begrip zien.

Enkele der nagelaten portretteekeningen der Primitieven, o. a. van Jan van Eyck, geven een merkwaardig inzicht om-

trent de wijze, waarop diezelfde personen van de teekening geschilderd werden. We vinden daarop bijgeschreven de kleur van 't gelaat, van het haar, van de muts, van het costuum, enz. Het is dus gewettigd zich voor te stellen, dat het geschilderde portret gedeeltelijk of geheel uit het hoofd met behulp der teekening gemaakt is. Dit verwondert ons niet. Immers het licht van hun stukken is niet het atelier licht, maar is een abstrakt licht en ontstaat in en wordt geuit door den geest. In dit heldere, strakke en tijdelooze licht met zijn zuiver geestelijke spheer verliezen alle eigenschappen van het reëele licht hun waarde. En zoo als de achtergrond bij een portret van een Renaissancist noodig heeft de atmospheer van het werkelijke licht, bestudeerd in atelier of eenig andere zaal, zoo heeft de achtergrond van een Primitief de geaardheid van het abstracte licht noodig, ontstaan in de aandacht. Deze achtergrond wordt daarom dekoratief geschilderd, passend bij het geheel van het portret zelve. Ze is meestal een zeer schoone kleur, vlak aangebracht; of ze bestaat uit bepaalde stoffen, bijv. gordijnen, welke echter in dit licht ontdaan zijn van hun levende, zinnelijke eigenschappen, als, trilling, lichteffect of schilderachtige realiteit. En het is opvallend hoe de geschilderde opschriften in zoo'n vlakken, onreëelen achtergrond weinig of niets storend werken, vergeleken bij enkele dergelijke gevallen in de reëele achtergronden der Zinnelijken, waar die opschriften er geheel uitvallen.

De psychologie-portretkunst zal natuurlijk die kunst-technische middelen mijden, welke de zinnen opwekken, daar het heldere licht der contemplatie, zijnde van een andere soort dan het zinnelijke, door de kleinste scheut hiervan wordt getroubleerd. Hoe strakker het licht en hoe duidelijker de indruk, hoe grooter de gaafheid en waarde van het portret.

Tot die zinnelijke kunst-technische middelen behoort, behalve het trillen van het licht, ook en vóóral het lichteffect. Het trillen is het levende van de atmospheer; het effect is de dramatische stand ervan. Schaduw, als meerder of minder effect, en vooral de speling der halve tonen als werking van levend licht, zijn zinnelijk.

Lichttrilling, lichteffect en schaduwspel moeten dus vermeden worden.

Het heeft zijn waarde, dit in de historische ontwikkeling der schilderkunst na te gaan.

De middeleeuwen, waarin de kunst op een zuiver geestelijke basis stond, hebben die merkwaardige psychologen voortgebracht als Van Eyck, Rogier van der Weiden, Quiten Massijs, Cranach, Dürer, Holbein, François Clouet en anderen. Al de portretten van deze schilders kenmerken zich door hun weinige schaduw en hun vlakke dekoratieve kleuren in het eigenaardige verstilde licht. Dezen leefden òf in de middeleeuwen zelve òf in den overgangstijd naar de Renaissance, in welken tijd echter de middeleeuwsche school nog geheel of voor een zeer groot gedeelte overheerschend aanwezig was, zooals bij Holbein of Massijs. Met de echte overgangsschilders als Pourbus, Jan van Scorel, Moro van Dashorst begint met de zinnelijkheid ook de schaduwwerking lichtelijk op te treden en het straffe, stille licht der voorgangers is eenigszins getroubleerd. Dit verklaart ook de verweeking der lijn, waardoor de zuivere psychologie verzwakt; het stil en zacht bewegen van zinnelijke verlangens treedt op, zooals de St. Madeleine van Scorel in het Rijksmuseum te Amsterdam zoo bijzonder aangeeft.

Met de volbloed Renaissance is het pleit der zinnen en daarmee van 't lichteffect gewonnen. Alles trilt, zacht of hevig, in levend licht en de groote kracht zit in de schaduwspeling. Het wit-gulden, strakke hemellicht der Primitieven is vervangen door het schilderachtig lichtspel op aarde. En zoozeer is Rembrandt ook de ontzachlijke Groote der Renaissance, dat hij poogde door een uiterst verdiept en hevig lichteffect het Goddelijke op aarde, het Mysterie der Werklijkheid, te vinden. De reusachtige worsteling om in het zinnelijke zelve te komen tot het Hoogste is de aangrijpende Schoonheid van zijn Licht.

Het is merkwaardig hoe sterk, hoe volmaakt bijna, psychologie gegeven is met een enkele lijn. Men zie bijv. de

collectie portret-teekeningen van Holbein in het Wintsor Castle en teekeningen van Franschen als Clouet. Oogen, mondlijn, neus en contour van gelaat met een spoor van schaduw, ziedaar alles. En toch geen spoor van vaagheid of leegte. Tegen de beste geschilderde portretten houden ze het uit, ja, het is alsof deze teekeningen nog aan sterkte en directheid winnen.

De geschiedenis van de waarde van de lijn is dezelfde natuurlijk als die van de schaduw, daar licht, lijn en schaduw in direct verband met elkaar staan.

Welke zou de verklaring zijn van het uitnemende in die lijnteekeningen? Wat heeft het totale gemis aan kleur ten gevolge?

Wijzen deze teekeningen er niet op, dat kleuren, ook al worden ze vlak, dekoratief, aangebracht, op onze zinnen werken en wel enkelvoudig, d. w. z, ieder voor zich een indruk makend; men denke bijv. aan een kamer die rood of geel behangen is; en dat de gebroken kleuren onze zinnen in actie stellen?

Dit is zeker, dat deze teekeningen zuiverder geestelijk en zijn dan de geschilderde portretten. Immers de laatsten hebben hun kleur, die de grootere overeenkomst maakt met het model zelf. Maar de enkele-lijnen-teekening staat in een spheer van totale abstractie, en de voorwaarden om daarin zuiver geestelijke kunst te maken, zijn bijzonder voordeelig. Want het witte of even getinte vlak van de teekening heeft in zich een eigenaardig licht, dat in 't geheel niet reëel, niet bewegend, maar vlak en stil is als een gestyleerd licht en dus juist geschikt is voor de spheer der geestelijke aandacht.

In dit witte licht staat het gelaat, waarvan alleen de oogen, de neus en de mond eigenlijk zijn aangegeven door heel eenvoudige maar zeer straffe lijnen. Zoo in een reëel licht een gelaat met dergelijke eenvoudige middelen was aangegeven, zou het in de hoogste mate onvolkomen en als glas doorzichtig lijken. In de teekeningen der Primitieven is dit niet het geval, daar én het licht, én de teekening gestyleerd is (noodzakelijk door dat licht) en dus

beiden zich in dezelfde spheer van abstractie bevinden. De lijn, die zich vertoont, heeft niet het levende, het onzekere, het van luchtomhulde als bij de Renaissancisten; ze is eenvoudig, precies, zonder eenige weifeling en geeft in haar loop de stylatie van hetgeen ze wil aanduiden. De sprong van werklijkheid tot abstractie, tot begrip der werklijkheid of kunst is dezelfde als die van reëel voorwerp tot de lijn, die dat voorwerp voorstelt. Het is het materielooze, dat de lijn tot zoo'n uitmuntend materiaal maakt voor geestelijke kunst.

Met deze lijn worden in de teekening aangegeven de hoofdzaken in de psychologische portretkunst: de oogen, de mondlijn, en de neus. De schaduw, die noodig is om de ronding van het hoofd en enkele onderdeelen aan te duiden, dient niet als schaduwwerking maar alleen als gever van relief en is gewoonlijk zeer weinig. Wanneer men goed bespeurt, dat het eigenlijk alleen de lijn is, die het »hem doet" dan voelt men, dat met het kunstmateriaal van het levende, reëele licht: het kleurenspel en de geschaduwde teekening de symbolische aequivalenten gevormd worden van het zinnelijke leven, van de levensactie dus en van de stemming; maar dat met de straffe lijn in het abstracte licht de symbolische aequivalenten gevormd wordt voor wat de geestelijke aandacht vindt.

Kenmerkend verder voor het geestelijke in schilder- of teekenkunst is het detail; en het kenmerkende zit zoowel in zijn aanwezigheid als in zijn aard. Deze aanwezigheid van detail en uiterst uitvoerige wijze waarin ze geschilderd is, zijn een noodzakelijk gevolg van het begrip, dat een geestelijk-aandachtige van het leven en de dingen krijgt. Om zich een voorstelling van dit begrip te maken moet men vóór alles beseffen, dat het den contemplatieve te doen is om de verdieping, dat hij het verdiepte ziet in de daarbij behoorende spheer van stil en vereeuwigd licht en dat het zijn verlangen is, dit verdiepte zoo helder en beslist mogelijk weer te geven.

Dit verdiepte zal iedere aandachtige naar zijn geestelijken aanleg vertolken. Zoo kan men in deze zuivere geestelijke houding toch dramatisch zijn als Rogier van der Weiden, of

oerkrachtig, »derb" als Cranach d. Q. Maar allen hebben het uitvoerige detail en de soort er van gemeen. En dit moet wel. Immers de aandachtige met zijn totale, opene onbevangenheid ziet in het heldere, verstilde licht, waarin hij het verdiepte weet, alles even nauwkeurig. Ziet hij dus een detail, dat kenmerkend is, dan zal hij dit even straf schilderen als het overige, daar feitelijk zijn werk een reeks is van geestelijk-gevonden details. Het is de geaardheid van dit vereeuwigd en tijdelooze licht, dat het met zijn klare scherpte het innerlijk leven van het daarin gestelde te voorschijn brengt.

De aanwezigheid van detail wijst dus op een verdieping der werklijkheid; de aard van het detail wijst op een klare, onbewogen en algeheele liefde voor de werklijkheid in dat verdiepte leven.

Dit verdiepte of deze kern in mensch en dingen is datgene, wat de goede geestelijke schilderijen zoo belangrijk maakt en hen dat eenigszins koele en toch zoo buitengemeen hooge geeft; datgene, wat velen, de schilderijen niet begrijpend deze vervelend of stijf doet vinden; maar dat, eenmaal helder tot het bewustzijn doorgedrongen, de zinnelijke schilderij en afbeeldsels doet vinden van het wel prachtige, maar onbelangrijke, wijl tijdelijke leven. Deze kern heeft het eeuwige in zich en is het innerlijk levensbestanddeel van dit realisme.

Hoe hebben de groote aandachtigen het leven ontleed en het ontleden geliefd; hoe hebben ze de ontzachlijke veelvuldigheid van het leven aanschouwd, het tot in de kleinste details nagespeurd en begrepen en het leven er van gestyleerd: zie de uitvoerige en juiste oogteekening, de wonderbaarlijke mondlijn, zie de nageltjes, de vingers, de kettingen; zie de verwonderlijke karakteristiek der haartjes in knevel, baard of haar; en bewonder, hoe abstract en hoe juist en schoon in deze abstractie zij het leven ervan gegeven hebben. En hoewel alles staat in het effen gespannen, eeuwige licht, stil, doodstil, is het toch of men heel zacht de hartslag van dit leven voelt.

Ook Renaissancisten hebben zeer uitvoerige details geschilderd, zooals Terborgh, Metsu, Dou en anderen, waarvan

enkelen, als Dou bijv. uitsluitend stillevens, en daarvan eigenlijk alleen het detail, gegeven hebben. Deze gelijken door hun rust op de geestelijk-aandachtigen, zooals een rustige sensualist gelijkt op een wijsgeer. Maar hun aard en hun werk zijn essentiëel verschillend.

Met de Renaissance is het licht op áárde verschenen en om de elementen van dát licht is het nu te doen. Van het contemplatieve ging de schilderkunst over tot het schilderachtige; de stilte werd verdrongen door het actieve leven.

De details staan niet meer in het abstrakte licht, maar in het atelier-licht. Niet wordt gezocht de innerlijke, maar de uiterlijke werklijkheid »vue à travers un tempérament." Bij de zeer groote en sterke temperamenten als Hals, Rembrandt, Velasquez wordt het detail òf geheel als middelpunt van licht-effect, als proeve van wonderbaarlijke lichttoovering, òf wordt het vervaagd in den algemeenen toon; wordt het bij Rembrandt soms een substantie, overgloeid, overkaatst, doortinteld van de vreemdste, gouden lichten: zie zijn tulbanden, zijn helmen; maar steeds als hoofdzaak het spel van dat bijzondere, hevige en zinnelijke licht; wordt het bij Hals en Velasquez vergroofd, breed en groot aangezet in den helder grijzen of zilver goudenen lichtval in hun werk. Bij de minder hevigen, als Jan Steen, Jan Miense Moolenaer, Netscher wordt het detail geschilderd in een bepaald aardsch, concreet licht, met meerder of minder wemelende schaduwen en luchtspel om het voorwerp heen. Bij de fijnschilders, als Dou, Metsu is het wel een bestudeering, een verfijning, maar geen verdieping van het aardsche licht; het is het spel van het atelierlicht tot in de kleinste bijzonderheden nagaan. Bij hen is van een geestelijk styleeren van licht en vorm geen sprake.

Hoe verder we van de middeleeuwen afgaan, hoe meer het detail verdwijnt. Goija heeft het in zijn werk verruwd, Watteau en Gainsborough hebben het verweekt.

Met het wilde, directe en onbewuste Impressionisme, deze zoo zinnelijke en onbedachtzame richting in de schilderkunst, is het pleit voor goed beslist. Geen vereeuwigd licht der mystieke middeneeuwers, geen ruime lichtval over dingen stil,

als in de Renaissance, geen getroubleerd verzinnelijkt licht der idylische 18de eeuwers, maar het natuurlicht als eerste en directe impressie, is wat het impressionisme gebracht heeft.

Dit licht als hoofdzaak, dus kleur en licht, de vorm verwaarloosd, wordt nog sterker doorgevoerd in het Neo-Impressionisme. De plotselinge licht-slag voor de hersen-oogen, als eenig kunstdoel; het licht, geheel als trillend, verbijsterend element, waarin alles als tintelende kleuren, een dergelijke visie van deze tot het uiterste gegane zinnelijken kent natuurlijk niet meer het minste spoor van detail.

Deze historische ontwikkeling van het detail is precies dezelfde als die van het portret, daar de lichtsoort natuurlijk zoowel de geaardheid van het detail als van het portret bepaalt. In de Middeleeuwen is het portret geestelijk; van het begin der Renaissance tot aan het Impressionisme is het rustig-zinnelijk; in het Impressionisme, is het als portret niet bestaanbaar door te groote bewegelijkheid en in het Neo-Impressionisme komt het dan ook in het geheel niet meer voor.

Welke is nu de geestelijke geaardheid van den zuiveren psychologie-schilder en wat onderscheidt hem hierin van een volbloed sensualist?

Langs welke wegen kunnen wij hen ontdekken?

Dit zijn de groote vragen, die vóór alles beantwoord moeten worden om kunst doordringend te zien en te begrijpen; om het gevoileerde van onbewust gebleven kunst te veranderen in een klaar geluk. En wat we te zoeken hebben is hetgeen achter de voorstelling, achter de teekening, achter het licht, ja achter de toon van een kunstwerk zit; het is de ziel, die er in is, de geaardheid van de ziel van den schilder. Dat is het belangrijkste. Van een goed schilderij zullen we misschien alles vergeten: de voorstelling, de kleuren, de details; maar de zielsstaat van den schilder zullen we nog zuiver aanvoelen. Hierom is het in de schilderkunst te doen.

Om dit diepste te zien en te proeven is het noodig, dat we geheel onbevangen het kunstwerk beschouwen; geen vooroordeel of voorliefde moet direct met zijn uitspraak de zuivere

inwerking, de zuivere overgave verstoren. Het is een kenmerk van onvolmaakt kunst-zien van een werk iets te verwachten, wat in 't geheel niet op zijn weg ligt; om bijv. Breitner te verwijten dat hij geen Israëls is, of Rembrandt geen Cranach. Hij die zóó iets doet, toont de algeheele kennis en verscheidenheid van 't leven niet te betrachten, niet de zucht te hebben naar het ruime, het veelomvattende, het alle ding genieten. Voor zóó een zijn vele bronnen van schoonheid gesloten.

Zoo is het dwaas in een zinnelijk schilderij het zuiver geestelijke te willen, en omgekeerd. Zien we den Renaissancist niet door den brand van pracht, die hij in ons ontsteekt, zien we hem niet langs gevoelsweg en zoeken daarin zijn waarde; en den geestelijke langs den weg der contemplatie, als in de stille aandacht het geluk van wijsheid in ons nederdaalt?

Het is bij beiden de graad van begeerlijkheid, die de schoonheid bepaalt, ieder naar zijn richting.

Het zoo dierbaar-schoone in enkele der portretten van Hendrikje Stoffels door Rembrandt geschilderd, zit niet in de psychologie van haar, daar we deze in 't geheel niet zien, maar de oneindige liefde van Rembrandt, die hier in zoo hooge heerlijkheid is uitgebeeld, is het wat ons zoo ontroerend begeerlijk lijkt.

In het portret echter van een ouden man in pels door Cranach in het museum te Brussel is alles wat liefelijk, prachtig of sympathiek is, afwezig. In de spheer van dit schilderij beschouwen we den voorgestelde, kalm, niet uit antipathie, maar kalm uit objectiviteit; kalm maar diep. Het zinnelijk temperament is afwezig en niets belet het zuivere doordringen. De klare strakheid van dit portret brengt ons in een spheer van onverbiddelijke helderheid. En daarin zijnde, krijgen we den indruk dat het heel belangrijk en heel schoon is, te hebben een zoo glas heldere, zoo onaangedane, zoo onverbiddelijke visie van het leven. De geweldige troubleeringen van hartstocht zijn hier dood of verstard; de zachte en streelende schoonheid van het aardsche is hier gevlucht; het sensueele, het vrouwelijke, het staat ontzet voor dit sterke, onaantastbare, voor deze meest-eenvoudige en doordringende

realiteit, voor dit onverbiddelijk, noodzakelijk ontzachlijk zijn. Dit is het kernige, oerkrachtige, het »derbe," dat de oud-Duitsche school gemeen heeft.

Dit zuiver-geestelijke, het absolute van deze zinnelijke ongevoeligheid, is een bijzonder kenmerk van de voortreffelijke psychologische portrettisten.

Het is wel noodig, juist in dezen tijd, hierop te wijzen, nu vele der tegenwoordige portretschilders, die in deze richting werken, de gave aanwezigheid van dit kenmerk missen. Zoo is vaak in het werk van Veth, hoezeer ook positief bedoeld, toch een weifeling, een zinnelijke beweging, die niet op de marquante ongevoeligheid wijst.

Het is merkwaardig te zien, dat, waar de groote middeleeuwers zich niet geheel aan dit kenmerk gehouden hebben, hun werk ook steeds iets minder sterk wordt. Dürer, met zijn zucht hier en daar tot zekere actieve pose in zijn portretten zooals bijv. het portret van Hans Imhoff of van Hieronymus Holzschuher geeft hierin niet zoo'n zuivere psychologie, maakt niet zoo'n diepen indruk als bijv. in het geheel onbevangen geschilderde, wonderlijk schoone portret van Elisabeth Tucher of het portret van een jongeling, in het bezit van den Groothertog van Hessen. Wel is de actie in zijn minder zuivere portretten zeer zwak en verstard en heeft er geen troubleering of bewegende handeling plaats; wel is de hoofdtoon en het procédé van scherpe, uitvoerige teekening nog geheel als bij het zuiver geestelijk werk; maar toch valt het op dat zelfs deze zoo geringe neiging tot het zinnelijke de schoonheid van het geheel schaadt.

Evenzoo, hoewel in nog fijnere en haast niet meer te bespeuren graad, is bij Cranach de oudere, de groote onverbiddelijke, een zeker storend element aanwezig. Maar het is uiterst gering. Zou het misschien daarin zitten, dat Cranach door een haast te groote »derbheid" over de wijze absoluutheid héén daalt in de spheer van duivelschen lust in dit »derbe," dat dus de eigenschappen, noodig voor de zuivere psychologie, bij hem niet geheel in harmonie zijn, maar dat zijn barre onverschrokkenheid úítsteekt en hem dus wel maakt tot

een geweldige, maar niet geheel tot een wijze? Daar het nu in de psychologische portretkunst te doen is om den zielstoestand van den voorgestelde zoo scherp en juist mogelijk weer te geven, is het dus wel beter te zijn te krachtig als Cranach, dan eenigszins zacht en week als soms Dürer; heeft dat te krachtige vaak een bijzondere aantrekkelijkheid, maar blijft het een zinnelijke uiting.

Het is daarom beter Hans Holbein de Jongere tot voorbeeld te nemen. Bij hem krijgen we die aandoening het volmaakste te zien, die aandoening niets treffends en toch iets onverbeterlijks voor ons te hebben. De verklaring hiervan ligt in het feit, dat het kenmerkende van het volmaakte is de harmonie der samenstellende deelen; en het kenmerkende van de harmonie is, dat geen enkele der samenstellende deelen op den voorgrond treedt of er uitspringt. Vandaar dat het volmaakte ons niet direct treft, dat we er geen houvast aan hebben door afwezigheid van úítstekende eigenschappen, maar dat we alleen vóór alles zien, dat het volmaakt is.

Hans Holbein de J. is een mooi voorbeeld, omdat hij geheel geestelijk is, en in dat geestelijke èn onverbiddelijk èn wijs. Het eigenaardige onwerkelijke, gestyleerde licht, waarin alles stil en zonder zinnelijke trilling, dit licht voortbrengend dien toon van ongetroubleerdheid, van onbewogenheid, van plastisch geworden gedachte, waarbij de begrippen van abstractie en tijdeloosheid opkomen, deze merkwaardige spheer waarin de geest zich geheel onvermengd met zinnelijke aandoeningen kan uiten, zijn het direct opvallende in zijn werk. En in deze spheer is alles geschilderd met een gespannen geest en een open, onbevangen hart, is alles verwonderlijk juist geschilderd in uitvoerige details, verwonderlijk, omdat het zoo gewoon er uit ziet en toch zulke voortreffelijke kunst is. Een niet-begrijper zou een dergelijke opvatting, door zijn afwezigheid van »temperament" voor een soort photografie kunnen houden van iemand die stil zit; maar hij zou dan niet zien dat licht van gedachte en die spheer van abstractie, hij zou dus juist niet zien de stylatie, waardoor het geheel tot kunst wordt.

Want zooals bij de hartstochtelijke het temperament de de kleuren en vormen styleert, het licht verguldt of verzilvert als bij Velasquez of Terborgh, of fantastische flonkers laat werken als bij Rembrandt al naar het dwingend gevoel het wil, en er juist door deze niet-preciese werklijkheid kunst ontstaat; zoo wijzigt de aandachtige het geestelijk licht, al waar zijn geestelijk-gevoel het wil; het wordt een zacht-zoet hemellicht als bij Memlinc of van een klare onverbiddelijke waarheid als bij Cranach.

In het koele licht van Holbein, dat iets zachter is dan bij Cranach, heeft de gelaatskleur wel velerlei eigenschappen, als fijnheid, blankheid, geplooidheid, maar ze zijn alle van hun zinnelijke werking ontdaan, en zijn daar in hun diepste en innigste waarde absoluut en zonder hartstocht; evenzoo de andere details, als haartjes in een baard, een rijk gevest van een dolk, handen, nageltjes; en bovenal de oogen en de mondlijn. In dit tijdelooze licht is alles even belangrijk geschilderd.

Al deze fundamenteele eigenschappen zijn bij hem niet vaag aanwezig, niet zoo, dat men eerst bij langer beschouwen ongeveer te weten komt wat hij wil, zoodat de belangrijkheid van 't schilderij eigenlijk meer door de fantasie, door de meesleepende gedachten van den beschouwer ontstaat, hetgeen een kenmerk van zwak werk is, maar Holbein's werk maakt direct een sterken, totalen indruk, waaraan niet te ontkomen valt.

De koele, doordringende toon van zijn werk is van een groote schoonheid, wijl het schoon is zóó koel te zijn.

Deze toon, zoo onafwijsbaar door de totale, gave afheid van de onderdeelen, die allen de gespannen aandacht van den beschouwer voortdurend op dezelfde hoogte houden, deze toon geeft de overtuiging, dat Holbein mensch en dingen niet schilderde om de levende schoonheid, maar om de schoone juistheid, niet zooals ze schoon zijn in dit zinnelijk leven, maar zooals ze juist zijn, gezien in het eeuwige licht van Waarheid.

Wat zit nu achter deze geestelijke spheer en wonderbaar-

lijke techniek? Met welke eigenschappen correspondeeren die koele toon en dat onverbiddelijke in zijn werk?

Wat is Holbein?

Om een antwoord op deze vraag te vinden kan men òf uit Holbein's levensfeiten pogen het innerlijk leven van hem te construeeren; òf men kan, voor zijn werk staande, langs filosofisch-analytischen weg, den indruk die de lijnen, kleuren, compositie enz. van zijn werk teweegbrengt, verklaren en uiteenzetten als te zijn voortgebracht door nuanceeringen van algemeene menschelijke begrippen.

Uit Holbein's leven weten we, dat hij in 1517 te Basel voor het gerecht moest verschijnen wegens nachtelijke kloppartijen met goudsmidsgezellen. In 1529 verlaat hij Basel, na het beroemde portret van zijn vrouw en twee zoonen gemaakt te hebben; Muther in zijn »Geschichte der Malerei", zegt hiervan, dat de eenige aandoening, die Holbein tijdens het werk gehad moet hebben, ligt in de bekende regels: »Was schert mich Weib, was schert mich Kind, ich trage nach Höherem Verlangen; Lasz sie bettlen gehen when sie hungrig sind." Hij gaat naar Engeland en zoekt daar zijn fortuin, zich verder niet om zijn Baselsche familie bekommerend, zoodat zijn Londensch testament alleen zijn onechte kinderen gedenkt.

(Slot volgt).

DE HEILIGE TOCHT

DOOR

ARY PRINS.

VIII. *(Vervolg).*

In een woestijn gekomen, en over alles heen een hette blauwe waze, waarin de zon zich hoogelijk boog, in sidderblindend-rond als vonken sproeijend in het stralen.

Het was een trekken op de aard' van zengend snare-vuur, een berrenende 1) schijn als het hart van vlamme goud, die ritste door de lucht, en waas naar kimme joeg, waar vurigwit in krommig stijgen uit het fyolig strepen sloeg.

De bleeke, grijze grond, die al zich verder strekte met schitterheid van pulver-kristallijnen als blonde asch in smeuling lag, en wel tot heuvelen zich hief, of zonk in diep, door stormen gehold, tot schijn van droge bedding, waarin het zand geschulpt alsof het spoor van kabbelvloeyen.

Ook rotsigheid verspreid — stapeling van rood steenschotsen, die lagen op als dolmen-steenen, in brokkeling verbleekt, waardoor dat witte âaren schoten, en al wat koelte bracht daarvan het schaduw-plekken, een kort en peersig strepen, dat kromp met hooger schijn. Daar en in holten vezeling van groen, vervaald, die langs de aarde kroop en dorrigheid van harde blaâren, waarop was zandgestuif. Dit al de groei met enkelen verdraaiden struik, de takkingen verknikt, gewrongenheid, die uitgedroogd in dorre beenderkleur, en waarvan hing geblaârt, dat zilverde in zon met brekelig geritsel.

---

1) brandende.

En in verlorenheid de sporelooze weg slechts aangeduid in wijd door beesten-riffen en karkassen, die staken uit het zand dood-blank als onheilteekenen, door zonne al verknaagd.

Een sombere stoet daarop het heir in alle-lichte-praal trots guldichheid, die op de lijven in pronkend vlammen schoot, en broozig felle-kleurde met gloed en weekheid ook, de stoffen der habyten die langs de paarden plooiden.

Als wademde een brand, de lucht sloeg tegen aangezichten, en schroeide oogen rood, die star en door dien dag verblind. In smoor de moede lijven verloren al het vocht, dat in de kleêren trok, al walging verspreidend, en loom de paarden stapten voort met schuime-glanzigheid, door warmte, op de gladde lijven.

Geen harrenassen de kruisvaarders hadden aan; het metaal was al in gloed, en zengde vel van handen.

Trots lichtheid ruiters nu gebogen, die wankelden in het zaâl; de hette-laaijering, die lekte door de lucht als ijle vlamme-tongen, bracht suizeling en dikte bloed, dat in de hoofden kropte.

Gedwee de edelvrouwen reden, het lichaam als geknakt, zooals een bloem kan zijn, en smalle handen, in berusting, moe hingen langs de roben neêr met wondere schoonheid van den brand, die in juweelen was ontstoken. Heur oogen loome loken, en zagen dan weêr open met droeve heldering, alsof het laatste leven uit ziele kwam gevloden.

En van het volk, dat te voet, verdroeg in duldig lijden tormenten 1) van de vurigheid, voorover vielen er door zon, als door een knods getroffen, in wilde tuimeling, schrik-heffend op de ruwe handen....

Geen water meer. Door dorstigheid in gloed het leger was tot staan gekomen.

De ridder, die, vooraan, nog kloek was op zijn paard gezeten, reed eene verre hoogte op, en zag in het rond met hand als luifel boven de oogen.

Als beeld van man-en-dier, hij stond door zonlicht vol

1) kwellingen.

begoten — een ruiseling van vier, 1) die vlak van boven kwam, en drong den schaduw klein tot onder het paardelijf. Stram stond de zwarte hengst op vier met fieren krom van nek in warme bronzing uit — donker-glanzen van ebeen, dat glaarde vochtig door het nat — waarboven was de ruiter hoog, om over alles heen te zien. Rood was zijn kleed, waaruit de koene facie glom, een rood, dat feller dan scharlaken als kleure-barning 2) was, waar zonne er langs streek, en in de donkerheid, die in de plooien school, het fluwijn van duister bloed tot stollen scheen gekomen.

Slechts woestenij was om hem heen — het starrige van zand, dat blinkerde de schijn, en dat in stille onrust was als golleven, die tot staan gekomen — en wel in hettelijk verstuif, of wind soms streek, stof ging in wolking naar boven als kolke-draaien van een horen, die statiglijk rechtop verschoof, en dan in ijlheid ging te loore.

Een heldering in lucht van lichte-zilverheid, alsof het zonnegoud in blank al glanzende vervlood, en waardoor scheen vlak bij wat op een grooten afstand was.

De ridder zag met klare oogen in het ruim van licht en zand, maar nergens iets dan dàt te speuren.

Wel scheen het hem of, ver op hoogte, een ruiter stond als hij, maar dit een ijl verschijnen, een wazigheid gelijk, die plotseling was vervloden.

Droef reed hij naar het heir terug. De dood voor allen scheen gekomen. — —

Ofschoon de zon in dalen, de hitte grooter werd. Het was een vurigheid, die zwaar in lucht bleef hangen, een neveling van gloed die gansch doorzichtig was, en teerde leven weg.

De dorst werd grauwelijks kwelling. Droge monden snakkend open, alsof de heete lucht een lafenis zou brengen. Op doek en leder werd gekauwd, wat even schijn van stilling bracht, en beesten neêr gestoken, om het warme bloed te drinken — een korte leniging, die weer walging deed ontstaan.

1) vuur.
2) branding.

En bitter was het lijden, dat kinderen moesten dragen; zij weenden zelfs niet meer, en steunden slechts van smarten.

Vrouwen zaten stil, en bogen over leven heen, dat aan heur zorg ontvlood. Aan leège borsten — levensbron, die had de zon verdroogd — groote hoofdjes lagen stil, in slapte hangend als met koorde aan kleine magerheid, die ingeschrompeld was, en oud door dorre rimpelen leek — en over oogen, die gebroken, droeve oogen braken tranen.

Kruisvaarders rechte opgezeten als beelden hard uit hout gesneden, en strak zij zagen in het zand met grootheid van de oogen, alsof door hunnen blik een welle zou ontstaan.

Anderen neergezegen als in een droom bevangen door bevingen van heet verlangen, want hun verdooldheid water zag — een koele donkerheid die ijze-zwart vlood onder lommeren in even-lichtig rimpelen voort, of wel fonteinlijk sprong een straal uit zandigheid omhoog, en viel in ruikering van klare zilver-droppelen neêr.

Een groote stilte was. De dorst met zwijgen sloeg. Slechts klonken zacht, als hoorbaar zweven, de prevelwoorden van gebeden. Monniken opgeknield; een donker beeld in licht was elk gestaltenis in bruinen rouw door pij, die hield den mensch verborgen.

De vroomheid in verholen kracht scheen strak uit het zonne-zand te rijzen, en het streng ornaat, dat somber bleef in schijn, droeg huive-van-geheimenis door hulle van den grooten kap, waarin het onzichtbaar hoofd was op de ruige borst gezonken.

* * *

Lang was de rust-vol-smarten, maar van den Hertog streng bevelen joeg krijgers op en ridders in het zaal.

Voor velen moeielijk het verrijzen, en de dood, die kwam met dovenisse 1), liet menigeen niet gaan.

In schuiner stralen nu de zon met rosser gulden-schijn, die meer gespannen was, en lichtend over het zand heen schoot, dat roodig in gestuifel glooide.

1) waanzin.

De heldere hoogheid van den dag met het strakke warme was voorbij; er kwam een nadering van laatste heftigheid, die woester aanschijn schiep, en eenzaamheid nog grooter maakte.

De rotsen-die-verspreid, eerst in den gloed verzonken, nu harder vormen toonden alsof van klippen, die uit zee in somberheid verrijzen, en wilder rood het rood gesteent in het laatste vlammebranden werd.

En het geluchte, hooggetrokken, in lichtigheid gedeemsterd 1) — een vaging van azuur, die oudheid ging vertoonen.

Aan kimme als een luchte-poort; voor het blauw, in vurig blank versmolten, een dieper ijl gekomen, dat geene kleur meer had, en hemel-openheid naar verre toonde, die roersel van verlangen bracht.

1) geduisterd.

(Wordt vervolgd).

VAN MANDER'S SCHILDERBOECK

DOOR

G. H. MARIUS.

CAREL VAN MANDER. *Dichter en Prozaschrijver*,
Dr. R. JACOBSEN, Brusse, Rotterdam.

Van Mander en zijn schilderboek, zij zijn tegenwoordig, familiaar gesproken, niet van de lucht af.

Eerst heeft Dr. H. A. Greve een proefschrift geschreven over de bronnen van Carel van Mander. Daarop is een Duitsche vertaling van de levens der Nederlandsche en Duitsche schilders door Floerke uitgekomen, voorzien met kunst-historische aanteekeningen. En nu weer, kort daarna, komt Dr. Jacobsen in een meer litteraire beschouwing onzen Van Mander in het kader der Nederlandsche Renaissance, als dichter en prozaschrijver bekijken.

Een lang niet gemakkelijk te beheerschen onderwerp, dit laatste, met vaste hand overeind gezet, methodisch en tegelijk frisch, doorgevoerd, vlot en toch op zijn tijd beperkt.

Evenwel, hoe opwekkend, hoe boeiend somwijlen Dr. Jacobsen dien tijd van vrijvoelen, iets van als een veulen in de wei, ook beschrijft, hoe hij ook dien tijd der Nederlandsche Renaissance, in en om Van Mander samenvat, hem als een product van dien tijd geeft en tegelijk als apart daarvan staande, hem als dichter waardeert of als vertaler der Metamorphosen releveert, dit te waardeeren ligt niet op onzen weg.

Toen de Redactie ons voorstelde dit boek aan te kondigen, aarzelden wij dan ook, wijl Van Mander voor ons noch als dichter noch als prozaschrijver bestaat, als alleen in zoover hij ons in zijn voor alle liefhebbers der schilderkunst nooit genoeg te waardeeren, moeilijk te overschatten schilderboeck herhaaldelijk

trof door de buitengewone vereeniging van het zoogenaamde anecdotische met het historische, waarin men zonder schade het eene niet van het andere scheiden kan; alsmede dat hij van het zelf geziene, het zelf vernomene, het bij overlevering vertelde en het aan Plinius en Vasari ontleende, in nagenoeg dezelfde verhaaltrant, naïf, beeldend of zwierig vertelt, zonder dat de vraag in ons oprijst hoe hij aan zijne kennis komt en evenmin tot welke historische periode deze schilder-schrijver behoort.

Of het nu prettig is den gemoedelijken kroniekschrijver der beeldende kunsten dien men, ook al weet men door de levens die hij beschrijft, dat ook hij tot dat Italieniseerende tijdperk behoort, dat de derde bloeiperiode der Nederlandsche schilderkunst zou voorbereiden; wetende ook hoe deze boedelbeschrijver der kunsten op het gunstige tijdstip leefde waarop de Italiaansche en de Duitsche kunst een afgerond geheel boden en ook de Nederlandsche reeds twee bloeitijdperken achter zich had, — of het nu prettig is Van Mander die voor ons vaag nog altijd tot de zoogenaamde primitieven behoorde, onder de koeler, meer bewuste regionen der Renaissance gerangschikt te zien?

»Het is voor wie onze middeleeuwsche kunst lief heeft, een eenigszins twijfelachtig genoegen in bouw- en schilderkunst de eerste ontwikkeling van het Renaissance-ornament gade te slaan"... zegt de schrijver. Hoewel dit geen antwoord is omdat, of we er ons van bewust zijn of niet, Van Mander in den tijd der Renaissance leefde en werkte, — de schrijver bekent hier onzen eigen onwil om de Renaissance-ornament-overvloed te moeten erkennen, waar we meer middeleeuwsche eenvoud dachten.

En toch, wanneer men den schrijver door zijne opwekkende en frissche beschouwingen volgt en met instemming opmerkt hoe hij Van Mander als schilder-schrijver een zeer eigene plaats toekent, dan interesseert het ons ten slotte ook onzen ouden Van Mander eens onder een ander licht te bekijken. Wij veroorloven ons hier over te nemen wat Dr. Jacobsen als een kenmerk acht van den schrijvenden schilder:

»De waarneming van den schilder is veel oogenblikkelijker dan die van den dichter. Het oog van den schilder werkt

niet alleen sneller, het ziet ook vollediger, het tracht het geheel in zijne deelen te bevatten daar hij een concreten indruk tracht te verkrijgen om een concreet beeld te kunnen geven — terwijl de dichter zich tevreden kan stellen met een begrip, een algemeene voorstelling van zijn sujet, wijl hij volstaan kan met eene abstracte symbolische wedergave. Hieruit volgt ook, dat het optisch geheugen bij den schilder sterker is, dat hij in staat zal zijn, bij het in zijne verbeelding reconstrueeren van een voorwerp, dit meer in onderdeelen te zien, dan de dichter".

»De dichter, die tevens schilder is, zal trachten het geval van zijnen karakteristieksten kant te laten zien, het met een enkel woord te kenmerken, — met het juiste woord, dat de verbeelding treft. Hij zal het licht laten vallen op een of ander detail, dat de dichterlijkste dichter niet snappen zou, omdat hij op eene andere wijze heeft leeren waarnemen, een eigenaardige vorm, een gevoelige lijn, een treffend contrast van kleur. Omdat zijne geheele aanleg en ontwikkeling zinnelijk is, zal zijne kunst realistischer zijn."

De schrijver erkent ook in het slot van zijne bespreking van het Schilderboeck dat dit niet geheel door de Renaissance beheerscht is:

»Deze karakteristieke vorm is van een min of meer tweeslachtig karakter: het rhetorische raam, waarin de »Levens" als het ware gevat zijn, is een echt-decoratief Renaissance-element, terwijl de naar een bepaald type samengestelde biografieën soms aan middeleeuwsche kronieken herinneren."

En openbaart zich, althans in onze intiemere schilderkunst, de Renaissance even als de gemeenschappelijke middeleeuwen, niet veel eer in een door de gemoedsaard van den schilder bepaald sentiment dan in een alom geldende opvatting? Is ondanks tijdverschil Jan van Eyck in de scherpe individualiseering zijner personages niet veel meer een Renaissancist dan de zoetelijk droomende Memlinc, ook al wond hij dolfijntjes in het lofwerk, niet oneindig veel bewuster zelfs dan een Pieter de Hooghe?

Maart 1907.

IN ARTIS

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

Er zijn mooie dingen in Artis. Mooie kleuren. Mooie kleuren-combinaties. En kleuren zijn een heel ding voor een mensch.

Men ziet eerst de Kameelen. Dit zijn goedige beesten. Zij zijn wonderbaarlijk om te zien, hun grijs is niet leelijk, echter ook niet mooi, en uit hun eerder leelijken dan mooyen kop, — met allerlei kapselachtige verhevenheden en geit-achtige aanhangselen — over 't geheel iets als het hoofd van een bejaarde ongehuwde dame met een kleinen astrakan visite-hoed op — kijkt hun oog verstandig en goedhartig naar de bezoekers. Zij zijn eerder leelijk dan mooi, maar zij zijn wonderbaarlijk van vorm, hun rug is gelijk aan een paar berg-kegels, waartusschen een hoog-gelegen berg-pas is. Zij hebben het achterlijf van een paard en het voorlijf van een Amerikaanschen bison.

Voorbij de Lama's gaande, vindt men de »Zangvogels". Dit is een der mooiste afdeelingen van de verzameling. Hier is iets *moois*. Bloemen zijn mooie dingen. Een bloem is echter nooit alleen. Indien er geen andere bloemen onmiddellijk om heen zijn, er is toch een grond en een »achtergrond" bij. Iets nu, dat op zich zelf mooi is, vertoont zich niet alleen niet als zoodanig, maar kan eenvoudig leelijk worden, waar het slecht omgeven is. Om een goeden ruiker of een goed bloemperk te maken, moet men een kunstenaar zijn.

Weinig tuinlieden zijn kunstenaars; daarom ziet men zelden mooi bloemen of mooye bloemen, wat het zelfde is. Maar

vele der zangvogels, — zoo gezien binnen de neutrale kleuren hunner omgeving in Artis — zijn mooi. Ofschoon men niet kan zeggen dat de vorm der vogels, afzonderlijk beschouwd, ons mooi toe-schijnt, is het toch wel wijl de kleuren vereenigd met déze vórmen niet minder dan wijl de kleuren in déze kleuren-samenstelling hier voor-komen, dat het zoo mooi is.

Men heeft deze kleuren-combinaties, voor zoo ver het, wat betreft de verhouding in grootte tusschen het voorbeeld en de navolging, mogelijk is, slechts over te brengen, — men heeft enkele dezer kleuren in, *gelukkige*, ándere combinatie, slechts aan te wenden, — voor behangsels, voor japonnen, voor wat dan ook — om iets voortreffelijks te verkrijgen. Men herkent bij deze kleine vogels, — zoo als ook bij enkele andere dieren — de kleuren, die alleen in zeer goede kunst voorkomen: bij de Japanners, in oiddeneeuwsche getijdeboeken, op schilderijen van Primitieven, bij heel enkele oude weefsels of borduursels. Het moet dus verbazend móéilijk zijn om zoo een kleur precies weêr te geven, of liever: zéldzaam voor de menschen om het te kúnnen doen.

Gij zult wel eens, op een vrouwenkleed, op een vuurscherm of op een wand, vogels hebben afgebeeld gezien, waarvan gij hier de modellen ontwaart, — nauwkeurig en vaardig gedaan, met de verdeeling van het rood, het groen, het blauw, het grijs, juist in de vormen, zoo als die hier in het leven voorkomen, zóó, dat gij dádelijk den vogel herkent — meen echter niet, dat daarom die afbeeldingen, in den zin van *schoone* kunst, veel waarde zouden hebben. Waar de werkelijke vogel groen is, is ook deze kúnst-vogel groen, waar grijs grijs, met precies de zelfde omtrekken, — maar leg dit groen naast het groen van het leven en gij zult zien, dat 't hetzelfde groen toch aller-minst is; en mocht, hoe dan ook zoo gekomen, het kunst-groen het zelfde groen als in het leven toch wel zéer werkelijk schijnen te zijn, dan zal tóch het grijs niet juist het zelfde zijn, en daarom, zoodra dit grijs naast het groen te zien komt, het groen ook niet zóo mooi meer lijken als wij het in het leven zagen.

.. Maar, het ís niet het zelfde groen... beide groenen

zijn licht-groen, beide groenen zijn blauw-groen of geel-groen, zeker, maar tusschen dít eene en dát andere lichte blauw-groen is het onderscheid om zoo te zeggen oneindig grooter dan tusschen licht blauw-groen en donker zwart-groen beide in het leven of beide in »de kunst".

Het is opmerkelijk, dat de natuur, — lang niet overal maar — in heel enkele harer verschijningsvormen, volkomen levende kunstwerken heeft doen ontstaan. Daartoe behooren vele der zangvogels.

Is het niet zéér opmerkelijk, dat het juist de záng-vogels zijn?

Niet ver van de Zangvogels de Slangen. Daar wij nu in Artis zijn, niet om den wille van het natuurkundig interessante maar alleen om wat ons, — even als op een kunst-ten-toon-stelling — onmiddellijk treft door zijn *mooiheid*, verwijlen wij bij den *Boa Constrictor*. Er zijn er twee, en beide zijn juist in beweging. Bij zekere wendingen van zijn zeer lange lichaam, — gedistingueerd, in aesthetischen zin *voldoende*, maar niet streelend of indringend mooi van kleuren-combinatie — geheel léélijk is trouwens geen enkel beest, het burgerlijke marmotje vormt toch nog zijn eigen harmonietje en de griezelige mol heeft toch een fraai grijs velletje — bij zekere wendingen van zijn lang lichaam, vertoont zoo een Boa Constrictor een blauw-stalen glans als dof bliksem-weêrspiegelen.

Na de slangen de koper- en leder-bruine Apen, éen boven in den grooten donker-groenen boom, éen op het licht-groene gras van hun perk, éen, jonkie, door den oppasser aan zijn borst gedragen.

Na de Struisvogels, de Zwanen- en Pelikanenvijver. Kleine zwarte zwanen duiken en blijven ongeloofelijk lang onder water. De Pelikanen, zoo als zij daar stappen op het drooge, zijn een soort deftige oude mevrouwen, die zich toch nog heel jong uitdosschen en met ontzachlijken veêrenpronk, waarvan de witheid geen witheid maar blankheid is, die daarom mooyer is dan sneeuw-, dan room-, en dan wolkenwit. Een Ooyevaar staat er ook bij, onder bij de paal van zijn nest, dat verheven is boven de boomen.

Den Bison en eenige kleine herten is men ook reeds voorbijgekomen. De zwarte Bison gelijkt een neger-vorst op vier pooten, die ernstig en bezadigd genoeg is om geen sentimenteele maar een belangen-politiek te voeren. Hij lacht nooit, hij houdt zich bedaard en zit vol pruiken van pik-zwart kroeshaar.

Bij de Herten, die ook nog elders zijn in den tuin, zijn mooie herten, — zulke groote geweyen op zulke betrekkelijk kleine dieren-lichamen! De meesten kijken goed en trouw, hoewel niet met den heerlijken blik van de ree.

Maar een »mooi hert" is nog niet »iets moois" in den zin, zoo als wij dat bij de zangvogels bedoelden. Een enkel klein hert, — is het niet het David's hert uit Noord-China? — heeft een oranje, wit doorvlekte, huid, die als bedde-kleedje wel aardig lijkt. Het groote Wapiti-hert, trotsch staand met de architecturale verheffing van zijn gewei, is het eenige, dat kijkt met een stillen toorn in zijn oog. Maar alleen het oog van de ree is gelijk een bezielden edelsteen en behoort tot »het mooie" in hoogeren zin.

Dat mooye bezitten ook de Flamingo's in niet geringe mate. De vorm dezer dieren is in zijn geheel, wanneer zij ten voeten uit op den droogen grond staande gezien worden, meer belangwekkend dan mooi, daar de ròze pooten, voor mooiheid, al te dun en al te lang zijn. Maar prachtig, — mooi als van dieren uit het engelenrijk — is het wit met het lichte rood en het ròze hunner lichamen en vleugelen. Zij staan daar zoo, als een lust voor het oog, op de ròze ranken hunner pooten, slank, teêr en fijn, met al hunne neêrgelegde blanke vederen, het oog smult aan de fijne, als even aangegeven, plekjes ròze en licht rood, hier en daar aan de vleugelen, als plotseling een de vleugelen klept en wij zien, dat de vleugelen aan de binnenzijde en het lichaam daar-onder, nog een schat van die lichte, fijne tinten hielden verborgen.

Voorbij de Roofdieren en Runderen — de geele wollige leeuw, een tijger met een vel gelijkend de kleur van sommige gespikkelde hoorn-schelpen, die de langs gaanden met ronde zee-groene oogen aanstaart, — voorbij de Adelaars en Gieren,

de Olifanten, den Tapir, de Nijlpaarden — verbazende verschijningen, wat betreft den indruk, dien hun uiterlijk op het gemoed maakt, tot de soort der Kameelen en Bison's behoorende —, voorbij de aardige Giraffen, en terwijl men vervuld blijft van reminiscenties aan Japansche kunst en men den niet mooyen maar van vorm en kleur zéer interessanten Cameleon (of het cameleon-achtige wezentje, den zoölogischen naam herinner ik mij niet zeker) met het licht amandel-kleurig houterig lijfje, waar in de oogkassen een doffe, amandelkleurige rondte aldoor langzaam draayend verschuift, in welks midden een kijkende kleine speldeknop, dat de pupil schijnt te zijn, zich bevindt, — terwijl men dezen maar niet vergeten kan, — nadert men de Zeeleeuwen.

De Zeeleeuwen zijn monumentale scheppingen, die als natuur-*beeldhouwwerk* mooi zijn. Zij zijn in hun soort volkomen gevormd, — de Zeeleeuwen behooren waarschijnlijk tot die dieren, die het meest, tot in moeilijk op te merken hoedanigheden daarvan, hun oorspronkelijk voorkomen hebben behouden, doordat zij in hun tegenwoordig hôtel niet zoo geheel anders leven dan zij in het wild gewoon waren — zij zijn als schepsels van levend metaal, en schijnen, wanneer zij in onbewegelijke houding hun roepstem doen klinken, thuis te behooren op een paleis-poort of tempeldak van den ouden tijd, vanwaar zij hun klachten over het onbevredigende van het aardsche leven opwaarts zonden.

Van de Zeeleeuwen af, komt men aan de afdeeling der verzameling, die de, naast het huis der zangvogels — altijd alleen in aesthetischen zin gesproken — schoonste bezitting van het Genootschap bevat: het Aquarium.

Om elders te kunnen aanschouwen wat men in het Aquarium ziet, zoû men, naar gissing, een duiker met een voor het schoone ontvankelijk gemoed of een voor het schoone ontvankelijk ander beroeps-mensch, die tevens het duikers-vak verstond, moeten zijn.

De visschen zijn gezond, men ziet het hun glijdende, zwervende, ijlende bewegingen aan. Wanneer zij op het drooge zijn, lijden zij en vermindert hun schoonheid. Hier alleen ziet men ze, zoo als zij werkelijk in het leven zijn, en hoe schoon

zij zijn. Het water, het licht, zoo als dat het water doorschijnt, bevordert deze mooiheid. Maar voor deze omgeving zijn zij immers juist geboren. Het is geen kunstmatige vermooying. Zóo is hun voorkomen in de natuur. Deze, toch toen ook bestaande, schoonheid, hebben onze voorouders, voor zoover Aquaria hun vreemd waren, dus niet gekend.

Alles — vooral in het groote bassin aan de linker zijde van den ingang — is hier geheimzinnig mooi. Ook het geluidloze komt er bij. De visschen, die hier hun water hebben, zijn misschien nog meer volkomen van kleur dan de zangvogels, die, hoe goed ook verzorgd, toch nu niet meer in díe afwisseling van schaduw en zonneschijn, van wind en windstilte, van droogte en regendruppeling, leven, welke ze in de groote natuur omgaf.

Van de alledaagsche, tin-kleurige, haringen af, tot de rijkst-uitziende, vreemde en zeldzame, vischsoorten toe — allen zijn mooi van vorm en van, door het water voortdurend frisch gehouden, kleur, kleur-overgang, kleur-schakeering.

Ròze, ròze-oranje, teêr-rood, gestreept en geschubd en gevlekt donker-paarsch, purper, licht-zwart, goud en diep rood, als in ongeziene kleine koningsmantels, als, tot levende voorwerpen samengetrokken, lente-ochtend- en herfst-avond-hemels, op zijn zuiverst, op zijn fijnst, gaan hun slanke lichamen boven het poeder-fijne, bleek-gele zand, tusschen de zeegewassen, door het bleek-lichte water, in zwenkende vaart of in dommelend dralen, heen en weder, terwijl enkele in de hoogte drijven te slapen schijnen, door een heel stil gewaayer van enkele borstvinnen opgehouden. Een stille pracht als van deze glazen-kasten, bereikt geen andere juweelen-uitstalling ter wereld.

Behalve het reeds genoemde, en veel ongenoemds, — de bruine landberen, met hun kleine oogen, de sneeuw-witte ijsbeeren met hun breede zachte pooten, — de wolven, de hyena's, de overdreven Kangoeroe's, — vinden wij nog de aardige vellen der Zebra's, de zacht-grijze ezels met hun zwarte rug-kruizen, en enkele mooye plekjes bij de Faisanten, waarlangs de uitgang van den tuin weêr wordt gevonden.

OVER IMPRESSIONISME EN ARCHITECTUUR

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

Onlangs is aan mijn pen de vertrouwelijke mededeeling ontglipt, dat ik iemand zeer bedank, die iets moois maakt, ook al dient het gemaakte nergens toe en ook al komt het niet overeen met een der vooraf in mij vaststaande begrippen omtrent wat beeldhouwkunst, schilderkunst, bouwkunst zoû zijn.

Toen moest ik weêr de geheele tegenstelling herdenken, die men zeide tusschen impressionisme, kader-schilderijen, èn architecturale kunst, gemeenschapskunst, gebruikskunst, te bestaan.

Waarde vrienden, laat ons niet te veel met theorieën en redeneerende uiteenzettingen twisten. Want wij zijn het eens. Indien gij zegt, dat een schildering eigenlijk heel iets anders behoort te zijn dan wat de impressionisten er van maken, dat een schildering niet iets afgezonderds in een zekere schilderijlijst behoort te zijn, maar iets dat deel uitmaakt van de geheele architectuur eener woning, en hetzij in glas gebrand, hetzij op de muurkalk geschilderd, in ieder geval geheel verschillend van onze kamer-schilderijen moet wezen — als gij zegt dat het zoo BEHOORT te zijn, — dan kúnt gij niet anders bedoelen, dan dat op de door u aangewezen manier iets voortreffelijkers te bereiken is, een hoogere schoonheid, dat is: iets dat in meerder mate de s c h o o n h e i d s - a a n d o e n i n g geeft, dan door het werk der impressionisten en andere schilders-in-lijsten wordt geboden.

Dit nu, komt mij mogelijk voor. Het komt zeer wel mogelijk voor, dat op die wijze iets dat hoogere schoonheids-aandoening verwekt, verkregen kan worden.

Maar, waarde vrienden, op het verwekken van dat welbehagen, van die genegenheid, die tot geestelijke voldoening, tot schoonheids-ontroering stijgen kan, — dáárop komt het aan. Dat is het DOEL DER KUNST.

Gij moet mij ergens in of ergens voor brengen, dat mij min of meer overweldigt, waarvan ik denk: hoe prachtig is dat! Later kan ik dan denken: het is niet te verwonderen dat het zoo prachtig is, want het is voortgebracht door neigingen en begrippen, wier samenwerking in een zielvol en ontroerd kunstenaar het geheel onzer beste geestelijke begeerten voldoet!

Op het verkrijgen van schoonheids-AANDOENING, in minder of meerder mate, komt het aan.

Daarom acht ik een nietig realistisch of impressionistisch schilderijtje waarin iets moois, iets gevoeligs, is, niet zoo veel verder af van wat men zich als het beste kunstwerk zoû denken dan een meer ingewikkeld werk is, gemaakt naar begrippen, wier toepassing *met hartstochtelijken schoonheidsdorst en brandend diepe gevoeligheid* tot veel grooter kunst dan het beste realisme misschien zoû kunnen leiden, — wanneer die begrippen in dat werk met minder persoonlijke mooiheid van den kunstenaar, met minder gevoeligheid dan in het realistisch stukje was, toegepast zijn.

Het bewijs voor de juistheid van dit inzicht is dat zelfs enkel ornamentale dingen, zonder eenig perspectief, zonder eenig reliëf, zonder zinnebeeldige voorstelling, zonder menschfiguren, alleen uit lijnen en vlakke tinten bestaande, uit bloeitijden der kunst, bepaalde ONTROERINGEN meêdeelen, en dus inhouden, even zeer zuiver emotioneel als wat men de emotie in impressionistische schilderijen noemt.

Dit is niet alleen het bewijs dat ornamentieke kunst of gebruikskunst niet zoo koud behoeft te zijn als sommige impressionisten wel meenen, — dus een argument tegen de stellingen der militante impressionisten; maar tevens een aan-

wijzing dat ornamentale, gebruikskunst of gemeenschapskunst even g e v o e l v o l als realistische of impressionistische kunst *moet* zijn, wil zij kunst, in hoogeren zin, heeten, dus een argument tegen de meening van al te volstrekte gemeenschaps- of gebruikskunstenaars.

Daarom zal men niet partij kunnen kiezen voor de eene of voor de andere »richting" indien niet ook het talent of de genialiteit bij de eene richting veel meer aanwezig is dan bij de andere richting.

Een kamer, zoo heb ik meer dan eens vernomen, behoort niet te zijn een ruimte zonder meer, met min of meer kostbare stoffen bekleed, met min of meer weelderige meubels bezet, en waar dan eenige impressionistische schilderijen aan de muur wat genot aan het oog van den aanwezige geven; maar een kamer behoort zelf een kunstwerk van bouwkunst te zijn, waar reeds de betrekking of verhouding tusschen de verschillende deelen, tusschen de vloer, de muren en de zoldering, tusschen de zoldering, de muren, en de deuren en vensters, iets moois vertoont, terwijl al wat verder in de kamer is, meubels en geschilderde of gebeeldhouwde voorstellingen, met de kamer zelf moet samenwerken om daarvan éen mooi geheel te maken, éen geheel wiens deelen, als samenwerkers tot éen schoonheid, alle bij elkaâr behooren.

In een aldus begrepen kamer past niet een zoogenaamd realistisch of impressionistisch schilderij in kader, wijl het iets afgezonderds in de kamer zijn zoû en van het kunstwerk, dat de kamer is, niet een harmonisch deel zoû uitmaken.

De kamer in haar geheel is zelve een soort ornamentieke of architecturale schilderij — zoo kunt gij het u denken — en een impressionistisch kader-stukje daarin, moet dus zeer mis-staan. Stel u maar voor een De Zwart midden in een tegel-tableau bevestigd. 1)

Ik antwoord hierop: het is merkwaardig juist gedacht en

1) In een zijner uitmuntende opstellen, rakende dit onderwerp, sprak André Jolles, meen ik, van een Breitner in een gothische kerk.

indien ik, ten eerste, een architectonisch héel mooye kamer heb, en, ten tweede, de keus tusschen een impressionistisch doek en een *even mooie* vlakke muurschildering of ornamentiek voorwerp, om de muur van mijn kamer te vermooyen, dan kies ik het laatste (maar hang toch het impressionistisch doek op! en wel in mijn schilderijenkamer!); —

maar als ik een architectonisch niet zoo héel mooye kamer heb, en ik heb een mooi impressionistisch doek naast een wèl bestudeerd, maar koud en daarom leelijk, ornamentiek ding, — dàn: hang ik het impressionisme in mijn woonkamer, dat mij de heele kamer-architectuur zal doen vergeten!

Het is niet onmogelijk, dat in een huis, dat de ware theorie, geheel zuiver uitgedrukt, te aanschouwen gaf, een impressionistisch schilderij niet zoû passen; maar om deze reden het impressionisme buiten uw woning te houden, of om deze reden in 't algemeen tegen het impressionisme te zijn, staat gelijk met een museüm onbezocht te laten, wijl dat een ding is, waar de kunstwerken niet op hun plaats zijn, daar ze er immers niet voor zijn gemaakt!

En wat spreek ik van impressionisme! Bijna de geheele schilderkunst der 19e eeuw is er immers meê gemoeid, de beste kunst van de laatste zestig, zeventig jaar!

Een kamer, die vol hangt met breede gouden lijsten, van ongelijk formaat, binnen welke min of meer kleine en vlekkerige voorstellingen in verf te zien zijn, die met de kamer zelf niets te maken hebben, die in 't geheel niet er toe medewerken om het voorkomen van de kamer schoon te doen zijn (want het zijn alleen díe vormen en kleuren, die wanneer men de kamer als zoodanig en in haar geheel beziet, harmonische deelen van het schoone kamer-geheel blijken te zijn, die daartoe meêwerken); — zulk een kamer is niet mooi. —

En zoudt gij niet een mooie kamer wenschen? Dat geloof ik! Een mooie kamer veredelt het leven, dat er in wordt geleid.

Maar ik wil toch ook de uitingen van zoo veel eminente

19e eeuwers, — van die dichters met verwen, die er niet aan dachten aan architectonische schoonheid meê te werken, niet missen!

Ik zal de Barbisonners, de Hagenaars en de Amsterdammers niet prijs geven, omdat ik gaarne mooie kamers bewoon. En ik zou iederen schilderijen-liefhebber die een huis laat bouwen, raden aan zijn architect het probleem ter oplossing voor te leggen: een of meer architectonisch niet leelijke vertrekken te maken, die bizonder goed realistische en impressionistische schilderijen doen uitkomen.

Er bestaan weinig architectonisch mooye kamers! Er zijn er, meen ik, in den nieuweren tijd weinig gemaakt. Laat u niet foppen, mijnheer! Het moet niet *vreemd*, *nieuw*, niet »*stijl-vol*" ook, zijn, neen neen, het moet u *behagen.* Het màg »vreemd", »nieuw", in de eerste plaats ook zeker »stijl-vol" zijn; maar daarbíj moet het behagen, en als het niet daarbij behaagt, heeft het nieuwe, vreemde en stijl-volle maar luttel waarde.

Ik zal niet zeggen dat het waarlijk goede tot kenmerk heeft den eersten den besten onmiddellijk te behagen, maar den man van smaak, den gevoeligen en intellectueelen mensch, den kenner, moet iets *pleizier doen.* En anders is het niet heel goed.

In de eerste plaats is eerlijk kunsteloos werk te verkiezen boven valsch gekunsteld werk. Ik heb een timmerman gekend, een gewonen hedendaagschen timmerman zonder eenig fijner of dieper begrip of gevoel, en die gewone vierkanten of langwerpige blokken bouwde, en dat huizen noemde; en een architect, ook zonder eenig fijner of dieper begrip of gevoel, maar die *zoo'n beetje gestudeerd* had en dus met allerlei stijlvormen zonderling manœuvreerde, waardoor de meest kantige, hoekige, lijnige, kleurige, coquette paviljoenen ontstonden, die hij huizen noemde.

Constructieve en doelmatige bouw-deelen had hij bij zijn studie leeren kennen, die van zelf ook een ornamentale of dekoratieve functie deden, maar de be-doeling en redelijkheid

daarvan had hij niet juist begrepen, zoodat hij in zijn eigen creaties die zelfde motieven averechtsch aanbracht. Een onderaan een muurstuk of pilaar gevonden bouwdeel, dat sierlijk de verrichting van steunen uit-drukte, bracht hij over boven aan een dakvenster; hij gaf aan een voordeur, die beweegt en open en dicht gaat, den vorm van een, uit-ter-aard massieve rust en onbewegelijkheid uitdrukkende, pilaar; en vereenigde in 't algemeen heterogene vormen tot drukke, vreemde en schijnbaar »stijl-volle" samenstellingen.

Het is duidelijk, dat het werk van dezen architect beneden dat van dien timmerman gesteld moet worden. Ook al om deze eenvoudige reden, dat het werk van den kunstelozen timmerman door zijn eenvoud reeds meer kunst inhoudt dan dat van den kunst-vervalschenden architect.

In de eerste plaats dus, houde men zich er van overtuigd, dat gewoon neutraal timmermans-werk, intentie- en ornamentloos nijverheidswerk, te verkiezen is boven opzichtig, knoeyerig architectenwerk.

In de tweede plaats herinnere de liefhebber zich steeds, dat het werk hem genot, althans genoegen, moet geven. Schilderwerk en bouwwerk kan op allerlei wijze en in allerlei graad genoegen geven. Het behoeft niet onmiddellijk te doen snikken van ontroering, het kan goed zijn door een zekere distinctie van houding alleen reeds. Maar dan door een *gevoelde* distinctie. Het kan goed zijn, even als de tooneelspeler, die een hedendaagschen Heer in een kalmen levenstijd moet vertoonen, door correctheid alleen goed kan zijn, op zich zelf zeer goed, zij 't dan toch iets van minder waarde te aanschouwen gevend dan de tooneelspeler die de rol speelt van Shylock of King Lear. Maar de tooneelspeler, die correctheid speelt en anders niet, zal daarmeê alleen goede kunst geven indien het door hem zelf gevoelde, indien het door geestigheid of waardigheid van kleine bizonderheden in houding en gebaar geäccentueerde, correctheid is, die hij vertoont.

Dit betoog sluit in, dat schilderkunst, timmerkunst, bouw-

kunst, die alleen kennis van historische gegevens en logische toepassing daarvan, die dus in zekeren zin een juisten en strengen »stijl" doen blijken, in hóogeren zin toch niet »goed" zijn indien de lust er niet, minder of meer, in tintelt, die de maker innerlijk had bij zíjn wijze van toepassen der stijl-gegevens, toen hij zag namelijk hoe hij met oude motieven tot nieuwe, hem eigene, harmonieën en harmonietjes kwam.

BUITENLANDSCH STAATKUNDIG OVERZICHT

DOOR

CHR. NUIJS.

XV.

Reeds lang zijn wij er aan gewoon geraakt de Vereenigde Staten van Noordamerika gerangschikt te zien onder de »Europeesche groote mogendheden" wanneer er op internationaal politiek gebied iets te behandelen of te besluiten viel. Bedriegen de voorteekenen ons niet, dan zullen wij dit voorrecht — sit venia verbo — binnen korten tijd ook verleend zien aan de opkomende macht in Oost-Azië, aan Japan.

Sedert dit land toch in de oorlogen met China en met Rusland getoond heeft op militair gebied een »hervorragende" plaats te willen en te kunnen innemen, is het een factor geworden, waarmede in de toekomst op staatkundig terrein rekening zal moeten worden gehouden. Die positie van het Aziatische eilandenrijk is nog krachtiger geworden door het bondgenootschap met Engeland, waarin wordt bepaald, »dat ieder der beide landen zich verplicht het andere onmiddellijk ter hulp te komen in iederen strijd, waarin het zonder dien te hebben uitgelokt, wordt aangevallen; den oorlog tesamen te voeren en slechts in onderling overleg vrede te sluiten".

Door dit verbond kreeg Japan een machtigen steun, vooral ter zee; en Engeland kan, bij een aanval op zijn Indische of Oost-Aziatische bezittingen, rekenen op de hulp van het slagvaardige Japansche leger. Maar Japan was daarmede niet tevreden. Het zocht een bondgenootschap met zijn vijand van gisteren, het Russische Rijk, ter bescherming van den *status quo* in Oost-Azië en ging, met hetzelfde doel, een tractaat aan met Frankrijk. Feitelijk is hierdoor de eerste stap gedaan voor een nieuwe Quadruple Alliantie tusschen Frankrijk, Rusland, Engeland en Japan, ter uitbreiding en bevestiging van de

Fransch-Russische en de Engelsch-Japansche bondgenootschappen en van de Engelsch-Fransche »entente cordiale". Hoewel de tekst der nieuwe overeenkomst nog niet bekend is, kunnen wij, op grond der officieele verklaringen van Fransche en Japansche zijde, over het groote belang van deze nieuwe combinatie reeds een oordeel vellen.

Vooral voor Japan is deze overeenkomst van belang. Hoe meer vrienden een mogendheid heeft, des te grooter zal de voorzichtigheid zijn waarmede anderen haar behandelen, wanneer er verschillen of geschillen rijzen.

Voor korten tijd had Japan zulk een verschil met de Vereenigde Staten over de behandeling van Japanners in den staat Californië; ernstig bleek het geschil niet te zijn, maar het had een bedenkelijken achtergrond, omdat het berustte op een uitgesproken rassenhaat tusschen Amerikanen en Aziaten. Het feit echter, dat Japan alweer een stap deed om opgenomen te worden in de Europeesche statencombinaties, moet in Amerika indruk maken. En reeds wordt thans gesproken van de »welwillende overweging die in Japan zou ten deel vallen aan het denkbeeld om ook met de Vereenigde Staten een soortgelijke overeenkomst aan te gaan, als met Frankrijk gesloten werd". Uit de mededeelingen van den Japanschen gezant Kurino zou men zelfs de gevolgtrekking kunnen maken, dat zulk een overeenkomst niet alleen mogelijk — maar zelfs waarschijnlijk is.....

Ook zonder die Amerikaansche toevoeging heeft Japan door de toenadering tot Rusland en Frankrijk een groot voordeel behaald. Het heeft zich voorloopig verzekerd van het ongestoorde bezit zijner veroveringen in Azië, en het kan thans met zekere onbezorgdheid pogen zijn financieelen toestand te regelen, zijn macht in Korea en op Formosa te bevestigen, en vooral zich aan zijn economische ontwikkeling te wijden. Voor zijn financieele zorgen kan het, naar minister Stephen Pichon uiteenzette, rekenen op den krachtigen steun van Frankrijk, dat steeds zoekt naar nieuwe gelegenheden om zijn spaarpenningen op soliede wijze te beleggen. En nu Japan door deze overeenkomsten als 't ware het zegel zet op zijn herhaalde verklaringen, dat het er niet aan denkt de beide groote oorlogen, die het voeren moest om zijn positie te bevestigen, te doen volgen door andere veroveringstochten, heeft het een groot deel van het bestaande wantrouwen in zijn bedoelingen weggenomen.

Dat wantrouwen is wel nergens zoo sterk geweest als juist in Frankrijk. De Republiek had in betrekkelijk korten tijd aanzienlijke bezittingen in Oost-Azië verworven; zij heeft die eerst met de wapenen in de hand moeten verdedigen tegen China, dat suzereiniteitsrechten wilde doen gelden, en vreesde dat zij die in de toekomst eveneens zou moeten verdedigen tegen Japan. Aan dit land toch werd de bedoeling toegeschreven Azië te willen opeischen voor de

Aziaten, en een soort Monroe-theorie te willen invoeren in het Oosten, zooals Amerika dat in het Westen deed.

De entente met Engeland was op dit punt reeds een geruststelling voor Frankrijk; want zoolang Engeland Japan's bondgenoot en Frankrijks vriend was, behoefde Frankrijk geen rechtstreekschen aanval van Japan te vreezen. Het thans gesloten verbond heeft Frankrijks gunstige positie versterkt, en het van elke zorg voor het behoud zijner Oost-Aziatische koloniën ontheven.

Maar het verbond geeft het nog meer. Het schenkt ieder der vier verbonden rijken een zeker overwicht in China. Men mag gerust aannemen, dat de vier mogendheden, die elkaar in den Japanschen knoop gevonden hebben, zoodra er materieele voordeelen te behalen zijn in het Chineesche Rijk, aaneengesloten zullen optreden tegen elke andere mogendheid of combinatie van mogendheden; zij zullen het eerste en het beste deel in bezit nemen, als er concessies verleend worden voor spoorwegaanleg, voor mijn-exploitatie en handelsvoordeelen....

Dat Engeland bij dit alles de hand in het spel heeft is duidelijk. Het geheele bondsverdrag is een schakel in de keten van pogingen, door Engeland aangewend om Duitschland te isoleeren.

Op de vraag of ook met andere landen die bezittingen in Oost-Azië hebben een soortgelijke overeenkomst als met Frankrijk zou worden aangegaan, antwoordde de Japansche gezant Kurino: dat er geen reden was om met Duitschland over zulk een tractaat te onderhandelen, daar Duitschland in Kiautsjau slechts een tijdelijk van China gepacht bezit heeft, dat in geen enkel opzicht als een kolonie kan worden beschouwd.

De Fransche minister Pichon verklaarde heel diplomatiek: dat het tractaat met Japan volstrekt niet tegen Duitschland is gericht. Op zichzelf is dit volkomen juist. Het is een geheel onafhankelijke overeenkomst, tusschen twee mogendheden, die elkaars bezit wenschen te waarborgen. Maar in het algemeene verband is de strekking beslist tegen Duitschland; en in politieke kringen gevoelt men dit volkomen. Niemand is vergeten, dat Duitschland na den Japansch-Chineeschen oorlog, het Oost-Aziatische Driekeizersverbond tot stand bracht, het verbond tusschen Rusland, China en Duitschland, om Japan te berooven van de vruchten zijner overwinning. Rusland kreeg toen Port-Arthur, Duitschland Kiautsjau, Engeland Wei-hai-wei. Met Rusland heeft Japan afgerekend, met Engeland sloot het sedert een vriendschapsverbond. Doch Duitschland kan het nog steeds de rol niet vergeven die het in 1895 heeft gespeeld. In Oost-Azië werkt het thans met Duitschlands Europeesche tegenstanders samen, om het streven der Duitsche politiek, die Duitschlands invloed in alle werelddeelen versterken wil, tegen te gaan. En het speelt daardoor in de

kaart van Engeland, dat sedert lang met groote zorgvuldigheid de isoleering van Duitschland in Europa voorbereidt. Het is niet te verwonderen, dat deze Engelsche staatkunde herhaaldelijk den indruk heeft gewekt, dat zij door vijandige bedoelingen tegen Duitschland was ingegeven; en voor enkele dagen heeft zelfs het Engelsche weekblad *Observer*, in een zeer chauvinistisch artikel, over een aanstaanden Duitsch-Engelschen oorlog gesproken, als binnen een korten tijd te wachten. De officiëele verklaringen, zoowel door von Bülow in den Rijksdag, als door Sir Henry Campbell-Bannerman in het Engelsche parlement afgelegd, en de onmiskenbare afstraffing, die de Engelsche minister van oorlog, Haldane, aan den schrijver van het artikel in den *Observer* toediende, toonen echter, dat in regeeringskringen een andere, vredelievender opvatting heerscht.

Er is voor een vijandelijke stemming absoluut geen aanleiding. Duitschland en Engeland kunnen zeer goed naast elkaar leven, en met een beetje goeden wil is het steeds mogelijk opkomende geschillen op waardige wijze uit den weg te ruimen. Maar daarvoor is het noodig, dat onder het volk en vooral in de pers niet voortdurend gesproken wordt op een toon alsof »der Wilde schon an den Mauern tobt". Inplaats van de nerveuse stemming, die elk oogenblik tot onaangenaamheden aanleiding kan geven, moet het rustige, kalme vertrouwen komen in elkaars goede bedoelingen en in den vredelievenden zin der regeeringen. Nog te vaak wordt overdreven gewicht gehecht aan chauvinistische artikelen, zooals dat van den *Observer*, en van sommige Duitsche bladen. Door het bezoek verleden jaar door Duitsche journalisten aan Engeland gebracht, en het thans voorgenomen bezoek van Engelsche journalisten aan Duitschland, en door redevoeringen als die van Sir Henry Campbell-Bannerman en van minister Haldane kan in elk geval veel worden gedaan, om in beide landen een beter begrip te doen ontstaan en aan het wantrouwen een einde te maken.

* * *

De Russische Doema heeft haar eerste vacantie genomen. Toen de West-Europeesche parlementen zich begonnen gereed te maken voor het Pinksterreces kwam de Doema terug van haar Paasch-vacantie.

Het was geenszins met een gevoel van trots en voldaanheid, dat de Russische volksvertegenwoordigers konden terugzien op het werk, dat zij in twee maanden hadden verricht. Levende onder de voortdurende vrees voor ontbinding hadden zij moeten arbeiden met een kabinet, dat, hoewel minder onhandelbaar dan dat van Goremykin, toch niet heel veel blijk gaf van den wensch, om met de gekozen vertegenwoordigers van het volk saam te werken tot verbetering van de toestanden. Samenwerking wenschen de heeren Stolypin c. s. wel;

maar zij vatten die op als onderwerping aan hun wil. En zoodra de Doema toont een andere meening te zijn toegedaan, gaan de ministers heen, de deuren hard achter zich toeslaand, en een bedreiging mompelend....

En toch is er door deze tweede Doema iets tot stand gebracht. De begrooting is in eerste lezing afgehandeld, en ondanks de weigering der regeering om de begrootingscommissie door deskundigen te doen voorlichten, schijnen de werkzaamheden dier commissie toch niet onvruchtbaar te zijn geweest. Het agrarisch debat, dat naar men meende van langen duur zou zijn, is nog niet geëindigd; maar het einde ervan is te voorzien; de commissie van voorbereiding is benoemd en de verkiezing van Kuttler tot president doet verwachten, dat het gematigde agrarische ontwerp der K. D. partij een meerderheid verkrijgen zal. De wetten betreffende de gewetensvrijheid, de onaantastbaarheid der personen en de locale rechtspraak zijn in onderzoek, en zullen weldra in openbare behandeling kunnen komen. Tot de opheffing der veldkrijgsraden en de herziening van alle door deze krijgsraden uitgesproken vonnissen is besloten. Zes millioen roebels heeft de Doema als voorloopig crediet voor de leniging van den hongersnood toegestaan, en daarbij is tevens een hongersnood-commissie benoemd, die moet toezien dat misbruiken als het Goerko-Lidwal-schandaal bij de levering van granen voor de getroffen gouvernementen niet meer voorkomen. Een commissie tot onderzoek naar de oorzaken van werkeloosheid en tot het nemen van maatregelen daartegen is ingesteld. En in een reeks interpellaties zijn schreeuwende daden van ambtenaars-willekeur blootgelegd en aan de kaak gesteld.

In de twee maanden, die sedert de bijeenkomst der Doema voorbijgingen is dus heel wat tot stand gebracht — en toch hebben de Russische volksvertegenwoordigers weinig reden tot tevredenheid. Een der eerste en krachtigste wenschen van de groote meerderheid des volks, de amnestie-quaestie, is in de Doema nog niet ter sprake gebracht en bovendien moeten de Doemaleden het gevoel missen, de zaak van vrijheid en recht op voldoende wijze te hebben gediend.

Twee dagen zijn er geweest in het leven der Doema, die in het land een diepen indruk hebben achtergelaten en de hoop op een goede samenwerking tusschen parlement en regeering in het belang van de ontwikkeling der Russische vrijheid ernstig hebben verstoord. Dat zijn de dagen van 29 en 30 April, toen de recrutenwet in de Doema behandeld werd; de grove uitvallen der uiterste linkerzijde en de onhandigheid van den anders zoo tactvol optredenden Doema-president Golowin hebben ernstige gevolgen met zich gebracht. In het debat zeide de afgevaardigde Surabof: »Zoolang het autocratische stelsel in Rusland bestaat zal de Russische soldaat overal, in het oosten zoowel als in het westen, worden verslagen, zooals hij reeds

overal verslagen werd." Deze woorden verwekten een storm van verontwaardiging in het centrum en bij de rechterzijde. Golowin riep den spreker tot de orde; maar daarmede was de regeering niet tevreden, en de president der Doema liet zich door Stolypin, dien hij onder den indruk dat de ontbinding nu te wachten was nog in den nacht na de zitting opzocht, de volgende voorwaarden voorschrijven: dat hij verontschuldigingen zou aanbieden aan den minister van oorlog en in de Doemazitting den volgenden dag openlijk de beleedigde eer van het Russische leger zou verdedigen.

Golowin had deze voorwaarden van den minister-president niet mogen aannemen. De uiting van een lid, die reeds door de Doema zelf was veroordeeld, kon geen reden voor de ontbinding zijn; maar desniettemin mocht de president zich niet als voorwaarde laten stellen, den minister van oorlog daarvoor verontschuldigingen aan te bieden.

Golowin, die deze voorwaarde aanvaardde, en de leiders der K. D. partij die haar goedkeurden, hebben zich schuldig gemaakt aan een dubbele misgreep; zij hebben den eerbied voor de Doema en voor hun eigen partij uit het oog verloren. Een wetgevende vergadering, die zoo bezorgd is voor haar bestaan, dat zij in een aangelegenheid die op zich zelf weinig te beteekenen heeft, nederig de voorwaarden aanvaardt door de uitvoerende macht gesteld, moet dalen in de achting van het volk en van de regeering beiden; en de groep die den president noodzaakte dezen tocht naar Canossa te ondernemen verloor het recht in de Russische vrijheidsbeweging een leidende rol te spelen.

Het is dan ook duidelijk geworden welk een uitwerking deze zwakke houding der K. D. heeft gehad. Vergeten is het trotsche woord dat Nabokof in de eerste Doema sprak: »De uitvoerende macht moet zich onderwerpen aan de wetgevende!" De reactionairen der rechterzijde en de organen van den Bond der »Echt Russische Mannen", hernieuwden hunne krasse aanvallen tegen de Doema; en wat is de verdediging die de liberalen daartegenover kunnen stellen? De politiek van geven en nemen, waartoe de tweede Doema van den aanvang af genoodzaakt werd, heeft de kracht der leidende groepen verzwakt, en daardoor zijn deze steeds meer bereid geweest tot toegevendheid. En om de eer van het leger, die in de Doema niet was aangetast, te redden, hebben zij de eer der Doema opgeofferd, uit vrees voor een ontbinding....

Te laat zullen de leiders der K. D. inzien, dat zij de stemming in het land hebben miskend, toen zij uit vrees zich lieten overhalen om der regeering zulke groote concessies te brengen. Reeds nu is het merkbaar, dat een deel der K. D. partij zich nauwer aansloot bij de radicalen en socialisten, die de houding van Golowin op scherpe wijze hebben afgekeurd. Wanneer de Doema in Rusland zich verlaagt

tot een werktuig der Regeering, dan is haar voortbestaan allicht nog eenigen tijd verzekerd, maar dan wordt haar nut voor de eindelijke bevrijding van Rusland zeer problematiek.

* * *

Voor den »outsider" wordt het dan ook duidelijk dat de Doema onder de tegenwoordige omstandigheden slechts half werk kan doen, en dat haar arbeid geen ander resultaat zal hebben, dan het aanwakkeren van de revolutionnaire beweging. De Doema is een politieke tribune, waarop mannen van allerlei soort hunne beginselen verkondigen, die allen in strijd zijn met het absolute autocratische begrip. De bladen, die deze beginselen niet als eigen meening mogen uitspreken, verkondigen die als de uitingen van de »gekozenen des volks". En de regeering kan niets doen tegen de verspreiding van die beginselen, zij moet zelfs de gelegenheid openstellen om ze uit te spreken en de verkondigers ervan tien roebels per dag betalen voor hun revolutionnairen arbeid.

De gevolgen ervan blijven niet uit. Voortdurend worden nieuwe recruten gewonnen voor de revolutionnaire denkbeelden, en zelfs onder hen, die steeds trouw geschaard stonden om den troon vinden de nieuwere denkbeelden ingang.

De regeering is bang voor de Doema, en de Doema is bang voor de regeering. Stolypin weet best, dat de ontbinding van de tweede Doema een ander gevolg zal hebben dan die van de eerste Doema. Hij vreest de uitbarsting en wil liever pogen met deze Doema te regeeren, dan haar te ontbinden.

Toch zal hij er toe moeten overgaan, meent Dr. Dillon, de bekende correspondent van de *Daily Telegraph*, in een artikel van de *Quarterly Review*. Want, zegt hij, »de Doema kan het land niet tot rust brengen, zij kan het alleen tot revolutie voeren. Het land is revolutionnair, en daarom moet de Doema het ook zijn. Had de regeering een wil en een vast politiek program dan zou zij de Doema reeds ontbonden hebben. Maar op het oogenblik kan men vrij beweren, dat de Tsaar geen kabinet heeft, dat de ministers geen politiek hebben, en dat het land geen regeering heeft. Er is slechts een Doema, het centrum van revolutionnaire propaganda; en deze is bezig elke instelling af te breken die de regeering behouden wenscht te zien. Want hoe men de zaak ook wendt of keert, er is geen enkel punt van overeenstemming tusschen de Doema en de Regeering. De geest van de Doema is onvereenigbaar met die van de Regeering, van de Kroon en van de reactionnairen. En omdat op den duur samenwerking toch onmogelijk zal blijken, doen de revolutionnairen, die tot dusver poogden de Doema nog te behouden, sinds eenigen tijd hun uiterste best om de Regeering te noodzaken, tot de ontbinding over te gaan. Zij weten,

dat dan de onlusten in het land opnieuw en heviger zullen uitbreken dan ooit te voren...."

Wie zijn de ergste vijanden van Rusland en van de Autocratie? vraagt een schrijver in de *National Review*. En zijn antwoord is: de reactionairen, de »echt Russische mannen," de vrienden van den Tsaar en van het absolutisme. Zij hebben den Tsaar gesterkt in zijn natuurlijk gebrek aan vastberadenheid; zij zijn de oorzaak dat Rusland wordt geregeerd naar den inval van het oogenblik, en dat veranderlijkheid en wisselvalligheid er den hoofdtoon aangeven. Reeds lang is de macht van den Tsaar door hun invloed beperkt; zij voeren het bewind, maar zonder geestdrift of overtuiging, steeds pogend morgen weer ongedaan te maken wat zij heden deden. Dit gebrek aan inzicht, aan vastheid is de grootste ramp waaronder Rusland thans gebukt gaat.

Waren de ministers, de hovelingen, de personen uit de omgeving van den Tsaar overtuigd geweest van de noodzakelijkheid om hervormingen in te voeren, dan zou de overgang van de autocratie tot de constitutioneele monarchie in Rusland geleidelijk hebben kunnen geschieden; maar met een bureaucratie die niet inziet, dat elk harer daden een uitwerking heeft die tegenovergesteld is aan haar bedoelingan, die slechts de rol vervult van »the mercenaries of Fate" en wier handelingen misdadig of zelfvernietigend zijn, is geen verbeteing mogelijk. Het blijft een rondzwerven in »the sea of miseries."

* * *

De 10e Mei was dit jaar voor het Engelsche volk een gedenkdag van groote beteekenis. Het was dien dag een halve eeuw geleden, dat de groote opstand onder de Sepoys in Meerut uitbrak. En die herinneringsdag viel samen met onrustbarende berichten over onlusten en oproerige beweging in Pendjab en Bengalen. Slechts door een snel en krachtig optreden van den gouverneur van Pendjab kon de daar ontstane beweging in de kiem worden gedood.

Voor het oogenblik tenminste. Want die beweging is van meer gewicht en van grooter uitgebreidheid, dan in Engeland zelfs wordt erkend. Over de beteekenis ervan geeft een zeer belangwekkend artikel in de *Hindustani Review* eenige ophelderingen. De schrijver van dat artikel, de heer Fraser Blair, die sedert jarenlang in Indië verblijf houdt en er een tijdschrift gewijd aan de belangen der inlandsche bevolking redigeert, zet uiteen, dat het denkbeeld »Indië voor de Indiërs" steeds meer veld wint onder de inlanders. Een opstand als die in 1857 uitbrak, is thans niet te verwachten; de snelle uitbreiding toen was voornamelijk het gevolg van de weinige verbindingswegen, van de onmogelijkheid om snel troepen te verplaatsen en van het gebrek aan goede telegrafische gemeenschap tusschen de

voornaamste plaatsen in Indië en het moederland. Sedert is er veel verbeterd op dit gebied. Vooral het spoorwegnet in Indië is een waarborg tegen een hernieuwde uitbarsting.

Maar Engeland moet meer doen dan zijn kruit droog houden. Want nooit, zelfs in den tijd van den grooten opstand, was het anti-Britsche gevoel bij de bevolking zoo groot als thans. De geheele ontwikkeling van Azië in de laatste halve eeuw heeft bij de Indische bevolking het denkbeeld doen ontstaan, dat er een tijd komen moet, waarin de Europeesche invloed op de Aziatische staatkunde moet ophouden, waarin Indië onder het bestuur van de Indiërs komen moet. Dit denkbeeld wordt door vurige vaderlandslievende personen in Indië verkondigd als het staatkundige evangelie der toekomst, en vindt aanhangers onder alle klassen der Indische bevolking. Maar die patriotten weten ook, dat de verwezenlijking ervan niet plotseling kan gebeuren, dat er een langdurig ontwikkelingsproces aan moet voorafgaan, en dat die ontwikkeling voor het oogenblik nog het best gewaarborgd wordt door het behoud van het Britsche bestuur. Zij weten, dat onder Engelsche overheersching de geleidelijke ontwikkeling van de Indische bevolking meer kans van slagen heeft, dan bijvoorbeeld onder Russische overheersching. Zoodra het Indische volk echter in staat wezen zal zich zelf te besturen, moet Engeland het de autonomie geven, die alle Engelsche koloniën bezitten. Want Indië kan op den duur even goed zich zelf leeren besturen als Australië of Zuid-Afrika.

Is eenmaal de tijd daarvoor aangebroken, dan zal de leuze zijn: »Indie bestuurd door en voor de inlanders...."

De schrijver in de *Hindustani Review*, op deze verschijnselen de aandacht vestigend van Engeland, zou wenschen dat de Engelsche regeeringen de beweging in Indie niet tegenhielden, maar bevorderden. »Want die beweging," zegt hij, »is het logische gevolg van de algemeene ontwikkeling die onder het Engelsche bestuur in Indie is ontstaan; zij is het logische gevolg van de traditioneele door Engeland gevoerde staatkunde, en de bevordering ervan ligt geheel in de lijn van de koloniale politiek van Engeland. Het zal voor Engeland en voor Indie een zegen zijn, als de Engelsche regeeringen dat inzien en door verstandig optreden de autonomie van Indie geleidelijk voorbereiden."

XIIIe JAARGANG. DEEL III.

DE XXE EEUW
MAANDSCHRIFT VOOR LETTEREN, KUNST, WETENSCHAP EN POLITIEK.

[NIEUWE REEKS VAN HET TWEE-MAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT.]

HOOFDREDACTEUR: L. VAN DEYSSEL.

MEDEWERKERS: Dr. A. ALETRINO, Dr. FRANS BASTIAANSE, JOH. H. BEEN, Dr. J. D. BIERENS DE HAAN, Dr. P. BIERENS DE HAAN, Dr. H. J. BOEKEN, Prof. G. J. P. J. BOLLAND, Dr. P. C. BOUTENS, Prof. Dr. H. BRUGMANS, G. BUSKEN HUËT, RICHARD DE CNEUDT, Mr. F. COENEN Jr., Dr. ALPH. DIEPENBROCK, Prof. Dr. D. VAN EMBDEN, Mr. F. ERENS, F. VAN DER GOES, HERM. HEIJERMANS Jr., W. G. HONDIUS VAN DEN BROEK, G. VAN HULZEN, Dr. D. G. JELGERSMA, Prof. Dr. G. JELGERSMA, JAN KALFF, Prof. Dr. G. W. KERNKAMP, Dr. R. A. KOLLEWIJN, J. DE KOO, J. KOOPMANS, PROSPER VAN LANGENDONCK, Dr. J. H. LEOPOLD, JAC. VAN LOOY, Mr. H. P. MARCHANT, G. H. MARIUS, JOH. DE MEESTER, Mr. S. MULLER Fzn., F. NETSCHER, CHR. NUIJS, EDMOND VAN OFFEL, AUG. PEAUX, ARY PRINS, J. REDDINGIUS, GIZA RITSCHL, P. H. RITTER Jr., HERMAN ROBBERS, NICO VAN SUCHTELEN, STIJN STREUVELS, HERMAN TEIRLINCK, Prof. Dr. A. VERMEYLEN, Dr. JAN VETH, K. VAN DE WOESTIJNE, E. A. * * *

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR SCHELTEMA EN HOLKEMA'S BOEKHANDEL * * * * * MCMVII.

INHOUD.

(Juli 1907, Afl. 7.) Bladz.

Tegenover het verleden	FRANS MIJNSSEN	1
Fragmenten uit Shakespeare's Hamlet	JAC. VAN LOOY	13
De achtergrond der evangeliën .	PROF. G. J. P. J. BOLLAND .	37
Portretkunst *(Slot)*	JAN GRATAMA	70
En 't Westen vlamde als de helle	PIET VAN ASSCHE	83
Iets over Bernard Shaw	J. F. DE WILDE	91
Staatkundige Kroniek	MR. H. P. MARCHANT. . .	116

(Augustus 1907, Afl. 8.) Bladz.

Het Onverwachte	PIETER VAN DER MEER . .	123
Fragmenten uit Shakespeare's Hamlet (*Vervolg*).	JAC. VAN LOOY	182
De Heilige Tocht *(Vervolg)*. . .	ARY PRINS.	209
De achtergrond der evangeliën (*Slot*)	PROF. G. J. P. J. BOLLAND .	212
Buitenlandsch Staatkundig Overzicht	CHR. NUIJS	244

(September 1907, Afl. 9.) Bladz.

Het Ivoren Aapje	HERMAN TEIRLINCK . . .	255
Koning Svend	HENDRIK VANDERWAL . .	302
Kleine Proza-stukken	P. H. RITTER JR	353
Chamberlain over Kant	DR. H. J. BOEKEN	358
Albrecht Rodenbach	DR. LEO VAN PUYVELDE . .	363
Aanteekening.	L. VAN DEYSSEL.	371
Staatkundige Kroniek	MR. H. P. MARCHANT. . .	374

TEGENOVER HET VERLEDEN.[1])

Dramatische Studie in één bedrijf.

DOOR

FRANS MIJNSSEN.

PERSONEN:

ANNIE VREEDENBERG.
WILLEM HERTOG.
ALFRED WIGGERS.

Een hooger gelegen deel van een landgoed, van waar men het uitzicht heeft op de lage landen in de verte (achtergrond). Onder boomen rechts een houten tafel met banken, in den grond vast.

Rechts en links 1e plan paden naar het bosch. Op den achtergrond links een pad dat geacht wordt naar omlaag te voeren.

Het is avond; de schemering is begonnen. Gedurende de volgende handeling wordt het echter niet geheel donker.

Eerste Tooneel.

WILLEM HERTOG. ALFRED WIGGERS.

Zij komen van links op. Willem gaat langzaam naar achtergrond. Vóordat hij van het uitzicht heeft kunnen genieten, wendt hij zich al tot Alfred die hem gevolgd is, doch op eenigen afstand van hem staat, en zegt:

---

1) Het recht van opvoering voorbehouden volgens de wet van 28 Juni 1881 *Staatsblad No.* 124.

WILLEM. Ik zou hier wel even willen gaan zitten... *(hij heeft plaats genomen op de bank).*

ALFRED *(draalt; gaat dan ook zitten, op andere bank).* Prachtige avond!

WILLEM *(zonder te antwoorden, plotseling:)* Ik zou je willen vragen — *(zwijgt).*

ALFRED *(bevreemd).* Wàt —?

WILLEM *(staat op; nerveus)* — me nu alleen te laten.

ALFRED *(eveneens opstaand; zeer bevreemd).* Waarom...? Wat is er —? *(korte stilte).* Ja, — wat hèb je vanavond!

Willem antwoordt niet, wendt blik af.

ALFRED *(een denkbeeld; met schrik, doch ingehouden).* Zeg, — 't Is toch niet.... 't Staat toch niet in verband met — Annie?

WILLEM *(ontwijkend).* Hoe kom je daarop?

ALFRED *(hoofdschuddend).* God kerel, kérel...!

WILLEM *(nerveus).* En waarom nièt —!?

ALFRED *(evenzoo).* Dat hoef ik je toch niet te zeggen: dat 't niet kàn. Menschen die allebei getroùwd zijn.

WILLEM *(als boven).* Maar die van elkaar hoùen!

ALFRED *(na korte stilte, aarzelend).* Hebben jelie elkaar al méer zoo ontmoet —?

WILLEM *(steeds als boven).* Nee. 't Moet vandaag tot 'en verklaring komen. We moeten wéten wat we zullen doèn. *(hij ziet op zijn horloge).*

ALFRED *(zucht).* Ja, — dan zal ik maar gaan. Maar... *(ernstig)* 't Spijt me zoo.

WILLEM *(hartelijk).* Ik dank je, dat je me geen verwijten doet.

ALFRED *(schouderbeweging).* Wat zou dat geven!? *(schijnbaar luchtig).* „Op jouw leeftijd" — zal ik maar zeggen!... Maar nog es: 't spijt me. *(korte stilte).* Omdat je m'n ouwe, m'n eerste en beste vriend bent — van wie ik hòu. En omdat ik voorzie wat dàt 'en ellende zal geven. *(hij wil gaan).*

WILLEM. Ik heb nog... tijd... *(korte stilte; Alfred blijft staan, keert zich weèr tot Willem).* Ik zou zoo graag.... Ik wil je niet missen.... Ik zou je vriendschap niet kùnnen missen.

ALFRED *(ernstig).* Als je... zoo iets... doèt... dan breek je met alles, is 't niet!? Dat weet je toch van te vóren.

WILLEM. Ja.... Vin je 't dan zóo... zóo verkeerd... *(nerveus sterk).* Jij die weet hoe m'n interieur is....

ALFRED *(als boven).* En Annie —?

WILLEM *(als boven).* Voor haar is 't huwelijk ook 'en desilluzie geweest. Dat hoef je toch ook niet te vrágen, — als je h'r màn kent, — en háar.

ALFRED. En je vrouw en kind —?

WILLEM *(schamper nu).* Denk je dat Dora me missen zal? *(korte stilte).* En me kind.... Ja.... Maar och, als 't 'en jongen was.... Maar 'en meisje is toch op de moeder aangewezen. *(nerveus)* En al was 't ook anders, — al was 't ook anders, — ik kan niet meer terug. Ik zou 't niet meer kùnnen.

ALFRED *(ernstig, sterk).* En waarom niet —?

WILLEM *(als boven).* Omdat ik nu te veel van 'r hou. En... zij van mij — ja, dat weet ik óók zeker.

ALFRED *(na een stilte; eerst aarzelend, als onwillig, daarna vaster).* Ik had natuurlijk wel iets gemerkt.... Maar ik heb me d'r niet mee willen bemoeien. Iedereen moet ten slotte zelf weten wat ie doet. Maar... ik had dit toch niet gedacht. Ik heb medelijden met je vrouw. Al ben jij gedesilluzioneerd door je huwelijk... je vrouw was toèn dezelfde die ze nù is. Jij hebt dan indertijd wat anders in 'r gezien. Ze meent 't goed met je. Ze houdt van je — op haar manier. En ze is niet sterk, innerlijk — ze zal 't niet te boven komen. Dat heb je zeker óók bedacht?

WILLEM *(als boven).* Och — kom...! En... als 't zoo was? Als 't zoo wàs!? Moet iemand dan z'n heele leven, z'n héele léven — wègsmijten, omdat ie zich es vergist heeft; omdat ie zich éen keer heeft vergist!? D'r zijn al zoo veel ellendige jaren voorbijgegaan... die verlóren zijn. Als je dood bent.... je kunt je leven nooit meer óverleven.

ALFRED. Ja, — als je alleen aan jezèlf denkt...!

WILLEM *(aanvankelijk sterker).* Dat geldt niet alleen voor mezelf. Maar ook voor... voor háar.

ALFRED *(ziet Willem aan; matte glimlach).* Voor Annie —?

Willem knikt bevestigend, wendt dan den blik af.

ALFRED *(na een stilte, hoofdschuddend en als voren).* Nee, — als je trouwt, dan heb je je weg voor-goed bepaald. En dan moet je eerbied houden voor je ouwe herinneringen. Anders gaat 't nièt gòed. Met niemand. Dat is mijn opinie. *(schijnbaar luchtiger)* Die ik je niet wil opdringen.

Hij wil nu weggaan.

WILLEM *(Alfred opnieuw, doch onwillekeurig, terughoudend).* D'r zou minder ellende zijn, van die mieserige ellende waar je niet tegen op kan, die je langzaam kapot maakt, als je niet allemaal zoo zwak was. Als je 't geluk maar gréep, waar je 't krijgen kunt. Je moet toch eerst zèlf 'en beetje geluk hebben, om iemand gelukkig te kunnen maken. Wat is dat voor 'en toestand thuis, — voor Dora net zoo goed, en 't kind.

ALFRED *(ernstig, doch zonder veel nadruk).* Je kent natuurlijk zelf al 't antwoord... net zoo goed als ik. En zullen we d'r nu verder over zwijgen? Nòg 'ens en nòg 'ens: ik meng me niet graag in die dingen. Ik hou d'r niet van, zooals je weet, de wijze-vriend te spelen...!

WILLEM *(sterk, doch zéer nerveus).* Och, — dat zijn ook allemaal wóórden —! Dàt is de hóófdzaak, 't éenige: dat ik van 'r hou, dat ik niet meer bùiten 'r kan. De eerste keer dat ik 'r ontmoette, is 't eigenlijk al beslist, — al heb ik me toen geen rekenschap gegeven. En m'n gevoel is aldoor sterker geworden. Ik was al zoo oud. Ik had al leeren berústen. En nou... nou... god, 't is zoo héerlijk, die innige verwantschap te voelen, waar je vroeger altijd aan had geloofd, — dat die bestáan zou. En waar je niet meer aan had kùnnen gelooven. Als aan zoo véel niet meer.

ALFRED *(hoofdknikken, doch slechts om te constateeren).* En toen heb je je maar laten gaan....

WILLEM *(als boven).* Ja. Dat heb ik. 't Geluk was te groot. En wat er nu ook gebeurt: nee, — ik kan niet meer buiten 'r.

ALFRED *(uiterlijk kalm vragend).* En zij —?

WILLEM *(als boven).* Ze houdt van me. En ze is niet gelukkig. We zullen elkáár gelukkig maken.

ALFRED *(als boven).* En als jij . . . jij met je phantasiën . . . als je ook háár 'ens anders had gezien, dan ze werkelijk is. . . ?

WILLEM *(zeer geringschattend wegwerpend).* Och kom. . . . ik — nù nog? Na àlles ! ?

Alfred haalt schouders op, en gaat langzaam.

WILLEM *(dringend, met beteekenis).* Fred, — jij bent de éénige — die 't weet !

Alfred knikt zonder te antwoorden.

WILLEM *(dringend, nerveus).* Dus je blijft bij je opinie.

ALFRED *(even omziend; schouderbeweging).* Je moet 't immers zelf weten.

Alfred langs pad links af.

Tweede Tooneel.

WILLEM. Later ANNIE VREEDENBERG.

WILLEM *(blijft nog, aarzelend, staan. Doet dan nog enkele schreden. Staat stil weer. Mompelt wegwerpend).* Och, — nonsens, — nònsens !

Hij ziet weer op horloge. Loopt naar pad achtergrond. Daar-langs af. Spoedig daarna weer op. Aarzelt. Naar bank. Zitten. Elboog op bank-rug, hoofd in hand. Stilte. Nieuwe blik op horloge. Tuurt dan naar links).

Plotseling ziet of hoort hij iets, dat komt van achtergrond links.

WILLEM *(snel op; ontspanningszucht).* Ah !

Maar hij doet slechts enkele schreden; blijft dan staan. Annie is langs het pad achtergrond opgekomen. Ook zij is spoedig blijven staan . . . als zij elkaar aanzien. Korte stilte.

WILLEM *(na korte handbeweging langs voorhoofd; zacht).* Annie. . . ! *(korte stilte).* 't Is lief van je, dat je bent gekomen . . . *(korte stilte).* En . . . *(teeder)* ik had je nog niet verwacht . . ! *(zwijgt).*

ANNIE *(zwak).* Ja . . . *(korte stilte).*

Willem nu bij haar; aarzelt; dan, als een zwaarte heffend, legt hij z'n arm om Annies schouders — zonder meer. Annie wijkt dadelijk terug, is weer vrij.

WILLEM *(weemoedig-berustend, zal beginnen:)* Waaròm ...? *(doch hij zwijgt weer; dan, met hoofdbeweging in richting, aarzelend:)* Kom je... hier...? Zullen we op de bank gaan zitten...?

ANNIE *(aarzelend, ziet hem even aan).* Och....

WILLEM *(weemoedig-teeder).* Wat is er...? Ben je... ben je... bàng —?

ANNIE *(langzame hoofdbeweging, ontkenning).* Nee... *(eenigszins nerveus).* Maar 't is nu... zoo anders.

WILLEM *(vragend; als boven).* Hièr —?... Bij mìj —?

Annie antwoordt niet; gaat langzaam naar pad-naar-omlaag. Blijft daar staan als uitziend in de verte.

WILLEM *(moeilijk).* Ja... *(hij gaat naar haar toe; vat haar bij de hand, die hij dan weer loslaat).* Kom... we zouden nu immers.... We moeten nu immers met elkaar spréken.

Zij gaan naar bank. Zitten nu; dan:

WILLEM *(zacht, met beteekenis).* En... gister... *(hij voltooit niet; wil haar hand vatten).*

ANNIE *(snel weer op; zijn aanduiding beantwoordend, nerveus).* Nee, — juist dáaròm niet.... Och, Wìm, — nee.... Ik wou met je spreken.... Maar ik heb niet... niet dóorgedacht.... En *(bijna smekend)* — laten we nù niet... hièr nièt....

WILLEM *(teeder steeds en weemoedig).* Toe, Annie, lieve..., wat is dat nu..!?

ANNIE *(zeer nerveus).* Och nee, — ik ben toch... *(zij wil niet voltooien).*

WILLEM *(als boven).* Toch — bàng!? *(en als zij niet antwoordt:)* Waaròm —? *(met nadruk)* Dat kàn toch niet.

ANNIE *(nerveus-sterk).* Dat weet ik ook wel. O ja, — bij jou ben ik gòed —!

WILLEM *(kalmeerend).* Nu — dan...!

ANNIE *(als boven; plotseling).* Wìm, — we moeten dat vergéten —!

WILLEM *(getroffen, sterk-vragend).* Wat?

ANNIE *(als boven).* Ik weet niet wat ik had... gisteravond. Ik vind 't zoo verschrìkkelijk —!

WILLEM *(getroffen).* Maar Annie — *(bij haar; zacht, teeder).* Je hebt toch alleen gezegd dat je van me hóúdt... *(sterker, vragend).* En dat is toch zoo..!? Dat voel je immers nòg..!? Annie —!?

ANNIE *(op de bank; smartelijk).* Ik weet 't niet... *(plotseling begint zij te schreien).* Ik kàn niet —! *(heviger)* Ik dùrf niet —!

WILLEM *(smartelijk).* Anneke —! *(hij is weer bij haar; buigt zich over haar heen).*

ANNIE *(zonder heftigheid afwerend).* Och nee... laat me... laat me nu maar... even.

WILLEM *(na een stilte).* Hoe is dat in-eens... zoo veranderd —? We wisten toch allebei al lang... al hadden we niet gespróken...? 't Moest toch éens... zoo kómen —!

ANNIE *(smartelijk).* Ja, — maar dat wilde ik dan niet. Totdat... als ik weer bij je was.... Maar nù, nù.... Ik heb zoo'n vreeselijke nacht gehad, — en vandáag... de héele dàg...! Wim, — wat moet daar nu van wòrden!?

WILLEM *(getroffen, onzeker).* Maar Anneke, — ik weet niet... ik had dat niet verwacht...! Hoe kom je nu zoo —!? *(korte stilte; dan, vaster, teeder).* Toe, — wees nu kalm.... *(hij zit bij haar, toch weer op eenigen afstand).* We wisten nu immers... zoo zéker... hòe we gelukkig kunnen worden..!? *(dichter bij haar).* Zullen we het... zeggen, — ik aan... aan Dora, en jij...?

Annie nog in haar verdriet, schudt 't hoofd, afwijzend.

WILLEM *(zeer zacht).* Wil je dan... zóo... wèggaan..!?

ANNIE *(met groote smart).* Nee — nee.... Och, — vráág me dat toch nièt méer. Ik kàn niet; heusch... ik kàn niet..., ik kàn niet...!

WILLEM *(op; kort, nerveus).* Ja. *(hij doet eenige schreden; blijft weer staan; tuurt, zonder te zien. Stilte).*

ANNIE *(tranen-droogend, bijna smekend).* Nou moet je niet bóos zijn —! Ik vin 't zelf zoo... vreeselijk. *(smartelijk, tobberig).* Ik zou 't me man nooit kunnen zeggen.... En als we... we... zoo weggingen..., waar moeten we dan naar toe..!? En... we kunnen toch niet altijd wegblijven..!?

En als we dan zouen terugkomen, en als hij dan... of... Dora... en... en... al die andere... *(zeer smartelijk).* Ik zou dat niet kunnen verdrágen —!

WILLEM *(na korte stilte, wat onzeker).* Wil jij dan... ons geluk opofferen... aan »de mènschen"!?

ANNIE *(smartelijk).* Och, — je begrijpt me toch wel...! En ik zou 't zoo verschrikkelijk vinden... als ik me later... tegenover Dora en je kind... je hebt toch 'en kind!.. ging — verwijten...! Wim, als ik me zou gaan voelen als 'en indringster —! En — als jij dat ook 'ens zou gaan voelen... dat ik dat wàs...! Dat is toch mógelijk! — Want... als ik nog 'en kind had... als ik 'em had mogen hoúen.... Dan zou ik toch zéker... eindelijk naar 'em terùg-verlàngen...! Dat kàn toch niet anders.

WILLEM *(als boven).* Arme Annie, — is dat allemaal... door je hoofdje gegaan..!? *(korte stilte).* Ja,... als je zóo wil.... Maar we moeten vertróuwen hebben... *(vaster).* En als we erg veel van elkaar houen, blijven houen....

ANNIE *(als boven).* Ja, — ja.... Och, — maar.... Ik zou ook wel... als ik maar stèrker was...!

WILLEM. En zou je dan, nu we zéker van elkaar wéten..., nu we gisteravond... dàt tegen elkaar hebben gezegd, — weer gewoon naar huis kunnen gaan... en tegen je man kunnen zwìjgen —!?

ANNIE *(na een stilte).* Nee, — nee, — dat is óók waar —!

WILLEM *(weer onzeker).* Ja, — nu ziè je...!

ANNIE *(zeer smartelijk).* Maar wat moet ik dan doèn!?

WILLEM *(plotseling, hevig).* God, god, — waarom kom je ook met die dingen 'an...! Ik geloofde dat je van me hièld, dat je zoo veel van me hield, dat je niet... dat je niet... kon gaan... redenééren...! Nu zou je maken.... Wat moèt dat nu!? Al dadelijk toen je daar-net kwam.... Toen was er iets in je.... Zoo hadden we nog nooit tegenover elkaar gestaan.... Dat was toch niet omdat we voor 't eerst... heelemáál alléén waren —! Dan moesten we juist — gelúkkig zijn! *(als in een snik:)* God, Annie, — 't is zoo'n verschrikkelijke... desilluzie voor me... *(korte stilte).* Als

je wist, wàt die liefde voor jou voor me geworden is...! Je was zoo iets héérlijks in me leven geworden.... Als we sámen waren.... dan... ja, ik moest me inhouen, ik heb m'n oogen wel afgewend... die rijkdom die ik weer in me voelde... 'k Was in me huwelijk zoo achteruit gegaan, ik had 't nooit gemerkt, dat ik zoo verhard was. Maar nu... de tranen kwamen me er soms van in de oogen, van m'n wéélde.... En als ik daar zoo stil zat, en je met anderen praatte, dan heb ik... me wel moeten bedwingen, om niet je hand te nemen en die te streelen, alleen maar te streelen.... Of, — god, ja, als ik zoo dacht, dat ik *(voorzichtige aanduidende beweging voor zich uit)* je hoofdje zou kunnen nemen tusschen me handen,... dat ik... je wangen zou kunnen aanraken,... je zóo van dichtbij in de oogen zien,... terwijl je mond... *(korte stilte; hij omklemt even de oogen; dan weer:)* maar 't was bijna alles teederheid....

ANNIE *(zacht)*. Je bent altijd lief voor me geweest.... Zoo zacht....

WILLEM. En als je d'r niet bij was,... je was nooit heelemaal uit me weg. Nooit. En ook... ik kon zoo op-eens zien... en zoo precies... 'en kleinigheid van je gezicht... of.... 't Was me alles zoo lief en zoo belangrijk.... En... 't is misschien onnatuurlijk..., maar ik werd zoo veel beter voor... voor m'n omgeving, zoo veel geduldiger... *(stilte; Annie zit roerloos, ziet niet op)*. We begrepen elkaar zoo goed. We hóéfden zoo weinig te zeggen..., en dan was 't zoo heerlijk door te praten... voor onszelf.... Is dat niet zoo!? *(korte stilte)*. Dora heeft me nooit begrepen.... Als ik weer eens me best dee... om wat meer innigheid tusschen ons te krijgen..., dan was 't altijd 'en mislukking..., 't eind was altijd 'en scène... m'n eigen schuld... omdat ik wrevelig werd op mezelf, over m'n... m'n dwáásheid. Annie, mijn huwelijk en jouw huwelijk, dat zìjn toch géén huwelijken! Wìj sámen zouen gelukkig zijn... als je genoeg van me hield..., genoeg om... ja.

Willem heeft Annie nu, kort, aangezien. Annie heeft den blik onder zijn blik eenigszins in verwarring afgewend....

Zij is door zijn woorden zeer bewogen.... Willem gaat weer; blijft weer staan, in pijnlijk overleggen. Ziet voor zich heen. Annie zit nu recht-op, schijnt te willen gaan spreken... Hare oogen schitteren... Maar de woorden willen nog niet over hare lippen.

Het volgende doet haar weer ineenzinken.

WILLEM *(moedeloos)*. Nee, — och nee, ik wist 't ook wel.... Als ik kalm nádacht.... Maar dat wilde ik niet. Ik wilde zoo graag gelooven, dat 't kòn... *(korte stilte; dan, bitter:)* Als je trouwt, dan is je weg bepaalt — zeggen ze. En ze hebben gelijk. D'r is niets tegen te doen..., zoolang we zijn diè we zijn: machtelooze stumpers.... Jij kunt niet — en, god nee, ik doe je geen verwijten, want ìk kan zèlf niet. *(zeer sterk nu, en met groote bitterheid)*. Weet je: ik hèb 't zelf altijd onmogelijk gevonden. 't Was iets geweest als... de genezing van 'n zieke, die weet dat ie òngenézelijk is... Ik hèb 'r nièt aan geloofd... *(zwakker weer)*. En toch werd ik innerlijk altijd-door naar je gedréven...!

Annie knikt stil, bevestigend, in smart.

WILLEM *(smartelijk)*. En wat nu..!?

Stilte.

Annie, moeielijk opstaande, wil weggaan.

WILLEM *(moeilijk)*. Wil je... wil je... wèggaan....

ANNIE *(knikt; moeilijk)*. Ja... och... *(zij staat, afgewend)*.

WILLEM *(als boven)*. Dus nu is... alles... uìt —!?

ANNIE *(als boven)*. Je hebt toch zelf... zelf... ingezien.

WILLEM *(smartelijk)*. En... zonder — àfscheid..!?

Annie stil, reageert niet.

WILLEM *(dringend)*. Annie —!

ANNIE *(moedelooze schouderbeweging)*. Och...!

WILLEM. En... wat zul je nu doen —!?

Annie antwoordt niet.

WILLEM. Ga je nu naar huis —? *(korte stilte)*. Je kunt toch niet allèen gaan. 't Is al zoo lááť.

ANNIE *(met hoofdbeweging afwerend)*. Nee. Waarom niet.

WILLEM *(plotseling sterker)*. Maar Annie, geef me tenminste antwoord: wat zul je doèn. —!?

ANNIE *(moedeloos).* Dat weet ik niet.... Ik zal 't 'em zeggen....

WILLEM *(na een stilte).* En dan —?

ANNIE. Dan... *(schouderbeweging).*

WILLEM. En zul je dan weer... zoo gewoon... zul je dan... kunnen vergéten....? En zal hìj dat kunnen doen —?

ANNIE *(zwak).* Dat weet ik niet.... *(Zij ziet even naar Willem op).* Zul jìj 't vertellen —?

WILLEM *(kort).* Nee. *(bitter)* 'En geheim tusschen ons zal de intimiteit met me vrouw niet verstoren.

ANNIE *(stil).* Zoo... *(ziet dan weer als boven).* Dag....

WILLEM *(moeilijk).* Laat me dan toch met je meegaan....

ANNIE *(zwak).* Nee..., als we samen... en... *(moeilijk)* als we iemand....

WILLEM *(als boven).* Ja... ja... *(smartelijk).* Maar... daar ben je toch vroeger... nooit bang voor geweest....

Annie antwoordt niet, gaat naar Willem toe, geeft hem de hand; als Willem die in de zijne houden wil, trekt ze heur hand, zacht, terug.

WILLEM *(plotseling).* Annie — als je man.... Als je man nièt — zóo... als je nu dènkt... *(zeer nerveus).* Zou 't dan... nog mógelijk kunnen zijn..!?

ANNIE *(schokt plotseling op, ziet Willem vol aan; dan zinkt haar hoofd weer; moedeloos:)* Nee, — och nee...!

WILLEM *(nerveus).* Nu — dàn!

Annie knikt snel, gaat dan langs den weg dien zij gekomen is, af.

WILLEM *(haar een paar schreden na; blijft staan, aarzelt; roept dan, dringend, smartelijk:)* Annie —! Annie!

Derde Tooneel.

WILLEM alleen. Daarna ALFRED.

Willem blijft nog staan; besluiteloos. Dan wendt hij zich af. Tracht na te denken; omklemt voorhoofd. Doet zijn oude nerveuze schreden. Dan terug. Staat voor bank. Zitten. Gebroken legt hij met plotselinge beweging beide armen op tafel; zinkt met hoofd op armen neêr. Blijft stil.

Alfred van pad 1e plan links op. Blijft staan.

WILLEM *(die iets heeft gehoord, ziet werktuigelijk op; met heftige beweging òp als hij Alfred bemerkt; hevig:)* Ben jij — Ben jij —!? Heb je daar... al die tijd..!?

ALFRED *(uiterlijk kalm).* Ik ben weer teruggekomen.

WILLEM *(als boven).* Doe me 't plezièr.... Ik kan je nu niet... zièn!!

Alfred aarzelt; plotseling valt Willem op bank terug; en met elbogen op tafel, vuisten voor de oogen, breekt hij in snikken uit.

ALFRED *(naar Willem toe; aarzelt; legt hem dan de hand op den schouder; zacht:)* Kom, kerel, — kòm.

DOEK.

Voorjaar 1907.

FRAGMENTEN UIT SHAKESPEARE'S HAMLET

VERTAALD DOOR

JAC. VAN LOOY 1).

TWEEDE BEDRIJF.

Tweede Tooneel.

HAMLET, POLONIUS. ROSENCRANTZ *en* GUILDENSTERN *komen op.*

POLONIUS.

Gij zijt Heer Hamlet zoekende; daar is hij.

ROSENCRANTZ. (*tot* Polonius).

God behoede u, menheer, (Polonius *af*).

GUILDENSTERN.

Vereerde heer! —

ROSENCRANTZ.

Mijn zeer dierbre heer!

HAMLET.

Mijn voortreffelijke vrienden! Hoe maakt ge 't, Guildenstern? Ah, Rosencrantz! Beste kerels, hoe maakt ge 't allebeî?

ROSENCRANTZ.

Als de alledaagsche kinderen der aarde.

1) Zie de *XXe Eeuw* van Juni 1907.

GUILDENSTERN.

Gelukkig, dat wil zeggen niet óvergelukkig; op de muts van Fortuin zijn wij nu juist niet de rozet.

HAMLET.

Ook niet de zolen van haar schoenen?

ROSENCRANTZ.

Ook niet, mijn heer.

HAMLET.

Dus leeft ge omtrent haar gordel, of in het hart harer gunsten?

GUILDENSTERN.

In trouwe, hare bizondere toegelatenen, wij.

HAMLET.

In de heimlijke appartementen van Fortuin? O, zeer waar; ze is een lichtekooi. Wat nieuws?

ROSENCRANTZ.

Geen, mijn heer, behalve dat de wereld met den dag braver wordt.

HAMLET.

Dan is de oordeelsdag op komst; maar uw nieuws is niet waar. Laat mij meer in 't bizonder vragen: Wat hebt gij, mijn goede vrienden toch verbeurd bij Fortuin, dat zij u stuurt ter gevangnis hier heen?

GUILDENSTERN.

Gevangnis, heer?

HAMLET.

Denemarken is een gevangnis.

ROSENCRANTZ.

Dan is de wereld er ook een.

HAMLET.

En een heele beste; met vele huizen van bewaring, hokken en holen; Denemarken een der ergsten.

ROSENCRANTZ.

Zoo denken wij niet, mijn heer.

HAMLET.

Wel, dan is 't niet zoo voor u; op zichzelf is er goed noch kwaad, ons denken maakt het maar zoo: voor mij is 't een gevangnis.

ROSENCRANTZ.

Wel, dan maakt uw eerzucht er een van: het is te nauw voor uw geest.

HAMLET.

O, God! ik kon gebonden wezen in een notendop en mijzelf houden voor een koning over grenzenlooze ruimte, was het niet dat ik booze droomen had.

GUILDENSTERN.

Welk gedroom is eerzucht inderdaad; het wezenlijke zijn van den eerzuchtige is louter de schaduw van een droom.

HAMLET.

Een droom is zelf maar een schaduw.

ROSENCRANTZ.

In waarheid, en ik houd eerzucht voor zoo iets ijls en luchtigs, voor niet meer dan de schaduw van een schaduw.

HAMLET.

Dan zijn onze schooiers lichamen, en onze monarchen en wijd-befaamde helden des schooiers schaduwen. Zullen wij ten hove gaan? Op mijn woord, ik kan niet redeneeren.

ROSENCRANTZ *en* GUILDENSTERN.

Wij gaan met u in gevolg.

HAMLET.

Niets daarvan: Ik wil u niet gelijkgesteld zien met mijn andre dienaars; want, om met u te spreken als fatsoenlijk man, ik word afschuwlijk bediend. Maar, langs den gebaanden weg der vriendschap, wat komt gij in Elseneur doen?

ROSENCRANTZ.

U bezoeken, heer; geen andre aangelegenheid.

HAMLET.

Schooier dien ik ben, ik ben zelfs arm in dank; toch dank ik u: en zeker, beste vrienden, mijn dank is niet veel waard, geen halve cent. Werd er niet om u gezonden! Is het uw eigen neiging? Kwaamt ge vrijwillig? Kom, kom; ga oprecht met mij om; kom, kom; neen, spreek.

GUILDENSTERN.

Wat moeten wij daarop antwoorden, mijn heer?

HAMLET.

Wel, iets, maar iets doeltreffends. Er werd om u gezonden; en daar is een soort van bekentenis in uw blikken, welke uw weinige aanmatiging niet loos genoeg is te kleuren. Ik weet, de goede koning en koningin zonden om u.

ROSENKRANTZ.

Tot welk doeleinde, mijn heer?

HAMLET.

Dat moet gij mij uitleggen. Maar laat mij u bezweren bij de rechten onzer kameraadschap, bij de eenstemmigheid onzer jeugd, bij de verplichtingen onzer steeds duurzaam gebleken genegenheid en bij al wat daar meer dierbaars bestaat en waarmee een beter eedsteller dan ik u zou kunnen bezwaren, zeg mij ronduit en open of er om u werd gezonden of niet!

ROSENKRANTZ (*tot* Guildenstern).

Wat zegt gij?

HAMLET.

Neen, dan heb ik u in de gaten — als gij van mij houdt, wendt u dan niet af.

GUILDENSTERN.

Mijn heer, er werd om ons gezonden.

HAMLET.

Ik zal u vertellen waarom; zoo zal mijn voorbarigheid uw openbaarmaking voor zijn en uw geheimhouding bij den koning en de koningin geen vêer ruien. Ik heb onlangs, — maar waardoor weet ik niet, — al mijn opgeruimdheid verloren, alle gewoonte van lichaamsoefening opgegeven; en inderdaad, het staat zoo slecht met mijn gemoedsgesteldheid, dat dit voortreffelijke bouwsel, de aarde, mij een woest en ledig rif schijnt te zijn; deze alleruitmuntendste troonhemel, de lucht, ziet ge, dit aanzienlijk overhangende firmament, dit majesteitelijke dak met goud vuur ingelegd, wel niet veel anders dan een vuile en pestilentische opeenhooping van dampen. Welk een werkstuk is de mensch! hoe edel in rede! hoe oneindig in vermogens! in gestalte en beweging hoe vol uitdrukking en bewonderenswaard! in doen hoe gelijk aan een engel! in begrijpen hoe gelijk aan een god! de schoonheid der wereld, het puik-juweel der dieren! En toch, voor mij, wat is ze mij, deze quintessence van stof? Mannen beuren mij niet op, — neen, noch vrouwen evenmin, ofschoon gij door uw glimlach schijnt te willen beweren van wel.

ROSENCRANTZ.

Mijn heer, er was niets dergelijks in mijn gedachten.

HAMLET.

Waarom lachte gij dan, toen ik zei: »Mannen beuren mij niet op?

ROSENCRANTZ.

Omdat ik dacht, mijn heer, indien mannen u niet kunnen opbeuren, welk een poovere ontvangst de spelers bij u zullen genieten. Wij haalden ze op den weg in, ze komen naar hier om u hun diensten aan te bieden.

HAMLET.

Hij die den koning speelt zal welkom zijn; zijn majesteit zal cijns van mij hebben; de dolende ridder zal drillen zijn lans en schild; de minnaar zal niet gratis zuchten; de luimige man zal zijn rol in vrede ten einde brengen; de grappenmaker zal hen, wier longen werden geprikkeld door de droogte, aan het lachen maken, en de jonkvrouw zal haar gemoed vrijelijk uitstorten, al zou er het rijmloos vers door mank gaan. Welke spelers zijn het?

ROSENCRANTZ.

Juist die waar gij gewoon waart zoo'n plezier in te hebben, de treurspelers uit de stad.

. . . .

. . . .

HAMLET.

(*Vier of vijf spelers komen op*).

Gij zijt welkom, meesters; welkom allen. — Ik ben verheugd u gezond te zien: — Welkom, goede vrienden. O, mijn oude vriend, wel, je gezicht raakte befranjed, sinds ik voor 't laatst je zag: komt ge mij hier bluffen in Denemarken? — Wat! mijne jonkvrouw en harten-gebiedster! Bij onze lieve vrouwe, uwe jonkvrouwelijkheid is sedert onze laatste ontmoeting den hemel nader gekomen, wel de hoogte van een pint. Bid God, dat niet uw stem als een ongangbaar goudstuk gebersten aanhoore. Meesters, gij zijt allen welkom. Wij zullen er als Fransche valkeniers meteen op los vliegen, op alles wat wij zien; wij zullen dadelijk een voordracht houden. Kom, geef ons een proefje van uw knapheid; kom, een hartstochtelijk brok.

EERSTE SPELER.

Welk stuk bedoelt uw hoogheid?

HAMLET.

Ik hoorde van u eens een voordracht, — het geheele stuk werd nooit gespeeld; of, zoo het al werd, niet meer dan eens; het beviel niet, herinner ik mij, aan het duizendkoppige monster; 't was kaviaar voor 't gemeen: toch was het — naar mijn inzicht en naar dat van anderen, wier oordeel in zulke dingen hooger ging dan het mijne, — een uitmuntend stuk, goed in tooneelen verdeeld en geschreven met evenveel soberheid als kunde. Ik herinner mij, men zei, er waren geen zetten in gebruikt om de stof wat smakelijker te maken, noch stijl-dingen, waardoor de schrijver van gemaaktheid kon worden beticht; het werd geprezen om de ingetogenheid der werkwijze, gezond en bekoorlijk geheeten en veeleer schoon dan fraai. Van een gedeelte hield ik vooral, het was Aeneas' verhaal aan Dido en van dat in 't bizonder, waar hij spreekt van Priamus' moord. — Indien het in uw geheugen is blijven leven, begin dan bij dezen regel: — laat mij zien, laat mij zien: —

»De ruige Pyrrhus, als 't Hyrkaansche beest,"

— zoo is het niet; — het begint met Pyrrhus: —

De ruige Pyrrhus, — hij, wiens duistre rusting,
Zwart als zijn oogmerk, aan den nacht geleek
Toen hij gebed lag in het onheilspaard,
Heeft nu dat zwarte, vreeselijke wezen
Besmeurd met jammervoller wapenkleur;
Van hoofd tot voeten is hij louter keel,
Baarlijk door 't bloed van vaders, moeders, kinderen,
Korstig, geblakerd door der straten schroeiing,
Wat leent een tyranniek, verdoemlijk schijnsel
Aan 't vuig tooneel. Geroost door wraak en vuur,
En dus beklonterd met geronnen bloed,
Met oogen als karbonklen, helsche Pyrrhus
Oud-vader Priamus zoekt." —

Zoo gaat hij verder:

POLONIUS.

Bij God, heer, wel gezegd; met juisten klemtoon en goed begrip.

EERSTE TOONEELSPELER.

»Hij vindt hem daadlijk,
Te kortslaags slaand' de Grieken; 't oude zwaard,
Oproerig aan zijn arm, ligt waar het valt,
Of 't walgt voor bevel. In ongelijken kamp,
Rent Pyrrhus naar Priaam; woest om zich zwaaiend,
Tot met den snorwind van zijn felle zwaard
De ontpeesde vader valt. Dan, 't zinloos Ilium,
Den slag te voelen schijnend, vlam-getopt,
Ten fondament bukt en met náar gekraak
't Gehoor van Pyrrhus boeit; want zie, zijn zwaard
Hetwelk was dalend op het melkwit hoofd
Van d'achtbren Priaam, leek in de lucht te kleven;
Dus, als een beul beschilderd, Pyrrhus stond;
En als partijloos aan zijn wil en zaak,
Deed niets.
Maar, zoo wij dikwijls tegen onwêer merken
Een zwijgen in de heemlen, 't zwerk verstramt,
De wilde wind verstomt, en 't ronde omlaag
Zoo stil als dood is, dra de schrikbre donder
De sferen opsplijt: zoo, na Pyrrhus' talmen,
Maakt de opgezweepte wraak opnieuw hem dadig,
En nimmer beukten der Cyclopen hamers
Op Mars' voor de eeuwigheid gesmeed harnas,
Wroegingloozer dan 't bloedend zwaard van Pyrrhus,
Nu slaat op Priamus. —
Weg, lichtekooi, Fortuin! Gij goden allen,
In raadsvergaadring samen, fnuikt haar macht;
Breekt al de spake' en velgen uit haar wiel
En rolt de naaf den hemelheuvel af,
Zoo laag als tot in hel."

POLONIUS.

Dat is te lang.

HAMLET.

Het zal naar den scheerder moeten met uw baard. — Ik bid u, zeg verder: — hij is voor een hopsa-sa, of een verhaaltje van koppelarij of anders dut hij in.
Ga voort, kom naar Hecuba.

EERSTE TOONEELSPELER.

»Maar wie, o wie, de omvodde koningin." —

HAMLET.

Omvodde koningin?

POLONIUS.

Dat's goed; omvodde koningin is goed.

EERSTE TOONEELSPELER.

»Zag rennen barrevoets, de vlamme' aandreigen
Met blind-betraanden blik, een lap op 't hoofd,
Dat pas nog 'n diadeem hield, en als kleeding
Om hare maagre en verdorde lenden,
Een deken, in 't alarm der angst gegrepen;
Wie dit gezien had, zou met giftgen tong
Fortuins verheering hebben aangescholden;
Doch zoo de goden zelf haar toen aanschouwden,
Toen zij dus Pyrrhus zag zijn wreed spel spelen,
De leden van haar echtgenoot klein-hakken,
De plotse schreeuw die aan haar mond ontging —
Tenzij wat sterflijk is hen gansch niet deert, —
Hadd' 't vurig hemel-oog melk-week gemaakt,
De goden mededoogend."

POLONIUS.

Kijk, of hij niet van kleur verschoten is, en tranen heeft in zijn oogen! — Ik bid u, niet meer.

HAMLET.

'1 Is goed. Ik zal het overige hiervan u spoedig laten zeggen. — Waarde heer, wilt gij er voor zorgen dat de spelers goed worden onthaald? Hoort gij het, laat ze goed worden behandeld, want zij zijn de beknopte, korte kronieken des tijds: het ware u beter een slecht grafschrift te hebben na uw dood, dan hun slechte getuigenis bij uw leven.

POLONIUS.

Ik zal hen behandelen naar hunne verdienste, heer.

HAMLET.

Wel voor den drommel, man, veel beter. Zoo ge ieder mensch naar zijn verdienste woudt behandelen, wie ontkomt dan de zweep? Behandel ze overeenkomstig uw eigen eer en waardigheid; hoe minder zij het waard zijn, des te verdienstlijker is uw mildheid. Neem hen mede.

POLONIUS.

Kom, menheeren.

HAMLET.

Volgt hem, vrienden; wij zullen morgen een voorstelling hebben. (Polonius *en de tooneelspelers af, behalve de Eerste*). Hoor even, oude vriend, kunt gij de Moord van Gonzago spelen?

EERSTE TOONEELSPELER.

Ja wel, mijn heer.

HAMLET.

Wij zullen het morgenavond nemen. Zoudt gij, zoo noodig, een stukje van een twaalf of zestien regels, dat ik schrijven zal en er inschuiven, mee in kunnen studeeren? Zou dat gaan?

EERSTE TOONEELSPELER.

Ja, mijn heer.

HAMLET.

Zeer goed. — Volg dien heer; en pas op dat gij hem niet bespot. (*Eerste Speler af*). Mijn goede vrienden, *(Tot Rosencrantz en Guildenstern)* ik neem afscheid van u tot van avond: Gij zijt welkom te Elseneur.

ROSENCRANTZ.

Mijn goede heer.

HAMLET.

Ja, zoo, God zij met u. —
(Rosencrantz *en* Guildenstern *af*).
Nu ben 'k alleen.
O, wat een schoelje en boersche nietling ben 'k!
Is het niet monsterlijk, dat hier die speler,
In een verdichtsel maar, in 'n droom van hartstocht,
Zoo tot zijn doel zijn ziel kon dwingen, dat
Door haar beroering zijn gelaat verbleekte;
Tranen in de oogen, heel zijn wezen weg,
Gebroken stem, en 't treffende gebaar
Voor zijn verbeelding immer? En al voor niets,
Voor Hecuba!
Wat's Hecuba voor hem en hij voor Hecuba,
Dat hij dus weent om haar? Wat zou hij doen,
Had hij 't bewegende en hartstochts wachtwoord,
Dat wat ik heb? 't Tooneel vordronk in tranen,
't Gehoor der zaal zou 't aaklig krijten splijten,
Wie schuldig was werd gek, wie niets deed bang,
Verward de onnoozle; hij zou waarachtig
Heel 't hoore' en zien met een ontzetting slaan;
En ik,
Een luie, lammenadige lummel, flets
Als 'n Hans de droomer, ik blijf zonder fut,
Kan niets uitbrengen; neen, zelfs niet ter wille
Van 'n koning aan wiens troon en kostlijk leven
Zoo'n doembren slag gebracht werd. Ben 'k een laffer?
Wie scheldt mij daar schurk, wie breekt mij den kop?

Wie graait me aan den baard, blaast die me in 't gezicht?
Vat mij bij den neus? Wie heet het mij liegen?
Tot in mijn strot en dieper? Wie doèt dàt?
Ha!
Ganswond, ik laat het toe. Dus is 't toch waar,
Dat 'k heb een duiven-lever, mis de gal,
Die maakt verdrukking bitter, had 'k niet anders
Allang de wouwen van de streek gemest
Met zijn hondsch afval? Bloedge, hoerge schurk!
Verstokte, ontaarde, liederlijke schurk!
O, wraak!
Hè, wàt een ezel ben ik! 't Is wel zeer dapper;
Dat ik, de zoon van een vermoorden vader,
Door hel en hemel aangezet tot wraak,
Mijn hart ontlasten moet, als 'n snol, met woorden,
En val aan 't vloeken als een vuile prij.
Een flodderdel.
Foei er over, foei! Wakker mijn brein! — Ik hoorde
Dat schuldge schepsels, zittend in den schouwburg,
Zoo door de macht van 't spel getroffen werden,
Dat ze oogenblikkelijk hun ziel uitschreeuwden,
Hun misdaân in het openbaar beleden;
Want moord, schoon zonder spraak, wil spreken met
Miraculeus orgaan. Ik zal die spelers,
Iets voor mijn oom doen spelen als de moord
Mijns vaders; 'k zal zijn gezicht beloeren,
Zijn wond peilen tot 't zeer. Verschiet hij maar,
Ik ken mijn weg. De geest dien 'k heb gezien,
Mocht eens de duivel zijn; en die heeft macht
Aantreklijk zich te tooien; ja en mooglijk,
Misbruikende mijn zwakte en zwaarmoedigheid,
Zijn overmacht is groot op zulke geesten,
Wil hij verderven mij. Ik wil een steviger
Grondslag dan dit: — 't tooneelspel is de val,
Waarin 'k mijn ooms geweten vangen zal. (*af*).

DERDE BEDRIJF.

Eerste Tooneel.

. . . .
. . . .
. . . .

(Ophelia *komt op*).

OPHELIA.

Hoe gaat het met uw hoogheid, sinds zoo lang?

HAMLET.

Ik dank u nederig, goed, goed, goed.

OPHELIA.

Mijn heer, 'k bezit van u gedachtenissen,
Die 'k lang verlangde u terug te geven;
Ik bid, neem ze in ontvangst nu.

HAMLET.

Néen, niet ik;
Ik gaf u nooit iets.

OPHELIA.

Geëerde heer, ge weet zeer wel, ge gaaft ze;
En, bijgaand, woorden van zoo zoet een keur,
Die dingen schatten maken; heen hun geur,
Herneem dit al; arm wordt voor 't edel denken,
De rijkste gift als zij die de geschenken
Eens deden, blijken onheusch. Daar, mijn heer.

HAMLET.

Ha, ha! deugt ge wel?

OPHELIA.

Mijn heer!

HAMLET.

Zijt ge mooi?

OPHELIA.

Wat bedoelt uw hoogheid?

HAMLET.

Dat als gij deugt, en mooi zijt; uw deugd niet moest om willen gaan met uw schoonheid.

OPHELIA.

Kan schoonheid, mijn heer, met beter gezelschap verkeeren dan met deugd!

HAMLET.

Ja, zeker; want de macht der schoonheid zal eerder deugd doen verkeeren van wat zij is tot een hoereerster, dan de kracht der deugd de schoonheid zal kunnen omvormen tot haar evenbeeld. Dit was vroeger een machtspreuk, maar nu geeft onze tijd hem gelijk. Ik hield eens van u.

OPHELIA.

Inderdaad, mijn heer, gij deedt mij dit gelooven.

HAMLET.

Gij hadt mij niet moeten gelooven; want op onzen ouden stam kan deugd niet zoo worden geënt of wij zullen er naar blijven smaken. Ik hield niet van u.

OPHELIA.

Ik werd te meer misleid.

HAMLET.

Ga naar een klooster; waarom wil je een kweekster worden van zondaars? Ik houd mijzelf voor tamelijk deugdzaam, maar toch zou ik mijzelf van zulke dingen kunnen betichten, dat het beter waar geweest, mijn moeder had mij nooit gedragen. Ik ben zeer trotsch, wraakgierig, eerzuchtig; met meer slechtigheden op mijn wenken klaar, dan ik gedachten heb ze aan te zetten, verbeelding om ze vorm te geven, of tijd om ze in te bedrijven. Wat hebben zulke kerels als ik ben rond te kruipen tusschen aarde en hemel? Wij zijn aartsschurken, allen; geloof niet een van ons. Ga je weg naar een klooster. — Waar is uw vader?

OPHELIA.

In huis, mijn heer.

HAMLET.

Laat dan de deuren achter hem dicht zijn, en dat hij nergens anders den nar spele dan in zijn eigen huis. Vaarwel!

OPHELIA.

O, lieve hemel, help hem!

HAMLET.

Indien je trouwt, wil ik je deze bezoeking geven als een bruidsgift; je moogt zoo koud als ijs zijn, zoo puur als sneeuw, je ontkomt niet aan laster. Ga naar een klooster. Ga, vaarwel. Of, zoo ge dan toch wilt trouwen, trouw met een dwaas; want wijze mannen weten al te wel, wat monsters gij van hen maakt. Naar een klooster, ga; en gauw ook. Vaarwel.

OPHELIA.

O hemelsche machten, herstel hem!

HAMLET.

Ik heb van uw verf-kunsten vernomen ook, meer dan genoeg: God schonk u een aangezicht en gij maakt u zelf een ander; ge hipt, ge tript, ge lispelt en geeft bijnaampjes aan Gods schepselen en maakt van uw weeldrigheden uw ontoerekenbaarheid. Ga heen, ik wil er niet meer van hooren, het heeft mij gek gemaakt. Ik zeg wij willen geen huwlijken meer; degenen die al getrouwd zijn, allen behalve een, dat zij leven; het overschot moet maar blijven zoo het is. Ga naar een klooster, ga! (*af*).

OPHELIA.

O wat een edele geest ging hier ten onder.
Hij die van hoveling, van krijgsman, van geleerde
Het oog, de stem was en het zwaard; de bloeiende
Verwachting, hij de roos van 't rijk; de spiegel
Voor elk, 't voorbeeld van houding, de van alle
Opmerkers, opgemerkte, gansch, gansch onder.

En ik, de klaaglijkste aller vrouwen, die
De honing zoog van zijn welluidende eeden,
Zie nu die uitgelezen, machtige rede,
Als lieve klokjes klepelend, ontstemd en schril;
Dat weêrgalooze beeld van bloei en jonkheid
Verwelkt door overspanning. Wee, wee, o, die
Zag wat ik heb gezien, ziet wat ik zie! (*af*).

Tweede Tooneel.

. . . .
. . . .
. . . .

(Rosencrantz *en* Guildenstern *komen op*).

GUILDENSTERN.

Mijn goede heer, vergun mij een woord met u.

HAMLET.

Menheer, een heele geschiedenis.

GUILDENSTERN.

De koning, menheer, —

HAMLET.

Ja, menheer, wat is er met hem?

GUILDENSTERN.

Is in zijn bizondre vertrekken verbazend van streek.

HAMLET.

Door drank, menheer?

GUILDENSTERN.

Neen, mijn heer, eerder door gal.

HAMLET.

Uw vernuft zou zich rijker toonen dit aan zijn lijfarts te melden, want wat mij betreft, bij hem aan te dringen op zuivering van zichzelf, zou misschien hem dompelen zijn in oneindig meer gal.

GUILDENSTERN.

Mijn goede heer, dwing toch uw spreken in eenig verband, en ontvlucht niet zoo wild mijn boodschap.

HAMLET.

Ik ben tam, menheer; — spreek.

GUILDENSTERN.

De koningin, uwe moeder, in groote verslagenheid van geest, heeft mij tot u gezonden.

HAMLET.

Gij zijt welkom.

GUILDENSTERN.

Neen, mijn goede heer, deze hoffelijkheid is niet van de rechte soort. Indien het u mocht behagen mij een gezond antwoord te geven, zal ik voldoen aan uw moeders bevel; indien niet, zal mijn opdracht met uw verlof en mijn heengaan zijn gedaan.

HAMLET.

Menheer, ik kan niet.

GUILDENSTERN.

Wat, mijn heer?

HAMLET.

Een gezond antwoord u geven; mijn geest is krank; maar menheer, het antwoord dat ik geven kan, staat u ten dienste; of liever, mijne moeder ten dienste; daarom niet meer ervan, maar tot de zaak. Mijn moeder, zegt gij, —

ROSENCRANTZ.

Wel nu, dit zegt zij. Uw gedrag heeft haar getroffen met bevreemding en verwondering.

HAMLET.

O, wonderbaarlijke zoon, die zoo een moeder kan verbazen! — Maar is daar geen sleep op de hielen dezer moederlijke verbazing? Laat hooren?

ROSENCRANTZ.

Zij begeert met u te spreken in haar kamer, voor gij te bedde gaat.

HAMLET.

Wij zullen gehoorzamen, of waar zij tienvoudig onze moeder. Hebt gij nog iets anders met ons te verhandelen?

ROSENCRANTZ.

Mijn heer, gij hieldt eens van mij.

HAMLET.

En dat doe ik nog, bij dees oppikkers en stelers.

ROSENCRANTZ.

Mijn goede heer, wat is de oorzaak uwer disorder? Gij doet waarlijk niet anders dan de bout voor de deur doen, achter uw eigen vrijheid, indien gij tegenover een vriend uw leed blijft verhelen.

HAMLET.

Menheer, het mangelt me aan vooruitzichten.

ROSENCRANTZ.

Hoe kan dat zijn, daar ge de stem des konings zelf hebt voor uw opvolging in Denemarken?

HAMLET.

Ja, menheer, maar: »Terwijl 't gras groeit" — 't spreekwoord is eenigszins duf.

(*Tooneelspelers komen op met fluiten*).

O, de fluiten: laat er mij een zien. — Ga eens met mij op zij. — Waarom draait gij zoo rond mij, om mij voor den wind te krijgen, alsof gij mij woudt drijven in een net?

GUILDENSTERN.

O, mijn heer, mocht het zijn dat mijn dienstijver te vrijpostig is en mijn liefde daardoor onmanierlijk —

HAMLET.

Ik begrijp dat niet goed. Wilt gij eens op deze fluit spelen?

GUILDENSTERN.

Mijn heer, dat kan ik niet.

HAMLET.

Ik bid u.

GUILDENSTERN.

Geloof mij, ik kan niet.

HAMLET.

Ik smeek u er om.

GUILDENSTERN.

Ik ken er geen vingergreep van, mijn heer.

HAMLET.

Het is zoo gemakkelijk als liegen; regeer deze windgaatjes met uw vinger en duim, voer lucht aan met uw mond en het zal u voortbrengen de welluidendste muziek. Kijk, zoo zijn de grepen.

GUILDENSTERN.

Maar ik zou niet weten hoe die tot eenige harmonische uiting te dwingen; ik heb de bekwaamheid niet.

HAMLET.

Wel, zie nu eens aan, wat onwaardig ding gij maakt van mij. Gij woudt spelen op mij; gij woudt den schijn aannemen mij te kunnen begrijpen; gij woudt mij ontrukken mijns harten geheimenis; gij woudt uit mij halen van af mijn laagsten toon tot den hoogsten van mijn register; en daar is veel muziek, uitnemende klank in dit kleine orgaan, toch kunt gij het niet doen spreken. Wel, denkt gij dat ik makkelijker te bespelen ben dan een fluit? Betitel mij met

den naam van welk instrument gij wilt, gij moge mij kunnen hanteeren, spelen op mij kunt gij niet.

(Polonius *komt op*).

God zegen u, menheer!

POLONIUS.

Mijn heer, de koningin wenscht zich met u te onderhouden, en terstond.

HAMLET.

Ziet gij gindsche wolk, die welke bijna den vorm heeft van een kameel?

POLONIUS.

Bij 't sacrament, en 't lijkt op een kameel, inderdaad.

HAMLET.

Mij dunkt, zij lijkt op een wezel.

POLONIUS.

Het heeft den rug van een wezel.

HAMLET.

Of, dien van een walvisch.

POLONIUS.

Waarachtig, juist van een walvisch.

HAMLET.

Dan zal ik naar mijn moeder komen, langzaam aan. — Zij verdwazen mij tot mijn uiterste spanning. — Ik zal komen langzaam-aan.

POLONIUS.

Ik zal het zeggen. *(af)*.

HAMLET.

Langzaam-aan is gauw genoeg gezegd. — Laat mij alleen, vrienden.

(Rosencrantz, Guildenstern *en* Polonius *af*).

't Is nu het echte kolle-uur van den nacht.
Als graven openspauwen, hel besmetting
Blaast door de weerld: 'k zou heet bloed drinken kunnen,
Nu zulke wrange dingen doen dat dag
Van 't zien zou rillen. Stil nu, naar mijn moeder. —
O hart, verlies uw aard niet; laat de ziel
Van Nero nimmer sluipe' in dit binnenste;
Laat wreed mij zijn, maar onnatuurlijk niet,
'k Wil dolken tot haar spreken, geen gebruiken.
Mijn ziel en tong hier huichlaars moeten zijn.
Hoe diep mijn woorden haar ook schokken mogen,
Ze te bezeeglen, ziel, wil 't nooit gedoogen. *(af)*.

Derde Tooneel.

Een kamer. (KONING, ROSENCRANTZ, *en* GUILDENSTERN *komen op*).

KONING.

Hij lijkt mij niet; en 't is niet veil'g voor ons
Hem gek te laten dolen. Maakt u vaardig:
Ik zal op stond uw volmacht laten schrijven,
Hij reist in uw gezelschap mee naar Engeland.
De staat van onzen rang kan niet verdragen,
Een kans zoo hachelijk als elk moment
Kan groeien uit zijn maanzucht.

GUILDENSTERN.

Wij blijven vaardig.
Een heilige en godvruchtge zorg is 't dus
De vele, vele levens te beschutten
Die door uw majesteit bestaan en tieren.

ROSENCRANTZ.

Reeds 't enkle en bizondre leven moet,
Met al de kracht van 'n toegeruste geest
Zich vrijwaren voor last; hoe veel meer dus
Die geest van welker welvaart zooveel levens
Afhanklijk zijn. Als majesteit verscheidt

Sterft zij alleen niet; maar golf gelijk
Sleept mee 't naburige. Ze is als een machtig wiel,
Geplaatst ten top van d' allerhoogsten berg,
In welks zwaar spaken-stel tallooze dingjes
Gespied zijn en gevoegd; en dat als 't valt
Elk klein aanhangsel of noodwendigheidje
Doet kraken in 't tumult. Nooit zucht een koning
In eenzaamheid of 't kreunt in iedre woning.

KONING.

Rust u uit, 'k bid u, tot dees schielke reis;
Daar wij die zorg gekluisterd wenschen, welke
Nu op te vrijen voet gaat.

ROSENCRANTZ *en* GUILDENSTERN.

Wij zullen ons haasten. (*af*).

(Polonius *komt op*).

POLONIUS.

Mijn heer, hij gaat nu naar zijn moeders kamer:
Ik steek mij achter het behang, beluistrend
't Gesprek: Ik weet zij zal hem flink aanpakken;
En, zoo gij zeidet, en wijs was het gezegd,
't Waar wenschlijk zeer, dat niet alleen een moeder,
Partijdig uit der aard, aanhoorde hier
Wat ons kan baten. Vaarwel, mijn leenheer,
Ik kom tot u voor gij ter ruste gaat,
En meld u wat ik weet.

KONING.

Dank, mijn beste heer.
(Polonius *af*).

O, mijn misdrijf is walglijk, 't stinkt ten hemel:
Het heeft den vroegsten, oudsten vloek op zich,
Van broedermoord. — Ik kan niet bidden;
Schoon fel mijn wil is als mijn overgave,
Mijn sterker schuld ontkracht mijn sterk bedoelen;
En, als een man voor 'n dubble zaak gezet,

Sta ik en weifel waarmee 't eerst beginnen,
Verwaarloos' beide. Wat zoo die doembre hand
Waar hand-dik nog besmeurd met broederbloed,
Is daar geen regen zat in 't hemelrijk
Haar wit te wasschen als sneeuw? Dient dan genade,
Enkel tot tegenbeeld aan schulds gelaat?
Is in 't gebed niet die tweevoudige macht, —
Te zijn gegrepen eer wij struikelen,
Vergeven, als wij liggen? — Dan, zie óp,
Mijn fout is weg. Maar ach, hoe, wat te bidden,
Te keeren dit? Vergeef aan mij mijn moord? —
Dit kan niet zijn; dewijl ik nog bezitter
Der werklijkheden ben waarom ik moordde,
Mijn kroon, mijn macht-trots en mijn koningin.
Wie de ergernis behoudt, wordt die vergeven?
In den verdorven stroom der wereld kan
Zonde's vergulden hand het recht wegduwen;
En vaak gezien werd, dat de schandprijs zelf
Omkocht de wet. Doch niet alzoo hier-boven;
Daar is geen uitvlucht, neen, daar ligt de daad,
Bloot in haar aard, daar, zijn wij genoodzaakt,
Zelfs van de tande' en haren onzer feilen
Te geven rekenschap. Wat dan? wat blijft?
Beproeven wat berouw kan? Wat kan 't niet?
Maar hoe kan 't helpen wie berouw niet heeft?
O, jammerstaat! O, binnenst, zwart als dood!
O, ziel die aan den lijmstok vlerkt om vrijheid,
Te vaster kleeft! Helpt, englen! Trachten maar,
Buig, stugge knieën; hart, met stalen peezen,
Wordt teêr als zenuwen van 'n pasgeboorne!
Misschien wordt 't al nog goed. (*Knielt*).

HAMLET *komt op.*

Nu kan ik doen het, nu, terwijl hij bidt;
En nu wil 'k 't doen: — en zoo vaart hij ten hemel;
En zoo krijg ik mijn wraak? Dat dient overwogen:
Een schurk vermoordt mijn vader; en daarom,

Stuur ik, zijn eenige zoon, dienzelfden schurk
Ten hemel.
Wel, dat is huur en handgeld, en geen wraak.
Hij nam mijn vader grovelijk, vol van spijze;
Met al zijn zonde ontbloeid, zoo fleurg als Mei;
En hoe zijn reekning staat dat weet de hemel,
Maar in 't gewoon verloop van ons beschouwen,
Is 't erg met hem. Ben ik gewroken dan,
Hem nemend bij de zuivering zijner ziel?
Klaar-zijnde en vaardig voor zijn overtocht?
Neen.
Op, wrekend zwaard; kies gruwelijker greep.
Wanneer hij dronken ronkt of razend is,
Of zwijmelt in zijn schennende genieten;
Bij 't dobblen, vloeken, of zoo iets doend waaraan
Geen smaak van eenig heil is. Stoot 'm dan omver,
Dat met zijn hielen hij den hemel schopt,
En dat zijn ziel zoo zwart zij en verdoemd
Als hel, waarheen zij gaat. Ik wil nu gaan,
Dit drankje enkel rekt uw krank bestaan. (*af*).

(*De koning rijst op*).

KONING.

Mijn woord wiekt op en mijn gedachten zijgen,
Ledige woorden nooit ten hemel stijgen. (*af*).

DE ACHTERGROND DER EVANGELIËN

Eene bijdrage tot de kennis van de wording des Christendoms

DOOR

G. J. P. J. BOLLAND.

> Oordeelt niet naar den schijn; uit Ægypte heeft God zijnen Zoon geroepen. De verlosser des Jodendoms komt als verlosser van het Jodendom uit Ægypte.

»On peut affirmer," zegt de in 1903 als hoofd van een Roomsch seminarie te Boston overleden pater J. Hogan P. S. S. op bladzijde 495—500 in den derden druk van de in 1901 uitgekomene Fransche uitgave van zijn boek over 'Clerical Studies', — »On peut affirmer sans exagération que dans notre siècle on a fait davantage pour comprendre la Bible que dans tous les siècles précédents réunis. — Il faut avouer cependant que la plus grande part a été entreprise et poursuivie en dehors de l'Église catholique." »Quand on songe," zegt in een schrijven van hetzelfde jaar wijlen bisschop Le Camus van La Rochelle, »que dans la plupart des séminaires on consacre à l'étude de la Bible à peine une heure par semaine, et que ce cours est d'ordinaire confié à un maître pris au hasard, dont on veut simplement compléter l'horaire, on demeure stupéfait." »L'outillage des études orientales et biblico-critiques," zucht pater Durand S. J. den 20[en] Nov. 1901 in de 'Studiën' zijner orde voor Frankrijk, »sort presque en entier des officines hétérodoxes ou incroyantes de l'Allemagne et de l'Angleterre. Textes polyglottes, dictionnaires, traités d'archéologie, grammaires des deux Testaments, con-

cordances, commentaires historiques à jour: les protestants ont tout cela à profusion, tandis que de notre côté c'est la pauvreté, et, sur plus d'un point, la pénurie. Pas une édition classique du texte original de l'Ancien Testament; il faut en dire autant pour le texte critique des Septante et du Nouveau Testament, Scholz étant démodé. Il n'est pas jusqu' à la récension critique de notre Vulgate latine, dont nous n'ayons laissé l'entreprise à l'évêque anglican Wordsworth." ('Etudes' 1901, pp. 455—456.) »Aujourd'hui comme hier," erkent ook pater J. Fontaine S. J. in de voorrede bij den derden druk (1903) van een boek over 'Les infiltrations protestantes et le clergé français', »nos érudits et nos savants doivent emprunter à la science allemande non seulement ses procédés et ses méthodes, mais aussi les résultats acceptables de ses patientes investigations.... Notre exégèse était très insuffisante, quasi nulle." »Wie dit alles," had paus Leo XIII den 18en Nov. 1893 opgemerkt in zijne encycliek 'Providentissimus Deus', »wie dit alles naar behooren overweegt, zal wel moeten toegeven, dat de Kerk het nooit heeft laten ontbreken aan eenigerlei voorzorg, ten einde de bronnen der H. Schriftuur tot heil harer kinderen in de rechte bedding te leiden,... zoodat zij geene aansporingen van buitenstanders heeft noodig gehad of noodig heeft." En in 1903 schrijft abbé Loisy op blz. 211 van het bekende belangwekkende werkje 'Autour d'un petit livre': »L'Église et la théologie n'ont point favorisé le mouvement scientifique, et elles l'ont plutôt gêné, autant qu'il était en elles, dans certaines occasions décisives." »On a pu voir," klaagt hij in de voorrede, »il n'y a pas très longtemps, un publiciste vulgaire, qui avait voulu prendre la mésure de la crédulité catholique, entretenir, pendant des années, le clergé et les fidèles, de fictions ineptes et ridicules. La mystification dura tant qu'il plut au mystificateur de la prolonger; cette propagande de mensonge et d'insanité a pu se produire et se perpétuer sans que les évêques de France aient proféré publiquement un seul mot de réprobation. Les diocésains du cardinal archevêque de Paris, à qui la lecture de *L'Évangile et l'Église* est défendue, ont toujours été et

sont encore autorisés à s'édifier dans les œuvres catholiques de Léo Taxil."

Een van de leerrijke en niet door eenen ketter of ongeloovige geschrevene, doch voor de Kerk beschamende en daarom door het Vaticaan aan zijne schapen en lammeren verbodene werken, is het in 1902 verschenene boek van abbé Houtin over 'la question biblique chez les catholiques de France au dix-neuvième siècle'. »Il faut lire dans M. Houtin," zegt G. Monod in de Revue Historique van Juli—Augustus van dat jaar, »l'incroyable histoire, comique et navrante à la fois, des débats qui se sont produits sur la question de la création du monde d'après la Genèse, sur le déluge, sur l'attribution du Pentateuque à Moïse, sur le fameux verset de I Jean V 7, relatif aux trois témoins, verset dont l'abbé Martin a démontré jusqu' à l'évidence le caractère apocryphe." Inderdaad leze men eens bij abbé Houtin bijvoorbeeld, hoe de gedachtenwisselingen onder de Roomschen over de echtheid van de zinsnede in I Joh. 5 : 7 betreffende de drie hemelsche getuigen zijn uitgeloopen op eene door Leo XIII den 15en Jan. 1897 bekrachtigde Vaticaansche beslissing, dat aan de authenticiteit van de bedoelde woorden niet is te twijfelen. »Les théologiens anglicans," zegt Houtin op blz. 238 van zijn boek, »qui regardent avec tant d'intérêt tout ce qui se passe dans l'Église romaine, furent pris d'hilarité en voyant leurs frères du patriarcat latin obligés de croire que saint Jean a écrit en grec une phrase originale que l'Église des premiers siècles a entièrement ignorée, qui est inconnue à la tradition du texte grec et à tous les Pères orientaux, qui fait sa première apparition dans l'Église latine à la fin du quatrième siècle, bien que saint Augustin ne la soupçonne pas encore, et qui, aux yeux de la critique, ne peut être qu'une interpolation de la Vulgate. La condamnation du 13 janvier leur parut une nouvelle affaire de Galilée."

Dat de besluiten van den Apostolischen Stoel en van de Romeinsche congregaties den vrijen voortgang der wetenschap belemmeren, is eene door Pius IX in zijnen Syllabus veroordeelde stelling. Doch op blz. 79 van een in 1901 verschenen

geschrift over 'la crise de la foi' erkent abbé Gayraud: »L'enseignement traditionnel de l'Église sur la Bible semble inconciliable avec les conclusions de la critique moderne, et la crise résulte de ce que les esprits aujourd'hui sont beaucoup plus portés à recevoir les conclusions de la critique qu'à s'en tenir à la tradition de la théologie. D'où grand péril pour la foi. Or, le conflit s'agite dans le sein même de l'Église et là est le danger." »C'est bien triste," heeft in eene den 18en Nov. 1900 uitgesprokene rede de pauselijke nuntius Lorenzelli te Reims gezegd, »d'avoir à constater, à l'aube du vingtième siècle de l'Église, que la foi catholique est assoupie et comme sommeillante dans le cœur de nombre de Français." »Nous sommes en pleine crise," schrijft in 'Le canoniste contemporain' van Mei 1902 (op blz. 344) abbé A. Boudinhon. »L'incrédulité," had in een schrijven 'sur l'apologétique contemporaine' van 20 Sept. 1900 aartsbisschop Mignot van Albi gezegd, »L'incrédulité grandit et prospère, à la façon des microbes malfaisants." En abbé Gayraud deelt ons mede: »La foi se meurt, l'incrédulité étend ses ravages, le scepticisme envahit tous les esprits, la confiance dans l'Église s'en va; c'est ce que m'écrivait naguère un prêtre intelligent et zélé de la partie la plus croyante de la catholique Bretagne." (T. a. p., blz. 15.)

»S'il est un phénomène visible à l'œuil le moins attentif," aldus Gayraud, »c'est l'autorité que possède et qu'exerce parmi nous la critique historique.... Pourquoi dissimuler ce péril? On le constate, il est vrai, dans les conversations plus que dans les écrits. En est-il moins grave? Même parmi les prêtres la foi dans l'autorité divine de la Bible est ébranlée; chez plusieurs, elle est chancelante." (Blz. 105—106.) »Nous vivons," zegt pater Hogan, »en un temps de critique universelle, c'est à dire de recherches approfondies et indépendantes sur les sources, les documents, les preuves, etc. Or, qu'elle construise ou qu'elle détruise, la critique a pour effet direct de modifier les aspects des choses. Elle a déja bouleversé le domaine des sciences bibliques, historiques et philosophiques, qui sont les sources mêmes de la théologie; il est donc naturel

d'avoir à constater en celle-ci l'indice de changements analogues et d'en prévoir de plus grands encore pour l'avenir." (Blz. 205—206.) »La critique moderne... affaiblit progressivement nombre de propositions doctrinales que l'on avait longtemps regardés comme à l'abri de toute attaque et que reproduisent encore plusieurs de nos manuels, en même temps qu'elle en fait aussi disparaître complètement un certain nombre d'autres, jusqu'ici admises à titre d'opinions." (Blz. 211.) Tevergeefs is A. Maes in de zestiende en Richard Simon in de zeventiende eeuw op den Index gezet om onrechtzinnige beantwoording van de vraag, hoe de boeken van Mozes ontstaan zijn, is het F. Lenormant kwâlijk vergaan om een bronnen scheidend werk, dat hij in 1883 over Genesis had uitgegeven, is het een van de grootste grieven tegen abbé Loisy geweest, dat hij het niet authentisch Mozaïsche van den Pentateuch in 1893 eene uitgemaakte zaak heeft genoemd en heeft pater J. Brucker S. J. weer den vijfden Januari 1897 in de 'Études' der orde luide verzet aangeteekend tegen de vertoogen van de abbés Ermoni en Pannier, dat de gegrondheid van de nieuwere theorie omtrent het ontstaan van den Pentateuch niet langer was te ontveinzen. Toch is in 1898 in deze aangelegenheid pater Lagrange nog eens 'ad audiendum verbum' naar Rome ontboden, pater Lagrange, dien men dan lid van het 'consilium studiis sacræ scripturæ provehendis' heeft moeten maken. »La nouvelle école," zegt pater Fontaine, »a accepté sur la composition du Pentateuque, et en particulier de la Genèse, toutes les conclusions de l'exégèse protestante." (T. a. p., blz. 168.) En volgens abbé Gayraud heeft een Roomsch priester van het heele Oude Testament gezegd: »Ma foi s'en passe et se contente du Nouveau." Hijzelf voegt er bij: »Le Nouveau, du reste, est lui aussi un champ de bataille.... Que de dissentiments et de querelles entre critiques et théologiens!" (T. a. p., blz. 97—98.)

Fontaine schrijft: »Les infiltrations de l'exégèse protestante de l'Ancien Testament dans les œuvres catholiques, notamment sur l'inauthenticité du Pentateuque, ont eu leur contre-coup sur certaines questions purement dogmatiques, qui, si elles

n'en sont point absolument compromises, deviennent cependant plus difficiles. Ces difficultés reparaissent sous d'autres formes, lorsqu'il s'agit du Nouveau Testament lui-même et notamment de nos quatre Évangiles. Deux problèmes ont été agités tour à tour sur ce sujet, le problème des Synoptiques, et, comme l'on dit, la question Johannine; on s'est demandé dans quelles relations de dépendance se trouvaient les premiers Évangiles, en d'autres termes, dans quel ordre ils avaient été rédigés et dans quelle mesure le second avait emprunté au premier et le troisième aux deux autres." (T. a. p., blz. 24—25.) »L'apologétique catholique traverse une crise," constateert Loisy, »on ne peut pas se le dissimuler; ses représentants les plus officiels en ont le sentiment." (T. a. p., blz. 208—209.) En pater Fontaine erkent meer bepaaldelijk: »Les textes scripturaires où il est question de la parousie, offrent, à mon avis, la plus grande difficulté exégétique du Nouveau Testament." (T. a. p., blz. 43.) »Qui ignore en effet," vraagt in 1903 op blz. 19 van een schrijver over 'vraie et fausse exégèse' Mgr. Le Camus, »que l'illusion générale, pour ne pas dire l'erreur, des premiers chrétiens, apôtres et simples fidèles, sur la venue prochaine ou même immédiate du royaume de Dieu, constitue une des difficultés les plus embarassantes pour l'apologétique chrétienne?"

»Le progrès de la science," aldus weer abbé Loisy, »pose en des termes nouveaux le problème de Dieu; le progrès de l'histoire pose en des termes nouveaux le problème du Christ et le problème de l'Église." (T. a. p., blz. XXIV—XXV.) »Les évangélistes racontent beaucoup moins des incidents particuliers de l'histoire qu'ils n'expriment un sentiment de la conscience chrétienne, dans les termes qui leur semblent répondre le mieux au fait chrétien." (Blz. 168.) »Les Synoptiques sont deja des livres de prédication chrétienne et non des histoires proprement dites." (Blz. 88—89.) »Il devient de plus en plus difficile," zegt pater Hogan, »à mesure que nous avançons dans l'intelligence de la Bible, de dire exactement quels passages et quelles expressions doivent être pris à la lettre." (Blz. 216.) En Loisy: »L'interprétation allégorique des

paraboles et des faits évangéliques est commencée dans les Synoptiques.'' (Blz. 95.) »On a tourné peu à peu les paraboles en allégories.'' (Blz. 83.) »Dat bijvoorbeeld de vervloeking van den onvruchtbaren vijgeboom,'' schrijft de ook in de Pentateuch-quæstie reeds diep naar links afgegleden pater J. P. van Kasteren in eene voor het argelooze Roomsche geloof gevaarlijke verhandeling van het jaar 1906 over 'het Matthæusevangelie en de overlevering' (blz. 93), »een beeld is der toekomstige straf voor het ongeloovige Jodendom, valt moeilijk te loochenen.'' »De vervloekte en verdorde vijgeboom is het beeld van wat de Joden wacht, wanneer hun huis hun woest wordt gelaten.'' (Blz. 112.) »Un allégorisme,'' had pater Fontaine geklaagd, »qui tend à tout ébranler, sinon à tout détruire.'' (T. a. p., blz. 68.) Doch abbé Loisy is nog minder bang dan pater van Kasteren; »l'on peut dire même,'' schrijft die waarheidsvriend, »que les Évangiles synoptiques ont été composés à peu près de la même façon que les livres historiques de l'Ancien Testament.'' (T. a. p., blz. 32.) »La gloire du Sauveur ressuscité rejaillit sur les souvenirs de sa carrière terrestre, comme pour les proportionner à la condition du Christ immortel. Cette perspective, qu'on peut appeler messianique, a recouvert le fond proprement historique de l'Évangile.'' (Blz. 84.) »Les récits du quatrième Évangile sont entièrement symboliques.'' (Blz. 104.) »On pourrait dire du Christ qu'il est une allégorie personnelle et divine, et de l'Évangile qu'il est le Verbe incarné.'' (Blz. 97.)

Het Evangelie belichaamde rede, rede belichaamd in den evangelischen Christus! In 'Het wezen des Christendoms' (blz. 52) heeft Harnack beweerd, dat het levensbeeld en de woorden van Jezus geene betrekking toonen tot het Griekendom, doch dat is dan eene bewering, die nog eens pour le besoin d'une cause particulière zal zijn gedaan. En zij is niet leerrijker dan Wellhausen's bewering, dat men er niets in vindt wat op gnosis lijkt en phantasterij, dat er enkel eene bovennatuurlijke zedeleer, vol ernstigen eenvoud, in wordt uitgewerkt: 'Isr. u. Jüd. Gesch.'[3] (blz. 348.) De waarheid is, dat de naaste achtergrond van het Evangelie Hellenistisch

heeft te heeten; wat anders te denken, zeggen wij, bij Matth. 27 : 55, Marc. 15 : 41, Luc. 8 : 3, Luc. 10 : 38—42 en Luc. 23 : 49? »De (Talmoedische) wijzen hebben geleerd: spreek niet veel met eene vrouw." ('Erubîn 52 : 2.) »Niemand onderhoude zich op de markt met eene vrouw, niet eens met zijne eigene." (Jomâ 240, 2.) En uit 2 Macc. 3 : 19 (en 3 Macc. 1 : 18—19) laat zich opmaken, dat bij de Palestijnsche Joden van het begin onzer jaartelling de opsluiting van de vrouw in het vrouwenzimmer even gebruikelijk is geweest als in het overige oosten; juist de tusschen oosten en westen bemiddelende Grieksche beschaving heeft hierin een begin van bevrijding gebracht. »Hoever onder de vrouwen tegenover de mannen en onder de mannen tegenover de vrouwen de rechtsgelijkheid gaat en vrijheid, hadden wij bijna verzuimd te zeggen," schrijft reeds Plato (Staat 561 b) in de overtuiging, dat in vele zaken vele vrouwen beter zijn dan vele mannen (455 d). En Corn. Nepos vraagt dan later: »Wie van de Romeinen schaamt zich, zijne vrouw mede te nemen naar eene feestpartij? Of bij wien heeft niet de huismoeder de eereplaats des huizes en neemt zij geen deel aan het gezellig verkeer?" — In de Hermetische geschriften, die van Alexandrijnsche afkomst zijn, lezen wij onder meer: »In de algemeene redenen, vader, hebt gij raadselachtig en niet met helderheid gesproken, toen gij ons over de Godheid onderhieldt." »Zoo iets mijn kind," heet het dan, »wordt niet geleerd, maar (ons) door God wanneer hij wil tebinnengebracht." (Poimandres, cap 13.) En de vierde evangelist schrijft: »Dit heb ik tot u gesproken in verbloemde redenen." (Joh. 16 : 25.) »Nog veel heb ik u te zeggen, maar ge kunt het nu niet dragen." (16 : 12.) »Doch de raadsman, de heilige geest, dien de Vader zenden zal in mijnen naam, die zal u alles leeren en u al wat ik gezegd heb tebinnenbrengen." (14 : 26.) Dat is doorzichtige allegorie, doch de evangelische verwantschap met Alexandrijnsche denk- en spreekwijze ligt in de 'synoptische' verhalen alleen wat minder dicht aan de oppervlakte; de lezer zie slechts de verhandeling van schrijver dezes over 'het eerste evangelie in het licht van oude gegevens'

en zijne historische studie over 'gnosis en evangelie', beiden uitgegeven in 1906 bij den heer Adriani te Leiden. Wat anders dan beeldsprakige historizeering van Jezaja 59 : 9—10 lezen wij bijv. in Mt. 9 : 27 vlg., — wat staat daar anders dan Hellenistisch allegorische aanduiding van het besef, dat het Mosaïsme van Israël en Juda tot op de komst van het evangelisch Josuanisme in den duister is blijven tasten en de menschen in het Joodsche land eerst van Ægypte uit (Mt. 2 : 15) hebben leeren zien? Wat hebben wij in de beide evangelische broodwonderen (Mt. 14 : 14—20 en 15 : 32—37) te lezen en te eerbiedigen, tenzij de tot eene handtastelijke uitdeeling aan Joden en heidenen gehistorizeerde waarheid, dat het brood des levens (Philo 'over Wetsallegorieën' 3 : 60, 'over Vluchtelingen' 25, Joh. 6 : 35), het geestelijke voedsel van het woord der wijsheid (Spr. 8 : 35), zich door den meester laat mededeelen, zonder dat het minder wordt? »Ziet," schrijft nog Tertullianus tegen Marcion (4 : 7), »het brood zijner leer biedt hij het eerst den Israëlieten aan, die hij als zonen (Mt 15 : 26) voortrekt; ziet, aan anderen deelt hij het dan nog niet uit, hij gaat ze voorbij als honden." Zoo staat ook weer in Mt 17 : 14—20, dat de allereerste Jesuanen, de (Palestijnsche?) Naçoreeën, het Jodendom niet hebben kunnen te boven komen en dit eerst in het ware geloof is mogelijk gebleken; en dat dit door den eersten evangelist dan als Romein beseft is, verraadt zich niet alleen waar hij het colonaat vooronderstelt (Mt 24 : 45 vgl. en 25 : 14) en als Romeinsch burger bezwaar tegen het opbrengen van het van de Joden geïnde hoofdgeld blijkt te hebben (Mt. 17 : 24—27), maar ook bijv. waar hij een binnenhalen van den bruidegom gemaakt heeft van de Romeische inhaling der bruid bij het opgaan van Venus de avondster, waaraan flambouwen tepaskwamen. Het 'bed', om iets anders te noemen, dat bij den Alexandrijnschen Clemens (Pæd. 1 : 2, 6) een 'skimpous' en bij den eersten evangelist (Mt 9 : 6) met het oog vermoedelijk op zijne voorlage nog 'klinee' heet, wordt door den tweeden (Mr 2 : 11) en den vierden (Joh. 5 : 8) op Romeinsche wijze 'krabbatos' (d. i. 'grabatus') genoemd; de tweede evangelist spreekt van 'denariën'

(Mr 6:37, 12:15, 14:5), van een 'legioen' (Mr 5:9.15) en van het 'prætorium' (Mr 15:16), alsof hij een Romein was en feitelijk zal 'het evangelie volgens Marcus' wel te Rome zijn geschreven, al kan de evangelist 'naar Marcus' de woorden: ἔχετε πίστιν θεοῦ (Mr 11:22) best gelezen hebben in een verhaal uit de stad, waar Philo de Jood ('de Pr. et P.' 4) τὴν πρὸς τὸν θεὸν πίστιν ter sprake had gebracht. In Lk 11:38 (en Mr 7:2) is het Josuanisme geen Mosaïsme en de Christen geen Jood meer, en dat de eerste Jesuanen nog niet de eigenlijke propagandisten voor de naties zijn geweest, wordt quasi-verhalend te verstaan gegeven in Lk 10:1; Lk 15:7 is een weerklank van de twisten over de rechtmatigheid van kerkelijke boete en verzoening; en schrijft de derde evangelist in Lk 4:23 »geneesmeester genees uzelven," evenzoo had Servius Sulpicius aan Cicero (ad Fam, 4:5) toegevoegd: »Volg niet de slechte geneesmeesters na, die bij andermans ziekten geneeskunde voorwenden, doch niet zichzelven kunnen genezen." Dat de derde evangelist te Rome bekend is, laat zich dan nog opmaken uit Hd 28:14—15.

»Il est des hypothèses," aldus Loisy, » qui ne résistent pas à l'examen critique des Livres Saints, par exemple... la composition intégrale du premier évangile par un apôtre... Et il est des hypothèses que l'analyse critique confirme et perfectionne chaque jour en les corrigeant, par exemple... l'idée d'une combinaison de sources pour le premier évangile." (T. a. p., blz. 36.) »La façon dont le rédacteur distribue les sentences et les récits n'est pas d'un témoin oculaire, mais d'un écrivain qui opère avec les données de la tradition écrite ou orale, non avec des souvenirs personnels." (Blz. 76.) »Si le recueuil de sentences à été rédigé d'abord par l'apôtre Matthieu, ce n'est certainement pas le même apôtre qui à combiné les discours du Seigneur avec les récits de Marc, pour constituer notre premier évangile; et le rédacteur qui à procédé à cette compilation n'a pas écrit avant l'an 70." (Aldaar.) »La seule analyse des paraboles montrerait qu'il n'était pas apôtre et qu'il écrivait après la ruïne de Jérusalem." (Blz, 77.) »Quand il raconte l'apparition du Christ ressuscité,

il s'exprime visiblement comme un homme qui n'a eu aucune part aux événements qui ont produit la foi des apôtres, et il semble même n'avoir à ce sujet que des renseignements assez vagues." (Aldaar.) »Le second évangile a été composé par les mêmes procédés que le premier et le troisième." (Blz. 82.)

Een anderen en voor hemzelven meer veiligen toon slaat ten onzent pater J. P. van Kasteren S. J. aan, die er beter slag van heeft, langzaam aan zoo een en ander aan de kritiek toe te geven, zonder dat hij in eigen kring opspraak verwekt. Nog in 1899 heeft deze in de Studiën zijner orde hier te lande (53 : 89) rechtzinnig apologetisch volgehouden, dat de schrijver van ons eerste evangelie niet hoogst waarschijnlijk maar zéker als Grieksche overzetter van Matthæus met den Arameeschen text van Matthæus vóór zich heeft geschreven. En op blz. 6 van zijn in 1906 verschenen boekje over 'het Matthæusevangelie en de overlevering' komt hij pour le besoin de sa cause particulière nog eens terug op eene vroeger door hem gegevene verzekering, »voor den legendairen aard van het Matthæusevangelie nergens een geldig bewijs te hebben gevonden." Deze geruststellende woorden voor de geloovigen zijn dan meteen eene nieuwe beschaming voor schrijver dezes, die als 'lichtkogelschutter' aan de verachting en den spot van alle welgezinden wordt overgegeven, en in wiens verhandeling over het eerste evangelie — aan 'Gnosis en Evangelie' blijkt pater van Kasteren nog niet toegekomen — »mogelijk zeer belangwekkende gegevens" voorkomen »voor wie tijd en geduld heeft, om ze in behoorlijk verband te plaatsen" (blz. 15), maar het geduld op eene al te zware proef wordt gesteld. Zoo heeft de pater op blz. 85—89 van 'Het eerste evangelie' reeds geene oogen meer gehad, om nog in zijn ongeduld te zien, wat »de man van de wetenschap", gelijk op blz. 162 van zijn boekje schrijver dezes hoonend wordt genoemd, naar des paters stille overtuiging (zie blz. 178) zich de moeite niet gegeven had om na te slaan. De »aanhalingen uit Mgr. Batiffol en pater Lagrange", waarmede schrijver dezes in 1904 het oordeel van bevoegde Roomsche geleerden over den grondslag der 'vrije' universiteit had blootgelegd, hebben

alleen bewezen, dat hunne opvattingen »in ieder geval onvergelijkelijk dichter bij de onze," dat is bij die van den pater en de zijnen, »staan dan bij die van Bolland." (Blz. 8—9.) Dat zal de lezer van eenen 'recteur de l'institut catholique de Toulouse' en van een lid der pauselijke Bijbelcommissie vermoedelijk niet verwacht hebben; inderdaad echter heeft ook pater Fontaine laten drukken: »Comment ne point applaudir à la création, si audacieusement originale, de l'École exégétique de Jérusalem, où l'ordre de Saint Dominique a porté ses antiques et hautes traditions de science théologique et scripturaire?" (T. a. p., voorr. bij den eersten druk.) »En het is niet de eerste maal," schrijft dan toch pater van Kasteren, »dat we bij Lagrange een vertrouwen óp of eene toenadering tót 'de critiek' vinden, die we niet vermogen te deelen." (Blz. 178.) De lezer merke wel op, dat onze pater niet zegt, dat hij van 'de critiek' omtrent boeken van Mozes, evangeliën enzoovoort in het geheel niets weten wil: zoo erg is het niet bedoeld, doch een mensch kan niet te voorzichtig zijn, vooral wanneer hij, gelijk onze pater, zaken heeft te zeggen als de volgende. »Met alle recht spreken wij... van Palestijnsch Joodsche vooroordeelen tegen het Christendom. En indien bewezen wordt, dat ons eerste evangelie geschreven is met het doel om dit vijfvoudig gevaar te bezweren,... Feitelijk nu is het boek met onmiskenbare duidelijkheid van den eersten volzin tot den laatsten dáárop aangelegd." (Blz. 97.) »Matthæus schreef... eene historische pleitrede voor den Nazarener — en voor zijne GEMEENTE." (Blz. 116.) »De evangelist zegt niet, dat hijzelf die Matthæus is; hij gebruikt van Matthæus den derden persoon en verhaalt zeer veel, waarvan Matthæus ooggetuige geweest is, zonder een *ik* of een *wij*, in het algemeen zonder zich op zijn gezag als ooggetuige te beroepen en zonder zich door een enkel trekje als ooggetuige te verraden.... Dit *feit* valt niet te ontkennen. Eene bevestiging van het ooggetuigeschap van Matthæus ligt in zijne schrijfwijze en zijn stijl *niet*." (Blz. 155.) Als waarborg voor de echtheid onzer evangeliën heeft een Tertullianus (tegen Marcion 4:5) alleen het gezag der gemeenten gekend en Hiëronymus onder

anderen zegt van het eerste: »Wie het later vertaald heeft in het Grieksch, is niet met zekerheid te zeggen." ('De V. I.' 3.) Pater van Kasteren schrijft: »Hetzelfde meenen wij te moeten zeggen van den juisten *tijd*, waarin het evangelie werd te boek gesteld: ook hier weet de oudkerkelijke overlevering geen voldoend bescheid te geven." (Blz. 172.) »In ieder geval is de onderstelling, dat onze Grieksche Matthæus instede van eene eenvoudige vertaling eene vrije bewerking van een Semitischen grondtext zoude zijn, bij lange niet de minst aannemelijke van de duizend en een gissingen, waarmede men het synoptische raadsel heeft trachten op te lossen." (Blz. 176.)

»Nul n'ignore," zegt abbé Gayraud op blz. 81 van zijn geschrift over 'la crise de la foi', »que la Bible que nous avons entre les mains, ne contient pas les textes originaux dans leur pureté primitive. On a toujours reconnu que les copistes y ont glissé des mots, des phrases, une ponctuation de source tout humaine, et que les versions qui en ont été faites et qui parfois ont déteint sur les copies postérieures de l'original, sont œuvres d'homme, où l'erreur a sa place naturelle. Mais l'on sait aujourd'hui quelque chose de plus." En hij haalt dan uit de 'Lettre sur l'apologétique contemporaine' van aartsbisschop Mignot de volgende zwaarwichtige belijdenis aan: »Les juifs, surtout avant les travaux définitifs de leurs rabbins, ne se faisaient pas faute de modifier le texte de leurs manuscrits en remplaçant un mot obscur par une expression qui semblait plus claire, d'ajouter en marge des gloses que les copistes postérieurs faisaient entrer dans le texte. Nous en avons un exemple très inattendu et tout à fait décisif dans la découverte d'un fragment de manuscrit de l'Ecclésiastique. La traduction des Septante prouve aussi à l'évidence que les textes dont se servirent les savants juifs alexandrins ne ressemblaient pas au texte massorétique actuel; on sait, en outre, que les maîtres de l'école de Tibériade ont fait disparaître tous les manuscrits divergents pour nous donner une édition unique qui n'a plus subi de changement sérieux jusqu'à nos jours." De lezer ziet, dat abbé Gayraud alle

aanleiding heeft gehad voor het slaken van de verzuchting: »Il y a donc, du fait de l'homme, des fautes et des erreurs dans notre texte de la Bible." (T. a. p., blz. 82.) Pater van Kasteren echter toont zich niet vervaard en zegt van het evangelie naar Matthæus: »Slechts zeer weinige zijn (de) met opzet aangebrachte wijzigingen, waardoor een afschrijver bijv. meende... in een uiterst zeldzaam geval eene zinsnede te mogen of te moeten weglaten.... Van eigenlijk gezegde textvervalsching met lakenswaardige bedoeling is wellicht in al de handschriften van ons evangelie geen enkel voorbeeld aan te wijzen." (Blz. 27.) »Zoodat ten slotte gezond critisch onderzoek tot heden in ons Grieksch evangelie niets anders vinden kan, dan wat het geschiedkundig getuigenis der eerste eeuwen er met treffende eenstemmigheid in aanwijst: de getrouwe vertaling van het Semitische geschrift van den apostel Matthæus." (Blz. 181.) »De tijdsbepalingen, zoowel die van Irenæus als die van Eusebius blijven ... vrij onzeker; in *dit* opzicht is de overlevering uiteenloopend of althans duister en dubbelzinnig." (Blz. 174.) »Zoodat dan ook de namen van Matthæus, Marcus en Lucas vóór het boek van Papias nergens te vinden zijn." (Blz. 60.)

Zoo staat het volgens pater van Kasteren in 1906 met onzen 'Matthæus'; zoo staat het in een tot beschaming van schrijver dezes uitgegeven werkje dan verder ook met... »eene andere en oudere bron, die ze 'de apostolische bron' of de *Lógia* plegen te noemen. En wijl de inhoud van die zoogenaamde Logia toch niet met zekerheid is aan te wijzen" (blz. 177), — is het, zeggen wij met onzen pater, weer »overvloedig bewezen, dat het eerste evangelie het werk is van een Palestijnschen Christen uit de besnijdenis, die voor zijne stam- en landgenooten schreef" ('*Studiën*' 54 : 176), ja zelfs, dat de schrijver van ons eerste evangelie als Grieksche overzetter van Matthæus ontegenzeggelijk met den Arameeschen Matthæustext voor oogen geschreven heeft. (Pater v. K. in de '*Studiën*' van 1899, 53 : 89.) Zoo overwint een geleerd Jezuïet van onze dagen de 'aanvallers' der Schriftuur; zoo had ook de behoudlievende pater Jos. Brucker S.J., tusschen de be-

wijzen tegen de echtheid van 1 Joh. 5 : 7 en de gehoorzaamheid aan het Vaticaan beklemd en gekneld, in de 'Études' van 5 Febr. 1900, blz. 403, het klaaglijke woord laten drukken: »L'inauthenticité du célèbre verset n'étant nullement démontrée jusqu'à ce jour on s'exposerait, en la rejetant plus ou moins formellement, à sacrifier une trés précieuse parcelle de la révélation; et, dans ces conditions, il est sage de tenir, au moins provisoirement, pour l'authenticité." »Rien dans la réponse du Saint-Office," schrijft abbé Houtin, »ne la présente comme provisoire et on ne lui demandait point, semble-t-il, s'il est sage de nier, mais si la négation est permise en sûreté de conscience. — La critique avait introduit beaucoup de provisoire, à la fin du dix-neuvième siècle, dans les conceptions d'un apologiste intégriste." (T. a. p., blz. 240—241.)

»Het bedrog in bewoordingen," vraagt Plato zich af in zijn werk over den Staat, 382 cd, »wanneer en voor wien is het dienstig, zonder dat het haat verdient?" En hij antwoordt: »Het blijkt tot afweer nuttig als geneesmiddel, en ook mythische leeringen maken wij nuttig, wanneer we daarin de onwaarheid zooveel doenlijk op de waarheid doen gelijken." Ten bate namelijk van den grooten hoop; »den schepper," zegt hij later, »en vader des heelals te vinden is moeilijk en van den gevondene tot allen te spreken onmogelijk." (Tim. 28 c.) »De menigte der menschen," getuigt Philo de Jood van Alexandrië in § 12 van zijn geschrift over Jozef, »aanvaardt het onechte eer dan het echte." »Wijsheid," beduidt ons later ook de Jesuaansche schrijver van 1 Kor. 2 : 6, »wijsheid verkondigen wij onder de volwassenen." » Den geest der waarheid," klinkt het in Joh. 14 : 17, »dien de wereld niet ontvangen kan." »Hoe hebt gij toch," vraagt Clemens Alexandrinus in zijne vermaning aan de volken, »aan ijdele mythen geloof kunnen slaan?" Doch die vroeg hier naar den bekenden weg; »de eenvoudigen," zegt Tertullianus (adv. Prax. 3), »om niet te zeggen onverstandigen en onnoozelen, die altijd het grootste deel der geloovigen uitmaken," — »de bandelooze en onwetende menigte," schrijft Arnobius (6 : 24), »die in volken en staten de meerderheid vormt," — »het ongeleerde volk," erkent

Lactantius (I. D. 2 : 3), »schept in kinderachtige vertooningen behagen." Dat wist van de intellectueelen toen nog iedereen, en zelfs Mohammad heeft menigten van menschen gekend, die hem deden getuigen: »God verzegelt hunne harten; over hun gehoor en gezicht is een deksel gelegd." (Soerâ 2 : 6.) »Mais il serait inutile," zucht in onze dagen pater J. Fontaine S.J., »de rêver de nos jours une science ésotérique, réservée à un petit nombre d'érudits et étrangère au grand public. Bon gré, mal gré, ce public s'emparera au moins des conclusions générales de cette science et les exagérera même, si surtout elles favorisent le rationalisme, qui est la maladie de ce siècle. Les esprits peu équilibrés, et ils sont nombreux, iront bieu plus loin que des professeurs savants et circonspects, qui s'arrêtent sitôt que la pente devient glissante. La jeunesse cléricale de nos grands séminaires, alors même qu'elle est serieuse et animée, elle aussi, d'excellentes intentions, est très friande de nouveautés, qu'elle prend toujours pour des progrès. Rien n'est propre à la séduire, comme cette sorte d'impartialité qui se fait une loi de se dégager, on nous l'a dit, de tout préjugé dogmatique. Cela peut nous mener bien loin." (T. a. p., blz. 47.)

Van den Christus zeggen 'de velen' in ons tweede evangelie: »Hij heeft alles wèl gedaan; de dooven doet hij hooren en de stommen spreken." (Mr 7 : 37.) »Ook de schare," oordeelt in 1871 wijlen S. Hoekstra Bz, »erkent inzoover, dat de zinnelijke wonderen van Jezus gelijkenissen zijn, als zij daardoor den indruk eener geheime wijsheid van Jezus ontvangt." (Theol. Tijdschr. 5 : 330.) »Het wezenlijke van de wonderen ligt in hunne symbolische beteekenis." (Aldaar.) Dit nu is reeds in de tweede eeuw het gevoelen geweest van de gnostieken of kundigen en verlichten onder de Christenen, of liever Chrestenen; dat onder anderen de zoogenoemde Nahassenen het wijnwonder van het vierde evangelie als beeldspraak hebben opgevat, blijkt bij Hippolytus te Rome in diens werk over de secten. (5 : 8.) De vraag is, wat met de wonderverhalen door de evangelisten zelven zal bedoeld zijn; inderdaad echter zijn »de werken van den Christus" (Mt 11 : 2) veraanschouwelijking of zinnebeeldige voorstelling van »eene

nieuwe leer" (Mr 1 : 27), een 'voorhangsel' (Hebr. 10 : 20), waarachter 'Gnosis' of kennis van beter onderrichten moet schuilen en is het Evangelie voor zijne beschrijvers allegorie geweest. Nog midden in de vijfde eeuw weet een Theodoreet bij Ps 65 te schrijven: »Geeft namelijk, zegt hij, het heilige niet aan de honden en smijt uwe paarlen niet voor de varkens, en mijne verborgenheden (blijven) voor mij en de mijnen." En dat is niets dan een onbegrepen naklank van oorspronkelijk evangelisch onderscheid tusschen zin en zinnebeeld.

De Gnosis wordt in het Evangelie verborgen gehouden. (Mt 13 : 11.13.16.34, Mr 4 : 34, 7 : 17, 9 : 28, 9 : 33, 10 : 10.) En wat de menigte van de nieuwe leer te hooren krijgt, zijn beeldsprakigheden, het eenige, waaraan zij op hare wijze iets heeft. (Mr 4 : 33.) Mythisch wordt bij wijze van voorrede al aanstonds de Alexandrijnsche gedachte voorgedragen, dat de geestelijke mensch niet uit de zielige voortteling is te verklaren (Mt 1 : 18) en de vervulling van het onbevredigende Mosaïsme in een verzoening brengend 'Josuanisme' moet bestaan (Mt 1 : 21); komt alsdan de in het Joodsche land geborene Christus naar datzelfde Joodsche land uit Ægypte (Mt 2 : 15), dan doet 'de ware Jozua' dat in den geest. Van de uit Alexandrië afkomstige Nahassenen zegt Hippolytus (5 : 7): Ægypte namelijk is volgens hen het lichaam," evenals reeds de Alexandrijnsche Philo in § 28 van zijn geschrift over Abrahams verhuizing had gewaagd van eene verheerlijking des geestes binnen drie dagen na zijne vlucht uit het lichamelijke land van Ægypte. Dat Joodsche philosophanten, Mineeën of Gnostieken te Alexandrië voor de ontwikkeling van hunnen geest tot Jesuanisme niets aan de Ægyptenaren zouden hebben ontleend, is hiermede allerminst gezegd: »juist de Ægyptische godengestalten," zegt R. Wünsch op blz. 117 eener in 1898 verschenene verhandeling over Sethiaansche vervloekingsplaten uit Rome, »zijn merkwaardig diep in het Christendom binnengedrongen; de overblijfselen van den Serapisdienst heeft King ('The Gnostics' blz. 158 vlg.) verzameld."

De Romeinen plachten voorhoofd en lippen van jonggeborenen op den achtsten of negenden dag tot wering van

betoovering met speeksel te bestrijken. En de beide wonderen in Mr 7 : 32—37 en 8 : 22—25 zullen wel allegorisch of zinnebeeldig leeren, dat de kracht, die den geestelijk doove tot het ware hooren moet brengen en den geestelijk blinde tot het ware zien, — dat de kracht, die de middelen geeft, om tot gnosis of kennis van de volle waarheid te komen, van den in den Meester levenden geest uitgaat door den mond. »Alles," zegt Hoekstra (Th. T. 5 : 327), »wat Marcus Jezus laat doen en spreken en ondervinden, het is alles eene gelijkenis. Zij, die buiten zijn, zien slechts de uitwendige feiten, die Marcus niet eens altijd ernstig meent; de echte discipel aanschouwt de geestelijke waarheid, die deze symbolische feiten èn verbergen èn openbaren. Al de wonderen van Jezus, al zijne ontmoetingen, al zijne redenen, zietdaar de gelijkenissen, die hij (in Mr 4 : 10—12. 33—34) bedoelt." Anders gezegd, het evangelieverhaal wekt het vermoeden, dat het geschreven is in den zin der 'doketische' Christenen. De 'dokesis' blijkt 'phasma' of schijnvertooning en verbeeldingsgewrocht bijv. bij Plutarchus 'de Ei ap. Delph.' 18. En voor de Doketen was de Christus der evangeliën een phasma, een toonbeeld, dat in den Naçoreeschen Josua enkel schéén te hebben geleefd, gesproken en geleden; Ieesoûs en de Christòs, vonden zij, waren twee (Eph. 4 : 20—21), en zoo had dan de Christòs in Jesu enkel den schijn der menschelijkheid gehad. In onzen spreektrant overgebracht wil dit zeggen, dat de Christusidee volgens hen in geene persoonlijkheid opging, al mochten 'de velen' zich verbeelden, dat zij ergens eens in levenden lijve had rondgewandeld; »Jezus," aldus omtrent 185 Irenæus van Lyon, »Jezus scheiden zij van den Christus en ze beweren, dat deze voor lijden niet ontvankelijk is, maar Jezus geleden heeft, waarbij zij de voorkeur geven aan het evangelie van Marcus." (Over de Secten' 3 : 11, 7.) De oningewijden kunnen namelijk gevonden hebben, dat op het evangelie, zooals zij in hunne kringen het lazen, het Romeinsche evangelie 'naar Marcus' met zijne scherpe onderscheiding tusschen de Jesuaansche Christusverschijning en den daarin werkzamen geest weer meer geleek dan de iets oudere doch met judaïzeerende invoegsels verrijkte

bewerking naar Matthæus; vgl. hier om te beginnen Mt 1 : 18, 3 : 16, 4 : 1, 19 : 16—17 met Mr 1 : 10, 1 : 12, 10 : 18.

Eere, wien eere toekomt. Op blz. 349 van den derden druk (1895) eener 'Israëlitische en Joodsche Geschiedenis' schrijft J. Wellhausen met verwijzing naar Matth. 4 : 1 volgg. en parallelen: »Het verlangen, om als Messias op te treden, wijst Jezus met beslistheid af; dat is eene verzoeking, die hij terstond aan het begin zijner loopbaan eens voor altijd heeft overwonnen. Wanneer men dus, zooals men toch eigenlijk moet, aan het woord de beteekenis laat, waarin het algemeen verstaan werd, dan is Jezus niet de Messias geweest en heeft het ook niet willen zijn. Zijn rijk was niet van deze wereld, dat wil zeggen hij stelde iets geheel anders in de plaats der Messiashope; in Mt 11 is dat duidelijk uitgesproken." Doch Hoekstra reeds heeft in 1871 (Th. T. 5 : 166—167) gesproken van »de drie zoo zinrijke Messiaansche verzoekingen van Jezus en zijne gemééente, die Matthæus verhaalt." Inderdaad zijn de verzoekingen van Jezus door den boozen geest van Mt 4 : 1—11 alleen te begrijpen als mythische voorstelling van de verzoekingen, waarin tusschen de jaren 70 en 135 onzer telling de uit het verallegorizeerde Mosaïsme der Grieksche synagoge voortgekomene idealistisch of Chreestelijk 'Josuaansche' richting in het Romeinsche rijk van die dagen door den 'boozen' geest van de Palestijnsch Messiaansche 'bezetenen' zal geraakt zijn. Dat de belijdenis van (den volgens Lk 22 : 32 eigenlijk bij Jezus leven nog niet bekeerden) Simon Petrus in Mt 16 : 16, waar de woordvoerder der Palestijnsche Jesuanen de belijdenis van de bezetenen (Israël en Juda) in Mt 8 : 29 overneemt, gevolgd wordt door het verbod, den nog menschelijk levenden Meester als den Christus of Messias te verkondigen (Mt 16 : 20), alsook door de les, dat hun voor- en toonbeeld (als Chreestòs) veeleer lijden en sterven moet (Mt 16 : 21), dat het Messianisme duivelsch heet in Mt 16 : 23 (vgl. Mt 4 : 10) en de Messiaansche waan, met den verheerlijkten Heiland bij Mozes en de profeten te kunnen blijven (Mt 17 : 4), de terechtwijzing ontvangt, dat men zich alleen te houden heeft aan den Zoon (Mt 17 : 5), — dat alles is uiting,

kennelijke uiting, niet van Palestijnsch apostolisch Messianisme of Christianisme, maar van het Chrestianisme of idealisme eener meer dan Joodsch nationale gemoedelijkheid. De koninklijke verlosser des Jodendoms wordt in het Jesuaansche evangelie als bemiddelende of hoogepriesterlijke verlosser van het Jodendom (of Mosaïsme) voorgesteld, als een Chrestus, die Christus wordt, doordat zijne ledematen voorbeeldelijk worden geslagen aan het lijdensteeken, dat meteen een teeken van komend leven is; zoo is de evangelische Christus nog niet Christus en hij is het juist, al naar men het neemt. De evangelische Ieesoûs, Jeesjoe of Josua heeft zijnen hoogen of diepen zin als overgangsgestalte en bemiddelingsfiguur tusschen het Mosaïsme en de internationale religie des Geestes, waarin om te beginnen het Hellenisme en het Romanisme elkander konden ontmoeten, wat dan in onze synoptische evangeliën in den verbloemenden en beeldsprakigen trant eener meer bepaaldelijk en oorspronkelijk Alexandrijnsch te achten Gnosis geschiedt. In de eerste eeuw onzer jaartelling zal die Gnosis als leer van den eigenlijken zin der evangelische Christusverschijning eene aan 'de velen' niet opgedrongene of 'geheime' leer zijn geweest, gelijk de goeptâ widjâ van de Hindoegeleerden, wat niet wegneemt, dat in onze heilige schriften de zin van het Evangelie meteen naar buiten zichtbaar is gebleven voor ieder, die lezen kan en lezen wil. Men oordeele.

»In den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes." (Matth. 28 : 19.) »Gij zult de waarheid kennen en de waarheid zal u vrijmaken." (Joh. 8 : 32.) »U is het gegeven, de verborgenheden van het koninkrijk der hemelen te kennen." (Mt 13 : 11.) »Maar hun, die buiten zijn, gewordt het alles in gelijkenissen." (Marc. 4 : 11.) »Omdat zij ziende niet zien en hoorende niet hooren of verstaan." (Mt 13 : 13.) »Indien iemand niet van omhoog geboren wordt, kan hij het Godsrijk niet zien." (Joh. 3 : 3.) »Het rijk Gods komt niet op zichtbare wijze. En men zegge niet ziehier of ziedaar, want ziet, het rijk Gods is binnen in u." (Luc. 17 : 20—21.) »Ons nu heeft God het geopenbaard door zijnen Geest. Want de Geest onderzoekt alles, ook de diepten Gods." (1 Kor. 2 : 10.) »Een

zielig mensch neemt niet aan wat van den Geest Gods is: het is hem dwaasheid en verstaan kan hij het niet, omdat het géestelijk wordt beoordeeld. Maar de geestelijke mensch beoordeelt alles, terwijl hij zelf onderscheiden wordt door niemand." (1 Kor. 2: 14—15.)

»Verschenen is de genade Gods, die heil aanbrengt voor alle menschen." (Tit. 2 : 11.) »De chreestelijkheid en menschenliefde van God onzen Zaligmaker." (Tit. 3 : 4.) »Het is een trouwhartig woord en alle aanneming waard, dat Christus Jezus in de wereld is gekomen, om zondaren zalig te maken." (1 Tim. 1 : 15; vgl. Mt. 1 : 21.) »Door het voorhangsel heen, dat is door zijn vleesch." (Hebr. 10 : 20.) »Want er is één God, één middelaar ook van God en menschen, de mensch Christus Jezus." (1 Tim. 2 : 5.) »Die het beeld Gods is." (2 Kor. 4 : 4.) »Christus Jezus is ons geworden wijsheid van God, gerechtigheid en heiliging en verlossing." (1 Kor. 1 : 30; vgl. Mt. 20 : 28.) »Dit alles is uit God, die ons met zichzelven door Christus heeft verzoend." (1 Kor. 5 : 18.) »Om in Christo alles tot eenheid te brengen." (Eph. 1 : 10.) »Hij is het beeld van den onzienlijken God, de eerstgeborene aller schepselen." (Kol. 1 : 15.) »Opdat zij gelijkvormig mochten zijn aan het beeld van Zijnen Zoon en deze de eerstgeborene zij onder vele broeders." (Rom. 8 : 29.) »Daarom heeft ook Jeesoûs, opdat hij door zijn eigen bloed het volk mocht heiligen, buiten de poort geleden." (Hebr. 13 : 12.) »Hij, die in de dagen zijns vleesches aan dengene, die hem van den dood vermocht te redden, gebeden en smeekingen met sterk geroep en tranen geofferd heeft en van wege zijner godsvrucht is verhoord." (Hebr. 5 : 7.) »Opdat gij door deze der goddelijke natuur mocht deelachtig worden, nadat gij der verdorvenheid, die in de wereld is door de begeerlijkheid, zijt ontvloden." (2 Petri 1 : 4.) »Zoovelen toch door Gods geest geleid worden, die zijn zonen Gods." (Rom. 8 : 14.) »Of kent gij uzelven niet, dat Jezus Christus in u is?" (2 Kor. 13 : 5.)

»Jesus Christus is gisteren en heden dezelfde en tot in eeuwigheid." (Hebr. 13 : 8.) »Indien wij al Christum naar het vleesch hebben gekend, alsnu kennen wij hem zoo niet meer." (2 Kor. 5 : 16.) »Met Christo ben ik 'gekruisigd' en niet meer

leef ik, maar in mij leeft Christus." (Gal. 2 : 20.) »Ik ben van den Vader uitgegaan en in de wereld gekomen; wederom verlaat ik de wereld en ga tot den Vader." (Joh. 16 : 28.) »Ik en de Vader zijn een." (Joh. 10 : 30.) »Hieraan weten wij, dat wij in hem blijven en hij in ons, dat hij ons van zijnen geest gegeven heeft." (1 Joh. 4 : 13.) »Gelijk de Vader het leven in zichzelven heeft, zoo heeft hij ook den Zoon gegeven, het leven in zichzelven te hebben." (Joh. 5 : 26.) »De Geest is het, die het getuigt, dat de Geest de Waarheid is." (1 Joh. 5 : 6.) »Die Geest zelf getuigt met onzen geest, dat wij kinderen Gods zijn." (Rom. 8 : 16.) »Mede opgewekt en medegezet in den hemel in Christo Jesu." (Eph. 2 : 6.) »Want 'de Heer' is de Geest. En waar de geest des 'Heeren' is, daar is Vrijheid." (2 Kor. 3 : 17.) —

In Christo is volgens Eph. 1 : 10 alles tot eenheid gebracht. En heet het in Eph. 1 : 23, dat de Christelijke gemeente het lichaam van Christus is, in Hd 9 : 4—5 wordt hare vervolging door Saulus eene vervolging van Jezus genoemd. Is nu niettemin »de geest van Christus" (Rom. 8 : 9, 1 Petri 1 : 11) de geest van eenen Jezus (Hd 16 : 7), die in de dagen van Tiberius onder Pontius Pilatus in persoon heeft geleden? Dat Jeesoûs tot Johannes heet te zijn gekomen, om door dezen gedoopt te worden (Mt 3 : 13) en gezegd wordt diens prediking van het genakende Rijk na zijne gevangenneming te hebben voortgezet (Mt 3 : 1—2, 4 : 12. 17, 10 : 17), ziet er niet beeldsprakig uit. In het schrijven aan de (Alexandrijnsche Joden of) 'Hebreeën', allicht het oudste onder de voorhandene schriften van 'het Nieuwe Verbond' (Hebr. 8 : 8, 9 : 15, 13 : 13), heet het, dat hij als een wezen, hetwelk zelf heeft geleden, meer waard is dan de tot Zoon Gods enkel geallegorizeerde Melchizedek (Hebr. 2 : 18, 7 : 3); in Hebr. 5 : 7 is daarbij eene overlevering te onderkennen, die later tot de Gethsemané-verhalen zoude kunnen hebben geleid en een vleeschelijken Meester vooronderstelt, en heeft deze volgens Hebr. 13 : 13 (vgl. 12 : 2) geleden buiten de poort, hij is hier nog niet bekend als de in het vleesch herrezene. (Vgl. Ps 110 : 1 en Hebr. 1 : 3 met Hebr. 5 : 7 en 10 : 20.) Ook blijft het feit,

dat de Ieesoûs der Chrestenen als een 'Nazoreeër' is bekend gebleven (Mt 2 : 23, 26 : 71, Lk 18 : 37, Joh. 18 : 5. 7, 19 : 19, Hd passim), een vooralsnog wel al doorzichtig, doch niet tot zinnebeeldigheid te vervluchtigen gegeven. Met dat al blijft Jezus als Jozua eene gestalte, waaraan men de allegorese of vergeestelijkende uitlegging moet hebben verzinnelijkt en gehistorizeerd, die onder Alexandrijnsche Joden en Jodengenooten zal ontstaan zijn omtrent het Mozaïsche getuigenis, dat als leidsman van Israël Jozua op Mozes was gevolgd; bij Mozaïsme zonder meer, beseften zij, kan men niet blijven en 'profetisch' hebben zij dan in de Schrift zonder Naçoreeër het idealistische 'Josuanisme', dat zij behoefden, uit zichzelven gevonden. (Hd 18 : 24—25.) Het laat zich nog denken, dat een Josuanisme gelijk dat van den Alexandrijnschen Apollos, die over Jezus het ware leert, reeds eer hij uit het Joodsche land iets meer dan den doop van Johannes heeft leeren kennen, eerlang een om zoo te zeggen toevallig krystallizatiepunt heeft gevonden aan de lijdensgeschiedenis van een Naçoreeschen Josua, die in de Joodsche hoofdstad is ter dood gebracht; in geen geval echter is die lijdensgeschiedenis van een vleeschelijken Josua in de wording van het Christendom iets meer geweest dan een tweevallig punt van centralisatie voor de beeldsprakige gedachtenwereld van Hellenistische en 'Mineesche' Joden of Jodengenooten. De geest der profetie, zooals Alexandrijnsche Mineeën, Gnostieken of 'nieuwlichters' die begrepen, leerde hun, dat het Mosaïsme door een vergeestelijkend en vergeestelijkt Josuanisme moest worden opgevolgd en het is juist dit Josuanisme van de Hellenistische synagoge der eerste eeuw, dat wij als Jesuanisme in het Evangelie van de zondagvierende Hellenistische ekklesia der tweede eeuw gehistorizeerd vinden en belichaamd. Reeds de zondagviering dier ekklesia geeft dan veel te denken. »De Perzen," had Herodotus (3 : 16) bericht, »beschouwen het vuur als God." En Hippolytus ('Secten' 4 : 43) schrijft later te Rome: »De Perzen hebben beweerd, dat God als licht was, licht, dat in de lucht is vervat." »Jahwé zal uw eeuwig licht zijn," heet het in Jez. 60 : 19. En in 1 Joh. 1 : 5: »God is licht." »De Perzen,"

zegt Strabo (15 : 3), »vereeren echter ook de zon, die zij Mithra noemen.” En Mithra, weet Plutarchus te vertellen, »Mithra noemen de Perzen den middelaar.” (‘De Is. et Os.’ 46.) »Zeus,” beweert hij, »noemen de Ægyptenaren het Pneuma;... dat nu is niet de zon, doch heeft met de zon een zekere verwantschap.” (Aldaar, 36; vgl. Joh. 10 : 30 en 16 : 28.) »Pneuma is God,” zegt de vierde evangelist. (Joh. 4 : 24.) En bij hem verklaart Jeesoûs: »Ik ben het licht der wereld.” (Joh. 8 : 5.) »Nederdalende van den vader der lichten,” zegt weer de schrijver van Jac. 1 : 17; vgl. Joh. 16 : 28. »God is licht,” had Philo (‘de Somn.’ 1 : 13) geschreven. »De zon der gedachte.” (‘De Hum.’ 22.) En vergeestelijkend beweert hij van Mozes: »Zon noemt hij de goddelijke Rede.” (‘De Somn.’ 1 : 15.) Waarna dan bij den vierden evangelist (Joh. 14 : 6, vgl. 1 Tim. 2 : 5) de belichaamde Rede zegt: »Niemand komt tot den Vader zonder mij.”

»Gehoorzaamheid aan God,” aldus Plutarchus, »is hetzelfde als gehoor geven aan de Rede.” (De aud. 1.) En de Alexandrijnsche schrijver van Barn. 5 : 6 merkt op: »In vleesch moest deze worden geopenbaard.” »De wijsheid,” zoo lezen wij als wijsheid der Alexandrijnen (Sap. 10 : 10), »heeft uit moeite verlost degenen, die haar dienen; den rechtvaardige heeft zij geleid op rechte paden,... zij heeft hem (Gen. 28 : 12) het koninkrijk Gods getoond en heeft hem kennis gegeven van heilige zaken.” »Zoo is dan het koninkrijk Gods tot u gekomen,” zegt dan in Mt 12 : 28 de uit den Geest geborene, — »bonus ille vir.” (Cic. de Rep. 3 : 17.) »Een man van smarten.” (Jez. 53 : 3.) »Nooit heeft hij over zijn lot geklaagd.” (Sen. ep. 120 : 13.) »De tijd was aangebroken,” schrijft Aristides of een ander aan Diogneet (9 : 2. 6, 10 : 4), »waarop God zich had voorgenomen, in het vervolg zijne chréëstelijkheid (of goedertierenheid) en kracht te openbaren, dat wij op dubbelen grond vertrouwen mochten stellen in zijne chreestelijkheid... Wanneer gij liefhebt, zult gij navolger zijn van zijne chreestelijkheid.” Dat een god chreestòs of goedertieren had te heeten, was al bekend geweest aan Herodotus, bij Diogenes Laërtius (1 : 76) heet Alcæus als mededinger

van Pittacus te hebben gezegd, dat vergeving beter is dan wraak, en Plato leert ons: »Men mag dus geen onrecht vergelden en geen mensch op zijne beurt kwaad doen, onverschillig wat men van hem geleden heeft." (Crit. 29 c.) »Smaad verdragen en de zijnen (bij zoo iets) in den steek laten, is slaafsch," beweert Aristoteles. (E. N. 4 : 5, 6.) Doch voor de hellenizeerende Ægyptenaren zijn de gerechtvaardigden chreestói geweest en Philostratus (Heroic. p. 134) schrijft: »De heros (of goddelijke mensch) is chreestòs en schenkt vergiffenis." »Alleen de zachtmoedige," beweert later ook Talmoedische wijsheid, »heeft deel aan de zaligheid." (San. 88.) »Hoe is het mogelijk, dat een godvreezend mensch iemand haten en als vijand beschouwen kan?" (Pesachîm 113.) Dat dan is weliswaar eene stille afkeuring van schriftuurplaatsen gelijk Ps 139 : 22; God zelf was in het Jodendom allereerst geprezen om zijne vergeldende rechtvaardigheid (vgl. Ps 11 : 7, 71 :19, 145 : 17), en dat de 'Heer' *Chrestus* is (Ps 34 : 8, Philo de M. N. 44, 1 Petri 2 : 3), dat is benignus en dulcis, zachtmoedig en goedertieren, dat God 'Chrestus' is over ondankbaren en boozen (Lk 6 : 35), is geen Mosaïsme meer in den oorspronkelijken zin des Woords. Vader van alles heet God in de Stoa (D. L. 7 : 147), nog in het boek der Wijsheid (2 : 16) heet God vader alleen van den rechtvaardige en eerst bij Philo (L. v. M. 3 : 39) wordt bijv. »Mozes teruggeroepen door den Vader" als door »den schepper *en vader* van alles" (de Pœn. 1). De afstand tusschen het Mosaïsme en het daaruit ontwikkelde of erin gelegde 'Josuanisme' der eerste eeuw onzer jaartelling is te meten aan den afstand tusschen Exod. 20 : 5—6 en 1 Joh. 4 : 8; eene nieuwe godsdienstigheid begint, inzooverre een edel mensch Gods beeld en gelijkenis (Gen. 1 : 27, D. L. 6 : 51, Philo de C. L. 28, 2 Kor. 4 : 4, Kol. 1 : 15) gaat heeten als navolger van diens chreestelijkheid. »Waarom zoude men zich niet zoon Gods noemen?" vraagt in het algemeen Epikteet (Diss. 1 : 9, 6), een tijdgenoot onzer evangelisten. (Vgl. bijv. Joh. 10 : 36.) Doch volgens de Jesuaansche spreuken is de rechte zoon des Vaders degene, die chrestus is als Hij: Just. Apol. 1 : 15, 13.

In de Indische Sâmkhyaleer worden goenaas of hoedanigheden vermeld, waaraan eene drieledigheid onzer menschelijkheid tot bewustzijn komt; ze laten zich als dofheid, heftigheid en helderheid aanduiden en verhouden zich zoo als onze stoffelijkheid, zieligheid en geestelijkheid. Te Athene vindt men een overeenkomstig onderscheid reeds bij Plato (Civ. 435 e), die de bezigheden in de samenleving wilde geregeld weten met het oog op menschelijke hebzucht, onstuimigheid en weetgierigheid; in de eerste en tweede eeuw onzer jaartelling zijn dan stoffelijke, zielige en geestelijke menschen ook door de Nahasseensche Jesuanen (Hippol. 5 : 6) onderscheiden, en nog in het begin der derde eeuw keert bij den gnostieken Bardesanes (Eus. Pr. Ev. 6 : 10) dezelfde indeeling terug als een verschil tusschen boozen, rechtvaardigen en goeden. Boos is iemand, die goed met kwaad vergeldt, rechtvaardig is hij, die ieder geeft wat hij verdient, en goed of edel mag eerst iemand heeten, die kwaad met goed vergeldt. En men merke op, dat de aangeduide verdeeling verondersteld is niet alleen in 1 Kor. 2 : 14—15, 1 Thess. 5 : 23 (vgl. Marc. Aur. 3 : 16) en Jud. 19, maar dat, met den nadruk op de zédelijkheid van de redelijkheid ook de Meester in het Evangelie (Mt 5 : 43—44) de derde goenâ looft en aanbeveelt, — om zijne leer dan te bekrachtigen aan het kruis. (Lk 23 : 24.) Spottend schijnt men in de Grieksche wereld van de eerste eeuw onzer jaartelling de terdoodbrenging een 'edel maken' te hebben genoemd (Plut. Qu. Gr. 5); anders gezegd een chrestus, die meer was dan rechtvaardig en dus te goed was voor de wereld, moest, vond men, als zoodanig — dóód. En zoo sterft ook Gods uitverkorene (Lk 23 : 35), de Chrestus bij uitnemendheid, voorbeeldelijk dóór degenen, vóór wie hij sterft, om van het hout zijner smarten in te gaan tot het eeuwige leven. (Lk 23 : 43.) Merken wij hier op, dat de stauròs of paal van het Evangelie als Tâu vooronderstelde is in Hd 5 : 30, als zoodanig voorkomt in den Alexandrijnschen Barnabasbrief (9 : 8), onder anderen voorondersteld is ook bij Justijn (Apol. 1 : 60) en als rechthoekig kruis verschijnt op een in 1856 te Rome gevonden graffito, waarmede iemand een Sethiaansch Christen zal hebben

willen bespotten. Dat het rechthoekige en gelijkarmige kruis, *τὸ χεῖ ὀρθόγωνον*, in de oudheid heeft gegolden als levensteeken, blijkt onder meer aan de beteekenis van de Tâu (+) bij Hezekiël (9 : 4—6); hoe ronde met een kruis gemerkte broodjes, de daroens van de Mazdajaçniërs, in het begin onzer jaartelling genuttigd werden bij de heilige maaltijden der Mithravereerders, is aan een in onze dagen weergevonden half uitstaand beeldhouwwerk te zien, en dat *het kruisteeken het komende leven* beteekent *bij de Ægyptenaren*, heeft men elkander weten te vertellen nog in de dagen van Rufinus. (9 : 29; vgl. Sozom. H. E. 5 : 17 en 8 : 16.) Dat Johannes de Dooper op ouderwetsche schilderijen met een kruis wordt voorgesteld, zal een hieruit te verklaren Alexandrinisme zijn. Doch met name is er dit in begrepen, dat het Godsrijk niet komt als vertóóning (Lk. 17 : 20—21), dat vleesch en bloed het niet beërven (1 Kor. 15 : 50) en dat het voor- en toonbeeld van de chreestelijkheid moet lijden en sterven, om tot Gods heerlijkheid in te gaan (Mr 8 : 29—31, Lk 24 : 26); koninklijke Christus blijkt de Chrestus eerst als de onzienlijke Geest van de Gemeente, die zich door hem laat beheerschen, doordat zij van den Chrestus het kenteeken aanvaardt. (Mt. 28 : 18, 10 : 38—39, 16 : 24—25, Lk 9 : 23—24, 14 : 27. 33, Mr 8 : 34, Mt 18 : 20, 28 : 20.)

»De historische Jezus," besluit in 1906 Albert Schweitzer op blz. 397 in zijn boek 'Van Reimarus tot Wrede, eene geschiedenis der leven-van-Jezus-onderzoekingen', »zal voor onzen tijd een vreemdeling of raadsel zijn." »Het moet ronduit worden gezegd," had namelijk in 1901 op blz. 129 van eene verhandeling over 'het Messiasgeheim in de evangeliën' de Breslauer hoogleeraar wijlen D. W. Wrede erkend, »dat Marcus van het feitelijke leven van Jezus geene werkelijke voorstelling meer heeft." En Wrede had zich gehouden aan de zoogenoemde Marcushypothese, die het eerst is voorgedragen in 1838 door Ch. H. Weisse, in hare latere en gewijzigde gestalte de gissing is, dat de schrijver eener oudere en verlorene lezing van ons tweede evangelie de eerste evangelist is geweest, en zoo dan wel eens heel iets anders zoude kunnen inhouden, dan hare

voorstanders er bij wijze van 'Zeitschwindel', zooals in 1865 Strauss het heeft uitgedrukt, met bewustzijn in gelegd hebben. Dat het voorhandene Marcusevangelie geene geschiedenis inhoudt, had reeds in 1871 ten onzent S. Hoekstra leeren inzien; »de symboliek," schreef deze (Th. T. 5 : 437), »is te doorzichtig, om aan eenigen wezenlijk historischen grondslag te denken." »Alleen het ideale toch is op dit standpunt waarheid; wat waar is, dat alleen is werkelijk. Naar de idéé van den Christus wordt dus de overlevering gereconstrueerd en tot eenen spiegel gemaakt van een hoogere waarheid." (5 : 134.) Wrede (blz. 285) betreurt bij Hoekstra den invloed van onhoudbare gezichtspunten à la Baur en van 'symbolisterijen' à la Volkmar, terwijl toch volgens hemzelven ons Marcusevangelie om zoo te zeggen tot de geschiedenis van de kerkleer is te rekenen (blz. 131), zelfs naar het 'apokryphe' overhelt (blz. 148) en juist de gedachte, dat het verloop van Jezus' openlijk leven zich uit het tweede onzer evangeliën nog laat opmaken, een onhoudbare grondslag is voor het geloof aan zijne eerstgeboorte. (T. z. p.) Het gewag van 'symbolisterijen' met betrekking tot eene evangeliënopvatting, die evangelische verhalen, ja het Evangelie zelf en als zoodanig, als beeldspraak onthult, is eene uiting van vooringenomenheid en partijdigheid, meer niet; in Mt 9 : 1—8, Mr 2 : 3—12 en Lk 15 : 18—26 bijvoorbeeld is met merkwaardige woordelijke overeenkomsten het verhaal bewaard van eenen verlamde, dat bij den eersten evangelist, den evangelist 'naar Matthæus', van eigene beeldsprakigheid nog duidelijk getuigt en ons leeren kan, hoe de pas geborene 'Josuaansche' gemeente aan hare voorbeeldelijke evangeliegestalte zichzelve historizeerend in het verleden terugdacht. Hier wordt eigenlijk door geloovigen tot den voorganger der gemeente een ongedoopte gebracht, dien hij tot vergeving van zonden (vgl. Joh. 20 : 23 en Hd 2 : 38) heeft te doopen, om zoo betrekkelijk voor eigene rekening van die zonden te ontbinden (Mt 9 : 2, vgl. 18 : 18) en de zondenvergeving van Mt 9 : 2—6 zal dan de rust van Mt 11 : 28 verschaffen, »door den geest Gods" van Mt 12 : 28; de afloop geeft in Mt 9 : 8 aanleiding tot verheerlijking Gods, »die zulk

eene macht had gegeven aan de menschen." »De redeneering," zegt Hoekstra (Th. T. 5 : 158), »is deze. Het onloochenbare feit, dat diegenen, die in de gemeente zijn opgenomen en den doop tot vergeving der zonden hebben ontvangen, in nieuwheid des levens wandelen, dit feit is, wat ook de schriftgeleerden daartegen zeggen, een voldingend bewijs, dat de macht (of volmacht), om de zonden te vergeven, aan de gemeente werkelijk gegeven is: want wat is lichter, te bewerken, dat een geestelijk verlamde gezond wordt en in nieuwheid des levens wandelt, of de verklaring, dat zijne zonden hem vergeven zijn? Het laatste ligt immers in het eerste opgesloten!" In dien trant is de evangelische voordracht inderdaad over het geheel en als zoodanig beeldsprakig en zinnebeeldig; dat komt het zuiverst uit juist in verhalen, die door een der schrijvers voor eigene rekening afzonderlijk zouden kunnen bedacht zijn. Men leze bijv. in het evangelie 'volgens Lucas' het verhaal der Emmausgangers, waarvan Lk 24 : 35 den zin kenbaar maakt: het verhaal blijkt hier beeldsprakige voorstelling van de leer, dat de na zijn lijden en sterven verheerlijkte Chrestus en de Christus, die bij het ritueele liefdemaal voor de zijnen in de broodbreking tegenwoordig is, een en dezelfde Christus zijn, — de Geest van Hd 16 : 7 en 2 Kor. 3 : 17, de Geest ook van Joh. 16 : 13 en 20 : 22. »Ik zal u geen weezen laten," zegt de Heiland in Joh. 14 : 18, »ik kom tot u." En in Mt 18 : 20 verzekert de Verlosser: »Waar twee of drie tot mijnen naam vergaderd zijn, daar ben ik in hun midden." Het is in het licht van zulke spreuken, dat men Lk 24 : 13—35 heeft te beoordeelen.

Het verdient opmerking, dat 'de menschen' in Matth. 9 : 8 van meer argeloosheid en openlijkheid in de evangelische beeldspraak getuigen dan Marc. 2 : 12. En hetzelfde is te zeggen van Mt 16 : 11—12 in vergelijking met Mr 9 : 17.21, waar de zinnebeeldigheid des broodenwonders strenger wordt verborgen gehouden. Dit namelijk beteekent, dat onze tweede evangelist den eersten op zijne wijze heeft verbeterd, gelijk bereids is opgemerkt op blz. 90—91 in de verhandeling van schrijver dezes over 'het eerste evangelie in het licht van oude

gegevens'. Laat de eerste evangelist in Mt 9:13 en 12:7 den Meester zeggen, dat barmhartigheid beter is dan offers, de tweede laat in Mr 12:33 zoo iets getuigen door een Joodsch schriftgeleerde, wat hijzelf niet was; »bijbelvast was deze gnosticus niet," zegt Hoekstra (Th. T. 5:321) terecht van hem, onder verwijzing naar Mr 1:2, 2:26 en 10:12. Zoo verstrekt dan vermoedelijk de gnosticus, die zich houdt aan 'Marcus', aan den schriftgeleerde, die met 'apostolische' logia of spreuken is komen aandragen, uit den mond van den verheerlijkte het antwoord, dat hij van het Godsrijk... niet verre is; met andere woorden, de schrijver van Mr 12:34 schijnt aan dien van Mt 13:52 'durch die Blume' te verstaan te geven, dat deze nog niet recht ingewijd was gebleken. Onverschillig wat de achtergrond onzer evangeliën mag zijn en afgezien van de invoegsels (als Mt 16:18, 18:17—18 en 28:19), die in den loop der tweede eeuw te Rome in ons eerste evangelie zullen zijn aangebracht, afgezien in het algemeen van mogelijke verontreinigingen der oorspronkelijke lezing, bederf, waarvan de omvang niet eens voor al is te bepalen, is onze tweede evangelist vergeleken met dien 'naar Matthæus' de later gekomene; de bewering van Holtzmann ('Einl.'[3] blz. 367), dat aan de volgorde der verhalen bij Matthæus en Lucas de volgorde bij Marcus ten grondslag moet liggen en juist daarin de kracht der Marcushypothese ligt, is door den dubbelen daarin bedoelden 'Marcus' zonder kracht tot datgene, waartoe zij eigenlijk zoude dienen en getuigt met betrekking tot de vele niet onder de oogen geziene of tot haar recht gebrachte tegeninstanties van halsstarrige en stelselmatige zelfverblinding. Wachten wij af, wat ten onzent collega Baljon alsnog zal durven erkennen! Hegel is reeds te Jena bekend geweest met de gissing, dat onze evangelisten eenzelfde nu verloren geschrift hebben voor zich gehad, en wil men dat verloren geschrift als 'Proto-Marcus' aanduiden, dan wordt het juist de vraag, in welke verhouding en in welken trant ons eerste en ons tweede evangelie dien 'Proto-Marcus' vooronderstellen, — hoe men het eerste Marcus-evangelie naar aanleiding daarvan heeft kunnen laten verlóren

gaan. Rome versus Alexandrië! Inmiddels zien Mt 3 : 1—2 en 4 : 12.17 er ouder uit dan Marc. 1 : 15; de prachtige allegorie van Mt 4 : 1—11 is voorondersteld en verdwenen in Mr 1 : 12—13; bij vergelijking van Mt 7 : 28 en Mr 1 : 22 zegt men »judaïzeerende 'Bergrede' bekend, doch uitgelaten"; Mt 10 : 5—6 is weggelaten in Mr 6 : 7—11; Mt 15 : 23—24 ontbreekt weer in Mr 7 : 24—30; Mt 16 : 28 klinkt ouderwetscher dan Mr 9 : 1; in Mr 10 : 29 is er bereids wegens de evangelieprediking vervolging; Mt 18 : 2—6 blijkt niet begrepen in Mr 9 :36—37; en de antiphariseesche rede van Mt 23 blijkt weer in Mr 12 : 38—40 bekend, zonder dat zij is overgenomen. »Marcus," schrijft Dr. G. A. van den Bergh van Eysinga in Sept. 1906 (Th. T. 1907 blz. 178), »doorloopend rekening houdende met Matthæus' arbeid, vermijdt de klippen, waarop deze zijns inziens is gestrand. De betrekkelijke afwezigheid van het Joodsche in ons tweede evangelie maakt het in zekeren zin oorspronkelijker dan het wettisch getinte werk naar Matthæus; toch mag men hieruit niet besluiten, dat het aan de judaïzeering van het Evangelie voorafgaat. Integendeel: het is eene gewilde negatie daarvan; het Evangelie wordt hier zooveel doenlijk gezuiverd van bijvoegselen, die voor een katholizeerend bewustzijn als te eenzijdig Joodsch hinderlijk moesten zijn."

In eene oude Latijnsche voorrede bij ons tweede evangelie blijkt ondersteld, dat het na het derde is geschreven. En sedert 1789—'90 bestaat van Joh. Jac. Griesbach (1745—1812) eene »commentatio qua Marci evangelium totum e Matthæi et Lucæ commentariis decerptum esse monstratur." Dat het tweede evangelie na het eerste en het derde geschreven is, heeft ook D. Fr. Strauss altoos het waarschijnlijkst gevonden en ten onzent heeft collega H. U. Meyboom in 1866 op blz. 226 zijner dissertatie laten drukken, dat het Marcus-evangelie zich het best laat verklaren, wanneer men aanneemt, dat Matthæus en Lukas beiden als bronnen zijn gebruikt; hemelsleutels, uitsluiting buiten de gemeente en doopformulier werden daarbij vanzelf tot de latere veranderingen in het eerste gerekend. De 'Zeitschwindel', zooals Strauss in 1865

op blz. 54 zijner brochure over Schleiermachers leven van Jezus de opkomende mode genoemd heeft, heeft sedert dien tijd in Duitschland eene Marcushypothese bestendigd, waartegen Hilgenfeld tevergeefs verzet is blijven aanteekenen, Loisy in Frankrijk en Baljon ten onzent hunne zelfstandigheid niet' hebben bewaard, en nog in 1901 zelfs Wrede niet heeft durven opkomen, — Wrede, die het op blz. 148 zijner bovengenoemde verhandeling hoogst wenschelijk noemt dat het tweede evangelie niet het oudste mócht zijn en op blz. 107 achter den Alexandrijnschen Barnabasbrief een evangelie toont te vermoeden, waaruit hij bij voldoend nadenken niet alleen Barn. 5 : 9 maar ook Barn. 4 : 14 en daarmede Mt 20 : 16 en 22 : 14 moest ontleend achten. »Met de groote meerderheid der tegenwoordige critici," zegt hij op blz. 5, »deel ik het gevoelen, dat onze, of een op den onzen sterk gelijkende Marcus aan de beide andere synoptici ten grondslag ligt." En daarbij wordt dan buiten bespreking gelaten, dat een Marcusevangelie achtergrond van de evangeliën naar Matthæus en Marcus kan zijn, zonder dat ons evangelie 'naar Marcus' iets meer is dan een tertiair product, door den schrijver met het Marcusevangelie, het evangelie 'naar Matthæus' en dat 'naar Lucas' voor oogen tot vervanging van de secundaire verhalen samengesteld; dat dan ook de ondergang van het eerste Marcusevangelie begrijpelijk wil gemaakt zijn, wordt even weinig aangeroerd. Dat onze evangelist 'naar Matthæus' allicht eene oudere planmatige en organische voordracht miskend en verstoord heeft, beteekent al aanstonds eene eigenaardige concurrentie onder evangelisten en bewijst in geen geval, dat onze 'Marcus', verondersteld dat hij bij het eerste Marcusevangelie weer dichter staat dan onze Matthæus, de oudere van de twee moet zijn. (Bladz. 11.) Inmiddels blijft de hoofdzaak, eene door Wrede's eigene onderzoekingen mede in het licht gestelde hoofdzaak, dit, dat het eerste Marcusevangelie als achtergrond van onze synoptische evangeliën geene geschiedenis heeft ingehouden en dus niets anders dan een... pseudepigraphon is geweest. Zeggen wij het nog eens uitdrukkelijk: een gnostiek Alexan-

drijnsch pseudepigraphon, eerlang bij concurrentie van Rome uit verdrongen! Het verbod aan Petrus in Mr 8 : 30, om te verkondigen, dat 'Jousa' de Christus is, onmiddellijk gevolgd door de leer, dat het Menschenkind heeft te lijden en te sterven, om *na drie dagen* op te staan, is eene verkeering van Palestijnsch Christianisme in Alexandrijnsch Chrestianisme, dat in een verloren 'Marcusevangelie' mag gestaan hebben, maar niets heeft uit te staan met eene Arameesch apostolische prediking; het is juist in Ægypte, dat men op den derden dag na het sterven van Osiris de zoogenoemde Hilaria, het voorjaarsfeest der dag-en-nacht-evening, heeft gevierd. Dat de bezetenen een eigenaardig vermogen hadden, om in 'Josua' den Messias te zien, gepaard met de neiging, om hem als zoodanig toe te spreken (Wrede 22), beteekent eenvoudig, dat die 'bezetenen' als vertegenwoordigers van een razend Messianisme zijn gedacht en dat de verhalers beterweters zijn of gnostieken, Hellenistische gnostieken. De vraag, waarom geene andere zieken Jezus als Messias aanspreken en juist de bezetenen bijzonder godsdienstige menschen zouden moeten geweest zijn (blz. 29), lost zich bij deze vooronderstelling vanzelf op. En noemt Wrede het ondenkbaar, dat Marcus, zegge onze evangelist 'naar Marcus', zijne opvatting van het Messiasgeheim zelf verzonnen heeft (blz. 145), dan is die ontkenning te ontwikkelen tot de geschiedkundige stelling, dat de evangelische Christusidee Alexandrijnsch theosophisch, gnostiek Joodsch, is in haren oorsprong. Dat onze tweede evangelist meer dan de eerste van dæmonen en onreine geesten en de eerste meer van 'bezetenen' gewaagt (blz. 153), beteekent weer allerminst, dat onze tweede evangelist de eerst gekomene heeft te heeten, maar wel, dat de bedoelden volgens den Hellenistischen zin van het verlorene oudste evangelie niets dan razende Messianisten waren geweest.

(Slot volgt).

PORTRETKUNST

DOOR

JAN GRATAMA.

II *(Slot).*

In Engeland komt hij door aanbeveling van Erasmus bij den humanist Thomas Morus, waarbij hij een jaar lang in huis is. Daarop wordt hij hofschilder van Hendrik VIII, die Morus op het schavot had gebracht. Muther zegt: »Holbein hat selbst etwas von Heinrich VIII. Andere deutsche Künstler wie Dürer oder Grünewald könnte man in England kaum sich vorstellen. Was hätten solche Phantasten gesollt in mitten dieser praktischen, positiven Menschen mit ihren verständigen Matter off act sinn, ihren sanguinischen, keine Ideale kennenden Egoismus? Holbein paszte nach England. Als er Hofmaler Heinrich VIII wurde, hatten sich zwei wahlverwandte Geister gefunden. Es besteht ein geheimer Band zwischen ihm und seinem König: dieselbe mitleidlose Kälte."

Uit deze levensfeiten kan men zich wel een beeld vormen van de koele onaangedaanheid, die een kenmerk van Holbein is.

Maar deze manier van een leven te begrijpen, welke nog veel wordt toegepast, is niet de zuiverste en diepste wijze van doordringen. Immers ze is onzeker voor de nooit geheel te vertrouwen historische feiten, die de basis vormen, en onvolledig, daar nooit alle feiten bekend zijn. Verder is die methode grof door haar algemeenheid, onbelangrijk vaak door de weinige diepte waarvoor ze geldt. Zoo bewijst het feit,

dat Holbein zijn vrouw in de steek laat, op zich zelf niets. Als men hieruit concludeert dat Holbein een koude egoïstische natuur heeft, begaat men een grove, onware algemeenheid, die niet de minste waarde heeft; hoogstens zou men spekulatief kunnen zeggen, dat hij niet van zijn familie hield.

En zoo deze methode soms wel een juist resultaat geeft, dan geldt dit resultaat toch noch slechts voor het oppervlakkige karakter-leven. Maar in de psychologie is het om de diepere oorzaken in den mensch te doen. Niet dat Holbein zijn vrouw verlaat, maar de manier waarop of de gedachten die hij er bij gehad heeft, moeten we weten.

En kunst zou geen kunst zijn, zou niet voor immer in zich hebben een in bepaalde opvatting gestyleerd algemeen menschelijk begrip, als we niet ten allen tijde dat begrip en zijn nuance in haar konden terugvinden. Door haar zijn we in staat iederen kunstenaar zuiver en absoluut te zien en, door het eeuwig menschelijke der algemeene begrippen, te herkennen en te waardeeren.

We moeten ons dus stellen in contact met het nagelaten werk; we moeten ons geheel onbevangen en onbevooroordeeld er tegenover zetten en zuiver den indruk nagaan, die het geheel op ons maakt. Datgene wat achterblijft in onzen geest, die standvastige indruk of voorstelling is het éénige, wat we absoluut te vertrouwen hebben als het juiste.

Het is niet veel, wat daar achterblijft: een zeer bepaalde nuance van kleur of van toon, de beweging of ander kenmerk van een lijn soms, of een vage, onzegbare lichtsubstantie; en toch is in dit zoo weinige het diepste innerlijke leven van den beschouwden kunstenaar zuiver gesymboliseerd.

Uit het werk van Holbein treffen ons zijn houtsneden. De goede houtsnede, op zich zelf beschouwd, is een procédé voor positieve, krachtige geestesmenschen, weinig geschikt voor de bloeiende, schaduwende zinnenschoonheid; hij is, als bestaande hoofdzakelijk uit lijn, een uitstekend materiaal voor geestelijke kunst en door zijn groven technischen aard, die alleen dikke lijnen gedoogt, een uitmuntend kunst-technisch middel

voor onverschrokken, sterke opvattingen; het kenmerk van de Oud-Duitsche houtsnijders.

In dit procedé heeft Holbein illustraties gemaakt voor het satirieke boek van Erasmus: »De Lof der Zotheid" en twee doodendansen. Dit laatste is zeer belangrijk. Want in het eind der 15de eeuw komen in Basel wel doodendansen voor op de muren van 't kerkhof en van de kerk, en waarschijnlijk zijn deze wel de aanleiding geweest tot zijn werk, maar Holbeins opvatting is geheel anders.

Niet de dood in religieuze beteekenis, niet de dood als einde van het aardsche bestaan met de angstverwekkende vraag: zalig of verdoemd, maar de dood als de ontzachlijke, onvermurwbare vernieler, de grijnslachende danser, spottend met elk prachtig aardsch geluk of genot. Achter den koning op zijn troon, den bisschop, den jongen man en zijn bruid, den landman achter den ploeg, overal de griezelig-springende dood met zijn hoonlach. Al wat de wereld droomt van weelde en verrukking, van kracht en glorie, van zachtheid, goedheid en schoonheid wordt in dat doodenspel tot doodschrik verstard. Deze dood als al-beheerscher, als verschrikkelijk einde, komt meer voor bij de oude Duitschers en is een uiting voor hun onverschrokken, duivelsche kracht.

Niet het leven te zien tegen een achtergrond van goedheid en verwachting, niet te zien in perspektieven van kracht en hoop of in een wel begrensden, maar zeldzaam schoonen horizont van hartstocht of liefelijkheid, maar het leven te zien in het felle licht van waarheid, geprojecteerd tegen het zwarte, stugge, onverbiddelijke vlak van dood, waarop alleen de diepste eigenschappen zichtbaar blijven, dat is het ontzachlijke van Holbein's werk.

Deze zoo uiterst belangrijke visie van het leven is nog niet geheel rustig en schoon in zijn doodendansen aanwezig, welke hij met te veel satire heeft gegeven, maar zit wijs en bezonken, als een licht van eeuwige, heldere noodzakelijkheid in zijn portretten. Het is in dien toon van even verzacht en even getint licht, waarin de kleuren minder sterk en zwaar tegen elkander komen als in het harde, ongekleurde licht

van Cranach, het is die toon van absoluutheid zonder ruwheid, waarin Holbein geheel zit; het is dat positieve, dat zakelijke, dat zoo uitnemend is en van zoo hooge beschaving in het zachte, fijne, zeer heldere licht van wijsheid; het is dat onverbiddelijke, dat zoo juist is; dat diepe om der waarheid wille doordringen om te geven de ziel zooals ze is, niet opgesierd of beglansd door de zinnen, om ze te geven puur, eenvoudig en sterk, zoodat ze niet verflauwt of onbelangrijk wordt voor den dood, maar daar staat te pralen als een stil-glazende parel in het Eeuwige Licht.

Dat Holbein dezen toon heeft gerealiseerd in zijn werk is het enorme van zijn kunstgave geweest. Dat hij zoo onaangedaan, zoo geheel buiten zijn zinnen om, de menschen heeft bestudeerd, dat hij dus geen oogenblik door trillingen van leven is getroubleerd, maar onafgebroken in strakke geestelijke aandacht is geweest; dat hij geen oogenblik zich heeft laten meevoeren door sympathie of antipathie, door vereering, liefde, hartstocht of haat voor het model, maar dat hij voortdurend in één spanning door zijn hooge neutraliteit heeft bewaard, dit is het buitengewoon groote van zijn kunstenaars geest.

Muther zegt van Holbein: Es liegt etwas Imposantes in diesem knorrig plebejischen Stolz, der selbst vor Königsthronen nicht schmeicheln lernt.

Hierdoor lijkt me Holbein niet naar zijn volle waarde gekenmerkt. Want de trotsche demokraat, die zich de gelijke voelt van koningen, voert een strijd van hoogmoed en zijn kenmerk is een tartende houding. Dit vindt men in het werk van Holbein niet meer terug. Het demokratische zit er in, in zoover men daarmee het algemeen menschelijke bedoelt. Van strijd is echter bij hem niets te bespeuren; geen hard, sterk licht in zijn werk, geen geweld, maar harmonie van klare, eenigszins zachte kleuren; geen toon van trotschheid, maar een van doordringende volmaaktheid, geen demokraat, maar een universeel mensch.

Dit belangrijke zit gaaf in ieder onderdeel van zijn schilderij en brengt ons direct onder zijn macht. Geen

moeielijkheden, geen twijfelingen of sporen van tegenstrijdige opvattingen zijn in zijn werk aanwezig; het volmaakte is vlotweg en als van zelf gegeven. Dit bewijst dat Holbein uit zijn natuur weg geschilderd heeft; dat die spheer van onaangedaanheid niet verkregen was door moeizaam veroverde overtuiging of door verstandelijk aangebrachte leering, maar dat hij werkelijk zoo wás, altijd door. Dat hij dus was een Groot Mensch, die in koele beschouwing uitmuntende psychologie heeft gegeven met een glasheldere, onverbiddelijke zakelijkheid.

Welke is eigenlijk die psychologie? Waar kan men haar ontdekken en hoe verschilt zij van de psychologie der zinnelijken?

Het is onmogelijk een geheel klaar en volledig antwoord te geven op deze vragen, daar de diepste psychologie wijst naar de eeuwig geheime, mystieke spheer der ziel. Want niet de oppervlakkige psychologie die den mensch geeft in zijn dagelijksche houding, in zijn actie of toestand van hartstocht, en dit geeft niet om het verdiepte, maar om het levend-bewegende; maar de zielstoestand, die in het diepste van 's menschen wezen heerscht, is het welke we bij Holbein herkennen.

Frans Hals in zijn bewegende figuren is het gave type van zinnelijkheid, zooals hij de verschillende houdingen van lach, bravoure en uitbundigheid met levende streken heeft weergegeven. De uiterlijke aandoeningen in zijn personen leven wijl die uiterlijke aandoeningen Hals zelf zijn; maar door die lach, bravoure of uitbundigheid héén zien we van den persoon niets meer. Bij Terborgh hetzelfde; alleen de klaterende hartstocht is hier een voorname houding. Wel is er bij hem geen uitslaande zwaai van leven, wel is er rust, maar het is een rust van zinnen, het is de rust, die zich de houding geeft van goede distinctie in het dagelijksche leven; wel is het dus een schoone rust, maar het is geen »stilte".

En eerst in de stilte kan de ziel zich toonen. In die bijzondere »silence actif" van Maeterlinck is het, dat we in de diepte kunnen afdalen. En hebben niet Holbein's portretten,

evenals die van Van Eijck, Van der Weiden en andere voortreffelijke aandachtigen, dat stil gezeten zijn, dat recht uit, schijnbaar doelloos kijken, die geheele afwezigheid van éénige verontrusting der zinnen, ja, dat boven de zinnen-uit gestegen zijn, zoodat geen oogenblik de gedachte aan het heftige, zwoele en dringende leven wordt gewekt?

Bij de geloovige Vlamingen is het, alsof de voorgestelde personen geheel tot rust zijn gekomen, tot een vaste verhouding met het aardsche leven, of ze dit weten, voor immer, en het nu, als onbelangrijk element, ter zijde hebben gesteld. Het is alsof hun oogen denken aan veel schooner leven; alsof ze staren in de eeuwige geheimen van hun ziel met gelukzalige verwondering, met hemelsche ootmoed; alsof ze zacht inademen de zuivere, zoete lucht van den hemel zelf, terwijl ze stil zijn van verrukking in de spheer van het Goddelijk Geheim.

Bij de zuivere Intellectueelen als Holbein is het hemelsche licht vervangen door het licht van wijsheid. Niet door den zoeten indruk van het devote komen we bij hem tot de diepte; maar langs den schoonen weg van het absolute intellect; tegenover den zachten en zaligen glans van het naieve geloof van de Vlamingen staat het klare, heldere wijze licht der Duitschers. Maar bij beiden staan de afgebeelden in een tijdeloos licht en toonen hun ziel in volkomen overgaaf; en bij beiden vinden we als schoonste vondst, hetzelfde.

Want wat we zien in die stilte, als de golvingen en deiningen, de spanningen en aandoeningen van 't dagelijksch leven langzaam gaan liggen, achter ons weg gaan tot het roerloos stil wordt tusschen ons en het portret, wat we zien dan is de aanwezigheid van een ziel, het wonderbaarlijkste en meest ontroerende wat we ons denken kunnen. We weten, dat we dan in de nabijheid zijn van het schoonste en innigste dat er bestaat.

Is dit nu kracht of grootheid, of adel van gemoed, of een rijke of schoone gedachte? Ach, hoe ver liggen al deze verwijderd van deze zoo eenvoudige bron, waarin we peinzend staren. We weten niet wat we zien, we voelen alleen dat zich hier het allerbelangrijkste van het leven toont met een plot-

selinge, onverklaarbare absoluutheid: het wezen van een ziel, de meer of minder gesluierde schoonheid van een mensch.

Dit is de weg tot de zuivere psychologie. Want de indruk, die we van iemand krijgen als hij voor het eerst voor ons staat en we hem in de oogen kijken is zóó reëel, zóó positief en heeft zóózeer het kenmerk van het absoluut ware, dat we deze onvoorwaardelijk moeten gelooven. In het korte moment, dat twee zielen elkaar aanzien, weten ze alles van elkaar voor immer; en in de aandoening die ze krijgen, zien ze tot in heldere perspektieven het ware belangrijke van het wederzijds beschouwde leven. Juist deze eerste indruk is de beslissende en de ware. Want zoo vaak is direct het meestal grovere verstand erbij en loopt storm met helder-bewuste en zakelijke argumenten. Het wil, zoo het zijn juiste plaats in het leven niet weet, deze Goddelijke openbaring van het intuitieve Gevoel, welke geheel buiten zijn macht ligt, maar al te licht bedekken onder een dikke laag van grove, schijnbare waarheden. Het wil dan rationeel verklaren, wat alleen door het zuivere gevoel kan begrepen of gezien worden. En hij, die niet absoluut gelooft in deze zoo mystieke machten, zal spoedig door de aanhoudende werking van het verstand zijn psychologie vergroven en waardeloos maken. Dit is ook de reden, waarom men vaak beter een oordeel kan vellen over de diepste beteekenis van een mensch bij eerste kennismaking, dan bij later voortgezetten omgang. Want hoe meer we een persoon zien en met hem omgaan, des te minder zal gewoonlijk het buitengewoon bijzondere van dien mensch ons treffen, daar we er aan gewoon raken. Het is alsof de fijne organen voor deze diepste psychologie zeer zuiver en absoluut werken, als we geheel onbevangen en onvoorbereid voor een ziel treden; maar dat ze direct hun scherpte en belangrijkheid verliezen bij de minste overheersching door het verstand. Het verstand is maar al te vaak grof en onzuiver en wordt dan door zijn zucht om overal bij te willen zijn en alles te willen verklaren, zijn zucht dus om alles te trekken naar zijn spheer, de grootste vijand van het intuitieve gevoel.

Deze verhouding tusschen het intuitieve gevoel en het ver-

stand zien we dagelijks in het leven. Hoe vaak gebeurt het niet, dat we van een onbekenden mensch een indruk krijgen, welke geheel verschilt van die, welke hij wenscht te maken; dat hij zich vroolijk en ongedwongen voordoet en dit spel zuiver door hem wordt gespeeld; dat we weten van zijn vrienden dat hij gelukkig is en we toch achter alles vast en voorgoed voelen, dat dit niet zoo is; dat zijn ziel gesluierd is en dat hij haar schoonheid niet kent. Was het de klank van zijn stem, die zich verraadde, deze nooit falende uiting der ziel; was het volmaakte tooneelspel toch te doorzichtig, zoodat door de drukte en de beweging heen toch de stille klacht kon worden gehoord?

Komt het niet herhaaldelijk voor dat we, achter een gesprek om, een ziel zien, die heel iets anders te vertellen heeft; dat we zoo ontroeren over dit willen verbergen; en, den blik vaag afwendende, goedig meepraten?

Er zijn momenten, dat we, een bekend gelaat beschouwend, eensklaps dat gelaat héél anders zien, als ver weg en toch dicht bij, in een plotseling straf licht geheel van ons vervreemd en toch met zoo'n ontzachlijke stille uitdrukking ons aandoend, dat we ontroerd, stil blijven staren. Zou dan, heel even, de lichtglans der eeuwigheid gevallen zijn?

Zoo terecht zegt Maeterlinck in zijn »Trésor des Humbles": »La paysanne à qui je demande le chemin, je la juge aussi profondément que si je lui demandais la vie de ma mère, et mon âme m'a parlé aussi intimement que celle de ma fiancée. Elle remonta en hâte, jusqu'aux plus grands mystères, avant de me repondre; puis elle m'a dit tranquillement, sachant tout à coup ce que j'étais, qu'il faillait prendre à gauche le sentier du village".

Wie dat ziet is een goed psycholoog. En het is deze Maeterlincksche psychologie, die we bij de uitmuntende middeleeuwers terug vinden. Al die ontroerende portretten van stille menschen, van zoo sublieme eenvoudigheid in de spheer van hun ziel, allen gelijk en aandachtig voor het Innerlijke Wonder, zóó dat hun gelaat in zuivere naïeviteit hun eigen mysterie vertoont, al deze portretten toonen wel

aan, dat deze schilders, gelijk Maeterlinck, het bijzondere vermogen hadden direct en alleen de ziel te zien en deze te geven als het wonderbaarlijk Schoone.

Zooals de Middeleeuwers zich gebogen hebben over het stille water van het leven en in de diepte hebben gezien de geheime en schoone glanzende edelsteenen van de ziel, zoo hebben de Renaissancisten dit water geliefd in zijn schoone beweging en de diepe schatten niet gezien.

De groote en breede subjectieven als Titiaan, Velasquez, Rubens, Van Dyck, enz. hebben veelal levensgroote portretten gemaakt. Hun zinnelijkheid en hun gebaren konden zij niet uiten op kleine paneeltjes. Ze wilden den mensch geven zooals ze hem zagen in werklijkheid, geven het levende, bewegende, ademhalende, het actieve van de verschillende karakterstanden. Hun techniek van krachtige, levende streken wilde niet, dat men de schilderijen van al te dicht bij bezag. Hun schilderijen moesten flink en groot doen in de groote zalen der Renaissance. Het leven was een pracht-vertooning en makkelijk, vlot-weg en vol zwier hebben zij dat prachtige gegeven.

Maar de paneeltjes der Middeleeuwers zijn klein. Hierin niet het drama en de actie, niet de praal of de houding; hierin slechts dit ééne, zoo weinige, zoo héél intieme: de ziel. De beste portretten zijn dan ook veel minder als levensgroot; en zijn ze grooter, dan krijgen ze een eigenschap die hen zeker niet versterkt. De enkele dragers der psychologie: oogen, mondlijn en neus, doen in hun gestyleerdheid goed bij verkleining; de vervlakte gelaatskleur en verdere weglatingen storen niet; maar bij levensgrootheid wordt dit alles vaak eenigszins leeg.

De zuivere Renaissancisten, als Titiaan, Rubens, Van Dyck hebben in hun portretten de voorgestelden geïdealiseerd; ze hebben voor hun figuren eenigszins schoonheidstypen gemaakt, zooals de klassieke kunst hun dat had voorgedaan. Het sterkst ziet men dit in de door hen geschilderde naakte figuren; zoo is de schoonheid van de bekende vrouwen van

Titiaan of van Van Dyck niet voortgekomen uit de realiteit zelve, maar uit de fantasie. Maar de Realisten in de Renaissance, als Velasquez en Rembrandt, hebben dit niet noodig gehad; Velasquez, de groote Grande van Spanje, behoefde zijn modellen niet te verfraaien om ze het hoogvoorname te geven; Rembrandt in zijn grandiose werklijkheidsvisie heeft juist in de barre realiteit zelve naar het schoone gezocht.

Bij de Middeleeuwers is er in 't geheel geen sprake van verfraaiing van het gelaat. Hoog boven al het aardsche heen beschouwden zij den mensch met de eeuwigheid als achtergrond. En zoo gezien is een schoon en lief meisjesgelaat even belangrijk als een oude terugstootende kop; hier houdt het oordeel der zinnen geheel op en zijn alle menschen gelijk. Deze trek van gelijkheid vinden we sterk bij hen terug; zoowel een koning als een boef zijn met gelijke uitvoerigheid en toewijding geschilderd, en het is alsof ieder gelaat even schoon en belangrijk wordt, wanneer de ziel er doorheen schemert. Dit verklaart waarom hun portretten van mismaakte of leelijke menschen, hoofden met groote ooren of pokdalige neuzen, toch een schoonen indruk maken.

Het is nu merkwaardig na te gaan, hoe deze spheer bereikt werd door de grootsten onder hen.

De geloovige Vlaamsche Primitieven zijn de ware hemelingen. Hoe ook hun aardsche leven mocht zijn, wanneer ze schilderden leefden ze in deze sfeer der ziel.

Memlinc, de gelukzalige, werd er in geboren, werd in den hemel geboren en schilderde met kinderlijke ernst de zielen in het hemelsche licht; Rogier van der Weijden bereikte langs den goddelijk-dramatischen weg het wijde land der hemelsche berusting; Jan van Eyck stond met zijn eerlijk, open hart tegenover de wereld, die hij met volkomen overgave tot in het kleinste zag; en vond daardoor God in alles.

Maar de Franschen en de Duitschers zijn vreemder. Zij staan geheel op aarde.

De Franschen, als Clouet zijn de geestelijk-voornamen.

Wel is hun opvatting en techniek geheel als van de zuivere psychologen, maar zij zijn slechts zoover aandachtig als hun Fransche aard dat toelaat. Zij geven wel de ziel, maar achter een sluier van aristokratische voornaamheid. Dit geeft hun werk een buitengemeene aantreklijkheid, maar maakt hun psychologie niet zoo krachtig en gaaf als die der oude Duitschers.

Onder dezen is Dürer, de verheven-gevoelige, die met zijn naieve goedheid het hart der menschen bereikt, juist door dit Duitsch-gevoelige misschien niet de sterkste onder de psychologen. Maar Cranach en Holbein zijn prachtig van onverschrokkenheid. Zij schijnen duivelskinderen tegenover de hemelsche Vlamingen.

Hoe verhoudt Cranach, de superbe onverbiddelijke met zijn doordringende »derbheit" zich tegenover deze mystieke sfeer? Dit is moeilijk te zeggen. Het zacht-goddelijke licht ontbreekt hem geheel en zijn heilige scenes zijn òf slecht òf burgerlijk. In het fantastische toont hij »spiesbürgerliche" eigenschappen. Maar zijn portretten zijn misschien de heftigste, diepste en kraste, die er ooit gemaakt zijn. Het is alsof bij dezen zijn ware aard geheel te voorschijn komt; hierbij hoefde hij niet te denken, hoefde hij niet gevoel aan te brengen, wat geheel buiten zijn aanleg lag; hier kon hij zich laten gaan. Hier was hij de groote, nuchtere positieve, hier was hij het duivelskind dat in zijn onverbiddelijk licht de menschen zag en weergaf. En toch is er een naieviteit en openheid in zijn portretten, die ook de Vlamingen in hun werk vertoonen; toch is de sfeer der ziel er geheel in aanwezig. Het is alsof hij door het derbe heen gekomen is tot het klare, rustige, absolute; het is alsof hij door het duivelsche heen het goddelijke heeft gezien. En daardoor zijn zijn portretten zoo hevig; ze zijn van een bar, straf realisme en toch zijn ze klaar en zonder hartstocht in het tijdelooze licht.

Ook Holbein, het volmaakte gevoels-intellect, mist in zijn licht de eigenlijke substantie der devote Vlamingen, die eigenaardige sterke, lichte glans, welke men zich in den hemel denkt. Zijn portretten hebben iets koels. Men zou,

hem bij Maeterlinck vergelijkende, kunnen zeggen, dat wat bij dezen het Goddelijk gevoel in goedheid, bij Holbein het Goddelijk intellect is. Van uit dit intellect ziet men God, zooals men langs den weg der wijsheid God ziet. Tegenover de hemelsche openbaring van een naïef geloovige staat bij hem het klare diepe gevoels-weten; tegenover het onbewuste, het geloovige, staat het bewuste.

Het is juist daarom, dat Holbein zoo'n voortreffelijk type is om de voorwaarden van de zuivere portretkunst te bestudeeren. Want dat merkwaardig koele in zijn werk, die afwezigheid van eenige doordringend liefelijke of andere verrukkelijke eigenschap der Vlamingen zal nooit onze aandacht doen wegvoeren tot een alles doortintelend geluk, zóó, dat men niets meer ziet dan dat ééne, heerlijke licht van den Hemelschen kunstenaar; maar zal juist die aandacht houden in het gebied van het analyseerend intellect. Men krijgt nooit een plots overheerschenden indruk voor een portret van Holbein, men ziet dat het goed is, voortreffelijk, ongelooflijk. En dan, in het onbewogen, ontijdelijke, zilverkoele licht voelt men zich langzaam aangedaan door iets, dat geheel onze belangstelling inneemt, dat ons verschrikt met een zoete ontzetting. Wat is het, dat ons de oogen zoo open doet staren? Wat is het dat zoo heel gewoon er uitziet, dat we er om moeten glimlachen, en dat toch zoo onafwijsbaar en zoo diep ons ontroert? Het is stil, doodstil, met een verrukkelijke beweging van lichte ademhaling. Zou dit het wezen, het leven der ziel zijn?....

Holbein heeft zijn personen niet zoo hard en scherp gegeven als Cranach: de omtrekken zijn iets verzacht, als even omgeven door het vaste, onlevende licht. Tegenover Cranach, de hardhandige vivisector, staat Holbein als de volmaakt koele en beschaafde dokter, die met vaste beslistheid de diepe snede aanbrengt.

Van hem kunnen we leeren. En dan zien we dat vóór alles noodig is de afwezigheid van het zinnelijk gevoel, om de aandacht zuiver te houden; dan het vermogen het diepst

innerlijke wezen van den mensch te speuren over en door alle tijdelijke poses, door de zinnen aan het gelaat gegeven; en eindelijk de kunstgave dit innerlijk wezen te symboliseeren door lijnen.

We leeren van hem dat deze psychologie neergelegd wordt in de oogen, den mond waarvan vooral de mondlijn en de neus, en dat hij zijn schitterende bewijzen daarvan gegeven heeft in de collectie portretteekeningen van het Windsor Castle.

Mei 1905.

EN 'T WESTEN VLAMDE ALS DE HELLE...

DOOR

PIET VAN ASSCHE.

En 't Westen vlamde als de helle....

Toen, den hooggewelfden rug aangeschoord tegen den ruigen stam van een breedgekruinden notelaar, stond er David, de vijf en zestigjarige boer der Distelhoeve, aan zijn neerhof uit te staren over 't polderland, waar bloedrookten, in het droevige vesperuur, sompige weiden en doodsch-rustende poelen. Onder de klep der pet grauwde 't ruige gelaat, dat even rossig was omlijnd aan 't hoekige. Slak-lam hingen de armen en de kin van den wat vooruitgestoken kop raakte de magere, in de wijde jas wegwijkende borst.

En geen oog had de afgewroete polderman voor zijn zwaarrompige koeien die, al staartkwispelend en somberrood beplekt aan de bonkige schoften, opgebeukt hun forsige koppen waaruit zwenkelde de slijmerige tong, tegen elkaar aandrumden om, pootpletsend en al greumelend, weg te vlekken in de zwartende holte der geopende staldeur; geen oog voor zijn kloekgespierde labeurpeerden die, de oogen in vuur en spierenbevend, hooggestapelde karren aansjouwden, karren soms zijwaarts schokkende of botsende op, naarmate den wielslag; geen oog voor de even met de schouders opgeschormd naderende werkers, maf en moê van brekenden arbeid en schroeierige hitte; noch voor zijn heerlijke boerderij, wier grauwe stroogedekte schuur reeds tot aan de hanebalken proppensvol rogge en tarwe zat gestapeld; en ook niet voor zijn boomgaard waar, zwartende thans, stam-grijsbemoste

appelboomen knoestig opkromden; noch voor de ruime keuken, waar dertigponder hespen aan bruinberookte zolderbalken hingen, terwijl dikke klompen spek in de tonne wachtten op 't vroolijke gekiskas in de diepe braadpan, en 't oude bierken mierelend rustte in het wijdgebuikte vat, tot het er zou neerstroelen in tinnen kannen of kreuzelen in glazen en potten; 't bierken dat pertig zou laven de drankgulzige kelen en in de verhitte hersenen wekken oolijke spreuken en beestig gezang, 't ruwe woord en zinnelijke begeerten.

Geen oog voor zijn bedrijf, geen oog voor zijn rijkdom, nu onverzadigbare passie doorschroeide zijn lichaam en doorvreten van wrok werd zijn hart, reeds dagen en dagen en dagen, vooral sinds het krakeel met zijn wijf, de wulpsche Dulla, die hij in zwijnachtige ontucht had genomen om de breede heupen en de log-waggelende borsten, de vleezige lippen en den wijd-vleugeligen neus, de vettige kaken en den schuimend-blanken hals, terwijl zij van haar kant het kwabbig lijf ruilde voor hoeve en land, geld en wellust; het verkocht om, bij den dood van het naar den ondergang dobberende wrakmensch, meesteresse te worden op de hoeve.

En hij, in zijn vuile oûmans-beestigheid, kleefde zich vast aan 't zinnelijk vrouwmensch zooals de slek aan de vettige plant; eischte ze voor zich alleen, hoewel ze, in uren van bronstige dolheid, zich weinig bekreunde om den verlepten sater en soms de hoeve ontliep om er te slempen in kroegen en te minnen pootige kerels uit den weelderigen polder.

Schold d'oûwe David, bij haar terugkeer aan den huiselijken haard, ze uit voor »boerenslet eñ herbergdweil", dan schaterlachte ze uitdagend, dat haar vleezige gestalte schokwaggelde. Op hem laveerde ze toe met uitgestrekte armen, die zij kromde om zijn sloddervelligen nek, en prangde den verneutelden vent geweldig aan tegen het malsche lijf, hem half optillende van den grond tot hij, nijdig in passie-opvlijming, ze bevende beet in het vleesch van een arm.

En zij dan, den oude steeds flodderig fleemend, kuste hem op lip en kaak, en hij kreunde van genot. Hij stamelde

haar naam, zakte op de knieën en stak de armen tot haar uit, inmiddels ze dacht: »Hond, eens uw testament op naam der Dulla, dan moogt ge gaan creveeren in de aarde."

En weg was ze thans weer, al vijf dagen weg, levend natuurlijk in ontucht en allerlei brasserije.

Weg was ze....

En, na uren van doelloos en hartopvretend dolen, na slapelooze nachten en opflitsingen van haat, na opbeukingen van razernij, stond hij, zooals de vorige avonden, weer te staren over 't eenzame land, te wachten op de zoo lichtvaardige huisvrouwe.

Thans stond hij koorts-angstig te wachten; stond er, ze in den geest ziende zooals hij ze zag op dien verdomden avond van hun twist, met haar gelaat rood opgevlamd en de breede neusvleugels jagend, de struische armen gekruist aan den hoog-opgolvenden boezem en door hare vormenlogheid verpletterend den »aapachtig" vergroeiden boer, dwergvent die als ineengestort zat op zijn stoel; er scheefgezakt zat, de pezige handen op de knieën, de beenderigen kop voorover en de onderlip afhangend, de waterige oogen roodomrand; grafmensch reeds, sleepend zijne hopeloosheid en omgruwd door de miseriën van den ouden dag

Het graf?

O, telkens hij in de laatste maanden aan d'aarde dacht, aan d'aarde waarin werden begraven de dooden, huiverde David. 't Was of eene vunzige kilte hem omwoei, vooral bij valavond, wanneer de hoevekamer vol schemering doolde, en de hangklok onmeedoogend vertelde van den onverbiddelijken tijdgang; of bij nacht, als hij slapeloos te bed lag, 't afgerakkerd lijf nu en dan geschokt van brakerig kuchen. O, en daarbuiten joeg de ruimte vol booze geesten, en de donkerte voelde hij op de wereld wegen, koortsig-zwaar en doorspookt van nachtmerries, zoodat hij hunkerde om wat licht en, daagde dit eindelijk in het Oosten, dan verlangde hij weer naar den avond.

En zie, pas enkele jaren geleden, was hij nog een boer, met kruim in de vuist en spieren van staal. De zomerzon mocht er bronzen zijn mager gelaat en roosteren zijn vleesch.

't Scheelde hem weinig. Steeds zwoegde hij maar door, ploegend of pikkend, eggend of spittend. Al eender. Loeiende winden konden hem schudden, regens hem striemen, pal stond hij op 't land zooals de taaie eik aan een zijner akkers, eik wiens ruwe kop 't wanweer braveerde, wiens wortels steeds dieper doorwroetelden de vettige aarde.

En thans zou het voor hem worden: het einde; zou hij moeten verlaten de vrouw, vleeschklomp vol geile begeerte en wellust; wellust — hij wist het maar al te wel, maar hij kon niet anders en zonder haar ware 't beter op 't kerkhof — die heelemaal sloopte zijn gestel en hem dreef naar den bleeken dood, waarvan zij — wetend hoe dit hem folterde — in uren van twist soms tergende sprak; van den dood dien hij dan hoorde aanknokkeltokkelen en, hem wenkende, murmelen: »David meê.... 't Is er aan u de beurte."

En al kreunend plooide David 't lichaam dieper voorover en tranen rolden over zijne zongebrande kaken.

En thans wachtte hij op haar, ijlhoofdig van denken, de oogen brandend van slapeloosheid; wachtte op haar en zakte eindelijk moedeloos neer aan de wortelkromming van den boom en bleef er zitten, den kop voorover, de borst aangedrukt tegen de met de armen omprangde knieën. En vóór hem 't land, chaos in de donkerte en enkel, dicht nabij, kopwilgen zwartvlekten. In den stal beurelde klagend eene koe. En een bandhond huilde.

En overal prevelstilte.

De vochtigheid doorsijpelde de kleederen van David. Hij rilde en kuchte. Eindelijk rees hij op, sukkelde 't neerhof over, onderzocht of stal en huisdeur wel op slot waren, en sleepvoette de hoevekamer binnen.

Uren nadien — lang reeds waren meid en knechten te bed — was eindelijk gekomen de Dulla. De boer, voorovergebogen zittend aan de kachel, hoorde de deur open- en toedraaien, maar keek niet op. 't Woelde verward dooreen in zijn brein en het duizelde vóór zijn oogen. 't Was of de vloer weggleed onder zijne voeten, en zoldering en meubelen neertuimelden in eene peillooze diepte.

En eindelijk toekijkend zag hij ze uitdagend staan, 't hoofd verheven, hoog-òp de breede schouders, de gestalte lokkend afrondend onder het spannende kleed. En hij, dreigementen in-het oog, beefde en stak ze de vuist onder den neus en morde:

— Vuile plodde, geen duit meer voor u... geen duit, zeg ik... geen duit meer!

Ze schaterlachte om die bedreiging, in haar misprijzen voor 't uitgemergeld lijf, en snauwde hem toe:

— 't Geld? Steek er de ribbenkast vol en sleur het meê in d'aarde, gij die er toch niet lang meer zult loopen, niet lang meer! Doe! Want jong ben ik, ik die genoeg heb van uw walgelijk lijf, genoeg van uw krochen en morren, genoeg van uw ruigen nek en uw mond zonder tanden! o, wat 'n beestigheid zich te hebben weggesmeten aan 'n levend kadaver!

En de groote handen zette zij op de heupen. Haar neusvleugels stonden weer gespannen. Het wat vooruitgesteld rechterbeen rondde af onder den rok, die de dikke braaien raakte. En hij, voorovergebogen steeds en hunkerend naar 't wijf, zag enkel nog die logge leden en de onder de roode jurk dik-opvleezende borsten; zag ze flink te poot en kloek-gebouwd, bloedrijk en in schreeuwende tegenstelling met zijn uitgemergeld lijf. En in machtelooze razernije ging hij heen en weer, schreiend en tierend, smeet een stoel omver, veegde de tafel schoon met de vlakke hand, terwijl ze uitdagend lachte, zoo geweldig dat buik en borsten ervan waggelden.

Dan greep ze hem met beide handen aan de borst, schudde hem eenige keeren en slingerde hem neer in een hoek. Daar lag hij een tijdeken al huilend te lamenteeren, tot hij eindelijk 't hoofd uit de schemering opstak, den mond ontsloten en de drie overgeblevene bruine tanden zichtbaar, en ze toesnauwde:

— Bigge der verdommenis... gij bigge, bigge!

En toen teekenden zich voor haar nog walgelijker af 't morsig gelaat en de stoppelharige kin, de invallende slapen en den ruigen nek, de dunne lippen en den krophals, en dacht ze aan die brokkeltanden en aan al 't vuile en grauwe

van hun samenleven, en plots, een rauwen kreet uitend, ijlde ze de slaapkamer binnen.

En hij, weenend en vloekend, kroop ze na op handen en knieën.

— — — — — — — — — — — — — —

Sinds scheen de Dulla heelenal van levenswijze veranderd. Gedienstig verrichtte zij de hoevewerkzaamheden, lachte en jokte met den boer, liep soms op hem toe, kuste hem of trok zijn viesachtig gelaat aan tegen de borst, hem tevens bedwelmend met den glans stralend uit hare goudvonkelende oogen. Zelden nog was ze afwezig.

En David gromde van wulpsche voldoening, zooals 't zwijn mort rondom de penswaggelende bigge. Nu en dan, bij schoftuur, laveerde zij den kelder in en herverscheen dra uit de diepte, de donkerroode armen bloot tot aan de ellebogen, de dikbaaien jurk open aan den molligen hals, de bolle kaken opgevlamd, en stak rondvormige blauwsteenen potten boven het hoofd en zette die neer op de tafel. Dan, den rok vooraan hooger opgetrokken, sneed zij van het tegen den breeden buik aangedrukt roggebrood, dikke brokken en smeerde deze vol boter, terwijl in de braadpan de lappen spek kiskasten en 't brobbelend vet lustig opspattelde. Daarna zakte ze aan tafel neer, naast den met den kop voorover-hangenden krochenden David, goot zijn glas vol krachtig bierken, sneed zijn spek in gelijke deeltjes, taterde en schaterde intusschen, 't bovenlijf soms achteroverwerpend, waarna ze allerlei dubbelzinnige historiekens opdischte.

Uren nadien was ze op 't land om na te kijken hoe de arbeiders de roode aardknollen, tusschen late klaprozen en blauwe korenbloemen, uit den grond opwoelden, middelerwijl de warmende Septemberzonne de aarde in zoet gestreel koesterde en de verte in teergrijsblauwende dampen wegdoezelde. En dan beende ze terug naar de hoeve. Hier en daar bleef ze staan aan akker of weide, om te babbelen met man of wijf, of ze keek naar de koeien, die dom stonden te kijken aan een draaiboom, tusschen leverkruid en distels, of pootplonsten in lisch- en pijlkruid. Verder trokken labeur-

peerden 't ploegijzer door de veie aarde, die zwaarklompig omrolde, terwijl raven er over heenschoren.

En zij, eens tehuis, door woord en blik en gebaar vuurde David's ziekelijke passie aan, passie die bloed en kracht wegschroeide uit de spieren; zij, beoogend enkel haar doel: 't afbeulen van den op-end-op uitgeputten vent, 't verder uitmergelen van zijn mummielijf, dat dra in de aarde zou worden gestoken.

Wanneer, tijdens Novemberdagen, 't land dreef van nattigheid onder de laag-uitgezakte lucht en de doorweekte wolken, die aanholden reusachtig-log: wangestalten vol dreigementen van vernieling, zat de boer er heelenal verbeest en sufferig, met bevende leden. Zijne donkeromrande oogen brandden weg in hunne holten. De berimpelde hand lag op de knieën. Zijn baai was vettig-zwart omboord, schrale haarklissen kleefden aan slapen en 't van zweet kleverig voorhoofd. In zijn te wijde jas en flodderbroek dook het angstwekkend lijf heelemaal weg, half reeds kadaver waarin enkel nog passie gloeide, terwijl 't levenslustig wijf aandraafde, waggelend van vettigheid, of zich nog dikker smulde aan eierstruif en roggebrood, spek en rundvleesch, gebraden winterperen en dikke karnemelkpap, en den kloeken boerenkost overgoot met donkerbruin bier.

En zoo werd het winter. Op 't vlakke besneeuwde land lag vereenzaamd de hoeve onder ijzige nevels, en nergens een sterveling meer die er omzwierf. 't Was er het einde voor David. Heelemaal ineen zat hij voorovergebogen, de zwakke borst soms geschokt van hoestbuien, dat het kramakkelachtig lijf dreigde te breken. En hij rilde van koorts. Soms, terwijl de Dulla aan 't zingen was in 't boterkot, riep hij om haar, maar ze deed alsof ze 't niet hoorde en rumoerde nog geweldiger. Eindelijk jammerde hij als een kind. En dan draafde ze op hem toe, de jurkmouwen opgeschort tot boven de ellebogen en riep, de handen gezet op de heupen:

— David, David, is dat 'n lamenteeren? Wat is er, m'n man?

En hij smeekte om drank, en of ze toch wat nabij hem woú blijven, om ze te zien, en ook omdat hij, in die eenzaamheid, zoo onrustig werd, zoo bang vóór den dood.

En zóó, 'n last voor zijn eigen en 'n last voor anderen, rekte de boer zijn dag-aan-dag triestiger wordende leven, en leek 't hem soms of hij maar half meer behoorde tot de wereld. In grijze ruimten verdoolde zijn geest, ruimten doorspookt van koortsige nachtmerries, van vreeselijke wezens, lilliputachtig-kleine dwergen en oude heksen, die hem in ontuchterije en met vuile gebaren kwamen kwellen; opdoemingen van deernen der wellust, zooals hij er had gekend in zijn jeugd en op lateren leeftijd. En hijgend zat hij te kijken, den mond opengevallen, de oogen koe-dom, en stak de bevende armen uit, en kreunde. Verlamd en moê zakte 't afgeteerde hoofd op de borst, en hij stamelde onsamenhangende woorden, en tranen rolden over zijne kaken. En hij snikte.

En zoo kropen eentonig-grijs nog enkele dagen voorbij, daagden zwarte nachten aan met slapeloosheid in lange, lange uren en, wanneer eindelijk de kerstklokken de opstanding van 't leven uit den winterslaap, den triomf van 't licht op de duisternis uitjubelden, lag de boer te gijpen in de killige slaapkamer, waar geen vuurken brandde en ijzel schitterde aan de blauwachtiggekalkte vochtige wanden.

Nabij hem waakte de Dulla.

En David, nu hij er aan dacht dat ze dra met 'n jongen minnaar zou trekkebekken in lach en jolijt, zich vetten als 'n gans en nog kwabbiger worden, al zingend een lied van zotternije of spottende met den doode; in eene laatste passieflitsing rechtte hij in zijn onmacht 't bovenlijf nog wat op en stak vooruit zijn mageren kop waarin de oogen vreemd schitterden, als ware 't uit een doodshoofd. Dan, reeds als met 'n reutel in de keel, omprangde hij, zuur riekend naar ziekte en zweet, ze met de bevende armen en hijgde 't uit:

— Geen man hier binnen... geen man, of 'k onterf u....

En zij dan, in haar haat en walg, lachte spottend-nijdig en, hem achterover smijtend op het oorkussen:

— Hond, creveer nu!

En hij stierf....

Buiten, in ijzige nevels, bloedvlamde 't westen als de helle....

IETS OVER BERNARD SHAW

DOOR

J. F. DE WILDE.

Bernard Shaw is een Iersch socialist, criticus, dramatist en voorvechter van het vegetarisme, die veel van zich doet spreken in en buiten Engeland. Er wordt zelfs van hem gezegd, dat er geen week voorbijgaat of zijn naam komt voor in een of ander tijdschrift of nieuwsblad. In Amerika maken verscheidene zijner stukken deel uit van het repertoire der groote schouwburgen, in Engeland zijn de meeste opgevoerd, — nog in den winter van dit jaar zijn »Major Barbara", waarin de heldin, een rijk meisje uit de middenklasse, zich bij het leger des heils aansluit, — en ook in Duitschland gaf men o.a. »Candida" en »You Never Can Tell", het laatste een geestig blijspel, dat juist dezer dagen in Londen weer volle zalen trok.

Hier in Nederland zijn ook eenige pogingen gedaan om B. S., den dramaschrijver, voor het publiek te brengen; zoo door den heer L. Simons, die in *De Gids* van Januari '04 een zeer interessant artikel schreef en door het Rotterdamsch Tooneelgezelschap, dat »Arms and the Man" en »The Man of Destiny" vertoonde. Ook is, naar ik verneem, »Mrs. Warren's Profession" vertaald, maar nog niet in druk verschenen [1]).

Maar toch geloof ik dat niettegenstaande die pogingen, deze geestige schrijver nog maar in betrekkelijk kleinen kring bekend is, terwijl toch zijn werken het lezen dubbel waard zijn. Daarom zal het, dunkt mij, niet overtollig zijn een en ander omtrent hemzelf en zijn werk mee te deelen.

[1]) Sedert te Amsterdam opgevoerd.

Om te beginnen eenige van zijn eigenaardigheden.

Shaw zegt de dingen meestal andersom dan andere menschen. — Hij zegt dingen die men gewoonlijk niet zegt; hij heeft nu eenmaal gebroken met het conventioneele. — Hij overdrijft vaak, maar redeneert zoo handig, dat de kans van overwinning voor hen, die tegen hem te velde trekken, niet heel groot is. — Hij prijst zichzelf zonder eenige verlegenheid en waarom zou hij niet, vraagt hij; niemand kan immers beter dan hijzelf zijn verdienste naar waarde schatten? Zoo spreekt hij van zijn »literary expertness" en zijn »much paragraphed brilliancy", (dit zeker niet zonder een ironisch lachje) en zorgt er voor in zijn »Prefaces" goed zijn voortreffelijke eigenschappen uit te laten komen.

Hij haat alle onwaarheid, allen schijn, dat blijkt uit al wat hij schrijft. In »Candida" maken wij kennis met den »Reverend Morell", iemand die, al is hij daar zichzelf niet van bewust, in schijn een geheel andere persoonlijkheid is dan in werkelijkheid. Maar hij handelt geheel te goeder trouw, hij gelooft in zichzelf en in het goede dat hij doet en heeft niets van den conventioneelen huichelaar en mooiprater. Hij is in eigen oogen de Hervormer, de Weldoener der menschheid, die een hemel op aarde wil stichten, maar dat alleen door preeken en weer preeken, waarvoor hij groot talent heeft. Hij slaagt er dan ook in velen te doen gelooven, dat hij werkelijk wat tot stand brengt, en verwerft zich tal van vereerders en vereersters, vooral de laatste. Maar in zijn naaste omgeving zijn er, die hem zien zooals hij is, en daaronder is zijn vrouw, die weet dat hij niet de krachtige persoonlijkheid is waarvoor men hem houdt, maar slechts een met holle phrases schermend, ijdel prater, een zwakkeling, die zonder haar voortdurenden steun niet zou kunnen leven. Ze geeft hem dien steun echter gaarne, omdat ze ondanks alles toch van hem houdt.

Deze laatste eigenschap, haat tegen al wat onwaar is, is wel een van de meest sprekende bij Shaw. Hij deinst er niet voor terug ook onaangename waarheden te zeggen. »Als er leelijke dingen gebeuren dan mag men er ook over spreken", zegt hij. En hij spreekt er over; men heeft Mrs. Warren's

Profession maar te lezen om hiervan overtuigd te worden. En als hij de menschen daardoor aanstoot geeft, deert hem dat niet, integendeel, dat is juist wat hij wil. Laat ze maar eens uit hun sleur wakker worden. Ergerlijke, hinderlijke dingen moeten gezegd worden, zoolang tot de menschen zich zoo onbehagelijk voelen, dat ze de hand aan het werk slaan om verbeteringen tot stand te brengen; zoo ongeveer zegt hij in de »Apology" waarvan hij laatstgenoemd stuk laat voorafgaan.

Mrs. Warren is de directrice van een aantal zoogenaamde »private" hotels in Brussel, Weenen en andere groote steden. Ze is haar leven begonnen als fatsoenlijk arm meisje; ze was buffetjuffrouw in een der Londensche stations en verdiende zoo weinig, dat ze er nauwlijks van bestaan kon, terwijl ze ook niet het minste vooruitzicht had ooit haar positie te kunnen verbeteren. Het eind zou dus voor haar, zooals voor zooveel andere arme meisjes, geweest zijn òf een huwelijk met als gevolg armoede en ellende, òf het werkhuis. Haar zuster, die zooals men dat noemt, den slechten weg op was gegaan, bracht haar tot het inzicht, dat ze met haar knap uiterlijk een veel beter leven kon hebben, als ze maar dat oude begrip »fatsoenlijk blijven" op zij wilde zetten. Zij handelde volgens haar zusters raad en bracht het door haar goed verstand, haar hoofd voor »business", ook werkelijk heel ver, zoodat ze nu als rijke vrouw aan het hoofd staat der inrichtingen, waarin ze als meisje haar loopbaan was begonnen, nadat ze het zoogenaamde fatsoenlijke leven, maar dat niets gaf dan armoede en vernedering, had vaarwel gezegd. Vele der eerste families van Engeland zijn geldelijk in de ondernemingen, die zij bestuurt, betrokken, dus ze schaamt er zich ook niet voor. Maar toch heeft ze haar dochter in onwetendheid gelaten omtrent de bronnen, waaruit ze haar rijkdommen put. Ze heeft haar een goede opvoeding laten geven en haar angstvallig ver gehouden van alles, wat haar moeders leven betrof. Nu hoopt ze de voldoening te hebben haar dochter een goed huwelijk te zien doen en haar te zien genieten van wat haar moeder jarenlang bijeen heeft vergaard. Maar onge-

lukkig heeft de dochter door haar opvoeding diep ingewortelde ideeën gekregen omtrent fatsoen; ze walgt van haar moeders bedrijf als ze er eindelijk van op de hoogte komt, en daar ze van deze werklust en goed verstand geërfd heeft, geeft ze de voorkeur aan een leven van harden geestelijken arbeid boven een van op zoo schandelijke wijze verkregen weelde.

Er is geen plaats, zegt Shaw, waar de waarheid zoo onbekend is als de schouwburg. De tooneelbeoordeelaars roepen altijd om natuurlijkheid, maar als men hun de onvervalschte werkelijkheid voorzet, zeggen ze, dat men koud, cynisch en onmenschelijk is. Maar hoe meer men te velde trekt tegen zulk een, geheel in overeenstemming met de werkelijkheid geschreven, stuk als Mrs. Warren's »Profession", zegt de schrijver, »hoe duidelijker het blijkt, dat het noodig was deze dingen openlijk te zeggen. Men noemt de nuchtere werkelijkheid immoreel. Dames van Mrs. Warren's beroep kunnen alleen dan op het tooneel geduld worden als men ze als mooi gekleed en weelderig ingericht voorstelt en zorgt voor een sentimenteel slot, door ze aan tering of door zelfmoord te laten sterven of door een vroegeren, trouwen minnaar te laten »redden". En zijn dit laatste soort stukken niet veel immoreeler?

Om nog verder te bewijzen hoe weinig men in staat is waarheid op het tooneel te waardeeren haalt Shaw een en ander aan uit de critieken over laatstgenoemd stuk. Men heeft mij, zegt hij, verweten dat ik Mrs. Warren niet slecht genoeg heb gemaakt, alsof er onder hen, die haar beroep uitoefenen, niet even goed betere en slechtere menschen zijn als overal anders. Dat zij dit schandelijk bedrijf ter hand heeft genomen ligt niet aan haar persoonlijke slechtheid, evenmin als dronkenschap ligt aan de verdorvenheid der drankverkoopers al zijn er werkelijk menschen, die dit meenen; of de ellende in de achterbuurten aan den agent die de huishuur afperst (Widowers' Houses); maar wel aan de maatschappij, die dergelijke toestanden laat bestaan. Verder heeft men hem verweten, dat hij den godsdienst heeft aangevallen door den

dominee als een dwaas voor te stellen en zijn zoon als een cynicus, terwijl toch ieder wel weet dat de kerk dikwijls de toevlucht is voor den »fool of the family" en dat bij domineeszoons veelal, als ze wat ouder worden de reactie zich doet gelden van de strenge opvoeding, die ze, tengevolge van hun vaders betrekking, ontvingen.

Ook heeft men gezegd dat een dochter haar moeder niet zoo zou behandelen als Vivie het de hare doet. Men bedoelt natuurlijk een *tooneeldochter*. De gevoelens der menschen zijn toch niet logisch af te leiden uit de familierelatie waarin ze tot elkaar staan, zooals de schrijver juist sarcastisch, maar zonder begrepen te worden, Praed, den sentimenteelen artist, in het stuk laat beweren. De schrijver heeft, juist als in het gewone leven, grilligheid, hartstochten, ingevingen van het oogenblik, factoren doen zijn van menschelijke handelingen. Maar als de menschen naar den schouwburg gaan, schijnen ze al, wat ze aan levenskennis hebben opgedaan, thuis te laten en zich alle dominees als heilig, alle soldaten als dapper, alle rechters als hardvochtig, alle zeelui als eenvoudig en edelmoedig, alle dokters als wonderen verrichtend met kleine fleschjes en een Mrs. Warren als een dier en een demon voor te stellen. Het is een moeilijke taak, zucht hij, de pers op te voeden; maar hij geeft den moed niet op, vooral omdat hij dagelijks ondervindt hoe zijn leerlingen dorsten naar vermeerdering van kennis.

Zooals men misschien uit het voorgaande al eenigszins heeft kunnen opmaken, heeft Shaw nog een zeer te waardeeren eigenschap: hij is nooit vervelend. 't Zij men zijn voorberichten leest of zijn tooneelstukken zelve, men kan er zeker van zijn, hartelijk te zullen lachen om zijn geestige opmerkingen. Wie hem goed wil leeren kennen, verzuime vooral niet die 'Prefaces' te lezen. Hij houdt er van zijn stukken door die verklarende voorberichten te doen voorafgaan. Het idee, dat kunst voor zichzelf moet spreken, vindt hij belachelijk. 't Is maar jammer, zegt hij, dat niet ieder schrijver zijn werk door een goed voorbericht laat vooraf gaan. Maar daar zit juist de knoop, de meesten kunnen geen behoorlijk voorbericht

schrijven. Hij voor zich zou gaarne drie stukken van Shakespeare geven voor één goed voorbericht van de hand van den grooten dramatist. En wat zou het niet een aanwinst zijn als Ibsen iets van zijn bedoelingen had uitgelegd. Ibsen zegt: »Wat ik gezegd heb, heb ik gezegd," maar de kwestie is juist dat er zooveel is, dat hij niet gezegd heeft. Hij nu, Shaw, voelt zich best in staat zijn eigen werken te beoordeelen en de goede eigenschappen ervan te prijzen.

Boven een dier aangeprezen voorberichten zet hij, nederig als hij is, »Preface Mainly About Myself." Wat hij hierin vertelt zal ik in 't kort weergeven, omdat men zoodoende uit de eerste hand omtrent zijn leven en zijn werken op de hoogte wordt gebracht. Ofschoon hij altijd de gave om voor het tooneel te schrijven gehad had, was het hem toch moeilijk gevallen dramaschrijver te worden en wel omdat hij nooit smaak had gehad voor populaire kunst, evenmin als eerbied voor populairen godsdienst, of voor vaderlandsliefde. Oorlog, sport en andere woestheid had hij altijd verafschuwd; hij was een socialist, die de bandelooze jacht naar geld haatte; hij had nooit gehouden van het leven in hoogere kringen, die toch zeker voor zulk een schitterende persoonlijkheid als hij zouden opengestaan hebben. Vroeger had hij romans geschreven, die de uitgevers weigerden aan te nemen. (Kort geleden is een van die eerste romans getiteld: »The Irrational Knot" verschenen). De reden van deze weigering ontdekte hij, toen een oogarts hem zeide, dat zijn oogen geheel normaal waren, 't geen een zeer merkwaardig iets is, aangezien slechts één op de honderd menschen normale oogen heeft. Hij maakte toen de gevolgtrekking, dat zijn geestelijk oog ook normaal moest zijn, zoodat hij dingen zag, die de meeste menschen niet zagen en dat hij daardoor geen succes kon hebben als romanschrijver. Toen werd hij criticus; kritieken worden door de meeste menschen graag gelezen omdat zij vol wreedheid, enthousiasme en geestigheid zijn. Hij werd zeer bewonderd, maar hij werd al wat ouder en kon niet altijd frisch, belangwekkend werk leveren; jongeren namen zijn taak van hem over. Toen kwam hij op de gedachte zijn tooneelstukken uit

te geven. Een nieuwe schouwburg aan moderne eischen beantwoordende was al lang noodig geweest, maar het publiek was te laksch om die te stichten. Nu kwam het hem voor, dat de beste weg om zulk een schouwburg te krijgen zou zijn, tooneelstukken te schrijven, die dien noodig zouden maken. Eindelijk kwam dan ook de »Independent Theatre," waar de stukken van Ibsen onder de eerste waren die opgevoerd werden. (Shaw, een groot bewonderaar van Ibsen, had in zijn werkje, getiteld »The Quintessence of Ibsenism" zeer veel gedaan om den Noorschen schrijver in Engeland beter bekend en begrepen te doen worden). Toen nu de behoefte aan oorspronkelijke Engelsche stukken gevoeld werd, trachtte Shaw door samenwerking met W. Archer er een te leveren. Maar dit mislukte. Toen besloot hij een onafgemaakt stuk, dat hij nog had, weer op te vatten; hij maakte het af en gaf het den titel van »Widowers' Houses." Hier legt hij, zooals ook in »Mrs. Warren's Profession," den vinger op een wonde plek der maatschappij. Hij laat er de ellende voelen van het leven in de Londensche achterbuurten, waar de »house-agents" als lasthebbers van de rijke eigenaars, de arme menschen hooge huren afpersen voor de armzaligste krotten, terwijl die eigenaars, vaak zonder besef hoe het geld bijeengebracht wordt, dat zij in weelde verteren, in eigen oogen en in 't oordeel van de wereld als achtenswaardige burgers voortleven. Dit werd zeer toegejuicht, maar had ook veel aanvallen te verduren. Een blijspel »The Philanderer" kon niet opgevoerd worden omdat het te hooge eischen stelde aan de tooneelspelers (hetgeen in 't algemeen wel gezegd kon worden van Sh's stukken) en »Mrs. Warren's Profession" was in Engeland niet opvoerbaar, omdat men daar nog altijd rekening moet houden met »The Queen's (King's) Reader," den officieelen censor. (Het is zeker wel onnoodig te zeggen, wat Shaw's oordeel is over het recht van bestaan en het nut van dien censor. Wil men daaromtrent meer lezen dan vindt men een en ander in de bovengenoemde »Apology.")

In Januari '02 werd dit laatste stuk, vier jaar nadat het

was uitgegeven, vertoond. Het werd, tezamen met de beide andere pasgenoemde stukken, gedrukt en hij noemde ze de »Plays Unpleasant," omdat zij de realiteiten des levens voor de oogen der lezers brengen.

Het is noodig, meent Shaw, tooneelstukken uit te geven, wil men, dat het publiek ze leert kennen, want de Engelschen zijn een thuis-blijvend volk. Toch maakt thuisblijven bekrompen, onbeleefde, vervelende menschen, die hun medemenschen als indringers beschouwen. Dat heeft de moderne vrouw begrepen, en daarom heeft ze gezorgd uit het »home" te ontsnappen. (Een dergelijke tirade tegen het den Engelschen zoo heilige »home" maakt het begrijpelijk, dat Shaw cynisch genoemd wordt). Bovendien, gaat hij voort, komen tooneelstukken nooit ten volle tot hun recht op het tooneel, doordat knappe acteurs de karakters dikwijls wijzigen. Om in Shaw's stukken op te treden moet de tooneelspeler zich vrijmaken van alle overgeleverde ethische begrippen; hij moet er niet naar trachten zich als een gentleman van de oude school gallant of ridderlijk voor te doen, zooals de romantische kunst dat eischte, maar zich op een zuiver realistisch standpunt plaatsen.

Om misvattingen zooveel mogelijk te voorkomen, stelt hij de acteurs precies op de hoogte van alle bizonderheden van de karakters; van hun omgeving, godsdienst, politieke opinie enz. Hij gaat zelfs zoo ver, dat hij de innerlijke overdenkingen der handelende personen en zelfs zijn, Shaw's, opinie omtrent hen, aangeeft. Zoo b.v. in de aanwijzingen, die in het begin van de eerste acte van »Arms and the Man" te vinden zijn, waar hij zegt dat: Op het balcon een jonge dame staat, die zich intens bewust is van de romantische schoonheid van den nacht en van het feit, dat haar eigen jeugd en schoonheid daarvan een gedeelte vormen. Zij heeft een mantel om, die, naar matige schatting, ongeveer driemaal zooveel waard is als de meubels van haar kamer. Later gaat die jonge dame naar een portret, dat op de latafel staat en aanbidt dat met gevoelens die »te sterk zijn om voor uitdrukking vatbaar te zijn." Hoe zal een actrice dergelijke gevoelens nu kenbaar maken?

Van zijn held zegt de schrijver dat hij een »hopeloos prozaïschen neus heeft" en dat hij »in zijn geest opsomt wat hij omtrent de jonge dame kan gissen, n.l. haar leeftijd, karakter, maatschappelijke positie en de afmeting, die haar angst heeft aangenomen." De acteur moet zeker in stil spel al deze dingen op zijn vingers aftellen.

Uitvoerige aanwijzingen vindt men telkens in Shaw's stukken. In het begin der eerste acte van Candida wordt het geheele district van Londen beschreven, waar het stuk speelt, terwijl toch alleen maar de kamer zelve op het tooneel komt. Om den lezer een voorstelling te geven van Shaw's eigenaardige wijze van schrijven zal het misschien wenschelijk zijn deze geheele beschrijving hier te laten volgen.

Een mooie Octobermorgen in het noord-oostelijkgedeelte van Londen, een uitgestrekt district, mijlen verwijderd van het London van Mayfair of St. James, en veel minder nauw, vuil, vuns en verstoken van versche lucht, wat de stegen betreft, dan deze. De onaanzienlijke middenklasse is er sterk vertegenwoordigd; het heeft breede straten, myriaden inwoners, is goed voorzien van leelijke ijzeren urinoirs, Clubs van Radicalen en tramlijnen, die een voortdurenden stroom van gele wagens vervoeren; het geniet in de hoofdstraten de luxe van met gras begroeide voortuintjes, die nooit betreden worden door een menschenvoet behalve op het pad, dat gaat van het hek tot de voordeur; het wordt bedorven door een met ongevoeligheid verduurde eentonigheid van mijlen aan mijlen leelijke baksteenen huizen, zwarte ijzeren hekken, steenen plaveisels, met lei bedekte daken en fatsoenlijk slecht gekleede of onfatsoenlijk armoedig gekleede menschen, die volkomen gewend zijn aan die omgeving en die meestal zonder eenige belangstelling voortzwoegen, bezig het werk van iemand anders te verrichten. Het weinigje energie en wakkerheid, dat aan den dag komt, uit zich in platte hebzucht en begeerigheid om zaken te doen. Zelfs de politieagenten en de afgescheiden kerkjes zijn niet zeldzaam genoeg om de eentonigheid te verbreken. De zon schijnt vroolijk; er is geen nevel; en ofschoon de rook inderdaad alles, zoowel gezichten en handen als kalk en steenen

verhindert frisch en schoon te lijken, hangt die niet zwaar genoeg om een Londenaar te hinderen.

Deze woestijn van onaantrekkelijkheid heeft haar oase. Nabij het buiteneinde van de 'Hackney Road' is een park van 850 Are, afgescheiden, niet door ijzeren hekken, maar door een houten omheining van palen en bevattende een groot grasveld, veel boomen, een meer voor baders, bloembedden, die de triomph zijn van de zoo bewonderde, echt Londensche kunst om in tuinen tapijtpatronen na te bootsen en een zandhoop, oorspronkelijk aangevoerd van het zeestrand tot vermaak der kinderen, maar spoedig verlaten, nadat hij een natuurlijke bewaarplaats was geworden van ongedierte voor de geheele kleine fauna van Kingsland, Hackney en Haxton. Een muziektent, een leege spreekplaats voor godsdienstige, anti-godsdienstige en politieke redenaars, cricketvelden, een gymnastieklokaal en een ouderwetsche steenen kiosk zijn eenige der aantrekkelijkheden. Daar waar het uitzicht begrensd wordt door boomen of stijgend, groen terrein, is het een aangename plaats; waar daarentegen de grond tot aan de grauwe palen vlak doorloopt met in de verte muren, in de lucht uitstekende uithangborden, dicht op elkaar gedrongen schoorsteenen en rook, doet het uitzicht het park eenzaam en onaanzienlijk schijnen.

Het beste gezicht op Victoria Park heeft men van het voorraam van de pastorie van St. Dominic, vanwaar uit geen enkel stukje muur zichtbaar is. De pastorie is slechts aan één kant verbonden met de andere huizen en heeft een voortuintje en een overdekten ingang. Bezoekers gaan de stoep op naar dien ingang; leveranciers en familieleden gaan naar beneden door een deur onder de stoep naar het sousterrain met vóor een ontbijtkamer, die voor alle maaltijden wordt gebruikt en achter een keuken. Boven, gelijk met de voordeur, is de salon met zijn groote spiegelruiten, die op het park uitzien. In deze kamer, de eenige, die niet gebruikt wordt door de kinderen of voor de maaltijden, doet de dominee, de eerwaarde James Mavor Morell, zijn werk. Hij zit in een sterken draaistoel met ronde rugleuning aan het eind van

een lange tafel, die dwars voor het raam staat, zoodat hij zich kan opvroolijken door een kijkje over zijn linkerschouder in het park. Aan het tegenovergestelde einde van de tafel, er tegenaan, staat een kleine tafel, slechts half zoo breed als de andere, met een typewriter er op. Zijn typiste zit aan deze machine met haar rug naar het raam. De groote tafel is bestrooid met pamphletten, dagbladen, brieven, tal van in elkaar sluitende laden, een kantoordagboek, een brievenweegschaal en dergelijke zaken meer. Midden in de kamer staat een extra stoel voor bezoekers, die over zaken komen spreken met den dominee; deze stoel is naar hem toegekeerd. Binnen het bereik van zijn hand staat een doos met schrijfbenoodigdheden en een photografie in lijst. De muur achter hem is voorzien van boekenplanken, waar een kennersoog den omvang van des dominees casuistiek en godgeleerheid kan berekenen uit Maurice's »Theological Essays" en een volledige uitgave van Brownings gedichten; en de politieke denkbeelden van den hervormer uit een »Progress and Poverty," met gelen rug, »Fabian Essays," »A Dream of John Ball", Marx's »Capital" en een half dozijn andere gewichtige litteraristische standaardwerken, die een tijdperk in de ontwikkeling van het socialisme vertegenwoordigen. Tegenover hem, aan de andere zijde van de kamer, dicht bij de typiste, is de deur. Verderop, tegenover den schoorsteen, staat een kleine boekenkast op een likeurkeldertje, met daar dichtbij een sofa. Een rijkelijk vuur brandt in den haard. Die haard is zeer uitlokkend met een gemakkelijken leunstoel en een zwarten, japanschen, met bloemfiguren beschilderden kolenbak aan de éene zijde en een kleinen stoel voor een jongen of meisje aan de andere en heeft een geverniste, houten schoorsteenmantel met keurig gevormde planken en kleine stukjes spiegelglas in de paneelen gezet, een reisklokje in leeren etui (het onvermijdelijke huwelijksgeschenk) en aan den muur daarboven een groote, echte afdruk van de voornaamste figuur uit Titiaan's Miraculeuse Hemelvaart der Maagd Maria. De kamer is geheel en al de kamer van een goede huisvrouw, die overal den toestand beheerscht, behalve wat de tafel betreft, waar

ze overwonnen is door een slordig man. De meubels verraden, wat hun versierselen aangaat, den stijl van het veel geadverteerde ameublement van den vooruitstrevenden meubelhandelaar uit een der voorsteden; maar er is niets, dat nutteloos of aanmatigend is in de kamer. Het behangsel en het paneelwerk zijn donker, en doen het vroolijke groote raam en het park daarbuiten sterk uitkomen.

De eerwaarde James Mavor Morell is een Christelijk. Socialistisch predikant van de Engelsche Staatskerk, en een werkzaam lid van het Gilde van St. Matheus van de Christelijk-Sociale Unie. Een krachtig, vriendelijk, populair man van veertig jaar, robuust en knap van uiterlijk, vol geestkracht, met prettige, hartelijke, de gevoelens van hen met wie hij omgaat, eerbiedigende manieren, en een gezonde stem zonder eenig gebrek, die hij gebruikt met de zuivere, lenige, duidelijke uitspraak van een geoefend redenaar, waarmede hij veel kan uitdrukken en die hij volkomen beheerscht. Hij is een uitstekend predikant, die kan zeggen wat hij wil, tot wien hij wil; die de menschen de les kan lezen zonder zich vijandig tegenover hen te plaatsen, die zijn gezag aan hen op kan dringen zonder hen te vernederen, en, die bij gelegenheid zich zonder onbeschaamdheid met hun zaken kan bemoeien. Zijn bron van geestdrift en sympathieke aandoening is nog nooit een oogenblik opgedroogd geweest; hij eet en slaapt nog gezond genoeg om den dagelijkschen strijd tusschen uitputting en het herkrijgen van nieuwe krachten zegevierend te winnen. Daarbij een groot kind, vergeeflijk ijdel op zijn bekwaamheden en onbewust ingenomen met zichzelf. Hij heeft een gezonde gelaatstint, een goed voorhoofd met aan de uiteinden eenigszins afgestompte wenkbrauwen en heldere, scherp-levendige oogen; een mond, die vastbeslotenheid uitdrukt maar niet bizonder goed gevormd is en een grooten neus met de bewegelijke, zich uitspreidende neusvleugels van den dramatischen redenaar, en die evenals zijn overige gelaatstrekken, zonder eenige fijnheid is.

De typiste, mejuffrouw Proserpina Gamett, is een levendig vrouwtje van ongeveer dertig jaar, uit de lagere midden-

klasse, netjes maar goedkoop gekleed in een zwart merinos rok en blouse, nogal bij de hand en vlug in haar spreken en niet heel beleefd in haar manieren, maar gevoelig en vol hartelijke genegenheid. Zij kleppert haastig voort op haar machine, terwijl Morell de laatste brieven van de morgenpost opent. Hij stelt zich op de hoogte van den inhoud met een komisch gekreun van wanhoop.

Over den toestand der dramatische kunst in Engeland heeft Shaw, zooals al wel uit het aangehaalde uit zijn »Apology" gebleken is, geen zeer gunstige meening. Ook van het schouwburgpubliek heeft hij geen hoogen dunk. »De wel doorvoede Engelschman," zegt hij, »kan niet spelen, zelfs niet cricket of voetbal; hij werkt altijd. Bijgevolg kan de schouwburg voor hem geen plaats zijn, waar men speelt om ontspanning te verschaffen; het moet een plaats voor opbouwing zijn. Neemt men de opbouwing weg, dan wordt het een plaats van opwinding voor den sportman en voor hen, die het zinnelijke zoeken. Maar de goed doorvoede Engelschman gaat niet veel naar schouwburgen; deze worden het meest bezocht door vrouwen en mannen uit de lagere middenklasse, die een prozaïsch leven leiden en in den schouwburg het romantische zoeken. Verder doet de invloed der Joden, die veel van pracht en praal houden, zich sterk gelden.

De schouwburg-directeuren hebben zich de onmogelijke taak gesteld ieder te behagen; bijgevolg doen ze het niemand naar den zin. In de meeste tooneelstukken, die opgevoerd worden, draait alles om »de liefde," alsof er anders niets belangrijks op de wereld was. Men moest trachten stukken te geven, die een of ander onderwerp van algemeen belang, dat het overdenken waard is, bevatten. Maar zelfs Shakespeare wordt opgevoerd met zorgvuldige uitlating van al wat er aan diepe gedachte in zijn stukken ligt. Men meent verkeerdelijk te moeten trachten in den schouwburg een wedstrijd aan te binden met andere kunsten en toch zijn tooneelschilderijen altijd slecht en staat tooneelmuziek laag. Maar men gaat nog verder. Aangezien er nog menschen zijn zonder oor voor

muziek of oog voor kleuren, tracht men zich de tevredenheid van ieder te verzekeren door het sexueele op het tooneel te brengen. Men probeert de stukken pikant te maken, maar tegelijk den schijn van zedelijkheid te bewaren. Een schouwburg kan niet wedijveren in het geven van »plezier" met circus of café-chantant; men zit er niet gemakkelijk, men kan er niet rooken of drinken. De pogingen van de schouwburgdirecteuren om het publiek te trekken en toch de conventioneele moraal bewaard te doen blijven, hadden tot resultaat het »romantische tooneelstuk," een kunstproduct waarvoor Shaw een grooten afkeer voelt. »Evenals hem," zegt hij, »een godsdienstige held tegen de borst stuit, die braaf is, omdat hij op belooning hoopt in den hemel, zoo voelt hij een even grooten weerzin voor den romantischen held, die zich inspant alleen om door de liefde beloond te worden. Ook bestaat het leven niet enkel uit liefde, zooals deze schrijvers van romantische tooneelstukken ons willen doen gelooven. Alleen in een comediestuk past de behandeling van liefdesverdwaasdheid; niet in een treurspel.

Shaw gaat in zijn stukken tot het andere uiterste over en houdt alles wat naar liefde tusschen man en vrouw zweemt zooveel mogelijk op een afstand. In »Arms and the Man" of »The Devil's Disciple" spot hij met romantische liefde en in Candida, waar het dilemna waarin de heldin aan het eind geplaatst wordt, het haast onvermijdelijk maakt aan dit menschelijk gevoel ook een plaats te gunnen, geeft de schrijver den indruk, dat zij dit soort van liefde eigenlijk niet kent. Hij is zoo bang sentimenteel te worden, dat hij liever zijn heldin als een niet geheel natuurlijke vrouw voorstelt, dan den schijn van sentimentaliteit op zich te laden. Men moet immers wel tot het besluit komen, dat Candida voor haar man alleen wat moederlijke genegenheid en ook voor den jongen dichter iets dergelijks voelt, met voor den laatste misschien nog eenige bewondering om zijn dichterlijk enthousiasme. Dat zij den jongen poëet werkelijk liefheeft, maar zich opoffert door bij haar man te blijven, kan men niet aannemen, want dan zou ze er toch niet zoo kalm over kunnen redeneeren. Zoo bespreekt

ze ook zeer bedaard, en nog wel met haar man, of ze misschien ook verplicht is den jongen man de ware liefde te doen kennen en wel uit een soort menschlievendheid, om te voorkomen, dat hij in verkeerde handen valt. De wijze waarop ze in het laatste tooneel besluit bij haar man te blijven, toont duidelijk, dat ze voor hem geen achting, dus geen liefde, maar alleen een zekere genegenheid, gebaseerd op medelijden heeft. Door het angstvallig uit den weg gaan van dien kant van het menschelijk leven krijgen Shaw's stukken iets leegs; men mist er iets uit.

Shaw's standpunt met betrekking tot de romantische levens-opvatting, komt duidelijk uit in »Arms and the Man." Dit stuk speelt in Bulgarije in 1885. De Bulgaren, geholpen door de Oostenrijkers, zijn in oorlog met de Turken in Servië. De half-barbaarsche toestand, waarin het volk nog verkeert, komt telkens aardig uit. Zoo vindt majoor Petkoff, een van de aanvoerders, het belachelijk, dat men zich elken dag wascht; »dat gebruik hebben de vuile Engelschen ingebracht," zegt hij. Verder is het in zijn huis de gewoonte de bedienden luide te roepen; een electrische schel is een groote merkwaardigheid. De familie beroemt zich op het bezit van een bibliotheek, die armzalig genoeg is, wat de boeken aangaat, en waar een keukentafel dienst doet als schrijftafel, met een eierdopje voor inktkoker.

De kalme, beredeneerde Zwitser Bluntschli, die als vluchtend soldaat een schuilplaats vindt in het huis van majoor Petkoff, een vijandelijk officier, is zeker wel een man naar Shaw's hart. Hij komt er tegenover Raina, de romantische dochter van majoor Petkoff, rond voor uit, dat hij alleen beroepssoldaat is en dat het hem niet kan schelen aan wiens kant hij vecht als hij maar zoo min mogelijk hoeft te vechten. Hij draagt liever chocolade dan ammunitie in zijn patroontasch. Vechten is niet iets verhevens en wat men gewoonlijk moed pleegt te noemen is vaak niets dan dwaze, ondoordachte waaghalzerij van jonge soldaten en officieren, die nooit tevoren in het vuur zijn geweest. Ook gebeurt het, dat door een toeval, bijvoorbeeld het schichtig worden van een paard,

iemand tegen zijn zin de eerste is, die zich op den vijand stort. Hij vertelt hoe hij juist iets dergelijks heeft bijgewoond, maar de jonge officier, die zich zoo dwaas waagde deed het niet bij ongeluk, maar als een Don Quichotte die tegen windmolens vecht of als een tenor van de opera. Hij vloog als een dolle vooruit en had niet toevallig, door een vergissing, de vijand geen patronen, ja zelfs geen bajonetten gehad om zich te verdedigen, er zou van hem en zijn handvol soldaten eenvoudig niets zijn overgebleven. Het was zoo goed als zelfmoord, maar Don Quichotte had daar niet het minste besef van en was ten volle overtuigd, dat hij zich heel goed gehouden had.

Deze officier, vol romantischen heldenmoed, blijkt Raina's held te zijn, haar verloofde, voor wien zij zich verbeeldt groote liefde en romantische vereering te voelen. Zij kust het portret en gedraagt zich als een actrice of, zooals Bluntschli haar later zegt, als een romantisch meisje van zeventien jaar. Haar moeder, die ook onnatuurlijk is (ze wil zich als Weener groote dame voordoen terwijl ze als flinke boerenvrouw een goed figuur zou maken), heeft er misschien toe bijgedragen Raina zulke opgeschroefde ideeën in het hoofd te brengen. Onder den invloed van Bluntschli komt langzamerhand haar ware persoonlijkheid voor den dag. Maar eerst heeft ze niets dan minachting voor den chocolade snoependen soldaat en stelt ze haar Sergius veel hooger. Die Sergius wordt op de volgende wijze door den schrijver voorgesteld: Majoor Sergius Saranoff is een lang man, van romantische schoonheid, met de lichamelijke onversaagdheid, de fierheid en de fijngevoelige verbeeldingskracht van een ongetemd bergopperhoofd. Maar die merkwaardige voornaamheid van zijn persoon is van een karakteristiek, beschaafd soort. De lijnen van zijn wenkbrauwen buigen zich aan de hoeken met een kronkeling als van een ramshoorn om de sterk naar vorenspringende beenderen; zijn waakzaam oog drukt achterdocht uit; hij heeft een dunnen, scherpen en niettegenstaande den strijdlustigen, hoogen rug en groote vleugels toch angstvalligen neus; zijn aanmatigende kin zou in een Parijsch salon niet misplaatst zijn, want ze toont

dat de knappe, verbeeldingrijke barbaar een scherp critisch vermogen heeft, dat sterk in werking is getreden door de komst van westersche beschaving in de Balkan. Het resultaat is juist zooals dat, wat de komst van de negentiende-eeuwsche gedachte eerst teweegbracht in Engeland; namelijk: »Byronisme". Door zijn aanhoudend nadenken over de voortdurende mislukking van de pogingen van anderen niet alleen, maar ook van zijn eigene om naar zijne idealen te leven; door zijn daaruit volgende cynische minachting voor de menschheid; door zijn onvruchtbare lichtgeloovigheid wat betreft de volkomen hooge waarde van zijn opvattingen en de onwaardigheid van de wereld, die ze veronachtzaamt; door zijn ineenkrimpen van pijn en zijn spot als hij den prikkel voelt van de kleine ontgoochelingen, die elk uur, onder de menschen doorgebracht, brengt voor zijn gevoelige opmerkzaamheid, heeft hij het half tragische, half ironische air aangenomen, de geheimzinnig sombere stemming, het een-indruk-geven van een vreemde en verschrikkelijke geschiedenis in zijn verleden, die niets dan onsterfelijk berouw heeft achtergelaten, waardoor »Childe Harold" de grootmoeders van zijn Engelsche tijdgenooten boeide. Het is duidelijk, dat deze en geen andere Raina's ideale held is. Catherine (de moeder) is haast evenzeer in geestdrift voor hem ontvlamd als haar dochter en ze is veel minder terughoudend in het aan den dag leggen van dat enthousiasme.

Maar deze romanheld toont Raina's vereering niet zeer waardig te zijn. Hij maakt zijn hof aan haar handig brutaal kameniertje, dat wel zorgt hem voor zich te behouden.

De prozaïsche Zwitser, die met Sergius een scherp contrast vormt, doet zijn aanzoek om Raina's hand op de meest kalme, phlegmatieke manier en telt bij die gelegenheid op zakelijke wijze al zijn vaders bezitttingen op, die hij later zal erven. Raina blijkt voorgoed van haar Romantische neigingen genezen te zijn, want zij neemt dat aanzoek aan.

Ook in »The Devil's Disciple" een van de »Plays for the Puritan's', komt zijn standpunt wat betreft het romantische aan den dag. De hoofdpersoon van dit stuk, een nobel, godsdienstig aangelegd man, maar die door de liefdelooze,

puriteinsche omgeving, waarin hij opgroeit er toe komt zich liever aan den kant van den duivel te scharen dan den godsdienst te omhelzen zooals hij dien heeft leeren kennen, redt iemand het leven door zich niet bekend te maken als men hem bij vergissing in plaats van dien ander arresteert.

Toen het stuk voor 't eerst zou opgevoerd worden, zocht men naar een motief voor die handeling en men vond dat, naar men dacht, in een romantische liefde, die hij zou opgevat hebben voor de jonge vrouw van den geredde. Men liet toen den acteur door stil spel van deze genegenheid blijk geven. Bernard Shaw was buitenslands toen dit gebeurde, maar toen het hem ter oore kwam was hij diep verontwaardigd. Het bleek alweer, zei hij, dat men de werkelijkheid niet op het tooneel zien kan, altijd moeten er romantische versierselen aangebracht worden. Is er dan altijd een motief voor iemands handelingen? Heeft ieder, die een ander het leven redt: een brandweerman, een politieagent, een voorbijganger, die een kind uit het water haalt, daarbij een reden? Doet hij het niet veeleer impulsief, zonder te weten waarom? Er is geen sprake van dat de »Devil's Disciple" door liefde voor het romantische domineesvrouwtje zou zijn gedreven tot zijn daad. De schrijver laat hem haar dit in het laatste gedeelte van het stuk trouwens ook duidelijk genoeg te kennen geven. Hij doet het omdat zijn natuur dat zoo meebrengt, omdat hij het niet laten kan. Juist omdat ieder ander schrijver in Shaw's plaats waarschijnlijk een dergelijke genegenheid *wel* tot drijfveer zou hebben laten zijn van een dergelijke handeling, blijkt Shaw's eigenaardige opvatting hieruit zoo duidelijk.

Weg met het romantische, roept Shaw. Een romantische levensbeschouwing brengt alleen pessimisme teweeg. Als men de werkelijkheid van het leven ziet en toch romantisch blijft denken, wordt men wanhopig. In Swift ziet men waarheen zulk een opvatting voert. Hij kwam door logisch redeneeren tot de conclusie, dat de mensch lager staat dan het paard. Shakespeare en Thackeray durven niet zoo logisch door te redeneeren maar brengen de zaken tot een haastig einde door iemand te dooden en den lezer sentimenteel te maken.

Men moet de menschen niet te hoog willen verheffen, moet geen helden van hen willen maken, want ziet men dan de werkelijkheid, dan voelt men zich bitter teleurgesteld.

In Mrs. Warren's »Profession" laat hij ook weer uitkomen hoe verkeerd een romantische beschouwing der dingen werkt. Het is, zoolang er nog zooveel slechts in de wereld gebeurt, noodig de waarheid onder de oogen te zien en wat in het verborgene gebeurt, openbaar te maken. De romantische struisvogelpolitiek, het trachten de ellendige werkelijkheid maar zoo min mogelijk te zien, brengt de wereld niets vooruit. Hij laat het Vivie, Mrs. Warren's dochter en het slachtoffer van de slechtheid der maatschappij vol bitterheid zeggen, dat zij wel aan de heele wereld zou willen openbaar maken wat zij is te weten gekomen, totdat iedereen zou voelen, dat ook hij aandeel had aan al die afschuwelijkheid en aan al die schande. Van de schoonheid van het romantische van het leven wil ze niets meer hooren, zij weet nu wat er verborgen ligt onder al dat schijnmoois.

Het theater heeft een zeer sterken invloed, naar Shaw's meening, op het volksleven. En die invloed groeit steeds aan. De schouwburgbezoekers nemen in aantal toe, het gedrag der menschen in het openbaar, zoowel als in hun huiselijk leven, wordt steeds dramatischer; in de rechtzalen blijkt de invloed van het tooneel duidelijk, zoo ook uit de wijze waarop couranten geschreven worden en uit het feit dat de moderne »keizer" de eerste acteur op het tooneel van zijn land is. Het is maar jammer dat de dramatische opvoeding van het volk tot hiertoe hoofdzakelijk een romantische is geweest. Er moet nu een schouwburg komen, waar het volk bekend wordt gemaakt met het hoogste, dat dramatische kunst kan geven. De regeering moet hiervoor subsidie geven. Geheel belangeloos raadt hij het tot stand komen van een dergelijk »national theater" aan zegt hij, want voor de vertooning van zijn eigen stukken zal altijd nog wel een schouwburg »zonder toekomst", zooals de »Independent Theatre" of de »New Century Theatre", gevonden kunnen worden.

Als reden, waarom zijn stukken zoo dikwijls geweigerd zijn, geeft de schrijver op de ongeschiktheid van het publiek om hem te begrijpen. Hij lijkt paradoxaal, cynisch, excentriek, omdat hij de dingen ziet zooals ze werkelijk zijn. Maar langzamerhand, als het publiek maar eens er aan gewend is geraakt, de werkelijkheid op de planken te zien, zal het wel beter gaan.

Hij acht zijn stukken waard vertoond te worden, want de gedachte, die er in ligt, is nieuw. *Zijn* »Julius Caesar" bijv. is modern en beter geschikt voor een hedendaagsch publiek dan die van Shakespeare. Niet dat hij meent betere stukken te kunnen schrijven dan Shakespeare, dat niet; hij is er alleen van overtuigd, dat zijn opvatting ook recht van bestaan heeft en het voordeel heeft nieuw te zijn. Hij denkt niet, wenscht zelfs niet, dat zijn werk lang bekend zal blijven; er moet voortgang zijn, dus het moet wel op den achtergrond komen.

Hij gelooft in de hooge roeping der dramatische kunst. In zijn »Preface to the Four Pleasant Plays" spreekt hij daarvan. Er is iets, zegt hij daar, dat haar verheft boven enkel jacht naar genot, namelijk de macht van den dramaschrijver om zijn hoorders een visioen te geven van hoogere dingen, zooals Ibsen dat doet in »Bouwmeester Solness", waar hij laat voelen dat het hoogste doel van den kunstenaar niet is nuttig werkzaam te zijn, kerken en woonhuizen te bouwen, maar dat hij, om de onvoldane jongere geslachten te boeien, moet stijgen tot ontzaggelijke, schrikwekkende hoogten, van welke de eerste klimmers af zullen storten en zich te pletter vallen. »Here then", zegt de schrijver, »was the higher, but vaguer, timider vision, and the incoherent, mischievous, and even ridiculous impracticalness which offered me a dramatic antagonist for the clear, bold, sure, sensibles, benevolent, solutarily shortsighted, Christian socialist idealism".

Hij trachtte dat hoogere te bereiken in »Candida", zegt hij, en voegt er sarcastisch aan toe, dat de »drunken scene" daarin »has been much appreciated in Aberdeen".

Men heeft gezien uit het voorafgaande hoe Shaw over zichzelf en zijn werk denkt. Vele beoordeelaars hebben hun

meening over hem ten beste gegeven, maar de geestigste van die allen is ongetwijfeld wel G. K. Chesterton, de schrijver o.a. van een bundel Essays getiteld *Heretics*. Chesterton heeft dit met Shaw gemeen, dat hij paradoxaal en geestig is, maar overigens verschilt hij hemelsbreed van hem.

Shaw, zegt hij, wordt volkomen verkeerd begrepen. Men stelt hem voor als een vreemde sprongen makend humorist, een knap acrobaat, een artist, die snel verschillende gestalten aan kan nemen. Men zegt, dat men hem niet ernstig moet opvatten, dat hij alles aanvalt en alles verdedigt, dat hij alles wil doen om te verbazen en te vermaken.

Maar, zegt Chesterton, dat alles is een groote onwaarheid. Hij is juist iemand die zich altijd gelijk blijft en wiens kracht ligt in het voortdurend, nacht en dag, verdedigen van zijn eigen vesting. Hij toetst alles aan zijn eigen Shaw-toetssteen en heeft voor alles eenzelfden maatstaf. Hij houdt niet van bandeloosheid evenmin in den Socialist als in den Individualist. Hij heeft een hekel aan koortsachtige vaderlandsliefde evenzeer in Boeren en Ieren als in Engelschen. Hij heeft een afkeer van huwelijksbeloften en banden maar ook, maar nog meer, van de nog heviger banden en woester beloften van de vrije liefde. Hij lacht weliswaar om het gezag van de priesters, maar hij lacht nog luider om de verwaandheid van de mannen der wetenschap. Hij heeft bijna de gevoellooze rechtvaardigheid van een machine. Hij is niet fantastisch en onberekenbaar, maar juist kalm en rechtvaardig.

Het is een dwaling te meenen, dat iemand, die er geen bepaalde overtuiging op na houdt, handiger en met meer vrijheid redeneeren kan. Integendeel, iemand die, zooals Shaw, werkelijk iets gelooft, is geestig en gevat, want hij heeft zijn wapens altijd bij de hand. Men beschuldigt Shaw er van dat hij wil bewijzen dat zwart wit is. Maar men vraagt niet of de gangbare kleurentaal altijd juist is. We spreken van witten wijn, die toch geel, van witte druiven, die lichtgroen zijn. We geven den Europeaan, wiens gelaatskleur een soort vaal rose is, den vreeselijken naam van 'white man', waardoor men een spookbeeld voor oogen krijgt,

dat de haren te berge doet rijzen. Het is ongetwijfeld waar, dat als iemand aan een kellner in een restaurant vroeg om een flesch gelen wijn en wat groenig-gele druiven, die kellner hem voor krankzinnig zou houden. Als een regeeringsbeambte een rapport uitbracht over Europeanen in Burmah en daarin vermeldde, dat er maar tweeduizend rose-achtige menschen waren, zou men hem beschuldigen van grappen te maken en hij zou zijn betrekking verliezen. Maar toch zouden die beide mannen slechts de zuivere waarheid gesprokken hebben. Bernard Shaw nu is zooals die al te waarheidlievende mannen. Hij lijkt excentriek en dwaas, omdat hij het gewone geloof niet wil aannemen, dat wit geel is.

Maar toch, hoezeer Shaw er ook aanspraak op maakt, dat hij de dingen ziet zooals ze zijn, ontbreekt er iets aan zijn realisme, en wel iets van ernstig belang.

In »The Quintessence of Ibsenism" legde Shaw zijn philosophie neer. Wat hij zeide was in korte woorden het volgende: Conservatieve idealen zijn verkeerd, niet omdat zij conservatief, maar omdat ze idealen zijn. Ieder ideaal verhindert den mensch rechtvaardig te oordeelen in een bizonder geval, iedere zedelijke, algemeene stelregel drukt het individu; de gulden regel is, dat er geen regel bestaat.

Nu is het bezwaar tegen deze redeneering, dat ze beweert de menschen te bevrijden maar hen werkelijk weerhoudt te doen wat ze willen. Wat geeft het of men al aan een maatschappij vertelt, dat zij elke vrijheid heeft behalve die van wetten te maken. De vrijheid wetten te maken doet juist een volk vrij zijn. En wat geeft het of men een mensch (of een philosoof) al zegt, dat hij alle vrijheden heeft, behalve die van algemeene gevolgtrekkingen te maken. Juist dit maakt hem tot een vrij man. In het kort, als Shaw den menschen verbiedt, strenge, zedelijke idealen te hebben, handelt hij als iemand, die hun zou verbieden kinderen te hebben. Men kan eenvoudig op het gezegde, dat er »geen gulden regel is" antwoorden door het om te keeren en te zeggen: Dat er geen gulden regel is, is op zichzelf een gulden regel, of liever een ijzeren regel, een belemmering voor de eerste en voornaamste beweging van den mensch.

In de laatste jaren heeft Shaw opzien verwekt door zijn vereering van den »Superman" zegt Chesterton. Hier wordt gedoeld op Shaw's tooneelstuk: »Man and Superman." Hij, die schijnbaar gespot had met de godsdiensten van het verleden ontdekte een nieuwen god in de ondenkbare toekomst. Hij, die idealen had veroordeeld, maakte nu zelf het onmogelijkste van alle idealen, dat van een nieuw schepsel. Maar toch had ieder, die Shaw goed kende, dit al lang kunnen voorzien. Want in werkelijkheid heeft hij nooit de dingen gezien zooals ze zijn. Had hij dat gedaan, hij zou het mooie en onbegrijpelijke van al het bestaande hebben moeten erkennen en er voor op de knieën zijn gevallen. Hij heeft altijd in het geheim een ideaal voor zijn geest gehad, dat aan alle bestaande dingen de schoonheid ontnam. Hij is voortdurend in stilte bezig geweest de menschheid te vergelijken met iets, dat niet in de wereld bestond, met een monster uit Mars, met de wijze mannen of de Stoïcijnen, met Julius Caesar, met Siegfried, met den Uebermensch. Nu kan het goed of verkeerd zijn zulk een innerlijken maatstaf te hebben, maar het leidt niet tot het zien der dingen zooals ze zijn. Men ziet de dingen niet zooals ze zijn, als men eerst aan Briareus denkt met de honderd handen en dan ieder mensch gebrekkig noemt die er maar twee heeft; of als men een visoen heeft van Argus met zijn honderd oogen en dan den draak steekt met ieder die er twee heeft, terwijl men doet alsof hij er maar één had; of als men zich een half-god met groote helderheid van geest voorstelt, die later misschien, of misschien niet, op aarde verschijnen zal en men in vergelijk daarmee alle menschen als idioten ziet. En dat heeft Shaw tot op zekere hoogte gedaan. Hij is te critisch geweest en heeft het goede, dat werkelijk bestaat, te weinig opgemerkt. Als we den mensch, dat vreemde wezen met de geheimzinnige oogen en de wonderbare duimen, met de vreemde droomen in zijn hoofd en de vreemde teederheid in zijn hart voor een of andere plaats of voor een klein kind werkelijk zien zooals hij is, critiseeren we niet, maar staan overweldigd en in bewondering verzonken.

Chesterton zegt nu verder dat Shaw, misschien besmet door de geestelijke zwakheid van zijn nieuwen meester Nietzsche, het dwaze denkbeeld heeft opgevat, dat hoe grooter de mensch is, hoe meer hij al wat buiten hem bestaat veracht. Integendeel, zegt Chesterton, hoe grooter de mensch is hoe meer eerbied hij juist voor het kleinste zal voelen. Dat Shaw met opgeheven hoofd en een minachtenden glimlach het heelal beziet, overtuigt mij niet, dat hij de dingen ziet zooals ze zijn. Daarvan zou ik eerder overtuigd worden als hij zijn eigen voeten met verbazing beschouwde en zei: »wat zijn dat voor mooie, ijverige dingen die ik overal zie en die mij dienen, ik weet niet waarom."

Shaw is naar Chesterton's meening bevooroordeeld en niet onbevangen geweest. Hij heeft te veel van de wereld verwacht en daarom is hem alles tegen gevallen. Hij is niet gemakkelijk te voldoen. Bij hem gaat de regel niet op, dat kleine zaken groote geesten behagen. Voor den mensch zooals hij is, heeft Shaw weinig genegenheid; hij wil een ander soort wezen hebben. Eerst heeft hij gehoopt den bestaanden mensch tot zijn ideaal te kunnen opvoeren en heeft daarom steeds aangedrongen op vooruitgang. Maar nu wanhoopt hij er aan of de mensch, zooals die bestaat, wel vatbaar is voor vooruitgang. Men zou nu verwachten, dat hij dan dien vooruitgang maar overboord zou gooien, maar neen, hij gooit den mensch zelf overboord en vestigt zijn hoop op een nieuw soort wezen. Hij ziet niet dat de gewone mensch, met al zijn tekortkomingen en zwakheden, toch zoo aantrekkelijk is.

Uit deze critiek blijkt van welk een verschillend standpunt deze beide schrijvers de wereld bezien! Chesterton heeft de bewondering van den romanticist voor al het geschapene, hij heeft den mensch lief zooals hij is in al zijn zwakheid. Shaw ziet het verkeerde, het dwaze in de wereld, hem ergert het onware, opgeschroefde. Hem lijkt, wat nu geldt als moraal, niets dan bedrog; men hoeft, zegt hij, maar te denken aan al de diefstal, verhongering, ziekte, misdaad, drankzucht, oorlog, wreedheid en hebzucht, die hoogtij vieren in onze zedelijke, beschaafde maatschappij, om in te zien dat die

moraal niet de goede kan zijn. Tot een beteren toestand kan men niet komen door alles met den mantel der liefde te bedekken, door te trachten zichzelf en anderen wijs te maken dat de wereld nog zoo slecht niet is, door, zooals schouwburgen en couranten doen, alle slechtheid, alle bederf die er zijn, mooie namen te geven als: vooruitgang, wetenschap, zedelijkheid, vaderlandsliefde, nationale grootheid enz. Neen, als de menschen maar de werkelijkheid wilden leeren eerbiedigen, en daardoor zichzelf, en daardoor mij, zegt Shaw, dan zouden we veel gauwer vooruitkomen.

Het is eigenaardig dat Shaw juist hier waarschuwt tegen datgene, waarvan Chesterton hem beschuldigt, namelijk het hebben van idealen. Hij zegt: »To me the tragedy and comedy of life lie in the consequences, sometimes terrible, sometimes ludicrous, of our persistent attempts to found our institutions on the ideals suggested to our imaginations by our half-satisfied passions, instead of on a genuinely scientific natural history."

Amsterdam, September 1906.

STAATKUNDIGE KRONIEK.

26 Juni 1907.

»Natuurlijk, men zal althans dit jaar zich nog inspannen om gezamenlijk de meerderheid te behouden in de kiescolleges voor de Eerste Kamer."

Zoo schreven wij 27 April van de rechterzijde.

Dat dit pogen met zoo afdoend succes zou worden bekroond, was tijdens het schrijven der vorige kroniek. niet te voorzien. Overijsel om, Zuid-Holland diep eronder: in jaren is aan ómgaan der Eerste Kamer niet te denken.

Hoe komt dat?

Niet alleen doordat alle partijen der rechterzijde, aaneen gesloten, de meeste kiezers achter zich hebben. Aldus kon de nederlaag der vrijzinnigen in Rotterdam niet zóó verpletterend zijn geworden. De rechtsche partijen hebben hunne mannetjes vrij nauwkeurig tevoren gesteld; en Rotterdam viel haar geheel uit de gis.

Er zijn vreemde hulptroepen komen opdagen. De kerkelijke bladen erkennen het zelf: de »moderaten" zijn maar al te bang voor overwicht van de »radicalen". Zelfs hun anti-clericalisme is daartegen niet bestand. Liever clericaal dan radicaal, juist liever Paapsch dan Turksch. De overgang, bij de herstemming, van de Haagsche nationaal-historische stemmen op de kerkelijke candidaten kwam dit bevestigen.

Met dit merk van het conservatisme zal de rechterzijde voor het licht moeten komen. Een dubbel merk, want in zich zelf is de coalitie reeds gekleurd door het conservatiefste element: de christelijk-historischen.

Zij hebben het de coalitie in 1905 doen verliezen, en in 1907 weer doen winnen. Bewust van hun gewicht, zullen zij dit terdege doen gevoelen bij opstelling en uitvoering van een gemeen program.

Voor de andere helft is deze overwinning aan het coalitie-conservatisme bezorgd door de sociaal-democraten.

Zij hebben, met name te Rotterdam, de »burgerlijke partijen" eens goed willen laten voelen, hoe liberaal en clericaal hun oud lood was om oud ijzer. Terwijl toch altijd de kerkelijke coalitie als het hoogste conservatisme en de naakte reactie wordt voorgesteld. Het oude lood en het oude ijzer is anders maar illustratie van het leerstuk van den klassenstrijd, in de praktijk aanschouwelijk voorgesteld.

Ook hierom moet door de kerkelijken niet te vast worden gerekend op een herhaling van 1907 over twee jaren. De vijanden van het radicalisme hebben elke volgende vrijzinnige regeering van een duchtige rem voorzien. Radicale experimenten zijn niet te vreezen. Maar daarom laten zij zich nog niet voor Kuyper's zegekar spannen als het gaat om een da capo van 1901. En zeer stellig zal de rechterzijde voor die gelegenheid hebben te rekenen met de uiterste krachtsinspanning der sociaal-democraten. Dan zal het oude lood boven het oude ijzer worden verkozen.

Want dat Kuyper, naar de vorige kroniek vermeldde, sedert den aanvang der Staal-crisis zou zijn apart gezet, gelooft niemand meer. Wie anders zou, met een democratisch air, de toegewijde kleine vrienden aan het lijntje houden?

»Geef ons Kuyper terug!" was het christelijke krijgslied, en »Doctor Kuyper falderalderiere" werd de zegezang. Wie hem wat achterbaks hielden, herinnerden zich wellicht de concentreerende kracht van deze figuur voor de linkerzijde.

* * *

Concentraties rechts zoowel als links dragen soortgelijke gebreken in zich. Rechts treden zij minder aan het licht, doordat daar een sterker schijneenheid is vooreerst, en dan omdat men daar beter weet te berusten en te zwijgen. Maar zij zijn er vooral niet minder ernstig om.

Deze gebreken maken die concentraties tot politieke ondingen, monsters.

Hoe is het mogelijk! In onze levensdagen draait, op het terrein der staatkunde, alles, letterlijk alles om de oplossing van het arbeidersvraagstuk. De strafbepalingen tegen onzedelijkheid zijn maar franjes, relatief zonder belang.

En in die dagen groepeeren zich de partijen naar ideëele levensbeschouwingen, die met de oplossing van het arbeidersvraagstuk niets hebben te maken. Althans, de proeven van oplossing rechts en links vertoonen geen beginselverschillen van beteekenis.

Toch wordt aldus gezonde samenwerking bemoeilijkt. Van rechts en van links heet het om beurten, dat de tegenpartij prulwerk leverde. En het slachtoffer is de arbeider. Voor hem wordt geen prulwerk, maar evenmin deugdelijk werk verricht.

Het heet, dat ons huidig Kabinet te zeer onder invloed verkeert van de radicalen. Straks komt een ander, waaruit sociaal voelende elementen door het overheerschende conservatisme worden geweerd of waarin hun, toegelaten, het werken naar eigen inzicht onmogelijk wordt gemaakt.

Zoo zal het sukkelen blijven, totdat het den arbeider zelf eindelijk

gaat vervelen. Dat zal men dienen af te wachten. Voorshands schijnt een te groot deel hunner bij voorkeur van de christelijke antithese te smullen.

* * *

Het Kabinet-De Meester is er, hoe weinig nog van den eventueelen uitslag eener Kamerverkiezing is te zeggen, door de versterking der rechterzijde in de gewestelijke vertegenwoordiging niet krachtiger op geworden. En de toon der oppositie-mannen zal niet bescheidener klinken.

Toch zal het Kabinet, zonder eenigen twijfel, voortgaan alsof er niets was gebeurd, totdat de rechterzijde zelf opnieuw een spaak in het wiel zal gelieven te steken. Dan kan men erop rekenen, dat het christelijk volksdeel zich in zijn eigen regeering moet verheugen.

Dan zal het gulden tijdperk zijn aangebroken. De week na het optreden der nieuwe regeering zullen de wetsontwerpen met een volledige codificatie van sociale verzekering bij de Tweede Kamer inkomen. Binnen twee jaren daarna is de Nederlandsche arbeider christelijk verzekerd.

Waar de zaken zoo staan, moet de rechterzijde toch wel voorbeeldige zelfbeheersching oefenen om den val der vrijzinnige regeering niet zooveel mogelijk te overhaasten. Wie met zoo rustigen tred het paradijs nadert is een Uebermensch.

Ondertusschen kan er nog heel wat verschuiving te aanschouwen zijn.

In het najaar komen de wetsontwerpen tot herziening der grondwet. Indien niet op anderen grond aan het tegenwoordig bewind een einde wordt gemaakt, zal de rechterzijde, een verstandige politiek volgende, deze ontwerpen ernstig onder het oog moeten zien.

Het kiesrechtvraagstuk is te ver gevorderd, dan dat men rechts het voorbeeld zou kunnen volgen, door de Liberale Unie-club tegenover de grondwetsontwerpen aangenomen, die uit het initiatief der Kamer voortkwamen, en te zwijgen. Een opbouwende critiek zal noodzakelijk zijn.

Dan is men er niet af met een tooverwoord als »kiesrecht van gezinshoofden", maar er mogen concreet geformuleerde denkbeelden in wetsvorm worden verwacht.

Dat zal niet moeilijk zijn. Het rapport van de kiesrechtcommissie der antirevolutionnairen is sedert 1904 gereed. Het is, blijkens verklaring van Prof. Fabius, een »eenstemmig" advies. Toch schijnt dit het daglicht niet te mogen zien. Tevergeefs wordt, ook van antirevolutionnaire zijde, op publicatie aangedrongen.

En tegelijkertijd dat prof. Fabius schrijft over het eenstemmig advies, drijft hij den spot met een aanmaning van *De Standaard* om in het najaar een extra-deputatenvergadering te beleggen.

Het hoofdorgaan der partij schrijft, dat die vergadering zal besluiten

tot een »definitieve regeling van het gezinshoofdenkiesrecht." »Waar alzoo het door bedoelde vergadering te nemen besluit reeds is opgemaakt, wordt betrekkelijk de taak der Deputaten vrij gemakkelijk", merkt prof. Fabius op. »Wat aan sommigen wellicht niet ongevallig is, die beseffen, dat het hier gaat om werkelijk niet gansch eenvoudige vragen van staatsrecht, en dat de »definitieve regeling" van een kiesrechtstelsel nogal wat studie eischt.

»Maar staat alzoo het besluit dier vergadering reeds in den aangehaalden zin vast, – wellicht ware dan nog één stap verder te doen.

»Kon ook de preciese inhoud van het nu reeds vastgestelde besluit worden meegedeeld, dan zoude de Deputatenvergadering zelfs achterwege kunnen blijven, en thans worden gepubliceerd welke de regeling is, die de »partij" heeft goed gevonden.

»Waarna de Kamerleden zich aanstonds gereed konden maken om nu verder dat gevoelen der »partij" te gaan »uitdrukken"."

Dat zou inderdaad het gemakkelijkst zijn.

Maar hoe moet het nu toch hun te moede worden in die partij, die niet tot de uitverkoren leiders zich mogen rekenen, maar niettemin eenige zelfstandigheid van oordeel hebben overgehouden! De partij benoemt een commissie om haar voor te lichten over het kiesrechtvraagstuk. Het licht wordt ontstoken, maar niet voor de partij. Zij mag met de lamp, op haar last brandende gemaakt, haar weg niet zoeken. Zij wordt, van boven, geblinddoekt langs den weg gevoerd, dien zij niet kan onderscheiden.

En dan wordt van dien kant ons verzekerd, dat alleen in de antirevolutionnaire partij de vrije onafhankelijkheid der leden wordt geëerbiedigd!

Ook voor buitenstaanders zou het de moeite waard zijn, het rapport der antirevolutionnaire commissie te leeren kennen. Vooral nu prof. Fabius schreef, dat het »eenstemmig" is uitgebracht.

Vermoedelijk is het nu in handen van de commissie der Roomsch-Katholieken, die zich met het kiesrecht bezighoudt. Daarna kan het met een nieuw katkoliek rapport naar de Christelijk-historischen gaan, opdat ten slotte een zekere resultante te voorschijn komt, die als »christelijk" kiesrecht aan de menigte zal worden voorgelegd.

Maar dan haaste men zich wat.

* * *

Na alle beroering, waarin de legerquaestie ons maanden lang hield, volgde een weldadige rust. De laatste rimpeling, die het watervlak vertoonde, was het napleiten in de Eerste Kamer.

In de vorige kroniek werd de gedachte neergeschreven, dat wellicht van den Senaat een nieuw »concert" zou zijn te wachten over de »geconcerteerde samenwerking." Wij hebben het inderdaad genoten.

De heer Van Houten interpelleerde. Minder uit nieuwsgierigheid waarschijnlijk dan om zich en anderen gelegenheid te geven, hunne houding »nader te bepalen." Dit was, vooral nu de kiezers tot oordeelen zouden worden geroepen, niet slecht gezien.

Van die gelegenheid tot nadere bepaling is een ruim gebruik gemaakt. Slechts de heer Vermeulen handhaafde zijn eigen standpunt. Maar overigens kwam de een vóór, de ander na, den heer Van Houten incluis, van zijn sympathie getuigen voor de afschaffing van het blijvend gedeelte.

Het was maar de vraag, of bij die afschaffing de middelen werden aan de hand gedaan, om in het gemis op andere wijze te voorzien. Ja, de heer Van Löben Sels, de politieke generaal, aspirant-christelijk Minister van Oorlog, kondigde de kiezers aan, dat hij een zeer eenvoudig middel wist tot oplossing van de moeilijkheden. Als een goed kwakzalver openbaarde hij het middel niet. Het is een geheimmiddel. Eerst betalen, dan leveren.

Het is bemoedigend voor het Kabinet, dat het voor de doorvoering van Staal's plannen op de medewerking van de Eerste Kamer zal kunnen rekenen. De voorzitter kon dan ook maar niet verklaren, hoe hij de heeren in Februari zóó verkeerd had kunnen verstaan.

Ondertusschen heeft generaal Staal voor ridder Van Rappard het veld geruimd.

Welk een contrast! Generaal Staal stond geheel vreemd voor de Kamer bij zijn eerste optreden. Hij meende nu eens te moeten vertellen, hoe het eigenlijk met die geheele oorlogsgeschiedenis was gesteld. De Kamer zou dat van hem, Minister, moeten aannemen en hij zou aan de Kamer wijzen, hoe alles moest worden veranderd.

Zijn opvolger eehter, hoewel goed spreker, zegt niets te veel. Hij weet, telkens met gebrek aan ervaring zich naïevelijk verontschuldigende, zeer goed, hoe hij komen moet waar hij wezen wil. Het is, of hij al jaren van oefening achter den rug heeft.

Los van militaire vooroordeelen is hij geenszins. Wat men te hooren heeft gekregen over het verbod om den heer Graafland te doen optreden als spreker voor de cadetten, over de behandeling der beoordeelingslijsten, over de vrijheid van beweging der soldaten, dit alles stemt niet tot opgetogenheid over de nieuwe aanwinst. Maar het kan meevallen. Het optreden van dezen minister is sympathiek, hij vestigt den indruk van oprechtheid. Wij moeten afwachten.

* * *

Bijzondere aandacht werd nu reeds, zij het in voorloopige bespreking, geschonken aan de bekende Militaire Commissie.

Met de legerhervorming is het sukkelen. De meeste politieke partijen schromen, op dit gebied met een program voor den dag te

komen. Het is een van die onderwerpen, die, nauwlijks aangeroerd, in vele partijen onmiddellijk verschil van opinie aan den dag brengen.

Zoolang wij onder de tegenwoordige partijformatie zuchten, zal dat zoo blijven. Het is zeer natuurlijk trouwens. Even natuurlijk, dat die partijen daarom liefst de moeilijkheid ontloopen. Even natuurlijk ook, dat aan wie daarop wijst wordt verweten, dat hij een wig tracht te drijven in die partijen. Zoo teergevoelig is men daar nu eenmaal. Gevolg van kunstmatige eenheid.

Het middel om hier onder door te komen is goed bedacht: daarvoor moet de commissie dienen.

Wie deze commissie vroeger hebben aanbevolen — ook Dr. Kuyper als afgevaardigde van Sliedrecht — hebben nimmer iets anders bedoeld dan een commissie van contrôle, van onderzoek. De taak der commissie zou zijn, bloot te leggen *ce qu'on ne voit pas*.

Naarmate echter in de natie het wantrouwen in het legerbeleid toenam, werd luider geroepen om *hervorming* van ons weerstelsel.

Hier scheiden de democraten van het behoud. Hier wordt de weervraag een wig in de partij. Een wig, die niet door anderen wordt ingedreven, maar die zich zelve indringt.

Om daarvan te worden verlost, gaat men om het hardst roepen, dat de ontwikkeling onzer weermiddelen niets met de staatkunde heeft te maken. Dat Ministers van Oorlog buiten de politiek behoorden te staan en van een linksch kabinet in een rechtsch moesten kunnen overgaan.

Met name de heer De Savornin Lohman gaf duidelijk te kennen, dat in het aanstaande christelijk Kabinet voor den Minister Van Rappard een plaats zou worden gereserveerd. Onder één voorwaarde: dat hij een commissie benoemde in den geest van den heer Lohman.

Hier verschijnt nu de commissie met geheel ander karakter dan men vroeger steeds heeft gewenscht.

De heer Lohman wil niet alleen, dat de commissie het bestaande onderzoekt; zij moet tevens aangeven, hoe het worden moet. Zij dient van verschillende stelsels de kosten nauwkeurig te berekenen en een keuze te doen.

In die commissie moeten dan menschen zitten — ook burgers — van allerlei sociaal inzicht. Hoe die commissie tot eenstemmigheid moet komen, is een raadsel. En wat het nut is, indien zij niet tot eenstemmigheid komt, is eveneens zeer twijfelachtig.

Maar dat hindert niet, zegt de heer Lohman. Beslissen moet toch de wetgever.

Mag men dan aannemen, dat de plannen van de commissie veel aandacht zullen trekken? Die eventueele adviezen zullen bijzonder belangrijk en leerrijk zijn, maar een bepaalde nieuwe richting zal de commissie niet aanwijzen. Veel minder voor die richting het vertrouwen der natie winnen.

In één opzicht kan die commissie van nut zijn: wie een beslissing thans ongelegen komt, kan zich erachter verschuilen.

De partijen, der rechterzijde die met de moeilijkheid verlegcn zitten, zullen haar best doen om nog van dezen minister de commisie in haar geest te verkrijgen. Geaccepteerd door een linksch minister, zou de commissie het karakter van een uitvlucht voor rechts hebben verloren.

Het is mislukt. De minister wil er niets van weten. Welke maatregelen zullen worden genomen, zal hij zelf weten. Hij accepteert enkel een onderzoek van het bestaande. Liefst moest dan de Kamer zelf de commissie aanwijzen. Het departement zal voor haar open staan.

Dat zal er dus wel van komen. Het eerste werk moet onderzoek zijn. De vraag is alleen maar, of het zal geschieden door een staatscommissie of door een parlementaire enquête.

Dat zal vermoedelijk in het najaar worden beslist.

Nieuwe uitgaven van H. J. W. BECHT, 1907:

PHEDRA naar het Deensch van HERMAN BANG, DOOR D. LOGEMAN—VAN DER WILLIGEN. Prijs ingen. *f* **2.90**. Geb. *f* **3.50.**	**Een oud Geslacht** naar het Deensch van GUSTAF WIED DOOR HENR. M. J. BOK. Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**
ULF RAN naar het Zweedsch van THOMAS P. KRAG DOOR Mej. A. VERSCHOOR. Prijs ingen. *f* **2.25.** Geb. *f* **2.90.**	**DWEPERS** Naar het Noorsch van KNUT HAMSUN, DOOR JEANNETTE E. KEYSER. Prijs ingen. *f* **1.90.** Geb. *f* **2.50.**
SCHETSEN VAN SAMUEL FALKLAND. **Tiende Bundel.** Prijs ingen. *f* **2.25.** Geb. *f* **2.90.**	**Biecht eener Schuldige** DOOR SAMUEL FALKLAND (HERM. HEIJERMANS Jr.) Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**
DE KROON naar het Deensch van LAURIDS BRUUN DOOR Mej. M. STOK. Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**	**KARAKTER** naar het Zweedsch van JACOB KNUDSEN DOOR Mej. A. VERSCHOOR. Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**
Maria Vermeere DOOR JAN VAN DER MOER. Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**	**Een Moderne Heilige** naar het Deensch van **CHARLOTTE EILERSGAARD** DOOR Mevr. D. LOGEMAN— v. D. WILLIGEN. Prijs ingen. *f* **2.25.** Geb. *f* **2.90.**

VERZAMELDE OPSTELLEN

VAN

L. VAN DEYSSEL.

Eerste Bundel	2de druk,	ingenaaid *f* 2.40,	gebonden *f* 2.90.
Tweede Bundel	2de druk,	ingenaaid „ 2.40,	gebonden „ 2.90.
Derde Bundel	. . . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.
Vierde Bundel	. . . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.
Vijfde Bundel	. . . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.
Zesde Bundel	. . . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.
Zevende Bundel	. . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.
Achtste Bundel	. . . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.
Negende Bundel	. . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.

Van denzelfden Schrijver zijn mede verschenen:

EEN LIEFDE.

TWEEDE DRUK.

Prijs *f* 2.90, gebonden *f* 3.50.

DE KLEINE REPUBLIEK.

2 DEELEN.

Prijs . . . . *f* 5.00.

Uitgaven van SCHELTEMA & HOLKEMA'S BOEKHANDEL, Amsterdam.

Een nieuw boek van FRENSSEN.

Heden verscheen:

PETER MOOR,

DOOR

GUSTAV FRENSSEN.

Schrijver van Jörn Uhl en Hilligenlei.

PRIJS:

Ingen. *f* 1.50; geb. *f* 1.90.

Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.

Bij P. N. VAN KAMPEN & ZOON, te AMSTERDAM, is verschenen:

Dr. A. G. VAN HAMEL,

Het Letterkundig Leven van Frankrijk.

Studiën en Schetsen.

INHOUD: Gaston Paris en zijne leerlingen. — Oude Fransche vertelsels. — De fransche tragedie. — De Œdipus der fransche klassieken. — Paul Bourget. — Tropheën — Parijsche devotie. — Op den sterfdag van Ernest Renan. — Gesproken en geschreven Fransch. — Een vermakelijk heldendicht. — Frankrijk's oudste tooneeldichters. — Molière's »Don Juan". — De »Misantrope" — Bourget's Italië. — Dramatische dictie. — Bij »drie Meesters".

2 Deelen *f* 4.50. — Gebonden *f* 5.50.

A. W. SIJTHOFF'S Uitgevers-Maatschappij, te Leiden.

Handboek der Ornamentiek.

Systematisch gerangschikt ten gebruike voor Teekenaars, Architecten, Werkplaatsen, Teekenscholen en voor algemeen gebruik.

Naar den Zevenden druk van Fr. S. MEYER

DOOR

J. W. H. BERDEN, Architect.

Directeur der Rijksschool voor Kunstnijverheid.

Met 3000 Illustraties, verdeeld over 300 platen.

Tot een der meest belangrijke vakken, die de laatste jaren vooral in Nederland met reuzenschreden vooruit zijn gegaan, behoort ongetwijfeld de Kunstnijverheid. Om aan een reeds lang gekoesterden wensch te gemoet te komen, heeft de Uitgever gemeend, door de uitgave van een alleszins practisch handboek, dat de ornamentleer in alle onderdeelen van af de vroegste tijden tot op heden, nauwkeurig behandelt, aan vele beoefenaars der Kunstnijverheid een grooten dienst te bewijzen.

Dit algemeen handboek voor Ornamentleer, dat achtereenvolgens in drie afdeelingen de volgende onderwerpen zal behandelen, is bestemd voor ieder die zich in de Kunstnijverheid wil bekwamen, voor hen die daar onderwijs in geven en voor vaklieden waarvoor het dan ook een welkome gids zal zijn.

Zoowel voor den lithograaf, den vakteekenaar, den bouwkundige, den schilder, den metaalbewerker, meubelmaker, smid, heraldicus als voor zoovele andere beoefenaren der kunst zal het boek de bron zijn waaruit zij kunnen putten.

In afdeeling I zal worden behandeld: **De grondslagen en de motieven van het ornament.** (Geometrische motieven, schema's enz). Natuurvormen (Flora in het Ornament), (Dierenmotieven), (Fauna in het Ornament), (Het menschbeeld als motief) (Voorwerpen van Kunst en Nijverheid), (Tropheën, Emblemen, enz).

In afdeeling II: **Ornamentale gedeelte** (Banden, Einden, Ondersteuningen, Begrensde Ornamenten (vakvullingen), Onbegrensde Ornamenten (eindeloos patroon).

In afdeeling III; **Toegepaste Ornamentiek** (Vaatwerk, Huisraaad, Meubilair, Omrandingen, Opschik, Heraldiek, Sierschriften).

De nagenoeg **3000 keurig uitgevoerde voorbeelden**, die op 300 tusschen den tekst gedrukte platen zijn voorgesteld, vertegenwoordigen stijlvoorbeelden der meest verschillende tijden en volken.

De afzonderlijke afdeelingen worden telkens voorafgegaan door de noodige bemerkingen over stijl en geschiedenis over het eigenaardige van de samenstelling en symboliek, over doel en toepassing.

Om het werk tevens voor iedereen geschikt te maken, zijn opgenomen: »Verklaringen van technische en vreemde uitdrukkingen." Een bladwijzer maakt het gebruik en naslaan ook voor den onervarene of niet-deskundige gemakkelijk.

Het „Handboek der Ornamentiek" zal worden uitgegeven in 10 Afleveringen, elk van 4 vel druks.

De prijs per Aflevering is 60 Cents. — Gebonden in keurigen linnen band f 6.50.

Men verbindt zich voor het geheele werk.

Uitvoerige geïllustreerde prospectussen zijn op aanvrage bij elken Boekhandelaar verkrijgbaar.

Zooeven verscheen:

„LOQUELA"

VAN

GUIDO GEZELLE,

tot Woordenboek omgewerkt.

1e Aflevering. Prijs **f 1.25.**

Verschijnt in 12 à 13 Afleveringen.

Loquela is »een blad voor eigen Vlaamsche taalliefhebberige en eigen Vlaamsche taalgeleerdheid. Voor de schrijvers van *Loquela* is de tale de tale gelijk de sterren de sterren zijn: zij bestaat, zij is daar, zij leeft en zij roert nog dagelijks, en wij zoeken ze, met eerbied, te kennen en te doen kennen, in haar wezen en in hare waarheid, in hare oorbaarheid of goedheid en in hare bewonderlijke schoonheid.

Loquela 1881. G. G.

Uitgever L. J. VEEN, Amsterdam.

Revue voor Internationalisme,

verschijnt elke twee maanden in vier edities (Fransche, Duitsche, Engelsche en Hollandsche).

Onder redactie van het Bureau der Stichting voor Internationalisme.

Abonnementsprijs f 6.—.

Uitgave van MAAS & VAN SUCHTELEN,

AMSTERDAM–LEIPZIG.

Inhoud van aflevering 2:

RT. HON. LORD AVEBURY, Wat is het beste? Oorlog of Vrede?
REDACTIE, Een practisch voorstel voor de Vredesconferentie.
W. F. STEAD, Het Nationale Arbitrage- en Vredescongres te New-York.
Baronesse BERTHA VON SUTTNER, Vrede en Pacifisme.
K. H. H. VAN BENNEKOM, Natuurrampen.
GASTON MOCH, Het internationalisme en de internationale taal »Esperanto".
Dr. H. FORSTER MORLEY, De internationale catalogus van wetenschappelijke litteratuur.
Dr. L. DE PÉRIN, Huiselijke verzorging.
Mr. Dr. TH. BATY, Het internationaal bondgenootschap voor het Recht.
REDACTIE, De catalogus van het Internationalisme.
FRÉDÉRIC BAJER, Drie vredes-colonnes voor Internationalisme.
BOEKEN EN TIJDSCHRIFTEN.
INTERNATIONALIA.
FICHES van No. 1 tot en met No. 36.

UIT HET LEVEN

Leesboek voor de Lagere School

DOOR

CH. KRIENEN,

Hoofd eener School te 's-Gravenhage.

Met oorspronkelijke teekeningen.

Van deze serie leesboekjes zal het zesde deeltje dezer dagen verschijnen.

Prijs per deeltje f 0.30.

»Een bijna geheel en achtereen doorlezen van de verschenen deeltjes was ons, met ons algemeene oordeel over de bestaande leesstof in de gedachten, een bijna onverdeeld genot. Om uit de deeltjes eens een enkele greep te doen, verwijzen we b.v. naar het pakkende »Bom, bom, beieren!" Van begin tot einde is dat inderdaad prettig, natuurlik en fris; echt Nederlands.".

Die dat met z'n derde leerjaar behandelen of niet-behandelen mag —, enkel maar lezen, moge hier meest voldoende wezen — heeft zich waarlik niet te beklagen, maar is integendeel dank verschuldigd aan de schrijver, die hem in staat stelde zulke leesstof in zijn klasse te hebben. En de daarbij gegeven teekeningen, eenvoudige, goede illustraties, zijn pakkend, waar ze juist die momenten in beeld brengen, die dit bovenal verdienen."

Tijdschr. v. O. en H.

VINCENT LOOSJES — Uitgever — HAARLEM.

Uitgaven van H. D. TJEENK WILLINK & ZOON te Haarlem.

Zoo juist verscheen:

Geschiedenis der Nederlandsche Spoorwegen

DOOR

Mr. J. H. JONCKERS NIEBOER,

Adjunct-Inspecteur bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Met kaarten en bijlagen. Prijs ingenaaid **f 3.50**; gebonden **f 3.90.**

HOOFDSTUK I. 1830—1845. De eerste plannen. De Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij. De Nederlandsche Rijnspoorweg.

HOOFDSTUK II. 1845—1860. De Nederlandsche Rijnspoorweg-Maatschappij. De Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij. Zuid-Nederlandsche Spoorwegen. Aanleg van Staatsspoorwegen.

HOOFDSTUK III. 1860—1890. De Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen. De Nederlandsche Rijnspoorweg-Maatschappij. De Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij. De overige spoorweg-ondernemingen. De spoorweg-enquête van 1881.

HOOFDSTUK IV. 1890—1907. De spoorweg-overeenkomst van 1890. De Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij. De Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen. Besluit,

HET ONVERWACHTE

DOOR

PIETER VAN DER MEER.

I.

Karel van Maanen stond aan den hoek van de zon-volle morgenstraat, en wachtend de komst van Liesbeth keek hij geduldig naar zijn ijl-blauwe schaduw, die, wonderlijk-misvormd van gedaante, tot wanstaltigheid gerekt, een afzonderlijk levend iets leek, als een rag watervlies lag op de blanke stoep-steenen van de stille Zondag-straat, waaraan de huizen stonden als stil-verheugde wezens in de heldere Juni-zon. Hier en ginds waren kinders aan de open deuren en speelden; een man in hemdsmouwen, fel-plekkend in de blankheid van al de grijze be-zonde steen, praatte naar een ander, tegen een raamkozijn geleund. Aan enkele vensters, boven en beneden, waren roode fonkelingen, bloemen in zon; een blauwe lap, 'n eind verder, hing prachtig te kleuren in het gave gouden licht van dien ochtend. Karel keek nu onwilkeurig telkens de huizen langs, en zijn blik gleed over de vensters en benee door de straat naar het einde vanwaar Liesbeth komen moest. Dat was de gedachte die hem volgonsde zooals het zonlicht nu de ruimte vulde, terwijl al het andere geziene niet diep in hem drong doch hem slechts beroerde, als scherende meeuwen de effen blauwe zomer-zee. Hij verzette zich in anderen stand, steunend op het rechter been nu, en begon zachtjes te fluiten. Er wonderde geluk aan die zonnige straat boven welker gouden gevels de hooge blauwe hemel wijdde in schitter-tinteling en bevende wemeling,

een kalme zee-in-den-zomer gelijk, oneindig, een matelooze afgrond van licht.

De dag was prachtig. En schoon en jong als deze dag was zijn blij hart dat liefhad en nu haar komst zoo verlangde. Hij wist geen aarzeling in zich om het geluk te genieten, vol-op en dwaas van volkomen overgave aan die groote sterke drift, zonder pijnende gedachten, zonder schrijning van analyseerend denken dat zoo vaak hem een schoon oogenblik deed verwelken als een bloem onder giftigen adem.

Hij floot nu aldoor zachtjes een wijsje, dat sinds zijn ontwaken dien morgen opeens in hem opgeleefd was, hij wist niet hoe, en dat hij maar niet herkennen kon, en telkenmale, zonder het te willen, te fluiten begon, aldoor datzelfde luchtige dansende wijsje, — terwijl zijn hand den dunnen wandelstok ongemerkt heen en weer schommelde. Hij zag de fijne schaduw het meedoen, en lette even scherper op die malle misvorming van zijn gestalte, het ijl beweeg en de bevende contoeren dier koel-blauwe plek die als een fijn vlies op den zon-gouden vloer lag. Een beeld maken met de grillig-gedrochtelijke vormen van een schaduw, dacht hij lustig, een spook beeldhouwen! Hij lachte zachtjes, en zei toch tot zichzelf, dat hij eens daarover denken moest. Dan ging zijn aandacht snel terug naar het rondomme. Wat was het prachtig weer! Wat zou 't mooi zijn buiten, de dag en dan de avond over het land. — Met Liesbeth.... — Hij liet zijn stok snel ronddraaien, om-en-om, dat 't sjoengde, en hij ging heen en weer loopen met langzame passen, blij en telkens verrukt zijn blik zendend naar waar Liesbeth moest verschijnen, en zag hij haar niet, dan gingen zijn blauwe oogen, door den neergebogen rand van den zwarten slappen deukhoed, beschermd tegen de felheid van het licht, over de huizen en de daken, langs den blauwen stralenden hemel heen. En hij wachtte weer de komst, het aankomen van Liesbeth in rustige bewustheid van blije stemming; hij voelde zijn wezen open en ruim, en vol licht zijn hoofd en zijn hart. Er lag een stage zachte glans over zijn gezicht; die bloeide aan den blik der zachte blauwe oogen, welke iets vrouwelijks

hadden in den weeken opslag der wimpers en vreemd deden bij het mannelijk-forsche van den mond en den ruig-rossigen baard-groei. De neus was stomp, en stond onaf tusschen de blozend-ronde wangen. Zoo waren zijn handen fijn en van nerveuse tasting, terwijl zijn lichaam groot was en breedgeschouderd, met grove ledematen en abrupt gebaar. Hij had aan zijn wezen een vreemd complex van iets plomponbeholpens en toch een fijnheid, een manlijkheid in zijn sterke stem en zijn forsche loopen, en tegelijk iets aarzelends soms, iets weeks, en een zeer groote teederheid, bijna overgevoelig, in oogen en zijn handengebaar. De expressie van zijn wezen was ernst, niet zwaar-op-de-hand noch voorhoofdfronsend, maar natuurlijk, de stille ernst van iemand die denkt en zich verbaast en met diepe aandacht zijn leven leeft. Zijn vriend Herman van Barne, nu semi-arts, en die hem zeer intiem kende, zijn gevoeligheid wist en fijne nerveusheid, had wel eens angst, vooral wanneer ze samen hadden gepraat over vreemde duistere levensdingen, over de driften en troebele hartstochten die de menschen teisteren, over leven en dood, over ziel en lichaam, dat Karel, te ver willend denken, speuren, en nooit zijn twijfelend vragen stakend, door een fellen schok zijn geestlijk evenwicht zou verliezen, en zou gaan tobben, en ziek worden, zenuwziek. Toen Herman hem daarover eens gesproken had, zeer ernstig, had Karel lustig gelachen en gespot met zijn medischen kijk die overal zieken zag en abnormalen.

En toch overkwam het hem,. dat midden in een volle tevreden stemming terwijl niets hem te hinderen scheen en zijn denken doelloos ging en dartel als een zomersch koeltje om alles spelend, dat dat gesprek in hem opleefde, plotseling, zonder blijkbaar verband, zooals een vreemd en onverwacht geluid, buiten, ver, in den schemerigen avond klinkt, wanneer de stilte zoo oneindig is en om elk gerucht een schrik waart, onheilspellend.... Ook nu, daar wachtend, blij en zich heerelijk leven voelend, zijn lichaam gezond en sterk, en binnen in als een holte van licht, een volle ruimte, wijd als rond hem om de blauwe hemel, herinnerde hij zich opeens

dat gesprek, — tegelijk was er een lichte verbazing in hem om die verbandlooze herinnering, — en dat was éen oogenblik zóo fel, zóo werkelijk levend, dat zijn aandacht weg-schrok van het blijde gouden licht en als een nachtvogel rondfladderde bang, onrustig. Doch het duurde heel kort. Reeds zagen zijn oogen Liesbeth aankomen aan het eind der straat. Haar roode parasol glansde en flonkerde als een wind-bewogen papaver. Strak tuurde hij naar haar naderen; wijdbeensch staande, zijn handen waarin de wandelstok wiebelend neerhing, saamgevingerd op den rug. Ze had een witte blouse aan en een groene rok; ook zag hij de lichte vlek van haar gezicht, rood-schijnig onder den schaduw-gloed van de roodzijden parasol, steeds duidelijker en duidelijker worden, zag hij haar breeden mond in een stillen lach wat open staan, en strak op hem gericht haar oogen, die glansden. Nu stond zij voor hem. Hij bemerkte den nieuwen hoed, bruin-stroo met gele en roode bloemen gesierd. Ze gaven elkaar de hand en zeiden: »Dag Karel, — dag Liesbeth." —

Ze bleven even staan.

Liesbeth was wat kleiner dan hij en Karel had daardoor de gewoonte aangenomen, bij het met haar praten, zijn hoofd te bukken tot op de hoogte van haar gezicht. Hoewel reeds van jongsaf werkend om den kost te verdienen, — ze was wees en had niemand op de wereld als Karel dien zij nu een jaar kende, — had ze nog een zuiver gebouwd lichaam, gaaf van vormen, zonder het begin van mis-vorming tot plompheid door langdurige handenarbeid welke den vrouwen uit het volk zoo vroeg dat moeë afgesjouwde en onvrouwlijke geeft. Forsch en trouwhartig was haar wezen, met het lieve van een jong eenvoudig meisje dat opziet in stille verrukking naar den meer ontwikkelden man en hem haar leven wijdt, onvoorwaardelijk. Hij was haar alles. Als vaardig strijkster goed geld verdienend, zorgde zij voor hem als een moeder, hielp hem met geld, want hij had veel noodig voor zijn beeldhouwerij, poseerde haar vrije avonden wel voor hem, en was hem een groote steun in zijn soms sombere buien van neerslachtigheid en tobbend gedenk, met haar diepen,

krachtigen levensmoed. Omdat het beter en rustiger was voor zijn werk, woonden zij niet samen, en Liesbeth droeg dat gescheiden leven moedig en zonder ooit verdriet daarom te toonen. Karel bewonderde haar, hield heel veel van Liesbeth om de blinde kracht van leven welke haar als 't ware tot een exuberant natuurding maakte, om de toewijding, om de sterkte en de liefde, om de klare eenvoudigheid waarmee zij al haar kleine en groote daden verrichtte. Zij was onontwikkeld, van zijn werk begreep zij niets al vond zij het prachtig en kon er met stille eerbiedige aandacht naar turen, heel lang als naar iets vreemds, iets heiligs, dat niet aan te raken was; zij had dan ook nog nooit een van die beelden aangeraakt, ze was er bang voor, ze voelde schuwheid voor die starre doode en toch levende wezens. Maar Karel was het geen gemis, dat zij zoo kind-naïef en zonder oordeel was in kunst; hij voelde daar geen behoefte aan. Hem sterkte juist haar niet-weten, haar niet-denken en tobben, haar niet-alles-willen-doorzoeken en begrijpen; een weldaad, een verrukking was hem die zuivere levenskracht, die hij haar benijdde: ook zoo te zijn, niets als een drift om voluit en sterk te leven, het leven te nemen zonder nadenken, zonder de wanhoop van al dat troebel en doelloos gedenk, dat je pijnt en martelt bij elk levensding, te zijn als een schoone krachtige boom, die zijn kruin met alle de bladervolle takken te pralen spreidt naar den hoogen hemel.

Na buien van wilde uitbundigheid kon Liesbeth opeens heel stil-gevoelig en teer zijn, en langen tijd stil en zwijgend naast Karel op de rustbank in zijn atelier zitten.

Ze liepen nu gearmd verder en zwegen.

Karel meende een ernst aan haar te voelen, een zachte zorgelijkheid, welke hij niet gewoon was bij haar te vinden. Zij was anders zoo dartel en uitgelaten, zoo lacherig-vroolijk, de dagen wanneer ze samen zooals nu naar buiten gingen; zij zweeg voortdurend en sprak alleen om Karel op een schaarsche vraag te antwoorden. Er was iets vreemds aan haar, iets van lijden, of ze aldoor aan één ding dacht en dat met haar ernstige oogen betuurde. Nu en dan, in het zwij-

gend voortgaan door de zon-gelukkige straten naar het plein van waar de tram naar buiten, naar den rand van het naburig bosch afging, keek Karel haar van terzijde aan en het scheen hem ook of zij met grooter innigheid, als zocht ze steun en beveiliging, om zijn arm den hare hield gekneld. Eén oogenblik vertroebelde het licht onder een groote schaduw, en zag hij zonder dat voluit en diep meevoelen van daareven, den prachtigen dag, als was het schoone een vooze vrucht geworden. Doch uit een vagen, hem onbegrijplijken angst, als wilde hij niet met eigen handen de glazen stolping van geluk verbrijzelen, aarzelde Karel haar rechtuit de reden te vragen van haar hindering, waarom zij zoo stil was en ernstig naast hem liep, zonder haar druk en vroolijk gepraat van andere dagen. Opeens keek hij haar pal in het gezicht, met onderzoekenden blik; maar toen lachte ze, haar oogen straalden weer als de prachtige dag, snel gaf ze hem een kus. — Neen, dacht Karel, nu is het er niet, die vreemde uitdrukking. — Maar toen hij na een korten tijd zwijgend naast haar geloopen te hebben, haar weer van terzijde aankeek, trof hem de ongewone ernst van het profiel en de zorgelijkheid die droevig om den mond lag. — Het was zeker een ontstemming over iets in het kosthuis, en daar praatte hij liever niet over. Deze meening vasthoudend met den wil om het geluk van dien dag niet te laten breken, begon hij blij en lustig te praten, met eerst nog een dwang in zijn stem, doch die weldra week voor de vreugdige woorden waarmee hij de plannen voor dien dag vertelde, en zijn stem ging weer vrij en gewoon, terwijl zij sneller nu aanstapten naar de tram die op het open zonnige plein in de verte aan het einde van de schaduw-lichte straat gereed stond.

Ze praatten weinig onder het rijden. De tram was vol met drukke Zondagsmenschen, kleurig gekleed in lichte zomerstoffen. Liesbeth zat over Karel die haar voetjes tusschen de zijnen hield gekneld, en soms wees hij haar met een enkel woord naar buiten, naar iets moois of om te lachen, en keek haar dan weer aan met dringende oogen, voelend aan eigen gelaat de gelukkige spanning van zijn kijken.

Ze waren nu buiten de stad gekomen; scherp-vormig en fel-kleurend in de zon blokten groepen huizen nog hier en daar, dwaas-eenzaam in de vlakke openheid der bouwterreinen, als wisten ze niet goed wat te doen dáár, en stonden bijeen om te beraden.

Terwijl Karel, het hoofd terzijde leunend naar het open raampje waardoor een koelte naar binnen zoog door den snellen gang, gestadig nu naar buiten keek, naar het langzaam als meedrijven der verre landen, wijd en diep van horizon onder den blauwen, zon-tintelenden hemel, en er in weg droomde, z'n eigen vergetend, verrukt door die pralende pracht van den zomermorgen boven de breed-breidende aarde, die daar lag reusachtig en toch zoo klein verzonken, als een wezen ruggelings neer en maar over zich latend sproeien het licht, — terwijl Karel zoo wegtuurde en zich maar voeren liet denkloos in de snelle schokkende goeling van de electrische tram, keek Liesbeth hem voortdurend aan. Er gloeide een warme glans in haar bruine, strak-blikkende oogen; ze omging zijn gezicht en haar blik spon als 't ware een ragging van liefde-gedachten er over. Toen dacht ze opeens diepweg in een schrik, aan wat ze hem zeggen moest; haar gezicht werd fel van hartstochtelijkheid, de trekken spanden zich en werden hard om de gloeiige oogen heen, waar niet te zeggen pijn brandde in de pupillen als van een gewond dier. Wat hield ze van dien jongen; wat zou ze niet alles voor hem doen, uit louter liefde. En in haar starrende oogen, die wel leken hem te willen grijpen met dringenden blik, zwelden tranen; ze schrok er van, ze zag niets meer dan hem, het was of een magnetische fluïde uit haar ging naar hem en aan hem bleef zooals om een wereld de kristallen atmosfeer.

Toen Karel terugwendde zijn blik, aangetrokken onwetend door die oogen, en haar zag, ontstelde hij van haar gezicht, wilde vragen, maar onder zijn zorgelijk-zoekenden blik ontspanden haar trekken weer tot zachtheid en warm geluk, met in de bruine oogen een vochten goeden glans, zooals wel een land met meeren stram ligt onder harden regen, en dan bij het breken der lucht terwijl de stralende handen der zon gaan

strijken over de wolken en de aarde, zacht wordt en wonderteer van blauwe warme dampen.

Hij lachte haar tegen en het was hem goed haar zoo diep aan te kijken met oogen die vol van licht, van lang en stadig turen naar buiten, naar de licht-levende ruimte, haar in een gouden nevel tooverden, wonderlijk ontroerend.

Rechts van den breeden straatweg breidde eindeloos het open zonnige land in verre wijde glooiingen naar den horizon toe, met koren-groenende akkers zacht-bewogen, aren-deinend als loom-golvend water op een heeten midzomerdag, en ver, ver, en verder steeds land, land, of een groot rijk daar open lag met zijn vruchtbare bloeiende akkers.

Links stonden ernstig, en hoog hun kruinende hoofden heffend als denkende menschen die de hemelraadsels speuren, de boomen van het zoomend bosch. Het leek daar waterkoel in den groenen schemer van het schaduw-vol gebladerte waardoor hier en daar zon als een gouden vlok op den bruinen vloer van dorre blaren beefde.

Vanaf de eindhalte der tram volgden zij den weg in langzaam arm-los naast elkaar loopen, zwijgend en genietend, met telkenmale een vollen blik naar elkander of een luidloozen lach.

En terwijl met het stijgen der uren de zon hooger den hemel in voer en de hitte een bleeke mist werd waarin de boomen bladstil stonden als roerloos-lijdende martelaren, en het groen werd zwart van hitte, — terwijl de wegen als witgehitte banen nu lagen door het zinkend land, terwijl de dag een schroeiende pijniging werd, een marteling ondragelijk waarin de schaduwen der boomen, der eenzame huizen, van elk op-staand ding ineenkrompen en dor verschrompelden tot dwergachtige monsterheden, — waren zij gaan loopen door het bosch.

Het was daar dood van vogelstemmen, nu midden op den heeten dag. Onder de prachtige bladeren-volte der beukenkruinen schaduwde een koele plechtige stilte als in kathedraalgewelven. Hoog-zuilende staltten de gladde gave stammen, en hoog daaraan ontsproten, alle tegelijk, de takken, de armen

van een reuzige lichtkroon gelijk. Een groen gedempt licht vulde de lanen, lag stil en koel om de stammen en de lage warrige struiken heen. De groote stilte, de volkomen gerucht-loosheid, de diepe geluiden-dood was ontzaggelijk aan dat bosch met zijn rechtop-strevende boomen waaraan geen wind de kronende kruinen bewoog. De stilte was kristal-gaaf en vol zooals na een zuiver verklonken geluid. Diep naar alle kanten, vooruit naar de groene verten, tusschen de boomen door, opzij en achter, en boven, de gewelven vollend als met water, overal, stond die stilte, en ze was als een zwijgend mensch: veel gebeurt daar in dat wezen, het gelaat is strak en effen, helder als spiegelende ruiten zijn de oogen, maar ze laten niet zien het binnen-inne, ze weerkaatsen slechts wat buiten is; een leven gaat daar innerlijk aan, geheimzinnig en diep en niet-te-vatten, een volheid als een gezwollen regenwolk. Zoo was de stilte van het bosch.

Hun gepas ging zacht en voorzichtig, als waren de voeten bevreesd gerucht te maken. Zij spraken niet. In hen was een groote zaligheid, en het was of zij, denkloos-open, als een vlak strand vol-gevloeid waren door den vloed der pracht van dien pralenden dag in het bosch, met hoog boven hun hoofden, door de kruinen der boomen heen geweten, het gouden-blauwe van den wereld-hemel, het grondelooze licht...., en in hen, de wondere diepe glans van liefde, waarbij al denken doofde.

Liesbeth ging in de dwaze stilte van geluk, bevangen door dat matelooze, en haar leven onderging nu alles zooals een bloem het licht: stil-prachtig bloeit ze haar kelk open als om in zich op te nemen, zich er mee te vullen, in zich te laten zinken, heelenal, het licht.

Langs een smal pad, door dichte struiken die man-hoog de stammen der boomen om-groeiden, kwamen zij plotseling aan den rand van een open plek. Zij stonden in de schaduw; vóór hen, onder de hooge koepeling van den blauwen doorzonden hemel, lag als een licht-meer tusschen zonnige oevers, de open plek. Daar was als een explosie van bloemen: kleuren tintelden dooreen, paars en geel, en ook fel-roode

vonkingen, en wit, veel witte wilde bloemen, hoog-prijkende als veel-armige kandelabers, die brandende kaarsjes dragen.

Het leek wel een groot plein in de stad van het woud, de huizen heffen hun gevels in het felle licht, aan de overzij; de straten rondom zijn schaduw-vol als blauwe holen, en vol koel-gedempt licht; maar het plein, het woud-plein ligt onder het vaste geweld van het zonlicht, lijkt opeens wel een in het bosch gebrand gat. Doch ge ziet dan weer de bloemen, de wilde weelde van overdadig gebloei, het kleurig branden van het rood, alsof het bloed is, en het geel geschreeuw en het felle volle wit, alles zoo intens en hevig in het eeuwig geschijn van de middagzon. Die staat nu aan het zenith, de wit-hitte wereld-oven. Er is geen geluid onder de boomen, maar boven de open plek gonst als van kokend water een stage soeming. Aan den overzij-rand staan de boomen hoog in de zon, en zijn roerloos. Benee tusschen de stammen gaat het licht diep in, maar daarachter in de groene verre holen is weer de koelte der boomgewelven.

Liesbeth schreeuwde toen zij de open plek vol bloemen zag. Ze schrok van haar stem die wonderlijk verluidde in de zware middag-stilte.

»Wat 'n bloemen," en ze sloeg in uitbundige verrukking haar handen ineen, als een blij kind.

»Laten we hier aan den rand in de schaduw gaan zitten," zei Karel, die zijn arm om haar middel gebogen hield, haar zachtkens zoo leidde.

»Ik ben opeens zoo moe," zei ze.

Zoekend keek Karel rond naar een goed plekje om uit te rusten.

»Dáár," wees hij na een oogenblik.

De ruige sterke stam van een eikeboom droeg met zijn takken als armen de zwaar-trossende bladervolle kroon, en er was een leegheid om hem van struiken en bloemen, als om een groot en eenzaam man; wat dor gras slechts spichtte aan zijn voet en wat fluweelig mos. Hij stond vlak aan den zoom der open ruimte, met de koele klok van zijn schaduw vóór die barre heete plek.

Zonder hoed en in zijn blauw hemd, makkelijk tegen den boom geleund, zat Karel met den lieven last van Liesbeth haar lijf op zijn schoot.

»Lig-je goed, kind?" vroeg hij, en zacht ging zijn streelende hand over haar voorhoofd en streek de vlokkige haartjes weg.

»Ja," knikte ze, en ze lachte hem gelukkig toe, deed dan haar oogen toe. Maar aan haar mond, die wachtte, zag hij het weten van zijn blik. Hij boog zich over opeens, en kuste den mond, zoo fel, dat zij haar hoofd als in pijn achterover drukte, lichaam spannende.

»Dat is goed," zuchtte ze, nu met open oogen hem fel aankijkend.

Dan, na een stilte van staren, waarin haar blik als wegging, wijkend meer en meer van zijn gezicht, al bleven de oogen vast aan de zijne, vroeg ze: »Heb je goed gewerkt, jongen, de laatste tijd? En heb je niets noodig?"

»Ja, ik ben goed opgeschoten, — morgen of overmorgen, of in den loop der week ga ik een nieuw ding beginnen, daarvoor moet je komen poseeren, hoor, en ik heb ook klei noodig," sprak hij langzaam, nu voor zich uitkijkend met zwervenden blik over de zonnige plek vol bloemen, — »'t is duur mijn werk."

»Dat doet niets," zei Liesbeth trouwhartig, en er ging een diepe warme blik uit haar oogen naar Karel, — »daar zal ik je wel mee helpen, zooveel ik kan, daar hoef-je je nooit zorgen over te maken, jongen. Waarom besta ik anders, als voor jou? Waarvoor zou ik leven, als jij er niet was, als ik jou niet had? Niets kan me schelen als jij, om niets geef ik iets als om jou, om jou, om jou, hoor-je! — Karel, hou-je van me net zooveel als ik van jou? Dat is niet mogelijk... Zeg het eens en nòg eens... Ik hou van je, ik hou van je...."

Terwijl hij haar kuste en zij zich liefkoozen liet in diepe willige weelde bezwijmend, en zijn handen streelden dwalend over haar lijf, om haar schouders en borst heen, en haar vingers nam om mee te spelen en ze te knellen in fellen greep opeens, terwijl hij zoo met haar stoeide, dartel en speelsch, was er in beiden geluk, dat zelf-vergeten gevoel,

denkloos en toch diep-levend in lijf en geest, dat je sterk vervult en doet bestaan, in volkomen vergeten van alles, in het tijdelooze.

Liesbeth was moe geworden van dat gekus en geliefkoos, en toen zij oogen-dicht te rusten lag, haar hoofd nog altijd op Karel's schoot, was ze onmerkbaar in slaap heengesluimerd, zooals een boot zachtkens al verder en verder meedrijft met den tragen stroom.

Karel keek naar het slapend gezicht, en vandaar omgleed zijn blik heel het slappe willooze lijf, dat in volle overgave aan den dwingenden slaap ademde, met regelmatige zwelling en zinking der bolle borst. Zacht lei hij zijn hand daarop en hij voelde de heerlijkheid door de dunne kleeding heen. Maar als hij het lijf met zijn blik omgaan had, langer beturend de slappe handen, die vreemd-roerloos als doode dingen lagen, de éene met de palm boven onder de naar-binnen-gebogen vingers, de ander naast haar liggend, gewoon op den grond, zonder beweging, zonder vinger-trekking, dood van slaap, en 't leken wel vreemde welkende bloemen van vleesch, — keerden zijn oogen terug naar het slapend gezicht.

Onder de oogen was de huid wat donkerder en mat-vochtig van zweet. De lippen lagen los-gesloten, vol-rood, boven de zachte ronding van de kin, die, zoo van boven gezien, steil weg-week, blanker en blanker van donzig vel naar den hals, den rond-vleezigen, gaven hals, waaraan Karel in een blauwen ader het bloed kloppen zag. En beturend dat leven onder de huid, doorrilde hem een huivering.

Wat een wonder was zoo'n lijf; — hoe vreemd lag dat hoofd te slapen. — »Waar is nu haar bewustzijn? — Waar leeft ze nu?" dacht het onwilkeurig verder in hem, terwijl in diepe vreemde aandacht zijn oogen haar gezicht begingen, langs het lage voorhoofd over de zacht-bogende lijning der brauwen naar de toeë oogen; dáár, onder die leden woonden de zienlooze oogen. Wat zagen ze nu in diepen slaap? Zou ze droomen? Zou een droom haar voeren als de snelle stroom een lichte ranke boot? — En het dwaze denken ging in hem verder: Waarom hield hij van haar?

Wat was het toch wonder-vreemd. — Waarom zij, en niet een ander? Waarom juist zij, en niet een ander? — Hij hield van haar gezicht, van dien mond, en juist van dien breeden mond zóó, en niet anders. En dat de neus niet mooi was, hij zag het wel; dat de structuur van het gelaat grove was en niet van fijn ras, hij zag het wel; hij zag dat al wel, maar om nòg méér er van te houden, nog dwazer en volkomener dat lief te hebben, omdat het zóó was en niet anders. —

Zijn denken was eerst als een eenzame open zee; maar er komen schepen aan den horizon, blank-gezeilde, vreemde, onbekende schepen, en die naderen, naderen, en zijn binnenblik ziet ze groot en vreemd en niet-te-vatten, vanwaar, waarom, — en opeens verdwijnen ze. En weer komen nieuwe aan, anderen, en ze leiden zijn aandacht tot zich, tot ook zij verzinken, dwaas-plotseling. Doch ze blijven in hem, ze zijn gezonken op den bodem van zijn denken-zee. —

Zoo zat hij nu, vol van schimmige beelden en vage woord-gedachten, waarvan geen enkel langen tijd hem boeide in exclusieve aandacht, maar die langs hem gingen, wisselend als wolken die gezien zijn uit een kamer in een door het venster omvatte ruimte aan den hemel, en hij tuurde nu voor zich uit naar de open plek en zijn oogen vulden zich met licht, zoo diep, dat, wanneer hij terugblikte naar de schaduw of op het slapend lijf van Liesbeth, hij niets zag als zon, zon, een gouden tintelende straling om een kern van levend zwart. Er was geen wil meer in hem om de denkingen te ordenen en vast te leggen in innerlijk gepeins, hij onderging alles en voelde een diepe deinende zaligheid, als dreef hij ruggelings op een zacht-bewogen zee. Hij was verloren, hij voelde niet meer het mensch-zijn afzonderlijk en vreemd aan het rondomme, doch was een deel van dat al, een dwaas klein deel en één er mee, onafscheidelijk. Een groote moeheid van wil, een verlangenloosheid, een diep begeeren slechts dat het zoo duren mocht, làng, langen tijd, altijd durend door, met Liesbeth slapende op zijn schoot, en dáar, dat opene, die groote licht-verbijsterende ruimte, die wereld van kleuren en licht, waar de zon koning was, terwijl

hij weg-zat in de koele bescherming der schaduw, — het deed hem intens en volkomen het oogenblik tijdeloos leven.

En toen opeens kwam, onnoozel als een lantaarnvlammetje aan den oever van den oceaan in nacht, het luchtig danswijsje in zijn herinnering, dat hij gefloten had bij het opstaan dien morgen, en zonder het te bemerken begon ook nu hij te fluiten, zachtjes, met nauw-gespitste lippen, dat weeë lamme straatdanswijsje. Na een oogenblik hoorde hij het en herkende den deun, hij moest erom glimlachen; hoe kwam dat onnoozel ding nù in hem op, nu er zoo'n diepte en volheid van gevoel in hem was?

Nadat hij een hem schijnbaar langen tijd zoo weg had gezeten in wonderlijk denkloos gepeins, was het nu of iets in zijn denken naderde van ver, opeens weer weg was, wèg, en hij zoekende niets meer vond. Maar dan na een oogenblik waarde het weer rond in de verte en verdween weer, en naderde weer in aldoor datzelfde opduikend-zinkend gespeel, als iets dat aan gaat spoelen op het strand en telkens in de neer-kuilingen der golven verdwijnt, weer opduikt plotseling, dáár, op den krommenden neerslag van een brandings-golf, om weer weg te zinken met het gravend water. Zóo was hem iets dat nu steeds zijn innerlijke aandacht trok, een herinnering, een beeld, een vorm dien hij trachtte te herkennen en maar niet grijpen kon, die hem aldoor ijlings ontglipte, en vaag was opeens, alsof het niet reëel was; en het was er toch, dàt wist hij. Hij zocht, hij zocht.... Wat had hem zoo getroffen? Waar? Wanneer? Zijn loome hersens, zijn door de hitte doffe denken kon hij niet wekken. — Hij bekeek Liesbeth haar gezicht; ze sliep nog aldoor. Was het iets van Liesbeth?... Hij zocht.... Was het iets van zijn werk? — Het was droevig.... »Wat had Liesbeth toch een goed gezicht, wat een echte goedheid lag aan haar mond", ging zijn denken in andere richting en gansch het zoeken naar dat ijl herinnerings-gevoel was weg. »Koel is 't hier in het bosch, — wat zal 't op het land pijnend-heet zijn, ondragelijk, de zon lijkt wel een beul die de aarde martelt, maar hier is 't goed, goed".

Totdat hij terugblikkend naar Liesbeth, aan haar gezicht een trek van lijden zag, van zorg, of een floers van ongewone ernst het anders zoo blijmoedig gelaat bedekte. »Zou ze niet wel zijn?" dacht hij even. Maar haar oogen schrokken open, haar handen schokten op, angstig vroeg haar bange stem in snel-ontwaken: »Waar ben ik? Waar ben-je, Karel? Wat was die vreeselijke slag? Opeens die verschrikkelijke slag?"

»Maar niets, kindje, maar niets, dat heb je gedroomd.... Wat is dat nu? Ga-je nu huilen? Maar Liesbeth, kind, er is niets, kijk maar.... Je hebt gedroomd; die slag heb-je gedroomd.... Kom, maak je nu niet nerveus om niets, 't is flauwigheid daarom te huilen.... 't Was in je droom. Kijk maar om je, dáár heb je de open plek met al de bloemen, en hier lag je in de schaduw op mijn schoot, en zóo ben je ingeslapen", praatte Karel troostend. Liesbeth leunde zich veilig tegen hem aan, met nog telkens even de zachte siddering van het schreien. En hij praatte om haar op te vroolijken, wachtend tot zij vertellen zou den droom.

»Ik heb ook zoo half en half zitten slapen, zoo lekkersoezend. Was 't niet goed zoo te slapen met je hoofd in mijn schoot? Veilig, hè? — Wat mal zoo'n slag, en herinner-je je nog wat je gedroomd hebt? 'n Nare droom? — Ben-je nu gek om je zoo iets aan te trekken. Kijk liever rond en zie hoe goed 't hier is, hoe prachtig. — Mooi meisje", en lustig kuste hij haar achter het oor.

Zij drong zich tegen hem, maakte zich klein als wilde ze zich in hem bergen. Na een zwijgen van warm tegen elkaar gevlij, zeide ze zacht als was ze bang daarover te spreken: »Zeg, Karel, zal je altijd bij me blijven? Altijd van me houen? Niet weggaan, — nooit weggaan...."

»Oho!" lachte Karel, — »dat is zeker de nare droom: ik liet je zitten!"

»Ja", knikte ze, ze keek hem ernstig aan, en er was iets onzekers, iets van onrust in haar oogen wat Karel niet ontging, en hij meende te zien aan de gelaatsuitdrukking dat ze iets zeggen wilde en niet wist hoe te beginnen. Hij wachtte en het flitste door zijn denken of 't hetzelfde was dat haar dien

morgen zoo ernstig maakte. Liesbeth staarde voor zich uit naar de opene zonnige ruimte, maar ze zag die niet. Er was een wachtende stilte, waarin Karel weer het groote koele bosch om zich voelde.

Dan opeens flink, wendde Liesbeth zich naar hem, pal haar blik op zijn oogen, dichtbij zijn gezicht, en terwijl hij luisterde, viel het hem op hoe vreemd zoo vlakbij-gezien een menschengelaat werd, hoe wonderlijk-onbekend.

»Ik heb je wat te zeggen, Karel, ik moet 't nu maar zeggen: ik ben zwanger, al vier maanden geloof 'k, en alles heb ik al geprobeerd om het weg te krijgen, elke maand eèn ander middel, soms twee, drie, maar niets heeft geholpen. Nou moet jij raad schaffen". — Doorpratend als wilde ze mogelijke bezwaren tegenspreken: »'t Is noodig, 't mòèt. Wat moeten wij met 'n — 'n kind?" — Onmerkbaar-even aarzelde haar stem voor dat woord. — »Wat moet jij ermee? Wat moet ik ermee aanvangen? 't Gaat niet voor jou werk, 't zou niets als ellende en armoe geven, en jij moet rust hebben en kalmte en geen zorgen. Dat begrijp ik wel, dat voel ik héél goed; dus geen kind". Weer was in haar stem de aarzeling voor dat woord. — »En nu droomde ik dat je van mij wegging omdat ik geen kind wilde hebben, — nu niet, Karel, later misschien, later, — en die slag, die slag", sprak ze langzamer, — »dat was de deur die dicht-sloeg, hard, achter je weggaan. — Dat is niet, hè jongen, dat is niet zoo. Zeg zelf, waar moeten wij dat laten, ik kan dan niet meer zoo werken voor jou, en ik moet voor jou zorgen, jij bent mijn kind, je moet rustig kunnen werken, je moet rustig je beelden kunnen maken, ik weet dat allemaal heel goed. — Nu niet, later misschien." — Daar beefde in haar wezen een diep-onderdrukt verlangen, fel-beheerscht, maar het was zoo ver en diep dat de klank daarvan in haar stem onnaspeurbaar was. Karel hoorde het niet.

»Ik zou je er nooit over gesproken hebben, als een middel mij eraf had geholpen. Niets heeft uitwerking. Misschien weet je vriend Van Barne iets, — als jij 't hem vraagt."

Karel had aandachtig geluisterd, doch het trof hem allemaal niets, het liet hem koel en onverschillig of het hem niet aanging. Hetzelfde was zijn meesten kennissen overkomen. Hij vond het zelfs een oogenblik zonderling en bevreemdend dat Liesbeth zoo lang daarover kon praten, als verdedigde ze zich. Doch nu dacht hij verder daar niet over, en antwoordde gewoon-ernstig zooals men zaken pleegt te behandelen: »Ja, dat is het beste, ik zal er Herman over spreken, en hij weet er wel raad op, al mag hij niet van de wet, geloof 'k. En dan maar hoe eer hoe beter.... En was dat nu," vroeg hij lichtlijk verbaasd verder, »waarom je vanmorgen zoo ernstig was, zoo iets van zorg en verdriet aan je had, zeg, kind?"

»Ja," knikte Liesbeth, — »Ik dacht dat je 't vervelend zou vinden, die heele geschiedenis, en ik had er ook liever niet over gesproken, maar ik wist geen raad meer."

»Morgen zal ik naar Herman gaan," zei Karel steeds ernstig. Niets in hem dacht aan een kind, dat bestond niet, het beeldde geen wonder voor zijn oogen, het was een leeg, nietszeggend woord, een holle klank, beteekenis-loos. Wat het gezegde van Liesbeth wekte, was zorg en angst voor een storing in zijn fel-egoïstisch werk-leven, een vrees voor verbreking van het gestadige, assiduë werken, dat moeilijk pijnvol aldoor verder-dringen en hooger, het trachten en het willen-bereiken van wat hij daar zag, zijn verlangen, zijn streven, zijn begeeren; zijn wèrk. Dat was hem het alles-doorsidderend leven, dat leefde altijd-altijd in hem; het peinsde in hem, diep-weg en onbewust, terwijl hij andere dingen deed; het leefde fel opeens in hem, zonder zijn wil, zonder dat hij het opriep. Soms, wanneer hij praatte met Liesbeth en haar aankeek, en zij niets wist dan hem daar vóór haar, dat hij haar wereld was, en geloovend dan dat ook zijn oogen haar zagen, dan groef zijn werk in hem. Hij leek wel een diepe donkere mijn waarin de stage werkende gedachten arbeidden dag en nacht, altijd-durend-door, zonder poozing, zonder einde.

Nu ook, nu leefde fel het denken in hem op aan de beelden die thuis stonden, in het atelier; zijn peinzende her-

innering omging de groep waaraan hij bezig was, zocht fouten, verbeterde, en onderwijl praatte hij met Liesbeth in uiterlijke aandacht, en verzekerde haar dat Herman alles weer spoedig in orde zou brengen, en zij zich vol vertrouwen en zonder aarzeling of angst aan hem kon overgeven, want het was een knappe bekwame kerel.... — En toch was Karel dien dag teerder in zijn bewegen en zorgzamer voor Liesbeth, hij liep nu aldoor gearmd met haar en zocht onwilkeurig de goed-begaanbare wegen.

Nadat ze koffie hadden gedronken in een klein café aan den bosch-zoom, waren zij den middag weer het bosch ingegaan waar ze tot den avond bleven.

Hoewel er dien avond niets gebeurde, bleef deze in zijn herinnering als iets buitengewoons, heel zijn leven.

Later terugdenkend aan Liesbeth en al het vreemde gebeuren dat volgde, dan zag hij niet haar en hoorde niet haar stem, maar hij voelde den avond, hoe deze rondwaarde geheimzinnig door het bosch.

Dit bleef altijd in hem leven:

Midden in het bosch, toen de zon al gezonken was achter de toppen der boomen en de hemel van het gouden-groene licht brandende was, kwamen ze bij een vijver, een groote gladde vijver, waaraan te midden van een grooten tuin met breede gele paden, een wit huis stond, de vensters open, stil van menschen-gerucht, warm-bewoond; — het was als een verhaal. Liesbeth had gezegd met kinderlijk-naïef verlangen: »O Karel, hier zou ik willen wonen, hier moet het verrukkelijk zijn te leven, altijd, zomer en winter." — Ze hadden een tijd lang stil staan kijken.

En dan opeens het gevoel van den avond....

Zij kwamen langs een ijle groep van hooge boomen; gras groende eronder, dik en vol als een tapijt.

Eén boom heeft takken, laag bij den grond; die lijken groote waaiers; ze wuiven wat, wonderlijk met zacht gebaar en rieselend geblaârt', wijl alles rondom stil is, bang-stil.

Een vogel fluit; er is ritseling en geklapwiek hoog in een boom; een blad warrelt neer.

Dan weer niets, niets. Over den fluweelen gras-vloer ligt een goud-groen licht.

En het geheim van het bladstille, van het roerlooze boschleven.

En de schemer die de holten der boom-kruinen volt.

De avond, — de avond.

De avendlijke wind steekt op, het is de spokige stem.

De aarde wordt eenzaam, het is of de lichthemel wijkt naar het grondelooze.

Nu varen sidderingen door de boom-wezens, telkenmale, uit angst voor het komende.

Zij waren den dichten zoom van het bosch genaderd, en zagen de donkere silhouetten der zwarte stammen tegen de verre lucht, den diepen lichten horizon.

De zon was troebel ondergegaan in hitte-nevels, het land lag loom en moe, afgemarteld door den dag; er was geen klank, geen geluid, als de koele stem van den wind, vreemd en eenzaam.

Op een oogenblik dat een stilte uitvloeide als een wijd wijd water, klonk ver in den avond het klaaglijk loeien van een koe.

En langzaam, begon het zinken van de aarde in den stijgenden vloed van den avond.

De boomen van den woudzoom stonden zwijgend en tuurden als verlangende mannen naar het open land. —

Daarna was het onmerkbaar donker geworden, alleen de lucht hield nog een laten schijn, een groenen gloed boven het goud-gele dat laag nog aan den Wester-horizon brandde.

De zomernacht zwol zwart op de aarde, en d'avendlijke wind was er niet meer. Het al stond roerloos en volkomen zonder gerucht, diep-weggezonken in het zwarte, in het violetzwarte van den nacht, — van den nacht.

Aan den nachtlijken hemel leefde nu het licht der tallooze, tallooze sterren, die waan-beelden der eeuwigheid....

En de lucht was zwaar van de geuren der zwarte aarde, der boomen, der planten en van al de welriekende bloemen,

zooals een reusachtige serre vol geuren is welke de daghitte heeft vergaard binnen de glazen wanden en warmte dampend vèrhevigt tot bedwelmende doodende aromen. —

Aan den woudzoom hadden ze gezeten, Liesbeth dicht tegen hem aan, en hij met zijn oogen, met heel zijn wezen wèg in de mijn van den nacht, en opeens het wanhoopsgevoel van een verdwaalde, een hopeloos verdoolde, van een die niet weet, waartoe, waarom, waarheen, en maar gebannen te kijken zit zonder begrijpen, te kijken en te wachten in den nacht.

De nacht is van een diep-zwarte pracht, met al zijn sterren, met al die lichtende werelden daarboven, daarboven, aan den eeuwigen koepel van den hemel; het is om bang te worden, het is te groot, te ontzaggelijk, die ruimte zonder einde boven de aarde die zwart is in den nacht, en als een verlaten mensch te sterven ligt in de duisternis, — en dáárboven, naar alle kanten, alles omvattend, alles omvâmend, de ruimte, de zwarte matelooze ruimte, eeuwig en zonder einde, naar alle kanten, naar alle kanten.... —

Zooals altijd nadat ze een dag samen uit waren geweest, bracht Karel haar thuis, tot aan de voordeur, en ze bleven nog even praten in de stille straat, dan zwegen ze wat, met oogen die langs elkaar heen tuurden. Na den nachtkus ging Karel weg, en hij hoorde achter zich den harden echoënden slag van de deur, die Liesbeth dicht sloeg.

II.

Voor het kleine koffiehuis, dat het rood-en-geel-gestreept zeil kleurig neerkapte in den warmen gedempt-grijzen middag van het stille afgelegen pleintje dicht in de buurt van zijn atelier, zat Karel reeds een uur te wachten, nu eens lezend in de kranten welke hij aan den kellner gevraagd had om den tijd wat sneller te doen voorbijgaan, dan weer turend met doellooze wachtende oogen naar het rondomme. Hoewel kalm

van huis gegaan, zonder onrust of nerveusheid, en ook niet denkend aan buitengewoon gebeuren, daar Herman hem verzekerd had dat de gansche operatie zeer eenvoudig was en zonder gevaar voor Liesbeth, was er nu toch onder het wachten een vreemde vrees in hem gekomen, een agitatie, en hij aarzelde om nu reeds terug te gaan, hij zou maar zoolang mogelijk blijven en eerst naar huis komen wanneer alles afgeloopen was. Hij had liever thuis geholpen, maar en Liesbeth en Herman hadden het hem ontraden. Vooral Liesbeth, en het leek wel of zij instinctief een voorgevoel had van iets verdrietigs. Hij was dus uitgegaan en zat nu hier te wachten, al langer dan een uur.

Een bewogen troebelheid vervulde zijn geest; zoo is op een mistigen herfstdag een dal vol van nevel, bij wat wind wijkt ze, een lichtplek breekt open, maar reeds komen dichtere nevelen snel aangewolkt, en alles is weer troebel. Nu dacht hij dat toch verscheiden kennissen in hetzelfde geval hadden verkeerd, en het dus dwaas was zich ongerust te maken over wat ook. En Herman was een knap arts, in diens kunde had hij een volkomen vertrouwen, en Liesbeth ook. En het had zoo weinig om het lijf, het gansche geval, het was te gewoon om er eigenlijk nog aan te denken als een gewichtige gebeurtenis. En toch, je kon nooit weten; misschien was er gevaar, gevaar voor het leven van Liesbeth, en hij schrok hevig bij die gedachte, en het was hem één oogenblik of alles om hem wegzonk opeens, en een dikke zwartheid zijn blik bevangen hield. Maar hij beheerschte zich en dwong zijn aandacht naar wat buiten hem was. De dompe grijze hemel lag laag boven de daken, de lucht was lauw en drukkend. Een enkele voorbijganger, of een hond die snuffelend met den snuit over den grond in dwaze zig-zaggen zijn weg ging. Boven de stilte, die als een klok het pleintje overhuifde, hoorde hij de verre stadige dreuning van de stad, onafgebroken, als het dreunende watergerucht van de zee, vèr achter den breeden wal der duinen. Hij luisterde nu een tijdlang naar dien gonzenden chaos van onherkenbare geluiden, naar alle die duizenden en duizenden geruchten, tot één zware grommende stem verworden.

Toen zag hij aan de overzijde van het pleintje een dame met een klein kind, een wit wolkje gelijk, in haar armen; zij liep langzaam, voorzichtig in zorgzaam gepas gingen haar voeten. Zij was in het donkerblauw, het kindje in het wit. »Blauw en wit, — blauw en wit," dachten zijn oogen. En zonder dat het hem bewust was, zonder dat zijn denken verder drong en verband zocht met eigen geestestoestand, zonk dit beeld als een steen in zijn herinnering.

Weer was het grijze pleintje stil en eenzaam. De tijd zeurde voorbij, traag en zwaar en moeilijk van wachten. Karel had reeds al de vensters van het huizenblok aan de overzij geteld, meermalen, en telkens zich verbaasd dat de enkele winkels, een mode-zaakje, een kruidenierswinkel en een schoenenmagazijn die met hun uitstallingen de monotoonheid der dichte huizen rondom het pleintje verbraken, hier nog verdiensten maakten. Zoolang hij daar gezeten had, was er geen kooper binnen gegaan; de lui leefden daar zeker niet van, vermoedde hij, de vrouwen dreven het winkeltje, de mannen hadden hun werk elders. Behalve de schoenmaker. Zoo zou 't zijn. En hij voelde een loome triestigheid om de levens van die menschen die woonden om het stille pleintje, met aan beide zijden de doode geulen der straat, ook zonder drukte, zonder wagengerij en geloop van voorbijgangers. De trottoirs lagen laag als lage oevers langs stilstaand water, de grijze straat; de huizen stonden er langs gedoken als zieke vogels, de kop in de veeren. En de grijze dag was als een droefgeestig man die zich maar leven laat, gelaten, en met zijn bleeke weeke oogen onverschillig neerziet op al dat dwaas gebeuren onder de menschen. In een zachten maar diepen schok, als werden zijn oogen betooverd, zag hij opeens eén oogenblik lang hoe alles vreemd was, diep en vreemd en onbegrijpelijk, en of alles dat hij dacht en voelde, ver buiten hem was, hem niet toebehoorde, hem niet trof. Doch snel week weer deze zonderlinge aandoening, terwijl hij terugliep door de stille straat van de middag-voorstad naar zijn woning.

Nu stond hij voor de deur van het huis waarachter zijn atelier lag. Talmend, traag zoekend in zijn broekzak naar den

sleutel, als was er onwilkeurig een onbewuste vrees in hem *te vroeg* te komen, — alsof niet elk ding juist op *zijn* oogenblik gebeurt in onafwendbaar noodlot, — voelde hij nu opeens alle onrust uit zich wijken, een groote onverschilligheid lag over zijn geest als een koele wolk. Hij deed de deur open, sloot ze zachtjes zonder het te willen, ging met zachte passen de blauw-steenen gang door, het achterplaatsje over waar hij even opkeek naar de glazen daking, — er waren twee ruiten gansch gebarsten — en bleef nu staan voor de dichte deur van het atelier. Hij luisterde gespannen, terwijl zijn oogen het vuilgeworden naamkaartje lazen dat op de deur met twee punaises, éen aan den linker-bovenhoek, de ander aan den rechter-onderhoek, vast-gestoken zat: Karel van Maanen, beeldhouwer.... Het scheen stil binnen. Hij wachtte. Geen stemmen, geen geringst gerucht. En dan opeens een gesteun, hard, rauw, met een luideren vreemden schreeuw van bevrijding. — In een schok deed hij de deur open, trad snel door het met donkerblauwe lappen afgeschoten portaaltje het atelier in, en zag Herman met *iets* in de bloed-bemorste handen rechtop staan, naar hem toegewend met vragenden blik, vóor Liesbeth die achterover neerlag met ontbloot bebloed lichaam op den rand van het bed. En snel overzag hij alles, dwaas-acuut, dáár Liesbeth, die haar bleek gezicht wat hief en hem scheen te roepen, — dáar zijn beelden, die versteende gedachten, koud en roerloos in hun witte vormen, en hièr, hièr Herman met dat gedrochtlijk ding in zijn met bloed bevlekte handen. En dat was opeens het éénige wat hij zag. Hij schrok verschrikkelijk. Met bange oogen starde hij naar dat ding.... Er was geen gedachte in hem meer lichtende, een groote zwarte ontzetting doorschokte hem wild en onophoudelijk. Hij keek maar, hij keek maar; zijn gelaat werd bleek, zijn blik zonk in zijn oogen, als in putten van angst. Hij hief langzaam zijn handen naar voren als wilde hij het weren, dan gingen ze weer langzaam neer, en hij voelde ze niet daar hangen zwak en willoos, aan weerszij van zijn lijf. In verbazing eerst, welke spoedig bij het zien van Karel's vreemde doen en bleek ontsteld gelaat, tot angst ver-

wierd, bleef Herman vlak over hem staan zonder *dat ding* in den emmer te werpen die bij Liesbeth voor het bed stond. Hij vroeg ontdaan: »Wat is er, Karel? Voel-je je onwel?" —

Karel antwoordde niet; nòg staarden zijn oogen naar dat ding, dat gedrochtelijk ding in Herman's handen. Slap hing, en wiegelend soms heen en weer, achterover, met het mondje open, het kleine hoofd van het foetus; het was paars en vuil, vol witte en bloederige vlokken. Het hoofdje schommelde slap en levenloos aan den gerekten hals zóo dun of deze scheuren zou. Het was zoo klein, zoo klein en broos dat Herman het maklijk in zijn bij-elkaar-gehouden handen hield.... Toen liet hij het vallen in den emmer, en het plonste, en toen begon Karel te rillen, hij voelde een ijskoude aan zich, telkens voeren huiveringen hem over het lichaam. Zijn gelaat was bleek en strak-gespannen, hij had oogen zwart van bangheid en groot star-open. En hoewel hij hoorde het zachte roepen van Liesbeth bij zijn naam, dat hij bij haar komen moest, ging hij niet; zonder éen woord te spreken was hij gaan zitten in een atelierhoek op een stoel. Hij kon niet spreken; het was hem of twee handen met machtig geweld op zijn borst drukten. Geen denken doorhuiverde zijn geest. Het was in hem als een zwarte wild-stroomende nacht van onheil, en als een rood spook daar middenin, dat klein gedrochtlijk ding, zinkend en heffend op de woelende deiningen van het zwarte dat hem vervulde en dat hij zag met zijn starre bange oogen, overal, als een waanzin. En hij voelde zich zelf gedragen door dien stroom, die hem hief en hem weer zinken liet diep in een kloof van grondelooze stilte. Maar zijn oogen zagen het roode spook....

Hoewel hij de stem hoorde van Herman die tot hem praatte, zag hij hem niet, hij zag alleen zijn handen, zijn leege handen, en hij sprong op, zijn oogen vonkten van angst als bange lichten in den avond. Hij wilde spreken; en na een oogenblik, toen hij weer slap-gedoken op den stoel zat, vroeg hij dof met harden keel-klank in de stem: »Wat was dat? — Wat was dat?"... Zijn stem had den klank van een die sprekend het eigen geluid niet hoort. Maar hij wachtte

geen antwoord, hij bleef in dezelfde houding zitten zonder zich te verroeren. Hij had zijn hoed nog op.

Toen zeide Herman opeens hard, om hem uit die apathie te rukken: »Wil-je een glas water?"

Karel schrok het hoofd op, keek hem een oogenblik verdwaasd aan, als begreep hij niet, dan knikte hij en zeide: »Ja". Hij voelde een schroeienden dorst of mond en keel hem brandden. Gulzig dronk hij het glas water leeg, bleef dan weer zitten, het leege glas in zijn handen vergetend; telkens schuwde zijn blik met een plotsen schrik naar Herman's handen, bleef eraan vast zooals een bange vogel in den ban is van een loerende slang, en zonder wil dan, en verzetloos. Hij volgde die handen, die nu in den grauwen schemer waren als witte lichtende dingen met eigen leven, en hij kon er niet aflaten, zijn blik bleef eraan, en volgde al de bewegingen en het langzaam gebaar dier leege bleeke handen. En onder zijn bange oogen werden ze zoo vreemd en angstwekkend, als luidlooze spokige vogels, die geheimvol rondvliegen langzaam en zonder gerùcht van vleugels. — Dan opeens zag hij de werkelijkheid, dàar Herman en dàar Liesbeth, en hij hield niet meer van die twee menschen, hij voelde ze vreemd en vijandig; en zij, die daar nu sliep, bleek en stil met haar hoofd op het kussen, was toch zijn vrouw geweest, en hij die daar stond aan het bed, was zijn vriend geweest. Maar nu zag hij het hoofdje weer, dat gedrochtlijk schommelend hoofdje.... Een kind — een kind.... Toen, bij dàt woord, dat opeens in hem opgilde als een schreeuw, was hij rillend ineengedoken, alsof hij een plotseling stekende pijn voelde....

Herman kwam bij hem staan en zei dat hij nu weg moest, maar beloofde dien avond nog langs te komen om te zien hoe het ging: — »En laat haar slapen, zij moet absolute rust hebben. — En jij ook, hou-je kalm, beheersch je, wees niet zoo kinderachtig gevoelig, het is te dwaas. — Je hebt het toch zelf gewild"....

Karel knikte; na een aarzeling als schuwde hij de beroering daarvan, nam hij Herman's toegestoken hand. De vreemde strakke uitdrukking van zijn gezicht trof Herman die zorgvol

en niet wetend hoe dat eindigen zou, het atelier verliet. —

Nu eens voorover, de ellebogen steunend op de knieën met de handen in driehoek naar voren saamgegrepen, dan weer rechtop zitten gaand als wilde hij zich bevrijden, als wilde hij een last afschudden die drukkend-zwaar hem aangebonden was, bleef Karel langen tijd op dezelfde plaats zitten. Hij had het gevoel of iets zich aan hem vastklampte, of klauwen aan zijn schouders, aan zijn rug hem vaster grepen en vaster, al meer hij schudde. Dan boog hij zich weer gedwee, en bleef zoo langen langen tijd, zonder het te weten, zonder te bemerken dat de avond luidloos en droevig in het atelier begon te waren. — Het is of in een diep-in-het-land-gebogen baai het water onmerkbaar stijgt, zacht en zonder woelingen, terwijl ver buiten aan het open strand de zee aan het vloeden is; zoo was de avond stijgende in de wijde ruimte daar buiten, boven het groote bleek-lichte atelierraam; de baai was de stille afgelegen kamer waar de schemer steeg.

En met den avond die de dingen zoo roerloos leven doet in vreemde geheimheid als staan ze elk afzonderlijk diep-weg te denken met dichte oogen en stillen mond, zonk ook in Karel het tumult van zijn voelen meer en meer, was de storm van ontroering meer en meer wijkende van de vlakte zijner ziel, en weer begon in hem het denken als groote diepe stilten tusschen de vlagen, en gewaarwordingen leefden in hem op, als schichtige vogels die even op-schuwden in snelle vlucht om dra te verdwijnen.

Doch diep in hem bleef iets klagen; dat hoorde hij aldoor, en het deed hem pijn dat klaaglijk geluid diep in hem. Hij voelde zich als een donkere leege gang, en alle deuren waren toe: een arme gedachte was bang en zocht een uitweg in die donkere gang zonder opening.

Hij was nu opgestaan, en na zijn hoed op de tafel gelegd te hebben die vol rommel was van papieren en brokken klei, potjes en penseelen, begon hij heen en weer te loopen, in afgemeten passen, langzaam, de handen in de broekzakken, het hoofd wat neer, in rusteloozen heen-en-weer-gang. Tot hij in den avond die alles ongewis maakte in grauwen

schemer, tegen een stoel aan liep; die viel om met harden smak op den houten vloer. Hij schrok en keek onwilkeurig naar het bed waar wazig bleek in de schemering Liesbeth te slapen lag. Hij ging er naar toe, en luisterde. Zij ademde zacht en regelmatig. Een tijdlang tuurde hij naar den vagen vorm, en zei haar naam, zachtjes: »Liesbeth", maar dacht niet aan haar. Hij zag het witte laken, en opeens stond in zijn herinnering het geziene van dien middag op het pleintje waar hij te wachten zat.... Het grijze pleintje en blauw en wit, de vrouw die een kindje in haar armen droeg, — een moeder.... Een weerzin deed hem weggaan van het bed, en hij voelde fél waarom zij hem nu vreemd was en vijandig, als een mensch dien hij niet kende. — »Maar zij heeft het om mij gedaan, zij heeft het om mij gedaan", zeide een stem in hem. Doch dat verzachtte niet zijn weerzin. 't Was hem hindering, dàt zij het gedaan had. En terwijl weer in hem steeg als een woelend zwart water het troebel denken, hervatte hij zijn loopen, van den eenen wand naar den anderen, heen en weer. Zijn stappen dompten dof op het vloerkleed, zijn gedaante ging schimmig in den schemer. En in hem joeg het denken van het eene naar het andere, wild-zoekend als een hongerige om zijn drift te stillen. Maar niets kon hem rust geven, geen gedachte kon zijn angst verjagen. Hij kon het niet meer kwijt dat ijselijk beeld, dat ding, dat afschuwelijk foetus, hij had het gezien in de handen van Herman, het was uit Liesbeth gekomen. »Een kind... neen, neen, neen!" schreeuwde het in hem, »het was niets, niets, een ding, een levenloos ding...." Zonder zijn wil spraken stemmen in hem. — »Maar het had kunnen groeien, het had tot leven kunnen komen. En nu, nu, wat was het nu? Zou het nu verrotten? zooals alles? En het leven dan? Het had toch leven in Liesbeth 'r lijf? Zij hadden het eruit gerukt.... 't Moest immers, wat hadden ze aan een kind? Een kind.... O God, en dat gedrochtlijk ding, het hoofdje dat hij gezien had, dat hij nog altijd maar zag, was daar dan geen leven in, geen kiem van bewustzijn? Waar was dat dan? de ziel? of bestond die niet? was dat maar een woord,

een holle klank, een leeg waan-begrip? Dus dat ding zou nooit tot leven komen. Zij hadden het weggerukt uit zijn bloei.... Het leefde, het had geleefd, want voordat de bloemen bloeien, leefden toch de knoppen en de stengel en de wortels, verborgen in den warmen zwarten grond. — Waar was nu dat kind? Zijn kind!"... — Een wilde smart sloeg hem de tranen in de oogen, zijn adem ging zwaar, hij voelde een zware beklemming op de borst of hij stikken zou, en plotseling begon hij te schreien, hij leunde zijn hoofd in zijn arm tegen den muur.

En terwijl hij schreide, werd wel zijn leed zachter, maar als zwaarder, als zwol het van de tranen, zooals een spons van water. Hij voelde dat dit onverwachte zijn diepst innerlijk leven beroerd had en een groote verwording in hem schiep. Dingen ontwaakten in zijn geest, vreemde twijfelingen, gedachten, zonderlinge vragen, angsten, wier bestaan hij niet kende noch ooit vermoed had.

Langzamerhand bedaarde zijn schreien, en hij ging weer zitten op denzelfden stoel in den atelierhoek, ver van Liesbeth, die nog steeds te slapen lag in rustig-regelmatige ademing, zwak en uitgeput van bloedverlies. Doch tegelijk met het bedaren van het uiterlijk leed, hervatte het denken in hem, het stage pijnlijke vragen; en hoewel hij zich trachtte te verzetten, zijn aandacht afwenden wilde van die wanhopige vragen, werd hij gedwongen door een onweerstaanbare macht tot luisteren naar de stemmen die aldoor in hem spraken over dat éene noodlottige gebeuren; hij onderging het als een kwade pijn.

... — Een ziel, waar was dat wondere? Waar huiverde de geest? — De materie, de materie, dat was al. — Dit woord dreunde hem door de hersens ... — »Alles is stof...." — En hij zag als een opwarreling van fijne ijle nevelen, nevelige schim-gedaanten in een wemelenden chaos. Maar daar middenin, daar draaide iets mee, eerst zag hij het niet, hij zag het wel, 't was eigenlijk het éénige wat hij zag, maar hij herkende het niet, hij wist niet wat het was. Doch dan opeens: het was het vormloos gedrochtlijk ding..... Leefde het? Wat was leven? Een plant leeft, een dier leeft, een steen

leeft, een mensch leeft; dat is: ademt, kijkt, tast, denkt,denkt, denkt.... Dat verdere, dat wat de menschen ziel noemen, geest, het onnoembare, waardoor je bij het komen van den avond een diepte in je voelt, onuitsprekelijk, en een stil-sidderende ontroering, — waardoor muziek wordt het wonder, onbegrijpelijk, onvatbaar en dat je doet verlangen, verlangen, — wat, welk ding, welke diepten, welke verten, wat dan toch? — bestaat dat niet? Is er dan niets, niets? Maar waarom dan de diepst-innerlijke ontroering, die nostalgieke verrukkingen bij schoonheid, bij kunst, liefde, bij religie?.... En opeens hard in hem een schreeuw, een gedachte als een vlam, en een angstig deinzen van zijn geest, vol ontzetting; »Dan was het een moord".... Als aan een kind kwam hem een bangheid, een bevende vrees voor het donker, en bang-gedoken moest hij hooren elk gerucht, elke ritseling, dat een meubel kraakte in den nacht rondom, dat een langer zuchten daar opsteeg uit de schemering. Zijn hart klopte verschrikkelijk. En het denken bleef hem martelen.... Het had een goed mensch kunnen worden; nu was het weggerukt, gebroken, nu lag het te rotten, te rotten.... Was de ziel nu weg? Ging dat al nu terug tot stof, tot materie, was het nu voorgoed verloren, of zou het opnieuw dien eeuwigen willoos-onbewusten gang hervatten naar hooger? Wat hooger? — Was er dan een God, een Eind-doel?... — Zijn denken verloor zich in zwarte oneindigheid zooals een rivier zich uitstort eindelijk, na langen, langen weg, in de zee.

Hij hield de oogen een wijle toe, als wilde hij zoo zich sluiten en slapen gaan om te vergeten. Maar een zacht geluid, — 't was of de kamer leefde in spokige geheimzinnigheid, — deed hem de oogen open schrikken, en hij zag, o wonder, een kleine vlam dwalen voor zijn blik, overal waar die wendde. Dwaas dacht hij: »Is dat de ziel van het kind?"... Hij volgde die kleine dwalende vlam met starre bange oogen; hoe lang bleef ze daar dwalend branden? — Doch opeens was ze weg. En langen tijd tuurde hij omhoog naar het bleeke schimmige vak van het atelierraam, en voor zijn oogen en in zijn geest begon het chaotisch gedenk van vreemde onop-

losbare vragen, die wel in elk mensch diep in zijn wezen leven, ze doemden òp al meer, al meer, 't was een menigte die begon te roepen, te schreeuwen en op hem aandrong met dreigende gelaten, met open gespalkte monden, zwarte gaten in de bleeke spook-gelaten; hij wist niet waarheen zich te wenden, en zat versteend. Hun oogen allen brandden naar hem, die starre groote oogen, putten waarin bleek en dood de pupillen vlamden. Hun armen waren vooruitgestrekt, de handen waren als roofvogelklauwen; een spook, vooraan, hield luidloos schaterlachend het ding omhoog, het vreeselijk gedrocht, en zwaaide het heen en weer, en op en neer, als een lomp, het monsterachtig stuk vleesch.... Hij rilde van koude en van warmte, hij was bezeten door een geweldigen angst, zijn schedelhuid huiverde, zijn lijf was als een last lood zoo zwaar en hij kon het niet bewegen, hij kon zijn handen niet heffen om de verschrikking te weren, hij kon zijn oogen niet toedoen om niet meer te zien, — hij kon niet schreeuwen.... En opeens hadden alle spoken, foetushoofden; aan slappe dun-peezige nekken schuddelden gedrochtlijke koppen heen en weer, als afgeknapte papaverbollen, reusachtig. Hij stikte van angst, zijn adem schaagde schor uit zijn keel, die dichtgenepen werd door den greep van een groote onzichtbare hand. Adem-snakkend als een stervende hief hij zich, zijn oogen starden vooruit in vervaarlijken angst naar die nu dansende hossende spoken met foetuskoppen; hij hief zijn handen, maar ze waren hem te zwaar, ze bleven langs zijn lijf hangen, willoos. Nòg eens trachtte hij het, een ontzettende benauwdheid omknelde zijn keel,... driemaal stootte de mond een schor-rauwen kreet uit, de tanden klapperden op elkander als een ratel, een jammerlijk klagen verzwakte meer en meer.... Hij voelde nog zijn knieën buigen alsof zijn lichaam te zwaar werd, en hij had geen wil meer zich recht te houden.... 't Was hem vaag, vaag, of in een afgrond hij zonk, of hij weggleed, glijdend, zinkend, langzaam eerst, dan al sneller, sneller, in een zwarte diepe put.... Dan niets meer, — niets meer.... —

Hij lag voorover bewusteloos op den grond.

III.

Van de drie volgende dagen welke Liesbeth op aanraden van Herman nog in zijn atelier was gebleven, stil in absolute rust te bed liggend om zoo spoedig mogelijk haar werk te hervatten zonder dat iemand iets van het gebeurde zou vermoeden, — van die dagen herinnerde Karel zich niets. Ze waren hem in zijn herinnering een leege holte, een rond zwart gat. Alleen het weggaan, den derden dag, van Liesbeth bleef hem bij; acuut-duidelijk zag hij haar en zich-zelf, hun houding en gebaar tegenover elkander, en het had steeds in zijn herinnering het vreemde en veraf-gebeurende van een theater-tafereel, met de stilten, het lange zwijgen, die pausen van geheimvol innerlijk leven en stil-sober spel. En zonderling, ook het licht bleef hem bij, de om-schijning van het heldere koel-klare middag-licht in het atelier, hoe het glashelder om de dingen lag, en stil als iets kostbaars aan alles was. Buiten, boven het breede dakraam, wijdde de heldere lucht blauw-gouden in volle zon. En wat vroeger had ook het binnen-licht daar een warmer schijn van, iets zacht-geeligs, waarin de figuur van Liesbeth zich bewoog. Met volste aandacht had hij al haar gebaren, gansch de wisseling, de soms plotse overgangen van ontroeringen aan haar bleek gezicht waargenomen. Niets was hem ontgaan, want voortdurend tijdens hun samenzijn had hij haar aangekeken, en toch had noch haar bleekheid, haar fletse oogen met de donkere kringen er onder, noch de moeheid van den mond meêlij in hem gewekt. 't Was of hij zijn eigen leed aan Liesbeth wilde wreken door haar pijn te doen en met een groot verdriet haar leven te verdonkeren. En later eerst, veel later, toen de koele tijd de felheid van dit alles verzacht had, en het in hem geworden was als een stille avond na een onweersdag, toen begreep hij dat het haar een vreeselijke marteling moest geweest zijn dat starre gekijk van zijn wreede oogen aldoor naar haar, elke beweging volgend, elke verschikking van gelaatstrekken, elke ontroering in haar blik bespiedend met koele onverschilligheid.

Liesbeth had zich stil en schuw als een bang kind aangekleed. Karel zat op denzelfden stoel van *dien avond*, daar zat hij altijd, want stond er geen stoel dan zette hij er daar een en ging er op zitten. Toen ze klaar was, het wit tulle blousje op zwart-garen rok, het matelootje wat naar voren geheld met hoedepinnen vastgestoken, wist ze niet goed hoe te doen, stond treuzelend haar grijze handschoenen aan te trekken, telkens schichtig opblikkend naar Karel die voorover zat in de almaar-zelfde houding. En Liesbeth die anders zoo flink was en kordaat, die moedig alles aandorst wat moeilijk was, en niet terugschrok in haar ietwat grove sterkheid voor een ruw bruskeeren, was nu nerveus en schuchter en had wel willen schreien van hindering en onrust om de vreemheid van het haar gebeurende. Al die dagen had Karel niets tegen haar gezegd; geen woord van zorg, van koestering of innige liefde zooals vroeger, had hij haar toegesproken. Vreemd en op een afstand was hij gebleven zonder haar aan te zien; en hadden een enkele maal zijn oogen haar beroerd dan voelde zij aan zijn vreemden blik dat hij haar niet zag. Hij scheen afwezend met zijn geest. Ze was geschrokken van den donkeren blik en het smart-gespannen gezicht. Daar zat hij weer gedoken op zijn stoel.... Was dat haar Karel, haar lieve jongen, met wien zij den vorigen Zondag naar het bosch was geweest? Zoo opgeruimd en moedig, en vol van zijn werkplannen? En nu?... Een diepe angst doorbangde haar, ze wist niet wat, waarom. Een voorgevoel dat iets verloren ging wat haar handen altijd heerlijk hadden omvat gehouden, huiverde in haar vaag en schimmig, maar zoo beangstend. — Aarzelend, niet wetend wat te doen in die verschrikkelijke stilte, trok ze haar handschoenen weer uit. Zou ze iets zeggen? Maar wat? — Of naar hem toegaan opeens, en hem kussen, kussen, kussen! — Ze voelde tranen in haar oogen branden, zoo'n verlangen pijnde haar; fel preste ze de handen tegen de borst, en ze wist niet wat te doen. Ze durfde niet, ze was bang, hij was zoo vreemd en anders als vroeger, sinds dien avond. Ze luisterde en keek schuw het atelier rond dat stil met al de bekende dingen om haar stond. En toch, er

was iets veranderd aan alles, 't was niet meer als vroeger, er lag een vreemdheid, iets onbekends aan de dingen of zij ze nu voor de eerste maal zag.... En de behoefte, het verlangen om Karel iets te zeggen, om de stilte te breken die tusschen hen stond als een glazen muur, werd sterker nog daardoor, en ze zei reeds zacht bij zichzelve zijn naam, ze dacht dien aldoor, en opeens zei haar stem: »Karel".... — Ze schrok; bang keek ze naar Karel die langzaam het hoofd hief en een wijle haar aankeek met oogen die eerst haar niet zagen doch wier blik als uit verre verten nader kwam en zich nu bewust werd van het voor hem zijnde. Zij wachtte, zonder dien vreemden vasten blik te verdragen. Het dacht in haar: Karel, -- ik hou van je, ik hou zoo van je. — Waarom ben-je zoo tegen mij? — Waarom zoo veranderd, zoo vreemd, zoo koud tegen mij, tegen mij, jouw Liesbeth?"... — Ze zweeg, want ze voelde dat als ze spreken ging, haar stem zou beven en het schreien niet houen kon. En toch zocht ze naar woorden om den ban te breken, maar zij kon niet denken met die oogen aan haar vastgezogen als twee zwarte slakken. Totdat hij, aldoor haar aankijkend, hoewel het was alsof zijn zien telkenmale wegschokte naar binnen, naar eigen gedenk, en haar dan niet zag, — totdat Karel zeide met een stem uit de verte: »Ik hou niet meer van je, ik heb een afkeer van je, — ik kan niet meer van je houen".... — Langzaam schudde hij het hoofd.

Bij die woorden voelde Liesbeth een koude eenzaamheid om zich komen als verkilde de lucht, en het was haar of door die kwade koude woorden, haar mooi geluk wegzonk voor goed. Toen Karel zweeg, was er niets meer. Ze wilde wel vluchten en schreien, schreien. Maar dan opeens, na een korte stilte, zwol een machtige drift in haar, een lust te vechten om het geluk, er om te strijden, en het trachten tegen te houden opdat het haar niet verliet als een ebbe van haar leven. Ze wilde het grijpen, en wanhopig wrong ze haar handen. Een kort oogenblik zag ze nu haar komend bestaan, in de verte, in een leege koude kamer, eenzaam weer, zoo moederziel-alleen, zònder Karel, zonder dien jongen welken zij zoo diep

en innig liefhad, die haar alles was, haar eenig denken, en haar zorgen, haar vreugde, haar leven. Zonder hem kon zij niet leven. En daarom moest zij vechten.... Alle schuwheid was van haar geweken, toorn zwol in haar en ze ging loopen heen en weer in fel gepas van haar hak-kleppende laarsjes, haar stem was hard en tartend: »Waarom, waarom dat, Karel? Heb ik verkeerd gedaan? Vind je het slecht van mij? Maar heb-je zelf 't niet geraden? Ben-je niet naar je vriend Herman gegaan om met hem te praten? Wat heb ik je gedaan? Zeg het dan, — kijk me niet aldoor zoo aan met die koude oogen. Ik heb het voor jou gedaan, voor jou, uit louter liefde voor jou. En nu zeg je: ik hou niet meer van je. Dacht-je niet, heb-je daar nooit aan gedacht, dat ik verlangd heb naar een kind van jou, en dat ik dwaas genoeg hoopte dat jij er gelukkig mee zou zijn? Geloof je dat ik zonder gevoel ben, dat ik makkelijk heb afstand gedaan en zonder leed, van wat ik daar in mijn lichaam voelde groeien als een groote nieuwe zaligheid? En nu zeg-je, na dat alles, wat ik voor jou, voor jou, hoor-je me wel, voor jou gedaan heb: ik hou niet meer van je. — Maar ik kan niet zonder jou, wat is er voor mij nog te leven, als ik jou niet meer heb? En dan zou ik mijn geluk loslaten, uit mijn handen laten slaan dat het daar stuk valt, tusschen ons? Ik wil niet, ik wil niet, ik wil niet ongelukkig worden.... Is dàt je dank voor al mijn zorgen? Is dat je dank voor dat laatste verschrikkelijke wat ik om jou heb laten gebeuren? — Och neen Karel, lieveling, dat bedoel ik niet, ik ben heftig, ik weet niet wat ik zeg. Maar zeg niet meer die leelijke woorden tegen mij, ik kan dat niet dragen.... Kijk me niet zoo aan met dien kouden blik.... Zeg toch iets, Karel.... Denk-je dat ik me zoo laat weggooien door jou? Ik hou van je, ik hou van je, en omdat ik zoo ontzaggelijk van je hou, heb ik alles gedaan".... Toen zweeg ze opeens een kort oogenblik, en matter hervatte haar stem: »Moet ik nu zoo weggaan? en waarheen? Denk-je dat ik nog leven kan zonder jou? — Ik wil niet van je weg, ik wil niet van je weg. O mijn God als ik denk: weer alleen, altijd alleen voortaan;

waarvoor zou ik dan nog leven? Je mag het niet doen Karel, — hoe kun-je zoo doen tegen mij, jouw Liesbeth? Denk eens, herinner-je eens, Zondag, verleden Zondag, toen we samen in het bosch waren? Wat een heerlijke dag.... En nu zoo, — Karel".... — O als die oogen die nu zoo vreemd en diep waren van niet te vatten dingen, weer dien ouden vroegeren glans kregen, van toen, van toen.... En in een stikkend verlangen naar dat schoone voorbijë, het wegge geluk, dat, ze wist het, onherroepelijk verloren was, barstte zij uit in hartstochtelijk schreien, ze sloeg de handen voor haar gezicht en schreide, schreide onbedarelijk.

Toen zei Karel nogmaals, zonder van houding te veranderen: »Ik hou niet meer van je, ik kan niet meer van je houen, ik voel een afkeer bij het zien van je lichaam." Zij huiverde. Er was zoo iets hards in zijn stem, zoo'n vreemde klank als van een gek metaalde daarin, dat ze ontzet opkeek en een angst in haar voelde woeden voor den waanzin van dien man. En toen hij weer zeide, vastbesloten en onwrikbaar: »Ik hou niet meer van je", en zij den afkeer voelde, de walging voor haar, boog zij het hoofd, en schuw als een verjaagd dier liep zij schichtig zonder omzien het atelier uit, naar buiten, en ze weende niet meer, alles was dood.

Langen tijd bleef Karel beweegloos zitten staren naar dat éene dat zijn verdwaasde oogen en troebelen geest in onverminderde hevigheid obsedeerde.

Plotseling hief hij zich, armen-breidend, en rondkijkend door het leege atelier, zeide hij hardop: »Zie zoo, die is weg."

En daarna hervatte hij zijn rusteloos loopen van den eenen wand naar den anderen, heen en weer, met soms opeens een stilstaan, eenige oogenblikken, en een vreemd ver kijken als zagen zijn oogen iets, door het atelierraam naar de hooge luchten, om dan weer voort te zetten die eeuwige wandeling van den eenen naar den andren wand. Het was of hij zoo te verdooven trachtte het chaotisch rumoer van zijn denken, zijn zieke aandacht zocht alles te zien, hij zag zijn zwartbebroekte beenen zich verzetten, het eene na het andere, in

onophoudelijke wisseling, hij zag den wand welken hij naderde, hij zag de studies die daar naast elkander hingen, drie, vier, vijf, zes, telde hij, met zwart en rood krijt geteekend, — maar dat éene, dat éene, dat wilde niet van hem wijken, dat knelde martelend zich aan hem vast, het pijnde hem onduldbaar....

En dan opeens als werd hij gek, maakte hij een dans-pas in zijn gaan, de pas van drie, en draaide om en walste een wijle, alleen, zoo dwaas-alleen, in het ronde, om-en-om snel draaiend, alleen in het leege, dood-stille atelier, waar als schrik-verstarde toeschouwers de witte beelden naar dien eenzamen danser keken.

Met een schok stond hij ineens stil. Werd hij gek? Een waanzinnige angst greep hem aan, het bloed klopte bonzend aan zijn slapen, huiveringen voeren door zijn lichaam, de wil was machteloos. Als een dronkene zocht hij steun voor het wankele lijf, en bevend van angst strompelde hij naar den atelierhoek, waar altijd, op dezelfde plaats als dièn avond, de stoel stond.

Bij de verschrikking van dat éène, door-ijsde hem een wijle de angst om gek te worden, te dansen daar als een bezetene en zelf niet te weten wat hij deed, zóó ontzettend, dat het diep instinct van zelfbehoud, terwijl zijn uitgeputte geest als een moe man worstelde tegen al die kwade krachten, hem vluchten deed weg uit de waanzin-zware atmosfeer die als met loode wanden hem omsloot.

Naar buiten, de open straten in, in het licht, en onder het vreemde, dat niets van hem wist, hem niet kende, en niets in hem wekken zou van schrikkelijk herinneren, zoo dacht het, zoo hoopte het in hem, en hij vluchtte in doodsangst de donkere dreiging van den waanzin.

Toen hij opeens uit het koel-klare atelier-licht, dat egale schaduw-blanke licht waaraan zijn oogen en zijn geest al die vreemde dagen gewend waren geweest, door de voordeur naar buiten trad, werd zijn blik open-gebrand door de stralende felheid van den vollen zonne-dag. Hij stond een wijle stil met verblinde oogen, ontsteld en aarzelend of hij wel verder zou gaan.

Hij liep langzaam voort.

Het helle daglicht, de blauwe zonnige hemel, de huizen over welke een koele blauwe schaduw lag, de huizen, die in het zonlicht stonden, het deed hem alles zoo vreemd en wonderlijk aan, alsof hij langen tijd ziek was geweest en nu voor de eerste maal weer buiten kwam; dan zijn de dingen, die toch altijd op haar zelfde plaats bleven, anders geworden, zij hebben een eigen afgezonderd leven gehad gedurende de dagen, de maanden, dat ge weg waart in het stille gedempte licht van de ziekenkamer; het is of ze ouder zijn geworden en in dien tijd veel hebben ondervonden en gezien waarvan ge niets weet....

Hij voelde zóó sterk het vreemde van daar te loopen, gewoon te gaan met zijn gewoon-bewegend lijf, dat hij één oogenblik denkloos was, zonder verleden, zonder toekomst, het oogenblik levend in diepe volle onbewustheid en voelend met al zijn verrukte, ontstelde zinnen den zuiveren zomerschen dag. Maar plotseling daarna was hem een hoon het uitbundige licht en voelde hij een diepe rampzaligheid of hem nooit meer, nòòit meer de vreugde, de innige loutere blijdschap zou verdwazen, of deze voor goed, voor altijd hem verlaten had, en hij voortaan alles zien zou in een floers, in een groote schaduw van leed, die als het ware uit hem neersloeg als uit een bron van donker licht, over alles wat zijn oogen troffen.

Sneller ging hij loopen, en al maar hoorde hij van zijn stok het dwaas regelmatig getik naast zijn voeten op de steenen. Doch dat was het niet, hij wilde zijn gedachten beletten, als een luidruchtige foule, een zwarte massa van menschen die rondom een vreeselijk gebeuren te hoop loopt, zich op het plein van zijn denken te verzamelen rondom het éène, dat éène.

Hij keek nu overal heen, zijn oogen waren hongerend naar zien, — opdat toch maar niet het denken begon. Hij zag een deur die open stond naar een schaduwvolle witte gang; hij zag een oud man die langzaam langs de huizen aan de overzij der stille straat zijn lichaam voortbewoog in de smalle

blauwe schaduw-baan, die over het trottoir lag fijn en ijl, als het vlakke vlies van een water. Dan begon hij alles te zeggen wat hij zag, zacht bij zich-zelven: »de lucht is blauw, — wat ligt deze straat stil-open in den dag...." — En hij trachtte het geziene in zinnen te vatten, niet de enkele abrupte woorden gaven hem rust:.... »Die vensters staan open; zouden er menschen in de kamer zijn? — Daar is nu schaduw. 's Morgens hebben zij aan dien kant zon...." Een kar reed voorbij, hij bleef stilstaan, keek ze na: — »Wat dreunt de bodem onder die zware bierkar...." — Zoo pratend als een kind over alles wat hij zag, wat zijn oogen maar even beroerden, in koortsige blijheid van iets te vinden dat afleidde, dat hem verdwaasde en niet denken deed, liep hij de straat uit, boog den hoek om, — en zag het pleintje.

Hij kon het niet ontvluchten, dat éene; een donkere macht, zooals die, welke een misdadiger drijft naar de plek van den moord, telkenmale, leidde hem altijd naar dat éene, dat hij vlieden wilde en niet kon. Door een vreemden dwang gedreven volgde hij nu langzaam gaande, het trottoir rondom het kleine plein; hij bleef, dwaas-starend, eenigen tijd staan voor het koffiehuis, waar hij dien middag had zitten wachten. Verder loopend langs de stille winkeltjes, herinnerde hij zich wat hij gedacht had, toen, en als in een doem bevangen bleef hij langzaam het pleintje omloopen, tweemaal, driemaal, zonder weten vàn zijn vreemde doen, niet meer zich-zelf, doch bezeten door dat éene, dat éene wat hem weer opeens overweldigd had en machteloos maakte. Toen hij voor de vierde maal den omgang maakte en het deel doorliep, dat in de zon lag, terwijl reeds in de open deur van het koffiehuis eenige menschen bevreemd stonden te kijken naar dien zonderlingen wandelaar, kwam uit de straat het pleintje op, een orgelman, trekkend het donkerbruine goud-omzonde orgel; een klein kind, een meisje, het bovenlijfje in een kleurigen doek gewikkeld, op het zwarte haar een oranje-sjaaltje, liep langzaam achteraan, moe en stil, en het hield in zijn rechterhandje een boterham. Karel zag het orgel, den man, het kind; zijn oogen gleden er over weg. Maar

nu stonden zij stil, hij liep nog, doch gaandeweg werd zijn stappen langzamer, en hij bemerkte, dat hij ook stilstond en maar staarde naar het kind. Het was op den rand van het trottoir gaan zitten, en brak de boterham aan brokjes welke het nu eens zelf opat, dan naar den hond wierp, die liggen blijvend, ze met scheeven rekkenden bek van de steenen hapte. En dan begon de moede man den zwengel te draaien, het orgel drensde een verschrikkelijken deun.

»...Een kind," — begon het nu dol in Karel te denken, — »dat is een kind. — Waar is mijn kind? — in den hemel bij God? Maar dat zijn sprookjes, oude mooie verhalen. Het is niets, het is verrot. — O, wat heb ik gedaan? een heilig-schennis, schennis van het leven.... Zie, wat een wonder is zoo'n wezentje, zie het daar zitten, nu lacht het, het buigt zich naar den hond en praat tegen het dier, als kon het haar verstaan.... Ik heb een wonder vernietigd.... Ik had ook een kind kunnen hebben, dat zoo geworden was..."

En opeens, als had die weeklagende straatmuziek diepe verlangens in hem wakker geroepen, als hoorde hij in dien verschrikkelijken deun vol valsche tonen zijn hart schreeuwen en schreien en roepen, liep hij recht op het kind toe, dwars over het plein; hij dacht maar: »mijn kind, mijn kind, mijn kind....", hij ging door werelden van ontroering, — hij was er nu, hij zag niets meer dan het kleine kind, dat nu naar hem opkeek met verwonderde, klare kinder-oogen, niet begrijpend. Zijn hart was als een storm, maar er waren zinkingen van stilte daarin, diep, diep, van wonderlijke teederheid, van verlangen, van angst en verlangen en jammerlijk leed. Een kind, het was niet zijn kind, dat was weg, dat was vergaan tot stof-gewemel, tot ijle onzichtbare nooit-tastbare stof in de ruimte, in de matelooze ruimte. Dwaze snikkende verrukkingen doorsidderden hem, een hevige ontroering greep hem aan als met zware handen; dan boog hij zich, hij kon niet anders, hij nam het kind in zijn armen en kuste het, kuste het hartstochtelijk op zijn gezichtje, op zijn oogen, op het voorhoofd; dan barstte hij uit in een verschrikkelijk schreien, en het kind, bang voor den vreemden, zonderlingen

man, wrong zich los en vluchtte. Een lamheid lag op Karel's leden, het was als een droom, en nooit heeft hij geweten of in werkelijkheid het gebeurd is, dit vreemd gevoel, of dat een dwaze droom hem die bitterheid en blijdschap, die vreugde en die pijn had doen doorleven in wonderlijken waan.

Hij vluchtte en keek niet achter zich, vóór hij den straathoek omboog. Hij wilde naar huis. Een angst had hem omgrepen voor alles, een vaag denken doorsidderde hem, dat toch niet hij ontvluchten kon het in-hem-oproepende, het alles-hem-doend-herinneren, — en dan de angst, de wilde angst van nog kinderen te zien, kinderen die speelden, die vroolijk lachten en blij waren als vogels, kinderen die stil zaten en rondkeken naar alles met hun klare, wondere oogen, en die leefden, leefden....

Thuis dook hij weer neer op zijn stoel, en, wachtend den avond, dacht hij aan kinderen. Hij leed diep en verschrikkelijk. Uitgeput, moe-gemarteld door zijn denken, door de wreedheid van zijn zich-zelf-pijnenden geest, viel hij in slaap, steeds daar gezeten op den stoel, op dezelfde plek, in het nu nacht-volle atelier, waar spookachtig als kleine recht-oppe lijken de witte beelden stonden langs den donkeren wand.

Als zware zwarte wolken die het ruimte-licht verduisteren, het licht tot een grijze schaduw maken, gingen de dagen over hem heen in tragen troosteloozen gang. Hij leefde mechanisch, zijn lichaam wist als het ware wat te doen, zonder dat zijn geest, die al maar neerlag in wanhopig gedenk altijddurend door aan dat éene zelfde, het gebood. De pijn was zonder verpoozing. En toen het eens gebeurd was, bij het komen van den avond, dat hij duidelijk voor zich zag, handen-tastbaar en huiveringsvol van luidloosheid, de beide gedaanten, hoe Liesbeth achterover lag op den bed-rand en Herman haar verloste van dat schrikkelijk ding, en het dan in bei zijn handen hield één oogenblik en het dan vallen liet in den

emmer, — het gaf geen plons, — van toen af aan zag hij het gebeuren elken avond, dáár, voor zijn verdwaasde starende oogen, en zooals een kwade koorts in elk etmaal uren heeft van stijging dat de zieke in half-bewusteloosheid hitte-gloeiend neerligt, machteloos onder den dorren greep, zoo was elken avond Karel's lijden onduldbaar, martelender nog dan over dag. En vreemd, toch droeg hij die pijnen en braken ze niet zijn geest.

Bijna elken dag was Herman gekomen, doch Karel hield de deur gesloten, liet niemand binnen, wilde niemand zien, zei hard, als Herman hem vroeg de deur te openen: „Neen, neen," en anders niets. Hij voelde een vijand in dien vroegeren vriend, zijn stem hinderde hem, en wekte haat.

De afkeer voor die beide menschen, welke hem vroeger waren geweest de zonnigheid van zijn leven, was onoverwinlijk. Zijn denken schuwde hen als een slechte gedachte.

Eens op een nacht was hij wakker geworden, en in starre ontzetting had hij midden in het atelier, Liesbeth en Herman zien dansen; hun monden grijnsden, en in plaats van oogen hadden ze onder het gele beenige voorhoofd, zwarte gaten waar lichten flikkerden en doofden en weer opvonkten, groen en wit en rood, in hallucineerende wisseling. Ze dansten in het rond, en langzamerhand, toen zijn oogen gewend waren aan de duisternis, zag hij onder de flardende wapperende kleeren uit, doodsbeenderen, en hij hoorde het dorre gestamp der knoken op den vloer; zij hielden iets vast, ze trokken eraan, en lachten een schriklijken onhoorbaren lach met hun levende doodshoofden; ze dansten, ze dansten in het rond. Karel lag lam in zijn bed als had een beroerte hem getroffen. Zijn willen spande zich, — zijn lijf was een te zware last, — om op te staan en die spoken te verjagen, maar hij kon niet, hij lag gebonden in machteloosheid, hij kon niets verroeren, geen hand heffen, geen been bewegen. Wel gilde hij in zijn geest, maar zijn keel bleef stom.

Die verschrikking had hij nu meermalen gehad. Alle rust was geweken. Want, viel hij afgemat, moe-gemarteld van het wilde nacht-leven eindelijk in bewusteloozen slaap, een

korten tijd van ongeweten bevrijding, dan begon weer bij het ontwaken het zoekend gedenk. Eerst lag hij een wijle wakker, doodstil van geest, als dreef hij ruggelings op een kalm water. Maar dan opeens groeide tooversnel in hem de herinnering, en vast en schrikkelijk stond weer om hem de ronde torenhooge muur. Hij verbeeldde zich te zitten onder in een put, zijn hoofd op zijn voeten gedrukt eeuwigdurend-door, in helsche marteling.

Weken bleef Karel zoo alleen; 's avonds ging hij even uit om brood te halen en melk. Want overdag dan zag hij kinderen op straat, en was het hem of alles van hem week, weg-deinsde opeens en hij eenzaam stond, gemeden, geschuwd, verafschuwd als een lijder aan vreeslijke ziekte. Ook bleef hij meer en meer gansche dagen in bed liggen; waarom zou hij opstaan? Eens dacht hij aan zijn eigen dood, of die hem verlossen zou, maar een ontzettende angst doorschokte hem, een zoo groote vrees, dat nooit meer hij daaraan denken dorst.

Nu had de marteling twee maanden lang geduurd in onverminderde hevigheid. Gedurende al dien tijd had hij niemand van zijn vrienden en kennissen gezien, hij leefde eenzaam, volkomen geïsoleerd, en niet meer denkend aan de wereld die daar buiten lag, aan de andere zijde van de zorgvuldig gesloten deur, hij leefde zijn leven van pijn, van zelf-kwelling in het koele stille atelier, waar nooit zon kwam, waar zelden een ver gerucht van het buitenrumoer in doordrong. De pijniging van al de dagen en de nachten, die stage nooitophoudende kwelling had hem afgemat, verzwakt van lichaam en geest. Het gebeurde nu vaak dat hij weende, zijn weerstand was gebroken, en de uren dat hij niet te bed lag, zat hij op den stoel, op dezelfde plek, van altijd, dichtbij de rommelige, sinds maanden onberoerde tafel. Een groote moeheid voelde hij over zich komen als een troostelooze najaarsdag, wanneer de lucht is week en eeuwig grijs, en de aarde onder dien droevigen hemel stil-gebogen ligt in roerloozen wanhoop van sterven. In die matheid en die zwakte doorsidderde hem nu telkenmale een radeloos rond-zien naar steun, naar

een mensch om zich aan toe te vertrouwen, doch een vreemde onbegrijpelijke vrees hield hem nog tegen.

Tot op een avond hij het niet meer houden kon en de behoefte om tot een mensch te spreken over wat hem vervolgde, wat hem kwelde zonder verpoozing, zonder rust, zóo dwingend werd dat hij uitging en op straat gekomen, in de stille avondlijke straat met haar eenzame zwakke lantaarnlichten, een ongeweten richting insloeg. Opeens begon het denken, naar wien te gaan, naar welken vriend, naar welken bekende. Het deed er niet toe, dat kon niet schelen, het was ganschelijk onverschillig, wie, — als het maar een mensch was die naar hem luisteren wilde, zijn vreemd leed wilde aanhooren en al zijn klagen. Hij kon het niet meer alleen dragen, het was onduldbaar. Terwijl hij nog twee drie straten uitliep zonder te weten waarheen hij wilde, kwam de herinnering in hem aan een vroegeren akademie-vriend, die daar in de buurt woonde, Frans Muller, een goedige jongen, en een schilder zonder talent.

Deze zat aan tafel te lezen in zijn als atelier ingerichte kamer, en niet gering was zijn verbazing toen hij na een kloppen op de deur, Karel zag binnenkomen. In langer dan een jaar hadden zij elkander niet gezien. Muller was ietwat onthutst door dit vreemd en onverwacht bezoek, en wachtte zwijgend in goedige verlegenheid totdat Karel zou spreken, die stil en tevreden, rustig opeens bij het weten van daarover zich een mensch te hebben wien hij alles zeggen ging, zijn oogen liet gaan door de lamp-vérlichte kamer, over de muren die vol hingen met teeken- en schilderstudies, en dan terug telkens naar Muller, doch zonder hem scherp te zien, al wekte het de denking dat diens gezicht in het geheel niet veranderd was. Op de tafel stond een lamp en belichtte met goud-gelen schijn het groene vlak van het tafelkleed.

Karel voelde genegenheid voor dien jongen, een vage sympathie en dankbaarheid, opeens drukte hij hem de hand, en nu voortdurend kijkend naar dat menschengezicht, begon hij te praten:

— »Ik mag je graag lijden, Muller, ik ben wel niet dikwijls

bij je geweest, maar dat ligt niet aan mij, dat zijn de omstandigheden, dat is het leven, dat zijn de dingen die de menschen willekeurig scheiden, al hooren ze nog zoo bij elkaar. En dan op een goeden dag, door een aanleiding, brengt het leven je weer tot mekaar, dwaas-toevallig. Nu ook, nu zit ik hier over jou." — In een zwijgen keek hij naar zijn hand die onder het licht blank en vreemd-bloot op het goud-groen tafelkleed lag, als een ding met afzonderlijk leven; hij scheen in diepste aandacht den vorm en de schaduw en den lichtschijn te beturen. Opeens hief hij het gezicht en zei: »Heb je wel eens een foetus gezien? het monsterig kikvorschachtig gedrochtje dat een mensch had kunnen worden, een mensch met zijn geest en zijn ziel en een vol-groeid lichaam? de larf die nog niet ademt, niet denkt, niet voelt, die nog geen eigen hartklop heeft, en nog dichte oogen, waar geen eigen leven is, en dat toch leeft, en waar geen ziel in is? — of hoe is dat? Weet jij dat niet? Is daar al een ziel, een geest in het ongeboren kind? Of groeit dat mee, onmerkbaaar, geheimzinnig verborgen in dat vormeloos ding? — Ik weet het niet. Ik ben bang om er aan te denken" . . .

Het was hem telkens of hij gansch andere dingen zei dan hij wilde en bedoelde te zeggen.

— »Ik kwam binnen," praatte hij weer na een oogenblik stilte, — »Herman had me geraden weg te gaan, en ik deed het ook, maar te vroeg ben ik teruggekomen. Ik ging naar binnen, en in Herman's handen zag ik het ding. Een klein klompje vleesch, vormloos, en slap, met een dwaas-gedrochtlijk hoofd dat slap achterover hing aan het dunne halsje. En alles was klein, was dwergachtig, onmenschelijk. En toch mijn kind, — een ding dat mijn kind had kunnen worden, als zij het niet uit zijn rustigen groei hadden gerukt. O, juist dàt, dat het had kunnen worden, een kind, zie je, eerst een kind, — en dat is zoo'n wonder, — gaaf volgroeid, en dan later, later, een menseh, een goed nobel mensch misschien, — en nu is het niets, nu is het een hoopje rottend vuil, alles is te loor, er komt geen geest in bloeien, geen

ziel; die hebben zij ook vermoord. — Of zou er toch iets gevloden zijn uit het vooze lichaampje van het foetus?"...

Als ging hij iets heel geheimzinnigs vertellen, boog hij over tafel naar Muller toe, en fluisterde: — »Ik heb den avond na het gebeurde een kleine dwalende vlam gezien in mijn atelier, soms zie ik die nog, een kleine blauwe vlam, die ronddwaalt door de ruimte"..., hij knikte herhaaldelijk met nadruk.... — »En nu is dat het zieltje," — en dan opeens was zijn stem heftig, — »dus de ziel bestààt, als ik het toch gezien heb, gezien heb met mijn eigen oogen".... —

Hij zweeg eenige oogenblikken, vroeg weer met zachte stem zonder ooit antwoord te wachten: »Geloof jij aan God, en aan het bestaan van de ziel, en aan haar onsterfelijkheid?" —

Met vagen blik eerst tuurde hij in den bollen koperen voet van de lamp; plotseling dan zag hij de groteske wanstaltige vervorming van een menschenhoofd in die gele wereld van den koperen lamp-voet.

»O mijn God," zei hij zacht, verschrokken, — »dat is het ding." — En dwaas-haastig een stuk papier grijpende en een potlood die daar op tafel lagen, begon hij te teekenen, en zeide onderwijl: »Zóo was het, — het hoofd, het hoofd, en — zóo, zóo, het lichaampje. — Heb-jij nooit een foetus gezien, Muller? — Dáar, kijk, ik heb het geteekend voor je. Ik zou wel een portretje willen hebben zooals andere ouders een portretje hebben van hun dood kind. Want ik ben vader geweest, Liesbeth is moeder geweest. — Begrijp jij hoe een vrouw haar kind uit het lichaam kan laten rukken? Dat is geen moeder, dat is geen zuivere natuur. — Een moeder met haar kind, — wat zou daar een mooi beeld van te maken zijn".... Hij zei deze laatste woorden machinaal, als hoorde hij het niet, en zag ook niet het potlood zoekend gaan in vage fijne lijnen over het wit papier.

Hij zweeg eenigen tijd. Muller zat verlegen aan den anderen kant der tafel en had een pijp gestopt welke hij rookte in langzaam geblaas van blauwe fijne wolkjes, zonder ooit te antwoorden op het vreemd gevraag van Karel.

»Ik voel me nu kalmer," hervatte deze zijn rusteloos

praten, — »ik weet niet waarom, misschien omdat ik alles nu uitzeg aan een mensch. Het is de eerste maal sinds, sinds, — hoe lang is het geleden?" — een verbazing was in zijn stem, — »Ik weet geen dag, geen maand, geen uur,... — het moet toch al een heelen tijd geleden zijn. Het lijkt mij wel of het altijd zoo geweest is. En al dien tijd heb ik met niemand daarover gesproken, heb ik eigenlijk mijn stem niet meer gebruikt. — Nù met jou, dat is de eerste maal, en het doet me goed. Ik dank je er voor dat je me wilt aanhooren; je hebt een goed hart, ik dank je."

Weer gaf hij Muller de hand. Doch na een oogenblik was zijn aandacht weg, was het of zijn blik zich sloot en de oogen niet meer de dingen zagen daar vlak voor ze, maar verder vreemder gebeuren dat onweerstaanbaar hen aantrok.

»Als een mensch iets vernietigt, is het dan vernietigd? Is voor eeuwig de geest van mijn kind verloren? — Het houdt mij vast, en ik wil er van weg, het trekt me weer aan, het fascineert me, zooals een afgrond je dwingt er in te turen, zooals midden in den nacht een fel licht je oogen dwingt dat altijd te zien; misschien is het een licht, misschien is het een afgrond. Ik weet het niet, ik weet het niet. — Maar dit weet ik, dit voel ik, dat het me pijn doet, dat ik lijd, dat als een nachtmare dit alles mij obsedeert. Ik voel me schuldig als een moordenaar".... —

Plotseling zweeg hij, en als werd in hem na een korte wijle van overdenken, een besluit genomen, opeens, stond hij op, en geheel vergeten waar hij was, dat Muller daar aan den anderen kant van de tafel zat en hem verbaasd met lichte ontzetting aankeek, ging hij in nerveusen haast de kamer uit, bij zichzelf onverstaanbare woorden mompelend, en het huis uit, en sloeg buiten-gekomen den kortsten weg in naar zijn woning. —

De acht volgende dagen bleef hij weer in het atelier, en het gebeurde die dagen eenige malen dat hij aan zijn werktafel ging zitten en figuren krabbelde, vormen zoekend en een schoone houding, zooals hij vroeger altijd deed vóor een

nieuw beeld te beginnen. Er scheen een sombere berusting over hem te komen. Maar toen hij op een middag, den negenden dag na zijn bezoek aan Muller, heen en weerloopend in het atelier, tobbend en moedeloos of er dan geen einde kwam aan die pijn van denken, zonder het te bemerken voor den kleinen spiegel stond welken hij vroeger steeds bij zijn werk gebruikte, en zijn gezicht zag, begon weer de woedende wanhoop hem te martelen. Want gelijkenis trof hem van eigen hoofd met dat van het foetus. Zijn gezicht was mager geworden, met ingevallen wangen en diepliggende fletse oogen; het breede bloote voorhoofd, glans-overschenen door het witte middag-licht, had iets van een doode, en de beenige schedel leek te groot, te zwaar voor de peezige magerte van den hals.

Den avond van dien zelfden dag was hij, in weer die ontzettend kwellende pijn van denken uitgegaan, en met zoo'n behoefte om aan een mensch zijn obsedeerend leed uit te zeggen, dat hij in het koffiehuis, aan het pleintje van dien lang geleden middag, bij een hem onbekend heer ging zitten, en na een korte inleiding over onverschillige dagelijksche dingen, dien vreemde zijn verschrikking begon te verhalen, zonder eraan te denken dat die man hem niet kende en nauwelijks begreep waarover hij sprak. — Als het maar een mensch was die hem aanhoorde. — En evenals den avond bij Muller, stond hij opeens op, en ging heen, zonder groeten, zonder omwenden, in nerveusen haast de straten door naar huis, als werd hij daar gewacht en was bang te laat te komen.

In den loop der volgende weken gebeurde het meermalen dat hij kennissen en oude kameraden opzocht, en hun dan onverwacht begon te spreken over dat éene. Ook aan vreemden, aan hem geheel onbekenden, vertelde hij zijn leed. Hij scheen te trachten het zoodoende uit hem te zetten, het kwijt te raken opdat hij weer vrij zou worden van dien zwaren smartelijken last; maar het verliet hem niet.

Het werd langzamerhand als een droevig lied in hem; hij vertelde het gaandeweg aan iedereen met dezelfde woorden,

het was of het gebeurde zich nu vervormde en vastzette in hem tot een bepaalde reeks van zinnen met dezelfde pausen, dezelfde uitroepen, dezelfde eeuwig onbeantwoorde vragen, en het aldus een vasten nieuwen vorm kreeg als van een litanie, een klaaglied, dat als op een steen in zijn hoofd was gegrift en dat hij telkenmale aflas, voor een ieder die maar luisteren wilde.

Hij zag er moe en afgemat uit. De kleeren slonsten slordig en vol vlekken om zijn vermagerd lichaam, dat gebogen ging en veel ouder geworden scheen. Doch daarvan merkte hij niets.

Hij had niets meer gewerkt, al dien tijd; de beelden stonden daar, rondom in het atelier, en toch hield hij steeds de lappen die om de klei gewikkeld waren, vochtig. Het was een onbewuste machinale daad. Zelf wist hij niet goed hoe hij leefde; hij had geen aandacht meer voor wat hem vroeger trof en boeide, hij leefde weg in een donkere wereld waar hij alleen was met dat andere....

Onderwijl ging de zomer ten einde, de dagen koelden meer en meer af onder de menigvuldiger regenbuien. De hemel was zelden onbewolkt; 's avonds dampte een wittige nevel over stad en land, de nachten waren koud. En er kwamen dagen, droevige dagen van grijs weer, grijze dampige luchten boven de dorrende herfst-aarde.

Het was op zoo'n stillen weemoedigen regendag dat Karel plotseling een hevig verlangen voelde naar buiten, om in het bosch te loopen, alleen en ver. Hij had de tram genomen, en opeens was het in hem dat hij denzelfden weg ging als maanden geleden, in het begin van den zomer. — Wat was het groen nu oud-geworden, wat stonden de boomen in een roerloozen diepen wanhoop, zonder weerstand, zonder verzet, den regen en de roestende herfst te ondergaan. Het gebladerte was ijl en op vele plaatsen doorzichtig, als had een langzame kwade ziekte de boomen doen kwijnen.

Langs de zoomen van den breeden straatweg lagen lange banden van dorre blaren. Binnen onder de boomen was

onafgebroken het dorre getok van vallende droppels. Een dampende vochtigheid, een wrange geur van dorrende blaren en rottend groen hing overal; met een zachten wind kwam somwijlen uit het bosch de huiverige adem van kille vochtige gewelven hem tegen.

Rechts lag onder den wijden immensen schemer van den zachten regen, het land, het land; de akkers waren kaal en bruin, als ruig-verroeste platen ijzer. Een enkel had nog het weeke moeë groen van late vruchten, met veel geel loof er tusschen. En naar den horizon, naar de verre wijking van glooiende landen die daar diep gezonken lagen onder de grijze gestadige neerschemering van fijnen regen, vervaagde alles in een wit-dampigen nevel, die roerloos en onbewogen lag en alles omgaf, zonder verwachten, zonder hoop van wijken, of hij daar altijd geweest was en altijd blijven zou. Een woning, dichterbij in een daling van den bodem, lag stil-gedoken laag tegen den grond, te midden van een reeds kalen boomgaard.

En de landen breidden mensch-verlaten hun vlakten, zonder geluid en eenzaam, als hadden zij nooit van vlammend koren gebrand in zomerzon;

de boomen stonden met hun geteisterde kruinen den herfst te ondergaan, als waren zij nooit trotsch getooid geweest met het zwaar-trossend kleed van hun dicht gebladert;

de lucht eeuwigde haar grijsheid boven de aarde, als had ze nooit stralende van gouden licht boven de zomer-aarde gekoepeld.

Het was of alles, ziek en ontmoedigd, nooit meer veranderen zou, maar eeuwig zoo blijven zou, grijs en dampig in het bleek droefgeestig licht.

De navrante triestigheid der natuur doorhuiverde Karel, en alles, alles was hem een beeld van eigen innerlijk leven. En toch dacht hij opeens met diepe verbazing, dat ondanks den schijn van eeuwig-duren-zullen, na den herfst en den winter, de lente weer komen zou met hel wit licht en zilveren schijn over uitbottende boomen en groenende velden. Maar het gaf hem geen vreugde, het verbaasde hem, hij vond het dwaas en zoo doelloos, die eeuwige wisseling.

Het rondomme en zijn eigen gedenk vervulde hem te veel, terwijl hij nu langzaam den eenzamen weg liep, die vochtig van beregende steenen, breed langs den zoom van het herfstbosch baande.

Hij zag de zwart-bruine telegraafpalen, scheef-staande en sommige gekromd als waren ze moe van het altijd dragen van dien geheimvollen zwaren draad die zooveel onzegbare dingen weet.

Hij zag den slappen roestigen draad die maar hing van den eenen naar den anderen paal al verder, al verder, in doovende willoosheid volgend den weg, den weg die zijn baan ging door de grijze wereld, en stil was en nat, en altijd maar verder lag onder den regen-schemer van dien wanhopigen herfstdag.

Hij kwam langs een buiten, en alles was dicht, de luiken stonden gesloten voor de vensters, als geloken oogleden, de deur was dicht; de groote breede veranda was leeg en kaal als een leege kamer. Een groen-geverfde bank, dichtbij het ingangshek, en onder een grooten kastanje-boom die blaren stond te weenen als een man die zijn tranen niet bedwingen kan, was glanzend nat, en het water dropte in trage droppels onder langs den rand op het voetpad. Er lagen wat dorre blaren op,. bruine en gele. De tuin rondom was stil en wonderlijk droef van stemming.

Karel liep verder. Er was niemand op den weg noch op de landen.

Hij kwam langs een boerderij die aan den weg lag. De deur was open op het zwarte kamer-gat. Een kind huilde even. Dan hoorde hij stem-gemompel, en trad een man, pijprookend in de deur-opening, keek naar de grijze regenlucht en naar rondom, bemerkte verbaasd den eenzamen wandelaar. Hij groette even, en ging weer binnen in de kamer-donkerte.

Karel liep verder, verder.

Nu boog de weg links af het bosch in. Langs de groene natte stammen die glansden, siepelde heel van boven langs zwarte streepen het water neer, en telkens warrelden dorre blaren neer en legden zich op den grond. Beneden tusschen

de stammen waren jonge boomen gansch geel van loover, licht-geel, en die beefden soms, als huiverden ze in de kelder-kilheid dier boom-gewelven.

Karel liep midden op den straatweg, in vasten gang en stevig steunend op den wandelstok welke regelmatig tikte op de keien. Zijn schreden weerklonken eenzaam, en hol als een stem in een kerk. De stilte was niet vol als een zomerstilte; er ging een ebbe van leven, een zinken, een heensterven, traag en kwijnend, naar de leege doodschheid van den winter.

In Karel was geen staag gedenk aan vaste, bepaalde dingen. Hij werd alles gewaar rondom hem, en dat verdiepte zijn stemming van weemoed en zijn vreemd lijden.

Toen opeens bemerkte hij vlak achter zich een schurftigen hond; die scheen hem al een tijd te volgen, schuw en telkens naar hem kijkend met bange droevige oogen. Karel bleef staan, ook de hond wachtte op korten afstand. Het was een oud dier, en dood-mager; onder de zieke schurftige huid die vol kale en korstige plekken was, kon men het pover geraamte zien. De oogen waren bloed-beloopen, als van een oud man. De hond keek Karel aan van terzijde, met hangenden kop en bibberend lijf dat nog te zwaar scheen, uitgehongerd en mager als het was, voor de slappe, dunne pooten.

Karel voelde een fellen weerzin tegen dat schurftig beest, en het hinderde hem hevig dat het al zoo'n langen tijd achter hem liep zonder dat hij het bemerkt had, en toen hij weer verder ging, beval hij norsch met harde stem, aan het dier om weg te gaan, en dreigend hief hij zijn stok. De hond bleef op dezelfde plaats staan, doch toen Karel een twintigtal schreden verder gegaan was en weer omkeek, zag hij den hond hem volgen in zijn schokkig, lijf-schudend sukkeldrafje.

»Verdomme," vloekte Karel. Het dier, dat, de kop neer, genaderd was, en nu eerst de stem hoorde, bleef staan, en keek naar Karel met zijn vreemde zieke oogen. Karel sloeg naar hem en vloekte dreigend, de hond week schrikkend terug,

maar bleef hem aldoor aankijken met dien vreemden starren blik van oogen die niet denken en waarin toch leven is en lijden.

Nog tweemaal gebeurde hetzelfde, tot Karel, in wien een drift om de halsstarrigheid van dat dier steeds grooter werd, het dichter bij liet komen, verraderlijk, door zelf langzamer te loopen, en dan opeens zich wendend, den hond een harden slag gaf over den rug, terwijl hij vloekte:

»Verdomme, dier, dààr",... — De hond jankte jammerlijk, schrok terug, en over zijn wankele pooten, doch in vreeselijken angst, snel weer opkrabbelend, vluchtte hij jankend in een zachten moeën draf, de staart bang tusschen de beenen, schuin het bosch in.

Karel stond hem eenigen tijd na te kijken, opeens felle spijt gevoelend om wat hij gedaan had. Nu was het dier weg, tusschen de boomen verdwenen, en hij liep weer verder, ontstemd en vol wrok tegen zich-zelf. Zijn denken hervatte en trachtte verband te zoeken tusschen hem en het gebeurde, dien hond, dat oude zieke dier, en dan zijn fellen hinder en zijn wreedheid, en dat éene, dat éene, dat nu na maanden nog al maar hem vervulde en om hem was, en hem vervolgde, en hem zich-zelf niet liet zijn, hem verdwaasde en vol onrust maakte in vreemd doen en zonder zelfbeheersching.

Maar het buiten-hem-zijnde, dat bosch in de herfst, — o al die boomen die daar stonden als menschen bijeen en toch allen afzonderlijk bleven al raakten hun takken wel elkaar, zooals van menschen ook wel gedachten en neigingen elkaar beroeren, maar het innerste, de stam, blijft eenzaam, — en de avond die nu aan-waarde als iets ontastbaars, iets dat men opeens meer voelde dan zag aan de dingen: aan de lucht die verder week en dieper, dieper werd; aan den regen die een ander geluid had dan daar-even nog; aan de boomen zoo schrikkelijk onbewogen lijdend als waren ze dood van de komende ontzetting; aan den weg die eenzamer lag in het stervend licht, — dat alles, dat alles hield hem bevangen.

Opeens dacht hij diep-weg in herinnering aan dien anderen avond, dien zomer-avond met Liesbeth, vóor het gebeurde.

Hij rilde als een hongerige van verlangen naar dat vroegere, dat nooit terug kwam, dat onherroepelijk voorbij was, en nooit herleven zou. — Was het leven niets anders dan een vergeten-moeten, en een aanleeren, dwaas en doelloos? Waarom was dit bosch zoo schoon in den weemoedigen herfst? Waarom voelde hij dat alles? Waarom wekte dat in hem zoo'n diepe ontroering? En die hond, en de avond, en dat éene, dat éene dat hij nooit vergeten kon?

Er kwam nu een zachte rust in hem, een kracht, een stille energie die hem dragen ging, zooals diep in een orkest bij de bassen een vaste verre zang begint, nog ver, nog zacht, en vaak onderbroken, terwijl de violen en de houten blaas-instrumenten een droevige heen-stervende melodie uitklagen, — maar zij is naderend, die vaste verre zang.

Van het bosch in den alom-stijgenden avond was hem een gelaten kalmte gekomen. Hij dacht ook niet meer scherpe, zuiver-omlijnde denkbeelden, hij leefde weg in voelingen, in herinneringen, in vage wazende beelden als boomen in den avond-nevel.

Er was wat wind gekomen, en het regende ook harder. Dichter en dichter dampte de avond zijn grauwe nevelende schaduwen onder de kruinen der boomen.

De weg lag bleek als een strand in den avond.

Donker en eenzaam stond het avond-bosch aan beide kanten. Karel liep midden op den straatweg, en hoorde aldoor zijn regelmatig en hard gestap, en daarnaast zachter het stok-getik. Nu was de avond vol. Spookachtig als vreemde verre stemmen die bange geheimen verhalen, gingen geluiden door de schichtig-ritselende takken, er klonk soms een lang zuchten als van éen mensch.

In zwarte massa stonden de boomen bijeen, en hun kruinen waren als donkere wolken op het lichter grijs van den hemel.

Toen de weg het bosch uitboog en in de open vlakte kwam, zag Karel voor zich den hemel gloeiend van een rossen schijn als woedde ergens aan den horizon een groote brand. Dat was de opschijn van de avond-stad.

Ter weerszij van den hoogeren weg verborg een nevel de

lage landen; en daaruit kwam geen gerucht, daar was alles dood en levenloos. Doch waar die schijn hing aan den vochtigen hemel, daar was een siddering van ver geluid, een vreemde stadige gonzing, of de zee ligt te druischen ver achter de duinen.

Er was iets in Karel dat ontwaakte, het was of hij naar het leven terug-liep uit den langen vreemden dood van zijn innerst wezen, hij ging verder, hij naderde meer en meer de stad, en het geluid, dat gonzend zee-geluid werd onmerkbaar sterker.

Tot hij in een straat liep, en er middenin was, aan alle kanten.

Reeds eenige uren hem wachtend zat Herman bij een lamp in Karel's atelier te lezen. Deze voelde den speurenden blik van Herman, bij zijn binnenkomen, en toen hij zijn natten hoed en jas aan den kapstok hing, den wandelstok in een hoek zette.

»Ik heb de lamp maar aangestoken en ben gaan zitten lezen"... zei Herman.

Karel knikte, stond ontdaan door het plotseling ontmoeten van Herman wien hij in al die maanden niet gezien had.

Zij zaten nu over elkaar aan tafel en zwegen, Karel met strak, onwillig gezicht, Herman hem aandachtig bekijkend.

Dan vroeg hij, niet wetend hòe het gesprek te beginnen en waarover: »Hoe gaat 't? — Ik heb je in lang niet gezien?"....

Zijn stem klonk met den wil van vast-zijn en zonder ontroering, doch wankel kwamen de woorden eruit.

Er was een lange penibele stilte.

Dan hervatte Herman: »Ben je wezen wandelen? Waar, in de stad, of buiten?"

»Buiten, door het bosch," antwoordde Karel, en vóor hij het zelf wist, vervolgde hij: — »in dezelfde buurt, dezelfde wegen ongeveer als in Juni met Liesbeth, toen zij het mij verteld heeft"....

»Zoo", zei Herman, verschrokken van de laatste woorden. Weer was een kort zwijgen tusschen hen.

Maar, als had Herman nu een besluit genomen en wilde dat uitvoeren, ondanks alles, zei hij hard opeens: »Karel, nu het me eindelijk gelukt is, je te zien, wil ik eens lang en oprecht met je praten. En je moet luisteren".

Karel keek hem ontsteld aan; het was of alles weer in hem wegzonk en de verschrikking van zijn leven hem weer vervulde, nu hij Herman daar zag en diens handen. Als door een gehieme kracht gedreven, stond hij op en ging zitten op dezelfde plek, in den atelierhoek, schuin tegenover het bed.

Herman begreep, en meelij voelend en toch met wrevel, zeide hij: »God, Karel, heb-je geen kracht, geen wil, om je te beheerschen? Je maakt je kapot met altijd en eeuwig daarover te tobben. Ik begrijp je niet. — Je vind het gebeurde een slechte daad, een misdaad, een moord; tegenover wat, — tegenover wien? — Geloof-je dan aan God?" — Karel schudde ondanks zichzelf het hoofd.

— »Neen, natuurlijk," praatte Herman in nerveuse heftigheid. — »Maar als je dan niet aan God gelooft, dan begrijp ik niet waarom je het gebeurde je zoo verschrikkelijk aantrekt. Ik wil je wat zeggen: alles mag, je mag alles doen, elke daad, elke zonde, elke misdaad, alles, àlles, — wanneer je geest maar sterk genoeg is, wanneer er niet iets buiten je of iets zwaks en zieks in je, je gaat kwellen en pijnigen en martelen; zooals jij nu geleden hebt, en door wat eigenlijk? — Vind-je het werkelijk zoo wonder-veel verloren voor dat foetus, dat ongeboren kind, dat het niet leeft, dat het niet mensch zal worden? Is het niet-ontwaken, het als 't ware niet-wakker-geroepen-wordèn uit de eeuwige onbewustheid niet duizend en duizenden malen verkieslijker boven geboren-worden, en een leven te hebben, — ja, van wat, een leven van nooit-weten, nooit doorgronden, een leven van kwelling door de inherente onmacht van nooit te kunnen bereiken waarnaar wij op het hevigst verlangen en trachten? Weet-jij waarom we leven? Waarom de menschheid op de aarde is en waartoe? — O, ik weet wel dat, al vraag je je leven-lang, er geen

antwoord komen zal; er ook geen antwoord is. Maar waarom zit die dwaze vraag dan in de menschen-hersens als een knagende ziekte? Waarom dan door de eeuwen dat geroep van allen, van allen naar weten, begrijpen, weten, als naar het hoogste geluk?"... Een oogenblik zweeg hij. Dan stond hij op, en onder het op en neer loopen en weer stilstaan, praatte hij verder: »Het heeft vreemde dingen in mij wakker geroepen, het gebeurde met jou. Eerst vond ik het dwaas, kinderachtig-sentimenteel, en overgevoelig, weet ik het aan ziekelijkheid en zenuwlijden. Maar toen ik zag, hoe je Liesbeth als een vreemde beschouwde en afkeer voor haar voelde, hoe je mij niet zien wou, en ik was toch je eenige vriend, en hield-je niet veel van Liesbeth? — begon ik erover te denken. Zie-je, vroeger wist ik alles precies, zoo en zoo, dit is goed, dat is slecht, dit is hoog, dat is laag; ik had een norm, een maatstaf waaraan ik alles toetste. Nu weet ik niet meer, er is niets, niets hechts, geen vastheid, geen basis; alleen chaos, chaos, — chaos van begrippen, chaos van gevoelens, chaos van beweringen, van stellingen, chaos van hartstochten, van gedachten; ik weet niet wat boven is en wat beneden. — Maar denk nu niet dat ik het nòòit weet," zei Herman hard, met de sterke stem van een man die zoekende is, overal zoekende, — »morgen weet ik het weer, morgenavond niet. Toen jij me indertijd vroeg om Liesbeth te avorteeren, vond ik dat volkomen goed. Natuurlijk. Nu weet ik niet meer. Ik kan het eene net zoo goed verdedigen als het andere. — Waar is de ziel van het ongeboren kind? Is het iets wat meegroeit, is het de resultante van een harmonische samengroei van cellen? Is het een adem, is het een vlam? Is het iets onnoembaars? Ik weet het niet. En het blijft toch een even groot wonder, hoe we het ook in woorden noemen, want we begrijpen niets, we doorgronden niets"....

Er was een diepe volle stilte, warm-beschenen door het goud-gele licht van de lamp die op tafel stond.

Plotseling klonk tegen het atelier-raam het dorre hagelend getik van harden regen. Beiden hoorden het zonder aandacht, dwars door hun dwaas gedenk, en weg in hun gedachten

merkten ze niet de lange stilte, die als goud-beschenen schimmen langzaam voorbijschreden.

Opeens lachte Herman nerveus en zei: »Het is toch eigenlijk zoo woedend-dwaas, wij hièr in een infieme ruimte, een kamertje waar een lamp brandt, wij hier denkend aan die andere ruimte de grenzenlooze, de matelooze, die zonder einde is, naar alle kanten... En er is iets ontzettends aan, te denken, dat de menschen daarin zouden zijn eenzamen, eeuwig-eenzamen, en dat alles van hen, alles, alles, hun willen, hun gek begeeren, en hun kunst, en hun religie, en hun waanzinnig trachten, en hun lijden, dat dat alles doelloos is, volkomen en absoluut zonder doel. Het kan bijna niet. En het is ook mogelijk, dat alles een spel is van blinde krachten, van diepe eeuwige kosmische stroomingen. — Als ik me daar soms in-denk, niet te vaak, niet te vaak, want je zou gek worden, je denken zou verstikken in de duisternis van die gedachten, — als ik me dat tracht voor te stellen, dan is alles opeens zoo diep-dwaas van kleinheid, zoo helsch-krankzinnig en tòch nooit te begrijpen, dat je wel zou willen sterven. — En dan weer een wonder: je blijft leven, je pleegt geen zelfmoord. Zou er dus misschien wèl een einddoel zijn, en wèl een God bestaan?".... —

Wat er dien avond in Karel omging, begreep hij-zelf niet. Het was als een morgen, een beving kwam in de wolken van zijn denken, een sidderen en een ver licht, hij wist niet wat. Het zwarte zonk diep in hem en bleef daar als een zwarte zon schaduwen schijnen, en die bleven eeuwig. Een trilling doorvoer hem telkens, wonderlijk. Misschien waren het de woorden van Herman, misschien zijn eigen natuur die weer als na een lange ziekte herstellende was en krachten won, misschien die wandeling in het roestend herfst-bosch, of dat al te zaam, en anders nog.

Opeens vroeg hij aan Herman: »Zou niet ongeveer om dezen tijd het kind geboren zijn?"....

Herman bleef in een schok vlak naast hem staan, hij had dezelfde gedachte gehad, zei dan na lang wachten: »Ja"....

Hij liep weer op en neer, en zei nogmaals: »Ja, om dezen tijd zou het geboren zijn, zou Liesbeth moeder zijn geworden, en gelukkig... Hou-je niet meer van haar? Ze lijdt verschrikkelijk onder de scheiding".

»Neen", schudde Karel het hoofd, — »ik zou willen, en ik kan niet meer van haar houen. Neen, zij moet niet terugkomen, nooit, nooit". Zijn stem was hard en had een metaligen klank van vastbeslotenheid, en er was toch leed.

Herman drong niet verder aan, en na nog eenigen tijd in zwijgen gebleven te zijn, wel voelend het onherroepelijke van Karel's besluit, ging hij heen. Karel drukte hem vast de hand, weer voor de eerste maal sinds het gebeurde. Zij keken elkaar een wijle in de oogen, en Herman voelde dat in Karel veel veranderd was en dat er een schaduw zou blijven over zijn leven. Maar er was ook iets anders in zijn blik, dat Herman toen niet vatte, doch dat hem geen onrust gaf.

Een week daarna, toen Herman in den loop van den middag onverwacht het atelier binnenkwam, stond Karel in koortsigen ijver aan een ontwerp te boetseeren. Naast hem, op een ander voetstuk, stond een af beeldje: een man, die, half-gewend, in woede naar een hond sloeg, een mager oud dier, dat krimpend terugkroop onder den fellen slag.

Wat onder zijn handen groeide, wat zijn blije blik gestadig omging, dat was een vrouw met een kind in haar armen, een moeder; ze stond in gaande houding, en droeg het kind hoog tegen haar borst, het hoofdje tegen haar wang geprest, de armen veilig om het lichaampje gesloten. Reeds waren de vormen zichtbaar in de bruine aarde.

Herman, zwijgend achter hem staande, keek met innige belangstelling naar die nerveuse fijne vingers, die de klei bekneedden en in vormen dwongen.

Onder het langzamer werken praatte Karel met heldere, sterke stem, zijn stem van vroeger met toch een zwaarder, dieper geluid: »Het is een ontwerp voor een levensgroote groep: Moederschap; het kan goed worden." — Dan wees hij naar het kleine beeldje en lachte even: »Dat ding heb

ik eerst gemaakt als om me te bevrijden van iets. En nou gaat het goed, 't is me of ik nù eerst den weg in mijn werk heb gevonden."

Af en toe pratend met rustige stem, dan even terug-tredend om te overzien wat hij gedaan had, werkte Karel verder, terwijl Herman in diepe verbazing en groeiende blijdschap achter hem stond te kijken, met verre gedachten telkens aan al het gebeurde, en niets begrijpend meer van het onverklaarbaar en ondoorgrondelijk wonder, dat de mensch is.

Zomer, 1905.

FRAGMENTEN UIT SHAKESPEARE'S HAMLET

VERTAALD DOOR

JAC. VAN LOOY 1).

VIERDE BEDRIJF.

Vijfde Tooneel.

Elseneur. Een kamer in 't kasteel.
KONINGIN *en* HORATIO *op*.

KONINGIN.

Ik wil niet met haar spreken.

HORATIO.

Ze is inderdaad zeer lastig, zeer verward,
Maar vergt toch meelij.

KONINGIN.

Wat wil ze dan?

HORATIO.

Ze praat veel van haar vader; zegt ze hoort
De wereld is vol list; zucht, slaat haar borst;
Schopt nijdig nesterijen, vaagheên uitend,
Maar half begrijpelijk. Haar spreken is niets,
Maar 't onsaâmhangende gebruik ervan,
Wekt onderstellingen; de hoorders gissen,
En flansen eigen denken door 't gehoorde,

1) Zie de *XXe Eeuw* van Juni en van Juli 1907.

Dat, als haar wenken, nikken, vreemd gebaren,
Kon waarlijk iemand aan iets slechts doen denken,
Iets onbepaalds, wel 's waar, maar zeer onstichtelijks.
't Waar goed men sprak met haar, allicht zij zaait
Gevaarlijk soezen in een geest die broedt.

KONINGIN.

Laat haar maar binnen.

(Horatio *af*).

Aan mijne kranke ziel, als zonde is eigen,
Schijnt iedre beuzeling 't voorspel van groot kwaad.
Zoo vol natuurlijke argwaan is de schuld,
Verkwist zich-zelf, uit vrees te zijn onthuld.

(Horatio *met* Ophelia *op*).

OPHELIA.

Waar is ze, Denemarkens schoone majesteit?

KONINGIN.

Wat is 't, Ophelia?

OPHELIA (*zingt*).

Hoe zal 'k uw trouw lief kennen
Onder allemaal?
Aan zijn schelpenhoed en staf
En aan zijn sandaal.

KONINGIN.

Ach, lieve jonkvrouw, wat beduidt dit liedje?

OPHELIA.

Zei u wat? nee, luister, als 't u blieft. (*zingt*).

Jonkvrouw, hij is dood en heen,
Hij is dood en heen;
Bij zijn hoofd een grasgroen zoodje,
Aan zijn hielen 'n steen.

O, ho!

KONINGIN.

Neen, maar, Ophelia.

OPHELIA.

'k Bid u, luister. (*zingt*).

Wit zijn wâ als de bergsneeuw was, —

(Koning *komt op*).

KONINGIN.

Laas, zie eens, mijn heer.

OPHELIA.

Bloempjes allerwegen;
Wat beweent naar de groeve ging,
In een liefde-regen.

KONING.

Hoe gaat het, lieve jonkvrouw?

OPHELIA.

Wel, God koestre u! Ze zeggen, de uil was een bakkersdochter. Hemel! wij weten wat wij zijn, maar niet wat er van ons kan worden. God zitte aan uw disch.

KONING.

Ze stelt zich haar vader voor.

OPHELIA.

'k Bid u, laat ons daar niet over kibbelen; maar vragen ze u wat het beduidt, zeg dan dit: (*zingt*).

Op-morgen is het Sint Valentijn,
Zoo vroeg maar als ik kan,
En ik een meidje voor uw raam,
Uw Valentine dan.
Hij 's opgestaan, deed kleêren aan,
En 't klinkje op en neêr;
En 't meidje er in, een meidje ging
Nooit uit de kamer meer.

KONING.

Liefelijke Ophelia!

OPHELIA.

Heusch, la, la, zonder eed, ik wil een einde er aan.

(*zingt*).

Bij Chris, en bij Sint Kariteit,
Foei, schaam je! wel verduld!
Die jonkmans zouen 't, als wij maar wouen 't;
Begut, ze hebben schuld.
Ze zei, voor je me tuimlen deê,
Je zwoer met me te trouwen. —
Dat had 'k gedaan, bij zon en maan,
Had 'k jou van mijn hals kunnen houen.

KONING.

Hoe lang was ze al zoo?

OPHELIA.

Ik hoop, alles komt terecht. Wij moeten lijdzaam zijn. Maar ik moet almaar schreien, als ik denk dat zij hem leggen zullen in den kouden grond. Mijn broeder zal het weten; en zoo dank ik u wel voor uw goeden raad. Kom, mijn koets! Goênacht, dames; goeden nacht, lieve dames; goênacht, goênacht. (*af*).

KONING.

Volg haar in stilte. Waak over haar, ik bid u.

(Horatio *af*).

O dit is 't gif van zeer diep leed, 't springt alles
Voort uit haar vaders dood. En zie nu eens,
O Geertruide, Geertruide!
Als smarten komen, komen ze als verspreide
Verkenners niet, maar in bataljons. Eerstens,
't Verslaan haars vaders, dan uws zoons verwijdring;
Hij de allerheftigste bedrijver van
Zijn eigen billijke banning; 't volk vertroebeld,
En guur geraakt aan 't momplen om den dood
Van goeden Polonius. 't Was onbekookt van ons
Hem weg te mofflen zoo. De arme Ophelia
Verdwaald ver van zich zelf, haar schoon verstand,
Waar zonder, wij slechts poppen zijn of beesten:

En eindlijk, even erg als al dit saâm,
Haar broeder kwam uit Frankrijk heimlijk over;
Teerende op ontzetting, blijft hij in wolken,
Gelooft inblazing die zijn oor verpest
Met giftge redenen van den dood zijns vaders,
Waartoe noodzakelijk armzalige praatjes
Schromeloos dienst doen om ons aan te klagen,
Van oor tot oor. O lieve Geertruid'! dit,
Gelijk een moordwerktuig, op vele plaatsen
Me een duizendvoudige dood is..
(*Rumoer achter het tooneel*).

KONINGIN.

Laas, wat is dat?

KONING.

Waar zijn mijn Zwitsers? Post ze voor de deur.
(*Een Edelman komt op*).
Wat is er gaande?

EDELMAN.

Red u zelf, mijn heer.
De zee, zijn randen overstortende,
Verslindt de vlakten niet met meer geweld
Dan nu Laertes door een muiterij
Uw dienaars overstelpt. 't Grauw noemt hem heer;
Alsof de wereld pas begonnen waar,
't Verleê vergeten, onbekend de vormen,
De stut, de schoor die ieder woord maakt krachtig,
Het schreeuwt: »wij kiezen; Laertes zal zijn koning!"
Muts, hand en keel, 't al jubelt naar de wolken,
»Laertes zal zijn koning, Laertes koning!"

KONINGIN.

Hoe lustig blaffen ze op het looze spoor!
't Is averechts, gij valsche, Deensche honden!

KONING.

De deuren zijn vernield. (*Rumoer achter het tooneel*).
(Laertes *op*, *gewapend*, *gevolgd door Denen*).

LAERTES.

Waar is de koning? — Heeren, wacht daar buiten.

DENEN.

Neen, laat ons binnen.

LAERTES.

Ik bid u, gun mij 't voorrecht.

DENEN.

Wij gaan, wij gaan!

(*Ze trekken zich terug*).

LAERTES.

'k Dank u. Houdt de deur. — O, gemeene koning,
Geef mij mijn vader.

KONINGIN.

Kalm, goede Laertes.

LAERTES.

De droppel bloed die kalm is scheldt me basterd;
En zet mijn vader hoornen; en 't schandmerk,
Hier, tusschen de ongesminkte, kuische brauwen
Van mijn trouwe moeder.

KONING.

Wat oorzaak is 't, Laertes,
Dat ge u zoo reuzen-groot opstandig toont? —
Laat hem begaan; vrees niet voor ons, Geertruide.
Zulk eene godlijkheid omwalt een koning
Dat wel verraad kan gluren naar 't gewilde,
Luttel zijn wil volvoeren. — Zeg mij, Laertes,
Waarom zoo vuur en vlam? — Laat hem, Geertruide, —
Spreek, man.

LAERTES.

Waar is mijn vader?

KONING.

Dood.

KONINGIN.

Maar niet door hem.

KONING.

Laat hem zijn hart uitspreken.

LAERTES.

Hoe kwam hij dood? Ik laat niet met mij sollen.
Ter helle, leenmansplicht! eeden, vaart ten duivel,
Mijn ziel en zaligheid naar 't grondeloost diepe!
Ik tart verdoemenis. Zoo staat 't met mij,
Dat ik het hier en -namaals er aan waag.
Laat komen wat er wil; 'k eisch wraak, volkomen
Wraak voor mijn vader!

KONING.

Wie zal u steunen?

LAERTES.

Mijn eigen wilskracht, niets ter wereld anders.
En, voor mijn midd'len, 'k zal ze zoo aanwenden,
'k Zal veel met weinig doen.

KONING.

Goede Laertes,
Begrijplijk is 't, dat gij wilt zekerheid
Omtrent uws vaders dood; maar, vergt uw wraak,
Dat, met een slag, gij vriend en vijand treft,
Winner en verliezer?

LAERTES.

Vijanden enkel.

KONING.

Wilt gij die kennen dan?

LAERTES.

'k Zou zóo zijn vrienden wijd mijn armen openen;
'k Zou even als de trouwe pelikaan
Ze voeden met mijn bloed.

KONING.

Wel, nu spreekt ge
Als 'n goed kind past en een echt edelman.
Dat ik gansch schuldloos aan uws vaders dood,
En smartlijk zéer getroffen ben daardoor,
Het zal aan uw besef zoo helder blijken
Als 't daglicht aan uw oog.

DENEN (*achter het tooneel*).

Laat haar in!

LAERTES.

Wat is 'r, wat valt daar voor?
(Ophelia *komt weêr op*).
O gloed, verdroog mijn brein! zee-zoute tranen,
Bijt mij het licht, de deugd weg van mijn oogen! —
Bij God, uw krenking zal betaald bij 't wicht,
Tot de evenaar voor ons doorslaat. O mei-roosje!
Och meidlief, zustertje, mijn zoete Ophelia! —
God! hoe kan 't zijn? 't Verstand van een jong meisje
Is even sterflijk dan als 'n stokoud leven? —
Der liefde aard is teeder; en waar 't als hier
Zoo'n teèr iets is, ze moet wel zenden iets kostlijks
Aan het beminde na.

OPHELIA (*neuriet*).

't Gelaat ontbloot, ze droegen 'm aan;
Slof niet stoffel, stoffel, hee stoffel.
En in zijn graf viel menige traan, —

Vaar gij wel, mijn duive!

LAERTES.

Hadt ge uw verstand en woudt stijven mijn wraak,
Het kon niet meer mij roeren.

OPHELIA.

Gij moet zingen van: »*Onder naar-onder, een jij roept hem naar onder-en*" O, hoe past het spinnerad er bij. Het is de valsche huismeester, die de dochter stal van zijn heer.

LAERTES.

Deze onzin is meer dan verhaal.

OPHELIA.

Daar is rozemarijn, dat is voor de gedachtenis; ik bid u, melieve, herdenk; en daar zijn violen, dat is voor gepeins.

LAERTES.

Een voorschrift gegeven in gek-zijn. — Herdenken hoort bij gepeins.

OPHELIA.

Daar is venkel voor u, en akelei; — hier ruit voor u; en hier er wat van voor mij: laat ons het op z'n Zondags noemen het kruid der genade. — O, gij moogt uw ruit met onderscheiding dragen. — Daar is een madeliefje. Ik wou wat violetjes aan u geven; maar zij verwelkten allen toen mijn vader stierf. — Ze zeggen, hij had een goed einde. — —

Voor goeie, lieve Robbie is al mijn vreugd. —

LAERTES.

Gepeins, genegenheên, hartstocht, hel-zelf,
Verkeert zij tot iets liefs, tot iets aanvalligs.

OPHELIA (*neuriet*),

En zal hij nooit komen weêrom?
En zal hij nooit komen weêrom?
Neen, neen hij is dood
Ga ook maar gauw dood.
Hij zal nimmer meer komen weêrom.

Zijn baard zoo wit als sneeuw,
Zoo vlossig z'n ouwe bol;
Hij is heen, hij is heen.
En 't is verloren geween.
God zij genade-vol!

En voor alle Christen-zielen bid ik God. God zij met u! (*af*).

Zevende Tooneel.

Een andere kamer in 't kasteel.

(KONING *en* LAERTES *komen op*).

KONING.

Nu uw geweten moet mijn vrijspraak zegelen,
En gij me een vriendenplaats geven in uw hart.
Dewijl gij hoorde, oordeelkundig hoorde,
Dat hij die uwen edelen vader doodde
Mij stond naar 't leven.

LAERTES.

't Blijkt klaar: — doch zeg mij,
Waarom gij geen gevolg gaaft aan die feiten,
Zoo schandelijk en kapitaal van aard;
Uw veiligheid, uw wijsheid, meer nog, moesten
U machtig aanzetten.

KONING.

O, om twee bizondre redenen.
Die, wellicht, u wat spierloos schijnen, maar
Voor mij zijn sterk. De koningin, zijn moeder,
Leeft schier van zijn aanblik; en voor mij-zelf, —
Mijn steun of wel mijn last, wat ook van beide,
Zij is zoo innig met mijn zijn verbonden,
Dat, als een ster slechts in zijn sfeer bewegend,
Ik niets kan zonder haar. De andre reden
Waarom 'k niet openlijk gericht kon houden,
De liefde is die het lager volk hem toedraagt;
't Welk, doopend al zijn feilen in hun neiging,
Zou, als de bron die hout in steen verandert,
Verkeerd zijn boeien hebben tot festoenen;
En zoo, mijn pijlen, zijnd voor zulk een strooming
Te licht van schacht, weêr boogwaarts zouden drijven,
En niet naar waar ik mikte.

LAERTES.

En zoo ging mij te loor een nobele vader;
Een zuster tot het uiterste, — wier schoonheid,
Indien mijn lof om haar terug mag gaan,
Uitdagend stond op aller tijden top
Om haar volkomenheên. Maar mijn wraak zal komen.

KONING.

Laat 't niet uw slaap verstoren; gij moet niet denken,
Dat wij zoo laf geschapen zijn, dat als
De wind van het gevaar de baard ons schudt,
Wij 't kortswijl reeknen. Weldra hoort gij meer:
'k Beminde uw vader, wij beminne' ons zelven;
En dat zal u doen inzien, naar wij hopen, —
(*Een* boodschapper *komt op*).
Wat nu, wat nieuws.

BOODSCHAPPER.

Brieven, mijn heer, van Hamlet.
Die, voor uw majesteit, die, voor de koningin.

KONING.

Van Hamlet! wie bracht ze?

BOODSCHAPPER.

Ze zeggen zeelui, heer; ik zag ze niet.
Claudio gaf ze mij en die ontving ze
Van wien ze bracht.

KONING.

Laertes, gij zult ze hooren. —
Laat ons. (Boodschapper *af*).
(*leest:*) »Hooge en machtige, — ik doe u weten, dat ik naakt ben neêrgezet op uw grondgebied. Morgen zal ik toestemming vragen onder uw koninklijke oogen te verschijnen; wanneer ik, na verkregen verlof, u de oorzaak zal mededeelen mijner plotselinge en meer dan wonderlijke terugkeer.
Hamlet."

KONING.

Wat kan dat zijn? Kwame' ook de andren weêr?
Is hier bedrog in 't spel? Niets daarvan waar?

LAERTES.

Kent gij de hand?

KONING.

't Is 't schrift van Hamlet. »Naakt", —
En, in 't post-scriptum hier, hij schrijft: »alleen."
Kunt gij mij raad verschaffen?

LAERTES.

Ik raak er zoek in, heer. Laat hem maar komen.
Het doet mij goed hier aan mijn zieke hart,
In staat te zijn hem in 't gezicht te spuwen:
»Dat deedt gij."

KONING.

Wanneer 't zoo is, Laertes, —
Hoe kwam het zoo te zijn? hoe zou het anders? —
Wilt gij door mij bestuurd zijn?

LAERTES.

Ja, mijn heer;
Zoo gij maar niet mij sturen wilt naar peis.

KONING.

Uw eigen peis alleen. Als hij weêr hier is, —
Van reizen wars geworden, niet van zins
Dit nog eenmaal te doen, — wil 'k hem bewerken
Tot iets heldhaftigs, in mijn geest reeds rijp,
Waarbij hij wel niet anders kan dan sneuvlen;
Geen zuchtje laster om zijn dood zal waaien;
Zijn moeder zelve zal 't natuurlijk vinden
En 't toeval noemen.

LAERTES.

Heer, ik laat mij sturen;
En des te liever, als gij 't zoo kunt schikken
Dat ik 't werktuig zijn mag.

KONING.

Dat komt goed uit.
Uw naam werd na uw afreis vaak genoemd,
En dat waar Hamlet bij was, om 'n kwaliteit
Waarin, zoo zegt men, gij bizonder uitblinkt:
Doch al uw gaven saâm hem niet zoo staken
Als het die eene deed; die, naar mijn meening,
De minste in rang is.

LAERTES.

En welke is dat, heer?

KONING.

O 'n echte pronkveêr op de muts der jeugd,
Iets noodigs toch; daar jeugd niet minder past
De lichte losse kleeding die ze draagt,
Dan aan gezetter leeftijd bont en tabbers
Gezond zijn, ernst bijzetten. — Voor twee maanden
Was aan het hof hier een Normandisch heer, —
Ik zelve zag, en vocht met hen, de Franschen,
Paardrijden kunnen ze; maar deze ridder
Was 'n toovenaar; hij groeide vast aan 't zaâl;
En dwong zijn paard tot zulke wonderdaden,
Of was hij zelf ver-lichaamd, half-vergroeid
Geraakt met 't brave dier. Dus overtrof hij
Mijn stoutst verwachten, dat ik nu in 't vinden
Van vergelijk te kort schiet.

LAERTES.

'n Noorman was 't?

KONING.

'n Noorman.

LAERTES.

Bij God, dan was 't Lamord.

KONING.

Dezelfde.

LAERTES.

Ik ken hem best, hij is het sieraad werklijk,
Het pronk-juweel der natie.

KONING.

Hij liep zeer hoog met u;
Hij gaf van u een meesterlijk getuignis,
Voor kunst en voor hanteering van de wapens,
En in 't bizonder roemde hij uw degen,
Dat, riep hij uit, zou eerst een schouwspel zijn
Als een u daarin stond. De Fransche schermers,
Bezwoer hij, werden stijf, onvast of wild,
Wanneer gij trok met hen. Heer, door dit prijzen,
Werd Hamlet zoo venijnig van jaloerschheid,
Dat hij niets deed dan vragen en verlangen
Of gij gauw weêr kwaamt, om met hem te trekken.
Nu, uit dit, —

LAERTES.

Wat uit dit, mijn heer?

KONING.

Laertes, was uw vader u zeer lief?
Of zijt ge als een dier droefheids-beeltenissen,
Gelaat, maar zonder hart?

LAERTES.

Waartoe die vraag?

KONING.

Niet dat ik denk gij hieldt niet van uw vader;
Maar kennend liefde in prillen tijd begonnen;

En merkend telkens, in een reeks bewijzen,
De tijd bepaalt er van den gloed en sparkling.
Daar leeft in 't binnenst van de vlam der liefde
'n Soort pit of tondel die haar smoren wil;
En dan wat blijft er goed in 't onbestendig?
Goedheid kan eindigen, wijl grenzenloos,
Aan »te veel" sterven. Wat wij wilden doen,
Wij zouden 't, wilden we altijd; want dit »wilden"
Is wisselziek, kent kansen, evenveel
Als daar zijn handen, tongen, toevals-zaken;
En dan dit »zouden" als te kwistig zuchten·
Opluchtend schaadt. Doch, peilen wij het zeer,
Hamlet komt terug; wat gaat ge ondernemen?
Om zaaklijk, niet met woorden, u te toonen
Uws vaders zoon?

LAERTES.

Hem keelen in de kerk.

KONING.

Geen plek, 't is waar, moest moord een vrijplaats zijn;
Wraak moest geen grenzen kennen. Maar, mijn beste,
Wilt gij u wreken, houd u binnenskamers.
Hamlet, weêr hier, zal van uw thuiskomst weten:
Wij zullen van uw loftuiters hem zenden,
En 'n dubble laag vernis de faam opleggen
Die u de Franschman gaf; en dan, ten slotte,
Saâmbrengen u en op uw knapheid wedden.
Hij, laks, zeer edelmoedig, argeloos,
Zal niet de degens keuren; gij dus maklijk,
Ten hoogst met wat gescharrel, kiezen kunt
Een ongestompt floret, en, loos uitvallend,
Op hem uw vader wreken.

LAERTES.

Dat zal 'k doen;
En voor dat doel zal ik mijn klinge zalven.
'n Kwakzalver heeft een smeersel mij verkocht,

Zoo doodlijk, dat een mes daarin gedoopt,
Als 't bloed maar trekt, geen pleister, waar het eene
Met 't heulsap aller ondermaansche kruiden,
Het voorwerp van den dood zal kunnen redden,
Al kreeg het maar een schram. Ik zal mijn spits
Vergiftigen er mee, dat bij de minste schaving
De dood moet volgen.

KONING.

Laat ons verder zien,
Het doelzaamst overwegen: tijdstip, middelen,
Wat ons het beste past. Zoo dit eens faalde,
Ons doel kwam kijken door 't verscheurd volvoeren,
't Waar beter niet beproefd. Daarom behoeft
Dit plan een rugsteun of vervanger die
Niet wijkt als de andre 't aflegt. — Stil, — laat zien: —
Wij gaan dus 'n plechtig wedden op u aan, —
Ik heb 't:
Wanneer gij warm en dorstig door 't bewegen, —
Val daartoe dikwijls fel en heftig uit, —
En hij om drinken vraagt, heb ik voor hem
'n Afzonderlijke beker; enkel nippen, —
Mocht bijgeval hij aan uw stoot ontkomen —
Zal ons het doel doen treffen. Hoor, wat 's dat?
(*de* koningin *komt op*).
Mijn lieve koningin.

KONINGIN.

Het eene leed treedt 't andre op de hielen,
Zoo dicht volgen ze elkander. — Uw zuster
Is verdronken, Laertes.

LAERTES.

Verdronken! o, waar?

KONINGIN.

Daar staat een scheeve wilg bij de beek,
Zijn grijzig loof te spieglen in het water;

Daar kwam zij heen, omwonden met guirlanden
Van speenkruid, netels, kransjes, purpren tressen:
't Ruwmondig herdersvolk geeft ze een leelken naam,
Doodemans-vingers zeggen onze nufjes.
Daar aan een sleeptak wou ze 'r slingers hangen
En bij het klimmen knakte een nijdige tak,
Eerst viel haar moois van onkruid, toen zij zelf
In 't weenend water. Haar kleêren spreiden uit,
En hielden haar gelijk een meervrouw drijvend,
Terwijl ze neuriede haar refereintjes
En niets besefte van haar ongeluk,
Als eén gewonnen en geboren daar
En in zijn element. Lang kon 't niet duren,
Haar kleêren zwaar doordrenkt van water, trokken
Het arme schepsel van haar zoete deuntjes
Ten modderdood.

LAERTES.

Helaas, zij is verdronken!

KONINGIN.

Verdronken, verdronken.

LAERTES.

Te veel van water kreegt ge, arme Ophelia,
En dus bedwing 'k mijn tranen. Maar zoo nukkig
Zijn wij gemaakt; natuur blijft zich getrouw,
Wat schaamte ook zeggen mag. Zijn die maar weg
Dan is de vrouw er uit. — Adieu, mijn heer!
Ik zied van binnen, 'k zou vuur en vlammen spreken,
Zoo niet die zottigheid ze doofden. (*af*).

KONING.

Kom, Geertruide.
Wat heb 'k niet moeten doen om hem te sussen!
Ik vrees dit zal zijn woede aanhitsen weêr;
Daarom laat ons hem volgen. (*af*).

VIJFDE BEDRIJF.

Eerste Tooneel.

Een kerkhof. — *Twee grafmakers komen op met spaden en houweelen.*

EERSTE GRAFMAKER.

Moet zij die eigenrechtig haar eigen salvatie zoekt, begraven worden in christelijke begrafenis?

TWEEDE GRAFMAKER.

Ik zeg je van wel; maak daarom kwiek haar graf; de lijkschouwer heeft over haar gezeten en vindt, 't moet zijn: christelijke begrafenis.

EERSTE GRAFMAKER.

Hoe kan dat wezen, tenzij zij zich verdronk om haar eigen te verdedigen?

TWEEDE GRAFMAKER.

Wel, 't is zoo bevonden.

EERSTE GRAFMAKER.

't Moet zijn *se offendendo;* het kan niet anders zijn. Want hier ligt het punt: wanneer ik mij zelf verdrink met voorbedachten rade, onderstelt dit een daad; en een daad bevat drie vertakkingen; te weten: handelen, doen en volbrengen; ergel, zij verdronk zich met voorbedachten rade.

TWEEDE GRAFMAKER.

Neen, maar hoor eens, gezellige doodgraver.

EERSTE GRAFMAKER.

Met je verlof. Hier ligt het water; best: hier staat de man; best: wanneer de man zich wendt naar dit water en zich zelf verdrinkt, het is *nolus, volus,* hij wendt zich, begrijp dat goed. Maar als het water zich wendt naar hem en hem verdrinkt, verdrinkt hij niet zichzelf: ergel, hij die niet schuldig is aan eigen dood, verkort ook zijn leven niet.

TWEEDE GRAFMAKER.

Maar is dit recht?

EERSTE GRAFMAKER.

Waarachtig is dit recht, lijkschouwers schouw-recht.

TWEEDE GRAFMAKER.

Wil ik je er eens het ware van zeggen? Als dit niet een edelvrouw was geweest, zou ze worden begraven buiten christelijke begraafnis.

EERSTE GRAFMAKER.

Wel, dat zeg je daar goed; en des te erger is het, dat groote lui in deze wereld het voorrecht zullen krijgen boven hunne christelijke medemenschen, om zich te verdrinken of op te hangen. Kom, mijn spa. Er bestaat geen oudere adel dan die van tuinlui, sloot- en doodgravers; zij houden het beroep van Adam in eere.

TWEEDE GRAFMAKER.

Was die dan van adel?

EERSTE GRAFMAKER.

Hij was de eerste die een wapen droeg.

TWEEDE GRAFMAKER.

Wel, hij had er geen.

EERSTE GRAFMAKER.

Wat, bé-je een heiden? Hoe versta je de Schrift? De Schrift zegt: Adam spitte, hoe kon hij spitten zonder zich te waapnen met een spit of spa? Ik wil je een andre vraag voorleggen, wanneer je me niet met een antwoord van pas daarop dient, erken dat je —

TWEEDE GRAFMAKER.

Vooruit.

EERSTE GRAFMAKER.

Wie is hij, die sterker bouwt dan hetzij een metselaar, een scheepmaker of een timmerman?

TWEEDE GRAFMAKER.

De galg-maker; want dat geraamte overleeft een duizendtal pachters.

EERSTE GRAFMAKER.

Ik mag je geestigheid wel, waarachtig: de galgestrop doet het goed; maar hoe doet hij goed? hij doet goed aan degene die kwaad doet; nou jij doet kwaad te zeggen dat de galg sterker dan de kerk is gebouwd; ergel, de strop moge je goed doen. Nog eens; kom op.

TWEEDE GRAFMANER.

Wie bouwt sterker dan een metselaar, een timmerman of een scheepmaker?

EERSTE GRAFMAKER.

Ja, vertel jij me dat eens, en zie dat je je er uitdraait.

TWEEDE GRAFMAKER.

Waarachtig. ik kan het je vertellen.

EERSTE GRAFMAKER.

Vooruit.

TWEEDE GRAFMAKER.

Te droes, nou weet ik het niet.

(Hamlet *en* Horatio, *op een afstand, komen op*).

EERSTE GRAFMAKER.

Breek er je kop niet langer mee, want jou luie ezel zal door ransel zijn stap toch niet verbeteren; en wordt je die vraag nog eens gedaan, zeg dan: een graf-maker, de huizen die hij bouwt duren tot d'oordeelsdag. Loop, ga naar Schalkx en haal me een pint.

(Tweede Grafmaker *af*).

EERSTE DOODGRAVER *graaft en zingt.*

Toen ik jong was, en vrijde, vrijde,
Mij docht het was er zoo zoet:
Te trouwen, o, de tijd, voor mijn nooddruft,
Mij docht, er was niets zoo goed.

HAMLET.

Heeft die kerel geen gevoel voor wat hij doet, dat hij zingt bij 't delven van een graf?

HORATIO.

Gewoonte heeft het hem tot iets gemakkelijks gemaakt.

HAMLET.

Dat is het juist; de hand die weinig uitvoert heeft het fijnst gevoel.

EERSTE GRAFMAKER (*zingt*).

Maar d'ouderdom, steelsch van stap,
Zich klemde aan mij als een beest,
En scheepte mij in naar het land,
Of was ik zoo nooit geweest.
(*werpt een schedel uit*).

HAMLET.

Die schedel hield eens een tong in, en kon eenmaal zingen; hoe smakt die schelm hem tegen den grond, alsof het de kaak was van Kaïn, den eersten broeder-moorder. Dat kon de bol van een staatsman wel zijn, nu door dien ezel gebluft, een die God zelfs zou bedriegen, kon het niet?

HORATIO.

Dat kon zeer wel zijn, mijn heer.

HAMLET.

Of een hoveling, die zeggen kon: »Goede morgen, geliefde heer! Hoe vaart Uw Edele?" Dit kon zijn Graaf Zoo-en-zoo, die Baron's Zoo-en-zoo's paard prees, toen hij bedoelde 't hem af te prachen; kon het niet?

HORATIO.

Ja, mijn heer.

HAMLET.

Wel, juist zoo, en nu der Vrouwe Worm's onderdanige dienaar; ingevallen en op de kale kaken getikt door een

doodgravers-spa. Hier is een kostelijke omkeering, als wij maar zoo knap zijn het te zien. Hebben die botten niet te veel gekost aan vertroeteling om er nu mee te kegelen? De mijnen doen pijn door er aan te denken.

EERSTE DOODGRAVER (*zingt*).

Een pik-houweel, en 'n spa, een spa,
En 'n hemd van borst tot voet;
O, 'n kuil van leem en pas-klaar ja,
Voor zulk een gast is goed.

(*gooit een anderen schedel op*)

HAMLET.

Daar is een andere. Waarom zou er dat geen zijn van een rechtsgeleerde? Waar zitten nu zijn uitpluizerijen, zijn spitsvondigheden, zijn bij-aldien's, zijn rechtsgronden, zijn streken? Waarom duldt hij nu dat die vlegel hem om den kop slaat met een vuile schop en komt hij niet met zijn dagvaarding aan voor handtastelijkheden? Hum! Die kerel kon zijns tijds een groot kooper van landerijen zijn geweest, met zijn hypotheken, zijn onderpanden, zijn grondlasten, zijn dubbele borgstelling, zijn aflossingen? Is dit de eindelijke ontlasting van zijn lasten en de lossing zijner aflossingen, nu zijn fijne bol vol te hebben met fijn vuil? Zullen nu zijn borgen, en zijn dubbele eveneens, hem voor niet meer borg willen zijn dan voor een koopje zoo lang en breed als een paar contracten? Al de overdrachten zijner landerijen zullen bezwaarlijk kunnen geborgen worden in deze doos, en moet dan de eigenaar zelf niet wat meer ruimte hebben? ha!

HORATIO.

Geen jota meer, mijn heer.

HAMLET.

Wordt perkament niet van schaapsvellen gemaakt?

HORATIO.

Ja, mijn heer, en van kalfsvellen ook.

HAMLET.

Het zijn schapen en kalven die uit die dingen veiligheid halen. Ik wil met den kerel spreken. — Wiens graf is dit, menheer?

EERSTE GRAFMAKER.

Van mijn, menheer. — (*zingt*)

O, 'n kuil van leem en pasklaar, ja,
Voor zulk een gast is goed.

HAMLET.

Ik geloof wel dat het het uwe is, inderdaad; want gij leutert er in.

EERSTE GRAFMAKER.

U leutert er buiten, menheer, en daarom is het niet het uwe; wat mij aanbelangt, ik heb er leut in en daarom is het mijn.

HAMLET.

Ge leuterde te zeggen: het is mijn, omdat ge er leut in hebt; het graf is voor den dood en niet voor de springlevenden, en daarom leutert ge.

EERSTE GRAFMAKER.

't Is een springlevend geleuter, menheer, heen en weêr willend, van u naar mij.

HAMLET.

Voor welken man moet ge dit graven?

EERSTE GRAFMAKER.

Voor geen man, menheer.

HAMLET.

Voor welke vrouw dan?

EERSTE GRAFMAKER.

Voor 'n vrouw ook niet.

HAMLET.

Wie moet er in begraven worden?

EERSTE GRAFMAKER.

Iemand die eens een vrouw was, menheer, maar vrede zij haar ziel, zij is dood.

HAMLET.

Hoe afdoend die schelm redeneert! Wij zullen moeten gaan spreken met de kaart erbij, of anders lijden we schipbreuk op dubbelzinnigheden. Bij den Heer, Horatio, ik heb het in de laatste drie jaren opgelet; de wereld is dusdanig puntig geworden, de teen van een boer komt zoo dicht bij den hiel van den hoveling dàt hij zijn winterboonen schaaft. — Hoe lang zijt ge doodgraver geweest?

EERSTE GRAFMAKER.

Alle dagen die er in een jaar zijn, nageslagen, ik kwam er toe juist den dag dat onze vorige koning Hamlet Fortinbras heeft verslagen.

HAMLET.

Hoe lang is dat geleden?

TWEEDE GRAFMAKER.

Weet je dat niet; ieder zotshoofd weet het. Het was de eigen dag dat jonge Hamlet werd geboren; dezelfde die nu gek is, en naar Engeland gestuurd.

HAMLET.

Ah, juist; waarom werd hij naar Engeland gestuurd?

EERSTE GRAFMAKER.

Wel, omdat ie gek was; hij moet zijn verstand daar terug zien te krijgen; en lukt hem dat niet, is er nog niet zoo heel veel aan verbeurd daar.

HAMLET.

Hoe zoo?

EERSTE GRAFMAKER.

Het zal niet in hem opvallen daar; daar zijn de menschen even gek als hij.

HAMLET.

Hoe kwam hij gek?

EERSTE GRAFMAKER.

Heel wonderlijk, zeggen ze.

HAMLET.

Hoe zoo wonderlijk?

EERSTE GRAFMAKER.

Nou, juist door zijn verstand te verliezen.

HAMLET.

Op grond van wat?

EERSTE GRAFMAKER.

Wel, hier op Deensche. Ik ben hier kerkeknecht geweest, man en jongen, dertig jaar.

HAMLET.

Hoe lang kan een mensch in den grond liggen aleer hij is verrot?

EERSTE GRAFMAKER.

Nou, als ie niet al verrot is, voor ie sterft, — zooals we tegenwoordig zooveel pokkige lichamen krijgen die nauwlijks het inleggen kunnen verdragen — het zal je zoowat een jaar of acht duren, of negen jaar; een looier zal je negen jaar duren.

HAMLET.

Waarom hij langer dan een ander?

EERSTE GRAFMAKER.

Wel, menheer, zijn huid is zoo gelooid door zijn vak, dat ie voor een heelen tijd het water er uit houdt; en je water is een puistig bederver van je krengige dooie bast. Hier heb je nou een schedel; deze schedel heeft je drie en twintig jaar in den grond gelegen.

HAMLET.

Van wie was hij?

EERSTE GRAFMAKER.

Een luizige gekke kerel was het; van wie denk je dat ie was.

HAMLET.

Dat weet ik niet.

EERSTE GRAFMAKER.

Dat hij de pest krijge de malle schavuit! hij gooide eens een heele flesch Rijnsche wijn over mijn kop uit. Deze zelfde schedel, menheer, deze zelfde schedel, menheer, 'was Yoricks schedel, den grappenmaker van den koning.

HAMLET.

Deze?

EERSTE GRAFMAKER.

Die juistement.

HAMLET.

Geef hem hier (*neemt de schedel*). Laas, arme Yorick! — Ik heb hem gekend, Horatio, een kerel met een onuitputtelijke luim, van alleruitnemendste ingevingen; hij heeft mij wel duizendmaal op zijn rug gedragen; en nu, hoe afgrijselijk in mijn verbeelding is het, mijn hart keert in mij om. Hier hingen de lippen die ik kuste, ik weet niet hoe vaak. Waar zijn ze nu je hatelijkheden, je zinspelingen? je deuntjes? je kwinkslagen, waarmee je gewoon waart de heele tafel aan 't brullen te brengen? Niet eentje nu om je eigen grijns te bespotten? Heelemaal wangeloos? Ga nu naar mevrouw haar kamer en zeg haar, laat haar een duim dik verf opleggen, dat ze tot deze gelijkenis moet geraken en maak haar daarmee aan het lachen. — Zeg mij een ding, Horatio, ik bid je.

HORATIO.

En dat is, mijn heer?

HAMLET.

Denk je dat Alexander er zoo uitzag in de aarde?

HORATIO.

Zonder twijfel.

HAMLET.

En rook zoo? pah! (*werpt den schedel neêr*).

HORATIO.

Zonder twijfel, mijn heer.

HAMLET.

Tot welk een lage bestemming moeten wij keeren, Horatio! Moet onze verbeelding dan het spoor volgen door het edele stof van Alexander, tot zij vindt dat het een spongat stopt?

HORATIO.

't Waar al te onbescheiden beschouwen, het te beschouwen zóo.

HAMLET.

Neen, op mijn woord, geen jota tè; 't waar' hem volgen met gepaste bescheidenheid, en met de kans van tot iets te leiden als dit: Alexander stierf, Alexander werd ter aarde besteld, Alexander keerde tot stof; stof is aarde, van aarde maken wij leem en waarom zouden wij dan met dat leem waartoe hij verkeerde niet een biervat stoppen?

Groot-machtge Caesar, dood, tot leem verkeerd,
Mag stoppen 'n gat, waardoor de wind geweerd,
O, dat die aard' die de aarde in vrees kon houden
Kon lappen 'n muur voor barre winterkoude!

Maar stil, maar stil! op zij, daar komt de koning. (*Priesters enz. in processie; het lijk van* Ophelia, Laertes *en rouwers volgen;* Koning, Koningin, *hun gevolg enz.*).

De koningin, heel 't hof. Wie volgen zij,
Met zulke afgekorte ceremonieën?
't Beduidt dat deze doode zich in wanhoop
Te kort gedaan heeft; 't was er een van rang.
Hurken wij wat zijwaarts hier, en let op.

(*Trekt zich terug met* Horatio).

DE HEILIGE TOCHT

DOOR

ARY PRINS.

VIII. *(Vervolg).*

Al minder in getale de kruisvaarders, die nog trokken voort, en in een hollen weg, waar door weerkaatsing op het glooien de late, felle zon met duister-vlamme kleuren de bonte praal op lijven had ontstoken. Gewaden rood in barstend smoren; geel schoot in guldich barnen uit; stoffen groen als esmerauden gloeiden, en valigheid van grauw, door warmen schijn omwemeld, had ruige ambering naar goud als in flouwijn ontvlamd.

Dit echter eene heerlijkheid was op ondragelijke pijnen, en bitter lijden nu ook zij, die krachtig van gestaltenis.

Zware ruiters zonderling bewogen in het rijzen over zongloed heen, en hunne oogen zagen diep in onverschilligheid, want over alle smarten heene, de duisternisse van den dood geen schrik meer voor hen had.

In stoffigheid vol zon, als warrelde een gouden glorie, mannen schreden statig voort met starren schijn van waanzin in de oogen. Zij spraken woorden in den mond, en leefden verre van het heir in trotschheid of geluk van lang vervlogen dagen. En daarbij ook gestalten, die jammerlijk zich voortbewogen, en bange als in blindheid liepen, de handen tastend uitgestrekt met ruggen armelijk krom als smeekten zij een gave.

Maar toen men moeizaam uit de diepte weêr op de vlakte was gekomen, een vreugde in de harten sloeg, die tranen vloeien deed uit oogen die door den schijn ontstoken, en handen trillend wezen ver waar eene stad als wonder was verrezen.

Voor lucht, die bleek goudijne strakte, dat teerend naar lazuur vergroend, de ronde dracht van torens, met gaten en kanteelen, ging zuiver op in roodigheid van steen, zoo ijle in het staan, alsof een spiegeling uit helder water was geheven.

Daarbij in laagte schrankelrij van daken, de nokken spits als topcapruijnen in blauwheid die van schaliën kwam — het scheen wel of safieren in maneschijn verglooiden zoo zacht de sprankeling, die naar den hemel vlood.

En purpering van amaranthen in kruinen was ontstoken, die als door wind daarbij bewogen, waarneven dat van palmenstammen de weemoed-kroon van blaâren neer — een groen, dat zilverde naar grijs, en garvend over water boog. Dit lag als mare ongerept — klaarheid, die bevrozen scheen, en was van schittering verstoken; een blank, dat lichtte mat door bleekend lichtgebreek uit hooge luchten wazend...

Met blijschap, die in woord en handgebaar zich uitte, de kruisvaarders schouwden naar de stad; er waren er die dachten dat dit Jeruzalem zou wezen, en vroomheid in hun vreugde toonden.

Zwakken hadden kracht gekregen; zieken liepen opgericht met glans van leven in de oogen — en haastig werd het gaan, de paarden in een draf, alsof zij reeds water roken.

Langzaam evenwel, er kwam verandering; de stad in onbewegelijk staan werd ijler toen men nader kwam.

Als in een droom waar alles schimme lijkt, de torens in vervlieden stonden zoo broozig werd hun bouw in rood, dat stierf in verblozen. De daken waasden blauw, dat teerde weg in lucht, die glanzenloos verbleekt tot reinheid-zonder-meer in stillen avondstond.

En donkeren het meer in gladheid, die tot hole sombert, waarover grauwden op de boomen als door een brand tot dorrigheid verkoold.

De kruisvaarders stonden stil en zagen wijfelend rond of niet een duisternis was plotseling gerezen, waarin de stad verscholen, maar om hen nog de dag, die holheid had in heldering door zonlicht, dat verdween.

Hun angst uit harte klopte tot in de kele vol, zoodat geen

woord de lucht kon vinden, want als een rijke droom de hoop, die eensklaps wezen was, in avond-dag vervlood.

En plotseling de zon, die stond, in grootheid dalend, aan het randen van de aard' met laatste heftigheid een vlammenschijn van kim naar kimme joeg, waarin de stad verteerd.

Een oogenblik de torens als luchtruinen blaakten, gerezen hoog in kanteling op elkaâr. Schaduwen-van-licht met grilligheid van lijnen de huizen in verzenging waren, en, ijl als rooke in den pracht van laten rossen brand, de boomen pluimden weg, verwuivend in het vlammen.

Toen schijn-en-zon verdween. De duisternis viel leeg, maar neveling trok op, en sluyerde voor oogen, die star van angstigheid en van vertwijfeling waren.

(Wordt vervolgd).

DE ACHTERGROND DER EVANGELIËN

Eene bijdrage tot de kennis van de wording des Christendoms

DOOR

G. J. P. J. BOLLAND.

(Slot.)

»Men neemt aan," zegt Wrede (op blz. 179), »dat onze Marcus secondair is tegenover eene gestalte van het Evangelie, zooals Lukas die zoude gebruikt hebben." Is echter het eigenlijke Marcusevangelie bij slot van rekening weer eene verlorene evangeliegestalte, dan is op die onderstelling tegenover het Evangelie 'naar Matthæus' en dat 'naar Lucas' ons evangelie 'náár Marcus' niet op te vijzelen en heeft men zijne oogen veeleer weder te openen voor het feit, dat ons evangelie 'naar Marcus' afhankelijk is èn van een verloren èn van ons eerste èn van ons derde evangelie; het verlorene Evangelie, dat eene Hellenistische allegorie moet geweest zijn, zal dan tegelijk met eene vermoedelijk uit het Joodsche land afkomstige en oorspronkelijk allicht Esseensch Arameesche spreukenverzameling zijn in omloop geweest, die in Lk 11 : 49 nog 'Wijsheid Gods' heet, doch later aan Papias van Hiërapolis bekend blijkt als eene door Matthæus in de Joodsche landstaal geboekte en dan door anderen weer vertaalde verzameling van Logia. Alleen wanneer de evangelist 'naar Marcus' voor die 'apostolische' spreuken nòch veel gevoeld nòch veel eerbied gehad heeft, is zijne weglating ervan te begrijpen, maar dan wordt ook terstond weer de onderstelling van het apostolische

in zijn eigen achtergrond, in het Evangelie, kwalijk houdbaar; onze eerste, derde en tweede evangelist hebben tezamen een 'evangelisch' geschrift gekend, dat ieder op eigene wijze gebruikt — en niet veréérd heeft. Ook heeft de tweede den eersten en den derden voor zich gehad en gebruikt, wat zich laat opmaken bijv. uit het gegeven, dat in Mr 1 : 7 de zinbouw en het ontbinden der schoenen doen denken aan Lk 3 : 16 en de woorden »na mij" aan Mt 3 : 11, zoodat alleen het toevoegsel »nederbukkende" van eigene vinding zal zijn; de lezer make zelf de vermoedelijke tijdsverhouding van Mt 3 : 11, Lk 3 : 16 en Mr 1 : 7 op uit de woordverbindingen »die na mij komt is sterker dan ik", »er komt een sterkere dan ik" en »er komt een sterkere dan ik na mij". Of ook men vergelijke Mt 13 : 11, Lk 8 : 10 en Mr 4 : 11: »Ulieden is het gegeven, de verborgen*heden* te *kennen* van het koninkrijk *der hemelen.*" »Ulieden is het gegeven, de verborgen*heden* te *kennen* van het koninkrijk *Gods.*" »Ulieden is de verborgen*heid* gegeven van het koninkrijk *Gods.*" — Hier is het duidelijk, dat onze eerste en onze derde evangelist een verhaal hebben voor zich gehad, dat onafhankelijk is geweest van het tweede en op de betrokkene plaats van gnosis of kennis der ingewijden gewaagde; combinatie van I en III in II blijkt dan verder op het duidelijkst ook bij vergelijking van plaatsen als Mt 8 : 3, Lk 5 : 13 en Mr 1 : 45, Mt 8 : 16, Lk 4:40 en Mr 1 : 32, Mt 14 : 1—2, Lk 9 : 7—9 en Mt 6 : 14—16.

Een dubbele achtergrond onzer evangeliën wordt zichtbaar in Mt 24 : 4—5 + 7 : 15—20 en Mt 24 : 23—26 onder anderen; men oordeele. »Ziet toe, dat niemand u misleide. Want velen zullen komen onder mijnen naam, zeggende: ik ben de Christus, en ze zullen velen misleiden. Doch neemt u in acht voor de valsche profeten, die in schaapskleederen tot u komen en van binnen roofgierige wolven zijn. Aan hunne vruchten zult gij ze kennen. Men leest toch van doornen geen druif of van distelen vijgen? Zoo brengt iedere goede boom vruchten voort, maar de slechte boom slechte vruchten; een goede boom kan geen slechte en een slechte boom geene goede vruchten voortbrengen. Iedere boom, die geen goede

vrucht voortbrengt, wordt omgehouwen en in het vuur geworpen; zoo zult gij ze dan aan hunne vruchten kennen." — »Zoo iemand tot u zegt: Zie, hier is de Christus, of hier! gelooft het niet. Want er zullen valsche christussen en valsche profeten opstaan en ze zullen groote teekenen en wonderen doen, zoodat zij zoo mogelijk ook de uitverkorenen zullen misleiden. Zie ik heb het u voorzegd. Zoo zij dan tot u zeggen: zie, in de woestijn is hij, gaat niet uit; ziet, in de binnenkameren! gelooft het niet." Een ander doublet vindt men in Lk 17 : 20—37 en 21 : 5—36. De dubbele achtergrond is ineengewerkt in Mt 24:4—5. 23—24, en dat dit boven aangehaalde doublet in Mr 13 : 5—6. 21—22 wederkeert, behoort erkend te worden als een blijk, dat de tweede evangelist bij gelegenheid den eersten eenvoudig heeft herhaald. Vergelijk de vervanging van 'misleiden' door 'doen afdwalen' in Mr 13:22! »Ziet toe, dat niemand u misleide. Want velen zullen komen onder mijnen naam, zeggende: ik ben het, en ze zullen velen misleiden," — »En alsdan, zoo iemand tot u zegt: Zie, hier is de Christus! of zie, hij is daar! gelooft het niet. Want er zullen valsche christussen en valsche profeten opstaan en ze zullen teekenen en wonderen doen, om zoo mogelijk ook de uitverkorenen te doen afdwalen. Gij nu ziet toe; zie, ik heb het u alles voorzegd."

Het behoeft niet te worden betwijfeld dat het tweede onzer evangeliën niet alleen met het eerste maar ook met het derde voor oogen is opgesteld; men zie slechts in den Griekschen text, hoe de accusatieven van Mr 3 : 17—19 uit Lk 13 : 16 zijn herhaald! Onze tweede evangelist is een later gekomene, die allerminst iets heeft te verhalen, wat hij van Jesuaansche ooggetuigen uit het Joodsche land omtrent een vleeschelijken Naçoreeschen Josua konde gehoord hebben; dat Mr 1 : 21—28, 6: 12—13.30, 12:41—44 in ons eerste en Mr 6: 17—29, 7: 1—23.24—30, 10: 35—45 in het derde evangelie niet voorkomt, dat Mr 4:26—29 noch in het eerste noch in het derde evangelie te lezen staat en de vreemde wonderdoener van Lk 9:49 niet in het eerste maar wel in Mr 9:38 vermeld blijkt, beteekent in zijn gezamenlijk verband, dat het

evangelie 'naar Marcus' het jongste der zoogenoemd synoptische evangeliën is. Zoo behoeft men dan naar levensberichten omtrent een Naçoreeschen Josua in onze evangeliën niet meer te zoeken; veeleer komt het er voortaan op aan, te begrijpen, niet alleen hoe men in Alexandrijnsch Joodschen trant de Schriften als beeldspraak uitgelegd en de allegorese weer evangelisch' gehistorizeerd heeft, maar ook en meer bepaaldelijk hoe nog aan het vierde onzer evangeliën 'Mineesche' uitleggingen en beeldsprakigheden wel eens het evangelie zouden kunnen zijn. Abbé Loisy toont daarvan bereids een voorgevoel te hebben, wanneer hij in 'Autour d'un petit livre' met eerbiedwekkende rondheid de woorden spreekt: »L'absolu et le relatif sont dans l'Évangile aussi inséparables que dans le monde, l'un portant l'autre, et celui-ci manifestant imparfaitement celui-là." (Blz. 144.) »Selon la rigueur des termes l'Église n'est pas plus le royaume des cieux que ne l'était l'Évangile, mais l'Évangile et l'Église sont dans un rapport identique avec le royaume: ils le préparent immédiatement, ils en sont la racine terrestre, dont la tige monte vers l'éternité." (Blz. 129.) »Cependant il est de toute évidence que les fidèles du Christ ne se sont détachés que peu à peu du judaïsme et leur culte particulier s'est organisé de même." (Blz. 225.) »C'est sous le symbole du règne de Dieu qu' Israël est accoutumé à se représenter l'avenir de la religion, de la société religieuse et de l'homme religieux: Jésus annoncera le règne de Dieu. C'est sous le symbole du Messie qu' Israël est habitué à se figurer la révélation suprême de Dieu dans l'homme: Jésus sera le Messie." (Blz. 133.) »Jésus meurt sur la croix, et son rôle proprement messianique, sa gloire de chef préposé à la société des justes élus ne commence qu'avec sa résurrection." (Blz. 90.) »La foi à la résurrection, dès l'abord, fut la foi à la vie immortelle du Crucifié bien plus qu'au fait initial qui est suggéré à notre esprit par le mot de résurrection. La prédication apostolique n'insistait pas sur les circonstances de cette résurrection, mais sur l'existence du Ressuscité." (Blz. 120.) »La résurrection du Sauveur n'est pas proprement un fait d'ordre historique." (Blz. 169.) — »Le

langage de la Bible," zegt wijlen pater Hogan op blz. 208 van de Fransche uitgave zijner 'Clerical Studies', »aussi bien que celui de l'Église, n'est qu'un vêtement humain donné à la pensée divine; ce sont des formes empruntées à certaines manières de voir, à certaine philosophie des choses humaines, appliquées en leur temps aux choses divines. C'est ainsi que nous retrouvous, dans les diverses définitions dogmatiques des siècles passés l'empreinte visible de la pensée des juifs, des grecs ou des scolastiques. Ne peut-on imaginer un progrès ultérieur qui permettrait aux théologiens, tout en demeurant fidèles au sens substantiel de ces définitions, dont il n'est jamais loisible de s'écarter, de les exprimer sous quelque forme nouvelle, s'harmonisant mieux à la fois avec un état plus avancé de l'esprit humain et avec l'éternelle, l'immuable vérité?"

In Gen. 28 : 17 spreekt de Joodsche schrift van eene hemelpoort, eene schoone aanleiding tot allegorese voor bemiddeling behoevende 'Mineesche' Alexandrijnen van het slag van onzen kanonieken schrijver aan 'de Hebreeën'. (Vgl. hier Hebr. 5 : 5—6 en 6 : 20.) En Hippolytus bericht dan ook te Rome van den 'Nahasseen': »Daarom, zegt hij, spreekt Ieesoûs Ik ben de ware poort." »De poort is de zoon Gods," zoo lezen wij op 'Hermetisch' Alexandrijnschen achtergrond bij den Romeinschen Hermas (Gel. 9 : 12), waarop dan de alexandrinizeerende Johannes te Ephesus schrijft: »Ik ben de deur." (Joh. 10 : 9.) En tusschen 165 en 175 vermoedelijk schrijft weer 'Ignatius' te Rome, voor wien 'het Evangelie het vleesch van Jezus' (ad Phil. 5 : 1) is, van den »hoogepriester, wien het heilige der heiligen is toevertrouwd, wien alleen de verborgenheden Gods zijn opgedragen, wijl hijzelf de deur des Vaders is." (Ald. 9 : 1.) In de Paulijnsche geschriften is de Christus het mysterie van God onder ons (Kol. 1 : 26—27, vgl. Mt 18 : 20) in gelijkheid van het zondige vleesch (Rom. 8 : 3), de verborgenheid, waarin al wat hemelsch is en aardsch tot eenheid is gebracht (Eph. 1 : 9—10), en de verborgenheden van Mt 13 : 11 en Lk 8 : 10 schuilen achter een voorhangsel (Hebr. 10 : 20), dat verpersoonlijkte doch uit de tegenstelling met de wereld tot Drieëen-

heid op te heffen godmenschelijkheid vertoont. »De Geest is de waarheid." (1 Joh. 5 : 6.) En »de Geest," zeide de 'Nahasseen', »is waar de Vader is; daarbij heet hij ook de Zoon, die uit dien Vader voortkomt." (Hippol. 5 : 9.) »In het Ægyptische evangelie, zooals sommigen het hebben genoemd," zegt Epiphanius, »worden vele zulke dingen op naam des Heilands voorgedragen, alsof deze aan zijne leerlingen had geopenbaard, dat dezelfde Vader is en Zoon en Heilige Geest." ('Secten' 62 : 2.) Vragen wij dus niet meer, of het doopformulier wel oorspronkelijk is: het is zoo oud als het Evangelie — der Alexandrijnen, al blijft het de vraag, of het van den beginne in ons eerste evangelie heeft gestaan. »On a observé," zegt Loisy, »que ce passage manquait dans toutes les citations d'Eusèbe de Césarée qui sont antérieures au concile de Nicée: avant cette époque Eusèbe aurait cité constamment le texte sous cette forme: Allez, instruisez toutes les nations en mon nom, leur apprenant à observer tout ce que je vous ai commandé." (T. a. p., blz. 231.) Wat hiervan zij, afwezigheid van de Drieëenheidsbewoordingen in de handschriften van het evangelie tot op de kerkvergadering van 325 bewijst even weinig tegen de oorspronkelijkheid van het doopformulier als zoodanig, als de verduisterde lezing van Lk 11 : 2 iets bewijst tegen de (Esseensche) oorspronkelijkheid van Mt 6 : 10; veeleer zijn de Drieëenheidsbewoordingen even oud als het Christendom zelf en formuleering van een zelfs vóórchristelijk Alexandrijnsche en gnostiek (of 'Mineesch' Joodsch) bewustzijn.

Alexandrijnsch is ook de voorstelling van den voorbeeldelijken mensch of godmensch als den 'anderen' Adam: 1 Kor. 15 : 22.45—47. »Want de Natuur," zegt van de Ægyptenaren sprekende Hippolytus omtrent 225 te Rome, »de Natuur noemen zij samengesteld uit tegendeelen, uit goed en kwaad, evenals rechts en links, licht en donker, dag en nacht, leven en dood." ('Secten' 4 : 44.) »Ægyptenaren hebben gezegd, dat God ondeelbare eenheid is, die zichzelve voortbrengt en waaruit alle dingen worden teruggebracht." (Aldaar, 4 : 43.) Bij wijze van zelfverdeeling tot tegenstelling en spanning: nog Clemens van Alexandrië gewaagt onder den invloed

van den Alexandrijnschen Philo van den strijd ook in ons binnenste, dien ieder altoos met zich ronddraagt en wien men niet ontvluchten kan; »elk geboren en sterfelijk wezen is aanhoudende oorlog," had de eerste ('de Somn.' 2: 38) geschreven, en de tweede schrijft: »Want den vijand draagt men in zichzelven overal mede rond." ('Wat rijke zalig wordt' § 25). Bij Philo is juist daarom de voorbeeldelijke mensch als mensch zonder tegenstelling of spanning, als mensch ook in zijne algemeene en onzijdige denkbaarheid, zouden wij kunnen zeggen, »onlichamelijk, noch mannelijk, noch vrouwelijk, onsterfelijk van aard" ('de M. O.' 46) en ook de Nahassenen zijne jongere tijdgenooten hebben beweerd: »Deze mensch is manvrouwelijk. En hij heet bij hen Adam," zegt Hippolytus ('Secten' 5 : 6). Volgens het Petrinisme der Clementijnen (Hom. 3 : 17. 21, Rec. 1 : 45) is Jeesoûs Adam zelf, de voorbeeldelijke mensch alzoo; Epiphanius ('Secten' 30 : 3) schrijft aan de (uit Essenen voortgekomene?) Ebioneeën dezelfde zienswijze toe, en dat 'Isâ voor God aan Adam gelijk is, heeft naar luid van Soerá 3 : 52 nog Mohammad weten te vertellen. Irenæus (5 : 12, 3) heeft de woorden, dat wij als zieligheden in Adam allen sterven en als geestelijke menschen leven in Christo en volgens de Nahassenen (Hippol. 5 : 7) had ook 'de nieuwe mensch' geslachteloos te zijn; dit alles tezamen wil kennelijk zeggen, niet alleen dat de dubbele Adam van 'Paulus' een denkbeeld is der oorspronkelijk 'Josuaansche' gnosis, maar ook dat Mt 19 : 12 en 22 : 30 een Alexandrijnschen achtergrond zouden kunnen hebben. In het evangelie der Ægyptenaren, dat bij de Nahassenen in gebruik was (Hippol. 5 : 7), is geslachteloosheid het ideaal geweest. (Clem. Alex. Strom, 3 : 9.) »Salomé heeft Jezus ondervraagd met de woorden: Tot wanneer zal de dood van kracht zijn? Zoolang, zeide hij, als gij vrouwen blijft baren; ik ben gekomen, om de werken der vrouwelijkheid op te lossen. Zij nu hervatte: Dan heb ik goed gedaan, met niet te baren. En Jesus antwoordde: Eet alle kruid, doch eet niet dat, wat bitterheid heeft. En Salomé vroeg wederom: Wanneer zal het door mij gevraagde zich kenbaar maken en wanneer

komt het Koninkrijk? Toen sprak de Heer: Wanneer gij het kleed der schande hebt vertreden, wanneer de twee een worden en het uitwendige als het inwendige en het mannelijke met het vrouwelijke, noch mannelijk noch vrouwelijk." »Wanneer dus," zegt Basilides, »de geheele zoonschap is gekomen en boven het tusschengrenzende, den geest, zal uit zijn, dan zal de schepping ontferming beleven; zij zucht namelijk tot nu toe en wordt beproefd en wacht op de openbaring van de zonen Gods, opdat alle menschen der zoonschap van hier mogen opgaan. Wanneer dit dan, zegt hij, gebeurd is, zal God over de geheele wereld *de groote onwetendheid* brengen, opdat alles blijve naar de natuur en niets verlange naar iets, wat tegen de natuur is." (Hippol. 7 : 27; vgl. Rom. 8 : 19. 22, 1 Kor. 15 : 28, Openb. 10 : 6, enz.; — Mt 17 : 11, Hd 3 : 21.)

In een onlangs wedergevonden Ægyptisch evangeliefragment bezoekt Ieesoûs met zijne jongeren den tempel en ontmoet er een Phariseeër, die het hem tot verwijt maakt, dat zij vóór het betreden des heiligdoms de vereischte reiniging nalaten; na eene vraag en een antwoord, waarin de Phariseeër de vormelijkheden, die hijzelf had in acht genomen, in den breede beschrijft, geeft Ieesoûs dan eene welsprekende repliek, waarin hij uit- en inwendige reinheid met elkander in tegenstelling brengt. (Vgl. Mt 23 : 25—26 en ... Mt 23 : 2—3.) Hier is Jodendom aan het woord, dat boven het Jodendom uit is; hier spreekt eene uit de Synagoge misschien nog niet eens met beslistheid afgescheidene Mineesche (of 'gnostieke') Ekklesia. En even Alexandrijnsch klinkt (in weerwil van Mr 12 : 34) nog het woord van Mt 9 : 13: »Gaat heen en leert wat het zegt: barmhartigheid wil ik en niet offerande"; »God waarlijk danken," zegt Philo in zijn geschrift over het planten van Noë (§ 30), »kan men niet met de middelen, die de meesten geschikt achten, met toebereidingen en wijgeschenken en offeranden." Anders luiden in dezen de logia of spreuken 'naar Matthæus' in Mt 5 : 23—24, 19 : 17, 5 : 19, wat niet wegneemt, dat de verzekering in Mt 5 : 18, dat de reinen van harte God zullen zien, goed Alexandrijnsch is. »De

beoefenaar der deugd," zegt Philo ('de Pr. et P.' 6), »wordt volmaakt (vgl. Mt 5 : 48) en erlangt als bijzondere belooning den aanblik Gods." Het is letterlijk niet te zeggen, wat al niet in de Oud-christelijke leeringen een Alexandrijnschen achtergrond kan hebben; zoo zijn ook de ambten van Christus bij Eusebius (H. E. 1 : 3, 8) de waardigheden van Mozes, zooals die door den Alexandrijnschen Philo ('leven van Mozes' 2 : 1, 3 : 23) waren opgesomd. Als de ware Jozua of opvolger van Mozes is de in de Ekklesia heerschende geest koninklijk en wetgevend, hoogepriesterlijk en profetisch in eenen.

Het wordt tijd, dat men bij dit alles eens voor goed leere bedenken, dat te Alexandrië het Evangelie in het begin der tweede eeuw gelézen is, gelezen in eene gestalte, die men daar op rekening stelde van zekeren tolk van Petrus Marcus (vgl. Hd 12 : 12, 15 : 37—40, 1 Petri 5 : 13, 2 Tim. 4 : 11), evenals daar eene 'Prediking van Petrus' is gangbaar geweest, waarin het Evangelie erkend werd als historizeering van allegorese op het Oude Testament. (Clem. Strom. 6 : 15.) Gelijk de Romeinsche gemeente, de gemeente van 'Paulus aan de Romeinen', als eene meer judaïzeerende gemeente eene Petrus-gemeente geworden is en gebleven, zoo is de kerk van Alexandrië in de overlevering de kerk van Marcus, wat wel op zichzelf niet meer geloof verdient dan de bewering van Basilides, dat hij voor zijn deel den tolk van Petrus Glaukias tot meester had gehad, of de verzekering van Valentijn (aan de Romeinen?), dat hij zijne leer van Theodas, den leerling van Paulus, had ontvangen (Clem. Alex. Strom. 7 : 11), maar toch juist als een vermoedelijk gnostiek bedenksel van groot gewicht is voor de vraag naar den achtergrond der evangeliën. Te Alexandrië om te beginnen waren de 'sommigen' tehuis, voor wie volgens den Alexandrijnschen Clemens het geloof aan de evangelische openbaring van den Zoon het geloof aan eenen schijn was, — volgens Clemens, die zelf in grooter mate 'doketisch' dacht, dan hij eigenlijk weten wilde. En van Marcus den metgezel en tolk van Petrus weet Eusebius te verhalen, dat hij naar men zeide het eerste gezonden was naar Ægypte, het door hem geschrevene evangelie daar ook

verkondigd had en in Alexandrië het eerst gemeenten had gesticht. (Kerkgesch. 2 : 16.) Anders gezegd de Alexandrijnen, wier 'Prediking van Petrus' in de dagen onzer kanoniek gewordene evangelisten heeft ingehouden, dat in den evangelischen Jezus allegorese was gehistorizeerd, hebben een evangelie gehad, dat zij door zekeren Marcus met 'Petros' in verband brachten, een evangelie, dat niet mooier en beter dan de onzen behoeft geweest te zijn, om daarbij ... als voorbeeld en leiddraad te kunnen hebben gediend. Op rekening van den presbyter Johannes van Ephesus heeft midden in de tweede eeuw een Papias verhaald, dat Marcus als tolk van Petrus, dus in het Grieksch, wel niet naar volgorde, maar toch met nauwkeurigheid had opgeschreven wat die zich van des Christus woorden en daden herinnerde, — als hoorder van Petrus, nogmaals gezegd, en niet als óóggetuige van het verhaalde. (Eus. H. E. 3 : 39.) Zoude hier wat ander bedoeld zijn dan het door de uit Alexandrië afkomstige 'Nahassenen' en 'Sethianen' ook te Rome gebezigde 'evangelie der Ægyptenaren', het Marcusevangelie (zonder scheldnamen gezegd) der gnostieke en oorspronkelijke Jesuanen? Men opene zijn geestesoog! Veeleer hebben wij juist aan dit Ægyptische evangelie te denken, ook waar de te Rome voor- en ingelichte Justinus Martyr zegt, dat de Heiland den naam van Petrus, een zijner apostelen, heeft veranderd en dit in diens Herinneringen geschreven staat. (Vgl. hier Just. Dial. 106 met Mt 16 :16—18, Mr 3 : 16, Lk 6 : 14 en Joh. 1 : 43.) In het algemeen blijken de mededeelingen en aanhalingen van dezen Justinus, die midden in en kort na het midden der tweede eeuw geschreven heeft, onder den tweevoudigen invloed, vermoedelijk, van vroegere meer oostelijke en latere meer Romeinsche inlichtingen, belangwekkend en leerrijk — 'onkanoniek' en het 'onkanonieke' bij bij hem zal van Alexandrijnsche afkomst zijn te achten. Men oordeele.

»De *geest* en de *kracht uit God*," zegt hij in zijne groote pleitrede (Apol. 1 : 33), die vóór het 'gesprek met den jood Tryphoon' is geschreven, »mogen wij ons niet denken als iets anders dan den *Logos*, die tevens Gode de eerstgeborene

is, zooals reeds Moses, de reeds besprokene profeet, verkondigd heeft." Dat doet al aanstonds denken aan Alexandrijnsche schriftuitlegging, waaraan Justinus dan ook sterk gedaan heeft. Van Jozef zegt hij, dat die uit Bethlehem van daan was (Dial. 78) en van des Heilands moeder: »De tot die maagd afgezondene engel heeft haar de blijde boodschap gebracht met de woorden: Zie, gij zult ontvangen uit den Heiligen *Geest* en eenen zoon baren, die de zoon zal heeten van den Allerhoogste en gij zult zijnen naam *Jezus* noemen, want hij *zal zijn volk verlossen van hunne zonden,* — zooals zij, die zich betreffende onzen verlosser Jezus Christus alles herinnerden, hebben geleerd." (Apol. 1 : 33.) »En zie," zoo lezen wij in het zoogenoemde voorevangelie van Jacobus, »een engel des Heeren stond voor haar, zeggende: *Vrees niet Maria,* want gij hebt genade gevonden voor aller Heer en zult ontvangen uit diens *logos.* — De *kracht des Heeren* namelijk zal u overschaduwen, waarom het uit u geborene heilige de zoon van den Allerhoogste zal heeten en gij zult zijnen naam *Jezus* noemen, want hij *zal zijn volk verlossen van hunne zonden.*" Hebben Justijn en de 'Protevangelist' dit uit ons eerste en ons derde evangelie gehad? In het eerste wordt in den droom gesproken tot *Jozef* en in het derde mist men de aankondiging eener *verlossing van zonden.* Die aan Philo's uitlegging herinnert van den naam Jezus (= Jozua)! Uit Jez. 33:16 betoogt Justijn dan verder, dat de Christus moest geboren worden in een *hol,* want daar staat immers: »De sterkten der rotsen zullen zijn hoog vertrek zijn." En »wijl Jozef nergens in dat dorp (te weten Bethlehem) eenen intrek vond, heeft hij nabij het dorp zijnen intrek in een *hol* genomen; en toen, terwijl zij daar waren, had Maria den Christus gebaard en hem gelegd in eene kribbe." (Dial. 68). »Hij vond er," zegt ook de Protevangelist, »een *hol* en bracht haar binnen en liet zijne zonen bij haar en ging uit, om in de omstreek van Bethlehem eene vroedvrouw te zoeken. En er verscheen in het *hol* een groot licht, zoodat hunne oogen het niet konden uithouden, en allengs trok het licht weg, totdat het kindeke zichtbaar werd, en het kwam en

nam de borst zijner moeder Maria." (Capp. 18 en 19.) Men merke op, dat Jozef volgens Justijn te Bethlehem geen intrek heeft kunnen vinden, wat wij niet weervinden in het Voorevangelie, maar in Lk 2 : 7, doch niet hebben te beschouwen als bewijs, dat Justijn naar 'Lucas' heeft verhaald, maar als vingerwijzing naar een geschrift achter onzen 'Matthæus', onzen Lucas en ons Voorevangelie; overigens is Justijn zich bewust, dat men bij de geboortespelonk konde denken aan *Mithracisme*. (Dial. 69.) Daarvan zullen dan ook de Alexandrijnsche Joden der eerste eeuw meer hebben geweten dan wij.

Justijn weet niets van herders op het veld en van eene verschijning aldaar der engelen; de magiërs uit het oosten kent hij slechts als magiërs uit *Arabië* (Dial. 78), die de ster dan ook niet in het oosten, maar in den *hemel* zien. (Dial. 106.) Dat de ster hun naar de plaats van Jezus' geboorte zoude zijn vóórgegaan, blijkt hem niet bekend en Herodes ondervraagt de *oudsten* (Dial. 78), in plaats van de overpriesters en schriftgeleerden des volks. Volgens hem is Jezus overeenkomstig de voorspellingen van voorkomen *onooglijk* geweest (Dial. 14 en elders) en daarbij »voor een *timmerman* aangezien; want toen hij onder de menschen verkeerde, vervaardigde hij timmermanswerk, *ploegen en jukken*, door deze dingen de zinnebeelden onderwijzende van de gerechtigheid en een werkzaam leven." (Dial. 88.) »In geen der in de gemeente gangbare evangeliën," zegt Origenes ('Tegen Celsus' 6 : 36), »wordt Jezus zelf als timmerman beschreven," waarmede men dan Mt 13 : 54—56, Lk 3 : 23 — èn Mr 6 : 2—3 vergelijke. Het evangelie van Thomas vertelt: »Zijn *vader* nu was timmerman en maakte in die dagen *jukken en ploegen*." (Cap. 13.) Verder weet Justijn dan te vertellen, dat Johannes de dooper bij den Jordaan heeft *gezeten* (Dial. 51); »toen Jezus tot het water neerkwam, ontvlamde ook een *vuur* in den Jordaan, en toen hij uit het water opging, *vloog* de heilige *Geest* op hem *neer* als eene duive, zooals *de apostelen* van dezen onzen Christus geschreven hebben... en eene stem kwam tevens uit den hemel... Gij zijt mijn zoon; heden heb ik u *verwekt*. (Dial. 88. 103.) Dat dit oorspronkelijk in het

evangelische geschrift voorbeeldelijk zoo moet zijn verhaald, laat zich al aanstonds bedenken bij den *geest* en het *vuur* in Mt 3:11 en Lk 3:16, waarvan in ons tweede evangelie (Mr 1:8), dat als een (Romeinsch) evangelie 'naar Marcus' allerminst het verlorene (Alexandrijnsche) geschrift 'van' Marcus is, het vuur is verdwenen, terwijl toch een vurig zinnebeeld bij den doop gebezigd is door de... *gnostieken*, die den doop zonder vuurteeken onvolledig hebben geacht. (Ps. Cypr. de Rebapt.) »In het evangelie naar de *Hebreeën*, dat de *Nazareeën* tot heden volgens *de apostelen* gebruiken, of zooals zeer velen aannemen naar *Matthæus*, dat in de boekerij te Cæsarea wordt bewaard, zegt het verhaal, dat de moeder des Heeren en zijne broeders tot hem zeiden: Johannes de Dooper doopt tot vergeving van zonden; laat ons gaan, om ons door hem te laten doopen. Hij echter zeide tot hen: Wat heb ik misdreven, dat ik zoude gaan, om mij door hem te laten doopen? Tenzij althans wat ik daar zeg geene onnoozelheid is." (Hiëronymus tegen de Pelagianen 3:2.) Niettemin, »ook Jezus kwam en werd door Johannes gedoopt. En toen hij uit het water opging, openden zich de hemelen en zag hij den heiligen Geest afdalen in de gedaante eener duive en tot hem ingaan, en eene stem kwam uit den hemel, zeggende: Gij zijt mijn zoon... heden heb ik u *verwekt*. En meteen omlichtte een groot *vuur* die plaats." (Epiphanius over de Ebionieten: 'Secten' 30:13.) Het is duidelijk, dat Justinus Martyr Hellenistische 'Hebreeën" heeft nagesproken, wier vertellingen ook waren weer te vinden bij de Naçoreeën of Ebionieten, de 'Beschermelingen' of 'Armen', van Syrië en Palestina.

Justinus verhaalt, dat de Christus menschen heeft genezen, die blind, stom en lam waren geweest sinds hunne *geboorte* en dat de Joden die wonderen hebben toegeschreven aan *tooverij*. (Dial. 69.) »Een der schriftgeleerden," zoo lezen wij in de Clementijnsche 'Herkenningen' (1:58), waarachter oudere 'Petrinische' Gedenkwaardigheden schuilen, »zeide uit het midden van het volk roepende: Uw Jezus heeft de teekenen en wonderen, die hij deed, als *magiër* en niet als profeet gedaan." »Het heele volk," aldus de Joden tot Pilatus in

het evangelie van Nicodemus (2 : 3), »getuigt, dat hij een *magiër* is." »Zij dorsten hem," schrijft Justinus, »een *magiër* noemen en volksverleider." Van waar kan hij dat alweer gehad hebben? Het gebod van het bidden voor de *vijanden*, dat hij (Ap. 1 : 14 en 15, Dial. 103) met 'apostolische' Leer (Did. 1 : 3) en 'Clementijnsche' Petrushomiliën (12 : 32) gemeen heeft, is kennelijk ouder dan het bidden voor de *vervolgers*, waarvan nu in Mt 5 : 44 en het bidden voor de *smaadplegers*, waarvan in Lk 6 : 28 wordt gewaagd. »Wat is dit? Eene *nieuwe leer*." (Mr 1 : 27.) En volgens Justijn (Ap. 1 : 15) heeft de Meester gezegd: »Wanneer ge liefhebt die u liefhebben, wat doet ge voor *nieuws?*" Waarmede men de jongere vragen van Mt 5 : 46—47 en Lk 6 : 32—34 vergelijke. *Chrestus* moet volgens den evangelischen Meester van Justijn (Apol. 1 : 15, Dial. 96) de bekeerling worden, dat is, zooals de Clementijnsche Petrushomiliën (3 : 57) het vertolken, *goed*, — 'chrestus' en barmhartig evenals de *Vader* (vgl. Eph. 4 : 32, Lk 6 : 36, Mt 5 : 45, 7 : 1); de mensch van de nieuwe religie is een *chrestus* of vergevensgezinde, die zich van den 'rechtvaardige' des Jodendoms als zoodanig soortelijk onderscheidt. Dat ook, *niet* bijgeval *de Heer*, maar *alleen de Vader goed* is (Just. Dial. 101), is de nieuwe gnosis of kennis, die Justinus, evenals weder de Clementijnsche Petrushomiliën (3 : 57, 18 : 1.3), niet alleen met de jongere Alexandrijnen Clemens en Origenes, alsmede met oudere en jongere gnostieken van Christelijke geboorte gelijk de Valentinianen en Marcosiërs, maar met de Nahassenen (Hippol. 5 : 7) of oorspronkelijk Joodsch Jesuaansche gnostieken gemeen heeft. »Niemand," zegt Justinus in Ap. 1 : 63 tweemaal, »*heeft* den Vader *gekend* tenzij de Zoon, noch ook den Zoon tenzij de Vader en wien de Zoon het openbaarde." Dat houdt goed verband met de leer (vgl. Mt 11 : 27), dat naar des Vaders welbehagen voor de wijzen is verborgen geweest wat nu 'geopenbaard' wordt aan de eenvoudigen en in de Clementijnsche Petrushomiliën (17 : 4, 18 : 4.13) bijv. wordt dan ook evenzoo geciteerd. Doch het is niets meer of minder dan uiting van oude boven het Mozaïsme uitgegane Gnosis en Irenæus,

die de nog niet verbeterde lezing van Mt 11 : 25—27 als de kroon en het juweel van evangelische bewijsgronden bij de Marcosiërs (1 : 20, 3) kent, zegt in het algemeen: »Ze leggen het uit, alsof aan niemand voor onzes Heeren komst de ware God was bekend geweest en den God, die door de profeten is verkondigd, erkennen zij niet als den Vader van Christus." (4 : 6,1.) Hij voor zich blijft daarom, aan Joh. 1 : 17 niet denkende, rechtzinnig bij de verbeterde lezing 'kent', zooals wij die in Mt 11 : 27 (vgl. Lk 10 : 22) nog altoos voor ons hebben, waarmede intusschen niet gezegd is, van waar de oudere rechtzinnigheid in den persoon van Justinus Martyr de lezing van Marcosiërs en Petrushomiliën gehad heeft, even weinig als er mede gezegd is, wat wij te denken hebben van de houding, die jegens het varieerende Evangelie in den loop der tweede eeuw door de, naar het schijnt nogal goed onderrichte, Valentinianen is aangenomen in het algemeen. »Wanneer die namelijk uit de schriften werden weerlegd, keerden zij zich beschuldigend tegen die schriften zelven, alsof die niet in orde waren en geen gezag hadden, omdat ze niet eender spraken en de waarheid er voor menschen, die niet bekend waren met de overlevering, niet in te vinden was." (Men zie Iren. 3 : 1, 2.) Wat anders echter wil dit zeggen, dan dat hun het Evangelie een voorhangsel was voor de menigte, waarmede als stilweg overgeleverde uitlegging eene Gnosis van ingewijden aanvankelijk was samengegaan?

Als een van de woorden des Heilands noemt Justinus ook het gezegde: » *Waarin ik u aantref, daar zal ik u in oordeelen.*" (Dial. 96.) Dat nu heeft de Zaligmaker ook volgens den Alexandrijnschen Clemens ('Wat rijke zalig wordt' § 40) gezegd, en hier ligt het dus voor de hand, aan een Alexandrijnsch evangelie te denken; evenals omtrent 185 in het Muratorische fragment de *brief* aan de Hebreeën met den brief aan de *Alexandrijnen* zal bedoeld zijn, zoo zoude ook het *evangelie* der Hebreeën, dat evenals het Johannesevangelie en de Apostelhandelingen in het Joodsche land zijne Arameesche lezing heeft gehad, terwijl het niettemin op een door Justijn gelezen evangelie moet geleken hebben, een evangelie der Alexan-

drijnen kunnen zijn geweest. »Waar uw schat is," zegt Jezus in Mt 6 : 21, »daar zal ook uw *hart* zijn." Maar Justinus heeft de meer 'intellectueele' lezing: »Waar de schat is, daar zal ook het *hoofd* (er staat: de *noûs*) zijn van den mensch." En de Alexandrijnsche Clemens zegt eveneens: »Waar het *hoofd* van den mensch is, daar is ook zijn schat." (Str. 7 : 12.77, 'Qu. div. salv.' 17) »*Er komen scheuringen en partijen*," zal Justinus (Dial. 35) en vóór hem ook de schrijver van 1 Kor. 11 : 19 in het Alexandrijnsche evangelie hebben gelezen, evenals de *de schrift*, die volgens den Alexandrijnschen Clemens (Str. 1 : 28) den raad »*weest nauwlettende wisselaars*" heeft ingehouden, — een gnostiek logion, dat ook bijv. in de Clementijnsche Petrushomiliën (2 : 51, 3 : 50, 18 : 20) wordt aangehaald, — geen ander zal geweest zijn dan het Nahasseensche (of Ophitische) evangelie der Ægyptenaren, dat Hippolytus te Rome nog heeft kunnen hooren citeeren en Clemens Alexandrinus als eene nog vrij gangbare 'schrift' te Alexandrië konde aanduiden, toen het, van de gnostieke kringen afgezien, buiten Alexandrië velerwege reeds geheel verdrongen was. *Gaat heen* van mij *vervloekten*, in het *eeuwige vuur*," zoo lezen wij nu het grimmig Joodsche logion van Mt 25 : 41, »dat bereid is voor den *duivel* en zijne engelen." Doch Justinus heeft de nog niet Joodsch verbeterde en meer 'intellectueele' of gnostieke lezing: » *Weg* in de *uiterste duisternis*, die *de Vader* bereid heeft voor den *Satan* en zijne engelen." (Dial. 76.) En de schrijver der Clementijnsche Petrushomiliën (19 : 2) citeert: » *Weg* in de *uiterste duisternis*, die *de Vader* bereid heeft voor den *duivel* en zijne engelen." Het evangelie van Justinus (Dial. 10 & 100), dat een evangelie van Hebreeën was, zal wel allereerst Alexandrijnsch 'Petrinische' mededeelingen en leeringen hebben ingehouden, leeringen, die hij zich had eigen gemaakt, eer hij daarvan de Romeinsche varianten had leeren kennen.

Voor den intocht te Jeruzalem hebben de leerlingen volgens Justinus (Ap. 1 : 32) het ezelveulen vooraan in een dorp gebonden gevonden aan eenen *wijnstok*. En »in de Herinneringen, opgesteld, zooals ik zeide door zijne apostelen en hunne

volgers, staat geboekt, dat zijn *zweet bij druppels* nederviel terwijl hij bad, zeggende: Zoo het mogelijk is, laat dezen beker voorbijgaan." (Dial. 103.) Het verraad van Judas wordt bij Justinus even weinig vermeld als bij 'Paulus' (1 Kor. 15 : 5) en in aanmerking nemende, dat in het weergevonden stuk Petrusevangelie door Simon Petrus wordt verhaald, dat de leerlingen na den kruisdood weenende en treurende *met hun twaalven* weer naar huis, dat is naar Galilæa, zijn gegaan, moet men tot de gevolgtrekking komen, dat de eerste Jesuaansche Petrusroman geenen verrader Judas heeft gekend. Volgens Justijn zijn de Joden op Jezus naar den Olijfberg afgekomen en »er was geen mensch om hem den onschuldige te hulp te komen." (Dial. 103.) Pilatus heeft Jezus geboeid gestuurd naar Herodes uit *inschikkelijkheid* (aldaar) en men heeft hem met de woorden »*richt ons*" op den zetel des gerechts gezet (Apol. 1 : 35); toen hij gekruisigd was, zijn ook zijne vrienden *allen* van hem *afgevallen* en hebben hem *verloochend.*" (Ap. 1 : 50) »Die hem gekruisigd zagen, hebben allen met het hoofd geschud en de lippen vertrokken en grijnzende zeiden zij met hoonenden spot wat ook *in de Herinneringen der Apostelen* geschreven *staat: een zoon van God heeft hij zich genoemd; hij kome af en wandele rond! Laat God hem verlossen!*" (Dial. 101.) »*Laat de doodenopwekker nu eens zichzelf bevrijden!*" (Apol. 1 : 38.) Dat alles zal wel even Alexandrijnsch zijn als de woorden tegen den Vaderverkondiger in Wijsh. 2 : 12—20, met het verschil, dat het in het Alexandrijnsche Evangelie tegen 'den waren Jozua' of opvolger van Mozes door de meer ouderwetsche voorstanders van het Mozaïsme gehistorizéérd gezegd is. Op bekendheid met Mt 27 : 46 schijnt het kruiswoord in Just. Dial. 98. 99 en op bekendheid met Lk 23 : 46 het kruiswoord in Dial. 105 te wijzen. Maar eene oude Latijnsche lezing van het Nicodemusevangelie heeft juist die beide kruiswoorden eveneens; in de 'Gesta Pilati' (cap. 11) wordt verhaald: »Omstreeks de negende ure riep Jezus met luider stemme: Hely, Hely, lama zabacthani, wat vertaald is: Mijn God, mijn God, waarom hebt gij mij verlaten? En daarna zeide Jezus: Vader, in uwe handen beveel ik mijnen geest.

En dit zeggende heeft hij den geest gegeven." Justinus voor zijn deel zal de beide kruiswoorden wel uit zijne 'Petrusherinneringen' hebben gehad; »wanneer gezegd wordt, dat Jezus den naam van *Petrus*, een zijner apostelen, veranderd heeft en dit geschreven staat *in diens Herinneringen*" (Dial. 106), dan zullen die 'Herinneringen' wel het geschrift zijn, dat bij den presbyter (Johannes) van Papias door den Petrustolk Marcus vervaardigd heette en feitelijk als Alexandrijnsche Petrusroman, als eene 'Leer van Petrus' *volgens de Alexandrijnen*, het Evangelie gehistorizeerd het eerst heeft ingehouden. Volgens Eusebius (H. E. 2 : 16) zoude deze evangelische schrift door Marcus moeten gekomen zijn juist tot de Alexandrijnen. En men merke nu nog eens op, dat de synoptische verhalers voor het werpen van het lot tezamen 'bállein *klêron*' zeggen, doch Justinus met het in Ægypte weergevondene stuk Petrusevangelie de woordverbinding 'bállein *lachmón*' (Dial. 97) gemeen heeft, evenals de onverholen alexandrinizeerende vierde evangelist (Joh. 19:24), waar hij zeggen wil 'laat ons erom loten', nog schrijft »*láchoomen* peri autoû." En »toen hij kwam tot hen, die Petrus omringden, heeft hij hun toegevoegd: *Grijpt, betast mij en ziet dat ik geen onlichamelijk spooksel ben.*" (Ign. ad Smyrn. 3.) Dat heeft Hiëronymus gevonden in het evangelie der Nazoreeën of Hebreeën (de V. S. 16) en Origenes als eene plaats in de Leer van Petrus genoemd (Lomm. 21 : 24); ook daarachter schuilt weer de 'Petrinische' Marcusroman, die 'het Evangelie' der Alexandrijnen bevatte en oorspronkelijk 'de evangelische schrift' zonder méér is geweest. Onze eigene evangelische schriften, hoewel vermoedelijk tusschen 110 en 140 vervaardigd, komen eerst na het midden der tweede eeuw in het gezicht en het is niet in die jongere mededingers van het eerste evangelie, dat Justinus gelezen heeft: »Na zijne verrijzenis uit de dooden, toen hij ze had overtuigd, dat hij hun vóór het lijden had gezegd, dat hij deze dingen moest ondergaan, wijl ze door de profeten voorspeld waren," — »*zonder schriftbewijs*," verzekerde de Petrus der Alexandrijnsche 'Prediking' (Clem. Strom. 6 : 5), »*beweren wij niets*," — »zijn zij tot

inkeer gekomen over hunnen *afval* van hem bij zijne kruisiging en bij hen toevende loofde hij God." (Dial. 106.)

Justinus zegt, dat dit verhaald wordt in *de Herinneringen der Apostelen*. Deze 'Apostelherinneringen', het zij herhaald, die het Evangelie als historie, of blijde boodschap voor de menigte, inhielden, moeten van Alexandrië uit voor het verhaal zijn uitgegeven, dat door zekeren Marcus uit den mond van eenen ooggetuige, van Petrus den Palestijnschen zegsman, was opgeteekend, terwijl het in den geest dier tijden aan aan philosopheerende Joden van Alexandrië zijn ontstaan dankte. Allereerst hebben daarom in die evangelische schrift, zooals Aristides het omtrent 125 noemt, de uit Alexandrië afkomstige Ophieten (Hipp. 5 : 7), doch verder dan ook de Valentinianen (Clem. Str. 2 : 20), de schrijver der 'Clementijnsche' Petrushomiliën (3 : 57, 18 : 1.3), alsmede de door Valentinus van de Alexandrijnsche gnostieken afstammende doch vermoedelijk Romeinsche Marcosiërs (Iren. 1 : 20, 2) de 'Josuaansche' (of niet meer Mosaïsche) leer gevonden, dat niet bijgeval God, of de Heer, maar alleen de Vader goed had te heeten, eene leer, die in Mt. 19 : 7 verdraaid en verduisterd en zelfs in Mr. 10 : 18 weer verborgen blijkt. Dat geschrift zal ook het evangelie der Hebreeën zijn geweest, waaruit Papias, die nog geen ander dan het Alexandrijnsche Petrusverhaal van des Heilands woorden en daden zal gekend of erkend hebben, volgens Eusebius (H. E, 3 : 39, 17) de vertelling heeft gehad omtrent de vrouw, die bij den Heer was aangeklaagd van vele zonden; met het in Ægypte weergevondene stuk van het Petrusevangelie toont Joh. 8 : 1—11 merkwaardige woordelijke verwantschap en feitelijk zal het nog een stuk van het oude evangelie der Ægyptenaren zijn. Heeft de Palestijnsche doch niettemin Hellenistische Hegesippus nog in de tweede helft der tweede eeuw uitsluitend van het evangelie der Hebreeën (Eus. H. E. 4 : 22) gebruik gemaakt, dan zal dit wel beteekenen, dat de Jesuanen van het Joodsche land het Evangelie in een geschrift van Alexandrijnsch Joodsche afkomst hebben vervat geacht, terwijl, wanneer bijv. Dionysius van Korinthe, een tijdgenoot van Hegesippus, van

vervälschingen der geschriften over den Heer (Eus. H. E. 4 : 23) gewaagt, wel eens stilweg allereerst onze eigene 'kanoniek' gewordene evangelievarianten zouden kunnen bedoeld zijn. Onze synoptische verhalen zijn in de Korinthische Paulusbrieven niet verondersteld. Uit het evangelie der *Alexandrijnsche* 'Hebreeën' citeert allicht nog de Alexandrijnsche Clemens in Strom. 2 : 9 en hetzelfde Alexandrijnsche geschrift zal als Petrusroman ook weer 'het evangelie volgens Petrus' zijn, dat naar het zeggen van Origenes (Lomm. 3 : 45) met eene 'Hebreesche' overlevering overeenstemde; zegt Theodoreet (H. F. 2 : 2), dat 'het evangelie naar Petrus' in gebruik geweest is bij Nazoreeën en noemt Origenes 'Leer van Petrus' wat Hiëronymus bij de Nazareeën als het evangelie der Hebreeën heeft aangetroffen, dan moeten wij wel denken aan 'het Evangelie' in een gnostiek Joodschen roman, waarin oorspronkelijk een 'Rotsman' of zegsman Petrus als woordvoerder van twaalf symbolische oog- en oorgetuigen uit het Palestijnsche Jodendom volgens zijnen vertolker Marcus verhaald heeft, wat Alexandrijnsche allegorizanten tot blijde mare omtrent den waren Jozua hadden gehistorizeerd en Palestijnsche Josuanen (of Jesuanen) bij gelegenheid in de Joodsche landtaal hebben overgebracht en verspreid. Niet in een Arameesch origineel is *Osanna*, dat in het Nicodemusevangelie (1 : 4) gezegd wordt '*Red ons*' te beteekenen, door den schrijver gelezen van Mt 21 : 9. Volgens Eusebius (H. E. 3 : 25,5) hebben Hebreesche Christenen het evangelie volgens de Hebreeën gebruikt, doch de eerste 'Christelijke Hebreeën' zijn 'Chrestelijk Joodsche' Alexandrijnen geweest. Hiëronymus heeft uit het Arameesch in het Grieksch en het Latijn een evangelie van de Nazoreeën vertaald, dat door velen voor den echten . . . 'Matthæus' werd gehouden, vermoedelijk, omdat er aanleiding was, er eenen achtergrond van ons eerste evangelie in te herkennen; als evangelie der Hebreeën is het echter niet alleen door Justinus en Clemens van Alexandrië maar ook door Hegesippus uit Palestina gelezen in het Grieksch en er is geen grond voor de stelling, dat het Arameesch van het evangelie der Hebreeën oorspronkelijker

geweest is dan dat van ons vierde evangelie of van de Handelingen der Apostelen, die in het Joodsche land óók aramaïcé gelezen zijn. (Epiph. 30 : 6.) Hiëronymus kent het ook als 'het evangelie volgens de apostelen' en een evangelie van 'de twaalf' apostelen had reeds Origenes hooren noemen; nemen wij nu nog eens in aanmerking, dat in het in Ægypte weergevonden stuk van een minderwaardig Petrusevangelie Simon Petrus een woordvoerder van 'de twaalf' blijkt en dat uit het evangelie der Hebreeën de Alexandrijnsche Clemens het kennelijk platonizeerend gnostieke logion aanhaalt, dat wie zich 'verwondert' heerschen en de 'heerscher'... rusten zal, om dan op nieuw te bedenken, dat Justijns Herinneringen van Petrus Herinneringen der Apostelen heeten, dan blijft er voor het Arameesche evangelie der Hebreeën niet veel anders over dan de waarschijnlijkheid, dat het eene min of meer 'Mozaïsch' ingezonkene Palestijnsche vertaling van het gnostiek — talmudisch gezegd 'Mineesch' — 'Josuaansche' evangelie der Alexandrijnen is geweest, — van eenen Petrusroman dus, die 'het Evangelie' van den 'waren Jozua' inhield. Serapion van Antiochië heeft omtrent 190 het lezen nog gebillijkt van een Petrusevangelie, dat hij om het daarin ontdekte docetisme, om zijn gnosticisme, dus, later weer heeft afgekeurd (Eus. H. E. 6: 12); voeg hier nog bij, dat Origenes (Lomm. 5 : 86) 'het evangelie betiteld naar de Ægyptenaren' en 'het evangelie van de twaalf', vermoedelijk een en hetzelfde verhaal, ouder dan ons Lucasevangelie heeft geacht en men heeft zoo een en ander bij elkander, waaraan men zich den achtergrond onzer evangeliën met kennis van zaken zal kunnen denken. Alles tezamengenomen zal het ter sprake gebrachte wel beteekenen, dat van de vertalingen en onophoudelijke 'verbeteringen' of omwerkingen nu eens afgezien, een Alexandrijnsch verhaal, door een 'Josuaansch' allegorizeerenden en allegoresen historizeerenden 'Marcus' als Petrinische 'gedenkwaardigheden' uit het Joodsche land te boek gesteld, als 'de evangelische schrift' (zóó: Aristides) in omloop is gebracht, waarin 'het Evangelie' (Did. 15 : 2. 3, Basilides ap. Eus. H. E. 4 : 7. 7, 2 Clem. 8 : 5, Just. Dial. 10. 100 etc.)

te lézen stond, om dan in den loop der tweede eeuw met of zonder bijgedachten aan Romeinsche, Kleinaziatische, Palestijnsche en andere jongere variaties van het Chrestelijk Josuaansche of Jesuaansche thema te worden aangeduid als Herinneringen der Apostelen, Herinneringen van Petrus, het evangelie volgens Petrus, de Leer van Petrus, het evangelie van de Twaalf, van de Apostelen, de Hebreeën, de Nazoreeën, de Ægyptenaren en diergelijke meer. Onze evangelieverhalen zijn gewijzigde herhalingen van een Alexandrijnsch Mineesch of gnostiek Joodsch verhaal, dat tegen het einde der eerste eeuw zal ontstaan zijn en gedurende de tweede eeuw in eene menigte van aanhalingen bij Ophieten en Valentinianen, bij Barnabas en den schrijver van den tweeden Clemensbrief, in de Clementijnsche Petrushomiliën en bij Justinus Martyr onveranderd naklinkt.

Het onkanonieke evangelie, waarnaar men met Justinus voor zich heeft gegist, is niets meer of minder dan het oude Alexandrijnsche Marcusverhaal. Het is allicht het Petrusevangelie, waarvan in Ægypte een stuk is weergevonden, al kan dat evenals andere Petrina der tweede eeuw met kénnis van den oudsten Petrusroman geschreven zijn. Niets anders dan 'het Alexandrijnsche Petrusevangelie naar de beschrijving van Marcus' is het, wat ook de Alexandrijnsche Clemens nog bedoelt, wanneer hij schrijft, dat de Kyrios niet uit áfgunst *in zeker evangelie* het geheimhouden zijner verborgenheden gebiedt (Str. 5 : 10); blijkbaar is wat wij nu in Mr 4 : 12 lezen hem niet bevallen en het evangelie zijner onrechtzinnig (zegge ouderwetsch) gnostieke en oorspronkelijk Philonisch Josuaansche stadgenooten heeft hij nog liefgehad, doch met het oog op de menigte in de gemeente heeft hij het liever niet meer genoemd. En het was toch het origineel van alle andere evangelische geschriften! Met betrekking tot den aanhef van ons derde evangelie, dat zich reeds aan den naam Luca(nu)s als een boek uit Italië laat denken, zegt later nog Origenes: »Het evangelie getiteld naar (de) Ægyptenaren en het evangelie getiteld van de Twaalf hadden de schrijvers ondernómen." Onwillekeurig laat hij daarmede de meerdere

oudheid gelden van het evangelie 'volgens de Ægyptenaren', alsmede de jongere bijkomstigheid van de 'verbeterde' lezingen in ons 'evangelie volgens Luca(nu)s'; en wanneer hij nu laat volgen, dat Gods gemeente aan de Vier de voorkeur geeft, dan is daarmede voor ons alleen dit gezegd, dat sedert het begin der derde eeuw de Vier, op voorbeeld vermoedelijk van Rome, ook te Alexandrië geschikter werden geacht voor kerkelijk gebruik. Misschien allerminst ten onrechte; waarom zoude het eerste onmiddellijk het beste moeten zijn? Nog in de dagen van Tertullianus is niettemin de Romeinsche presbyter Sabellius, wien de Vader het goddelijke wezen in zijne onzichtbaarheid en de Zoon de zichtbaar gewordene Vader was, als aanvoerder opgetreden voor een slag van Christenen, die zich in de dagen van Origenes en Cyprianus in Pentapolis en Libye tot staving hunner Drieëenheidsleer op het zoogenoemde evangelie der Ægyptenaren, voor hen vermoedelijk nog *het* Evangelie, beroepen hebben; men zie Epiphanius in diens werk over de secten, 62 : 2.

De door den Romeinschen Hippolytus ('Secten' 5 : 8) voor ons bewaarde Nahasseensche lezing van de gelijkenis des Zaaiers, die kennelijk oorspronkelijker is dan onze synoptische lezingen en zelve weder 'Mineesche' toeeigening van oudere Grieksche (hier Stoïcijnsche) bespiegelingen omtrent den spermatischen Logos bewijst, moet gestaan hebben in 'het evangelie der Ægyptenaren'; zie Hippol. 5 : 7. En het »velen geroepen weinigen uitverkoren" van de Clementijnsche Petrushomiliën, dat volgens Barn. 4 : 14 een Alexandrijn »geschreven" heeft gevonden, terwijl het nu in Mt 20 : 16 en 22 : 14 zonder eigenlijk verband te lezen staat, zal in dat evangelie door de zoogenoemde Nahassenen evenéens gelezen zijn; zij maakten althans zielkundig onderscheid tusschen eene gevangene, eene geroepene en eene uitverkorene geméénte (Hippol. 5 : 6), — de lijdende, strijdende en zegevierende kerk der latere Katholieken. Het woord in Barn. 5 : 9 omtrent de verkiezing van mannen, die bij uitstek goddeloos waren, tot toekomstige predikers van het Evangelie zal óók wel uit het evangelie der Ægyptenaren afkomstig zijn. En zegt de Kyrios volgens

Barn. 6 : 13 »zie ik maak het laatste als het eerste", dan zal hij dat wel eveneens gezegd hebben in het van 'Mineeën' afkomstige geschrift, dat een geleidelijk omhooggedacht 'Josuanisme' op de wijze der Ægyptenaren in veeleenigheid van tegendeelen leerde. Uit dit Marcusevangelie der Alexandrijnen zal de schrijver van Barn. 16 : 7, evenals die van Mt 12 : 43—45, dan verder ook geleerd hebben, dat het menschelijk gemoed, hetwelk van de goddelijke genade nog niet is getroffen, eene woonplaats heeten kan van booze geesten. En nog in het schrijven, dat als tweede Romeinsche Clemensbrief tot ons gekomen is, vormen de Christus en de Ecclesia eene mannelijk vrouwelijke eenheid (2 Clem. 14 : 2) of zoogenoemde syzygie, waarvan het Alexandrinisme voor de hand ligt; ja zelfs, niet alleen, dat in 2 Clem. 12 : 2 van de geslachteloosheid een ideaal wordt gemaakt, dat bij den Alexandrijnschen Clemens (Strom. 3 : 13) een ideaal van het evangelie der Ægyptenaren blijkt, maar te oordeelen naar 2 Clem. 8 : 5 is voor den schrijver dat Petrusevangelie nog *het* evangelie geweest. »De Heer zegt" blijkbaar daar: »gij zult als lammeren te midden der wolven zijn. Petrus nu antwoordde zeggende: Indien dan de wolven de lammeren verscheuren? En Jezus zeide tot Petrus: De lammeren hebben na hunnen dood de wolven niet te duchten en gij, vreest niet voor wie u dooden en verder tegen u niets vermogen, maar vreest hem, die na uw sterven macht heeft, om ziel en lichaam te werpen in het helsche vuur." (2 Clem. 5 : 2—4; vgl. Mt 10 : 16. 28.) »Toen hij na zijne verrijzenis tot hen kwam, die Petrus omringden, zeide hij hun: grijpt, betast mij en ziet, dat ik geen onlichamelijk spooksel ben. En terstond raakten zij hem aan en geloofden, door zijn vleesch en zijnen geest overtuigd." Aldus, zooals wij reeds hadden gezien, 'Ignatius' (aan de Smyrneeën 3 : 2), waarschijnlijk op zijne beurt verhalende naar de, zoo het heette, door Marcus geboekte Herinneringen van Petrus, zooals men die te Alexandrië beweerde te bezitten — in een allegorischen roman. En het verdient hier opmerking, dat de latere gnostieken der tweede eeuw, die het onder de menschen hebben gebracht, dat de Christus als in Jesu alleen schijnbaar

16

belichaamd allerminst ook vleeschelijk herrezen was, niet gesproken hebben in den verbloemenden trant der Jesuaansche evangelisten. Voor de ingewijden moet aanvankelijk de leuze hebben gegolden »wijzen zij die weinig zien en veel begrijpen"; doch wie geen ooren hebben om te hooren, noch begrip om te begrijpen, die hebben, dachten zij vermoedelijk, veel meer aan kinderlijk geloof dan aan het koude ongeloof. »Zalig zij die niet gezien en in allen gevalle geloofd hebben!" (Vgl. Mt 28 : 17, Lk 24 : 36—43, Joh. 20 : 29.)

Het gnostieke evangelie der Alexandrijnen is oorspronkelijk hèt Evangelie geweest. En het is het Marcusevangelie, de Proto-Marcus, geweest, waarnaar de kritiek zoolang gegist heeft. Ons evangelie 'naar Marcus' vertoont duidelijke sporen eener Romeinsche hand. En het Marcusverhaal, dat met Eusebius te Alexandrië te vooronderstellen is, het geschrift, waaromtrent volgens dienzelfden Eusebius de oude Papias van Hiërapolis in de tweede eeuw eene inlichting van den (Ephesischen) presbyter Johannes had ontvangen, zal juist de achtergrond zijn, die èn achter het evangelie 'naar Matthæus' èn achter het evangelie volgens de lezing van Lucanus èn achter ons evangelie 'naar Marcus' schuilt; wat ons als 'het evangelie volgens Marcus' is overgeleverd, zal te beschouwen zijn als het Romeinsche substituut voor een Alexandrijnsch origineel. Het Marcusevangelie der Alexandrijnen, als evangelie der (al te wijsgeerige) Ægyptenaren later in miskrediet geraakt, doch bij den schrijver van den Barnabasbrief en van den tweeden Clemensbrief zoowel als bij 'Ignatius' en bij den 'Clemens' van de Petrushomiliën, bij Justinus Martyr en zelfs bij den Alexandrijnschen Clemens nog in eere, zoude zich, indien het in zijn geheel uit den Ægyptischen bodem weer te voorschijn kwam, als 'Proto-Marcus' en achtergrond onzer evangeliën naar alle waarschijnlijkheid inderdaad onthullen; het is hoogstwaarschijnlijk het origineel, dat men bereids aan het einde der achttiende eeuw had leeren vermoeden, toen Hegel te Jena schreef: »De evangelisten, beweert men, hebben niet elkander nageschreven, maar eenzelfde evangelie voor zich gehad." »Zeker is het," schrijft weer wijlen S. Hoekstra

in 1871 (Th. T. 5 : 438), »dat een ouder geschrift ten grondslag ligt aan de verhalen van Matthæus en in dit geschrift de groote redegroepen niet werden aangetroffen." Invoegsel is namelijk al aanstonds Mt 5 : 1—8 : 1, dat is een in overeenstemming met de Alexandrijnsche lezing van Jez. 40 : 9 als evangelische bergrede voorgestelde groep van spreuken uit de 'wijsheid Gods', die Papias als spreukenverzameling van Matthæus heeft genoemd, en het is een meer judaïzeerend invoegsel in eene Romeinsche bewerking van het oudere Alexandrijnsche Marcusevangelie. Ongeschonden en onveranderd zijn in ons eerste evangelie de spreuken ook van het Marcusverhaal zelf niet tot ons gekomen; instede van Mt 5 : 45 en 7 : 1 bijv. zal in het origineel gelezen zijn: »Wordt goedertieren (chreestói) en mededoogend, zooals uw Vader goedertieren en mededoogend is, die zijne zon laat opgaan over zondaren en rechtvaardigen en over vromen en boozen regent. Oordeelt niet, opdat gij niet moogt geoordeeld worden." (Vgl. Eph. 4 : 32, Lk 6 : 36, Hom. Clem. 3 : 57, Just. Apol. 1 : 15,13.) Dat in het evangelie 'naar Matthæus', zooals wij het nu nog hebben, sporen van judaïzeerende omwerking te onderkennen zijn, ziet men bijvoorbeeld bij vergelijking van Mt 11 : 13—15 en Lk 16 : 16 met Dial. 51 bij Justijn, die òf in de zoogenoemde Herinneringen van Petrus, dat is in het Alexandrijnsche Marcusevangelie, òf in eene oudere en nog niet 'apostolisch' verbeterde gestalte van ons eerste evangelie het volgende zal gelezen hebben: »Voorwaar ik zeg u, onder die van vrouwen zijn geboren is er geen meerdere dan Johannes de dooper opgestaan, doch de minste in het koninkrijk der hemelen is meer dan hij. *De wet en de profeten waren tot op Johannes den dooper*, sedert wanneer aan het koninkrijk der hemelen geweld wordt gepleegd en geweldenaars het wegrooven. En zoo gij het wilt aannemen, hij is de Elias, die komen zoude; wie ooren heeft om te hooren, die hoore." Zoo zullen om te beginnen de Nahassenen of Ophieten hebben gelezen en in ons derde evangelie staan nog de woorden: »*De wet en de profeten waren tot op Johannes;* van dien tijd af wordt het koninkrijk Gods verkondigd en ieder

pleegt daarop geweld." »Want de wet," zegt de vierde evangelist in Joh. 1 : 17, »is door Mozes gegeven; de genade en de waarheid is door Jezus Christus geworden." Justijn citeert: »*De wet en de profeten waren tot op Johannes den dooper*, sedert wanneer aan het koninkrijk der hemelen geweld wordt gepleegd en geweldenaars het wegrooven. En zoo gij het wilt aannemen, hij is de Elias, die komen zoude, wie ooren heeft om te hooren, die hoore." »Doch de judaïzeerende herziener van Mt 11 : 13—15, wien het niet beviel, dat na Johannes den dooper de Joodsche leer in het geheel niet meer zoude gelden, heeft van de plaats gemaakt: »Voorwaar ik zeg u, onder die van vrouwen geboren zijn is er geen meerdere dan Johannes de dooper opgestaan, doch de minste in het koninkrijk is meer dan hij. Maar van de dagen van Johannes den dooper af tot nu toe wordt aan het koninkrijk der hemelen geweld gepleegd en geweldenaars rooven het weg. Want *al de profeten en de wet hebben tot op Johannes geprofeteerd.* En zoo gij het wilt aannemen, hij is de Elias, die komen zoude; wie ooren heeft om te hooren, die hoore."

Zietdaar eene 'apostolische' verbetering van het Evangelie. Eene andere 'verbetering' is in ons eerste evangelie vermoedelijk de weglating van den Herodes in het lijdensverhaal geweest; deze, die buiten ons derde evangelie (Lk 23 : 6—12) nu ook in het weergevonden stuk Petrusevangelie wordt aangetroffen, is vermoedelijk aan het verlorene Ægyptische Petrusevangelie, het Marcusevangelie der Alexandrijnen, ontleend, hetwelk dan ook zal te onderstellen zijn in Joh. 19: 13—15, waar de ware vertaling de woorden medebrengt »en *hij plaatste hem op den rechterstoel.*" »Aron, âron," roepen de Joden in Joh. 19: 15, wat zeggen wil »neem hem daar van dáán", terwijl in het stuk Petrusevangelie te lezen staat, dat »zij hem *plaatsten op den rechterstoel*," evenals ook Justinus Martyr (Apol. 1 : 35) verhaalt: »*Hoonend plaatsten zij hem op den zetel des gerechts en spraken richt ons!*" »*Richt rechtvaardig, koning van Israël!*" hebben zij volgens het Petrusevangelie geroepen, wat alzoo in de oorspronkelijke 'Petrusherinneringen', zooals die te Alexandrië door Marcus geboekt heetten, eigenlijk

in de Herodesepisode geroepen is; de vierde evangelist heeft het geval dan op rekening van Pilatus gesteld en den afzonderlijken hoon weggelaten. Wordt, om nog iets anders te noemen, den Emmausgangers in Lk 24 : 17 gevraagd, waarom zij er droevig uitzien, terwijl volgens Joh. 16 : 20 aan de leerlingen is voorspeld, dat zij zouden weenen en schreien, zonder dat hiervan in de lijdensgeschiedenis op nieuw wordt melding gemaakt: bericht nu alleen het onechte slot van het tweede evangelie (in Mk 16 : 10), dat zij, die met den Meester waren geweest getreurd hebben en geweend, het is alweer het verlorene Marcus-(of Petrus-)evangelie der Ægyptenaren, de Alexandrijnsche achtergrond onzer evangeliën, dat het eerst te lezen zal hebben gegeven wat nu nog in het stuk Petrusevangelie staat: »*Wij echter, de twaalf leerlingen des Heeren, we weenden en treurden; ieder is treurende om het gebeurde naar zijn huis gegaan.*" »Ze wisten nog de schrift niet, dat hij uit de dooden moest opstaan!" (Joh. 20 : 9.) En het slot van 'Proto-Marcus', van het evangelie der Ægyptenaren, is dan te vooronderstellen als een nabericht, waarin zinnebeeldig werd gewaagd van eene wonderbare vischvangst in Galilæa (Mt 28 : 7, Mr 16 : 7), die ook na Mr. 16 : 8 aanvankelijk te lezen stond, in Lk 5 : 1—11 met eene slotaanduiding in Lk 5 : 10 bewaard is, in Joh. 21 : 1—4 aan het vierde evangelie achterna is toegevoegd en aan het einde van het weergevonden stuk Petrusevangelie nog wordt ingeleid; deze plaats in het Ægyptische Petrusevangelie is dan de eenige, waar de vischvangst in Galilæa na Jesu lijden en sterven in een door den verhaler gewild organisch verband nog voorkomt. Men heeft aan te nemen, dat van eene wonderbare en zinnebeeldige vischvangst na den kruisdood van den waren Jozua allegorisch verhaald is en dit nog naklinkt in ons Petrusevangelie, alsmede in het toevoegsel aan het evangelie 'naar Johannes'; in Lk 5 : 1—11 blijkt de navertelling bewaard, doch om de verschijningen in Jeruzalem naar voren verplaatst, terwijl zij in Mr 16 : 7 wordt voorbereid, doch nu na Mr 16 : 8 in het onechte slot niet meer te lezen staat.

Zoo ware dan de achtergrond onzer evangeliën door de

voorhangsels heen in zekere mate kenbaar geworden. 'De historie naar Herodotus', waarvan Diodorus Siculus gewaagt, is de door Herodotus te boek gestelde historie. Doch de aannemelijkste uitlegging van de opschriften 'naar Matthæus' en 'naar Marcus', die men in de handschriften boven ons eerste en ons tweede evangelie leest, is ten slotte deze, dat het door de Alexandrijnen aan zekeren Marcus toegeschrevene allegorische verhaal, hetwelk een kleine honderd jaar na het begin onzer telling zoude kunnen geschreven zijn en bij Clemens, Hippolytus, Origenes het evangelie volgens de Ægyptenaren heet, door een gnostiek Christen te Rome omtrent 115 is omgewerkt tot eene aanvankelijke lezing van ons eerste evangelie, die dan aldra met Esseensch apostolische spreuken uit de Palestijnsche 'Wijsheid Gods naar Matthæus' is verrijkt, en dat dan eveneens voor de Romeinsche gemeente door een tweeden gnosticus, wien 'het Evangelie' in de 'apostolisch' vermeerderde en verbeterde nieuwe lezing niet beviel, omtrent 125 of 130 eene weer meer 'naar Marcus' geredigeerde lezing is vervaardigd, die om de afwezigheid van het 'apostolische' al aanstonds aan de gnostieken te Rome, aan de Nahassenen en Sethianen, weer beter is bevallen. Het evangelie 'volgens Luca(nu)s' was inmiddels, stellen we tusschen 115 en 120, met het oorspronkelijke Alexandrijnsche verhaal, de Esseensche spreuken en ons eerste evangelie (in eerste lezing?) voor oogen bereids vervaardigd, en het is zeer de vraag, of niet ook de vierde onzer evangelisten naast of zonder den Romeinschen 'Marcus' nog den ouden 'Marcus' der Alexandrijnen heeft voor zich gehad. »Men beschouwe Marcus," zegt Wrede op blz. 145 van zijn meer genoemd geschrift, »door een sterk vergrootglas en men heeft ongeveer eene schrijfwijze zooals Johannes die vertoont." Wel overwogen wil dit zeggen, dat ons vierde evangelie nog veel sterker gnostisch alexandrinizeert dan het voor den Alexandrijnschen Petrusroman te Rome in de plaats gestelde tweede en dat ook de vierde evangelist, evenals de Ophieten en Barnabas en de schrijver van 2 Clemens het evangelie der Ægyptenaren wel vóór zich zal hebben gehad. De door Marcus opgeteekende

'Herinneringen van Petrus', het Marcusverhaal der Alexandrijnsche Jesuanen, het Evangelie volgens die Ægyptenaren, is bekend geweest aan Johannes den presbyter en dat die Ephesiër met ons vierde evangelie iets heeft te maken gehad, blijft even denkbaar als de onderstelling, dat hij in zijn Ægyptischen Marcus heeft gelezen wat in ons vierde evangelie thans aan het tweede herinnert. (Vgl. hier bijv. Lk 8:11 en Mr 4:4 met Joh. 1:14, Mr 1:24 met Joh. 6:69, Mr 2:2 en 12:14 met Joh. 14:6, Mr 2:9. 12 met Joh. 5:8, Mr 6:37 met Joh. 6:7, Mr 14:3 met Joh. 12:3 en Mr 14:5 met Joh. 12:5.)

Achter onze evangeliën, het zij nogmaals herhaald, schuilt de 'gnosis' van Alexandrijnsche Joden der eerste eeuw. Die Joden waren Nahasseensche en Sethiaansche 'Mineeën' of vrijzinnigen, die geen leden van de oude synagogen zijn gebleven, maar zich aan hunne allegorizeerende uitleggingen van 'Mozes en Profeten' zullen hebben opgewerkt tot evangelisten van een wereldburgerlijk en geïdealiseerd Messianisme, een naar de naties uitgaand Chrestianisme van den in den waren Jozua of opvolger van Mozes belichaamden goddelijken Geest. Het Chrestianisme of idealisme van 'het Evangelie' dier mannen was echter iets, dat boven de bevatting èn van de meerderheid in de oudere synagoge èn van de meerderheid in de jongere ekklesia gelijkelijk uitging, waarom zij het van den beginne stelselmatig verbloemd als 'heilzame historie' hebben voorgedragen; de oudste Jesuanen, de door 'Mosaïsch' geblevene Joden en 'geloovig evangelische' Christenen als Sethiaansche en Kaïnitische en Nahasseensche onrechtzinnigen ten slotte gelijkelijk uitgeworpene vaders der Ekklesia hebben hooger gestaan dan de schrijvers, die men 'patres' noemt. »Wenn das Wort Gottes zu den Vätern kommt," placht Luther te zeggen, »so gemahnet mich's gleich, als wenn einer Milch seihet durch einen Kohlsack, da die Milch muss schwarz und verderbet werden," en wat de groote hervormer hier toont, zoo al niet te begrijpen en te doorzien, dan toch te voelen en gewaar te worden, het is het onderscheid tusschen eene gevoelvol verbeeldingrijke taal van wijzen, die meer

begrepen hebben dan zij zeiden, en den botteren spreektrant van latere min wijze geloovigen uit de gemeenten, die zij hadden doen ontstaan; de 'kerkvaders' zijn weer te zeer vaders uit het volk geweest, om de evangelische idee, wier taal zij moesten spreken, op hunne beurt met vol bewustzijn te bestendigen. Reeds aan het einde der tweede eeuw trouwens waren er te veel... gnostieken en was juist daarom de Gnosis van de ingewijden zelven in groote mate verwilderd. Doch in onze evangeliën (Mt 13:11, Mr 4:11, Lk 8:10, Joh. 14:17) klinkt nog verneembaar het oorspronkelijke beset door, dat de innerlijke zin der boven het Mosaïsme uitgaande Josuaansche (resp. Jesuaansche) leer, het begrip van de oneindige Drieëenheid in godmenschelijke zelfverkeering des Geestes, voor de menigte verborgen blijft, wat volgens de gnostieke idee dan niet belet, dat 'de velen' in gevoelvolle voorstellingen van haar een afschijnsel te zien krijgen, waarom zij dan ook, de razende Messianisten in hun midden voorop (Mr 1:23—24), van de nieuwe leer (Mr 1:27) den indruk ontvangen, dat zij eene hemelsche en bovennatuurlijke wijsheid inhoudt. (Mr 1:22, 6:2.) Doch de waarheid blijft in de zinnebeeldig en verbloemd voorgedragene leer van het Evangelie juist als geopenbaarde, der menigte geopenbaarde, waarheid ten halve verborgen of onbegrepen; het Evangelie blijft vol van een voorbehoud, dat even stelselmatig aangeduid wordt, als ontveinsd. »Wie het geheim der Gnosis," zegt Hoekstra (Th. T. 5:332) tot toelichting bij Mr 1:45, »openlijk uitspreekt voor eene schare, die de hoogere waarheid niet dan averechts verstaan kan, maakt, dat de leeraar der Gnosis niet meer veilig in het openbaar kan verschijnen." Zoo schrijft hij ook bij (Mt. 9:30 en) Mr 1:43: »Jezus vertoornt zich daar op menschen, wier oogen pas geopend zijn en van wie hij voorziet, dat zij als neophyten op onverstandige wijze het hun geschonken licht zullen openbaar maken." (Th. T. 5:436.) Nog de Valentinianen van het einde der tweede eeuw hebben er zich, naar eene opmerking van Tertullianus te oordeelen, zorgvuldig voor gehoed, de gramschap van den meester op die wijze te verdienen; zij hebben met de meer 'rechtzinnige'

of goedgeloovige en kinderlijke Christenen in gemeenschap willen blijven, doch die beschouwd als onnoozeler broeders, met wie men eigenlijk slecht praten kon. »Zoo worden wij dan," zegt Tertullianus (adv. Val. 2), »bij hen als eenvoudigen en alleen als zoodanig aangemerkt, en niet ook als wijzen, alsof de wijsheid van den eenvoud onmiddellijk had af te zien, terwijl toch de Heer de twee verbindt (in de woorden): weest voorzichtig als de slangen en eenvoudig als de duiven."

De Valentinianen zullen bij zulk een beroep ten behoeve der kudde op een zoo kennelijk gnostiek evangeliewoord gemoedelijk en fijntjes hebben geglimlacht!

Leiden, April 1907.

BUITENLANDSCH STAATKUNDIG OVERZICHT

DOOR

CHR. NUIJS.

XVI.

De tweede Russische Doema heeft het lot van haar oudere zuster ondergaan; zij is ontbonden, voordat zij in staat geweest is eenigen nuttigen arbeid te verrichten.

En de wijze waarop de ontbinding geschied is, moet ernstige gevolgen hebben niet alleen voor de binnenlandsche toestanden in Rusland, maar ook voor de internationale betrekkingen van dat rijk; want in den binnenlandschen strijd om politieke en sociale hervormingen — een strijd die niet vreedzaam en grondwettig, maar gewelddadig, wreed en verwoestend is — worden de beste krachten van het land verbruikt.

Toen, na den oorlog en onder den indruk van den algemeenen wensch naar hervormingen, de keizerlijke oekase van 17/30 October 1905 werd uitgevaardigd, scheen het, alsof Rusland voor altoos afscheid genomen had van het autocratisch bestuur, en naar het voorbeeld der West-Europeesche Staten een constitutioneelen regeeringsvorm zou invoeren. Met geestdrift begroette het volk het manifest van den Tsaar; maar het herstel van de rust in het land en het beëindigen van den revolutionairen strijd was niet alleen afhankelijk van de geestdrift, waarmede het volk de verschijnselen van den nieuwen toestand toejuichte, doch ook van den ernst en de eerlijkheid, waarmede de regeering haar voornemens wilde uitvoeren.

Die eerlijkheid en die ernst zijn in de maanden, sedert de uitvaardiging van de keizerlijke oekase verloopen, herhaaldelijk en niet ten onrechte in twijfel getrokken.

Nog voor dat de eerste Doema bijeen kwam, vaardigde de regeering een soort grondwet uit, in strijd met de plechtige belofte, afgelegd in 's Keizers »onveranderlijke wilsuiting" van 30 October: dat

geen wetten meer zouden worden uitgevaardigd zonder toestemming van de Doema.

Alleen de overweging, dat zulk een grondwet noodzakelijk kon zijn, om de constitutioneele machine in beweging te brengen, deed de aanvankelijk geuite protesten tegen die uitvaardiging verstommen.

De eerste Doema kwam bijeen. Doch de verwachting, dat zij een ministerie vinden zou, voornemens met haar saam te werken tot het invoeren van de noodzakelijke hervormingen, waar geheel Rusland om riep, werd niet vervuld. Het kabinet-Goremykin nam van den eersten dag af een passieve houding aan tegenover de Doema; het diende geen enkel wetsontwerp in, en deelde zelfs zijn plannen en voornemens niet aan de wetgevende vergadering mede. Het boycotte de Doema eenvoudig. Het bood aan het land en aan Europa een schouwspel zonder weerga in de wereldgeschiedenis.

Onder die omstandigheden was het dwaas te beweren, dat de eerste Doema niet in staat bleek te arbeiden; er was arbeidslust en arbeidskracht genoeg aanwezig — maar zij werden niet gebruikt door de regeering, die tegenover de Doema een houding aannam, welke het best gekarakteriseerd kan worden door de vraag, eens als titel van een roman door Lord Bulwer gebruikt: »What shall he do with it?"

De regeering wist het klaarblijkelijk niet; en de Doema, aan zich zelf overgelaten, niet in staat om zelfs de initiatief-voorstellen van de leden te behandelen, moest ontaarden in een politieke debating-club. Alles werd daarbij omgehaald, als gevolg van de overtuiging, dat niet alleen politieke, maar ook sociale hervormingen noodig waren, om de historische grondslagen van den Russischen staat naar de beginselen van recht en gerechtigheid te bevestigen en te ontwikkelen.

De eerste Doema moest daarbij in de eerste plaats de agrarische quaestie aan de orde stellen; daarin zag zij het noodzakelijke middel ter verheffing van den nationalen welstand, en zonder dat deze verbeterd werd achtte zij geen vasten grondslag aanwezig voor eenige sociale of politieke hervorming.

De agrarische hervorming echter is, naar de meening van alle schrijvers over de Russische toestanden, niet in te voeren zonder vergrooting van het grondbezit der boeren. De inwilliging van dien eisch is een quaestie van tijd. Maar de regeering zag het niet in. En hierin lag de oorzaak van het conflict tusschen de regeering, de vertegenwoordigster van het oude regime, die de agrarische quaestie onopgelost wilde laten, en de Doema, de vertegenwoordigster van het Russische volk.

Dit is een der belangrijkste punten van den strijd, die op dit oogenblik in Rusland wordt gevoerd. Een der leiders van de partij der Volksvrijheid, Iwan Iljitsch Petrunkewitsch, zegt hiervan:

Ongetwijfeld is een agrarische hervorming, berustend op gedwongen onteigening van het groot-grondbezit tegen een rechtmatige schadeloosstelling, nadeelig voor de belangen der grondbezitters; maar voor den staat is het onmogelijk de belangen van 130.000 grondbezitters hooger te stellen, dan die van de talrijke landbouwende bevolking, die volkomen te gronde moet gaan bij den tegenwoordigen toestand, waarvan vernietiging van het staatscrediet, uitputting van de productieve krachten van het land, en de physische degeneratie der bevolking het gevolg moeten zijn.

Maar de voorrechten van den landadel hangen nauw samen met het verouderde politieke stelsel; zoowel aan het hof, als in de ministeries en bij de provinciale besturen zijn de vertegenwoordigers van den landadel de invloedrijkste mannen, wier inzichten de leidende factoren zijn voor de te volgen staatkunde. De verdediging van de rechten en belangen van den adel vormt den grondslag der officieele Russische staatkunde, en daarom hangen in Rusland de politieke en sociale hervormingen zoo nauw samen, en is er een innig verband tusschen de politieke vrijheid en de agrarische hervormingen.

Zoodra in de eerste Doema deze quaestie duidelijk werd uiteengezet, en de noodzakelijkheid werd betoogd om elke hervorming afhankelijk te stellen van de verbetering der agrarische nooden — werd het tevens duidelijk, dat de regeering onder den druk van verschillende omstandigheden wel eenige politieke vrijheden had afgekondigd, maar volstrekt niet voornemens was haar beloften te houden, integendeel ijverig zocht naar een geschikte gelegenheid om alle grondslagen van het oude regime te herstellen — den autocratischen regeeringsvorm, zoowel als de rechten van den adel.

De eerste Doema werd ontbonden; de eerste stap op den weg der reactie gezet.

Na de ontbinding waagde de regeering het niet, de kieswet te wijzigen. Zij bepaalde zich tot een willekeurige uitlegging, waardoor het kiesrecht aanmerkelijk werd beperkt. En tevens werden maatregelen genomen, om de verkiezingscampagne voor de tweede Doema te verbieden, zelfs aan streng constitutioneele partijen. Alleen de reactionnaire Bond van Russische Mannen kreeg vrij spel.

Maar de bevolking, verbitterd door de herleving van het stelsel van willekeur, zond een tweede Doema naar Petersburg, waarin ongeveer 350 afgevaardigden der oppositie zitting hadden. Van den eersten dag af aan was het duidelijk, dat ook der tweede Doema geen lang leven beschoren zou zijn. De afgevaardigden der rechterzijde hebben alles gedaan wat zij konden, om de Doema te compromitteeren en een conflict met de regeering te doen ontstaan. De oppositie daarentegen wilde niets liever dan nuttelooze botsingen vermijden en met de regeering samen werken, wanneer deze tenminste werkelijk hervormingen wilde invoeren. Doch het kabinet-Stolypin was evenmin

als het kabinet-Goremykin geneigd een der hervormingen in te voeren, die het land en de Doema verlangden.

Want ook de tweede Doema moest, evenals de eerste, tot de erkenning komen, dat geen hervorming mogelijk was, zonder de regeling der agrarische quaestie door gedwongen onteigening der latifundiën, en dat daarnaast de eisch van politieke vrijheid zonder onderscheid van nationaliteit, van gelijkheid der burgerlijke rechten, van vrijheid van geweten, en dus van geheele afschaffing van het stelsel van willekeur met zijn privilegiën eener bevoorrechte klasse, en van de invoering van een werkelijke constitutioneele regeering niet kon worden opgegeven.

Het ministerie Stolypin, dat de vertegenwoordiging was der adellijke grondbezitters, kon die eischen der Doema niet inwilligen, zonder ontrouw te worden aan den stand welks belangen het voor alles wilde beschermen. En het ministerie vond voor zijn afwijzende houding steun bij het hof, en bij alle kringen, die inzagen dat een constitioneele regeering vroeger of later leiden moest tot het afschaffen van alle privilegiën, en tot het invoeren van een geheel andere opvatting van het staatsbestuur.

Welke houding de Doema ook aannam, zij was onmogelijk te handhaven, tenzij zij de gewillige dienaresse der regeering werd. En wijl zij dit niet worden kòn, moest zij heengaan.

De ontbinding zweefde weken lang als het zwaard van Damocles boven haar hoofd. Er was slechts een aanleiding noodig om dat zwaard te doen vallen.

Een beschuldiging, tegen 55 harer leden ingebracht, die zouden betrokken zijn bij een militaire samenzwering, gaf de regeering aanleiding het ontbindingsbesluit af te kondigen, nog voordat de Doema een beslissing genomen had over de uitlevering der aangeklaagden.

Dat die beschuldiging slechts een voorwendsel was, een gezochte aanleiding, was duidelijk. Want tegelijk met het ontbindingsbesluit werd een nieuwe kieswet afgekondigd, die een flagrante schending is van de Oekase van 17/30 October 1905, en die zoo omvangrijk is, dat er weken en maanden vooruit aan moet gewerkt zijn.

De nieuwe kieswet legt de vertegenwoordiging der volksbelangen geheel en al in handen van de adellijke grondbezitters, wier stemmen in de kiescolleges een reusachtig overwicht hebben. Want aan de curie der grondbezitters is een grooter aantal kiesmannen toegestaan dan aan alle overige curiën te zamen.

Zoo is dan eindelijk de regeering er in geslaagd, een kieswet samen te stellen, die een parodie op een volksvertegenwoordiging in het leven zal roepen. De derde Doema zal een Doema der grootgrondbezitters zijn, en hoogstens zullen de vertegenwoordigers der vijf groote steden een kern van oppositie kunnen vormen tegen de reactie, die nu weder in Rusland aan het woord komen zal.

De reactie heeft daardoor echter een gevaarlijk spel gespeeld. Want zij heeft aan de monarchale gevoelens in het land een ernstigen schok toegebracht, zij heeft het vertrouwen in het woord van den Tsaar gedood, en daardoor een krachtiger propaganda gemaakt voor de revolutionaire theoriën, dan de stoutste agitatie van de uiterste partijen ooit zou kunnen doen.

De regeering in Rusland komt nu in handen van de klassen, die het land willen terugvoeren naar den toestand van voor 1905, en die elke hervorming ontijdig of voorbarig noemen. Tot nog toe heeft het volk niet gereageerd op de ontbinding der Doema; maar het zal zich niet onderwerpen aan de ontneming van de laatste hoop op verbetering der sociale en politieke toestanden. De regeering geeft zich klaarblijkelijk geen rekenschap van het groote gevaar, dat de staatkunde, die zij op 13 Juni heeft ingewijd, met zich brengt. De nieuwe Doema zal door haar reactionaire samenstelling spoedig genoeg doen blijken, wat te verwachten is van een klasse die in de 45 jaren, na de bevrijding der boeren voorbijgegaan, niet alleen niets deed voor de verbetering van den economischen toestand en de geestelijke ontwikkeling van het volk — maar zelfs bijgedragen heeft tot den ondergang van den boerenstand en tot de onderdrukking van elk gevoel van menschenwaarde.

Rusland staat, na twee jaren van onvruchtbare proefnemingen, weder op het zelfde punt als in 1905; de bureaucratie en de grondbezitters pogen het weder te voeren op den weg der reactie; het volk en het staatsbelang echter eischen omvangrijke hervormingen

Wordt de eerste weg ingeslagen dan wordt Rusland weder bedreigd met revolutie en anarchie....

De geschiedenis heeft blijkbaar aan de Russische machthebbers niets geleerd.

* * *

In het Zuiden van Frankrijk, in het land van den wijnstok, is een economische crisis uitgebroken, die in enkele weken het geheele gebied, van de Spaansche grens tot aan den mond der Rhône, in beweging bracht.

De wijnbouwers in die streek, die voor een tiental jaren veel te lijden hadden van de phyloxera, waren toen genoodzaakt, met zwaren arbeid de krachtiger Amerikaansche wijnstokken te verzorgen, ten einde deze te doen acclimatiseeren in den vruchtbaren bodem van hun land. Het loon van hun moeite was echter schitterend. En weldra nam de voorspoed van de wijnbouwers zoo toe, dat overal wijnbergen werden aangelegd. Niemand wilde meer iets anders verbouwen; van de bergen en heuvelreeksen tot aan de zee strekten zich de wijnaanplantingen uit; het geheele land werd een groot wijnveld. Evenals

voor Midas alles wat hij aanraakte goud werd, zoo werd daar alles wijn.

Doch de heldere, vreugdebrengende, levenwekkende wijn werd geleidelijk het ongeluk van Zuid-Frankrijk. Er werd te véél wijn gebouwd, en het ergste was, er werd veel meer wijn »gemaakt" dan er verbouwd werd. De brutale vervalsching voltooide de ramp.

De wijn kan niet meer verkocht worden; de kelders liggen vol wijn, maar de eigenaars kunnen die, zelfs voor een appel en een ei, niet meer van de hand doen. En in de lachende dorpen, in de levensblijde steden van het zuiden kwamen de ellende, de armoede binnen. Er was wijn — maar geen brood, geen geld voor de noodige uitgaven.

In dezen nood wendde men zich natuurlijk om hulp tot den Staat. Het is, naar de meening van Fransche producenten, staatsplicht om in zulke gevallen wettelijke maatregelen te nemen. De Staat moet de vervalsching tegengaan, en de suiker, die daarbij een groote rol speelt duurder maken.....

Maar de staatsmachine werkt langzaam. Regeering en Kamer konden niet snel genoeg de wenschen der wijnbouwers inwilligen; de verhooging van den suikeraccijns zou de bietenbouwende bevolking van Noord-Frankrijk benadeelen; er moest onderhandeld, geboden, naar een middenweg gezocht worden.

Dat alles duurde den zuidelijken te lang. Hun warm bloed bruischte op, hunne opgewondenheid uitte zich in vlammende welsprekendheid. De Tartarins gevoelden, dat zij van den leeuwenjager afstamden. Zij wilden iets doen, om hun ontevredenheid te uiten. Hun geduld was niet groot genoeg om te wachten.

En plotseling klonk het: Le Midi bouge!

Het Zuiden kwam in beweging. Als een nieuwe apostel trok de wijnbouwer Marcelin Albert rond, aanzettend tot tegenstand, zoo de regeering niet onmiddellijk hulp verschafte.

Tegenstand bieden, dat was het wachtwoord, door het comité van Argeliers uitgegeven, en met snelheid van plaats tot plaats doorgezonden. Het Zuiden moest laten zien, dat het niet ongestraft armoede en ellende wilde lijden.

Het moet weigeren belasting te betalen; alle burgemeesters en gemeenteraadsleden moeten hun ambt neerleggen; het moet den totalen stilstand van het officieele leven afkondigen, de anarchie organiseeren.

Dat werd de leus van de volksmassa in het zuiden — de leus van de radicale en socialistische bevolking, die zich liet leiden en opstoken door reactionairen en clericalen.

Tegenover dit optreden van de bevolking der vier zuidelijke departementen kon de regeering slechts één eisch stellen: terugkeer tot den toestand van orde en rust, en hervatting van den arbeid, in afwachting van de maatregelen die de regeering wilde nemen.

Maar als het zuiden eenmaal opgewonden is, dan kan het niet zoo spoedig tot de kalmte en rust terugkeeren, die noodig zijn voor een bezadigd overleg. De opstand breidde zich uit, de werkstaking der gemeenten eveneens; en toen de regeering besloot de leiders van het comité van Argeliers gevangen te nemen, werden barricaden opgeworpen, gingen de wijnbouwers tot plundering en brandstichting over, werden de troepen aangevallen, zoodat er bloed vloeien moest in Montpellier en Narbonne....

De storm was zoo hevig, dat het ministerie er kracht in vond om te blijven staan. Ware de storm minder krachtig geweest, dan zou het kabinet-Clemenceau allicht in de Kamer zijn omver geworpen. Nu was er niemand, die de erfenis durfde aanvaarden, de erfenis om het opgewonden zuiden tot kalmte te brengen. Voor Clemenceau was dus terecht: »le vin tiré, il lui fallut le boire".

Het was een bittere drank, dien de wijnbouwers voor hem hadden gebrouwen. En die drank werd nog bitterder, toen het bleek, dat de troepen in het zuiden gemeene zaak maakten met de oproerige wijnbouwers, zich verzetten tegen hunne meerderen, en op eigen gelegenheid de kazerne verlieten, om zich te scharen aan de zijde hunner landgenooten.

De soldaten in het zuiden hadden te lang de opgewonden redevoeringen van agitators en antimilitairisten aangehoord, om daardoor niet meegesleept te worden. Over het geheel is de Franschman uit het zuiden meer gevoelsmensch dan slaaf van zijn plicht; de staat met zijn eischen is voor den zoon van het zuiden een vreemd, onbegrijpelijk wezen; het Frankrijk, dat van uit Parijs op bureaucratische wijze wordt bestuurd, is zijn vaderland niet. Er zit te veel gevoel van vrijheid, te veel provincialisme in de mannen uit het zuiden; zij zien de Noordfranschen aan als indringende overheerschers, en zouden het liefst gehoor geven aan hun ingeboren zucht naar regionalisme, naar het bezit van een eigen zelfbestuurden staat. Bij gelegenheden als deze wijnbouw-crisis komen die gevoelens boven, en zij doen ons de beweging in het Zuiden beter begrijpen. Zij zijn echter niet vast, niet diep-genoeg geworteld, om te leiden tot een duurzame afscheiding tusschen Zuid en Noord. Straks komt het gevoel Franschman te zijn toch weer boven. Vlug in het toonen van hun ontevredenheid zijn de Zuidfranschen tevens spoedig verzoend met den toestand als de regeering hen eenigermate tegemoet komt, en blijk geeft hunne bezwaren te willen aanhooren en uit den weg ruimen. En daarom is de beweging, die thans het Zuiden van Frankrijk beroert, ook niet gevaarlijk, al schijnt zij het. Maar toch is zij een ernstige waarschuwing voor de politiseerende heeren in Parijs. De Republiek is te weinig een volksregeering, te veel een navolging van de oude monarchale regeeringsvormen geworden; zij geeft te veel acht op de vraag: wie regeeren zal; te weinig op die: hoe geregeerd moet worden ten beste

van het algemeen. De zucht om op het kussen te komen en te blijven, de zucht om door particularistische belangen te dienen zich aangenaam te maken bij de kiezers doet de Fransche volksvertegenwoordigers te vaak het belang van het land achterstellen bij het belang van hun district of nog erger van de invloedrijke kiezers in dat district.

De opstand der wijnbouwers doet zien, tot welke gevolgen dit leiden kan. En het is daarom wellicht een goede les.

* * *

Het rommelt niet alleen in Zuid-Frankrijk — het rommelt ook aan de kusten van den Stillen Oceaan. Zonder nu te willen beweren, dat een oorlog tusschen Japan en de Vereenigde Staten te voorzien is, zooals herhaaldelijk in den laatsten tijd en zelfs door zeer bezadigde personen in zeer ernstige kringen is aangeduid — ik noem slechts de lezing van den majoor der infanterie van het leger in Ned. Oost-Indië J. C. van den Belt, in de »Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap" (Afl. VIII van het »Orgaan" pag. 934) — mag men toch niet onverschillig zijn voor het feit, dat de betrekkingen tusschen Japan en de Vereenigde Staten om verschillende oorzaken zeer gespannen zijn.

Het zal voldoende zijn, om enkele dier oorzaken te noemen, te herinneren aan de ontstemming die in Japan heerschte toen bekend werd dat Amerikanen verleden jaar geschoten hadden op Japansche visschers in Amerikaansche wateren: de zeehonden-quaestie bij de Prijibof-eilanden; aan de groote concurrentie die de Amerikaansche industrie de Japansche aandoet in Oost-Azië, en in verband daarmede aan de boycot-beweging tegen Amerikaansche goederen in China; aan het gesloten houden van de Philippijnen en van vele Amerikaansche Staten voor de gele arbeiders; aan de geschillen over de wering van Japansche schoolkinderen uit de scholen in Californië en over de behandeling van Japanners in San Francisco.

Deze voorvallen zijn geen van allen wat men een »casus belli" zou kunnen noemen. De bekende Amerikaansche publicist G. Wilshire schreef in Januari: »De quaestie met de Japanners in Californië is geen reden voor een oorlog. Wij zouden de zaak kunnen schikken door de Philippijnen aan Japan te geven. Dat zou ons ontlasten van een meer dan nuttelooze uitgave van 20 millioen dollars per jaar, en het zou den Philippijnen geen schade doen, want de regeering die wij hun nu geven is slechter dan wat zij van Japan kunnen verwachten".

Maar tot zulke radicale maatregelen zal de regeering der Vereenigde Staten wel niet overgaan, al erkent zij ook, dat zij door de

Philippijnen onder haar bestuur te nemen, de hand in een wespennest stak.

De Japanners hebben met groot geduld — of met bewonderenswaardige kalmte — de wonden gedragen die Amerika aan hun zeer ontwikkeld zelfgevoel toebracht. Afgezien nog van de voorvallen in Californië, moet vooral de Amerikaansche immigratiewet, die rechtstreeks tegen de Japanners gericht is, in Tokio als een directe beleediging gevoeld worden. De Japansche gezant te Washington, Vicomte Hayashi, heeft beslist geweigerd het immigratie-tractaat, dat de regeering der Vereenigde Staten hem voorlegde, te onderteekenen, met de verklaring dat hij nooit toestemmen zal in een tractaat, dat de beperking der Japansche immigratie in de V. S. ten doel heeft. De correspondent van de *Morning Post* verklaarde, dat Hayashi zich daarbij op zoo besliste wijze uitliet, dat verdere besprekingen over het onderwerp onmogelijk werden.

Het thans bestaande tractaat loopt eerst in 1911 af, en de regeering te Tokio rekent er op, dat tegen dien tijd in Washington wellicht andere meeningen zullen heerschen. Maar President Roosevelt is door deze berekening, waarbij een wissel getrokken wordt op zijn opvolger, niet tot tegemoetkoming gestemd.

En nu komt het bericht, dat de Vereenigde Staten voornemens zijn een vloot van zestien slagschepen, met bijbehoorende vaartuigen, naar den Stillen Oceaan te zenden. Dit is een bericht van groote staatkundige beteekenis. Want door deze daad, die niet op zichzelf staat, doch deel uitmaakt van een plan tot betere beveiliging van de uitgestrekte Amerikaansche kusten aan den Stillen Oceaan, heeft Amerika aan zijn politiek voor de toekomst een bepaalde richting gegeven. Het maakt front tegen de nieuwe groote mogendheid, en treedt uit zijn neutraliteit, om een besliste staatkunde aan te nemen, ter bevestiging van zijn rechten als heerscher op den Stillen Oceaan. Dit is een daad, die niet kan beschouwd worden als een verklaring van vijandschap tegen Japan, maar die toch allicht de aanleiding worden kan tot botsingen.

Over de bijzonderheden van den tocht der Amerikaansche vloot is nog weinig bekend; het is nog niet eens zeker, of zij om de Zuidpunt van Amerika, dan wel door het Suez-kanaal zal varen. In Amerikaansche marinekringen dringt men aan op het nemen van den kortsten weg, door het Suez-kanaal. Dan kan de vloot in 40 dagen in Manilla zijn; door Straat Magellaen heeft zij 58 dagen noodig voor die reis.

Voor het verblijf op de Philippijnen is nog niets in gereedheid gebracht; vóór alles ontbreken er de dokken, die noodig zijn voor zulk een reuzenvloot. In vredestijd kunnen de schepen in Hongkong dokken, zoo het noodig is; maar die gelegenheid is in tijd van oorlog voor de vloot gesloten. Om dus de Philippijnen als vloot-

basis in te richten, moeten er aanzienlijke werken worden aangelegd.

Tot dusver heeft men in Japan het bericht van den vloottocht zeer kalm opgenomen. Een Japansch admiraal heeft zelfs gesproken van een bezoek aan Japan, in den tijd der chrysanthemums, om de »Amerikaansche vrienden" feestelijk te ontvangen. Er is geen tweede volk, dat zooveel zelfbeheersching toonen kan als de Japanners. Kalmte, rust, koelbloedigheid bewaren onder alle omstandigheden des levens was een der eerste eischen van den eere-codex der Samoerai; en nog heden zijn zij kenmerkende eigenschappen van het Japansche volk. Het is daarom moeilijk uit de kalme en waardige houding van de Japanners conclusies te trekken, voor de denkbeelden en plannen der regeering van het „Land der Rijzende Zon". Zoolang het geen tijd daarvoor is, zal men uit Tokio geen onrustbarende berichten vernemen.

Dat Amerika zich bijtijds wapent en voorzorgsmaatregelen neemt kan de Japanners niet te veel verbazen. Zij hebben de Russische vloot aangevallen in de haven van Port Arthur, voordat de oorlog officieel verklaard was. Dat was practisch en gaf hun dadelijk een voorsprong. Maar het is daarom verklaarbaar, dat de Amerikanen zich nu reeds op alle mogelijkheden voorbereiden, in een tijd, dien president Roosevelt kenschetste als: een tijd waarin de betrekkingen van de Vereenigde Staten tot alle mogendheden van den meest vriendschappelijken en vredelievenden aard zijn....

Dit vredelievende woord mag niet verwonderen, als het gesproken wordt, zelfs onder moeilijke omstandigheden, door den man, wien de Nobelprijs voor vrede-werken werd toegekend en die den stoot gegeven heeft tot het bijeenkomen van de Tweede Vredesconferentie te 's-Gravenhage.

10 Juli 1907.

Nieuwe uitgaven van H. J. W. BECHT, 1907:

PHEDRA
naar het Deensch van
HERMAN BANG,
DOOR
D. LOGEMAN—VAN DER WILLIGEN.
Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**

Een oud Geslacht
naar het Deensch van
GUSTAF WIED
DOOR
HENR. M. J. BOK.
Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**

ULF RAN
naar het Zweedsch van
THOMAS P. KRAG
DOOR
Mej. A. VERSCHOOR.
Prijs ingen. *f* **2.25.** Geb. *f* **2.90.**

DWEPERS
Naar het Noorsch
van KNUT HAMSUN,
DOOR
JEANNETTE E. KEYSER.
Prijs ingen. *f* **1.90.** Geb. *f* **2.50.**

SCHETSEN
VAN
SAMUEL FALKLAND.
Tiende Bundel.
Prijs ingen. *f* **2.25.** Geb. *f* **2.90.**

Biecht eener Schuldige
DOOR
SAMUEL FALKLAND
(HERM. HEIJERMANS Jr.)
Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**

DE KROON
naar het Deensch van
LAURIDS BRUUN
DOOR
Mej. M. STOK.
Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**

GISTING
naar het Zweedsch van
JACOB KNUDSEN
DOOR
Mej. A. VERSCHOOR.
Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**

De Kaarthoeve
DOOR
JAN VAN DER MOER.
Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**

WRAAK
naar het Zweedsch van
GUSTAF AF GEIJERSTAM
DOOR
JEANNETTE E. KEYSER.
Prijs ingen. *f* **0.75.** Geb. *f* **1.—**

A. W. SIJTHOFF'S Uitgevers-Maatschappij, te Leiden.

De Aiacis Origine Cultu, Patria.

SCRIPSIT

J. VÜRTHEIM,

Litt. Lum. doct.

ACCEDUNT COMMENTATIONES TRES.

De Amazonibus, De Carneis, De Telegonia.

Prijs *f* **3.60.**

DAVID HUME's

Kenleer en Ethiek,

— DOOR —

Dr. A. J. DE SOPPER.

Eerste, inleidend deel

Van Bacon tot Hume.

Prijs *f* **2.50.**

— Die —

Naturvergleiche

IN DEN

Liedern und Totenklagen der Litauer,

VON

Dr. R. VAN DER MEULEN Rz.

Prijs *f* **2.90.**

ESMOREIT.

Middeleeuwsch Drama,

uigegeven door

Dr. P. LEENDERTZ Jr.

— Prijs **30** Cent. —

Bredasche Courant:

Esmoreit, het Middeleeuwsch Drama, bekorend, door zijn treffenden eenvoud, geadeld door zijn ouderdom, roerend door zijn gezond realisme en naïeviteit.

Dr. P. Leendertz Jr. heeft een zeer prijzenswaardig werk gedaan met dit drama voor ieder verstaanbaar te maken,

Nieuwe Rott. Courant:

Esmoreit, uitgegeven door Dr. P. Leendertz en opgevoerd voor het Philologen-Congres te Amsterdam, zal vele koopers vinden.

JACOBI JOHANNIS HARTMANI

Batavi Decennium Poeticum.

Prijs *f* **1.30.**

Vroeger verschenen van dezen schrijver:

De Terentio et Donato commentatio . . . . *f* 3.50
— Epistola critica ad amicos J. van Leeuwen et M. B. Mendes da Costa, Continens annotationes ad Odysseam „ 2.—
— De Emblematis in Platonis Textu Obviis . . . . . „ 2.50
— Genestetiana Carmina Selecta, ing. *f* 2.—, geb. . . . „ 2.50
— Caroli Lévèque Libellum Aureum de Plutarcho . . „ 1.50

A. W. SIJTHOFF'S Uitgevers-Maatschappij, te Leiden.

Bij C. A. J. VAN DISHOECK te Bussum verscheen:

Van J. EVERTS Jr.

Uit het Leven van een Hypochonder.

Bandversiering van HERMAN TEIRLINCK.
Prijs ingenaaid *f* **2.25** — Gebonden *f* **2.90.**

„Dit boek nu is van 'n treffende realiteit, met 'n enorme knapheid en juistheid, met 'n helderziendheid, ver boven het gewone, geschreven.
....dit is een heel góéd boek...." *Vox Studiosorum.*

„Z'n taal heeft iets stoerigs, iets kernigs, z'n zinnen hebben bonkige kracht, zijn zwaar en saamgedrongen geboetseerd." Is. Querido.

„Wat is er moeilijker, dan van een nurksch leven literatuur te maken? Het is Everts gelukt, 't is conscientieus, sober werk, zoo goed zonder diepten of verheffingen, als dat leven zelf zonder diepten of verheffingen is."
H. van Loon in *„De Hofstad"*.

VROEGER :: VERSCHEEN: **CATASTROPHEN.**

Bandversiering van HERMAN TEIRLINCK.
Prijs ingenaaid *f* **2.90** — Gebonden *f* **3.50.**

„Zeer knap werk".
Frits Lapidoth in *„De Nieuwe Courant."*

„Werk als dit spreekt voor zich zelf, het is zuiver menschelijk, het ontroert, het pákt, om eens een ouderwetsche term te gebruiken die het in zijn onversleten dagen goed deed.... En toch is het altijd litterair, wist des schrijvers kracht zich in te houden, zich te stileeren".
Herman Robbers in *„Elsevier's Maandschrift"*.

„Wat nu Everts' bundel tot 'n mooi boek maakt, 't is, dat hij zoo goed zichzelf blijft, waar is, en nergens gemakkelijke trukjes gebruikt voor 't effekt. Hij geeft 't leven zelf en daardoor ontroert hij".
Lector in *„Op de Hoogte"*.

Binnenkort verschijnt de **tweede druk** van:

L. VAN DEYSSEL
VERZAMELDE OPSTELLEN
DERDE BUNDEL.

Ingenaaid f 2.40. **Gebonden f 2.90.**

INHOUD: Het Proza van Jac. van Looy; Romans van Maurits; Rudolf van Meerkerke; Het Boek van Johan de Meester; „Gevloekt" van Josephine Giese; Vondel, P. Czn. Hooft en Rembrandt, lotgenooten van Bilderdijk en Multatuli; Gedachte, Kunst, Socialisme, enz.; Herman Gorter; van Eeden's Ellen; Braga Redivivus; Hilda Ram, Eugeen van Oye, Jan ten Brink; Mevrouw Jeanne Fortuin; Sphinx, door Josephine Giese; Rana Neida; In de Zwemschool; De Dood van het Naturalisme; Vera, Verga, Mrs. Humphry Ward; De Koning der Eeuwen; Smit Kleine en C. van Nievelt; Den Hertog en Martinet over Couperus; Huysmans' „La-Bàs"; Afsterven; Menschen en Bergen; Jeugd; Socialisme.

Uitg. SCHELTEMA & HOLKEMA's BOEKHANDEL, AMSTERDAM.

Uitgave van P. N. VAN KAMPEN & ZOON, te Amsterdam.

R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS.

MIDDENSTANDS-KERNEN.

INHOUD: Inleiding. — Het gildewezen en de vertegenwoordiging van den Middenstand in Duitschland, — Het Nederlandsche Vereenigingsleven. (Aanhang: Wet van 30 Januari 1808 betreffende de corporatiën.) — Het vakonderwijs op nieuwe banen. (Aanhang: Wurtemberg: Wet betreff. de ambachts- en handelsscholen van 22 Juli 1906.) — De Staatsorganen voor de bevordering der bedrijfsbelangen. (Aanhang: Wurtemberg: Reglement van organisatie van het Centraal-Instituut van Bedrijf en Handel. België: Kon. besluit betreff. de inrichting van het Ambt der Middenstanden.) — Onze Kunstnijverheid in gevaar. — Register.

Prijs *f* 2.90. Gebonden *f* 3.50.

MARTINUS NIJHOFF, Uitgever, Den Haag.

Zooeven verscheen:

LODEWIJK MULDER

Geschiedkundige Novellen. Levensschetsen.

Drie dagen uit het beleg van Geertruidenberg. — De verrassing van Bergen in 1572. — Emilia van Nassau. — Levensschets van M. P. Lindo. — Julius Jakobus van de Sande Bakhuyzen.

Een deel, 320 blz. 8vo.

Prijs f 1.50; in linnen **f 2.—**

De **VERSPREIDE GESCHRIFTEN** van den schrijver zullen in vijf deelen verschijnen als volgt verdeeld: Geschiedkundige Novellen en Levensschetsen. — Humor en Satire. — Dramatische werken, 2 dln. — Mengelwerk.

PRIJS der vijf deelen **f 6.25**; in linnen **f 8.75**

Een uitvoerig Prospectus wordt gaarne op aanvrage verzonden.

ASMUS SEMPER'S JEUGD.

Roman eener Kindsheid.

door OTTO ERNST. Bewerking door Dr. C. D. SAX.

Wat „De Nieuwe Courant" in het nummer van 30 Juni 1907 van dit Boek zegt:

„Dat deze „roman eener kindsheid" in Duitschland al aan zijn veertigste duizendtal toe is, nog geen jaar na zijn verschijnen, is volstrekt geen bewijs, dat **Asmus Semper's Jeugd** een mooi boek is. Hoeveel minderwaardig werk, de romans van Marie Corelli b.v., verheugen zich niet in een reusachtig verkoop-succes. Niet zonder wantrouwen namen wij dus dit veelgelezen ook, tegenover het titelblad, veel geprezen boek ter hand. Maar weldra smolt onze tegenzin in zooveel populariteit weg in warme sympathie. Fijne humor, zachte ernst, eenvoudige poëzie vonden wij in het kinderleven van het droomerig jongetje, te midden van zijn armoedig gezin levend in zijn eigen mooie fantasie-wereld. Er valt niet veel te vertellen van dit beminnelijk boek. Het wekt een teederen, soms weemoedigen glimlach en de herinnering aan onze eigen kinderdroomen. De voortreffelijke vertaling zal niet weinig bijdragen tot het succes ook hier te lande van Asmus' kinderlijke lotgevallen."

De prijs is ingenaaid *f* **2.90**, in prachtband *f* **3.25.**

Uitgave van VAN HOLKEMA & WARENDORF, Amsterdam.

ONZE KUNST

(Nieuwe Reeks).

INHOUD van Nr. 8, 1907:

Dr. MAX ROOSES: Van Dijks' Leer- en Reisjaren (slot).
PAUL LAMBOTTE: Alfred Stevens (slot).
Mr. A. PIT: De Muurschilderingen van R. N. Roland Holst.
Kunstberichten uit Rotterdam, enz.
Kunstveilingen.
Boeken en Tijdschriften.

Platen:

8 reproducties naar werken van Van Dijck en P. P. Rubens.
6 reproducties naar werken van Alfred Stevens.
3 reproducties naar muurschilderingen van R. N. Roland Holst.

Omslag en tekstversiering van G. W. Dijsselhof en Prof. Ed. Pellens.

ONZE KUNST verschijnt maandelijks in afleveringen van minstens 50 pag. tekst en platen, en kost *f* **12.50** per jrg.

VRAAG PROEFNUMMERS.

L. J. VEEN, Uitgever, Amsterdam.

VREDESKONFERENTIE.

In het laatst verschenen nummer van de HOLLANDSCHE REVUE komt voor als frontespiece een portret van

Mr. W. DOUDE VAN TROOSTWIJK,

Sekretaris-Generaal der Tweede Haagsche Vredeskonferentie.

Voorts een groot aantal fotografieën van de gedelegeerden voor de Vredeskonferentie van verschillende landen, bij hun aankomst of vertrek van de Grafelijke Zaal op het Binnenhof te 's Gravenhage.

Verder een interessante Karakterschets over

Th. M. KETELAAR,

met een groot aantal illustraties.

Als Boek van de Maand wordt behandeld „Palestina", door Eduard Pool.

Voorts de gewone rubrieken Wereldgeschiedenis, Belangrijke Onderwerpen, Revue der Tijdschriften, enz.

Prijs f 1.—.

Wie zich op de Hollandsche Revue wenscht te abonneeren gedurende het tweede halfjaar 1907 kan de afleveringen 7 tot en met 12 ontvangen voor den halven abonnementsprijs, zijnde *f* 3.75, terwijl bij dit proefabonnement bovengenoemd Vredeskonferentie-nummer gratis wordt toegezonden.

VINCENT LOOSJES — Uitgever — HAARLEM.

VERZAMELDE OPSTELLEN

VAN

L. VAN DEYSSEL.

Eerste Bundel	2de druk,	ingenaaid *f* 2.40,	gebonden *f* 2.90.
Tweede Bundel	2de druk,	ingenaaid „ 2.40,	gebonden „ 2.90.
Derde Bundel.	. . . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.
Vierde Bundel	. . . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.
Vijfde Bundel.	. . . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.
Zesde Bundel.	. . . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.
Zevende Bundel	. . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.
Achtste Bundel	. . . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.
Negende Bundel	. . . .	ingenaaid „ 2.90,	gebonden „ 3.50.

Van denzelfden Schrijver zijn mede verschenen:

EEN LIEFDE.

TWEEDE DRUK.

Prijs *f* 2.90, gebonden *f* 3.50.

DE KLEINE REPUBLIEK.

2 DEELEN.

Prijs . . . . *f* 5.00.

**Uitgaven van SCHELTEMA & HOLKEMA'S BOEKHANDEL,
Amsterdam.**

Quia Absurdum

roman van Nico van Suchtelen

Ingenaaid *f* 2.90. **Gebonden *f* 3.90.**

»Het werk van een soms prachtige ziel en ook van een prachtig mensch". *Is. Querido.*

»Ook Quia Absurdum zal door een ver nageslacht, als Sara Burgerhart door ons, worden ter hand genomen, om ingeleid te worden in den geest der begin twintigste-eeuwers". *Europa.*

»Een boek als dit karakteriseert een deel van een tijd. En die een roman als dezen weet samen te stellen, is wezenlijk een auteur van beteekenis". *Opr. Haarl. Courant.*

»Quia Absurdum is een boek om, ver van banale vrijage en overspelromannetjes, te zetten op dezelfde rij van onze bibliotheek als Werther, René, Obermann en Rémo". *Nieuwe Courant.*

Uitgave van MAAS & VAN SUCHTELEN, Amsterdam.

HET GEÏLLUSTREERDE WEEKBLAD

BUITEN

SPANT DE KROON.

(N. v. d. D.)

PRIJS:

PER KWARTAAL . . . *f* 1.62½

FRANCO PER POST . *f* 1.90

Afzonderlijke Nummers 12½ Cent.

OPGEDRAGEN AAN MIJN VADER.

HET IVOREN AAPJE.

Poppenspel.

DOOR

HERMAN TEIRLINCK.

EERSTE GEDEELTE.

I.

De Dood van mevrouw Chanteraine.

Stil, stil is de hooge kamer. Tegen de neergelaten venstergordijnen blauwt de vroege Meimorgen en verwisselt zijn violette klaarte met het ongelijke kaarsenlicht. Twaalf groote kaarsen branden aan het hoofdeinde van het zwarte praalbed, waar, in de opene zwaar-eiken kist, wit uitrust de doode mevrouw Chanteraine. Aan de wanden hangen breed-neervouwend, met zilver betikkeld en berand, de rouwfloersen zwaar en roerloos. In gele beweeglijke schemering reikt hoog en somber de stille kamer. Hier houdt de tijd op zijn tastbaren gang en geen werkzame vinger kruipt over een geheimzinnig horlogegezicht. Het is alsof deze kamer buiten de vergankelijke wereld staat. Hier gebeurt de eeuwigheid. Rond de sponde en tot tegen de kist kleuren de bloemen in tuilen door mekaar of gevlochten kroonsgewijs. 't Is een levende hoop van geurende bloemen. De geur walmt in de kamer, flauw, met iets vunzigs erom, iets ongemeens. De sponde is donker en veelvervig.

Vooraan, knielend over een lagen stoel bidt een oude

priester. Zijn oude hoofd blinkt grijs boven zijn zwart kleed uit, onder het waggelend kaarsenvuur. Zijn hoofd nijgt diep naar voren, en zijne bleeke handen rusten op de stoelleuning, saamgebracht in vrome onbeweeglijke houding. Onbeweeglijk is hij gansch. Geen plooiken roert over hem. Zijne oogen zijn gesloten. Hij is als een stuk van de hooge kamer, dewelke zelve als de stilte is en de eindeloosheid.

Ernest Verlat blijft nog een poos bij de deur staan, steunend tegen de deur. Het gaat hem zoo vreemd in het hoofd. Het dreunt en klopt er zoo pijnlijk. Het zindert er alsof daar iets barsten zou van binnen. Is dat moeder, dat witte ding, die lichte doorzichtige witheid op die massale stede van floers en van bloemen, die wonderlijke witheid in zwaren eik besloten? Gisteren-avond lag ze nog in 't klare, gewone bed, vrij op het klare kussen. Het slaat in zijne borst:

— Moet alles zoo rap, zoo rap...?

Hij nadert traag. De oude priester ziet niet om en bidt. Ernest staat nevens hem, stijf rechtop en staart met strakke blikken naar zijn moeder. Aldoor kleppert het door zijne hersens:

— Moeder... moeder....

O! kon hij eens warm doorweenen, kon dat harde gebons in zijn hoofd week worden en uitvloeien met heeten tranenvloed, kon hij vergaan in een breed-snikkend al-verteerend verdriet, en niet denken, niet denken meer. Sinds moeders dood is hij, door innerlijke koorts gejaagd, rechtgebleven, versteend in eenzelvige droefenis. Als steenen wegen eenzelvige gedachten op zijn hart. En weenen kan hij nog niet. Aldoor denken en zijn eigen opvreten in zelf-verwijt. Dat moeder zoo plots ziek werd en ineens uitstierf, 't was zijne schuld. 't Verleden ligt open, en halsstarrig wroet hij daarin. Hij voedt met steeds hernieuwde gepeinzen de wroeging die als een gier in zijne hersens huist. Hij heeft geen andere gepeinzen dan die tot spijs voor zijne wroeging dienen. En zoo ratelt het onverpoosd in hem:

— Moeder... ik heb u lief, ik heb u lief... wat is alles schielijk gebeurd... dat niet meer te veranderen is... door mij, door mij, enkellijk....

Hij maakt zijn leed tot zichtbare onuitgesproken woorden, waarbij hij hoopt dat hij eindelijk zal kunnen weenen.

Straks breekt zijn hoofd. Als er daar iets gebroken is, breekt dan misschien de ondragelijke pijn? Hij bijt op zijne tanden, zijn vuisten werken tegen mekaar, zijne blikken liggen vast op moeders aangezicht? Als er iets breekt onder zijn schedel, zal hij weenen. In hem ook zit een onzekere gewaarwording — dat hij weenen moet, als een uitwendig teeken van zijn groote harteleed. Niet onecht is zijn wee, maar diep en overdadig. Zijne geest echter zoekt het theatrale gebaar, dat zijn wee vertolken moet. Wel strijdt seffens zijn geest tegen die verzoeking, seffens daarop hertracht heimelijk de bezorgde gedachte naar 't uiterlijk verdriet. Dan nog sterker golft het zelfverwijt, dan wil hij om die oolijke begeerte zijn eigen kastijden, en zoo foltert hij zich met het scheldgevoel, dat door hem zijne doode moeder beleedigd wordt.

Zonder rust is die strijd. Hij staat paalrecht en stijf. Hij voelt niet de oogen van den ouden priester op hem, denkt evenwel vluggelings:

— Beziet hij me?...

En hij zelf ziet zich staan, terwijl hij toch niet weenen kan en wel zou willen weenen. Hij hoopt dan de aandoeningen opeen over hem, schept met groote brokken weemoed het verleden tot een lillende wroeging te voorschijn en hijgt onder 't bonzen, dat aanhoudend door zijn slapen slaat.

Bleek, als door een wazig floers heen, klaart op, bijkans alover moeders bleek gezicht, zijne kindsheid. Hij was een licht blonde jongen, wanneer vader stierf. Vader was raadsheer bij het Hof van Cassatie, een goede man, te oud getrouwd, die zijn zoon, zijn dochtertje en zijne jonge vrouw op zijne handen droeg. Vader stierf, Ernest werd naar het Atheneum en Francine, zijn zusje, op pensioen bij nonnen gestuurd. 't Werd, in het groote huis, op de Regentielaan, een sober, grijs leven, even opgekleurd door de bestendige aanwezigheid van moeders jongste oom, mijnheer du Bessy.

Mijnheer du Bessy was, door de familie, tot Ernest en Francine's voogd aangesteld. Hij was waarlijk een lief opgeruimd ventje, de zestig jaren voorbij, fier op zijn baronetblazoen, en arm. Hij kwam bij mevrouw Verlat inwonen en werd, spijts zijn zeer lichtzinnig karakter, een uitmuntende gids voor Ernest. Na drie jaar hertrouwde mevrouw Verlat en Ernest kreeg vaders vriend, mijnheer Chanteraine, procureur-generaal bij het Beroepshof, als tweeden vader. Vijf en twintig maanden duurde dat huwelijk. Mevrouw Chauteraine maakte zeer veel toilet, voerde een leven van overdreven weelde en lette niet meer op haar zoon, die nu gansch aan het eigenaardig geleide van mijnheer du Bessy werd overgeleverd. Ernest leed wel een tijd onder die plotselinge verwijdering, maar het trof hem niet zoo ongemeen en de lichte elegantie van zijn voogd hielp mede om het ongemak te besluieren. Hij leefde door in den slenter van recepties, feestmalen en avondpartijen, zag zijne moeder gedurig omringd en omfleurd. Hij bewonderde zelf zijne moeder, dewelke in de volle pracht van een rijpe schoonheid zeer aanzette tot bewondering. Hij vergat dat hij haar nooit anders zag dan in de staatsie van rijkom en vrouwenluxus, en dat zij nooit op den drempel van zijne kamer meer verscheen, nooit, bij uchtend, aan de sponde van zijn bed, nooit over hem boog en hem bedekte met een licht van lach, dat hij wel wist... eens... eens... Hij kon 't vergeten, al groeide boven hem een schaduw van pijnlijke vergetelheid. Hij werd een stille jongen, een droomende jongen. Hij las veel, verwijlde in een wereld van roerende fantazij en lag soms uren en uren, door late avonden, te suffen over verzen. Hij dichtte zelf. Hierin had hij de leering van mijnheer du Bessy ontvangen. Mijnheer du Bessy was een dichter van madrigalen en rondeelkens. Ernest bestond bijna buiten moeders zorgen en geheel buiten de herinnering aan zijn zusje. Francine kwam eens in 't jaar naar huis, bleef enkele dagen, was een broos bleek meisje met een vroom-gemanierde houding die in het hotel van de Regentielaan niet thuis hoorde. Ze kwam en ging. 't Gebeurde eens in 't jaar, en gebeurde het waarlijk?

Niemand zag naar heur om, en 't leek wel alsof het niet gebeurde. Ze ging, en 't was al niet meer gebeurd. Tusschen deze drie wezens, waar de komst van mijnheer Chanteraine stilaan de lauwte van eene zonderlinge onverschilligheid had gebracht, behield mijnheer du Bessy toch, als teere snoerkens, de banden van eene natuurlijke genegenheid. De invloed van den minzamen baronet was zekerlijk niet zwaarwichtig, ook werd deze invloed te grillig, te ongeregeld bewerkt om het tijdelijk doel van mijnheer du Bessy stelselmatig te bevorderen. Maar mijnheer du Bessy was elkendeen zoo innig sympathiek, dat hij het verwantschapsgevoel onder de leden van de verlaten familie wist te bewaren.

Mijnheer Chanteraine bezweek aan een schielijke beroerte. Het was, korten tijd na dit ongeval, alsof mevrouw Chanteraine hare kinderen wedervond. Ze riep Francine uit het pensioenaat, verwonderde zich over hare schoonheid, liet haar tehuis een goed onderwijs geven en was bezorgd omtrent de minste regeling van deze nieuwe opvoeding. Ze had gedurig wat op te merken — de taalmeesteres was te streng, de borduurmeesteres was niet kunstig, de zangmeesteres was leelijk. Ze placht te zuchten, terwijl ze Francine kuste:

— Och wat doen ze alweer met mijn dierbaar kind!...

Ze merkte dan dat Francine's oogen er moede uitzagen, dat haar goudblonde haar niet meer zoo glansde, dat de blos op hare wangen doffer werd, dat haar stem niet zoo fijnhelder opzilverde, ze aaide haar kind en troetelde het, klagend en deernisvol:

— Wat doen ze, wat doen ze toch, lieve Fran!...

En Francine lachte en was dankbaar.

Met Ernest deed mevrouw Chanteraine nog gevoeliger. Hare liefde straalde over hem en warmde gretig zijn kleinste begeerten. Niets kon ze hem weigeren, verlangend en aandachtig ging ze zijn wil te gemoet. Ze was schrander van zinnen en kon met ongewone teergevoeligheid de luttele geheimen raden, die optikkelden, menig en veranderlijk, in zijne jonge ziel. Die behandeling oefende op hem een onverwachten invloed. Hij werd eerst zeer minzaam, dan uitgelaten,

dan verwend en tyranniek. Als hij het Atheneum verliet en student werd in de rechten, sprong hij als een woestaard in het studentenleven. Hij bleef laat uit, was op alle partijen, braste geweldig en verging in een roes van ziekelijk gezwabber. 't Moest geld kosten. Na een tijd was hij tot de overtuiging gedaald dat het geld kosten móest. Daar was immers geld. Hij eischte 't in overdaad en moeder dierf niet te weigeren. Wel berispte de oude du Bessy zijn bedorven neef. 't En baatte. De student boemelde, deed gemeen in late kroegen, hield er een danseresje op na, dat hem in het Zomerpaleis was aangekleefd en zijn kleederen met patchouli besmette. Moeder zeide niets. Een groote ernst was over moeders gezicht gekomen. Ze zag alles, ze wist alles. Brieven van sletjes vielen haar in de handen. Ze zweeg. Hare oogen werden grijzer en haar voorhoofd bleef niet zoo glad-effen. Soms was haar gelaat, boven het malsche zwart van haar kleed, krijt-wit en eendelijk. Soms waren hare oogleden blauw-rood, en kleurloos hare lippen. Soms schenen hare handen zoo bleek, zoo mager, zoo akelig-lang.... Ernest lette op niets. De weken en maanden woeien over hem, en hij ging maar door, in zijn roes voortrakkerend, en ploeterend midden zijn lage pret. Toen ontmoette hij Simon Peter.

Hij ontmoette Peter in het atelier van zijn joelmakker Florjan Pacôme, de schilder van viezigheidjes. Het trof hem hoe schoon en sterk den blik van Peter was, hoe adellijk zijn groot, breed-grootsch voorkomen, en hoe stil en rechtzinnig het gebaar van zijne struische beeldhouwershanden. Hij was dadelijk zeer erg met hem ingenomen. Hij las hem zijn verzen voor, besprak ze met hem, voelde allengs, uitgaande van zijn nieuwen vriend, het gewicht van een ernstiger, zwaarder, humaner leven. Simon Peter redeneerde sober en beeldend. Hij was ouder dan Ernest, rustiger, verdraagzaam. Ze praatten veel over de pas-ontstane revolutionnaire beweging, waarbij Peter scheen aangesloten. Beiden toonden zich danig volksgezind. Maar geleidelijk moest bij Ernest de overgang naar het grondiger leven gebeuren. Te veel vraagstukken lagen in de nieuwe toekomst te glanzen. De openbaring

maakte hem dronken en met lichtzinnige geestdrift kleefde hij heel de vrije nieuwigheid aan.

In die nieuwigheid was liefde aan het gloeien als een wonderlijk juweel. Hij werd verliefd. Hij werd verliefd op de dochter van een fanatiek-katholiek schrijver, een meisje met ongewone gaven van gelaten, zelf-verloochenend gevoel. Ernest was sterkelijk door haar gemind. Hij stortte zich algeheel in de laaiing. 't Docht hem dat nu de weg beslist voor hem gekozen en open lag. Hij kwam bij zijne moeder aan en zeide dat hij het meisje huwen zou.

Voor het eerst, terwijl hij verlegen sprak tot haar die zweeg en ernstig opkeek, merkte hij hoe oud en hoog-stil zij geworden was. Hij voelde een onbekende angstigheid drukken op zijne borst. Was deze niet zijne moeder? Hij herkende, op een slag van zijn herwonnen geweten, de vrouw, wier lach eens als een licht hem bedekken kwam en welke hij verloren waande. Het was maar als hij neerzitten ging en over het tafelberd ineens te weenen begon, dat mevrouw Chanteraine de stilte brak, waarlangs haar zoon tot haar was gekomen. Nog nooit had zij zich tegen een gril, tegen een wil van hem verzet. Nu, in bedaarde, effene bewoording, lei ze tusschen hen beide de koude verklaring, dat hij met dat meisje niet trouwen mocht. Ze sprak van zijn niet voldoenden ouderdom, van zijne in overspel versmeten gezondheid, van zijn naam en van zijn toekomst. Lang sprak ze, haar gedachte lengde zich uit over een eentonigen vloed van grijze volzinnen en bevreesd, beklemd, verwonnen luisterde hij toe. Ze kustte hem en verliet hem. Dagen slierden om, dagen aan dagen. Meer warmte, meer gezelligheid was in huis teruggekomen, maar, gelijk een killig water, bleef liggen tusschen Ernest en zijne moeder haar wil, dat hij niet trouwen mocht. Niet eens steigerde zijn wil daartegen op. Het witte gelaat van mevrouw Chanteraine, met gedachten van leed overladen, benauwde hem, spookte alom de hooge kamers rond. 's Avonds, rechtuitgestrekt op zijn bed, lag hij vaak halfluide te stamelen »of zij nu waarlijk zijne moeder was?..." Warme geuten schoten naar zijne slapen, waar ze uitdrup-

pelden in plotselijk zweet, en hij schaamde zich. Zoo sleet de tijd.

Op Kerstavond gebeurde die leelijke slag.... Het meisje ging zwanger, had alles aan haar vader bekend, en de vader, wiens dweepzucht en gestrengheid hem niet toelieten een gevallen meisje op te rapen, zette haar aan de deur. Op Kerstavond zei Ernest aan zijne moeder dat het meisje zwanger ging, dat haar vader haar had aan de deur gezet en dat ze nu eens goed bedenken zou of 't niet raadzaam was dat hij trouwde. Het ernstige gezicht van mevrouw Chanteraine betrok, hare grijze oogen werden rond en groot. Een zonderlinge glimlach krulde hare lippen, binstdat schielijk een rechte rimpel, van weerskanten haren neus, de witte wangen neerwaarts snokte. Dan opende ze haar mond, die, een heele poos, gelijk een vierkante gaping, daar somberde. Ze zeeg zachtekens in hare zwarte kleeren thoope op het roode karpet. Men droeg ze in haar kamer. Men riep de dokter, mijnheer du Bessy en pastoor Doening, den ouden vriend van den huize. Als ze weer bekwam, deed ze seffens Ernest roepen en wilde alleen zijn met hem. Toen lachte ze vriendelijk haar zoon tegen en zei dat alles wel goed was en zich zou schikken geleidelijk; hij moest het meisje bij haar brengen, en zij zou haar liefhebben. Ze vroeg dikwijls:

— Heeft zij u lief, mijn jongen?

Hij moest dan maar gauw trouwen. Pastoor Doening zou dat allemaal regelen, en dan zouden ze tezaam in een lief huisje wonen, heel dichtebij, ergens rond den Bloemenhof. Heel dichtebij, hoor! Hij moest dan zijne studiën voleinden en een hoog magistraat worden, zooals vader zaliger. Ze leek zóo ganschelijk gelukkig. Ze huilde stille....

Ernest trouwde. Alles werd aangelegd en besteld zooals moeder wilde. Maar moeder kon uit haar bed niet meer. En moeder stierf.

Waar moeder ligt, op de sombere koets bekleurd met paarse en mauve en wit-violette bloemkransen, in de stilte, dewelke hangt om de hooge kamer en roerloos den roer-

loozen dood begeleidt, schemert het bevende kaarsenlicht en speelt met verfplekken en donkerten. Over moeder heen speelt het eenderwijs. 't Vloeit bleek uit op moeders matbleek gelaat, scherpt den neus tegen de schaduw, die van den neus op de beenderige wang, tot in de dompe oogholten, vlekt. Effen is het blanke voorhoofd, alsof daar nooit een streepken smart was doorgerimpeld, en glad, dof-wit onder de kaars, spannen de kaken over het uitpuilend schedelbeen. Half-ontsloten gaapt de liplooze mond — hebben daar ooit lippen bewogen, heeft daar ooit een kleur langs gelachen, was ooit eens met zinrijk geluid beklonken deze mond, waar rust, zonder einde, de eeuwigheid geluideloos? Een doorzichtig sineesch netelfloers plooit licht op het donkere haar en vouwt over het kleine hoofdkussen tot langs de wegzinkende schouders. Wit, tot aan het voeteinde toe, is àl het lijk rechtuitgelengd in de kiste. Over de borst, dewelke even oprondt, liggen tegaar de witte mooie handen om het wit-ivoren Krist-kruis....

Tusschen de zwarte kandelaars heen, doet nu Ernest een stap. Zijn knie sliert langs de malsche kronen en zijne handen raken de koude nattigheid van bloemtuilen. Hij schrikt bij het schielijk-veranderd uitzicht van deze dingen — hoe groot worden ineens de koperen knòpen van de kist en hoe klaar-afgeteekend liggen daar moeders handen! Het lichtgespeel verschilt en moeders aangezicht is zoo plots uitgelengd tusschen de plooien van het licht-zijig netelvool. En alweer ziet Ernest hoe hij zelf hier over zijn moeder staat, en hij staat recht overeind als een stake. Hij ziet over zijn eigen gelaat de pijnlijke pees, die zijn lippen neerwaarts drukt en in de hoeken van zijn oogen snokt. Hij ziet zijn handen langs zijn rouwrok wit nederhangen, en vluggelings schiet door zijn geest de heimelijke vraag of 't zoo passend is en of insgelijks de oude priester het ziet. Hij buigt zich langzaam, plukt in den dikken bloemenhoop witte en teer-roze rozen. Hij zoent de rozen, die geuren en zoet-bedwelmend over zijn mond aanwalmen. Hij legt ze rond moeders hoofd. Traag schikt hij ze, zoekt onwillekeurig de bleeke kleureffekten, brengt daar een

zachte schakeering van licht-amber, wit-roze, safraan-roze, witgeel en blank. Zijne vingeren werken om de natte kelken mijden de nadering van het kille hoofd, van het jeukend gewaad, en zorgen dat niets beweegt van die witte doening, die versteend rust in den dood. Hij vreest de doode, omdat ze thans bedeeld is met de machten van het onbekende, en hij raadt de vreeselijken toets van dat koude hoofd zooals hij soms in hollen nacht de spoken voelt, die uit de duisternis een lichaam krijgen. Zijne vingeren leggen tot een losse kroon de rozen om het koude hoofd. Dan, lang, strak, staart hij op het koude aangezicht. Hij verzint, in rappe sprongen van zijn koorts, de eenvormige beelden van zelf-verwijt. Hij staart op de doode en zijn koorts klopt door zijn gedachte:

— Sta op! sta op! en kijk naar mij....

Hij voelt de tijd heel dicht komen bij de gebeurtenis die hij verzint, en hij verwacht zich erop, dat moeders oogen gaan openschuiven en een leven brengen in het wassig gelaat. 't Is àl fantazije. Het is de gebeurlijke straf, maar hij weet wel, dat ze niet zal gebeuren. O, moest moeder nu eens opblikken naar hem en met overweldigende sterkte dringen tot diep binnen hem, daar alles blootleggend wat er zijne oolijke lafheid is — zou hij dan vergaan, verwoest en verdrongen tot in de waarachtige kleinigheid van zijne ziel? Zoo juist weet hij alles wel, maar moeder zal niet opblikken. Bij zwakkelingen komt de vervaarlijke hallucinatie, die den geest op hol brengt. Bij hem zal 't niet gebeuren. Bij hem is 't alles een gewikkeld spel van vizioenaire gissingen, die leuteren buiten het bereik der logische. werkelijkheid. Maar 't is toch een kant van zijn waarlijk verdriet, en het hijgt mede met het lijdelijk slaan, dat door zijne slapen dreunt. Dan komt de wanhoop, omdat alles onherstelbaar is. Dan herziet hij de moeder van vroeger, de lieve mevrouw Verlat, zoo keurig en zindelijk voorkomend uit de verte van den verleden tijd en buigend, met zoenen op haar mond, over de blonde hoofden van Ernest en Francine. Dan herziet hij de heerlijke mevrouw Chanteraine, de onverschillige pracht, die glansde langs hare mooie lenigheid, de verschillige weelde van hare vele toiletten,

den sekuren blos die den blonk van oogen opwakkerde en de blankheid der keel verteederde, de uitmuntende mevrouw Chanteraine, zoo zwierig werkzaam met lachjes en voorname salutatiën in 't gewoel van blikkerende onthaalsalons. Dan nog herziet hij de allerlaatste rouwfiguur, het bleeke ernstige gezicht boven het effen-zwart kleed, den gulzigen mond, snakkend naar stille kinderliefde, de oogen die volgden en zochten, beangstigd, bezorgd, begaafd, in moederangst, met wonderbare verduldigheid. Zoo was moeder, zoo, eindelijk, de moeder veropenbaard. Naastbij geuren, flauw, de bloemranken, de tombe van geurende bloemen, en iets ongemeens, dat opwolkt bij poozen, precies uit de donkerheid van het staatsiebed. Er dibbert een nieuwe geut naar Ernest's wangen en tot op zijne oogleden stijgt de vlugge heetigheid. Maar hij kan niet weenen, al kittelt de goede aandoening in zijn neus. 't Stoot aldoor zijn schedel binnen, als een geweld van hamerschokken:

— O moeder, ik heb u niet bij wete zeer gedaan....

En seffens weet hij niet meer of hij zich nog houdt gelijk hij moet. Hij kan die bezorgdheid niet wegdringen uit hem, en gedurig neemt hij zijn minste gebaar in acht, wil al zijn doen op de maat brengen van zijn groot leed. Hij is bij oogenblikken geheel vol met die bijzonderlijke aandacht, en dan zou hij wel gaarne zijlings omkijken naar pastoor Doening, den ouden priester, die roerloos zit en bidt. Hij durft niet om te kijken, verlegen wegens de reden, die hem omkijken doet. Hij voelt wel, dat hij niet enkelvoudig en gemakkelijk kan omkijken, en hij vreest den blik, die tegen zijn blik mocht stooten en raden de dubbelzinnigheid. Toch, en al meteen, kijkt hij om.

De oude priester bukt onbeweeglijk over de leuning van zijn stoel. Zijn grijze hoofd buigt ver over de leuning, juist boven den bleeken glans van zijne saamgevouwen handen. Zeker heeft hij geen enkele maal zijn gelaat geheven naar het kaarsenlicht en tusschen zijne zwarte schouders hangt het nederig grijze hoofd, gelijk een zwaar gebed. Ernest voelt de droefenis die op den ouden priester weegt en voelt tegelijk

hoe diep zijne moeder door elkendeen vereerd werd en bemind. 't Jaagt een versche aandoening op in hem en grooter nog lijkt hem het verlies, dat hij heeft aan zijn doode moeder. Zou geheel en volledig het leed van den ouden priester rechtzinnig zijn? Is het dan mogelijk, dat men zich gelaten en gansch aan eene aandoening kan overgeven, dat het gemoed en den geest meegaan zonder hindernis en geheel het wezen in eene richting wordt bestierd? Hij denkt daaraan, terwijl hij algelijk bewust is, dat zijn wee niet uitsluitelijk meester wordt van hem, en dat er ievers, boven zijn zinnen, wakend loert het toezicht van zijne kleine ziel.

II.

De Dood van Mevrouw Chanteraine (vervolg).

Dien morgen sloeg leutig de gulden meizon tegen de ruiten van Francine's kamer. Ze tikkelde, als een regen van licht, tegen de ruiten. Ze druppelde de groenzijden gordijnen langs, dibberde over de zware franje en, waar 't kon, vlaagde binnen klabetterend. Zoo viel ze op het kleine tafeltje Louis XV, juist te midden op het rood marmeren tafelberd, pletste verder open op de witte vacht, vóor 't mahoniehouten bed, kroop hooger op, tegen 't bed aan, totdat ze daar, tusschen de plooien van een blauw-satijnen bovensargie, over een lieve roze hand kwam streelen. Al de rest van de vierkante kamer was nog met blauw-grijze schemering omdaan. Heel lui en lauw was de kamer, zwaar van 't warme ademleven, hetwelk als een wiegelende zwoelte in de lucht hing.

De roze hand roerde nu even. De vingertjes krulden eens dicht toe bijeen en toen langzaam weer uit elkaar, zoodat ze eindelijk, stil als te voren, gelijk wonderlijke spoelen schoon lagen op het blauwe satijn. Daarbinst zwol de gansche sargie, herrok hare plooien, en een zucht voer lang en luidelijk op, boven het witte hoofdkussen.

Te midden van het witte hoofdkussen rustte, zacht ademend opnieuw, het kleine hoofd, zacht in de schaduw en omlokt met de gouden gloeiing van geel-gulden haar. De gesloten

oogen, het kleine neusje en de kin, 't kleurde altegare effen uit met de wangen en het roommatte voorhoofd. 't Was niet te merken dat, van weerskanten, iets, als een bleeke blos, in de bleeke verve levendig werd, maar de mond, met zijn kersenblonk, blekte zeer voornaam, malsch en versch en uitmuntend. De lippen waren niet geheel dicht, en het leven luwde er zoetekens over.

Nog bewoog die helverlichte hand. De bloote arm, die precies van tusschen het zware haargoud was heengedrongen, herroerde op de zijige bedekking. 't Was alsof nu Francine ontwaken zou. Een nieuwe zucht blies ruischend boven haar rooden mond en vluggelings trilden hare wimpers. Ze ontwaakte toch algelijk niet seffens, want hare oogen bleven gesloten en de zon aaide weer rustig op hare roze hand. Geleidelijk kwam haar bemeesteren de leelijke onrust van deze laatste dagen, en 't gebeurde zoo 's ochtends, dat ze, nog slapende, reeds de angst voelde naderen, die zich te nacht verwijderd had.

Ze ontwaakt met een schok. Wijd-open ronden hare groene oogen en staren onbeweeglijk rechtop naar de zoldering....

Zoo bleef ze een poos. Zoo lag ze te glariën, verwijlend in een verte, waar ze niets wist en niets herkende. Dan, terwijl ze zich overeind zette en haar los haar met een rappe beweging naar achter smeet, tuurde ze verwonderd de kamer rond. Hare hand, waar ze gansch opleunde, drukte dieper in het beddedons, en hare hoofdje zeeg traag zijdewaarts, op haar naakten schouder. Nog gleden hare groene blikken, van de vergulde versiersels der zoldering af langs de met dof-geel brokaat behangen muren, lager over het klein marmeren toiletgerief tot op het oranje tapijt met zijn bleek-karmijnen bloemen. Toen vloeide alles saam in een plotselinge nattigheid en ze begon half-luide te snikken. Haar hoofd schokte bij elk geweld van haar boezem en de lichte kant die op haar borst rond blauwe snoerkens thoopfrommelde, rok rap uit iedermaal. Dieper drong in het kussen de tengere hand en dieper, al schokkend, zakte het hoofd. Op mekaar stapelden zich de dikke haarlokken en zwaarder werd de rijkdom van

het haargoud. De arm plooide eindelijk en het gezichtje zeeg voorover, weg in dat overvloedig goud. En Francine weende aldoor, gelaten in weldadigen tranenvloed. Het lauwe leven, dat straks stille en matelijk door de zoele kamerlucht asemde, was thans be-roerd en overrompeld.

Als ze weer recht kroop, was heel rood heur aangezicht en glom het nat uittig rond de oogen, welke nog baadden in de sterke aandoening. Ze nam, achter het kussen, het zijden doekje met lavendelwater, dat zij er 's avonds had weggestopt, en vaagde daarmede alover haar voorhoofd, hare wimpers en haar mond, binstwijl stille de opfrisschende geur snuivend die walmde als een goed windje. De geur schoot, docht het haar, tot binnen in hare hersens, zoodat hare kleine gedachtjes nevenseen zeer duidelijk te voorschijn opwipten, gelijk soms in uchtendheesters, wanneer 't gewaai van zonnelicht den nevel verdrijft, schoon zichtbaar de verscheidene vogeltjes joepen, elk naar eigen gedoe....

En ze dacht het eerst, op die manier, aan Simon Peter. Ze rok zich uit, liet zich achterover zinken op hare ellebogen, lengde hare beenen buiten de sargie en gleed zoo langs den malschen bedderug tot op de witte groote vacht. Daar stonden, naast mekaar, hare kleine poppevoetjes op de witte vacht. Ze leunde nog tegen het bed. Haar wit lichte hemdje viel in rechte plooien nederwaarts, gansch wit waar het haar lichaam niet raakte, en bleek koraal-rozig doorglanzend op den klein-dubbelen boezem, op de heupen, op de beenen. Ze hief tegelijk hare armen op en pakte, in twee mooie wrongen, het mooie haar boven op haar hoofd samen. Maar het bleef daar niet thoopegeleid, 't zeeg van de zwaarte tot in haar hals, waar 't gulden en gewichtig massief rusten bleef.

Onderwijl dacht ze aan Simon Peter. Ze zag waarlijk zijn groote struische gestalte, zijn bleek gelaat vol ernst en gepeinzen, zijne zwarte oogen die zoo lang op haar konden staren en haar omdoen met de goedheid die er uitstraalde onverpoosd. Ze zag dat wit gelaat met den grooten zwarten baard en den forschen arendneus erboven, zijn blanke voorhoofd, marmerhard en fijn-gebult. Zij dacht waarlijk aan hem

omdat hij zoo kalm-sterk was, zoo groot en edel-denkend, terwijl zij zelve zoo klein en kinderachtig deed en zoo luttele gedachtekens liet opflappen. Op die wijze, elke uchtends en veel overdag, dacht zij aan hem. Hij was een machtiger broeder dan Ernest en hij had breeder schouders om op te rusten. Nu dat moeder gestorven was, bleef Simon als een schoone steun.

Ze trok hare kousen aan, stak hare voetjes in de roode muilslofjes, die daar veerdig stonden, en pantoffelde kort-trippelend naar de toilettafel. Ze kwam vóór den hoogen spiegel staan en zag, in een rap zicht over haar gansche lijf, hoe ze in 't blauwe kamerlicht oprankte blank en blond en blozend tallenkant. Naast den spiegel, aan een koperen knop hing het grijze morgenjapon, beverfd met kleine groene en violette bloempjes, die door mekaar in het dichte gevouw wegschoven. Ze wierp het lichte japon om hare schouders en 't golfde breed uit, woei rond haar leên en ruischte langzaam tot het met rustige bloempjes eindelijk nederhing. Toen schelde ze voor Mariëtte, de kamermeid.

Mariëtte kwam rap en gedienstig en hielp Francine in haar opschik. Ze was zeer handig en beweeglijk. Omdat ze merkte dat Francine geweend had, begon ze een vlug getater vol vriendelijkheid.

— Heeft mejuffer goed geslapen?... O! Het is buiten zoo mooi weer. Kijk u maar naar 't venster, mejuffer. Echt lenteweer. Wil ik 't gordijn wegpakken?

— Ga uw gang, Mariëtte... ik heb zoo'n hoofdpijn....

't Groote ongeluk, dat moeder dood was, viel over haar, en ze zeide nu dat ze hoofdpijn voelde om te toonen dat ze gevoelig was. Ze boog sierlijk haar hoofdje, terwijl Mariëtte heur haar ontvlocht, en ze zweeg, als in een droom luisterend naar het gebabbel van de kamermeid. Ze begreep dat Mariëtte zoo dol doorpraatte uit gedienstigheid en om den akeligen dag met lichte figuurkens in te leiden. Maar ze schaamde zich erover, dat ze mocht beïnvloed worden en zich verwijderen van haar smart. Ze zweeg maar, en mijmerde, lang uitkijkend naar 't volle zonnelicht, dat met vrije geuten binnenviel. Ze voelde 't ijverig vingerenwerk van Mariëtte om haar,

dat gejeuk op haar hoofd, 't kittelend gefleer van handen in roerende haren. 't Maakte haar stil en lui. Ze dacht alweer aan Simon Peter....

Vóór ze haar keurslijf aanreeg bracht Mariëtte de dampende chocolade en de beschuitjes met zeem. Ze bracht het op een breed japansch draagbord, zwart-verlakt en bebloemd met aardige versiersels, goudbespikkeld en opgelicht met klare verven. De witte dampende chocoladepot, het honingvaatje, het bordje met beschuiten, het brooze tasje en 't zilverwerk, 't leuterde er fraai te midden, onder de volle straling der zon. Terwijl Mariëtte zwijgend om de kamer ijverde en alles nog te pas schikte voor verder gebruik, schoof Francine een lage stoel bij tafel, wierp er een licht kussen op en zette zich te ontbijten. Ze schonk zonder aandacht den geurenden drank, die uitwalmde de gansche kamer door en de kamerlauwte ging verdikken. Ze liet de witte suikerkorreltjes er in regenen en al smeltend weer tot schuim opborrelen. Ze brak de drooge beschuitjes, streek met het ronde smeermesje het gele zeem erover en snuisterde traagbekkend eraan. Snoezig hief ze hare lippen boven hare tanden naar voren, om ze in de zoetigheid niet te bemorsen. Ze dronk met kleine slokjes. Het kopje tikte kort, als zij 't op het porseleinen bord nederzette. Dan speelde ze met het zilveren lepeltje, klonk het tegen het witte tasje of deed het in evenwicht wiegen op haar duim.

— Wel, zei ze zuchtend, is mevrouw Verlat reeds op?

— Ja zeker, juffrouw, ze heeft het al zeer druk gehad dezen morgen, maar mijnheer Peter helpt haar goed. Mijnheer Peter is zeer vroeg aangekomen, juffrouw.

— O zoo!...

Het lepeltje wiegelde op haar duim. Op het kristallen honingvaatje blikkerde de zon. Francine smakte langzaam, dronk nog eens, bracht hare roode lippen saam, thoopegefronsd en gedrongen tot een klein rond mondje. Toen zonk ze achterover tegen de leuning, in het lichte kussen. Het zilveren lepeltje viel.

— Kijk eens, Mariëtte, vroeg ze, houdt ge niet waarlijk van deze kamer?

— Het is een mooie lieve kamer, mejuffrouw.

— Ja wel, eene lieve kamer... maar mijne echte, breedere kamer, ginds thuis, daar houd ik meer van.... Och, Mariëtte, roep toch even Vere boven, zeg aan Mevrouw Verlat... roep mevrouw Verlat... het is hier niet om uit te houden!

De deur klonk achter Mariëtte dicht. Francine stond schielijk recht en schelde.

— Neen, zei ze somber, als Mariëtte de deur openstiet, ga maar liefst niet... 't Is gekheid. Ze zou gaan denken dat ik ziek ben. Ik zal zelf wel beneden gaan.

Dan, stiller en vriendelijk, al zich nederzettend:

— Zie ik er ziekelijk uit, Mariëtte?

Mariëtte meende van neen. Een beetje koortsig, korzelig en gejaagd, meende ze.

— O ik ben niet wel, Mariëtte, dat zal Vere wel merken. Mijne oogen zijn betraand en gezwollen niet waar? Mijn hoofd gloeit en klopt. Kunt ge dat alles niet zien toch, Mariëtte?

— Haast niet, juffrouw, haast heelemaal niet, ik verzeker u.

Francine brak beschuitjes en kruimelde ze over de roodbestipperde servet. Daarbinst nam Mariëtte de muilslofjes weg en bracht schoenen met hooge hakken. Op een laag bankje rustten Francine's kleine voetjes. Mariëtte knoopte de spannende schoenen toe. 't Sloeg negen uren beneden, op de groote klok van het vestibule.

— Hemel! hoe rap gaat de tijd!... Wat zou Ernest nu doen? Heeft hij dan heel den nacht ginder doorgebracht, Mariëtte?

— Ik geloof ja, juffrouw....

— Dat is toch akelig, niet waar Mariëtte?... O! het is een groot ongeluk!

Terwijl Mariëtte haar dat zware rouwkleed aantrok, sprak ze niet. Ze had een ernstig gezichtje. Hare groene oogen keken ernstig rechtuit, maar rozig waren haar wangen en haar mond bleef rood van frisch en overdadig leven. Het kleed somberde om haar, gewichtig en zwaar. Het deed nog feller opgloeien het goud van heur massieve haar, en haar gelaat blonk klein en liefelijk uit, in blanke mooiheid en door-

zichtige blosjes daar langs. Bleek hingen, als bloemen, haar fijne handen tegen het zwarte kleed.

Ze ging vóor den grooten spiegel staan, keerde zich half rechts om, dan naar links, deed de plooien in den rok uitrekken of breken, boog haar leên en hief haren arm. Ze lei een dubbele rang doffe gitparelen rond haren hals. Ze wendde zich naar Mariëtte:

— Ik dank u — laat me alleen....

Nog stond ze vóor den spiegel. De zon kaatste achter haar tegen het gele brokaat van het muurbehangsel. Ze mompelde:

— Hoe bar zie ik er uit!

Ze nam uit een lade van de toilettafel een nieuw-zijden zakdoekje met zwarte bolletjes op de randen, goot er een paar droppels reukwater op en verliet de kamer. Op de trap moest ze zich bedenken of ze alles bijhad en alles in orde was. Ze dacht nog eens vluggelings aan haar geldtasje, haar poeierdoosje, haar pennemesje, haar drie kleine sleuteltjes, haar zakdoekje.... Ze dacht even aan Simon Peter, alsof hij daarbij hoorde. Ze had wel alles bij, en rustig gleed ze de trap af in 't breede geruisch van haar nieuw kleed.

Ze vond hare schoonzuster in de verandah. Vere keek op, als ze Francines lichten stap hoorde kloppen op het houten parket. Haar bleek-ovale gezicht met de diepe blauwe oogen kwam juist opsteken in een smalle zonnestreep, die verder tegen den wand op het ebbenhouten étagère een onyxen naakt-figuurtje zeer zonderling en bijna alleen te beglanzen lag. Het naakt-figuurtje glom en al de rest vaagde weg in ondergeschikte kleurenspeling: de groene muur met okerbruine friezen, de vele schilderijen daarop, bronzen beeldhouwerk op het schouwblad, de zwaar-groene meubeleering, 't verdoezelde tot eene traag-levende grijsheid. Hoofdzakelijk en met een zonnestraal bekletst glom het naakt-figuurtje van onyx. Dat was aardig. Eronder blikte het stille gelaat van Vere, vermoeid en te bleek. Stil glimlachte Vere's gelaat:

— Goê morgen, liefje... hebt ge wel wat gerust?

— Ach ja... ach ja....

Francine boog en kuste Vere op het voorhoofd. Toen schudde ze haar kopje en kloeg:

— Ik voel me niet lekker... zeker...

— Och, zie! dat moet allemaal voorbijgaan; dat doet de tijd, mijn zoete Fran.

— O! maar gij... gij ziet zoo wit, wit... wit...

— Dat moet allemaal voorbij.... Het belang nu is, dat wij erdoor geraken. Veel hangt van ons zelve af, vindt ge niet? Waarachtig. Ik heb zeer veel medelijden met Ernest, bijvoorbeeld.

— Ho! ik ook, beste Vere... Arme jongen! En Simon heeft u goed geholpen, niet waar?

— Simon is een edel man. Hij heeft hier alles geschikt. En nu is hij ginder, bij Ernest met oomken.

— Met oomken... Hoe mal! Nu had ik oomken heelemaal vergeten.

Ze rechtte zich en lachte meteen gulzig. Ze klopte met hare hakjes tegen den vloer en gichelde zilverig:

— Dat is toch raar, ten minste... Wel, oomken!

Ze lachte door: Oomken! Oomken!... Ze werd rood tot op hare slapen en haar boezem schokte. Ze zweeg plots. Ze keek naar het stapeltje doodsbrieven, die, vóor Vere, op de groene tafel vlekten wit-en-zwart. Ze vroeg ernstig, laag:

— Adressen schrijven? Nog...?

Ze zag ineens moeder liggen, moeder op het witte bed waar ze gisteren en eergisteren lag, en straks de begrafenis. Ze zeeg op een stoel neder en begon luide te snikken, aldoor jammerend:

— Moederken!... mijn moederken!... waar zijt ge nu?

Vere ging over haar neigen, vatte haar gansch in hare armen, zoende haar in heur dichte haar en troostte met innig gestreel dat groote leed, hetwelk zoo ineens en zoo geweldig opschoot. Francine wou eindelijk bedaren. Maar nu wilde ze seffens bij moeder gaan, seffens naar het andere huis, waar moeder lag. Ze moest nog eens moeder zien, eer men ze wegdroeg.

— Kom... kom rap... Wilt ge niet gaan met mij?

Dan moest ze bloemen hebben. Waren er wel bloemen genoeg ginder? Dat had Simon geschikt, dát had Simon

geschikt, ja, maar ze wilde het precies weten. Zij was er zeker van dat er niet eens bloemen genoeg waren. Ze wilde veel, veel bloemen, volle vrachten met witte en teer blauwe en paarse, versch geplukt en nog met frissche nattigheid bepereld. Had daar dan niemand aan gedacht? Dat was toch niet mogelijk. Vere zei dat ze de groote koets zou doen inspannen. Maar neen, dat duurt, en hoe laat is het, hoe laat reeds is het, in Gods name? Ze zouden saam te voet gaan. Roep gauw Mariëtte. Ze zouden enkellijk haar kapeliene opwerpen, en Mariëtte zou medeloopen om de bloemen te dragen, gedeeltelijk. Dat geraakt zoo wel in orde. Ze hijgde en kuste, bij vlagen van zenuwachtigheid, Vere die knikte met dikke, ernstige tranen in hare oogen.

— Kom... kom... och kom!

Geen verzet baatte. Vere dacht dat Francine op straat redelijk en kalm zou worden, en ze riep Mariëtte. Ze kleedden zich aan in allerhaast, speldden het groote zwarte vool vast aan hun hoed en drilden koortsig langs de huizen. Mariëtte volgde. Ze drilden, dicht bij mekaar gedrongen. Vere, grooter en breeder dan Francine, leidde den gang. Francine hing aan haar arm. De blijde Lentezon viel van de daken, plaste op de grijze steenen, flikkerde tegen de ruiten. Leven roerde allentwege en de zon plonste daar te midden, wipte langs loopende menschen heen, vlekte kleurig op trams en rijtuigen en wagens uiteen, of rustte, als een groote vlinder met onrustige vlerken, op een vlak verlaten plein.

Op een plein, achter de St. Bonifaciuskerk, vonden ze een bloemenwinkel. Ze hadden niet gesproken onderwege. Ontspannen jubelde Francine:

— Dàar! dàar!

Vooruit liep ze binnen. Ze zag niet om naar de oude juffrouw, die met een stroopgezicht naar haar toe kwam suikerlachen. Ze bestelde zonder mate. Vroege lelies waren uitgestald bij bundels, crocuskelken dicht bijeen, zeldzame tulpen, violen van Parma en geurende tubereuzen. Ze kocht alles op en stapelde de bloemen in Mariëttes armen op hoopen. Ze belaadde Vere met violen. Gedurig blonken

tranen door hare wimpers, die ze wegvingerde ongemerkt. Dan betaalde ze en weer waren alle drie op weg. Francine wilde van geen huurrijtuig weten. Ze hoorde hare harde hielen slaan op de steenen en 't schokte weldadig door haar lijf op. Ze trippelde in de zon. De zon stoof uit in de lucht, waar ontelbare lichtkorrels dooreen wemelden, en zij omdeed alles met eene verkwikkende warmte die traagzaam en doordringend was. In de zon meende Francine dat hare gedachten als klare vaantjes wapperden en dat hare smart heel klein uitvloeide onder het groote groote licht. Ze vermeed de schaduwzijden der straat om gansch in de klaterende zonplassen te plonsen, en ze keek tusschenbeide om naar Mariëtte, zich gauw eens deugd doende aan 't schaterend gedoe der bloemen, die, gelijk een gewichtig belang, sterk de zon naar voren droegen. Ze waren een gewichtig belang in het overige bedrijf der stad.

Als Francine op de Regentielaan kwam, kon ze niet meer zoo hard loopen. Ze hing zwaar aan Veres arm en hare rokken sleepten. Ze werd zeer angstig en stond daar nu te hijgen voor de groote poort van het hoogstille huis. Het docht haar dat het een vreemde woonste was, ze herkende niet goed meer den platten drempelarduin en de twee zwart marmeren bollen die, van weerskanten de poort, den muur voorwielen aanstoot bevrijdden. Ook de elektrische bel rinkelde zonderling daarbinnen....

Bij de deur van het salon liet ze hare bloemen vallen, hare armen zegen omlaag en ze stond te staren naar Ko, den ouden knecht, die in zijn nieuw rouwpak vóor haar, tegen het gedempte vensterlicht, opsomberde. Onwillekeurig vroeg ze:

— Zijt gij het, Ko?

Seffens trad uit de nevenkamer mijnheer du Bessy. Hij liep met open armen naar Francine en Vere, omhelsde ze en kon niet spreken eer hij drie-viermaal een dikken snik met geweld had neergezwolgen. Toen hakkelde hij:

— Och kinderen, wat doet ge hier?

Vere vouwde haar vool zijlings op en bracht insgelijks Francine's vool alover hare schouders. Vere was uitermate bleek.

— Fran wilde bloemen brengen, zeide ze.

— O ja, weende Francine, o ja, oomken, als het u belieft, laat me bij moederken gaan!

Mijnheer du Bessy schudde zijn hoofd. Hij zag er wel oud uit, mijnheer du Bessy, maar, gelijk altijd, waren zijn blinkende haren, schoon zwart geverfd, geleid in een wit-rechte streep tot op zijn hoog-witte halsboordje van achter, en zijn snor en kinnebaardje zwart-glansden onverbeterlijk. Hij zag er zeer oud uit. Rimpelige zakjes bultten onder zijn oogen en zijn voorhoofd lag gebroken menigmaal. Boven zijn hagelwit dasje en zijn zwarten rok was zijn aangezicht bijna geel. Hij schudde zijn hoofd en sloot radeloos Francine in zijne armen. Hij blikte benauwd naar Vere, alsof hij zeggen wou: Wat moeten we nu doen, lieve hemel! Hij vroeg:

— Waar is Ernest?

Hij keerde zich om naar de kleine nevenkamer en vroeg het nog:

— Simon, waar is Ernest?

Uit de nevenkamer trad nu de stille Simon Peter te voorschijn. Zijn groote gestalte steeg boven het bleeke tapijt en groeide ontzaglijk tegen de klaarte die daarnaast volop aan het zonnen was. Hij groette stil. Hij deed zoo stil over zijn gansch wezen en hij was gelijk een die blijft in kiesche verwachting. Hij merkte mijnheer du Bessy's wanhoop, maar wist geen raad. Ernest was in de groote kamer met pastoor Doening, zei hij. Hij sprak bijna fluisterend. Hij nam Francine bij de hand, nadat hij de gevallen bloemen had opgeraapt. Hij leidde Francine uit het schemerige salon en Vere volgde met oomken.

In het kleine nevenplaatsje leefde fraai en kwistig de Meizon. Simon had het venster wijdopen gezet, dat uitzicht gaf op den tuin. De tuin was lichtgroen en prevelde. Kleine windjes voeren langs het jonge getwijg en vogeltjes tjirrelden door elkander. De Lente asemde binnen. Bijen kwamen tot in het raam wiegen, gonsden langs de ruiten op en schoten weg, de vrije ruimte door.

— Rust hier een beetje, juffrouw Francine, zei Simon.

Hij schoof op de tafel de groote zilveren schaal zijwaarts, welke vol met kaartjes en brieven stond en deed Mariëtte de dikke bloemenvracht daar leggen. Toen sprak hij, op zijn stille manier, van de bloemen. Ze geurden zoo versch, zei hij. Ze waren zoo hel-kleurig, zoo gansch mooi. Waar had ze zulke mooie gekregen? O dáar, op dat bloote plein? Zoo! Hij kende den winkel wel. Hij kende de oude juffrouw wel, met haar jeleivette kin en haar honinglachje.

— Ja, ja... lachte Francine, zóo is ze. Hoor eens aan, Vere, was de juffrouw niet waarlijk zoo?

Stil sprak Simon van de bloemen. Het was nog niet de volle tijd van de heerlijke bloemen, maar deze bleek-paarsche tulpen waren zeldzaam. Had juffrouw Francine die zelf gekozen? Francine knikte gretig. Simon dacht het wel dat zij die gekozen had om hunne wonderteere kleur. En deze ongemeene tubereuzen? Hield ze veel van tubereuzen? En mevrouw Verlat? Hij hield meer van viooltjes. Die ruiken niet zoo sterk, maar de herinnering ervan is trouwer. Francine zei met gulzigheid:

— Ik heb vooral viooltjes gevraagd, niet waar, Vere?

De lelies vond hij uitstekend. Hij prees ze veel. Hij kon er lang over praten. Mijnheer du Bessy was geneigd een vers uit het Ars Amandi van St.-Gomair bij deze gelegenheid te pas te brengen. Hij wist ook een hoop liefelijks van de leliën te vertellen en 't schoot hem almeteen te binnen. Maar iets kropte ongelijk in zijne keel, en hij zweeg. Hij voelde ook dat hij niet zoo bedaard en zacht als Simon zou kunnen spreken. Hij luisterde meegaande. Vere insgelijks luisterde met geveinsde belangstelling. Ze deden aldus getweeën mede aan het brooze werk, dat Simon langs eenvormige woorden optrok rond Francine. Ze luisterden in gedwongen houding, terwijl elders hunne bezorgde aandacht verwijlde. En crocus had juffrouw Francine ook medegebracht. Hoe minzaam ziet er het fijne crocuskelkje uit! Crocus doet zoo heerlijk tenger in een Kopenhaagsch vaasje, wist ze dat wel?

— Ik heb op mijne kamer Kopenhaagsch goed, eenig mooi, mijnheer Simon.

Hewel, in zoo'n vaasje, laat er een trosselken crocus inbellen. Francine zuchtte:

— Moeder hield zoo veel van die witte crocus....

Ze stond dan ineens verschrikt recht en keek verward rond. Ze toetste plots het heimelijk ongemak dat hier in huis spookte en begon te huilen. Niets troostte haar meer. Ze kreet dat ze bij moeder moest, en dat al de bloemen voor moeder waren. Ze wilde naar boven ijlen, in moeder's kamer. Simon hield haar zacht tegen en oomken, binstdat zijn gemoed volschoot, schudde zijn kop. Moeder lag niet meer in hare kamer.

— Waar dan? waar dan, als het u belieft? Waarom spreekt gijlie nu niet meer?

Ze smeekte. Ze ging Vere kussen en weende op Veres schouder. Simon vertrok schielijk, hij zou eens gaan kijken, en ze moesten alle drie wachten tot hij terug kwam. Francine bad:

— Wat hebben ze met moederken gedaan? Oomke-lief, waarom moet ik wachten? Waar is Ernest?

Oomken stotterde, mompelde tusschen zijne tanden, kon niets dan schuddebollen. En Vere zweeg. Vere was uitermate bleek en hare blauwe oogen waren als met een grijs floers omhangen.

— O, steende Francine, ik weet het wel, Vere, wat gij denkt. Ik mag het wel zeggen wat ge denkt. Ge denkt dat moeder u niet lief had. O, ik heb zoo veel verdriet!...

— Neen, Fran, dat denk ik niet. God beware me, hoe kunt ge dat zeggen?

— Ik weet het. Ik zie het toch. Och, moeder heeft u misschien iets misdaan... in den beginne... maar ze had u toch lief, nadien....

— Zij heeft mij niets misdaan, Fran. Evenmin als mijn vader. Ik denk aan mijn vader, Fran., die ginder op zijn kamerken zit, alleen....

Koortsig sloeg Francine hare beide armen om Veres hals en snikte. Vere mocht niet boos zijn op haar. Vere moest haar vergiffenis schenken.

— Ik ben zoo diep ongelukkig, Vere-lief.

Simon kwam en deed teeken dat ze gaan zouden. Hij scheen zeer bezorgd en keek steelsgewijs op naar Francine, die, snikkend en betraand, met moeite al hare bloemen van de tafel opnam in hare handen. Ze gingen zwijgend het breede vestibule door en zagen over de deur van de hooge ontvangstzaal hangen de zwarte gordijnen met zilveren franjen. Was het dáar? Francine werd bang en blikte verbaasd in het stille gelaat van Simon. Ze voelde dat hare beenen zouden knikken en dat ze te wege was lang-uit achterover te stuiken. Hare handen beefden om de zware bloemenlading. Simon schoof de gordijn op zijde, opende langzaam de dubbele deur en de groote kamer gaapte als een nacht.

Onder het gele licht van de twaalf kaarsen rees het praalbed. Links zat pastoor Doening geknield en aan den anderen kant stond Ernest staakrecht in zijn zwarten rok. Op het praalbed, in de opene kist die nu haast onzichtbaar onder de vele kronen verkleurde, lag moeder, wit, wit, bijna doorzichtig, licht-wit.

Vere boog, onder haar zwarten vool, haar hoofd, en bracht de handen saam in biddende houding. Francine trad met rappe schokken vooruit, ging stijf, stokkig-stappend, het gansche lijf als een rechte paal voorover stekend. Ze reikte zenuwachtig de levende bloemen. Ze reikte de bloemen terwijl ze nog voortschokte op hare klinkende hakken, en haar mondje viel open, en hare groene oogen werden rond en uitermate groot. Ernest keek niet op, maar pastoor Doening hief zich recht en zijn grijze hoofd neeg naar Francine. Mijnheer du Bessy beet op zijne lippen. Simon had stil de deur dichtgedaan.

III.

De dood van mevrouw Chanteraine. (Slot).

Wanneer de kist in de statige lijkkoets was opgesloten, kwam de ceremoniemeester buigen voor Ernest Verlat en mijnheer du Bessy, die, getweeën, als eenige geleiders van

den rouw, in de duistere kamer waren gebleven. Ze hadden er de vele vrienden en kennissen ontvangen, die al te reke het praalbed waren voorbijgeschoven, als zwijgende schimmen, al te reke malkander vooruitduwend en glijdend met witte onverschillige gezichten.... De ceremoniemeester boog en dit was het teeken, dat alles vaardig wachtte. Ernest trad met oomken het vestibule door en stond een oogenblikje verblind door het helle straatlicht, op den drempel van de breede huispoort. Ook de poort was met zwarte draperieën behangen. Ernest voelde hun zware somberheid wegen boven hem, onder het geweldige licht. Hij pinkoogde in de zon, merkte ineens al de hoofden van het toekijkende volk gericht naar hem. 't Besef klaarde op in zijn geest, dat hij, op deze stonde, de groote figuur was van de gebeurende plechtigheid. De oogen van het volk staken op hem als naalden en, in een rappe gewaarwording, vatte hij de vragende houding van al die geesten:

— Is hij aangedaan? Weent hij? Ziet hij er bleek uit? Is hij ziek? Is hij waarlijk een boemelaar? Het schijnt dat zijne moeder van verdriet gestorven is? Hij is verouderd, geloof ik?

Hij kwam zijn eigen vóor als een barakgek met uitgestalde smarte, ten beste overgegeven aan het nieuwsgierige gepeupel. En toch, al voelde hij diep het valsch-klaterige van zijn toestand, toch lette hij erop, om sympathiek te blijven. Het streelde zijn leed, dat de menschen zouden zien en zeggen: Arme jongen! hoe hard een slag is het hem!...

Hij bleef dus een oogenblik op den drempel staan onder het wegend zwarte floers. Hij zag vooraan, midden in de straat, den grooten vierkanten wagen, van bovenaan, waar het kruis zilverblinkend uitstak, tot over de wielen behangen met kransen en bloemen, sterk schitterend tegen de grauwe lommerte die onder de olmenkronen der laan te donkeren hing. Een leegte was rond den wagen. De grijze straatsteenen waren er bekletst met zinderende zon en, dáar, eendelijk, een beetje gebogen in zijn nauwe kleed en blootshoofds, stond pastoor Doening. Verder krioelde, somber, massaal,

laag-ruischend, de menigte. Ernest trad vooruit, langs de blakke steenenleegte, in de zinderende zon. De zon stortte op zijn voorhoofd en trilde, gelijk tikkelende lichtdroppels, op zijne goud-omrande brilglazen. Hij boog rijzekens zijn hoofd, ging onder al die blikken, als onder een lage brug, heen en sloot half zijne oogen. Een zenuw trok de puntjes van zijn mond omlaag naar zijne kin. Hij behield nadien met opzet de drukking van die zenuw, en voelde daardoor over zijn aangezicht komen een masker van innige, nu gelaten, lijdelijkheid. Zoo was dan zijne houding, die hem in overeenstemming moest brengen met het karakter zelf van de pijnlijke plechtigheid. Hij deed het voor 't publiek. Hij kon zich aan den drang niet onttrekken, om de nieuwsgierigheid van die loerende koppen te beantwoorden. Hij veinsde niet zijn leed, maar hij voelde zich gedwongen zijn leed te toonen. Hij wilde begrepen worden. Hij kon niet anders....

Hij behield deze aangezette uiterlijkheid heel den weg door. Hij behield ze in de kerk, terwijl de zeven pastoors om het hooge catafalque de lange, triestige zangen zongen, en terwijl, vóor hem, en op een trage rei, al het zwarte volk ter offerande voorbij slofferde. Hij keek er niet naar. Hij had, over de fluweelen stoelleuning zijn aangezicht gebogen en bleef zoo, onbeweeglijk. Hij zag alleen van al die opkomende menschen de verschillige voetenparen. De voeten slierden op de blauwe kareelen te voorschijn overhand, klein-stappend en ongemakkelijk, tot ze, in het heengaan, vasteren gang kregen en rap wegzoolden al piepend. Hij raadde echter de koppen die boven hem uitstaken, de bloote koppen met nuchtere gelaten, van lui, die akelig-ernstig uitkijken en gemeen worden in plechtigheid. Allen wierpen gauw een blik op hem, dat raadde hij. Het kleine gedacht, dat hij vermenigvuldigd voelde opduiken en opduiken boven die roerende lijn van koppen, speelde als een streelende schemering om zijn hoofd:

— Och ja, hij is wel verslagen... waarlijk, hij ziet er verslagen uit....

En zoo, eender gezegde aan eender gezegde, voort. Na

den dienst in de kerk, moest hij met mijnheer du Bessy en pastoor Doening in een rijtuig stijgen, en ze reden de stad door, de voorstede en buitenwijken door, eindelijk in 't volle veld, langs den Leuvenschen steenweg, naar het kerkhof. Hij zag de gevels in zonnekladden voorbij blekkeren. Hij zag, tegen de zwarte diepte van het rijtuig het droef-bleeke gezicht van oomken boven het glanzende boordje en de helwitte das. Daarnaast, precies verder in de donkerte, het stilopklarend hoofd van pastoor Doening, die droomend, langs de portière, uitkeek naar de zon. Hij voelde altijd een onduidelijk ongemak, in de aanwezigheid van den ouden droomenden man....

Op het kerkhof, terwijl hij weer achter het lijk te voet tusschen de vele prachtzerken heenstapte, herkwam in zijne hersens dat sterke bonzen van dezen morgen. Was het dat de scheiding hem nu duidelijker en pijnlijker docht? Er spookte iets om hem, iets dat hier in de lucht hing, dat bedeeld was met de groote rustigheid van deze aarde, zoo zeldzaam door hem betreden. Daar waarde een vlucht van onzichtbare wezens, vlerken die ver zich uitrepten, alsof ze reikten boven aarde en uren. Hier, in deze omwaaiende heimelijkheid, zou voortaan moeder begraven zijn. Hij beeldde zich gedurig in, al starende naar de zilveren franjen die waggelden over de kist:

— Daar ligt ze, zoo dichtebij....

Hij raakte haast haar hoofd.... Hier zou ze liggen, onder het verschillig bedrijf der seizoenen, jaren en jaren eenderlijk. Hij had rozen om hare slapen geleid. Zoo zou ze liggen. En 't dreunde op zijn schedelbeen, lijk hamerslagen:

— Moeder... moederken....

Droog bleven zijne oogen. In zijne borst, met zijn adem mee, zwoegde een onstuimige golving. Hij onderhield ze met zijn droef-spekuleerend gedacht, wilde zijn pijn langs een hijgenden omgang in eene warme, lyrische hoogte brengen, waar hij zal kunnen weenen. Hij volharde in het gistend uitbeelden van moeders dood, voedde de zenuwsmart die de klopping joeg door zijne hersens. En 't kwam alles op

moeder neder, op dat lieve ding, dat wit uitlengde binnen de harde kist en in den drang van de stuwende menigte werd weggedragen.

Hij staat vóor het graf. De zwarte wagen staat stille vóor het graf. Het volk ruischt aan, perst zich in een wijden kring, en wordt gansch stil. Na het eenvormig wielen-gedaver en 't langzaam gekloef van paarden, na het gelijke, aaneensloffend geluid, daarachter, van al die slenterende menschen-voeten, valt nu, plotselijk, de stille lucht alom. De stilte valt als eene schrikkelijke voorbereiding. Het dunkt Ernest, dat de slagen harder en harder aanstormen tegen zijne slapen. De kist wordt bloot uit de bloemen gehaald; op de berrie, laag bij den grond, ligt de kist. De priesters, in wit gewaad, kleuren onder de zon, de wierook walmt zwaar, de half-luide gebeden gonzen om. De kist is het middenpunt van alles, ligt daar in zijn geelbruinen eik, en de zon leutert op elken koperen knop. Het zilveren kruis spettert op de borst van de kist.

O moeder, vergeef het verdragen leed. Aanzie uw zoon, die bedwelmd in zijn zwakheid ommeduizelt. Hij tracht zijn eigen te herkennen en verliest zijn eenvoud in al zijne onmacht. Hij weet nog wel, o moeder, uwe ontelbare weldaden, uwe goedheid die zonder einde was. Hij herinnert zich zeer hoe hij u heeft miskend, hoe hij twijfelde aan uwe zorgen en onverschillig bleef bij uwe wanhoop. Wat zal hij doen, nu hij achter blijft met het beeld van uwe liefde en gij niet meer komen zult om te zien hoe innig-trouw hij het bewaart? O moeder, aanzie mij. Ik weet niet hoe te handelen met die menschen. Ik wil vergaan in mijn leed, ik wil alleen zijn met u, ik wil u vereeren met de hulde van mijne wroeging. Moeder, moeder, ik heb u verwoest en ik heb u zóo lief!...

Krijscht daar niet eene koord om het hout? Gaapt daar niet de sterke aarde? Het bonst, het stoot, het dondert. Moeder!... Moederken!... Rustig gaapt de aarde, en rustig staat, nevens de holte, de berrie bloot. Nu breekt het, nu, eindelijk, breekt er iets in zijn hoofd, de felle warmte schiet

op rond hem en overdoet hem gansch. Een donkere man staat tegen den gulden muur der zon, nadert zonder oogen, reikt bloemen en bloemen. Ernest taakt de natte, lauwe bloemen. Het schemert en het danst alles in de ronde, wat oprijst tegen den geweldigen zonnemuur. Ernest ziet nog, daar diepe, het zilveren kruis op de borst van de kist. Hij raadt nog de koperen knoopen, maar de eikenkleur smelt weg in de struische verve van den grond. Hij laat de bloemen neerbladeren, staat een poosje versteend met opgeheven arm. Oomken dringt hem zoetekens zijdewaarts en werpt ook bloemen. Dan komt iedereen, en iedereen heft boven het graf een trage hand, en de bloemen rijzen, kelkje na kelkje,

Pastoor Doening neemt Ernest onder den arm, klopt gemoedelijk op zijne hand:

— Ween zoo niet, mijn jongen, zegt hij, uwe moeder is thans gelukkig...

Hij kijkt verwonderd op. Hij blikt in 't kalme gezicht van pastoor Doening. Ween ik? peinst hij. Hij spreekt niet. Hij staart onthutst, merkt zeer duidelijk de drooge lippen van pastoor Doening, en de zon, die metallisch stippelt op zijn grijze hoofd. O ja, nu voelt hij 't. Nu is 't goed. Nu weent hij waarlijk. Pastoor Doening moet het zien. Laat het hem maar zien. Hij drukt op den arm van den ouden man, plots zeer vertrouwelijk. Hij durft nu opzien naar het zwijgend gelaat van den ouden droomenden man...

Heel den middag sliep hij. Hij was overmoede, had zich tehuis seffens ontdaan van oomken, om gauw zijne studeerkamer te bereiken. De roode gordijnen van het breede venster, boven zijne leestafel, deed hij dicht en de dag, die toch binnendrong kwam om gansch de kamer een rozige klaarte leggen. Hij zette zich in een lage leunstoel en sloot, al denkend, zijne oogen. Hij dacht over de gebeurtenis na, over de verleden dagen en over de toekomst. Hij had een gevoel van ontlasting, die zijne overspannen zenuwen bevrijdde en tevens de moeheid in zijne leden verduidelijkte. De leelijkste uren waren voorbij, de rest zou geleidelijk gebeu-

ren. Hij was niet ontevreden over zijne houding sinds moeders dood. Ofschoon hij 't niet precies beredeneerde, streek eene snelle streeling langs zijn geest: hij had zich goed gedragen. Hij beschouwde 't inderdaad als een rol, dien hij had moeten vervullen. Hij dierf zijn eigen niet in deze ware klaarte te bezien, maar, hoe hij zich ook beloog met romantische middeltjes, de klaarte schoot door zijne gedachten. Hij wist, dat hij »speelde". Hij veinsde niet, hij huichelde niet: hij dichtte om bestwil, fantazeerde meegaandelijk, kleedde, naar den eisch der omstandigheden, zijne minste aandoeningen. Nu, terwijl hij in eenigheid te denken zat, kon hij zonder uiterlijke ornamenten aan zijne moeder denken. Hij dacht aan haar met veel liefde, maar hij verwonderde zich, dat zij al zooverre van hem verwijderd was. Binstdat een grijze vaak op zijne oogen kwam wegen, kon hij nog dit gevoel ontleden, want werktuigelijk liet hij niets in zijn idee ongemerkt of onbegrepen voorbijgaan. Hij bekende, dat moeder hem al zoo verre scheen.

In der waarheid was moeder dood. Hij had zich dat van den beginne af aan met redelijkheid opgedrongen, en de zenuwkoorts had hij er met gevoelsbombast bij gehaald. De hartstochtelijke en plechtige gevalletjes van de laatste drie dagen waren parasiet-uitslagen van die zenuwkoorts. Het groote leed lag dieper en de gebeurtenis was van meer algemeenen aard. Moeder was dood. Het overige was ziekelijk verzinsel. Iedereen moet eens sterven, en moeder was gestorven. Daarom had hij er zich van kunnen overtuigen, dat alles redelijk was toegegaan. Daarom ook docht het hem nu, na al de vele smarteffecten en zijn verschillig opgewonden bedrijf, na de vooruit beraamde plechtigheid en, tusschen-in, de kleine opborreling van zijne waarachtige wroeging, dat het echte ongeval verder reikte in het verleden en dat de doode zich reeds verwijderd had.

Hij sliep in, langzaam en zacht. Als hij wakker schoot, was het venstergordijn doffer geworden. De gloed, binnen de kamer, voer doezelig om, begrauwd met de twijfelachtige schaduw van vespertijd. Hij schoot wakker met een schok,

en seffens herviel hij, rond moeders afsterven, in gepeinzen. Zijn hoofd werd rustiger. Hij voelde zich verkeeren op eene plaats van overgang. Het gebeurde was af. De toekomst zou gebeuren met een versch en ongeraden gelaat.

De sukkelige Ko, stijf in zijn rouwpak, bracht een schotel met brieven. Terwijl hij weer vertrok en zijn ronden zwarten rug opstak in het klaardere deurgat, ging Ernest hem na. 't Was of hij denken zou:

— Hoe speelt deze zijn deel in de komedie?

Hij had gelet op het zeer treurende aangezicht van Ko. Ko zag er zeer oprecht uit, maar het was misschien een simpel teeken, dat hij zich goed uitdrukken kon. Ko werd, van over twee-en-twintig jaren in den dienst van mevrouw Chanteraine aangenomen. Het was niet onwaarschijnlijk, dat de oude kerel zich aan zijne meesteres gewend had of gehecht. Hoelang zou zijne droefheid duren?

Zoo zat Ernest te dubben. De zilveren schotel stond vóor hem en de witte brieven schervelden er over elkander. Daar lag weer een stapel uiterlijkheid van spelende menschen. Daar moest hij doorwoelen en nieuwe gezichten voorbereiden. Als hij die menschen ontmoette ergens, zou hij weer maskeren en jagen, in overeenstemming met wat elk van hen geschreven had. Hij kon zich daarvan niet bevrijden. Het was gek en onmenschelijk, maar hij wist toch goed, dat hij het doen zou. Hij nam enkele brieven, brak den omslag, keek naar de handteekening of alleen naar het geschrift, en lei ze op zijde, om later te lezen.

Hij deed zoo met velen. 't Waren brieven van nauwbekende kennissen, korte woorden van hooge lui of lange plattigheidjes van onderdanen. Een brief was er van Florjan Pacôme, den schilder van bar-meiden. Hij herinnerde zich ineens dat hij de smalle puntschoenen van Florjan over de blauwe kerkkareelen had zien ter offerande doorschuiven. De jongen schreef nu over zijne deelneming in Ernest's verdriet. Ernest glimlachte even. Hij zag hoe Florjan het briefje had geschreven: lang en mager, gebogen over een taveernetafel, met zijne fijne spitse vingeren alle tien op het geurend

papiertje en onhandig de pen langs krulletjes omvoerend. Waarlijk, het briefje geurde. Een gemeene heliotroopreuk walmde boven de kleine ongelijke letters. Het was, tot in het uiterste, Florjan's karakter: alles wilde hij fijn en keurig aanleggen, zooals hij er in zijn kunst geraffineerd-modern wilde uitzien. Zijne deelneming lag in een slimme omdraai van gezochte en gemanierde woorden. Ernest lei het briefje op zijde. Hij peinsde:

— Deze veinst, maar heeft zich bloot gemaakt.

Hij kon er geen oogenblik aan denken, dat Florjan's medelijden oprecht was. Florjan was, meende hij, bij uitmuntendheid een huichelaar. Al wat hij deed, in schilderkunde of anderszins, was tweeslachtig of droeg, duidelijk, den stempel van plagiaat. Florjan had een zeer ontwikkeld assimilatievermogen maar kon het niet, dan op een laag peil en in vieze bedrijven, gebruiken. Gelijk hij bestond echter, toonde hij zich. Daar lette Ernest bijzonderlijk op. Florjan was, van één stuk, een kortgewiekte bedrieger. Zoo gedroeg hij zich dan toch, op slot van rekening, als een eenvoudig-rechthandelend man, die nooit hoefde met zijn eigen in konflikt te treden. Binstdat Ernest mijmerde in dezen zin, ontsloot hij werktuigelijk de andere brieven. In zijn geest schoven de menschen voorbij, rap en eenderlijk.

Bij den brief van Rupert Sörge schoot óp zijne aandacht. Hij las langzaam den korten brief, terwijl hij zich de sierlijke gestalte te binnenbracht van den nieuwen vriend, welken hij, evenals Simon Peter, in het atelier van Pacôme had opgedaan. Hij zag Sörge's bleek-ovale gezicht, met de diep-gloeiende oogen, het zwarte snorretje, de glanzende favoris, en het evenrondlokkend blauw-zwarte haar. Het trof hem nu hoe fijn hij zich aanstelde in alles, en deze brief insgelijks was subtielsober, gelijk wat hij al deed of gebaarde. Hij had de weldadige goedheid van Peter maar ze was fijner-gesnaard en drong, als met brooze draadjes, verder en dieper. Hij was geen kunstenaar. Hij leefde rijk, zijn leven vullend met zijn eigen. Ernest was seffens groote vriend met hem, en bekende dat hij een buitgewoon mensch was. Driemaal herlas hij het

20

briefje. De woorden, daar stille en ongekunsteld neergelegd, rankten saam tot eene stemming vol echte en klare gevoeligheid. 't Was alsof hij neerblikte in de pure diepte van vijvervrede. Het deed hem sterk aan.

Juist klopte Simon Peter en trad binnen. Hij zette zich onder het breede venster. Zijn zwarte baard somberde weg in de zwaarte van zijn zwarten frak, maar bleek blonk zijn hoog voorhoofd. Hij zat heel recht, vroeg zacht:

— Hee-wel! ouwe jongen, gaat ge u wat opknappen?

Zijne handen rustten wit op zijne knieën. Zijne stem klonk als een zoete troost. Ernest zuchtte eens, keek langzaam op, knikte. Hij voelde zoo duidelijk dat Simon bevreesd was hem alleen te laten, en dat hij nu kwam praten om 't naderen van den avondstond te bedekken met gewone geluiden en gewoon gebaar. Hij was er dankbaar voor en wilde toonen ook dat hij 't noodig had. Hij wachtte, eer hij sprak. De korte stilte lag bloot op de wonde, die Simon heelen wilde. Toen zei hij dat hij veel beter was, dat hij geslapen had en zich thans probeerde op te beuren.

— Het zal wel gaan, mijn goede Simon. Ik dank u zeer.

— Och ja, troostte Simon, ge moet maar naar voren opblikken. Dat is heel de zaak. Met dat verdiepen van gedane dingen, dat eenvormig inwerken in 't verleden, schiet ge niet op. Ge ontzenuwt gansch, demoralizeert en ontbindt u, wordt een rotte lap. Ik wil u niet den troost geven van rake volzinnen, Ernest. Ik vind dat uw leed moet zijn volte hebben en dan traagzaam kan vergaan. Ik vind het goed alzoo. Het is de waarheid, die niet kan getroost worden noch verborgen. Maar ik zeg u: spekuleer niet in het verleden. Kijk voorwaarts.

Ernest knikte van ja. Hij zou doen zooals Simon 't aanried. Een hoop hing toch van eigen wilskracht af, en hij zou zich in acht nemen. Hij sprak onwillekeurig van Sörge's brief:

— Daar hebt ge Sörge, zei hij. Hij schrijft dat hij niet troosten wil, maar zijne vriendschap aanbiedt als een steun. Lees eens zijn brief, Simon. Hij is van roerende simpelheid. Het spijt me dat ge niet zoo erg met Rüpert ingenomen zijt als ik.

— Ja toch... waar haalt ge dat?

— Wees niet overmoedig. Ik zie het best. Als Rüpert bij me komt, wordt ge somber en stilzwijgend. Meent ge dat hij hier eene reeds bezette plaats wil innemen? Onzin.

— Ik begrijp u niet, waarlijk niet.

— Ik meen: vreest ge dat hij u kwetst in uwe vriendschap voor ons, of dat hij mij treft in mijne genegenheid voor u? Onzin, onzin. Hij is heel anders dan gij. Hij beweegt zich op een gansch verschillend terrein. Hij is zoo schrander en zoo fijngevoelig, zoo uitmuntend hedendaagsch. Is er iets, dat moet verdedigd worden bij hem? Simon, zeg het mij. Wat hapert er?

— Maar, mijn lieve vriend, ik ben heelemaal op zulke vragen niet voorbereid. Daar komt ge nu ineens mede voor den dag. Ik ben zeer verwonderd. Ik weet niet wat ge bedoelt. Ik herhaal: ik weet het niet, Ernest. Wat wilt ge mij doen zeggen? Ik waardeer Sörge zeer. Hij is een allergevoeligst man en een sterke geest. Al oefent hij in schijn geen kunst, hij is een grooter kunstenaar dan wij allen: zijn onweergâlijk meesterstuk is hij zelf. Ik stel hem hoog op prijs. Dat hoort ge nu. Maar ik voel me niet, in losse genegenheid, aangetrokken door hem.

— O! daar heb ik u! Daar hapert iets... zei ik het niet?

— Om met de bloote waarheid uit te pakken, Ernest — ik ben bang voor dien man.

— Nee, geen raadsels... ik heb hoofdpijn.

Simon stond recht, kwam over Ernest bukken, legde zijn breede zware hand op zijn schouder. Ernest keek op en zag den genegen glimlach in Simon's zwarten baard. Simon vroeg:

— Willen we nu rustig blijven en een poosje afbreken met onze ijdele ontledingsgewoonte? Laat, vandaag, de avond naderen. In den peiselijken avond kunnen we altegare uwe verleden moeder gedenken, en, binst de stilte, uit ons ganscher hart, haar hulde brengen gezamenlijk. Ik ben bij u gekomen om u in de eetzaal te brengen, waar iedereen wacht op u.

En hij lachte goedig, drukte op den schouder van Ernest, sprak gedempt en overhalend. Ernest vatte zijne handen....

Maar gelijk een rap windje kwam Francine binnenstuiven. Ze bleef palstaan, als ze Simon zag, bloosde en opende zeer wonderlijk hare groote groene oogen. Terwijl Simon achteruit week, sprong ze naar voren en viel in de armen van Ernest. Ze weende, dook haar hoofdje in zijnen hals, kuste hem. En aldoor snikte ze onderwijl.

— Mijn arme broer, mijn arme, arme broer! Ach Heere! hebt ge nog zoo pijn?

Ze streelde met hare kleine handjes over zijne kaken, over zijn blonde snor, in zijne bruin-blonde haren. Had hij inderdaad nog veel pijn? O! het was zoo'n lieve, dierbare moeder! En had hij gezien de crocus, die zij had medegebracht voor moeder? Maar het was zoo akelig-donker in de groote zaal, waar moeder was. Waarom hadden ze 't toch zoo buitenmate donker gemaakt? Zij zou nooit meer durven in de eendelijke zaal gaan. Nooit meer in haar leven!

Hij stilde haar, zoende heur goud-geurende lokken, omsloot in beide handen haar mooi kopje, dat traande en kloeg. Hij keek minzaam in haar aangezicht, tot ze bedaarde en te glimlachen begon. Ze glimlachte schuchter, kinderlijk; hare tanden perelden in de halve schemering en hare natte lippen glansden. Ze lachte eindelijk zeer vrij, vertelde dat ze goed gewend was aan hare nieuwe kamer en dat ze wel verlangde om niet naar het groote huis op de Regentielaan te moeten teruggaan. Ze zou al haar klein gerief door Mariëtte doen halen en 't was niet eene zeer groote vracht. Ze kon 't wel missen, maar ze had het toch ook wel noodig. Vere deed eene te simpele toilet en ze kon er niets bij krijgen. Het allernoodzakelijkste ontbrak bij Vere. Vere had ook geen kamermeid. Vere wilde geen kamermeid. Dat wilde Francine niet begrijpen. Hoe deed Vere om dan toch degelijk gekleed uit hare kamer te komen? Beeld u dat in.

Zoo was ze aan den gang. Ze blikte somtijds naar Simon Peter, die bij de roode venstergordijn stond en, alover Ernest's hoofd, droomend staarde op Francine. Ze verlieten alledrie tegelijk de studeerkamer. Ernest had zijn linkerarm om de leen van zijn zusje geslagen en zoo gingen ze de trap af.

Het avondmaal was uitzonderlijk stil. Mijnheer du Bessy zat alleen aan een kant van de groot-vierkante tafel. Vere zat naast Peter, rechts, en links zat Ernest met Francine. Een kant bleef ledig. Een stoel stond er en een bord. 't Was, juist recht over mijnheer du Bessy, de open plaats van pastoor Doening.

Oomken sprak niet, at met moeite een zierken. Hij tuurde onnoozel rond, tuurde een heelen tijd naar de twee mooie vijfarmige kandelaars, die op het blak-witte ammelaken en langs de glazen en schotels hun roerende klaarten wierpen. Hij zat te dubben op het pasteitje-met-kip, dat in zijn witte bord lag, juist te midden. De oude Ko had het juist te midden geleid. Het had bruin-gerookte randen en de gulden saus glom er over heen. Mijnheer du Bessy merkte het goed, staarde als een die niet weet wat nu daarmede te beginnen. Hij moest zich werkelijk bedenken eer hij het pasteitje met mes en vork aandurfde. Soms luisterde hij naar de korte gesprekken, viel er te onpas in, ja zeggend, of nee-hoor! of gunstig knikkebollend. Ko bracht hem altijd versche spijs. Hij hief zijne oogen op naar Ko, blikte dwaas in het onveranderlijk-droef gelaat van Ko, en dankte zonderling. De spijzen hadden voor hem ongewone uitzichten. Hij belonkte ze met schijnbare belangstelling, liet ze een lange poos ongetaakt op zijn schotel, scheen er eindelijk kennis mede te maken. Maar dan juist had hij geen trek, en hij tuurde alweer naar de mooie kandelaars. Hij schrikte als iemand hem aansprak. Vroeg Francine:

— Oomken, smaakt het niet?

Hij schrikte, stak zijn kop nuchter vooruit, mummelde met werktuigelijke beleefdheid:

— Als het je blieft?

Seffens was hij weer weg in gepeinzen. Hij hoorde Simon Peter kalm spreken van het schoone meiweder, en Ernest kalm antwoorden, en Vere spaarzaam medepraten, en boven alles, er tusschen in als kinderwispelturigheid, het heldere getater van Francine. Hij zelf zei niets. Hij zag overhand alles na en, dadelijk alles vergetend, herzag en herzag. Op den schoorsteen stond een hoogen spiegel in gouden lijst, en

vooraan, op een kleine klokkekast, een blauw-groen porseleinen meisjeskopje. Tegen den diep-bruinen wand, aan de beide zijden van den spiegel, hing het geschilderd portret van moeder en van den ouden heer Verlat, haar eersten gade. Hij keek bij voorkeur naar den spiegel en het porseleinen kopje, dierf niet kijken daarnaast, waar de portretten zacht te voorschijn kleurden. Zijn geest echter was vol met die twee beeltenissen, en hij had schoon het klokkekopje te bezien en te beletten, hij geraakte er niet toe om gansch erop zijne aandacht te dwingen. Dan zonk hij achterwaarts, in het verleden. Hij wist nog goed hoe diep de brave heer Verlat zijn nichtje beminde. Hoe oud was ze toen? Wacht, dat wist hij te berekenen. Negentien. De du Bessy's waren niet rijk, Verlat integendeel had flinke renten. Hij kwam alle avonden zijn hof maken, en, al was hij niet zoo jong meer, men ontving hem hartelijk. Verlat werd du Bessy's beste vriend en hij zou trouwen met het nichtje. Dat was besloten. Hoe heerlijk zag er het nichtje uit in haar witte huwelijksgewaad! Ha! Ha! du Bessy had een beetje geweend dien avond. Ze was zoo jong, zoo jong... Maar Verlat was een uitstekend man, een man met een hart van louter adel. Wel! ze zouden gelukkig zijn, had du Bessy gezeid. En du Bessy begon een leventje van een lichtmis, woonde heel alleen, bezocht haast nooit zijn goeden vriend en zijn kostbare nichtje. Maar hij wist toch heel goed dat ze gelukkig waren. Deed hij niet? Ja wel. Hij ging op informaties. Toen kregen ze een zoontje, en naderhand een dochtertje. De kinderen groeiden en du Bessy werd oud, du Bessy woonde nu zeer, zeer alleen, voelde 't zoo smartelijk, hunkerde naar dat kleine jongetje en dat brooze meisje. Ha! Ha! du Bessy weende nog af en toe een beetje... Verlat stierf.

Verder mijmerden oomken niet. De rest was een vage veeg in den verstreken tijd. Hij herbegon liefst, van vooraan, den droom langs het lieve nichtje dat trouwde met den ouden vriend, en zat daar, met zijne vork in zijne hand, te staren op het blauw-groene porseleinkopje. Ineens — juist hing eene ongemakkelijke stilte over de tafel — zei hij:

— Wil ik eens wat vertellen?

Zijn kop bloosde. Zijn zwarte knevels en zijn geitebaardje blonken als vooreerst. Ook zijne oogen waren met een nieuw leven beroerd. Zijne wangen echter hingen flets en groeven rimpelden op zijn voorhoofd. Hij blikte iedereen in het aangezicht, keek verward en zijn halsboordje stond wit en stijfrecht, langer en smaller in schijn dan het was.

— Wie ooit, sprak hij dof, zal den naam kennen van dien geel-harigen faun die dagen aan dagen aan den oever van Oceanos rijk, in het hooge lisch te loeren zat? Hij zat waarlijk in het hooge lisch, terwijl hem niemand daar vermoedde, en hij floot op rieten aardige deuntjes, van vroeg in den morgen dat hij te loeren zat. Maar zijn deuntjes waren lang niet vroolijk, en het leek wel alsof niemand in het lisch leefde, tenzij de kleine wind die door de halmen kloeg en verder wegstreek, gelijk een zucht, alover de zee... Alover de zee.

Francine vestigde op hem hare groen-blinkende oogen, glimlachte half, had seffens eene groote aandacht voor het witte sprookje dat oomken zoo schielijk in de grijze stilte deed optikkelen. Oomken scheen zich te bedenken, belonkte zijne tien vingeren, die al te zaam rond den gebloemden rand van zijn dessert-schoteltje lagen, herhaalde nog: »alover de zee" en:

— Wat, fluisterde hij, wat wachtte, in het lisch, de faun met gele pruik? Geen tijd ontmoedigde hem en iederen dag, tot de late watergloed kwam spelen en schervelen op het waterplein, wachtte hij. Hij wachtte op Dione, de jonge dochter van Oceanos, god van het schuim en de baren. Ze placht in de nabijheid te dartelen op het roerende rijk. Ze was schoon, en geen nimfe was schooner dan Dione, dochter van Oceanos. Maar de faun was onbekend. Wie zal hem ooit kennen, vraag ik u?

Allen keken zwijgend malkander over tafel aan. De hazelnoten lagen binnen hunne roode sluts op een kristallen schaal. Een zeldzame meloen rondde zijn oranje bulten op onder het kaarsenlicht, en vroege kersen bloosden op een stapelken

in een zilveren kom. Vere staarde oomken aan. Van deernis kwam haar gemoed vol en ze was te wege hem te omhelzen en te sussen als een kind, tot hij bedaren zou.

— Welnu, zei oomken, daar kwam op een morgen Zeus over het water, Zeus, drager van het wonderlijke schild, dat gij weet, Zeus Asteropètès, in macht en in schoonheid de eerste. En hij kwam over het water, en hij werd op Dione verliefd. Alzoo kaapte hij Dione, dochter van de zee. Van blijdschap weende de faun in het lisch. Ja juist, van blijdschap. Sindsdien, oud geworden en half-blind, blijft hij gedoken bij den oever, dagen aan dagen, en schuifelt op zijn rieten tuig zijn zonderlijke deuntjes, alover, alover de zee. Kent gij hem niet? Zijn gele haar is gelijk aan gloed van de avondzon. Hij luistert naar 't gespeel van Aphroditè, op de baren, want alle uchtends komt dartelen op het roerende rijk Aphroditè, de hemelsche, dochter van Dione en van Zeus.

— Heerlijk! lispelde Francine, terwijl ze verrukt hare handjes samenbracht. En, zei ze nog, die arme Faun had Dione lief? Had hij haar nog lief, oomken, naderhand?

— Mijn kind, sprak oomken glimlachend, het is al zoo langen tijd geleden... Ik weet het niet meer.

Hij glimlachte vreemd, en 't was alsof hij weer zeer hoofsch en zeer galant werd. Hij was zoo ineens met zijn vertelsel in de stilte gevallen, had met kleine gebaren zijne woorden omsierd. Hij deed gelijk vroeger, brillant-sprekend en traag-voornaam. Maar zijne oogen droomden zonderling, en als hij met vertellen ophield, droomden ze voort, alover het glimlachje, waarmede hij Francine bejegend had. Nu echter stapelde op de wit-glanzende eettafel de stilte hare onzichtbare lagen ongemak. Mijnheer du Bessy bemerkte niet dat iedereen hem verlegen aankeek en niet wist hoe die onverwachtsche verzinsels uit te leggen. Hij tuurde naar een trossel druiven, die Vere op zijn bordje geleid had, en overhand naar den kristallen kom met water, ernevens geschoven. Werktuigelijk plukte hij de blauwe druiven en doopte ze herhaalde malen in den glinsterenden kom. Hij zoog het frissche sap. Soms hing een druppeltje in zijn snor, en 't biggelde daar, en 't viel

op zijn witte servet. De toppen van zijne vingeren glommen. Hij zweeg. Hij had zich in nieuwe gepeinzen verwijderd.

Simon Peter wilde de ondraaglijke lucht breken en de stemming redden door behendige gezegden. Hij probeerde met eene lichte toespeling op het mooie verhaaltje van mijnheer du Bessy. Zijne korte, gemaakte volzinnen ploften in de ruimte als in een poel. Nog zwaarder werd de lucht. De lucht werd inderdaad benauwd. Hij kwam vol met de verschillige bangheid van allen, tot, op een einde, eeniglijk er waarde het beeld van moeder, die overleden was. Al de oogen waren schuchter op het ammelaken gevestigd, staarden naar het lichtgespeel langs de glazen, de schotels en het rijk-beverfde fruit. Al de geesten drongen integendeel door den nacht heen, slenterden over het donkere kerkhof, zagen de versche aarde waaronder moeder haren eersten doodnacht doorbracht. De oude Ko stond, achter oomkens stoel, stijf overeind. Langzamerhand zakte zijne hoofd op zijne borst neder, en zijne blikken lagen vast op de blanke tafelbedekking, met al de andere blikken en tusschen de schoon-uitgebeitelde voeten van de vijfarmige kandelaars.

Zoo vond pastoor Doening het treurende gezelschap. Hij kwam binnen zonder gerucht, groette stil, verwonderd. Hij was een groote zwarte gestalte in het licht. Zijn grijze hoofd kleurde zilverig, taakte, gevoelig, de angstigheid, die in de kamer aanwezig was.

Vere en Ernest begaven zich te bed, als iedereen reeds was gaan slapen. Hunne kamer was niet zeer hel verlicht. Twee gaspitten onder mat-groene bokalen vlamden op het breed-marmeren schoorsteenblad en wierpen in de ruimte een zacht-groene klaarte. Het bed lag onder haar blauw-satijnen met kant overladen sargie toegedekt.

Ernest had zich op een lagen zetel, in een hoek van de kamer neergezet. Zijne knieën staken op, zijn rug bultte tegen de malsche leuning. Na dezen vermoeienden dag, voelde hij zich lam en lui en ontzenuwd. Hij kon zich niet inbeelden dat hij vandaag nog bij moeder's praalkoetse had gestaan.

Het docht hem dat het langen tijd was geleden. Hij zat uitgeput. De beelden van zijn smart konden niet meer inwerken op hem en aandoeningen verwekken. Al zijn geestelijk bedrijf lengde op eene lijn uit in kleurlooze schemering.

Hij zag nu hoe Vere zich zindelijk uitkleedde, hoe ze een oogenblik half-naakt stond, in wit-licht hemd, op hare donkere onderjaponnen, die om hare voeten waren nedergevallen. Haar struisch-gewichtig lijf schaduwde door het fijne linnen. Hij zag hoe ze seffens haar kamerkleed aantrok, en dan, met groote zorgvuldigheid, hare rokken een voor een van den grond nam en plooide en ordelijk over den breeden stoelrug hing. Ze deed en ging geluideloos. Dan kwam ze vóor den spiegel van de toilettafel staan, ontstak een hooge kaars zonder lichtscherm, en ontvlocht langzaam hare bruine haarstrengen. Ze streek een enkele maal met een kam erover en wrong ze saam tot een dikke torsade, die donker op-pakte in haren hals. De kaarsvlam wippelde in de luchtbeweging van hare breede pagode-mouwen en deed de blauwe schaduwen over haar roomgele kamerjapon schuiven en uitrekken, mede met de gebaren van hare uit het kleed naakt-rozig oprankende armen.

Ernest keek peinzend toe. Traag gleden door zijn geest voorbij de opeenvolgende gebeurtenissen, die hij met deze vrouw beleefd had — hare eerste liefde, de philosophische gesprekken met den uitstekenden ouderen schrijver Lieven Lazare, haar vader, den in driftige foltering volbrachten ondergang van Vere, haar vlucht van huis onder vaderlijken vloek na de bekentenis van hare zwangerschap. Het was alles, goed nagekeken, eigenlijk zeer burgerlijk aangelegd en 't bleef een lamme boedel. Wel had hij Vere lief. Hij kon echter zijn eigen bekennen dat die liefde niet zoo echt-zuiver was en dat ze, in ruime mate, met hartstocht en deernis was vermengd. Het zou, al meer en meer, een troebel gevoel worden, zwaar van vreemde invloeden. Hij zou het niet anders dan door veel wilskracht, gesteund op veel redelijkheid, kunnen in leven behouden. Hij had buiten haar geëvolueerd. Buiten haar had hij zich gansch ontwikkeld, en hij was nu een andere man,

die zich, ten opzichte van haar, alleen nog herinnerde dat hij, in een tijd van geringer sensatievermogen, haar sterkelijk bemind had. Zoo meende hij. De waarheid lag daar in eene grijze effenheid als eene vlakte zonder rimpels. Hij verlangde Vere niet eens meer. Hij zou het zich tot eene gewoonte opdwingen haar lief en ernstig te behandelen, en van zijne hoogere begripskracht zou hij gebruik maken om haar met zorg te verbergen dat hij haar niet zooals vroeger lief- had. Dat was eenvoudiglijk zijne plicht. En dat was dan toch, evenals liefde zelve, een daad van deugddoende schoonheid.

Hij had over die soort gewaarwordingen aleens met Sörge gesproken. Sörge voelde de verhoudingen fijner dan hij. Hij wist de minste roerselen van vertwijfeling te omhangen met passende woorden. Hij placht te zeggen, terwijl hij zich, naar gewoonte, achterover neerlegde in zijn zetel: »De hoop duurt langer dan de liefde. Hoe zonderling! Maar waarom ook houden wij ons aan éene vrouw?" Hij zei het oolijk, met een lachje, alsof hij een luchtig fantasietje verkocht. Ernest zag nochthans de gronden van zulke zetten zeer goed en hij verwonderde zich dat hij 't zoo goed zien kon, in Sörge's aanwezigheid, en, buiten Sörges bereik, zoo gansch verschillig handelde. Nu voor het eerst, al gingen zijne gedachten nog zoo kleur- en vormloos om, toetste hij duidelijk de gebreken van zijne verhouding tot Vere. Hij was uit de gewone betrekkingen opgegroeid, en Vere verwijlde er te midden-in. Hij had Vere gekend toen hij nog geheel onder Peter's invloed zijn leven bedreef. Die liefde voor Vere was inderdaad een vrucht van Peter's gezelschap. Het was een daad geweest van louter goedheid. 't Gebeurde ook in die periode van »eerlijke omwenteling" juist na het leelijke geweld der boemeljaren. Het was een daad geweest, gelijk Peter er altijd plegen zou. Maar Peter zou ook nooit opgaan in schooner verfijning en zich verheffen boven de burgerlijkheid van zijne zeden en gebruiken. Het kon in zijne kunst insgelijks worden opgemerkt. Zijne kunst was massaal en zwaar-lomp. Het zat zóo in de vizie, niet alleen in de uitwerking. Zijne beelden waren neer-

drukkende vormen, gedaanten zonder doorzichtigheid, eene gebeurtenis in lengte en breedte, zonder diepte. Hij zou burgerlijk blijven.

Vere keerde zich om naar hem, bekeek hem lang, ging buigen over hem en zwijgend kuste hem op zijn voorhoofd. Dan knielde ze vóor het bed, viel voorover op de gele sargie, waar ze in hare saam gevouwen handen haar aangezicht dook, en begon stille te bidden.

Ze bad zoo elken avond. Het leek Ernest dat zij 't echter vandaag zoo bijzonder-theatraal aanlegde en het krenkte hem ineens. Hij vond het theatraal. Hij was nochtans gekrenkt omdat hijzelf niet anders dan theatraal had kunnen handelen en zich bij moeders dood als een komediant had gedragen. Nu zag hij Vere's gebaar. Hij was op het oogenblik te zwak om in te zien dat ze eerlijk deed en mooi. Het leek hem theatraal. Had hij zóo niet willen wezen en had hij niet een akelig theaterbombast gespeeld? Hij werd prikkelbaar. Zijne knieën staken puntig nevenseen en hij tokkelde met al zijne vingeren erover. Hij zei kort:

— Doe niet gek. Ik ben niet in staat om het aan te zien.

Ze schrikte en stond schielijk overeind. Nog nooit had hij haar op deze barsche manier aangesproken. Ze schreef het seffens toe aan zijne overspanning, keek hem goedig in de oogen, blikte ongeloovig-verwonderd. Hij voelde dat hij niet zoo ruw had moeten uitvallen, voelde zijn ongelijk. 't Maakte hem nog korzeliger. Wat moest ze zich zoo onecht aanstellen, en nu weer, terwijl ze hem aankeek, wat moest dat overdreven gedoe beduiden? Ze fluisterde, verlegen:

— Ik geloof niet, dat ge onrechtvaardig zijt, Ernest?

O! Het kon toch wel eens waar zijn, op een einde.

Zijn wrevel kon hem onrechtvaardig maken. Het was uit te leggen, na die flauwe manieren, en die flauwe vraag daarop.

— Allemaal aanstellerij, kind! Ik mag toch hopen dat ge mijn toestand een beetje in acht wil nemen?

Hij sprong uit den zetel en stapte naar den anderen hoek van de kamer. Dat ze hem niet antwoordde, was hem nog lastiger. Hij wilde niet dat ze hem medelijdend aankeek. Hij wilde niet dat

ze hem van zoo hoog behandelde. Daar had ze geen recht toe. Wat meende ze toch? Hij stak zijne handen in zijne broekzakken en wierp haar met een gemeen lachje, toe:

— Ge bidt natuurlijk voor moeder?

— Ja, Ernest, sprak ze, bijna hijgend, ik wilde voor uwe moeder bidden.

— Ha zoo!

Hij schokschouderde, voelde dat hij er niet bovenop geraakte, dat ze, in de verhouding, den hoogsten kant behield. Met brutaliteit zou zijn toestand nog verslechten. Een redelooze toorn ziedde in hem, kookte op en spande brandend om zijne slapen. Hij hakkelde dof:

— Het mag wel — inderdaad — we kunnen er ons al biddend — beter aan gewennen — dat wij ze met ons wangedrag — hebben dood gedaan —

Nog steeds stond Vere bij het bed. Haar roomgele nachtjapon bleekte roerloos op tegen de gulden verve van de met lichten kant overwalmde sargie. Ze kwam nu, zwaar-tredend op hem af, vatte zijn arm, wilde hem dwingen op te kijken. Haar boezem zwol sterk en vlug.

— Nee, zei ze, nee, Ernest, dat meent ge niet!...

— Waarom zou ik het niet meenen? Het is toch de waarheid.

Hij snauwde haar toe, om er gauw van af te zijn. Hij was niet meer in staat zijn woorden te meten. Hij wist niet hoe killig en bijtend zijn stem klonk. Hij zag niet op naar heur. Ze drukte op zijn arm.

— Gij weet dat ik geen schuld heb, Ernest.

— Dat zegt gij maar...

Ze werd koud onder het harde verwijt. Dieper drukte ze op zijn arm. Haar adem schoof ruchtbaar over hare lippen.

— O Ernest, fluisterde ze, ik word bang voor u....

Dat ontbrak er aan. Wat hoefde ze nu nog met haar angst te kabotineeren? 't Zou schoon worden. Maar daar ging hij niet op in. 't Was over-genoeg zoo. Hij wilde zich ontdoen van hare handdrukking, schudde zijn arm en week tegen den muur. Ze wankelde en hij ergerde zich al meer:

— Laat me los. Spreek simpel, of kruip in bed.

Ze naderde weer, vatte opnieuw zijne armen, begon met een pijnlijken gil te huilen. Haar hoofd schokte op zijne borst bij elken snik. Zijne gramschap schoot plotselijk los en hij riep:

— Vere, breng me niet tot geweld. Laat me los. Ik kan het niet uithouden.

Hij wrong zich tusschen haar en den muur vrij, schikte wrevelig zijn halsboordje, blies het kaarslichtje uit, dat op de toiletkamer om en weer wapperde. Haar weenen dreef hem tot een uiterste scherpe woede. Hij kon 't niet weerhouden, keerde zich rap naar heur toe en stiet ruw in haar gezicht:

— *Ik* heb me toch niet in uwe armen geworpen, geloof ik? *Ik* heb alles niet zoo doortrapt aan boord gelegd? Hou nu maar op met komedie, alsjeblieft. We zijn wettig getrouwd.

Terwijl hij sprak, besefte hij het laffe van zijn woorden. Toch was hij verwonderd dat Vere wild opsteigerde en haar hoofd forsch recht smeet. Hare wangen gloeiden koortsig. Hare stem was onherkenbaar:

— Denk er om, Ernest, sprak ze, dat ik uw kind draag.

Daar hadt ge 't. Daar had hij zich kunnen op verwachten. Het had nog lang geduurd eer ze er mede voor den dag kwam. 't Was er nu uit. Hij keek een oogenblik verlegen toe, verlegen om de wanhoop die uit hare oogen schoot. Hij zei zachter:

— Ga slapen.

Maar zij lengde zich uit in het groene gaslicht, werd eene breed-sterke gestalte en haar hoofd rees rots-hard op boven het bleeke nachtgewaad. Ze werd rustiger, ze kon rustig spreken en sprak. Hij wist haar niets meer te beletten. Hij stond verslagen en vernederd, zei gedurig:

— Ga te bed... ga slapen, om de liefde Gods!

Ze wuifde zacht met hare hand, vertelde, van den beginne af aan, het gansche geval, en dwong hem, door den vreemden eenvoud van hare woorden, tot stilzwijgendheid. Ze hield het echter niet tot het einde vol. Wanneer ze haar vader herdacht, zijne gramschap en zijn vloek, barstte ze in tranen los.

Hij gaf het op, om verder te twisten met haar. Hij werd

ineens moe, zuchtte nog, terwijl hij, zich neerzettend in hun zetel, zijne oogen sloot:

— Ik vraag u: ga slapen....

Ze deed langzaam haar kamerjapon over haar lichaam glijden, liet het neervallen aan hare voeten en, nadat ze het gele deken had weggeplooid, steeg in bed. Ze dekte zich toe tot op haar gelaat en weende voort, een langen tijd. Eindelijk bedaarde ze, scheen in te slapen en roerde niet meer.

Ernest zat met gesloten oogen. Alles roezemoesde dooreen in zijn kop. Het bonzen van dezen morgen en te middag herkwam met versch gedreun, en de pijn zinderde door zijne hersens. Hoe akelig scheidde de dag! Hoe ellendig te moede bleef hij, na al de herrie en 't slameur, over, daar zittend in een lagen zetel onder een bleek-groen licht, terwijl alom gaande was de stille nacht en de herinnering aan moeder!

Hij stond recht, naderde het bed, voelde de lauwte die opwalmde boven de rond-bultige bedekking. Vere was met haar rug naar hem gekeerd. Hij zag haar donker haar, op een dikke volte gestapeld, in een diepte van het kussen zwaar-somberen. Hij hoorde haar adem leven. Hij verteederde gansch, stak zijne handen uit naar heur, wilde hare bloote schouders raken. Ze bewoog zich niet. Ze zei zeer zacht:

— Kom nu, Ernest....

Droomde ze? Hij trok schielijk zijne handen terug, luisterde toe, hoorde, gelijk te voren, haar kleinen adem leven. Toen schoof hij langzaam en voorzichtig de sargie op zijde. Haar hals kwam diep-wit te voorschijn, dan, onder het geborduurd hemdbandje, haar ronde schouder, en lager haar weelderige arm. Hij werd week-zinnelijk. Hij boog zich voorover tot de zwoele geur van haar warm lijf in zijn neus kwam luwen. Hij had geen moed meer voor niets, voor niets in de wereld, hij lispelde duizelig:

— Vere... Vere....

Ze draaide zich om, keek hem aan met natte oogen, keek goedig, uitermate goedig, zooals altijd.

(Wordt vervolgd).

KONING SVEND[1)]

Drama in vijf bedrijven

DOOR

HENDRIK VANDERWAL.

DRAMATIS PERSONAE:

SVEND, koning van Denemarken.
KNUD, hertog van Wiborg.
WALDEMAR, hertog van Sleeswijk.
DETLEF, edelman } aan het hof van koning Svend.
THORBEER, raadsman } aan het hof van koning Svend.
HAKON ESTRITHSON, een edelman van Knuds partij.
ESKIL, een bisschop.
SKIALM } Deensche bonden (vrije boeren).
ERIK, } Deensche bonden (vrije boeren).
LIUDGARD, gemalin van Svend.
SOPHIA, zuster van hertog Knud, verloofde, later gemalin van Waldemar

Voorts: edellieden van Svend, Knud en Waldemar. Twee zangers, bonden, gewapenden, hoplieden en edelvrouwen.

Plaats van handeling: Denemarken.
Tijd: De Middeleeuwen.

EERSTE BEDRIJF.

Eerste tooneel.

Een hal in het Deensche konings-slot te Roskilde. Rijke tapijtversieringen. Ter linkerzijde een verhevenheid waarop twee troonzetels. Namiddag. Vier afgevaardigden van een thing staan bijeen en spreken op gedempten toon. Een edelman van 's Konings huis gaat heen en weer in de hal.

EEN DER AFGEVAARDIGDEN. Dat is als aan de Duitsche hoven. Zijn vrouw is een Duitsche immers.

---

1) Dit werk werd den 25sten October 1905 te Rotterdam voor de eerste maal door Albert Vogel voorgedragen. Het drama is opgedragen aan den voordrager.

Erik. Het is nieuw, nieuw, maar 't vernedert den vrijen man.

Skialm. Ja, ja.... 't placht zoo niet te zijn. Zijn vader was een ander man. Hoe open sprak hij niet met allen op de thing-dagen. Vrij kwam men tot hem en men ging heen verheugd door zijn woord.

Erik. Men kwam tot ons sinds menschenheuchenis, thans komen wij naar hem en moeten wachten als bedelaars.

De eerste. Dat is sinds men hem begroette met een steenworp op 't Schonensch thing.

De vierde. Ze boetten 't zwaar.

Erik. Boetten?

Skialm. Ze vergrepen zich aan den koning.

Erik. Hij was schuldig evenzeer. Hij wist hun ontevredenheid en merkte de spanning, wijl ieder zweeg. Met rijk gevolg reed hij trotsch ter vergaad'ring....

Skialm. Men morde.

Erik. Zijn armgebaar geleek een bevel aan zijn ruiters. Men wierp met steenen tot verdediging.

Skialm. 't Was onrechtmatig!

(Men is luider gaan spreken; bij de laatste woorden van Erik ziet de edelman naar hem.)

De edelman. Stilte! Men spreekt aan 's konings hof niet zoo luid!

Erik. Sinds wanneer bejegent men vrije mannen aan 's konings hof als kinderen?!

Skialm. Stil vriend!

Erik. Hier hapert iets!

Tweede Tooneel.

Een trompet-fanfare. De deur in den achtergrond wordt geopend.

Een wacht *(voor de deur).* De koning!

De edelman van 's K. hof. De koning komt.

Svend, in rijke koningskleedij, treedt binnen, gevolgd door enkele edellieden onder wie Thorbeer. Na hen komen voorname bonden uit verschillende streken van het Rijk. Svend zet zich op een der troonzetels. De edellieden plaatsen zich ter wederzijde van de troon.

Svend *(tot de bonden).*

Neemt zetels!

De edelman.

Heer, deez' mannen vroegen U
Gehoor, en gij verleende 't voor dit uur.

Svend.

'k Herinner 't mij... heb dank... men leid' hen voor.

De edelman wenkt de vier afgevaardigden; zij treden voor den koning en groeten hem zwijgend. Skialm staat voor.

Svend. Mannen gegroet! Vanwaar komt ge en waartoe?

SKIALM. Mijn naam is Skialm, koning Svend, en ik sta hier met Erik, Oluf en Absalon als gezondenen door Seelands Westerthing.

SVEND. Ga voort, en meldt waartoe!

SKIALM. Het is tien dagen her, o koning! dat wij mannen van West-Seeland verzaamd waren op ons thing en vernamen, dat onze landvoogd voor 't lest daar neerzat op 't hooggestoelte. Gij steldet een vreemden jongen man over ons, zoo sprak 't gerucht; maar wij, dien jongen man niet kennend, verkozen eenstemmig Thorden, die onze landvoogd was drie maal vier winters.

SVEND. Komt ge dit melden?

SKIALM. Melden dit, o koning! doch eerbiedig vragen, smeeken schier, dat gij onze keuze kracht zult verleenen als uwe koninklijke vaderen plachten. Wij komen niet zes dagen gereisd tegen dien jongen man: wij kennen hem niet dus minnen noch haten hem. Maar wij kwamen vóór onzen landvoogd, dien wij kennen — en hij kent ons — twaalf winters lang. Voor twee vrienden elkaar verstaan en saam-streven tot beider geluk twisten zij vaak menigen dag. Zoo ging het ons, maar thàns verheugt ons vriendschap en brengt voordeel. Wij vragen u, laat ons dien behouden!

SVEND.

Die vriendschap is geen vriendschap: 't is verval
Van levenskracht, als 't twisten staakt. Jeugd kampt
Als rits'ge hanen, wijl de ouderdom
Eerwaardig, minzaam sprekend zit bij 't vuur.
Gij kent uw landvoogd, maar ik ken den man,
Dien 'k stelde over u en 'k weet als vorst,
Die 't gansche overschouwt, wat èlk behoort
Tot heil van àllen. Meldt West-Seeland dit!
Vertrouwt uw vorst en wien hij vestte in 't ambt.

ERIK (*morrend*). Men placht tot ons te komen om onze meening en nooden te hooren en te zien.

SVEND. Hoe heet gij?

ERIK. Erik noemt men mij.

SVEND.

Erik, driest spraakt ge! doch het zij... de tijd
Vraagt dieper aandacht dan uw taal. Gaat heen
En meld, Skialm, uw vrienden 's konings woord.
Het gezantschap verlaat terneergeslagen de hal.
'k Wensch ongestoord te zijn in 't raadsgesprek.
De edelman van 's Konings huis verlaat het vertrek.

Derde Tooneel.

Svend verrijst van zijn zetel en wendt zich tot de bonden.

SVEND.

Welkom, gij mannen! De eerste maal verzaemt
Een roep des konings zóó het Deensche volk
Om onze troon. Maar 't dringen van den tijd
Ontried ons 't oud gebruik tot u te gaan
In elk gewest: dies noodde ik u tot mij
Door 't volk gekooz'nen, de edelsten van 't volk!

Zorg was gezel ons sinds het eerste uur
Dat koning Emund neerlag in zijn bloed,
Getroffen smaad'lijk op het zomersch thing,
En sprak in 't donker van den wintertijd
Te vaak tot 't hart... gehaat werd ons zijn stem.
Thans banden wij dien droevigen gezel,
Wijl 't voorjaar jong en ongerept door zorg,
Victorieus van geest jaagt over vlakte
En heuv'len achter den Geweld'gen God!

Geen waanbeeld was die zorg: allen weet gij 't!
Zichzèlf verteert het Rijk van tweespalt krank.
'k Begreep mijn koningstaak. Zoo niet een daad,
Een koningsdaad ons opheft in deez' nood,
Stort Denemarken zich in eigen zwaard.
Doch 't zij verhoed! Bedenkt, hoe Denemarken
Door één gedachte onweerstaanbaar eens
't Nooit-falend zwaard van 't Noorden was... thàns, wijl
Ons broederhaat tot angstig spieden noopt
En onmacht weerzijds, moordt het zwaard der Wende'
En Slave' op zomer-rooftocht ongestraft.
Op! tègen 't heidenvolk! ten heil'gen tocht!
Voor 't land verlossing, voor den Deen een school
Van krijgs- en burgerdeugden, ver van twist
Zich saam te voelen in één goede zaak,
Voor mij een koningsplicht!

Hij zet zich neer op de troon.

Thans spreekt ook gij! Spreekt eerlijk als Deensche mannen, want in dadenvolle dagen sterkt de macht van het Rijk weerzijds verstaan, dat koning en volk vereent.

Een oogenblik van weifelende stilte.

EEN DER BONDEN. Vergun mij koning, dat ik spreek. Ik hoorde met vreugde de woorden, die gij tot ons spraakt en ik dacht: gaf

God ons de tijden weer, toen schild en zwaard begroetten zulke taal. Het sterkt ons te weten, dat de koning de eenheid van het Rijk beoogt. Maar... vergeef mij, zoo ik eerlijk spreek, gij zelf wilde het zoo... gij bande uw zorg, een ouder man vermag dat niet zoo licht. Wij kennen Knuds macht, verdubbeld sinds hij Waldemar aan zich verbond. Als gij hen met hun aanhang te wapen roept tegen de Wenden... er gaan geruchten door het volk van Knuds gezindheid... ik waag mijn gedachte niet uit te spreken...

SVEND. Spreek vrij!

DE BONDE. Ge kent de oude veete... uw grootvader dreef zijn vader van de troon... 't Zou kunnen geschieden, dat hij ten strijd gerust met al zijn mannen het zwaard ophief tegen u.

SVEND. Ge uit een zwaar vermoeden; doch wees gerust: zoo diep in oneer verviel in Denemarken 's konings naam nog niet.

DE BONDE. Plog, een boer, doodde uw vader, koning Emund.

SVEND. Dat deed een boer, geen edelman.

EEN ANDER BONDE *(sprekend van uit de achterste rij).* Vergun me, koning, een woord. Gij zaagt de ontevredenheid, toen uw vader geslagen keerde van den strijd met Zweden. Zoo gij eens ongelukkig waart tegen de Wenden... ge doet een hoogen inzet op één worp... ware 't niet beter, zoo gij wachtte.

SVEND. Zoo spreekt de Zorg, die zorgvol sterft. Wie wacht op beter tijden gaat roemloos onder in den tijd. Een daad beslisse in ons leven, één jonge daad, die spot met angstig wikken! De onbezorgde werpt de vonk in 't stroodak van den peinzer, die peinzend stikt in rook. De tijd eischt daden!

EEN DERDE. Een vraag, o koning. Melddet gij reeds uw besluit Knud en Waldemar?

SVEND. Ik beval hen — vriendschappelijk om 't algemeen belang — zich gereed te houden.

De edelman treedt binnen en blijft in eerbiedig-vragende houding staan.

SVEND *(tot den edelman).* Ik wenschte ongestoord te zijn.

DE EDELMAN. Vergeef me, o koning. Een ijlbode bracht bericht van Wiborg.

SVEND. Van Wiborg? Geef!

DE EDELMAN. Een brief van hertog Knud.

SVEND. Ga.

Hij leest den brief.

Bij God, dit is opstand!

Beweging onder de bonden.

Ha! hoe haat hij mij!

Hoort hoe de hertog schrijft: »Ik acht den tijd niet rijp voor een tocht tegen de Wenden. Uw onervarenheid stelt geen waarborg voor uw veldheerschap. Ik voor mijn deel, zal mij onthouden".

Een oogenblik stilte.

SVEND (*overluid tot zich zelf*).

Thans geldt scherp tegen scherp. Het zij beslist.
Houdt u bereid en kiest uw felsten kling.
Kome wat wil.... dit zal het einde zijn.
Ik ben bereid!

Toenemende beweging.

STEMMEN. Hoed u voor strijd! Geen strijd!

SVEND. Zwijgt still — Geen strijd? Berecht men koon'gen hier?

THORBEER. O koning! Een simpel woord.....

STEMMEN. Laat hèm spreken! Laat Thorbeer spreken!

SVEND. Het zij.

THORBEER. Heer, misken deze mannen niet. Geen vrees, maar liefde voor uw huis deed hen strijd ontraden!

STEMMEN. Ja! ja! Ga voort!

THORBEER. Beheersch u! Denemarken zal zich storten in eigen zwaard naar uw woord, en gij speelt roek'loos spel als een die toornig over tegenslag zijn eigen leven inzet op een laatste kans. Knud's macht evenaart de uwe en hertog Waldemar verbond hij zich door zijn zuster. Ha, ik begrijp, dat gij hen trots te lijf wilt; wij kennen 't vurig koningsbloed van Emund en van u! Maar bij God, beraad u. De kans noodt uw tegenspeler! Bereid u voor ten strijd! Versterk u daaglijks! Thans waagdet gij een koningsleven in een dag.

SVEND. Ik zal mij beraden. De tijd eischt, dat er iets geschiede. Gaat allen thans en zwijgt. Verwacht uw tijd.

Op een wenk van Svend verlaten allen het vertrek. De zaal is schemerig geworden. Svend daalt van den troon en toeft peinzend in het licht van een der boogvensters. Liudgard treedt binnen.

LIUDGARD.

'k Breng goede tijding zelve. Doch.... deert u iets?

SVEND.

Neen, neen! Zeg....

LIUDGARD.

Waarlijk Svend?

SVEND.

Waarlijk! Zeg mij....

LIUDGARD.

Ik wilde zelve 't melden. Goed bericht
Brengt heil wie 't boodschapt. Zang en spel vervulle
Dees avond u het hart met nieuw geluk:
Twee vreemde zangers vroegen u gehoor.
'k Verleende 't reeds.

SVEND (*in een plotse opwelling*).

Zelf kwaamt ge? O, vergun...

Hij omarmt haar.

LIUDGARD.

Zeg toch, wat deert u?

SVEND.

'k Min u!

LIUDGARD.

Stil! dees min
Ontstelt me.

SVEND.

Wees gerust.

Hij zwijgt even, zegt dan haastig met veranderde stem:

Kom dan, ten zang!

Vierde tooneel.

Een ander vertrek in het slot te Roskilde; niet te sterk verlicht. Svend en Liudgard zitten op een verhevenheid. Enkele edelen en edelvrouwen fluisteren met elkaar.

Svend zit in gepeins.] *De koningin spreekt met een zanger, die voor den troon staat. De ander zit bij de harp; een edelman spreekt met hem. Op den voorgrond Detlef en een ander edelman; zij spreken op gedempten toon.*

DE EDELMAN. Hij schijnt zorgvol en blikt of zijn gedachten vèr wijlen.

DETLEF. 't Duurt reeds lang, dat hij zoo zit en staart met verren blik, onbeweeg'lijk.

DE EDELMAN. Voor korten tijd sprak hij een oogenblik met de koningin en den zanger.

DETLEF. Toch scheen hij, wat ongewoon is, geen acht te geven op de liederen. Zaagt ge 't niet?

DE EDELMAN. Hoe kan een goede zang hem niet vervoeren! en deze zangers verstaan hun kunst. 't Is bevreemdend.

DETLEF. Gisteravond zat ge niet mee aan bij den maaltijd? Toen was hij zeer vroolijk en scheen vol vreugdige kracht. Wij zaten na het maal om den disch — de koningin was heengegaan — en hij liet Duitschen wijn brengen. Men sprak van groote daden uit ouden tijd: toen zeide hij te hopen, dat voor ons nog groote dagen komen zouden; hij geloofde, dat een goede tijd ras zou aanbreken. Wij zagen hem vragend aan en het gesprek verstomde; maar hij weerde ons af: »Enkele dagen geduld, vrienden". Toen hief hij zijn beker op en riep: »Heil Denemarken".

DE EDELMAN. Thans ziet hij rond.

LIUDGARD (*tot den zanger*).

Zoo zaagt ge veel der wereld op uw zwerven?
Stemt niet die gang door 't leven telkens nieuw
Tot liederen?

DE ZANGER.

Het diepst ontroert, o vrouwe,
Gedachte aan het ver en stil tehuis

Ginds in 't Noorweegsch gebergt'. Dat wekt ons meest
Tot 't beste van ons zang.

LIUDGARD.

Waar zongt ge 't laatst?

DE ZANGER.

Te Wiborg, hooge vrouw.

SVEND.

Te Wiborg?

DE ZANGER.

Ja,
O koning, op het feest.

SVEND.

Je weet Liudgard,
Sophia, Knuds jongste zuster werd verloofd
Aan Waldemar.

(*tot den zanger*)

Zeg mij, was 't druk daarginds?

DE ZANGER.

Van heinde en ver kwam men op 't feest.

SVEND.

Het slot
Is groot en hol?

ZANGER.

Het borg veel gasten, Heer.

SVEND.

Mint Knud den zang? Hij noodde u?

DE ZANGER.

Waldemar
Noodde ons op 't slot.

SVEND.

Gij bleeft ten eind van 't feest?

DE ZANGER.

Ten einde, Heer.

SVEND (*tot Liudgard*).

't Is laat reeds. 't Zij genoeg.

LIUDGARD.

Eén lied voor't slapen nog!

SVEND.

Het zij. Vangt aan!

De Zanger zingt met harp-begeleiding:

HET LIED VAN DEN GEVANGEN ASBIORN PRUDE. 1)

Aanzegt het mijne moeder:
Zij zal in dezen zomer

1) Vrij naar een oud Deensch lied.

Heur zoon 't hoofd niet streelen.
  Ik had het haar geboodschapt,
Svanhide in Denemarken,
  Tot haar dra weer te keeren, —
Thans vrees ik, dat het zwaard mij
  De zijde zal doorboren.

Anders was 't ginds over de bergen!
  Wij zaten bij den beker,
En voeren vreugdig
  De vaart naar Hordland,
Wij dronken mede,
  En lachten om den disch geschaard.
Thans lig ik smaad'lijk
  Gebannen in dees bergkloof.

Anders was 't ginds over de bergen!
  Toen wij allen samen voeren,
Vooraan Storolfs zoon voor allen,
  Landden met de lange
Schepen in de Oresond.

Anders was 't ginds over de bergen!
  Toen ook ik met fellen zwaardkling,
Heet van 't heftig houwen,
    Mannen velde
Op Elfers eiland,
  Den zwoelen middag toegekeerd.

    Kende Orm
Hier mijne smarten!
Het voorhoofd rimplen
  Zou hij grimmig,
Den vloekb'ren reus
  't Driewerf loonen.
  Ha, zoo hij 't kon!

SVEND (*na een oogenblik*).

Dit was een zang van droefheid en verlangen,
Ontstellend als het leven zelf. Doch thans
Genoeg.....

Op een gebaar van den koning verlaten zangers en edelen het vertrek.

LIUDGARD.

O, zeg mij wat u deert!

SVEND.

Mij deert? Niets, niets!
Ja, moede licht na raadsgesprek en zang.
Slaap stil, Liudgard in den voorjaarsnacht.
Ga thans.

LIUDGARD.

Ge bergt iets in uw hart. Een zang
Hernieuwde u immer in 't versomberd oog
Den glans. Spreek eerlijk, ge misleidt mij niet!
Ik ken uw oogen, uw gebaar, uw stem!
O spreek! Wat is mij 's voorjaarsnacht, als 'k weet
U eenzaam wakend met dien droeven blik!

SVEND.

O vrouw, hoe min ik u! Ge stemt mij week,
Vol zoete droefheid gij... en 's voorjaars nacht.
Hoe stil is 't uur... onhoorbaar gaat Tijds schred
Op aarde en rucht'loos schijnt de maan.

LIUDGARD.

O, spreek!

SVEND.

'k Vergat, geen minnetij is 't! Ah, 'k wil rust!
Laat mij alleen. Slechts stil beraad vermag
Dees zorg te beëinden. Waarlijk, wees gerust!
Ik kan niet uiten, wat nog duister woelt.
De eenzaamheid breng' klaart! Ga thans te rust.

LIUDGARD.

Mij rest dan hopen op geluks herstel.

Vijfde tooneel.

Een slaapvertrek van den koning op een der hooger gelegen deelen van het koninklijk slot. In het duister een lage legerstede. Maanlicht door een venster, dat uitzicht geeft op toppen van boomen in de verte.

SVEND.

Hij gaat een paar maal onrustig heen en weer; dan blijft hij staan.
Het zij beëindigd!
Hij gaat besloten naar de deur en opent dien.
Björn!

EEN STEM (*op den gang*).

Uw majesteit!

SVEND.

Roep Detlef hier!
Hij gaat naar het raam en werpt dat open.

Een vogel! zie, hij hangt
Op stille wieken boven 't boschje. Ah,
Hij stijgt... hij staat weer... voort... o edel dier,
O heerlijk ridder in den voorjaarsnacht!

Detlef treedt binnen en wacht, wijl Svend uit het venster schouwt.

Ah, Detlef! zet u hier...

Gedurende het volgende beweegt Svend zich soms onrustig door het vertrek, en blijft dan weer staan voor het geopend venster.

Ik riep u thans
Te middernacht tot ernstig samenzijn,
Dat 't uur niet telt. Het tijdsgeval en wij
In onzen hartstocht doen ons wakend gaan,
Onrustig als de vleermuis in dees stond.
U riep ik als mijn vriend.

DETLEF.

Ik dank u, Heer.

SVEND.

Weet gij mijn woorden nog, die 'k tot u sprak
Aan 't maal?

DETLEF.

't Was koninklijk gezegd.

SVEND.

Ja, koninklijk!
Ik was een koning toen, ik schouwde vroô
Mijn tafelronde van blij-geest'ge jeugd
En 'k dichtte koningsdaden in mijn geest.
Geen droomen! Werk'lijkheid! Ik had beraamd
Wat in één daad het Rijk hereenen zou:
Den heil'gen krijgstocht tegen aller vijand,
Den Wend en Slaaf, die groot is door ons twist.

DETLEF.

Heil u! Dat waar' een koningsdaad! Ah, Svend
Dat maakt den Deen weer manbaar.

SVEND.

'k Bid u, zwijg!
We blijven thuis!

DETLEF.

Te huis?

SVEND.

Lees dezen brief!

. . . .

Begrijpt ge 't thans? Zoo bindt men koningen
Als honden op een erf, en 't voorjaar roept
Tot daden. O, hoe wenschte ik ons in 't veld
Ten ridderlijken kamp, dat 't waar' beslist!
Wij zouden kampen, Detlef, voet voor voet,
Hoog 't koninklijk panier in 't morgenlicht!
Zoo joeg mijns vaders vader over 't veld
Knuds vader voort... hij voelt nog onze hand!

DETLEF.

't Roept om geduchte straf! Bij God, 't is hard.
Wij zouden kampen... neen, te hachlijk waar 't!
Twee tegen een... twee, Knud en Waldemar.
Neen, niet om ons... wij streden om de eer,
Gij om ons allen, heel het Deensche land!

SVEND.

Ik weet, zoo spreken allen en... ik zelf!
(*na een oogenblik; smartelijk:*)
Zijn wij gedoemd in droomen te vergaan?
Hartstocht'lijk te verteren in den gloed
Van vuur'ge wenschen?

DETLEF.

Geduld!

SVEND.

Neen, 't zij beslist. Gij waart mijn vriend
Bescheiden, onveranderlijk van hart.
Sinds 'k koning ben, weet ik wat vriendschap geldt....

DETLEF.

Spreek, Heer.

SVEND.

En 'k ken uw moed. Het zij beslist!
Ze zijn te Wiborg saam: ga, breng hen hier!

DETLEF.

Wàt wilt ge?

SVEND.

Ha, 'k zal koning zijn! Voor eeuwig
Zij Knud gebannen, 'k duld zijn aanblik niet.
En Waldemar...? Gij zult de naaste mij
In vriendschap zijn, de maker van mijn Rijk!

DETLEF.

Neen, zwijg, ik bid u... als 't faalde. O,
Bezin u toch! Ge speelt met Rijk en lijf!
Wat wilt ge... laat hen heerschen... 't leven biedt
Nog andre vreugden... o, beraad u Svend!

SVEND.

Dat is uw vrienschap? Ga.

(*Detlef blijft*)

Ga!

DETLEF.

Ik zàl gaan!

SVEND.

Ah, Detlef, vriend, ge spraakt 't bevrijdingswoord!

(*Scherm.*)

TWEEDE BEDRIJF.

Eerste tooneel.

Een vertrek in het slot te Wiborg. In den achtergrond een venster, dat geopend is en waardoor men de avondlucht ziet. Meer op den voorgrond een haardvuur, waarvoor zetels staan.

Waldemar en Sophia voor het geopende venster.

SOPHIA.

Dus moet ge morgen gaan?

WALDEMAR.

Het moet ten spijt,
Dat 'k eenzaam zijn zal niet met u, doch 't moet.
Veel wat mijn oom onzeker achterliet,
Verrast door 't sterven, dient beslist. Ik wensch
Voleind het oude, als nièuw het leven ginds
In onze liefde ontbloeit.

SOPHIA.

Het zij dan, maar
De min verhaaste uw gang! Ik blijf vereenzaamd,
De uren tellend van deez' eenzaamheid,
Die mij ondraaglijk werd sinds uwe komst.

WALDEMAR.

'k Bestijg een nieuw, als 't hijgend paard vertraagt!
'k Rijd u ter eer en jaag de uren voort.

SOPHIA.

De stille ban van bosch en veld weegt op
Den geest en Knud leeft in zich zelf... of trekt
Door 't land. Gij mint Knud niet?

WALDEMAR.

Uw vraag gaat haastig.

SOPHIA.

Het antwoord traag. Ik vroeg 't u gistren reeds.

WALDEMAR.

Ik haat hem niet, maar 'k mis den vrijen blik,
Het open woord in hem, dat vrienden maakt.
Hij is schuw en bergt iets heimlijks in zijn hart.

SOPHIA.

Zóó wordt men in de eenzaamheid. Gij komt
Van 't Duitsche hof, waar 't druk gebeuren kort
Den dag en 't vrij verkeer vrijmoedig maakt.
Ik vrees, de stilte maakte ons allen schuw.

Tweede tooneel.

Knud is ongemerkt binnengetreden.

KNUD. Gij beiden hier nog? Ja, ja, het jonge volk, dat mint, vergeet den tijd! (*Hij zet zich in een der zetels bij het vuur*). 't Werd stil op 't slot, sinds de laatste gasten gingen.

SOPHIA. Die stilte was ons welkom. Wij spraken ongestoord nog eenmaal, voor hij gaat.

KNUD. Ja, ik begrijp u. O, geloof me, ik zie zoo gaarne u samen. Twee menschen in 's levens aanvang, mijn jongste zuster en de hertog van Sleeswijk... dat te zien geeft kracht. (*Op veranderde toon:*) 't Is laat reeds... (*tot Waldemar*) morgen gaat ge?

WALDEMAR. In den middagstond, het moèt. Alles is gereed.

KNUD. Ik moet nog spreken met u, voor gij gaat.

SOPHIA. (*zacht tot Waldemar*) Wat spreekt hij vreemd. (*luid*) Ik zal zien naar 't avondmaal.

WALDEMAR. Ze ging reeds.

KNUD. Zet u hier (*Waldemar zet zich bij het haardvuur*). Ik moest met u spreken, vóór gij heengingt. Wij zullen broeders zijn, Waldemar, en al sprak ik zelden ongestoord ook met u in den tijd, dat gasten toefden op Wiborgslot, genoeg ken ik u om fier te zijn op uw verwantschap met ons geslacht. Want ik reken u reeds een verwant. (*Hij reikt hem de hand*).

WALDEMAR. Gij biedt mij hooge eer, Knud, licht te veel, wijl ge mij niet kent.

KNUD. Neen, wie mijn jaren heeft en aandachtig leefde, weet te wegen en te schatten naar waarde. Broeders zullen wij zijn maar verwanten zijn wij reeds door onze plaats in Denemarken. Daarom voegt het, meende ik, dat wij broederlijk spreken, voor gij gaat.

WALDEMAR. Ik wenschte, dat gij zóó zoudt spreken.

KNUD. Ik wist, dat gij dit wenschte. Dat toont uw geest en maakt waardig u, dat ge een der eersten werdt in Denemarken. Ge zijt jong nog, een knaap schier bij mijn jaren. Maar ik wensch mij zulke knapen met een mannenhart tot vrienden. Vergeef me... als men

vijftig jaren bijkans telt, noodt vriendschap met jongeren tot ongewone vreugd.

WALDEMAR. Waarlijk, uw openheid van taal schenkt mij een laatst geluk, voor ik moet gaan. Ik dank u, al prijst ge mij te zeer.

KNUD. Ja, er kwam nieuw bloed in Denemarken. Wij, die onze jaren sleten, vergaan in altijd zelfde peinzerijen, hoopten 't sinds lang. Uw oom — gij kendet hem?

WALDEMAR. Ik zag hem eenmaal, toen ik nog een kind was.

KNUD. Hij was een ander man als gij. Thans rust hij — en ik denk, de eeuw'ge rust maakte hem niet anders... ik meen geen kwaad van hem... hij was een zeer stil man... hij leefde in vergane droomen en hij verstond den tijd niet, die mannen roept.

Ja, er kwam nieuw bloed met u en 't oude werd traag.

Ge zijt een jong man, een heel jong man... ver van ons groeidet gij op in een vreemde wereld... de jeugd mint 't spel der verbeelding... uit wonderlijke herinneringen aan den kindertijd, uit avontuurlijke verhalen schiept gij u droombeelden van Denemarken, wijl wij oud werden in 't moeizaam kampen met zorgen van het oogenblik.

Maar toch... de tijd roept vaak onverschillig voor leeftijd en ervaring... de fortuin boelt met de jeugd.

WALDEMAR. Niet geheel den zin versta ik van 't geen ge zegt.

KNUD. Zaagt ge niet menigmaal op de feesten een kring van mannen bijeenstaan, fluistrend en ernstig.... Soms ving er een te spreken aan met moeilijk onderdrukte stem en men knikte vaak zwijgend hem toe... toen hing uw zin niet aan die dingen... en ik gunde u ongerept uw zorgenlooze vreugd... maar in die dagen ontkiemde, wat lang gebroeid had... men sprak 't uit, men verstond zich... en 't werd klaar, dat een daad geschieden moest: men besloot met de wapenen recht te verkrijgen.

WALDEMAR. Met de wapenen?!

KNUD. (*Onder de volgende woorden staat hij op. Het wordt duister en meer en meer begloedt hem het haardvuur*). 't Is thans geen tijd voor jonge mannen met een eerlijk Deensch hart in Denemarken. Daar ginds aan 't koningshof komt een bent tot macht, die niet vraagt naar Denenzin. Als ge een man zijt zult ge leven in schaduw. Als een schim nog van manlijke eer rest in uw hart, zal smaad en onrecht daaglijks u verteren. Ha, ge zijt een jong man en met droomen en wenschen kwaamt ge hier. Ban ze alle van u! Ze zullen spoken worden in uw eenzaamheid, ze zullen u tegengrijnzen, als ge machtloos neerzit in uw knechtenleven.

Erger dan Emund zal hij u smaden en rusteloos zal hij uw kracht opeischen tot zijn dienst. Zie! (*Hij haalt den brief van Svend te voorschijn*). Nauw zijt ge in 't land en reeds beveelt hij u tot zijn

dienst... als gij uw leven gewaagd hebt ter eer van hem kunt ge weer gaan. Hij schreef mij enkle dagen her... hoe kiesch toen gij de dagen vierdet van uw eerste liefde... ›meld den hertog van Sleeswijk, die, naar ik weet, te Wiborg toeft, dat ook hij zijn' mannen oproept tot den heil'gen tocht." Ik meldde 't niet. De verantwoording daarvan draag ik.

WALDEMAR. Maar zeg mij....

KNUD. Hij zal ons jagen, onrustig als Emund, van krijg tot krijg. Thans noodde hij ons ten kamp tegen de Wenden. Zijn geslacht spaart geen bloed, als hen hun roem-gier kwelt. Mijn antwoord zond ik hem. Ik weigerde.

WALDEMAR. Ge waagde...?

KNUD. Hoor, Waldemar: ge kent mijn koningsrecht, te lang gesmaad. Thans zijn twee eedle namen vereend in Denemarken. Ik zegde u, dat de fortuin boelt met de jeugd... ze roept u thans! Ik ben een oud man... en eenmaal zult ge alleen koning zijn... reik mij uw hand... heel Denemarken wacht, sinds onze namen zich vereenden.

WALDEMAR. Bij God, ge overvalt mij, Knud! Ik wist niet....

KNUD. Ah, reik mij uw hand... alles is bereid!

WALDEMAR. Neen, ik kan niet, ik kàn niet strijden, als 't hart mij niet dringt... vergeef me....

KNUD. Ge weigert de kroon, die ik u bied! O, wij zijn gedoemd tot kruipen!

De Slotvoogd treedt binnen.

DE SLOTVOOGD. Uw zuster noodt u tot het maal. Men wacht u, Heer.

KNUD. 't Is wel. Zeg, dat wij komen.

Derde tooneel.

Een vertrek in het konings-slot te Roskilde. Middag. Een edelman staat voor het haardvuur, dat zacht brandt, en ziet erin. Een ander edelman komt stil achter hem en slaat hem op den schouder.

DE TWEEDE EDELMAN. Druilt ge voor den haard? Is sombre liefde uw troost in dezen sombren tijd? Dan vrees ik voor uw vrienden, want dwaasheid zal het eind zijn.

DE EERSTE EDELMAN. Bij u ving ze aan. Wie is er uitgelaten als gij in een klooster?

DE TWEEDE EDELMAN. Bij Sint Oluf, goed gezegd: een klooster. De koning prior, biddend in zijn cel of zwijgend rondwarend in oogenblikken, dat ge hem niet verwacht.

DE EERSTE EDELMAN. En wij gedwongen monniken, die bidden van verveling.

DE TWEEDE EDELMAN. In ernst, ik begrijp niet, wat hem deert.
DE EERSTE EDELMAN. Stil!

Svend treedt binnen in gepeins en merkt de edelen niet. Als hij hen ziet geeft hij een wenk heen te gaan.

SVEND.

O trage, trage Tijd, hartstocht'loos traag!
In 't nacht-uur ligt uw vadzig lijf en ronkt,
En 'k zie u wank'len als een oude dwaas,
Ontkracht door droomen, in het daglicht. Voort!
Ha, kon 'k u treffen! Ach, ge zijt een schim!
. . . .
Maar Detlef, Detlef! Hij heeft geest en bloed
Als ik, en talmt als minnaars bij hun bruid,
Heft lachend thans wellicht den beker op,
Schertst met een vrouw of rijdt zijn paard in stap
En zingt een lustige wijs, wijl ik, verteerd
Door hoop en twijfel beide, onman'lijk schrik
Bij daggeluiden, opvaar uit een droom,
Gewekt door 't kloppen van mijn hart in waan
Door nachtstilt' 't naadren te‿hooren van zijn paard.

Men hoort gerucht van snelle schreden op de gang.

Bij God, wie komt...?

Een edelman en een man, wiens uiterlijk een snelle rit verraadt, treden haastig binnen.

DE MAN.

De koning? (*hij doet een knieval*)

SVEND (*op hem toegaand*)

Sta, en spreek!
Wie zond u?

DE MAN (*hijgend*)

O, vergeef me... de adem smoort
Mijn woorden nog.

SVEND.

Zeg, wie u zond! Detlef?

DE MAN.

Niet Detlef! De Heer van Lawardslot!... Detlef,
Zegt men, is Knuds gevang'ne.

SVEND.

O, vervloekt!
De eed'le leeuw sterft in een vossenhol!
Ik vreesde dit.

DE MAN.

Ik reed den halven nacht
En heel den morgen, Heer. Mijn meester meldt:

Te middernacht kwam tijding hem op 't slot,
Dat benden van gewapenden te voet
Van 't Zuiden kwamen, trekkend langs den weg
Van Wiborg.

SVEND.

Wiborg!

DE MAN.

Later meldde men,
Een bode was 't van een naburig slot,
Dat Knud en Waldemar van duizenden
Verzeld optrokken naar Roskilde‿en 't volk
Te wapen riepen tegen koning Svend.

SVEND.

Onmoog'lijk is 't... van duizenden? Ge raast!
Doch 't zij. (*tot de edelman*)
Roep al de eed'len van mijn huis
Hier saam!

De edelman verlaat ijlings het vertrek.

Van duizenden verzeld? Ge spraakt
In haast...

DE MAN.

Vergeef me! 'k meldde, wat mijn Heer
Mij spreken deed.

SVEND.

Zaagt gij hen zelf?

DE MAN.

Neen, Heer.
Doch, vóór ik ging, bespeurden we‿in den nacht
Een zwakke gloed van vuren aan de kim...

Een bode treedt binnen, met hem verschillende edellieden. Voortdurend komen er meer.

DE TWEEDE BODE.

O koning!

SVEND.

Spreek! maar haast u!

DE TWEEDE BODE. (*spreekt haastig*)

De hertogen
Van Jutland en van Sleeswijk zijn in 't veld,
En werven handen tegen u...

SVEND.

Genoeg!
(*Tot de edelen*)
Gij eed'len hoort het! Knud en Waldemar
Zijn tegen 't koningshuis in 't staal. Ik wist,

Dat eens mijn koningsrecht berechten zou
Deen tegen Deen in 't veld, en thans nu 't uur
Van 't konings-thing beslist is, ben ik vroô.
Ik ken uw trouw!

DE EDELEN.

Vóór koning Svend!

SVEND.

Thans op!
Kent gij een schooner klank dan 't schallen van
De hoorns ten aanval in den morgenstond,
Als zwaarden flikk'ren en de krijgskreet galmt
Uit duizend monden over 't wijde veld
Door bosch en heuv'len, en de vijand deinst
In verre stelling op dien mannen-roep?
Thans bannen wij elk zorgen, 't zij beslist!
Te paard, te paard! Roept alle man in 't veld!
Vóór middernacht verlaten wij Roskild'
En trekken Zuidwaarts, wapp'rend de banier!
Gedenkt den slag te Fodvig!

DE EDELEN.

Op! Voor Svend!

Wijl de edelen het vertrek verlaten, treedt Liudgard binnen en gaat haastig toe op Svend.

LIUDGARD.

O, laat mij met u gaan!

SVEND.

Liudgard, neen.
Gij met uw zoete stem bid, wijl ik toef
In nacht en ontij.

LIUDGARD (*hartstochtelijk*)

'k Zou staam'len in mijn angst.
'k Kan bidden aan uw zij. Neem mij met u!
Ik wil u kussen, voor gij strijden gaat,
Uw mond, uw helm, uw zwaard en juichen, wen
Ik wapp'ren zie uw pluim in 't veld, wijl 't zwaard
Den vijand slaat! 'k wil lachen vroô en trots,
Als gij den beker heft dien dag ter eer!

SVEND.

O vrouw, het zwaardgesuis klinkt in uw stem!
Zóó moet gij bidden aan mijn zij.

LIUDGARD.

Heb dank!

Zij willen heengaan. Thorbeer treedt toe op Svend. Liudgard verlaat het vertrek.

THORBEER.

O Heer, wat tijding!

SVEND.

Oude, wet uw zwaard.
Ge hebt mannenarmen.

THORBEER.

'k Vrees, dat 't u niet baat.
Men spreekt van duizenden! Ah, koning Svend,
Ge speelde om erf en leven!

SVEND.

Wat...!

THORBEER (*valt snel in, heim'lijk*).

Ik zag
U dwalen door het slot. Thans mompelt men
Van Detlefs zending.

SVEND.

Zwijg... en kies uw zwaard!

Vierde tooneel.

Heuvelachtig terrein met enkele boomen. Op den achtergrond wordt een vlakte verondersteld, waarover men kan uitzien van af de heuvels. Knud is afgestegen en staat met een edelman op een hooger gelegen plaats bij een groepje boomen. Hun paarden staan op den voorgrond, bewaakt door een gewapende.

Een lente-morgenstond.

DE EDELMAN (*wijst met een handgebaar over de vlakte*).

Beschut door gindsche heuv'len ligt hun bent.

KNUD.

Hoe ver is 't gaans?

DE EDELMAN.

Een uur in snelle schred.

KNUD.

D' hertog van Sleeswijk hoorde 't welkom nieuws?

DE EDELMAN.

Zijn hoogheid komt op ons bericht.

KNUD.

Recht zoo!
Men schat hun sterkte op enk'le honderden?

DE EDELMAN.

Dit meldde 't eerst bericht.

KNUD.

Men spiedt nog voort?

DE EDELMAN.

Volijv'rig, Heer, in 't laag gewas en 't hout
Langs gindschen weg.

KNUD.

Verwacht men langs dien weg
Nog volk, dat achterbleef?

DE EDELMAN.

Waarschijnlijk, Heer.
De hertog!

KNUD.

Ah!

Waldemar komt te paard. Hij stijgt af en gaat toe op Knud. De edelman gaat ter zijde.

KNUD.

Gegroet, mijn jonge prins!
Zie! ginds ligt Svend in wanhoop om dees dag.
Te noen reeds is 't volbracht! Wij jagen hen
Als hazen uit het veld: zijn lutt'le bent
En hem, den grooten koning als een knecht
Te avond sidd'rend voor ons oog en woord,
Of vliedend door den nacht in dollen angst
Den greep te voelen van dees hand! Zóó kruipt
En bloedt hun trots door 't wrekend zwaard in 't eind!
Geslagen in hun hoogmoed, staam'len zij
Voor den gesmaden man.

WALDEMAR.

Gij haat hem zeer!

KNUD.

Ja, 'k haat hem fel!

Op veranderde toon.

Maar thans te wapen!

WALDEMAR.

Wacht!
Ik wensch een mondgesprek.

KNUD.

Een mondgesprek?!

WALDEMAR.

Ik wil hem spreken oog in oog. Dit werd
Mij klaar bij 't rijden in den nacht — ik weet,
Geen woord herbindt wat brak — doch stel: wij kampen
En slaan zijn benden, dapp're Deensche jeugd,
De bloesem onzer hoop, dat rouw befloerst
Het teeken onzer zeeg', wijl hij ontvliedt,
Of — zoo gevangen — blijft in onze hand,

Tot — 't strengste oordeel kiezend van ons recht —
Wij bannen hem... dan keert hij weer, verzeld
Van Duitsche hulp, roept tegen ons in 't perk
Zijn vrienden, ònze haters, 't woelziek volk,
En 't strijden van dees dag is slechts een vlaag
Van voorjaarsmorgenwind bij 't nacht'lijk noodtij
Van winterstorm, dat dan ontstellen zal
Het liefste‿en 't edelste van 't Rijk. En gij,
En ik — als niet een slag in 't duister ons
Ontzielt — wij dwalen hulp'loos door dees wereld,
De schuld'gen van ons lot!

KNUD.

Zoo staan wij hier,
Geharnast tot de wraak en keeren stil
Na luttel woorden naar onze eenzaamheid?!
't Is uchtend, drijf uw nachtvisioenen uit!

WALDEMAR.

En gij uw haat! Ik zeide niet te keeren
Na wat geschiedde. Uw haat maakt blind en doof!
Bedenk, wat lot dees dag beslist. Ik wil
Het uiterst doen tot stiering van het lot.
Wij bieden hem een koningskroon naast ons:
Drie koningen als 't vóór Gorms dagen was,
Drie koningen maar door verdragen één.
Ik wil hem zeggen, dat geen Rijksverband
Ons samenhoudt en hij, die onzen arm
Geheven zag, zal buigen, zoo een glans
Van mensch'lijkheid nog uit zijn oogen licht
Voor de eed'le zin van ons gemoed. Ah, Knud,
De dag van 't voorjaar gloedt ons in het hart,
En beter is 't te stichten dan te scheuren.

KNUD.

Vervloekt...!

WALDEMAR.

Ik bid u!

KNUD.

Ah, dwààsheid, dwààsheid!
Thans dichterlijk! Zie, ginds komt onze raad.
Kom naar mijn tent en spreek met hen!

WALDEMAR.

Ik wil
Het laatste doen van onzen plicht.

KNUD (*heengaande.*)

Kom, kom!

Zij verlaten den heuvel.

Vijfde tooneel.

In de legerplaats van Svend: de koningstent, in twee deelen gescheiden door een gordijn. Door de opening, die het gordijn voor den ingang laat, ziet men bosch en heuvels. Svend, Thorbeer en een paar edelen. Een hopman, gespoord en gewapend, staat voor den koning; hij heeft een bericht gebracht.

SVEND (*tot den hopman.*)

Ik dank u. Ga!

Als de hopman gegaan is, enkele oogenblikken van pijnlijke stilte. Svend wendt zich af en doet een paar schreden.

SVEND.

Tienvoudig ons getal!
O, 'k zie het thans! wijl wij in ridderlijke
En koninklijke hoogheid onbezorgd
In eed'le droomen leefden, waakten zij!
Ginds ging geen man te ruste zonder zwaard
En schild naast zijne legerstede, dat
Op 't sein géén falen zou. Ja, zij zaten schuw
In hunne holen, spiedend, rekenend
En wegend elke daad! En thans...

EEN DER EDELEN (*na een pooze*).

'T Valt hard
Den rug te keeren wien men straffen wilde
En nimmer vreesde... maar, zoo hulp niet daagt,
Niet in dit uur...

SVEND.

O, wen ze kwamen! Slechts
Een duizendtal der onbedwingbre jeugd!
Thàns dralen ze! In 't daden-dringendst uur!

THORBEER.

Wijt hen geen schuld, o koning, die verrast
Opsprongen bij uw roep en trouw maar hoop'loos
Thans kampen met den tijd.

SVEND.

Dat boden gaan
In ijlstorm langs den weg! en sporen hen
Tot ademloozen spoed! De snelste ruiters
Verwerven dezen dag hun ridderspoor!

Een der edelen verlaat de tent.

Wij, zoo geen hulp daagt voor den noen, wij zwichten

Voor 't overwicht — niet voor schooner moed
Of hooger man'lijkheid. Ha, waagden zij
Hun helmpluim in het veld tot open strijd
Man tegen man, wij stormden in het perk!
Maar 't geldt te reek'nen en te wegen naar
Hun wijs. We wijken voet voor voet te noen,
Met 't zwaard hen werend langs den weg
En staan, als steun ons sterkt den rug.

Een edelman komt ijlings in de tent.

DE EDELMAN.

O koning!

EEN PAAR EDELEN.

Ze komen reeds!

SVEND.

Spreek rustig, vriend.

DE EDELMAN.

De zoom
Der heuv'len, waar wij waken, naderde
In 't oogenblik een bode in ren — hij steeg
Van 't paard en vroeg door teekens ons te staan,
Toen wij hem tegentraden. Waldemar,
Hertog van Sleeswijk, zond hem met een groet
En noodt u tot een samenspraak op 't veld
Aan 't beekje ginds, waar hij u beidt, en biedt
Zijn naam in schrift ter staving van zijn woord.

Hij reikt Svend een brief over.

De bode wacht uw antwoord.

SVEND.

Een mondgesprek!
Zoo spreken koon'gen saam. Zij komen hier
Boetvaardig, wapenloos.

EEN DER EDELEN.

O Heer, verleen 't!
Elk oogenblik geldt thans een arm te meer,
Die voor u strijdt.

SVEND (*op veranderden toon*).

't Is wel. Meld onze komst.

Tot de andere edelen:

Verzaêmt het volk en wacht mijn komst in stilte.

Op een wenk verlaten de edelen het vertrek, behalve Thorbeer die blijft dralen.

SVEND (*tot Thorbeer*).

Ga, Thorbeer, woorden baten thans niet meer.

Svend opent den voorhang van de tent en wenkt een edelman.

Men tuige het paard der koningin, en tien
Der eed'len van mijn wacht verbeiden hier
In 't zadel mijn bevel.

Svend keert terug en schuift het gordijn, dat de tent in twee deelen scheidt, terzijde.

Liudgard, kom.

Men ziet in het andere gedeelte, waar de koningin gekleed slaapt op een legerstede.

Ze slaapt... o zoete droom.

Hij kust haar; zij ontwaakt.

LIUDGARD.

Ze blijft eerst zitten op de legerstede.

Ik sliep niet... toch!
De slaap suisde in mijn ooren, wijl ik wachtte.
Ik droomde! 'k zag u keeren na den strijd
En 't volk verdrong zich om uw paard. Gij riept
Mijn naam....

Bij de laatste woorden heeft ze zich levendig opgericht. Svend blijft peinzend staan zonder haar aan te zien. Zij treedt op hem toe.

O, ik vergat het uur... gaat gij
Ten kamp... zoo somber?

SVEND.

Somber?

Hij gaat naar het voorgedeelte van de tent. Zij volgt hem en blijft staan in vragend-afwachtende houding.

Onbedacht
Deed ik u gaan met mij. Op 't oorlogspad
Omloerd door zwaard en lans, bevlekt van bloed,
Door stervenden bestrompeld, en bij nacht
Omklaagd door 't hijgen van den laatsten aêm —
Behoort geen vrouw. Tien eed'len van mijn wacht
Geleiden u naar 't stil tehuis, waar aan
Het spinrad vrede ontbloeit in vrouwengeest.

LIUDGARD.

Hoe klonk uw woord mij fierder te Roskild'!
Wat...?

SVEND (*haar haastig onderbrekend*).

Te Roskilde? Ah, wij leefden ginds
In droom en lied, verheven zotternij, (*met een lach*)
Die wast met 't maanlicht in den voorjaarsnacht!
Het leven van den dag ving aan! (*bitter*)
Neen, neen.
Ween niet! Wij blijven koninklijk van hart!

Gerucht van paardenhoeven.

EEN WACHTER.

De eed'len van uw wacht!

SVEND.

Meld onze komst!

Zesde tooneel.

Een open plek bij een beekje tusschen hoog geboomte. Waldemar staat in gepeins. Knud gaat onrustig heen en weer en ziet meermalen uit naar de zijde van hun legerplaats. Op den achtergrond knechten met paarden.

KNUD.

Zoo staan wij thans en talmen, wijl de boog
Gespannen staat door eigen hand!

Hij wendt zich af, doet een paar schreden en ziet wederom uit.

WALDEMAR.

Een wijl,
Nog luttel tijds geduld.

KNUD.

't Is al vergeefs!
Een spot om dwaasheid over ons! Zie toe:
Hij doet ons eind'loos wachten en ontkomt.

WALDEMAR.

Wij wisselden ons woord.

Een hopman komt te paard.

KNUD.

Ha!

Hij treedt haastig toe op den hopman; zij staan terzijde.

't Is volvoerd?

DE HOPMAN.

Volkomen, Heer.

KNUD.

Ah, wakkre hopman, zaagt
Gij scherp? Bleef niets verzuimd?

DE HOPMAN.

Ik scheidde niet,
Voor 'k had gekeurd met eigen oog. Elk pad,
Elk wegje is versperd door 't zwaard.

Svend komt; zijn gevolg blijft achter. Waldemar treedt hem tegemoet.

KNUD.

't Is wel.
Houdt u bereid op 't eerst bevel.

DE HOPMAN.

Wij zijn 't.

De hopman gaat. Svend en Waldemar staan tegenover elkaar. Knud nadert hen van terzijde.

WALDEMAR.

Uw komst gemoet ik met een blijden groet!
Hoe ook in tweedracht en tot kamp gespoord,
Het voegt, dat mannen van één rijk, één bloed
Met manlijke ernst beraên zich, voor zij slaan!

SVEND (*op eenigen afstand staat met gekruiste armen; later treedt hij dichterbij*).

Hoe zoo in 't staal verschijnt ge voor uw Heer,
Vazallen, zonder mijn gebod, en waagt
Ge 's konings vrede te verstoren met
Gepraal van waap'nen, ja, uw drieste taal
Te voeren onder 's konings blik?

KNUD.

Wij gaan
In 't staal, van toorn ontsteld, sinds 's konings kroon,
Verzelschapt werd door roovend nachtgespuis!

WALDEMAR.

Onreedlijk is uw vraag doch meer uw daad.
Mij, onbekend, onschuldig, schier een gast
In Denemarken, zondt ge uw eersten groet
Met dolken in den nacht!

SVEND.

Al spreekt ge trots,
'k Doe u bescheid. Uw eedle naam behoort
Niet naast dièn man. Ik wilde u scheiden.

KNUD.

Ah!
Hoogmoedig praalt uw woord nog eens, voor 't laatst
Door onze gunst... dra ligt ge aan mijn voet
En 'k richt uw deerlijk lot met één gebaar
Van hand of hoofd, minachtend... kom in 't veld,
In 't veld!

SVEND.

Ik zal u kennen, zoo gij komt,
Aan pluim en wapenkleed, vaal en geroest
In 't vochtig donker van uw nachtschuw hol.

WALDEMAR.

Niet zoo, ik bid u! Zie, ik treed voor u
En blik u in 't gelaat als mensch, als Deen!
Gij staat in 't strijdperk tot den wreedsten strijd,
Den kamp van 't volk tegen eigen lijf,
Die rouwen doet het Rijk om dooden hier

En ginds, en dubbel treft met elken houw.
De oude tijd gaf 't voor-beeld voor dees tijd,
Hoe Denemarken zonder broedermoord
Drie namen duldt van koninklijken rang!

SVEND.

Zoo richt een vreemde knaap het koningslot!
O, 'k was te traag! Toen ik naar Wiborg zond,
Beroesde u reeds zijn haat 't onmondig brein!
Dien roes ontnuchtert slechts het scherp van 't zwaard!
Houdt u bereid!

Hij wendt hun den rug toe en gaat heen.

KNUD.

Wij komen, vóór gij 't wenscht!
't Is noen.
Wij speelden met den tijd. Op vleug'len thans!

Zevende tooneel.

Als in het zesde: de tent van den koning. Eenige edelen, onder wie Thorbeer, staan zwijgend en bedrukt bijeen, wachtende.

EEN DER EDELEN (*na een pooze.*) Het einde komt!

DE WACHT (*voor de tent, roept:*) De koning!

SVEND (*treedt binnen; hij doorschrijdt snel de tent*).

Op uw post!
Het is beslist. Ze scheurden 't Rijk en deelden
Mij en zich een flarde toe! In 't veld
Voor Denemarken! 't Wijdt ons zwaard te kampen
Naar geest en hart van elken waren Deen.
Gij kent de strijdtaak van den dag. Wij wijken
Met opgeheven arm, tot ons een vloed
Van strijd'bren hulp onstuimig stormen doet!
Thans op! Voor Svend en 't Rijk!

DE EDELEN (*zacht en bedrukt*).

Voor Svend en 't Rijk.

THORBEER.

O Heer!

SVEND.

Ge staat en talmt?!

THORBEER.

O Heer, een maar'
Trof, als een zwaardslag onverhoeds op helm,
Elk die 't hoorde.

SVEND.

Spreek! De koningin....

THORBEER (*snel invallend*).

Is hièr, want vóór zij heenging, keerden twee
Der boden weer in ren... de derde bleef...
We zijn gevangen in hun strik! Rondom,
Aan alle zijden is de weg gesperd!

SVEND.

Ah, schuwe schurken! O, ze bonden mij
Met woorden en bedreven in dien stond
Op angst'gen sluiperstred hun schuwe list!
Doch 't zij, hoe 't zij! Al streed het tienvoud thans
Van 't tienvoud hunner bent, ik geef geen kamp! (*hij lacht*).

THORBEER.

Ge raast! Bij God, uw woord is razernij!
Ge lacht in waanzin, wijl de brand opvlamt,
Die alles roemloos zengt en smoort, u zelf,
De koningin, uw vrienden, ja, ge jaagt
Hen met driftheeschen roep in 't vuur. Behèersch
U in den storm, als 't mannen, koon'gen voegt!
Blik niet zoo wild! Bezin u naar den tijd,
Ik bid u, Heer!

EEN EDELMAN (*zachte uitroep*). De koningin.

Liudgard komt uit het achtergedeelte van de tent en gaat tusschen de edelen, die terzijde wijken, toe op Svend.

LIUDGARD (*met ingehouden smart, even uitstijgend dan versmorend:*)
Ik weet
Den trots in 't koninklijke hart, den dràng
Onbuigbaar te weerstaan... doch 'k smeek u, buig.

Een zacht gemompel van ontroering en bijval onder de edelen.

EEN EDELMAN (*komt ijlings in de tent*).

De hertog komt in ijl! Wij hooren reeds
Het strijdwoord over 't veld! In 't oogenblik....

Geschal van horens in de legerplaats en in het veld.

SVEND (*richt zich plotseling op, met machtige stem:*)

Liudgard, hoor! de horen schalt. Dit is
De stond, dat Svend, gansch in het staal en hoog
In trots handhaven zal zijns vaders eer,
Hernieuwen 't roemrijk uur van Fodvigs kamp.
Kent gij zijn woorden nog, Liudgard, te
Roskild', dat 't zwaard berechten zou zijn recht?
. . . .
Ah! ons voegt geen zwaard!

Hij werpt het weg.

Wij bidden. Thorbeer, ga
En meld, dat koning Svend smeekt om genâe!

DERDE BEDRIJF.

Een groot vertrek in het konings-slot in de oude kronings-stad van Denemarken. Een erker, waarin vensters. In den achtergrond ziet men door een openstaande dubbele deur een gang.

Eerste tooneel.

Enkele edellieden staan verspreid in het vertrek; een paar voor de geopende vensters. Men hoort gerucht van een voorbijtrekkende menigte beneden op straat. Er komen voortdurend edelen door de deur op den voorgrond, wijl anderen het vertrek verlaten door de deur in den achtergrond. De edelen vormen twee groepen: op den voorgrond staan edelen van Svends gevolg. Het is tegen het eind van den middag. Klokgelui, dat in het begin van het tweede tooneel ophoudt.

EEN DER EDELEN (*op den voorgrond*). Tsa, het Rijk is verdeeld! Nog enkele stonden, en 't vredesfeest is gevierd.

EEN EDELMAN (*voor het venster*). Zie, de bisschoppen keeren reeds. Dra zal de koning op 't slot zijn.

EEN ANDER EDELMAN. Welke koning?

DE EDELMAN (*voor het venster*). Wij kennen één koning slechts in Denemarken.

DE ANDERE EDELMAN. Ik geef u 't antwoord morgen... na de kroning. (*Hij verlaat de hal; de ander volgt hem*).

EEN EDELMAN (*van de groep op den voorgrond*). We zijn gesnoeid! Thans gelden we een derde nog van onze waarde!

EEN ANDER. In deze hal zal 't feest zijn van dees avond?

DE EERSTE. Ja, wij zullen als vrienden bijeenzitten!

DE TWEEDE. Er zullen zangers komen, zegt men.

DE EERSTE. Men zal onze eendracht bezingen.

EEN DERDE. Hoorde ge 't volk Waldemars naam roepen?

DE EERSTE. Ja, die is een jonge liefde van Denemarken.

EEN WACHT (*voor de deur*). De koning!

Svend treedt binnen met gevolg. Hij zet zich op een der troonzetels. De edellieden houden op te spreken. Een edelman gaat op den koning toe.

DE EDELMAN. Er zijn zangers op 't slot, Heer, sinds de noen.

SVEND. 't Is wel.

DE EDELMAN. Gelieft het u hen dezen avond te hooren?

SVEND. 't Is wel.

De edelman gaat heen.

SVEND (*tot Thorbeer, die neven hem staat*).

Ik bid u, ga en doe hen allen gaan.
Ik wensch alleen te zijn.

Men verlaat het vertrek.

Tweede tooneel.

Svend blijft, als hij alleen is, een oogenblik in gepeins zitten. Dan staat hij op en daalt de treden af van de troonverhevenheid.
Waldemar treedt binnen.

WALDEMAR.

Ik tref u naar
Mijn wensch.

SVEND.

Wat wilt ge?

WALDEMAR.

Ons gunde 't uiterlijk
Gebeuren van dees tijd geen dieper stond
Van geestelijk verstaan, sinds lang gewenscht.
Ik kom tot u — het klokgelui verkondd'
Een nieuwen dag — en bied met deze hand
U 't welkom in ons nieuw bestaan.

Svend reikt hem de hand niet.

SVEND (*verwonderd en eenigszins spottend*).

Gij komt
En spreekt vrijmoedig als een vriend. Nochthans
Ik ken u niet. Ik hoorde soms uw stem
En 'k weet: men noemt u morgen koning in
Het Deensche rijk.

WALDEMAR.

Ik weet het, 'k ben u vreemd,
Wat ook geschiedde tusschen u en mij.
Ja, vóór 'k geschouwd had in uw oog, toog ik
In 't staal u tegen, tot een eersten groet.
Maar 'k weet, dat 't geen geschiedde, moest geschiên.
Wat leidde tot dees dagen is beëind
Door deze dagen zelve — 't Deensche rijk,
Gedeeld door onzen roep, hereende zich
In onze namen, koninklijk van klank
Geen min dan de and're — mannen voegt het niet,
Als 't leven zich vernieuwde, in stillen wrok
Te peinzen op 't verlêen... dies zocht ik u
In dit stil oogenblik.

SVEND (*na een oogenblik, nadrukkelijk maar bedwongen*).

Laat mij alleen.
Ik wensch geen vriendschap niet met u, met Knud.
Gij beiden hier, ik ginds.

Hij keert hem den rug toe.

WALDEMAR.
Zoo gij dìt wilt.
Hij gaat heen.

Derde tooneel.

Bisschop Eskil treedt binnen.

BISSCHOP ESKIL. Vrede zij met u! (*naderbij tredend*). Ik zag uw Majesteit dezen middag de eerste maal, doch ik kende u, voor ik u had gezien met oogen... uw oogblik, uw mond... hoordet gij uw zaligen vader nimmer de naam Eskil noemen?

SVEND. Zoo gij bisschop Eskil zijt, waart gij mijns vaders biechtvader jaren her.

BISSCHOP ESKIL. Dat was ik, Heer, jaren her — terecht zegt ge 't — jaren her. Doch 't woord, dat jaren zijn als een oogwenk, vervult zich thans aan mij, sinds ik u zag. Uw koninklijke vader had omtrent uw ouderdom, toen ik priester was aan zijn hof.

SVEND. Ik bid u, het is thans geen tijd in het verleden te schouwen. Hebt ge iets te spreken, dat treft in 't gebeuren van dit oogenblik, spreek; anders, neem mijn groet en ga.

BISSCHOP ESKIL. Ja, ik hèb een woord te spreken, dat van dezen tijd is. Maar 't verleden herleefde mij in 't heden en ik, een oude priester, wien 't aardsch gebeuren allengs meer verschimde, wiens blik door 't stadig schouwen naar het Eene vervreemdde van de teekenen der wereld, ik begreep het oogenblik in het beeld der gedachtenis. Ik zag u dezen middag in de kathedraal — ik zat terzijde van uw troongestoelte — en al den tijd, dat de heraut het verdrag las, liet ik niet af van u. Ge waart bleek, maar in uw oogen broeide een gloed en uw hand beefde. Ik ken dien gloed, die onrust... zoo spookte 't in koning Emunds oog, als hij zon op dolle daden, vergeef me... thans zag ik u en ik ontstelde... ik was uws vader biechtvader — ik vermoedde, wat er brandde in uw hart. Beheersch uw bloed... bij Christus, onzen verlosser... ik ben een oude man, ik sprak slechts om uwentwil... bezin u! Er is vertroosting in 't inwendig leven, dat sterk maakt tegen 't jagen van den hartstocht!

SVEND. Zwijg oude.... men stilt geen koningsleed met priesterspreuken. Ge kent de vervoering niet van 't leven der koningen.... het leven in uw cel nam u den adem. Ge wildet mij ontmannen, mijn nooden meten naar de uwe.... uw zoetlijk heulsap bieden voor mijn wonden!

Keer weer in vrede en kom tot mij, als de blaad'ren vallen.... ik zal u een zetel geven bij het vuur en in de scheem'ring naar u hooren, als gij verhaalt van koning Emunds jeugd. Thans is geen priester hier van noode. Ga thans.

BISSCHOP ESKIL. God schenke u vrede, Heer.

Vierde tooneel.

Bisschop Eskil verlaat langzaam de hal. Svend ziet hem na. Dan wendt hij zich af, doet eenige schreden en blijft staan.

SVEND. (*halfluid.*)

De heraut stond voor ons in het middaglicht....
Hij had een zware stem.... geen hoofd bewoog
Dier duizend hoofden, luistrend naar die stem.
Een vogel floot voor 't venster van St. Oluf....
't Was binnen stil.... hij las van 't perkament
't Verdrag, zwaarsleepend woord na woord....

In herinnering verdiept doet hij enkele schreden en blijft dan staan.

Toen kondde
Een heraut de kroning in de noen
Van morgen en de stem der klok brak uit
In klanken boven het gerucht der gaanden....
En buiten rees 't gejuich.

Hij doet onrustig enkele schreden.

(*luid*) O! wie sloeg mij zoo,
Dat 'k gister koning thans onmachtig schouw
Naar 't droef spel van mijn smaad.
Ah! kampten wij
Als koon'gen? Trof het zwaard in razernij
Op helm en pantser tot het brak in twee?
Is dit de val eens konings in zijn laatsten kamp?
Als immer voert de dag tot nacht, de nacht
Tot dag, men spreekt, men lacht en ik, ik zelf
Ga in den dag en schouw in 't licht! (*hij lacht*)
(*uitvarend*) O, thans
Een leste strijd, een kamp van zwaard met zwaard!

Vijfde tooneel.

Een edelman van de wacht treedt binnen.

DE EDELMAN.

Een monnik, een die 't land afzwerft naar schijn
Staat aan de poort en laat niet af toegang
Te vragen tot uw majesteit.

SVEND.

Neen, ga!

De edelman gaat heen, doch in 't zelfde oogenblik verschijnt de monnik in de gang in den achtergrond, ziet naar binnen en treedt het vertrek in.

DE MONNIK.

De koning!

DE EDELMAN.
Ga, hoe waagt ge....!
SVEND.
Ik ken die stem.
De monnik ziet den koning aan en wijst vragend naar den edelman.
SVEND. (*tot den edelman.*)
Ga!
De edelman verlaat de hal. De monnik treedt toe op Svend en slaat zijn kap weg.
SVEND.
Detlef. (*hij reikt hem de hand.*)
DETLEF.
O koning! Svend!
SVEND.
Gij hier?
DETLEF.
Als Asbiorn Prude, de gevangen held
Van 't Scaldenlied, vervulde ik de eenzaamheid
In 't duister hol te Wiborg met een zang
Van droefenis en hartstocht beurtelings,
Tot 'k uitgezongen had. Het oude hol
Bleek wrak en wankel, 'k groef mij uit en in
Een regennacht doorzwom 'k de gracht en ging
In vrijheid. Trekkend naar Roskild vernam 'k
In 't land de mare van 't gebeurde. Ik wilde
U zien en koos mij dezen dracht.
SVEND.
'k Herken
Mijn beeld in u: ons beiden dwong de tijd
Een mom voor 't aangezicht.
DETLEF (*met bedwongen toorn*).
Bij God, 'k zag ù
En hèn dees middag in de kathedraal!
Men zegt, dat 't al beslist werd zonder 't zwaard?
SVEND.
Ze vingen mij gespoord, geharnast.... in een strik
Als 't boerenvolk een roover in den nacht!
DETLEF (*na een pooze*).
Uw majesteit vergeef 't me.... te Roskild
Vreesde ik dit einde.
SVEND.
Te Roskild? Ah, 'k was
Een knaap, een droomer, 't voorjaar roesde mij
In 't hoofd! Ik hoorde in mijn droom 't geschal

Van hoornen, 't zwaardgesuis: ik schouwde 't veld
En voelde 't wappren in den morgenwind
Der helmpluim; 'k zag de legerplaats, het spel
Van vuurgloed, wind en duisternis. Ik ijlde
Hen te gemoeten, waande een koningskamp
Te kampen als de koon'gen in het lied
Der zangers, wild als storm van golven op
De kust, geweldig als het noodtij. O!
Zaagt ge ooit smaadvoller eind! Vervloekt die trànen!

Hij weent bedwongen en keert zich af van Detlef. Deze staat spraakloos. Als Svend zich bedwongen heeft en hem weer aanziet, spreekt hij halfluid.

DETLEF.

Het schemert reeds. Ik moet thans gaan. Ge ziet
Mij te Roskild.

SVEND.

Wat wilt ge? Neen, gij blijft!

DETLEF.

Onmoog'lijk, Heer! Ze herkenden mij! Bedenk,
Ze troffen mij bij nacht in 't slot, 't zwaard in
De vuist... mijn leven geldt het!

SVEND.

Ge beeft en smeekt!
Zoo nietig werd mijn naam, dat mànnen beven
In mijn geleide. Ah, ik zal koning zijn,
Zij 't voor 't laatst! Ga, kleed u naar uw rang
En keer hier in de hal.

Klokgelui in den toren van het slot.

Het feest begint!

Zesde Tooneel.

Als Detlef de hal verlaten heeft, treden verscheidene edelen binnen. Het is schemerig geworden. Men brengt lampen en sluit de luiken. Thorbeer en enkele andere edellieden treden toe op Svend en spreken met hem. Svend heeft zich gezet in den troonzetel en geeft weinig acht op hun woorden. Waldemar en Knud treden binnen, gevolgd door enkele edelen. Voor hen staan als voor Svend troonzetels gereed. Doch zij zetten zich nog niet. Twee edelen van Svends partij staan op den voorgrond en spreken met elkaar.

EERSTE EDELMAN. De praler viel in zwijm, toen 't bloed vloeide.

TWEEDE EDELMAN. Bij God, hij had recht hem te slaan.

EERSTE EDELMAN. Zie, ginds komt hij.

TWEEDE EDELMAN. (*tot den naderbij komende*). Ge deedt een goed werk, Niels, mijn hand ervoor!

NIELS. 't Was ieders plicht. De pocher is gestraft.

EERSTE EDELMAN. 't Werd tijd, dat ze ons zwaard een keer geheven zagen.

TWEEDE EDELMAN. Waar kreegt ge twist met hem?

NIELS. Hier in de hal, wijl men terugkeerde uit de kathedraal. Ik stond voor 't venster en sprak van den koning. Toen hoorde ik achter mij een stem: welke koning?

EERSTE EDELMAN. Ik stond bij u.

NIELS. Toen wij de hal verlieten, trof ik hem op de gang en daagde hem op 't zwaard.

Ze gaan op andere edellieden toe meer op den achtergrond. Een paar zangers met harpen treden binnen. Een edelman leidt ze naar den koning. Ze groeten Svend zwijgend en gaan terzijde; Svend roept den jongste voor zich.

SVEND.

Zongt gij niet te Roskild' in 't eerst begin
Van 't voorjaar?

DE ZANGER.

'k Zong een avond, Heer, in 't Koningsslot.

SVEND.

Voor 't einde zongt ge een lied, een sombre wijs
Hartstochtelijk en droef... van heldenlot.

DE ZANGER.

Den zang van Asbiorn Prude.

SVEND.

Ja, ge speelde
't In vervoering. Kent ge 't morgenlied
Der scalden tot den kamp?

DE ZANGER.

»De dag heft aan".

SVEND.

Maar kunt ge 't zingen, dat wie 't hoort een schoon
En droef verlangen voelt in 't hart naar kamp
En grootsche daden?

DE ZANGER.

'k Zong 't in Noorwegen
Voor Jarl Haralds benden in het veld.

Onderwijl heeft Knud Waldemar ter zijde genomen; hij spreekt thans met hem op den voorgrond, eenigszins gedempt. Svend en de zanger spreken achter hen.

KNUD. Wees waakzaam, ik zeg u wees op uw hoede... zie hun bewegingen, hun samenstaan, hun spreken met gedempte stem! Geloof mij... 't Zweeft in de lucht, ik voelde 't als een benauwing den eersten dag, toen wij kwamen... ik wilde 't, als gij thans, van

mij bannen als een waanbeeld, een dwaze angst... maar 't keerde weer... plots in een gesprek, of in de eenzaamheid greep 't mij aan met nieuwe macht...

WALDEMAR. Ge spreekt zoo onklaar, zoo vaag van beeld... ik kan niet zien, wat gij ziet... waarlijk, ik geloof, dat angst uw verbeelding ontstelde!

KNUD. Neen, neen! er zijn zeek're teekenen: hun gedragingen, hun spreken... zijn houding... zaagt ge niet, hoe hij in onrust rondgaat sinds 't uur, dat hij hier kwam... rustig in schijn als de zee, wier diepten zieden... Het broeit in hun hart... de vlam sloeg uit, toen een van hen in de noen Aage daagde op het zwaard... ha, 't is onbedriegelijk!

WALDEMAR. Dat was een slechte daad in dezen tijd — maar 't geschiedde buiten ons en Svend. Wat vreest ge? Hebben wij geen zwaarden, geen armen bij machte 't zwaard te voeren?

KNUD. Hij heeft er meer dan wij... ik zeide 't u toen hij kwam op 't slot... Ik wilde, dat dit al reeds geschied was!

WALDEMAR. Kom, de zangers zitten bij de harp.

De zangers hebben hun plaats ingenomen op den voorgrond tegenover den troonzetel van Svend. Aan beide zijden van hem naar den voorgrond toe en naar den achtergrond zitten zijn edellieden. Knud en Waldemar met hun gevolg op den achtergrond. Achter hen is de groote dubbele deur geopend, zoodat men de gang ziet. Een der zangers staat; de andere zit naast hem. Zij preludeeren op hun harpen. Dan zingt de jongste der zangers.

DE ZANGER (*wild en geweldig, met natuurlijke poëzie*).

De dag heft aan,
De kemphaan kraait,
Slaat met zijn wieken.
Op! op! Het uur
Der slag genaakt!
Ontwaakt, ontwaakt!

Onverdroten,
Leiders der onzen!
Des hoogen adels
Kampgenooten,
Ontwaakt, ontwaakt!

Har met de zware hand,
Rolf, de speerman,
Mannen in kamproes,
Die nimmer vliên.
Tot drinkgelagen,

Tot vrouwenminne
Wek ik u niet.
Tot fellen kamp
Ontwaakt, ontwaakt!

Voor het zingen van het lied is Detlef in edelmanskleedij binnengetreden, terwijl Waldemar en Knud zich zett'en. Hij spreekt stil met een paar edellieden in zijn nabijheid.

WALDEMAR (*tot den zanger*). Gij zongt uw lied met schoonen hartstocht, maar uw zang was slecht gekozen voor dezen avond. Zing lied'ren, die de gedachten van dit uur opvoeren in den toover van hun zang en woord... dat is zangers plicht!

SVEND. Ik vroeg den zanger om dit lied en 'k breng hem dank voor de vervoering, die hij wekte in mijn hart. Voor ons geen schooner lied dan 't Deensche heldenlied... voor mij en mijne mannen. (*Gemompel gaat door de rijen zijner edellieden.*) 't Ontkluistert voor een stonde van den dwang der tijden en 't stemt ons thans weemoedig als bruidszangen wie onverhoord beminnen. (*De laatste woorden spreekt hij gewend naar zijne mannen; dan keert hij zich tot Waldemar:*) Mannen zijn wij... en niemand roove ons de vreugd te hooren naar een manlijk lied. (*Tot den zanger:*) Speel voort!

WALDEMAR. Ge spreekt onberaden, Svend, en grievend! Gij en de uwen zijt niet de eenigsten in deze hal, die mannen heeten. (*Zich bedwingend*). Een krijgslied voegt niet in de samenkomst van dezen avond, even weinig als het tweegevecht van dezen noen in dagen van hereeniging.

SVEND (*gewend tot zijne edellieden*). Streed men in dezen middag?

Men ziet naar Niels. Deze treedt voor den koning.

NIELS. Ik, Heer. Een der hunnen daagde mij met woorden, en 'k antwoordde met het zwaard.

SVEND. Uw hand! Ge deedt naar ridderplicht en allen moge uw voorbeeld sporen tot een mannendaad!

Knud heeft onrustig de gebeurtenissen gevolgd; thans ziende naar Svends mannen ziet hij Detlef, die bij het naar voren treden van Niels meer op den voorgrond is gekomen.

WALDEMAR. Openlijk daagt ge die met u zijn verzaêmd in vriendschap!

KNUD. Ha! merk zijn vriendschap, Waldemar! Men noodt met ons den man, die in den nacht Wiborg besloop!

SVEND. Hij is niet min een edelman dan gij, die verdragen schendt. Wijl ge voor uw koning stondt, beslopen uw knechten hem den rug.

KNUD. De smaad van verslagenen is bitter!

SVEND. Ge heet mijn aanklacht 't smaden van een verslagene! Allen in deze hal zullen rechten tusschen u en mij: Verdragenschenner noem ik u. Thans, antwoord!

KNUD. Waartoe te twisten om wat is geschied? Ik zou niet spreken van dien nacht te Wiborg, deedt ge ons dien niet schaamteloos gedenken. Ja, wij grepen dien man, ons verwerend tegen rooverslist. Ah! Thans zal ik u herinneren, aan 't geen geschiedde: niet u behoort die man! (*Tot zijn gevolg:*) Grijpt hem!

Enkelen van het gevolg leggen aarzelend de hand aan Detlef. Svend springt op en plaatst zich, 't zwaard in de hand, vóór Detlef tegenover Knud.

SVEND (*wijl hij opspringt:*) Laat af!

(*tot Knud:*)

Ah! gij valsch hart, ik daag u in het licht!
Uw zwaard, uw zwaard! Wij kampen om dees man,
En thàns berechte een open strijd 't geschil!
Dit zij vergiff'nis voor uw ziel, dat ge in
Een ridderkamp met uwen koning vielt.

Svend dwingt Knud tot verweer en treft hem in een geweldigen uitval. Gedrang en handgemeen tusschen de edelen.

DE EDELEN (*van Svends partij*). Op! Voor koning Svend!

SVEND (*tot Waldemar*).

Thans gij, die praalt met woorden, toon een daad!

De lichten worden uitgeslagen. Gevecht in het duister.

Stem van Knud. Wraak Waldemar! Ah! ik sterf...

SVEND. Licht, licht, licht! Sta, sta, laf hart!

Men hoort een worsteling op de gang. De luiken worden opengeworpen. Maanlicht.

SVEND.

Hij vlood!
Een ridderspoor den knecht, een hertogskroon
Den eed'len, die hem vat! Te paard! Te paard!

VIERDE BEDRIJF.

Eerste Tooneel.

Vertrek in een boerenwoning aan de heirbaan naar de kronings-stad. Het is nacht. Een enkele lamp verlicht het vertrek. Men hoort buiten op den weg het wegstervend gerucht van paardenhoeven. Een bonde opent de deur in den achtergrond van het vertrek.

DE BONDE. Komt vrij! Ze gingen.

Uit de duisternis komen Waldemar en een edelman.

WALDEMAR. Reden ze Zuidwaarts?

DE BONDE. Neen Heer, uw weg is vrij. Ze bonsden met hun zwaardgevesten op de deur, doch ik liet hen wachten. Toen ik geopend had, vroegen ze of een edelman hier in den voornacht had

gevraagd naar 't pad van Wiborg. 'k Antwoordde slaperig niemand gezien te hebben. Toen zegde een van hen: komt, hij kan zoover niet zijn, en ze keerden terug op hun weg.

DE EDELMAN. Bij Sint Oluf, we gingen hun te snel!

DE BONDE. Thans weet ik, wie in Esbiorns woning vluchtten. Ik hoorde een naam noemen. Een van u beiden (*hij beziet hen scherp*).. gij zijt prins Waldemar. God zeeg'ne u, Heer!

WALDEMAR. Ge zijt een wakk're Deen, en ik dank u voor uw groet. Thans... ge wildet uw paarden ons verkoopen.

DE BONDE. Ik zal ze tuigen, Heer. Eén oogenblik en ze staan gezaêld.

De bonde gaat heen.

DE EDELMAN.

Dit 's wonderlijk geschied!

WALDEMAR.

God leidde ons.
Hij roept ons tot den daad. Wat komen mag
Ik zal mijn taak bestaan.

DE EDELMAN.

God zeeg'ne uw woord!

WALDEMAR.

Thans, vóór wij scheiden, gij naar Wiborgslot,
Ik naar het Zuiden: als gij ginds verhaalt,
Hoe wij ontkwamen, zeg de hertogin,
Dat ik haar groette met mijn liefsten groet.
Zeg: Wald'mar gaf Sophia dit.

Hij geeft hem een ring.

DE EDELMAN.

Dank, Heer!

WALDEMAR.

U dank ik voor 't verzellen op dees tocht.
Wacht mij te Wiborg: 'k reken op uw arm.

Hij geeft hem de hand.

De bonde opent de deur. Men ziet den heirbaan en in de duisternis de gestalten van de twee paarden.

DE BONDE. De paarden wachten, Heer. Ik vond voor u een zadel uit den ouden tijd... gij zult moeten rijden naar onze wijs.

WALDEMAR. Wij danken u, we verstaan het een paard te berijden. Neem dit als prijs.

DE BONDE. Ik wil geen prijs. Ik weet thans, wien ik de paarden leen. Vergeeft me... laat mij dien eer.

WALDEMAR. 't Is wel. Neem dan mijn groet! (*Hij reikt hem de hand*). Wij zullen u gedenken als een eed'len Deen. (*Ze stijgen te paard.*)

DE BONDE. God geve u een blijden rit.

Ze rijden weg over den heirbaan.

Tweede tooneel.

De hal in het slot te Wiborg. Een twaalftal edelen van verschillenden leeftijd zitten in een kring bijeen. Namiddag. Een aanzienlijk edelman, Hakon Estrithson genaamd, zit aan het hoofd der kring.

HAKON ESTRITHSON. Het is reeds twaalf dagen her, dat wij vernamen van zijn vlucht naar 't Zuiden. Wij wachten hem van dag tot dag, geen tijding zelfs gewerd ons. Waarop zint hij? Bergt hij zich ginds in Sleeswijk als een opgejaagde beer in 't hol, of zal hij ridderlijk verschijnen in 't perk van Denemarken? En 'k zeg u, zoo hij beschroomd is en angstig zich verschanst, zullen we boeten voor onze daden in 't voorjaar. Bij God, de grond zal branden, zoo Svend meester is!

EEN EDELMAN. Terecht zegt ge 't, Hakon Estrithson. Wij weten allen, hoe hij Schonen trof.

EEN ANDER EDELMAN. Spreekt wat ge wilt, ik verwacht hem te Wiborg. Hij zal niet schuw zijn voor 't daglicht. Hij is een edel ridder.

HAKON ESTRITHSON. Maar een jong man en onervaren.

EEN EDELMAN. Wat zoudt ge willen, Hakon? Zeg uw meening.

HAKON ESTRITHSON. Hem onze gedachten doen kennen, hem...

Een edelman treedt binnen.

DE EDELMAN. Een goede tijding breng ik u!

HAKON ESTRITHSON. Een tijding van Waldemar?

DE EDELMAN. Hij zelf is sinds een uur op 't slot. Thans komt hij tot u met de hertogin.

EEN DER EDELEN. Bij God, ik zegde 't u!

Waldemar en Sophia treden in de hal. Sophia is in rouwkleederen.

DE EDELEN. Heil Waldemar!

WALDEMAR (*tot de edelen, die een kring om hem vormen.*)
Mannen gegroet! U noodde d'ernst des tijds
Tot samenspraak. Ik kom tot u in 't staal!
Ge hoordet, hoe ik ginds ontkwam: ik ging
Naar Sleeswijk en beriep mijn adel tsaam.
Het eenzaam peinzen op den verren tocht
Een nacht en schier een dag te paard, had mij
Den geest verklaard: ik zag, hoe 't zwaard, gevoerd
In wilden trots en hartstocht, allen dreigt
Met dood of knechtschap en 'k voelde 't hart
Gesterkt tot daden: 'k wist mijn plicht en riep
Het volk ten kamp. Thans kom 'k tot u: gij voerdet
In 't voorjaar 't zwaard om onzentwil en 'k waan,
Te Wiborg tref ik mannen Deensch van hart!

HAKON ESTRITHSON.

Wij zaten schuw en angstig bij den haard,
Sinds gij naar 't Zuiden vloodt, in zorg verstild.
Thans maakt uw manlijk woord ons mannen. Heil
U, Waldemar!

EEN EDELMAN.

Met u en tegen Svend!

ANDEREN.

Vóór Waldemar!

WALDEMAR.

Ik kende uw mannenhart.
Wij zullen saam zijn in den goeden kamp.
Ik bid u allen om uw daad en raad
Bij 't komend werk, en 't worde fier volbracht.
Te Wiborg sta 't panier! Hier zaam'len zich
Wie strijden met ons tegen 't dol geweld.

. . . .

Doch, voor wij uitgaan tot den harden kamp,
Vereene een priester uwe vrouwe en mij.

Hij heeft Sophia bij de hand gevat.

Hèt schijnt geen tijd voor 't zoete vedelspel
Der min, wijl somber klokgelui verkondt
De uitvaart van ùw Heer, ons broeder Knud
En and're dooden, wijl het hoorngeschal
Door dage' en nachten roept ten strijd! Doch thans
Geen weemoed om de dooden. 't Leven dringt
Tot rassen daad: 't ontbloeie nieuw! 't Verbond
Van Wald'mar en Knuds eed'len vind' zijn beeld
In 't huwen van uw vrouwe aan mij.

Hij kust haar.

SOPHIA.

Ik zie
Met angst u scheiden, doch dit zij mijn troost:
Gij strijdt den goeden strijd als edelman.

HAKON ESTRITHSON.

De edelste ridder in het Deensche land.
God zeeg'ne u, Heer!

WALDEMAR.

Hij zeeg'ne u en ons!
Dat boden melden onze komst in 't land.

HAKON ESTRITHSON.

Wij zelve melden 't. 't Land verlangt naar u!

Derde tooneel.

Een vergaderplaats der vrije bonden. Een glooiend terrein omgeven door boomen. Op den achtergrond een verhevenheid, waarachter twee hooge eiken. Nazomer. Een aantal bonden, onder wie Skialm en Erik, bezetten de aarden banken. Op de verhevenheid in den achtergrond de landvoogd met enkele knechten.

DE LANDVOOGD (*een jong edelman met trotsche houding; hij spreekt staande*). Het zij gezegd voor 't laatst: in den morgen van den derden dag na dezen verzaêmt ge u hier, alle wapendragende mannen. Zoo is 't bevel des konings! Thans moogt ge gaan.

Hij wendt zich om heen te gaan.

ENKELE STEMMEN. Spreek Skialm! Spreek!

SKIALM. Een woord, Heer landvoogd! Het was een oud Deensch gebruik, dat men spràk met vrije mannen en hoorde naar hun woord. Ja, zelfs de koon'gen, de oude helden-koningen kwamen tot hen. Onze eerbied voor hen wies, als ze neerzaten met ons op 't thing. Want we hoorden hun woord en kenden hunne daden. Hun hooge gestalten, hun koninklijk gebaar waren ons het teeken der Deensche grootheid. Thans is dat voorbij. Wel mind'ren dan de koning zelfs gebieden ons als knechten met trotschen armzwaai.

DE LANDVOOGD. Wat wilt ge? Traag van gedachten en bedoeling zijt ge als oude mannen.

Gemor onder de mannen.

SKIALM. Ik dacht veertig winters meer dan gij! Ge vroegt nimmer naar ons woord en wij zwegen. Thans verlangen wij te spreken. We wenschen 't zwaard niet te voeren in een zaak, die we niet kennen. Wij weten, welk verdrag den twist van 't voorjaar beëinde. Hertog Waldemar was onze nieuwe Heer. (*op eenigszins hoogen toon:*) Men zegt, Svend schond het verdrag gewelddadig.

DE LANDVOOGD. Zijt ge ontzind, bonde?! Gij, een simpele boer, waagt openlijk 's konings daad te schelden?!

SKIALM (*kort, en zonder acht te geven op de woorden van den landvoogd*). Zeg ons, of het waarheid is!

MEERDEREN (*een rumoer van stemmen*). Ja, spreek, spreek! Wij willen 't weten!

DE LANDVOOGD. Zwijgt dwazen! Waant ge, dat gij rechters zijt over 's konings daden? Ik kende uw starre eigenwaan, maar bij God, dit is waanzinnige hoogmoed! Er is een koning in Denemarken; hij zal uw trots breken!

ERIK (*spottend*). Ha, ge waant meester te zijn door uw machtswoorden en toornige gebaren, gij en uw koning. Weest op uw hoede! Te Wiborg smeedt men staal, dat treffen zal.

ENKELE STEMMEN. Zwijg, Erik!

DE LANDVOOGD (*tot zijne knechten*). Grijpt dien man! Ik zal niet dulden, dat men ongestraft zoo spreekt!

ERIK (*dringt naar voren*). Een praler acht ik u, ik tart u! Uw knechten vreest geen vrije bonde. Zelf zoudt ge komen, landvoogd, waart ge een man!

DE LANDVOOGD (*tot de knechten*). Laat af! Kom boer, ik zal u eerbied leeren!

Zij vechten.

STEMMEN. Houdt op! Weest op uw hoede, Erik!

De landvoogd slaat Erik tegen den grond. Een zware steen treft hem op het hoofd. Hij stort neer. Ontsteltenis en beweging.

STEMMEN. Beiden vielen! Een goede worp! Bij Sint Olof, mannen, bezint u! Ah, thans zullen booze dagen voor ons komen!

EEN STEM (*uitklinkend boven de andere:*) Naar Wiborg, mannen, naar Wiborg!

Vierde tooneel.

Een vertrek in het slot te Roskilde. Namiddag. Door vensters uitzicht op bosch in herfst. Liudgard zit peinzend in een troonzetel. Een edelvrouw treedt binnen. Liudgard verrijst uit haar peinzende houding.

LIUDGARD. Wist men waarom het raadsgesprek nog duurt?

DE EDELVROUW. De edelman, die wacht heeft voor de groote hal, zegde mij, dat boden kwamen op het slot. De koning hoort hun tijding.

LIUDGARD. Ik dank u. Zorg dat men 't avondmaal gereed stelle voor den koning en voor mij in de kleine hal, vanwaar 't uitzicht op de heuv'len is. In 't morgenuur verlaat de koning 't slot. Dees avond zullen wij — voor 't laatst — alleen zijn.

DE EDELVROUW. Ik zal 't volvoeren naar uw wensch.

De edelvrouw gaat heen.

LIUDGARD (*overluid peinzend*).

Nog luttel stonden en ik blijf vereenzaamd
In 't holle slot, waar geen gerucht zal zijn
Dan 't schrijden van een vrouwen-schrede in 't middaguur,
En 't klagen van den wind om d'heuv'len in
Den nacht. Men zegt, dat schimmen van wie stierven
In hunne zonden dwalen door den nacht
Rust'loos van stond tot stond. Zal ik zoo zijn?

Zij verrijst uit hare houding.

Neen, neen! 'k Zal toeven in zijn wapenhal,
Als boden mij berichtten van zijn tocht,
Bedroomende 't verhaalde zin na zin,
'k Zal wijlen, waar....

Svend treedt binnen.

Ah, Svend, ik wachtte lang!

SVEND.
Ik breng u somb're tijding: wees bereid
Te gaan. Ik werd onmachtig u een veil'ge
Woonsteê te bieden in dit land!

LIUDGARD.
Wat is
Geschied?

SVEND.
Vóór middernacht verwachtten wij
Nog honderden, die zich op onzen roep
Verzaêmen zouden te Roskild met ons,
Doch boden kwamen in hun stee: de landvoogd
Van Seelands Westerthing viel door de handen
Van 't boerenvolk en Wald'mar riep men ginds
Naar Wiborgs voorbeeld uit! En wijl ons oog
In spanning blikt naar Wiborg, naad'ren zij
Roskild van 't Noorden brandend, plunderend
In 't onbeschermde land. Gij moet van hier!
Wat 'k achterlaat is niet meer mijn. Slechts 't mijne
Is, waar ik toef! Ik werd een zwerveling
In Denemarken.

LIUDGARD (*zij treedt met een hartstochtelijk gebaar op hem toe*).
Zwerven wil 'k met u!
In 't voorjaar hieft ge me in uw armen tot
Een kus, toen 'k vroeg met u te gaan en 'k ging
Met u!

SVEND (*ernstig en droevig*).
Neen, zwervers, droomen slechts van min
Bij 't eenzaam tijgen. Liefde voegt hen niet
Als gezellin... Gij gaat voor 't duistert scheep!
'k Verzel u naar het strand en breng van verre u
Mijn laatsten groet. 't Getijde is stil van dage'
En klaar van nachten: stoorlooze overvaart
Op stille zee voert u naar 't vaderland.
Zoo 'k dezen kamp bestaan mocht... doch men zegt
De lucht te Wiborg davert van 't geroep
Voor Denemarkens nieuwen Heer en gemalin.

. . . .

Als 't Deensche strand verschimd is voor uw blik
In avond'lijke vert' en gij weerkeert
Naar 't vaderhuis, kan 't zijn, dat gij u wendde
Van een verleden, dat men stil herdenkt,
Maar nimmermeer hervindt. Svend groet u dan,

Gedenkend, hoe in 't scheem'ren van zijn dag
Een zachte hand soms voer door 't wilde haar,
En 'n zoet gelaat zich tot hem nederboog.
Dit rest hem nog.

LIUDGARD. (*hem omarmend*)

O, spreek zoo somber niet!
Op, Svend! Ah, wat geldt Waldemar bij Svend!
'k Keer na uw zege en de oude min
Herbloeit in 't nieuw getijde schooner. Kamp
Ten einde van hùn ondergang!

SVEND. (*in vervoering*)

Liudgard!
O, kus mij... gloeie uw kus mij op het hoofd,
Op ooge' en mond. 'k Gedenk in de eenzaamheid
Dien gloed en 't zwaard zal toornen in den strijd!

VIJFDE BEDRIJF.

Eerste Tooneel.

Legerplaats van Svend bij de Gratherheide in de nabijheid van Roskilde. De koningstent. Vroege morgen. Svend, Thorbeer en enkele edelen. Een hopman brengt bericht.

DE HOPMAN.

Zij naderden in ren met 't veldgeschreeuw
»Wiborg en Wald'mar". Spoorslags keerden wij
En dra verstierf hun roepen achter ons
In 't veld!

SVEND.

Hoe vele uren scheiden hen
Van ons?

DE HOPMAN.

Ik meen, drie uur op 't minst.

SVEND.

Ga, hopman.

De hopman verlaat de tent.

Bij God, ze komen haastig! 'k Beidde nog
Vele honderden om ons panier, eer 't uur
Gekomen was!

THORBEER.

Te spreken valt thans zwaar.
De raad van 't eerlijkst hart bedreigt met rouw
Den gever in 't beslissend uur. Doch 't zij
Nochtans gezegd: zoo koon'gen weifelen,
Ontmant de twijfel veler knechten hart,
Wijl Wald'mar, ras en zeker schrijdende
Ten daad, 't betrouwen sterkt.

SVEND.

Wij weif'len niet,
Doch gaan om weer te keeren. 't Geldt thans niet,
Svends hart en Waldemars, doch beider macht.
Neen, neen, het zij beslist! Wij gaan van hier
Met ijlmarschen naar 't Westen: honderden,
Die draalden bij ons roepen, dwingen wij
Door onze komst tot bijstand onzer macht.
Dan ijlen wij hen tegen! Elke man
Van ons gevolg verneem', waartoe wij gaan,
En sta in 't uur gereed!

De edelen gaan. Als de voorhang terzijde geschoven wordt, ziet men een menigte, die zich in stilte verzameld heeft, doch bij 't zien van koning Svend de zwaarden opheft en roept:

STEMMEN. Ten strijd! Ten strijd!

Detlef treedt de tent binnen.

SVEND (*tot Detlef*).

Wat nieuws?

DETLEF.

Deez' mannen vragen u gehoor.

Drie bonden treden de tent binnen.

Tweede tooneel.

De bonden treden voor de troon. Een hunner staat voor en spreekt. Detlef in den achtergrond.

DE BONDE. Wij staan hier, Koning, als afgevaardigden der mannen van het Noorden in uw legerplaats.

SVEND. Spreekt!

DE BONDE. Wij hoorden de tijding, dat hertog Waldemar met de zijnen nadert over de heide van Grathe. Gij weet het, geen der onzen draalde op uw roep te komen. Wij zullen kampen, zoolang uw zwaard ons voorgaat in den strijd.

SVEND. Ik dank u, doch ik kende uw trouw aan mijn huis.

DE BONDE. Wij komen vragen, dat gij nog heden onze trouw beproeven moogt in 't veld.

SVEND. Niet heden reeds. Ik weet uw trouw zoo diep u in het hart geborgen, dat de tijd haar niet benadert.

DE BONDE. Wij smeeken u: geen uitstel in den strijd!

SVEND. Wat waant ge? Is 't niet aan mij den dag te kiezen, die mijn lot beslecht? Gaat, en meld de uwen, dat koning Svend vertrouwt op hun geleide bij de aftocht in dees uur. Wij gaan naar 't Westen en zaam'len, die nog weifelen, om onze vaan. Dàn zal de beer van 't Noorden verschijnen in het perk!

DE BONDE. De mannen van Seeland en Schonen leeg'ren in ons land. Onze mond verstomde, dachten wij aan onze maêgen tehuis. In fellen nood dwongen wij ons stil neer te zitten en te toeven, wijl wellicht.... Als ge ons niet hoort, zullen wij ons zelve berechten. Wij zullen gaan, waar 't hart ons drijft!

Zij verlaten langzaam de tent.

Derde tooneel.

Svend en Detlef. Svend ziet hen na.

SVEND.

Zij gaan! (*spottend:*) Gaat allen thans! 't Is schooner nog
Als eenzaam ridder, laatste van zijn bent
Het einde te vèrbeiden dan als vorst,
Armzalig vergezeld!

DETLEF.

Neen, ga met ons!
Een wakk're rit naar 't strand — wij breken wat
Ons trotst — en voor den nacht gaat de adel scheep,
Zijn vorst verkiezend boven land en erf!

SVEND.

En Svend zou falen bij den laatsten slag
Van 't kampspel, door hem zelf verlangd!

DETLEF.

Dàn, kamp
Met alle waap'nen in uw hand! en dwing
De kansen van den dag: de vrienden van
Den koning kampen fel. Zij houden 't veld,
In strijdb'ren stand herrijzend na een val!
Voor heden, wijke het getal voor hart
En eer!

SVEND.

Wij leefden slechts in wensch en droom!
Wij sponnen onze toekomst van ons hopen,
Hartstochtelijk verlangen, zoete waan!
Maar onverbidbaar gaat 't gebeuren van
Den Tijd! — Geen keuze rest ons. Kampen wij!

Enkele edellieden komen haastig.

EEN EDELMAN.

De Noorsche benden weig'ren uw bevel!

SVEND.

Welaan, ik werd een arm man, vrienden! Niet
Aan mij verbleef 't het uur te kiezen, dat
Mijn lot beslechten zal. Wij blijven... wijl
't Geboden werd. Ga, Detlef meld hun dit!

Maar zeg hun, dat de koning kampen zal
In hunne rijen, wegend woord en daad!

Vierde tooneel.

Open plek tusschen het gewas terzijde van een weg. Een groot deel van den weg is zichtbaar voor den toeschouwer. Avondschemering. Op den weg Detlef, sprekend met een ruiter. Tusschen het geboomte Thorbeer en een edelman in afwachtende houding. Meer terzijde: Svend, neerliggend in zwijm en gewond. Een edelman waakt bij hem.

DE RUITER.

God stiere uw pogen!

DETLEF.

Ga met God!

De ruiter rijdt spoorslags heen. Detlef keert zich haastig tot Thorbeer

DETLEF.

Voort, voort!
De schemer op de wegen wordt doorspookt
Van paard- en mansgestalten! Nauw ontkwam
De ruiter aan hun zwaard! Elk dralen maakt
Ons schuldig aan den koning en ons zelf.

THORBEER.

Hij ligt in zwijm! Wij kùnnen niet van hier!

DETLEF.

Wij wekken hem of voeren hem met ons
In onze armen vóór op 't paard. Hij moet
Ontkomen!

DE EDELMAN (*die bij den koning waakt, dringend*).

Komt!

SVEND.

Is opgevaren van den grond en wijkt in heftige angst achterwaarts met uitgestrekte armen, tot een boom hem stuit.

Ah, néén, néén, néén! Laat af!

DETLEF.

Bij God, de koning ijlt! Heer, koning, Svend!
Keer tot u zelf!

SVEND.

Detlef.

DETLEF.

Ge laagt in zwijm,
En voert in ijlen op! Wij moeten voort!
Kunt gij een paard berijden?

SVEND.

Ja, van hier!
De nacht ontstelt ons denken. Komt, komt, komt!

DETLEF (*tot een edelman*:)

Ontkluister 's konings paard!

SVEND (*doet enkele schreden, plotseling deinst hij terug*).

Gij uit uw graf!
Gij, vader, vader? Ah, ge weent.... Spreek, spreek!
Drong de onrust van den tijd tot dooden-spond?!

DETLEF.

Beheersch uw geest! De koorts raast in uw bloed!
Ik bid u, kom! Kom thans! Dra is 't te spade!

Hoorngeschal in de verte.

THORBEER.

Waak uit uw droom! waak op! De horen schalt!
Zij jagen ons als 't wild!

SVEND.

Ga thans, wie wil!

EEN DER TWEE EDELEN (*springt te paard*).

Vaarwel! Dees waanzin dreigt met dood!

DETLEF (*springt toe op Svend*).

Ik zwoer
Met u te gaan! 'k ontvoer u met geweld.

SVEND (*met getrokken zwaard achteruitwijkend*).

Wie nadert, stèrft!

Gerucht van paardenhoeven op den weg.

DETLEF.

'k Bezweer u, zwijgt!

Svend springt met een plotselinge beweging op den weg. Detlef poogt hem vergeefs te weerhouden.

Bij God!

DE RUITERS (*op den weg*).

Wiborg en Wald'mar!

SVEND (*even zoo*).

Svend en 't Deensche Rijk!

HAKON ESTRITHSON (*stijgt van 't paard*).

Heil mannen! Blaast het sein! De koning zelf!

Hoorngeschal, beantwoord in de verte.

Uw zwaard behoort den koning van dees dag!

SVEND.

Gij speurdet 't leger van uw 's meesters wit!
Bast, speurders, bast! want niet door honden stèrft
Het eed'le wild! De jagerkoning vell'
Het koninklijke wild! Voor uwen Heer
Een schoone zege en moeiteloos bestreên!
Het koningshert, in wanhoop en ontkracht
Door 't vloeiend bloed, verwacht den laatsten slag!

Detlef, Thorbeer en de andere edelman hebben zich bij Svend gevoegd.

HAKON ESTRITHSON (*gaat met het zwaard toe op Svend*).

De trouwe speurders vatten zelve 't wild!

Gerucht van naderenden op den weg.

SVEND.

Zij stèrven in oneed'len kamp!

Hij slaat Hakon neer.

HAKON (*wankelend*).

Op! op!

Het gevolg van Hakon werpt zich op Svend.

SVEND (*strijdend*).

Gaat, Detlef! Vrienden vliedt! Ze moordden 't hert!

DETLEF.

Terug! De koning viel!

Waldemar komt met gevolg.

WALDEMAR.

Staakt 't kampen! Ons
De dag!

Hij stijgt van 't paard. Men gaat uiteen. Svend ligt met het zwaard in de hand. Detlef staat gebogen over hem. Waldemar gaat toe op Svend.

STEMMEN (*juichend*).

Wiborg en Wald'mar! Koning Wald'mar heil!

SVEND (*vaart op met geheven zwaard in een laatsten drang*).

Ja, 'k hoor hun roep! Zij komen! Staat, staat, staat!
Voor Svend en Denemarken op!

Hij wankelt, doch poogt te staan.

Ah, ah!
Mijn wank'le voeten! O!

Hij valt.

DETLEF.

De koning sterft!

WALDEMAR.

De onstuim'ge geest verbrak de band van 't lijf!

EINDE.

KLEINE PROZA-STUKKEN

DOOR

P. H. RITTER JR.

I.

Wat zijt ge toch allen dwaze droomers en prooien voor de goedaardig en welbewust loerende seniliteit, gij allen die u idealen vangt in het opene dat voor u uit gaapt!

De menschen sluiten het verledene krampachtig af en azen op idealen in het wijde toekomende, en laten zich de nieuw gevonden droomen ontglippen en sluiten het verledene weêr af en vangen weêr aan met *verworven* lust, hun greep wordt machteloozer, hun stevigte verwatert tot zij argeloos idioot worden, bot als een grijsaard, slap als een kind.

Waarom, van het oogenblik aan, dat ge treuren kunt om wat onherroepelijk is verstreken, waarop ge uw eerst verleden als af-geleefd beschouwt, keert ge niet weder in het land dat gij verliet? Waarom overweldigt gij niet u zelf, en wordt niet meester van uw eigen Lot? Sterven en naar Geluk hangen moet ge toch, zoekt dan den wellust van uw zoet verleden. Laat dan uw zoeken een welbewust strekken zijn naar wat ge weet steeds ijler te zullen hervinden, geen martelvol lijzen naar een gewaande vastigheid, die slechts lokaas is.

Uw gemoedsbestaan zij louter herinnering.

Als dan de vogels in de lente kweelen, dan zal uw hart verschrompelen en ge zult uw lippen verbijten, tot ge uw bloed proeft als azijn.

Voorwaar het leven der herinnering is de subliemste suicide. Verwacht niets meer, blijf roerloos, en laat uw geest zijn werk verrichten, inzuigen en uitputten uw welige souvenirs. Totdat zij vager en trager leven en uw herdenkende geest een marteltuig is geworden, dat uw hart bespeelt en vernielt.

II.

De geestelijke slavernij, die voor u intreedt wanneer een zeer subtiele en diepe persoonlijkheid haar eigen zacht gemoed heeft buiten gebracht om u tot overgave aan te lokken, en die teederste ijdelheden welke u besef geven van uw lieve zelf, daarna, met, alleen voor u en juist voor u begrijpelijke, spotternij te vernielen, — tot dat de spot een dreigend teeken is geworden dat ge vermeesterd zijt, dat uw schuilplaatsen alle verlicht zijn en ge u daar kunt terugtrekken als ge zoetjes wilt worden belachen, — dat ge gebonden zijt, en heel uw leven slechts is een dwaze mimiek, — is deze kastijding niet haast de eenige weg tot het starre en kuische bestaan, — daar ge u zelf als speelgoed kunt laten in handen van uw meester, en de welgenoegzaamheid, die met het edelste denken en doen zelfs nog is sâem-geweven, glimlachend verliest?

III.

Is onze vijand zwak en verslagen door eene omstandigdigheid buiten onzen wil, — dan voelen wij ons verwonnen, onmachtig onder zwijgend gëuiten hoon.

IV.

Als gij het begrijpt van iemand, dat hij u lief heeft, doet gij zijn genegenheid schaamte worden — als gij het begrijpt

van iemand, dat hij verdriet heeft, doet ge zijn verdriet schaamte worden. Hier is de eenheid in van liefde en pijn. Zij onze troost daarom geen medegevoel, zij onze troost daarom geen eerbied, maar mogen wij nederig zijn in onzen troost, — dat onze troost vermoeden zij.

V.

De aandacht is een staat van onzen geest, dien wij veroveren nog herinneren kunnen.

Zoolang wij de aandacht begeeren, zoolang wij haar willen, verschijnt zij niet. Maar toch stelt zij zich onfeilbaar zeker ten dienste van den mensch die haar met ijver begeert. Zij wacht ons, indien wij ons oefenen om haar te bereiken, en grijpt ons plotseling, zonder dat wij beseffen wanneer de oefening is voltooid. — De gang uit het waken naar den slaap, is evenwijdig aan den gang die van de ongebreidelde gedachte tot in de aandacht leidt.

De aandacht laat zich niet herinneren; zij, die de hechtheid in allen arbeid vormt, zij is zoo vluchtig, dat al wie uit haar ban ontwaakt, haar *heeft* verjaagd. Zij is, zooals de liefste over den rustenden geliefde, die *is* gevlucht als hij zijn oogleden tot openen beweegt, — zoo is zij over ons gebogen, de Innige, die voor iedere nadering schroomt.

Wie de aandacht aantast, heft haar op. Als gij beseft dat gij aandachtig zijt, is uw aandachtig-zijn verdwenen.

Is het waar dat de aandacht zich niet herinneren laat, zij zelve ontneemt, gedurende haar aanwezigheid, aan onzen geest het vermogen der herinnering.

De aandacht plaatst onzen geest in een staat van maagdelijkheid, waarin hij onbezoedeld is door de herinnering aan zijne eigene geschiedenis. — Zij brengt een waan over ons door de persoonlijkheid, welke, door zich van het bestaan eener geschiedenis bewust te zijn, hare eindigheid beseft, als iets oneindigs te stellen tegenover het objekt der aandacht, dat eindig is doordat het eene bepaalde geschiedenis of gedachtengang doorloopt. Wanneer de periode der aandacht is verstreken, voelt de persoonlijkheid zich even jong als voor den aanvang der aandachtsperiode, maar is zij toch, in werkelijkheid, ouder geworden. — Er is een tijdperk verstreken, waarin de persoonlijkheid zelf voort-leefde in een leêgte, zonder geschiedenis, terwijl toch haar wezen om eene geschiedenis vroeg.

De aandacht geeft ons een waan, doordat zij het eeuwige brengt in het tijdelijke leven; niet aldus handelend dat zij de persoonlijkheid haar tijdelijk leven als iets eeuwigs doet beseffen, maar door de persoonlijkheid, aan welke geen hoogere potentie eigen is, dan zich als tijdelijk wezen te begrijpen, toch, kunstmatig, buiten zichzelf om, haar beschouwend als iets wat zij niet is, namelijk iets eeuwigs, tot den staat van het eeuwige te geleiden.

Wie aandachtig is, is fier. En hier *blijkt* dat de aandacht, schoon streven naar haar verkrijging haar intreden mogelijk maakt, niet uit een streven is geboren. Men is niet *fier* op de vrucht zijner inspanning. Fierheid is een natuur, een oorsprong. Fierheid is onbewust bewustzijn, geen welgevallige zelfbeschouwing.

De vrome en de àrbei*dende*, dus de vrome en de denkende mensch, zij zijn aandachtig krachtens hun aard. Zij bogen niet op hun vroomheid of op hun, zich voltooiende, taak, maar zij verwijten u stoornis tijdens hunne bezigheid. — Zij

willen u niet verwijten, maar als gij hen stoort en hen dan aanschouwt, ontlokt ge aan hun fierheid wroeging, die zich in u plant.

In den aandachtige is vroomheid. In iedere aandacht ligt iets van die vroomheid, welke onkwetsbaar is, wijl zij zich niet verweert.

Winter 1905/06.

CHAMBERLAIN OVER KANT [1]

DOOR

DR. H. J. BOEKEN.

Dit boek is een triumftocht van het Duister naar het Licht, van Domheid en Onverstand naar Verstand, van Nuchterheid en Wanhoop naar Bezieling en Moed, van Blindheid en Verblinding tot Helderziendheid en Inzicht. Het is een boek om domme menschen verstandig te maken. Anderen durf ik het dus haast niet aan te raden, maar voor mij zelven weet ik dat ik er zoo'n profijt van heb gehad. Ik wist niet dat ik zoo — was geweest, en dat ook ik zoo — kon worden.

Ook Bolland en den zijnen durf ik het niet aan te raden. Zij hebben dit boek niet noodig. Zij zijn in het Licht, zij zijn gewonnen en geboren in het Licht, zij hebben nooit het Donker gezien, voor hen bestaat het Donker niet; maar i aad het aan aan menschen, die het licht zoeken, die kampen tegen het Donker, die er zich door voelen benauwd, die er zich aan willen ontworstelen. Voor hen moet dit boek worden een Gids, een Voorlichter, een Bron van licht.

En wat is nu het verlichtende van het boek? Wat geeft u het gevoel of uw geest voortdurende stijgende en zwevende is, als van een Hel van Duisternis en Onverstand, tot het licht en de zalige hoogte des hemels?

Dit, dat het gaat van het zeer begrijpelijke, maar gecompliceerde tot het diepzinnigste, maar eenvoudigste.

* * *

Geen kritiek wil ik er van schrijven; ook geen dor relaas van zijn inhoud geven. Een klein teeken wil ik er voor op-

1) Immanuel Kant, die Persönlichkeit als Einführung in das Werk, von H. S. Chamberlain.

richten, voor mij zelven een gedenkteeken, voor anderen een merkteeken, waardoor zij nieuwsgierig worden.

Al bestaat het boek uit zes voordrachten, over zes verschillende personen, het is inderdaad een boek over Kant; en hoewel het eigenlijk over Kant handelt, brengt het boek ons in vertrouwelijke kennis met de vijf andere Denkers en Zieners. Het stelt u niet in eens onverwacht, vlak tegenover de haast onbereikbare hoogte waar Kant ons op brengen kan; het doet u al de moeielijkheden, al de vraagstukken zien waar die anderen zich in bewogen hebben, het doet u zien wat zij er naar hun beste krachten van hebben gemaakt, hoe zij er zich in gedragen hebben, en daarna doet het u zien welk nut Kant juist uit deze of ten minste uit dergelijke moeielijkheden heeft getrokken tot het uitoefenen van zijn kritiek op den menschelijken geest, zijne kritiek, waarmee hij den menschelijken geest niet alleen in zijne onmacht, maar ook in zijne macht heeft gemeten, en die daarom ook „die Vorschule zur Erfahrung" kon heeten.

Wilde ik wezenlijk eene beoordeeling schrijven van dit boek, dan moest ik boven den schrijver staan, zoo niet in kennis, althans in inzicht.

Laat ik dus niet wachten tot ik het nòg en nogmaals gelezen heb. De stroom des tijds gaat voort. Wie weet waar een volgende golf des levens mij zal hebben heengerukt? Intusschen zullen wel verstandigeren 1) dan ik, er hun dege-

---

1) Tot nog toe is er, voor zoover ik weet, niets in ons land over dit boek gezegd.

Ik had gehoopt dat de heer Dr. J. D. Bierens de Haan er iets verstandigs over zou zeggen, maar tot mijn leedwezen heeft hij me ook de hoop dáárop ontnomen. Hij rept van Chamberlain niet dan om hem te noemen Spinoza-hater. Wèl een goede manier om dezen schrijver bij ons publiek in te leiden, hem voor te stellen als iemand die niet redeneert, bestrijdt, verdedigt, maar als iemand, die lijdt aan odium philosophicum! Chamberlain bestrijdt, overal waar de gelegenheid zich voordoet, Spinoza, omdat hij overtuigd is dat deze een verkeerden weg opwijst, omdat hij meent dat hij door de wiskundige methode — morem geometricum, — toe te passen op iets anders dan wiskunde, *dwaalt* in zijn appreciatie van deze methode, *dwaalt* in zijn opvatting van al dat andere. Men kan dus evengoed iemand die andere reizigers waarschuwt voor een onbetrouwbaren gids, kleineerend noemen een gidsen-hater!

lijker en dieper ingaand oordeel over hebben gezegd. Mij is het er om te doen om voorloopig uit te spreken wat na eene eerste lezing, bij mij is blijven hangen.

Dit Boek dan is één lichtend gedicht.

Van den beginne af, weet ge waar het heen gaat.

Gelijk Dante's Commedia gaat van het duister en de diepte der Hel, langs den Louteringsberg naar de Godheid, die zich hult in het licht des Empyreums, zoo gaat dit gedicht met één vast doel voor oogen door alle duisternissen heen: dit doel is Kant's Idee der Persoonlijkheid, van den Vrijen Wil, van God.

Ook ziet men het terstond: dit boek, dit gedicht is een architectonisch geheel. En wel niet één gebouw, het is eene stad.

Deze stad is als het oude Thebe.

Waar ge ook zijt, ge ziet er de hooge Kadmeïs, de allesbeheerschende burcht, dit is Kant's Idee der persoonlijkheid.

Er om heen is de stad. Haar heeft, als Amphion op de tonen van zijn cyther de steenen van het gebergte deed komen, Chamberlain om den burcht henen gebouwd. Vijf zijn hier de poorten, waardoor ge haar binnentreedt. Gelijk ginds het zevenpoortige Thebe met hare Elektra-, haar Ismene-, haar Proitis-poort, zijn het hier de Goethe-, de Leonardo-, de Des Cartes-, de Bruno-, de Plato-poort; maar waar ge staat, de Kadmeis van Kant is het, die alles beheerscht.

* * *

We zijn er door heen. De 19de eeuw heeft haar werk volbracht. Hare schoonste overwinningen zijn de statistiek en de lexicografie. Komen we er heden niet, dan komen we er morgen. Waartoe toch dat ongeduld, gij jongelieden, die der Godheid haar geheim zoudt willen ontwringen; die wel wildet dat een Apollo optrad om naar wet en rhythme der menschen wel en wee te verdeelen; dat een Dionysos of eene Aphrodite u van dichtebij verscheen en met zengenden adem u het geheim der talen onthulde.

De statistiek zal het u langzaampjes aan leeren: zij weet

wat goed, wat schadelijk werkt. Zij kent oorzaak en gevolg; zij vermag alles na te speuren in zijn verste nawerkingen.

De lexicografie zal u het verloop der talen leeren. Het zijn geen Pallas Athena's, gepantserd voortgekomen uit het hoofd des Vaders. Alles groeit, alles wordt, alles wijzigt zich naar den drang der omstandigheden.

Wacht dus maar, wacht!

Toch zijn er enkelen, die niet willen wachten.

Het zijn Chamberlain, en ook nog enkele anderen. Nu wil ik alleen aanduiden hoe Chamberlain de schellen van dit onvruchtbaar geduld verbreekt.

Zoo'n ongeduldige, die niet wachten wil op de volheid der tijden, wanneer het langzaam-aan saamgevoegde kaartenhuis, hemel-hoog opgebouwd, de wereld zou schijnen te omvatten, maar bij den eersten adem des scheppenden geestes instort — wat is het, dat hij weet?

Hij weet, dat de mensch voortdurend schept, dat hij schept in zijn hooren, in zijn zien, dat hij schept in zijn benoemen van wat leeft en wat niet leeft.

Hij weet ook dat de God buiten hem voortdurend schept.

Maar hij weet ook dat zijne eigene Schepping niet mogelijk ware zonder de *Idee*; dat de schepping Gods niet mogelijk ware, zonder de *Gestalte*.

En de Idee, de mensch krijgt haar niet *uit* zijne schepping; hij leert haar wèl eerst kennen daarin.

En de Gestalte, zij ontstaat niet *uit* de wisselwerking van al het wordende onderling; wel leeft zij *in* het wordende; maar zij is het eenige wat zich *bestendigt* daarin; zelve is zij niet het wordende, zij is het *zijnde*.

Dit zijn nog maar de treden, die de mensch optreedt om te komen tot de Daad; om te komen tot de hoogte, waar hij zegt: ik kies dèze daad, niet gène, omdat hij gelooft in zijne eigene vrijheid.

Ik weet wel dat ik in raadselen spreek, maar ik doe dit om den lezer nieuwsgierig te maken naar de oplossing, welke Chamberlain geeft in de bijna 800 pagina's van zijn boek, 800 pagina's die ik ben doorgevlogen, steeds voortgetrokken naar den van den beginne mij voor oogen gehouden triumf der Vrijheid aan het einde.

Nu vrees ik wel dat ik den meesten lezers toe zal schijnen *weinig*, ja *niets* gezegd te hebben over dit boek. Toch weet ik dat ik er het essentieele van heb aangeduid.

Immers wie *geloofd* in de tegenwoordige wetenschap, voor hem bestaat niet de Idee; voor wie *gelooft* in Darwinisme, in de evolutie-theorie, voor hem bestaat niet de Gestalte.

En dat Chamberlain van deze verschillende soorten van Geloof of liever *bij*-geloof zijn lezers wil bevrijden, dat hij in de wereld der gedachten de Idee, in de wereld der ver schijningen de Gestalte voor het oog zijner lezers wil doen opdoemen, daarin bestaat het essentieele van zijn werk, dat wat durend kan blijven inwerken op 's menschen Gedachte.

Ook weet ik dat wetenschappelijke en belezen menschen, anders gezegd de beschaafden en de veel-weters van zulk een boek, dat eens goed met alles wil afrekenen, zich plegen af te maken door te zeggen: »Ja, maar dat is alles goed en wel, maar hij vergeet dit of dat", of: »Ja, als men het zóó beschouwt" of »maar dan moet men dàt aannemen." Och, lieve menschen, pantsert uw geest nu eens niet door zulk een voorwendsel tegen dit boek. Ieder filosoof vergeet iets, moet de zaak sus of zoo beschouwen, moet dìt of dàt aannemen.

Stelt nu eens de ooren van uw geest wijdopen en hoort wat hij niet vergeet, hoe hij de zaak beschouwt, en wat hij wel aanneemt.

ALBRECHT RODENBACH

DOOR

DR. LEO VAN PUYVELDE.

Meer dan bij gelijk welk Nederlandschen dichter uit onzen tijd, is bij Rodenbach — deze moderne uit de jaren 1856-1880 — de kennis van zijn eigenaardig innerlijk wezen en van de omstandigheden die er op inwerkten noodzakelijk tot het begrijpen en gevoelen van zijn kunstvoortbrengsels.

Zij die — al was 't maar eenmaal en vluchtig nog — met den jongen dichter in aanraking kwamen, hebben genoeg aan de uitstekende kenschetsing die H. Verriest van hem gaf in zijn »Twintig Vlaamsche Koppen," en die door anderen ten onrechte beschouwd wordt als een al te luidruchtige lofbezuiniging van den meester voor zijn geliefden leerling.

Voor die anderen schrijf ik dit.

Reeds in zijn prille jeugd kwam in Rodenbach een hooge en buitengewoon begaafde persoonlijkheid voor den dag: onwillekeurig oefende hij ontzag uit over zijn broeders, zusters, makkertjes, en ook wel eens over zijn ouders, die verbaasd stonden over de wilskracht en den schranderen geest van hun kind. Onlangs vertelde me nog een gebuur van zijn ouders: »de kleine Rodenbach stak pas in zijn eerste broek, toen hij, bij ons binnenkomend in de huisgang waarvan de zoldering ongeveer vier meters hoog was, aan mijn moeder zei: »Vrouwe, die voute hangt te laag, dat maakt de gang te benepen;" en mijn moeder fluisterde mij in 't oor: »daar groeit nog een groot man uit."

Vóór hij iets van de woordkunst afkende, vond zijn drang om de voorstellingen van zijn scheppende fantasie uit te drukken, alleen uiting in teekeningen en schilderingen op papier. Dit bleef hij later doen: meestal teekende hij het onderwerp van een verhaal of een beschrijving, vóór hij het in woorden omzette. 1)

Toen hij naderhand op het klein Seminarie van zijn geboortestad kennis gekregen had van de letterkunde en, reeds in de vijfde klasse, aan 't dichten ging, schiep hij meestal plastische tafereelen en zelfs in het lyrische bleef hij nog teekenaar.

Hij schiep met het woord in zijn gedichten als met de pen of de houtskool in zijn teekeningen, snel en gejaagd, doch treffend-juist: met één trek ligt de pittoreske lijn daar, juist die lijn, waarmee in onzen geest al de andere lijnen van het heele beeld verbonden zijn, en in onze verbeelding rijst al dadelijk de personnage te voeten uit, het beeld in zijn volledigheid op.

Al de gedichten van vóór 1876 — uitgezonderd de studentenliederen — dragen dit kenmerk van het eerste ontwikkelingstijdstip van dezen vroegrijpen geest. De meeste hebben alleen inlichtende waarde, maar de gedichten uit 1875—76, door hem opgenomen in zijn bundeltje »Eerste Gedichten", als *Zondag*, *Op het Slagveld*, het zangerig lyrisch-beschrijvend *Minnezingers Meilied*, *Die Beke*, *Regendag*, *De Laatste Storm*, het homerische *Na den Slag*, *Mozes Verlost*, in proza nog beter dan in dicht, *Weelde*, *Fierheid* — alle plastische voorstellingen van zijn fantasie — staan nu nog onder de beste voortbrengsels van onze letterkunde.

In het kalme en regelmatige leven op het klein-Seminarie rijpte stilaan zijn geest. Met een immer stijgend genot studeerde hij de groote klassieken uit Griekenland, Italië,

1) Nog zijn veel van die teekeningen bewaard: ik ken er die hij teekende op zijn schrijfboeken, gedurende de lessen, en die in hun aard meesterstukjes zijn van rake neerpenning van 't echt, bewegende leven. Teekeningen uit zijn jeugd en jongelingsjaren zijn verschenen in „De Vlaamse School" 1896, bl. 59—71.

Frankrijk, Nederland en aan weet- en werklust ontbrak het hem niet om, geheel op eigen hand, de studie aan te vatten van de Duitsche, Engelsche en Italiaansche taal- en letterkunde.

Onder dien veelzijdigen en weldoenden invloed en met de toegenegen zorg van leeraars als H. Verriest en E. Demonie, groeide zijn oordeel- en verbeeldingsvermogen wijduit, en verkloekte de aanleg van zijn geest om scherpafgelijnde begrippen in samengedrongen en evenwichtig-mannelijken stijl om te zetten.

De jonge dichter dweepte met Shakespeare en Heine en Goethe en Oehlenschlaeger en de Musset: wel onderging hij — 't was onvermijdelijk — hun invloed, maar toch was hij niet, zooals ongelukkig vele onder onze hedendaagsche schrijvers en dichters, uitsluitend een produkt van de onderscheidene invloeden die hij onderging. Bij Rodenbach was het ingeschapene, het eigene, het zuiver-oorspronkelijke, bij hem was genie.

Dat hij meer was dan degenen die hem omringden, dat werd hij wel gewaar met sterk zelfbewustzijn: maar waarheen en hoe hij zijn krachten zou richten wist hij vooreerst niet.

Een licht oproer, dat onder de studenten in het kollege losbrak, ten voordeele van onze taal in het onderwijs, zou voor Rodenbach de ster zijn, die hem weg en doel zou wijzen. Het wijdde hem voorloopig tot dichter van de Vlaamsche studenten. Hij was zich bewust geworden van zijn roeping. Hij werd gewaar, dat hij vergroeid was in het Vlaamsche volk, levend het leven van het volk, sprekend en voelend als zij die rond hem waren. Dat vroeger groote volk, waar hij over las en studeerde, leefde daar nu laag tegen den grond. Hij zou het omhoog tillen! Een wekker van zijn vervallen volk zou hij worden. Hij begon met zijn „Blauwvoet, het lied der Vlaamsche zonen" te zingen en werd en bleef de zanger van het jonge volk van Vlaanderen. In een adem had hij een menigte strijdliederen gedicht, die nog altijd, met een wonderbare kracht, de jongens van Vlaanderen tot den moed en de geestdrift opwekken om zichzelf

te vormen, naar eigen aard en eigen taal, tot nuttige mannen van hun volk.

Toen Rodenbach van 1876 af aan de Leuvensche hoogeschool studeerde, deinde zijn gezichtseinder wijd-uit. Zijn handeling geraakte los van allen band, zijn eigen wilskracht en zijn schranderen geest bestuurde hij nu zelf en in die zoo bont geschakeerde omgeving en in zijn lezing, die hij nu naar hartelust kon uitbreiden, vond hij gelegenheid te over om menschenkennis op te doen. Daarenboven was dat verstandelijk midden een voortdurende prikkel voor zijn koortsachtige bedrijvigheid.

Veel blokte hij niet op zijn verplichte vakken: juist genoeg, een paar maanden vóór 't examen, om doorgelaten te worden tot in de eerste kandidatuur in de rechten. Maar daarbuiten studeerde hij uitermate veel de talen en de letterkunde, las gretig al wat hij in handen krijgen kon, onderhield voortdurend betrekkingen met de meeste Vlaamsche letterkundigen en met de dichters van de *Jeune Belgique* — toen eveneens te Leuven — was de leidende kracht van de Vlaamsche studentenwereld en dichtte en schreef, aangemoedigd door het genegen woord van Prof. Dr. G. Verriest, Prof. P. Alberdingk Thym en van Hugo Verriest.

Terwijl Rodenbach daar zijn geest voelde ontwikkelen in wijdte, hoogte en diepte, ging het aan het roeren in hetgeen hij plag te noemen zijn »tweede wezen" — in de onbewuste diepten van zijn ziel: de opwellende ontroeringen stuwden de stemmingen en gevoelens omhoog in 't bewuste, waar ze openloken in beelden en gratielijke beweging van rhythmen, als de verzinnelijkte wezenlijkheid van innerlijke schoonheid.

Wonderbare stemmingen waren het, stemmingen van eindeloosheid, ijlheid, onvermogen, angst, stille kalmte en zielevrede, die bij het dichten, bleven zweven over de beeldachtige begrippen over de deining van den rhythme en de rimpeling van de woorden: *Abyssus Abyssum invocat, Vrede, Koning Freier III, De Arend, O Nacht.*

Zelfs dan als hij zijn ontroering uitzingt:

bij 't lijzig, vluchtig zingen
der poësie die schuilend leeft in de alledaagsche dingen,

zelfs dan, als hij droomt bij een beek, met stilruischende woorden zijn beelden scheppende; bij een droomerige zwaan die sliert over het water, dat haar maagdelijke blankheid niet schendt; bij de oneindigheid van den nacht, bij de wolkige fantasie-beelden die wegspoeden naar de Lethe, — zelfs dan strekt gedachte en verbeeld gevoel nog wijder, wijder dan wat hier eigenlijk verbeeld of verklankt wordt. Leest hierbij *De Zwane, Avond, Fantasia, De Nacht, Die Beke.*

Tot in zijn gelegenheidsgedichten toe — meestal van minder letterkundige waarde — slaat zijn fantasie een omvademenden blik over 't heelal en zijn eeuwige orde. Hierbij reken ik naast *Huwelijkslied* en *Trouwlied,* ook *Geschiedenisse,* het wederwoord tegen Lodewijk de Koninck.

Met kalmeren, meer-beredeneerden geest overweegt hij nu ook zijn eerste driftig en voortvarend strijden voor het opnieuw-Vlaamsch-worden van zijn volk.

Bij de meerderen onder zijn volk ontbrak het zoozeer aan besef van eigenwaarde, dat ze vrijwillig de taal en de gebruiken van een vreemd volk overnamen; de minderen voelden zich daardoor vernederd, zij minachtten hun taal en wilden nadoen wat ze boven zich zagen; millioenen onder dat volk hadden, met de achting voor hun eigen taal, alle eigenaardigheid van doen en laten, van gebruiken en beleefdheid verloren, en liepen, onverschillig, hun eigen ondergang als volk te gemoet. De kern, de bijna onverdelgbare kern van het Vlaamsch-zijn stak nog wel in hen, maar in onderwijs en omgeving vond hij geen warm-vruchtbare aarde.

De gevoelige en waarheidslievende jongeling, die zoozeer dweepte met de vroegere grootheid van Vlaanderen, werd pijnlijk ontroerd bij 't overwegen van zulk een toestand.

Doch er werkte een te stoute wilskracht in zijn tenger lichaam, dan dat hij daarover zou blijven zuchten. Hij schreef:

»Slechts een krachtig en gedurig wederwerk kan nog redden wat ons aan eigenschappen overblijft, en het volledig her-

bloeien onzer eigenaardigheid bereiden en bezorgen voor de toekomst." (*Gudrun*, Voorrede, V.)

En, zelf nog jong, begon hij op de jeugd in te werken en verwekte hij, tegen het verfranschte en verfranschend onderwijs in, de werking van Vlaamsche jongens, die, op eigen krachten steunend, het Vlaamsch-zijn bij zichzelf en bij elkaar wilden opwekken en die zoozeer het aanschijn van een deel van de Vlaamsche bevolking van België heeft gewijzigd in de laatste jaren.

Hij bedenkt een plan om zijn makkers, van heel Vlaanderen — zoo wilde hij het — te doen aanrukken tegen den muur der verfransching: hij zal Vlaanderen vervlaamschen door

in onze knapenschap
het zaad te strooien van der toekomst mannenschap.

Aanhoudend doet hij het in zijn toespraken tot zijn makkers, in zijn artikels en gedichten in *De Vlaamsche Vlagge* en *Het Pennoen*. Hij zingt het treuren, verlangen, eischen, hopen, streven uit van hen die zich van hun eigen aard bewust worden en met hem mee willen. *(De Vlaamsche Zonen, De Knape, Het Lied der Knapenschap.)*

Ondertusschen leefde zijn fantasie voortdurend in de wereld van beelden uit het grootsch verleden van zijn volk en voor de oogen van zijn volk schept hij de helden weder: Breydel en de Coninc, Sneyssens, den eersten martelaar in den Guldensporenslag, Artevelde en Yoens.

Op kunstgebied breekt hij het levenloos rhetorikaal kraam af in zijn »Waarheid", in zijn kritische opstellen in *De Vlaamsche Vlagge*, *Het Pennoen*, voorrede tot *Gudrun*, en verkondigt hij, met een verbazende oorspronkelijkheid en rijkdom van gedachten, gezeid in gespierden stijl, een vernieuwde frischgezonde Vlaamsche kunstopvatting.

En hij begint het grootsch modern apostelwerk: door het tooneel zijn volk opnieuw besef te geven van eigen aard en waarde.

Hij dicht voor de studentenspelersgilden vaderlandsche

tooneelstukken: *De Kerels van Vlaanderen, De Ondergang der Kerels, De Brugsche Metten, de Studenten van Warschau,* hij omwerkt een tiental bekende stukken om ze met vrienden te gaan opvoeren heel West-Vlaanderen door.

Nog voldeed dit hem niet. Onstuimig bleef dat verlangen naar het zich-zelf-worden van zijn volk omhoog stuwen en het drong naar buiten.

In zijn plastisch-verwerkende verbeelding groeit dat verlangen tot beelden, tot levende personages, die hem voor een deel kwamen uit de geschiedenis en de epiek van zijn alouden stam: 't wordt stilaan een grootsch spel van helden en heldinnen, dat een polyfonie is van melodische liefdeklanken en tegen elkaar botsende haatgalmen, waarboven aanhoudend uitklinkt het hoofdmotief der vrijwording van het Moerenvolk uit de macht der Romeinen, immeraan stijgend, hooger, krachtiger, dan plots gedempt en stil voortklagend en eindelijk opjuichend in jubelend geschater: *Gudrun.*

Een paar onbeholpen uitdrukkingen, een enkele zwakheid in den bouw, een wat al te groote breedsprakigheid, en een, bij de eerste lezing opvallende doch niet werkelijke, verslapping in de handeling van de laatste twee bedrijven; die zwakheden nemen niet weg, dat naar het oordeel der beste moderne critici, dit spel het klassiekste kunstdrama is dat in onze taal sedert Vondel is voortgebracht.

Hij zelf kon niet eens zijn spel uitgeven, dat hem bij het verschijnen plotseling in de achting van de ontwikkelde Vlamingen op die hoogte bracht waar hij nu nog staat.

Pas had hij de eerste drie bedrijven verbeterd en hier en daar omgewerkt, pas had hij de drukproeven nagezien van de allereerste tooneelen, of hij viel ziek in October 1879, kwijnde stilaan weg, en stierf in zijn vaderlijk huis te Roeselare op Juni 1880.

Zijn plaats is eenig in onze letterkunde. De techniek van zijn taal en van zijn poëzie is niet heelemaal modern: hij kon niet vijlen aan zijn zinnen, hij vereerde het woord niet om het woord. En toch bleef zijn poëzie in eere, omdat ons geslacht er nog klaar en frisch in vindt, hetgeen het sterkste

kenmerk is van de dichtkunst: de stoute verbeeldingskracht en het diep gevoel gezongen in een passende uitdrukking. Nog altijd wordt hij beschouwd door alle ontwikkelde Vlamingen — dat algemeen oordeel is een buitengewoon feit — als een brenger van jeugdige schoonheid, als een werker voor de heropbeuring van zijn volk, en als de belofte van een kunnende durver die nog oneindig veel ten goede zou veranderd hebben in Vlaanderen, ook elders dan op kunstgebied.

AANTEEKENING.

Het best geslaagd in het boek van den heer J. Everts Jr. 1) zijn de familietafereelen van het kleine huishouden, bestaande uit Aad, Aad's vrouw Betty en hun twee jonge zonen Chris en Piet.

Zulke tafereelen kunnen beöordeeld worden juist zoo als een romanhoofdstuk vol beschrijving. Hier, zoo wel als daar, zal de graad onzer waardeering bepaald worden door de mate, waarin de schrijver bereikt heeft, wat hij wilde bereiken, door de deugd van zijn, al of niet, minder of meer, bereikt doel, getoetst aan hetgeen van dien aard in de oudere en de nieuwere literatuur bekend is; en door andere dergelijke eigenschappen van het werk.

Het diepste deel, de innigste kern van onzen indruk is het zelfde bij een hoofdstuk vol beschrijving van uiterlijkheden als bij een met karakter-ontledingen zonder plastiek, zoo als de heer Everts die geeft.

Indien een hoofdstuk vol beschrijving van uiterlijkheden deugdelijk is, doet het onzen geest pleizier door iets anders dan door het feit, dat het ons al die uiterlijkheden doet zien; even als een hoofdstuk met karakterontleding zonder plastiek, wil het goed zijn, die zekere harmonie, dat zekere doorgedrongene, en dat geächeveerde, moet hebben, in den gedachtengang, in de opmerkingen-samenstelling, dat ons, op andere wijze, in de meer plastische „kunst" zoo aanstond.

De goede inhoud van dit werkje Uit het leven van een hypochonder is dus, zoo als gezegd, de tentoonstelling

1) Uit het leven van een Hypochonder door J. Everts Jr. Bandversiering van Herman Teirlinck. 1907. Uitgave van C. A. J. van Dishoeck te Bussum.

van Aad's aard, die in het gewone dagelijksche leven van zijn huisgezin blijkt.

Aad is namelijk, wat men wel eens een zich van zich zelf bewuste noemt, de auteur noemt hem ergens in het boek iemand, die aan over-groote bewustheid lijdt.

De verhouding van zoo een persoon, — van zoo een persoon, die, binnen den hem gegeven geestelijken gezichtskring, nagenoeg alles van zich zelf weet, b.v. wat er met hem aan geestelijk en aan zinnelijk gewaar worden gebeurt tusschen het tijdstip van zijn ontwaken en dat van zijn opstaan des ochtends uit het bed (o.a. bewondering voor zijn echtgenoote en, echter door de lakenswarmte overwonnen, wilswerking tot opstaan) — de verhouding van zoo een persoon dan, tot het gewone, normale, hem omgevende, leven, — werd in dit werkje natuurgetrouw weêrgegeven.

Het is ten slotte een sympathiek huishoudentje, een gezin, waarvan de lezer, — díe lezer, wel te verstaan, die juist níet gesteld is op het zoetelijk sentimenteele en voos of opgedrongen sympathieke — een weinigje *houden gaat.*

Alleen het geval met de ongenoegzaam afgehaalde princesseboonen wil mij niet behagen. Daar, even als een groot landschap in een dauwdruppel, een geheele gevoelswereld in het wezen van het aller-luttelste, huiselijk, voorval, te bespeuren is, is het geoorloofd deze passage in meer dan één regel te bespreken.

Het aardige van het geschrift nu, bevindt zich, wel beschouwd, in den toon, waarop Aad van zijn eigen leven vertelt, in de wijze dus, waarop hij zich zelf doorloopend ongelijk geeft en zijne minderwaardigheid betoogt. Waar hij deze houding verlaat en, blijkens den trant van zijn spreken, aan zich zelf, tegenover Betty, zijne vrouw, gelijk geeft — verliest het relaas zijn aardigheid.

Dit heeft plaats bij het geval der spersie-boonen.

Aad zoû zelf zeggen, dat hij alleen precies zijn gedachten en daden verhaalt. Dit meen ik nu juist te moeten tegenspreken.

Waar Aad zijn wederwaardigheden des ochtends te bed

beschrijft vóor de scène met de door Chris en Piet gebroken waterkaraf, keurt hij, op een bekoorlijke manier, zich zelf af.

Terwijl hij zijn herinnering van dien ochtend-tijd opschrijft, keurt hij, luchtig wel is waar en niet uitdrukkelijk en fel, maar feitelijk toch — want de diepe reden van de bevalligheid zulker volkomen oprechtheid aangaande ons zelf is juist de vernedering van ons zelf voor het Betere, die er in besloten is — keurt hij zich af.

Maar terwijl hij het geval met de spersie-boonen beschrijft keurt hij zich niet af.

Wel heeft de 102e bladzijde van het boek, waar deze zwakte het meest blijkt, oogenschijnlijk een zelfde objectiviteit als de andere bladzijden, maar bij een juiste toetsing klinkt zij toch anders. Wel zegt op bladzijde 105, die een later deel van de zelfde geschiedenis betreft, Aad, dat hij, de »grootmoedige speelde" en dat hij »een valsche rol speelde"; — het neemt echter niet weg, dat, toen Aad de 102e bladzijde schreef, in de oogenblikken van het ontstaan der 102e bladzijde dus, — Aad vond, dat hij gelijk had met Betty tot de erkenning van háar óngelijk te dwingen.

L. VAN DEYSSEL.

STAATKUNDIGE KRONIEK.

20 Augustus 1907.

»Er bestaat m. i. ernstige reden tot ongerustheid, wanneer onder den invloed der politiek, in onderlinge concurrentie tegen elkander wordt opgeboden en het soms den schijn heeft alsof minder wordt gedacht aan den economisch zwakken dan wel aan den politiek sterken arbeider."

Aldus een meer frisch element in de Eerste Kamer, de heer Regout, bij de behandeling van het Arbeidscontract.

Juist omdat hier aan het woord was een man, die naar zijn eigen verklaring een voorstander is van zoogenaamde »sociale" wetgeving, van een wetgeving, die zich ten doel stelt aan de maatschappelijk zwakken te hulp te komen, is deze uitspraak dubbel te betreuren.

Het effect kan geen ander zijn, dan dat de door hem voorgestane sociale wetgeving in discrediet wordt gebracht. Hoe gemakkelijk worden de woorden, zij het dan tegen de bedoeling, door de tegenstanders overgenomen: al die sociale wetgeving is niets dan middel om arbeidersstemmen te winnen. Prof. Fabius schreef het er reeds onder: »Dat men onder den schijn van voor de economisch zwakken te pleiten, inderdaad eigen belang verzorgt. Voor eigen positie werkt, voor het behoud of het verkrijgen van een Kamerzetel, voor partijbelang."

Zoo gaat het. Wanneer de tegenstanders van sociale wetgeving in verdenking komen, niet uit overtuiging te handelen en te adviseeren, maar uit sympathie voor het kapitalisme, wordt het snood gevonden. Somtijds terecht. Maar moet dan ook niet omgekeerd in den strijd vóór steun aan die economisch zwakken waarachtige overtuiging, behartiging van het *algemeen* belang als motief worden verondersteld?

Indien de heer Regout als voorstander van »sociale wetgeving" beseft, welk een zware taak bij de verdediging daarvan in de Eerste Kamer op hem rusten zal, kan hij het waarschuwen voor overdrijven, afglijden naar het socialisme, kiezersjacht en wat dies meer zij wel aan anderen overlaten. Er zitten daar collega's genoeg, die voor dit werk goed zijn berekend en met nimmer verflauwenden ijver op hun post zullen zijn.

Maar het schijnt, dat de witte raven onder de 50, die het voor de arbeiderswetgeving opnemen, meenen zich te moeten excuseeren. Democratische allures passen niet in dat gezelschap.

Trouwens, een verdediging kon het moeilijk worden genoemd, wat de heer Regout over het wetsontwerp te hooren gaf. Het heette een aaneenschakeling van onpraktische bepalingen, die in de praktijk schipbreuk zouden lijden. Hij wilde het daarom wel probeeren. Bleek het niet te gaan, dan was de proef genomen en de wet kon worden gewijzigd.

In de zaakkundige verdediging van het wetsontwerp stond de minister Van Raalte alleen. En hij heeft zich met veel talent van zijn moeilijke taak gekweten.

Het debat in de Eerste Kamer is »hoog" genoemd. Het mag zijn. Er waren momenten, dat het zéér hoog ging. Maar in kennis van het wetsontwerp, zoo in opzet als in onderdeelen, was de minister de geheele Kamer de baas, gemakkelijk de baas.

De heer Regout sprak van politiek sterke arbeiders: er is ook politiek sterk partijzwak. Indien, zooals Staal van het blijvend-gedeelte-vraagstuk, Van Raalte van het Arbeidscontract de vader ware geweest, desnoods te zamen met Drucker, zou hij het nimmer in het Staatsblad hebben binnengebracht.

Dat zal niemand betwisten. De Stork's, de Laan's, de Van Houten's, zij zouden in hun verzet begunstigd zijn door politieke antipathieën aan de rechterzijde. Thans was in de verkiezingspropaganda de heer Loeff als vader geproclameerd van het Arbeidscontract. Dat legde partijplichten op. Bij de meerderheid van de linkerzijde kwam zich nu de minderheid voegen van rechts, en het wetsontwerp was aangenomen.

Men had anders het mogelijke beproefd om er af te komen. Voor haar eigen motie tot uitstel, bedoeld afstel, was de Kamer van schrik op den loop gegaan. Zij trok die metterdaad in door nader te besluiten tot een uitstel van enkele dagen. En de heer 't Hooft deed een nieuwe poging aan het slot, door het netelige vraagstuk van de rechtspositie der geestelijken en bedienaars van den godsdienst aan een nader te verwachten wijzigingswet te binden.

Van zijn motie bleef ten slotte niet anders over dan de wensch naar een onschuldige overbodige overgangsbepaling. Dat kon de Regeering gemakkelijk offeren aan het gemeen overleg.

* * *

Toch hadden wij liever ook deze, zij het nog zoo geringe concessie, achterwege gehouden.

Of het komt door den aantocht van een grondwetsherziening, of door de overwinning bij de provinciale stembus, wij weten het niet;

maar de Eerste Kamer is al in een zonderlinge stemming. In een soort van overmoed, van bewustzijn van een macht, die zij toch ontbeert.

In deze stemming schijnt de Kamer met moties te willen bereiken hetgeen zij zou moeten doen met het ontbrekende recht van amendement.

Uit dien hoofde reeds moest nimmer een Regeering toegeven aan pogingen tot afdreiging door middel van moties. Zij kan dit werk geheel aan de Kamer overlaten en zich over de door de Regeering aan die amendementen-moties te hechten waarde niet uitlaten.

Toch heeft men bij de behandeling van het Arbeidscontract een proefje kunnen nemen, hoe het gaan zou indien de Eerste Kamer het recht van amendement wel had.

Het geheele wetsontwerp zou overhoop zijn gehaald. Dat deed de Kamer nu reeds vrijwel. Hoe zou het zijn, indien zij alles wat zij anders mocht wenschen in amendementen ging belichamen!

Nu klagen wij steen en been over de eindelooze debatten en amendementenreeksen in de Tweede Kamer. Wij peinzen op de middelen om dit kwaad ook maar eenigszins binnen de perken te houden. En zou men nu in het college der tweede instantie zich nog eens dezelfde moeilijkheid gaan scheppen? Zouden daar de »mannen van de praktijk", die zich beklagen, tevoren niet te zijn gehoord, nog eens hunne beter geweten voorschriften moeten gaan formuleeren in wettelijken vorm, in onberispelijker vorm dan het aan de overzijde mocht gelukken? Ja, zouden ook daar de gelukkige invallende gedachten onder het door de mondelinge discussie ontstoken licht in geïmproviseerde amendementen moeten worden vastgelegd, nadat bij de Tweede Kamer met bovenmenschelijke inspanning het ontwerp in behoorlijken vorm en gedachtengang uit den zondvloed was gered?

Wie kan het wenschen? Wie kan eraan denken dan hij, die oordeelt dat onze wetgevende machine al rijkelijk veel aflevert en haar maar liefst geheel zag stilstaan? In dat opzicht komen beide motieven voor aanprijzing van het amendeeringsrecht overeen. Meer overwegenden invloed wil men geven aan het college, dat door zijn eigenaardige samenstelling van conservatieven geest is doortrokken, en remmen wil men den gang der wetgeving. Beter middel tot vervulling dezer begeerte zou moeilijk zijn te vinden. Maar krachtiger ook dan tegen iets anders dient hiertegen het verzet te gaan van ieder, die het omgekeerde wenscht.

* * *

De vraag is, of de wetsvoorstellen tot grondwetsherziening, die in aantocht zijn, het recht van amendement aan de Eerste Kamer zullen geven.

In de lijn van deze Regeering ligt het wellicht, om op deze wijze voor de ontworpen kiesrechtregeling naar een meerderheid te streven in de Tweede Kamer. Toch zou deze lijn niet leiden tot een gewenscht resultaat.

Speculatie op steun van behoudende elementen bij een poging tot finale regeling van het kiesrecht kan nimmer doeltreffend zijn. Daarvan zal de Regeering het niet moeten hebben. Te minder, wanneer zij als hier alle kans loopt, om aan verschillende zijden door een zoodanig voorstel stemmen te verliezen.

Aan verschillende zijden. Links moge men vooral vreezen voor versterking van de macht van het conservatisme door verruiming van de bevoegdheid der Eerste Kamer, men kan zich bezwaarlijk voorstellen, dat hiervoor ook een man als de heer De Savornin Lohman zou zijn te vinden.

Of zou bij hem, die telkens pogingen in het werk stelt tot vereenvoudiging en versnelling van de parlementaire werkwijze, een nieuwe ingrijpende vertraging daarvan niet onoverkomelijk bezwaar ontmoeten?

Indien dat zoo is, zou voor de Regeering de winst van deze concessie aan het conservatisme al zeer problematiek zijn. Maar waarom dan daarmede een hervormingsvoorstel in democratische richting te ontsieren?

Na de discussies in de Eerste Kamer over het Arbeidscontract is er weinig verbeeldingskracht noodig om zich voor te stellen, hoe gretig en ruim de »hooge vergadering" van het nieuwe recht zou gebruik maken. Ware hier het lieve leven van des Binnenhofs overzijde opnieuw begonnen, de Minister van Justitie had over nog een geheel ander stel zenuwen moeten beschikken dan hem ditmaal de overwinning kon bezorgen. Volgt het Kabinet het advies van dezen bewindsman, dan mag worden vertrouwd dat het te verwachten werk van vreemde smetten vrij zal voor den dag komen.

* * *

Over het lot van deze voorstellen tot grondwetsherziening behoeven de voorstanders zich nog niet ongerust te maken. Er woelt en verschuift nog zooveel binnen en onder de verschillende partijen, dat van de ontvangst nog weinig te zeggen valt.

Prof. Fabius adviseert wie naar hem luisteren willen, eenvoudig neen te zeggen; wat gij ons aanbiedt, begeeren wij niet, en wij wenschen wat wij wel begeeren voor ons te houden.

Dat zou het gemakkelijkst zijn. Of het tevens taktisch goed gezien ware, is een andere vraag. Men kan niet jaren lang de urgentie van het vraagstuk bepleiten, zijn zelf gevonden oplossing in een geheim rapport laten rusten en zwijgen, zoodra een Regeering streeft naar een

oplossing en een beroep doet op gemeen overleg. Men zou al haast gaan twijfelen, of in het geheim rapport wel één letter op papier stond; of men, na al het smalen op het blanco, voor dit rapport zich niet te schamen had.

Eén ding heeft prof. Fabius ons losgelaten: het stuk is eenstemmig vastgesteld. En als eenige oplossing van de moeilijkheden in het parlementair bedrijf noemt hij een gewijzigde samenstelling der Tweede Kamer. Als hiermede de organische vertegenwoordiging van Kuyper's program is bedoeld, zullen de broeders op de wegruiming van »het wetgevend schandaal" nog wat moeten wachten. Deze wenschen worden, zoo ooit, in enkele tientallen van jaren stellig niet verwezenlijkt.

De stem van den conservatieven professor der Vrije Universiteit is dan ook niet de stem van de rechterzijde. Anderen denken er anders over. Anderen — en zoo zal het ook wel zijn met de roomsche commissie — broeden nog op een praktisch uitvoerbaar stelsel van organisch kiesrecht.

Geeft dit pogen — wat ons niet verwonderen zou — geen resultaat, dan zal allicht ook hier het algemeen kiesrecht met evenredige vertegenwoordiging te voorschijn komen. Enkele sprekers van belang hebben zich daarvan reeds niet afkeerig getoond.

In dat geval zal de vraag, in welke wet dat kiesrecht zal worden neergelegd, of zijn grondslagen in de Grondwet zullen komen, dan wel alleen een ruimere formule, bij de gewone wet uit te werken, dan zal die vraag, de vraag van het blanco-artikel in één woord, niet langer de hoofdzaak zijn. De partijen kunnen op een gewijzigden vorm zich tot een meerderheid groepeeren.

* * *

Zoodra men, rechts, van zulk een nieuw gegroepeerde meerderheid een woord opvangt, schiet men uit zijn slof. Nu heet het al, dat de grondwetsherziening eigenlijk alleen maar aan de orde is gesteld om verdeeldheid te brengen aan de rechterzijde. Kruidje-roer-mij-niet. Een zenuwachtig bestaan op die manier!

En daartegenover wordt elk teeken van oneenigheid links door de kerkelijke organen triomfantelijk toegejuicht. Dan is het toch maar rustiger en gezonder samenleven, wanneer men onbeschroomd zijn grieven en verschillen open en bloot kan behandelen en uitvechten. Een zoo gedwongen zwijg- en deksysteem is op den duur kwalijk vol te houden.

Trouwens, wie openlijk en eerlijk tot heil van het volk een samenwerking van verschillende partijen op anderen voet wenscht te bevorderen, hij kan niet zwijgen. Hij moet wel de verschillen naar voren brengen en tevens aantoonen, dat de schijneenheid aan de overzijde geen eenheid is.

Tusschen vrije liberalen en vrijzinnig-democraten is van het bestaan dier verschillen nimmer een geheim gemaakt. Integendeel. Wie zich herinnert, hoe Treub eenerzijds en later Van Houten overzijds aan eigen geestverwanten hun plaats wezen tegenover de anderen, voor hem kan de strijd in onze dagen geen nieuwtje zijn.

De eenheid werd ook nimmer gehuicheld. Want bij elke gelegenheid, dat men samenging, laatstelijk te Gorinchem, werd den vijand uitdrukkelijk in zijn gezicht gezegd: onze samengang is alleen voor nu, omdat gij in uw onnatuurlijke, ondoelmatige en gevaarlijke eenheid ons allen bedreigt; straks gaat ieder ander zijns weegs.

Veel meer vreugde wekt het nog, indien de partijen, die in 1905 zich verbonden op het bekende program van 21 Januari, hierin niet zien een verbond van verdere strekking dan de loopende parlementaire periode.

Toch is niets natuurlijker dan dat. Een vast accoord tusschen deze twee is, naar de zaken dusver in de Liberale Unie verliepen, geenszins aangewezen. De vrijzinnig-democraten constitueerden zich afzonderlijk, omdat zij een eigen, scherp democratisch program, streng tot uitvoering wenschten te zien gebracht. Het verdroot hun, ten aanzien van alle dringende staatkundige vraagstukken de taktiek te volgen van den hond, die de kat uit den boom zit te kijken en inmiddels non-actief blijft.

Welnu, wie een politiek wil volgen van actie, moet de handen vrij hebben. Hij behoeft niet iedereen aan te vliegen, die niet juist denkt als hij, maar als het moet, mag geen band hem verhinderen, stelling te nemen tegenover hen, die op hoofdzaken in andere richting willen dan hij.

In 1905 ging één leuze door het land, zelfs onder den luidruchtigsten klassenstrijdzang niet te dempen: het Kuyper-régime moet worden gefnuikt. *Kuyper* niet, *Kuyper* weg.

Maar wat dan wèl?

Wilde men sterk staan, met name tegenover de democratische elementen, die Kuyper den vorigen keer in groote verwachting waren gevolgd, dan moest men met een positief program voor den dag komen.

Daarvoor was als hoofdpunt aangewezen de opruiming van het wetgevend schandaal, reeds meer dan tien jaren geleden door den anti-revolutionairen leider aan de kaak gesteld.

In welken vorm dan ook, de kiesrechtvraag moest aan de orde worden gebracht, zoo, dat zij na de overwinning niet meer van de baan kon geraken.

Men had succes. Het kiesrecht *kwam* aan de orde. De kiesrechtvraag raakt niet meer van de baan, voordat zij haar oplossing zal hebben verkregen.

Nu zal òf het blanco-artikel van de Regeering worden aangenomen,

of het zal worden verworpen. Indien men althans het zoo ver zal laten komen.

Wordt het aangenomen, dan zal het eerstvolgend verkiezingsparool zijn de definitieve regeling van het kiesrecht zelf. Hetzij in den vorm van algemeen kiesrecht, hetzij ditzelfde, gekleed in een eventueel te vinden organische formuleering.

Wordt het blanco-artikel verworpen, zonder dat een andere regeling in de grondwet zelve wordt opgenomen, dan zal de strijdleuze moeilijk een andere kunnen zijn dan na de aanneming. Wenscht de meerderheid de grondregeling in de grondwet zelve, dan zal om die grondregeling de strijd worden gevoerd.

Zooals de zaken nu staan is slechts te voorzien, dat om het kiesrecht de strijdende partijen zich zullen groepeeren. In dien strijd dienen dan alle voorstanders geheel vrij te staan van tegenstanders of voorwaardelijke voorstanders. Vaste accoorden daaromtrent zijn dan niet noodzakelijk. Slechts zal het wenschelijk zijn, in onderling overleg al die maatregelen te treffen, welke kunnen verhinderen dat men elkander tegenwerkt en bevorderen, dat het doel worde bereikt.

Voor strijd derhalve over de verhouding tusschen Unie-liberalen en Vrijzinnig-democraten is geen aanleiding. Ieder kiest partij en gaat zijn gang. Alleen diende te worden verklaard, dat het program van 21 Januari 1905 geen band meer geeft bij de vaststelling van het parool voor een volgende verkiezing. Dat scheen wel eens te worden vergeten.

* * *

Ziet men aan de rechterzijde gaarne de vrijzinnigen in onderlingen strijd, de verhouding tusschen hen en de sociaal-democraten wordt uit christelijker oogpunt beschouwd: tusschen die beiden zij het liefst koek-en-ei. Dat is dan het bewijs voor de stelling, dat alle vrijzinnigheid uitloopt op het socialisme.

Waar op een bepaald oogenblik eenzelfde doel wordt nagestreefd, zullen zij door de vreugde over hun samengaan aan de overzijde zich niet laten weerhouden om met vereende krachten te strijden.

Een vast verbond is ook hier onnoodig. Het is hier bovendien onmogelijk. Een partij, die meent voor zich het monopolie te hebben van de ware democratie; die gewoon is, bij anderen, die tijdelijk hetzelfde beoogen, kwade trouw en onzuivere motieven te onderstellen; zulk een partij is als bondgenoot onmogelijk. Hiermede kan alleen worden vastgesteld een aanwijzing van districten en een uitruiling van stemmen.

Eigenaardig verschijnsel! Hoe nader men het oogenblik ziet komen, waarop men elkander zal noodig hebben, des te scherper wordt over en weer de positie afgebakend. Men gevoelt, dat door het streven naar het gemeene doel nimmer de grenzen mogen worden uitgewischt.

Bij de sociaal-democraten spreekt deze angstvallige zorg, om *de* arbeiderspartij te schijnen, het sterkst.

Dat mag dan ook wel. Op het internationaal socialisten-congres te Stutttgart heeft de heer Troelstra zelf erkend, dat de parlementaire arbeid der sociaal-democraten geen vruchten afwerpt, die van »burgerlijke" arbeidsvruchten zijn te onderkennen. Dat maakt de arbeiders, wien men meer heeft voorgespiegeld, ontevreden. Zij keeren zich af.

Daarom moeten, meent hij, de sociaal-democraten niet met *hoogere* eischen komen dan de bourgeoisie, maar met *andere*. De lijnen van de voorbereiding der toekomst-maatschappij moeten worden getrokken. Nieuw leven moet worden gewekt om te toonen, dat zij geen opbieders en overvragers, maar sociaal-democraten zijn.

Deze eerlijke openbaring van eigen zwakheid vond niet den minsten bijval. Men pleitte uitstel, men sprak van utopisme, Jaurès maakte er een grapje van. De voorsteller repliceerde maar niet en stemde stilzwijgend toe, toen het den doofpot inging. »De stukken zullen worden gedrukt en rondgedeeld."

Niet meer positief resultaat zal de bespreking opleveren van militaire vraagstukken. Wel het land verdedigen en toch tegen alle militaire uitgaven, dat is het parool.

Gemakkelijk is vol te houden, dat de man der dienstweigering, Hervé, en de man die voor zijn vaderland wil vechten, Bebel, in den grond hetzelfde willen: wereldvrede. Wie wil dat niet?

Worden de verschillen teruggebracht tot een verschil in methode, dan is dit woordenspel, anders niet. Dan zit het in de *methode*. Het verschil blijft hetzelfde.

Het slot van dit alles zal natuurlijk een »bemiddelingsmotie" zijn, waarin voor beide »methoden" plaats is. De »proletarieërs aller landen" zullen tegelijk dienstweigeren en hun land verdedigen. Wat een kinderachtig zelfbedrog!

* * *

De eene vredescomedie is geen haar beter dan de andere. De Stuttgarter moties beteekenen even veel als de »sympathieke" ontvangst van de Engelsche ontwapeningsvoorstellen in Den Haag.

De opgedreven weerkosten zijn nog de beste waarborg voor den vrede. Aan een klein land als het onze kan dan wellicht de omstandigheid, dat Den Haag een blijvend centrum wordt voor de overweging van den vrede en de zetel van de internationale arbitrage, ten goede komen. Hoe meer beteekenis het als zoodanig zal verkrijgen, des te bezwaarlijker wordt een aanslag op zijn onafhankelijkheid, die niet op zekere rechtskrenking onzerzijds kan worden gefundeerd.

Daarin is de beteekenis te zien van de »vredescomedie" voor ons land

Het mag onder die omstandigheden worden betreurd, dat het Hoofd van onzen Staat niet heeft kunnen besluiten, zich meer tot een middelpunt van de internationale overwegingen te maken. Welke daarvan de redenen zijn, is niet vernomen. Wel verluidt, dat ook onder de gedelegeerden ter conferentie hierover bevreemding is uitgesproken.

Men had onze Koningin gaarne den eersten steen zien leggen van het Vredespaleis. Men had aan den vredespalm ernstiger beteekenis kunnen toekennen in de hand van het Hoofd van den Nederlandschen Staat dan nu Tsaar Nicolaas hem over de conferentie heenwuifde.

De uitspraak der Koningin-Moeder, zoo menigmaal misbruikt, was hier op haar plaats geweest: Nederland zij groot in alles, waarin ook een klein land groot kan zijn.

* * *

Misbruikt wordt dat woord, waar het wordt aangehaald ter ondersteuning van hooge oorlogsuitgaven.

Ziedaar juist, waarin een klein land *niet* groot kan zijn. Streeft het daarnaar, dan wordt het evenwicht verloren en komen belangen, die dringender verzorging eischen, in verdrukking.

Hier moet vooral ook de *schijn* worden vermeden. De uitgaven voor de frime, voor het fatsoen, moeten ophouden.

Men moet geen oorlogschepen gaan bouwen om de marine te bemoedigen, zich niet bekommerende om de vraag of zij bruikbaar zijn.

Zoo iets is geschied met het laatste schip, dat den minister Cohen Stuart door den heer Talma en zijn vrienden werd opgedrongen.

Met het aftreden van dien minister leefde een flauwe hoop op, dat het schip niet zou worden gebouwd en de 6½ millioen beter besteed. Dit bleek een illusie. De contracten althans waren gesloten.

Over zijn opvolger, den admiraal Wentholt, loopen de geruchten uiteen. Men zal daaraan geen waarde moeten hechten. Wel aan zijn daden.

De eerste daad, waarvan in het openbaar bleek, was zijn regelmatige beantwoording van de adressen, door den Matrozenbond sedert lang tot den minister gericht. Zijn voorganger scheen daarmede geen raad te weten. Zooals met meer. Hem ontbrak de vastheid van wil en van karakter om een goed bewindsman te zijn.

Gemakkelijk is de taak van den marine-minister niet. Vooral niet gemakkelijker dan die van zijn collega voor Oorlog.

Na het zomerreces zal deze kunnen toelichten, hoe hij met het wettelijk voorschrift kan rijmen, dat hij van de lichting 1906 het blijvend gedeelte met twee ploegen tegelijk onder de wapenen liet.

De algemeene maatregel tot uitvoering van de militiewet laat toe, dat het blijvend gedeelte in ploegen worden gesplitst, welke »na

elkander" worden opgeroepen. Deze minister nu heeft, om over soldaten te beschikken ter uitvoering van de maatregelen tegen het mond- en klauwzeer, van de drie ploegen er twee, zij het gedeeltelijk, tegelijk onder de wapenen gehouden.

Daarvoor laat de algemeene maatregel geen ruimte. Het is begrijpelijk, dat een minister zijn beschikkingen liefst neemt op eigen hand, zonder de Staten-Generaal erin te kennen, maar zijn positie verzwakt hij ermede.

Nieuwe uitgaven van H. J. W. BECHT, 1907:

PHEDRA
naar het Deensch van
HERMAN BANG,
DOOR
D. LOGEMAN—VAN DER WILLIGEN.
Prijs ingen. *f* **2.90**. Geb. *f* **3.50.**

Een oud Geslacht
naar het Deensch van
GUSTAF WIED
DOOR
HENR. M. J. BOK.
Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**

ULF RAN
naar het Zweedsch van
THOMAS P. KRAG
DOOR
Mej. A. VERSCHOOR.
Prijs ingen. *f* **2.25.** Geb. *f* **2.90.**

DWEPERS
Naar het Noorsch
van KNUT HAMSUN,
DOOR
JEANNETTE E. KEYSER.
Prijs ingen. *f* **1.90.** Geb. *f* **2.50.**

SCHETSEN
VAN
SAMUEL FALKLAND.
Tiende Bundel.
Prijs ingen. *f* **2.25.** Geb. *f* **2.90.**

Biecht eener Schuldige
DOOR
SAMUEL FALKLAND
(HERM. HEIJERMANS Jr.)
Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**

DE KROON
naar het Deensch van
LAURIDS BRUUN
DOOR
Mej. M. STOK.
Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**

GISTING
naar het Zweedsch van
JACOB KNUDSEN
DOOR
Mej. A. VERSCHOOR.
Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**

De Kaarthoeve
DOOR
JAN VAN DER MOER.
Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**

WRAAK
naar het Zweedsch van
GUSTAF AF GEIJERSTAM
DOOR
JEANNETTE E. KEYSER.
Prijs ingen. *f* **0.75.** Geb. *f* **1.—**

Bij C. A. J. VAN DISHOECK te Bussum verscheen:

CATASTROPHEN.

Bandversiering van HERMAN TEIRLINCK.

Prijs ingenaaid *f* **2.90** — Gebonden *f* **3.50.**

„Zeer knap werk".

FRITS LAPIDOTH in *„De Nieuwe Courant."*

„Werk als dit spreekt voor zich zelf, het is zuiver menschelijk, het ontroert, het pákt, om eens een ouderwetsche term te gebruiken die het in zijn onversleten dagen goed deed.... En toch is het altijd litterair, wist des schrijvers kracht zich in te houden, zich te stileeren".

HERMAN ROBBERS in *„Elsevier's Maandschrift"*.

„Wat nu EVERTS' bundel tot 'n mooi boek maakt, 't is, dat hij zoo goed zichzelf blijft, waar is, en nergens gemakkelijke trukjes gebruikt voor 't effekt. Hij geeft 't leven zelf en daardoor ontroert hij".

LECTOR in *„Op de Hoogte"*.

ONZE KUNST

(Nieuwe Reeks).

INHOUD van Nr. 9, 1907:

JACQUES MESNIL: Het Getijboek van den Hertog van Berry te Chantilly.
TH. M. ROEST VAN LIMBURG: Voormalige Nassausche Paleizen in België.
J. A. LOEBER Jr.: Brouwer's Aardewerk.
Kunstberichten uit Amsterdam, Brussel, enz.
Boeken en Tijdschriften.

Platen:

10 reproducties naar de miniaturen van het Getijboek van Chantilly.
10 reproducties naar gebouwen, teekeningen, prenten enz., in verband met de Nassausche paleizen in België.
11 reproducties naar Aardewerk van Brouwer.
Omslag en tekstversiering van G. W. Dijsselhof en Prof. Ed. Pellens.

ONZE KUNST verschijnt maandelijks in afleveringen van minstens 50 pag. tekst en platen, en kost *f* 12.50 per jrg.

VRAAG PROEFNUMMERS.

L. J. VEEN, Uitgever, Amsterdam.

Binnenkort verschijnt de **tweede druk** van:

L. VAN DEYSSEL
VERZAMELDE OPSTELLEN
DERDE BUNDEL.

Ingenaaid f 2.40. **Gebonden f 2.90.**

INHOUD: Het Proza van Jac. van Looy; Romans van Maurits; Rudolf van Meerkerke; Het Boek van Johan de Meester; „Gevloekt" van Josephine Giese; Vondel, P. Czn. Hooft en Rembrandt, lotgenooten van Bilderdijk en Multatuli; Gedachte, Kunst, Socialisme, enz.; Herman Gorter; van Eeden's Ellen; Braga Redivivus; Hilda Ram, Eugeen van Oye, Jan ten Brink; Mevrouw Jeanne Fortuin; Sphinx, door Josephine Giese; Rana Neida; In de Zwemschool; De Dood van het Naturalisme; Vera, Verga, Mrs. Humphry Ward; De Koning der Eeuwen; Smit Kleine en C. van Nievelt; Den Hertog en Martinet over Couperus; Huysmans' „La-Bàs"; Afsterven; Menschen en Bergen; Jeugd; Socialisme.

Uitg. SCHELTEMA & HOLKEMA's BOEKHANDEL, AMSTERDAM.

Nieuw voor Leesgezelschappen.

Zooeven verscheen:

SAMUEL GOUDSMIT, Zoekenden.
Prijs *f* **2.50**; gebonden *f* **2.90.**

GUSTAV FRENSSEN, Peter Moor.
Geautoriseerde vertaling door Dr. C. D. SAX.
Prijs *f* **1.50**; gebonden *f* **1.90.**

Mr. G. W. SCHIMMEL, De Familie Berghuijs.
Prijs *f* **2.90**; gebonden *f* **3.50.**

E. VON WOLZOGEN, De Pot der Danaïden.
Bewerking van B. CANTER.
Prijs *f* **1.90**; gebonden *f* **2.50.**

MARCELLUS EMANTS, Domheidsmacht.
Prijs *f* **1.25**; gebonden *f* **1.65.**

Uitgaven van VAN HOLKEMA & WARENDORF, Amsterdam.

Het Intieme Leven der Vogels

door JAC. P. THIJSSE,

met vijftig reproducties van naar de natuur genomen fotografieën

door R. TEPE.

Prijs ingenaaid f **3.90**, *gebonden f* **4.50**.

„De foto's van TEPE zijn niet minder mooi dan de beschrijvingen van THIJSSE.

't Is bepaald een wonder met die foto's. Men begrijpt niet, hoe de man 't gedaan heeft gekregen. Verbeeld u, fotografieën van vogelnesten met eieren, met levende jongen, zelfs met de broedende vogels er in en op. En zóó mooi, dat het schilderijtjes lijken, neen werkelijk zijn. Zie die jonge lepelaars in 't Naardermeer; welk toovermiddel heeft de fotograaf gebruikt, dat ze niet van schrik opgevlogen zijn, toen hij naderbij kwam? Zie dat nest met eitjes van 't waterhoentje tusschen braamstruiken; is 't geen schilderijtje? Of die grauwe vliegenvanger, broedend op zijn nest; dat nestje van den fitis, kunststukje van grashalmen en veertjes; die zeezwaluwen, kieviten en scholeksters, tnsschen de plassen en het riet. 't Is haast alles even mooi.

En bij die naar de natuur genomen afbeeldingen vertelt THIJSSE op zijn gewone, gezellige manier van zijn omgang met de vogels, hoe hij ze bespiedt in hun leven en wat hij dan van ze opmerkt en leert. 't Is bepaald of de gewiekte vluggers voor hun beide vrienden TEPE en THIJSSE de gewone schuwheid hebben afgelegd." *„Het Kind"*.

VINCENT LOOSJES — Uitgever — HAARLEM.

Bij P. N. VAN KAMPEN & ZN., te Amsterdam, is verschenen:

INA BOUDIER—BAKKER,

GRENZEN.

f 2.90. — **Geb.** *f* 3.50.

Fijn gevoel, karakterkennis, inzicht in menschenharten en deernis met menschenlot.... Wie gaarne blikt in menschennatuur en de stillere tonen van menschenwee wel hooren wil, die moet in het werk dezer fijn besnaarde schrijfster behagen vinden. J. V. D. OUDE, *Nieuws v. d. Dag.*

„Arbeid", dat vroeger onder den naam „Grenzen" verscheen, verdient inderdaad zijn stempel aan het boek te geven. Het staat in ernst, diepte en afwerking boven de anderen. Toch zijn die behoorlijke novellistiek.... Enkele goedwillende menschen, energiek, zelfopofferend, en dan zich stootend aan een natuurwet, waar zij niet tegenop kunnen, die den vermetele straft met erger dan de dood; Mevrouw BOUDIER heeft dit, zonder één groot woord, volkomen fataal doen voelen. *Nederland.*

Van het mooie werk uit den laatsten tijd noemen wij „Grenzen" van INA BOUDIER—BAKKER. De schrijfster blijft ook hierin weer zich zelve gelijk: beheersching en soberheid, groote mate van gevoelskracht. *Op de Hoogte.*

INA BAKKER is 'n goed psycholoog. *Ned. Spectator.*

ZOO JUIST VERSCHENEN:

ELLEN KEY. DE NIEUWE MAATSCHAPPIJ.

BESCHOUWINGEN, IDEEËN EN IDEALEN.

Met toestemming van de schrijfster uit het Zweedsch vertaald door

Mevrouw D. LOGEMAN—v. d. WILLIGEN.

Prijs ingenaaid f **2.60**; *Gebonden in Stempelband f* **3.25**;

Idem in Prachtband f **3.90**.

Over dit deel, zijnde het derde deel van den Cyclus, waarvan reeds verscheen de deelen, getiteld: **De Ethiek van Liefde en Huwelijk** en **Levenslijnen,** werd bij verschijning van de Zweedsche uitgave o. a. geschreven:

Met „De Nieuwe Maatschappij" heeft Ellen Key een onvergankelijke plaats ingenomen onder den niet al te grooten kring van Zweedsche denkers. De groote beteekenis van het boek ligt in het algemeene reformatie-programma.

De schrijfster heeft een nieuwe levensbeschouwing geconstrueerd, die zij „levensgeloof" noemt, een ideaal soort materialisme met Goethe als profeet. Hierop bouwt zij den drang naar zelfbehoud van het individu — in de eerste plaats moet het individu aan eigen ontwikkeling denken om daardoor in staat te zijn voor anderen te willen leven. Wij mogen Ellen Key's opinies deelen of niet deelen, dat, wat haar boek de groote waarde en beteekenis geeft zal blijven bestaan en wel: Haar levensvreugde, haar geloof in het leven, haar enthousiasme. Hiermee heeft zij ons kultuurleven een grooten dienst bewezen, want er is zooveel dat de menschen moe maakt, slap en zwaar op de hand.

Daarop volgt haar volkomen begrijpen van de wijze waarop het kind denkt, redeneert en voelt.

En eindelijk dat wat wij beschouwen als het beste van haar boek: de wijze waarop zij het begrip Liefde weet te verfijnen en dieper te maken. Daar heeft zij getoond de geheimste wegen van het menschenhart te kennen en daardoor heeft zij zich geliefd weten te maken bij de jeugd, zooals slechts weinige auteurs bij de jeugd geliefd zijn.

Såningsmannen, 30. 6. 06. SAXON.

UITGAVE VAN A. W. SIJTHOFF'S UITG.-MIJ., TE LEIDEN.

MAAS & VAN SUCHTELEN
UITGEVERS, AMSTERDAM

TER PERSE ZIJN:

Frederik van Eeden
BRIEVEN.

G. van Hulzen,
ZWERVERS II.

Dr. J. L. Prinsen L.Hzn.
DE RENAISSANCE-DICHTER,
JAN VAN HOUT.

Dinah. Kohnstamm,
PUKJE'S DROOM,
Een Prentenboek in kleurendruk.

HET GEÏLLUSTREERDE WEEKBLAD

BUITEN

SPANT DE KROON.

(N. v. d. D.)

PRIJS:

PER KWARTAAL . . . *f* 1.62½
FRANCO PER POST . *f* 1.90
Afzonderlijke Nummers 12½ Cent.

XIIIe JAARGANG. DEEL IV.

DE XXE EEUW

MAANDSCHRIFT VOOR LETTEREN, KUNST, WETENSCHAP EN POLITIEK.

[NIEUWE REEKS VAN HET TWEE-MAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT.]

HOOFDREDACTEUR: L. VAN DEYSSEL.

MEDEWERKERS: Dr. A. ALETRINO, Dr. FRANS BASTIAANSE, JOH. H. BEEN, Dr. J. D. BIERENS DE HAAN, Dr. P. BIERENS DE HAAN, Dr. H. J. BOEKEN, Prof. G. J. P. J. BOLLAND, Dr. P. C. BOUTENS, Prof. Dr. H. BRUGMANS, G. BUSKEN HUËT, RICHARD DE CNEUDT, Mr. F. COENEN Jr., Dr. ALPH. DIEPENBROCK, Prof. Dr. D. VAN EMBDEN, Mr. F. ERENS, F. VAN DER GOES, HERM. HEIJERMANS Jr., W. G. HONDIUS VAN DEN BROEK, G. VAN HULZEN, Dr. D. G. JELGERSMA, Prof. Dr. G. JELGERSMA, JAN KALFF, Prof. Dr. G. W. KERNKAMP, Dr. R. A. KOLLEWIJN, J. DE KOO, J. KOOPMANS, PROSPER VAN LANGENDONCK, Dr. J. H. LEOPOLD, JAC. VAN LOOY, Mr. H. P. MARCHANT, G. H. MARIUS, JOH. DE MEESTER, Mr. S. MULLER Fzn., F. NETSCHER, CHR. NUIJS, EDMOND VAN OFFEL, AUG. PEAUX, ARY PRINS, J. REDDINGIUS, GIZA RITSCHL, P. H. RITTER Jr., HERMAN ROBBERS, NICO VAN SUCHTELEN, STIJN STREUVELS, HERMAN TEIRLINCK, Prof. Dr. A. VERMEYLEN, Dr. JAN VETH, Dr. C. J. WIJNAENDTS FRANCKEN, K. VAN DE WOESTIJNE, E. A.

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR SCHELTEMA EN HOLKEMA'S BOEKHANDEL MCMVII.

INHOUD.

(October 1907, Afl. 10.) Bladz.

Krisis in het Katholicisme	JOHAN VAN GÜLICK	1
Het Ivoren Aapje *(Vervolg)*	HERMAN TEIRLINCK	21
Stoa-Gnosis-Evangelie	PROF. G. J. P. J. BOLLAND	61
De Heilige Tocht *(Vervolg)*	ARY PRINS	78
Gedichten	HEIN BOEKEN	83
Brussel	L. VAN DEYSSEL	85
Ahasver	RENÉ DE CLERCQ	100
Over 't groenste Waterblauw	RENÉ DE CLERCQ	111
Een Verlangen	H. BOUMA	113
Buitenlandsch Staatkundig Overzicht	CHR. NUYS	120

(November 1907, Afl. 11.) Bladz

Vergelijkingen tusschen Duitsche en Hollandsche negentiende eeuwsche beeldende kunst	CORNELIS VETH	129
Het Ivoren Aapje (*Vervolg*)	HERMAN TEIRLINCK	150
Krisis in het Katholicisme *(Slot)*	JOHAN VAN GÜLICK	191
De achtermiddag van een Faun	TH. VAN AMEIDE	207
Over individu en massa als factoren in de ontwikkelingsgeschiedenis der beschaving	E. D. BAUMANN	212
Staatkundige Kroniek	MR. H. P. MARCHANT	248

(December 1907, Afl. 12.) Bladz.

Uitkomst	HERMAN HEIJERMANS JR.	257
Het Ivoren Aapje *(Vervolg)*	HERMAN TEIRLINCK	295
De Tragiek in Emile Verhaeren's Poëzie	JULIUS DE BOER	338
Het Macedonische Vraagstuk	F. H. VAN DER KOP	360
Gedichten	RICHARD DE CNEUDT	372
Buitenlandsch Staatkundig Overzicht	CHR. NUIJS	374

KRISIS IN HET KATHOLICISME

DOOR

JOHAN VAN GÜLICK.

> Ce qui frappe tout d'abord, quand on étudie la crise catholique, c'est son intensité.
> PAUL SABATIER in *Hibbert Journal*, 1907.

In de dagen, die wij beleven, is er geen verdeeldheid geen innerlike onzekerheid geweldiger dan die, waartoe de religieuse stromingen en bewegingen leiden. Velen dunkt het supprimeren van alle godsdiensten, geen uitgezonderd, een hoge noodzakelikheid, wanneer men althans de waarheid des levens redden en daardoor de levensverhoudingen op alle gebied verbeteren wil, want de godsdienst is volgens de mening dezer mensen een onheil- en verderfbrengend overblijfsel uit vergane tijden, dat ons bestaan neêrdrukt, ons denken verwart, onze daadkracht verlamt, en de mensen onderling in de meest hatelike verhoudingen tegenover elkander stelt. Voor anderen is de godsdienst nog het enige overgebleven redmiddel uit de ellende en verwarring van de zond-vloed der laatste tijden, het enige, dat de mensen nog innerlik verbinden en het individu boven zichzelf verheffen kan, het enige dat het leven nog de moeite waard maakt om geleefd te worden, en 't deel hebben laat aan oneindigheid en eeuwigheid. Overal is een zoeken waar te nemen van de menselike geest om het wezen der religie uit te vorsen, een trachten om met ogen, vol levensbitterheid, in het mysterieuse door te dringen. Juist daarom reeds mag men de negatie niet al te licht tellen en met het gerede slagwoord van ongeloof daarmede afrekenen, wijl ze bij velen

gegroeid is uit een oprechte, dikwels hartstochtelike drang naar levenswaarheid.

Verwondert u niet, dat het een katholiek is, die deze woorden nederschrijft.

Tegen geen andere godsdienst, geen andere wereldbeschouwing en levensopvatting wordt op 't oogenhlik méér samengespannen dan tegen het katholicisme. En de voornaamste redenen daarvoor zijn de vastgesloten eenheid, de machtige wereldorganisatie, de geweldige centralisatie van macht in de katholieke kerk. Ik schrijf geen apologie voor deze kerk, waartoe ik mij bewust en in diepe overtuiging beken in leven en dood. Maar ik weet, dat ik geheel vrij ben van alle mogelike klerikale en ultramontaanse tendensen. Ik ben alléén Katholiek-Christen niets meer en niets minder. De reden, dat ik de aandacht van het Hollandse publiek durf vragen voor de ogenblikkelike krisis in het katholicisme, is doodeenvoudig deze, omdat ik weet, dat een onpartijdige, streng-historiese beschouwing over de interessante stromingen en nieuwe bewegingen in het katholicisme en de bestrijding daarvan door de Roomse Kurie, in Holland nog niet geschreven is. De hartstocht van partijbladen, klerikale en liberale, gunt zich zelf niet de nodige rust voor nauwkeurige waarneming en bezonnen onderzoek. De historicus schift en scheidt alle onzuivere elementen en dient alléén de waarheid. Dat wil ik doen. Bij deze studie moet men evenwel het wetensonderscheid goed in 't oog blijven behouden, dat er bestaat tussen de katholieke kerk, het katholike Christendom en de histories beperkte en histories gewordene Roomse Kurie. Vervolgens dien ik duidelik te maken, wat ik versta onder klerikaal en ultramontaan. Met deze twee slagwoorden wordt streng-histories niets anders bedoeld dan die richting in het katholicisme, die niet alleen in zake van het dogma en van »ex cathedra" uitgesproken beslissingen aan de Paus van Rome gehoorzaamt — waartoe iedere Katholiek verplicht is, maar haar afhankelikheid zover drijft, dat zij letterlik alle bevelen en wenken, die ultra »montes" gegeven of betekend worden, opvolgt, die zelfs in sociale en politieke kwesties het wachtwoord aan gene zijde der bergen

gaat vragen. Hier valt vanzelf ook onder de histories-gewordene, meest onbewuste heerszucht van de Klerus op alle levensgebieden. De hierarchie, die deze middeleeuwse oppermachtigheid in alles wil handhaven, en de gemeenschap der gelovigen, die zich daaraan gelegen laat liggen, zijn beide klerikaal en ultramontaan. Ook kan men met deze woorden brandmerken de kuddedieren, die onbewust en zich niet bekommerend om een zelf gevormde overtuiging, zich in alles maar schaapachtig laten drijven en door dik en dun heen-»baggeren", zelfs in de politieke richtingen der Kurie, die toch absoluut niets uit te staan hebben met godsdienst. Als voorbeeld van een klerikale organisatie noem ik op politiek gebied de nederlandse *Katholieke* staatspartij in tegenstelling met het Duitse Centrum, dat volstrekt geen godsdienstige partij is of wil zijn, maar een zuiver politieke; op sociaal gebied de Katholiek Sociale Actie van Mr. Aalberse ook in tegenstelling met de Duitse Katholieke Actie in de ruimste zin van het woord, want deze houdt zich wetens en willens in zuiver sociale kwesties buiten alle beïnvloeding van bisschoppen en Kurie. Deze feiten zijn van groot belang en worden later nog besproken, als ik de kerkelik-politieke tendensen der Kurie in Rome behandel.

't Is nu een overal waar te nemen feit, dat de bewuste katholieken ook *alléén katholiek* willen zijn, van het machtsmisbruik der Kurie moeten ze absoluut niets hebben. Zich afscheiden van de kerk, als in de 16e eeuw bijv., zullen ze nooit doen, wijl ze zich veilig weten in de katholieke waarheid, die, gegrond op het zuivere Evangelie — niet op de kerkelike (?) kommentaren! — en op de wetenschappelik, dogmahistories bewezene traditie, het heilaanbrengend feit is voor hun zieleleven en daarom ook de basis vormt voor hun wereld- en levensbeschouwing. De Kurie is met dit feit niet bijster ingenomen en heeft er een machteloze, maar sluwe draai aan gegeven. Men liet de Paus in een allocutio van 17 April 1907 zeggen: De moderne ketters spreken van de vernieuwing der kerk »freilich in einer neuen Art, ohne sich zu empören, *um nicht ausgeschieden zu werden.*" En verder: »Sie wickeln

ihre Irrtümer ein in gewisse zweideritige Ausdrücke, in gewisse nebelhafte Formen, um sich immer ein Hintertürchen für die Verteidigung offen zu lassen, damit sie sich nicht eine augenscheinliche Verurteilung zuziehen und dennoch die Unbehutsamen in ihren Schlingen fangen können." 1)

De bisschoppen van Lombardije zijn zich ook van deze taktiek gaan bedienen: Tot grote schade van de kerk blijven deze moderne katholieken zich werkelik katholiek noemen, ofschoon ze de waarheid en leer der kerk niet aannemen. 2) Onder de ondertekenaars van dit manifest vind ik ook de bekende bisschop van Cremona, Bonomelli, die zich vroeger altijd krachtig verzette tegen het drijven der Kurie.

Het Jesuiten-tijdschrift »Stimmen aus Maria Laach" hanteert dezelfde wapens: »Sinds de tijd der Jansenisten is tegenover de kerkelike autoriteit wel nauweliks een dubbelzinniger en onwaardiger komedie opgevoerd dan Fogazzaro en Muri in hun *beweerde* onderwerping ten tonele gevoerd hebben. Ze zoeken de openlike breuk met de kerk te vermijden om niet door uitstoting uit de kerk hun aanzien en invloed in te boeten. Deze taktiek is zelfs in »Il Santo" aanbevolen." 3)

De hier bedoelde persoonlikheden blijven niettegenstaande christen en katholiek, hun leven lang werkende om de zegepraal der oude kerkelike ideeën — nu modernistiese geheten — weer door te voeren in de niet-politieke kerk van Christus.

De naaste aanleiding voor dit artikel is geweest de kerkelike strijd van de laatste maanden, die zich geconcentreerd heeft om de persoon van Prof. Dr. Hermann Schell, in verband met de Münsterse beweging tegen de Index en de nieuwe Syllabus. Het verslag der feiten door de klerikale pers, de historiese *belichting* ervan is zo geweldig tendentieus geweest en met zo'n enorme verdraaiing in elkaar geknoeid, dat het absoluut noodzakelijk is gebleken alles in het ware historiese milieu te zetten.

---

1) Naar vertaling der allocutie in de *Stimmen aus Maria Laach.* Jg. 1907, 5e Heft, p. 479.

2) *Kölnische Volkszeitung* v. 7 Aug. l.l. Morgenblatt.

3) *Stimmen aus Maria Laach.* B. 72. S. 481.

Ik geef eerst een overblik van de innerlike stand van 't katholicisme in onze tijd, behandel de bewegingen en stromingen, die heenstreven naar een wezenlike en waarachtige vernieuwing en de strijd der reaktionaire partij daartegen, om dan geschiedkundig de gebeurtenissen van de laatste tijd te *belichten.* Want die gebeurtenissen worden niet begrepen zonder de juiste waardering en kennis der stromingen in het katholicisme.

Dogmaties staat de gehele kerk op de grondslag der Concilies van Trente en van het Vatikaan. De strijd om het dogma in de kerk concentreert zich niet om het *wezen* der dogma's — een grotere éénheid dan tans is in geen enkele dogmahistoriese periode te vinden — maar 't gaat alleen om een andere formulering der geloofswaarheden, die zich harmonieser aanpast aan de noden van de tijd (Le Roy) en om de historiese waarde der traditionele, scholastieke bewijzen voor het konkrete feit van 't bestaan der dogma's. (Loisy) 1). Dat de twee genoemde Concilies door de algemene kerk werden aangenomen, is een onlochenbaar histories feit. Wat het Concilie van Trente betreft, daar is niet de minste moeilikheid over. Wat niet Lutheraans, Calvinistis, Zwingliaans etc. was, aanvaardde het Tridentinum. Van het Vaticanum zegt Loofs 2): »Eine verschwindend kleine Zahl von Katholiken hat die Annahme des Vaticanum verweigert: die Altkatholiken, namentlich in Deutschland, der Schweiz und Österreich". Toch staat met absolute zekerheid vast, dat juist in deze twee Concilies alles ligt opgesloten, waarom en waarin in de moderne tijden de krisis in het katholicisme akuut geworden is. Ik schrijf geen dogmahistories traktaat. Toch is het voor 't juist begrijpen noodig, dat even met 'n paar woorden de reden gegeven wordt van 't geen ik zoo juist beweerde. Het Tridentinum probeerde het wiel van de tijd terug te wentelen

1) Le Roy, *Dogma et Critique.* Paris. Bloud 1907. Dit werk is bij decreet van 30 Juli 1907 door de S. Congreg. der Index op de lijst der verboden boeken geplaatst. Loisy. Zijn werken zijn reeds lang geïndiceerd.

2) *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte.* 4e Aufl. S. 683. Halle 1906.

door in zijn konstituties alles op te nemen, wat de middeleeuwse kerk weder kon doen herleven in glorieuse grootheid en macht, en door in zijn Canons alles te veroordelen, wat die herleving belemmeren kon. De Roomse Kurie stond — en stáát — nog immer op het standpunt van de geweldige man, die eens als Paus de naam droeg van *Bonifacius VIII*, de vader van de befaamde bulle »*Unam Sanctam*". De slag in het gezicht van deze Paus na de belegering van Anagni is nooit vergeten, nooit vergeven. Ook het Vaticanum nam dezelfde houding aan. De bisschop Stoszmayer 1), die wees op een nieuwe levenshouding in de moderne tijd, had geen invloed, eenvoudig omdat hij intellectueel te hoog stond en zijn tijd te veel vooruit was. De bisschoppen der oppositie werden door 'n kleine meerderheid overstemd. Beide Concilies plaatsten zich bewust, volstrekt en uitsluitend op het standpunt der middeleeuwse kerk. Het Tridentinum had niets geleerd van de reformatie, het Vaticanum niets van de moderne tijden, wier leer en leven reeds vooruit in de Syllabus van Pius IX 2) veroordeeld waren. Hier ligt de kern van het konflikt open.

De Reformatie had werkelijk nieuwe waarden gebracht, nieuwe ontdekkingen gedaan in het oude apostoliese geloof. De wegstervende middeneeuwen waren verworden in vormendienst en bijna oud-testamenties ceremonieel-vertoon. De Reformatie heeft de grote verdienste, ofschoon ze te eenzijdig haar gevonden nieuwheid propageerde, het Christendom weer de godsdienst van »geest en waarheid" (Joann. IV, 23) gemaakt te hebben. Het is de fout van het Tridentinum geweest, dat het zich niet wilde aanpassen aan deze richting. De nieuwe tijd echter draagt een andere stempel: Leibnitz, Kant, Fichte, Hegel, Schopenhauer enz. hebben nieuwe waarden en nieuwe waarheidselementen der mensheid ontdekt. Vooral de alleenheerschappij van het analiserend intellekt werd door velen der nieuwere filosofen naar recht en

1) Cfr. Granderaht, S. J., *Geschichte des Vatikanischen Konzils*. herausgeg. von K. Kirsch. 2e B. passim.

2) De Syllabus heeft niets uit te staan met de Pauselike onfeilbaarheid.

rede bestreden en de macht en levensgeweldigheid van wil en gemoed en gevoel verdedigd voor de endelik-volmaakte, harmoniese opbouw der echte, menselike persoonlikheid. Het Vaticanum wilde niets weten van die essentiële bestanddelen der nieuwe filosofie. Pius IX baande voor de negatie der nieuwe levensideeën de weg, Leo XIII is bewust die weg opgegaan en heeft hem tot het einde toe afgewandeld. Het Thomisme werd de enig-mogelike, kerkelike filosofie, Plato-Plotinus hadden voor goed afgedaan. In het ná-vatikaanse Katholicisme kunnen, zooals nu de toestand is, denkende geesten alleen in overeenstemming blijven met de overheersende kerkelike kringen door het absolute aanvaarden van een naar Bonaventura geïnterpreteerd Thomisme. Wel moet onder dit gezichtspunt bemerkt worden, dat het vatikaanse Katholicisme in de kwestie »de fide et ratione" teruggekeerd is tot een scholastiek, die het juiste midden wil houden. Nominalistiese gedachten zijn nu in de Roomse kerk evenmin mogelik als een scholastiek, die alles meent te kunnen bewijzen.

Hier komt het konflikt in het Katholicisme, dat in de laatste tijden merkbaar werd, in alle scherpte voor de dag. De ontwikkelde, wetenschappelik geschoolde katholieken hebben door niet-te-ontkomen beïnvloeding hunner omgeving alle elementen, misschien iets gemitigeerd, in zich opgenomen, die de nieuwere filosofie als levenswaarden heeft ontdekt. Zij hebben niet berust, eerbiedig en behoudingsgezind, in alles, wat de vorige geslachten als »het spreekt vanzelf" voorkwam, ofschoon ook zij de erfenis hunner vaders verdedigden en daarom het *wezen der dogma's* onaangetast lieten, maar hun ogen hebben met donker verlangen uitgezien naar een betere methode, naar een praktieser formulering, en dat niet alléén, die moderne katholieken hebben erkend, dat het wezen des Christendoms toch iets oneindig heerlikers was dan enkel maar *leer*, ze hebben opnieuw die Augustinies-Erasmiaanse begrippen in zich opgenomen, dat het Christendom op de eerste plaats *leven* en dan pas *leer* is. Van de andere kant werd het vertwijfelende bewustzijn in hen wakker,

dat er met die oud-geformuleerde leer en die traditionele bewijzen niets meer aan te vangen was, wat betreft »aüszeren und inneren Mission". De moderne wereld keert het positieve Christendom hoe langer hoe meer de rug toe. En de innerlik bewustgeworden katholiek vindt aldoor minder smaak voor zijn gevoel, en minder rust voor zijn gemoed in de scholastieke theologie en filosofie, die van ouderdom verschrompeld en zonder de minste levensmoed een zeurig ouwevrouwen leventje lijdt in de haast-onopengesneden theologiese en filosofiese traktaten van pruikerige scholastiekprofessoren. Daarbij komt, dat, Duitsland alleen uitgezonderd, de katholieke theologie nergens meer enige invloed, zelfs geen plaats meer heeft in de wetenschappelike wereld daar ze overal van de universiteiten is uitgesloten 1). Zo is het gekomen, dat het ons, moderne katholieken, hopeloos donker werd, daar de kerk én haar wetenschap én haar theologie én haar kultuur niets anders meer bleek te zijn dan een bloedloos organisme, afgesneden van de waarachtige levensbron, het leven zelf. En Christus is toch het *Leven*.

Toen zijn vele krachtige persoonlikheden gekomen met een intense liefde voor de kerk van Christus in hun jonge ziel, mannen, die de wetenschap van het verleden en heden zo sterk in zich wisten, dat ze zich veilig meenden op die hechte bodem om te kunnen streven naar een toekomst, waar voor hun zieleogen zich nieuwe werelden begonnen te ontsluiten, die dienstbaar kónden en móesten gemaakt worden aan de algemeen christelike idee, welke vroeger reeds zooveel werelden van gedachten en geslachten had bevrucht. *En ze stelden zich op de bodem van hun tijd.* Hun daadkracht en geloofsmoed zou de nieuwe filosofie dienstbaar maken aan de christelike theologiese wetenschap, zou de moderne ideeën weer verzoenen met de levenspracht en de levensinnigheid van katholiek weten en voelen.

Rosmini trachtte in Italië de Christelike filosofie op te

1) Door het oprichten van een *Katholieke Biezondere Universiteit* wordt aan dit feit niet het minste veranderd. Integendeel, daardoor wordt die toestand tot verstenings toe gekonserveerd.

heffen uit haar niet-te-beschrijven diep verval, dat in de late scholastiek begonnen, zich in de eeuwen heeft afgespeeld als een — nu juist niet geweldige — tragoedie, die wij pas bewust zijn gaan voelen, toen we stonden voor de enorme kloof tussen katholiek christendom en hedendaags leven.

Günther waagde in Oostenrijk hetzelfde. De Index Kongregatie waakte in wanhopig-sterk konservatisme.

Beiden vielen als offer hunner strevingen, werden veroordeeld, en hun boeken werden verboden.

Doellinger werkte met de enorme krachtsinspanning van zijn zeldzaam-diep weten aan de opheffing der Katholieke historiese wetenschap. Zijn eigen levenstragoedie is genoeg bekend. Buiten zijn kerk is hij gestorven. Maar door zijn reuzearbeid in 't belang der katholieke kerkgeschiedenis heeft hij zich *tóch* een monument gesticht.

Franz Xaver Kraus, de Freiburger theologieprofessor, de diepe kenner der christelike kunst, de geweldige strijder voor evangeliese vrijheid, zag in de vermenging van politiek en kerk het wezenlike gevaar voor de ontwikkeling van het katholicisme in verband met de nieuwe levensideeën. Zijn brieven in de Münchener *Allgemeine Zeitung* onder het pseudomien Spectator hebben hem de vinnige haat der orthodoxie op de hals gehaald. Met een vervaarlike hamerslag sloeg hij in die brieven zijn stempel: politiek katholicisme is uit den boze.

Hij is ook de man, die de christelike kunst weer haar ware bronnen wees en zijn gezondheid en zijn leven voor haar opofferde. Afgezien van zijn archeologies verdienstelike onderzoekingen, zal het monument, wat hij Dante, de goddelike, gesticht heeft, nooit omver te rukken zijn. Ook als kerkhistoricus heeft hij zich verdienstelik gemaakt. In de 4de editie van zijn kerkgeschiedenis durfde hij ook het Jesuïtisme in de kerk aan. Dat kon er vanzelf niet bij door. Kraus prijkt op de Index.

Zo komen we in de nieuwste tijd.

Tijdens het pontifikaat van Leo XIII scheen het licht aan de hemel een wijle helderder te schijnen.

In Italië was *Don Romolo Muri* een spanne tijds de lieve-

ling van de grijze Paus. Muri is een grote — nu een tragiese — figuur. Hij vocht met grote moed en taaie volharding voor de verwezenliking van zijn levensideaal: een vrije christelike demokratie.

Newman, de kerkvader der 19de eeuw, een man, wiens ideeën in Engeland eerbiedig en met bewondering beluisterd werden, niet alleen door allen, die op een of andere wijze nog stonden op de bodem des Christendoms, maar ook door hen, die zich vrijdenkers noemden, een licht, dat in heldere vlagen uitscheen van het verleden over het heden naar de naaste toekomst des Christendoms — werd door Leo XIII tot Kardinaal benoemd — »*zijn* Kardinaal, zei deze Paus — trots de geweldige tegenwerking der Roomse Kurie.

Tijdens het pontifikaat van Pius X werd Muri reeds gesuspendeerd a divinis, en Newman is prijsgegeven aan alle mogelike verdachtmaking. 1)

En nieuwe apologeten stonden op.

Loisy was de enige katholieke wetenschappelike tegenstander van Adolf Harnack — zijn boeken kwamen op de Index. De *Quinzaine* moest ophouden te bestaan. *Demain* werd gedwongen tijdelik te staken en staakt nog. *Blondel* en *Laberthonnière* verdedigden wèl wat eenzijdig en met gevaar voor de uiterlike criteria der geloofswaarheid de *immanence-theorie*, die uit eigen pracht en heerlijkheid van bewust katholiek geloven en voelen het zekere bewijs wil geven voor de allénige waarheid van 't katholicisme. Zij vonden binnen de grenzen der eigen kerk hun evenwaardige tegenstanders (Paul van Schanz, Ehrhard, Hermann Schell). Voor de Roomse Kurie was dit niet voldoende — hun neo-kantionisme moest veroordeeld. 2) Blondel ontkwam ternauwernood een veroordeling. Laberthonnière werd geïndiceerd. *Brunetière* en *Fonsegrive* werden scherp aangevallen en hun wetenschappelik en sociaal pogen meest verijdeld en miskend.

In Engeland werkt de Jesuit *Tyrrell* aan innerlike vernieuwing.

1) Cfr. o. a. Henri Bremond, Newman. Paris. 1906.

2) Cfr. Paul v. Schanz, *Neue Versuchen der Apologetik.* 1898. Hermann Schell. *1e Band*, *Apologie.* Vorwort, 1900. Hochland 1e Jhrg. Kant in Frankreich.

Hij heeft iets met al de genoemde strijders voor de waarheid gemeen. Zijn leer is eveneens een Erasmiaanse levenshouding. De dogmata bestaan op de eerste plaats *voor het leven.* Een voorbeeld uit zijn »*Lex Orandi*" ter verduideliking. Het dogma der Triniteit is niet uitsluitend gegeven voor ons intellekt, want het gebod der liefde is niet mogelik zonder het begrip der Drieëenheid, ook het medezoonschap in Christus, de Zoon des Vaders, dat de kern is van de verhouding tussen God en Mens, is zonder dat dogma nooit reëel; zijn leer is dus leven: askese en mystiek.

Le Roy verdedigt ook de idee van levend dogma, maar beweegt zich meer in wetenschappelijke lijn buiten de askese en mystiek van Tyrrell om naar één aan de tijdsverhoudingen zich beter aanpassende formulering der dogma's.

Le Roy is geïndiceerd. Tyrrell gesuspendeerd. En de geschiedenis van de laatste is, wat zijn vervolging aangaat, zo schandelik onchristelik, dat ze hier in duister moge blijven gehuld.

In Italië heeft *Antonio Fogazzaro* de beweging nieuwe kracht en nieuw leven gegeven door zijn rijke roman »*Il Santo*".

Hier is wel de plaats om een karakteristiek te beproeven van *één* verschijnsel in het zich vernieuwende katholicisme. De aktueele katholieke krisis is geheel en al gericht — dit is het bedoelde verschijnsel — naar een nieuwe opvatting van de rol der autoriteit. Die ik moderne katholieken noem, zijn absoluut geen revolutionairen of opstandigen, ze zijn eerder juist het tegendeel. Voor verder afstaande toeschouwers of voor slechte waarnemers, ook helaas voor de kerkelike autoriteit zelf, die naar »Art und Weise" van eigelik gezeid alle mogelike overheden, zich gewoon gemaakt heeft aan onmiddelike passieve gehoorzaamheid zonder appèl, kunnen deze moderne katholieken, die zo'n groot woord voeren en niet van antichambreren weten willen, evenmin als van de pijnlik-nauwkeurig omschreven riten der Roomse Kurie, rebellen schijnen, in werkelikheid stellen ze hun eisen niet zoo hoog om te marchanderen met gehoorzaamheid, integendeel ze ijveren alléén om voor de onmannelike slavernij der dode letter en der passieve, alle

geest vermoordende obedientie in volle bewustzijn te geven de offerblije en intelligente gehoorzaamheid des geestes. Dit is de betrekkelik grote nieuwheid der katholieke krisis, die niet deze of gene kwestie of détail, raakt, maar zich concentreert op 't geheel, op 't begrip zelf van autoriteit. 't Is in de kerk als in de familie. Een vader spreekt zijn zoon van twintig jaar niet op dezelfde manier aan als 'n bambino van vier of 'n jongen van dertien. »Pour les juristes l'autorité paternelle est une notion massive, tout d'une pièce, de même que pour le théologien l'autorité ecclésiastique" 1). Maar dat is het werkelike leven niet.

De oorsprong der krisis is alleen te vinden in het dóórdringen van het *vruchtbare, daadkrachtige, modern-opgevatte levensbeginsel der ontwikkeling*, óók in de religieuse kultuur. Dit nieuwe begrip van onophoudelike ontwikkeling doordringt de historie, de litteratuur, de eksegese, filosofie, theologie en politiek der moderne katholieken.

De kerkelike wetenschap heeft even als iedere wetenschap, die met godsdienst en kultuurleven in nauw verband staat, altijd rekening te houden met dat konkrete begrip, dat levende feit, dat tegelijk verleden en heden is, met de notie »Kerk", met die gemeenschap, die zo moeilik te bepalen is, en tòch zichtbaarder en krachtvoller is dan de politieke gemeenschap. Daarom zal de kerkelike wetenschap immer voeling houden moeten met de traditie. Nu is de kerkelike traditie — zooals iedere overlevering — altijd aan een geweldig gevaar onderhevig, dat haar gehele wezen vernietigen kan, namelik aan *verstarring*. Traditie, wier wezen louter leven is, wordt dan dodende behoudingszucht. De moderne katholieken styleren hun religieuse levenshouding alléén naar de lijnen der levende, algemene, apostoliese overlevering. Hierdoor is de reden gegeven voor het feit, dat in de moderne katholieke stromingen zovele aanknopingspunten te vinden zijn met de apostoliese tijd. Sabatier vat het wezen der zaak samen: »c'est dans cette atmosphère formée d'amour, de respect, de

1) Paul Sabatier.

liberté, du besoin d'aller de l'avant, que la science cesse d'être une science nue." 1) De wetenschap alléén kan ons hier niet verder brengen. Liefde en eerbied voor de werkelike traditie zijn vruchtbare levensmachten. Maar vrijheid eist iedere denkende katholiek om zich te vrijwaren voor verstarring, en van de andere kant voelt hij behoefte naar vooruitgang, voelt hij de drang om zich te redden uit het benauwende kringetje, dat scholastieke theologie en jesuïtiese askese om hem heen gecirkeld hebben. Die voeling met de traditie, die in de moderne katholiek wezenlik anders is als in de konservatieve, geeft de krisis haar itensiteit. De moderne katholieke wetenschap heeft dan ook uit Schrift en Traditie beslist nagewezen, dat in de idee van het Christendom de gehoorzaamheid (d. i. de stelling tegenover de autoriteit) moet begrepen worden als een blijde, redelike (obsequium *rationale*-Paulus), als een affirmatie, als een volheid des levens, als een hemelvaart. De traditioneel-slecht-denkende hierarchie eist een passieve gehoorzaamheid, een van kuddedieren. Het woord van een Duitse theologie-professor is brutaal, maar betrekkelik zeer juist: in de Katholieke Kerk »hat man zu zahlen und weiter Maul zu halten." Men vergete echter niet, dat dit woord zich volstrekt niet baseert op het *wezen der autoriteit* in de Katholieke Kerk.

Antonio Fogazzaro heeft in zijn »Il Santo" de moed gehad deze gedachte konsekwent af te denken en zijn boek is de geschiedenis van een ziel, die op buitengewone wijze representatief is. Want door zijn eigen persoonlike krisis uit te beelden, schildert hij tevens de krisis, die de moderne katholieken doormaken, verpersoonlikt hij in zijn held het feit, dat in alle landen de beste katholieken hun routine-leven en wetenschap en geloven hebben afgeschud voor een persoonlik, bewust, vruchtbaar-oorzakelik en energiek Katholicisme. Het nieuwe Katholicisme is geen daad van opstandigheid, maar van vernieuwing, is geen daad van ongeloof, maar van geloof.

Door deze nieuwe verhoudingen is ook de houding van

1) Paul Sabatier. *Hibbert Journal.* 1907.

het katholicisme tegenover Calvinisme en Protestantisme een andere geworden. Want voor de moderne katholiek is de hedendaags orthodokse protestantse leer niet anders als »la soeur authentique" der scholastiek, even respektabel maar ook even leeg als die oudere zuster. De Reformatie heeft in het autoriteits-begrip wezenlik geen vernieuwing gebracht. De Protestant staat tegenover de autoriteit van de Bijbel als de katholiek tegenover de autoriteit der kerk. Wel was daardoor in 't Protestantisme een kiem neergelegd voor meerdere onafhankelijkheid, maar hetzij het daaraan ligt, dat de tijden nog niet vervuld zijn, hetzij het Protestantisme behoefte heeft aan een ruimer gezichtskreis, want het klinkt zich vast aan de dode letter, zéker is het, dat tot dusver het *Protestantisme* alleen zijn negatieve benaming ere doet, wezenlike vernieuwing heeft het niet gebracht.

Adolf Harnack zegt over het nieuwe katholieke autoriteitsbegrip: »Die Zeit wird lehren, ob die kirchliche Autorität wie sie sie bestehen lassen wollen, in Wahrheit doch nur die alte Autorität ist oder überhaupt keine Autorität. Von dem mittleren Ding, welches sie zu konstruiren versuchen, kann man sich keine Vorstellung machen". 1) Zéker, de oude kerkelike autoriteit zal en moet bestaan blijven. Maar zij is alleen voor het hoogste en voor laagste: voor het dogma en wat daarmede samenhangt en voor de uiterlike organisatie. Al het andere is aan ieders individueele vrijheid overgelaten. Daarom verzetten we ons tegen de machtsovertredingen der hierarchie; we erkennen alleen de door de dogmahistorie wetenschappelik vastgestelde grenzen, waarbinnen de overheid zich dient te houden. Als deze idee gemeen-goed zal zijn van alle katholieken, verdwijnt ook van zelf klerikalisme en ultromontanisme.

Het klerikalisme wil van de kerk een *sekte* maken — wij, nieuweren, herinneren ons haar oude naam van *katholiek*, d. i. *algemeen*, en willen dat die naam door de werkelikheid niet te schande wordt gemaakt. Wij willen erfgenamen zijn van het *hele* verleden, niet van *enige* eenzijdig gekozen

1) *Preusische Jahrbücher*. B. 127. S. 303.

Vaderschriften, niet van slechts *enkele*, tendentieus gekozen schriftteksten, wij wensen de *gehele* Christelike erfenis te handhaven en er de materie in te zoeken voor een schitterende toekomstbouw naar de plannen van Christelik idealisme. Daarom heet ons orgaan: »Verleden, Heden, Toekomst," — dat der reaktie heet »Gisteren".

Daarin ligt de kracht van het jonge katholicisme, dat het de kerkelike éénheid, die tot dusver eerst en vooral, *doktrinair en disciplinair* was, dieper, vollediger, werkdadiger maakt, want de nieuwe éénheid is een *unie van levende krachten*, van daadkracht, offermoed, innerlikheid, liefde en smart. De wereld leeft ten slotte alléén van ideeën, de kerk niet minder, En die ideeën, die ik noemde, die krachten, die ik nawees, stichten weer opnieuw en vernieuwen weder: het Regnum Dei super terram, het Regnum Dei, dat niet ginds is of dáár, maar »intra nos", in onze eigen zielen.

De jonge katholieken zijn méér katholiek dan hun vaderen, ze omvatten een groter katholiciteit. Er is bij hen geen sprake van kapituleren voor het ongeloof, noch van gevoelerige pietistiese godsdienstigheid: in hen is niet alleen het vage gevoel, maar de volbelééfde gedachte, dat we allen broeders zijn. De liefde is voor hen alles.

Fogazzaro wees er op in een rede te Parijs, 1) dat in alle landen der Christenheid deze bewust-levende katholieken gevonden worden. *Selva*, de edele Christen en geleerde, die het type van de vernieuwde gelovige is, wordt in alle landen en steden gevonden, hij leeft in kloosters en seminaries, is in de Kurie en onder het episkopaat, 2) Selva is overal. Zo is de reaktie er toe gekomen te gaan geloven aan een geheime bond over de gehele wereld, de unie der Ridders van de H. Geest. Alweer een bewijs, hoe antropomorfies de Kurie denkt, juist alsof de harmonie des geestes, het fluïdum van het genie des tijds een uiterlike organisatie noodig heeft! Wèl kan men ten slotte deze moderne katholieke

1) *Demain*. Februari 1907.

2) Niet echter onder het episkopaat van alle landen, vooral niet onder het Hollandse.

»Ridders van de H. Geest" noemen, want ze hebben als adelbloem van Christus in hun ziel de liefde, de grote sociale liefde, die de kern is van Jesus' leer, en het wezen is van de H. Geest.

Wat ik over Fogazzaro gezegd heb, geldt evenzeer van het tijdschrift »Rinovamento", dat door de élite van Milaan gesticht, fier en dapper stand houdt tegen de aanvallen der Index-congregatie, wier prefekt Card. Steinhuber de ziel is der reaktie.

Om de toestand in Italië goed te begrijpen, moet men niet vergeten, dat in dat land de Paus nog altijd aanspraak maakt op de Kerkelike Staat, dat niemand weet, of het »non expedit" — het verbod bij de politieke verkiezingen zijn stem uit te brengen — opgeheven is of niet, dat het peupelachtige antiklerikalisme daar hoe langer hoe dreigender wordt, dat de klerus van dat land zeer miniem ontwikkeld is, als gevolg van het meest ellendige seminariesysteem, 1) dat daar dus veel meer wrijving is dan in enig ander land.

Frankrijk telt eigenlik niet meer mede. Alleen de hevig aangevallen *Sillon* van *Marc Sangier* geeft nog enige hoop voor de toekomst. Ik zou te uitvoerig worden, wanneer ik zelfs maar een schets zou willen ontwerpen van de franse kerkgeschiedenis der laatste jaren. De lijdensgeschiedenis der Roomse kerk in dat land is voor 't overgrote deel de schuld van de katholieken zelf; de Regering is ook volstrekt niet vrij te pleiten, maar nog veel minder de ongelooflik onhandige politiek van de Pauselike Staatssekretaris, Card. Merry del Val en zijn raadslieden. Denken we alleen maar eens even aan Montagnini de Grote.

In Amerika strijdt de reaktie nog altijd tegen het zogenaamde Amerikanisme van Abbé Klein e.a. Een soort van ketterij, die nooit bestaan heeft. Bij de veroordeling van Leo XIII werd niemand getroffen, doodeenvoudig omdat, wat veroordeeld werd, nooit door iemand was gedoceerd.

---

1) Italië is in 't gelukkige bezit van zegge... 280 bisdommen. Ieder bisdom heeft zijn priester- en knapenseminarie. 't Is licht te begrijpen, hoe het daar dus met de onderwijskrachten gesteld is. Ook de financieële druk dientengevolge op de gelovige bevolking geeft reden tot veel ontevredenheid. De Kurie heeft in deze 280 bisschoppen haar trouwste volgelingen.

Ieder land heeft ten slotte zijn eigenaardige bewegingen, zelfs in de afzonderlike landen valt nog onderscheid waar te nemen. Maar er zijn punten van opmerkelike overeenkomst Het gaat hier meer en daar minder om het bestaansrecht der historiese kritiek, om het sanctioneren der moderne geschiedbeschouwing, om de opvatting der historie als onophoudelike evolutie, om nieuwe ideeën van autoriteit in verband met aktieve en passieve gehoorzaamheid, om de bestrijding van veruiterlikte godsdienst en van bijgeloof, om de oplossing der sociale kwestie in meer of minder nauw verband met de godsdienst, om het recht voor de kerken der verschillende landen hun nationaal karakter méér op de voorgrond te laten treden, vooral in de taal, terwijl de Kurie zich ten doel gesteld heeft de kerk altijd méér te romaniseren en te lateiniseren. Alle stromingen hebben echter dit gemeen, dat er op de eerste plaats gestreefd wordt naar verinnerliking, en verdieping en tegelijk naar de opheffing der kerk uit middeneeuwse toestand in een, die met de nieuwe tijden in overeenstemming is.

De toestand in *Duitschland* is heel wat gunstiger dan in de andere landen. De katholieke wetenschap is aan zeven universiteiten ingeburgerd (München, Bonn, Freiburg i. B., Breslau, Münster, Würzburg, Strassburg i. E.). Ook de vrijheid van bewegen is in de Duitse kerk groter dan in de overige katholieke wereld. Op *politiek* terrein zijn de Duitse katholieken totaal vrij; ze nemen zelfs geen notitie van de wensen des Pausen. Dat kwam duidelijk uit in de Septennatsfrage, bij de Militärvorlage, die Bismarck, door pressie van Leo XIII op het Centrum, in de Rijksdag wilde doen aannemen. Op het betreffende schrijven van de toenmalige Staatssekretaris van Leo XIII, Card. *Jacobini* antwoordde *Windhorst* namens de Zentrumsfraktion »für das Zentrum ist es absolut unmöglich, bei nicht kirchlichen Gesetzen gegebene Direktiven Folge zu leisten". 1) (3 Jan. 1887.)

1) Cfr. Köln. Volkszeitung. Samstag 17 Aug. 1907. Mittagausgabe. Op de katholiekendag in Essen, Augustus 1906, was als gedelegeerde des Pausen Card. Serafino Vanutelli aanwezig. Deze prelaat »versprak" zich in een aldaar gehouden rede en beweerde, dat de katholieken *in alles* aan de H. Stoel onder-

Ook in sociale aangelegenheden genieten de Duitse Katholieken veel vrijheid. Tegen de wil der bisschoppen in werden algemeen-christelike inplaats van zuiver Katholieke vakvereenigingen opgericht. En de Duitse bisschoppen verheugen zich tans, dat men hun niet gehoorzaamd heeft. De klerus in Duitsland is meer ontwikkeld dan ergens anders.

Maar Duitsland wordt verscheurd door konfessionele twisten. Het Protestantisme is daar het Katholicisme vóor, zeker wetenschappelik, maar voornamelik op theologies gebied. Door dit feit geleid, heeft de moderne tijd de vraag gesteld: is het Katholicisme nog »*Kulturfähig*"?

Op deze kwestie moest een antwoord gegeven worden.

Prof. Dr. Albert Ehrhard 2) beantwoordde de vraag, steunend op de algemeene geschiedenis en op de Kerk- en dogmageschiedenis: *Prof. Dr. Hermann Schell* 3) deed het, steunend op innerlike gronden, uit de geest, uit de idee van het Christendom.

Dit zijn de twee grote frakties. 4)

---

worpen waren. Een verklaring in de dagbladen bevatte de uitvlucht, dat de Cardinaal achter »alles" vergeten had te zeggen, »wat de godsdienst betreft". Om die domheid goed te maken was de Kurie gedwongen, volgende verklaring af te geven in een brief van Pius X aan Card. Fischer van Cöln v. 30 October 1906: »Dieser Gehorsam (in allen religiösen Dingen) läszt einen jeden *vollständige und unein geschränkte Freiheit* in denjenigen Angelegenheiten, welche die Religion nicht betreffen" (Cfr. Allgem. Zeitung. 2 Nov. 1906.)

2) Ehrhard: *Der Katholizismus und das 20e Jahrhundert*, 12e Auflage. — Liberaler Katholizismus? — Das religiöse Leben in der Kath. Kirche. — Katholisches Christenthum und moderne Kultur.

3) Schell: *Dogmatik IV.* B. — Apologie des Christenthums. *II.* B. — Christus. — Katholiz. als Prinzip des Fortschrittes. — Das Problem des Geistes. — Das Wirken des Dreieinigen Gottes. II. B. — Gott und Geist II B. enz. enz.

4) We zien af van de behandeling van 't *Beierse Reformkatholizismus*, dat als organen heeft »Das 20e Jahrhundert" en »Die Renaissance". Deze beweging is geweldig onrijp en allereerst uitgegaan van gymnasiasten. Die beweging wordt verder geleid door enige zevende-rangs theologen. Het is de fout van Hermann Schell (»des Vertrauensseligen und gutmütigen Schells" — aldus de Germania —) geweest zich dikwlijs geïdentificeerd te hebben met deze wèl idealistiese, maar totaal ongeschikte jongelui.

Volgens Ehrhard wordt het gehele probleem beheerst door de vraag naar de positie der Kerk en van het Katholicisme in het organiese verband van alle levenskrachten en kultuurfaktoren, die samengewerkt hebben en nog samenwerken om aan het huidig stuk tijdleven zijn eigen stempel te geven; en door de vraag naar de innerlike verhouding van moderne kultuur tot Katholicisme in de naaste toekomst. Voorop moet ook de kwestie gesteld, of de katholieken recht hebben te zeggen: »onze kultuur is zó doordrongen van Christendom, van katholicisme, de Kerk staat zó vast in ons land, dat ze wel misschien iets verzwakken kan, maar verdwijnen kan ze echter niet meer." Deze overtuiging is in staat de katholieken tot werkeloosheid te brengen en ze te maken tot rustige toekijkers, die niet inzien, dat het in hun eigen belang is om aan de toekomst der menschheid meê te bouwen, om aan de algemene moderne kultuur te arbeiden. Want de »eindoverwinning" is toch aan de Kerk! De Kerk echter is van nature aktief. Haar eigen aard brengt voor de katholieken de verplichting mede om missiewerk te doen. En 't staat toch vast, dat de missie niet alleen bestaat voor overzeese, droomverre landen. De katholieken mogen daarom nooit de rustige, gepantoffelde regenten worden van een bestaande stichting, die niet meer op vergroting en uitbreiding zint, maar alleen maar zich zelf als een mummie tracht te konserveren.

Maar van de andere kant heeft het Katholicisme in een land nooit bestaanszekerheid voor de toekomst. De historie leert het, dat zo menig land en volk hun katholicisme verloren hebben. Denken we slechts aan de bloeiende gemeente van Noord-Afrika met een *Augustinus* aan het hoofd — van de gehele afrikaanse Kerk is niets, letterlik niets overgebleven. En die Kerk ging maar ten gronde aan *materieel* geweld, terwijl tans de Kerk bedreigd wordt door de vijandschap der *geesten*.

Wij staan voor het feit, dat de eeuwgeest tans naar de Katholieke Kerk heenwijst als naar de grootste vijandin der moderne kultuur, die de vooruitgang tegenhoudt en de enige

schuldige is, dat die moderne kultuur niet vruchtbaarder en sneller voortwerkt, haar zegeningen niet overvloediger en ruimer over de mensheid kan uitstorten. De 18e en 19e eeuw hebben deze aanklacht van het »Aufklärungszeitalter" overgenomen. De 20e gaat nog verder en bestrijdt ons in naam van de *zuivere en echte godsdienst-zelf*. Daarom heeft het probleem twee zijden: de beweerde tegenstelling van katholicisme en kultuur en het beweerde kontrast van katholicisme en de ware, innerlike godsdienst van Jesus Christus. Dit laatste juist is verreweg het voornaamste. Er een verklaring en een opheldering voor te vinden is het levenswerk van Schell geweest. Ehrhard daarentegen bemoeit zich alléén met de eerste kwestie, vooral in zijn »Katholizismus und das 20e Jahrhundert (1900) en in zijn »Katholisches Christenthum und moderne Kultur" (1907).

Wij kunnen op Ehrhard's werk verder niet ingaan, het moge volstaan zijn wijze van probleem-behandeling gepreciseerd te hebben. Ehrhard heeft enorm veel aanvallen te verduren gehad — en nóg — maar zijn boeken zijn ten slotte toch ontkomen aan indicering.

(Slot volgt).

HET IVOREN AAPJE.

Poppenspel.

DOOR

HERMAN TEIRLINCK.

EERSTE GEDEELTE.

IV.

Portret van pastoor Emanuel Doening.

Pastoor Doening bezat, tot een graad van klare innigheid, de gave van evenwicht. Hij had zich geen wet voorgesteld, maar hij leefde ongedwongen volgens de eenige wet der natuur. Ik kan zeggen dat er tusschen het wezen van pastoor Doening en den groei van eene bloem alleen een verschil is van plan. Hij leefde naar het gebod van zijn menschelijk instinkt — zijn genie bestond echter hierin, dat dit instinkt van allen invloed was ontlast en als eene onfeilbare drijfveer werkte. Hij leefde in de waarheid van zijn leven. Hij beredeneerde noch zijn toestand in den tijd, noch de verhoudingen van de dingen rond hem. Zijne teedere macht van intuïtie was de uitslag van een inderdaad buitengemeen-helder gevoel. Weinige menschen bezitten die helderheid van aandoening en kunnen zonder twijfelen handelen naar zekere organische verordeningen, welke berusten op de geheime roerselen van ons humaan instinkt. Bij pastoor Doening was gewoonlijk de rede een gevoel geworden. Zijne woorden waren, evenals

zijne daden, de onverlegen uitdrukkingen of uitslagen van dit zeldzaam gevoel.

Het is noodig dat hier het bestaan en de ontwikkeling van een dergelijk gestel opgehelderd worde. Het is noodig en het is schoon de gronden aan te toonen, waarop rustend en werkzaam was dees uitzonderlijk emotionneel verschijnsel: een man getuige van zijne aldoor rhythmische gebaren en toch, in geeste, niet de bewuste dader er van. Hij zelf zag de diepte niet, waar borrelden, als ijsheldere fonteinen, zijne aandoeningen, noch en raakte de wijdte tot waar reikten de trillende draden van zijn gracelijk gevoel.

Hij werd geboren niet verre van Ronse, in dat heerlijke Zuid-Oostvlaanderen, waar het vruchtbare land zich tooit met de wispelturige sierlijkheid van heuvels en groene bergagen. Zijne ouders waren eigenaars van uitgestrekte gronden, gelegen langs de levendige Scheldevallei op bijna gelijken afstand van Ronse en Oudenaarde. De groote hoeve, waar hij werd opgebracht, was eenig en groot in het dal. Hare witte muren blonken als krijt in de groene verven van het landschap en haar breed gebrokkeld schaliedak glansde warm en zwaar, gelijk eene heete muts. De wolken aan den hemel voeren als reuzenadems boven dat rustige huis...

De oude boer Doening was een zwijger. Van 's morgens vroeg liep hij op 't veld, tusschen het werkende volk, altijd op het onvermoeide veld, dat zweette of dampte of walmde van korenaren, of ver uitrustte, uitgestrekt als eene doode, alles zoo naar den gang van het drijvende seizoen. Hij was zeer stijf in zijne manieren en streng in zijne zeden, en telkens als hij de groote kamer binnenstapte, waar moeder Doening met Victorien en Emanuel speelde of anderszins bezig was, vielen, gelijk een natte doek uit de zoldering, de stilte en de eerbied daar, die alom den kouden boer vergezelden. 's Avonds zat hij denkend bij den haard. Hij rookte nooit. Hij zat stijf op een stoel, de knieën hoekig en recht naast elkander, de ellebogen tegen zijne zijden en de breede, kneukelige handen even overeen op zijn mageren schoot. Soms roerden zijne

duimen. Maar stijf rechtop bleef zijn hooge hals, zijn beenderig hoofd, en roerloos staarden zijne oogen, strakke beteekenis van dit stugge peinzende boerenbeeld.

Emanuel's moeder was geheel een daartegenovergesteld wezen. Hoe deed ze moeite, het lieve vrouwtje, om haar leutig gemoed en haar ruchtige liefde, in Doening's bijzijn, te bedwingen! Ze had een klaar gezichtje, omkranst met een zijig grijs haar, en verlicht met al de blijdschap van hare rappe blikken. Ze was niet groot. Ze placht te loopen rond den huize al dansend, gelijk een jong veulen. Wanneer ze toornig was — want aleens deden de meiden verkeerd in de keuken — neep ze, plots rood-wordend, hare oogen dicht, bleef zoo een poosje, precies te wege uit te barsten in schrikkelijke woede, en schoot uit in een lach. Dat was het karakteristiek teeken van dat levendig menschje, omdat ze, in alles, op die zelfde eigenaardige wijze, te handelen scheen. Ze had een gulden hart.

Victorien was ouder dan Emanuel. Hij was een groote blonde jongen, flink opgeschoten, met grove leden. Hij hield veel van het veldleven en hielp mede aan het akkerwerk. Emanuel kon dat voorbeeld, spijts de dringende wenken van vader Doening, niet volgen. Hij was teer-gebouwd, keek droomend langs de groote huiskamer, waar moeder huppelde met vlugge manieren. Hij droomde aan het venster. De verschillige werking van het vierkante hof was gebeurende onder het gaande licht van den verschilligen dag. De hennen pikkelden over den mesthoop. De haan lengde zich uit boven zijne sporen en schudde zijne veren eer hij kraaien zou. De heerlijke mesthoop goud-glansde tegen de nauwe kalkmuren. De stalknecht luibeende, allinks en alrechts zich bukkend over klavergroen, of mooschend, met onlustige handen, in bruinroode beethoopen en witgele rapen. Hij was een oud man en heette Vinus; tot zijn twaalfde jaar had Emanuel geen anderen vriend dan Vinus...

Maar toen kwam op de hoeve Renildeken inwonen en de kleur der dagen was verwisseld. Renildeken was acht jaren oud en ze droeg een spannend kleedje dat haar lijf nauw

maakte als het kelkbuisje van sommige leliën, en hare armen rilden gelijk de wiegeling van eenzame halmen. Ze had heel kleine voetjes en een kopje van porselein. Na den dood van haar vader, Doening's broeder, kwam ze nu op de vierkante hoeve wonen en dadelijk was Emanuel zeer ingenomen met haar. Van 's morgens in den vroege waren ze saam. Ze liepen in den tuin, deden allerlei zottigheid, speelden met Poelie den hond en met Djolle, de geit. Daar was in den tuin een prieëlken van glycienen. Vooraan gloeide een begoniaperk en van weerskanten geurde een dubbele seringastruik. Op een bankje zaten zij er nevenseen, beladen met de zoete donkerheid, die onder het roerende loover wemelde. Het loover roerde, de wind streek langs en over den tuin, er was een heerlijke golving in de lucht. Emanuel en Renildeken zwegen. Hare hand rustte op zijn knie en ze keken naar het werkzaam gedoe van den wind en naar het spel van de hemelklaarte. Soms hadden ze een kort praatje over de wolken. Ze beeldden zich gaarne de verre ruimte in, waar varen de wolken als schepen met volle zeilen. Ze raakten getweeën de duizelige aandoening der eindeloosheid, terwijl de wijde wind boven het ruischend prieëlken zoefde en toog. Renilde schoof dichter bij Emanuel aan. Haar verwonderd gezichtje blonk schoon uit boven haar nauw keurslijfje, want haar kleed was gelijk een keurslijfje zoo nauw. Heel rond waren hare oogen. Hare wimpers schaduwden eromme, en het was alsof een zachte poeier op hare bleeke wangen lag. Zoo zag 't Emanuel, en hij voelde haar handje warm en wegend op zijnen knie drukken.

Soms, na een leutige rit door den tuin, waren heure haarvlechten losgeschud. Dan vlocht hij het platte zijig haar weer tot strengen. Het was hem een ongemeene weldaad, dat hij zijn voorzichtige vingeren over haar broze kopje bewegen mocht, zoo in de vlakke zon, die de lokjes deed glimmen en krullen. De zon spetterde overal en de struiken waren, langs den grond, als vlammen van zonderlinge verve. De bijen gonsden. Een koppel witte vlinders wipten in de heete ruimte over malkander.

Het gebeurde ook dat de kwade regen hen binnenjoeg. Ze vonden een lieve schuilplaats bij Vinus in den stal. Ze roken er den zwaren geur der koeien, al zittend op een frisschen klaverhoop, en Vinus kwam, rechtover hen, op den harden rand van zijn beddebak leunen. Hij smoorde er en dampte langzaam. Een draadje was om den steel van zijne pijp gewonden. Binst dat de ruchtige regen neerspatte op 't voorhof en klepperde op de dakpannen, vertelde hij wel eens een trage historie. Hij vertelde van Peer-Lapeu, of van Jaakske-met-ze-fluitje of van de Zeven Prinsessen van Mississipi. De koeien kauwden verduldig. Tusschenbeide draaide er eene haren grooten kop en keek met droomende oogen uit de half-duisternis en haar muil verging zonder haast van rechts naar links. Ze kluppelde met haren staart. De dakgoten geraakten boordevol en begonnen lawaai te maken op de vloerkareelen daarbuiten.

Wanneer echter de avond mooi was en de zon het ronde westen beschilderde, gingen Emanuel en Renildeken langs de Scheldeoevers wandelen. De Schelde was gelijk een violette lint met zilveren en gulden blikkering. Ze voer wijd-kronkelend door de platte meerschen. Tegen den hemel steeg bal, blauw en goedig, de struische Kluisberg en achteraan wapperde de pracht van het avondvuur. Ze kuierden nevens 't water. De kikvorschen sprongen vóor hunne voeten uit het gras, en bij elken stap steeg een wolkje muggen en kleine vliegen en sprinkhanen rondom. De bleekroode kardamienen trilden tenden hunne hooge stengels.

— Nu denk ik aan de prinsessen, Mane, zei Renilde en in hare strakke oogen leefde inderdaad een beeld van droomende wonderlijkheid.

— O ja, antwoordde Emanuel, dat is omdat ge al die kasteelen ziet boven den Kluisberg.

Boven den Kluisberg hingen in roerlooze verscheidenheid de paarse en purperen en oranje wolken. Zij vormden er een verre water, waar opdook een eiland van goud. Schoon zichtbaar tusschen het teere loover steeg daar, met zijn verschillige koepels en talrijke torens, een hemelsch kasteel. Renildeken keek ernaar

en zocht er de vensters, de deuren, de breede gaanderijen, en de fonteinen die voor de middenpoort opschoten in den vorm van een doorzichtigen waaier. Het eiland geleek op een uitmuntend park, en het gewas stond er liefelijk geschoren of gebeiteld in levend koper. De lanen lagen effen en klaar. Eene groote stilte versierde het landschap.

— Nu merkt ge toch, sprak Renildeken, dat alles wat heeft Vinus ons verteld waar is.

Emanuel werd zeer ernstig en zei met een innig gevoel:

— Hoe zou het anders?

Hij drukte de kleine hand van Renildeken, die nevens hem stond in haar donker smal kleedje, heel luttel en gracelijk midden de sterk-groene weidevlakte....

Maar 's winters, bij hard weder, bleven ze in de warme huiskamer. Ze waren er meestal alleen met moeder Doening, want vader en Victorien hadden hun werk in de schuren en op stal. Moeder Doening liep, naar gewoonte, lachend of pruttelend over en weer, en ze maakte veel gedruisch bij de ronkende kachel, onder de potten en de pannen. In den namiddag stond de machtige ketel op 't vuur en werd de koedrank gekookt. De sterke geur van ontdooiende beeten en bladersap walmde om den huize. Emanuel zat met zijn nichtje bij 't venster, waar blauwde de flauwe winterdag. Als het sneeuwde, tuurden ze naar den gang der waggelende vlokken, en alles op de hoeve werd wit en licht en doodstil. Ondertijds las Emanuel voor uit een groot boek, dat verhaalde van het leven der Heiligen. Hij had eene zachte stem, en ze klonk eigenaardig in de keuken, geheel afgezonderd van moeders rumoerig bedrijf. Renilde hoorde niets dan deze lieve stem, die het leven der Heiligen uitbeeldde in den droeven wintertijd. Ze zat op de bank en leunde met haar porseleinen hoofdje tegen het raamberd, juist in de witte plooien van het venstergordijn. Hare witte handen lagen saamgevouwen op haren schoot, licht als een asem of een geur. Soms schoot een zenuwrukje door hare leden en dan roerde haar nauw lijfje gansch: dat was eene zonderlinge gewoonte bij haar. Wanneer Emanuel onder 't lezen even opkeek, trof hij den

peinzenden blik van hare ronde oogen die, als een dubbel lichtsignaal, waren op hem gevest. Dan glimlachte ze, en het waren gulden uren....

Zoo, al naar den gang van den tijd, groeiden ze op. De schoolmeester van het dorp kwam hun leering geven in de taalkunde en het rekenen en de geschiedenis. Emanuel was zeventien jaar oud geworden. Vader Doening riep hem in het koude salet en vroeg hem wat hij zinnens was te doen in de toekomst. Van deze onderhandeling met zijn vader heeft Pastoor Doening altijd eene zeer scherpe herinnering bewaard, omdat het de eerste aanval was, dien zijne heerlijke kinder-illuzie te verduren had.

Hij voelde, onder de koude blikken van zijn vader, plots een schokkend leed. Moest hij iets doen in de toekomst, dat niet de voorzetting was van hetgeen hij nu deed en in het verleden dag aan dag gedaan had?

— Ge wordt nu een jonkman, sprak boer Doening; er kan geen kwestie zijn van langer hier om te kuieren met sprookjes-boeken en meisjesgekheid. Het kan mij niet schelen wat er van u gewordt, maar droomen in luiheid mag niet. Uw broer Victorien zal voor de boerderij zorgen. Daar moet iets van een anderen aard verzonnen worden voor u. Ik heb er met moeder al over nagedacht. Moeder is in die soort van zaken nog al oolijk. Zij meent, dat het u best zou staan als ge priester wordt.

Het viel Emanuel zeer hard. Hij dacht aan Renildeken, aan al de mooie dagen die hij doorbracht met haar. Hij zag ze in haar smal kleedje en zag hare zoete wangen, die bepoeierd schenen met een geurig meel van zeldzame bloemen. Heur bleek-glanzend haar lag plat en in twee rechte strengen gevlochten. Hij vroeg aan vader Doening wat hij met Renil-deken zou doen.

— Wel drommels, jongen, viel Doening uit, waar be-kommert ge u mede? Renilde blijft bij ons. Ze heeft geld en zal later wel een jongen boer vinden uit de streek. Onder-tusschen zal de schoolmeester haar nog maar wat onderwijs geven. Dat komt alles wel in orde. Het staat met u lang zoo genadig niet.

O! neen, dacht Emanuel, het staat met mij zoo genadig niet. Ik heb zoo langen tijd aan mijn ongeluk gesponnen en de ellende van mijn toekomst voorbereid. En hij voelde het massale noodlot, zooals dat in het heiligenboek beschreven staat. Vluchtig zag hij de oude letters en de zware prenten, en speurde hij den reuk die uit de malsche bladzijden opstoof.

— Vader, sprak hij, ik zal er binst deze week over nadenken.

Hij dacht er inderdaad van den morgen tot den avond over na, en 's nachts insgelijks, behalve binst de weinige uren, welke hij slapend sleet. Al die diepe mijmering bracht hem eindelijk tot de zekerheid, dat hij het buiten Renildeken's aanwezigheid niet lang uithouden zou. Hij vluchtte haar om zijn gedacht zelfstandig te maken, maar hij voelde zich immer inniger aan haar verbonden dan toen hij haar verlaten had. Ze merkte het ongemak dat hem kwelde, en op haar peinzend gezichtje lag, gelijk een nieuw en delicaat gepoeier, de zoetigheid van haar medelijden.

Eens zat ze alleen en heel bleek op de gladde bank van het prieëlken. Emanuel slenterde langs daar en hij was waarlijk verschrikt, omdat zij er zoo treurig uitzag. Hij vatte seffens haar handje, dat killig was en daar rustte op haar zwart kleedje gelijk een koude manestraal.

— Rene, zijt ge ziek?

Ze wachtte eer ze hem antwoord gaf. Al de geluiden van den tuin tikkelden uitermate duidelijk op in de lucht binst deze korte stilte — en niet het minst de schokkende tjirreling van een koningsken, dat in den linkschen seringa zat. Toen sprak ze:

— Ik weet het niet, Mane; maar het is me helder geworden, waarom gij sinds dagen zoo vreemd te moede zijt. Ik heb geraden dat gij verhuizen moet....

Hij keek haar aan. Het trof hem dat ze verhuizen zei. Hoe akelig juist, hoe scherp-waar klonk dat woord! Verhuizen, dat is een ander huis in gaan, een ander nest ievers maken, en het oude hangt ledig, terwijl de wind en het onweder het aanvallen langs allen kant. Het schoone leven dat hij met Renildeken gesleten had, schoot met levende kleuren

door zijn geest. Hij werd week en aangedaan. Hij voelde haar killig handje, en zijn tranen rolden....

Toen begon hij het geval uit te leggen. Ze luisterde en sprak geen woord. Haar gewoonlijk zenuwrukje snokte door al hare leden. Ze knikte. Ze tuurde alover den tuin, waar de zon losbandig bezig was. Poelie, de hond, lag lang uitgestrekt bij het hek en hapte soms naar een lastigen horzel. Het koningsken wipte al meteen in den rechtschen seringastruik.

Nadat Emanuel alles verklaard had, zei ze:

Mane, ge moet een priester worden, ge moet een heilige worden, zooals die velen uit het oude boek.

Ze weende niet. Ze was een oud klein vrouwtje, heel nauwgespannen in haar keurslijfje, heel klein en broos, met een kopje van doorzichtig porselein en oogen vol met verduldige ervaring.

Wanneer dus Renildeken aan hare vlugge ziekte gestorven was, verliet Emanuel de witte hoeve en sloot zich op in het Seminarie. Hij werd priester, doceerde een tijd de theologie te Leuven, en, na den dood van zijne ouders, maakte gebruik van het niet geringe vermogen dat zij hem achterlieten, om te Brussel een zindelijk huis op te trekken en er stille, door het rumoerige stadsleven heen, zijne fijne emotiviteit te oefenen. Hij had geen bezigheid: hij ontwikkelde met eene instinktmatige zorgvuldigheid de machten van gevoel, welke hij in zijne kindsheid had vergaard. Hij bebouwde dat aandoenlijk eigendom en legde er zich met onbewust vernuft op toe om het kostbare zaad, dat God in hem had neergeleid, tot vruchten van liefde te doen gedijen.

Het huis dat hij te Brussel bezat, was een der fraaiste van de Hamerstraat. De wijk alginds was buitengewoon rustig. Eene burgerlijke voornaamheid maakte er de lucht eenvormig-grijs en benevelde met een toonlooze deftigheid de verschillige stadsgeluiden. Van de effen huisgevels, waar de vensters als beloken oogen schenen te slapen, viel de grijze kilte op den grijzen steenweg neder. De deuren stonden glanzend in hunne versche verve en de loerspiegeltjes die tallenkant naast de

ramen uitstaken, waren het eenig teeken van de bedrijvigheid der bewoners. Het was eene doode straat en, gelijk wolken, stoof er de nagalm van het ronkende leven dat, ginder tenden, op de breede lanen woelde.

Pastoor Doening had deze wijk gekozen omdat hij ze, op haar uiterlijk beschouwd, vereenzelvigd voelde met de stemming, waarin hij, zooals een spinne te midden van hare web, schoonspinnend te leven zat. Hij voelde zich hier eenzaam en zelfstandig. Zijn huis was met sobriëteit aangelegd, maar het droeg niet die magere strengheid, die in vele pastorijen zoo killig aandoet. Het was helder, innig, geheel modern in zijn bewerking, en 't had een uitzicht van mooi bedaren. In de breede kamer waar hij meerendeels zat en die met gele gordijnen van de luchtige tuinveranda gescheiden was, had hij eene mahoniehouten bibliotheek geplaatst en al de overige meubileering, die keurig en eenvoudig was, had hij in halve ronde om den wijden open haard geschikt. Op het schouwblad stond een marmeren borstbeeld van Guido Gezelle. Er boven hing een oud tafereel van Giorgione, de Heilige Magdalena bij het Kruis.

Lange uren zat hier pastoor Doening. Hij deed veel aan Vlaamsche literatuur en toetste de troebele opkomst der Vlaamsche letteren aan de fijne kritiek van zijn onfeilbare zinnen. Hij had een kultus voor Gezelle, dien hij als een Europeesch genie aanzag en een der zuiverste dichters noemde van de XIXe eeuw. Hij had op het collegie Gezelle gekend en hij wist de strijdende machten die, in hun worstelend geharrewar, den groot-menschelijken Westvlaming gedurende zoovele jaren tot zwijgen hadden gedwongen. Zij waren een tijdlang vrienden geweest en deze vriendschap had niet weinig bijgedragen tot de organische ontwikkeling van Doening's gevoeligheid. Toen Gezelle stierf, bleef hij lang denken aan den witten dood van Renildeken, want met Gezelle verloor hij, op een andere schaal van zijne kultuur, het eender iets, dat hij met Renildeken verloren had.

Hij ging gaarne om met de menschen. Als hij zijne ivoren eenzaamheid verliet, wandelde hij op de Louizalaan onder de

menschen. Hij had de menschen lief, de onbekende menschen die wandelen of loopen en lijden of vroolijk zijn. Hij keek ze vluggelings in het aangezicht, kwam in rappe voeling met allen, bewaarde van allen een beeld van kleuren of lijnen. Hij lachte op de kinderen die ommendom de blanke schorten der meiden speelden. Ruiters reden hem voorbij. Automobielen en mooie gespannen gleden haastig over het makadam. Een verloren hondje snoof, onder de boomen, de lucht op. Pastoor Doening ging, kort-stappend en alles beloerend, en hij had een groot genot aan het zicht der bonte dametoiletten, die de laan zoo heerlijk-levend maakten onder de gouden zon. Hij had nooit een stok mede. Hij droeg gemeenlijk in zijne linkerhand een paar zwarte handschoenen van zeer zachte zijde, en hij deed ze wiegen of stillekens slaan tegen zijn kleed. Zijn rechterhand was altijd vrij. Hij vingerde ermede langs de kleine satijnen knoopjes op zijn borst, juist boven de platte plooien van zijn sluier. Zijn hoofd was even gebogen en klein waren de randen van zijn hoed. Zijn haar was niet gansch wit, maar het zilverde op de krullen van losse lokken zeer kostbaar.

Hij bezocht families van burgerlijken rang. Overal werd hij met gretigheid onthaald, want zijn taal was vloeiend en zingend, en hij koesterde zoo eigenaardige gepeinzen. Hij had eene wondere manier om de aandacht te boeien en iedereen zweeg terwijl hij sprak. Hij sprak met goesting en nog al veel, meestal over kunst en politiek. Hij was niet buitengewoon diepzinnig en zaakrijk in zijne woorden. Hij was een maker van stemmingen en hij tokkelde met zijne rake volzinnetjes op het weeke gevoel van het gezelschap. In enkele huisgezinnen stond te allen tijde zijn bord op de tafel. Hij maakte van die gunst geen misbruik en deed liefst na het dîner zijn intrede. Het docht hem dat de menschen, na het eten, een malscher terrein waren voor de oefeningen van zijne bijzondere welsprekendheid. Bij de Chanteraine's echter zag men hem zeer dikwijls middagmalen. Hij had veel gehouden van mevrouw Chanteraine, omdat hij veel hield van zwakke en lijdende zielen, en hij was een groot vriend

van mijnheer du Bessy, en Simon Peter, omdat hij zijn vrienden zocht onder de praatziekste en de diepzinnigste mannen. Om de twee dagen deed hij zijn spelletje schaak met mijnheer du Bessy, en hij schepte een pittig genoegen in de mythologische zinspelingen van den ouden baronnet en in zijne vrijzinnige opvattingetjes van liefde en politiek. Ze waren het nooit over eenig onderwerp eens, maar geen van beiden zou die liefelijke oneenigheid tot een ongemak drijven. In dezen handel met mijnheer du Bessy vond pastoor Doening eene rustige verpoozing na den geestelijken arbeid overdag. Hij vond er ook het genot van het nuttelooze, wanneer het nuttelooze een vorm wordt van den luxus. Juist dat ijdel en sierlijk gepraat streelde hem als een zonderlinge luiheid die zooals eene zacht-duizelige geur is of zooals een teer-grijze half-tint. Hij leunde lang uit in den lagen zetel, zag het helle licht vlekken en glanzen op du Bessy's hoofd en volgde onwillekeurig de vorming van zijne pantheïstische beelden. Francine zong bij het klavier. De gulden friezen boven den wand blonken gelijk metallische linten. Een marmeren klok met onyx-zuilen roerde op den schooorsteen zijn korten slinger rap.

Boven zijne liefde tot de menschen reikte zijne bewondering voor mevrouw Verlat. Hij kon lange kijken naar heur en voelde dat zij groot was in hare gebaren. Hij bewonderde de effenheid van haar gemoed, waarlangs zij eene verdraagzame teederheid van gewaarwordingen en gevoelsdaden uitweefde. Zoo spreidde zij over al haar doen en denken, gelijk langzame voolen, de langmoedige trezoren van haar hart. Pastoor Doening had ten opzichte van mevrouw Chanteraine eene gemakkelijker genegenheid in zich opgewekt. Meer ingewikkeld was, jegens Vere, zijne gevoelige houding. Sommige oogenblikken ervan herinnerden hem aan eene vreemde ernstigheid, die Renildeken in den laatsten tijd van haar witte leven vertoond had. Andere riepen hem het hobbelige voorhoofd van Gezelle vóor den geest, in de dagen van passie en verslagenheid. Hij dacht er dikwijls aan en hij was bang dat, al indringende langs dien sentimenteelen weg, hij eens de klare waarheid zou raken, die een ramp of een ontgoocheling moest zijn.

Op een schoonen Junidag kwam mijnheer du Bessy bezoek brengen aan pastoor Doening. De oude Doka nam seffens het schaakbord en zette de thee, naar gewoonte. Het was, sinds de begrafenis van mevrouw Chanteraine, de tweede maal dat zij bijeenzaten. Ernest en Vere en Francine waren weggevlucht in een stille villa aan zee om er, bij 't gedruisch van het machtig water, van lieverlede te bedaren. Mijnheer du Bessy was met den ouden Ko en een groom te Brussel gebleven, deels omdat hij de zee niet verdragen kon, deels om den troost van de woelige stad niet te missen. Na een maand schreef hij aan Doening om de vroegere partijtjes maar weer aan te pakken, en nu zat hij bij den haard, vóor het donkere speeltafeltje waar de witte en zwarte pions opstaken als de boomtronken van een winterlandschap. De gele gordijn was vóor de veranda weggeschoven en de sterke zon viel met geweld binnen. Ze drong echter niet tot op den schoorsteen. Haar verste tipje blekte tegen den koperen kandelaar, die met een hooge witte kaars op den hoek van de schrijftafel stond.

Mijnheer du Bessy was weer de oude luchtige mijnheer du Bessy. Zijn haar lag zwart en glimmend van 't blanketsel, in eene rechte streep tot in zijn nek, van waar het, naar beide kanten schoon opgekamd, tot ten halve over zijne ooren, in den vorm van een krulletje kwam liggen. Zijne snor was hard en vol. Zijn rouwpak deed de blanke scherpte van zijn hoog halsboordje uitschijnen. Hij had losse, sierlijke gebaren.

— Mijn waarde vriend, zei hij met voorname stemeffekten en eene deftigheid die, als 't ware, tot het gewicht behoorde van zijne woorden, denk niet dat ik mij, voor de beoordeeling van de hedendaagsche politiek, meer dan het noodig is, mijne eenigszins aristokratische afstamming herinner, of dat ik mij zou laten meesleepen in een gewarrel van kleine hatelijkheidjes; ik bekijk en begrijp en bestatig. Het zicht der moderne stroomingen maakt op mij een ongunstigen indruk en ik weet niet welke lafheid mij belet te verklaren dat ik de afschaffing der slavernij betreur. Let wel, ik denk op dit oogenblik aan de serven, de onvrijen en de patriciërs, zooals zij een voor-

treffelijke maatschappelijke combinatie vormden, onder de eigenaardige leiding der Olympische goden. De menschen van dezen tijd missen inspiratie. Zij loopen op hol, langs de bedriegelijke wegen van hunne redeneering. Zij kunnen niets opofferen en willen aan alles een voedsel geven. De Spartanen dachten anders daarover. Maar welke zijn dan toch ónze uitslagen? Het is nog niet zoolang geleden dat het hartje der wereld de zegevierende opkomst van een tiers-état bewonderde. Wij zijn nu getuigen van de kletterende inbreuk der proletariërs, een vierden staat, zal ik maar zeggen. Morgen heeft deze ook zijn zatte bekomste, en dan rijst een vijfde staat, de geweldige massa van zieken en gebrekkigen, achterlingen, idioten, dwergen en gedrochtelijken. En zoo, mijn goede pastoor Doening, wordt al talrijker de staat der onvolledigen, de staat die aan het gebeuren is, al talrijker, al talrijker, naarmate de redeneering hooger holt. Dat noemt gij vooruitgang. Maar zeg mij, bid ik u: wie gaat in zulke omstandigheden vooruit? Tegenover één die vooruitgaat, zijn er duizend die achterblijven, en gaat hij, eenling, verder voort, al tien duizend blijven achter. Verstaat ge dat? O! het schrikkelijk zicht van den staat der achterblijvers, als die het ook eens al te gelijk voelen dat ze honger hebben en d'r bovenop moeten!

Mijnheer du Bessy keek zonder aandacht op het schaakbord naar de witte koningin en den zwaren koning en deed een zwakken zet. Hij hernam dadelijk:

— Spreek mij niet anders en oolijker van ekonomische wetten, die berusten op de koude ervaring der dingen. Ik zeg het u: uwe volksemancipatie gaat bankroet! Gij meent dat ge de menschheid vooruithelpt, en gij maakt achterlingen! Ik zeg en ik zeg het u, mijn beste vriend: zelfs de wetenschappelijke vooruitgang kan niet opwegen tegen het vreeslijke feit, dat zij al grooter en grooter meerderheid achter laat in den dompel. En moet die meerderheid eens regeeren?... Ge glimlacht. Inderdaad, het is om mee te lachen. Ik neem uw paard, mijnheer, en zet uw koning schaak!

— Dat is erger, zei pastoor Doening dubbend, terwijl zijne

vingeren over de satijnen knoopjes van zijn kleed kriebelden en hij stille schartte, met zijn linkerhand, over zijne kin. Het spel stond ineens slecht voor hem. Hij begon heel nauwkeurig over het spel na te denken. De oude Doka slofte een oogenblik in de veranda. De zon lag er roerloos.

— Nu, sprak mijnheer du Bessy al draaiend met zijne duimen, we mogen het wel bekennen. Europa is rot, en ik verlang met ongeduld naar de deugdelijke aftakeling die wij vanwege een geïnspireerd ras te verwachten hebben. Dat komt wellicht nog vroeger dan ge meent. In afwachting is het me leed dat een brave jongen, zooals Simon, zich de zaak zoo nuchter aantrekt. Wat bedoelt hij daarmee? En wat gaat hij zich wegsmijten in een revolutionaire beweging, waar hij zijn beste vermogens verteert? Want het zal u niet ontsnapt zijn, dat Simon Peter zeer erg met de Joodsche onlusten ingenomen is en er uitziet alsof hij in geheime kringen oproer stookt. Ik vrees dat hij nooit in de gratie der goden herkomt, de dwaze, die zijn schoone jaren verlauwt in zottigheid, terwijl de liefde en haar lusten optrekken, onvoldaan. Hij lijkt wel op dien armen Lieven Lazare, welke oud geworden is te midden van zijn steenen princiepen, en daar nu ligt gelijk een zuur hoopken droog mos. Ha! ha! dat is de bekende straf van Anteroos, den wrokkigen God der wedermin, die, zooals ge wel weet, gevierd wordt met allerlei liefelijkheid in Thespiae, aan den voet van den Helicon.

De blauwe theekopjes stonden op een bleek schenkbord met den ronden buik van den tinnen theepot. De zilveren suikerschaal was van zeer zuiver japanneesch fabrikaat, fijn bewerkt in de teekening der versiersels en in de uitvoering van de verschillige metaaltinten. Mijnheer du Bessy dronk een slokje en pastoor Doening, nadat hij den leelijken zet behendig op het schaakbord beantwoord had, sprak:

— Ik ken, geloof ik, dezen Lieven Lazare beter dan gij hem kent, du Bessy. Het is een zeer goed man, maar hij is onstuimig en eenzijdig in zijne liefde. Ik kan u van hem menige aardige historie vertellen, waarvan niet de minst mooie betrekking hebben tot uwe lichtzinnige ekonomische

bespiegelingen en juist slaan op wat gij daar van steenen principen zegt. Mijnheer Lazare is een katholiek uit éen stuk, zooals gij een pantheïst zijt uit honderd versmeten brokkelingen. De stugheid van den eenen is even onredelijk als de mozaïekgeest van den anderen. Begrijp goed dat ik u niet tegenover malkander plaats. Mijne vergelijking berust op eene wending van woorden, die mij aangenaam is en welke gij me moet vergeven. Ik vrees niet dat gij eens tot den grond van uw wezenlijken aard terugkeert, want gij zijt een kristen en gelooft in den eenigen God. Ik ken den pleizierigen draai van uwe gepeinzen. Zij zijn zooals de kermismolen en zij hebben een spel van blikkertjes en zilveren franjen, en al de paardjes dragen een flinke kleur. Daarom komen de kinderen errond staan, neem het mij niet kwalijk. Maar ik wilde u over mijnheer Lazare spreken. Gelooft gij niet met mij, dat het nu tijd wordt om den koppigen man met zijne dochter te verzoenen?

Mijnheer du Bessy, al spelend met zijn lepeltje op den rand van het theebord, was van meening dat dit, voor zijn part, gebeuren mocht.

— Ik had gewenscht, wedervoer pastoor Doening, dat gij mijn voorstel gretiger aannemen zoudt, mijn beste du Bessy. Gij weet dat Lazare op zijn kamertje in eigenzinnigheid zijn hart opvreet, en dat mevrouw Verlat zeer lijdend is. Het ware een goede daad. Mijn vriend, ik heb dezen ouden man in deze kamer op een avond zien binnenkomen en het zal mij bijblijven zoolang ik leef. Het regende tamelijk. Hij droeg een grijze overjas en de regen perelde erover. Zijn vilten hoed was malsch en zwaar. Zoo kwam hij. De avond kleurde hard-blauw in de veranda en ik herinner me goed, dat de kandelaar, die altijd daar op den hoek van mijn schrijftafel staat, dien avond op uitstekende wijze te glimmen stond. Ik heb Lazare zien huilen als een wild dier. Hij stiet met zijne vuisten tegen zijn kalen kop, hijgde en jammerde, en de druppels vielen gelijk rappe perels langs de plooien van zijn grijze overjas. Daar buiten regende het inderdaad en ik kon de vlaag hooren pletsen op het steenen voorpleintje

van den tuin. Dat was de dag, waarop zijne dochter hem verlaten had. Sinds dien is hij als een gewonde leeuw. Hij woont in de Steenstraat op de derde verdieping van een oud huis en schrijft er voort zijne oproerige boeken. Nader hem met geen hulp. Hij haat al de menschen en gebruikt gruwelijke woorden om het uit te roepen. Geef hem geen geld. Doe hem geen onrecht, want hij wantrouwt u allen. Maar kunnen wij hem zijne dochter niet wedergeven?

De belangstelling van mijnheer du Bessy was algauw opgewekt en hij trad het plan van pastoor Doening geestdriftig bij. Alles gebeurde bij hem met onverwachtse schokjes. Zijne eerste onverschilligheid was nu eene ijverige passie geworden. Er werd dus dadelijk besloten dat mijnheer du Bessy, des anderendaags, bij Lieven Lazare zou gaan aankloppen om hem tot de gewenschte toenadering aan te sporen.

Nog heel warm door zijn edelmoedig voornemen verliet mijnheer du Bessy het huis van pastoor Doening en trok, vóór hij middagmalen zou, de lage stad in. Hij zette zich aan de terras van een groot koffiehuis op de Anspachlaan, in een rieten zetel en bestelde een glas port. Er was veel volk te been en de zon speelde schuins langs de roerende massa's van menschen en rijtuigen.

— Het is, dacht mijnheer du Bessy, eene mooie zending. Ik ben verheugd dat ik een zoo lieven dienst aan onze goede Vere bewijzen kan, en het doet mij, jegens den ouden Lazare, ook deugd. Jammer dat de man zoo brutaal-katholiek is.

Zoo dacht hij en dronk, met kleine slokjes, den rooden port. Hij lonkte naar de dames die in hun versche zomertoilet voorbijliepen. Enkele hadden een karmijn-rooden hoed met purperen bloemen. Andere droegen witte kapelienen licht-beladen met gele en moeren druiven. Ze liepen, zich even schorsend, op hunne hooge hakken voorbij.

— De mode, dacht mijnheer du Bessy, zal dees jaar naar eene zeer zeldzame bordeaux-kleur overgaan. Ik kan daar een paar lijnen in mijn dagboek over schrijven.

Wanneer zijn glas ten halve ledig was, vroeg hij een blad papier en een bode. Hij nam zijn gouden potlood, dat aan

zijn horlogeketting hing, en stelde een lang telegram op, voor Simon Peter. Hij verzocht hem om zonder uitstel eens bij mijnheer Lieven Lazare binnen te loopen en den ouden man over eene algeheele verzoening te polsen. Ik berust met gansch mijn hart op u, schreef hij, om, met de hulp der Goden, dat zaakje in orde te brengen

Toen dronk hij, tot op den bodem, zijn glas ledig en ging uitzien naar het dîner.

Pastoor Doening, van zijn kant, at in de veranda een pastei met ossenvleesch en een geurig duifje. Tot laat in den avond zat hij te werken. De studeerkamer was rustig. Het witte hoofd van Gezelle heerschte er stille en volmachtig, en pastoor Doening boog over de blanke boeken zijn zilverig haar, waarlangs het gaslicht blikkerde.

Het was niet verre van middernacht, als hij zijn bril neerlegde en opstond om slapen te gaan. Hij stak de hooge kaars aan en trad langzaam de trap op. Hij zette den kandelaar op het marmeren blad van de kleine toilettafel en bleef een tijd te midden van de kamer staan. Zoo deed hij gemeenlijk. Hij herzag in zijn geest het werk en de daden van den vervlogen dag, en dacht daarna aan de dierbare wezens, die zijn leven vervulden met hunne beelden van liefde. Zijn smal bed stond rond en gezellig onder de klare bedekking. Een zwarte vacht lag ervoor. Een portret van vader Doening en moeder hing aan den wand erboven. In een hoek van de kamer stond op een kleinen rechten altaar een koperen Kristusbeeld. Pastoor Doening dacht aan Vere, de dochter van Lieven Lazare, en hij dacht aan den dooden dichter, en hij dacht aan Renildeken. Hij had dien avond een zeer klaar zicht van Renildeken. Hij zag ze aan gindschen groenen boord der Schelde staan, heel klein en nauw in de wijde groene meerschen. De Schelde was als een zilveren lint met violette ondertinten. Het westen straalde geel en oranje om den struischen kop van den Kluisberg en de hemel was bebouwd met een wonderbaar kasteel van goud en opaal. In haar spannend kleedje stond daar Renil-

deken. Haar plat-zijig haar lag glanzend op haar porseleinen hoofdje. Ze keek vreemd en goedig...

Dan ging pastoor Doening naar den eiken altaar, waar het koperen beeld zijn vlammende armen reikte, en knielde op het lage bankje, dat vooraan stond.

Het was een ongelijk bankje op vier lompe pikkels. De plank was glad van ouderdom, want hoe lange was het al niet geleden, dat Emanuel er zat, onder de glycine van het prieëelken, naast Renildeken, die droomend haar licht handje op zijn knie lei, als een asem of een geur..?

V.

Portret van mijnheer Lieven Lazare, pamflet-schrijver en van mijnheer Johan Doxa, gothieker.

De Steenstraat komt uit op de Henegouwlaan en de Koolmarkt, in het centrum van de lage stad. Ze is zeer smal en de kasseide hobbelt er, zoodat de kleine trottoirs hier en daar met trappen zijn gebroken. Ze is vuil en grijs over dag en erbarmlijk verlicht in den avond. De gevels hangen voor. over, alsof ze wat te vertellen hadden aan de huizen van den overkant. Een arm volkje neringdoeners woont er — schoenlappers, fruit- en groentevrouwen, strijksters en herbergiers.

Daar woonde ook mijnheer Lieven Lazare. Hij had twee kamers gehuurd op de derde verdieping van een oud huis, juist onder het dak. Op de tweede verdieping huisde een kleermaker met zijne twee zoons, waarvan de eene geheel onnoozel was en de andere half-kreupel. Op de eerste leefde eene gepensioneerde dame met drie zwarte hondjes. Zij kweekte ook konijnen en verpestte de trap met een vunzige dierenreuk. Beneden was de huurmeester, een klein-winkelier, die achter zijne vierkante ruiten een veelsoortig visschersgerief verkocht. De huurmeester duldde geen huurders met kleine kinderen, maar hijzelf nestte in het achterhuis met negen springlevende jongens, waarvan de oudste binnen een half-jaar zijne eerste

kommunie zou doen. Hij heette mijnheer Josse. Te oordeelen naar de bijzondere lijvigheid van madame Josse, was het duidelijk, dat hij zich niet aan het negende schreeuwerken zinnens was te houden. Het leek een wonderlijk huis, als ge u wilt herinneren, dat de gepensioneerde dame van 't eerste een kweekerij voor konijnen hield, hetgeen door mijnheer Josse veroorloofd werd.

De kamers van Lieven Lazare waren zeer naakt, vooral de kleine slaapkamer die langs een schuinsch dakvenster uitzicht gaf op de ongezonde achterbuurt. Er stond een ijzeren bed, een tafel met een schotel, een waterkan, een stuk zeep op een speelkaart, een kam en een tandborsteltje. Twee stoelen leunden tegen den muur, waar, in een grove lijst, het beeld hing van den heiligen Franciscus van Assise. Het tinnen wijwatervatje was aan den kant van de deur genageld.

De andere kamer was grooter, luchtiger en, evenals de slaapkamer, met witten kalk bestreken. Hier werkte mijnheer Lazare. De tafel was vol met dagbladen, boeken, kohieren en brieven. Hier zat hij gewoonlijk in een lagen zetel, zijn breeden rug gebogen over het tafelberd, zijn ellebogen breed uitgezet en zijn kaal-ronde hoofd naar voren, wroetend in de vele papieren. Het was een groot man met bol gelaat, een klein neusje en een dikke grijze snor daaronder. Hij had een helderblauwen blik. Dien morgen snuffelde hij over de tafel, waar de Junizon alles overhoop gooide met haar jeugdig licht. Na een tijdje rechtte hij zenuwachtig zijn zwaar lijf, wierp zijne pen op het plankier en begon zeer knorrig zijne harde knevels om te draaien. Hij had mooie witte handen, niet groot, een beetje poezelig.

— Verrekt! riep hij uit, laat ze stikken in hun schande! Waar bemors ik mijn geest mee, o God!

Hij stond op en ging naar het venster, dat breed was en verguld met al het zonnegeweld. Hij kon van daar een randje zien van de straat en de hoofden der menschen die er voorbijliepen. Een zware wagen waggelde over de steenen. Het koffiekopje, dat op een stoel stond, rinkelde. Hij keerde zich verwonderd om en zag het witte kopje op den stoel staan.

Een grove boterham lag er nevens. Hij glimlachtte droef, ging weer neerzitten en schoof den stoel bij zich. Hij at, maar de koffie was koud en het brood bezwaard met harde korsten.

— Dieven! mompelde hij.

Toen werd er tweemaal op de deur geklopt.

Het leven van mijnheer Lieven Lazare was de voortdurige herhaling van dezelfde hoop en dezelfde zorgen. Hij had altijd de armoede gevlucht en was er nooit in gelukt. Daarom haatte hij de menschen. Hij haatte de menschen om hunne betrekkingen tot wat hij noemde »het gouden kalf." Met een hart dat naar rijkdom schreide, bezong hij de kristelijke weelde der armoede. Hij had een zeer mooi roman geschreven, waar hij de zoetheid van de armoede tot een deel van Gods genade verhief. Zijn echt persoonlijk werk was een ruwe geesel-arbeid en hij gaf bijtende pamfletten uit tegen al wie bezat en vergaarde. Hij voerde, ten dienste hiervan, eene heerlijke taal. Zijn proza was hard, klaar, ijzig, zeer voortreffelijk gedokumenteerd. Deze arme man was een geleerde theoloog en een schelder. »Mijn leven is te kort om elkendeen zijn stamp te geven" schreef hij, en dat meende hij werkelijk. Om zulk een toestand ineens begrijpelijk te maken, moet ik wijzen op de vele verbitteringen, die hij alreeds in zijne vroege jeugd te verduren had. Hij was van aard eenigszins eerzuchtig. Hij bewonderde de pracht die met geld is te bereiken, en de macht die steunt op het geld. Zijn brandende liefde vond geen uitweg in de armoede, waar hij zijne hope verteerde. Hij wilde groot zijn en mild. Hij had de passie der aalmoes.

Hij werd bedrogen. Zijne makkers bedrogen hem en hij was te eerlijk om het hen niet, als een zweepslag, in het aangezicht te slingeren. Hij beminde, op twintigjarigen leeftijd een vrouw die hem bedroog. Hij wierp ze, uit eene hoogte van acht meters, door het venster op de straat. Hij was te gevoelig om een minsten aanval niet dadelijk te merken, en niet lenig genoeg om hem, als ongemerkt, te laten voorbijgaan.

Met een dergelijk karakter moest hij seffens buiten de

algemeene orde gesmeten worden. Dat gebeurde. Nadat hij zich bij alle katholieke dagbladen en tijdschriften als redakteur had aangeboden en bij alle, door de schuld van zijn onbewimpelde handelingen, van de hand werd gewezen, keerde hij zich met vreeslijke woede tegen allen tegelijk. Het werd zoo erg dat de rijke priesters die hem weleens toeschoten in nood, voorgoed hunne deur en hun beurs gesloten hielden. Ook tegen die richtte hij zijne toornige schriften.

›Kijk nu, schreef hij ergens, naar dees dorre land, waar de stank nog walmt van de vluchtende honden. Dat noemen zij de aarde van God! Hier hebben zij Gods woord gepreekt! O, zal God in zijne lankmoedigheid, tot koude asch het vuur laten vallen, dat Gods Zoon op zijn hart heeft gedragen? Of wil hij, in zijne geheime gepeinzen, de toekomst vrijwaren van de kinderen der lasteraars? Ze stikken in de onwetendheid van God. God's woord sterft als het hun tongen raakt, en daar ligt nu, als een modder, de doode Mare, die eens blakende liefde was. Dat heb ik twintig jaar lang gekondigd, maar wat baat mijn krijtende ellende in deze woestenij van ontbinding? Ik heb gedacht dat er nog eene kerk was, dat er nog een priester was, dat er nog een getuigenis was van God. IJdele hoop! Alle aardsche toevlucht is onmogelijk en het lijkt alsof God rilt in mij, vol verachting, verlangend om ook die laatste vesting te verlaten... Mijn God, uw wil geschiede, en uw voornemen is beminnelijk! Uw altaar wordt bezoedeld met al de smerigheid der vleezige zatheid, Uw heilige naam raakt de gekankerde tanden van ketterij en ontucht, en zie! de handen van de verlaagde priesterschap veinzen in de pestlucht het goddelijk gebaar van Uwe zegening! Zal het duren? En is het U zoet dat ik, van op het bloote stroo der armoede, met mijne kleine woorden Uwen geweldigen toorn hen in het aangezicht slinger?... O God! Uwe inzichten zijn verborgen en Uwe blikken hebt Gij van ons afgewend! Wees mij genadig...."

Er bleven hem eindelijk maar drie vrienden meer over: Pastoor Doening, Simon Peter, de beeldhouwer, en de schilder Johan Doxa.

Deze Johan Doxa was een klein dik ventje met een ronden kroezelkop en malsche putjes in zijne kaken. Men kon er al niet meer van zeggen dan dat hij goedig was, niet zeer vernuftig, zwak en oprecht. Deze gezamenlijke hoedanigheden maakten van hem een dompelaar, niet bestand tegen de luttele aanvalletjes van het gewone leven, een schamelen menschenschuwe en, op slot van rekening, dan toch nog een gelukkigen jongen. Hij was het altijd geweest, van kindsbeen af. Al was hij op school de zondenbok en onvermijdelijk aangewezen om alle muilperen, die zoo maar uit lol in de lucht omklonken, met een lachje en een schokje langs een van zijne bolle waggelkaken op te vangen, hij leefde uit puur genot, vet wordend en heerlijk-lui. Hij was, op twintigjarigen leeftijd, een oude, trage Johan Doxa met een dikken kinderkop, grijze cirkeloogen en blonde krullen in zijn nek. Hij schilderde. Hij schilderde portretten op kleine doeken, werkte maanden en maanden daaraan, likte en overlikte de gladde olieverf en hield niet op voor dat alle detailleering haarfijn was nagebootst en rot gepenseeld. Hij bekwam op die manier uitslagen die niet zonder verdienste waren, maar hij bleef, dank zij deze langzame bewerking, een zeer arm kunstenaar. Lieven Lazare was uitermate met Doxa's schilderijen ingenomen en hij verklaarde, na enkele weken, dat Johan Doxa zijn eenige en waardige vriend was. In zijn boek »Ploerten" schreef hij hieromtrent:

»Hij (Johan Doxa) kon een groot kunstenaar worden, maar wat moest mij dat schelen, als ik alleen dát aan hem hebben zou? Hij was een katholiek. Daarom had ik hem lief en daarom bewonderde ik hem als eenen broeder. Had God hem op mijn weg geplaatst in de regeling van Zijne allerzoetste voorzienigheid? Niets gebeurt buiten de wenken van God en ik dankte Hem, omdat het Hem behaagd had mijne eenzaamheid met eene onverwachte vriendschap te troosten. Ik bezat dus een vriend. Het docht mij dat hij, al over de vele jaren van ketterij en laster, rechtstreeks uit de kinderlijke middeleeuwen naar mij gekomen was. Inderdaad, hij was een kind. Hij lachte stil als ik hem dat zei, en zijne oogen herinnerden

mij aan de zaligheid der cherubijnen. Hij toonde, wanneer hij schilderde, het geduld van een gothieker. Hij was arm, even als ik, en ik gaf hem te eten."

Te dien tijde bewoonde Lieven Lazare, in de Kathelijnewijk, een zeer ongezonde kamer, welke hij zes maanden na dien »om wille der monsterachtige schraapzuchtigheid van een éenoogigen huismeester" verliet. Dit gebeurde in 1883. Lieven Lazare had, éen jaar daarvóor een zeer minzaam meisje ontmoet en was er nu mede getrouwd. De schrikkelijke armoede, waaruit het schrijven van een paar boeken en het opstellen van een tiental pamfletten hen niet vermocht te redden, ontbond de groote liefde niet, die het vunzige kamertje van de Kathelijne-wijk ophelderde. Lieven Lazare beminde hartstochtelijk zijne vrouw en vond dat ze met alle kristelijke gratiën te gelijk versierd ging. Dit was ongeveer de waarheid, want geene vrouw heeft ooit zoo ganschelijk en zoo belangeloos haar echtgenoot aanbeden, en geen man ter wereld was ooit maar half zoo grillig-desperaat, zoo klagend-toornig, zoo ingewikkeld en moeielijk van humeur tegenover haar. Ze stierf in het kraambed en liet Lazare een rood kindeken na, dat hij Veronika noemde, naar den wensch van de lieve doode.

Veronika werd geboren in de Kathelijne-wijk en Johan Doxa was haar peter bij de doopvont. In »Ploerten" vind ik de volgende aardige bladzijde:

»Johan was stralend van eene vreemde vreugde, die zijn aangezicht met eene onbegrijpelijke klaarte belichtte. Hij had twee putjes in zijne kaken en zijne oogen waren niet zoo hel-grijs meer, maar beladen met eene sombere en diepe gloeiing, welke mij meer dan eens ontstelde, dien heuglijken dag. Het was duidelijk dat de Inzichten van den Goddelijken Wil hem bezigden, gelijk een wonderlijk alaam, voor Gods lusten. Dit denkbeeld overstelpte mij, en ik drukte geestdriftig Johan's hand. In de kerk echter steeg mijne aandoening tot barstens toe, als een zonderling onweder, op in al mijne leden. De moeder van Johan, die ik met vroomheid gedenk in mijne gebeden, hield het kind boven de vont. De priester naderde

met Gods Woord, en Johan stond, zwijgend en innig, als Gods Woord zelve.... O mijn kind! o begunstigde, die onder zulke heerlijke omstandigheden den Eersten Troost hebt ontvangen, wat zal ik doen voor u, wanneer het den Hemel belieft mij in den roes van mijne zonden en de bitterheid van mijne armoede te verlaten?... Maar wat zal er geworden van u, indien uwe doode moeder ginder hooge niet met de zoete wenken van haar hart uwen onzekeren wandel begeleidt langs deze aarde van ellende!"

Veronika groeide op. Ze werd een lief meisje, zacht, gedienstig en minzaam. De strenge zorgen van haar vader omsloten haar in de regels van een fanatiek-katholieke opvoeding waarnaar zij zich, in den beginne geleidelijk, gehoorzaam wist te schikken. Zij was inderdaad eene uitmuntende natuur, uitzonderlijk begaafd, en, naarmate ze opschoot en flink werd, steeg ze boven het overdreven en wilde geweld van vaders opvattingen.

Ondertusschen was Johan Doxa ook getrouwd. Hij had zich overgegeven aan eene middelmatige vrouw uit het volk, weduwe van een politie-agent. Dit gebeurde op zeer geheimzinnige wijze en was de oorzaak der eerste ruzie, die tusschen hem en Lieven Lazare ontstond. Johan, die zich geheel als eene kreatuur van Lazare beschouwde, had den moed niet om aan zijn vriend de toestemming tot dat huwelijk te vragen en durfde nog minder tot de simpele verklaring overgaan, dat hij, zelfs zonder die toestemming, zinnens was »er een eind aan te maken." Een eind aan wat? Dat wist hij niet, maar hij werd, jegens Lazare, zeer verlegen dat hij 't doen moest. Het huwelijk was, in zijn idee, iets dat men doen moet, iets waartoe men gedwongen is. De vrouw van den politie-agent woonde in het huis, waar hij een zolderkamertje met een duivenkot gehuurd had, nummer 82 op de Papenvest. Hijzelf gebruikte het duivenkot niet. Hij had het aan den politie-agent afgestaan, die er, om zijn pleizier, dakzitters in kweekte. Johan hoorde gaarne, terwijl hij over de fijn gestreken kleuren van een afgebeuld doek gebogen zat, het zachte getroetel der duiven of hun ruischenden vleugelslag, als ze,

langs den witten kijker, hun vlucht namen over het grauwroode spel van pannen en schoorsteenen. Maar de politieagent stierf schielijk, hetgeen Johan zeer betreurde, want hij ging reeds op een vriendschappelijken voet met hem om 1). Men bracht den armen man op eene berrie naar huis. Zijne vrouw die niet leelijk was en Juliëtte heette, werd wanhopig en viel over zijn roerloos lijk aan het weenen.

Nu merkte Lieven Lazare dat Johan Doxa er sinds eenigen tijd zeer neerslachtig uitzag. Hij ondervroeg hem daaromtrent. Johan lachte even, schuw en angstig, sprak niet, kuchte en speekte. Op een morgen besloot Lazare zijn vriend eens forsig aan te pakken en kost wat kost van hem te vernemen wat hem zoo zwaar op het hart lag. Hij verliet de kamers, die hij voor een tijdje in de Broekstraat bewoonde, en begaf zich naar de Papenvest. Hij kende het huis, al was hij er maar eens binnengeloopen, over lang. Hij klom de steile trap op, struikelde over een hoop kinderen, die er speelden, rook den viezen geur die alom walmde. Hij kwam vóor het lage deurtje van de zolderkamer, en klopte. Hij klopte eene tweede maal. Hij riep Johan door het sleutelgat.

»Ik hoorde 2) nu duidelijk een roezemoezend bedgescharrel en Johan's gedempte stem. Ga weg, loop weg, smeekte Johan dof, kruip in de kast, kruip in het duivenkot... o Heere! hoort ge dan niet, Lazare staat vóor de deur!... Ik stond versteend. De twijfel knelde mij als een stalen gesp en ik voelde mij ineens precies door God zelf verlaten. Johan was daarbinnen, overgegeven aan de gemeenste der zonden, want niets, meer dan de onkuischheid, verlaagt den mensch in het aangezicht van God. Ik hoorde het spottend gegichel van eene vrouw. Ik schreeuwde: Doe open! Een vreeselijke klank droeg mijn woord en ik herkende mijn eigen stem niet. Toen — dewijl hij bang was, niet zonder reden — deed hij open, en ik zag hem, tegen den muur gedrongen, zijn vuile buik als een mestzak daar hangend, onder het scheefgetrokken

1) Zie over den aard van die relatie mijn klein verhaal: »Johan Doxa, Gothieker".
2) »Ploerten", blz. 79.

hemd. Ik zag de roste haarpijlkens stekelig rechtstaan op zijne bloote dikke beenen en tegelijk zijn ronden kop, bleekglimmend van laffen angst. Op het bed lag zij. Zij was zeer onverlegen, en hare naakte armen lengden zich op het hoofdkussen in hare donkere haren, en hare keel was wit en lang, gelijk eene baan van melk. De duiven, achter de berden, deden een zoet geruisch. Ik sprak niet in den beginne. Ik wachtte naar de schrikkelijke vermaledijding, die de Hemel mij zou ingeven. Ik hief mijne hand op en werd gewaar dat ik ging losbarsten in tranen. God vernedert mij uitermate, dacht ik. Zijn naam is gebenedijd."

Het bleek seffens dat Johan Doxa zich aan geen de minste misdaad had vergrepen. Hij was wettig en kerkelijk getrouwd. Hij had dat zoo stillekens gedaan, en zijne neerslachtigheid, die daarop volgde, had geen andere oorzaak, dan dat hij 't over zijne tong niet kon krijgen om het aan Lieven te bekennen.

Lieven bleef langen tijd zonder nog naar Johan te willen omzien. Zijn boek krioelt van profetische vloeken naar het adres van den »verloren vriend, welke zijn goddelijk instinkt heeft overgegeven aan al de hoererijen van zijn zwakheid." Zijn dochtertje die vóor dien tijd met mijnheer Doxa speelde gelijk met een verduldig kind, mocht zijn naam niet meer uitspreken, en Lieven jammerde maar, met een Elias' passie, over de bitterheid van »den kelk met eindeloozen bodem, kostbare tastelijkheid van Gods wil." Daar kwamen dagen van diepe armoede, dagen vol met den last van leven, dagen zonder lust en zonder troost. Er moest worden geld gebedeld om brood te koopen. De beenhouwer gaf geen krediet meer en de wereld scheen, op den drempel van het kamertje, dichtgemuurd. Lieven schold, in donderende brieven, de menschen uit die hem eertijds hadden de hand gereikt en hem nu, moe van geven tegen ondankbaarheid, een stuk van honderd frank weigeren dierven. Aan een jongeren dichter, die hem ter inzage zijne verzen zond, schreef hij:

»Ik ben zonder moed. Gij zegt dat ge mij zeer bewondert en gij stuurt mij een manuskript. Wanneer zullen zij een

daad doen, degene die mij een groot man noemen? Vergeef mij, dat ik mijn brief ongefrankeerd aan de post toevertrouw. Mijne laatste centen heb ik dezen morgen in de klauwen van een kalen bakker gelaten. Ik heb er een droog pasteitje met krenten voor gekregen, dat mij door mijn dochtertje Veronika werd gevraagd. Zij vroeg het, mijnheer, met dat bevend stemmetje, hetwelk gij niet kent en mij buiten alle mate aandoet. Ik heb geen schaamte dat ik u dat schrijven moet. Ik ben zonder moed. Ik roep het u en aan allen, nog en nogmaals, zooals ik al sinds twintig jaren doe. Maar het behaagt God, mij in Zijne nabijheid te behouden, want niemand helpt mij uit dezen staat van mizerie. Ja, mijnheer, God buigt zich, op deze stonde, boven mijne schouders en ik voel zijn adem van liefde, en ik ben, in waarheid, zeer verwijderd van u. Zijne besluiten zijn allerbeminnelijkst. Wat moet ik hier bijvoegen? Ik ken u niet. Ik wacht tot ge iets doet, dat u mij kenbaar maakt.

Op een kerstmisdag ging hij met Veronika bij Johan Doxa. De ontmoeting was eigenaardig. Lieven was koud en voornaam. Hij werd zeer liefelijk ontvangen en mevrouw Doxa deed haar best om er minzaam uit te zien. Ze scheen gaschelijk te hebben vergeten dat mijnheer Lazare's vroegere behandeling wel zeer beleedigend was geweest en wilde zelfs nu niet beletten dat zijne houding vrij stijf en hoogmoedig leek. Mijnheer Lazare inderdaad stelde zich dees bezoek voor als een verplichten stap in de modder en hij spreidde om geheel zijn wezen en staatsie een minachtend medelijden ten toon, dat duidelijk beteekenen wilde: »Zie, nu kom ik hier, gedreven door God, als een zendeling, die dankbaar het kruis draagt van vernedering en gehoorzaamheid." Hij stond op den drempel. Zijn groot lichaam schaduwde breed en massaal in het klare deurgat, en hij zei, kijkende naar Doxa:

— Welnu, Doxa?

De profetische klank zijner stem trof Doxa uitermate. Deze zat bij het venster, naast eene wit-houten tafel en vóor een klein doek, dat hij verduldig aan het beschilderen was. Zijn ronde palet was bestekeld met eene menigte puntige penseelen

en op het tafelbord hief een porseleinen koffiekan haren lekkeren buik in het zilveren winterlicht. Zijn mond werd ineens droog en zijn keel raspig. Hij glimlachte nuchter en dwaas-verwonderd, terwijl zijn kop boven de koffiekan bollig uitstak. De kan was vet in haar witte verve.

Nadat mevrouw Doxa een flesch met cognac had opgehaald en seffens de geurige grogjes deed dampen, sprak Lieven Lazare die zich nederzette bij het vuur:

— Ik ben dus, Johan Doxa, bij u gekomen, met het inzicht van den Eersten Persoon. Ik heb alles doodgewrongen wat in mijn lijf van passie zich opwierp tegen deze vreemde toenadering. Wees er mij niet dankbaar om. Ik ben het middel, en het doel, dat van daarhooge is aangewezen, blijft mij onbekend. Het moet u verwonderen dat God zich verwaardigen wil te nijgen over u? Het is de waarheid, noch min noch meer. Het woord dat ik voer is een stoffelijke gedaante van Zijne barmhartigheid, want Hij zal zich uwer ontfermen. Wees bedaard. Spreek niet. Roep niet. Wij zijn blind als de bedelaars van de fabel. Het oog van God straalt, onzichtbaar, boven ons, door alle tijden der Eeuwigheid.

Mijnheer Doxa blikte benauwd naar mijnheer Lazare. Even bibberden de fijne penseeltjes langs het ronde palet. Tegen de blanke vensterklaarte krulden zijne bleeke lokken en zijn hoofd was als van een engelachtig kind, dat naar een vreeslijk sprookje luistert. Spreken of roepen, daar was bij hem geen kwestie van, maar nu geloofde hij het toch, terwijl Lieven hem tot bedaren aanzette. Moest hij roepen? Holderdebolder klepperden dooreen in zijn bange hersens de kleine verwarde gepeinzen, die hij, gelijk sprinkhanen, opjoeg.

— Johan Doxa, zei Lieven Lazare, ontdoe u van den ouden man. Ontdoe u van de besmetting der zonde. Werp u, naakt en schreiend, in de meren van berouw, die ik u toon, den Hemel zij dank! Ik merk dat ge het beeld van Kristus op dit bonte doek wilt conterfeiten en dat geen vrome aandoening uwe vleezige hand geleidt. O arbeid niet in de duisternis; buig niet uw voorhoofd over de zwarte schimmen van uwe menschenverbeelding; kijk op, en schud uw beladen lichaam.

Ik zeg het u: gij zijt zwaar van smerigheid.

Mevrouw Doxa was van meening dat hierop moest geantwoord worden. Ze zette hare vuisten in hare heupen en ging te midden van de kamer staan. Men moest zich zoo toch niet laten uitschelden. En dan nog in uw eigen huis! Nee, dat was kras. Johan Doxa keek wanhopig naar zijne vrouw, en beurtelings naar Lieven Lazare. Er viel een schoone stilte, waarbinst de prettige koffiekan haar glimmenden buik stille deed waggelen. Mevrouw Doxa plofte door deze fijne stilte, gelijk een okernoot door een spinneweb. Ze kwetterde hare verontwaardiging uit en hare lippen werden nat, karmijnrood en rap-roerend.

— Neen, mevrouw, wedervoer mijnheer Lazare afwerend, op dit terrein zal ik u niet volgen. Wees niet toornig, bid ik u. Alleen de klank mijner stem is mij eigen — de woorden, mevrouw, zijn van God.

Hij dronk eene helft van zijn walmend grogje, likte langzaam over zijne dikke knevels en zette het glas, met een tikje, op het steenen blad van de schouw. Veronika zat nevens hem op een lagen stoel. Ze droeg een donker kleedje dat in rechte plooien openvouwde op hare knieën en een wit-pelsen manteltje, dat ze had achterover geleid, op den rug van den stoel. Ze scheen niet te hooren wat rond haar gebeurde. Ze tuurde droomend naar de kachel die half-rood stond en die ronkte bijwijlen, vol geheimen. Bij den aschbak lag een klein oud hondje. Hij lag in een ronde mande, op een stuk gebloemd fluweel en zijn grijze muil rustte over den rieten rand.

— Johan, sprak mijnheer Lazare, ik ben niet gekomen met, in mijne handen, de warme herinnering van onze vroegere vriendschap. Ik ben gekomen met de goddelijke inspiratie. Ik ben arm. Ik draag in mij de gratie der armoede. Ginder ligt het pak dat ik heb medegebracht en hier is Veronika.

Hij wees naar het bruin-papieren pak, dat hij achter de deur neergeleid had.

— Ik heb dit pak medegebracht. Het is àl mijn goed, Johan. Het bevat enkele handschriften en een beetje linnen. De rest is weg, verkocht, gestolen — mijne kostbare boeken,

mijne prenten en zeldzame houtsneden, mijne kleederen, de geheele meubileering... enfin.... Ik ben beroofd van de wereldsche bezittingen en alles is rot rondom mij. Het is mij ingegeven dat ik bij u komen zou. Zoo ben ik dan gekomen, niet omdat gij zoudt deernis hebben met mij, maar omdat gij u zoudt bekeeren, naar mijn voorbeeld en naar Gods wil.

Mijnheer Doxa was waarlijk gelukkig, wanneer, in den namiddag, de zaak op een volle verzoening afliep. Mijnheer Lazare en zijne dochter bleven elf dagen inwonen bij hem, die weldra aan het spelen was met Veronika zooals voorheen. Hij vertelde haar wondere sprookjes, welke hij vóor de vuist verzon, de lange winteravonden langs. Hij ging met haar dagelijks de konijnen bezoeken die hij, in zijne slaapkamer, op het duivenkot kweekte. Van duiven had hij geen verstand. 's Morgens ging hij uit wandelen en Veronika vergezelde hem iedermaal. Zij kuierden door het park, bleven bij de breede waterkommen verwijlen, liepen tusschenbeide het muzeum eens binnen, waar 't lekker warm was en soms zoo eenig-stil en gezellig. Hij droeg een kort winterjasje dat op zijn ronden buik spande, en zijne smalle broekpijpen slodderden op zijne grauwe rijgsnoeren thoop. Hij lachte altijd, werkte nooit, had het schilderijdoek achter de kast gestoken en zijne borstels zoo maar in een waterbak gedoopt.

Op een middag was hij met Veronika in de versche sneeuw gaan daggeren, de breede Terverenlaan op. De kille wind had in hun wangen gebeten en ze kwamen rood en glinster-oogend thuis. Ze vonden mijnheer Lazare op den drempel. Hij was aangekleed en droeg zijn bruin-papieren pak met een rood-en-grijs touwtje aan de linkerhand. Doxa vernam dat zijne vrouw zich »als een prij" gedragen had en dat Lazare, op staanden voet en voor eeuwig, het huis verliet.

— Dit gebeurde op een sneeuwdag 1). Ik nam Veronika bij de hand, en het arme kind begon stil te weenen. Ik merkte ook dat Johan Doxa *in schijn* zeer droevig was. Hij sprak

1) Bl 130 van Lazare's: »Het Boek van Job" waar het geval, als een incident, verhaald wordt. De kursiveering is van mij.

niet, boog het hoofd. Het weer was klaar. De schuinsche zon speelde hoog in de lucht. Ik had mijne manuskripten en mijn linnen in een bruin pakpapier gewonden, en 'k hoorde den zenuwachtigen stap van mevrouw Doxa om en weer de houten kamer kloppen. Nadat ik mij tegenover Johan Doxa verklaard had en, als onvoldoende verontschuldiging, zijne schuchtere bewering »dat zijne vrouw waarschijnlijk zwanger ging en raar deed" ontvangen had met een schouderophalen, nam ik dus Veronika bij de hand en trad de trap af. Ik haastte mij niet. Ik wilde hem ten minste den tijd laten tot bezinnen. Ik hoopte, in mijne goedheid, dat deze man, eindelijk door God getaakt, mij zou achternasnellen, mij met een raak woord of een smeekend gebaar tot den vrede zou terug brengen... Neen, hij bleef daar hooge bij den drempel. Hij zweeg. Hij roerde niet. Buiten was de winter bezig. Waar moest ik nu gaan, met dat povere kind, o mijn God! Ik had geen geld, geen uitkomst. *Die vent, dien ik mijn vriend waande, had mij de deur uitgesmeten....*"

De avonturen die daarop volgden, waren àl droefheid en ellende. Het was in dien hachlijken tijd pastoor Doening die hem eindelijk uit den nood redde. Lieven Lazare betrok een klein huisje te Evere, dat mijnheer Doening voor hem gehuurd had en leefde er een langen tijd. Daar was het dat hij zijne dochter tot vrouw zag opgroeien en hij dien heerlijken roman schreef: „Een Keerpunt." Het leek alsof hij zich aan geen pamfletten meer vergrammen zou. Die toestand veranderde echter na de komst van Simon Peter, den Jood, tegen wien hij op theologisch en ekonomisch gebied met beroerde geestdrift diskuteerde. Lange avonden zaten ze te zaam in het prieëlken van den tuin te praten en te twisten, maar, hoe zonderling ook, de ijver van Lazare ging nooit tot toorn over. Hij kon met Peter niet hatelijk doen en, na de hevigste woorden, voelde hij toch zeer innig de deugdelijke warmte van Peter's aanwezigheid en was hij telkens treurig, als Peter het Eversche huisje verliet. Hij was minder ingenomen met Ernest Verlat, die, na een tijdje, de wekelijksche wandeling naar Evere mededeed.

Ernest Verlat sprak niet veel met hem. Hij zat gewoonlijk in het zonnig voorkamertje waar er een breede Vlaamsche schouw was, geheel met tinnen potten en aarden teelen bezet. Hij zat onder het violette schouwkleed, sprak met Veronika die, bij het vensterlicht juist tegen de getafelde venstergordijntjes, borduurde.....

Lieven Lazare had den gladden rand van zijn koffietas met zijn duim geraakt, toen er op de deur van het zolderkamertje geklopt werd. Eer hij zich omkeerde, had Simon Peter reeds de klink gedraaid en stond hij, goedig-glimlachend, in de zwarte deurgaping.

— Nu, ouwe kerel!

Ze drukten malkander stevig de hand en Simon legde zijn strooien hoed op de tafel neder.

— Ik heb u wat te vertellen, sprak hij.

Hij trok langzaam zijne handschoenen uit en streek met zijne struische vingeren, die zeer wit waren en spierig, over den zwarten glans van zijn baard. Mijnheer Lazare ging rechtover hem zitten, kruiste zijne beenen, maakte 't zijn eigen seffens gezellig. Hij trommelde zacht op den rug van een dik boek. Naderhand boog hij zich om een sigaar op te nemen uit den lederen koker, dien Simon hem overreikte. Simon zei:

— En 't is niet, omdat ik haastig ben, dat ik met de deur in huis wil vallen, mijn vriend. Ik ben niet haastig om weg te zijn van hier, maar ik haast mij u een boodschap te brengen, die ik van harte heb aanvaard. Ik heb ze met gretigheid aanvaard, mijn vriend, en ge zult dit wel willen bezien als een teeken van mijn genegenheid voor u ... en de uwe....

— Ik ben alleen, weet ge toch, gromde mijnheer Lazare.

Hij had de sigaar aangestoken en pafte breede wolken in de lucht. Ze krulden vettig en traag, wuifden heerlijk open, schoven in de zonnelagen, die dweers door de ruimte hingen. Wattige walmen bleven haperen in zijne snor.

— We moeten vandaag kalm blijven en aandachtig, wedervoer Simon. Het helpt niet als ge vijandig naar mijne woor-

den loert en mijne inzichten verwaarloost. Men heeft u gekrenkt; maar uw gezag blijft ongeschonden, vermits men alles vergoeden wil... Neen, Lieven, val nu om Gods wil niet uit tegen ons. Het is zoo ellendig en onnoodig.

— Waarom zegt ge »ons"?

— Laat me uitspreken. Ik zeg »ons" met reden. Ik begrijp u erbij insgelijks. Wat wilt ge hier zitten als een gewond dier, u zelf opknagend met uw haat voor alle menschen? Kom, man. Werp af dat misanthropisch Nessuskleed. Ge stikt immers daaronder... en ge hebt een dochter die u liefheeft! Zij vraagt naar u. Uwe plaats is ginds aangeteekend. Uw zetel staat bij den haard. Doe nu een natuurlijke daad. Hier gelden geen princiepen.

Mijnheer Lazare had geglimlacht. Hij luisterde verduldig, knipte zenuwachtig met de punt van zijn pinknagel de asch van zijn sigaar, deed zijn pantoffel wippelen op den top van zijn teen. Hij zweeg nog, als reeds Simon ophield met spreken. 't Was of hij zich aan meer verwachtte en positie had genomen om meer te hooren. Hij keek nu in eens op, blikte vragend: »Uit?" en bracht toen zijne beide handen overeen op zijne knie.

— Daar schuilt veel, mijnheer, zei hij, in uwe weinige woorden. Het blijkt dat ik thans verplicht ben uw geheugen wat op te frisschen. Ik walg dat ik het doen moet. Over die zaak hebben wij 't nog nooit gehad, omdat gij 't niet geraadzaam hebt gevonden voor uw vriend Verlat in de bres te springen. Nu doet ge 't voor uw vriends vrouw. Dat is eene andere stelling. Ze is echter even zot. Het zal u misschien verwonderen dat ik de onzeggelijke lafheid mijner dochter heb aangenomen als een bijzondere en uitgelezen gifte van God. Het heeft God behaagd mij op die manier nog meer aan Hem te hechten. Hiermede heeft Hij mij niet gekastijd, maar Hij heeft mij bewezen dat niets op de wereld mij mag onoplettend maken of verkoelen in mijn liefde tot Hem. Het is bijna een mirakel, mijnheer; want ik beminde mijn kind zooals de menschen zeggen dat zij hunne kinderen totterdood beminnen. Ik wil u dit Goddelijk verschijnsel van naderbij aantoonen.

Hij hief zijne sigaar op armslengte boven het tafelberd, zag de kleine krulling van de uiterste dampwalmen al trillend opwiegelen. Hij liet ze nadien stille neervallen op een wit schrijfblad, waar de doovende asch uiteenstoof en vlekte. Hij bekeek dan mijnheer Peter in het aangezicht, en zijne ronde neusvleugeltjes, welke zeer fijn waren en doorzichtig, roerden een oogenblik. Hij zuchtte en sprak:

— Gij kent mij niet, Simon. Ik heb dus tevergeefs al die boeken geschreven en al deze rimpels gesneden in mijn voorhoofd? Het is jammer, inderdaad. O kerel, wat een strijd van jaren en jaren werd er gestreden in mij — God eenerzijds, en anderzijds de Duivel! Verbeeld u mij als kind. Verbeeld u een kind zonder ouders, opgeleid door een zwakke grootmoeder, die mij op vijftienjarigen ouderdom alleen op deze wereld achterliet. Geld? Ik had een handvol geld. Ze hebben 't mij afgetruggeld, natuurlijk. Heeft iemand, een enkel iemand maar, ingezien de ontzaglijke kracht welke opgroeide in mij, die gratie uit den Hooge? Het was waarlijk een wonderbare gratie, die mijne woorden tot vlammen van liefde blaken deden. Mijne schoonheid kunt ge niet jeugd heeten noch simpelheid noch onschuld. Mijne schoonheid lag in het vuur van mijn vleesch, hetwelk, door een wonder van heiligheid, tot gistenden geest gedijde. Begrijp dat goed. Ik was niet grondelijk bewust van mijn macht. Evenmin kent de schelle pioen den gloed van hare kleuren. Ik was de drager van iets. Voelt ge, mijnheer, dat dit het geheim is van mijn rampzalig leven? Ik was de drager. Het ware kinderachtig hierop dieper aan te dringen — het ligt bloot en klaar dat mij eene zending is toevertrouwd. Ik zelf kon dàt niet weten — maar gij, gij allen die ooren hebt en oogen, gij, tot wie ik als een spektakel gezonden werd, uit angst en uit lafheid hebt gij niet willen zien en niet willen luisteren. Hemel! het ontbrak mij nochtans niet aan woorden noch aan daden! Ik was een jongeling, mijnheer, zooals alleen een is, die gemerkt gaat met Gods vinger en beladen met Zijn wil. Ik was groot, struisch, helder en moedig. Nadat ik twee jaren, als leergast, bij een boekbinder had vertoefd, verliet

ik dezen farizeëer, die zich mestte aan mijn zweet. Ik was kort daarna echter verplicht bij hem terug te komen, want de bloedhond had heel de stad opgejaagd tegen mij en alle werk bij een ander meester werd mij geweigerd De boekbinder betaalde mij een loon van twee en dertig stuivers in de week. Hij heette Ignaat Vierendeels en was een klein mannetje met een gladden kop, een grauwen bril, een paarlemoeren snuifdoos en korte broeken met gespen. Al liet hij mij weinig vrijen tijd over, ik slaagde er in één boek te lezen op de tien, die ik binden moest. Ik las Fransche en Engelsche romans en enkele Nederlandsche bundels, die mij, om hunne stijfheid en onnatuurlijke techniek, zeer ongenietbaar leken. Ik las de boeken van den goddelijken Pascal en de slijmerige prullaria van het onding Renan; ik las Thackeray en Dickens, die te handig zijn om boven het peil van een soort commercieële kunst te stijgen; en ik las Victor Hugo, dien kafmolen, en Emile Zola, dat varkensjong. Gij weet wat ik thans over de letterkunde denk. Als boekbindersgast heb ik oordeelen geveld, die ik na zoolange jaren niet heb moeten wijzigen. Op een uchtend, een zondag na de vroegmis, kocht ik een pen en een koker, en op omslagpapier probeerde ik het, om zelf wat te schrijven. Ik schreef een voortreffelijk artikel over de armzalige balletkunst van den troglodiet Lecônte de Lisle, en later een kritisch essay naar aanleiding van de protestantische uitboezemingen van een Hollandschen wijsneus. Beide studiën werden in alle tijdschriften geweigerd. Hoe raar! toen juist besloot ik mijn krachten uitsluitend aan de letteren te wijden. Mijn schriften werden met lachbuien, misprijzen of onverschilligheid bejegend, en ik begon een leven van onzeggelijke mizerie. Maar ik was gezonden als een toonbeeld, om alle leed, alle schande te schorsen. Ik duldde honger, koude, oneer, vernedering. Eene vrouw die ik lief had, bedroog mij met een letterkundigen blikslager, en ik werd rechterlijk vervolgd omdat ik ze, tot haar straf, uit het venster gooide. De dagblad-eigenaars en de hooge geestelijkheid vonden dat ik te »brutaal" was. Ik heb één voor één de sympathie van allen verloren, omdat ik te »brutaal"

was. Men liet mij, ter ontbinding, ploeteren in mijn schrikkelijke armoede; maar ik bleef »brutaal." Ik bleef naïef de waarheid zeggen. De waarheid, helaas! mijnheer! Ik zei de waarheid omtrent alles en aan iedereen, en ik bekreunde mij nooit om de gevolgen. Dit is, zal u wel toeschijnen, heel uw wezen blootstellen aan alle mogelijke vernietigingsalaam. Ik verdomde 't. Ik stelde me vast voor, altijd onhandig, mateloos en onvoorzichtig te zijn, en ik zou, allentwege te werk gaan met eene eindelooze, gloeiende, vrije overdadigheid! Ik heb zeer veel geleden, mijn waarde Simon....

Mijnheer Lazare teekende met zijn duim een halven cirkel in de ruimte, langs een golvend gebaar dat zijn wensch beduidde, om al die jaren met een schrap van zijn hand weg te vagen. Zijne wimpers zegen langzaam, als een vool, over zijn vurigen blik. Hij sprak, na een poosje:

— Door al die mottigheid van mijn leven en door de misten van mijn zoekend gedacht, straalt, gelijk een dag-volzon, het gelaat en het hart van mijne tweede vrouw. Wanneer ik denk aan haar, zijn vol licht mijne duisterende oogen. God, om mij moed in te geven, heeft mij een zicht willen toonen van de Hemelsche Gewesten, en hij schonk mij den blik van mijne vrouw. Om echter het geweten van mijn zendelingsplichten te scherpen en mijn ijver niet in luiheid van geluk te laten vertragen, overlaadde Hij die tijdelijke klaarte met de schaduw van Zijne onverbiddelijke hand. Zijne inzichten zijn zooals de schaduwen van het Onbegrepen Woord en Zijne hand is gebenedijd. Mijne vrouw stierf op een vrijdag, even na Laetare-tijd. Wij woonden toen te Dilbeek, een dorp vol vooroordeelen in een struisch landschap van het kloekste Brabant. Daar lag een tuintje met rozenperken en kleine wegelkens vóor ons huis. Juist blonk er een lieve Junimorgen, bepereld met zilveren dauw en omdaan met lichte floersen opalen licht. Het venstergordijn was klein en geel, gespikkeld met paarse ringen, en het hing sierlijk gevouwen tegen de blikkerende vlakte van de dag-blanke ruit. Blij klopte er de zon. Het was vroeg en frisch daar-

buiten, maar in de kamer, die lauw was en zwaar, haperde de trage nacht. Ik draaide het lamplicht omlaag, en de zon viel levend binnen, blauw en gulden. Kort daarop stierf mijne vrouw. Het laatste vaarwel dat, zwijgend en wonderlijk, uit hare oogen mijwaarts blonk, was reeds beschenen met een voorglans van Gods heimelijke glorie. Toen voelde ik me plots zoo alleen en eendelijk zijn. Toen keek ik naar het kind. Toen weende en bad ik. Het kind lag roze en rustig op hare borst, zijn handjes uiteen en omhoog, gelijk twee kleine wanhopen naar den hemel gericht....

— Ge beziet me ernstig, mijnheer, hernam Lieven Lazare, wellicht toetst ge aan een teeken van mijne woorden den Goddelijken oorsprong van mijne rampen? O! gij kent mij niet geheel, want in u schuilt een deel van den Vijand, dien ik met scheldende waarheid bevecht. Degene die mij liefhebben zullen mij kennen, en zij zullen de uitverkoren vrienden zijn van God. Maar ik wil probeeren mijn doen begrijpelijk te maken bij u.... Ik bleef dus, na den dood van mijne vrouw, alleen met het kind. Het was een lief en minzaam kind, en het werd weldra de schat en het eenig stoffelijk genot van mijn leven. Verbeeld u nu wat ik al voor mijn dochtertje te dragen had. Stel u voor dat ik haar, spijts de ongeloofelijke tegenkantingen van eene bedorven kerk en de principiëele hardvochtigheid der zoogenaamde vrijdenkers, tot een meisje van kristelijke, zegge menschelijke waarde wist op te leiden! Onuitsprekelijk mirakel! Waar thans Lesbos en Sodoma met openbare hondschheid worden bezongen en het Gulden Kalf majestatisch, op een zonderlinge berrie van platte harten, gedragen wordt door al de Joodsche mestbuiken en bloedzuigers — waar het dogma der Logen omkleed is, als met een arlekijnspak, met Gods Woord, daar heb ik, mijnheer, doen rijzen de zuivere klaarte van zulk vrouwenfiguur... Veronika! Veronika, mijnheer, ja. Maar ziet ge ten minste, in de donkerheid van uwe verbeelding, iets dat lijkt op de afgrijselijke hinderpalen, welke mij hebben in den weg gestaan? Ziet ge iets van die vuiligheid en iets van mijn moed?

Mijnheer Lazare stond recht. Zijn breede gestalte steeg

somber tegen den witten kalkmuur en zijn gelaat blonk uit met kracht. Van op de lagere huisverdieping klonk, boven het gewone straatlawaai, een langzame mannenstem. Ze was niet fraai, noch helder. Ze droeg, als uit eene holte, de eentonigheid van een traag lied en ze deed waarlijk vreemd, gelijk een die zal gaan huilen in een najaarswind. Mijnheer Lazare bracht stil zijn linkerhand over zijn voorhoofd, terwijl de andere, zeer bleek, op den bruinen rug van zijn stoel rustte. Hij zei:

— Laat toe dat ik niet met versche woorden de herinnering aan mijn laatst ongeluk verlevendige. Veronika is me ontstolen en zij is nu zooals hare moeder: zij heeft me een uiterst vaarwel toegestuurd. God heeft niet gewild dat ook dit vaarwel belicht werd met het goud van Zijne gratie — Hij heeft geboden dat het uit de modder van menschen tot mij komen zou. Zijn gebod is allergenadigst, en ik ben onwaardig van Zijne zorgen. Spreek mij nu nooit meer van die akelige dingen, Simon. Ik heb niets te vergeven en niemand te vonnissen. Ik ben het werktuig van God, en mijne dochter is dood.

Op dit oogenblik boog Simon Peter voorover, als eene voorbereiding om hierop antwoord te geven. Zijn baard veranderde ineens van kleur, wijl een straal van de Julizon juist zijn donkere glanzen taakte. Maar mijnheer Lazare weerde met een beslist gebaar van zijne beide handen den stillen aanval af.

— Neen, Simon, hernam hij een beetje korzelig, dring niet aan. Het ware spijtig, wanneer ik iets bij dit alles moest toevoegen, en den toon overschrijden misschien, die past bij onze aangename vriendschap. Wat ik u verteld heb, moet voldoende zijn om u te laten raden wat ik liefst verzwijgen wil. Ik houd mij voor de rest aan deze verklaring die onherroepelijk is: mijne dochter is dood in lijve en ziele — en ik ben slechts een onbeschaafd werktuig van den aandachtigen God, Die werkzaam is door alle eeuwen der eeuwen.

Daar de holle stem op de lagere verdieping nu met versche klankbuien opschoot, begon hij te lachen, kwam op Simon af en vatte hem bij de schouders. Een traan blikkerde op zijne wimpers.

— Jongen, sprak hij luchtig, het weer zal veranderen. Als die kleermakerszoon aan het zingen gaat, is het dat het regenen zal. Morgen valt er water.

Inderdaad, op de tweede verdieping woonde de kleermaker. Zijn oudste zoon, die onnoozel was, had een vreemd en instinktmatig gevoel der weersverwisselingen. Dan zong hij wilde, langzame wijzen, zooals, naar men verhaalt, sommige fijngesnaarde en zinrijke dieren doen, welke leven in verre gewesten, onder den vrijen hemel en het woeste gewas.

(Wordt vervolgd).

STOA-GNOSIS-EVANGELIE

DOOR

G. J. P. J. BOLLAND.

Een Engelsche vertaler van den Alexandrijnschen Philo, C. D. Yonge, heeft in 1890 van diens geschriften gezegd: »For a Christian reader these treaties have a peculiar interest from the ample materials which many of them furnish for the illustration of St Paul's epistles, materials so copious and valuable that an eminent divine of the present day has pronounced an opinion... that all the other ancient commentators on the Scriptures put together have not left works of greater value for that most important object." En in 1898 schrijft Eugène de Faye op blz. 118 eener verhandeling over den Alexandrijnschen Clemens: »Il y a des traces certaines de philonisme dans le Nouveau Testament. L'épître aux Hébreux et le quatrième évangile ont reçu l'empreinte des conceptions et des méthodes du grand exégète d'Alexandrie; le paulinisme lui-même trahit l'influence d'un courant d'idées qui était général et qui pénétrait partout."

De waarheid is, dat in verschillende graden de gezamenlijke Paulusbrieven het Alexandrinisme openbaren, dat van Philonisch Mosaïsme tot het Josuaansche Evangelie is gekomen en dat zij daarmede niets meer of minder openbaren dan Alexandrijnsche, of in het algemeen gezegd Hellenistische 'gnosis' (2 Kor. 11 : 6), 'gnosis', die dan voorzeker in vergelijking met wat de gnosis een vijfenzeventig jaar later in gnostieke gezelschappen is geweest, eene als het ware nog gematigde vrijzinnigheid kan heeten, die geene struikelblokken in den weg wil leggen aan blinden. (Vgl. Lev. 19: 14.)

Ambrosius van Milaan heeft in de vierde eeuw de opmerking gemaakt, dat het Gode niet behaagd had, zijn volk zalig te maken in dialektiek. En de schrijver, die in 1 Kor. 2 : 2 den velen beduidt, dat hij onder hen van niets wil weten dan van Ieesoûs Christòs en dien gekruisigd, laat er bijna onmiddellijk op volgen, dat hij en zijne geestverwanten wijsheid verkondigen onder de volwassenen, aldus verbloemd te verstaan gevende, dat het Evangelie, waarvan in 1 Kor. 15 : 1 sprake is, en dat vermoedelijk nog het oorspronkelijke verhaal uit Alexandrië, het later als evangelie der Ægyptenaren uitgeworpene voorbeeld onzer kanonieke evangeliën is geweest, eene stichtelijke en heilzame beeldspraak voor de menigte is te achten, waarvan de eigenlijke en tijdelooze zin aan enkelen nog nader konde worden uitgelegd. Hiermede is dan vanzelf gezegd, dat die zin niet is te zoeken in gebeurtenissen, die omtrent het jaar 30 onzer telling in het Joodsche land zouden zijn voorgevallen, en wie het ontstaan van het Evangelie begrijpen wil, moet dan ook veeleer de Joodsche schriften in de Alexandrijnsche overzetting alsmede Philo, Seneca, Musonius, Epikteet en diergelijke bestudeeren. Want de wereld vernieuwende geest, die het weergâlooze evangelie van den waren zoon Gods Jozua heeft voortgebracht, is een geest van Alexandrijnsch Joodsche nieuwlichters geweest, die 'Mozes den knecht des Heeren' door 'Jozua den zoon des Vaders' vervangen hadden, omdat zij aan Platonische en Stoïcijnsche 'gnosis' of kennis boven het Palestijnsche Jodendom waren uitgegaan.

Isis met het Horuskindje is eene bekende gestalte, waaraan wij ons allereerst kunnen herinneren, dat Horus god de zoon is in eene Ægyptische Drievuldigheid, om ons vervolgens af te vragen, of de zoon Gods, die in den evangelischen Jozua te Jeruzalem heet gekruisigd te zijn, iets anders is dan een bedenksel van 'vrijzinnig Mozaïsche' stadgenooten der Serapisvereerders. Keizer Hadriaan, die in 131 een bezoek gebracht heeft aan Ægypte, heeft Chrestenen en Alexandrijnsche Serapisvereerders eender gevonden; Serapis namelijk heette de goede Osirisopenbaring Apis, wanneer die gestorven was. (Vgl. Plut. de Is. et Os. 28 & Apoll. Bibl. 2 : 1.) Als zinne-

beeldige gestalte ware de evangelische Chrestus dan uit den geest dier tijden te begrijpen, die overigens in zijne beeldsprakige leeringen voor de menigte allerminst zonder waarheid is geweest. »Niet al wat men verzint is leugen," schrijft zeer terecht nog Thomas van Aquino, »maar een verzinsel zonder (rechten) zin, dat is leugen. Moet het verzinsel strekken om iets te beduiden, dan is het geen leugen, maar zinnebeeld der waarheid; anders zal al wat door wijze en heilige mannen, of ook door den Heer zelven in beeldspraak gezegd is, leugentaal moeten heeten, omdat volgens de gewone opvatting in zulke gezegden de waarheid niet bestaat." (S. Th. 3 : 55, 4.) »Gevoeglijk worden ons in de heilige Schrift geestelijke zaken overgeleverd onder de beeldsprakigheden der lichamelijke, opdat althans in zooverre de ongeleerden ze mogen vatten, die tot het vatten van de begrijpelijkheden als zoodanig niet in staat zijn."' (1 : 1, 9.)

»L'Évangile," zegt de wijsgeerig Katholieke Édouard le Roy in zijn, door het Vaticaan overigens aan de Roomschen verbodene, boek over 'Dogme et Critique', »l'Évangile ne s'adresse pas seulement aux âmes capables de comprendre.... La doctrine révélée est faite aussi pour les simples. — Le dogme en tant que tel.... doit toujours être lu comme écrit en langage vulgaire, en langage de sens commun." (Blz. 290 en 93). »Ook laat zich dit zeggen," had in de eerste eeuw onzer jaartelling een Seneca geschreven, »dat men tot wijsheid zonder hoogere studiën komen kan, daar in de geleerdheid de wijsheid niet zit." (Ep. 88 : 22.) Doch Clemens van Alexandrië heeft het later wel begrepen: »De wijsbegeerte weggedacht, dan lijkt de bedeeling omtrent den Verlosser wel een sprookje." (Strom. 1 : 11.) Voor Musonius, een jonger tijdgenoot van Seneca, zijn prediken en onderwijzen hetzelfde geweest: men zie de 'Bloemlezing' van Johannes Stobæus 4 : 212—216.220—223 in de uitgave van Meineke. Daarom heette het dan ook bij hem, dat ook de vrouwen moesten 'philosopheeren'; »de Stoïcijnen," zooals nog Lactantius (I. D. 3 : 25) heeft weten te vertellen, »hebben gezegd, dat slaven en vrouwen philosopheeren moesten." En dat de Christelijke

monnik het rechte evenbeeld is van den vroegeren wijsgeer, blijkt het gevoelen van Johannes Chrysostomus in diens zeventiende leerrede tot het volk van Antiochië, gelijk dan overigens de benaming 'christelijk philosoof' voor den monnik herhaaldelijk voorkomt; omgekeerd heeft men de zoo gezegd 'hondsche' wijzen der oudheid terecht de Capucijnen dier oudheid genoemd. Hiëronymus heeft erkend, dat de Christelijke leer met die van de Stoa in zeer vele opzichten overeenkwam. (Comm. in Jes. 11.) Doch wie zegt nu in Gal. 3 : 28, dat zij, die in Christo Jesu tezamen Gods kinderen zijn, geen onderscheid meer kennen van slaven of vrijen, van mannen of vrouwen? Zoo spreekt de zoogenoemde gnosticus, de man van de synagoge, die niet synagoge is gebleven, de uit Alexandrië afkomstige verheffer, opheffer en vereeniger van tegenstellingen of tegendeelen, die als Hellenistische Jood of Jodengenoot niet alleen zijne Oostersche en Ægyptische maar ook (en meer bepaaldelijk) zijne Platonische en Stoïcijnsche antecedenten heeft.

Heel duidelijk komen de Stoïcijnsche antecedenten der chrestelijke ekklesia, de Stoïcijnsche antecedenten van oud chrestelijke gnosis en van Evangelie, in Epikteet van Hiërapolis in Phrygië uit, die tegelijk met andere wijsgeeren op last van Domitiaan in het jaar 94 onzer telling verdreven is uit Rome en wiens voordrachten door Arrianus omtrent 115 geboekt zijn, zooals hij ze als oud man te Nicopolis in Epirus had uitgesproken. Volgens schrijver dezes is omtrent 115 ook het eerste onzer evangeliën opgesteld, doch te Rome zelf. Dat de gronden, die men in den jongsten tijd heeft aangevoerd, ten bewijze, dat Epikteet de Heilige Schrift gelezen had, bij nauwlettend onderzoek niet houdbaar blijken, zegt E. Norden op blz. 518—519 van zijn in 1898 verschenen werk over het antieke kunstproza; doch meer bepaaldelijk ook het evangelie van (den waren) Jozua heeft hij nog niet gekend, en wanneer men vraagt, of Epikteet bijv. het gedoopt zijn (Diss. 2 : 9, 20—21) als het eigenlijke kenmerk van overgang tot den Joodschen godsdienst kan hebben gehouden, dan moet het antwoord luiden, dat hij daarbij inderdaad aan

Hellenistische Jodengenooten te Rome uit het jaar 90 of daaromtrent zal gedacht hebben. Men vergelijke hier onder meer de Sibyllijnsche orakels 4 : 164. »Waarmede," zegt de oude Synagoge, »wordt bewerkt, dat de heidenen onder de vleugels der Sjechina komen? Door besnijdenis en doop!' (Jebamôth 46 b.) »Niemand," heet het, »is als bekeerling te beschouwen, die niet besneden en gedoopt is." (Aboda Sara 59 a.). En voor de hand ligt de onderstelling, dat de verwerping der besnijdenis door de Ekklesia of Jesuaansch gewordene Synagoge gemaakt heeft, dat men van den anderen kant in de 'rechtzinnig' geblevene synagoge later niet meer gerept heeft van den doop; de chrestelijke doop op naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes zal den ouden Joodschen doop in de Synagoge zelve in discrediet hebben doen geraken.

De Galileeërs, van wie Epikteet (Diss. 4 : 7, 6) gewaagt, zijn de Galileeërs in de Joodsche Oudheden van Josephus 18 : 1. 6, van Justinus Martyr in diens gesprek met den Jood Tryphoon § 80, en van Eusebius in diens Kerkgeschiedenis 4 : 22, 7. Dat wil zeggen, het zijn Messiaansche of echt... 'Christelijke' en Joodsche, doch allerminst reeds 'Chrestelijke' of Jesuaansche volgelingen van den Galileeschen ijveraar Judas. Deste opmerkelijker zijn de woordelijke overeenkomsten tusschen Epikteet en den eersten onzer evangelisten, die niet bewijzen, doch illustreeren, dat het evangelie 'naar Matthæus' met het oorspronkelijke Alexandrijnsche evangelie der 'Mineesch' gewordene Hellenistische synagoge, met het zoogenaamd 'Petrinische' Marcusverhaal der gnostieke Ægyptenaren, voor oogen onder inlassching vermoedelijk van Esseensche spreuken omtrent 115 te Rome geschreven is. Het »Kyrië eleïson" van Epikteet (Diss. 2 : 7, 12) en het Evangelie (Matth. 15 : 22, 17 : 15) is een echt Romeinsch »miserere domine", en even weinig zal het »ziet toe en wacht u" (Diss, 1 : 3, 9), het »waarom niet zoeken en vinden" (2 : 11, 17) en het »heer, indien gij wilt word ik gezond" (3 : 10, 15) in Epikteets voordracht blootelijk toevallig aan Matth. 16 : 16, 7 : 7 en 8 : 2 doen denken. De melaatsche van Matth. 8 : 2 en Marc.

1 : 40 is een verwaarloozer van Joodsche reinigingen en andere wettelijkheden, die van de evangelische wijsheid vrijspraak erlangt en deze, tegen het verbod in, volgens Marc. 1 : 45 aan de groote klok hangt, met het gevolg, dat de Mineesche meester zich onder het Joodsche gemeen niet meer durft vertoonen; wat is nu denkbaarder, dan dat onze evangelisten het »heer indien gij wilt gij kunt me reinigen" van Matth. 8 : 2 te Rome zelf kunnen hebben leeren zeggen? Dat Epikteet en de (eveneens Romeinsche) evangelist 'naar Marcus' een 'harmarteem' als zonde denken (vgl. Diss. 1 : 7, 33 en Marc. 3 : 28), bewijst ook al weder niet, maar beteekent eveneens, ten minste Stoïcisme in het Evangelie, en dat 'prosopon', aangezicht of aanblik voor 'aanzien' bij Epikteet en in het Evangelie (Diss. 1 : 2. 30, Matth. 22 : 16) voorkomt, verwijst al evenzeer naar de Romeinsche persoonsopvatting. Te Rome had Seneca geschreven: »Den edele vertroetelt God niet; hij stelt hem op de proef, hardt hem en maakt hem zoo gelijk hij hem hebben wil." (De Prov. 1.) Van God onzen Vader zegt Epikteet: »Hij vershaft mij niet veel, geen overvloed, en wil niet, dat ik zwelgen zal; dat heeft hij ook niet gegeven aan Heraklês zijn eigen zoon." (Diss. 3 : 26, 31.) En van zichzelven zegt ook de evangelische Josua: »De vossen hebben holen en de vogelen des hemels hebben nesten, doch het Menschenkind heeft niet, waar hij het hoofd nederlegge." (Matth. 8 : 20.) Men weet niet, waaraan men hier eerder denken zal: aan het Stoïcisme te Rome of aan het bekende gezegde van Tiberius Gracchus in § 9 van diens levensbeschrijving door Plutarchus.

Epikteets opzien naar God met de woorden »doe met mij voortaan zooals Gij wilt" (Diss. 2 : 16, 42), waarmede dan bij Seneca ep. 74 : 20, 107 : 12 en 120 : 13 te vergelijken zijn, is een Stoïcijnsche trek, die in Matth. 26 : 39 slechts zijne klassiek mythische uitdrukking heeft gevonden; het 'tot zichzelven inkeeren', dat Epikteet (Diss. 3 : 1, 15) met den derden evangelist (Luc. 15 : 17) gemeen heeft, verraadt almede den hellenistisch wijsgeerigen of 'gnostieken' achtergrond van de zoo gezegd uit het Joodsche land gekomene evangelische

gedachtenwereld, die hare zwijnenkudden (Matth. 8 : 30) even bezwaarlijk uit Palestina zal hebben gehad, als zij het Luc. 16 : 22—24 geïnsinueerde afzonderlijke doodengericht uit een ander land kan hebben gehad dan ... Ægypte. En dat het Evangelie al aanstonds in de Zaaiergelijkenis verborgenheden bevat, die aan de menigte niet worden uitgelegd (Matth. 13 : 10—13.34—35, Marc. 4 : 10—13.33—34), is geheel in overeenstemming met het gegeven, dat er ook volgens Epikteet (Diss. 3 : 21, 13. 16) verborgenheden zijn van de leeszaal, die niet te kwader ure zijn over te brengen naar de plaatsen, waar men het woord richt tot de menigte. Dat Epikteet Gods wet zeer rechtvaardig zegt te vinden (Diss. 1 : 29, 13), doet aan Rom. 7 : 7 denken; zegt hij met Diogenes, dat de dood geen kwaad is, dan heeft de Josuaansch Hellenistische 'Paulus' van 1 Kor. 15 : 55 dat 'nog beter' leeren beseffen, en vraagt Epikteet bij gelegenheid (Diss. 2 : 16, 28) »hoe is de goddelijke wet", tot de Galatiërs (3 : 19) wordt de vraag »waartoe de wet" gericht door 'Paulus'. Is deze apostolische 'Paulus' te eeniger tijd nog lid van de synagoge geweest, hij zal in allen gevalle de Mozaïsche wet wel zelden Thora hebben hooren noemen! Als zijne levenslange taak heeft Epikteet het beschouwd, God in lofliederen te verheerlijken (Diss. 3 : 26, 30); men leest bij hem uitdrukkelijk van eenen plicht, Gode het loflied te zingen, dat hij met »Groot is God" beginnen laat (Diss. 1 : 16, 17), en wie denkt hier niet aan Eph. 5 : 19 en Kol. 3 : 16? Men bedenke echter, dat met name het laatst aangehaalde geschrift de duidelijkste sporen eener Hellenistische gnosis toont! En noemt Epikteet het algemeene 'het katholieke' (Diss. 2 : 2, 25), dan hebben wij ook daarin iets van den achtergrond, waartegen 'de katholieke ekklesia' uitkomt van den gnosticus, die te Rome als 'Ignatius aan de Smyrneeën' (8 : 2) en anderen heeft geschreven.

„God," heeft Seneca geschreven, »heeft men lief zonder vrees." (Ep. 47 : 18.) En later schrijft te Rome ook 'Paulus': God heeft ons niet gegeven een geest van vreesachtigheid, maar van kracht en liefde en bezadigdheid." (2 Tim. 1 : 7.)

In de oude Grieksche letteren blijkt het hoogste wezen op tal van plaatsen als Vader gedacht; zoo bijv. Iliad. 1 : 503. 544, 2 : 371, Theog. 36. 71—72. 542, Æsch. Suppl. 86—101. 139, Sept. 116, Soph. Trach. 275, Pind. I. 5 : 54. Doch met name in de stelselmatig 'pantheïstische' Stoa is de wezensgemeenschap van God en mensch als vaderlijkheid van de Godheid verkondigd en dit heeft zich dan in het Philonisme der Alexandrijnsche Joden tot uitgangspunt van het aanvankelijk 'Mineesche' of gnostieke, dat is theosophisch Joodsche Evangelie gemaakt; men vergelijke hier o. m. D. L. 7 : 147, Phil. Jud. L. A. 2 : 17, de sacr. A. et C. 9, vit. Mos. 3 : 39, de Pr. et P. 6, Muson. ap. Joh. Stob. Flor. 79 : 51, Epict. Diss. 1 : 3.1, 1 : 9.7, 1 : 13.3, 3 : 22.82, Max. Tyr. Diss. 17 : 5 — — met Matth. 5 : 45.6.9, Marc. 14 : 36, Rom. 8 : 15, Gal. 4 : 6. »Gij hebt niet ontvangen," zegt weer 'Paulus' tot de Romeinen, die tot den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes wel al in het begin der tweede eeuw gedoopt zullen zijn, »Gij hebt niet ontvangen eenen geest van dienstbaarheid wederom tot vrees, maar den geest van het Zoonschap, waarin wij roepen Abbâ, Vader." »Zij, die over kennis beschikken," had Philo van Alexandrië geschreven, »worden terecht als zonen van den eenen God aangesproken." (De C. L. 28.) En Epikteet heeft gevraagd: »Waarom zoude men zich geen zoon Gods noemen? (Diss. 1 : 9.6; vgl. Joh. 10 : 36.) »Zoovelen toch," zegt te Rome weer 'Paulus', »door Gods geest geleid worden, die zijn zonen Gods." (Rom. 8 : 14). Zoon Gods is de vredelievende (Matth. 5 : 9) en de evangelische Josua is dan ook de zachtmoedigheid in persoon, of áls 'persoon' en 'prosopon' (Matth. 11 : 29); vergevensgezind zijn zijne getrouwen (Matth. 6 : 12) en vergevensgezind blijkt hij aan hun aller zinnebeeld, het kruis (Luc. 23 : 34). Daarom is de evangelische Jozua de Zoon bij uitnemendheid, »het ware kroost (Gods)," om weer met Seneca (de Prov. 1) te spreken.

»Vader Zeus" is oorspronkelijk de natuurlijke Hemel. En onzichtbare zaden van alles heeft Anaxagoras in de lucht gedacht. Seneca heeft later geschreven: »Aan allen heeft de Natuur de grondslagen gegeven en het zaad der deugden."

(Ep. 108 : 8.) »Een zaad van deugd ligt in ieder onzer," heeft ook Musonius gezegd. (Joh. Stob. Ecl. 2 : 8,8.) En het Evangelie der Alexandrijnen heeft het eerst bij wijze van 'Josuaansche' gelijkenis geleerd: »De Zaaier ging uit om te zaaien." (Hippol. 5 : 8). »De Zaaier zaait den logos," laat de tweede evangelist (Marc. 4 : 14) den Heiland zeggen, waarin dan nog verneembaar naklinkt, dat van de verscheidenheid der aardsche, zielige en geestelijke menschen volgens het oorspronkelijke gnostieke evangelie eerst de wijsgeerig ontwikkelden tot 'volwassene' menschelijkheid zijn gekomen. »Den spermatischen logos," had Plutarchus (Qu. Conv. 2.3 : 3,4) zijnen lezers beduid, »omschrijven zij als zaad, dat wasdom behoeft." Als redekiem dus; »redenen van het toekomende," zegt Marcus Aurelius (9 : 1, vgl. 4 : 14,21), de wijze op den troon der Cæsars. Bedenken wij nu, dat in de alexandrinizeerende en hellenistisch chrestelijke gnosis der tweede eeuw van wereldzaad en geestelijk zaad en diergelijke allerwege gesproken is, dat juist het onderscheid tusschen aardsche, zielige en geestelijke menschen als een onderscheid tusschen gevangenen, geroepenen en uitverkorenen met de Stoïsche leer van de redekiem in verband is te denken, — — hoe zoude dan buiten verband met de lijn, die van Athene over Alexandrië naar Rome gaat, de Zaaier, die de redekiemen zaait, in het Joodsche land der eerste eeuw als eene daar oorspronkelijk geuite gedachte zijn vast te houden, die daar dan met . . . gnostiek voorbehoud en gnostieke bijopmerkingen ware voorgedragen? De Soter van het Evangelie is van den beginne een Heiland voor Hellenistisch denkende Joden en Jodengenooten, een Prósoopon voor Grieksch Mineesche gedachten geweest.

»Bij u is de wijsheid, ... zend ze neer uit de heilige hemelen," schrijft in het boek der Wijsheid (Sap. 9 : 9—10) de Alexandrijnsche Jood, die God zijnen Vader noemt (2 : 16), om juist den 'zoon Gods' door de booze kinderen dezer wereld tot een smadelijken dood te laten veroordeelen (2 : 20) en voorts de Wijsheid heiligen Géést te noemen (9 : 17), zoodat in den geest van Alexandrijnsche Joden de Heilige Geest

een geest van wijze ingevingen blijkt. »Wij liggen open voor God," heeft echter op zijne wijze ook Seneca geschreven. (Lact. I. D. 6 : 24.) »Aan de oogen ontgaat hij; te zien is hij met de gedachte." (Qu. Nat. 7 : 4.) »God is u nabij; hij is met u, hij is binnen ... een heilige geest zetelt binnen in ons." (Ep. 4 : 1—2.) We slaan hier meteen eenen blik in den oorsprong van het onderscheid tusschen de Joodsch goddelijke barmhartigheden van Ps 25 : 6 of 40 : 12 en de Chrestelijke genade Gods, die den mensch zelven goddelijker maakt (Thom. Aq. S. Th. 3 : 62,1): Zaaiergelijkenis en Genadeleer zijn gelijkelijk gnostiek van oorsprong. Zoo ook »de strijd des geestes met het vleesch", waarvan Seneca (de Cons. 24 : 5) óók al gewaagt, evenals Epikteet later leert, dat wij anders spreken dan wij handelen, dat wij zeggen wat goed en doen wat kwaad is (Diss. 3 : 8,18, vgl. Matth. 23 : 3), om er tevens den nadruk op te leggen, dat iedere zonde strijd inhoudt en dat het, dewijl de zondaar niet zondigen maar goed handelen wil, duidelijk is, dat hij wat hij wil niet doet. (2 : 26,1.) »De geest," zegt ook de evangelische Jozua, »is gewillig, maar het vleesch is zwak." (Matth. 26 : 41.) En tot de Romeinen, of ónder de Romeinen, zegt 'Paulus': »Ik weet, dat er ... in mijn vleesch geen goed woont. ... Want wat ik wil, het goede, doe ik niet, maar wat ik niet wil, het kwade, dat doe ik." (Rom. 7 : 18.22.) »Zoo gij wilt leven in den geest," zegt Seneca, »moet gij arm zijn, of den arme gelijk." (Ep. 17 : 5.) »Wilt gij volmaakt zijn, »leert weer 'de Persoon' van het Evangelie", ga en verkoop uwe goederen en geef het den armen ... het is lichter, dat een kabeltouw door het oog eener naald gaat, dan dat een rijke in het Godsrijk komt." (Matth. 19 : 21. 24.) Wat daar dan gnostiek mede bedoeld werd, was vanzelf de 'authentie' of heerlijkheid en zelfstandigheid van het ware geestesleven. »Onthouding van dieren is onschuld," schrijft Seneca (ep. 108 : 21), in kynischen en stoïschen zin of trant het vegetariaat aanbevelende; 'Paulus' kent onder de Romeinen zwakke broeders, die geen vleesch eten en geen wijn drinken. (Rom. 14 : 2. 21.) »Geene secte is goedhartiger en zachtmoediger, geene secte menschlievender," zegt Seneca

(de Clem. 2 : 5) van de Stoïcijnen en in het Evangelie leert de Herder van den berg: »Zalig de zachtmoedigen, want die zullen het aardrijk beërven!" (Matth. 5 : 5.) In 1 Clem. 14 : 4 is het nog te zien, dat zulk een zachtmoedige in het Rome van de eerste helft der tweede eeuw eigenlijk als Chrestus is gedacht, waarom dan ook juist de voorbeeldelijke zoon Gods den broeders voorhoudt: »Ik ben zachtmoedig en nederig van hart" (Matth. 11 : 29.) Want »de godmensch," heeft nog Philostratus weten te zeggen, »is chreestòs en neemt niet kwâlijk." (Heroic. p. 665.) In 2 Kor. 10 : 1 zal oorspronkelijk wel »de zachtmoedigheid en goedwilligheid van den Chrestus" vermeld zijn; Hellenistisch is feitelijk de achtergrond van het heele Evangelie. »Hebt uwe vijanden lief," leert het laatste (Matth. 5 : 44), doch het »hulp bewijzen ook aan vijanden" is echt Stoïcijnsch: Sen. de Otio 1 : 4. »Kom, ongelukkige," roept Seneca, »wanneer zult ge (nu eens) liefhebben?" (De Ira 3 : 28.) »Zoo gij de goden navolgt, doe ook ondankbaren goed, want de zon gaat op ook over boozen en de zeeën liggen open ook voor zeeroovers." (De Ben. 4 : 26.) »Uw Vader in de hemelen," leert later het Evangelie (Matth. 5 : 45), »laat over boozen en goeden zijne zon opgaan en hij regent over rechtvaardigen en onrechtvaardigen."

De heilige en de wijze zijn een in hunne redelijkheid. En reeds de 'vera progeniës' van de Stoa (Sen. de Prov. 1), »waarlijk, deze was Gods zoon." (Matth. 27 : 54.) »De wijze," leert Seneca (de Const. Sap. 8 : 2), »staat nabij de goden en is hun het naast; van de sterfelijkheid afgezien is hij eenen god gelijk." De chrestelijk gedachte genade, van den anderen kant, doet ons der goddelijke natuur deelachtig worden (2 Petri 1 : 4) en aan de Chrestenen te Rome is daarom later voorbeeldelijk voorgehouden, dat zij over den Chrestus Jesus denken moesten als over eenen god: 2 Clem. 1 : 1. 'Alles weten' doet de wijze niet (Sen. ep. 109 : 5) en ook Gods heilige (Marc. 1 : 24), de voorbeeldelijke zoon van het Evangelie (Marc. 13 : 32), weet niet alles. Doch »voorschriften aan den wijze zijn overbodig," stelt Seneca (ep. 94 : 11) en ook bij 'Paulus' komt later te Rome weer 'de gezonde leer'

(1 Tim. 1 : 10, 2 Tim. 4 : 3, Tit. 2 : 1), de 'doctrina sana', dat voor den deugdzame de wet niet bestemd is. (1 Tim. 1 : 9.) De wijze der Stoa begaat geene hamartémata of peccata, geene verkeerdheden of zonden; de wijze doet alles goed: Joh. Stob. Ecl. 2 : 120 & Phil. Jud. Qu. omn. prob. lib. 9. En van 'Gods heilige' (Marc. 1 : 24) zeggen de menschen in het Evangelie: »Hij heeft alles wel gedaan; de dooven doet hij hooren en de stommen spreken" (Marc. 7 : 37), waarmede dan tevens is aangeduid, dat 'Gods heilige' daar eigenlijk de goede Mééster is (Marc. 10 : 17), — — dat de heiligheid de buitenzijde en de gnosis of wijsheid de binnenzijde van des Zoons (Marc. 13 : 32) voortreffelijkheid is te achten. »Niemand is goed," leert ook de Stoa, »behalve de wijze." (Sen. de Const. Sap. 7 : 2.) »Niemand is" in Marc. 10 : 18 volgens het Evangelie »goed dan God alleen." Doch in het evangelie der Alexandrijnen was *de Vader* alleen goed genoemd (Hippol. 5 : 7, Clem. Strom. 2 : 20, Clem. Hom. 3 : 57, 18 : 13), wat dan moet beteekend hebben, dat alleen bij dezen de volheid der goedheid was en de Meester als 'Zoon' slechts ontvankelijk was voor déélneming. Die leerde hij dan echter zoo stelselmatig als de Stoa. »De wijze," vraagt Seneca (de Const. Sap. 14), »die een kaakslag ontvangt, wat zal hij doen?" En de evangelische Meester antwoordt: »Weersta den booze niet, maar wie u op de rechter wang slaat, keer hem ook de andere toe." (Matth. 5 : 39.)

»Den mensch behage al wat Gode behaagd heeft," leert Seneca (ep. 74 : 20), evenals Epikteet zich tot de Godheid wendt met de woorden: »Niets weiger ik van hetgeen u behaagt!" (Diss. 2 : 16, 42.) »En wanneer de laatste dag gekomen is," zegt Seneca (de Br. V. 11 : 2), »zal de wijze niet aarzelen, met vasten tred in den dood te gaan." — »Moeten aan de galg de handen worden uitgestrekt, hij vraagt niet wat hij te lijden heeft, maar hoe hij het goed zal verduren." (Lact. I. D. 6 : 17.) Epikteet, beseffende, dat wie met geweld zijn ongeluk zoekt het zeker vinden zal, spreekt het merkwaardige woord: »Wilt ge gekruisigd worden, wacht maar, het kruis zal wel komen!" (Diss. 2 : 2, 20.) »Vader,"

zegt in het Evangelie ons aller voorbeeld, »laat dezen drinkbeker mij voorbijgaan, doch niet gelijk ik wil, maar gelijk gij wilt!" (Matth. 26 : 39.) Hierin is dan begrepen, dat de heilige zoon Gods, dien men volgens Hd. 5 : 30 heeft omgebracht, doordat men hem heeft opgehangen aan een hout, het veredelde en veredelende toonbeeld is van eene geestesrichting, die men in het Romeinsche rijk heeft gekend, aleer te Alexandrië als de persoon van den Chrestus een evangelische Jozua in verhaal was gebracht; het is niet omtrent het jaar 33 onzer telling, dat deze stichtelijk denkbeeldige persoonlijkheid het eerst gezegd heeft: »Wie zijn kruis niet op zich neemt, om mij te volgen, is mij niet waard." (Matth. 10 : 38.) »Zoo iemand mij wil volgen, die verloochene zichzelven, neme zijn kruis op en volge mij!" (Matth. 17 : 24; vgl. Marc. 8 : 34—35, Luc. 9 : 23—24, 14 : 27. 33.)

»Ze zeggen, dat de wijze onaandoenlijk is," bericht Laërtius Diogenes (7 : 117), om van den Stoïcijnschen wijze de gelijkmoedigheid aan te duiden, en deze 'apathie' of 'impatientia' vinden wij dan inderdaad bij Seneca (ep. 9 : 12) en Epikteet (Diss. 4 : 7, 34). »Hij echter," verhaalt van den Gekruisigde het Alexandrijnsche evangelie, »bleef zwijgen, alsof hij geene smart gevoelde." (Fragm. ev. Petri 10.) En volgens den Alexandrijnschen Clemens in het zesde boek van diens Mengelingen is de Heiland »volslagen onaandoenlijk" geweest. Men bedenke hierbij, dat van den waren doch zoo gezegd 'hondschen' wijze door Epikteet geleerd is: »Als engel (dat is als bode) van Zeus is hij gezonden tot de menschen, om hun omtrent goed en kwaad te verkondigen, dat zij op eenen dwaalweg zijn en ergens anders van goed en kwaad het wezen zoeken, daar waar het niet is, — dat zij niet beseffen waar het wel is." (Diss. 3 : 22, 23.) 'Pater' voor mannen en vrouwen was reeds de kynische of 'hondsche' wijze geweest. (Epict. diss. 3 : 22, 8.) En midden in de tweede eeuw heet bij Justijn de evangelische Zoon nog 'engel' en 'apostel', of bode en gezant, zoodat de rede of logos van den Zoon de logos of rede van den Vader is. »Ze zeggen ook," bericht Johannes Stobæus van de Stoïcijnen (Ecl. 2 : 120), »dat

alleen de wijze priester is," dat wil zeggen een middelaar tusschen God en menschen. En Philo van Alexandrië heeft beweerd: »Iedere wijze is een losprijs voor den onwaardige." (De sacr. A. et C. 37.) »Er staat nu een ander priester op," verkondigt echter de philonizeerende schrijver aan de (Alexandrijnsche) Hebreeën." (7: 15.) »Priester tot in eeuwigheid." (Hebr. 7: 17.) »*Hij* is de groote geest," leert... Seneca, »die zich aan God heeft overgegeven." (Ep. 107: 12.) »Die volmaakte en deugdzame mensch." (Ep. 120: 12.) »Die in alles," zegt de 'Josuaansche' Alexandrijn, »beproefd geweest is zooals wij, doch zonder zonde." (Hebr. 4: 15.) »Nooit," zegt Seneca, »heeft hij over zijn lot geklaagd. Hij heeft aan velen zijn besef medegedeeld, gelijk in de duisternis het licht komt schijnen, en hij heeft aller aandacht getrokken, doordat hij vreedzaam was en zachtmoedig, tot menschelijke en goddelijke zaken gelijkelijk in staat." (Ep. 120: 13.) »Bovendien was hij altoos dezelfde en bleef in iedere daad zichzelven gelijk, als iemand, die niet meer goed was met voorbedachten rade, maar in zijn gedrag zoover was gekomen, dat hij niet alleen goed konde handelen, maar niet ánders dan goed konde handelen." (Ep. 120: 10.) »Moge dit bloed," heeft de Romeinsche Lucanus (2: 312—313) geroepen, »moge dit bloed het volk loskoopen; moge door dezen dood geboet worden al wat de Romeinsche zeden strafwaardigs hebben gehad!"

»De Chresten," heeft men in het oorspronkelijke Alexandrijnsche evangelie te Rome gelezen, »de Chresten zullen de aarde bewonen!" (1 Clem. 15: 4; vgl. Matth. 5: 4.) Als volgelingen, vanzelf, van den Chrestus bij uitnemendheid, die onder den procurator Pontius Pilatus de Christus des Jodendoms heet te zijn geworden. Bij Epikteet intusschen heeft God aan de wijzen zijne 'mártyres' (Diss. 1: 29. 46, 3: 26, 28), zijne getuigen, die den lezer nog eens op zijne hoede kunnen leeren zijn, wanneer hij later als 'getuigen' der evangelische gebeurtenissen in het Joodsche land twaalf ongeleerde Galileesche visschers (vlg. Hd. 4: 13) ziet vermelden. »Ulieden," heet het namelijk in het evangelie der

Armen volgens Epiphanius (Secten 30: 13), »ulieden wil ik als twaaf boden tot getuigenis van Israël." En »in de Prediking van Petros zegt de Heer tot de leerlingen *na de opstanding:* uitgekozen heb ik ulieden als twaalf leerlingen, naar mijn oordeel mijner waardig." (Clemens Alexandrinus in zijn 'Mengelingen' 6: 6, 48.) »Twaalf," zegt de Alexandrijnsche Barnabas (8: 3), »tot getuigenis der stammen, omdat er twaalf stammen zijn van Israël." »Van Jeruzalem zijn mannen ten getale van twaalf de wereld ingegaan," zegt Justinus Martyr (Apol. 1: 39; vgl. Gal. 2: 7—9). Dat echter is dan gebeurd in Justijns verbeelding; het eerste of Alexandrijnsche evangelie heeft na den kruisdood alleen verschijningen in Galilæa vermeld en verder is dan de heele voorstelling van de twaalf Palestijnsche 'getuigen, in het Hebreesche evangelie en in de Prediking van Petros en in het schrijven van Barnabas Alexandrijnsch, gnostiek Alexandrijnsch. De twaalf zegslieden uit het Joodsche land en hun voorman de Rotsman, op wien huizen, zegge kérken, te bouwen zijn, zijn een bedenksel in den geest van Hellenistisch Mineesche Hebreeën der eerste eeuw, waarmede men rondom de Middellandsche Zee bij de Joden en Jodengenooten van de daar toen tal- en volkrijke Grieksche synagoges het evangelie van den Galileeschen Jozua ingang heeft verschaft. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de Petrus van het Evangelie de Hellenistische synagoge allereerst te Rome inderdaad gechrestianizeerd en gejosuanizeerd of gejesuanizeerd heeft, doch dit maakt den stichter van de Romeinsche Jesusgemeente niet tot een Galileeschen en Arameesch sprekenden Keephâ van vleesch en bloed.

Midden in de tweede eeuw heeft in theosophischen trant een Valentinus van twee lijnrecht verschillende werelden gesproken, van eene mindere wereld der waarneembaarheden en eene betere bovenzinnelijke wereld, waartusschen als middelaars verschillende machten verkeerden, allereerst als 'zielige' Godheid (Iren. 2: 30, 1) een Wereldmaker, wien de mensch zijn natuurlijk aanzijn dankte, terwijl deze in alle heimelijkheid van den onzienlijken Zaaier eene kiem had mede ontvangen van het hoogere, dat zich tot zijne geestelijke

verheffing en bevrijding of verlossing in hem zoude openbaren. »En eene soort van schrik over dat maaksel," zoo leerde hij, »beving de engelen, toen het wat grooters liet hooren dan de vorming had laten verwachten, wat hij van dengenen had, die onzichtbaar in hem het zaad gelegd had van het hoogere wezen en zich vrijmoedig in hem uitte. Zoo gebeurt het ook in de geslachten der wereldlijke menschen, dat der menschen maaksels, als standbeelden en afbeeldsels en al wat tot eer van de godheid de handen vervaardigen, den vervaardigers zelven tot voorwerpen worden van vrees; want gemaakt als hij was tot eer van 'den' Mensch, verwekte Adam de vréés voor dien in hem tot aanzijn gebrachten onontstanen Mensch, en ze werden onthutst en hebben snel hun werk verdaan." (Clem. Alex. Strom. 2:6.) Tertullianus (adv. Val. 4) heeft nog weten te zeggen, dat eerst Ptolemæus, een leerling van Valentijn, wiens 'brief aan Flora' overigens als een juweel van gnostieke letterkunde is overgebleven, de (bij Philo nog als 'machten' aangeduide) æonen of eeuwigheden tot 'personen' had gemaakt, en wat men door de theosophische en mythische of zinnebeeldige en beeldsprakige inkleeding heen bij Valentijn hier te ontwaren heeft, het is eene wijzigende bestendiging of herhaling van den alomvattenden zin der Zaaiergelijkenis met hare redekiem, die zich in den aanvankelijk zieligen mensch tot eeuwig menschelijke gééstelijkheid ontwikkelt, tot de vrije geestelijkheid van den slechts oogenschijnlijk natuurlijken Zoon des onzienlijken Vaders. En Valentijn, die bij de oudere gnostieken van Alexandrië in de leer was gegaan, doch zelf met name te Rome heeft onderwezen, vertegenwoordigt op die wijze een middelstadium tusschen het verloopene gnosticisme van het einde der tweede eeuw en de evangelisch vruchtbare gnosis van het einde der eerste; hij verpersoonlijkt de wereldmachten of 'eeuwigheden' nog niet, zooals de latere gewaand 'gnostieke' velen, en met zijne mythische Sophia is hij toch ook niet meer een van de oorspronkelijk evangelische gnostieken of intellectueelen. De 'goddelijke Sophia' van Valentinus is als de Wijsheid, die zich uit de onzienlijke Volheid aan de gevoelig verkeerde

wereld te buiten gaat, om zoo met naarheid te beginnen en het met onzeggelijke moeiten tot bevrijding, verzoening en hereeniging te brengen, eene minder 'stichtelijke' voorstelling der Idee; zij is theosophisch gedramatizeerde idee en daarom eene minder gevoelvolle of roerende herhaling van het — Evangelie zelf, dat overigens in den grond echt gnostiek en daarmede ten deele stoïsch is.

Leiden, 7 Sept. 1907.

DE HEILIGE TOCHT

DOOR

ARY PRINS.

VIII. *(Vervolg).*

De maan, mat-vurigen hoorn, steeg uit den nachte damp, die, als een wolk dicht, was uit het verre opgerezen. Een wal-van-somberheid op aarde scheen te staan, waarover het in roodheid smookte, zoo vuige was het licht, dat sloeg bedektelijk op, en troebelde met gloed de donkerheid van hemel-vormen.

En de woestijn in gloomen lag — een duisternisse die doordwaald van nachte-schijnseling, waarover waarde weg in onbestendigheid zacht-donker uit de lucht, en wel een zwarter schim in grilheid verre gleed als schaduw van een dreiging hoog, die lomelijk verwiekte.

Beroering als van zee, die echter stiller was. Soms scheen de grond in diep tot zwarten afgrond wegtezinken om weêr in grijzigheid als land uit meer te rijzen van maan met gloed doorglimmerd als stofselden robijnen.

De rotsen woelden op in roodigheid van smeulen, en weder in den nacht in duister-storm verdwenen.

Een onrust overal — verbreiding van gevaar. Van ver, waar hemelgrens een zwakke lichting toonde — een strepe diep en klaar van glanzenlooze dreiging — grommelingen rolden aan, die stilte stiller maakten. Het was of leeuwen dwaalden daar met honger-wreedheid in de oogen.

Het leger op het zand in ruste, en door hun doffe smarten de kruisvaarders hadden geenen vrees voor wat er om hen waarde. Zij lagen neêr alsof bedekt door waden, en de

woestijn in schamperheid van donker licht oneffenheid door leven toonde.

Er was een zachte kleuring van kleederen door nacht bestoven, waartusschen zilver-vurigde in donker de metalijne glans van wapenen en harnasstukken.

Zwak geluiden klonken. Een zieke steunde soms. Een droomen vol bedrog wel geestes blijheid bracht, die uitte zich in warre woorden, door slaap in eens verstomd, en ook gebeden, zacht als zuchten, van hen die in den slaap geen rust meer vinden konden.

De ridder met zijn knapen, wier aantal door den dood gedund, was bij een rots gelegerd. Hij leunde tegen steen — nog warm van zon de steun, die hij van noode had, want zwak zijn lichaam ook geworden.

Droog als van hoorn zijn gelaat, waarin de plooien als bloedige sneden smartten; dorst in het lijf met scherping van tangen neep, en kramp doorschoot zijn voeten, die lagen zwaar, alsof het vleesch tot harden steen geworden.

Maar moeheid niet in het hoofd, een lichtheid was daarin, die ijle vreugd' geleek, en door de duisternis de ridder zag in helderheid al leven in een droom vergaan.

Het scheen alsof hij stond in water, dat tot zijn heupen reikte. De klaarheid een bedwelming was, een spiegel om zijn lijf, waarin hij zag zichzelve in sidderen vervloeien, en diep, heel onder aan, in zilverend doorschijnen, was teêr gestrek met heimenis van algen en van plantendraden in wemeling van zachte kleuren, zooals de zon in waterbellen doet verschijnen — doch dit vervlood in niet, toen hij zich boog, de hollehand met beven laag, om water naar den mond te brengen.

De dorst op eens zoo hevig met droge pijnen trok, dat na een kreet als door een wonde, de ridder op en ommezag.

In stilte, die scheen niets al over uitgestorvenheid, de lucht in lichten stond met vurigheid van warme vlammen, en blaakte over donker, dat zwaar en hoog als zwarten rots in naderen verrees.

Een hitte van smorend helle, vuur hing over de woestijn,

die ruig in grauwheid bleekte, met kuilen vol van nacht waar grond verzonken was.

Het heir in onrust nu gekomen. Gewaden over menschen heen als golleven beweging toonden; hoofden puilden op met angst in bleekheid trots den schijn, en armen gingen op, onzeker-bloot als iets van leven met schrik der open handen.

Er was een schimmig rijzen van sidderende paarden in rooie glanzigheid, de koppen laag gedoken naar het opene van nacht, de pooten wijd-uiteen in strammig, wortelend staan.

Op eens de donkerheid, die pal met zwaarte stond, door blikseming gescheurd. In klievend kartel-rijten het blendend licht van hoog naar laag de nachte-stapeling doorschoot met blauwing in het blaaijend felle.

Een even-ijzig helderen ging over de woestijn; het scheen een land verstard door koude zoo bleek en hard de grond, waaruit de menschen in hun schrik als kille wanhoops-beelden rezen.

Maar zwaar geluid van rommeling; gewelven schenen inte-storten, en duisternis sloeg neêr met zulk een dichtigheid, dat daardoor alles werd bedolven.

Dit duurde lang een oogenblik, toen veegde wind met gierend krijten den zwarten nacnt, die brak, in drommen voor zich uit.

Een razernij in lucht, die zwiepte uit, en kolken trok, als water in een branding doet.

Het zand, dat opgezogen, in sluijer-dwarreling hoog, waar-door de vurige maan, die vrijgekomen was, als door een nevel heen, in branderigheid de aard' belichtte.

De woestheid van den grond in het huiveren van den schijn bewoog, die roodig rilde weg naar duisterlijker verten.

De ridder zag dit aan in onverschilligheid door lijden, en toen zijn oogen sloot.

* * *

Als trok een nevel in vroegen ochtend op van blanke zon doorschenen, zoo zilver-waasde weg de damp, die duisternisse was geweest.

En voor den ridder daalde, omlucht van hemelglans, gestaltenisse van een vrouw met glorie om het hoofd, die als een ring van goud-schijn zweefde.

Het was een wonderbaar verschijnen van heilige schoonheid-in-een-waze, zoo teêr de vormen waren, die zichtbaar door een kleed, dat eerbaar als een hulsel was.

De ongereptheid plooide van blanken neveltooi, zoo licht alsof van sneeuw geweven, om reinheid van een wezen, dat reiner dan een maagd, en zulk een zachte weelde in kuischheid van den lijve toonde, dat het geen mensch geleek....

De ridder voelde schroom, en zijne lippen stil tot snikken beefden als van een kind in vreeze.

Hij boog het moede hoofd vol schuwheid neer, want hij het licht-van-haar door zondigheid niet kon verdragen.

Zijn ziel in onrust was, zooals een nachte-vogel, die wordt door zon verrast.

Zoo zat hij roereloos lang in stil zichzelf verklagen, omal wat was gebeurd, en nu zoo zeer zijn hart bezwaarde.

Maar de reinheid uit het hemelrijk, die glaarde op hem neêr van haar die hem in menschheid was gekomen, doorlouterde zijn geest, die zondig door het lichaam was. En toen zijn hoofd, waarin de koorts nog gloeide met streeling werd beroerd door hand zoo zacht als bloeme, een blijheid zijne ziele trof. Hij voelde nu geen lijden meer, maar een geluk zoo diep dat het als zoete smart, die aan zijn hart ontwelde — en eene stem, die zacht kwam in verdwijnen, en vol van melodije was, hem als in fluisteren verkondde waar dichtebij uit rots zou water opfonteinen.

Met oogen groot van zaligheid, die vol van tranen stonden, hij schouwde op en zag slechts de woestijn, die lag als hemelsch oord voor zijne wondering.

In stilte, die zoo stil, dat hoorbaar was het leêge, drie sterren schenen neêr uit blauwheid die was nevel-bleek, en toch zoo klare trok als middernachte-diep door vorstig licht behelderd.

De sterren laag als driehoek hingen in goudheid, die verschoot van vurig rood tot bleek verstarren — een wisseling die in het stralen drie kruisen aan het zwerk trok.

Van hooger licht uit verre verten was de woestijn belicht, die lag in zuiverheid gebaad van amber-blank verglooien, waaruit de rotsen rezen in koude tinteling alsof koraal door schijnsel was bevrozen.

De ridder schreed daar langs als door een zachte hand geleid. Hem was het of hij ging in zaligheid van reine droome — maar eensklaps stond hij stil met beven van zijn lijf.

Een frischheid, die van druppelen-in-sluijerend-vervloeijen viel als van kristallijne stam, die sprong fonteinelijk uit rotsigheid om hoog.

Het water hem van zinnen bracht; hij gaf een luide schreeuw, waardoor zijn knapen kwamen, en viel toen ruggelings neêr.

(Wordt vervolgd.)

GEDICHTEN

DOOR

HEIN BOEKEN.

UIT HET PARK VAN FONTAINEBLEAU.

Dat éene beeld, dat blijft me durig bij.
Een naakte nimf — een naakte? Ja, wat zouden
Die lieve nimfen ook omsluierd houden,
Met nijd'ge tooisels en benauwd' kleedij,

Heur volle schoonheid, zooals God die bouwde?
Veel schooner toch heur blik en kijkerij,
Die alle lichaams-schoonheid schuift terzij —
Wie knielt niet, die haar gansch' gestalte aanschouwde?

Een lieve nimf, die houdt een lieve hinde,
Met beide haar handen op dier rug al vast,
Maar 't waar niet noodig, daar die stille staat

En geeft haar ui'r en tepel eenen kinde,
Dat, zuigend, haar verlicht van lieven last,
En de hinde 's nimfjens hiel stil lekken gaat.

VRAAG

tot Willem Kloos.

Als er géén goden zijn, wat machten houden
Zóó schoon deze aldaagsche overgangen vast,
Wanneer in 't Oost de blauwe mantel wast
Der Nacht, en zóó allengskens zinkt de gouden

Wegstervende Avond? O mijn vriend, wat zouden
Dat dan voor machten zijn, die op den tast
Ons torschen laten 's levens donkren last,
Als zij 't niet waren, de licht-levend, gouden?

Want o des levens donkren last, ik draag hem
Zoo gaarne, om de enkle drupplen, die er vallen
— Terwijl van ver zóó vreemde echo's ons schallen —
Van 't ver festijn der goden, en 'k beklaag hem,

Die in dit leven niet den afschijn ziet
Van zoo'n vèr-lichtend, goudene verschiet.

BRUSSEL

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

I.

(*Touristen-impressie.*
Opgedragen aan AUGUST VERMEYLEN.)

Brussel is een aardige stad, om van Holland uit eens te bezoeken.

Van Parijs komende, moet men er niet heen gaan.

Midden door Brussel is een lange, groote »boulevard." De geheele weg, van het Noorder station af, het stations-plein over, het begin van dien boulevard door, dan het Brouckère-plein over, en verder weêr dien boulevard langs tot aan het Beurs-plein, — de geheele weg is een den Hollander verrassende en prachtige weg. Deze gaat verder door, van het Beurs-plein tot aan het Zuider stations-plein, maar dit is een minder gedeelte.

Komt men van Parijs, dan kan men de aardigheid van dezen weg niet beseffen. —

Men moet Brussel nemen zoo als zij is, de prachtige, vroolijke, gezellige, stad.

Het Noorder station te midden eener talrijke, vlugge, veelsoortige, nauw aan-een-gesloten, menigte, uitkomende, als een mier te midden van een mierennest, waarin een spar-appel is neêrgevallen, komt men in een symmetrisch gebouwd stadsdeel, op het drukke stations-plein. De uit het station komende

menigte wordt daar aanstonds ontvangen door een andere menigte, die er staat. Deze wacht daar niet om op haar beurt het station te kunnen binnen gaan, — hetgeen trouwens hier niet zoû mógen, daar het hier alleen een uitgang is —; deze verwacht op dit uur ook niet een Prins of Admiraal, naar wien gij vruchteloos in úwe menigte omziet. Deze staat daar alleen omdat het Zaterdag-avond is, en de Brusselaars er nooit genoeg van krijgen het aardige schouwspel eener aankomende reizigers-massa gade te slaan. Gij moet ze beschouwen als eene vertegenwoordiging van het Brusselsche volk, die u te gemoet is gekomen.

Op het licht-grijze plein, in lichten zonne-schijn en met het lucht-blauw met allerlei kleine witte wolken er boven, zijn de ernstige heeren reizigers, met hun beige demi-saisons en de ronde, kastoren en vilten, helmen, dat hun hoeden zijn, dragend de ongerepte leder-bruine valiezen naast hun voortstappende beenen; zijn de ijswagentjes, krijt-wit, bloed-rood, met de blinkende koperen mutsen van de koel-emmers in het midden, met de opwaayende witte sloofjes hunner mannen met witte baretten er naast; is het eiken-kast-kleurige tramwachthuisje; zítten de goed doorvoedde Brusselsche heeren voor de koffiehuizen op limoensap-kleurige ijzeren stoeltjes, met hun framboos-roode gezichten, waarin de oog-pruimen van allerlei kleur, onder hun recht staande ronde zwarte vilten en schuin-staande platte stroô-hoeden.

Rechts, uit den Rue du Progrès, komt de glijdende, glazen tram-kast aan, vol recht zittende menschjes naast en vis-à-vis van elkaâr. Een kleine hobbelende omnibus, die, langs binnenstraten, de stad doorrijdt van het Noorden naar het Zuiden en van het Zuiden naar het Noorden, komt op het plein dicht bij het station te staan, terwijl de daar staande dan te gelijk afrijdt.

Schoen-poetsers in groen-blauwe boezeroenen, met uitdrukkings-vol samen-gewrongen of in hartstochtelijke grimassen zich vertrekkende fysionomiën, schreeuwende venters en regelmatig afroepende krantenjongens.

Daar gaan dames, in licht-kleurige festoen-vormige japonnen, onder klaproos-roode, boterbloem-geele, papaver-zwarte en -witte zonne-schermpjes, kijkend op en neêr en snappend. Die twee daar hebben een joodsch jongetje bij zich, met zachte gezichts-vormpjes, een bruinen krullen-bos, waarop zijn hoed achter-over staat, en die met opgeslagen groote blauwe oogen verstoord omkijkt naar een slagers-jongen, die expres aan zijn naar de lucht gespannen vliegertjes-touw is gekomen.

Rijen rijtuigen staan hier en daar, met de Brusselsche koetsiers er op, die hun, telkens harleveensch samen-waayend, gorige licht-zwarte krantje lezen en elkaâr Vlaamsche vol-zinnen toeroepen. De paarden eten met gebogen hoofd uit om hun kop gehangen zakken. Voort-durend rijden rijtuigen voorbij en lange tramwagens schuiven kruiselings over de, in de Brabandstraat, ook naar het Noorden liggende, andere rails, af en aan.

Boven tegen de huizen aan staan in groote letters de namen van de logementen die zij zijn: het hôtel van het Noorden, het hôtel van Europa, het hôtel van den Vooruitgang en het hôtel van den Gouden Leeuw.

Men gaat over den Boulevard. Naast de trams, met hun sidderende sis-geluiden en de blauwe vonken onder aan de wielen en boven aan den stang, komen gevaarten van zwart-en-geele verhuiswagens langzaam voorbij, blinkende rood-en-zwarte wagens van groote kleeding-magazijnen, met twee paarden bespannen in een tuig zoo prachtig als van equipage-paarden, vreeselijk opzichtige, in helle geele en roode kleuren geschilderde vervoer-wagens van een spuitwater-fabriek, met een neger met groen-satijnen hoogen hoed tot koetsier, en trotsche paarden, met adem als breede zonne-stralen uit de bevende, gesperde neusgaten en zilver-wit schuim om de lippen. Oude open victoriatjes met vreemdelingen, dikke Bordeaux-roode koetsiers, op hun gemak als een stapel volle zakken zittend op de verhevenheid van den bok, draven aan. En langs de steile stille winkels met hun kolossale ramen, waarachter al de waren als in ijs bevroren liggen, loopen de menschen naar het Noorden en naar het Zuiden,

Hier is de Place de Brouckère. Een groote fontein, van vla-rooden gepolijsten steen, met gouden inschriften, een monument, gudst en plast en klatert er in het midden. Hooge grijze gebouwen zijn de huizen en met héele groote en héele dikke gouden letters staat tegen de balkons en tegen de gevels overal wat het daar is: een Levensverzekering-maatschappij, een Effecten-Kantoor of een Stoomboot-onderneming.

Nu den, hier weêr anders geheeten, Boulevard weêr op, den Boulevard Anspach. Rechts, met een inkijk van rood, purper, bruin, fluweel en leder-zacht hout, het Café Sésino. Hier kwamen omstreeks 1893 nog de jeugdige letterkundigen en kunstenaars samen, Ivan Gilkin, Albert Giraud, — la Jeune Belgique! Maar te midden van het op dit Boulevard-gedeelte, tot aan de Beurs, aller-drukst, geloop en gerij, ontstaat op eens schijnbaar een ruimte en een stilte, iets edels en afgezonderds geschiedt, een equipage met in biljart-laken- en Indische-planten-groene effen livrei, gaat fijn voorbij, hoorbaar alleen aan den castagnetten-dans der hoeven harer ranke kleppers.

Nog een eindje verder en schuin aan den overkant ontwaart men reeds de heerlijke restauraties Saint-Jean en Joseph.

Jongelui, jongelui, en gij, edele onderwijzers, gemoedelijk of wijs, kleine ambtenaren, beminnelijke heele kleine renteniers, gij kunt gemakkelijk in Brussel verblijven voor vijf francs per dag, alleen voor slapen en voeding dan, uw sigaartjes, tramkaartjes, krantjes, schouwburg-plaatsjes en de dubbeltjes voor paraplubewaren in de muséa moet gij apart betalen. Voor twee francs vijftig hebt gij een kamer met electrisch licht en een electrische schel, en ontbijt met broodjes en heete, sterke, bruine koffie naar uw lust, in een heel klein hôtel, en voor twee maal een franc vijf-en-twintig, krijgt gij twee maal een warmen maaltijd bij Saint-Jean of bij Joseph, misschien de beste eet-huizen binnen een heel wijd wereld-gebied, in dat genre.

Het is er vol. Tot een heel eind op het trottoir-asfalt zitten, onder de groote zonneschermen, de menschen ook buiten te eten, aan de hagelblank gedekte tafeltjes, met de roode kelkjes der bloemen in glazen vaasje er op, waar naast het

60-centimen-, brosse, waayertje der aanzittende dame. De kellners hebben de heele lange en hun geheele onderste helft omsluitende buitenlandsche sloofjes voor, en van dengene, die de dranken aanbrengt, is het sloofje er een donker blauw of zwart.

Saint-Jean en Joseph! wat een aardige, lichte, dunne, kleine tafeltjes binnen, en wat een enorm volle spijs-lijsten! De eene is met rood en zwart gedrukt, de andere gehectographeerd. Het duurt lang eer je er uit wijs kunt worden. Maar dán ben je ook het heertje. Je eet, om zoo te zeggen, voor een kwartje: versche kreeft, met bizondere, en goede, ook goed bekómende, saus, en voor veertig cents heb je een groote portie echte en frissche pâté-de-foie-gras....

Bij eten is overigens de hoedanigheid der stoffen en de bereiding alles. Een eenvoudig gerecht, voortreffelijk bereid, evenaart in fijnheid niet een hoog gerecht, maar evenaart het in deugdelijkheid.

Wat goed is in zijn soort, is goed. Een voortreffelijk boer is, niet in alle opzichten, maar wel wat aangaat de voortreffelijkheid, gelijk aan een voortreffelijk edelman.

Weinig zaken zijn zoo zeldzaam als een goede hóogere keuken. De kok van Gambetta verdiende zeventien duizend francs in 't jaar. Beter is de lagere keuken uitmuntend, dan al het geknoei en mislukken bij de pogingen tot hoogere keuken. In Brussel eet men puik. Er is van alles in 't land met zijn veelsoortigen bodem: goede vruchten, groenten, visch, vee, klein en groot wild en graan. En te Brussel verstaan ze de kookkunst.

Maar nu gaan wij de straat weêr op.

Hoor, daar klinkt de muziek. Men kan niet door Brussel loopen of men komt een Harmonie of een Fanfare tegen, met het vaandel hoog geheven. Daar nadert zoo een gezelschap in het midden der straat. Allemaal gezette heeren in 't zwart, met blinkende zwarte hooge-hoeden, met tomaatroode rijkelijk vochtige gezichten, van het blazen op fluiten en trompetten, het slaan op zware gedragen trommels of het dragen van het vaan. Aan beide zijden op de trottoirs loopt de menigte in gelijken snellen pas meê; allen dicht op

elkander. Een eind daar achter weêr een Fanfare, en heel in de verte nadert de derde.

De Belgen zijn een bewegelijk, kinderlijk hartstochtelijk volk. De rijtuigen, die eenigszins kunnen, rènnen door de stad. Zoodra op een buitenweg twee karretjes in elkaârs nabijheid komen, vooral indien het er twee gelijksoortige zijn, wil het achterste het voorste voor-uit-komen. Het vlugge en vurige paardje wordt even aangeraakt en het sein om op-zij te gaan wordt gegeven. Maar het voorste karretje wil dit niet gedoogen. Zijn paardje wordt ook aangezet. Juist komt de paardekop van het achterste karretje naast de beenen der achter-op zittenden in het eerste karretje, of dit ijlt plotseling met een schok voor-uit, en weldra heeft het zijn mededinger meters ver achter-gelaten, die het toch zoo snel mogelijk volgen blijft. Een tartend lachje is om den mond van den niet omzienden menner van het eerste wagentje.

Als twee heeren, een oude en een jonge, samen paardrijden gaan, komen zij de kracht en snelheid hunner paarden te bespreken. Ieder houdt het zijne voor het beste. Zij ontwikkelen daaromtrent niet langdurig theorieën, maar vragen aanstonds: »willen wij eens probeeren?" En in minder dan geen tijd ziet men ze, op den gewonen publieken buitenweg, zonder iemand gewaarschuwd te hebben, hun paarden de sporen geven en een formeelen wedren houden, terwijl de kluiten aarde tot boven hun hoofden om hun snel op- en neer-dansende gestalten op-springen, en de honden, de eenden, de geiten, de kalkoenen, de ezelwagens, de biggen en de kinder-minnen een goed heenkomen zoeken.

Zie daar, — hier nu bij de Beurs — een zware vrachtwagen met drie voor elkaâr gespannen van die reus-achtige bierkarren-paarden er voor. Deze athleten geven zich weinig moeite en winden zich niet op. Het moeilijkste oogenblik, als de kar stilstaat en weêr in beweging moet komen, duwen zij als 't ware alleen hun lichamen tegen hun breede borstriemen aan, en het is of, door de voorwaarts gerichtte

zwaarte hunner kolossale spier-massa's alleen, die riemen, met alles wat er aan vastgehecht mag zijn, naar het gewilde doel worden verplaatst. Deze, dikwijls bleek steen-roode, paarden, met hun ontzachlijke, bij plekken welig behaarde, pooten, dragen dan ook prachtige zware harnassen, met veel zorgvuldig onderhouden koper er aan in fraaie vormen en figuren, zeker nog precies als in den ouden tijd. Boven den kop en boven den troïka-achtigen zwaren tuigboog op den rug, hangen er kleine koperen halve-manen of sterren in, die soms ver weg nog gezien worden, schitterend in den zonne-schijn.

Dicht bij de Beurs, in een der schuin Oost-waartsche smallere dwars-straten is een aanbevelenswaardige koek-winkel, — een sobere winkel, een specialiteit, met wit-marmeren vloer en die maar heel enkele soorten stevige, onvervalschte, donker-bruine koek verkoopt. Dit tusschen twee haakjes, of om meê te nemen, voor uw neefjes, o, reizigers, die jongelui uit verre vaderlandsche winkels, gemoedelijke of wijze onderwijzers, beminnelijke kleine renteniers zijt.

Maar nu moeten wij de met vier paarden bespannen omnibussen hebben, die tegenover de Beurs stationneeren. Open wagens. Stapt maar in. De mooiste plaatsen zijn op den eersten bank, vlak achter den koetsier, die daar zijn draaibaar, aan het spatbord bevestigd, zwart lederen krukje heeft. Hier ziet men onbelemmerd voor-uit en ziet de paarden. Het gaat eerst met een drafje, maar zeer spoedig stap-voets, want deze omnibus brengt ons tegen de steil hellende rue de la Madeleine en de rue Montagne de la Cour op, naar de Place Royale, de wijk, waar de paleizen van het Hof en de muséa zijn.

Die paarden hebben wat te trekken! De vonken spatten uit de keyen. Brussel is van alles. Lijkt het bij den zoo-genaamden haven en het kanaal precies op een gelijk-vloersche Nederlandsche stad, — híer is het nu waarlijk ook een berg-stad.

Het stadswezen van Brussel is in zijn geheel nog midden-eeuwsch. Boven op den berg het kasteel of paleis, met zijn aanhoorigheden en schatten, beneden het volk, in zijn hutten of in zijn straten en met zijn markten.

Het is wel prachtig. Uit het drukke en bonte gedoe daar beneden, door den Marché aux Poulets en de rue du Marché-aux-Herbes en vervolgens door de twee zoo even genoemde straten, met al hun dwars-straatjes, die naar eetwaren of eet-gereedschap of eten-bezorgers heeten, en waarvan er — o.a. de Haring-straat en de Vleesch- en Broodstraat — onzen weg met de Grand' Place verbinden, een der allermooiste oude stads-pleinen van de aarde, juist omdat zij niet uniform van bouwsel is zoo als de Place des Vosges te Parijs of vele, door één-vormige overdekte portiekgangen omgeven, zuidelijke stadspleinen, te beginnen met dat van Charleville in de Fransche Ardennen, — uit het drukke en bonte gedoe, zijn wij nu tot deze plechtige en rustig triomfantelijke stads-streek gerezen.

In het midden van het Konings-plein het groote stand-beeld van Godfried van Bouillon op zijn steigerend paard, het vaandel hoog geheven. Op dit hoog gelegen plein maakt dit standbeeld een goed effect tegen de lichte lucht.

Dit is dadelijk geheel iets anders, dit verbindt zich aan gevoelens en gedachten van een hoogere, maar daarom ons nog niet dadelijk lievere orde, dan de vanen der blazende Fanfaren daar beneden. Achter het helden-standbeeld, op het vrij stille plein, is de kerk, waar het Hof komt. Noordelijk rechts den hoek om, vinden wij het veel wijdere en stillere Paleizenplein, met het groote gestyleerde Park er recht, symmetrisch, tegenover. Hier geschieden de paraden van het mooye Belgische leger. Zuidelijk vinden wij, tegenover een ander Paleis, het plechtige Muséum, met zijn colonnade, en het Paleis van Justitie, op het Poellaert-plein, is daar in het verschiet. Alle hoogere verschijnselen, vertegenwoordigingen, afbeeldingen en zinne-beelden van het Helden-moedige, het Majesteitelijke, het Schoone, het Ware, het Goddelijke, zijn hier samen, in hun verheven rust boven het woelige menschen-leven uit, en toch, als zijn edelste deel, als zijn officiëel, zijn liturgisch karakter, er meê samen tot één stad, verbonden in een verhouding zoo als die tusschen staat en maatschappij.

II.

Brussel ziet er in haar geheel goed gebouwd uit. De boulevards omsluiten de geheele oude stad, met de paleizenwijk, de huizen van het Hof, van den hoogen Adel en de Regeeringsgebouwen daarbij, terwijl aan de buitenzijde van dezen breeden band de nieuw gebouwde buitenwijken en de allengskens aan Brussel vastgegroeide voorsteden zijn.

Het stads-gedeelte, waar zich het Paleis van Justitie, de Musea, de Paleizen van Koning en hoogen Adel, het stads-Park, het Paleis van de Volksvertegenwoordiging en de Ministeries bevinden, strekt zich aan éen stuk uit, van het Zuiden naar het Noorden, breed, wijd, plechtig, van vorm en kleur, en betrekkelijk stil van verkeer. Wanneer des zomers, 's namiddags, of bij een der vele nationale of stadsfeesten, muziek in het Park is, wordt dat wel met een groote toehoordersmenigte gevuld, maar al het volk, met de vele kinderen in lichte kleuren, — de meeste klein-burgerlijke en volks-meisjes in de Belgische steden, die alle zich beijveren hun vrouwen, meisjes en kinderen kleurig en zwierig te kleeden, zijn 's Zondags in wit, crême, licht-geel, licht-blauw en licht-ròse — al het volk blijft toch eenigermate bijkomstig op de recht-lijnige breede wegen en strakke paden, te midden der symmetrisch aangelegde boomperken, met het hooge donkere groen van het park met zijn fonteinen, dat een publiek park is, waar de Koning zelden of nooit komt, maar dat, door zijn vorm en ook door zijn plaats, tusschen het Konings-paleis en het paleis der Volks-vertegenwoordiging, een officiëel karakter blijft behouden.

Het eigenaardige van Brussel is, dat, tengevolge der eigenschappen van het Belgische volk van klein, in aantal, maar »dapper" te zijn, de groote machten, waar-uit het maatschappelijk menschenleven bestaat, zich er buitengewoon nadrukkelijk voordoen. De grootere steden op de aarde, en andere steden van gelijke grootte, hebben b.v. ook hun »Paleizen van Justitie", maar waar heeft de Rechtvaardigheid een verblijfplaats als te Brussel?

In de grootere steden is alles veel meer in elkaâr gebouwd, en wordt de plastische beteekenis der gebouwen verkleind door het drukke verkeer, dat die bijna onopgemerkt doet blijven. In een groote stad b.v. maakt het voor het gezicht zoo'n verschil niet of men in den perronshal van een station, in de wachtkamer, of wel reeds op straat, of in een passage, of in een dokterswachtkamer of in een hotel is. De meeste groote gebouwen, de, elders verrassende of indruk-wekkende, inrichtingen, gebeurtenissen of manifestaties op de straat, zijn min of meer uitgewischt in de groote uitgestrektheden dezer volk-rijke stedelijke gebouwen-massaas. Hier is een kermis, daar een bloemmarkt, ginds een wedstrijd van muziek-corpsen, zonder dat men er veel acht op slaat. Hier is een museum, een kerk, een paleis, een gesticht, een kazerne, een station, alles vol, vol met een voortdurend menschen-gekrioel, en zich, in de gelijkheid der huizen-kleuren, bij de opzichtige veel-kleurige reclames, aan de onafzienbare grijze en geel-grijze, stof- en asch-kleurige wegen, nauwelijks onderscheidend van de huizengroepen daar achter en daar naast.

Maar te Brussel manifesteert het stedelijk leven zich buitengewoon duidelijk in de afzonderlijke verschijnselen, — zoowel in de pittoresque verrassende openbaringen van het klein-burgerlijk en volks-leven als in de ideeën-vertegenwoordigende durende of voorbijgaande uitingen van het officiëele, aristocratische en religieuse leven.

Reeds in de verte ziet men, geenzijds een ledig en licht plein, iets zeer bizonders, een groot grijs gebouw, van opmerkelijk vreemde bouw-orde. Naderbij gekomen, blijkt dit het colossale Paleis van Justitie te zijn.

Nergens ter wereld elders is, — houd ik er voor — het Recht zoo nadrukkelijk plastisch als voornaam bestanddeel van het ideeën-complex dat de ideale kern der menschen-samenleving is, in den steden-bouw aangegeven.

Dit Paleis van Justitie is overigens als kunst-werk niet leelijk, maar mist het voornaamste: het sentiment, dat het rhythme doet ontstaan, — in de bouwkunst in de eerste plaats als gevoel voor proportie zich vertoonend. Met deze

samen-stelling van bouw-vormen — het Grieksch-Romeinsche geënclaveerd in het Assyrische en Aegyptische — zouden wij vrede kunnen hebben — zelfs zoude een interessant begrip der verhoudingen tusschen de verschillende groote historische levens-beschouwingen hieruit kunnen blijken — het had een samen-voeging van heterogene deelen tot een nieuwe harmonie kunnen zijn, die alleen uit negentiende-eeuwsche kennis van het verleden, op de buitengewone ontwikkeling der archaeologie gegrond, kon voort komen.

Maar wat niet ontkend kan worden is, dat hetgeen een alles-overtreffenden indruk van verhevenheid en majestueuse weidschheid moest maken, slechts tot het opmerken van buitengewone hoogte, breedte en wijdheid, brengt; en dat de aanwending, de samenbouwing in verbázende afmetingen, van talrijke fraaie historische vormen het ontbreken van wijsgeerigen zin bij de samen-stelling, van een levend aesthetisch begrip bij het componeerend ontwerpen, niet bedekt. Zoodat ten slotte — gezien ook de enkele menschen, die, als insecten in een schoon-gemaakte kamer, zich over de uitgestrekte eenzaamheden van trappen en vloeren bewegen — een gelijksoortige neiging bij den bezoeker achter-blijft, als welke door de reusachtige schilderij van Wiertz: »Polyphème mangeant les compagnons d'Ulysse" in het Wiertz-muséum te Brussel wordt verwekt, de voorstelling van een in tweeën gebogen figuur van zóo een grooten man, dat, als hij eindelijk eens recht-op ging staan, hij de scherpe randen van het dan doorbroken glazen museumdak om zijn middel zou hebben.

Van hier naar het Noorden gaande, komen wij, tusschen het bevallige kleine paleis van den Graaf van Vlaanderen met zijn aan de straat grenzend, ombouwd, voorplein, en het groote Museum van Oude Kunst door-gaande, weder aan het Paleis van den Koning.

Ook dit is zóo gelegen, dat het aan de aandacht niet ontgaat en in het stads- en wijk-geheel de levens-waarde grootelijks uit-drukt, welke het in het Belgische staats- en

maatschappij-leven is. Het emplacement verheft zich niet boven de omgeving. Integendeel, de grond gaat daar eenigszins af. Maar het breede licht-kleurige gebouw, met de wijde, licht-grijze pleinvlakte daarvoor — met de schildwachts, met hun wapperende glansend zwarte vederbossen, — met het Park en de breede straten-wegen, de afwezigheid van gewonen huizenbouw tot op grooten afstand — doet reeds vermoeden, dat daar iets is, waarvan de herhaling niet in de stad voorkomt.

Dit geheele stads-gedeelte behoudt zijn karakter zoo, tot waar het in het Noorden, bij Schaerbeek en den Plantentuin, eindigt.

Men komt dan, geenzijds het Park, voorbij de Leuvensche straat rechts en de Treurenberg-straat links.

Door de Leuvensche straat gaan de snelle trammen, 's zomers met de open wagens met hun gestreepte gordijnen, voorbij het Parc du Cinquantenaire, waar ook het Oudheidkundig Museum, met zijn mummies, is, over de buitengewoon uitgestrekt aangelegde breede plantsoenwegen naar Tervueren, met zijn Congo-museum, en weidschen, ditmaal geheel geslaagden, park- en waterwerk-aanleg.

Door de Treurenberg-straat bereikt men de Ste Gudule, de Kathedraal van Brussel, en bij de gedachte aan deze zien wij het aller-eerst in herinnering de Processie weêr, — dit schrijven vloeit zóo uit de oprakeling van oud indrukken- en opmerkingenvuur, — als een eenig nadrukkelijke, en plechtige manifestatie van een hoofd-bestanddeel van het Belgische leven.

De plaats waar de Ste Gudule is, — op de stad-bebouwde berg-helling, die de ideale, gestyleerde en officiëele levensmachten daar boven, vereenigt met den koophandel en de nijverheid van het burgervolk in de vlakte — beteekent in den stadsbouw van oudsher de functie van den godsdienst in de samenleving.

Bij de Processie, — eene betooging en een betoog, zoo als men ze in geen der groote steden van West- en Midden-Europa ontmoet — bij de Processie die door de met sparregroen en kleurig dundoek versierde straten, over een weg van gestrooide levende rozen-bladen gaat, terwijl de korte

donderslagen der kanonnen telkens klinken en weêrklinken, de orgelmuziek door de geopende deuren van het eeuwenoude kerk-gebouw nog wordt gehoord, en de kerkklokken luiden hoog boven en door de stad, — ziet men een langdurige schaar van kleine meisjes in witte kleedjes, die lichtkleurige zinnebeelden dragen, verder de priesters in plechtige gewaden, waarvan de oudste, onder een goud- en rooden baldakijn het Aller-heiligste draagt, en de zeer lange stoet, — met al het teêre, licht-kleurige, jeugdige en het grijze brooze bejaarde leven, — wordt, ook waar die naar de beneden-stad gaat, geëindigd door een grooten troep cavalerie, dicht aanéén-gesloten, met de hooge beerenmutsen op, — achter al de ont-dekte hoofden der overige deelnemers — en hoog boven allen uit gezeten op alleen zwarte paarden, die met zeer langzamen, ingehouden tred door de afhellende straat dalen.

De godsdienst, wanneer zij aldus in plechtige ceremonie door het stads-voorkomen heen beweegt, en dus buiten de architecturale beteekenis harer onbewegelijke gebouwen gaat, doet zich voor als in plechtige schilderachtigheid het voornaamste bestand-deel van het volksleven der straten.

De menschen met in zekeren zin actieven geest, zijn thans grootendeels niet godsdienstig in België. Guido Gezelle was een godsdienstig dichter, maar de meeste der goede talenten zijn niet godsdienstig. De godsdienst bestaat echter in een groot deel van het, niet in dezen zin bedrijvig geestelijk, levend volk krachtig voort.

Het hooge stads-deel, dat wij voor even verlaten hebben, eindigt in het Noorden dus bij den Planten-tuin.

Indien men zich hier links om-wendt, ziet men den mooyen wijden aanleg van Brussel voortgezet. Even-wijdig aan de straten-op-een-volging van Kippen- en Groentemarkt, Magdalena- en Hofberg-straten, is hier de weg, die de hooge stad en de Oostelijke nieuwe wijken verbindt met de lage winkelstad en de Westelijke kanalen. Naast den Plantentuin, die men rechts van zich in de laagte ziet beginnen, en welke zich tot nagenoeg aan het Noorder-station uitbreidt, ligt de Boulevard

du Jardin Botanique, gevolgd door den Boulevard d'Anvers voor ons uit, als een grijs-blauwe, afglooyende baan, tot op verren afstand. Tot op zeer verren afstand, ziet men de rijtuigen, de wagentjes gaan en de mensch-popjes loopen.

Men kan zoo de geheele binnen-stad, die, door de omringing der boulevards, van het Noorden naar het Zuiden den vorm heeft van een oud-perzischen mijter, waar in 't midden de borduursel-baan van den verbindingsweg tusschen Noorder en Zuider spoorweg-station door henen gaat, rondrijden om, langs de minder eigenaardige westelijke handelskaden komende, op den Boulevard du Midi, bij het Zuider station te belanden, waar in 't midden van den zomer de kermis is. Deze begint reeds aan de Halsche poort met zijn Wapens-museum, en strekt zich uit tot een heel eind weegs voorbij het Zuider station.

De stads-kermis — vermoedelijk is deze kermis van den Zuider Boulevard, hoewel vrij omvangrijk, toch slechts als een wijkkermis te beschouwen en een overblijfsel van vroegere grootere Brusselsche kermissen — is een der belang-rijkste manifestaties van het volksleven.

Alleen de »monde" in sommige groote wereld-centra, leidt 's winters een feesten-leven, zóo, dat zij gezegd kan worden de kermis, in díen vorm dan, te kennen. Sedert de afschaffing der groote kermissen, waaraan alle schakeeringen der bevolking meêdeden, kent de welgestelde koopman en de fatsoenlijke burgerman de kermis niet meer. En in de steden, waar de kermis geheel is afgeschaft, ook het volk niet.

Toen men meende, dat de nettere en permanente vermaken in de groote steden de kermis in alle opzichten voordeelig vervingen, — heeft men niet ingezien dat het eigenlijke van de kermis de allen omvattende feestelijkheid en feest-vreugde is, die ontstaat door dat in betrekkelijk beperkte ruimten alle vermaken samen zijn, die onderhouden wordt door het zien van telkens andere groepen en menigten, door een zelfde blijdschap als de onze vervuld, door telkens dus te bemerken, dat wij in gemeenschap met die allen éen zelfde gemoedsneiging volgen, — een verschijnsel, dat niet

vervangen wordt door een theater in een steenen gebouw híer, een, wijl het permanent is daaglijks betrekkelijk weinig bezocht, wassenbeeldenspel dáar, een poffertjes-winkel, o! een póffertjes-*winkel!* in een geheel andere straat, en zoo verder.

Het is mogelijk, dat, over het geheel genomen, het leven zonder kermis beter is, — maar dat de kermis door de permanente vermaken in edeleren vorm zoû voort-duren, moet ontkend worden.

AHASVER

DOOR

RENÉ DE CLERCQ.

Een heuvelhelling in de nabijheid van Jerusalem.

Zomeravond.

Rondedans: Een zwartgemaakt jongentje hippel-trippelt barvoets en met schuchterbang gebaar binnen de handschakelde kinderketen, die toeziet, luistert en wacht.

Het Zwartje.

Ik danse voor mijn oordeel
Mijn voetjes moe.

De Rei.

Wat weet gij in uw voordeel?
Wij hooren toe.

rondschijverend en spotsgewijze.

Rept in de ronde,
Roept in de ronde:
Hoe! Hoe! Hoe!
Ten oordeel.

Het Zwartje.

Ik breng u roode bezen
En groene blaân.

De Rei.

En brengt gij roode bezen,
'r Zijn stekels aan.
Rept in de ronde,
Roept in de ronde:
Daan, gedaan!
Verwezen.

Het Zwartje.

Een keuntjen in een pander,
Vet als een slek?

De Rei.

Gij zwarte kolenbrander,
Ei, word-e gek?
Rept in de ronde,
Roept in de ronde:
Vrek! Vrek! Vrek!
Een ander!

Het Zwartje.

Hier is een schoone schulpe
Van uit de zee!

De Rei.

Er groeit een schooner schulpe
Op onzen tee.
Rept in de ronde,
Roept in de ronde:
Nee! Nee! Nee!
Geen hulpe!

Het Zwartje.

De vlerken van drie meeuwen,
Wit als lavoor?

De Rei.

En kon 't niet witter sneeuwen,
Gij blijft een moor!
Rept in de ronde,
Roept in de ronde:
Hoor! Hoor! Hoor!
Niet schreeuwen.

Het Zwartje *(weenend).*

En tranenzout uit 't zatte
Zielke geschreid?

De Rei.

Geef hier dat zout. Hoe datte
Niet eer gezeid?
Losser de ronde,
Lichter de ronde!
Scheidt! Scheidt! Scheidt!
Kom, ratte!

Het Zwartje wordt in de rei meegenomen.

Ahasver, leunende op zijn stok, komt traag en tastend den heuvel af.

Ahasver.

Waar ben ik? Ligt er niet een stad, daar ver?
De zon moet onder zijn, en de avondster
Alginder zitten,... ginder zat ze... later
En zag ik haar niet meer, noch zie haar ooit vanher.
Ligt daar een stad?... Het lijkt me een roode klater....
't Stroomt in mijn oogen weer als melk en water....
Kunt gij niet, uw gezicht kan doodgaan, Ahasver. —

Hoor, rondenzang: 't zijn kinderreien,
Die zich aan dartelen dans vermeien.
Hoe monkelt in mijn oud gemoed
De lach der jonge dagen!
De jeugd is gul, de jeugd is goed;
Ik ga ze vrij bevragen. —

Ei, zoete kinderkens... weest niet vervaard.

Een knaap.
Een beer: een beer met een baard!

Een meisje.
Wat leelijkaard!

De meesten *(gezichten trekkend.)*
Vent, vent,
Leelijke vent,
Leelijke, lange, lamme vent,
Gekamd noch gekuischt en van niemand gekend;
Vent, vent,
Leelijke vent,
Leelijke, lange, luizige vent,
En komt ons niet omtrent.
(Velen loopen weg).

Een meisje. De grijze ziet niet grammer,
Maar droevig dof.
Hij is zoo oud. 't Is jammer.

Een knaap. Wij waren te grof.

Eerste meisje.
Verschooning, vreemde man, wij komen
Gedienstig u te woorde staan.

Ahasver.

Heb ik geen zoete stem vernomen?
Sprak niet een kind mij hartvol aan?

Tweede meisje.

Gij schijnt ons goed, wij zijn met u begaan.

Ahasver.

Kom nader, kom; kom nader, kleine.
Ik zie zoo slecht... zoo zie ik u....
Ei, leg uw handeke in de mijne....
Gij vlassekopke, zeg me nu,
Waar ben ik hier? Waar gaan mijn moede voeten?
Ligt daar geen stad waarheen ze moede moeten?
Ligt daar geen stad, beneden?...
Ik ben hier nog geweest, hier in dit land.
Maar dit is lang, onzeg'lijk lang geleden.
'k Was jong toen. Op mijn hoofd en woog die zware hand
Nog niet, noch lag die zweep mij in de leden.
De zode was me een zate en elke staak een stand.
Toen.... Kind, hoe heeten hier de steden?

Het meisje.

Bethanië, de kribstad Betlehem,
Dan Hebron, Gaza, Bethel, Jericho,
Voorts Sichem, Salem,... ginds Capharneum
Met Nazareth en Cana, Naim, o,
Zoovele, vele namen moeilijk om onthouden.

Ahasver.

Diep staan zij alle in het geheugen van den oude.
Doch zeg, waar is de groote stad, waar ligt....

Het meisje.

Jeruzalem?
O vreemde man, wel ziek is uw gezicht....
Want, kijk eens, vlak vóór u, hier, langs mijn vinger,
Midden de delling daar, die grijze slinger,
Die dunner door de dumstre dalen slaat,
Is de Jordaan, en vóór uw voeten staat
Jeruzalem.

Ahasver.

Jeruzalem, Jeruzalem! O Davids stede!
Gewenschte dood! Verwachte vrede!
Ik kom!...

Een meisje.

Wat krijgt de vreemde?

Ahasver. Kind'ren, vluchten!

De dood is daar, de vlammendood!
Ziet gij die kruisen in de luchten?
Gaat, duikt uw hoofdekens in moeders schoot!
Verdooft uw luide zuchten.
En schouwt niet op, de hemelen zien rood.

Een meisje.

Hij blikt al schuwer en hij spreekt verwoeder.

Een knaap.

Zijn mond is wit van schuim; hij raast.

Een kind.

Ik ben zoo bang.

Een meisje.

Kom, lieveken, naar moeder.

Veel stemmen.

Gauw al naar huis, en al in haast! *Allen af.*

Ahasver *(alleen).*

De lieve kleinen zijn al weg. 't Is beter.
Hun past geen stank van solfer en salpeter;
Hun voegt een reuk van roze en munte en cederhout.
Doch kinders zullen nu om ouders boeten.
Te zwaar alvast zijn hunne zwakke voeten.
De moederaarde is murwe en oud.
De moederaarde is murwe en moe van mij te dragen.
Ze duwen op mijn kop die duizend duizend dagen,
Die dreigen deên met nog en nog een dag.
Ze duwen op mijn kop, volladen van ellenden;
Ze breken mijnen rug, zoo taai en toch eens tenden,
En sedert eeuwen klinkt mijn eerste lach!...
Mijn leven liep door kroeze, kromme kringen,
En draagt in zich het laatste lot der dingen,
Waarin ik lees als in een open boek.
Zie, mijn gedachten slaan als molenzwingen
Omhoog, en langzaam draaien, hoek voor hoek,
De zeilen boven van mijn doode erinneringen....
Ik zat — ik kon dan zitten — vóór mijn deur.
Traagslepend ging voorbij een luide sleur
Van grauw, in somber-ruwe samenrotting,
Ging vrouw, en kind, en priester, en soldaat.....
En treurig trok zijn kruis langsheen de straat
Een mensch beslijkt met spuwsel en bespotting.
Droef-ernstig lag zijn edel-schoon gelaat,
Waarin de smart met diepe vingers neep.
Roodstriemde viel het kenkleed der verzotting
In langafhangend-slommerenden sleep
Op steen en stof — en dik en zuiver zeep
Het parelbloed op wang en schouder —: Koning!
Huilde het grauw. De beul schoot bij en sloeg

Den rieten scepter op de kroon, en joeg
De doornen dieper in zijn hoofd... Men loeg!...
Zoo naderde de strafstoet mijne woning.
Plots bleef de Kruisman staan: hij kon niet meer;
Voeten en schouder deden hem te zeer.
»Uw zetel, Ahasver! Laat hem wat zitten!"
Ik zei: »Ik heb geen zetel voor dien witte!"
— »Ach, laat hem leunen aan den post der poort!"
De man ging leunen, dat ik riep hem: Voort!
En rukte zijne handen los... Een splinter
Stak door zijn nagel.... Weg van hier! Alginter!
Ik gooide hem omver, de gootgrebbe in.
Hij had een blauwe kneuzing aan den kin.
Hij keek bedrukkelijk, doch scheen mij echter
Niet een veroordeelde maar wel een rechter.
»Gij, Ahasver, en gunt me niet een stoel,
Noch zelfs den post der poort om aan te leunen
U zij geen rust meer. Dolen zonder doel
En zonder einde, zal uw lot zijn; kreunen
Daguit, dagin, en gaan van land tot land,
Totdat gij weerkeert voor den wereldbrand!"
Hij sprak en hield in hand een roê vol vlammen.
Ik voelde een vreemde kracht mijn geest verlammen.
Mijn arm zwoei op, mijn voet zwoei achter, en
Ik ging gejaagd, getrokken, door de straten,
De stad uit, veldwaarts in, langs beek en den,
En voort, verlatende al, van al verlaten,
En bergwaarts, zeewaarts, zonder zak of zate,
Zoo ver van huis, van vrouw en kind en ken,
En werd het wandelmonster dat ik ben.
O wee!
Te zwerven van de landen naar de kusten,

En van de kusten naar de landen, zwerven!
Zoo moê te zijn en niet te mogen rusten,
Zoo ziek te zijn, en niet te kunnen sterven!
En allen komen op en gaan voorbij,
Lijk wentelende baren van een tij,
Al menschen, huizen, al, geslachten, volken,
Voorbij, voorbij als weggevaagde wolken,
Voorbij!...
Ontluiken, lachen, bloeien als de bloemen,
Uitbloeien gansch, verslensen en vergaan! —
Ach, dwazen, dwazen, die dit heil verdoemen,
En 't stervend oog bevuilen met een traan!
Helaas! was mij dit lieve lot beschoren!
Doch neen! Ik leefde tot géén dood geboren!
Ik zocht u, dood. Gij keerdet mij den rug.
Ik vloog u na. Gij waart mijn vlucht te vlug!
Mij schaadden pest noch oorlog, storm noch donder;
En viel de hemel, 'k stond er veilig onder.
Ik sprong ten afgrond die me op pluimen ving.
Ik wierp me vóór een leeuw.... Die snoof... en ging.
De zee verzwolg me, zwalpte, en 'k spoelde boven.
Mij braakte gaaf de gele bergenoven.
Geen wonde bleef waar ik me 't lijf doorstak....
Ik hing mij op... de stalen strenge brak.
De wanhoop dreef me op 't kerkhof: »Christ, genade!"
Ik wilde een graf en greep de blanke spade....
'k Bedolf me voet, en bra, en knie, en dij....
De grond scheurde open, week, en loste mij.
Dan sloeg 'k een been op 't mijne... 't doode knarste!
Een schedel op mijn kop: de schedel barstte!
En 'k weende en doog mijn voorhoofd in mijn hand:
Geen rust totdat gij weerkeert voor den wereldbrand....

Zoo doolde ik derf en doelloos door de streken....
Ik heb mijn oogen krijtend blind gekeken....
Maar nu genaakt de tijd: de teekens spreken.
De zon verduisterde en zag rood als bloed.
De brakke zee spoog duizend doode visschen.
Rivieren dampen, doomen, zieden, sissen.
De bergen breken uit; een lavavloed
Gloeit golvend op en langs de lage landen.
De dorpen staan in vuur; de bosschen branden.
De wilde dieren springen uit hun kuilen,
Doorkruisen heel de vlakte en huilen, huilen.
De dooden zijn hun graven uitgebroken,
Ik zag Lazarus, bleek, een levend lijk;
De vrouw van Loth een zouten zuil gelijk,
En stinkend steen. De menschen die ze roken,
Gelooven weer aan wederkeer en spoken;
Doch niet aan God.... De tijding loopt alom
Dat Antikrist het wereldkeizerdom
Bemeesterd, en in Sion zelf zijn zetel
En rijkstoel heeft gevestigd — zoo vermetel,
Sloeg hij het woord des Kruismans in den wind —
En staaft zijn almacht door een schrikbewind.
Doch is dat bloei? Er is geen bloei meer, heden.
Al wordt de wereldboom met kunst gesneden,
De worm zit aan zijn wortelwerk beneden,
En zwichtend graaft hij zich een zwavelpoel....
De tijd genaakt. De teekens spreken.... Lastig
Viel 't gaan mij, maar ik ging, ik ging standvastig
Onzeker stappend naar een zeker doel,
Boordover van een vreugdig voorgevoel.
Ik ging... ik kwam.... Een avond hurkte ik moede....
Daar rees de Kruisman met zijn vlammenroede,

En sloeg me een brandwonde in den nek. Ik ging,
Ik kroop, mijn voet en knie en hand ten bloede,
En voelde, beugebogen banneling,
Dat de aarde losser aan mijn voetzool hing.
Zoo mulde en murwe!... Welken weg genomen?
Die vraag heb ik me nooit gesteld. Ik wist
Dat ik hier komen moest, en ben gekomen.
Hier is 't....
Jeruzalem, uw donker wuift me tegen
Als zondenzoening, zachte vaderzegen.
Uw moederzoete naam omsuist mijn oor
En zingt mijn ziel haar doodendouwlied voor.
O, 'k word gelijk een kind dier kinderreien.
Ik wou mijn hoofd op teere borsten vleien,
En schreien.
Ik ben zoo tenden... en mijn doel zoo na....
Ik zal wat leunen aan dien boom.

Een donderslag. De Kruisman verschijnt met een vlammenroede in zijn hand.

Ahasver. O!

De Kruisman, *wijzend op de stede rood van bliksemgloeden.* Ga!

Ahasver strompelt verder in den nacht.

Over 't groenste Waterblauw

DOOR

RENÉ DE CLERCQ.

Over 't groenste waterblauw,
klaar als dauw,
loomt de lucht nu lavend;
en 't beroosde wolkenwoud
laat zijn goud
duistren met den avond.

Verre valt aan rimpeldans,
schuine glans,
bronzig en gebroken.
Zonne zelve zit entwaar.
in het haar
van een wolk gedoken.

Zie, daar schijnt ze, toont een tip,
lijkt een schip,
wankelt om, en, woelend,
komt in halve, in volle volt
uitgebold,
rood tot blauw verkoelend.

Zonder kroon en zonder straal,
louter staal,
dooft ze 't kleurgeklater
van de golfjes; en in ruil
zet een zuil
rooder goud in 't water.

EEN VERLANGEN

DOOR

H. BOUMA.

Zoo — voor zijn doekje — in volkomen wijding en algeheele liefde, leefde hij weg weer in de verrukking van zijn Geldersche natuur, het Veluwsch dorpje met zijn omstreken, waar hij gewerkt had wat hij kon in spaarzaam overleg met de afgetelde dagen van zijn verloftijd. Hij had hei en heuvels overzworven, bouwland en bosch doorkruist van den morgen tot den avond, de lange vrij-en-blije dagen vol van hooge opgetogenheid, de kòrte dagen toch, die vlógen.

Vrank en vrij had hij er rondgedoold waar hij maar mocht belanden, — langs de hooge pracht van larixlanen, de stille statigheid van sparregroepen, de wisselende stemmingen van heuvelhei in morgen- of avondwaas of vollen gloed van zomerzonnedag. Intieme rust van riet-gedekte huisjes, hier, daar, bronstinten op het dak en speelsche bladerschaduw op zonover-blaakte witgekalkte muren, huisjes met stralend-gouden zonnen van groote bloemen hooglichtend voor stille venstertjes, huisjes met knoestig-gewrongen hoogen hefboom over verweerden put, met hooggeklommen dichten groei en bloei van Oostindische kers langs dennetak-geslagen hekwerk, jaren-doorleefde stammen van berk en beuk, vergroefde tronken van stoeroude dennen, — hij had ze trachten vast te leggen, zoo de verrukking opsprong in zijn ziel, waar ze hem verrasten, — en hij dronk maar in met nimmer te stillen lust het mooi aan allen kant van 't land rondom.

Hij had in heilig-stille plechtigheid van zomeravondrust

8

droom-verloren zich laten gaan langs zandig-smalle paden tusschen roerloos gestruis van eikeloof, langzaam stijgend naar een hoogtepunt: beneden dreef de stille wisseling van bouwland heen in korenblond en bleekend groen en blanken bloei naast blootgewoelde tinten van gelend zand, versmolt in kleurenvloeiing naar het bosschig silhouet van 't dorpje, waar een goudblinkend stipje stond boven het even opgespitste torentopje. 't Eikegroen gleed van hem weg in diepe nederzinking, overdrong de breede lage bedding der vallei in kruivend dicht gegolf, dat de tegenhelling opwies, waar hoog de losgeschuimde vlokken hingen aan den dalwand. Daarachter rees de hei met langen teeren opgang tot een stillen lagen heuvel, die met zachte glooiing ver vervloeide in één wijden zwier van breede golving, vernevelend in avondwaas en weggewischt in lichtdamp naar het Westen: zóó lag de Veluwe in open volle heerlijkheid van vergezicht, — en hij bleef er, rustend in eenzelfde houding, starend stil dat landschap over, dat langzaam dieper zwijmde in zijn zaligvromen zomeravonddroom, onder den bleeken hoogen hemel.

Hij had de smalle paadjes langs gedoold tusschen het wijde veld van bouwverdeeling met leeg er tusschen hier en daar een afgehoekte aard-ontblooting, dat in opgeglooiden heenloop van één-strevende lijnen werd afgestuit door donker de versperring van een beukenbosch of verliep in tuin en kweekerij der buitenste afgedwaalde huisjes van dorpsgezicht.

En als in eeredienst was hij 's avonds ingegaan tot den mystieken schemer van de dennen, tot de tempels van de beukenbosschen met hun donkere gothiek. Hij was gekomen aan een boschrand, een open vlakte, waar schotrecht de slanke, blanke stammen rezen tot een trots van hoogte en hij was er blijven staan, stom en roerloos van ontzag als voor een plotseling ontsloten wonderwereld. Achter het bosch gloeide de avondlucht en even nog priemde de halfgedoken zon haar scherpe lansen er door van fel-stekend vuur. Van den heuvel terzijde daalde een gelid van boomen af, ernstig in schaduwkruinen, als de vrome uittocht van een donkere processie.

Hij zat op een der beukenstammmen, die geveld er lagen neergeploft in eenzelfde richting hunner volle lengtestompen, en 't was hem of hij een kind weer was dat vol-gelukkig opgaat in een sprookjesland van feeën in tooverglans van hemelsch licht heenzwevend over dien zachten boschgrond van bleekfluweelen mos daar voor hem, te teer voor menschentred, — zoo stil zat hij daar in den stillen avond, zoo kleingedoken in deemoed onder de hooge statigheid dier droomprachtige boomen met de donkere geheim-volle schaduw-holen tusschen de dieper wegschemerende stammen.

Hij bleef er — daar was geen tijd meer — en zat er mijmerstil, tot het hooge bosch massief stond in den laten avond, forsch en donker, ontzaglijk, met een dreiging in zijn zware kracht van duister, dat de innerlijke tinten alle had verstikt en de voorste stammen, zwak-angstig weifelend in eigen grijs, omschimmerde met zijn rouw-floersenden kleurendood.

Den volgenden dag ging hij er heen, langs een stuivend poederstoffigen weg in fellen zonnegloed om tijd te winnen, door een bosch van den en larix, dat als een oven stond gestoofd. Maar onder de pracht van 't hoog geboomte, voelde hij het hopeloos daaraan te raken met zijn pover pogen. Toch ving hij aan, in zielebeven van verlangen, in vollen eerbied en werkte in spanning van heel zijn aandacht en den anderen dag met eenzelfde volharding en de volgende dagen, onverpoosd, was hij er bezig in een gloed van liefde en liet niet los zijn werk, voor hij het uiterste van zijn krachten had gegeven.

En hooge bekoring gaf hem dan opnieuw een stille laan, die hij had gevonden, een laan gemengd van beuk en berk, de stammen liepen heen in achtelooze dubbelrij, een paar jonge berkjes sprongen speelsch naar 't midden uit en de gebogen opgang van de fijne stammetjes stond blank op het blauwe waas in verre diepte, waar lijn en kleur verloren gingen en de uitgang boogde als een open poortje. Achter 't zonnig eikeloof terzijde, dat tintelde van vol zomerleven, bolde een verre heuvel met zijn ruigen kop, die dreef op laag-gehangen rookdamp. Over den breeden zandweg aan

den anderen kant met hooger uitgroei van bossige hei en spichtig pluimgras op de wallekantjes der diepgetrokken wagensporen, stak hoog een dennebosch op regelmaat van dunne masten zijn ijl en vaal gekruin op met de zachte schommeling van een hooge pluim er boven uit.

Daar worstelde hij met de stoornis van den wind, die er jolig door kwam gevaren met zijn plagende vlagen en al het blad stoeiend dooreensloeg tot een groenblikkering van warbeweeg, en met de wisseling van licht en schaduw, die meeschoof met de draaiing van de zon.

Een zware berk wrong zich met krachtdraai van zijn forschen tronk den boschgrond uit, hief van zijn wortelvoet den grijzen mosgroei mee, en schoot dan hoog in vrijheid, onbelemmerd, met zijn glinsterenden prachtstam, den schilfer-ringelenden stam in volle tonenweelde van zilverkleur in blank en grijs, en bleeken goudschijn en kopergloed en glim van oud ivoor, met sprenkeling van spikkellicht door streepenglans, van ringband bruin omtrokken en zwaar overweerd in teekening van knoestig-ingevreten zwart.

Een oude stond er naast met zijn massief gehouwen groefstam vol beitelslag, schuin onder den vollen last van zware kruin, die nederstortte met lange elegante slierten van losgerafeld loover, zwaaislingerend in den wind.

En in de tunnelwelving van de laan en buitenwaarts breidden de beuken breed hun takkenarmen uit, massief van donker loof beladen, met den uitgroei van de bladerloten op- en omgebogen aan den top.

Het zonnelicht sloeg door de stammenpoorten heen in felle vegen, het blikker-dorre halmgesprits stond er in lichtbrand blakend, die gedoofd door donkerbreede overkoeling, opgloeide weer daarachter; de grond lag overplekt van zonnelaai en schaduwslag in wisselbeurt, versmald in overstreeping dwars van licht en donker dieper heen.

Elken morgen zat hij er, in vertwijfeling, als 't hopeloos naar niets nog leek, maar hij volhardde, zoekend en herstellend met nieuwen aanzet, ingespannen bezig met de weerbarstige verven op het doek, die hij niet te dwingen wist,

met vleugjes van voldoening en ontmoedigd weer, wilskrachtig in verlangen naar voltooiing, tot in overspanning hij niet meer kon en met kloppend hoofd hij in de schaduw neerlag, zich pijnlijk afvroeg het liever maar te laten?

Maar in nieuw ontvlamde geestdrift toog hij er heen en zette door met strakker vlijt en warmer van bezieling, hij zat daar op zijn stoeltje zoo vol-gelukkig, zoo aard-en-al-vergeten in de wijding van zijn werk, zijn hart zat in zijn mooie boomen, zijn teerverzorgde stammen, de twee der oude berken, die met de uitvoerigheid van alles wat hem daarin boeide hij trachtte weer te geven, met al de tinten en de glansjes en de groeven en de knoesten en de teere takjes, zijlings ontsproten, met het gespeel der fijne blaadjes tegen de zomerlucht en de guirlandes van loovergroen die feestlijk zwierden naar omlaag.

* * *

Zooals hij voor zijn doekje zat, en schilderde, zag hij alleen den boschzoom aan de hei met de jaren-overstormde reuzendennen, met de rosse overlichting van de late zon over de heide heengescheerd, vlammend op stam en takken van den forschen den, die op den voorgrond zijn naaldenvrachten torste op de kracht van drievoudig opgespierde armen, en krachtig den neerhang van 't getak afzette op het licht der verre lucht, de zon, heenschietend door den kreupelgroei van eik, die het bosch omgrensde, de zon, die de naaldbedekking van den breeden zoomweg, heenbuigend verder tusschen dubbelrij van jonge beuken, overgloeide in goudfonkelend gestreep en gerekte schaduwkruinen blusschend wierp op den lichtbrand van de hei terzij.

Maar 't was geen kleur meer, zooals hij het had gezien, zooals hij 't zag nu weer, dat zon-doorstraalde eikeloof, 't was vuurdoorsprankeld lichtend blad, 't was gloeiend groen.

Hij voelde weer zijn onmacht dat weer te geven, het visioen van licht en kleur, zooals dat stralend in hem stond.

Hij had een enkelen dennestam bewerkt, verwerkt, tot hij na uren arbeid wenschte het maar weer te hebben als te

voren. 't Licht was nu weer te koud, te schril, de verre heikom had geen afstand, hij wist geen evenwicht te krijgen in die tinten, die de rust niet vonden.

Zoo had hij al den vrijen tijd van jaren al geworsteld, maar zijn onbeholpen handen wisten niet uit te voeren, wat hij voelde te begrijpen, de marteling van onvermogen greep hem telkens aan en sloeg hem neer in moedeloosheid, en toch hield hij vol en zocht opnieuw en beproefde andermaal: en herbegon, smeet hopeloos den heelen boel aan kant, hervatte 't werk in éen hartstochtelijk verlangen om te geven wat in teeren bloei van schoonheid in hem leefde, en als hij eenigszins bemoedigend zwak een voldoening voelde soms van volgehouden worsteling, rees dra een twijfel weer, ooit een hoogste zieleleven uit te kunnen stralen in zijn volle glorie, heilig en onvergankelijk als een religie van diepen schoonheidszin.

Schilderijen eens te geven, vroom en stil in deemoed, het landschap in een hoogste poëzie van natuurpracht in haar fijnste teerheid, van natuurkracht wild en woest in opstand, — met de hooge luchten over 't wijde land gewelfd, zoo ze zeilden, schitterglanzend, op den vollen zomerwind, zoo ze ijlden voor den herfststorm, langgerekt in dollen angstjacht, zoo ze steigerden in oorlogswoede, donderwolken van vernielzucht, zoo ze droomden in de zachte kleuren van een avondrust!

* * *

Hij zag zijn tijd en ging heen nu naar 't kantoor, waar zijn dienst hem wachtte.

Mijmerverzonken in de overweging, dat er genoeg van schilders in de wereld was, trachtte hij zijn stemming op te voeren tot berusting, tot tevredenheid, tot blijmoedigheid in 't besef van dagelijksche plichten te vervullen, meer van practisch nut dan een museum vol van eerste meesterwerken.

Zoo liep hij door de Hoofdstraat tusschen de drukte om hem als een ver en vreemd beweeg. Er stond, zooals hij hoopte, nieuw een schilderij geëxposeerd: zware beuken-

stammen grijs en groen van mos en schors in broeiend-warme kleur, rezen als zuilen van natuurpracht langs een van wagenspoor doorploegden boschweg; gouden licht van zomerzon straalde glimpend door het loover, speelde glanzend om de stammen. 't Stond zoo teer gevoeld en toch zoo forsch van stille kracht, zoo reëel van zuivere waarheid en verheven, toch geboren uit een zieleleven hoog van dichterlijke visie.

Hij droomde er in weg en als met armen, die smeekend zich strekken in felsten drang, smachtte zijn diepste wezen naar een levenswijding weer in devotie en aanbidding.

Zoo ging hij naar 't kantoor en stond er even nog, droomstarend, toen getikt werd aan 't loket.

Een jonge man met lach van levenslust reikte hem een formulier met niet in te houden ongeduld en vroeg, wanneer het telegram er zijn kon. Hij, beambte, zou 't onmiddellijk overseinen, zei hij en las de enkele woorden van het telegram, die een wereld van vreugde omvatten.

Gelukkige kerel! verheugde hij zich over dien onbekende.

Hij zette zich: het toestel tikte, kalm, correct....

BUITENLANDSCH STAATKUNDIG OVERZICHT

DOOR

CHR. NUIJS.

XVII.

In den Haag is de vredesconferentie bijeen en poogt maatregelen te nemen, niet tot het invoeren van den wereldvrede, maar tot codificatie van den oorlog.

Vorsten en staatslieden bezoeken elkander en zingen den lof van den vrede; de Russische Minister Iswolsky, die zich te Karlsbad laat interviewen, toost met een glas dampend bronwater in de hand op het merkwaardige verschijnsel: dat de wereld nog zelden een zoo vreedzamen aanblik heeft geboden als thans!

Wel wordt in Marokko gestreden, doch dit is geen oorlog; dat is de uitvoering der politiek van »pénétration pacifique" door Frankrijk, een optreden »dat slechts strekken zal tot uitbreiding van beschaving en vrede", naar minister Iswolsky voorspelt.

Wij, buitenstaanders, zien en hooren dat alles, en schudden ongeloovig het hoofd; want wij kunnen niet inzien dat men »beschaving en vrede" bevordert, door het oprukken met een talrijke strijdmacht, gewapend met geweren en kanonnen, tegen een volk, dat niets anders wenscht, dan zijn onafhankelijkheid, het gezag van zijn sultan en de integriteit van zijn grondgebied te verdedigen.

Alle aandacht is thans gevestigd op het merkwaardige experiment, door Frankrijk en Spanje ondernomen, ter uitvoering van de bepalingen der Acte van Algeciras.

Toen in 1904 tusschen Frankrijk en Engeland een overeenkomst werd aangegaan ter oplossing van verschillende sedert jaren hangende quaesties, werd de positie die Engeland geleidelijk in Egypte had verkregen, door Frankrijk erkend; in ruil daarvoor gaf het Britsche rijk Frankrijk de vrije hand in Marokko, voor de politiek van vreedzame ontwikkeling.

Spotters beweerden, dat Engeland een goede ruil deed. Het verkreeg van Frankrijk een belangrijke concessie en schonk daarvoor in de plaats iets, wat het niet wegschenken kon, omdat het dit zelf niet had. Wel hadden Engelsche ambtenaren grooten invloed verkregen op den jongen Sultan van Marokko, Abdul-Azis, en was de Schot Sir Harry Maclean, als opperbevelhebber van de Marokkaansche troepen, een machtig man geworden aan het Marokkaansche hof. Maar de mogendheden hadden bij het tractaat van Madrid bepalingen vastgesteld, die de integriteit van Marokko en het gezag van den Sultan tot grondslag hadden. Vervanging van Engelands invloed in Marokko door dien van Frankrijk moest, zoo vreesde men vooral in Berlijn, tengevolge hebben, de vermindering der zelfstandigheid van Marokko, de geleidelijke onderwerping van dit uitgestrekte gebied aan Frankrijk.

Het gevolg hiervan, dat had men in Tunis ervaren, zou zijn dat de handelsbelangen, die verschillende landen in Marokko hadden, ernstig zouden worden benadeeld. Want Engeland erkende tenminste de politiek der open deur, maar Frankrijk was het land der protectie en der uitsluiting van vreemden handel. Het was daarom, dat Duitschland zulk een ernstig bezwaar maakte tegen de Fransch-Engelsche overeenkomst, een bezwaar dat zich uitte in het bezoek van den Duitschen keizer aan Tanger en in het protest van de Duitsche regeering tegen de Fransche plannen.

Onder den indruk van het krachtige optreden der Duitsche regeering gaf Frankrijk toe aan den eisch, dat over het lot van Marokko niet zou worden beslist bij een eenzijdige overeenkomst, maar dat daarvoor de medewerking zou worden ingeroepen van alle Europeesche mogendheden, die indertijd de Acte van Madrid hadden onderteekend.

De conferentie van Algeciras kwam bijeen. Maanden lang duurden de besprekingen, vooral tengevolge van het zonderling-stijfhoofdige optreden van Duitschland, dat nooit op het rechte oogenblik van toegeven wist, en daardoor steeds meer de sympathie der mogendheden verloor, zoodat bij de eenige stemming die gehouden werd alle mogendheden zich voor het Fransche voorstel verklaarden, behalve Oostenrijk-Hongarije en Marokko, die zich aan Duitschlands zijde schaarden.

De Conferentie bepaalde, dat met handhaving van de integriteit van Marokko, van het gezag van den Sultan en van de politiek der meest volkomen gelijkheid van alle volken op handelsgebied, aan Frankrijk en Spanje de opdracht zou worden verstrekt, in de Marokkaansche havenplaatsen ter bescherming der Europeesche bewoners en tot handhaving van rust en orde, politiekorpsen op te richten, bestaande uit Moorsche troepen, onder bevel van Europeesche officieren. Het toezicht over die politiekorpsen werd opgedragen aan een Zwitsersch officier. De kosten zouden worden betaald door de

Marokkaansche Staatsbank, waarvan de inrichting tevens door de conferentie werd vastgesteld.

Dit alles werd, met veel moeite en na maandenlange onderhandelingen goedgekeurd. De Acte van Algeciras werd opgesteld en door de gevolmachtigden der mogendheden onderteekend.

En daarmede scheen de zaak plotseling uit te zijn. De belangstelling verflauwde. De veelbewogen gemoederen bedaarden. Een internationale overeenkomst te meer werd aan de regeeringen voorgelegd....

* * *

Ruim twee jaren verliepen, zonder dat een der maatregelen, die in de Acte van Algeciras voorgeschreven waren, werd ten uitvoer gelegd. De Zwitsersche regeering wees een harer officieren aan als generaal-inspecteur der Marokkaansche politietroepen, en deze, de kolonel Müller, begaf zich naar Tanger, bezocht enkele havenplaatsen, en keerde toen weder naar zijn vriendelijk Alpenland terug, omdat er geen politiekorpsen waren in Marokko, die hij inspecteeren kon.

En sedert ging alles in het land der Mooren, zooals het vroeger gegaan was, vóórdat er van een Engelsch-Fransche overeenkomst of van een Conferentie van Algeciras sprake was geweest. De Sultan heerschte — in naam ten minste — in Fez; een stuk of wat pretendenten betwistten zijn gezag in verschillende deelen van het rijk. In de havensteden waren Kaids met het gezag belast, die zoo goed en kwaad het ging poogden, de belangen der Europeesche bewoners met die van de Mooren te vereenigen. De betooverde prins, Mohammed er Raisoeli, die er een soort sport van maakte bekende Europeanen te overvallen en mede te sleepen naar zijn onbegaanbaar bergland, om dan na langdurige onderhandelingen een hoog losgeld voor hen te eischen, had zich in een zijner vestingen opgesloten, waar hij belegerd werd door een Mehalla onder bevel van den Marokkaanschen minister van oorlog. En toen de Sultan zijn vriend, den Schotschen Kaid Sir Harry Maclean, afzond om met Raisoeli over diens onderwerping aan den heerscher te Fez te onderhandelen, nam Raisoeli dien onderhandelaar op slinksche wijze gevangen en vluchtte hij met zijn gijzelaar naar het land der Beni-Msaour, waarheen zelfs de Moorsche troepen hem niet konden of durfden volgen.

Dit alles deed in Europa de vraag rijzen: waarom de bepalingen der Acte van Algeciras niet werden uitgevoerd. Frankrijk antwoordde, dat geen begin daarmede kon worden gemaakt, zoolang de Acte niet door alle mogendheden was geratifieerd. Plotseling werden bij verschillende parlementen wetsontwerpen ter ratificatie dier Acte ingediend; een formaliteit, die echter noodig was om haar rechtskracht te geven.

Maar het zou nog erger worden.

In Oudja, een plaatsje in de nabijheid der Algiersche grens gelegen, werd de Fransche dr. Mauchamp vermoord. Frankrijk eischte voldoening voor dien moord en besloot, in afwachting daarvan, tot de bezetting van Oudja over te gaan. Een sterke Fransche legermacht trok de grens van Algiers over en nam Oudja in bezit.

De mogendheden, met dit feit in kennis gesteld, verzetten zich niet. Nauwelijks woei de Fransche vlag van de wallen van Oudja, of een tweede expeditie bleek noodig. Te Casablanca, een der Marokkaansche havenplaatsen aan den Atlantischen Oceaan, was een Fransche firma bezig eenige werken aan te leggen. Arabieren, tot de stam der Chaujas behoorende, overvielen de Fransche werklieden. Stoommachines werden vernield en Fransche arbeiders werden vermoord. Een nieuwe aanleiding ontstond voor Frankrijk om tegen Marokko op te trekken.

Schepen en landingstroepen werden naar Casablanca gezonden; en toen een landingsdetachement door de Arabieren werd beschoten, openden de Fransche oorlogsschepen een bombardement, dat Casablanca grootendeels in puin legde.

Dit was het sein voor een algemeene moordpartij en plundering. Van alle kanten kwamen de Arabische stammen op de ongelukkige stad af. De Europeesche bewoners werden in de straten gedood, en vooral de Jodenwijk was het tooneel van een ontzettende slachting. Een der ooggetuigen verklaarde, dat de verwoestingen, in San Francisco door de geweldige aardbeving aangericht, niet zoo ernstig waren, als die, door het bombardement der Franschen en de plundering der Arabieren in Casablanca veroorzaakt. De menschen, die vluchtten voor de granaten der Fransche scheepskanonnen, werden belet het gebied buiten de stad te bereiken, door de van alle zijden binnen rukkende Arabieren; aan de andere zijde werden zij neergeschoten door de Spaansche vrijwilligers. Het was een tooneel vol ontzetting, dat de ongelukkige stad bood.

Een sterke Fransche legermacht, die spoedig tot 7000 man infanterie, artillerie en cavalerie aangroeide, werd naar Casablanca gezonden en nam versterkte stellingen in buiten de stad, om de aanvallen der Arabieren te kunnen afslaan. Herhaaldelijk werden zeer ernstige gevechten geleverd. En niemand weet, waarop dit alles zal uitloopen.

* * *

Het is een zonderlinge opvatting van de diplomatie, om de betrekkingen tusschen Frankrijk en Marokko niet als »oorlogstoestand" te willen aanzien, hoewel op twee verschillende plaatsen een Fransche strijdmacht het Marokkaansche gebied binnendrong. Het hoofdstuk der »pénétration pacifique," is, na de bloedige gevechten te Casablanca, voorgoed gesloten. En tevens schijnt den anderen mogendheden

de lust vergaan te zijn zich over de Marokkaansche quaestie warm te maken. Spanje, dat met Frankrijk het mandaat kreeg voor de politie in de havensteden zorg te dragen, volgt slechts aarzelend den weg, dien Frankrijk insloeg. Het zond een kleine troepenafdeeling naar Casablanca en gaf den commandant ervan last, zich zoo min mogelijk met gevechten in te laten en slechts in te grijpen, als zijn veiligheid of die der Spaansche bewoners van Casablanca het noodig maakten.

De Duitsche regeering schijnt verheugd, dat aan Frankrijk, en niet aan haar de taak werd opgedragen in Marokko voor orde en rust te zorgen. Met een soort nederbuigende welwillendheid staat zij Frankrijk toe, menschenlevens en geld te offeren, ten einde de handelsbelangen van andere mogendheden, in de eerste plaats die van Duitschland, te dienen. Zij heeft zelfs goedgevonden, dat de bepalingen van de Acte van Algeciras betreffende de politiekorpsen, die op haar verzoek zoo nauw begrensd werd, door Frankrijk in ruimeren zin werd opgevat, en dat de politietroepen voorloopig uit Fransche en Spaansche soldaten zullen worden samengesteld.

In Frankrijk zelf begint een gevoel van ontevredenheid de plaats in te nemen van de voldoening, die door de diplomatieke resultaten van de conferentie van Algeciras was gewekt. Met eenige bezorgdheid vraagt men zich af: Of werkelijk de denkbeeldige voordeelen van den Franschen invloed in Marokko den inzet waard zijn; of de Marokkaansche overwinningen niet veel te duur gekocht zullen blijken.

Want Marokko blijkt steeds meer een wespennest te zijn, dat niet gemakkelijk kan worden uitgeroeid. De toestand wordt door den *Times*-correspondent te Tanger kort en bondig aldus geschetst:

»Het voordeel dat in Marokko te halen is, is klein. De Sultan heeft ongeveer twee millioen Pond Sterling schuld. Niemand gehoorzaamt hem. Hij is omringd door een handvol roovers, die den hoogdravenden titel van Vizier dragen. En verder vindt men er een leege schatkist, een bevolking van zes tot zeven millioen menschen, verdeeld in stammen, die met elkaar in voortdurenden strijd zijn en voor zich zelf een toonbeeld vormen van wanbeheer. De staatsinkomsten zijn reeds voor meer dan zij opbrengen verpand; een aantal eischen om schadevergoeding wachten op afdoening. Twee steden zijn in handen van vreemdelingen. Raisoeli houdt Sir Harry Maclean als een troefkaart die hij bij een goede gelegenheid zal uitspelen. De pretendent heerscht in Noordoost-Marokko, de broeder van den Sultan in het zuiden, Moulay-Hafid in Marakesj. Een dossier vol hervormingen is voorgesteld, besproken en aangenomen door iedereen, behalve door het volk, waaraan zij zullen worden opgedrongen, en dat weigert ze te aanvaarden. Nu zullen zij worden ingevoerd onder bescherming van 2500 man politietroepen, verdeeld over acht steden, van Tetuan tot Mogador, over een afstand van 500 mijlen.

En met het gevaar, dat deze politietroepen, als de nood aan den man komt aan de zijde zullen staan van elkeen, behalve van de officieren onder wier bevelen zij gesteld zijn."

En voor een land, dat deze voordeelen aanbiedt, zouden vóór twee jaren zonder de groote en voorzichtige vaderlandsliefde van den Franschen minister Rouvier, twee Europeesche mogendheden in een strijd gewikkeld zijn, die onafzienbare gevolgen na zich had kunnen sleepen...

* * *

Gelukkig is de stemming in Europa sedert heel wat veranderd en verbeterd. Er is, ondanks de overdrijving, iets waars in de woorden van Iswolsky. In geen jaren is de toestand zoo goed, het vooruitzicht zoo gunstig geweest. Het denkbeeld, dat bondgenootschappen noodzakelijk tegen iemand moeten gericht zijn, neemt geleidelijk af; de meening, dat vriendschap voor Frankrijk noodzakelijk leiden moet tot vijandschap tegenover Duitschland vermindert. De koning van Engeland, die voor twee jaren door Duitschland naar Mariënbad reisde zonder een ontmoeting met zijn keizerlijken neef te wenschen, was ditmaal diens gast op Wilhelmshöhe en sprak het openlijk uit »dat zijn innige wensch is, dat de beste en vriendschappelijkste betrekkingen heerschen tusschen de beide volkeren".

De Duitsche Rijkskanselier ontving op Norderney in zijn »Sommerfrissche" het bezoek van den Fransche gezant Cambon, en liet in de officieuse *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* verklaren: dat de betrekkingen tusschen Frankrijk en Duitschland van zeer vriendschappelijken aard waren....

Engeland en Rusland, die tijdens den Oost-Aziatischen oorlog en vooral na het betreurenswaardige incident bij Doggersbank zeer scherp tegenover elkander stonden, sluiten thans overeenkomsten tot regeling van hunne geschillen in Azië, en bepalen daarin op vriendschappelijke wijze, hoever hun sfeer van invloed zal gaan in Perzië, Afghanistan en Tibet. En Duitschland heeft niet langer het gevoel, dat het geïsoleerd staat in Europa, nu zijn keizer, na de samenkomst met Tsaar Nicolaas te Swinemünde, den koning van Engeland ontving te Wilhelmshöhe en diens uitnoodiging aanvaardde om, met de keizerin, de gasten der Engelsche koningsfamilie te zijn.

Dit alles moge formeel zijn — het toont dat het wantrouwen tusschen de vorsten verminderde en dat de goede betrekkingen, die in de laatste jaren twijfelachtig waren, hersteld zijn; het wijst, dat voor het oogenblik althans *tout est pour le mieux*....

* * *

Tout pour le mieux! Zelfs tusschen den Engelschen veroveraar en de Zuid-Afrikaansche koloniën, die voor enkele jaren moedwillig werden beroofd van hun onafhankelijkheid in een oorlog, dien Sir Henry Campbell-Bannerman verleden jaar een schande voor Engeland

durfde noemen. Sedert het Tory-kabinet in Engeland door het volk is weggevaagd in een opwelling van toorn over alles wat het had gedaan en wat het had verzuimd, is er veel veranderd in de betrekkingen tusschen Engeland en de Afrikaanders. Het ministerie-Bannerman heeft aan de Transvaal-kolonie de autonomie geschonken, en haar de gelegenheid gegeven een regeering te kiezen, aan wier hoofd, als eerste minister, de Boerengeneraal Botha staat. Dit groote vertrouwen van Engeland in de loyauteit van de Boeren heeft in Afrikaansche kringen een diepen indruk gemaakt, die nog werd verhoogd door de buitengewone ontvangst, welke Botha in Engeland te beurt viel toen hij als eerste minister van Transvaal de bijeenkomst der Koloniale premiers ging bijwonen.

In Afrika teruggekeerd heeft Botha aan het Transvaalsche Parlement het voorstel gedaan om den Cullinan-diamant, den grootsten diamant, die tot nog toe gevonden werd, en die een waarde van drie tot vier millioen guldens vertegenwoordigd, aan te koopen en ten geschenke te geven aan den koning van Engeland: »als een bewijs van loyauteit van het volk van Transvaal en ter herinnering aan het toestaan van een verantwoordelijke regeering", waaraan werd verbonden een motie, getuigende: »dat de invoering van de autonomie zal strekken ter bevordering der eenheid en tot versterking der banden tusschen Zuid-Afrika en het Rijk".

Van verschillende zijden is dit voorstel van generaal Botha afgekeurd; men zag er een uiting van Byzantinisme in, dat niet in overeenstemming was met de handelingen van Botha als aanvoerder van de Boeren in den strijd tegen Engeland, en met de woorden, daarna op zijn reis door Europa gesproken. Het is zeker opmerkelijk, dat het voorstel van Botha in het Transvaalsche Parlement slechts tegenstand ontmoette bij de Engelsche partij der Progressisten en dat de Afrikaanders er vlak voor waren. Dit reeds is een bewijs, dat Botha, die zijn Boeren beter kent dan zijn bedillers, in de meening verkeerde een daad van verstandige politiek te verrichten. En naar den indruk in Engeland te oordeelen, had Botha het bij het rechte eind. Die indruk wordt door Stead weergegeven in deze woorden: »Onder de kroonjuweelen zal de Cullinan-diamant schitteren met een historischen luister. Want hij vertegenwoordigt een daad van internationale vergiffenis, hij is een tropee van broederlijke verzoening."

Als het geschenk van de Boeren werkelijk die beteekenis heeft, dan is de daad van Botha eer toe te juichen dan af te keuren, omdat zij op schitterende wijze aan Engeland het onderscheid toont tusschen »Khaki-hysterie" en echte loyauteit.

* * *

Toen op 16 Juni de Russiche Rijksdoema werd ontbonden, bepaalde de keizerlijke Oekase, dat de verkiezingen voor het nieuwe

parlement zouden plaats hebben op 1 (14) September en dat de derde Doema op 1 November zou bijeen komen. Het is een zonderling verschijnsel, toonend hoe weinig rekening in Rusland zelfs met keizerlijke Oekases wordt gehouden, dat op 14 September geen enkele verkiezing in Rusland plaats had. Op 15 September werden te Moskou de arbeiders-kiesmannen gekozen, en op 22 September zijn een aantal verkiezingen uitgeschreven. Waarschijnlijk staat dit in verband met pogingen, om op verschillende plaatsen invloed op de verkiezingen te kunnen oefenen.

Op dit gebied heeft het ministerie Stolypin het onmogelijke en ongelooflijke gedaan. Het begon met het uitvaardigen van een kieswet, waardoor geheele categoriën van kiezers en zelfs geheele streken, die vroeger in de Doema vertegenwoordigd waren, van de verkiezingen worden uitgesloten. Maar daarbij bleef het niet. Een krasse veldtocht werd ondernomen tegen de oppositie-partijen, de pers werd volkomen gekneveld en iedere kritiek op de regeering of op de toestanden met geldboete of verbod tot verschijning van de schuldige bladen gestraft. Van een geregelde verkiezingscampagne kon onder die omstandigheden geen sprake zijn. De partijen der linkerzijde moesten hunne vergaderingen buiten Rusland of in Finland houden; en zelfs de constitutioneel-democratische groep kon geen vergunning krijgen tot het houden van een congres. Dientengevolge moesten alle partijen en fracties, die tot de oppositie behooren, of verdacht worden daartoe te behooren, hunne verkiezings-maatregelen in het geheim voorbereiden.

Slechts de Bond van het Russische volk, de partij die van geenerlei beperking der Alleenheerschappij weten wil, evenmin als van een volksvertegenwoordiging, had volkomen vrijheid van handelen. Uit de mededeelingen van prins Meschtscherski, den redacteur van »Grashdanin", die aan het hof grooten invloed heeft, is gebleken dat er een »Reddingsvereeniging" gevormd is, die de handelingen van den Bond bestuurt, en dat naast het kabinet een geheime organisatie bestaat, die de Russische Mannen in alle deelen van het Rijk ophitst tegen de vrijzinnige groepen. Deze mededeeling van den prinselijken redacteur is zoo onvoorzichtig mogelijk; maar zijn betrekkingen tot de hoogste kringen geven aan zijn mededeeling een gewicht, dat nog versterkt wordt door het feit, dat niemand haar tegengesproken heeft, wat zeker zou geschied zijn, als er maar eenige aanleiding toe geweest was. Trouwens, dat er in Rusland een nevenregeering bestaat is bekend genoeg en het scheen meermalen, dat die nevenregeering machtiger is dan het kabinet-Stolypin.

Hoe dit ook zij — de werkzaamheid van het kabinet en den Bond van het Russische volk moet den indruk wekken dat ditmaal geen enkele oppositie-candidaat in de Doema zal komen. En toch is de Regeering allesbehalve gerust, en verzekeren de constitutioneele par-

tijen, voornamelijk de K. D., dat zij een aantal vertegenwoordigers in de Doema zullen brengen. Dit is minder moeilijk te verklaren dan het op den eersten oogopslag lijkt. Want al doen de reactie en de bureaucratie nog zoo hun best, het is niet te ontkennen, dat de autocratie afgedaan heeft. Zelfs in de harten der boeren zijn de gevoelens van trouw en aanhankelijkheid aan den Tsaar en zijn bewind uitgestorven; en al is het nog volkomen onzeker wat daarvoor in de plaats zal komen, toch is men er van overtuigd, dat een terugkeer tot de oude toestanden onmogelijk is. Die overtuiging verklaart het vertrouwen der oppositie, zelfs al zijn de voorwaarden nog zoo ongunstig.

En dat de propaganda voor de vrijzinnige beweging niet eindigt, daarvoor zorgt de Regeering wel. Van alle beloften, die het keizerlijke manifest van 17/30 October 1905 bevatte, is geen enkele vervuld. Een voorbeeld: Voor de zooveelste maal werd in dat manifest bepaald, dat de lijfstraf in Rusland zou zijn opgeheven. Maar een hooggeplaatst Russisch staatsambtenaar deelde onlangs aan een dagbladredactie mede: »Er zijn echter gevallen, van bijzonderen aard, waarin het vergund is van dit in beginsel veroordeelde middel gebruik te maken." Zoo gaat het overal en altijd. Officieele bepalingen worden uitgevaardigd, en tegelijk worden in circulaires en geheime stukken uitzonderingen toegestaan, die weldra weder regel worden.

Niet door keizerlijke besluiten, maar door geheime circulaires wordt Rusland geregeerd; de officieele besluiten zijn, als ik het zoo mag uitdrukken de poëzie, de geheime circulaires het werkelijke leven.

Zulke mededeelingen verklaren veel. Zij geven den grond aan, waarom onder het volk wantrouwen blijft bestaan tegen alle officieele beloften; zij leeren, waarom de daden van hooge staatsambtenaren niet in overeenstemming zijn met de woorden van de keizerlijke Oekases.

Onder die omstandigheden behoeven de oppositie-partijen niet veel te doen, om de kiezers aan hunne zijde te brengen; daarvoor zorgen de regeering en de Bond van het Russische volk wel.

Tijdens de tweede Doema werden pogingen aangewend om een groote middenpartij te vormen, die voornemens was zich, op den constitutioneelen grondslag, te wijden aan den wetgevenden arbeid. Door de ontbinding der Doema en de daarop gevolgde onderdrukking van elke vrijzinnige beweging heeft de regeering die elementen weder in de oppositie gedreven. En in hoeverre zelfs de gematigde kringen der bevolking daartoe zijn overgegaan, dat zal bij de verkiezingen voor de derde Doema blijken.

Amsterdam, 18 Sept. 1907.

VERGELIJKINGEN TUSSCHEN DUITSCHE EN HOLLANDSCHE NEGENTIENDE EEUWSCHE BEELDENDE KUNST

DOOR

CORNELIS VETH.

Twee dingen zijn mij, gedurende mijn verblijf in Duitschland, sterk opgevallen. Ten eerste hoe weinig de hedendaagsche Duitscher vermoedt van de belangrijkheid onzer Hollandsche moderne schilderkunst, en ten tweede hoe wìj vrij wel niets weten van juist hùn beste werken in de geheele laatste eeuw. Zelfs de in nationale dingen bescheidenst denkende Duitscher is vast overtuigd, dat ook in de kunst thans zijn rijk gekomen is en dat die arme buren allen aan het aftakelen zijn; terwijl bij ons sinds jaar en dag de opvatting vóórzit, dat dit groote volk aan onze oostzijde zeer geleerd en naarstig is, doch van kunstzaken nooit bijster veel besef heeft gehad en het ook voorloopig wel niet krijgen zal.

Daargelaten of er iets waars in beider gevoelen zou zijn, het moet elk, die de zaak eenigszins nader treedt, duidelijk worden, dat deze meeningen in ieder geval samen gaan met een al te volstrekte onwetendheid.

Ik geloof, dat de Hollander, wanneer hij aan Duitsche schilderkunst denkt, slechts vage vermoedens heeft, dat daarbij van iets anders sprake zou kunnen zijn, dan van die eeuwige Tiroler boerenfamilies van Defregger, die onuitstaanbaar gesuikerde Goethe- en Schiller-voorstellingen van Wilhelm von Kaulbach of hoogstens een tritonen en meerminnen-plaspartij door den Zwitser Böcklin. En dat de ontwikkelde Berlijner, die goedvindt zijn bevreemding over de bokkesprongen der

Secessionisten ijlings in bewondering om te zetten, er nooit van droomt, dat experimenten als deze, behalve in Parijs, ook wel bij ons zijn gedaan, en door oneindig meer smaak, ernst en kunnen ook hier tot werkelijke kunstwerken voerden. Het had iets belachelijks voor schrijver dezes, wanneer hij volkomen mislukte, opzichtig manieristische werken der secessionisten hoorde verdedigen met dezelfde termen, waarin hij zelf over eenige schoone stukken van onze jongere meesters zou wenschen te spreken. Anderzijds heerscht bij ons, over Menzel bijvoorbeeld, een volstrekt verkeerd begrip, men ziet hoogstens in dezen wonderbaarlijk veelzijdigen kunstenaar een langlevenden en ongehoord vlijtigen Rochussen. Van Feuerbach en Hans von Marées hebben we gewoonlijk niets vernomen; Lenbach kennen wij bij naam, Begas beduidt voor ons Siegesallee (ofschoon hij daar onschuldig aan moet zijn). Het zou mij niet verbazen, indien de algemeene indruk, dien men van Leibl heeft (indien men er een heeft) was, dat hij een soort van knap genreschilder, een verbeterde Defregger is geweest, zooals men in Menzel hoofdzakelijk den trawant van gekroonde hoofden ziet. Liebermann is bekend door zijn jaarlijksche bezoeken aan ons land en zijn voorkeur voor Hollandsche motieven, toch geloof ik niet, dat velen precies weten, wat hij zooal maakt. De beide andere kopstukken van de Secession kent men hier geheel niet, ofschoon beide, voor wie iets van de eigenaardigheden der moderne Duitsche kunst wil leeren, wellicht nog wel zoo belangrijk zijn. Louis Corinth omdat men bij hem in zoo hooge mate de ontoereikendheid van de smaakontwikkeling daar aangetoond ziet, waar zijn kunnen zoo waarlijk verbazingwekkend is, Walter Leistikow, omdat hij ondanks al zijn moderniteit, al zijn eensgezindheid met de meer materieele leer der nieuweren, gaandeweg terug gaat tot het romantische en de vreemde sombervreedzame stemming van de meren in den Mark met het zwaar geboomt er óm, treffender dan eenig ander weet weer te geven.

Het is iets vreemds met de kunstbeschaving van volken. Hoe weinig individuen, ook onder de ontwikkeldsten en

intelligentsten, weten zich zelf te helpen en de wetenschap en indrukken in hun hoofd te ordenen en aan te vullen. Oskar Wilde gelezen te hebben, doch van de geheele Engelsche litteratuur vóór hem niets af te weten, maakt iemand niet tot een kenner van die letterkunde, van wien men gaarne leeren zou, doch zoo is het met de kennis en het gevoel van de in veel opzichten zoo scherpzinnige en smaakvolle Duitsche aesthetici gesteld. Karakteristiek voor hun verwarde opvattingen is het wel, dat, toen op de tentoonstelling der Secession van dit jaar ook eenige schilderijen van Vincent van Gogh te zien waren, deze door de ouderwetsche kritici (bv. in de *Vossische Zeitung*) met smaad, door de modernen met lof werden besproken, doch hetgeen in de gedachten kwam, op te merken hoezeer het felle werk van dezen somtijds subliemen Hollander voor veel ander daar aanwezig werk van jonge Duitschers het niet steeds welbegrepen voorbeeld was geweest.

Het is geen stichtelijk schouwspel, dat een goed deel van het werk der jongere Duitsche schilders oplevert, omdat het hinderlijk is, de techniek zoozeer op te zien dringen, den geestelijken inhoud zoo verwaarloosd te vinden. De Duitsche kunst was lang bekend om haar wat al te speculatieve neigingen, haar streven naar de uitdrukking van een wat vaag ideaal, haar verheven, wijsgeerig karakter bij een te achterlijke techniek, nu echter heeft de reactie plaats en schijnt wel alle geestelijke beteekenis meedogenloos uit de kunst verbannen te zullen worden. De kleeren, schijnt het, moeten thans den man maken.

Doch ik heb sterk het gevoel, alsof men ginder een ganschen ontwikkelingsgang wil overslaan. Het is opmerkelijk, hoe tusschen de bloedarme diepzinnige schilders van de Cornelius-school en de koortsigheid van Corinths drieste schildering even weinig overgang is als van den preektoon der eersten op de kwajongensmanieren der lateren. Men is van het éene uiterste, de aanbidding van het sujet, tot het andere, den voetval voor het uiterlijke gekomen, van de meest volstrekte onschilderachtigheid tot de verste consequentie van het luminisme en pointilleeren.

Wat heeft daarentegen de Fransche, wat de Hollandsche schilderkunst al niet doorgemaakt. De geheele prachtige school van Fontainebleau, de gansche heerlijke Haagsche, liggen in deze landen tusschen de absolute romantiek en het naturalisme. Is het wonder, dat men in de Duitsche kunst van heden iets mist? Het kan niet goed zijn, dat alle traditie overboord geworpen wordt bij deze renaissance, dat men, alleen omdat het vergeestelijken van de kunst haar van merg had beroofd, nu alle geestelijke dingen a priori verwerpt.

Met Anselm Feuerbach en Hans von Marées scheen het dat men op den goeden weg kwam. Beide hadden evenals Böcklin Italie langen tijd tot verblijf; het scheen dat hun zin voor het grootsche hen steeds de nabijheid der klassieken deed zoeken. Men kan van Feuerbach niet zeggen, dat hij zich geheel losgemaakt heeft van de niet geheel zuivere uitdrukkingswijze der romantici en zijn schoone gedachten altijd in een taal heeft vermogen neer te leggen, die ze volkomen waardig was, in veel van zijn schoon geconcipieerd werk hindert ons de droge en slappe techniek. Doch nu en dan, in eenige landschappen, die vlot en luchtig geschilderd zijn, ziet men hem de natuur niet enkel als décor, maar als iets om zich zelf belangrijks aanvaarden, en in ander werk, dat volstrekt niet aantrekkelijk van makelij is, moet men het pogen prijzen, om de behandeling één te maken met de stof. Gevoeliger dan de plechtige Cornelius, bekwamer dan de kinderlijke von Schwind, heeft hij met zijn grootsche, ideëele en tevens idyllische voorstellingen iets op zich zelf verwonderlijk compleets gegeven. Zijn weinig levendige peintuur past bij den voornamen hooghartigen en toch teeren geest, die uit al zijn werken spreekt, hij is teruggetrokken, gereserveerd, ongenaakbaar en schuw, diep ernstig en vrij van alle mindere behaagzucht. Geen sprake dus bij hem van een overgroote aandacht, aan de techniek gewijd. Het schilderen is voor hem een middel van expressie en niets dan dat. Maar hij verwaarloost zijn techniek toch nimmer, hij stamelt niet, hij laat nooit door gemis aan voldoende kunnen zijn gedachten onuitgesproken.

Zijn groote schilderijen, waarvan het sujet niet zelden aan de mythologie is ontleend, want geweldige verhoudingen en elementaire gevoelens alleen boeien hem, maken, ook in de lijsten, volkomen den indruk van als muurschildering bedoeld te zijn. Niet slechts door de vlak en niet zelden eenigszins vaal gehouden kleuren, doch ook door de groote rust in compositie en uitdrukking der lijnen, door het streng-saamgehoudene der groepen en kleurenvlakken. Puvis de Chavannes heeft bewuster op zulke machtige effecten aangewerkt, doch Feuerbachs Medea, gastmaal van Plato, en zelfs de kleinere schilderijen, portretten en fantasiekoppen doen duidelijk zien, waarin hij zeer veel had kunnen bereiken.

Het monumentale in zijn kunst sluit zachtheid en fijnheid van expressie niet uit, want de statige schoone vrouwen die hij als Iphigenie, turende naar den einder met heimwee in het hart, of andere half symbolische figuren placht te schilderen, en de groot-oogige ernstige kinderen, waarvan er eenigen, in het bosch bij een springfontein en anderen om een wieg geschaard, roerend zijn van teedere schoonheid, alles heeft, bij het plechtige, iets innig liefs en beminnelijks.

Maar die andere figuurschilder, Hans von Marées, is wellicht voor de Duitsche schilderkunst als zoodanig nog belangwekkender; ik zeg, wellicht, want het valt moeilijk iets in zijn werk te vinden, dat van een zoo volkseigen karakter is als dat van Feuerbach voortdurend. Maar juist als schilder heeft hij zooveel bereikt, dat van groote waarde had kunnen blijken voor 's lands latere kunst; in het monumentale, heroïsche en fantastische zeer stout met kleur en toon werkend, vereenigt hij onalledaagschheid van onderwerp met royale, natuurlijke en schoone technische behandeling van de olieverf; nog meer dan Feuerbach is hij niet alleen in het geestelijke doch ook in het technische een meester. In zijn enkele mooie en met temperament gedane portretten, dat van zijn vader, dat van Lenbach en hem zelf, spreekt tegelijkertijd de man die het karakter van zijn model conscientieus weer wil geven, én de schilder, dien de materie, het licht en het lichamelijke van zijn sujet boeien. Zijn fiere ridders en nobele paarden bekoren

evenzeer door den zwier van de lijn en door de pracht en het leven in de kleur als door de evocatieve kwaliteiten van hun verschijning. Vinding en volkomen besef van het schilderachtige der natuur, ze gaan in geen der Duitschers zoozeer vereend als bij hem.

Want de fijne en vaak ontroerend zachte andere fantast, die vóór deze beide geweest was en uit de gelederen der rethorici gedeserteerd was naar sprookjesland, von Schwind, had heerlijk diepgevoelde dingen gemaakt, maar, hoewel somtijds als in geestdrift ook in zijn uitdrukkingswijs éven mooi, was hij over het algemeen noch in de schilderstechniek noch als teekenaar veel vermogend of aesthetisch gerijpt. Hoezeer men ook die prachtige drinkende paarden in het eenzaam rotslandschap, die liefelijke en toch statige, heerlijke jonge vrouw in de bijna barok geënsceneerde Hochzeitsreise, den plompen, geestigen, wonderlijk echten Rübezahl met zijn bizarren sukkelgang door het geweldig woud schrijdend, de tengere, vreemde figuur van dien bleeken verstrooiden fluitist op het schilderij die Rose (doch vooral in schets op potlood-ontwerpen) bijna zou willen aanbidden, en vele van zijn lustige of droomerige, altijd eigen, altijd beminnelijke, illustraties en paraphrazes moet liefhebben, het moet worden erkend, dat in zijn geheele werk de afstand tusschen het geestelijke en de materieele uitdrukking ervan te groot is, dat onbeholpenheid, gemis aan smaak, aan toepassing van observatie der natuur, ons telkens storen.

Doch het schijnt een noodlot te zijn: het schijnt steeds het een of het ander te moeten wezen. Welk een zonderling kortademig talent, dat van den vriendelijken Karlsruher Hans Thoma, in wiens steeds merkwaardige schilderijen de intenties altijd zoo mooi en wijs en vredig zijn, de uitvoering steeds op een gegeven oogenblik is blijven haperen, zoodat naast kostelijke plekken stemming — van een innigheid als thans geen ander ze te geven weet — stukken volstrekt ongemotiveerd, smakeloos en expressieloos gehaspel onvermijdelijk plegen voor te komen. Hans von Volckmann, Kalckreuth, Leistikow, de drie schilders waarin het Duitsche sentiment, de groote trek van zachte wijsbegeerte, het sterkst leeft, zijn nooit, ook

in hun verhevenste momenten, een oogenblik de meester, die zijn stof volkomen beheerscht; laat hun moeilijkheid somtijds een zekere charme zijn, er is toch iets beklemmends in, wanneer profeten stotteren.

Omgekeerd heerscht bij de andere een absolute intolerantie, een verkettering van alle geestelijk streven, een afgodendienst voor de materie. Böcklin en Klinger, beide geniaal aangelegde menschen, zijn ondergegaan in den strijd om een overtuigende expressie te geven aan hun verbeeldingen, doch is dit een reden om dien strijd zelf iets onwaardigs te vinden? Moritz von Schwind en Schnorr von Carolsfeld waren geen zeer goede schilders, doch stel een modern Duitsch schilder de opgaaf een jong meisje in haar onderlijf voor het raam van haar slaapkamertje voor te stellen en op zijn schilderij getrouw dat weer te geven, dat bij deze scène hoort, het zooeven verlaten bed, de kleeren op den stoel, het beddetafeltje; zeg hem dit zóo te doen, dat de gedachte aan iets pikants, iets onreins, iets smakeloos bij niemand op zal komen — hij zal het niet kunnen, al was zijn leven er mee gemoeid. De zeer onvolmaakte schilder Von Schwind heeft het gedaan. Laat een tegenwoordig Duitsch schilder een tafereel uit den Bijbel of zelfs de oude geschiedenis afbeelden, zal hij iets van de diepte, den ernst, het gevoel in zijn voorstellig vermogen te geven, dat Carolsfeld bracht in zijn strakke, onaanzienlijke teekeningen? Corinth doorwerkt nog eens een geheel programma van Bijbelsche en mythologische episoden, maar den waren toon niet kunnende treffen, beproeft hij het met een zekere burschikoze baldadigheid, die te gezocht is om verdedigd te mogen worden door een beroep op Steens of Breughels familiare en zeer naturalistische opvatting van Oud-Testamentische voorvallen. Doch het is merkwaardig, hoe in de Duitsche kunstenaars van heden een opgeschroefde, geaffecteerde zucht tot platheid leeft. Wij zouden droomers, filosofen, bespiegelende geesten zijn, schijnen ze uit te roepen, meer verdichtend en ingenieus dan fel van temperament en hevig in de daden — ziet maar eens aan, hoe profaan, vulgair, materialistisch, grof-komiek en vuns wij kunnen wezen. Week zouden wij

zijn? zachtzinnig? onschuldig? vaag? Ziet, hoe hardhandig wij een teer motief kunnen aanpakken, hoe ruw, hoe gemeen, hoe drastisch. Op zijn onnavolgbare komische manier heeft Wilhelm Busch, de groote humorist, het relletje begonnen. Nu krijschen de spreeuwen het den arenden na. Weg met het »Gemüth"!

Is voor de eenigszins slappe, sentimenteele overschatting van het verheven of ontroerend motief wezenlijke verfijnde smaak, waarlijk besef, niet voor technische triomfen als zoodanig, doch voor triomfen van de techniek in dienst van de schoonheid in de plaats gekomen?

In een der Berlijnsche salons hing onder eenige andere Engelsche schilderijen uit den besten tijd ook een damesportret door Sir Josua Reynolds. Een smachtend, doch door en door gezond meisje met een pracht van een teint, fijne nog ronde trekken, kinderlijke lokken, een blank en delicaat halsje, de houding toch al van een groote dame; een paarlencollier en zijden japonnetje en een hoed met veeren — alles geschilderd met dien precieuzen lust, die verteederd-zinnelijke ontroering voor vrouwelijk mooi, die behagelijke zorgvuldigheid en dien aristocratischen zwier, die wij in het werk van dezen charmanten portrettist allen kunnen bewonderen.

Een hupsch en niet ongracieus dametje, typisch product van de moderne beschaving van Berlin W., (volgt cursussen in al wat artistiek is en geleerd), treedt er vóór en uit zich tot haar gezelschap.

»Wie süsslich!" zegt het wicht.

Mooiigheid is óók al uit den booze.

Eigenlijk is men er in den prijzenswaardigen strijd tegen de groote woorden in de kunst, tegen de autocratie van de gedachte, afgezakt naar een overheersching van het triviale, omdat het triviaal, het onbeduidende motief, omdat het onbeduidend is.

Een Duitsch spotblad beweerde onlangs een Berlijnsch jufje vóór een Michel Angelo te hebben bespied en te hebben afgeluisterd, hoe haar oordeel na een korte beschouwing luidde:

»Etwas zu monumental, aber sonst ganz hübsch!"

Willekeurige juffertjes zijn misschien niet altijd de getrouwe tolken der gezaghebbende meeningen, doch in dit geval kunnen wij haar uitspraken als teekenend beschouwen.

Laat men niet meenen, dat ik de eigenlijk oordeelkundigen en bekwamen, b.v. het bestuur der Secession zal beschuldigen van volstrekte onverdraagzaamheid. Integendeel, op de tentoonstellingen der modernen vindt men steeds — en het ware in Duitschland nog wel altijd onmogelijk zonder deze een tentoonstelling te maken — werken met wijsgeerige of poëtische stof. Doch het is onbeduidend werk. Men heeft het ware besef voor zulke dingen verloren. Menzel heeft, door zijn naturalistische opvatting van historische motieven, den ouden historischen stijl doen sterven, iets waarvoor men hem slechts dankbaar kan zijn, maar hij heeft geen school gemaakt. Böcklin een slechte. Marées en Feuerbach, de eerste schilderende dichters die ook goede schilders waren, bleven de laatste. Na Leibl, den nestor der schilders-om-te-schilderen, die tusschen door, als het ware voor studie, minutieuze, om zoo te zeggen overbeschaafde, stukken produceerde, om dan weer vrij en vlot vooral op het levende aan te werken, Leibl, die toch steeds de natuur met groote piëteit, de motieven met verdiepte belangstelling naderde, komt Trübner die meer en meer lusteloos tegenover zijn gegeven komt te staan en wien de manier steeds meer hoofdzaak schijnt te worden. Verwonderlijk is het, hoe al wat op die Secessionschilderijen een voorstelling zal zijn, volstrekt mislukt is. Ik heb niet uitbundig veel waardeering voor het gewichtig doen van een Makart of Gabriel Max, doch wanneer men anderen eigenlijk ongeveer hetzelfde ziet willen als zij, en al dat tobben aanschouwt, bemerkt men eerst hoe handig zulke lui waren, welk een traditie achter hen zat en hoe volkomen die traditie verloren is gegaan.

Het is nu eenmaal niet anders, een patriarchale, vriendelijke kijk op het leven, de menschen en de kinderen, zelfs op de landschappen, zooals Ludwig Richter had, waait ons niet meer aan, wij zijn alle met de wereld mee oud en cynisch

geworden. Hoezeer zouden wij echter ieder verwelkomen, die van zijn tijd weet te zijn, die niet spreekt in verouderde rethorische beeldspraak, doch ons evenmin doodgooit met gemeenplaatsen, elk der grooten, die tegelijk realist weten te zijn en profeet. Maar waar is de Duitsche kunstenaar van thans, die deze twee dingen, het geestelijk gehalte en den volmaakten vorm, in die mate vereenigt, dat wij hem kunnen rekenen tot de grootsten?

Men mag van Alfred Rethel zeggen wat men wil en het er voor houden, dat van zijn werk niet zoo heel veel anders tot ons is gekomen en nog voort zal leven dan zijn politieke doodendans, doch is hij onder de Duitsche kunstenaars van de geheele negentiende eeuw eigenlijk niet degene, die een goeden gooi gedaan heeft naar het menschelijk-grootsche? Was met hem, den treurig-eindigende, de Duitsche kunst niet wellicht nog het verst op weg om eens door algemeen menschelijke kwaliteiten het gemoed van de wereld te ontroeren, zooals Rembrandt zoo goed als Angelo, Israëls zoozeer als Raphaël, Millet als Dürer, Meunier en Steinlen ieder op hun wijze deden? Waarom heeft ook het edelste er een bijsmaak van provincialisme en is al het niet opvallend nationale er stijlloos?

Dit met zooveel moeite wedergesticht rijk, wanneer zal het zijn spraakverwarring kwijt raken?

Laat het ons troosten, dat die magistrale en menschelijke doodendans van Rethel, groot als doodskreet van den ouden tijd, een product was van één uit de school derzulken, wier werken wij nu in al hun plechtstatigheid, hollen pathos en verheven doen zonder verheffing, niet zonder gapen kunnen bezien en dat het een geringer wonder zou zijn, wanneer onze tijd van branding aan de toch zooveel meer in het leven staande kunst van thans een groot-menschelijk woord ging ontlokken.

Niet met onmatige geestdrift heb ik tot dusverre over de Duitsche kunst van heden gesproken; laat het mij vergund zijn, een poging te doen om de onze uit een even algemeen gezichtspunt te beschouwen, waar ik ze daarmee in het groot

vergelijk. Het moge waar zijn, dat de Duitsche fantasie steeds, of althans na de bevrijding van het land in 1813, iets huisbakkens heeft vertoont; tegen de Hollandsche zou aan te voeren zijn, dat zij nauwelijks heeft bestaan.

De Nederlandsche provinciaal, die het Suasso-museum te Amsterdam bezoekt, zal daarbij vrijwel onvermijdelijk in de Historische verzameling verdwaald raken, waar de sehilderijen hangen, die vooral onze »vaderlandsche" geschiedenis in beeld brengen.

De collectie kon den naam dragen van »Holland op zijn malst."

Uitgezonderd enkele fraaie schilderijen — van een maskerade-achtige fraaiheid dan — door Charles Rochussen, zijn deze voorstellingen zoo jammerlijk dwaas, slap en duf, dat men er zich ternauwernood mee kan vermaken. Het schijnt ongeloofelijk, dat de geschiedenis van hun eigen land, de gewichtige voorvallen die zij gingen behandelen, zelfs minder dan middelmatige schilders zoo niets heeft gezegd. Geen enkele episode is den verteller met het penseel iets ook maar lauwtjes levends geweest. Wij zien een prins te paard (zóó uit de tinnen soldaatjes doos ontsnapt) over een barricade van keurig netjes op een hoopje gevleide meubels en gerei heenspringen en zeer gelaten en hoffelijke oproermakers hem nakijken. Wij zien ruiters de mine maken of zij heel tammetjes vechten, staatslieden, rebellen, krijgshelden en admiraals knusjes kibbelen, en al dit triest volkje van gecostumeerde modellen heeft iets zoo onweerstaanbaar mufs en slaperigs, dat men bij de gedachte aan wat zij moeten zijn en doen, bij een even zich voorstellen van de portée van dit alles, zich physiek onwel gaat voelen.

Het is merkwaardig, hoe alle kunst van deze soort in ons land steeds in het verdoemboekje heeft gestaan. Israëls, die een tijd lang historische voorstellingen heeft gemaakt, moet zich later over de zaak hebben uitgelaten op een wijze, die kenschetsend is voor het gevoelen, dat wij allen eenigszins hebben tegenover de afbeelding van tijden en gebeurtenissen, die niet meer om ons heen gezien kunnen worden. Zijn eigen

groot doek, dat in Suasso hangt, eenige stukken van van Trigt, de schilderijen, teekeningen en illustraties van Rochussen, dat is al, wat er bij ons in dit genre redelijks is gemaakt. De zaak is niet hartbrekend, doch het is wel eigenaardig, dat dan ook geen Hollandsch schilder op het denkbeeld schijnt te zijn gekomen, dat het niet volkstrekt noodzakelijk is, de historie op een zoo nuchtere, tableau-vivant-achtige, schoolplaat-achtige wijze weer te geven, dat het zeer goed mogelijk is, zich te verplaatsen in een anderen tijd en die als iets levends te zien. Doch meer dan het absolute gemis aan natuurlijkheid dezer voorstellingen treft de afwezigheid van allen pathos, ook den meest hollen. Ik denk niet vriendelijk over de rethorische Duitsche historieschilders, maar er spreekt een gedachte, een vermoeden van iets groots, een besef van de dracht van groote gebeurtenissen uit hun werk. De Nederlander, dit terrein betredend, schijnt zich nooit één oogenblik te hebben kunnen losmaken uit de sfeer van de lagere school. Zelfs Rochussens smakelijke en cierlijke poppetjes voldoen ons volwassenen niet meer. Aan hun ernst valt het ons onmogelijk te gelooven.

Al had Adolph Menzel geen andere verdienste dan die van juist iets levends en moois te hebben gebracht in het historische genre, reeds dan zou hij voor de Duitsche kunst veel hebben gedaan. Om bij zijn schilderijen te blijven en van al zijn mooie illustraties nog niet eens te gewagen, zoo heeft hij ook daarmee iets frisch en in het soort perfects geleverd; de oude helden en hun omgeving zijn bij hem bestaanbare, overtuigende en boeiende dingen, de gebeurtenissen, die toch ook in onze gedachten altijd nog iets van beteekenis, iets dat ons het leven rijker maakt, blijven, al is haar spoor uitgewischt, hebben voor hem, en voor ons als het ware wederom plaats. Een zoo mooie en treffende fantasie op een historisch voorval als zijn ontmoeting van Blücher en Wellington, zou men bij ons vergeefs zoeken. Hoe kostelijk is zijn voorstelling van Hendrik VIII die met Anna Boleyn danst, met hoeveel begrip van den tijd en de persoonlijkheden, met hoeveel humor heeft hij zich in het bizar tooneel verplaatst,

met hoeveel smaak de bijna dégoutante figuur van den verliefden vorstelijken sater afgebeeld. Waarom is het geen van ons ooit mogelijk gebleken, gebeurtenissen waarvoor het ons dan toch als kinderen ingeprent is groote belangstelling te hebben, eenigszins menschelijk te begrijpen en weer te geven?

Als gezegd, de zaak is niet zóó verbijsterend treurig; wij hebben andere en kostbaarder schatten. Slechts moet het feit, als kenmerkend voor de schaarschheid der Hollandsche fantasie reeds op dit zoo familiaar gebied, worden geconstateerd, want deze eigenschap of fout van onze kunst zal zich ook in andere dingen, en dan op hinderlijker wijze vertoonen.

In mindere mate ziet men de zelfde verschijnselen bij een vergelijking tusschen de Duitsche en Hollandsche »genre"-kunst. Verre zij het van mij, de waarde van deze branche te overschatten, ook hier moet slechts nota genomen worden van de feiten.

Overigens is het zeer moeilijk hier te onderscheiden. In zekeren zin kan men zeggen, dat Rembrandt historieschilderingen heeft gemaakt, want wat zijn per slot Bijbelsche voorstellingen anders. Maar het geestelijk gehalte van zijn voorstellingen maakt ze tot iets hoogers dan ooit een weergave van een gewoon historisch feit voor iemand tenzij dan misschien een enkel maal voor Delacroix, is geworden.

Zoo is het met het »genre". Gaan wij b. v. Jan Steen een genre-schilder noemen, dan moeten wij eerst dit begrip ontdoen van alle onvriendelijke bijbeteekenis en het scherp onderscheiden van de »anecdote". Toch heeft bij David Bles, die geheel »anecdote"-schilder is, waarschijnlijk, behalve die aan Troost, ook de gedachte aan Steen geleefd, toen hij zich zoo bij voorkeur aan het humoristische wijdde. Denkt men aan zijn groote virtuositeit en tevens aan het kleintjes-aardige, menschelijk in het geheel niet boeiende, van zijn schilderijen, dan zou men er wellicht toe komen ook hier te meenen, dat het zijn voorliefde voor het achttiende-eeuwsche costuum en milieu is, dat maakt dat hij niet een fijn, levend humorist, doch een hoogstens curieus grappenmaker werd. Doch dit is de zaak omkeeren. Dat Bles menschen uit een vorige eeuw

ging ten tooneele voeren, was een gevolg van zijn gemis aan een temperament, dat het leven om zich belangrijk vindt, niet de oorzaak van zijn geringe waarde. Had hij de menschen uit eigen tijd afgebeeld, zijn werk zou minder smakelijk en even weinig reëel geworden zijn. Het is het gewone proces, dat men telkens aan het werk ziet, de onbezielde dichter, die het een grooter voorganger na wil doen, gebruikt diens taal en beelden en imiteert zelfs zijn sedert verouderde wendingen en uitdrukkingen; zoo ziet men dan ook Bles, die een sprankje achttiende-eeuwschen geest had, zich haasten, in het uiterlijke aan zijn voorbeelden: Hogarth en Troost in de eerste plaats, gelijk te worden.

Geen van de Duitsche »genre"-schilders van zijn slag heeft zichzelf zulk een brevet van onbezieldheid gegeven. Ook Hasenclever, die in menig opzicht lager staat en wiens peintuur wel zeer armzalig is, geeft dan toch geziene dingen op zijn eigen wat gewild grappige wijze weer. De knappere Adolf Schrödter geeft met zijn Don Quichote een figuur, een mensch, waar leven aan is en waar leven van uitgaat.

En welk een meester op zijn eigen niet heel verheven niveau was Karl Spitzweg (1808—1885)!

Men gaat van zijn kleine, charmante schilderijtjes met de frische kleurvlekken, dat blije, tintelende werk, houden. Hoe coquet-genoegelijk dit alles ook opgevat is, hoe eigenlijk kleintjes, er komt ons een prettige geest uit die anecdotisch-idyllische tafreeltjes te gemoet wuiven. In dit luchtig operettenrijk heeft ook de achttiende eeuwsche spirit den boventoon, doch hier is het leven, de wereld om den man heen, gezien door een rozigen rococo-bril. Deze kostelijke schilderijtjes brengen elk hun fijn grapje; doch die Witze heeft de vroolijke schilder van zijn reizen in het land der werkelijkheid meegebracht, niet van oude prenten afgesnoept.

Men kan deze leemten in de Hollandsche kunst van de negentiende eeuw van twee kanten bezien. Men kan met veel recht een troostgrond vinden in het feit, dat de hoogste waarde van de zoogenaamde historieschildering toch eerst dan is verworven, indien van een groot dramatisch effect in de

totaalwerking sprake is en dat dit dramatisch effect in veel van onze schoone landschapskunst in verrukkende mate is bereikt; dat de edelste vorm van het »genre" toch die onnoembare kunstsoort is, waarin Jozef Israëls, Neuhuys en anderen groot zijn. Doch ook schijnt het juist, eenige aandacht te schenken aan het feit dat zoowel de geest van Rembrandt als in beeld brenger van een evenement, een groot moment, als die van Steen, Brouwer en Ostade hier, bij de renaissance der Hollandsche kunst, niet mede herboren zijn.

Terwijl ik daarentegen in Duitschland enkele verspreide blijken heb gezien van een intens gevoel en menschelijk zielsleven, juist in Bijbelsche of eenigszins dramatische voorstellingen, die men bij alle verschil van karakter en uitdrukkingswijs en allen afstand in het kunnen, een nakomeling van den intiemsten aller meesters niet onwaardig had geacht.

Van Julius Oldach, een van die opmerkelijk vroeg gestorven Hamburger portretschilders (1804—1830) van wien op de Jahrhundert-Ausstellung fabelachtig knappe en intelligente conterfeitsels te bewonderen waren, vond ik in de teekeningenzaal zoo iets.

Het is een teekening in potlood: »Der verlorene Sohn" op een schunnig schetsboekblad. Het zal wel een Jugend-Arbeit zijn, want de teekening is eenigszins plomp en hier en daar zelfs fout, terwijl men kan veronderstellen dat de bij zijn vroegen dood op 26-jarigen leeftijd zoo zeer bekwame schilder het ook in het eenvoudiger materiaal wel tot een respectabele techniek zal hebben gebracht. Doch er is in deze teekening zoo iets hartroerend eenvoudigs, zoo iets familiaar-verhevens, er trilt zulk een innig meeleven in van de smart, het berouw en de deernis der figuren, dat men daarna niets anders meer genieten kan, want alles schijnt voor een oogenblik daarnaast theatraal en gemaakt. Dit is, wat Von Uhde later geprobeerd heeft, en waarin hij zoozeer faalde.

Van een verwante teederheid zijn enkele teekeningen van Philipp Otto Runge, (1777—1810) vooral een »Rückkehr", een familie-scene.

Enkele oud-Testamentische voorstellingen van J. Schnorr

von Carolsfeld, teekeningen, zijn even doortrokken van gevoel voor het diep, intens-geestelijke van hun thema.

Zulke teekeningen, want men kan in dit verband geen schilderijen noemen, waar de ontoereikendheid van het schildersgevoel en de techniek het onmogelijk maakte dat dergelijke ontstonden, konden door hetzelfde verwijt getroffen worden, dat vooral door de meer in uiterlijken glans het verhevene zoekende zuidelijken tegen Rembrandt is uitgesproken, van te huiselijk in hun opvatting te zijn. En ook hier zou het antwoord kunnen gegeven worden dat juist dit eenvoudig-menschelijke, onbevangen aanvaarden van het hoogste ons het schoonst en ontroerendst in deze kunst schijnt.

Maar op zulke kortstondige voeling met het hoogste is geen prachtige, monumentale Duitsche kunst gevolgd. De jongeren zochten heil en sterking in Italië. Waren de Hamburgers en Von Schwind en Rethel slechts levende herinneringen aan de oude kunst?

Zeker is het, dat de Duitsche kunst der negentiende eeuw niet groot zou worden in het »groote", d. w. z. in de godsdienstige of historische, epische of lyrische kunst. Niet zóó groot, althans, dat ze daarin een leidersrang zou innemen.

Het vreemdst verschijnsel van de negentiende-eeuwsche Duitsche kunst is wellicht, dat twee harer besten, Menzel en Leibl, zoo alléén zijn blijven staan.

Waar zijn zij, die de zoo verwonderlijke ingaande studie, de halstarrige verknochtheid aan het wéérgeven der dingen van Menzel overbrengen in onzen, zoo van aspect veranderden tijd? Zekere poging der jonge Berlijners om dáár iets te maken van het moderne stadsleven, als Breitner en Isaac Israëls bij ons deden, loopt uit op oppervlakkig, onsympathiek, grapperig werk, waarin juist de door den ouden meester zoo gekoesterde piëteit voor de natuur ten eenenmale faalt. En de merkwaardig sterke, doch kille kunst van dien eerlijken verkenner, Leibl, heeft ze tot ontginning van het door hem zoo moeizaam gevondene gevoerd?

De kansen op een menschelijk indrukwekkende kunst schijnen voor het oogenblik verkeken, nu na deze beide baan-

brekers niet een temperament van geweld, een Bismarck der schilderkunst, heeft ingegrepen.

Toch is er, dat is het zonderlinge, zooveel *bijna* machtigs, *bijna* heel hoogs.

Zooveel, waar éven iets subliems in is, iets van heilige vonken; waardoor men éven wordt herinnerd aan zware, plechtige orgeltoonen.

Aanwijzingen naar iets verhevens biedt de Duitsche kunst nog steeds.

Heel slapjes, maar toch juist nog, kunnen Ludwig von Hoffmanns feërieke composities ons op zeer teêre en fijne dingen duiden.

Onzuiver, stamelend, spreekt Hans Thoma, zelf huiverend van zachte ontroering, huiverend en beverig, stumperig, helaas, van een verloren tooverland.

Ik zei een bitsheid van Frits von Uhde. Hij heeft zoo érg geknoeid, zoo kwijlerig en slijmerig gepreekt. Maar laat men er eens éven in komen, zich eens éven geweld aan doen om zijn »Duitsche boerschheid van smaak" zooals Nietzsche (niet van hèm, doch in het algemeen sprekend) de eigenaardige rauwheid van den Duitscher als hij aan de kunst doet, noemde, te vergeven, is er dan niet in veel van zijn werk weer iets, dat op linksche, onbehagelijke wijze, maar dan toch éven, het heiligste nadert?

Ja, dominé Gustav Frenssen: Es ist ein wunderlich, nachdenklich Volk!

Dit is juist het groote onderscheid: Voor ons zijn het reëele moderne leven en de schoone abstracties, zooals wij ze in oude poësie en b.v. in den Bijbel kennen, gansch verschillende dingen. Wìj vinden een koffiepikster, slungelend over een van die oude, obscure, mooie grachten, op zich zelf en óm zich zelf, grenzeloos interessant. Zìj zoeken achter alles een misschien volkomen onbestaanbaar geestelijk verdiept leven. Von Uhde schildert banale, zelfs gemeene, menschen met een aureool, Christus predikend tot lui met een recidivisten-type; landschappen, die imponeeren door saaiheid, gewoonheid, doch waarvan het geheel even een sensatie van de eeuwigheid

10

geeft. Men weet ten slotte niet of men menschen als hem wat meer smaak toe zou wenschen. Den kinderkens is zoo veel, den stotteraars is zoo veel geopenbaard. Hun opvatting schijnt ons, die gewend zijn, sprekend van hoogere dingen, een andere terminologie te gebruiken, schier profaan.

Maar misschien verwijdert juist die prachtige eigenschap van den Hollandschen schilder, om in een schaap in de wei iets subliems te zien, hem en hen die zijn werk liefhebben, van het gevoel voor het schaarsche schoon in zulke sporadische echo's van het erkend vrome. Wij staan sceptisch, juist tegenover het zich adverteerend verhevene.

En dat waarlijk niet ten onrechte. Die vergeestelijkte Duitsche kunst heeft iets beslist ziekelijks, iets décadents.

Ik heb zoo gedacht, dat hiervoor wellicht deze reden was. De grootste kracht van het Duitsche volk, zoolang niet de praktische, nuchtere zin van den eigenlijken Pruis het, toen het op daden aankwam, van de anderen won, lag altijd wel in het Zuiden en Westen. De spreekwoordelijke domme Schwaben (Schiller was er één) de Rijnlanders en de Neder-Sachsers d. w. z. die van het Hannoversche, dat zijn de volken die de uitgesproken eigene en schoone kunst en literatuur voortbrachten.

En de grootste eigenschap van deze volken is wel altijd hun prachtige verbeeldingskracht geweest. Die fantasie kwam niet voort uit godsdienst of traditie, doch was een geheel apart bezit.

Doch de fantasie heeft een bizondere taal noodig om zich te uiten. De mythologie, Grieksch of Germaansch, heeft eigenlijk niet meer de levende kracht van uitdrukking in haar speciale taal, die de negentiende eeuw had kunnen gebruiken. De bezige wereld sluit nauwer en nauwer heen om den droomer; hij begrijpt dat de wereld van zijn fantasiën heeft opgehouden iets levends te zijn voor zijn versten buur. Een korten tijd was de Christelijke geschiedenis den 19en eeuwschen Duitscher schoone stof evenals het dit voor de Duitschers der Renaissance was geweest. Doch het scepticisme drong door.

Onze ideale kunst, zoo schijnt het wel, kan leven zonder

een groot, omschreven geloof. De liefde voor de natuur was den onzen geloof genoeg, in haar tinten en kleuren en stemmingen, in de dieren van haar schepping en de menschen om zich heen, vonden zij heerlijks genoeg. Des Hollanders poësie, dat is een paard in de weide onder die eigen wilde wolkenlucht — waar ál de romantiek van ons landschap in ligt — of een oud wijf bij den haard; des Duitschers poëzie, dat zijn de onzichtbare wezens, die in zijn bergen huizen, en zijn stroomen stuwen en opzwiepen, de elfen en kobolden, die de bizarre donkere wouden bergen, de heksen, die raad houden op den Brocken. »Es ist ein wunderlich nachdenklich Volk."

Niet de onze, doch de poëzie van den Duitscher zou door het scepticisme der eeuw gevoelig worden getroffen.

Doch ze had één redding: den humor.

Reeds bij Von Schwind vindt men de allegorische taal van het sprookje steeds met eenige fijne ironie gebruikt. En de fantasie van den Duitscher zou zich voortaan — en tot een nader, dat wij wellicht nog zullen beleven, bijna uitsluitend op ironische wijze uiten.

Het deugdelijk gevoel voor vormen dat den Duitschers schadeloos stelt voor hun betrekkelijk weinig ontwikkeld kleurgevoel (moge de schim van Grünewald mij niet hooren) maakte hen steeds tot lijnteekenaars meer dan schilders. Is het wonder dat de fantasie, tot Selbst-Ironie en spot met andere dingen genoopt, spoedig liever dan de voor de scherts wat zwaarwichtige olieverftechniek de graphische procéde's te hulp riep?

Zoo komt het, dat de groote nabuur in het oosten, wanneer hij zijn beeldende kunst prijzen wil, ons niet zal kunnen overtuigen in Knaus of zelfs Menzel figuurschilders, in Lenbach een portrettist, in Achenbach een landschapschilder, in Böcklin of zelfs Feuerbach een dichter-schilder, in Schuch, Zügel of Leibl schilders pur-sang te hebben voortgebracht, waartegen wij geen gelijkwaardigen of beteren zouden kunnen uitwisselen, maar met de namen Busch, Oberländer, Harburger, Thöny en Heine, zijn graphische humoristen, het beste woord zal kunnen behouden.

De schilderijen van Adolf Oberländer daarenboven, waarin

die fijne wijsgeerige humorist sommige van zijn vondsten nog eens op blijvender wijze uitwerkte, zouden als iets zeer origineels en perfects een prachtig getuigenis kunnen worden vóór het vertrouwen, dat een schoon volksbezit wel van vorm verandert, doch nooit uitsterft. Door fijne ironie verjongd, leeft daarin de beeldenrijke verbeelding weder op, die de kunst van Dürer zoo zeer apart maakt.

In een zwakker fantast als Ernst Kreidolf, in Eichler en nog eenige anderen, zien wij beloften van een weergeboorte van den sprookjesgeest. Een zeldzaam mooi en expressief werk als dat van den dieren-beeldhouwer August Gaul toont aan, hoe de andere, humoristische kijk op de dingen der modernen aan den zin voor grootschen eenvoud geen afbreuk behoeft te doen. Zijn leeuw in de National Galerie, zijn beertjes bij de bron aan het verkoophuis Wertheim, zijn onlangs geëxposeerde uiltjes, wat al aparte en sobere kunst!

Zou het kunnen zijn, dat de Duitsche kunst den vlegeljaren reeds begon te ontgroeien? Zou de driestheid van vele jongeren een voorbijgaand verschijnsel zijn en niet daarna als reactie weer de sentimentaliteit, doch een groot-scheepsche kunst komen, die haar fantasie in humor had gelouterd?

En de paardjes in de weide, de vrouw bij den haard? Er zijn nog altijd, hopen we, verschillende manieren om zalig te worden. Is het geheel bijkomstig, dat Liebermann naar Holland gaat om er de touwdraaiers, de kinderen op de duinen, de jonge baders in de zee, de weeskinderen te schilderen?

Zou het kunnen zijn, dat het Duitsche landschap en het volksleven het realisme niet gansch bevredigen kan — zou het kunnen zijn, dat het realisme niet voor den Duitscher is, omdat hij zijn subjectief gevoel niet tegelijk met de natuur verwerkt? Tusschen het objectivisme van Menzel en de verdichting der fantasten ligt zoo weinig. Is de toekomst aan de laatsten, wanneer zij zich eerst de taal der natuur beter zullen hebben eigen gemaakt? Zullen Liebermann en enkele anderen in de Duitsche kunst uitzonderingsfiguren blijven, zooals Derkinderen en Dijsselhof in de onze? Zal het voor de schilderkunst dáár evenveel en niet meer blijken te beduiden,

dat ze een tijdlang in het teeken van Manet en Monet heeft gestaan, dan het voor de Fransche teekenkunst uitmaakt, dat ze den invloed der Japanners onderging?

Belangrijker dan al zulke kwesties is het feit, dat het ons gelukken kan, ook in de Duitsche negentiende eeuwsche kunst veel goeds te genieten. En het komt mij voor dat wij, dit doel nastrevend, niet juist, gelijk maar al te dikwijls gebeurt, die werken moeten bezien, welke, meest met gering succes, datgene nog eens willen zijn, wat ten onzent en in de Fransche kunst bestaat. En de allereerste vereischte daarbij zal wel zijn, dat wij ons spenen van de opzichzelf misschien voortreffelijke vóórlichting der moderne Duitsche kunstkritiek. Want deze vindt slechts bevrediging in de uiterste consequentie der oppositie tegen haar voorgangster de ouderwetsche, die verdoold is op de paden van het intentionisme. Ons, wien noch de nationale vooroordeelen en leuzen, noch de personen der strijdenden in de geringste mate aangaan, moet het gemakkelijk vallen leering en genot te trekken uit datgene, wat ons iets zegt, al is het in een taal die wij slechts zeer noode verstaan.

En zoo kan men voor zich zelf dit ons nog zoo zeer onbekende en hier en daar zoo zeer vreemde land verkennen.

Niet onwaarschijnlijk zou men dan tot de conclusie komen, dat het even onverstandig als voorbarig zou zijn, te gissen naar een oplossing van het probleem dat de Duitsche kunst thans biedt; doch dat de eerstvolgende groote figuur onder de kunstenaars als spelende het kluwen ontwarren zal.

»Mit jedem echten Künstler," zegt Max Liebermann, »wird die Kunst von neuem geboren."

En dan zal ons de vreugde deelachtig worden van alle voorbehoud en alle getheoretiseer te kunnen laten varen en alléén te bewonderen.

HET IVOREN AAPJE.

Poppenspel.

DOOR

HERMAN TEIRLINCK.

EERSTE GEDEELTE.

VI.

Het ontstaan en de ontwikkeling der Volkspartij.

Te dien tijde was Brussel het brandpunt van eene geweldige ekonomische beweging. Daar gistte eene kiemende revolutie, ontstaan uit de eigenaardige verwikkelingen van den politieken toestand, en het is, voor het verder verloop van deze geschiedenis, noodzakelijk dat uitvoeriger hierop gewezen wordt.

Twintig lange jaren had de katholieke partij, dank zij eene merkwaardige inrichtingstucht, met de steenen kracht van eene overwegende en gehoorzame meerderheid het bewind kunnen behouden. De liberalen, die vroeger hadden geregeerd, stonden nu machteloos met een al te geestelijk, al te onpraktisch programma tegenover deze klerikale behoudheidskracht. Het werd hun weldra geheel onmogelijk, in eenige mate zelfs, op de zware, roerlooze massa der katholieke overmacht te reageeren, en zij zochten een steun in de opkomst van de sociaal-demokratische partij. Deze sociaal-demokratische partij, geleid door mannen van onbetwistbaar talent en niet-geringe wetenschappelijke waarde, had zich rasser in het stugge

Walenland kunnen ontwikkelen dan in Vlaanderen, waar eene al te blinde vroomheid en een eeuwenzwaar godsdienstig fanatisme de bevolking onder hare macht hield. Hare inrichting was echter zoo voortreffelijk en haar ideaal zoo nieuw, zoo breed, dat zij zich in alle standen al de ontevredenen, al de verlaagden en vernederden, de gebrekkigen en de onwetenden dadelijk aansloot. De sociaal-demokratische instelling berustte weldra op de werking van den Werkmansbond eenerzijds, — machtige vereeniging van Waalsche proletariërs waarbij zich seffens de groote arbeiderskringen der Vlaamsche dokken en weversfabrieken kwamen voegen — en anderzijds op de meer verstandelijke, meer zich-zelf-bewuste medewerking der Joden. Nu ijverde ze hardnekkig om over het Vlaamsche land het geweten der verdrukte agrariërs in opstand te brengen.

De zonderlinge politische gebeurtenissen, welke ineens aanleiding gaven tot de revolutionaire gisting, ontstonden, zeer onlangs, uit den volgenden toestand: eene splitsing had eindelijk de massale eenheid der klerikale regeering verbroken, en op deze heerlijk-harmonieuze politische bewerktuiging kwam, uitbuitend en ontbindend, de »Unie der vooruitstrevende katholieken" aanwassen. De gevolgen hiervan waren onverwacht. Het liberale doktrinarisme, welke in dit feit niet ten onrechte de onmiddellijke zegepraal van de geweldige sociaaldemokratie raadde, verzaakte onverwijld zijn toevallig verbond met de proletariërs en sloot zich aan bij de behoudheidsgezinde katholieken, terwijl nu de overige min-opportunistische liberalen geen reden meer hadden om zich niet dadelijk en algeheel bij de sociaal-demokratie in te lijven. De ministerieele klerikalen en de doktrinaire liberalen vormden nu wat men het Centrum placht te noemen. Dit Centrum, hetwelk, om de vredige volksomwenteling te keer te gaan, de meest achterlijke politische beweging inzette, verhaastte de revolutie.

De oude hoofdman der katholieken en de ziel van het Centrum was de staatsminister Dissel. Mijnheer Dissel moest meer dan zeventig jaar oud zijn, maar hij zag er als een klein

levendig en vlug mannetje uit van ver onder de zestig. Rond en kaal en gladgeschoren was zijn hoofd, waar, gelijk twee stalen schichtjes, roerden zijne grijze oogen. Zijn uitzicht was van een goedig en aandachtig mensch. Hij kon, zoo bijzonder innemend, zijn onrustig kopje almeteen laten neerbuigen, even schuins, zoodat het daar zoetjes en vlijtig te peinzen hing op zijn enge borst. Hij was de bewerker geweest der wonderlijke katholieke tucht, en hem was het te danken dat de behoudheids-partij tot hare groote macht kon geraken. Gedurende twintig jaren had hij de verschillende ministeries gevormd tot een verduldig alaam van zijn scherpen partijgeest. Hij zelf had nooit een portefeuille willen aannemen, maar hij was de eenige leader en het geheele ministerie zelf. Zonder hem werd niets aangedurfd en zijn wenk, in alles, gold als eene onverweerbare wet. Men kon hem een groot man noemen. Zijne inzichten echter bevorderden een breed-menschelijk en hoog-philozofisch ideaal, evenwijdig met de onmiddellijke voordeelen van een egoïstischen en partijdigen welstand. Hij was een godsdienstige fanatieker, geheel verbonden aan de Roomsche kerk. Hij onderhandelde rechtstreeks met het Vatikaan, en de benoeming van Belgische bisschoppen en prelaten geschiedde naar zijn advies. Zijn beheer, dat daardoor zoo goed als uitsluitelijk 's lands eenig beheer uitmaakte, berustte op de ongemeene handigheid van zijn vele en verscheiden intrigen. Niemand vertrouwde in de middelen, welke hij tot de benadering van zijn doel aanwendde, maar iedereen vertrouwde dat zijn doel bereikt zou worden. Hij werd gevreesd door allen. Al had hij geen vrienden, talrijk waren zij die zich zijne vrienden noemden, omdat het wel te gissen was dat alle kansen aan zijn kant waren. Men wist niet recht goed hoe hij zijn ontzaglijke macht verworven had. Hij had ze verworven. Hij was een machtig man, oppermachtig over alle andere. Het volk trosselde bedelend om hem saam.

Mijnheer Dissel kon de liberale partij niet als een ernstigen hinderpaal aanzien. De sociaal-demokratie gaf hem meer zorgen. Hij voelde dat zulke inrichting de stevigheid van de zijne in gevaar kon brengen en dat hij al zijne knapheid zou

noodig hebben om den aanval te keer te gaan. De leidsman der proletarische beweging was een Jood, genaamd Otten. Mijnheer Dissel meende te merken dat mijnheer Otten uitzonderlijke hoedanigheden bezat en alleszins een vijand was, waarmede men zou af te rekenen hebben. Nadat hij later de overtuiging had opgedaan dat mijnheer Otten geholpen werd door onbekende medewerkers, die bleken bedeeld te zijn met niet minder politisch vernuft dan mijnheer Otten zelf, besloot hij om van nu af aan de sociaal-demokratische taktiek te storen.

Wat ook zijn plan was en hoe handig hij het had opgevat, het kwam te laat: de heerschzucht van den oud-minister Wolf van Dueren kwam hem onverwachts in den weg staan en leidde plotseling zijne aandacht anderwaarts. Mijnheer Wolf van Dueren kon het mijnheer Dissel niet vergeven dat hij hem als minister had doen afdanken en bereidde achterbaks de opkomst van »vooruitstrevende katholieken". Aldus kwam de splitsing, en mijnheer Dissel was verplicht zich het hoofd van het liberale doktrinarisme, mijnheer d'Ardoye, tot een bondgenoot te maken. Het Centrum ontstond van zelf, en het docht iedereen dat hierdoor de opgang der sociaal-demokratie, voor een tijdje ten minste, zou geknakt wezen. De uitslag echter was dat de proletariërs, verontwaardigd door de onzedelijke toenadering van Dissel, den fanatieker, en d'Ardoye, den vrijmetselaar, als onder een zweepslag opsprongen. Vrij geweldige meetingen werden overal gegeven en groote optochten ingericht. Door overmoed aangespoord of door angst gedreven, beantwoordde het Centrum de rumoerige werkersbeweging met de stemming van brutale partijwetten en de stelselmatige verdaging van alle demokratische hervormingen. Zulke handelwijze, die het volk verkrachtte zonder het te temmen, zou tot noodlottige gevolgen leiden: na anderhalf jaar aanval en verweer was het blijkbaar dat de revolutie aanwoei.

Het ultimatum van mijnheer Otten was overal nu, op duizenden plakkaten, te lezen: algemeen stemrecht — belasting op het kapitaal — iedereen soldaat — verplichtend onder-

wijs — taalgelijkheid. Maar de macht van mijnheer Dissel steunde op het bedorven fonctionnarisme en het verslaafde leger, en het ultimatum van mijnheer Otten bleef voorloopig een wensch, van welken men niet kon zeggen dat hij ooit eens zou worden in aanmerking genomen. Onder dergelijke omstandigheden woei de revolutie aan.

De Werkmansbond besloot in Mei 19.. tot eene algemeene werkstaking. Die poging mislukte geheel en een tiental opstokers werden met gevang gestraft. In September van hetzelfde jaar brak een oproer los in de kolenmijnen van Mariemont. Veertien man werden gedood in een hevigen strijd met de gendarmen, en de hulp van het leger moest worden ingeroepen. Dit nog verliep zonder verdere politische gevolgen, en de winter ging in betrekkelijke stilte voorbij over het land. In de maand Februari deed mijnheer Dissel met den steun van het eensgezind Centrum eene verkiezingswet stemmen, die zonder omwegen de redelijkste rechten van de lagere volksklassen van kant stiet en de Joodsche burgers zoo goed als buiten de natie plaatste. Deze ongenadige behandeling was, in den grond, eene grove fout: ze zette de vergramde minderheid tot daadzakelijke en wanhopige werking aan.

Geheime komiteiten kwamen tot stand. Het zou nu een strijd worden om leven of dood. Overal broeide in duisterheid de gretige omwenteling. De nachten die kwamen over de steden en de dorpen, gloeiden van eene ongemeene koorts, en de lucht hing zwaar van wordende gebeurtenissen en naderend geweld. De revolutionnaire vergaderingen werden met de meeste zorg en de grootste voorzichtigheid belegd. Alleen hoofdmannen van aanzienlijke groepen of dezer zeer omzichtig gekozen afgevaardigden liet men er toe, en, terwijl het nagenoeg zeker was dat de regeering iets van den gevaarlijken toestand vermoedde, vreesde men algelijk niet dat zij het gevaar mocht kennen vóor het onverweerbaar in aantocht zou zijn.

Maär de scherpzinnige mijnheer Dissel was niet met zulke middelen te verblinden. De wijze waarop hij de revolutie in

hare wording trachtte te verijdelen en zich tegelijkertijd de »Unie der vooruitstrevende katholieken" tot een werktuig maakte, sluit zich rechtstreeks aan bij de ontwikkeling van dit verhaal.

Korten tijd na de splitsing van de klerikale partij, trad een jonge »unionist" 1) naast mijnheer Wolf van Dueren op het voorplan. Het was een katholieke priester en heette Pezza. Zijne ouders waren Belg-geworden Italianers en hij zelf had zijne theologische studiën voleind in het Klein-Seminarie van Roeselaere. Hij had zich heel veel bezig gehouden met de Vlaamsche beweging en was een warm voorstander van de taalgelijkheid. Hij werd als onderpastoor benoemd te St. Gooriks-Waaigem, een klein dorpje nabij Deinze, en sleet er, met zijn zuster Lucia, een armoedig leventje, dat hij verdeelde onder de verschillige bezigheden van zijn herderlijk beroep en de studie van de Nederlandsche letterkunde. De parochianen praatten over hem als over een stillen jongen, die nooit uit zijn humeur geraakte, zeer spraakgierig was en vrij menschenschuw leek. Door onbekende invloeden geholpen slaagde hij erin de aandacht van het heerschend ministerie op hem te vestigen, en hij verliet almeteen de kleine pastorie van St. Gooriks-Waaigem om een post van boekbewaarder in de Bibliotheek van Burgondië te Brussel waar te nemen. Kort daarna sloot hij zich aan bij de scheuring-groep Wolf van Dueren welke juist in opstanding was gekomen. Hij hield zich weldra met niets anders dan met politiek bezig, nam zijn ontslag op de bibliotheek, was op alle meetings aanwezig, sprak overal klinkende redevoeringen uit, liep Vlaanderen als een kristelijke bode van nieuwe maren om en omme. De boeren hoorden voor het eerst het woord vrijheid uitspreken door een die er niet dadelijk op liet volgen: weg met de papen! Hij was zelf een paap. Hij werd beroemd. Hij werd de lieveling van die trage kloeke bevolking, welke zich nu ging vernederd voelen en onder zijne leiding hare rechten en haar geweten veroveren. Hij werd door de Vlaamsche land-

1) Voorstander der „Unie".

bouwers naar de Kamers gezonden en pleitte er met een ongemeen vuur de stoffelijke en geestelijke bevrijding van het Vlaamsche volk. Hij stelde zich aan als de tegenvoeter van het anti-flamingantsch doktrinarisme en inzonderheid van mijnheer d'Ardoye die, op zichzelf, een tamelijk volledige verpersoonlijking was van zijn partij.

Wanneer eindelijk het oproer aan het zieden begon, werd pastoor Pezza onmiddellijk, als een onmisbaar element, bij het revolutionnaire hoofd-komiteit ingelijfd. Hij was er zeer werkzaam, toonde veel aanleg voor het instellen van duistere samenzweringen en scheen geestdriftig met de zaak ingenomen. Hij werd geheimschrijver benoemd, vergaderde met Otten en zijne vrienden, nam beslissingen op eigen hand voor het beste profijt van de proletarische beweging. Hij betrok in het komploot den majestatischen oud-minister Wolf van Dueren, die anders geen zin had in dergelijke avonturen en toch maar aannam met de hoop dat de uitslag van dit alles de simpele halsrechting van mijnheer Dissel mocht zijn.

In Mei 19.. 1) stonden de zaken goed: vermoedelijk zou het geweld in den loop van den naasten winter uitbreken, misschien vóor maar zeer kort na de algemeene verkiezingen. Den 30sten Mei werd een mooi buitengoed van mijnheer d'Ardoye bijna geheel vernield en in laaie vlam gezet. Den 4den Juni vond men op den drempel van het huis van mijnheer Dissel een blikken kistje met een dampende wiek. Uit een chemisch onderzoek bleek dat het kistje eene vervaarlijke bom was en dat mijnheer Dissel aan een zeldzaam toeval zijn leven te danken had. Den 7den Juni werden mijnheer Otten en mijnheer Wolf van Dueren tijdens eene nachtelijke bijeenkomst met drie betaalde oproerstokers aangehouden. De dokumenten, welke men bij hen ten huize vond, bewezen op afdoende wijze dat zij tegen de grondwettelijke nationale instellingen samenzwoeren. Zij werden veroordeeld en in een cel gestoken. De unionisten verhieven pastoor Pezza tot hun hoofdman.

Men kan niet zeggen dat de veroordeeling van Wolf en

1) Mevrouw Chanteraine werd in die maand begraven.

Otten de algemeene gisting in het land verhaastte. Zij vertraagde ze ook niet, en het zomergetij ging om, en de ingetogen gramschap van het volk zwol en spande, barstensgereed. Sommige komiteiten braken nochtans af met het hoofdkomiteit, waar nu in alleen-heerschappij pastoor Pezza fungeerde. Hiertoe werden zij achterbaks aangezet door Simon Peter, die in het Joodsch midden veel invloed en heel wat te zeggen had. De reden welke hij opgaf, berustte op de naar zijne meening dubbelzinnige houding van Pezza, dien hij een avonturier noemde en verklaarde niet langer te willen vertrouwen.

Simon Peter beschuldigde niet rechtstreeks pastoor Pezza; hij had overigens geen bewijzen vóor te leggen. Verraad spookte in de lucht. Hij had daarvan het klaar gevoel, en als iemand Otten verraden had, dan moest men in Pezza's omgeving gaan zoeken of Pezza zelf aanzien. Pastoor Pezza werd beloerd, bespied — vruchteloos. Niets in zijn handel of wandel kon aanleiding geven tot de vermoedens, welke Simon Peter had opgevat en welke hij, naar hij beweerde, vooralsnog niet kon laten varen. De eerlijkheid van Simon Peter wilde niemand in twijfel trekken; maar niemand kon ertoe besluiten de hand te leggen op een aanzienlijken bondgenoot, die feitelijk aan het hoofd stond van de revolutionaire beweging en alles te verwachten had van hare goede uitkomst.

De winter kwam aan. De verkiezingen naderden. Het land lag in koortsige verwachting en de vochtige najaarsflarden sleepten mottig erover.

Het eerste volksgeweld gebeurde in September, te Brussel. 't Had, dien dag, al in de vroegte begonnen te miezelregenen. Een druppelende grijze dikte wolkte over de stad, die ongemeen daaronder rumoerde. De lange huizenreken wasemden nattig weg, en het scheen wel of ze eindeloos boven de blinkende straten uitrezen. Vol roerend geverf klaarde de zeeverige lucht.

Gelijk een onrustig dier rumoerde de stad. Een angstige menigte donkerde allentwege, slierde langs de gevels, daalde

van de hooge buurten naar de middenlanen af. Ze kwamen in trage trossels grauwe gedaanten, en de bleeke gezichten blonken eenderlijk en akelig nevenseen, terwijl ze blekten naar links en naar rechts al bijzende over de schouders en de ruggen. Daar was soms muziek bij. De klare kopers knetterden in den valen dag, en rythmisch daverden de holle trommen. Dan wiegden al die zwarte lijven op gelijke maat langs de waterglanzende kasseide en de witte voorhoofden schokten in kadens.

De regeering had sinds lang een ministeriëel besluit afgekondigd, waarbij verboden werd in 't openbaar de roode vlag te hijschen. Al die duistere mannen, die zwart wentelden in den grauwen uchtend, droegen een roode dahlia op de borst of hadden zich een rooden lap om den hals gesnoerd. De roode vlekken gloeiden vaak zeer warm in de lauwe effenheid van het doomende kleurgezicht. De lage hemel druppelde traag.

Van overal kwamen de gonzende groepen. Zij kwamen als uit den nacht te voorschijn, en ze waren als de somber-aanzakkende davering van den dag. Groepen vermengden zich, en dubbele groepen sloten verder weer met dubbele groepen aan. Ze waren eindelijk een wemelende massa, die in de wijde middenlanen zich te hoope drong. Op de Beursplaats, waar insgelijks de donkere menschenstroom uit de lage stad al ronkende kwam aanspoelen, was 't een dompige krioeling van koppen en wit-klarende gezichten, waarlangs een schelle kleur of een harde kreet soms als een schicht ging uitschieten. Het groote geelgrijze Beursgebouw somberde opwaarts achter een wuivende floers van regen, en mauve schaduwen gaapten tusschen de hooge gladde frontkolommen. Het woog daar, boven de beweeglijke menigte, als een geweldig pak natte verve binnen glimmende zuilen in een vierkant besloten.

Het volk raasde. 't Slierde hier langzaam naar twee richtingen uiteen: dikke drommen lawaaiden noordwaarts, naar de statie, andere stuwden met trage gedrongenheid naar de Kapelle-plaats op, alle kleine straatjes door, en kwamen aandaveren vóor het Volkshuis. Op het statieplein echter woelde

de meeste drang, die met de aankomst van manifestanten uit de provincie voortdurig toenam. Het groote uitgangsportaal van het station was bewaakt door een dubbele brigade politieagenten die, vóór de breede drempelzuilen, eene wijde plaatsruimte open hielden. Nu stormden overhand, bij 't inrijden van elken trein, de zwarte mannendrommen de trappen omlage en stuwden in de zwelgende menschengaping op het plein uiteen. Dan werd wederom de ledige plaatsruimte vóór 't portaal door de politie vrijgedrongen. Het station was als een monster van steen, dat, bij gorgelende geuten, een krioelende ploege koppen en lijven uitspuwde in de stad.

De mannen waren stil. Ze kwamen meerendeels uit de noordergewesten, van omtrent Antwerpen en Limburg, of uit Vlaanderen vandaan. 't Waren Kempische mijnwerkers en Vlaamsche agrariërs. Ze hadden bleeke vierkante voorhoofden die uitglommen met een zonderlinge kracht in het natte spel van de mistige Septemberverven. Ze keken stoer en wild op naar voren, beladen van binnen met een wil van wanhoop. Zij waren lijk kudden, die men drijft langs enge wegen en die nu ineens op de breede weidevlakte vrij zich uitsmijten.

Maar ze waren zeer stil. Er kwam als een angst uit de holte van het stationsportaal. Enkele benden waren door een troep muzikanten vergezeld. De muzikanten speelden in de vochtigheid en de koperen knettermaten klopten met eendelijke woestheid over de donkere schouders heen.

Traag roerde heel die woeling van rakkers en dompelaars, wiegde gelijk een werking van golven over het plein, breidde zich uit en gleed, met pakjes bijeenloopers op langs de lanen, langzaam naar het volkshuis òp. Om het station zelf verminderde de drang nauwelijks.

Een tijdje vóor de aankomst van den express-trein uit Oostende, kwamen twee rijtuigen zich door de menigte een weg banen en stilstaan in den kring der politieagenten, vlak tegen de ledige portaaltrap. Simon Peter en mijnheer du Bessy sprongen uit het eerste rijtuig en liepen haastig de spoorhalle binnen. Op het perron stond mijnheer du Bessy te blazen, en wuifde met een blauw-zijden zakdoekje over zijn aangezicht.

— Simon, sprak hij, we hadden er een ander dagje kunnen voor uitkiezen.

— Och ja....

— Dat moest gij toch vooruit weten, gij, die u ook aan die plebejerszaak vuil maakt. Gij had ons deze akelige koers langs zwarte lijven en het zicht op deze onzeggelijke mizerie kunnen sparen. Het zal straks een heele toer zijn om er met de dames en de reiskoffers door te geraken.

Hij snoof den reuk van zijn zakdoekje op, mompelde:

— Nu komt de express daardoor natuurlijk een hoop tijd over zijn uur... Maar zeg eens, Simon, is dat toch waarlijk waar dat ge u met dat revolutionaire zoodje hebt laten inspannen? Wat meent ge? Dat alles is een misverstand. Gij kent het volk niet en het volk weet niet wat gij tot zijn voordeel bedoelt — en zoo slaat gijlie samen een verbond! Het volk, kerel, is een willekeurige som van grove instinkten. Men kan er wel over redeneeren en hare samenstelling met wetenschappelijke nauwkeurigheid bepalen — maar men kan het volk niet genadig zijn. Het ideaal van een volk is de volmaakste uitdrukking der middelmate, eenerzijds begrensd met den nood *panem* en anderzijds met de begeerte *circenses*. Daarrondom wilt gij nu gaan liegen, en in theoretische bewoording of bespiegelende dichterlijkheid omschrijft ge al dat lage gedoe. Ik vraag u: Wat meent ge toch? Wat maakt u het groote leven zoo gebrekkig, dat ge u met zulke alverteerende ijdelheid bezighoudt? Denk er aan dat ge jeugdig zijt, mijn beste. Ik zoude u kunnen vertellen van den jongen Narcissus, zoon van Cephissus en Liriope, die gedurig naar zijn droomen tuurde en, evenals gij, nievers grooter genot vond dan het spektakel van zijn eigen gepeinzen. Zoo dichtte hij de ideale wereld, waarvan hij tegelijk schepper en verbruiker was. Dagen aan dagen lag hij in de bosschen van Thespies in Beotië op den oever der stille vijvers, en hij boog met gretige liefde over het spiegelgladde watervlak. Hij zag zijn beeltenis in de klare afgronden, en hij blikte in zijn eigen oogen, en hij bewonderde de vlugge ideëen, welke overhand er uit schoten of zoetig op-

streelden of lui-grijs wegschemerden in een rimpeling van het vijvervenster. Maar de wondere nimfe Chloë had hem lief, degene van dewelke men leest, dat ze geboren was uit de paarlemoeren schelp van Aphroditè, moeder van Eroos. Hij zag niet naar de teedere Chloë om. Ook Myrtô, de blanke kleindochter van Zeus, verlangde naar hem. Ook Nausikaa, de dansende, die is gelijk een rozeblad in den wind van den uchtend, kloeg opdat hij haar bezitten zou. Ook andere nog. Zij waren allen liefelijke nimfen, die het lichte geluid zijn der luchten in de bosschen van Thespies. De peinzende Narcissus boog over het gladde water, en hij hoorde de zuchten der liefde niet. Echo, de aandoenlijke, beminde hem, maar ze droogde uit in onvoldane liefde en, een harde rots geworden, bewaarde slechts hare stem. Toen, Simon, kwamen alle nimfen te zamen en ze zonden een bode uit naar Anteroos, den gekwetsten God der Wedermin, en deze werd zeer boos, zoodat Narcissus tot zijn straf in eene wiegende lischbloem veranderde. Dit gebeurde vóor den eersten aanval van de Cyclopen, welke vergeefs de bergen stapelden op de bergen om de Goden in het blauwe Olympe te bereiken.

De express kwam aan. De lokomotief naderde hijgend en pafte in de grauwe halle hare dikke damppluimen open. Simon liep schielijk naar de coupé, waar Ernest Verlat door het neergelaten raam al lachend uitkeek en vriendelijk wenkte. Mijnheer du Bessy stak zijn zakdoekje weg en trippelde zeer voornaam achteraan. De trein stond met een schokje stil.

— Hee! Oomken! wat zijt gij vet geworden!

Juffrouw Francine sprong, in éen wip, de portière uit en Simon Peter voorbij. Ze viel in mijnheer du Bessy's armen en lachte, terwijl ze zeer ondeugend zijn mooie snor in de war bracht.

— Lieve, lieve dikkerd!

Toen merkte ze Simon, die mevrouw Verlat uit het rijtuig hielp, en ze bloosde meteen.

De oude Ko en Mariëtte waren ook van de reis. Ze droegen de pakjes en de kleine koffers. Mijnheer du Bessy verhaalde seffens van het „plebs-gewoel" op straat en dat

de boel nu leelijk ineenzat, hetgeen allemaal te danken was aan de misdadige ophitsing van utopische volksleiders. Toen vroeg hij aan Vere, die stille toelachte, of ze veel binst het reisje geleden had, en als zij verzekerd had dat ze zich zeer lekker voelde, verklaarde hij met uiterste distinktie, dat hij daaromtrent tamelijk bezorgd en nu vrij gelukkig was. Zij leunde, traag-stappend, op den arm van Ernest. Hij bad haar dat zij, om de trap af te gaan, ook zijn arm zoude tot steun nemen, en zij deed het zeer gaarne.

Juffrouw Francine was in druk gesprek met Simon. Wanneer zij op het plein het sombere volk zag wiegelen als een zee, bleef zij benauwd staan en legde haar handje in Simon's breede hand. Toen spoedde zij zich om in het rijtuig te stijgen. Ko schikte de koffers boven op de kappe en kroop bij den koetsier. Ze keek nog even rond en blikte, al schrikkend, in het koperen gelaat van een vreemd man, wiens oogen met ongemeene scherpte op haar gevestigd waren. Simon bemerkte dat ze huiverde en vluggelings zich wegdook in een hoek van de koets. Terwijl ze voortreden — juffrouw Mariëtte zat rechtover hem met een hoop pakjes op haar schoot — vroeg hij aan juffrouw Francine of ze dien bruinen man kende. Ze zeide dat ze er angstig van was geworden en dat hij een leelijk gezicht had. Ze rilde:

— Ik hoop maar dat ik hem nooit ken, deed ze fluisterend.

Simon kende hem zeer goed. Hij verhaalde dat hij een vreemdeling was, een Indische slaaf. Hij kwam dikwijls in het Volkshuis en sprak nooit met iemand. Juffrouw Mariëtte keek zeer onverschillig uit langs het raam, en zag af en toe een bende manifestanten stil-koutend de straat opgaan.

Wanneer ze thuis kwamen, vonden ze in het salon, een heerlijken tuil orchideeën, met een kaartje van mijnheer Rupert Sörge aan het adres van juffrouw Francine Verlat.

In den namiddag, en spijts de herhaalde vermaningen van mijnheer du Bessy, vertrok Simon Peter met het inzicht om de avondzitting in het Volkshuis bij te wonen. Het volk was overdag zeer bedaard geweest, en de manifestatie liep

als een vredige ommegang af. Te vespertijd werd de stad buitengewoon rumoerig. De herbergen waren stampvol en de menschen zouden gaan onlustig worden. Vanaf zes uren in den avond werd de ordedienst met militaire manschappen aangedikt, maar nievers nog was eene ernstige tusschenkomst der politie noodzakelijk geworden. Groepen Vlaanderaars liepen zingend de lage stad rond, andere dansten op de maat van een schokkend straatorkest, andere nog volgden arm aan arm een harmonikaspeler en een triangelluider en riepen, zonder recht te weten wat dit te beduiden had, dat ze het ministerie met ooren en pooten zouden omvergooien. Een paar roekelooze Limburgers, die in twist waren geraakt, werden voor een tijdje in een hok van den Amigo gestoken.

Simon Peter stapte langzaam door. De dag was niet zoo mooi voor hem, als hij hem zich had ingebeeld. De thuiskomst van zijne vrienden was lauw geweest en het genot zeer beneden zijne verwachtingen. Francine was zeer lief met hem. Hij had echter gehoopt dat hare houding geheel anders zou zijn. Hij voelde dat in dit huis een groot misverstand gesponnen werd, en hij was bang dat hij dit eens tastelijk ontdekken zou. Hij docht niet zonder ongemak aan de prachtige orchideeën, welke de kamer vervulden met eene mooie sierlijke angstigheid. En hij zag ook in zijn geest het koperen Indisch gelaat van Takker den geheimzinnigen knecht van Rupert Sörge.

Toen glimlachte hij, terwijl hij merkte dat hij zelf alle zaken leelijk maakte en ze dan tot een vreeslijk spook opstapelde rond hem. Hij liep rapper door.

Op de Kapelleplaats en vóor het hooge Volkshuis was de ruischende menigte zoo dicht op elkaar gedrongen, dat men er nauwelijks en met alle moeite doorheen drummen kon. Op den gevel van het Volkshuis was in een elektrisch-verlicht opschrift van vlammende ontzaglijke letters de opsomming te lezen van al de rechten, welke door het volk werden geëischt. De kleurige klaarte stortte als de glanzen van een fellen brand op de roerende golving van de donkere menschenmassa; ze glom op de ruiten van de huizen aan den

overkant en verfde, met roze en licht-gele straling, de ogivale vensters van de Kapellekerk.

In de groote zaal van het Volkshuis, waar 't zoo druk was dat men noch binnen noch buiten meer kon, zag Simon Peter op de hooge katheder de slanke gestalte van pastoor Pezza in zwarten rok oprijzen. Pastoor Pezza had een innemend gelaat en zijne oogen schitterden ongemeen. Breed en medeslepend waren de wijde gebaren van zijne lange duistere armen, waar zijne witte handen zeer voornamelijk uitblonken en sierlijke bewegingen teekenden in de ruimte. Zijne stem was vol, klankrijk en buigzaam. Hij deed ze zingen over de luisterende oogen van dat roezemoezend gepeupel en ze brachten, tegelijk met vuur en zoetigheid, de mare van de ganschelijke vrijheid, die in aantocht was. Hij sprak lang en scheen niet moe te kunnen worden. Wild gejuich en dof gestamp van voeten begroetten iederen raken zet van de redevoering.

Hij sprak van de liefderijke leer van Kristus, hij sprak van de oorspronkelijke gelijkheid, hij sprak van opstand en zegepraal. 't Gejubel van het opgejaagd volk rolde door de zaal, en ronkte verder op de straat en over de Kapelleplaats als een ver onweder uit.

Als pastoor Pezza de katheder verliet was de geestdrift een wilde koorts geworden. Pastoor Pezza werd over de hoofden getild en buitenshuis onder algemeen gekrijt weggedragen. Men riep:

— Ons Recht! Ons Recht!

Het stemgedruisch daverde in den avond en lengde zich als een vreeslijk geloei uit. Men dacht eraan, met alle geweld en in dichte drommen, het paleis van den Koning te bestormen. Het lawaai werd onstuimig.

— Ons Recht! Ons Recht! Ons Recht!

Toen werd, boven dat wringend lijvengedrang, een groote roode vlag uitgestoken. De sterke klaarte, die van den gevel van het Volkshuis nederpletste, vlekte er gelijk een vloeiend bloed. Een hoog gejuich barstte almeteen los en donderde alle zijstraten omme. Duizenden armen waren opgeheven en

duizenden voorhoofden blikten onder het elektrisch licht opwaarts naar de spokige vlag. En 't schokte alweer zonder ruste:

— Ons Recht! Ons Recht!

Allen wilden nu oprukken, allen duwden en stuwden vooruit, en langzaam kroop dat geweldige duizendvoudige monster naar voren. Politiebrigaden werden uit den weg gedreven en het was duidelijk dat het volk voor geen hinderpaal wijken zou.

Op de vierkante plaats van den Grooten Zavel wachtten, met geladen geweer, een honderdtal soldaten. De kapitein riep dat men de roode vlag intrekken zou. Het razende monster donderde:

— Ons Recht!

Tot driemaal riep de kapitein dat de vlag weg moest en de stoet ontbonden, of dat hij schieten zou. Niemand hoorde daar iets van. Het monster riep tegen, in eenvormig geronk en voortkruipend met zware lenden, riep maar:

— Ons Recht!

En de vlag, de duister-roode, klapperde in den avond. Twintig soldaten schoten. 't Was een enkele, korte knal. Het monster zweeg. De kapitein riep:

— Haalt de vlag neer!

De voorste mannen aarzelden; ze bleven staan, ze begrepen wel dat er na deze laatste vermaning iets vreeslijks moest gebeuren. Ze weken halvelings, schoven naar links en rechts, maar daarachter wilde men vooruit en het monster, na een poosje, wrong zich trage naar voren. Het daverde ginds alweer:

— Ons Recht! Ons Recht!

De vlag bleef pal.

Toen barstte een tweede harde schot en tien mannen vielen. Nu aarzelde voor goed het koppige monster, de wiegende stemdavering was gebroken en men hoorde de gewonden klagen. Het monster week. Een paar revolverschoten klonken nog, de vlag streek omlage.

Met de wijkende massa moest Simon Peter medewijken.

Hij werd allerzijds gestooten en zette het eindelijk, evenals al de andere, op een loopje. Hij stond eindelijk, haast geheel alleen op het Fontainassplein. Het sloeg half-een op de Rijke-Klaren-Kerk. Alle herbergen waren gesloten en de Anspachlaan was leeg.

Simon Peter voelde zijn hart haastig kloppen en een onverwachtsch geluk maakte zijne slapen heet. Hij had het nu van dichterbij gezien, hij had pastoor Pezza de revolutie hooren prediken, hij had hem zien staan aan het hoofd van het volk en, onder het dreigend geweer der soldaten, zien oprukken metterdaad. Nu wist hij zeker dat Pezza vertrouwbaar was en dat hij hem ten onrechte had aangeklaagd.

Vlug stappend trok Simon Peter opwaarts. Hij deed even, langs de Lakenstraat, een omweg, en kwam op het stille Begijnhof, waar, in een wit effen huis, pastoor Pezza woonde. Hij was te wege den schelknop te vatten en wilde weten hoe het oproer was afgeloopen, wanneer hij, vlak vóor het huis, aan den overkant, een man op een drempelsteen zag zitten. Hij herkende seffens Takker, keerde zich schielijk en liep Pezza's deur voorbij.

Het was Takker inderdaad. Hij zat zeer kalm op den drempelsteen. Hij had pastoor Pezza tot hier gevolgd, had hem zien binnengaan, had een tijd lang staan wachten, platgedrongen tegen een donkeren huisgevel. Toen was zeer voorzichtig uit de Begijnhofkerk een kleine man gekomen, had bij Pezza heimelijk aangeklopt en mocht dadelijk ontvangen worden.

Takker wist volkomen dat deze kleine man mijnheer Dissel was.

VII.

Mijnheer du Bessy aan den gang.

Het atelier van Florjan Pacôme stond achteraan in een grooten tuin, op de Defré-laan te Ukkel. Het was zeer praktisch aangelegd, groot, luchtig en aardig gestoffeerd.

Pacôme, die er van hield dat men hem voor een fijn-zinnelijk artist zoude aanzien, had het op alle plaatsen met een hoop lieve boudoir-dingetjes bezet — ivoren beeldjes, doorzichtig porselein, zijden shawls en Indisch koper, 't blikkerde en kleurde alom in gewilde wanorde en 't maakte eene stemming van zoete vrouwelijkheid.

Lichte gordijnen hingen vóór de hooge ramen.

Florjan Pacôme schilderde vooral de wulpsche pikantigheid van bar-juffers en had in dat bijzonder vak eenige beroemdheid verworven. Men kocht zijne kunst om het gewaagde van het onderwerp. Hij was te verstandig om dit niet op te merken en hij schikte zich zeer gewillig daarin. Zijn doel was: rijk te worden. Het genre van zijne schilderijen, hetwelk de koopbaarheid ervan vermeerderde, zou niet weinig medehelpen tot de benadering van dit ideaal. Hij verkocht wat hij wilde.

Hij stond vóor het middenraam, leunend tegen het marmeren vensterblad. Zijn palet, bestekt met de vele borstels, hing aan zijn linkerhand.

— Henriëtte, zegde hij, ge moet u absoluut wat beter houden. Ik geraak nooit tot een eind met dat doek. Daar lig ik nu meer dan drie weken over te zweeten en 't wil niet vooruit. Ge hebt de pose niet beet. Ge maakt u moe.

Hij sprak zonder drift. Hij bleef loom en lui aanleunen tegen de houten raamlijst. Zijn aangezicht roerde noch kleurde, en de woorden vielen rekewijs en traag al over zijne puntige kin, in de stille ruimte. Henriëtte, een blonde model, stond halfnaakt op een lage tafel. Hare handen waren om haar nek saamgebracht, ze neeg even haar hoofd en haar rechterheup bultte rozig onder een zijig floers te voorschijn. Ze was niet leelijk, al lag over haar goud-blozend gelaat eene uitdrukking van grove gemeenheid. Ze was groot.

Ze antwoordde niet op wat de lamme Pacôme gezegd had. Ze bewaarde kommerloos hare vorige houding, onbeweeglijk en eenderlijk. Een kleine adem van de lucht slierde zacht langs het lichte floers. Pacôme ging voort aan het pezeweven:

— 't Kan mij niet verdommen hoe 't in zijn verf zal

zitten. Zottigheid. D'r moet een beeld uit geworden, en dat ligt aan u. Ik kan uw beenen toch in mijn handen niet houden en, als gij u niet soepel wilt dragen, heb ik er niks aan. 't Is nu al kwart over vier....

Hij keek naar zijn zakuurwerk. Hij had een plat achttiendeeuwsch zakuurwerk, zeer schoon met gouden roosjes besneden, en versierd, op de cijferplaat, met oranje en zwarte sterrebeelden rond een rostroode zon. Hij ging seffens vóor zijn doek staan en begon vlijtig te borstelen. Na een tijdje sprak hij:

— Te zessen moet ik bij de Verlats op diner zijn.... Apropos, hoe zijn uwe zaken met het baronnetje?

— Halfbakken. De oude is weinig roekeloos.

— Hee! Hij is een aardige vent toch, een echte type van den kleinen adel, en zijn neef is tamelijk rijk. Wat verlangt ge, in Gods name dan, meer?

— Een beetje spoed, Flor.

— De belichting op uw schouder is geheel verkeerd geworden. Buig meer naar voren, meid. Zoo.

Hij hernam onverschillig:

— Spoed, zegt ge? Ik herhaal het u, en denk daaraan: de neef en het nichtje zitten in de boter.

— En ik op het takje, onderwijl. Ik dank ervoor.

— Nu, ik kan 't bezwaarlijk helpen. Ge moet geduld hebben ook! Geduld, dat is patiëntie, mijn kind, eene heerlijke deugd.... Foert! ik geef het op.

Hij wierp het palet in zijn kleurbakje en liep naar de gulden toilettafel, waar hij zijne handen waschte en zijn lang-kroezelend haar recht in zijn vouwen schikte langs een platte middenstreep. Hij bood Henriëtte een sigaretje en stak er zelf een aan. Even zetten beiden zich vóor een groen-houten speelbankje en begonnen te kaarten.

Een gele lap van de schuinsche Septemberzon lag op het okergrauwe Perzische tapijt, juist op een ornament van driehoekjes en lotusbloemen. Rood en bruin-rood gloeide daar het verscheiden ornament, en zijne heete kleuren waren hier een werkzaam middenpunt in de dramatische toedracht van

alle andere kleuren. De wanden schemerden teer-groen uit, waarlangs zeer zacht het oude goud van schilderijlijsten streelen kwam. Een zich uitrekkend plaasterbeeld van de Victoria van Samothrace bleekte in doezeling van blauw-wit en licht-mauve op, vlak tegen de zware gloeiing van een purperen portière. Vooraan was het sombere speelbankje met het paarsche fluweelen deken. Het kastanjebruin vest van Florjan Pacôme dònkerde vrij gewichtig naast de teedere tinten-modulatie van Henriëtte's naakte schouders en haar roos-doorzichtig peplum. Haar zwaar-blonde haar lag zilverig in heur amberkleurigen hals, en hare bloote armen wiegden in de poeierige klaarte, welke uit den roodgelen zonnelap van het tapijt evenwijdig opmiezelde.

Pacôme stak en herstak tusschen zijn lange magere handen, die, als vijfpootige spinnekobben, langzaam erover vingerden, de kaarten. Zijn beenderig hoofd, geheel omkruld met droge lokken, hing boven het spel gelijk een zonderlinge wolk.

— Hoor eens, Jetteken, zeide hij, daar mag geen sprake zijn van du Bessy over boord te gooien. Dat in géen geval. Wij hebben den kerel noodig,

— Gij hebt den kerel noodig, Flor.

— Wij. Wij zekerlijk, Henriëtte. Wat, duivel, is u vandaag overvallen — er is geen rechten kant aan te vinden! Ge zijt onredelijk.

Hij vloekte zonder toorn, zonder stem-opgang. Zijne woorden lagen nevenseen op een gelijke rote van klanken. Hij scharrelde traagzaam de kaarten op een hoop.

— Pak af, sprak hij.

Hare kleine hand wuifde even over het paarsche speeldoek. Een groene smaragd straalde op haar kleinen vinger.

— Ik heb geen geluk, zuchtte zij.

Florian Pacôme glimlachte en keek daarna Henriëtte in de oogen. Zijn blik was oolijk en grijs. Een kleine roode puist kleurde zijne linkerwang.

— Het geluk, mijn liefje, is een uitvloeisel van de menschen. Het is een tooverwoord, waarmede zij de oorzaken van hun vreugd omhangen. Wat hebt gij te melden?

— Niets... een klein punt....

— Ik meld acht en veertig en vier heeren. Dat maakt negentien. Koek-aas uit, is twintig. Ja, Jette, de menschen verbergen aldus alle oorzaken, welke zij zelf bewerken, onder vreemde benamingen. Zoo zijn daar het geluk en zijn tegenvoeter het ongeluk, zoo zijn daar het noodlot, de voorzienigheid, het toeval en meer andere, alle afgoden der menschen. Zij zijn de zonderlingste speelkens van onzen geest. Wij gebruiken ze gaarne, om er, in de naakte waarheid, niet al te mizerabel uit te zien. Wel! Wel! en zijt ge ongelukkig?

Henriëtte keerde zich noesch om op haar stoel, wierp hare laatste kaarten neer en, nadat ze hare beenen over elkaar had gekruist, omvatte met beide handen haren opstekenden knie. Ze vertelde gelaten en eentonig dat niets meeviel. Het duurde nu al jaren, van hare eerste vrijagie af. Overal teleurgesteld. Ze had kunnen eene eerlijke vrouw worden, mijnheer! Maar 't werkte alles tegen, de officier, die haar hebben moest, stierf, de geneesheer, die om hare hand dong, werd naar Perzië gestuurd, de groot-handelaar, die haar in zijn gunst had opgenomen, bleef zonder reden achterwege, de juwelier, die wat oud was maar rijk genoeg, ging onverwachts bankroet.... Ze zei:

— De eenige man, dien ik ooit bemind heb en hartstochtelijk bemin, kijkt niet om naar me; en dat malleding du Bessy, van wien ik in mijne armoede eenige verzachting zou mogen verwachten, wil maar met geen vast voorstel aankomen. Er hangt een vloek over mij.

— De vloek van Lucia Pezza.

— Lach niet daarmee, Flor. Dat wijf is een zwarte heks. Ze komt me 's nachts plagen. Ze schrijft me leelijke briefjes. Ze dreigt en ze verwenscht, en hare macht is verbazend. Ze heeft ook Pezza in hare macht.

— Herbegin die flauwe historie niet, asjeblieft. Daar zijn we nu eens over en overzat van. Als gij Pezza waarlijk liefhadt, en als Pezza u waarlijk zoo aanbad, dan zou geen heks of geen zuster ter wereld u uit mekaar kunnen houden. Maar

gijlie hebt, godorie! geen wil, gijlie zijt melkpap, gijlie geeft alles over aan de dienstvaardigheid van de Kans of het Toeval, of de Voorzienigheid.... Kom, zeg niet dat ge »ongelukkig" zijt!

Hij sprak zoo effen-lui. Die man kon peiselijk de driftigste woorden voorleggen, elk schoon op zijn beurt nevenseen kalm, stillekens, alsof hij één vóor één daar broze eieren telde.

De kleine telefoonschel klonk. Er hing een kleine telefoon tusschen de twee hooge vensters aan den muur. Hij communiceerde met Pacôme's huis, dat vooraan in den tuin stond, tegen de Defrélaan, en werd gebruikt om den schilder te verwittigen als er bezoek was. Er was bezoek van mijnheer den baron du Bessy.

Mijnheer du Bessy kwam, dadelijk na de aankondiging, heel zwierig binnenloopen. Hij was zeer opgeruimd en lachte gulzig, terwijl hij met liefelijke elangance de vriendelijkste dingen zei. Hij verklaarde dat hij den Goden dankbaar was voor de aangename verrassing, welke hem hier te beurt viel, en kuste de handen van Henriëtte binstdien. Hij wierp zijn rotting op een sofa en trok langzaam zijne handschoenen uit. Een witte krysantheem schaterde rijkelijk op zijne borst naast het tipje van een groen zakdoekje, dat daar even uitstak.

Mijnheer du Bessy had een hooge kleur. Zijn snor en zijn kinnebaardje waren glanzend zwart en een laagje geurig poeier, versch door den kapper aangezet, streelde als een fijn dons over zijne kaken. Hij deed zijne stem ongewoonluchtig op en neder zingen:

— Mijnheer Pacôme, ik kwam u afhalen. Ik meende dat ik u niet in zulk heerlijk gezelschap zou treffen. Ik ben zeer dankbaar. Of kom ik misschien ongelegen?

Mijnheer Pacôme verzekerde dat hij zich geheel aan de vrije beschikking van mijnheer du Bessy overgaf, dat hij de eer, welke mijnheer du Bessy hem bewees, zeer op prijs stelde en dat hij slechts enkele minuten verlof vroeg om gauw zijn rok aan te trekken. Mijnheer Pacôme, die met een schrandere behendigheid de ijdelheid der menschen aan zijne eigen ijdelheid meten kon, ging met mijnheer du Bessy op een

voet van groote hoffelijkheid om. Hij had algauw bemerkt dat dit zeer in den smaak viel. Hij groette beleefd, half-glimlachend, en gleed zachtjes, langs de trap van eene met blauw fluweel beschaduwde verandah, naar den tuin af.

Mijnheer du Bessy bleef een oogenblik zwijgend en onbeweeglijk staan in de volkomen stilte, die nu de zwoele lucht van het atelier belaadde. Dan trad hij rap naar voren, opende zijne armen en fluisterde met voortreffelijke innigheid:

— Henriëtte! Henriëtte!

Hij zag dat ze niet opkeek, dat ze leunde over het lage speelbankje en met hare rappe vingeren de bonte kaarten roerde. Haar brons-blonde haar lag weelderig in dikke vlechten opeengewonden haast op hare mooie schouders. Hij zag haar knie schoonvormig glanzen door de plooien van haar zijden peplum. Ze keek niet op inderdaad. Maar mijnheer du Bessy merkte wel dat eene zware aandoening hare borst deed zwellen en zinken. Hare borst was gelijk een stille storm vol dreigende gebeurtenissen.

Mijnheer du Bessy legde zijne hand op haren arm en ze rilde. Hij nam haren arm en voelde de zoetigheid van haren naakten arm gansch. De klaarte van den weggaanden dag doezelde goudspinnend in de ruimte alom, en de zonnelap had zich lang uitgerokken over het tapijt, overteemst met een licht-violette schaduw. Toen neeg mijnheer du Bessy over Henriëtte, en de slimme geur, die om haar hoofd walmde, schoot op in zijn hoofd. Langzaam hief ze haar gelaat naar hem toe. Hare natte oogen pinkten. Hare lippen waren rood, half-beloken, en een geperel van tanden speelde ertusschen.

De goede mijnheer du Bessy was geheel week geworden. Ze kuste hem. Ze toonde zich ineens opgeruimd en knipte met haar wijsvinger over zijn neus. Ze verzekerde dat zij 't al een heelen tijd in haar binnenste gevoeld had dat hij komen zou. Ze had dezen morgen een bult gezien op de Graanmarkt en rond den middag een bruinen pater. Ze dacht juist aan Freddy en was nu zeker dat ze Freddy ontmoeten zou. Viel dat niet allemaal precies uit? O, ze dacht van 's uchtends tot den avond aan Freddy!

Hij wandelde over en weer het atelier rond en was tamelijk met zijn eigen ingenomen.

Nadat Florjan Pacôme teruggekomen was en eene sigaar, welke hem mijnheer du Bessy aanbood, had aangestoken, moest Henriëtte in het toiletkamertje, dat achter een groot Sineeschen lichtscherm was ingericht, zich aankleeden. Mijnheer du Bessy had inmiddels 't een en ander over kunst aan te merken. Hij deed het met de gewone voornaamheid, die hij placht over al zijne woorden gelijk een goddelijken mantel te spreiden.

— Och ja, mijnheer Pacôme, sprak hij, men is over zulke onderwerpen nooit uitgepraat. Een ieder houdt er een eigen theorietje op na. Men heeft gevonden dat de kunst voor God was, daartegenover dat ze voor het volk was, daartegenover dat ze voor haar eigen was. Hoe onwerkelijk is dat alles! Ga, zal ik u vragen, wat dieper de zaak inzien. Een man teekent op een houten plankje een rondeken (dit is een hoofd) en vlak daaronder een grooter rondeken (dit is een lijf) en twee stokjes bovenaan (dit zijn armen) en nog twee wat lager (dit zijn beenen) en hij toont u: dit is een mensch. Gij zult het niet ontkennen, want het is tastelijk de waarheid en in zichtbare vormen een mensch. Aldus heeft die man het beeld mensch, dat in zijn kop zit, uitgedrukt en gij hebt hem begrepen. Hij heeft u het beeld medegedeeld. Zijn doel was: het beeld mede te deelen. Is die man een kunstenaar? Geenszins. Het geteekend beeld is niet de finale uitslag van zijn streven. De finale uitslag van zijn streven is: het beeld mede te deelen. Welnu, hij zal een kunstenaar zijn als de finale uitslag het beeld is eeniglijk.

Hij stond tegen de gele gordijn van het venster en zijne magere gestalte donkerde op in de uiterste klaarte van den avond. Hij boog zich en puntte met zijn vinger naar Florjan Pacôme.

— Let wel, bid ik u, dat hij, in dit geval, het beeld daar zal neerteekenen noch tot glorie van God, noch tot stichting van het volk, noch tot een offerande aan de schoonheid. Hij zal zonder zorgen zijn, vermits hij niets mededeelt. Hij maakt

het beeld om wille van het genot, dat voor hem in de verwezenlijking van het beeld besloten ligt. Hij vindt hierin hetzelfde genot, dat het kind vindt in het stukslaan van zijn popje: hij leeft in zijne verbeelding.

— Hij wil toch dat anderen dat genot medevoelen, mijnheer du Bessy?

— In het geheel niet, mijnheer Pacôme. Het spijt mij waarlijk te hooren dat gij u bekommert om het genot van de velen, die gretig uwe schilderijen koopen. Het genot medevoelen, zegt gij? Maar, mijnheer Pacôme, dit genot ligt niet in het zien, in het tasten van het verwezenlijkt beeld, het ligt juist in de verwezenlijking van het beeld! Het ligt geheel in de inspiratie, dewelke is het besef van het leven der verbeelding, en in de verwezenlijking van het beeld, dewelke is de proefondervindelijke uitwerking van dit zeldzaam besef.

Mijnheer du Bessy keek met een galante buiging om naar den Sineeschen lichtscherm, waarnaast, in vaardige stadskleedij, Henriëtte verschenen was.

— Mijnheer Pacôme, zei hij terwijl zijne stem lager zonk en een toon sloeg van genegen toegeeflijkheid, ik wilde u alleen maar doen uitschijnen dat de kunst geen doelen heeft, waarnaar het volbrachte kunstwerk leiden moet — dat haar eenig doel het volbrachte kunstwerk zelf is. Zoodat een kunstenaar, die zijn werk aan het publiek opdraagt, vooraf zeggen zal, als hij ten minste beschaafd is en fijngevoelig: »Indien u dit werk ongenietbaar is, vergeef mij het genot, dat ik aan de beelding beleefd heb."

Er werd besloten dat Henriëtte het rijtuigje zou gebruiken en naar huis zou worden gevoerd. Mijnheer du Bessy en Florjan Pacôme zouden de tram nemen en hun best doen om bijtijds nog op mevrouw Verlat's dîner te zijn. Zij namen afscheid vóor het hek van den tuin. Henriëtte drukte lang de hand van mijnheer du Bessy en gaf een paar kneepjes in zijn duim. Ze wipte in het tweewielig paandertje en riep: — Dââg!

Haar hoed kleurde in de avondschemering. Zij had op

haar hoed een groote witte pluim, die licht ommewuifde en onrustig onder het windje te vlaggelen begon. De poney schoot te viervoete weg.

Het was het eerste dîner dat mevrouw Verlat, op aandringen van haar man, met den aanvang van den halven-rouw gaf in haar nieuwe woonst. Zij deed het ongaarne. Zij hield niet van dat soort openbare uitstallingen. Zij wilde liefst in kleinen kring leven, innig rond den huislijken haard, en verschoond blijven van alle recepties en bezoeken. Zij verkeerde buitendien in een toestand, die eene zorgzame rust vergde, en zij probeerde Ernest van zijn voornemen te doen afzien. Ernest drong verder aan. Er werd eindelijk besloten dat Vere alleen de beste vrienden uitnoodigen zou en geen dames zou vragen.

De tafel was in het kleine salon gedekt en van de groote zaal, waar, op haar praalbed mevrouw Chanteraine ten toon gelegen had, werd geen gebruik gemaakt. Naast dit salon was een lieve kamer, geheel met Indisch goed versierd, en achteraan was de rookplaats. Als mijnheer du Bessy met mijnheer Florjan Pacôme zijn intrede deed, waren daar reeds pastoor Doening en Simon Peter aan den praat. Mevrouw Verlat, in grijs-zijden huistoilet, dat in los-ruischende plooien neerhing, ontving ze met een gullen lach en een vriendelijk woord. Ze kuste mijnheer du Bessy en drukte de hand van mijnheer Pacôme.

Juffrouw Francine schikte een mooien bloemtuil op de eettafel. Ze droeg een wit-moesselienen kleed, allerzijds bezet met paars-blauwe linten. In haar gouden haar stak een bleeke roos. Ze boog, zich uitstrekkend, over de klare tafel, waar het felle kandelaberlicht met verschillig getintel blikkerde langs de borden, de roemers en het uitstralend zilverwerk. Ze kwam seffens Oomken groeten, die zich ongemeen geestig aanstelde, en ze vroeg aan mijnheer Pacôme wanneer zij nu eens zijn atelier mocht zien. Ze bood den heeren, op een schaal met kantjes, een glas port aan.

Juist op dat oogenblik werd mijnheer Johan Doxa aange-

meld. Hij trad, scheef-schuivend en blozend. het Indisch kamertje binnen en hij begon in het gele licht te pinkoogen. Onder den kroonluchter bleef hij beteuterd staan. Zijn bolle wangen glansden. De bleeke krullekens, welke als een doorzichtige krans zijn glimmenden schedel omwolkten, waren nat en trilden. Zijne tien vingeren duwden op zijn buik de randen van zijn hoogen hoed.

Mevrouw Verlat liep naar hem toe en ze dankte hem dat hij gekomen was. Hij knikte vreemd en schuchter, en zijne blikken haperden over de zijde van Vere's kleed, vol ongemak en bewondering. Ze nam zijn hoed uit zijne handen en klopte vriendelijk op zijne schouders. Ze was zelve zeer aangedaan. Hoe lang was het al niet geleden dat zij dezen goeden vriend gezien had?

Ze vatte hem bij zijne mouw en duwde hem zacht naar voren. Ze stelde hem vóor aan iedereen en ze was fier over hem. Hare oogen straalden. Juffrouw Francine bracht hem een glaasje wijn en hij beefde terwijl hij dronk. Hij dacht er niet aan te spreken, hij hield zich voortdurig naast Vere en zijne kinderlijke houding toonde zoo genoeg dat hij gelukkig was, en dat er geen woorden bij hoorden.

Toen moest hij gaan neerzitten en mevrouw Verlat wilde al weten wat er met hem gebeurd was. Maar hij lonkte en glimlachte en zei dat alles goed was, alles lekkertjes-goed was, en zijne ronde oogen staarden tallenkant. Het was soms alsof hij, ineens Vere aanziende, zeggen wou:

— Wel djeezekens!... en zijt gij Vere?

Hij keek naar zijne vette handen die, wit poezelig, op zijne knieën lagen. Hij herkende zijn eigen niet recht goed. Hij keek naar het tipje van zijn frak. Hij had een frak te huur gehaald en hij vond 't nu zoo zonderling. Dit was toch Vere? Waarom was hij Johan niet? Hij dronk nog een glaasje wijn.

Daarbinst stond mijnheer du Bessy te redeneeren, sprekend met Peter en pastoor Doening en Pacôme tegelijk. Hij was bijzonder in zijn humeur en had alweer wat aardigs te vertellen omtrent de politische gebeurtenissen. Hij deed het

met de voortreffelijkste zwierigheid in een wondere gamme van verwisselende stemschakeeringen.

— Die Pezza, mijne heeren, sprak hij, moet waarlijk een knap man zijn, en ik verwonder mij erover dat hij nog niet in den kerker zit. Maar wellicht weet de autokraat Dissel dat Pezza eer een slijtende dan eene aktieve beweging heeft in gang gezet, en laat hij hem begaan omdat hij, zooals ik, overtuigd is van de volkomen ijdelheid van Pezza's pogingen. Inderdaad de stelling van Pezza berust op de leering van Kristus en het fondament van zijn gansche bedrijf is het geloof in God. Om met Pezza mee te gaan moet gij u reeds aanzien als afhankelijk van Gods besluiten. Gij zijt niet een vrij man, gij zijt een willoos alaam van God, gij zijt een ondergeschikt tuig van Gods inzichten. God is uw wil, God wil u goed, gij wilt over allen de heerschappij van uw God. Dit stelsel is uitstekend voor jonge volkeren en kan Jong-Azië bijvoorbeeld tot grootsche daden aanzetten. Maar wij zijn oud en door de wellusten der wetenschap bedorven. Vergeet dat niet: wij gelooven in niets, wij willen beproeven en ervaren. De systematische kunde van den geest heeft van ons de heete geestdrift verwijderd. Het geloof is bij ons een teeken van onwetendheid. Wij vermogen niet meer de som van onze ekonomische eischen om te zetten in een allegorisch beeld, hetwelk wij naderhand blindelings vertrouwen. Wij zijn het kinderlijk begrip van zulke heerlijke synthesis onmachtig geworden, en wij zouden God niet uitvinden, als hij niet reeds bestond. Pezza, mijne heeren, teert op verouderde wetten. God, de God van het Kristendom, die Europa in leven heeft geroepen, is niet langer meer het leven van ons volk. Het licht om Hem is uitgegaan, en Hij is nu macht der duisternissen. Haal het volk uit den nacht, waarin het thans gedompeld ligt, en het zal zijn God niet meer herkennen.

Pastoor Doening hief zijn gelen portroemer in het midden van de groep, zoodat de verscheiden klaarte van den kroonluchter kwam tikkelen sterrewijs binnen de gulden gloeiing van den wijn. Oolijk blikkerden zijne vinnige oogjes, en er viel een korte stilte, waarbinst men juffrouw Francine een

klapje hoorde slaan op de bolle wang van mijnheer Johan Doxa. Ze was er om zeer verlegen, want iedereen keek naar heur en merkte het simpele wezen, waarmede Doxa het lieve klapje ontving.

Het sloeg zeven uren op de groote Louis XVI klok van het salon. Mevrouw Verlat stond recht en wilde uitzien naar de tafelmeid; maar de oude Ko, in zwarte livrei, kwam in het deurgat staan en meldde met zijn gebroken stem mijnheer Rupert Sörge aan. De naam viel juist na den laatsten klokslag en alle gezichten keerden omme naar het donkere portaal, alsof daar iets ongemeens moest verschijnen.

Mijnheer Sörge was een schoon man. Lui gloeiden zijne oogen in zijn zon-gebrand aangezicht en rood blonken zijne lippen onder zijnen fijn blauw-zwarte snor. Hij trad met Ernest Verlat op, groette rap en licht het geheele gezelschap en kwam buigen vóor de dames. Een ongemak stoorde even de mooi-belichte lucht, totdat iedereen zich aan tafel begaf en daar wat klein rumoer veroorzaakte.

Mijnheer du Bessy maakte van de gelegenheid gebruik en daagde langs een nieuw spel van buigzame volzinnen op met een versch onderwerp, dat hem sinds een paar minuten op het hart lag. De bloemtuil van juffrouw Francine kleurde zacht en sierlijk in een zwaar-kristallen vaas, tusschen drie rilde kandelaars van zilver.

....

VIII.

De geboorte van Pip.

Mevrouw Verlat lag te bed. Mijnheer Verlat zat in zijne studeerkamer bij 't vuur en keek droomend uit, door 't venster, naar de grauwe winterwolken die, schuins belicht, dezen zwaar-blauwen valavond begeleidden. Mijnheer Bley, de dokter, had verklaard dat mevrouw Verlat binst den nacht bevallen zou en dat zij met veel voorzichtigheid moest behandeld worden. Men hoorde ze af en toe klagen. Ze leed veel.

Mijnheer Bley mocht het huis niet verlaten. Hij deed, naast Vere's kamer, een breede sofa met kussens ophoogen en bestelde, alsof hij in een taveerne zat, een flesch bourgogne en sigaren. De avond viel.

Ernest lag in een zetel uitgestrekt en frommelde tusschen zijn vingeren een uitgedoofd sigaretje. Hij voelde om hem het groote huis vol met hangende gebeurtenissen en hij volgde over het raam den tragen gang van de winterwolken. En nog eens, en alweer eens overdacht hij in een vlug verschuif van 't verleden wat hij was, en hoe hij was, en wat hij gedaan had, en wat de uitslagen waren. Sinds die scene tusschen hem en Vere, den nacht na moeders begrafenis, liep hij zoo gedurig de vele zaken te bepeinzen en het had hem moe gemaakt. Hij kon wel inzien dat hij niet meer dezelfde was, dat hij een onbekende levenswijs had ingezet en dit willens-onwillens doordreef. Hij was gewoon zijn eigen te bekijken en de gronden van zijn voelen te peilen. Hij deed het onophoudelijk, zoodat hij al zijn doen en al zijn begeeren belastte met het slameur van parasitaire overdenkingen. Na zijn vertrek naar de kust geraakte hij op die manier tot de zekerheid dat Vere niet de vrouw was, welke hij noodig had, en dat zijne liefde voor haar eene grondelooze bezigheid was geweest van zijne onbestendige zinnen. Onbestendig wist hij dat hij was, maar hij had gehoopt dat de sterke innige figuur van Vere de noodige zwaarte zou bijgedragen hebben. Het liep mis uit. Dat kon hij nu vaststellen. Hij bekende dat de aanwezigheid van Vere op hem tyranniek inwerkte en dat hare wegende overmacht, die hem had moeten steunen, hem neerdrukte. Ze begreep hem ook niet. Een vrouw moet haar man begrijpen. Zij wist niet eens dat ze hem een dwingeland was. Ze was uiterst liefderijk, uiterst oplettend zonder te merken dat ze hem met al die zorgzaamheid krenkte. Ze deed nooit iets dat maar rijzekens slecht was. Haar doel was zuiver en hare gedachten ongemengd. Voelde ze dan niet dat ze eene schreeuwende oneenigheid stichtte, dat ze het evenwicht brak tusschen hen beiden, dat ze brutaal genoeg hare volmaaktheid deed aanbotsen tegen zijne zwakte? Dat voelt ge,

zoo iets. Dat stuit u omver, zoo iets. Maar Vere voelde niets daarvan. Het moest wel een gebrek aan fijnheid zijn, aan verstandelijke fijnheid. Die vrouw zou met hem het leven doorgaan en onwetend blijven van al de folteringen, die, voor hem, uit hunne onharmonische verhoudingen moesten ontstaan.

Hun verblijf op de kust was zeer ongemakkelijk geweest. Hij had het aangezien als een strijd zonder woorden tusschen hem en zijne vrouw. Vere deed met teedere schranderheid haar best om te toonen dat zij hem alles vergeven had, en nochtans donkerde tusschen hen al zwaarder en hooger de herinnering aan 't gebeurde. Zoo dacht hij, en hij was wrevelig als hij merkte dat Vere, stil en zacht, die massale vijandschap niet wilde herkennen. Hij probeerde nu de overhand te krijgen en beantwoordde hare aandachtige zorgen met overdreven minzaamheid. Hij wilde haar klein maken onder een last van opgestapelde attenties. Hij omringde haar met gestadige voorkomenheid en trachtte in een overvloed van vlijtige dienstjes hare gebaren te benauwen. Hij voorzag hare minste begeerten, belegde achterbaks eene toenadering van Lieven Lazare en zijne dochter, schreef dringend daaromtrent aan pastoor Doening, en meende: »nu krijg ik ze nietig, nu krijg ik ze in volle licht, gelijk ze werkelijk is, gespannen, onbenullig, vormloos".

Maar Vere onthaalde zijne minste bewijzen van genegenheid als een hulde, welke zij hem tienvoudig vergoeden moest. Hare liefde was onuitputbaar en zij vond altijd nieuwe manieren in nieuwe grootheid van gevoel. Meteenent bleef ze een klare rustigheid, een serene vrede in huis. Ze deed haar eigen geen geweld aan om goed te zijn zooals zij was, en Ernest stoorde zich meer nog aan het gemak, waarmede zij hem overwon, dan aan haar zegepraal.

De briefwisseling die hij nauwkeurig met Rupert Sörge onderhield, verminderde zijne ergernis niet. Integendeel. Hij toetste aan de scherpzinnelijke gedachtvormen van Sörge zijn verlangen om wat hij zijne evolutie noemde, door te zetten. Hij bad hem eens even tot aan zee te komen. Sörge wilde niet, maar ze zouden malkander te Oostende zien.

Ernest Verlat bleef twee dagen in Oostende, welke hij gansch ombracht met Sörge en Milly d'Orval. Ze dineerden saam, kuierden langs de kust, zaten in den kursaal, en het waren voor Ernest gouden uren.

Grijzer, zwaarder scheen hem de lucht te Knocke in zijn villa, wanneer hij Sörge verlaten had en nu weer met Vere en Francine in eenzaamheid was. Hij werd doodelijk droef. Alles woog hier gelijk de dood. Hij kon geen boek meer lezen en geen volzin meer nederschrijven. Hij liet maar onderstellen dat de herinnering aan moeder hem opeens kwam aanvallen, en lag meertijds uitgestrekt in een zetel, de oogen dicht, de handen moe op de leuning, te brouwen een nacht van ontzeggelijke verveling. Moest op die manier zijn leven uitbloeien, en zou hij de kracht niet hebben om de koppige invloeden te bemeesteren, welke hem stoorden in zijne natuurlijke ontwikkeling? Zijn geval met Vere, die verwisseling van uiterlijkheden, het was alles een avontuur, een vorm van onervarenheid, van lichtzinnigheid, het was eene vergissing. Hoe kon het ànders? Hij was nog zoo jong. Nu voelde hij dat hij op een keerpunt stond en dat sterkere machten in hem waren opgerezen. Nu zou hij voller leven, als hij zelfstandig wilde zijn.

Hij beneed de rijpheid van Rüpert Sörge. Hij beneed hem in al zijn doen, in al de ingewikkelde werking van zijn denken, in zijn wezen naar kleur en vorm en geluiden. Hij beneed de rustelooze liefde van Milly d'Orval. Waarom had hij eene vrouw zonder grillige en onweerstaanbare hartstochten, terwijl hem eeniglijk de sluwe koortsen van scherpe en luie zinnelijkheid passend zouden zijn?

Hij lag uitgestrekt en de nacht van verveling kwam over hem, en hij dichtte de spoken van zijne geestelijke mizerie.

De avond klaarde moerkleurig op de vensterruiten. De oude Ko kwam zeggen dat mevrouw zeer lijdend was en dat ze mijnheer wenschte bij haar te hebben. Hij ging seffens.

De kamer was warm en zacht belicht. Vere lag in het breede bed, dat in de groote kamer met benauwde gewichtig-

heid opdonkerde. Haar voorhoofd blekte blauw-wit onder de zware lading van de omgevlochten haarvlechten. Traag wendden hare oogen en ze hief hare hand op hem, welke zeer teer was geworden en broos uit de kanten mouw opstak. Ernest vatte hare hand. Hij zag hare lippen niet, terwijl ze sprak. Haar gelaat kleurde weg in de witte schaduw van het kussen.

— Ernest, sprak ze, ik heb zoo gaarne dat ge hier zijt....

Hij vroeg of ze nog zoo erg leed. Ze glimlachte zoetjes.

— Ernest, zeide ze, ik heb niet gaarne dat Fran bij me komt... nú.... Ze is zoo verschrikt, het lieve vogeltje. Zij weet niet wat ze denkt. Het is een kind, weet ge wel. Blijf, gij....

Ze beet almeteens op hare tanden en haar hoofd drong achterwaarts in het kussen. Ze drukte met groote kracht de hand van Ernest in de hare, en begon eindelijk te kreunen. Als de pijn voorbij was, zuchtte ze en glimlachte weer.

— Ja, lieve, ik kan soms dat klagen niet houden in mijne keel. Het is of ik gaarne zou roepen en krijten. Zijt ge ontstemd daarvoor? Wilt ge nog een poosje blijven? Als ge weg zijt, voel ik me zoo alleen, Ernest, zoo verlaten....

Het trof hem dat ze verlegen was, dat ze iets vreesde van hem en zich klein maakte om hem in zijn deernis te behagen. Hij zette zich neder naast het bed en streelde hare handen. Ze moest rustig blijven, verzekerde hij, en zich om niets bezorgen, alles zou gauw gedaan zijn, als ze maar moedig was en redelijk. Ze had dan opnieuw den droeven glimlach, die heel licht over haar bleekheid kwam, en ze sloot hare oogen.

Het werd stil. Men hoorde in de kamer daarnaast mijnheer Bley den wijn schinken en klein-klinken met den roemer.

Nadat een sterkere pijn haar overvallen had, voelde Vere dat ze zeer afgemat was en ze vroeg dat de dokter komen zou. Hij kwam en boog over haar en lachte luid om haar te stillen.

— We hebben tijd vóor ons, zei hij.

Hij blikte naar de klok op den schoorsteen en ging heen.

— Kom dichterbij, fluisterde Vere, binstdat ze den arm

van Ernest tegen hare borst drukte. Hij kuste haar. Hij merkte dat tranen in hare oogen stonden en hij zweeg.

— Ernest, sprak ze, ik ben angstig.

Hij streek voorzichtig eene haarvlecht weg, die langs hare slapen was geschoven. Hij voelde de natte lauwte van haar voorhoofd onder zijne vingeren. Hij zei dat ze moest bedaren en hem niet teleurstellen. Hij had altijd gedacht dat ze zeer moedig was. Ze schudde nauwelijks haren kop en haar boezem zwol.

— Neen, melieve, deed ze zuchtend, ik heb geen schrik... daarvan.... ik zal 't wel dragen. Ik heb een redeloozen angst... ik ben heel zwak misschien, o! ik wilde zoo graag dat het een gekke angst was.... Neig over me. Zie, ik kan uw hoofd niet meer omarmen!...

Hij ging leunen tegen het bedkussen, dichtbij, zoodat zijn adem kittelde over hare wangen. Ze scheen gelukkig te zijn dat hij zoo nevens haar lag en hare oogleden trilden. Toen vroeg ze lispelend:

— Hebt ge me nog lief, Ernest?

Hij drukte zijne hand op hare lippen en deed: sjst!... lachend-gebarend dat hij kwaad was. Ze wilde aandringen. Hare oogen keken ongemeen ernstig en ze hijgde soms.

— Zeg het me, zeg het me, fluisterde ze gejaagd, hoor eens, Ernest, ik ben waarlijk benauwd. Ik voel me als een, die men verlaten wil.... Zie me aan, Ernest. Ik wil alles doen voor u — heb ik niet al veel gedaan? Neen, dat wil ik niet zeggen, ik wil niet spreken daarvan, ik wil niets verdiend hebben.... och, wat zoude ik verdiend hebben!.... Ik wil bestaan om u te behagen, om te zijn naar uw begeerte, en een lust te zijn.... een lust te zijn voor u.... Ik heb nu een groote hoop, als het kindje zal komen, dat ik van u heb.... en u geef.... Ik weet niet recht goed wat ik zeg, Ernest. Het is mijn angt.... Ernest, ik ben zoo angstig — ik wil niet alleen zijn.

Ze viel in nieuwe pijnen. Ze kreunde nu niet meer, ze gilde zonderling, en mijnheer Bley, die was binnengesloft, deed teeken aan Verlat dat de bevalling in haar werk kwam.

De vroedvrouw werd uit de keuken naar boven geroepen.

Vere kermde:

— Ernest!... Hier blijven... hier blijven....

Mijnheer Bley snoerde zich een wit schort om de lenden en sloofde zijne mouwen op.

't Was diepe nacht. Bij 't vuur in de eetzaal zaten Verlat en pastoor Doening. Pastoor Doening las half-luide uit zijn gebedenboek vóor en Verlat was thoopegezakt in zijn zetel. Het groote huis was anders doodstil. Hij schrok ineens en lengde zijn hals uit. Hij vezelde, ontzet:

— Pastoor.... pastoor.... hoort gij nog iets?

Pastoor Doening schudde zijn hoofd. Ze luisterden allebei. Het huis was doodstil.

Mijnheer du Bessy opende zacht de deur en kwam neerzitten onder het hooge schouwkleed. Zijn dasje was scheefgesnoerd en zijne schoenen geheel nat van sneeuwslijk.

— Die derde dokter is vertrokken, sprak hij. Hij moet terugkomen, en Ko is mede met hem. Ze hebben Vere in slaap gedaan.

— Voelt ze dan nog iets? Kan ze niet opeens wakker schieten, pastoor?

Pastoor Doening schudde zijn hoofd, en bad, Ernest zonk ineen en zijne kin kwam drukken op zijn hemdboord.

— Het sneeuwt, zei mijnheer du Bessy.

Hij porde het vuur aan en wierp een houtscheier in den haard. Hij vroeg waar Simon Peter was gegaan, en het duurde een tijdje eer pastoor Doening opkeek en met een gebaar van zijn hand te kennen gaf, dat hij 't niet wist. Een breede vlam sprong in de schouw omhoog en belichtte schielijk de kamer. Een stilte vol gevaren bleef hangen in de lucht.

De vroedvrouw kwam van wege mijnheer Bley verzoeken, dat er dadelijk zou getelefoneerd worden naar dokter Schoutens, die niet langer achterblijven mocht. Mijnheer du Bessy, die geheel in de war geraakte en met zijne handen vol gedienstigheid stond, gelastte zich met de boodschap. De vroedvrouw zei:

— Daar is een vloed....

En Ernest Verlat zakte dieper in zijn zetel. Een vloed, was dat erg? Hij blikte zijwaarts naar pastoor Doening, die onbeweeglijk over zijn gebedenboek gebogen zat. Hij moest tegenover pastoor Doening eene passende houding aannemen en het walgde hem. Eens had hij ook zoo, in aanwezigheid van pastoor Doening, dezelfde folterende zorgen gehad — een uchtend, in de donkere receptiezaal, bij de praalkoets van zijne doode moeder. Gelijk toen wilde wilde hij nu een uitzicht geven van zijne droefheid. Hij vroeg:

— Is dat erg, een vloed?

Pastoor Doening deed een dubbelzinnig gebaar. Ernest Verlat hoorde wel aan den klank van zijne stem, dat zijne woorden onvast waren en zijne bezorgdheid tamelijk nuchter. Hij wilde dan die nuchterheid gebruiken met ze te overdrijven en gaf haar den schijn van verbijstering. Hij schoot soms verwilderd uit zijn zetel op om aan te merken dat het huis zoo stil was en zoo benauwd werd.

En van binnen, schoon hij geweld deed om het beeld ervan neer te drukken, dacht hij: als de operatie mislukt, is 't misschien nog best... Hij wenschte niet, dat Vere sterven zou, maar hij bekende dat haar dood een gemakkelijke oplossing was en dat zich dan alles voortreffelijk schikte. Hij zag insgelijks in gepeinzen het kind. Het kind, dat zou een schreiend rood ding zijn. Hij zou er wel voor zorgen en zijn plicht doen. Hij zou dat kind later liefhebben waarschijnlijk en het zou, in die jaren van verval, dan eene bronne van huiselijk genot worden. Hij dacht: ik kan er toch niets aan beteren, als 't gebeuren moet — er zijn nu vier dokters... Hij dierf niet vreezen dat ze mogelijk Vere uit den nood hielpen, maar hij hoopte heimelijk dat hun kunde nutteloos mocht zijn. Het was ook voor haar het gunstigste lot: zoo ging ze heen zonder de zekerheid dat ze niet bemind werd.

Pastoor Doening zat over zijn boek gebogen. Zijn zwarte rug rondde roerloos onder het ingetogen luchterlicht. Ernest kende dien rug, herinnerde zich dien rug in diezelfde houding, diezelfde donkere verve, diezelfde onbeweeglijkheid. Hij zei:

— Ik geloof dat ik ze hooren klagen heb... Hoort gij niets, pastoor?

De rug roerde niet. Het hoofd van Pastoor Doening deed een ontkennend teeken, een vaag teeken van grijze haren boven den geweldigen rug van steen. Verlat viel wederom lager tusschen de armleuningen van den zetel, in voortdurend ongemak.

Mijnheer du Bessy kwam binnen op dat oogenblik en zette zich zwijgend neer. Een ongelijke wind ronkte in den schoorsteen en bijwijlen daverden de ruiten van de vensters onder de drukking van de vlage. Mijnheer du Bessy staarde in den laaien aschbak en bespeurde den zachten dood der roode koolkorrels, welke er overhand neertjokkelden, met een gloeiende klaarte, en geleidelijk wegdonkerden, levenloos.

Na de komst van mijnheer Schoutens kwam er rumoer in huis. Men hoorde een onophoudelijk gedagger van voeten over het tapijt van de slaapkamer. Een vreemde pakkende apotheeklucht voer door de gangen en langs de trap. Francine, bleek en ontsteld, liep in nachtjapon de eetzaal binnen en viel weenend op de borst van Ernest. Mariëtte stond in het deurgat en deed verlegen teeken dat ze juffrouw Francine niet langer bij haar had kunnen houden.

Maar Ernest was overeind gesprongen en een plotselijke hitte schoot op naar zijn hoofd al kloppend in de aderen van zijne slapen. Er stak hem een zeerdoende prop in de keel. Mijnheer du Bessy begon te beven en stamelde wanhopig:

— Wat gebeurt er?...

Ernest keek hem aan en zag de leelijke stuipjes van zijne verouderde gelaatstrekken. Het trof hem dat hij zelf meteenent eene scherpe pijn voelde en dat zijne handen, welke hij om het blonde hoofdje van Francine gesloten had, nu koortsig rilden overeen. Eene zenuwachtige davering schokte door zijn lichaam en kwam uitschieten in een drogen snik.

— Francine, mompelde mijnheer du Bessy, gij moet in uw bed gaan. Gij jaagt ons een schrik op het lijf.

Zij lag in Ernest's armen te klagen dat ze 't niet uithouden

kon, dat ze al die vreeslijke stappen hoorde, dat ze de tafel hoorde schuiven, dat alles zoo akelig was.

— Vere asemt niet meer, ze roept niet meer... Wat doen zij daar allemaal boven?

Hare schouders snokten opwaarts en haar kin sloeg tegen de borst van haar broeder. Toen kwam pastoor Doening met zijne zachte vingeren streelen over heur haar en hij dwong ze neer te zitten naast hem. Hij sprak met haar. Wat zette ze al voor afschuwelijke dingen in haar hoofd? Had ze nu geen vertrouwen meer in den goeden God? Ze moest lief zijn en stil. Vere was niet het minst in gevaar. Dat kon ze gerust gelooven. Zou hij het zeggen als 't niet waar was? Zij was nu geen kind meer. Zij wist toch dat dit alles wel gauw zou overgaan, dat de natuur zoo was, en dat ze nu een lief nichtje zou krijgen, met een rond gezichtje en oogen van blauw porselein.

— En met krullekens, zei ze rap en gretig, terwijl nog de tranen perelden aan hare lange wimpers.

Ja. En ze zou d'r speelgoed kunnen voor koopen, en lekker gesnoep, en popjes en een heerlijk eetservies, zoo klein, zoo luttel, zoo teer... Dat zou alles wel gebeuren, mettertijd. God is goed. Hij is de hoop en het leven. Nu moest Francine braaf geduld hebben en een kus geven aan Oomken en Ernest, en dan weer naar bed gaan. Zoo moest het zijn. — Niet?

Ze glimlachte en deed wat hij zei. Mariëtte sloot haar arm om haar heen en ze verlieten de schemerige zaal op de tipjes van hun teenen.

Ernest Verlat bleef recht staan en staarde ze werktuigelijk na. Aan het zachte geprevel van pastoor Doening had hij met spannende angstigheid de schromelijke werkelijkheid getoetst. Bij de gedachte dat Vere *in waarheid* dood of stervende was, brak hem de moed om verder te denken. Een scherpe schrik overviel hem, drukte op hem, woog op zijne longen. Hij had willen uitroepen dat ze niet weggaan mocht. Hij had haar noodig. Hij taakte geheel dichtbij de mogelijkheid van een ongeluk, het oogenblik dat ze in eenig-

heid zou ombrengen tusschen vier vreemde en onverschillige gezichten en dat het uiterste oogenblik zou zijn. En nu wist hij, nu was hij zeker dat hij haar noodig had. Hij zou alleen met die zekerheid overblijven — hij schrikte voor dat alleen-zijn.

Stokstijf trad hij naar voren. De donkere trap spookte in de halve donkerte en de chloroformreuk drong hem in de keel. Hij vatte de leuning en kon niet verder.

— Nessie, mijn jongen, bad mijnheer du Bessy, daarboven moogt ge niet binnen, weet ge wel. Ik word bang van u allen....

Ernest voelde dan de hand van pastoor Doening, die rustig op zijn schouder woog en zacht hem aantrok. Hij zag de oogen van pastoor Doening die knikte:

— Blijf nu hier.

Maar hij weerde zich los, fluisterde heesch en geheimzinnig:

— Gijlie weet niets, gijlie voelt dat niet tot ge 't weet.... Ik wel — daar is iets vervaarlijks in huis gekomen....

Hij was niet meer bewust van zijne zeer zonderlinge manieren; en hij herkende de roode gloeiing van het traptijpijt niet meer, hetwelk gebroken uit de duisternis te voorschijn opkleurde.

Hij zweeg, alles was stil geworden. Een koolkorrel klopte tegen den klinkenden aschbak. Het horloge tikte.

Almeteens, werd, daar hooge, de deur van de slaapkamer geopend en de gedempte stemmen van de dokters roezemoesden in het vestibule. Iemand kwam de trap af. Men hoorde een kindje krijten.

— God! snikte Ernest en hij zakte tegen den muur.

Hij wipte echter vluggelings overeind, liep de eetzaal binnen en bracht zijne handen over zijn hoofd, alsof hij de neerstorting van een uiterste hoop verwachtte en zich bevrijdde tegen den val van een ongeluk. Mijnheer du Bessy en pastoor Doening stonden naast hem, en alle drie keken angstig uit naar het somber deurgat, van waar de gebeurtenis komen moest.

Mijnheer Bley bleef op den drempel staan. Zijn wezen was rood en rond. Hij glimlachte en stak zijn handen uit.

— Het is gedaan, mijnheer Verlat, sprak hij, ik wensch u geluk met uw zoontje. Mevrouw heeft het erg voor gehad. Zij is nu buiten gevaar.

En tot Ko, die al tastend was komen aandrummen:

— Die heeren alginds moeten ververscht worden, zorg ervoor, oudje.

Ernest stortte neer op zijn knieën en dan geheel thoope, en zijn lijf werd in hevig gehijg opgeworpen. Mijnheer du Bessy viel mijnheer Bley aan en schudde hem stevig de beide handen. Pastoor Doening nam zijn gebedenboek, opende het zwijgend, zocht, verward, naar de groote kleurlettrine, die den aanvang van een mooie hulde aan God met uitzonderlijke pracht placht te melden, en roerde koortsig de bladen.

Als de heerlijke kleurlettrine bloot lag, pletsten er twee dikke tranen — men weet niet van waar.

Een lange poos zat reeds Ernest Verlat bij het bed van zijn vrouw. Pastoor Doening en mijnheer du Bessy stonden met Francine aan het voeteinde. Het kindje lag vredig in zijne wieg.

Ze spraken niet, ze blikten allen naar Vere, die bleek en doorzichtig, daar rustte, geheel veranderd en mooier in de diafane kleur van zwakheid. Ze had nog niemand gezien. Ze had hare oogen nog niet ontsloten. Mijnheer Schoutens had gezeid dat ze wel van zelf zou wakker worden, dat men ze niet storen moest onderwijl.

En men wachtte. Francine was heel braaf en stil. De morgen begon de lichte venstergordijnen met een vale blauwigheid te verven. Ko stond in een hoek bij den schoorsteen op zijn eentje te dubben en te huiveren.

De deur werd voorzichtig opengeduwd en Simon Peter verscheen, kwam seffens en met ingetogen gretigheid de hand van Ernest drukken en keek toen wenkend om.

Een groote breede man stond op den drempel. Het schemerlicht der veilleuse liet niet toe dat men hem dadelijk herkennen kon. Hij was blootshoofds. Zijn hooge schedel glansde wit uit in de doezeling van uchtendschaduwen, en hij roerde

niet. Zijne armen hingen zwaar in zijn mantel en zijne sterke schouders staken op.

Vere opende schielijk hare oogen, wilde zich oplichten, keek strak voor zich uit. Iedereen neeg naar haar. Zij lispelde:

— Vader... is vader hier?...

Een natte snik schokte daar op den drempel, de groote man struikelde naar voren over het tapijt, zag het rose wiegje, zag de witte sponde en, op het witte kussen, het zeer witte gelaat van de moeder....

Hij barstte in tranen los. Hij beefde over al zijne leden. Hij zakte met schokjes op zijne knieën neer. Vere reikte naar hem hare witte handen.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

KRISIS IN HET KATHOLICISME

DOOR

JOHAN VAN GÜLICK.

(Slot.)

Hermann Schell was tijdens zijn leven professor in apologetiek en Christelike Kunst aan de Universiteit van Würzburg. De vooravond van Pinksteren van 't jaar 1906 is hij plotseling gestorven. »Zum Tode gehetzt," zeiden mij zijn vrienden. Schell is de hoofdman der tweede fraktie, die ik boven aanduidde. Hij is de grote strijder geweest tegen de veruiterliking van de godsdienst, in de vorm van overdreven godsdienstigheid (te ver gedreven Heiligen Kultus, relikwieën- en devotieskraam) en in de vorm van satanisme (Léon Taxilbedrog), tegen het dodende opportunisme, dat op de eeuwenoude en dikwels verouderde traditiën der Heilige Roomse Kerk dat lamlendig-laffe en leefdode »laisser faire, laisser passer" toepast, tegen de belachelike hazeschuwheid in hoge Kerkelike kringen voor alles wat nieuw is, tegen het Trentse Seminarie-opsluitings-systeem, wat van zelf gebrek aan universitaire ontwikkeling bij de Klerus medebrengt, tegen de geringe ontwikkeling van de Klerus op alle mogelike gebied, die deze stand bij betrekkelik-hoge maatschappelike positie toch minder waardig doet zijn, tegen het gemis aan histories voelen- en denken, dat noodzakelik meêbrengt een totaal verkeerd begrijpen van het eigen tijdleven, en vooral tegen het antropomorfiese Godsbegrip, dat in de Katholieke Kerk nog steeds een dreigend gevaar is en wel blijven zal. Dit was, als men wil, zijn negatieve arbeid. Maar die arbeid heeft hij een positieve ondergrond gegeven in zijn *Dogmatik*, in zijn *Das*

Wirken des dreieinigen Gottes en in zijn in zijn Gott und Geist helaas niet voltooide *Apologie des Christentums.*

Het Schell-probleem wordt niet begrepen, als men eerst geen helder inzicht heeft in het karakter zijner theologie.

Schell was een denker. Zijn geestesarbeid richt zich op het algemeene, op grondgedachten, waaruit alles voortkomt. Datgene, wat alles te zamen vat, is voor hem de persoonlike God. Aan de verklaring der Godsgedachte heeft hij zijn volle energie gewijd; in het licht van deze centrale waarheid heeft hij getracht aan de gehele leer der Katholieke Kerk een hechte, redelike grondslag te geven. Hij volgde het Platoniese denken en stelde de idee God als oneindige *Daad* (waarheid en heiligheid) op de voorgrond. Dat gaf aan zijn theologie innerlike kracht en bezieling. De oude traditionele theologie had deze gewichtige opvatting van de idee God wel nooit gelochend, maar toch nauweliks in praktiese waarde omgezet. In tegenstelling met de overige officiele dogmatici heeft hij zijn krachtinspanning niet alleen geconcentreerd op het meest-volledige en meest-onaantastbare bewijs der leer door Bijbel en Traditie, maar ook in de doorvorsing van beider inhoud in betrekking met hun waarde voor het leven. Ten slotte steunt ook zijn dogmatiek op Thomas van Aquine; van hem en van de griekse vaders heeft hij het meest geleerd. Maar hij heeft zich nooit laten verleiden tot ons te spreken in hunne, ons tegenwoordig vreemde, vormen. Schell heeft de betekenis der empiriese wetenschap met geheel zijn wezen begrepen. Hij heeft de historiese bijbelkritiek, vergelijkende godsdienstwetenschap en de natuurwetenschappen binnen de grenzen der theologie gebracht. Met een zekere genialiteit weet hij grote harmonieën te ontdekken. Voor pijnlik-nauwkeurige doorvorsing der afzonderlike feiten ontbreekt hem echter het juiste orgaan. In de godsdienstgeschiedenis en natuurwetenschap lag voor hem een geweldig, nog onbehandeld, materiaal open, hij werkte het uit tot godsdienst- en natuurfilosofie. Het is wel aan het feit te wijten, dat de dogmageschiedenis over het allereerste begin nog niet heengekomen is, dat Schell deze gewichtige wetenschap tamelik verwaarloosd heeft en daarom

menig oordeel velde, dat de historicus nog verbeteren moet. Bij alle voortreffelijkheid van Schell is dit een gevoelig te-kort.

Zijn theologie was een *theologie des levens*, maar in geheel andere zin als die van Newman, de andere grote theoloog der nieuwe tijden. De grote Engelsman neemt de mensen, zoals ze zijn, in hun daagse leven, hij verstaat, wat ze denken en willen, hij heeft met zeldzame kunst de metode van dit menseleven begrepen. Newman staat daarom in het innigste verkeer met de gewone mensezielen en kan ze overtuigen, dat het daagse leven als het meest werkelike een *beleefd christendom* gebiedend eist. Heel anders is het met Schell. De kalme Duitser grijpt de grote gedachten der nieuwe tijden, laat daarin de waarheid zien en de lochen, dat, wat daarin omhoog streeft naar het licht en het leven, en dat, wat daarin duisternis is en dood. God als oneindige *Daad van Waarheid en Liefde* is louter klaarheid in de verwarrring der gedachten. Want in de Godsidee vindt al wat waar en goed is in het moderne leven het noodzakelike fundament en zijn wijding, en al wat lochen is en kwaad, zijn vernietiging. Een geweldiger apologie des Christendoms kan niet gevonden worden. De moderne gedachtenwereld wordt zelf de geweldigste apologie voor God als de vervulling van alle streven naar waarheid en zedelik leven. »Diese Auseinandersetzung mit dem modernen Leben bracht enormes Vorteil mit für die Theologie. Den alten Wahrheiten wurden ganz neue Erkenntnisse abgerungen und manche neue Lebensanschauungen fanden in den alten Dogmen eine überraschende Berechtigung." 1) Wel dreigde het gevaar, dat bij zulke openhartige gedachtewisseling met de moderne wereld, men allicht te ver zou kunnen gaan in het tegemoet komen aan die wereld. Hoezeer men ook Schell's scherpe blik in dergelijke zaken zal bewonderen, zijn liefde en zijn ruimte van denken hebben hem hier tot een *te* groot idealisme verleid. Dit voerde dan ook tot de diepe betreuren kerkelike indicering zijner boeken. De Roomse Kurie was niet in staat de hoge vlucht zijner

1) Uit een zeer belangrijk theologies manuskript.

ècht-Katholieke (d. i. algemeene) gedachten te volgen, zag overal gevaar voor het oude geloof in het tegemoet komen aan de moderne gedachtewereld, die haar zo oneindig-vèr van haar opvattingen verwijderd leek, en die toch in wezen het Katholiek geloven zo oneindig-dicht nabij kwam.

Schell's arbeid — daaraan zal wel niemand twijfelen — heeft enorme waarde voor het Christelik leven. Hij eiste een konsekwent en bewust Christendom. *God* moet de *waarheids-inhoud* zijn van de Christen, hij moet het *zuivere Godsbegrip* met al de energie van zijn wezen in zich opnemen. En *God* zal ook zijn *levensinhoud* zijn. De *Godgelijkende persoonlikheid*, dat is het ideaal. Schell is voor deze opgave, die Jesus Christus heeft gebracht, met zijn gehele persoonlikheid opgetreden.

Dit is een ander betekeningsvol moment in de theologie van Schell, dat zijn gehele persoonlikheid zich daarin uitspreekt. De boeken der overige theologie-professoren zijn vlijtige, in zekere zin nuttige samenvattingen van theologiese, wetenschappelike kundigheden. Maar Schell's boeken geven de volheid van diep beleefde gedachten en mede de begeestering en bezieling der waarheid en liefde. Van Gods oneindige Waarheid en Heiligheid, van Gods Liefde spreekt elke bladzijde zijner talrijke boeken en wèl met zulke wegslepende kracht, omdat deze gedachten en krachten in Schell's ziel leven en omdat hij zijn eigen innerlike leven ons gegeven heeft in de volheid van zijn daadkracht, zijn wetenschap, en zijn hartstochtelike liefde.

Dit is het karakter van Schell's theologie, die in het Godsbegrip weer het adelmerk zijner herkomst geslagen heeft, die het machtige zelfopbouwen tot Christelike persoonlikheid als het wezen des Christendoms heeft aangeduid en daardoor zich in verbinding stelt met de algemene stroming in de Kerk, die van Erasmus Roterodamensis uit, over de Reformatie en nieuwe filosofie heenwijst naar het ideaal, dat in de geest als intellekt en wil de hoogste aktualiteit zet voor de praktiese omzetting der leer in leven. Die aktualiteit, die levende daadkracht, onderscheiden van de rustende substantie, is in verband met de wezensbestemming des geestes

de gebiedende eis der nieuwe filosofie: »Und zwar in *metaphischer* Hinsicht, um die massive Vorstellung einer Unterlage des Innenlebens beim Geist fern zu halten; so dann in *noëtischer* Hinsicht, um die Erkenntnis mehr als produktive Ideenbildung und Gedankenerzeugung denn als passive Wiederspiegelung der Wirklichkeit zu verstehen, — als ein herausarbeiten der Wahrheit aus der Fülle der Thatsachen, als ein Nachbilden der Dinge; in *ethische* Hinsicht durch ebenbürtige Würdigung des Willens als der Vollzugskraft des Wahren und Guten, aber auch durch die Betonung, dasz der Wille nicht in der Entgegennahme fertiger Forderungen *aufgehe*, sondern zur fruchtbare Anwendung der sittlichen Idealen bis in ihre letzten und mannifaltigsten Konsequenzen in den unberechenbaren Wechsel der Verhältnisseberufen sei." 1)

Dit ideaal van zuivere aktualiteit in betrekking met het *zijn*, dit erkennen en willen, deze overtuiging, dat de levende eenheid en wederkerig doordringen van denken en willen de eigenlike wezensvolmaaktheid des geestes uitmaakt, het inzien, dat levende wederkerige betrekking het eigenlik voorrecht des geestes is en daardoor ook tot het eeuwige en hoogste geestesleven behoort, is nergens vroeger, nergens zuiverder en juister uitgedrukt dan in het bijbels-Christelik Godsbegrip der Drieëenheid. Dit is Schell's Godsbegrip, toegepast op de menselike daadkracht, gezien van uit de verhouding tussen Schepper en schepsel.

Vergeesteliking van het wereldse door de bovennatuurlike waarheid en krachten is waarachtig Christendom: niet echter het kunstmatig plegen van een ideeën- en gevoelswereld, die zich het »hiernamaals" naief in de katagorieën van het »diesseits" voorstelt en bijna alleen in mystiese privaatopenbaringen, wonderbaarlike devoties, boven- en buitennatuurlike verkondigingen van hemelse wezens of duivels, in 't kort in het antropomorfiese en fantastiese zwelgt.

God is Geest en Waarheid naar Irenaeus, die zo wonderbaar zegt: »God is *geheel* gedachte, wil, geest en licht." In deze

1) Hermann Schell: *Das Problem des Geistes* p. 49, Würzburg 1898.

beschouwing is God de zuiverste daad, de zuiverste werkelikheid, omdat Hij totaal en absoluut *daad* is, het denken van het denken, d. i. *de daad, welke zichzelf tot inhoud heeft.* Dit is de »Selbstverursachung Gottes" als zijn diepste wezensbegrip.

Ook voor de niet-Katholieken wilde Schell zijn werk van waarde maken. Hij wist, dat de moderne mens het levensprobleem absoluut niet opgelost had door zich af te scheiden van alle religie. Wat de godsdienst ook zijn mag, zij bracht de mens toch altijd tot samenvoelen met de diepste gronden der werkelikheid en opende voor hem tevens een leven van zuivere innerlikheid, zij stelde hem een doel voor het gehele leven en gaf dat leven daardoor zin en waarde, zij was een rem tegen het lage egoisme in de mensenziel, en maakte van de mensheid één organisatie, die een innerlike zielegemeenschap was. Overbodig zijn deze dingen door het verlaten van de godsdienst niet geworden, zij moesten dus ook zonder de godsdienst en na het prijsgeven harer grondslagen op andere wijze te bereiken zijn. En bij dit probleem van wederopbouw blijft de negatie tot dusver op jammerlike wijze in gebreke. Schell stelde zich de vraag, wat na het prijsgeven van een vaste en gesloten levensbasis en van alle innerlike samenhang, het menseleven aan waarde en inhoud nog behoudt en hij erkende, dat de totale opheffing der religie bij konsekwente doorvoering een ontzettende verwarring in het gehele menselike bestaan moest medebrengen. Hij baseerde daarom zijn theologie op de doorsneêmens van de 19e eeuw, zooals Thomas van Aquine dat gedaan had op de doorsneêmens der 13e eeuw: en wel zó, dat hij op het eigen wezen der moderne kultuur met al haar nieuw-ontdekte krachten en waarden voor leven, wetenschap en kunst voortbouwde en van het moderne leven-zélf uit de noodzakelikheid trachtte te bewijzen van een Katholicisme in geest en waarheid en bijgevolg ook aan de moderne ongelovige de aloude, maar vernieuwde grondslag der religie aanwees als de enige vastheid in de stroom der vergankelikheid.

Schell stond in 1898 op de hoogste trap zijner roem. Hij was benoemd als Rector magnificus der Universität van Würzburg.

Zijn publikaties hadden zich tot nu toe alleen bewogen in de hoge regionen der theologiese wetenschap. En zijn hart bloedde, wijl hij zag, dat de wetenschap van het Katholieke Christendom toch nog altijd inferieur bleef.

In zijn brochure van dat jaar: »Der Katholizismus als Prinzip des Fortschrittes" eiste hij de vrijere ontwikkeling der theologiese wetenschap, eiste hij ook de daad van nu eens eindelik te beginnen van katholieke zijde met doelbewust alle profane wetenschappen, filosofie, natuurwetenschap, geschiedenis, filologie enz. te beoefenen. Men schrikke toch — was zijn mannewoord — degenen, die arbeiden willen, niet bij elke stap, die zij zetten, met vreesjes en angstigheidjes af, alsof het Katholiek-Christelijke openbaringsgeloof op niets dan aarde-voetjes rust — op dezelfde voetjes misschien, als het tegenwoordig officiele theologiese schoolsysteem, dat heel bescheiden en deemoedig als het geloof-zelf poseert. Hoe méér vertrouwen in de waarheid des geloofs, des te vrijer en vertrouwensvoller kan men de geesten hun eigen ontdekkingstocht in en om en boven de wereld laten maken. Of brengt het, om binnen de grenzen van het Katholicisme te blijven, maar een schijntje voordeel, dat de ophemeling van al het officiele kerkelike in katholieke kringen en de verdoeming van alles, wat niet precies doet als de kudde-dierengeest het wil, in de laatste jaren krankzinnig-ziekelik geworden is? Alles, wat maar gebeurt wordt in de tamme, makke, gemuilkorfde klerikale pers in het rozigste licht gesteld; het gehele katholieke gemeenschapsleven wordt ontdaan van zijn harde zonde, maar daarom karakteristieke hoeken, alles pasklaar gemaakt naar de pasklare vorm van een pasklaar ideaal, en wordt daardoor wel zeer byzantijns, maar ook geweldig éénvormig, langdradig, ja, onwaar, verlammend en om in te slapen. Wanneer uniformisme, byzantisme en servilisme op wereldlik gebied een rondsluipend gevaar is, dan moet het ook op kerkelik gebied vermeden worden, te méér wijl het bovennatuurlike zich niet ten doel stelt het onderscheid tussen de mensen tot 'n apotheose op te voeren, maar het zoveel mogelik te verkleinen, daar alle goddelike charismata der

overheid bestemd zijn om het Christelik volk beter van dienst te kunnen zijn en niet om te heersen. Zo staat het in Lucas XX : 25—26.

Vrijheid, evangeliese vrijheid is Schell's eis. En hierin is de aansluiting te vinden aan het nieuwe autoriteitsbegrip, dat ik boven behandelde. Wie vrijheid eist, verzet zich daarom niet tegen de autoriteit, maar vordert van haar het edelste onderdaanschap: *ware burgerschap in 't Godsrijk.* De autoriteit heeft haar triomf niet daarin, dat ze de vrijheid belemmert, maar dat ze de vrijheid bevrucht en beschut. *Heinrich Hansjakob*, de bekende Freiburger pastoor en auteur schrijft onder invloed van Schell in verband hiermeê: »Allerdings ist man heutzutrage in den Augen vieler Leute nicht mehr katholisch, wenn man nicht zu den Unmündigen, blind Gehorsamen und alles geduldig Hinnehmenden gehört. Ich habe aber vom Katholizismus eine andere und bessere Auffassung, er soll und will nicht Unmündige und Sklaven heranziehen, sondern freie und selbstbewuszte Kinder Gottes: denn das echte Christenthum ist Wahrheit und Freiheit, nicht Knechtsinn und Geistlosigheit." 1)

Aan het einde dezer brochure deed Schell een meesterlike zet. Hij somde de hinderpalen op, die een gezuiverd katholiek Christendom in de weg stonden. Hij deed dit echter niet uit eigen naam, maar op gezag van de konservatieve engelse kardinaal Manning, de taaie rivale van Newman. Ze luiden: 1e gebrek aan een klerus, die wetenschappelik en maatschappelik op de hoogte van de tijd staat, 2e de weinig talentvolle predikwijze en predikinhoud, 3e het geringe gebruik en de minieme verspreiding van de H. Schrift, 4e de alles behalve Christelike en ook onware idee, dat de bovennatuurlike zedelikheid en naasteliefde alléén in de katholieke kerk te vinden zijn, 5e het Sakramentalisme, 6e de beweerde inferioriteit van de seculiere bij de reguliere geestelikheid, 7e het Jesuitisme.

Met deze brochure was Schell afgedaald in het strijdperk

1) *Frankfürter Zeitung*, Sonntag 18 Aug. 1907, 1e Morgenblatt.

der alledaagse polemiek. Onnoembaar vele, naamloze krante-theologen grepen hem aan. De Jesuiten voelden zich het meest aangerand. Dat mocht natuurlik niet ongestraft blijven. Daar kwam bij, dat de Roomse Kunie een oude wrok had tegen Schell. Hij was de man geweest, die, toen heel de Kurie met Paus Leo XIII incluis geloof geslagen had aan de Sataniese uitgevonden idiotismen van Léon Taxiêl over de vrijmetselarij, het bedrog direkt doorschouwd had uit kracht van zijn vergeestelikt Godsbegrip en het met mannenmoed ontmaskerde.

Aangeklaagd in Rome werd Herman Schell, niettegenstaande de taaie verdediging der Dominikanen, in 1898 op de Index geplaatst. Verboden werden zijn *Dogmatik* zijn *Gott und Geist* en zijn *Katholizismus als Prinzip des Fortschrittes*".

Gaan we nu eerst even na, wat die indicering te beduiden heeft.

Volgens het »jus canonicum" bestaan er twee soorten van veroordeling. Als de geïndiceerde schrijver werkelik met het wezen der geloofsleer in strijd gekomen is, dan wordt hij tot formele herroeping zijner dwalingen gedwongen, hij heeft zich in dit geval uiterlik en innerlik te onderwerpen. Een ander soort van veroordeling is, wanneer de betreffende auteur geen eigenlik gezegde ketterse dwalingen geleeraard heeft: dan treedt de kerkelike politiemaatregel in werking, waardoor het betreffende boek om de een of andere gevaarlike mening of omdat het verwarring in de geesten kan teweeg brengen, verboden wordt. Bij de laatste veroordeling wordt geen innerlike onderwerping geëist. Men heeft zich alleen uiterlik eerbiedig te gedragen tegenover de kerkelike autoriteit. Met de laatste soort van veroordeling hebben we te doen in de zaak-Schell. Dit blijkt zo duidelijk mogelik uit een brief van Schell aan de protestantse professor Nippold in Jena:

»Ihr letzte Wendung hat mir gezeigt, dasz sie auch bezüglich meiner sogenannten »Unterwerfung" eine ganz unrichtige Vorstellung haben. Dieselbe war von mir am 15 Februari 1899 verweigert worden-schriftlich: *erst nachdem mir Bischof und Fakultät unwidersprechlich dargetan hatten, dasz diese*

Unterwerfung nichts mehr sei als die Anerkennung der formalen Rechtsgültigkeit und Unnappellierbarkeit einer höchsten Instanz und gar keine Preisgabe einer wissenschaftlichen Uberzeugung oder Ansicht in sich berge, erfüllte ich die Forderung, zumal die Weigerung zur Trennung von der Kirche geführt und der Reaktion zum Triumph verholfen hätte". 1)

Van Schell's theologiese meningen is geen enkele veroordeeld.

In verband hiermede wil ik even een opmerking maken naar aanleiding van de *Münsterse beweging tegen de Index-congregatie.* In het geval Schell is duidelik geworden, dat de procesgang dier Congregatie eigelik onzedelik moet worden genoemd. De betreffende auteur, die het ongeluk heeft geïndiceerd te worden, kan zich op generlei wijze verdedigen en mag zelfs niet — volgens dekreet van Benedictus XIV — in kennis gesteld worden van de redenen, die tot zijn veroordeeling geleid hebben. Daartegen hebben enige voorname Duitsche katholieken, vooral in Münster, zich durven verzetten. 2)

Ook is in de nieuwe Syllabus 3) geen enkele stelling tegen Schell te vinden, ofschoon in de pers het tegendeel werd beweerd — zij is gericht tegen dwalingen van Italiaanse en Franse auteurs. Hier kan even bij opgemerkt worden, dat minstens 30 van de 65 stellingen door geen sterveling meer gehouden worden. In 't algemeen beschouwd is de nieuwe Syllabus een doodgeboren kind, en uiterst ongevaarlik.

Schell was dus geïndiceerd en men vroeg hem, of hij zich

---

1) Prof. Dr. Nippold zelf heeft deze brief voor enige dagen gepubliceerd in de »Allgemeine Zeitung" von München n. 377. Ausgabe B. Freitag 16 Aug. 1907. De brief is gedateerd: Würzburg 19 Februar 1900.

2) De Münsterse heren waren van plan een petitie aan de Paus te zenden om voor Duitschland dezelfde privilegien te dragen als in Amerika en Engeland bestaan in betrekking met de Index, namelik: gedeeltelike ontheffing van de besluiten dier Congregatie. Door misbruik van vertrouwen kwam de zaak in de »Correspondenza Romana", officieus blad van Merry del Val. De kwestie werd daar als een nieuwe reformatie behandeld. Het Duitse episkopaat had reeds 't vorige jaar hetzelfde in Rome aangevraagd en verkregen. Alleen was dit nog niet gepubliceerd. Het is gewoonweg onbegrijpelik, waarom het Vatikaan alarm sloeg voor een kwestie, waarop hetzelve gunstig beschikt had.

3) De Syllabus van Pius X verscheen bij dekreet van de S. Congr. Indicis 3 Juli 1907,

wilde onderwerpen, opdat de Congregatie bij haar dekreet zou kunnen bijvoegen: „Auctor laudabiliter se subjecit". 1) Zoals we boven zagen, heeft Schell dit niet gedaan, voordat hij van authentieke episkopale zijde de verzekering ontvangen had, dat zijn onderwerping alléén als een uiterlike zou beschouwd worden en 't minst niet betekende een herroeping van enkele zijner meningen. Hij deed zelfs méér dan van hem gevorderd werd. Als een nieuwe Fénélon besteeg hij de kansel van de Universiteitskerk in Würzburg en onderwierp zich daar openlik in de boven aangegeven zin. Als speciale »gunst" van Leo XIII werd hem meêgedeeld, welke motieven de Index geleid hadden bij de indicering zijner boeken. Hij moest zich onder eed verbinden die gronden nooit bekend te maken. Schell zelf had niet gevraagd in kennis gesteld te worden van die beweegredenen: »*Ohne mein Ersuchen* (man hatte mich dazu veranlassen wollen aber vergeblich) wurden mir die Gründe der Beanstandung seitens der Index Kongregation in Mai 1899 mitgeteilt. Auch jetz wurde *nichts* von mir gefordert als *Geheimhaltung*, zumal die Mitteilung gegen alle Regel sei, auf ausdrücklichen Refehl des Papstes. Seither is ebenso wenig von mir gefordert worden, und ich habe *keine* meiner Ansichten preisgegeben. Was die Werke vanlangt, so habe ich *keines* zurückgezogen: alle sind zu beziehen." 2) Schell heeft zijn eed trouw bewaard en zich nooit verdedigd. Ook niet, toen reeds dezelfde dag door een meinedige trouweloosheid van één der kuriebeambten diezelfde motieven in de dagbladen werden afgedrukt.

In de zaak-Schell is iets diepbetreurenswaardigs duidelik geworden, dat een onderwerping namelik geen rust geeft. Schell is vervolgd tot het laatste toe. Het schijnt, dat na de onderwerping de aanval eerst goed begon. Men beschuldigde hem van alles, vooral van veinzerij, daar zijn onderwerping bloot uiterlik was, terwijl toch het strenge Kerkelik Recht niets meer dan uiterlike onderwerping eiste.

De grote geleerde begon zijn levenswerk opnieuw.

1) De schrijver heeft zich loflik onderworpen.

2) Schell in z'n brief aan prof. Nippold l. c.

Zijn »Apologie des Christenthums", een uiterst modern en origineel standaardwerk, zijn veelgelezen en overal bewonderde »Christus", ontelbare artikelen en redevoeringen waren het fiere en heerlike antwoord op al de plagerijen en geniepigheden zijner klerikale vijanden, die toch eigenlik niets meer waren dan kaboutertjes, die je afschudt met 'n handbeweging en wien je geen rechtstreeks antwoord geeft.. Bij Schell sprak de klare daad.

Toen er sprake kwam om de evengenoemde werken ook weder te indiceren en daardoor Schell's werk voor de tweede maal met verlamming (niet *vernietiging!*) bedreigd werd, is zijn hart gebroken.

Hij stierf plotseling, trouw tot in den dood aan zijn kerk, wier waarachtige zoon en glorieuse paladijn hij zijn levenlang geweest was.

De geruchten over 'n tweede indicering bleken onwaar, Rome was niet ingegaan op de gemaakte denunciaties.

De lezer gelieve nu te bedenken, dat in tegenstelling met alle landen en tegen de eigenlike wil van de Roomse kurie in het katholieke Duitsland in politiek en sociale kwesties absoluut vrij staat van het kerkelik gezag. Ook de theologiese fakulteiten aan zeven universiteiten zijn in 't minst niet gewenst van Rome, daar hun bestaan gevaarlik is voor 't alléén zaligmakend seminarie-systeem.

Voor 't moment zijn de verhoudingen echter zó, dat zonder enorme schade voor zichzelf de Kurie geen pogingen wagen kan om de politieke en sociale verhoudingen te klerikaliseren, d. i. in méér of mindere mate afhankelik te maken van het direkte kerkelik gezag.

Toch vond de Kurie het nodig een daad van haar almacht te stellen, want de Duitse katholieken dreigden te vrij te worden. Het gebied der wetenschap, der katholieke Duitse wetenschap moest het ontgelden. Men wachtte alleen maar op een aanleiding. Schell was gestorven, zijn werken kenden men eigelik in Rome niet — slechts één Kuriekardinaal, een Jesuit, is de Duitse taal machtig; men had in Rome alléén nog de vage gedachten over hem: Dat is die gevaarlike theo-

loog, die we vroeger geïndiceerd hebben. De gelegenheid voor een nieuwe aanval liet niet lang op zich wachten.

De professor aan de hogeschool van Weenen, *Dr. Ernst Commer*, was immer een intieme vriend van Schell geweest. Bij de verschijning van Schell's boek »Das Wirken des dreieinigen Gottes" schreef hij dezen »ich halte dein Buch geradezu für epochemachend. Es ist nicht blosz ein Denkmal deutscher Theologie..., sondern es ist selbst der Anfang einer ganz neuen Periode der theologischen Wissenschaft, der Groszes verspricht, und nicht blosz Anfang, sondern zugleich Vorbild für alle Späteren geworden ist. Ich betrachte deshalb dieses Werk geradezu als eine causa exemplaris et formalis der neuen Theologie und sogar der im idealsten Sinne aufgefaszten, thomistischen Theologie." 1) Bij 't verschijnen van Schell's Dogmatiek schreef Commer het volgende: »Ich selbst bewundere an den Buche zweierlei, vor allem: den groszartigen Standpunkt, von dem ein so freier Blick in die Abgründe der Theologie ermöglicht wird, und die echt deutsche, unserem modernen Denken entsprechende Behandlung des spröden Stoffes. Wegen des letzteren Vorzugs sehe ich in dieser neuen Dogmatik eine Brücke für guttgesinnte Protestanten und überhaupt für ehrliche Forscher, auf der sie zur Kirche hinüber gehen können." 2)

Ik ben gedwongen de lezer nog met één citaat te vermoeien. Uit zichzelf kunnen deze citaten geen interesse wekken, in verband met mijn latere uitvoeringen worden ze dubbel belangwekkend.

Commer schreef bij de indicering van Schell: *Es tut mir herzlich leid, dasz der wissenschaftlichen Erörterung in dieser Weise vorgegriffen ist und Deine edlen Absichten nicht so anerkannt sind, wie sie es verdienten.*" 3)

Deze man nu, deze intieme vriend van Schell, schreef nog

---

1) Commer-Schell. Ernst Commers' Briefe an Hermann Schell von 1885—1899. Würzburg 1907, veröffentlicht von Dr. Carl Hennemann, S. 5.

2) Commer-Schell. l c. S. 8.

3) Commer-Schell. l. c. S. 11,

niet één jaar na Schell's dood een boek 1) tegen zijn gestorven vriend, dat vol lastering en beschimping en onwaarheid de naam van de grote dode voor goed trachtte te bevlekken en te vernietigen. Prof. Ehrhard noemde het een »bedauernwehrtes Pamflet". 2) Een gemeen boek, zeg ik in 't hollands en 't is nog te zacht gezegd. Het pamfletachtige komt scherp voor de dag in de hatelike en onware woorden, die 't boek beheersen: »O Schell, an dir ist nicht viel Katholisches mehr.', Op de allerlaagste wijze wordt Schell's karakter behandeld, hij wordt getekend, als een door de Kerk *veroordeelde* (onwaar!), die slechts door zijn plotselinge dood voor apostasie bewaard bleef, die loyaal wilde schijnen, maar het niet was, die innerlik met de Kerk gebroken had, maar om zijn financien toch theologieprofessor bleef, enz.

Door de uitgave van dit boek en door de uitgave van zijn brieven is Commer voor eeuwig geblameerd. Zoo een man veroordeelt zichzelf. Een fatsoendelik mens draait hem vol verachting de rug toe; wie wil iets te doen hebben met zo een karakterloze, die de verrader werd van zijn vriend!

Maar 't ploertigste van alles komt nog. Er was een oproep gedaan aan het katholieke Duitschland om Schell een grafmonument te stichten, ondertekend door de aartsbisschop van Bamberg en de bisschop van Würzburg en verder door de élite van de duitse klerus en leken. Commer schrijft daar honend over: „Das ist das Denkmal für den Deutschen Reformator: An der gebrochenen Marmersäule, dem Sinnbild irdischer Unsterblichkeit, steht ein Genius mit ausgelöschten Fackel zwischen zwei trauernden Bischöfen. Am Sockel liest man die Inschrift: *Hermann Schell ist am Felsen Petri zerschellt.*" De twee treurende bisschoppen, die hier bespot worden, zijn de evengenoemden. Prof. Dr. Kiefl van Würzburg schreef terecht: we vegen Commers grafschrift weg en zetten

1) *Hermann Schell und der fortschrittliche Katholizismus.* Ein Wort zur Orientierung für gläubige Katholiken von Prälat Dr. Ernst Commer, Professor der Dogmatik an der K. K. Universität in Wien. Wien, Kirsch, 1907.

2) *Internationales Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik.* Juni, 1907.

daarvoor in de plaats: »Schell, die Kirche treu bis in den Tod." 1)

Deze Ernst Commer, deze huisprelaat van Z. H. de Paus, deze pamfletschrijver en trouweloze werd bevoorrecht (!) met een *pauselike brief* om hem hulde te brengen voor zijn kerkelike ijver, die hij bewezen had door de uitgave van dat pamflet.

Dat zo iets mogelik was, moet geweten aan de Vatikaanse hofkamarilla, maar vooral aan de invloed van de fanatiese, Spaanse kardinalen Merry del Val en Vives y Tuto, de biechtvader des Pausen.

Al was alles wáár geweest in het boek van Commer, dan verbood toch de Christelike liefde een dergelike daad. Maar de kurie wilde Duitsland treffen. En de arme Paus, die van al die dingen niets begrijpt, is in het listig gespannen net gevallen en gaf zijn handtekening.

De opwinding in Duitsland is geweldig.

Op verzoek van de nuntius in München moest dit Pauselik stuk in alle duitse bisdommen in de diocesaan-pastoraal bladen afgedrukt worden.

Aanvankelik deed dit alléén de bisschop v. Strassburg i.E.

In München en Bamberg werden de gedrukte eksemplaren weer teruggenomen en vernietigd.

Geen wonder. De bisschoppen, die ondertekend hadden, werden in dit pauselik schrijven dodelik beledigd. Want de Paus had geschreven: Zij, die Schell een monument willen stichten, weten òf van de katholieke zaak niets af, òf verzetten zich bewust tegen de autoriteit van de H. Stoel.

Het Comité prostesteerde. Merry del Val retireerde een beetje, heel koel en diplomaties in een nietszeggend briefje. 2)

Men zou menen, dat de kurie nu genoeg had. Integendeel. Ze dwong achtereenvolgens alle bisschoppen de brief aan Commer te publiceeren, ook de bisschoppen van Würzburg en Bamberg, zelfs na het terugkrabbelen van Merry del Val.

---

1) *Kölnische Volkszeitung*. Litterarische Beilage, 18 April 1907. S. 119.

2) Ik wenste even aan te stippen hier, dat de protokollen van Schells veroordeelde stellingen, die in de pers circuleerden, niets met Schell's indicering hebben uit te staan. Dit démentie moge volstaan. De zaak der protokollen is te onbelangrijk om er verder op in te gaan.

De gevolgen konden niet uitblijven. De katholieke professoren, de katholieke élite protesteerde overal, velen traden uit het comité voor de katholieken dag, die dit jaar toevallig in Würzburg was. Maar het bedenkelikste verschijnsel is, hoewel zeer begrijpelik, dat de beste, bewuste, moderne katholieken uiterst-onverschillig worden tegenover de officiële hierarchie en vooral tegenover pauselike dokumenten.

Dat is de schuld der kurie-zèlf.

God alleen weet, hoeveel schade de kerkelike autoriteit zich zelf aangedaan heeft! Hoeveel katholieken ze verbitterd heeft!

Ik sta in voor de juiste en preciese waarde der behandelde feiten. Dit artikel is geschreven als een hevig protest en felle aanklacht tegen de lafheid der Roomse, Klerikale pers in Holland, die niet de moed had, de historiese waarheid van haar lezers meê te delen en die zich daarom met Commer vergrepen heeft aan de edele dode, die na een plichtgetrouw en zegensrijk leven nog geen rust vinden mag in zijn monumentloos graf op het kerkhof te Würzburg.

Ik ben zelf een trouwe zoon mijner kerk.

Maar ik verklaar uit naam van vele vrienden: we bekennen ons tot de kerk van Christus, maar wijzen fier en trots het onchristelike drijven af van enige harer dienaren.

Het katholieke Christendom heeft een ander wezen, het is de religie van *geest en waarheid*, van *liefde* vooral, van *louter liefde*. 1)

20 Augustus 1907.

---

1) NASCHRIFT. In de Serie; *Kultur und Katholizismus*, herausgegeben von Martin Spahn is als Band VII voor enige dagen verschenen:

Herman Schell van Prof. Franz, X. Kiefl. Een zeer belangrijk geschrift, dat een juist beeld geeft van Schell's theologie en van de genesis en verloop zijner veroordëeling.

Tijdens het korrigeren der drukproeven van dit artikel verscheen de reeds lang aangekondigde Encycliek van Pius X »Pascendi Domini gregem" over de dwalingen der modernisten. Door dit dokument wordt alle vrijheid van denken bij de katholieken vernietigd. Het is een wanhoopsdaad van de kurie. Mijn artikel moge beschouwd als een kommentaar op dit stuk: De waarheid groeit, hoe meer ze onderdrukt wordt.

20 Sept. 1907. J. v. G.

DE ACHTERMIDDAG VAN EEN FAUN

(naar Stéphane Mallarmé),

DOOR

TH. VAN AMEIDE.

DE FAUN. Die nymfen wil 'k voortdurend om mij zien.
Zoo licht
hun helder incarnaat: het wiegelt op de lucht
van lommrig dommlen zwaar.
Een droom die mij gebiedt?
Mijn twijfel, opgehoopt in oude nachten, schiet
in fijne rank bij rank, die nu gebleven 't ware
bosch zelve, toonen, ach, dat wel heel alleen 'k gare
ten zegepraal mij de verbeelde fout van rozen.
Denk na....
Of zoo de vrouwen die uw klanken kozen
een wensch verbeelden van uw fabelenden zin!
Faun, de begoocheling kan nimmer blijven in
het blauwe en koude oog, bron in tranen, der meest koele:
maar de andere, één begeerte, zegt gij haar te voelen
in onderscheid als warme dagbries in uw vacht?
Neen, neen! door de beweegloos moe bezwijmde vracht,
in hitten smorend frisschen morgen daar hij rilt,
murmelt geen water anders dan mijn fluite spilt

over 't accoord-begoten boschje, en de eenge wind,
behalve die van mijn twee pijpen de' uitweg vindt
vóór hij den toon verspreidt in een schraal-drogen regen,
't is, aan den horizon dien geen rimpels bewegen,
de zichtbare en sereen kunstmatige ademtocht
van de begeestring, die weer opstijgt in de lucht.

O siciliaansche boorden van een kalmen poel,
waaraan, met zon om strijd, mijn ijdle lust zich koelt,
zwijgend onder de vonkenbloesems, nu *gezongen:*
»dat ik hier heb geplukt het holle riet bedwongen
door het talent; als om de groenig gouden schijnen
van 't verre wingerdloof zich spieglend in fonteinen
rondgolft een rust van zinlijk blanke droomerij:
en dat bij 't traag begin der wordende schalmei
die vlucht van zwanen, neen! van naiaden ontkomt
of duikt...."
Vol loomen brand 't al ligt in rossge stond
en toont niet, hoe zoo plots en kunstig met elkaar
al 't over-heil verdween voor hem, die zoekt het Haar:
dan zou 'k ontwaken tot de oorspronkelijke drift,
recht staand, alleen, onder een stroom van 't oude licht,
lelies! en een van u voor mijn natuurlijkheid.

Anders dan dat zoet niets door hunne lip verbreid,
de kus, die zacht belooft van trouwelooze bonden,
mijn ongerepte borst geeft teeken van een wonde
geheimnisvol, te danke' aan een verheven beet;
maar stil, zulk een geheim alleen te spreken weet
door 't wijde tweeling-riet voor den azuren zang,
dat, tot zich trekkende de ontroering van de wang,

droomt, in een lange solo, dat wij blij doortrilden
de schoonheid van rondom door een van ons gewilde
verwarring tusschen haar en ons afgodisch lied;
en van zoo hoog te late' als liefde 't ons gebiedt
ontzwijmen aan den dagelijkschen droom van pure
rug of flank vliedend voor mijn volgend wimperturen,
eene schoonluidende, ijdle en eentonige lijn.

Zorg dus, o speeltuig van de vluchten, o vilein-
-e syrinx, weer te bloeie' aan 't meer waar gij mij wacht!
Ik, fier op mijn gerucht, ga spreken tot den nacht
van de godinne' en door verliefde schilderingen
gordels ontnemen nog hun verren schemeringen:
aldus, wanneer van druiven ik het klare zoog,
te bannen dan een spijt dien mijn geveins me onttoog,
lachend, ten hemel op hef ik den leegen pluk,
en blazend in zijn lichtende vruchthuiden, tuk
op dronkenschap, tuur ik den dag lang door het helle.

O nymfen, doen wij nu weer bonte *Erinnring* zwellen.
»Mijn oog, het riet doorborend, brandde op elk gelaat
onsterflijk, dat zijn brand in golven koelen gaat
met kreet van wilden lust door wouden en ten hemel;
en 't heerlijk bad van haar verdwijnt in het gewemel
van rimpeling en klare glanzen, o festijnen!
'k snel toe; dan, aan mijn voet, omklemmen zich, (aan 't kwijnen
door loomen lust gesmaakt aan pijn van twee te zijn),
slaapsters wien wagende armen éénge dekking zijn;
ik grijp ze, zonder ze 't ontwinden, en ik snel
naar 't dichte bed, gehaat door 't vluchtig schaduwspel,
van rozen, welker geur de zon ten volle dronk,
waar onze lust gelijk den dag zij die verzonk."

O ik aanbid u, toorn der maagden, wild jolijt
der heilge last van 't naakte lijf, dat glijdt
mijn lip van vuur te ontvluchten, drinkend, zooals springt
een bliksem! de geheime rilling van 't instinct:
van af der wreede voet naar 't hart der vreezensvolle,
waaruit ter zelfder tijd een onschuld vliedt, van dolle
tranen bevochtigd of van minder droeven damp.
»Mijn misdaad is, dat ik, blij winnaar in den kamp
dier valsche vrees, den lossen haardos heb ontstrengeld
met kussen, die de goden hielden schoon gemengeld,
want nauwelijks ging ik verberge' een lachen gloeiend
onder de blijde plooien van één enkle (boeiend
met een eenvoudge pink, opdat haar vederblank
zich kleurde in de onrust die haar zuster heet bevangt,
de kleine onschuldige en die zelfs geen blozen vond:)
of uit mijn armen, die een vage dood ontbond,
zich deze prooi, voor altijd ondankbare, slaakt,
niet achtende de snik, die mij nog dronken maakte."
Welnu, naar het geluk zulle' andren mij meesleepen
aan hunne vlechten die mijn kromme horens grepen:
gij weet, mijn hartstocht, als de purpren rijpheid komt,
barst los elke granaat en van de bijen bromt;
en zóó ons bloed, verlokt door wie het dra verheert,
vloeit eeuwig voor den ganschen zwerm van de begeert.
Ter ure die dit woud met goud en asch betoover',
verheft een feest zich in het uitgedoofde loover:
Etna, 't is onder u wijl Venus u betreedt,
— haar schuldelooze hiel op uwe lava schreed —,
wanneer een droeve last van slaap de vlammen veegt,
voor mij de schoonste!

O zekre straf...

Neen, maar geleegd

de ziel van woorden en dit lichaam zwaar ontwild
bezwijken eindlijk voor de fiere middagstilt':
nu snel te slapen en de schennis te vergeten,
op het verdorstend zand gelege' en o mijn heeten
mond nu te oopnen voor de sterke ster der wijnen!

O paar, gegroet, 'k ga zien de schim van uw verdwijnen.

OVER INDIVIDU EN MASSA ALS FACTOREN IN DE ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS DER BESCHAVING

DOOR

E. D. BAUMANN.

Het probleem, waarover de volgende bladzijden handelen, of de actie van eenige hoogstaande individuen (heroes) het verloop van de ontwikkelingsgeschiedenis der beschaving bepaalt, òf dat de enkeling slechts gestuwd wordt door de omgeving en de tijdsomstandigheden, òf dat ten slotte beiden, enkeling en massa, als actieve factoren in de historische ontwikkeling moeten worden erkend, is niet nieuw, vrij oud zelfs, maar toch nog altijd belangwekkend, niet het minst, naar 't mij toeschijnt, in onze dagen. Immers we leven in een hoogst interessanten tijd, waarin een breede volkslaag, die haar beteekenis gaat inzien, tracht zich te verheffen en voor haar leden dien invloed op den gang der zaken te veroveren, waarop zij recht hebben. Maar terwijl dit verschijnsel der bewust-mensch-wording dier velen iets is, wat ons met vreugde vervult, omdat het toch niet anders dan gunstig kan werken voor de steeds hoogere ontwikkeling van ons geslacht, zijn er ook andere verschijnselen der tijden, ongetwijfeld hiermee in nauw verband staand, die ons zorg wekken. Daar wint een levens- en wereldbeschouwing meer en meer veld, die als hoogste toekomst-ideaal het gelijk-zijn der menschen verkondigt, die eischt, dat dit proces van gelijk-worden door de gemeenschap zal worden bevorderd, liefst zelfs kunstmatig versneld, die het bestaan van elke aristocratie ontkent en het dogma der gelijkheid van *alle* menschen ons tracht op te dringen. Steeds luider en beslister klinken de betoogen dier

volksmenners, die, de massa bewust of onbewust vleiend, verklaren, dat er geen aristocratie van Gods genade bestaat, dat de enkelingen van nature gelijk zijn. Tegenover die in hooge mate eenzijdige theorieën onzer radicalen de belangrijke beteekenis der grooten onder de menschen in helder licht te stellen, is zeker meer dan noodzakelijk. Maar dan heeft men er zich aan den anderen kant ook weer voor te hoeden, dat men niet in dat tweede uiterste, in de heldenvereering en massa-verachting vervalle. De beteekenis zoowel der massa als van het individu naar waarde te schatten, moet dus ons streven zijn. Dat het mij zal gelukken, durf ik niet te beloven, ja ik meen 't zelfs zeer onwaarschijnlijk. Waar zoovele mannen van erkende gaven er niet in slaagden, deze kwestie op te lossen, zou het van niet weinig pedanterie getuigen, wanneer ik verklaarde die oplossing te hebben gevonden. Mijn doel is en kan slechts zijn, u de moeielijkheden van het probleem te toonen en ook de richting te wijzen, waarin zoekend, men waarschijnlijk tot een bevredigende oplossing zal kunnen geraken.

I.

De beide uiterste opvattingen, die over 't probleem, dat ons zal bezig houden, bestaan, heb ik u reeds aangeduid. Niet weinigen — en onder dezen hooge geestesaristocraten, van hun verheven standplaats neerziend op de krioelende menschenmassa — hebben met talent en geestdrift de stelling verdedigd, dat men als de eigenlijke bron van alle nieuwvorming en ontwikkeling eenige weinige eminente persoonlijkheden moet aannemen. De massa is log en traag, bezit alleen neiging tot nabootsen 1) en volgt langzaam en ge-

1) »De menschen", zegt G. Tarde in *Les lois de l'imitation* »zijn een kudde schapen, waartusschen een enkele maal een waanzinnig schaap geboren wordt: een genie — dat uitsluitend door de kracht van het voorbeeld de anderen dwingt het te volgen."

Meer dan dit woord van Tarde bevredigt mij wat Max Nordau in *Paradoxe* schrijft: »Oorspronkelijkheid is niets anders dan de eerste voorstelling, de première, van de banaliteit. Wanneer een oorspronkelijk denkbeeld geen innerlijke

dwongen de baanbrekende individuen, wier denkbeelden en wilsuitingen den loop der historie bepalen. Van een nood wendig in zich bepaalde ontwikkeling kan geen sprake zijn en het is volstrekt niet ondenkbaar, dat door een bijzondere gunst van het lot, d. i. door het geboren worden van meerdere uitnemende geesten, de ontwikkeling in een bepaalden tijd veel sneller had kunnen voortschrijden, dan nu het geval is geweest. (Schopenhauer).

Tot de aanhangers van deze heroïstische geschiedenis-beschouwing behoorde o.a. niemand minder dan de groote dichter Goethe. Goethe, de trotsche geestes-aristocraat, was allesbehalve een vereerder der massa, der menschen die, zooals het in zijn meestertragedie heet, hun geheele leven blind zijn. Wanneer Mephisto Faust voorslaat, dat hij hem den leider van gansch een volk zal maken:

»Von Hunderttausenden verehrt"

antwoordt Faust, door wiens mond de Weimarsche Olympiër spreekt.:

»Das kann mich nicht zufriedenstellen!
Man freut sich dass das Volk sich mehrt,
Nach seiner Art behaglich nährt,
Sogar sich bildet, sich belehrt,
Und man erzieht sich nur Rebellen". 1)

En elders laat Goethe Faust op Wagner's uitroep: »Allein die Welt! des Menschen Herz und Geist! Möcht' jeglicher doch was davon erkennen", antwoorden:

»Ja, was men so erkennen heisst!
Wer darf das Kind beim rechten Namen nennen?
Die wenigen, die was davon erkannt,

levenskracht bezit, ontbreken de navolgers, en sterft het in vergetelheid, evenals een tooneelwerk valt, dat bij de eerste opvoering wordt uitgefloten. Indien het daarentegen, al is het slechts een enkele kiem, bezit van wat goed en nuttig is, dan vermeerderen zich de navolgers tot in het oneindige, evenals de opvoeringen van een levensvatbaar drama".

1) »Faust" II.

Die thöricht g'nug ihr volles Herz nicht wahrten,
Dem Pöbel ihr Gefühl, ihr Schauen offenbarten,
Hat man von je gekreuzigt und verbrannt". 1)

In *Sprüche in Prosa* verklaart Goethe: »Nichts ist widerwärtiger als die Majoritat: Denn sie besteht aus wenigen Vorgängern, aus Schelmen, die sich akkomodieren, aus Schwachen, die sich assimilieren, und der Masse, die nachrollt, ohne nur im mindesten zu wissen, was sie will". En, ten slotte lezen we in een gesprek met Eckermann: »Alles Grosse und Gescheite existiert in der Minorität. Es hat Minister gegeben, die Volk und König gegen sich hatten und die ihre grosse Plane einsam durchführten. Es ist nie daran zu denken, dass die Vernunft populär werde, aber die Vernunft wird immer nur im Besitz einzelner Vorzüglicher sein". 2)

Als den meest typischen vertegenwoordiger der Heroïstische geschiedenisbeschouwing moet ik evenwel den bekenden Duitschen wijsgeer, Friedrich Nietzsche noemen. Welk een innige verachting Nietzsche koesterde voor de massa, is bekend genoeg. Wie kent niet de beroemde passage: »Die Massen scheinen mir nur in dreifacher Hinsicht einen Blick zu verdienen, einmal als verschwimmende Kopien der grossen Männer, auf schlechtem Papier und mit abgenützten Platten dargestellt, sodann als Widerstand gegen die Grossen und endlich als Werkzeuge der Grossen, im übrigen hole sie der Teufel und die Statistik!"

Nietzsche kent slechts een kultuur van de »grossen Einzelnen". Alle beschaving dankt naar zijn oordeel aan hen haar zijn en omgekeerd is haar recht van bestaan alleen daarin te zoeken, dat zij de »wahren Menschen" steeds weer mogelijk maakt. »Jede Neuschaffung einer Kultur", verklaart hij, »geschieht durch starke, vorbildliche Naturen." En elders: »im Volke finden wir überall die zurückgelassenen Spuren der durchgegangenen Löwen des Geistes: in Sitte, Recht, Glauben, überall hat sich die Menge dem Einfluss Einzelner gebeugt."

1) »Faust" I. Nacht.
2) *Gespräche mit Eckermann*, Dl. II, p. 45.

Zoowel voor den bloei der beschaving als in den oorlog zijn »grosse Führer" noodig en »alle Bildung beginnt mit dem Gehorsam." Herhaaldelijk komt Nietzsche in zijn geschriften op dit denkbeeld der alleenige waarde der eminente persoonlijkheden terug: »Weder der Staat noch das Volk noch die Menschheit sind ihrer selbst wegen da, sondern in ihren Spitzen, in den grossen Einzelnen liegt das Ziel, — dieses Ziel aber weist durchaus *über* die Menschheit hinaus. — Aus alledem wird klar, dass der Genius nicht der Menschheit wegen da ist: während er allerdings derselben Spitze und letztes Ziel ist." En wederom: »Das Ziel der Menschheit kann nicht am Ende liegen, sondern nur in ihren höchsten Exemplaren." »Die Menschheit soll fortwährend daran arbeiten, einzelne grosse Menschen zu erzeugen, dies und nichts anderes sonst ist ihre Aufgabe." »Ziel der Kultur ist, dass sie die Entstehung der wahren Menschen zu fördern habe und nichts sonst."

Voor de massa heeft Nietzsche niets dan verachting, zelfs geen medelijden. Zij is, naar zijn meening, alleen maar goed om tot basis te dienen, waarop eenige, weinige uitverkorenen zich kunnen verheffen. Elke sympathie met haar en haar leven en lijden, elke hulp en steun aan haar verleend keurt hij af. Want zij bestaat uit middelmatigen en nog minder, en het beschermen van al wat klein en zwak is, meent Nietzsche niet slechts verkeerd maar zelfs misdadig. Want het is beter, dat zij hoe eer hoe liever omkomen in den strijd om het bestaan, dan dat zij kunstmatig in het leven worden gehouden.

Nietzsche wilde het verband, dat tusschen den held en het volk bestaat, niet erkennen. Een volk, zoo meende hij, is slechts »der Umschweif der Natur, um zu sechs, sieben grossen Männern zukommen, und um dann um sie herumzukommen". »Die grossen Männer," beweert hij elders, »sind notwendig, die Zeit, in der sie erscheinen, is zufällig." 1)

Van veel meer inzicht in het wezen van de ontwikkeling der menschheid geeft de beroemde Schotsche historicus en

1) C. f. hierover Alois Riehl, *Friedr. Nietzsche*, p. 86/87.

denker, Thomas Carlyle, blijk. In een tijd, toen de theoretici van den dag niet slechts gelijkheid van rechten voor allen eischten, maar ook erkenning van aller natuurlijke gelijkheid in capaciteiten — hoe vreemd klinkt ons die theorie reeds in de ooren! — en het verschil in beteekenis der individuen toeschreven aan de verschillende omstandigheden te midden van welke die menschen opgroeiden, — verkondigde Carlyle zijn leer van den enormen invloed der Heroes in de geschiedenis der menschheid.

Van Heroes, van genieën op ieder gebied van het leven, wilden de knappe koppen dier dagen niets weten; voor hen was in hun gelijkheidstheorie volstrekt geen plaats. De beschaving, zoo verkondigde de populaire philosophie, verbreidde en ontwikkelde zich tot hooger, naarmate de kennis vermeerderde. Als de zon steeds hooger rijzend boven den horizon en zijn stralen doende lichten over de aarde, wegvagend de nevelen der duisternis, zoo ook rees de zon der kennis, geluk en heerlijkheid brengend aan de menschheid. Mochten er al zijn, die, omdat zij wat hooger stonden dan de overigen, haar stralen eerder opvingen, en der menschheid kondigden het komende licht — toch kwam het licht zelve niet van hen. Groote mannen waren de schepselen, niet de scheppers van hun tijd, ja ze mochten zelfs niet eens zijn gidsen heeten en de loop der dingen werd door hun al of niet tegenwoordig zijn niet beïnvloed.

Voor Carlyle was deze democratische theorie — vleiend als ze mocht klinken in de ooren der massa — in hooge mate weerzinwekkend. Hij ontkende, dat de vooruitgang der beschaving identiek was met kennisvermeerdering, maar zocht deze in de rijkere moreele ontwikkeling der menschen. In waarheidsliefde, in afkeer van elke leugen zag hij 't kenmerk van den hero. De groote massa verachtte hij wel niet zooals Nietzsche, maar hij wees er toch met nadruk op, dat zij arm was van hoofd en hart, zwak in kennis en in zedelijke kracht, niet bekwaam om uit zichzelf eenigen vooruitgang te bewerken. Elke schrede voorwaarts dankte de menschheid aan een eminente persoonlijkheid, rijk in gaven van geest en karakter.

Carlyle zag het duidelijk in, dat de leer der natuurlijke gelijkheid der menschen op dwaling berustte, dat de enkelingen in aanleg, in aangeboren gaven van intellect en moraliteit, grootelijks uiteenliepen. De natuur, in haar onuitputtelijken rijkdom aan variëteiten, schenkt nooit tweemaal het aanzien aan hetzelfde. Er bestaat niet een natuurlijke gelijkheid, maar een natuurlijke ongelijkheid der menschen, physiek zoowel als intellectueel en moreel. De menschheid is van nature aristocratisch ingericht en kan slechts dan tot hooger ontwikkeling komen, als zij zich toevertrouwt aan de leiding van de edelste harer zonen. Met de komende democratie kunnen we vrede hebben, maar alleen op deze voorwaarde, dat zij ons schenke, wat we zoozeer behoeven: een nieuwe waarachtige intellectueel-ethische aristocratie.

»De groote mannen" zegt Carlyle in den *Sartor*, »vormen, sprekend en handelend, den text van dat goddelijke Boek der Openbaringen, waarvan elk hoofdstuk een gansch tijdperk omvat, en dat we — de Geschiedenis noemen." 1)

»De wereldgeschiedenis, d. i. de geschiedenis van hetgeen de mensch in deze wereld tot stand heeft gebracht, is in den grond de geschiedenis der groote mannen, die in haar hebben gewerkt. Zij waren de leiders der menschheid, deze grooten; de modelleerders en modellen tegelijk en in ruimeren zin de scheppers van hetgeen de groote menigte trachtte te doen of te bereiken; alles, wat wij in de wereld verwezenlijkt zien, is eigenlijk het uiterlijk, materieel resultaat, de praktische verwezenlijking en belichaming van gedachten, die de Groote mannen, welke in de wereld werden gezonden, bezielden: de ziel van heel de wereldgeschiedenis is welbeschouwd, *hunne* geschiedenis." 2)

»I have known minorities" schrijft Carlyle in een zijner *Latterday-Pamphlets*, »and even small ones by the account of heads, do grand national feats long memorables to all the world. Witness Cromwell and his Puritans; a minority at all

1) *Sartor Resartus*, p. 122.

2) *On Heroes* (Odin).

times, by account of heads; yet the authors or saviours, as it ultimately proved of whatsoever is divinest in the things we can still reckon ours in England." 1)

Ongetwijfeld heeft Carlyle in oogenblikken van enthousiasme of toorn woorden gesproken, die hij niet wel had kunnen verdedigen. Om u hiervan een voorbeeld te geven: hij noemt, sprekend over Luther's flinke houding op den rijksdag van Worms, dit: „the greatest scene in Modern European History, the point, indeed, from which the whole subsequent history of civilisation takes its rise.... English Puritanism, England and its Parliaments, Americas, and vast work these two centuries; French Revolution, Europe and its work everywhere at present, the germ of it all lay there: had Luther in that moment done other, it had all been otherwise!" 2)

Aan deze en dergelijke uitspraken heeft Carlyle's leer der Heroworship haar naam van in hooge mate eenzijdig te zijn te danken. Wie evenwel niet anderen maar napraat, maar ernstig Carlyle's geschriften bestudeert, zal zien, dat hij volstrekt niet de afhankelijkheid van den hero van tijd en omstandigheden ontkende. Herhaaldelijk legt hij er den nadruk op, dat, wil een Hero slagen, zijn woord op vruchtbaren bodem moet vallen, anders blijft het toch zonder uitwerking. Leeft hij in een tijd van ongeloof en scepticisme, dan zal miskenning zijn deel zijn. De menschen gelooven hem niet en spotten met zijn woord. »De held verspilt zijn heldenkracht in doelloozen strijd met de onwaardigen en kan weinig tot stand brengen... Het vossen-verstand, ontmaskert hem... Gods grootste gave voor deze aarde wordt onder hoongelach weggesmeten.... Niet slechts een held, maar ook een voor hem passende wereld moet er zijn... anders komt de held tevergeefs op de wereld." 3)

Op een andere plaats noemt hij den Hero »den Ziener, wiens onder woorden gebrachte Gedachte de sluimerende

---

1) *Latterday-Pamphlets*, p. 209.
2) *On Heroes* (Luther) p. 124—125.
3) *On Heroes* (Cromwell) p. 199.

vatbaarheid van allen tot Gedachte doet ontwaken... Al wat hij sprak, waren allen op 't punt van te zeggen, verlangend het uit te spreken. De gedachten van allen schrikken op als uit een pijnlijken tooverslaap bij zijn Gedachte en antwoorden met een: »Ja, zoo is het!"

En ten slotte nog de volgende passage uit zijn voordracht over Dante: »Tien zwijgende eeuwen hadden in dezen Dante op wonderbare wijze een stem gevonden. De Divina Commedia is uit Dante's pen gevloeid, maar in waarheid behoort zij toch aan tien Christen-eeuwen toe. Dante heeft er slechts de laatste hand aan gelegd. Zoo is het altijd. Die handwerksman ginds, die smid met zijn metaal, met zijn werktuigen, met zijn werkmethoden, hoe weinig van dat alles, wat hij voortbrengt, is in waarheid *zijn* werk! Alle vindingrijke mannen vóór hem werken met hem mee — en zoo gaat het ons allen bij alle dingen. Dante is de woordvoerder der middeleeuwen; de gedachten, waarin zij leefden, staan bij hem in eeuwige muziek. Deze verheven gedachten van hem, ontzettend en schoon, zijn de vrucht van de christelijke overpeinzing van alle goede menschen, die hem waren voorgegaan. Heerlijk zijn ze, maar is hij dat ook niet? Veel zou, indien hij niet had gesproken, onuitgesproken zijn gebleven. Niet dood, maar toch stemloos levend." 1)

Scherp tegenover de heroïstische geschiedenisopvatting, waarvan we boven de meest bekende voorvechters noemden, staat de collectivistische wier aanhangers als primaire factor den Volksgeest, den Tijdgeest aannemen, en de heroes verlagen tot de woordvoerders van wat reeds in aller harten, in aller geest leeft, de onbewuste en willooze organen van den kollectieven Volksgeest.

De voorvechters dezer collectivistische opvatting hebben gemeend, grooten steun voor hun meening te vinden in 't Darwinisme en deze theorie vrij onoordeelkundig op de ontwikkeling der menschheid toegepast. Zij zagen over het hoofd,

1) *On Heroes* (Dante) p. 91.

dat, stond de juistheid van Darwin's theorie al volstrekt vast op het gebied der natuurwetenschappen, zij toch niet zonder meer op dat der geestelijke wetenschappen mag worden overgebracht. Zij mag hoogstens in haar biologischen vorm op physiologische zijde der menschelijke ontwikkeling en de allerprimitiefste beschavingsverhoudingen worden toegepast. Maar biologische wetten mogen niet worden aangewend op sociale handelingen, welke tot het gebied der psychologie behooren en alleen door deze kunnen worden verklaard.

Doordat men deze eenvoudige waarheid niet vermocht te erkennen, is het voorgekomen, dat op grond van Darwin's leer de meest wonderlijke theorieën zijn verkondigd. Zoo zijn er schrijvers geweest, die spraken van de sociale ontwikkeling als een onbewusten groei, terwijl toch de ontwikkeling der menschheid niets anders is, noch kan zijn dan de ontwikkeling van den mensch, d.i. van een redelijk wezen, bij wien van onbewusten groei geen sprake mag zijn. Andere beweerden, dat »it was not the hero that developed the race, but a deep mysterious energy in the race, that produced the hero; that the wave produced the bubble, and not the bubble the wave" 1) of wel dat de praestaties van eminente persoonlijkheden de resultaten waren »d'une infinité de petites énergies parties d'en bas."

Niet alleen min of meer materialistische evolutionisten ook waarachtige idealisten hebben evenwel gemeend, elken actieven invloed der groote individuen te moeten ontkennen. Van

1) Nichol schrijft in zijn studie over Carlyle (p. 10) naar aanleiding van deze ontboezeming: »Every new discovery is apt to be discredited by new shibboleths, and one-sided exaggerations of its range. It were platitude to say that Mr. Darwin was not only an almost unrivalled student of nature, as careful and conscientious in his methods, as fearless in stating his results, but a man of genius, who has thrown floods of light on the interrelations of the organic world. But there are whole troops of serfs, 'addicti jurare in verba magistri', who, accepting, without attempt or capacity to verify the conclusions of the mastermind, think to solve all the mysteries of the universe by ejaculating the word ,Evolutions.' If I ask what was the secret of Dante's or of Shakespeare's divining rod, and you answer 'Evolution', it is as if, when sick in heart and sick in head, I were referred, as medicine for 'a mind diseased' to Grimm's Law or the Magnetic Belt."

dezen dienen we in de eerste plaats te noemen den grooten Duitschen wijsgeer Hegel. Hegel gaat uit van de vraag hoe een relatieve zelfstandigheid van het individu, hoe een zedelijk vrijheidsbewustzijn kan bestaan, niettegenstaande de gang van het geheel klaarblijkelijk van den individueelen wil onafhankelijk is. De oplossing van dit probleem meent hij hierin te vinden, dat het geestelijk bewustzijn der menschen nog onvolkomen en bijgevolg het resultaat van hun actie, dus wat wij de geschiedenis noemen, grootendeels een gevolg is van onbewuste werkingen. Als bewegende kracht in de ontwikkeling neemt hij een onbekende, vreemde macht, den Weltgeist aan, waarvan de Volksgeest en de groote mannen de organen zijn. De Weltgeist nu ontwikkelt zich geleidelijk tot het bewustzijn van geestelijk-zedelijk vrij-zijn, wat zijn uiting vindt in de voortschrijdende bewuste vrijheid der volken. Deze ontwikkeling is evenwel nog niet voltooid, wij leven nog maar in het tijdperk van het bewustzijn van partieele vrijheid. Vandaar dat de menschen nog geen volkomen vrijheid bezitten en ook de groote mannen nog slechts werktuigen zijn in de hand eener hoogere macht, welks doel zij nastreven, al wanen zij vrij het hunne na te jagen. Hegel moet dus tot de collectivisten worden gerekend, niet omdat hij ontkent, dat de groote mannen een zeer belangrijke rol in de historie spelen, dat de evolutie der maatschappij grootendeels van hen uitgaat, maar omdat hij hun alle beteekenis ontneemt, door hen voor te stellen als de willooze werktuigen van den Weltgeist, die door middel van hen zijn zelfverwezenlijking tot stand brengt.

Na den duitschen idealist dienen we hier den grondlegger van het positivisme, den Franschen wijsgeer Auguste Comte te vermelden. Comte meent, dat de ontwikkeling der beschaving te danken is aan drie concurreerende factoren: de in zekeren tijd aanwezige cultuur-elementen, de natuur-invloeden en den menschelijken aanleg. Van deze vindt hij evenwel de gewichtigste het verstand, de leidende kracht in ons, waarvan de ontwikkeling feitelijk afhankelijk is en dat steeds invloedrijker wordt, naarmate de gemeenschap zich hooger ontwikkelt.

Van individueelen invloed op den gang der ontwikkeling kan volgens Comte geen sprake zijn, want geen individueele macht kan in de voorwaarden en noodwendige evolutie der kultuur eenige verandering bewerken. Ook het genie is afhankelijk van de développement collectif de l'esprit humain en dientengevolge van het sociale leven van zijn tijd. Eminente persoonlijkheden zijn slechts werktuigen eener beweging, welke in heel haar zijn noodwendig wordt bepaald door wat is voorafgegaan, en welke ook zonder hen zou ontstaan en voortgaan; slechts secundair kunnen zij inwerken op de snelheid en den aard van de verwezenlijking der idee, die de massa tot een machtige krachtsuiting leidt.

Tot de positivistische school behoort ook een ander Fransch schrijver, dien we hier moeten noemen: Hippolyte Taine. Taine heeft de mechanische verklarings-methode der natuurwetenschappen op de geestelijke, kunst- en ethische wereld toegepast. Volgens zijn theorie is ieder mensch, ook het genie, product van zijn ras, het moment en het milieu. Alle cultuurverschijnselen, alle geestesuitingen, alle ideeën en gevoelens bij het volk en bij den enkeling, bij het loutere massa-element en den boven allen uitstekenden hero, verklaart Taine uit het samenwerken dier invloeden, waaronder de mensch opgroeit en leeft. »Les états et les opérations de l'homme intérieur et invisible ont pour causes certaines façons générales de penser et de sentir. Trois sources différentes contribuent à produire cet état moral élémentaire, *la race, le milieu et le moment*.... Lorsque nous avons considéré la race, le milieu, le moment, c'est-à-dire le ressort du dedans, la pression du dehors et l'impulsion déjà acquise, nous avons épuisé non seulement toutes les causes réelles, mais encore toutes les causes possibles du mouvement."

Evenals Comte meent ook Taine aan de groote mannen bijna geen invloed op het verloop der ontwikkeling te moeten toekennen. Zij zijn naar zijn meening slechts »des effets et des expressions concentrés de ce qui les entoure." 1) »Si inventeur

1) Boutmy, *Taine, Scherer, Laboulaye* p. 16.

que soit un esprit," zegt hij, »il n'invente guère, ses idées sont celles de son temps et ce que son génie original y change ou ajoute est peu de chose."

Taine ontzegt aan het individu trouwens alle vrijheid van willen, elke vrije, doelbewuste werkzaamheid. De mensch is volgens hem geen schepper, maar alleen een schepsel zonder eenige wilsvrijheid, zuiver een automaat: »L'homme n'est pas dans la nature, ‚comme un empire dans un empire,' mais comme une partie dans un tout; et les mouvements de l'automate spirituel qui est notre être, sont aussi réglés que ceux du monde matériel où il est compris."

Er is geen groote mate van scherpzinnigheid voor noodig om het eenzijdige van de theorie van het milieu in te zien. Zeker, geen ernstig denker of historicus zal den invloed van den tijd, van geographische et ethnologische momenten op het individu, dus ook op het genie, ontkennen. Maar het is iets anders den grooten invloed van dat alles toe te geven en te erkennen, dat de mensch in zijn karakter en daden gansch uit deze kan worden verklaard. De mensch is nu eenmaal geen automaat, maar een bezield, willend en strevend wezen. Hij verhoudt zich tegenover de natuur niet louter passief maar ook actief, is niet alleen product van het milieu, maar dit is ook het arbeidsveld voor zijn willen en streven. Hij vermag het milieu in zekere mate en in zekere richting te vervormen. Trouwens het milieu van heden is geworden tot wat het is, door de activiteit van geslachten, die ons zijn voorgegaan. Onze activiteit kunnen, mogen we niet opgeven: zij is ons kostbaarst bezit. »Denn," naar Schiller's woord, »wir sind ja alle Idealisten und würden uns schämen zu sagen, dass die Dinge uns formten und nicht wir die Dinge."

Wie, als Taine, de innerlijke activiteit van den mensch negeert, zal hem in zijn leven en streven nooit ten volle kunnen verklaren: er blijft altijd een rest, die voor hem onverklaarbaar is. Het is — en voor een theorie als van Taine is dit vernietigend — dan ook een feit, dat, — al moge zij ook voor hem zelf wonderlijk wel opgaan — zij niet in

staat is van vele genieën een verklaring te geven, 1) tegenover de middeleeuwen staat zij zelfs volstrekt machteloos. Evenwel mogen we hier niet verder op dit onderwerp ingaan, daar het ons te zeer op wijsgeerig terrein zou voeren.

Van de moderne geschiedschrijvers moet ik hier nog een paar woorden aan Karl Lamprecht wijden. Deze Duitsche historicus meent in de geschiedenis een door wetten bepaalde ontwikkeling waar te nemen, waarbij de »anfänglich stärkste Gleichheit aller Individuen einer menschlichen Gemeinschaft (seelische Gebundenheit) vermöge gesteigerter seelischer Thätigkeit zu immer grösserer Differenzierung dieser Individuen (seelischer Freiheit)" wordt, — welke zienswijze, zooals gij ziet, niet wezenlijk van Hegel's idealisme verschilt. Evenals die wijsgeer moet ook Lamprecht tot de aanhangers der collectivistische opvatting worden gerekend. Wel onderscheidt hij in principe zoowel inwerkingen van de individuen op de gemeenschap, als inwerking van de laatste op de eersten, maar bij zijn streven de sociaal-psychische disposities als »höchste Begriffen zur ausnahmlosen Subsumtion des historischen Geschehens" op te stellen, glijdt hij telkens weer tot de collectivisten af en komt zoo tot uitspraken, die van de hunne in geen enkel opzicht afwijken: ook hij noemt de afhankelijkheid van het individu, zelfs het meest eminente, van de gemeenschap een volstrekte.

Ten slotte dien ik de meest bekende der collectivistische theorieën, het historisch materialisme, nog te bespreken. Het historisch materialisme leert, dat de laatste oorzaak van alle verschijnselen, zoowel op het gebied van 't staatkundig, als op dat van 't sociaal en geestelijk leven van een periode in de geschiedenis, te vinden is, niet in de ideeën, die de menschen bezielden, maar in de productiewijze dier tijden. De productie-verhoudingen zijn volgens Marx die fundamenteele machten, die het geschiedkundig, het sociaal en geestelijk leven opbouwen en veranderen. De geschiedenis meent hij niets anders dan een voortdurenden strijd tusschen dat deel

1) Monod, *Les maîtres de l'histoire: Renan, Taine, Michelet* p. 151.

der gemeenschap, dat de productie-verhoudingen beheerscht en ten eigen bate aanwendt, de bezitters, en dat andere, grootere, niet bezittende deel, dat door het eerste wordt uitgebuit en dat tracht tegelijk met de verandering in de productie-verhoudingen omhoog te komen. De onderlinge kamp der menschen op materieel en geestelijk gebied is dus een massa-strijd. Wat de individuen in zeker tijdperk willen, waarnaar zij streven, door welke motieven zij in hun willen en streven worden beheerscht, is van weinig beteekenis, omdat zij ten slotte toch vaak juist het tegenovergestelde van wat zij wenschten, tot stand helpen brengen. Op de erkenning der motieven der massaas komt alles aan, op wat groote massaas in beweging en tot duurzame actie bracht. Maar ook de massaas bezitten geen vrijen wil, streven niet uit zuiver innerlijken drang hun doel na: »In de maatschappelijke voortbrenging. van hun leven gaan de menschen bepaalde, noodwendige, van hun wil onafhankelijke verhoudingen aan, voortbrengingsverhoudingen, die overeenkomen met een bepaalde ontwikkelingstrap van hunne stoffelijke voortbrengingskrachten. De totaliteit dezer voortbrengings-verhoudingen vormt den oeconomischen bouw der maatschappij, den werkelijken grondslag, waarop een juridische en politieke bovenbouw zich verheft en waarmede bepaalde maatschappelijke bewustzijnsvormen overeenkomen. De voortbrengings-wijze van het stoffelijke leven beheerscht het maatschappelijk, politiek en geestelijk levensproces in het algemeen. *Het is niet het bewustzijn der menschen dat hun zijn, maar omgekeerd hun maatschappelijk zijn, dat hun bewustzijn bepaalt.*"

Marx en Engels ontkenden niet het bestaan noch de kracht van ideeën. Zij beweerden, dat niet slechts in de staatkunde oeconomische invloeden werkzaam zijn, maar dat de wijsgeerige en godsdienstige richting van een tijd in laatste instantie bepaald wordt door de oeconomische structuur der maatschappij. Daarmee ontkenden zij derhalve tevens elke activiteit van den geest, elke vrije, scheppende actie van het individu, dat geheel willoos is, een »oeconomisch automaat." De stoffelijke behoefte en de wijze waarop hij aan haar tracht

te voldoen bepalen den mensch in geheel zijn sociaal en geestelijk leven.

Hoe bij zulk een theorie die van een vrije, scheppende werkzaamheid van het individu niets wil weten, het optreden van groote mannen te verklaren? Voor de meeste historisch-materialisten is dit dan ook een moeielijk probleem. Er zijn er zonder twijfel, die, zooals Mehring en Van der Goes, er zich het hoofd niet over breken en beweren, dat de verschijning en beteekenis van groote mannen moet worden teruggebracht tot algemeene maatschappelijke omstandigheden. Maar niet allen behandelen dit vraagstuk zoo oppervlakkig. Zoo schrijft de Italiaan Labriola: »Ces hommes ne sont ni un accident négligeable du mécanisme social, ni les créateurs miraculeux de ce que la société, sans eux, n'aurait fait en aucune façon. C'est l'entrecroisement même des conditions antithétiques, qui fait que des individus déterminés, généreux, héroïques, heureux, malfaisants, sont appelés dans les moments critiques à dire la parole décisive.... Ramener l'explication de leur apparition aux causes générales et aux conditions cummunes de la structure sociale, c'est une chose qui s'harmonise parfaitement avec les données de notre doctrine; mais essayer de les éliminer, comme le feraient volontiers certains objectivistes affectés de sociologisme, c'est de la pure fatuité." Evenwel laat Labriola na, aan te toonen hoe die volkomen harmonisatie van de verschijning der heroes met zijn theorie wordt verkregen.

Een andere bekende Marxist, Kautsky schrijft: »Das Individuum kann keine neuen Probleme für die Gesellschaft erfinden, wenn es auch mitunter Probleme dort erkennen kann, wo andere nichts Rätselhaftes bis dahin gesehen, es ist auch in Bezug auf die Lösung der Probleme an die Mittel gebunden, die seine Zeit ihm liefert; dagegen ist die Wahl der Probleme, denen es sich widmet, die des Standpunktes, von dem es an die Lösung herantritt, die Richtung in der es diese sucht, und endlich die Kraft, mit der es sie verficht, nicht ohne Rest auf die oekonomischen Bedingungen allein zurückzuführen; alle diese Umstände sind von Einfluss wenn

auch nicht auf die Richtung der Entwickelung, so doch auf ihren Gang, auf die Art und Weise, wie das schliesslich unvermeidliche Resultat zu stande kommt, und in dieser Beziehung können einzelne Individuen ihrer Zeit viel, sehr viel geben."

Hoewel ook hij dus het individu 't vermogen van initiatief ontzegt, en het verlaagt tot dienaar der oeconomische verhoudingen, kent Kautsky toch aan de individueele invloeden in de geschiedenis meer beteekenis toe dan de Marxisten plegen te doen. Ja, hij gaat zelfs nog verder dan in bovengeciteerde passage, wanneer hij verklaart, dat, om het »Wirken in der Geschichte" der groote mannen, »völlig (zu) verstehen", men naast het milieu waarin zij zich bevinden, »noch ihre persönliche Begabing in Rechnung ziehen" moet. Evenwel zegt hij er niet bij, hoe die actieve factor der persoonlijke begaafdheid zich met de materialistische theorie laat rijmen.

Dat ook Jaurès, die trouwens geen dogmatisch historisch-materialist is, de beteekenis der groote mannen in de geschiedenis erkent, is bekend genoeg. 1)

II.

Om misverstand te voorkomen, wensch ik alvorens over te gaan tot de ontwikkeling van eigen denkbeelden over het probleem, dat ons bezighoudt, twee dingen voorop te stellen. Allereerst dit: dat ik een massa-handeling zulk een noem, waarbij de beteekenis van den enkeling gansch achter die der massa verdwijnt, en dat ik tot massa-elementen, die individuen reken, die de kracht, den moed en het zelfvertrouwen missen om op eigen beenen te staan en eigen weg te volgen, die in 't geheel niet zelfstandig-actief zijn en wier psyche volkomen onderworpen is aan de massa-psyche, m. a. w. de middelmatigen en zwakken. En ten tweede, dat ik onder groote mannen zoodanige versta wier invloedsfeer ver buiten den engen kring hunner omgeving uitreikt, zonder verder eenigen ethischen maatstaf aan hun leven en streven aan te leggen.

---

1) C. f. Treub, *Het wijsgeerig economisch stelsel van Karl Marx* p. 146/148.

In het begin van mijn opstel heb ik u reeds verklaard dat naar mijn meening beide, zoowel de collectivistische als heroïstische theorie, eenzijdig zijn. Ik ben het volstrekt niet eens met Nietzsche, dat de beteekenis der massa vrijwel nihil is. Wij zijn altijd geneigd haar belang te onderschatten en bij het bestudeeren van een tijd slechts op het streven en denken der eminente persoonlijkheden te letten. Nog is 't niet zoo heel lang geleden, dat de historie slechts verhaalde van het leven van vorsten, groote staatslieden, veldheeren, denkers en zoovelen als uitblinken boven de menigte, en het beneden haar waardigheid achtte af te dalen tot die eenvoudigen, die daar onopgemerkt voortleefden, dat de geschiedenis het maatschappelijk leven veronachtzaamde.

Reeds hierom alleen moet men aan de massa beteekenis voor de ontwikkeling toekennen, omdat haar bestaan toch een conditio sine qua non voor elke kultuur is. Elk belangrijk werk eischt de samenwerking van velen. De geschiedenis toont ons, dat alleen in die landen een beschaving opbloeide, waar een dichte bevolking bestond. Een groot aantal maakt arbeidsdeeling mogelijk en leidt tot differentiatie, tot een ontwikkeling der aangeboren gaven der individuen in die richting, die hun natuurlijke aanleg hun wijst. Het noodzakelijk beperkt zijn der levensbenoodigdheden roept den onderlingen strijd om deze in 't leven, welke de menschen dwingt tot inspanning van alle physische en intellectueele kracht, willen zij zich ten minste in den strijd staande houden. Een algemeene rijzing van het verstandelijk, in mindere mate ook van 't ethisch peil is het gevolg. Slechts landen, die zich mochten verheugen in een talrijke bevolking en ruime, maar niet te overvloedige middelen om haar te onderhouden, kwamen tot bloei. In hen waren 't ook steeds weer de concentratieplaatsen der massa, de steden, die de brandpunten der beschaving werden; het platte land met zijn meer verspreide bevolking bleef steeds bij deze achter.

Aan den anderen kant zien we op een blijvende daling van het bevolkingscijfer, ook een daling der cultuur volgen. Het mooiste voorbeeld hiervan is zeker wel de ondergang

van de arabisch-islamitische beschaving na de menschenslachtingen door de Mongolen in haar gebied aangericht. Zonder massa kan geen cultuur zich staande houden.

Evenwel hoede men zich er voor daarom de beteekenis der menigte hoog te schatten. Want zij moge al noodzakelijk zijn voor elke historische ontwikkeling, deze komt toch niet *door haar alleen* tot stand. Op het eerste gezicht schijnt het wel niet onaannemelijk, dat de massa, die toch een som van willende wezens is, dank zij dit feit, door een kollectieve handeling een verandering zou kunnen teweegbrengen. Evenwel blijkt dit in werkelijkheid onmogelijk te zijn. De massa kan zelfs niet spontaan een beteekenende verheffing tot betere levensvoorwaarden voor zichzelf bewerken. Altijd zien we, dat de hoogere standen, of personen uit deze, haar daarbij de behulpzame hand bieden en tot haar leiders worden.

Wat de collectivisten beweren, namelijk, dat alle vooruitgang aan massa-werking is te danken, is zeker onjuist. De massa, aan zichzelf overgelaten, kan niets tot stand brengen. Waren er nooit anders dan massaas geweest, m. a. w. waren er nooit anders geweest dan middelmatigen en intellectueel-zwakken, dan was de mensch nooit uit den toestand van oer-mensch opgekomen. Ook in onze dagen, al schijnt de massa meer invloed te oefenen dan in vroeger tijd, ligt de stuwende kracht bij hoog-ontwikkelde individuen. De massa werkt eerst secundair mee, stelt haar physieke kracht ten dienste van het leidend genie. Van geestelijke productiviteit, welke toch de beschaving vooruitbrengt, is ook nu bij de massa geen sprake. Nooit zagen we op geestelijk gebied een daad van ver strekkende beteekenis verwezenlijkt worden zonder de actie van groote mannen. Zelfs daar waar evolutie schijnbaar spontaan en geleidelijk voorwaarts gaat, zijn er toch altijd individuen, al zijn het ook niet zeer hervorragende, aan wier gezamenlijke actie dit is toe te schrijven.

Zonder leider brengt de massa niets tot stand. Het is een erkend feit, dat de heerschappij der menigte op despotisme uitloopt. De massa zelf is niet in staat de idee, die zij zich trouwens slechts vaag bewust is, in werkelijkheid om te zetten.

Zij kan de idee niet scherp formuleeren, klaar en duidelijk uitspreken wat zij wil, noch den weg, die tot 't doel leidt, erkennen. Alles wacht als 't ware op den man, in wien de idee is geïncarneerd, en die haar duidelijk en juist vermag weer te geven. Het onbewuste en vage, in het genie bewust geworden, keert nu tot de massa terug, die wacht op den rechten man, wien zij dan haar physieke kracht ter beschikking stelt om het gewenschte doel te bereiken. Haar aandeel in het tot stand komen der verandering is helpend, niet scheppend.

Van hetgeen ik boven zei, geeft de Fransche revolutie een mooi voorbeeld. We zien daar een massa zonder krachtige leiding en zonder klaarheid van ideeën het doel voorbijschieten en de geheele beweging uitloopen op een naamlooze verwarring, totdat ten slotte een geniaal krijgsoverste zich tot despoot opwerpt en orde brengt in den chaos. 1) Dat dit het slot zou worden van het revolutie-drama, dat de anarchie zou worden opgevolgd door de strenge dictatuur van een overweldiger, vermoedden reeds vele helderziende tijdgenooten, onder wie Goethe, lang vóór nog van Bonaparte sprake was. In Mirabeau meende men — ten onrechte naar velen tegenwoordig zeggen — dien man te erkennen, maar deze stierf onverwachts. Eerst in Napoleon nam dan de idee der revolutie vorm en gestalte aan. Hij heeft haar door Europa gevoerd en hoewel na zijn val de idee geen toekomst scheen te hebben, was toch haar inwerking op de maatschappij reeds te machtig geweest, dan dàt de reactie haar eindelijke verwezenlijking kon beletten. Na niet te langen tijd werd, in 't eene land eerder dan in 't andere, het wezenlijke in de revolutionaire gedachte in de daad omgezet.

Maar even waar als het is, dat het volk niets is zonder de heroes, dat het sociale leven zonder hen nooit zou zijn geworden tot wat het is, zoowel oeconomisch als geestelijk en zedelijk — even waar is het, dat er een innige band bestaat tusschen de groote individuen en hun volk. Want zij

1) C. f. o. a. Erdmannsdörffer, *Mirabeau* p. 128.

komen toch voort uit de massa en hun eigenschappen stammen uit deze. De begaafden vallen maar niet uit de lucht. Zelfs de grootste geesten, opgegroeid als zij zijn te midden van een denkende en voelende menigte, zijn door haar machtig beïnvloed en hebben zeer veel met haar gemeen. Een onontwikkeld volk kan geen Goethe voortbrengen. Hoe hooger het niveau der volksontwikkeling staat, te hooger kan de hero staan, die uit het volk voortkomt.

De groote man staat niet buiten zijn tijd maar in diens centrum. Hij leeft in een historisch geworden, ideëel en oeconomisch milieu. Hiervan is een deel in schijnbaren stilstand, een ander deel in voortschrijdende beweging. Op het laatste kan hij zijn invloed doen gelden, het eerste vermag hij niet te veranderen. Het genie is dus deels vrij in zijn handelen, deels gebonden; ten deele is hij product van zijn tijd, ten deele werkt hij actief op zijn tijd in.

Wil de activiteit van den hero met succes bekroond worden, dan is o. m. een welwillende gezindheid der massa een vereischte. Emerson van wien zeker niemand zal beweren, dat hij de kollectivistische opvatting aanhing, zegt nadrukkelijk, dat het genie, zal hij de menschheid baten, een den levenden, menschen verwante natuur moet zijn. In zijn essay over Napoleon legt hij dan nogmaals den vollen nadruk op. Napoleon, meent hij, dankte zijn slagen daaraan, dat de Franschen zijner dagen, kleine Napoleons waren. Wanneer ooit een man de kracht en sympathie van geweldige massaas voor zijn streven won, wanneer Napoleon met Frankrijk, met gansch Europa identiek is, dan ligt de oorzaak daarvan hierin, dat de menschen, die hij in geestdrift brengt en beheerscht van gelijke natuur als hij zijn. 1).

Zonder een begaafd man vermag de massa niets blijvends tot stand te brengen, maar hij vermag op zijn beurt evenmin iets zonder haar. Zelfs de grootste vereerder der Heroes zal moeten toegeven, dat wil de Heroe iets blijvends bewerkstelligen, zijn woord of daad weerklank moet vinden bij,

---

1) Emerson, *Works*, Dl. IV (Representative Men).

sympathiek moet zijn aan de massa, zooal niet in haar geheel, dan toch aan een belangrijk gedeelte ervan. Immers veranderingen kunnen eerst dan doordringen, eerst dan een blijvend moment in de ontwikkeling worden, wanneer zij door de massa of liever een deel van deze worden opgenomen. Want altijd is slechts een minderheid zich de idee klaar bewust en haar wel gezind, maar dit is reeds voldoende om haar verwezenlijking en haar voortbestaan te verzekeren.

Eerst wanneer de omstandigheden gunstig zijn en zijn daad de sympathie van zijn volk heeft, vermag dus het genie de idee meer of minder zuiver te verwezenlijken. Volkomen vrijheid van actie heeft hij niet. Het al of niet slagen van het streven van den genialen mensch hangt af van allerlei toevallige omstandigheden in de hem omgevende wereld, die buiten de invloedsfeer van zijn wil liggen. Zonder haar gunst vermag hij niets, hoezeer hij ook door hooge ideeën moge zijn bezield, hoe groot ook zijn gaven mogen zijn.

Dit geldt allereerst voor het genie als koning, als staatsman. Want dezen moeten ernstig rekening houden met staats- en machtsverhoudingen, wier bestaan van hun willen onafhankelijk is, en zijn daardoor gebonden in hun vrijheid van actie. Zelfs de grootste daden-genieën waren zich bewust van hun onafhankelijkheid bij hun streven van uiterlijke omstandigheden. »Niemand", zegt Max Lenz van Napoleon, »war tiefer davon durchdrungen, dasz er, der Zertrümmerer, der Welteroberer, der scheinbar Schrankenlose, selbst unter dem allmächtigen Schicksal stehe. Er war persönlich verwachsen mit seinem System so gut wie mit ihrigen Caesar und Alexander und andere Gewaltige in der Geschichte, denen er allein verglichen werden kann. Aber wie jene, stand auch er unter dem Druck der Weltverhältnisse, unter Mächten, die er nicht geschaffen hatte und nicht beherrschte, die älter waren als er und seine Zeit, tief verzweigt in dem Leben der Nationen: er rief die einen geflissentlich auf and hielt die andern nieder: er hoffte sie alle bändigen und gegen das eine Ziel — England — wenden zu können und musste erfahren, wie sich fast alle vereinigten, um ihn in furchtbaren Umarmung

zu ersticken. Wie oft gedenkt er selbst zwischen den Schlachten oder in dem Moment der Verhandlungen des Systems, das ihn fesselt, des Geschickes, dem er dienen müsse. ‚J'ai un maître qui n'a pas d'entrailles, c'est la nature des choses' ".

De groote krijgsvorsten traden zonder twijfel uit zuiver innerlijken drang hun geweldige loopbaan in. De daad van verstrekkende beteekenis kwam voort uit hun bezield innerste. Op het slagveld, op het oorlogspad, was het hun aangeboren genialiteit, die hen hun vijanden deed overwinnen. Andere, kleinere mannen zouden de aangeboden omstandigheden nooit zóó als zij hebben benuttigd. Maar toch was er ook een gunst der omstandigheden noodzakelijk, die niet van hun wil afhing.

Wenden wij ons van het staatkundige tot het zooveel meer interessante geestelijke leven, dan merken we daar allereerst een grootere vrijheid van scheppen op, welke evenwel in werkelijkheid noch zoo groot, noch zoo volstrekt is, als wel wordt gemeend. Een gewichtiger onderscheid evenwel, dat ook dadelijk treft, is dat waar het voor den staatsman een vereischte is, dat de idee wier verwezenlijking hij tot zijn levensdoel heeft gekozen, der massa sympathiek zij, dit bij de geesteshelden juist niet het het geval is. De hooge gedachten der genieën bereiken de massa zelfs nooit in haar zuiveren vorm. Maar ook bij de meer ontwikkelden vindt de groote man meestal eerst na langen tijd waardeering. Toen Carlyle met zijn *Sartor* zoo weinig succes had bij zijn tijdgenooten, schreef Emerson hem, dat hij hem daarmee slechts geluk kon wenschen; met een meesterwerk ging het immers nooit anders: »De gedachten der grootste geesten worden het laatst gemeen-goed der gansche gemeenschap. De waarheid wordt steeds in een kribbe geboren."

Dat het ook feitelijk niet anders kan, wordt ons duidelijk, wanneer we eens nagaan, waardoor wel een auteur bij het groote publiek geliefd wordt. Om een schrijver stormenderhand de sympathie zijner lezers te doen veroveren, om hem populair te maken, is het voor hem noodzakelijk, dat de denkbeelden, die hij uitspreekt, overeenstemmen met wat

door de massa hunner wordt gedacht, derhalve alledaagsch en verre van nieuw zijn, dat hij m. a. w. in het verlengde van het lezend publiek schrijft. Een auteur van ernstig en diep denken, die der menschheid nieuwe denkbanen opent, is nooit de lieveling van de literaire massa, is nooit een populair schrijver, welke toch steeds een man van dezelfde of hoogstens van een weinig hoogere verstandelijke ontwikkeling dan wij zelf zal zijn. Wat deze laatste uitspreekt, leefde ook reeds in ons, maar wij vermochten het niet zoo juist en welomschreven uit te drukken. Hem te volgen is geen zware en tevens een aangename taak, daar het toch onze eigenliefde streelt, onze denkbeelden als waar en juist te hooren prijzen.

Maar de waarachtig groote denker staat verre boven ons; hem in zijn gedachtegang te volgen is volstrekt niet gemakkelijk; hij ontkent waarheden, die ons lief of waarmee wij in elk geval van de jeugd af aan vertrouwd zijn, en welke wij daarom niet gaarne opgeven, omdat wij ons in hen op ons gemak gevoelen. De gansche beschouwing der dingen, die zoolang aan onze behoefte voldeed, eischt hij, dat we zullen laten varen en hij verlangt, dat we met hem ons zullen opmaken om een geheel nieuwe wereldbeschouwing te gaan veroveren. Geen wonder, dat de meerderheid al heel weinig lust heeft, hem te volgen, maar veeleer geneigd is met bekwame verdedigers der oude richting aan te nemen, dat hij dwaalt. Den »Widerstand der stumpfen Welt" moet ieder oorspronkelijk denker en werker eerst overwinnen, voordat zijn verdienste wordt erkend en zijn streven met welslagen bekroond.

Maar hoezeer ook de gedachtenwereld der geniale menschen op elk gebied van het geestelijk leven van die der massa moge verschillen, toch staat altijd het genie in het centrum van zijn tijd, die zijn invloed op hem doet gelden. Ieder, ook de hero, is naar Hegel's woord een kind van zijn tijd. Ook *hij* is een mensch, d. w. z. een wezen, dat met een zeker geheel van intellectueele en ethische eigenschappen in een gegeven historische omgeving staat en derhalve kan hij niet denken, spreken en handelen buiten den invloed van zijn

omgeving en zijn aanleg om. Nooit stond een mensch zoo hoog, dat hij niet in menigerlei opzicht de kenteekenen van tijd en omgeving zou vertoonen.

Wat genieën scheppen, is ook feitelijk niet *alleen hun* werk. Zij arbeiden immers met middelen, met gegevens, die vorige geslachten hun hebben overgeleverd; zij steunen op het verleden, staan op de schouders van hun voorgangers. Het oude hebben zij in zich opgenomen en wat hun er 't wezenlijke en ware in scheen tot hun bezit gemaakt. Zij hadden hun voorloopers, die reeds streefden in de richting, waarin zij straks met zelfbewuste kracht zullen voorwaarts gaan. De groote vragen van hun tijd houden ook hen bezig en zullen op de richting van hun werken invloed oefenen. Zal ook succes op hun werken volgen, zal hun denken en streven een moment in de ontwikkeling worden, dan moet de volheid der tijden weldra komen, dan moeten zij beantwoorden aan aspiraties, die in hun tijdgenooten, in een aantal van hen ten minste, leefden. Daar moet een onbevredigd-zijn komen met het oude, een verlangen naar iets nieuws dat verstand en hart kan bevredigen. Er moeten zielen zijn, die vol verwachting en verlangen uitzien naar het nieuwe licht.

Maar daarom zijn zij nog geen »willooze werktuigen in de hand van den wereldgeest", zooals Hegel belieft te beweren, marionetten, dansend naar de willekeur van een mystieke macht. Immers door deze beschouwing komt de historische eigenaardigheid der individuen niet alleen volstrekt niet tot haar recht, maar tevens wordt daarbij reëel bestaan toegekend aan wat niet meer dan een abstractie is, want de wereldgeest bezit geen eigen bestaan buiten de geesten der individuen om 1). Noch zijn zij media, waarin de uit eigen levenskracht groeiende ideeën zich reflecteeren, naar Buckle beweert, want dan ware niet slechts van invloed op de ontwikkeling, maar zelfs van groote individuen zelve geen sprake. Evenmin kunnen wij Macauley bijvallen, wanneer hij verklaart,

1) C.f. Hoekstra, *Zedenleer*. Dl. I. p. 194.

dat het genie alles dankt aan zijn omgeving, bijkans niets aan zichzelven, dat het alleen door de gave uitblinkt om met grooter gemakkelijkheid de denkbeelden van anderen in zich op te nemen, als 't ware een brandspiegel die de stralen van 't alomschijnend licht in één punt samenbrengt. »Hegel, Buckle, Macauley en hunne geestverwanten", merkt John Stuart Mill juist op, »laten de ideeën en beginselen evenals de zon uit kracht van eene immanente beweging over de menschen opgaan; maar zij vergeten, dat de zon der waarheid en der gerechtigheid slechts door menschelijke inspanning en bemoeiing kan opgaan en schijnen." Nog absurder schijnt ons het streven van hen, die de verschijning en beteekenis van groote mannen tot algemeene maatschappelijke omstandigheden willen terugbrengen. Want deze mogen voor het tot ontwikkeling komen van 't genie gunstig of ongunstig kunnen zijn; genieën in 't leven roepen vermogen zij niet. Het geniale is den mensch nu eenmaal aangeboren, 't wordt niet door de hem omgevende buitenwereld in hem gelegd. Zonder geschikte omgeving, zonder de gunst der omstandigheden — dat geef ik gaarne toe — zouden de eminente mannen nooit geworden zijn, tot wat zij zijn geweest. Maar aan den anderen kant blijven kleine mannen ook wanneer de verhoudingen zoo gunstig mogelijk zijn, toch altijd klein. Nog altijd waar is het woord van Themistokles tot den Belbeniet Timodemus, dat Herodotus ons mededeelt: »Als Belbeniet zouden de Spartanen mij even weinig hebben geëerd als u als Athener."

Groote individuen zijn geen willooze, zuiver ontvangende, passieve geesten. In hen licht een heerlijk licht. Hun geestesorganen zijn zooveel fijner ontwikkeld, dat zij kunnen doordringen in het wezen der dingen, dat zij de eeuwige idee kunnen erkennen in al wat leeft en is, en aan wat hun oog aanschouwde en hun verstand hen deed erkennen, juiste uitdrukking vermochten te geven.

Hoeveel invloed we ook mogen toekennen aan de inwerking van hun omgeving, hun opvoeding, hun tijd, er blijft ten slotte toch altijd iets over, dat door deze niet kan worden verklaard, waardoor zij van de menschen, die met hen leefden

verschilden, dus juist het essentieele in hen, waaraan hun invloed moet worden toegeschreven: hun individualiteit.

Wat van den geestesheld, van den profeet en hervormer, van den man der wetenschap en den staatsman geldt, geldt ook van den kunstenaar. De schilder en beeldhouwer, de dichter in proza en poëzie scheppen hun heerlijke kunstwerken niet alleen uit hun van enthousiasme trillend gemoed. Ook zij staan onder invloed van de hem omringende wereld, de neigingen van hun tijd en het werk hunner voorgangers.

De hero is deels vrij, deels in zijn handelen bepaald. Maar de mate van vrijheid en onafhankelijkheid is verschillend al naar het gebied der actie. Juist zij, wier invloeds-sfeer het ruimste is, staatslieden, profeten en hervormers, zijn bij hun handelen het meest afhankelijk van tijd en bestaande verhoudingen. Hoe meer beperkt en homogener het terrein van actie is, te vrijer is het genie bij zijn scheppen. Maar allen behoeven zij om te slagen een gunst der omstandigheden, de volheid der tijden, zonder welke toch hun daad geen invloed op de ontwikkeling heeft. Hoevele geesteshelden noemt de geschiedenis niet, die reeds groote gedachten uitspraken, of belangrijke waarnemingen deden, wier waarde evenwel door hun tijdgenooten niet werd erkend. Hun werk moest opnieuw worden verricht door laterkomenden, wier naam dankbaar door ons wordt herdacht, hoewel de daad toch dezelfde is. Het te vroeg geboren genie slaagt niet, misschien wordt hij zelfs bespot of sterft den martelaarsdood.

Ik behoef u er slechts aan te herinneren, dat de wet van het behoud van arbeidsvermogen en massa reeds door Democritus, een van de principes van de Darwin-theorie door Empedocles is uitgesproken. Gij weet ook, dat Amerika reeds vele eeuwen vóór Columbus door Noormannen is ontdekt, dat in de oudheid Phoenicische zeevaarders Afrika hebben omgezeild. Heeft niet in de tweede eeuw vóór Christus, dus vijftien eeuwen vóór Gallileï, Aristarchus van Samos, een wijsgeer uit de school van Pythagoras, de koene gedachte

van de beweging der aarde om de zon opgevat, het heliocentrische systeem geleerd. Heeft niet reeds Huygens het stoomwerktuig bedacht, maar van de uitwerking en verwezenlijking zijner idee afgezien, om reden dat »il serait assez difficile à faire un cylindre en métal d'égale largeur partout et bien uni." 1) Ware de volheid des tijds daar geweest, ware er wezenlijk behoefte geweest aan zulk een krachtswerktuig, zou het dan bij die bloote gedachte zijn gebleven? Maar omdat dit niet het geval was, kwam zijn idee niet in verwezenlijking en werd vergeten. Ook in de dagen van Papin, die een eeuw later leefde, was de rechte tijd nog niet gekomen. Wel vond deze een soort stoommachine uit, voer hij zelfs in een stoomboot langs de Fulda (1807), maar zijn boot werd door de verwoede werklui vernield: eerst James Watt en Fitch vonden die gunst der omstandigheden, die hun daad vruchtdragend deed worden. En als Papin ging het ook Lamarck, die reeds in 1809 de grondbeginselen der Darwintheorie heeft uitgesproken. Maar, gelijk Haeckel opmerkt, »der weitschauende Lamarck war damit ein halbes Jahrhundert zu früh gekommen; seine Theorie fand keine Anerkennung und wurde bald vergessen." 2)

Het genie — we hebben hier meer in bijzonder het oog op die daden-genieën, die de ontwikkeling der beschaving onmiddellijk beïnvloeden: de staatsman, de profeet, de hervormer, kan weinig uitrichten, wanneer de volheid der tijden niet is gekomen, wanneer hij geen vruchtbaren bodem voor zijn actie vindt. Een op zichzelf staande daad van het individu vermag geen nieuwen, socialen toestand in 't leven te roepen. De idee, die hij wil verwezenlijken, moet reeds onbewust en vormloos leven onder de massa, of liever een deel der massa. De wordende idee is niet scherp bepaald. Voortkomend uit een druk door 't bestaande veroorzaakt, uit een onbevredigd zijn met wat is, is zij eer negatief dan positief. De menigte

1) Robert Fruin, *Verspreide geschriften.* Dl. I, p. 167.

2) Haeckel, *Der Kampf um den Entwicklungs-Gedanken.* p. 19/20.

voelt wel, dat een verandering noodzakelijk is, maar kan niet onderscheiden, wat moet behouden blijven en wat worden opgegeven. Zij vermag het geheel niet te overzien, de draagwijdte der idee niet te schatten, den weg te erkennen, waarlangs de verandering het best en 't minst schokkend tot stand kan komen. Dit alles is de taak van de geniale menschen. Zij moeten de ideeën scherp formuleeren, den weg aangeven, dien men heeft te volgen; maar ook moeten zij de massa, die van nature ongedurig is — spoedig enthousiast maar bij moeielijkheden ook spoedig ontmoedigd — met vaste hand leiden.

Er zij hier tot recht begrip nadrukkelijk op gewezen, dat al datgene, dat we als het werk der geniale menschen opnoemden, *meest niet* door één individu zal worden volbracht, dat het uitspreken en uitvoeren van de idee niet behoeft samen te gaan. De idee ontwikkelt zich trouwens door de activiteit van verscheidene, soms vrij talrijke individuen, als ook door invloeden van allerlei aard, die op het sociale leven inwerken, en wordt eerst wanneer de volheid der tijden is gekomen, door een eminente persoonlijkheid in woorden gebracht, klaar en helder uitgesproken.

Zoo is derhalve steeds wanneer de man of action optreedt, reeds een tijd van voorbereiding achter den rug; zijn zelfs niet zelden de ideeën, die hij zal verwezenlijken, al in 't aanzijn. Maar — zooals ieder licht inziet — wordt zijn waarde voor het tot stand komen der verandering daardoor volstrekt niet geëlimineerd. Voor het welslagen van de daad is immers niet zoozeer een geest van machtige oorspronkelijkheid een vereischte dan wel karakter, energie, menschenkennis en de gave, om de menigte te beheerschen en te leiden. Het dadengenie voegt bij de begeerte en gevoelens der massa *zijn wil*, van welks kracht de invloed die van hem uitgaat, afhangt. En eerst *na* zijn daad vangt de nieuwe periode in het sociale leven aan.

Het latente, potentieele arbeidsvermogen moet dus het daden-genie in arbeidsvermogen van beweging omzetten. Zijn taak is het, de sluimerende krachten tot ontwaken te brengen

en haar de rechte bestemming te geven, de aanwezige energie te gebruiken voor de zuivere verwezenlijking der idee. Maar wanneer de noodige elementen ontbreken, wanneer de verhoudingen nog niet tot rijpheid zijn gekomen, vermag hij niet met succes te handelen. Als de tijd niet rijp is voor een verandering, is het terrein voor de actie van den hero nog niet geschikt. Dat diens beteekenis door die beperking niet minder wordt, daarop wees ik reeds; maar klaarblijkelijk ook wordt zijn werk er niet minder zwaar door. Want is het niet een moeilijke taak de bestaande toestanden en verhoudingen meester te worden en is de verwezenlijking der idee ten slotte ook niet *zijn* werk?

Om het gezegde met een voorbeeld te verduidelijken, noem ik u den grooten staatsman Cavour, den grondlegger der Italiaansche eenheid. Ik herinner u er aan, hoe reeds voor de Napoleontische periode het denkbeeld van een hereenigd Italië in den geest van de edelste zijner zonen leefde, hoe de verwezenlijkte eenheid onder de Fransche heerschappij — alwas 't ook een eenheid in slavernij — het veldwinnen der idee heeft bevorderd, hoe het eenheids-ideaal reeds lang voor Cavour's optreden door schrijvers en dichters het volk was ingeprent en zoo gemeen goed der massa geworden. Maar aan den anderen kant zal ieder, die de wording der Italiaansche eenheid heeft bestudeerd, moeten erkennen, dat de weg, waarlangs de idee werd verwezenlijkt, door Cavour werd gewezen, dat zijn machtige wil en helder doorzicht het tot stand komen van het hereenigd Italië heeft mogelijk gemaakt, ondanks de, bijna onoverkoomlijk schijnende moeielijkheden, die zich opdeden; en ook dat de vorm der eenheid, d. w. z. de constitutioneele monarchie, zijn werk is. 1)

Waren de groote mannen de eenige factoren der ontwikkeling, dan zou deze een spel van het toeval zijn, dan zouden wij geen eenheid, geen continuïteit in de verscheiden, opbloeiende en ondergaande vormen van beschaving waarnemen.

---

1) C. f. mijn artikel over Cavour dat binnenkort in den *Tijdspiegel* zal verschijnen.

De ontwikkeling is dan ook het product van een reeks factoren, die alle onmisbaar zijn voor het tot stand komen van het geheel, maar waarvan ook geen zonder de andere iets alleen vermag. Elke kultuurtoestand is de tijdelijke phase eener steeds voortschrijdende evolutie in zijn zijn nauw verbonden aan wat voorafging.

Om die reden moet iedere hervorming — zal zij blijvend zijn — liggen in de lijn der historische ontwikkeling. Ik geloof, dat de theorie uit den tijd der Aufklärung, dat staten, wetgevingen, sociale verhoudingen naar abstracte ideeën en idealen kunnen worden hervormd, nu door niemand meer wordt verdedigd. Wil de daad iets blijvends bewerken, dan moet de dader op het historisch geworden fundament verder bouwen, niet trachten zijn gebouw in de lucht op te trekken. Slechts diegenen brengen iets duurzaams tot stand, die het heden aan het verleden aanknoopen. Een hervormer moet niet slechts revolutionair maar ook in zekere mate conservatief zijn. Voor de godsdienstige zijde van het menschelijk leven, heb ik hier niemand minder dan Tiele op mijn hand: »Alleen daar kan de verdere ontwikkeling intreden", zegt hij, »waar men den historischen bodem niet verlaat, waar de hervorming wortelt in de tradidie. De echte hervormers, degenen, die iets blijvends hebben gesticht, zijn dan ook altijd in gelijke mate behoudend en vooruitstrevend geweest, niet Karlstadt maar Luther en Zwingli, niet Servetus maar Calvijn." 1)

Dat de beschaving onderworpen is aan een geleidelijke evolutie, zullen weinigen ontkennen, en daarop behoeft dus niet met nadruk te worden gewezen; wel mag echter de waarschuwing niet overbodig heeten, dat men zich die evolutie niet al te mechanisch moet voorstellen. Zoo licht komt men er dan immers toe, de waarde der individueel-psychische factoren te onderschatten en die der sociaal-psychische te hoog te stellen. Of wel men tracht naar het voorbeeld der natuurwetenschappen de wetten, die de ontwikkeling bepalen, op te sporen. Dat men bij zulk een streven op weinig succes mag

1) C. P. Tiele, *Inleiding tot de godsdienstwetenschap*, dl. I, p. 238.

rekenen, valt niet moeielijk in te zien. Wat men ons dan ook als wetten geeft, heeft niets gemeen met die der exacte wetenschappen. Het zijn feitelijk niets dan abstracte waarheden, uit 't bijzondere getrokken, of wel empirische wetten, die in haar algemeenheid voor velerlei in wezen gansch onderscheiden verschijnselen ruimte laten. En wonderlijk is het niet, dat 't resultaat zoo negatief is. Immers de historische evolutie hangt niet alleen af van factoren, wier werking men vooruit kan bepalen, maar ook van het onberekenbare psychische in den mensch.

Al oefenen de groote mannen machtigen invloed uit op hun tijd, *individueel* onontbeerlijk zijn zij niet. Ook zonder hen zou de ontwikkeling, zooals wel van zelf spreekt, zijn voortgegaan. Zwakkere geesten, die, omdat de groote man leefde, zich met een lagere plaats moesten vergenoegen, hadden hun taak met meer of minder succes op zich genomen. Niet slechts de staatkundige, maar ook de geschiedenis van het menschelijk denken levert ons menig voorbeeld er van, dat bij gebreke van een groot denker kleinere persoonlijkheden 't uitarbeiden van een groote gedachte op zich namen, hoewel wel toch die taak klaarklijkelijk te zwaar voor hun krachten was en zij haar niet naar behooren konden vervullen, wat natuurlijk niet zonder invloed op het verder verloop der ontwikkeling bleef.

Ik loochen dus niet, dat ook wanneer de hero niet in het leven ware gekomen, of wel — wat ook mogelijk is — door een vroegtijdigen dood zijn taak niet had kunnen vervullen, de evolutie toch zou zijn voortgegaan. Maar ik ontken — de lezer zal het uit het bovenstaande wel reeds hebben opgemerkt — de juistheid van de oppervlakkige theorie, dat als zekere persoon, die zulk een groote rol heeft gespeeld, er niet was geweest, een ander *hetzelfde* zou hebben gedaan. 1) Deze

1) Zoo beweert Bourdeau: »Si dans les tranchées de Toulon un boulet anglais avait supprimé Bonaparte, on aurait eu à sa place Hoche, Kléber, Desaix, Marceau ou tout autre, qui peut-être n'aurait pas été moins grand quoique d'une façon différente; Napoleon s'est trouveé là, il a occupé le poste vacant et, comme les circonstances étaient grandes, il a été grand par elles."

meening toch kan slechts worden verdedigd door menschen, die blind zijn voor de grootheid van het genie, voor het essentieele in hem, waardoor hij zich van andere menschen onderscheidt. Waar het een feit is, dat zelfs twee vrij wel gelijke individuen hetzelfde niet op precies dezelfde wijze doen, kan men moeilijk beweren, dat een minder begaafde had kunnen tot stand brengen, wat de Hero vermocht. We zien dan ook vaak genoeg in het verleden ideeën niet tot volle ontwikkeling komen en ondergaan klaarblijkelijk om reden dat de hero ontbrak, die de idee kon verwenzelijken. 1)

We hebben tot nu toe alleen onze aandacht geschonken aan de handelingen van heroes en de massa, d. w. z. der eminente menschen en der menigte middelmatigen en zwakken, maar niet gelet op die minder hervorragende individuen, die noch tot de heroes noch tot de massa mogen worden gerekend. Immers tusschen de groote mannen en de zuivere massa-elementen die in denken, spreken en handelen gansch door den tijdgeest worden beheerscht, bestaat een geleidelijke overgang. En deze zone van meer of minder zelfstandig-denkende en handelende enkelingen wordt steeds *grooter* en *belangrijker* naarmate de ontwikkeling der cultuur voortschrijdt.

In de periode der natuurvolken zijn de individuen vrij wel gelijk, gaat de eenling geheel op in de massa. Toen „had de dappere, sterke gedachte van het vrije, begaafde individu haar zegetocht nog niet aangevangen" en „regeerde nog de domme slaafsche massa, neergezonken in ellende en vrees, in onvermogen en onverstand". 2) Maar reeds vrij vroeg in de ontwikkeling der beschaving begint het individu zich af te teekenen tegen den achtergrond der massa. Ook in de voor-historische tijden, de tijden der mythen, is al wat nieuw is, elke hervorming en uitvinding het eerst opgekomen in den geest van een meer dan middelmatige persoonlijkheid, hoewel de namen dier mannen niet door de overlevering voor ons zijn

1) Lindner, *Geschichtsphilosophie*, p. 60.

2) Mr. S. R. Steinmetz, *Kritiek op de proletarische moraal van mevr. Roland Holst*, p. 35.

bewaard. Als een bewijs dat de macht der persoonlijkheid ook in dien onbekenden voortijd zich alreeds deed voelen, noemt Tiele zeer juist de tallooze heldensagen der meest verschillende volken. »Niet dat ik", zegt hij »in de meeste helden dezer sagen historische personen zie — er zijn verheerlijkte menschen onder, zooals Sargon en Cyrus bijvoorbeeld — maar de meerderheid bestaat uit mensch geworden goden, die nu als redders in den nood, afwenders van onheilen, uitvinders van kunsten, grondleggers der beschaving, verzachters der ruwe zeden, beschermers van hun volk werden voorgesteld. Maar zulke sagen zouden niet zijn ontstaan, de herschepping van die goddelijke wezens in menschen van goddelijken oorsprong zou niet zijn geschied, de gedachte zelve van zulke voor de menschheid zegenrijke werken zou niet opgekomen zijn, indien men nooit den invloed van rijker begaafde menschelijke individuen ondervonden en wat men aan hun werkzaamheid verschuldigd was niet erkend had." 1)

Hoe meer dan de evolutie van een gemeenschap omhoog gaat, te meer zien we de individuen zich losmaken uit de benauwende en de zelfverwezenlijking verhinderde omarming der massa. Naarmate de individuen zich ontwikkelen, zien we hen onderling verschillend worden, zich meer en meer differentieeren. De enkeling wordt zich zijne eigendommelijkheid bewust, gaat behoefte voelen, zijn eigen leven te leven, gansch zichzelf te zijn en te blijven. De beteekenis van het individu stijgt evenredig met de beschaving.

Zoo is dan met de waardeering van de heroes, de beteekenis van het individu nog volstrekt niet ten volle erkend. Ook de minder hervorragende enkelingen vormen een machtige factor in de ontwikkelingsgeschiedenis. Uit hen komt die schare voort van kundige medewerkers van het genie, die, al staan zij ongetwijfeld onder den machtigen invloed van zijn persoonlijkheid, bezield ook door dezelfde idee, toch volstrekt niet met louter passieve werktuigen mogen worden gelijkgesteld, maar wel degelijk dienen te worden erkend als

1) Tiele, *Inleiding tot de Godsdienstwetenschap*, Dl. I, p. 224.

zelfstandig-actieve, voor de verwezenlijking onmisbare medestrijders.

Evenwel niet slechts als assistenten van den hero, ook als wegbereiders en voortbouwers aan diens werk, of wel als scheppers van wat van minder wijdstrekkende beteekenis is, werken deze minder hoogbegaafden mede tot de steeds hoogere evolutie der cultuur.

Ook mag aan die schare van secundaire geesten, die de ideeën der geesteshelden tot de menigte brengen, groote beteekenis niet worden ontzegd. Immers aan hun werkzaamheid is de groei der massa tot hooger ontwikkeling te danken. En waar alleen een ontwikkeld, een intellectueel en moreel hoogstaand volk een groot individu kan voortbrengen en met hem medewerken tot een grootsche daad — zijn zij, die de menigte steunen op den weg tot hooger beschaving voor de voortschrijdende evolutie niet minder noodzakelijk dan de heroes zelve.

Maar toch is er een groot verschil tusschen de heroes en de overige menschen. Dit namelijk: dat terwijl ook anderen hetzelfde hadden gekund, wat een der laatsten tot stand wist te brengen, dit met de daad van het genie niet het geval is. Hoe meer we afdalen van den hero tot het voor de evolutie individueel onbeteekenend massa-element, te meer zien we de *persoonlijke* beteekenis van den enkeling afnemen, omdat toch lieden van diezelfde begaafdheid in steeds ruimer mate voorkomen. Dit laatste verklaart, hoe het mogelijk is dat in een zekeren tijd, die rijp is voor de een of andere ontdekking of theorie, verschillende individuen, geheel onafhankelijk van elkaar en bijna tegelijkertijd tot hetzelfde resultaat komen. Wij herinneren hier slechts aan de uitvinding der differentiaal rekening door Leibnitz en Newton, de ontdekking van de planeet Neptunus door Leverrier en Abel, van de miltvuurbacil door Pollender en Brawel, en van de tuberculose-bacil door Koch en Baumgarten, het uitspreken der ontwikkelingstheorie door Darwin en Wallace, der wet van het behoud van arbeidsvermogen door Robert Mayer en Helmholtz. 1)

1) Wijnaendts Francken, *Sociale Ethiek*, p. 235.

Ik behoef er, geloof ik, niet op te wijzen dat dit van de beteekenis van het genie als zoodanig niets afdoet, dat daardoor diens waarde voor de evolutie niet wordt geëlimineerd. Zonder een man van genialiteit had toch de massa niets vermocht: het geheel van capaciteiten, de vindingrijke geest is voor het tot stand komen eener verandering volstrekt noodzakelijk.

Na hetgeen boven is opgemerkt, zal het u, hoop ik, duidelijk zijn, dat zoowel individuen als massa tot de factoren der ontwikkeling moeten worden gerekend. Er bestaat tusschen beiden wisselwerking. Alle nieuwe denkbeelden komen het eerst op in den geest van een meer dan middelmatig individu, hoogstens in eenige zoodanigen ongeveer tegelijkertijd. Die ideeën vallen maar niet uit de lucht, maar moeten liggen in de lijn der historsche ontwikkeling. Verbreid door haar aanhangers dringen de ideeën door tot de massa en deze geeft haar de voor de verwezenlijking vereischte kracht. Ten slotte worden de ideëen weer door een man of action uitgevoerd en de massa, het behoudende element in de historie, draagt diens werk verder. Het scheppen is een individueele daad, waarbij van volstrekte vrijheid geen sprake is. Het vastleggen en verder dragen der verwezenlijkte ideeën geschiedt door de massa. Het individu zorgt voor de nieuw-vorming, de massa voor 't continueele in de ontwikkeling.

Dordrecht, Voorjaar 1906.

STAATKUNDIGE KRONIEK.

25 October 1907.

De afgeloopen beide maanden stonden in het teeken van het kiesrecht.

Men kan nog dagelijks hooren verkondigen, dat het kiesrechtvraagstuk niet urgent is. Dat de behoefte aan finale regeling zich onder ons volk nog niet heeft geopenbaard. Dat er veel meer behoefte is aan sociale wetgeving.

Protestatio actui contraria, zou een geleerd jurist zeggen. Want ondanks deze beweringen is er slechts één politieke partij, die in onze dagen de kiesrechtvraag als niet urgent laat liggen: de christelijk-historische of christelijk-nationale.

De partij van links, die voor de nadering der kiesrechtbeweging lang het hoofd in het zand heeft gestoken, de vrije liberalen, zij hebben te kennen gegeven, de brug van het zoogenaamde blanco-artikel te willen overgaan.

Zij hebben hierover heel wat moeten hooren. Na het *infra dignitatem*, waarmede de heer Tydeman die regelingsmethode had begroet, kon de ommekeer ook moeilijk worden geloochend. Echter, het *infra dignitatem* gold hun, die het blanco-artikel aanprezen als onschuldig, terwijl zij zelf ermede beoogden tot algemeen kiesrecht te geraken. Het is inderdaad een eigenaardige methode, zijn eigen voorstel aan te bevelen als een middel ter bereiking van iets, dat niet wordt begeerd.

Het besluit van den Bond der vrije liberalen zal dan ook inderdaad wel deze beteekenis hebben, dat zij het algemeen kiesrecht desnoods aanvaarden. Vooralsnog onder de mits, dat het remmend vermogen der Eerste Kamer zal worden bevestigd en versterkt.

Deze beslissing ging reeds enkelen in den Bond te ver. De democratophoben gevoelden zich op het hellende vlak. Of zij hun congé namen uit den bond, dan wel of de vrijheid dezer liberalen hun daar ruimte bleef bieden, weten wij niet. Een der ergsten toonde neiging om naar rechts over te loopen, en schreef, dat »vóór alles linksch" het wachtwoord niet kon zijn.

Zoo ziet men deze vreesachtigen beurtelings vluchten nu voor het democratische, dan voor het clericale gevaar: een vlucht blijft het steeds.

* * *

Wellicht zijn er meer in den bond, die van den genomen keer berouw hebben, nu de Regeering hare voorstellen heeft ingediend tot herziening der grondwet.

Indien de bedoeling van de concessie der vrije liberalen is geweest, de Regeering voor machtsvergrooting der Eerste Kamer gunstig te stemmen, heeft zij gefaald: het werk is, naar den wensch, in ons September-nummer uitgesproken, »van vreemde smetten vrij" voor den dag gekomen.

Tot bittere ergenis van alwat op dezen politieken bodem huist. De *Nieuwe Rotterdammer*, de *Nieuwe Courant*, het *Handelsblad*; uit elk van de drie groote bladen gingen de kreten van verontwaardiging op: als het zóó moest gaan, zou Nederland weldra aan de redelooze massa zijn overgeleverd.

Inderdaad, van versterking der positie van onzen Senaat is geen sprake. De macht die hij heeft behoudt hij. Bevalt zijn uitspraak de Regeering niet, dan kan zij hem ontbinden. Maar om die ontbinding ook daar, waar Provinciale Staten het met de uitspraak eens waren, effect te doen sorteeren, zijn daarmede tevens de Staten ontbonden. De kiezers worden dus tot oordeelen geroepen.

Hier wreekt zich de fout, dat voor de keuze der Eerste Kamer een getrapte verkiezing werd behouden. Om zuiver politieke redenen zal een college worden ontbonden, dat daarmede niets heeft te maken. En, wat erger is, het zal worden samengesteld uit leden, wien niets anders is gevraagd dan hun oordeel over het ééne punt, waaromtrent het conflict met de Eerste Kamer is uitgebroken.

Van de gewestelijke vertegenwoordiging lijdt het karakter toch reeds door de functie van de keuze der Eerste Kamer: wanneer de verkiezing *louter* over één vraag van politiek gaat loopen, zal de hoofdeisch voor een deugdelijke samenstelling geheel uit het oog verloren worden.

Deze ontbinding, van rechtswege samenvallende met die der Eerste Kamer, is de beste critiek op dit stelsel van getrapte verkiezing. En dan de keuze voor de Staten vrij! Zouden de kiezers niet de lijst met de gewilde Senatoren aan den candidaat-Statenlid ter onderteekening voorleggen, bij wijze van program?

Indien de Eerste Kamer moet behouden blijven, waarover valt te twisten, zal toch ook het eigenaardig karakter van een tweede instantie, anders samengesteld dan de eerste, dienen te worden gehandhaafd. In het wetsontwerp van de vrijzinnig-democratische leden der Tweede Kamer, dat de getrapte verkiezing liet vervallen, werden eischen gesteld voor de benoembaarheid tot lid der Eerste Kamer, bestemd om aan hare samenstelling een eigenaardig karakter te geven.

* * *

Maar dat is niet de hoofdzaak. Deze is, dat de Regeering met een eerste poging tot oplossing der kiesrechtvraag is gekomen, die mag worden overwogen.

Het zoogenaamde blanco-artikel is veel gesmaad, maar hier is het verdedigd op goede gronden. De Regeering deed goed, toen zij afzag van een poging om voor democratische hervorming den steun te winnen van conservatieven door het bolwerk van het conservatisme in macht te versterken. Dat is altijd een verkeerde weg.

En nu het er ligt in wettelijken vorm, late men door het gekraai van blanco, hyper-blanco en blanc-manger zich niet van de wijs brengen. De schreeuwers kunnen van hun hoogen toon nog wel eens berouw gaan voelen.

Aan de anti-revolutionairen is zóó lange jarenreeksen voorgepraat, dat het gezin was een van God verordineerde instelling, dat wie organisch kiesrecht wilde, *dus* op dat gezin zijn kiesrecht wel moest opbouwen, dat een goed anti-revolutionair van niets anders wil hooren.

Maar het begint àl duidelijker te worden, dat de leider zich hiermede leelijk heeft vastgewerkt.

De anti-revolutionairen zijn niet de eenigen, die de juistheid van den opbouw onzer samenleving uit losse individuen ontkennen. Er zijn er, ook aan de linkerzijde, die verschil zien tusschen den volkswil en het besluit van een vergadering van aandeelhouders eener naamlooze vennootschap, bij meerderheid van stemmen genomen.

Onze maatschappij is zeer stellig een fijn bewerktuigd organisme. Indien men zich de moeilijke vraag stelt, hoe de wil, de drang van ons volk zich voor ons zal kunnen uitspreken langs wettelijk vast te stellen methode, dan ligt niet allereerst voor de hand, naar algemeen kiesrecht te grijpen en te vragen naar het believen van de meerderheid der aldus in het leven geroepen vertegenwoordiging.

Want het college, langs dien weg geboren, zal als vertegenwoordiging altijd gebrekkig zijn. Een zuivere afspiegeling van het volksorganisme zal men in dat wettelijk orgaan niet vinden.

De vraag is alleen: hoe verschaft gij ons een beter?

* * *

Door organisch kiesrecht. Of liever — want dat is het doel — organische vertegenwoordiging.

Zooals de natie een lichaam is, samengesteld uit levende organen, zal de vertegenwoordiging van dit lichaam een afspiegeling behooren te zijn. Dit geschiedt niet, indien men het land in 100 vakjes verdeelt, en in die vakjes de individuen telkens een vertegenwoordiger laat aanwijzen.

Daarop moet dus iets anders worden bedacht. Nu meent men in het gezin, den grondslag der maatschappij, zulk een orgaan van

de natie te hebben gevonden. Men geeft aan het hoofd van dat gezin het kiesrecht, en de organische vertegenwoordiging is geschapen.

Zoo althans moet het schijnen; in waarheid lijkt het er natuurlijk niet naar. Voor een behoorlijke organische vertegenwoordiging zou noodzakelijk zijn: 1°. dat men de maatschappij kon ontbinden in organen, zooals men een getal ontbindt in factoren; dat dus al deze organen nauwkeurig waren omgrensd en dat daarbuiten niets meer bestond; en 2°. dat de betrekkelijke waarde en beteekenis van al die factoren in het cijfer van het aantal vertegenwoordigers zou zijn uit te drukken.

Geen van deze beide voorwaarden zal ooit worden vervuld. De maatschappij zal in voortdurenden groei blijven verkeeren, en onder de organisaties zal onophoudelijk verschuiving zijn waar te nemen. Een uitputtende catalogus zal bovendien van die organisaties nimmer zijn te maken.

Maar de hoogste mate van willekeur zal altijd moeten heerschen bij het toekennen van een waardecijfer aan die organen. Daarover zal de hevigste strijd ontbranden.

Het is een kostelijk denkbeeld, maar voor verwezenlijking niet vatbaar.

Maar ook met het gezinshoofdenkiesrecht ondervindt men allerlei moeilijkheid.

Van een organische *vertegenwoordiging* geeft het zelfs niet den schijn. Het is slechts organisch *kiesrecht*, en dit nog niet eens in den zin, hierboven omschreven. Het zal van het individualistische alle gebreken vertoonen.

Dat geldt van het zuivere gezinshoofdenkiesrecht zooals *De Rotterdammer* het aanbeveelt: kiezer zijn alleen de hoofden van gezinnen, man of weduwe, boven de 25 jaar. Maar ieder, die finale oplossing begeert, ziet, dat het zóó niet kan.

Alle ongehuwden buitengesloten? Ter eere van een huismansbeginsel, dat veeleer door kunstmatige propaganda van Dr. Kuyper »burgerrecht" verkreeg, dan dat het natuurlijk uit het volk is opgegroeid? Reeds dadelijk protesteeren de Roomschen, om de uitsluiting van hunne geestelijken. Maar dan nog? Wie kan zich vleien, zij het met opneming der geestelijken, dat met zulk een oplossing de verlammende kiesrechtactie zou zijn bezworen? Wie maakt zich illusies, dat met zulk een kiesrecht ons volk zou meenen, in al zijn geledingen vertegenwoordigd te zijn?

Niemand. Vandaar, dat de anti-revolutionaire voormannen, geroepen om het denkbeeld uit te werken, met het zuiver gezinshoofdenkiesrecht niet konden volstaan.

De moeilijkheid begon toen eerst. In onze vorige kroniek maakten wij melding van het rapport-Fabius-Heemskerk-Talma. Het eenstemmig uitgebracht advies, dat maar niet aan het licht werd gebracht.

Welnu, het is er. Maar het behelst niets nieuws. Organisch vóór en organisch na, en de mededeeling, dat in 1905 het kiesrecht niet aan de orde kan worden gesteld.

Uitstel van executie. Thans echter moest de executie wel worden begonnen. Het Centraal-Comité aanvaardde de taak.

Het Comité is voortreffelijk geslaagd. De auto-executie is afdoende geweest.

* * *

Het Comité, waaronder althans één bekwaam jurist en een theoloog, die in scherpzinnig- en spitsvondigheid het juristenrecord heeft geslagen, dat Comité zou nu eens, stellig onder toezicht van den leider, een bruikbare, een finale oplossing formuleeren van het kiesrechtvraagstuk.

Maar ach! wat is ervan terecht gekomen?

Men diende te beginnen met de bepaling, wat een gezinshoofd is. Eenvoudig, zou men zeggen. Toch niet zoo eenvoudig als het scheen. Want wat men formuleerde werd een begrip *woning*kiezer, dat iets geheel anders is. Het Comité had aldus den man die met een bijzit woont, *om* zijn bijzit in het kiezerskorps binnen-geformuleerd; zoo ook een maintené met een dienstmeid wonende. En dat in een kiesrecht, gebaseerd op het door God verordineerde gezinsleven!

Dat was nummer één. De tweede mispas werd gevolgd van de noodzakelijke overtuiging, dat ook met het aldus ruim geformuleerde huismansbegrip de oplossing niet finaal kan zijn.

Daar waren de geestelijken, maar daar waren bovendien tal van eerwaarde celibatairs, vooralsnog of voor altijd, die men toch niet, om des beginsels wille, kon buitensluiten. Zijn deze staatsburgers menschen van beteekenis, zoo dacht het comité, dan zullen zij wel een examen hebben gedaan of een diploma gehaald, dat hun recht geeft tot een bepaald ambt of beroep. Wij zetten dus naast onze gezinshoofden de diploma-kiezers; mannen zoowel als vrouwen.

Aldus schiep men, wat terecht genoemd is hutspotkiesrecht De eene helft, wat de gezinshoofden betreft, was organisch; de andere, het capaciteitenkiesrecht, was zuiver individualistisch. Het laatste was juist datgene, wat door de jarenlange propaganda van Dr. Kuyper was veroordeeld.

In de partij begreep men dit. Menige kiesvereeniging sprak onverholen afkeuring uit over de opneming van het capaciteitenkiesrecht. Zij konden het gemakkelijk doen. Zij immers konden tot afkeuren zich bepalen. Zij behoefden de finale oplossing niet te formuleeren.

Nog trachtte de leidende geest in *De Standaard* te pleiten, dat ook het capaciteitenkiesrecht wel beschouwd »organisch" heeten mocht. Maar — wellicht ditmaal voor het eerst — vergeefs. De ge-

diplomeerden konden ook in hun organische overjas geen genade vinden.

Hoe moest dat nu? Het comité heeft blijkbaar geen kans gezien om de onchristelijke elementen, in het gezinshoofdenkiesrecht binnengeformuleerd, er weer uit te werken. De gediplomeerden moesten worden losgelaten. Aldus bleef niet anders over, dan op de poging om aan het gezinshoofdenkiesrecht in finale regeling vorm te geven, terug te komen.

Zonder de uitdrukkelijke erkentenis, dat de onderneming een failure was, werd het ontwerp ingetrokken en eenige vage stellingen in de plaats geschoven. Voor de deputaties waren deze bij hun entrée in »De Werkende Stand" een blijde verrassing.

Van heel het gebouw is niets overgebleven. De tristes débris zijn niets anders dan een sententie betreffende het huismans-, thans gezinshoofdenkiesrecht. Het capaciteitenkiesrecht is door de deputaten algemeen veroordeeld.

Toch mocht aldus het resultaat niet zijn. Voor de verzaking van het beginsel moest een achterdeur worden opengelaten. Aan samenwerking met de coalitie-vrienden mocht nog niet worden gewanhoopt.

Wat deed men toen? Was aanvankelijk het plan geweest, door de vergadering van deputaten de oplossing klaargemaakt aan de partijclub in de Tweede Kamer te doen opleggen, nu keerde men het blaadje om. Als laatste kans van slagen werd aan die Kamerclub vrijheid gegeven, om in overleg met de coalitie-vrienden ten slotte naar verkiezing een regeling te arresteeren. De Kamerleden verkregen een vrijbrief, om het capaciteitenkiesrecht, als strijdig met het beginsel door de partij verworpen, ter wille van de katholieken op te nemen; indien het door het gemeen overleg werd geboden.

Ware het niet eenvoudiger geweest, vroeg schamper *De Rotterdammer*, Dr. Kuyper maar weer naar de Kamer te zenden? Als hij het toch voor het bestellen heeft, ook in de Kamer, laat hij dan liever zelf er gaan zitten. Bij voorbeeld op Brummelkamp's of Van Heemstra's stoel. Die zal niemand missen.

* * *

Wanneer men zoo den toestand ziet, is er geen reden voor moedelooze stemming ten opzichte van de voorstellen der Regeering.

Naast al het kabaal tegen het »blanco" is positief nog niets toonbaars voor den dag gebracht. De katholieke commissie, die wellicht den afloop der deputaten-comedie heeft afgewacht, heeft weinig houvast gekregen. Integendeel. Zij zal niet weten, hoe zij het heeft. *Het Centrum* had hooren verluiden, dat men het niet eens kon worden. Er was een meerderheid en een minderheid in de commissie.

Geen wonder. Wie zich hieruit kan werken, moet een inventieve geest zijn.

Benijdenswaardig is die toestand niet. Men is wat te vroeg van wal gestoken met critiek. Het eigen werk was de periode der fraseologie nog niet gepasseerd.

De publicatie der Regeering staat daartegenover in gunstig licht. De toelichting, sober en klaar gesteld, maakt een voortreffelijken indruk. In de pogingen van *De Standaard*, om voor dit werk als door den uitersten revolutiegeest geïnspireerd, de gemoedelijken in den lande bang te maken, is de charge te duidelijk, dan dat zij juist de bezadigden zouden verschrikken.

Wat wil *De Standaard* in de Grondwet schrijven? De Tweede Kamer wordt gekozen naar het beginsel van gezinshoofdenkiesrecht? Of door organisch kiesrecht? Een meer zeggende proeve is nog niet geleverd. En meent zij, dat een meerderheid, tot revolutie geneigd, formeel die omschreven beginselen zou moeten te buiten gaan om tot algemeen kiesrecht te komen?

Kan zij dat meenen na de proeve, door den uitvinder zelf geleverd en nu verworpen?

In beginsel is door de antirevolutionairen uitgemaakt, dat zij tegenover de Regeeringsvoorstellen zich niet zullen beperken tot afkeuren. Er wordt positief werk gevraagd. Waar is het? Wij zien nog niets.

En zoolang wij niets zien, is voor de Regeering de kans niet verkeken, om aan het volk duidelijk te maken, dat alleen haar weg naar de finale oplossing leidt.

* * *

De eerste weken van het wederoptreden der Regeering in de Tweede Kamer waren niet gelukkig.

Het deed zonderling aan, den Minister Veegens te zien warmloopen voor de subsidie aan de Zuid-Amerika-lijn eerst, voor het verleenen van mijn-concessies vervolgens. Wie hem kenden van vroeger, hadden dit niet verwacht.

In het debat over de Zuid-Amerika-lijn werd het protectionisme binnengehaald. Te kwader ure. Vrijzinnigen doen nu eenmaal niet aan dogmatiek. Of een maatregel is »protectionisme", doet op zich zelf niets af. De vraag is alleen, of het algemeen belang wordt bevorderd.

Het begrip protectionisme werd bovendien hier overgebracht op vreemd terrein. Men beperkt dit gewoonlijk tot staatshulp door middel van invoerrechten of uitvoerpremies op goederen. Het zijn vooral de hieraan verbonden eigenaardigheden en diep werkende nadeelen, die den vrijhandel voor velen tot een dogma maakten. Er is wel verschil tusschen subsidies aan stoomvaartlijnen en de gebruikelijke aan spoor- en tramwegen, maar het verschil met beschermende rechten is toch grooter.

De vraag is alleen, of het groote subsidie door het algemeen be-

lang was gemotiveerd. En dat was te betwijfelen. Het had allen schijn, alsof de Nederlandsche Handelmaatschappij langs dezen weg een lastpost wenschte te quiteeren. Noodzakelijkheid voor de Nederlandsche verbinding bestond er niet. In de behoefte aan middel van verkeer was ruimschoots voorzien. Bevordering van den Nederlandschen handel als gevolg was minst genomen twijfelachtig.

Wanneer dan onder die omstandigheden het veel geprezen particulier initiatief de zaak niet aandurft, en om staatsgeld komt vragen, dat eerst zal worden gerestitueerd wanneer de aandeelhouders met de volle 100 pCt. van hunne aandeelen eruit komen, is het niet waarschijnlijk, dat het kind ooit op eigen beenen zal kunnen staan en is steun bij de loopoefeningen verspilde moeite, hier geldverspilling.

Maar de vlag der bevordering van nationale welvaart vermag veel te dekken en zoo ging deze lading erdoor. Onder gejuich van de rechterzijde om de protectionistische argumentatie links.

Sterker nog moest de houding bevreemden van dezen Minister in zake de mijnconcessies.

Een monopolistisch bedrijf bij uitnemendheid. Een onmisbare grondstof, bron van warmte en beweging, te vinden in nooit onuitputtelijke hoeveelheid op beperkt terrein. En dan geëxploiteerd in een bedrijf, waarin arbeidsvoorschriften noodzakelijker zijn dan in eenig ander. Mag hier het algemeen belang worden gelegd in handen van particulieren, die geen ander belang hebben te behartigen dan dat der aandeelhouders? Meent men concessie-voorwaarden te kunnen maken, die dit algemeen belang afdoende waarborgen?

De Minister scheen zich die illusie te maken. Een verwonderlijk zelfvertrouwen! Er is nog geen enkele concessie omschreven, of de concessionaris wist te ontduiken wat hem was opgelegd en de bedoeling te verijdelen. Geen enkele concessie, of er kwam vroeg of laat geharrewar en procedure. Wie kan zich dan verbeelden, dat op een gebied, waar de omschrijving moeilijker is dan ergens elders, juist hij nu eens beter zal slagen?

Er is haast bij het opdelven van het zwarte goud; door het verleenen der concessies heette het sneller te zullen gaan. Maar van alle mijnen schoot de geconcessioneerde Oranje-Nassau-mijn het langzaamst op. Men kon, zeide de Minister, het personeel zoo moeilijk vinden. Maar zou dan na het verleenen der concessies het noodige personeel plotseling uit den grond rijzen? Of zouden concessies worden gegeven zonder waarborg voor voldoende personeel?

Wij weten het niet. De kracht der argumenten van de Regeeringstafel uitgesproken, was omgekeerd evenredig aan de beslistheid, waarmede zij werden verkondigd.

Gelukkig heeft de Tweede Kamer zich niet laten overhalen. Concessies zullen voorloopig niet worden gegeven.

* * *

Ook met de afwerking der Stelling van Amsterdam liep het mis. De Minister van Oorlog heeft zeker het fonds tot spoedige afwerking of liever de Stelling zelve, dapper verdedigd. Te veel met historische herinneringen, met feiten en speculaties, op historische feiten gebouwd. In den geest van een nota, aan de Kamer voorgelegd, waarin de gepensioneerde generaal Snijders nogeens het vaderland heeft willen dienen: historische herinneringen en vaderlandlievende expectoraties. Maar toch in menig opzicht met talent.

Met de onderwerping van het fonds is echter niet uitgemaakt, dat de Kamer de Stelling niet wil zien afgewerkt. Er zijn er, die nu eens geheele opgave willen hebben van de kosten der kustverdediging en wat verder zal noodig zijn bovendien. Dan eerst zal men kunnen beoordeelen of de uitgaven zijn te verantwoorden.
Onder dezen zijn er weer, die tevoren geen cent meer willen verwerken, maar ook, die in afwachting daarvan wel weer jaarlijks willen toestaan, wat de Regeering nu uit fonds dacht te verwerken.

Van de oppositie der laatstgenoemden is de ernst moeilijk aan te nemen. Hen zullen die cijfers der kustverdediging toch niet tot andere gedachten brengen omtrent de Stelling.

Men zou haast denken, dat hier wat politiek aan de lucht was. Wie het Ministerie niet wenscht te doen vallen, maar erkend heeft, dat zijn impotentie zoo klaar mogelijk moet worden aangetoond, heeft het vermoeden tegen zich, dat hij zoo eenigszins mogelijk een échec zal bevorderen waaraan geen kabinetscrisis is verbonden.

Het was niet te verwachten dat de meerderheid de Stelling zou willen laten liggen, zooals zij thans is. Nu weer eenmaal zooveel millioenen zijn besteed, is de verleiding te sterk om er niet nog een tiental bij te doen.

Toch werd door 's Ministers uitgesproken gedachte de verwachting bevestigd van hen, die, zoodra de eerste Pruis de Oostgrens is overgetrokken, ons veldleger rechtsomkeert zien maken naar Amsterdam. Er is in dien gedachtengang maar één punt, waar wij sterk staan tegenover den vijand en rustig kunnen blijven zitten: de Amsterdamsche stelling. En dan natuurlijk zonder bomvrij fort geen heil.

Dat de hoofdtaak van dat leger zal moeten zijn, niet om verdedigend, maar om aanvallend op te treden: om den vijand terug te drijven, daardoor wordt de gangbare gedachte niet ingenomen. Zonder ophouden hoort men van het laatste toevlucht, waar nog „de Nederlandsche vlag van de torentransen wappert".

De vijand zal het inmiddels wel te druk hebben met het bestuur van ons land op de Stelling na en de regeling van de Rijnvaart en den havendienst van Rotterdam en Vlissingen om met aanvallen op de stelling zich te vermoeien.

M.

UITKOMST.

Spel-van-Droom-en-Leven in twee afdeelingen

DOOR

HERM. HEIJERMANS Jr.

Dramatis Personae:

THIJS BANES, een kruier.
BET, zijn vrouw.
JACOB, scharenslijper, }
SIEN, fabrieksmeid, } zijn kinderen.
JAN, }
DE DOKTER.
DE KAPELAAN.
RIJKSVELDWACHTER.
LAMMERSEN, waschbaas.
AALTJE, zijn vrouw.
DE BAKKER.
DE SCHOENLAPPER.
BONNET, bovenbuurman.
RIESJE, zijn dochtertje.
DE ZWAAN.
DE MENEER-VAN-DE-BANK.
DE SCHELE.
EEN MENIGTE. (1ste, 2de, 3de, 4de, 5de stem).

Het spel geschiedt te Amsterdam.

EERSTE AFDEELING.

(Het tooneel ver-beeldt het pothuis van een kruier, laag van verdieping met een vervelooze binten-laag. In den haveloozen, gecementeerden achtermuur bevindt zich een langwerpig tuimelraam met vale gordijnen beleid. In den hoek, rechts van achterwand en zijwand, een ombuigende trap met onderdeurtje, tot de straat toegang gevend. Tegen die trap aan, langs de rechterzijwand, twee bedsteden. Onder het tuimelraam een ijzeren ledikant. In den linker-hoek van achterwand en zijwand lijnen waaraan de wasch te drogen hangt: heel voor een slap gespannen beddelaken. De linkerwand, met een verschoten behang, toont naden van gespleten planken, In het derde plan van die wand de afvoer voor de gebarsten potkachel. Daarnaast, tweede plan, een ladenkastje met heiligebeeldjes. Tegen het beschot, éérste plan, een lompe tafel, waarboven een flauwbrandende petroleumlamp. Meer naar de zijde der bedsteden een kleinere withouten tafel, die voor werkbank dienst doet en door een eind kaars in een flesch belicht wordt. Aan de bovenbinten hangen eenige kleinere takels. Late Februari-middag. Zwakke schemer door de gordijnen van het tuimelraam).

Eerste Tooneel.

THIJS, JACOB, SIEN.

THIJS *(door het tuimelraam een hijschtouw vierend, dat Jacob langzaam opbost).* Meer van 't bed van de jongen afhoue — al de smurrie valt op de deken....

JACOB *(norsch).* Droog zand. Vooruit maar! *(bost een poos voort).* Verroest, komt 'r geen end an?

THIJS *(wiens voeten en broekspijpen alleen zichtbaar zijn).* Zee je wat?

JACOB. Of d'r gedorie geen end an komt?

THIJS. 'k Zal maar ja zegge — anders krijg je 't weer op je heupe — 'k versta hier geen woord....

SIEN *(bij de tafel 'n kous stoppend, schel:)* Of 'r geen end an komt, vader, vraagt-ie!...

JACOB. Of-ie 't zoo niet gehoord het! . . .

THIJS *(op de knieën, het hoofd door 't raam stekend).* Wat smoes jij toch? Denk je da'k luistere ken met die herrie op straat? . . . *(tot Sien verwonderd).* Jìj hier?

SIEN. Nee — 'n ander!

THIJS. Werkt de fabriek niet vedaag?

SIEN. De fabriek jà — wìj niet, hahaha!

JACOB *(tot Thijs).* Blijf nou niet op de lijn legge, vader!

THIJS *(opstaand, grommend).* 't Is 'n merakel, 'n gedonder van de andere wereld . . . Daar komt de takel. Pak an. . . .

JACOB. 'k Ken 'r niet bij. Wacht! *(stapt op 't bed).*

THIJS. Mot je met je vuile poote op de deken stappe! Is d'r geen trap?

JACOB. Je geeft 'm ommers hier an — en dan zàl d'r 'n deuk in weze — dan zàl-ie minder glad in z'n nest legge — ik leg wel vier maande voor hem op de grond, goddoome . . . *(springt van het bed, smijt touw en takel in den hoek bij de trap).*

SIEN. Toe maar! Mot de takel stuk?

THIJS *(op de trap).* En waarom ben jij niet na de febriek?

SIEN. Waarom? . . . Omdat we. . . .

THIJS *(ongeduldig).* Omdat we! . . . Omdat we! . . . Is 't alweer mis?

SIEN. As je 't zoo wéét — wat vraag-ie dan?

THIJS. Ik waarschouw je às d'r wat gebeurd is!

SIEN *(onverschillig).* Hoor! De paar cente die'k verdien — *(even oplevend)* wié het 'r in de laatste tijd alleen ingebracht? — worde me met 'n snauw afgenome! En as me met z'n alle 'n middag vrij neme om de koningin te zien rijje, krijg je 't op je brood of je van de straat opgeraapt ben! Me zorg, hoor! Tot 't me de keel uithangt. . . .

THIJS. Bè-je met z'n àlle vortgebleve . . . ?

SIEN. Dat zeg 'k toch. . . .

THIJS. Zonder te vrage . . . ?

SIEN. Laat-ie 'r wat tege doen. . . .

THIJS. 't Is goeie. . . .

SIEN *(opvliegend).* Wat is d'r goeie! Mot ik spelbreker zijn, as d'r tweehonderd gelijk de koningin wille zien . . . ?

THIJS. 't Is goeie! *(gaat bij Jacob aan 't werktafeltje zitten)*... 't Is goeie — maar de weerlicht zal je hale, as d'r mot van komt... De koningin zien rijje — de koningin zien rijje — as ze je niet an de dijk zette, houe ze 'n dag loon in! *(wrokkig)*... of we daarmee smijte kenne....

SIEN. Of ik 't helpe ken, dat niemand anders verdient! Laat me niet alleen sappele!...

THIJS. 't Is goeie.

SIEN. Alles vreet 'r van mee....

THIJS *(dreigend-van-stem)*. Ik zeg dat 't goeie is!

SIEN *(Jacob bedoelend)*. Toe hij in de kast most, het-ie niet zooveel motte hoore as ik — om 't minste geringste....

THIJS. Is 't gedaan? Toe hij....

JACOB. Geef 'r toch geen asem....

SIEN *(de gestopte kous aantrekkend, den voet op den matten stoel)*. Nou mot diè 'n duit in 't zakkie doen. *(nijdiger)* Geef 'r geen asem... Da's ook 't eenige dat 'r te geven valt *(bij den buurman opjoeling van vrouwen-gelach)*... Die lachen teminste... Die hebben lol in d'r leven... Hier knies je je dood... Niet één van de meiden op de febriek het zoo'n zuur bestaan... *(de potkachel porrend)*. Ken mijn 't ook schele....

Tweede Tooneel.

DE VORIGEN, LAMMERSEN.

LAMMERSEN *(over de onderdeur)*. Hahaha! Hahaha! 'k Lach me 'n kriek, hahaha! Heb-ie de meiden gehoord? Hahaha! *(zich inhoudend)*... Slaapt de jongen?

THIJS. Nee. Nee, kijk maar niet — hij leit 'r niet in — is met z'n moeder uit.

LAMMERSEN *(de trap afstrompelend)*. Uit?..? Uit?... Is-ie zoo'n end op streek?... Verroest die beroerde trap... As 'k me daar niet grijp, leg 'k op me achterwerk, hahaha!... Werachtig de dolle rakker het 'm gesmeerd!... Loopt-ie op krukken?

THIJS. Nee — z'n moeder rijdt 'm in 'n wagen...

LAMMERSEN. Mocht dat voor de meester? *(Thijs knikt)*... Dan haalt-ie 't 'r bovenop, Thijs, dat zeg ik jou.

THIJS *(het hoofd schuddend)*. Voor Jan groeit geen kruid meer — néé... *(er wordt tegen de linkerwand gebonsd)*.

LAMMERSEN *(schaterlachend)*. Hahaha! Hoor je 'r tekeergaan? *(tegen het beschot pratend)* Hou je gemak maar, schele! Nou heb ik de tijd, hahaha!...

SIEN *(lachend)*. Zit 'r een opgesloten?

LAMMERSEN. Ja, hahaha! De schele! In 't kolenhok, hahaha! Alles mot ze me vrouw overklappe, hahaha — as 'k 'n bak met de meide opzet — *(nieuw gebons)* — ga maar op de turve zitte, hahaha! — nou heb 'k de sleutel in me zak, hahaha! — Hoe is-ie?

THIJS. 'k Wou dat je mijn zorg had....

LAMMERSEN. Wat ben jij gul! Schiet 'r niks anders op over?... Vanmorrege hebbe de meide en ik ons 'n dubbele breuk gelachen... Me hadde meeningsverschil — me vrouw en ik — over de duvel mag wete wat! — enne toe liep zij as 'n spin zoo nijdig de keuken in... »'k Ga eiere koke, kles maar toe!" zee ze. »Goed", zee ik: »maar kook ze hàrd — dan hebbe me vijf menute rust!"... Hahaha! Hoe was-ie?...

SIEN *(lachend)*. 'k Ken merke da-je vrouw niet thuis is!

LAMMERSEN. An me humeur?

SIEN. Dat de meide zoo tekeergaan..,

LAMMERSEN *(terwijl boven 'n winkelschel overgaat)*. De sigarewinkel boven het 'n schel om te waarschouwe as 'r onraad is — ik vier, en de schele is vijf, meide, die lache en d'r bek niet kenne houe tòt ze onraad hoore, hahaha! Zoo as 't hiernaast muisstil wordt, weet ik hoe laat 't is! Ja, ja — as een van ons tweeën 'n oog dicht komt te doen — ga ik met Toos, die de meidenmutsen opmaakt, trouwen....

SIEN. Dan zou ze je toch eerst motte — met je....

LAMMERSEN.... Sjeneer je maar niet... je manke poot, hahaha!... Denk jij dat ze op 't stadhuis geen boterbriefie geve, zoolang je je twee voorvingers nog opsteke ken! Na je voete kijke ze niet, hahaha! — As je zoo'n buregerucht

maakt, schele, zet 'k je op water en brood! — Da's 'n sallemander — d'r eigen moeder zou ze verraje — èn d'r eigen jongen — às ze d'r een met geld toe krijge kon!

SIEN. Jonges, jonges — zoo leelijk ken je niet weze of an elleke vinger tien....

LAMMERSEN. Jij! Ja, jij! Jij an elke vinger 'n devisie!

SIEN. Hoeveel benne dat 'r?

LAMMERSEN. 'n Devisie op oorlogssterkte da's....

Derde Tooneel.

DE VORIGEN, VROUW LAMMERSEN.

VROUW LAM: *(bukkend bij 't tuimelraam).* Is 't je in je kop geslage, om een van de meide in 't kolenhok op te sluite!....

LAMMERSEN. Bliksems, 'k heb de stilte hiernaast niet gehoord....

VROUW LAM: Toe, de sleutel, halve gare! Of d'r niet genoeg gedagdiefd wordt!

LAMMERSEN *(mikkend).* Daar komt-ie, patroon!

VROUW LAM: Dat mot je nou nog is uithale, halve gare — 'n kind van 'n jaar doet wijzer! As je maar vortmaakt, verstaan! Je mot na de Prinsengracht! *(af).*

Vierde tooneel.

THIJS, JACOB, SIEN, LAMMERSEN.

LAMMERSEN. Nee — nou is de lust 'r 'n beetje uit, om te zegge hoeveel d'r in 'n devisie op oorlogsterkte gaan,hahaha!

THIJS. An jou ken 'k nóóit merke, of je 'm om heb of niet....

LAMMERSEN. Da's 't voordeelige van 'n manke poot, hahaha! Ik schommel toejoer! Man, as je is wist hoe goed làche is, da-je 'r de trane van in je ooge krijgt! Ik heb meer gehuild as juillie bij mekaar — van de bakke die 'k uitgehaald heb en van de beste moppe die ze me verteld hebbe....

THIJS. De een dit, de ander dat — ik ben vedaag in 'n bui om me eeuwig te ergere....

LAMMERSEN. Om je eeuwig te ergere? As je niet getrouwd was — met 'n best wijf, da's verdomd waar! — zou 'k zegge: haal je wat an!

THIJS. Nou! Nou! Je vrouw is in de grond 'n redelijk mensch....

LAMMERSEN. Ja, *in* de grond, hahaha!

THIJS. Dat lacht — dat het schik in z'n leven — bij God as 'k 'r dàt van snap.... Ik heb me in geen jaren en jaren zoo oud gevoeld as de laatste twee maande. Alles ineens bij mekaar — (*op Jacob wijzend*) — dat met hèm — schei d'r nou uit, jongen: je bederft je ooge bij die kaars! — dat met die wilde duvel van 'n Jan, die nooit meer 'n voet zal kenne verzette às-ie 't ophaalt — dat met haar....

SIEN *(vinnig)*. Wat met mijn! Wat nou met mijn!

THIJS *(grommend)*. Niks met jou dan — niks — niks met de dienst op de Gracht die je uit most....

SIEN. 'n Dienst, 'n dienst — niet te vrete....

THIJS. Dan toch meer as hier....

SIEN. Niet te vrete — en 'n loon, 'n loon — dankie hoor!...

THIJS. Met weinig mot je overal beginne — as je geen begin maakt....

SIEN.... Nou zou ik....

THIJS. 't Is goeie — hou je mond! Ik ben bezig.... Vecht 'r tegen — nou is ze op de febriek — en as 'r moeder 'r niet af en toe lam slaat....

SIEN. Jawel! Jawel!... To-'k 't verdij....

THIJS.... Zou ze de jonges de woning in slepe....

SIEN.... Dat lieg-ie!

JACOB *(dreigend)*. Is 't gedaan?

SIEN. Laat 'm dan niet liege....

JACOB. Is 't gedaan?...

THIJS. Lach jìj daarbij!... Ik heb me vreugde opgekend. Bij de bakker, ho-maar. Bij de groenteman voor aarpels ho-maar. Me gróóte takels staan in de lommerd — as 't met Mei in de verhuizinge loopt zit 'k 'r zonder. Sture ze

je zoo'n baldadig kind met 'n kapotte ruggestreng thuis, dan sloof je je de eerste weke uit, om 'm op te kikkere, om 'm wat mee te brenge — maar na vier, vijf maande ellende, zonder 'n karwei van belang, zonder haast 'n brief of 'n boodschap — wordt 't 'n kruis — begin je te verlange....

LAMMERSEN. Ho! Ho! Nièt uitspreke — daar zou je later spijt van hebbe.... In 't Gasthuis ha-je toch vrije behandeling....

THIJS. Daar wou z'n moeder niet an — die wou 'm in d'r eigen arme late sterve — toe we dachte dat 't ièder oogeblik kon gebeure.... Vijf maande — vijf — de tweede October stong de brankaar voor de deur — vedaag houe we an de zevetiende Febrewari — vijf maande krom legge van zorg — stukkies vleesch en eiere voor versterking — en *(Jacob bedoelend)* hij op de grond om in de bedstee ruimte te make — en schuld, schuld overal.... En dat om 'n onnoozele vlieger van twee cente, die zoo'n wilde rakker uit 'n boom wil hale. Denk 'r is na — om 'n vlieger van twee cente — en nog niet eens van z'n eigen....

LAMMERSEN. Ja, 'n ongeluk leit in 'n klein hoekie — en nou geloofde wij nog da-je de laatste dage 'n bonk duite met je brug na 't ijs verdiend had.

THIJS. 'n Bonk!... Negen en tachentig kopere cente in twee dage.... Gister 'n plasregen — straks is d'r 'n schuit doorgetrokke.... 'k Ben me heele leven met alles te laat geweest....

LAMMERSEN. Net as ik — de eenige keer da 'k te vróég was — was voor 't stadhuis, hahaha! Kerel laat je kop niet hange!

THIJS. Jij het makkelijk klesse — jij laat je vrouw en de meide 't werk doen....

LAMMERSEN.... Ik trek de rente van me poot, hahaha! Reken is an wat 'n boffer: as me poot niet tusschen de mechien bekneld was geraakt en de krant me geen vijfhonderd gulden uit had gekeerd, zou 'k me patroon niet in d'r wasch- en strijkinrichting hebbe kenne inkoope.... Voor twéé voete

ha 'k duizend gulden gekrege — duizend, hahaha! — ha 'k nòg 'n zaak kenne overneme — 'n bankierszaak, as an de overzij, hahaha! — kamerde 'k 'n juffrouw as de notaris-vande-hoek, hahaha.... Toen 'k uit 't Gasthuis kwam, ha 'k de keus tusschen 'n wasch-inrichting — ansjeen mesjon weduwe Knolleboer — en 'n vlooie-theater — maar daar most ik niks van hebbe — want zóo as me d'r binne kwamme sprong de eerste artist op me over, hahaha!

SIEN *(schaterend)*. Jessis, waar haalt-ie 't vedaan!

LAMMERSEN. Verdomd — met zoo'n saltemurtale!

THIJS. Hahaha, gekke vent!...

JACOB. Hahaha.... Die ha-je onder 'n stolpie motte beware....

LAMMERSEN. Zoo mag 'k juillie zien, hahaha! Da's al-z'n-leven de eerste maal dat hij lacht na z'n luchtkuur in de nor....

JACOB. Daar hap je nog al lucht....

LAMMERSEN. Toe Aal 't zoo op d'r longe te pakke had, dat ze d'r verstand haast uithoestte, zee de dokter: as d'r niet gauw warmte komt, mot ze àndere lucht hebbe. Goed, dokter, zee ik: as de lucht van zeep en loog niet voor d'r deugt, zalle me 'n kaasnerinkie beginne — je had z'n gezicht motte zien, hahaha!

SIEN. Hahaha! Schei nou uit! 'k Krijg d'r pijn van in me zij....

JACOB. Wat 'n malle duvel.... Hahaha!

Vijfde Tooneel.

DE VORIGEN, BET EN JAN.

BET *(boven aan de trap)*. Help-ie effe, Jacob?

LAMMERSEN. Wil ik 'n handje?...

BET. Jij? Nee, hoor — daar komme ongelukke van op de trap *(tot Jacob, die de onderdeur openstoot)*. Zal je 't zachies, jongen? Nee, niet zoo wild! Anders doe je 'm zeer. Laat ik je nou....

JACOB. Doe jij 't of doe ik 't?

BET. Leg je arme om z'n hals, Jan — zoetjes an — pas op de leuning....

JAN *(op de trap pratend, druk van genot).* Hè! Die was fijn, hoor, vader! Me hebbe de koningin gezien met vier knolle d'r voor.... Au! Au! *(huilerig).* Jij douwt zoo verroest!...

BET *(angstig).* Kijk uit, Jacob....

JACOB. Hou dan je kop toe tot je in bed leit!

JAN. Nee — niet daalijk in bed....

BET. Nou niet je eigeste zin, Jan — je het leut genoeg gehad, watte? *(tot Jacob).* Nee, effen nog ophoue.... 't Kussen leit in de wagen....

SIEN *(toeschietend).* Blijf maar — daar komt 't!

BET *(moeilijk vangend).* Maak 'r nou geen lolletje van.... Ken je 't niet in me hande geve!... Strijk 'm Jacob. Zoo. Zit je goed? *(z'n wangen streelend).* God-nog-an-toe kind wat benne je koone heet. En mijn hande benne haast klompies ijs van 't douwe.... Dag Lammersen. 'k Dacht 't wel buiten toe 'k 't lache hoorde.... Laat mijn ook maar is lache *(verbaasd tot Sien).* Ben ik zoo laat of ben jij zoo vroeg? Hoe ken 't da-je al thuis ben?

THIJS. Kolder in de kop om de koningin te zien — al de meide van de febriek vortgebleve....

BET. Vortgebleve.... Zonder de dirrekteur te vragen?...

SIEN. Wat zou 't as me 't met z'n alle....

BET. En je dagloon? *(dreigend).* En je dagloon?... Zou je zoo'n dier niet.... Vooruit ga de wagen bij Nelisse werom brenge, vooruit of... *(heft de hand op).*

SIEN. 'k Ga toch al....

JAN. Moeder — me lintje leit 'r nog in....

BET. Wat voor lintje?

JAN. Me oranjestrikkie....

BET *(aan de trap).* Geef eerst z'n strikkie — lammenadige meid! Vortblijve! *(tot Thijs)* Hei-jij daar niks van gezeid?

THIJS. 'k Ken net zoo goed blaffe — doe 'r wat tegen!

BET. *(het strikje vangend en het Jan op z'n kiel stekend).* Daar — jij je strikkie.... As die op de febriek gedaan krijgt — God-nog-an-toe, dan vraag ik jou!...

LAMMERSEN. Wou je 'n meid van achttien in 'n vloek

en 'n zucht verstandig hebbe? Laat ze maar eerst trouwe — dan wordt ze vroeg genoeg, vroeg zat, wijs.... En hij ken toch niet al de meide gelijk na huis sture.... Van wie hei-je je strik, Jan?

JAN. Van de sigare-winkel, boven — 'n pakkie van vijftig het-ie 'r voor losgemaakt — en strak krijge me bloeme, waar moeder? *(zij knikt).*

THIJS. Wat motte we met blomme?

BET. Over van d'r kopere feest. Hij zou d'r door Riessie late anreike....

JAN. Hei jij de koningin niet gezien, Jacob?

JACOB *(grommend, weer aan 't werk).* Nee!

LAMMERSEN. Of rooie Jacob de koningin is weze zien, hahaha!

JAN. Wij fijn hè, moeder?... Tweemaal!... Bij 't Museum eens — en bij de Schans nog is, waar moeder?... En 'n bakkies 'r achter, vader — 'n bakkies met zoo dik de epaulette van goud — enne 'n smerisse op hengste — enne slaan as die eene knol dee!... De vlag van de sigare-winkel zit an de takke van de boome vast, vader.... As 'k beter wor — bijtijds watte? — ken ik 'm wel los make, hè?...

THIJS. Om weer na beneje te blikseme, aap — en nog is je rug te breke....

JAN *(luidruchtig).* Hù! Hù!... As d'r geen smeris op me hiele zit, klim ik zoo hoog as de afleijer op de toren *(uit de kom drinkend die Bet 'm voorhoudt).* Da's lekker, hoor! 'k Heb 'n dorst of 'k haringkoppe gevrete heb. Nog 'n scheut, moeder!

BET. Nee. Zoo'n boel is niet goed — kind, wat zweet je of je gehold heb....

JAN. Geef nou nog wat. 't Kost ommers niks!... Een met 'n steek van goud op het me gedag gezeid, vader.... Die dee zoo.... En de voorste mensche gonge nog opzij, vader. Ze zeeje allemaal: laat die jonge met z'n lamme beene nou kijke.... As juillie maar geen lamme beene krijgt zee ik — dankie moeder *(drinkt gulzig de tweede kom, die Bet 'm voorhoudt, terwijl voortpratend)*... Enne 'n kerel met zoo'n

dikke buik hè-'k telkes an z'n jas getrokke of 'n ander 't dee — 'n nek had-ie as 'n speenvarreke, hèhèhè!...

BET. Nou stop 'k je kussen wat in — en dan wees je niet zoo druk — je leit anders weer de heele nacht wakker....

JAN. En me benne in 't Vondelpark geweest, zeg *(het laatste tot Sien, die weer de trap af komt).* De zwane hadde zoo'n kleine plas om in te baje — de rest lee nog toe.... Met z'n tweëe liepe ze tot an de wagen — enne 'n honger as ze hadde! De korste brood vratte ze zoo uit je hand. Wedde da-jij ze niet uit je hand durft late vrete! Heb-ie die hond gezien, moeder, die de mannetjeszwaan in z'n lurve wou neme?... Dan maakt-ie met z'n vlerke zoo'n bereddering da-je je ooge mot dichtknijpe van de wind.... As ik 'n zwaan was, zou 'k die krenge van honde 'n tik voor d'r bakkes geve da-ze d'r scheel van zagge!... Wat leit 'r 'n zand op me deken. Toe maar....

BET. Gelijk het-ie.... Hoe komt 'r nou zànd?...

THIJS. Me hebbe de lijn van de brug door 't raam gevierd.

BET *(het zand wegslaand).* Of 't niet langs de trap had gekend! *(grommend).* Werachentig, zóo as 'k van huis ben....

THIJS *(tot Jacob).* Wat zee 'k?

JACOB. Dan mot je 't maar erges anders neerzette.... Je ken je niet roere....

BET *(nijdiger).* Staat 't jóú in de weg?...

JACOB *(bot).* 't Staat mijn in de weg — ìk leg as 'n hond....

BET *(met bedoeling).* Mijn staat zoo'n bóél in de weg — zoo'n bèrg waar 'k me mond over hou.... Je het wel erger gelege as hièr op de grond....

JACOB *(ingehouden).* Begint 't gemier weer? — 'k Hèb beroerder gelege — zés maande — smijt 't me voor me voete as je d'r lol in het....

BET *(tot Lammersen).* Da's nou 'n man van bij de vier en twintig, die 'n ziek schaap nog geen ligging gunt....

JACOB. Dat doe 'k wel....

BET. Dat doe je niet....

JACOB *(driftiger).* Dat doe 'k wèl.... Maar as je 'm na

't Gasthuis had late brenge — as de dokter zee — en niet zoo'n kop had getoond van af October, zou alles anders geloope zijn — *(tot Lammersen)* je ken me geloove: 'k heb verdomd rematiek in me poote van 't legge op de grond — 'k ken de messe haast niet tege de slijpsteen houe.... Da's me heele klacht....

SIEN *(koffie die ze terwijl gezet heeft in de kommen schenkend)*. Kruip dan in de bedstee, neetoor en jammer zoo niet — mijn me zorreg om op de grond te slape....

THIJS. En mijn ook. Ik heb in geen weke 'n oog toe gedaan. Zoo as 'k leg, mot 'k prakkezeere — nee ik geen koffie — dan zie 'k heelemaal geen kans....

LAMMERSEN *(slurpend)*.... Voor wat?

THIJS. As 'k koffie drink ken 'k geen seconde slape....

LAMMERSEN. Hahaha! — Da's bij mijn 't omgekeerde — as ik slaap ken 'k geen koffie drinke, hahaha!

BET *(lachend)*. Daarin ben jij de eenige niet!

LAMMERSEN. Dat zit nog! Aal — merk je hoe stil de muize hiernaast benne nou de poes op de loer leit? — Aal ken van alles as ze slaapt — tege mijn gaat ze tekeer hardop in d'r droome, hahaha! — en ik zelf pruim van gewoonte de heele nacht door.... Mot je?

THIJS. Nee.

JACOB *(uit de toegestoken doos 'n pruim nemend)*. Dankie *(hamert een nagel in 'n schaar)*.

JAN. Laat-ie ophoue, moeder — 't dreunt zoo door me harsens....

BET. Of-ie niet ken ophoue, Jacob?

JACOB. 'k Ken ze toch zoo niet aflevere! Stop je vingers dan in je oore, jò — drie tikke en ze benne d'r.... Hou is vast, vader.

BET *(Jan de kom aan de lippen zettend)*. Zoo hoor je niks — zuinige slokkies — niet zooveel gelijk....

LAMMERSEN. Da's de pest voor 'm.

BET. Ach kom — enkel de bojem met sachelien — zuig maar op 't brokkie, Jan.

JAN *(naar de zij van het raam roepend)*. Dag mottige!

LAMMERSEN. Tege wie hei-je 't, jò?

JAN. Tege de lantaarn-opsteker.... Kijk maar: een, twee, drie, hup — enne 't lichie brandt — Da's zoo'n kreng! As je 'm met 'n urret in z'n nek blaast, laat-ie z'n lantares in de steek om je na te zette.... Da-was 'n keet, hoor!

THIJS. Ja — en 'n keet was 't ook — 'k zou d'r maar niet zoo groos op gaan! — da'k je van 't pelisie-bero heb motte afhale voor 'n verbaal voor de ingesmete spiegelruit.... 't Is zóó'n duvel geweest, Lammersen, dat 'r geen dag zonder de een of andere schooiersstreek voorbijging — en as-die 't nóu nòg flikke kon, ha-je nog last met 'm....

JAN. Hù! Hù!... Nou doene ze me lekker niks met d'r verbaal.... Ze benne 't lang vergete....

THIJS. Jou doene ze niks, nee — mijn dubbel as 't voor 't Gerecht komt — daar snapt-ie nou niks van, zoo'n kind!

JAN. Dan mo-je me maar 'n paar weke late bromme, vader.... Wat zè-jij, Jacob?... Ken ik 't hellepe as-die door 'n ruit keilt! En d'r wàs al 'n barst in....

THIJS. Ja, ja — 't is goeie....

Zesde Tooneel.

DE VORIGEN, RIESJE BONNET.

RIESJE *(over de onderdeur)*. — Vollek!

JAN. Vollek, vader!

THIJS *(bij de trap)*. — Wie daar?

RIESJE. Kompelement van pa of je effen....

BET. Kom d'r in, kind.

RIESJE. Nee, juffrouw — pa wacht 'r op — of je effen twee kissies sigare wil wegbrenge met de quitantie d'r bij....

THIJS. 'k Trek me jas an en 'k veschijn!

JAN. En me blomme, Riesje?

BET. Daar mag-ie niet om vràge....

JAN. As ze nou toch beloofd benne!

RIESJE. We vergete 't niet, Jan! Je krijgt 'r 'n heele zooi....

JAN. Help-ie 't dan nog is onthoue?

RIESJE. Beloof 't, hoor! Dààg! *(af met Thijs)*

Zevende Tooneel.

BET, JACOB, SIEN, JAN, LAMMERSEN.

BET. Wat 'n meid voor amper twaalef!

SIEN. Maar witjes — zulleke binnevetters motte d'r nog gebore worde. Ze leve van wind om te potte! As vader zich nou wèl in 't zweet loopt, ken-ie drie-, viermaal voor z'n kruierscente werom komme....

BET. Motte die ook weer over de hekel? Het-ie niet twee keer 'n flesch wijn gezonde om te versterke?....

SIEN. Die jij en vader uitgedronke hebbe, hahaha! Wij mochte d'r na kijke....

BET. Mocht hij voor de dokter, taddik!

SIEN. Is hij 'r dan door angesterkt!.. Laat-ie liever op tijd betale....

BET. Ver zal je met zoo'n giftige tong komme! Werachentig 't is waar, buurman — me hebbe beste mensche an ze. Toe ze d'r kopere bruiloft vierde — eergistere — het Jan 'n borretje soep gekrege, met vleeschballetjes 'r in — waar Jan?....

JAN. Fijn hoor! 'k Hè-d'r de heele nacht van wakker gelege! 't Vet zwom d'r op!

BET. Enne toe nog is 'n reep taart in de avond — waar, Jan?

JAN *(klukkend van genot)*. Met zulleke ende sekade! 'k Wou dat-ze morrege weer twaalef jaar getrouwd ware!

LAMMERSEN. Dan kom ik met me eene poot an de beurt, Jan!

JAN. Dat ken je an je hart voele! Hù! Jij krijgt 'n pakkie pruimtabak! Voor jou bakke ze geen taartemik! Hèhèhè!

LAMMERSEN. Je ken niet wete, rakker, wat 'r voor mijn in 't vet leit. Afkloppe! Afkloppe! D'r leit wat anders as tulband in 't vet....

Achtste Tooneel

DE VORIGEN, AALTJE.

AALTJE *(opgewonden de trap af haastend)*. Jewel! Jewel! Docht 'k niet! Hé-'k niet gezeid da-je na de Prinsegracht mot!

Wij sappele ons dood — en hij: 'n boodschap is 'm nog te veel!

LAMMERSEN. Voor jóú is me niks te veel, patroon! As je van kastanjes geen last van je galsteene kreeg, haalde 'k de kastanjes van de hééle wereld voor jóú uit 't vuur.

AALTJE. 'k Ken jouw vuur misse....

LAMMERSEN. 'n Waschvrouw zònder vuur, da's 'n bakker zonder deeg!

AALTJE. De schele in 't kolehok opsluite! Ze moste jóú opsluite, maar erges anders....

LAMMERSEN. Die hé-'k pas voor d'r jaardag 'n half dozijn frontjes-voor-mezelf kedo gegeve!...

SIEN. Voor jezellef? Daar hè-je veel an gehad, Aal!

AALTJE. Nou? As je te lui ben, zeg 't dan maar ineene! Z'n verstandskieze mot-ie nog krijge!

LAMMERSEN. Hahaha, as d'r geen lood in zat was 'k ze al voor 'n eeuw kwijt! Welk nommer van de Prinsegracht is 't patroon?

AALTJE. Dat zel je wel hoore! Me zalle voor jou 'n otemebiel neme....

LAMMERSEN. 'n Otemebiel voor de schoone waschies met 'n sjefeur — ga jij mee rondbrenge, Sien?

SIEN. Derek! En rij je mijn dan in de morrege na de febriek, hahaha!

LAMMERSEN. Hoeveel paardekracht krijge me, patroon?

AALTJE. 'n Ezel die pàárdekracht mot!...

LAMMERSEN. Daar zeg 'k niks op. Da's de kurk op de flesch. Dag Bet — dag jongen....

JAN. Ga je strakkies nog wat op de harmonica spele, buurman?

LAMMERSEN. Hoor jij dat zoo graag — nou as me vrouw 't wil, speel 'k 'n moppie....

JAN. Mag-die, juffrouw, as-die van de Prinsegracht werom is?

AALTJE *(korzelig)*. Of-ie wàt?...

JAN. Of buurman op de harmonica mag spele as-ie klaar met z'n boodschap is?

AALTJE. Dan mot je toch ommers 'n paar uur wachte, kind — eer-ie uit de kroeg komt....

LAMMERSEN. 'k Zal d'r niet een, pakke, Jan — enkel om jou te pleziere — ik op de harmonica en me vrouw op d'r poot — daar ken je van smulle! *(op de trap)*.... Blijf-ie nog 'n getuigschrift van me geve, patroon?... Ze watertandt om me doopceel te lichte, hahaha!... Die Adam — in 't Parredijs — wat 'n verhale!... Hoe het-ie háár niet gekend, hahaha!... Wasch- en Strijk-inrichting voor vijgeblaadjes, hahaha!... Mot 'k de meide oververtelle — late de ijzers koud worde van 't lache, hahaha! Hahaha! Hahaha! *(af.)*

AALTJE *(tot Sien)*. God, god — stik 'r niet in!

SIEN *(nalachend)*. Ken ik 't hellepe!... 'k Ben blij as 'k is lache mag, hahaha!

AALTJE. Help jij me an cente om de meide Zaterdag te betale? Overal terugkomme — kijk me berg papieretjes is! Blare loop-ie je an je voete om 't waschgeld los te wurme — en as je in 't onfatsoendelijke begint, neme ze 'n ander. Hèm is dat glad z'n zorreg. Mijn breekt 't angstzweet uit! Me longe piepe van de bezetting — de meide verniele de fijnste overhemde — gister nog zoo'n gat in 'n borst geschroeid — wie mot dat vergoeie? — en geen rooie duit voor stijfsel en zeep.... Die kerel het makkelijk lache.... *(achter het beschot klinkt gegier en geschreeuw)*. Hoor! As 'k me geen beene maak, stele ze weer me tijd! Hoor 'm bezig — je zou 'm... *(af)*.

Negende Tooneel.

BET, JAN, SIEN, JACOB.

BET *(tot Sien, die mee de trap op wil)*. Waar mot dat na toe....

SIEN. Mag 'k niet effen hiernáast?

BET *(wantrouwend)*. Waarvoor hiernaast? *(de hand boven de oogen leggend en de schaduw van 'n stappenden man ziend)*. Hier blijve!... Of 'k 't niet in 't snotje heb.... *(de man buiten fluit)*. Jewel! Fluit je hond!... *(nijdig de trap op en over de onderdeur vinnig pratend)*. As je maar deurloopt hè? Mot je 't met me dochter achter me rug anlegge, vuile kerel! *(Een stem: »Wat mot je van mijn?")*... 'n Meid van nog geen achttien! As 't maar gedaan is!... *(Een stem: »Is*

de stoep vrij! Ben jij gek!") 'k Ransel d'r net zoo lief dood, as je 't maar...

JACOB *(driftig de trap op)* Laat mijn d'r is bij, moeder....

BET *(drenserig-angstig).* Nee toe Jacob — jij niet — nee geen gevecht — leg in Jezisnaam dat mes uit je hande....

JACOB *(naast haar dreigend)....* Je ben gewaarschouwd, brani — me làte niet voor ons huis fluite.... *(Een stem: »Me late! Me late! 'k Zal zooveel fluite as 'k lust"..., fluit).*

JACOB. Ga op zij, moeder....

BET. Leg nou dat mes neer — je ben 'r pas ongelukkig door geworde — je komt 'r niet door....

JACOB *(driftig 't mes tegen den grond smijtend).* Daar dan — 'k kan 't wel met me hande af....

BET *(de bovendeur sluitend).* Nee. Je gaat 'r niet uit... Wees jij nou de wijste... *(fel tot Sien)* Bè-je in je schik? Ellendeling van 'n meid! 't Ongeluk breng-ie an!...

SIEN *(angstig).* Heb ìk die vent besteld?...

JACOB *(de trap afkomend)* 'k Laat 't voor jóú — de kwajongen — nog niet droog achter z'n oore... *(raapt 't mes op).* As 'k je met 'm zie, komt-ie niet gaaf uit me klauwe... *(zit weer aan de werktafel).*

BET *(door den kier loerend).* Kijk 'm afzakke, de schooier... *(de trap af en fel tegen Sien uitvarend).* Da's de laatste keer! Dat mot nòg is gebeure. Afspraakies make hier voor 't huis....

SIEN *(angstig).* 'k Weet nie-eens wie d'r stong! Hoe ken 'k dan...?

BET *(feller).* Dat lieg-ie! As 'k je niet tegenhiew, was je na buite geloope.... Hou je bek: 'k geloof je geen woord.... Bij God, 'k wor d'r angstig van.... Dat neemt 'n faliekant einde met jou.... Heb-ie niks om hande? Benne je vader z'n kouse klaar...? Veruit! Nieuwe voete anbreije! *(Sien begint mokkend te breien. Een stilte. Jacob's slijpsteen snort).*

JAN. Je had 'm op z'n ooge motte timmere, Jacob! As je ze 'n pomp in d'r maag geeft of 'n puist voor d'r neus, legge ze voor merakel.... *(Een stilte).* Wat 'n loeder om te loope fluite, hè?... As je was komme bakkeleije, had-ie 'm gesmeerd, hè? *(Een stilte).* 'k Ben zoo heet, moeder....

BET. Zel wel overgaan....

JAN *(klagerig)*. 'k Hé zoo'n dorst....

BET. Mot je nòg meer drinke? Daar ráák-ie toch van an 't zweete....

JAN. Enne 't trekt zoo over me ribbe — haal dan die lamme deken vort....

BET. Om je 'n kou te late vatte?... Is 't zoo beter?...

JAN. As 'k drinke krijg....

BET. Eet liever straks 'n boterham, kind.

JAN *(drensend)* Nee.... Drinke!... *(op huilen af)* 'k Hè zoo'n dorst....

BET *(tot Jacob)*. Z'n hande gloeie! Zou 'k 'm....

JACOB. Wat ken water voor kwaad?... Misschien ha-je nièt met 'm motte uitgaan....

BET. Het de dokter niet gezeid: met 'n zachte dag zou 'k 't prebeere....

JACOB. Prèbéére....

BET. Makkelijk klesse achteraf.... *(Jan water gevend)*. Meer krijg-ie vedaag niet — doe d'r làngzaam over, dan hebbie d'r meer plezier van!

JAN *(na gulzig geslokt te hebben)*. Hè! Hè! 'k Wou da 'k as de zwane op de vijver van 't Parrek lee, dan slurpte 'k me buik vol da'k as de buurvrouw zoo dik wier *(een stilte)*. Daar gaat de bel van de winkel weer »Geef me d'r van de twaalef"... 'k Wou dat ik d'r een had....

JACOB. Om in je broek te doen, jò!

JAN. Hù! 'k Hè vroeger de zwaarste endjes gerookt!

JACOB. Hak maar op, jò!... Van wie z'n cente?

JAN *(vroolijk)*. As vader 'n endje liet slonzige, hèhèhè! — en van de straat hóópe!...

BET. Hèhèhè! Lekker!

JAN. As je 't boveste blaadje d'r af plukt smake ze best — enne as ze 'r te lang op gelurkt hebbe, stop-ie ze in 'n pijp van 'n cent....

BET. 'k Had 't motte zien, ondeugende jongen!

JAN. Pieng. Pieng. Nou het-ie z'n twaalef om' 'n dubbeltje.... Zit jij te pruime, Jacob?

JACOB. Ja, jò.

JAN. Dat zou ikke niet motte. Slik-ie dat in — die smurrie van de tebak?

JACOB. Ja, jò. *(een stilte).*

JAN. Pieng. Pieng. Weer een. Hij verkoopt ze maar, hè? As ik in segare dee, verkocht 'k ènkel stinkstokke — allemaal dezelfde — en de eene gaf 'k voor vier en de andere voor vijf en voor zes en voor zeven — ze merreke d'r toch geen mieter van!

JACOB. 'k Zou bij jóú motte weze....

JAN. Pieng. Pieng. Geholpe is-die. Gistere is-ie drie en veertig maal overgegaan — eergistere zes en zeventig keere....

BET. Hoe zoo'n kind 't onthoudt....

JAN. 'k Heb toch niks anders te doen....

BET. En de prenteboeke die Riessie je te leen het gegeve?

JAN. Ken 'k droome! Wil je d'r is hoore?

BET. Nee — je maakt je te moe op de nacht....

JAN *(terwijl Bet en Sien kousen stoppen en Jacob 'n beitel aanzet).* Lang zeer lang geleje woonde d'r in 'n ver, vreemd land 'n machtige koning. En die ze peleis blonk van 't goud. As 't feest was droeg-ie 'n jas van purper met allemaal diamante. En z'n troon was van diamante en z'n kroon was van jeweele.... Benne die duur, moeder?

BET *(moeilijk door 'r tranen sprekend).* Wàt, kind?

JAN. Of diamante duur benne?

BET. Ja, jongen.

JAN. Huil je, moeder? Werom huil je?

BET *(zich inhoudend).* Ik huil niet, gekke jongen....

JAN. Wat snuit je dan je neus?

BET. Mag dat niet?

JAN. Hoe duur benne diamante?

BET. Dat ken 'k je niet voorrekene — van duizend en van tienduizend.....

JAN. An me kouwe zool!... Zoo'n vuile steen-met-lichies tienduizend gulde? Wat hè-je d'r an? Zou jij d'r een motte, Jacob?... Voor an je vinger?

JACOB. Je ken d'r mijn tien thuis brenge....

JAN. Hù!... Hù!... As je nog ruitemaker was! Om ruite te snije, wat moeder?... Au!...

BET. Wat scheelt 'r an?

JAN. Zoo'n verrekte scheut an me hart....

JACOB. Daar zit ommers je hart niet — je hart zit an je linkerkant....

JAN. Hù!... Zel jij wete! Bij de een zit 't hier — bij de ander daar! Is 't niet, moeder?

BET. Bij de meeste zit 't nèrges — anders zou 't 'n boel beter weze....

JAN. As 'k jou tien van die diamante in 'n pepieretje meebreng, ellek van tienduizend — hij is goed hoor! — hoeveel cente benne dat?...

JACOB. Da's de ton uit de Staatsloterij — ik ben met minder tevreje....

JAN. Wat zou jij d'r mee doen?... Met zoo'n zak vol daalders?

JACOB.... Dan stak 'k me kop onder de pomp, om wakker te worde....

JAN. En dan?

SIEN. Dan kocht-ie zich 'n bed met 'n dozijn dekes, om niet langer op de grond te slape!

JAN. As ik dood ben, het-ie geen bed vannoodig, hé?

BET *(schrikkend)*. Allemachtigste God, kind, zeg niet zulleke krankzinnighede!

JAN. De dokter het 't toch zellef.....

BET *(driftig)*. Hou je mond! Je maakt iemand koud.... *(staat op)*. Je ben werachentig niet wijs! *(zoent hem, begint te huilen)*.

JAN. Au, moeder! Je drukt zoo op me....

BET. Val dan niet zoo dol uit, kind! *(droogt zich de oögen gaat naar 'r plaats terug)*.

JAN. Nou Jacob! As je je kop onder de pomp het gestoke.... Watte dan?

JACOB. Dan dronk 'k nog drie glaze water — en dan — en dan....

JAN. Hèhèhè! Mot 'k je daarvoor tien diamante van honderdduizend gulde — dat motte wel keie weze, hèhèhé! — meesjouwe, om je te late wassche en drinke....

JACOB.... En dan kochte me 't huis hiernaast aan de gracht van de dokter en me ginge rijje in 'n bakkie met twéé paarde na 't Kalfie — en....

JAN.... En ìk op de bok bij de koessier! Mag 'k moeder?

BET *(glimlachend)*. Daar prate me nog wel over....

JAN. Zijn dan de cente op?

JACOB. Ken je begrijpe.... Me koope 't huis 'r naast 'r bij....

SIEN. Da 's ommers de pastorie.... De kappelaan zel je zien komme....

JACOB. Dan neme me 't andere om de hoek — is toch te huur....

BET. En je vader z'n takels hale me uit de lommerd, voor ze verstaan....

SIEN. En mijn geef je d'r twee voor me oore....

BET. Die mot zich weer toetakele.... Doe die gemeene kam uit je haar! Hoe kom-ie daar an?

SIEN. Van een van de meide gekrege....

BET. Gekrege.... Gekrege.... Jij krijgt alles....

JAN. Wees nou stil, moeder — *(met aandrang)*. Wees nou stil!... Jacob vertelt toch!... Benne ze op, Jacob?

JACOB. Op? Da's niet op te make! Stel je voor! Me kenne nog voor 'n nieuwe potkachel zorrege — die daar rookt je blare an je tong — en voor 'n kar met 'n ponnie met koper beslag — en voor 'n stel heele pantoffels — 'k loop op me tandvleesch — en voor 'n...

BET.... Voor 'n hardgebakken pannebrood — ja, ja, knap as me d'r voor morrege een los krijge....

SIEN. En voor 'n kaartje bij Carré — om de olifante te zien....

BET. Olifante.... Olifante.... Wie denkt 'r an olifante....

JAN. Lieg-ie niet? Ken je dat allemaal voor tien van die smerige steene koope?

JACOB. Mot 'k 'r 'n vloek op doen?

JAN. Jessis, Jessis!... Waar vin je die dinge?

JACOB. 'k Wou da'k 't wist....

JAN. Me kenne toch same gaan zoeke?

BET. Nee, je vindt ze niet zoo dichtebij....

JACOB. An de hemel ken je ze plukke — is 't niet moeder? Da's meteen de manier om uit je hèl te rake!

BET. Je mot niet van de hel prate, hè'k je al zoo dikkels verboje! *(zachter tot Jan)* Jan, me lieve jongen, àl de sterre benne diamante — àl de sterre — da's waar!

JAN. Hèhèhè, an me kouwe zool!... Pieng. Pieng. Alweer van de twaalef.... An de hemel.... De sterre?... Diamante?... Wat 'n lak! Mot je eerst 'n ladder hebbe, om d'r bij te kenne!

JACOB. Dach-ie dat 't zoo makkelek gong?

Tiende Tooneel.

DE VORIGEN, BONNET, RIESJE.

BONNET. Komme we niet ongelege?

BET. Nee meneer — ach wat 'n pracht van 'n blomme.... Mag-ie wel goed voor danke, Jan....

RIESJE. En je mot ze in water zette, om ze levend te houe....

JAN. Welbedankt meneer.

BONNET. Ze liet me niet met rust — toen hebbe we een van de bouquette stuk gebroke.... Ruik maar is, jongen....

JAN. Au! Sodeju, d'r zit 'n spijker in....

BONNET *(lachend)*, 'n Spijker! Je zal je an 'n doorn van de roos geprikt hebbe....

RIESJE. Uitzuige Jan.... Draag-ie je oranjestrik nòg?

JAN. 'k Hé-d'r gezien twéémaal.

BONNET. Hij ziet 'r goed uit — beter as de laatste keer.

BET. Met de avond, meneer — en met de koors.

BONNET. Is 't nou na je zin, Ries?... 't Is 'n beste meid — dat mag 'k gerust zegge — d'r gaat geen dag voorbij of ze vraagt hoe 't met 'm gaat. Dat komt 'r van, Jan, as kindere niet na d'r ouwers luistere! Zou je nou nog in 'n boom klimme, om d'r 'n vlieger uit te hale?

JAN. Ja hoor! Die kleine meid van Bierman sting d'r zoo om te blerre. Zet je ze naast me bed neer, moeder?

BET. Daar in de melkkan.

BONNET. Dag Jan — kikker maar gauw op!

RIESJE. Dàààg! *(z'n hand nemend).* Beterschap!

BONNET. Dag juffrouw — dag Sien. *(tot Bet)* Hebbe we met de bruiloft niet te laat spektakel geschopt?

BET. Nee meneer — me hadde plezier in 't zinge!

BONNET *(op de trap).* Thijs ken elk oogenblik terug komme — zoo heel ver heb 'k 'm niet gestuurd. Dag juffrouw.

RIESJE. Dag juffrouw. Dag Sientje. *(bij de trap heel aarzelend)....* Dag Jacob.... *(bij de deur)* Dag Jan!

JAN. Dàààg Riessie!... *(een stilte)....* Waarom zee meneer jóú niet goeie-dag?

JACOB. Ja, ja. Omdat-ie me niet gezien het, zou 'k denke....

SIEN. An je!... 't Meissie dorst 't eerst toen hij vort was.... Of ze d'r ons ook doorhale!....

JACOB. 'k Zal 'r niet van krepeere....

JAN. Al ha-je tien jaar gezete zee 'k je nog goeie-dag.... Zet ze nou dichter bij me bed, moeder!

BET. 'k Ken de tafel toch niet onder de lamp wegtrekke....

JAN. Neem dan 'n stoel.

SIEN. Je most mijn zoo zanike!

BET. 't Is niemedal Jan, me lieve, lieve jongen — zanik jij maar — ik ken d'r tegen.... Wie daar?

Elfde Tooneel.

DE DOKTER, BET, JAN, JACOB, SIEN.

DOKTER *(over de onderdeur).* Is de kruier thuis?

BET. Nee dokter — 'n boodschap.

DOKTER. Wil je 'm zeggen dat 'k vannacht om vier uur gepord moet worden — vooral niet later — 'k heb'n verlossing buiten de stad....

BET. Me zalle d'r voor zorge, dokter.

DOKTER. Goeie avond!

BET. Dokter! Zou u d'r gelijk nog niet effen willen in-

komme — hij het koorts — 'k ben met 'm uitgeweest, om 'n luchie te scheppe en de koningin te zien rijje....

DOKTER Dan kom 'k liever àls 'k tijd heb in den loop van den avond — de wachtkamer zit vol. Tot zoolang kun je wel geduld hebben, niewaar Jan?

JAN. 't Is niemedal, dokter — enkel wat warrem!

DOKTER. Flink zoo!... Vier uur — niet later — 't rijtuig is om half vijf besteld *(af)*.

Twaalfde Tooneel.

BET, JAN, SIEN, DE KAPELAAN.

BET *(boven aan de trap)*. Of dat nou zoo'n moeite geweest was die paar trejen af te komme! Affijn....

JACOB. Is 't droog buiten? *(luider omdat zij over de onderdeur leunt)*. Hoe doet 't weer, moeder?

BET. 't Vriest, zou 'k meene — de plassies legge droog... Gelijk het-ie: de vlag van boven zit in de takke... Alles vlag wa-je ziet... Goeie-avond, meneer de kappelaan...

KAPELAAN. Navond — hoe is 't met de jongen?

BET. Dat begrijp u wel — niet voor- en niet achteruit... Zeg-ie niks, Jan? Meneer de kappelaan vraagt hoe 't met je is?

JAN. Dankie kappelaan! 'k Hé blomme gekrege, kappelaan... Mot je niet is ruike?...

KAPELAAN. Dank je Jan. Ligt-ie niet op de tocht met die deur open?

BET. Tocht? D'r is geen zuchie te bekenne! En hij leit beschut...

KAPELAAN. Wat zijn de laatste berichten van den dokter? *(Bet legt 'n vinger op 'r mond — hij praat zachter)*. Wat zegt de dokter? *(zij fluistert hem iets in 't oor — hij schudt bedenkelijk 't hoofd)*. Moed houen — moed houen... Dag Jan!

JAN. Dag kappelaan.... *(strekt haastig de vijf vingers langs den neus, trekt in bedwongen gelach de deken over 't hoofd)*.

KAPELAAN. Navond! Navond Thijs! *(af)*.

Dertiende Tooneel.

THIJS, BET, SIEN, JAN, JACOB.

THIJS. Goeie avond, meneer de kappelaan, *(smijt de deur kwaadaardig achter zich dicht).*

BET. Wat hè-jij?

THIJS *(grimmig).* Meer as me lief is! *(heftig tot Sien).* As de jongen d'r niet van ondersteboven raakte, ongeluk, sloeg 'k je ribbekast stuk!...

SIEN *(angstig-driest).* Wat hè-'k nóú weer...? 'k Hè hier geen leve! 'k Spring zoo de gracht in, as 't langer duurt!... Wat doe 'k? Wat doe 'k? 'k Leg je toch geen stroo in de weg...

THIJS. Gedaan gekrege, de duivel!

BET *(verwoed).* Gedaan? Op de fabriek? Wie zeit dat?...

THIJS. 'k Kom nog geen tien telle geleje de baas tege — op weg hier na toe — zij en de andere opstokers *(heftig)* Wat ha-jij op te stoke, ongeluk!... Hoe motte me nou met je an, verdomde meid!...

SIEN *(angstig krijscherig).* Me hebbe 't toch allemaal, met z'n tweehonderd — met z'n tweehonderd...

BET... Hou je bek met je geschreeuw!...

THIJS *(verwoed de hand opheffend).* 'k Zal 'r...

BET *(tusschen beiden komend).* Maak je handen niet vuil — maak je niet van streek... De ellende — de ellende... Nou, nou, nou *(zit verslagen neer).* Dat kost je je laatste takels... Nou, nou, nou — *(opstuivend)*... Al mo'k je d'r morrege na toe sleepe... Al mo'k je bij je hare...

THIJS. Hellept wat — ze was al tweemaal beboet — het ze stiekem gehoue...

SIEN *(drenserig).* De baas het aldeur de smoor an me gehad... Mot ik 't weer lijje...

BET. Krijsch da-ze 't hiernaast kenne hoore... God, God — me hart krimpt 'r van... De bakker, die 'k zoo van haar weekgeld cente beloofd heb. Over de vier gulde... over de vier gulde... Nog geen hallef brood wou-die meegeve...

SIEN *(Jan bedoelend).* Hij mocht 'r toch wèl zien...

BET. Ik zeg niks meer... Mijn mag je morrege dood in bed vinde... Dat benne me kindere... De een vortgejaagd om de koningin te zien rijje... de ander meestake — meestake — en zes maande zitte... Krijg jìj nou de schoene van je vader en hem uit de schoenlapper z'n poote — zet jij nou 'n korst brood op tafel...

JACOB *(z'n pet opnemend)*. 'k Zal zien of 'k van de schare ken beure...

THIJS. Is d'r ommers niemeer...

JACOB. 'k Zal zien. *(af)*.

Veertiende Tooneel.

THIJS, BET, SIEN, JAN.

BET. Ga na boven en vraag van de kissies sigare, die je weg het gebracht...

THIJS. Gaat niet.

BET. En werom gaat dat niet? Je het 't toch fassoenlek verdiend...

THIJS. As ze gewend zijn da'k Zaterdag met 't briefie kom, ken 'k niet zóo om 't loon mane as 'k 'n loop hè gedaan — néé — dan zalle me venavend geen boterham ete...

BET. Mot dat zieke wurrem met 'n leege maag slape?... Ha-nou niet je boterham met die smerige zwane gedeeld, Jan, me lieve jongen.

JAN. Ik lust geen eten, moeder... As je maar 'n kom water geeft — 'k hè 't benauwd...

SIEN. La mijn bij de bakker probeere.

BET. Jou wordt niks gevraagd.

SIEN. Mijn het-ie nog nooit nee gezeid.

BET. Nee.

SIEN. En as 'k nou...

BET. Nee. Misschien wacht 'r weer een op je...

THIJS. Veruit. 'k Loop met 'r mee.

BET. God-nog-an-toe — mot die takel d'r ook an...

THIJS *(driftig)*. 'k Ken 't toch niet van me lijf hakke...

BET. Wacht dan tot Jacob werom is...

THIJS. Die vindt de boel toch geslote... *(de trap op).*

JAN. Je mot de dokter venacht om vier uur komme porre, vader... Ze motte bevalle...

THIJS. Kè-jij dat niet zegge? Mot 't kind dat...

BET. Ik heb geen harsens meer...

THIJS. Veruit! Jij ken 'm beter drage... *(geeft Sien den takel, die er mee voor gaat, daarna op straat staan blijft.)*

Vijftiende Tooneel.

DE VORIGEN, RIJKSVELDWACHTER.

VELDWACHTER. Banes?

THIJS *(op de trap).* Voor mijn?

VELDWACHTER. Je zoon Jan mot kommende week Dinsdag voorkomme...

THIJS *(het papier inkijkend).* Nou eerst?... Dacht da-ze 't vergete ware...

VELDWACHTER *(lachend).* Nee, Banes — me schenke niks... wat in 'n goed vat leit, wat?...

THIJS. De jongen ken ommers geen stap doen, zoo ziek as 'n hond...

VELDWACHTER. Mot jezelf gaan met 'n bewijs van de dokter... En anders bij verstek. Wat het-ie uitgehaald?...

THIJS *(norsch).* Steen door 'n ruit — hallef jaar geleje, godbeter! *(tot Bet).* Pak an *(geeft haar de dagvaarding).* Of niet elleke gezonde jongen 's wild op z'n tijd is. *(pratend op straat met den Rijksveldwachter).* La-ze mijn maar late bloeie... Die 't breed het, laat 't breed hange *(tot Sien).* Veruit! Mot 't jongen broeie? *(af)*

Zestiende Tooneel.

BET, JAN.

BET *(het papier na lezing neersmijtend).* Welja! Gekkewerk! *(tot Jan die in één angst staart).* Wat kijk-ie, jongen?... Jan, hoor je niet?

JAN *(doodsangstig).* Is-ie vort?

BET. Dat merk-ie toch...

JAN *(opgewonden)*. 'k Heb 'm niet voorbij 't raam hoore gaan...

BET. Dan zal-ie de hoek om weze... Ga legge...

JAN. Nee, niet legge... Dat zeg-ie maar!... Dat zeg-ie maar!... Je verstopt me onder de bedstee, moeder... Je zeit da'k vort ben geloope...

BET *(op den stoel bij z'n bed, met de melkkan met bloemen in de hand)*.... Wat scheelt je nou?... D'r wil ommers niemand wat van je...

JAN *(zich met moeite oprichtend en de armen om haar hals slaand)*.... Je geeft me niet mee — je geeft me niet mee, moeder — moeder! — as-ie me hale komt — verstop je me, moeder — ik wil hiér dood gaan!

BET *(fel-angstig)*. Dood gaan! Dood gaan! Allemachtigste God, kind hou toch je mond! Je gaat niet dood...

JAN. Ik wil niet in de kast dood gaan...

BET *(wild)*. As je dat nou nog is zeit, laa'k je alleen legge! Ze komme je niet hale. En over 'n maand of zoo ben je beter. Al was 't alleen voor mijn, omda'k van jóú zooveel hou. *(heftig)*. Wat zoek je nou in Jezis-naam — je maakt me bang, kind!...

JAN. Hij staat 'r nog... Laat 'm dan uitrukke, die lamme smeris!..

BET. D'r staat niemand...

JAN. Daar! Daar!

BET. Da's de kaars van Jacob, domme jongen. *(blaast haar uit)*. Gezien?

JAN *(kreunend)*. 'k Hé weer zoo'n verroeste pijn — die klabak het me zoo an 't schrikke gemaakt... *(weent lang-aangehouden klagend)*. Ooooooo!...

BET. Zel wel overgaan.... Je mot niet zoo kleinzeerig weze. Het Jacob gehuild, toen-ie 'n ijzersplinter in z'n oog had? Nee ommers? *(troostend de bloemen weer op den stoel zettend)*. Daar heb-ie je blomme weer.... Wi-je nog is ruike?

JAN. Nee, nee....

BET. En je oranjestrikkie is op 't bed gevalle... Anspelde?...

JAN. Nee, nee....

BET. As je pijn het, mot je an andere dinge denke — dan gaat 't vanzellef voorbij.... Weet je wie die heer met de steek was, die met z'n hand zoo tegen je kwam?... Da-was de burgemeester.... Of-ie je kon, watte?... Hindert de lamp je, jongen?... Zal 'k d'r wat neerdraaie.... Zoo goeie?... Zoo goeie?

JAN *(moe achterover liggend)*. Ja....

BET *(gejaagd-opmonterend)*. Pieng. Pieng. Hoor-ie? Weer 'n klant, Jan.

JAN *(zwak)*. Ja....

BET. Slaap-ie?

JAN *(de oogen openend en in den schijn van het tuimelraam kijkend)*.... Daar hé-je de zwaan!

BET. Wàt hè-je daar?

JAN. De zwaan uit 't Parrek....

BET *(angstig)*. De zwaan.... De zwaan....

JAN *(fluit een paar maal zachtjes of-ie 'n vogel lokken wil)*. Hou open je bek....

BET *(dicht bij z'n bed)*. Bè-je wakker, Jan, of droom je....

JAN *(afwezig)*. Wat zé-je?...

BET. Gotogot, kind, wat hé-je 'n koors *(begint te snikken)*. As jij — as jij — as jij me afgenome wor, hè-'k niks, niks meer — jij ben alles van me... àlles, Jantje — àlles Jantje *(bij Lammersen begint de harmonica: »Geef me nog 'n drupje, geef me nog 'n drupje — o, wat is de bloemkool mooi" te spelen)*. Hoor-ie, Jan?... Hoor-ie?... Buurman is werom — nou speelt-ie zooas-ie beloofd het....

JAN *(vaag)*. As z'n vrouw 'm maar niet op z'n tabberd komt, hè?... Wat 'n slabek ze tegen 'm opzet, hè.... Puf, puf, 'n hette, wat?

Zeventiende Tooneel.

DE VORIGEN, THIJS.

THIJS. Mo'k me nek breke — draai de lamp op....

BET. Suscht... Suscht... hij 's niks goed. Zoo is-ie nog niet geweest. Ga de dokter waarschouwe.

THIJS. Nee. Loopt wel los. Verdomd! *(smijt den takel neer).* Gesloten — niemand thuis — na 't vuurwerk *(trekt z'n jas uit).*

BET. Wat doe je?

THIJS *(norsch).* Wat 'k doe?... In bed kruipe....

BET. Zoo vroeg?

THIJS. Wi-jìj gaan porre?...

BET. En Sien?

THIJS. Na de bakker — en weet ik 't!...

BET. Laat je die....

THIJS. Mier me niet an me kop!... 'k Zou me kenne verdoen.... 'k Ben de boel zat! *(tot Jan, die zacht kreunt).* Hou op met je geklaag — de heele dag voer je 't hoogste woord — geef me 's nachs rust — *(klopt tegen de wand).* Blijf je nog lang op dat ding jenke? Hé! Hé! *(harder).* 'k Ga na kooi, ja! *(de harmonica stopt).* As d'r geen wònder gebeurt — geen oogeblikkie om te blaze komt — kenne me na de bedeeling.... Mo'k alleen in bed?...

BET *(dof voor de tafel).* Ik wacht om te sluite... 'k zal je niet wakker make *(hij stapt in de bedstee).*

THIJS. 't Metras van Jacob leit 'r nog in....

BET. Leg 't dan op de grond *(hij tilt een stroozak op den grond, werpt de deken er over, herstapt in de bedstee. Een stilte).* Slaap-ie, Jantje?... Slaap-ie? *(ze staat op, bukt zich over hem heen, beluistert z'n ademhaling, draait de lamp bijna geheel af, leunt terug in haar stoel. 't Klokje op de kast slaat acht zachte slagen. Enkel het licht van de lantaarn, buiten, belicht den linkerhoek en de drogende wasch. Boven gaat de winkelschel over en meer ingehouden zet de harmonica een droefgeestiger volkswijsje in. Bet dommelt langzaam achterover. De lamp knettert, dooft. Als door 'n windtocht bewogen, begint de drogende wasch te wiegelen en in den schijn van het tuimelraam leeft de witte glanzing van een zwaan op, die de tulle gordijnen terzijschuift en z'n nek omlaag buigt).*

Achttiende Tooneel.

JAN, DE ZWAAN, BET.

JAN *(in droom pratend).* Nee, hoor, 't is op.... Je krijgt niemedal meer.... Hé-je nòg niet genoeg, langnek?...

DE ZWAAN *(in de glittering der lantaarn, beweegt den nek ontkennend).* Nee.

JAN. Hè-je toejoer honger, zeg?

DE ZWAAN *(knikkend).* Ja, jò....

JAN. Verroest — kè-jij pràte...?

DE ZWAAN. Waar hè-'k anders me bek voor?

JAN. Da 's de eerste keer da'k 't hoor....

DE ZWAAN. Mot je maar is meer komme luistere....

JAN. Wat kletse juillie dan met mekaar?

DE ZWAAN. Wat gaat jóú dat an?... Me hoeve toch niet zoo'n hurrie te make as de hinkepoot naast juillie, hahaha!... As-die mìjn in 't kolehok op ha geslote, ha 'k de hengsels stuk getrapt....

JAN. Da-zou je niet glad zitte....

DE ZWAAN. Ik la-me geen loer draaie....

JAN. D'r zitte korste ijs an je vlerke, zwaan — hoe hou je 't uit... *ik* voel me poote niet van de kou....

DE ZWAAN. Kou is lekker, jò!... As me vijver tot an de bojem toeleit — hebbe me de meeste pan — dan make me glijbane tot an de kerk — en as de smerisse d'r asch over gesmete hebbe — make me 'n nieuwe — 'n keet, hoor!

JAN. Ik mot 'r niks meer van hebbe — glij jij is met krùkke....

DE ZWAAN. Hoe kom-ie ook zoo verrekt-stom! Was in de boom blijve zitte....

JAN. Jij het 't voor 't zegge — as 'n smeris net om de hoek komt....

DE ZWAAN. As je d'r boven in was gebleve, had-ie je geen snars kenne make.... Die benne ommers te stijf om je na te klautere....

JAN. En as ze tot de nacht beneje blijve loere — en je 'n tweede verbaal krijgt — je mot 'r maar is voor staan —

naklesse is makkelek.... Wat leg-ie nou met je olifante-slurf?... Zoek-ie wat?

DE ZWAAN. As je zoo hard praat, neme ze 'n schuiver, de smeerlappe, 't schorum....

JAN. Daar gaat nog 'n voren — en daar 'n bliek.... jessis wat 'n vette.... Ik zou ze niet rauw motte slikke.... Ik lus ze enkel gebakke....

DE ZWAAN. Hap... Hap... Hap....

JAN. En die goudvisch....

DE ZWAAN. Goudvissche breke me op, krijg 'k 't zuur van....

JAN. Bij de bakker staat 'n heele kom gouwe dieve voor 't raam....

DE ZWAAN. Al ha'k in geen dage gevrete!... Ze blinke je lijf door.... Hap... Hap... Hap....

JAN. D'r ken ommers niks meer bij in je maag! Hèhèhè! Hèhèhè! Hèhèhè!...

DE ZWAAN. Jij lacht ook leelijk, zeg!

JAN. As ze bij mijn zoo in me boddie rondzwommen, kraakte me hart tege me ribbe — je het 'r al meer as dertig in je slokdarm, hèhèhè.... Je mot ze eerst d'r kop afbijte, langnek, anders raak-ie ze levend kwijt, hèhèhè!...

DE ZWAAN. Knap as d'r één 't flikt in de vijver werom te komme.... Ze benne gepiept, hahaha!...

JAN *(angstig)*. Pas op!... Pas op!... Smeer 'm in 't water!...

DE ZWAAN. Watte dan?

JAN. Pas op!... Hij zel je in je vlerke pakke!... Koescht! Koescht, lamme hengst.... Zal 'k 'm 'n steen na z'n bast keile?...

DE ZWAAN. 'k Sta d'r wel 'tien! *(tot den denkbeeldigen hond sprekend)*. Ja, of jij nou blaft en in me poote wil bijte — daar hè-'k lak an, groote brani!... De rot die bij me jonge wou komme, hè-'k doodgebete — en jou — en jou.... As je in 't water durreft, douw 'k je koppie onder — en as je op de wallekant 'n vuile streek uithaalt *schiet 'k de wolke in*.... Met z'n staart tussche z'n poote

kruipt-ie 'r vandoor.... Dat het tande in z'n bek! Is-ie 'r bekaaid afgekomme, ja of nee, hahaha!...

JAN. Verdorie, wat kè-jij liege! *De wolke in schiete!* 'k Mot 't je zien doen! Je boddie is ommers veel te zwaar....

DE ZWAAN. Jij zel zoo kenne vliege over de boome enne over de huize enne over de toren van de kerk. Ik hè wel is 'n uurtje op 't kruis gezete, voor me lol....

JAN. Op 't kruis van je vader z'n broek zel je meene, opsnijjer....

DE ZWAAN.... Nee, jò! Om de weerga niet, jò! Ik zat op 't kruis van de toren — enne 'n pan as me hadde! Al maar deur liete me vrind en ik de vissies op d'rlui gezichte in de kerk valle, haha! ... Dan zee de koster: wat mot dat nou — enne zoo as-ie na boven keek, kreeg-ie 'n baarsie op z'n test, hahaha!... Toe is-die ze gaan bakke in de boter en het 'r zich ziek an gevrete — enne z'n vrouw kreeg de grate, hahaha!...

JAN. Zwaan — daar komt 'n bakkie achter de boome — je ziet z'n lantaren al....

DE ZWAAN As je me nou! Da's de maan, jò...

JAN. Geeft de maan zoo'n licht? Ken ommers niet!

DE ZWAAN. Niks as de maan — 'k ben d'r honderd keere geweest....

JAN. Op de maan?

DE ZWAAN. Op de maan en op de sterre.... As 'k me in 't water verveel, vlieg 'k na de groene die je daar ziet, of na die gele....

JAN. Bè-je op die witte ook wel geweest?

DE ZWAAN. Jessis, jò, duizend keere.... As 'k geen lol heb uit te vliege, komme ze allemaal na mijn in 't water. Dan hè-'k ze boven èn beneje....

JAN. Waarom breng-ie d'r dan niet wat mee?...

DE ZWAAN. Wat mot ik 'r mee doen? 'k Hé liever 'n vette paling.... En van 'n kikker ben 'k ook niet vies....

JAN. Ik wou dat ik die gele met die groene randjes had — en die paarse — en die rooie, jessis, jessis, wat 'n rooie is dat — of d'r 'n kerel met 'n endje sigaar in 't donker

ankomt! — en die witte — en die bleeke die zoo staat te miere, of-ie uit zal gaan *(beweegt vaag de vingers in grijping)*. 'k Ken d'r niet bij — ik ken d'r niet bij....

DE ZWAAN. En as je d'r wel bij kon — watte dan?...

JAN. Dan ging 'k — dan dee 'k — je ken d'r alles voor koope — wat je maar wil....

DE ZWAAN. Ken je met zoo'n ster kóope — wàt je maar wil?...

JAN.... Al de sterre benne diamante — vraag 't me broer Jacob, die weet 't — en me moeder, die weet 't *(telt op de vingers in onwezenlijke tasting)*. Een, twee, drie, vier, vijf — turf.... Een, twee, drie, vier, vijf — turf.... Een, twee, drie, vier, vijf — turf....

DE ZWAAN. Zit je ze te telle? Schei nou uit!

JAN *(glimlacherig voorttellend)*. Een, twee, drie, vier....

DE ZWAAN. Je slaat die groene bij de maan over....

JAN. Had 'k al.... Vier, vijf — turf!... Hè! 'k Wor d'r draaierig van.... As 'k d'r bij kon zoo as jij! Wat zou 'k me zakke vulle — en me buis vol — en onder me pet.... Me haalde de takels uit de lommerd — en de meeldief kreeg z'n cente — en de schoenfrik — en me kochte 'n nieuwe kachel!

DE ZWAAN. Za'k je op me schoere tille, dan hoef-ie geen ladder te neme!

JAN *(op de knieën)*. Kè jij me houwe? 'k Weeg, hoor....

DE ZWAAN. Tien zooas jij — as je zakke maar leeg benne....

JAN. Hù! Hù!... Wedde da-je me niet houwt?

DE ZWAAN. Dat doen ik. Hang is an me nek.... Daar ga je *(even zweeft Jan aan den nek der zwaan, dan laat deze hem weer los)*. Hoe was-ie?... 'k Hou je zoo 'n uur lang.... Maar je zakke motte leeg.... Je zakke benne van lood....

JAN *(doende of hij 'n zakken ledigt — geheel zacht-rustig van gebaar)*. Ken 'k dat hier op 't gras late.... Zalle ze 't niet moere?

DE ZWAAN *(den nek dicht naar het bed gebogen)*. Ha'k

geen gelijk ?... Je het 'n oudroest-kelder in je zakke.... Wat mot je met spijkers?...

JAN. Gaat jou dat an!

DE ZWAAN. 'n Doossie lucifers — en 'n kattepul — en 'n verversmes, hahaha! Waar hè-je dat gegapt?...

JAN. Dat lieg-ie vierkant, langnek! Van me broer gekrege.... Nee niet zoo dicht met je kop d'r op! Je zou d'r je snoet an open hale *(den zwanenkop wegduwend)* Ga dan opzij!

DE ZWAAN. Het-ie daarmee gestoke?... 'k Hè plezier an me kindere, nou, nou!... Je ruikt 'r 't bloed an.... Da's me zoon *(klagelijk)*. Da's me oudste zoon.... Ik durf haast niet over straat te gaan.... Z'n hare hebbe ze geknipt — enne bleek as-die ziet — wit — wit — wit — komt 'r van as je de schrift verwaarloost....

JAN *(moeilijk, altijd met onwezenlijk droomgebaar de hand langs het voorhoofd strijkend)*. Klaag nou niet zoo moeder....

DE ZWAAN. Moeder?... Moeder — as 'k de zwáán ben!... Is je andere zak leeg?... Toe dan! As 't te laat wordt, schopt de smeris-van-'t-Park 'n kouwe drukte.... Me motte voor de morrege terug weze.... *(Jan ledigt z'n andere zak)*. Is dat suiker?

JAN... Hèhè!... Héhèhè! Dat ziet-ie voor suiker an, 'n brok krijt van de bovemeester....

DE ZWAAN. Komt-ie nooit leeg?... Veters, 'n eindje sigaar, 'n zuigleer.... Werktie goed?

JAN. Je haalt 'r de klinkers mee uit de straat, as-ie lekker nat is.... Reddie!

DE ZWAAN. Dat lieg-ie!... 'k Zie nog kallebaste en 'n glazen knikker....

JAN. Wat hindere die?...

DE ZWAAN. As jij met mijn sterre bij de vleet ga plukke, verdij ik 't ballast mee te sjouwe.... Toe smijt neer in 't gras.... De maan staat al boven de boome — enne 't waait 'n mierakel — de takke gane tegen mekaar tekeer of ze bakkeleie.... Lollig, hè? — as 'k daar me twee vlerke as 'n zeil opsteek, za-je me zien laweere voel spiet....

Rrrr!... Rrrr!... Rrrr!... Voel spiet! *('t kind staat in het bed, den arm om den nek van de zwaan).* Maar 'k waarschouw je stil te blijve zitte en me vlerke vrijlate — anders valle me allebei hartstikke dood op de steene — en niemeer sterre laje as ik stouwe ken — enne oppasse je geen blare te brande — d'r benne d'r bij zoo smoorheet as gepofte kastanjes — enne je mond houe as me voorbij de zolderrame vliege, anders smijte ze natte pruime na je kop.... Enne as me strakkies na beneje komme — je zakke potdicht, hoor — potdicht!... D'r benne d'r bij, die na de hemel terugschiete eer je d'r an denkt — nog gauwer as 'n urret uit 'n urreteblazer.... Nou met 'n anloopie op me nek springe....

JAN. Ken niet met me slappe beene — daar hè-'k geen fut meer in....

DE ZWAAN.... Dan zal ik bukke.... Nou? Durref-ie niet?

JAN. De maan kijkt zoo nijdig.... 'n Kleur het-ie of-ie de smoor in het....

DE ZWAAN. Kring om de maan kost 'n traan.... Veruit!

JAN. Za-je zachies an?... Ze holle of ze achterna worde gezete — de sterre — de diamante....

DE ZWAAN. Dat lijkt maar zoo, jò!... Dat benne de wolke, die d'r vandoor jage *(de harmonica bij den buurman klinkt zeer verwijderd).* De wind gaat tekeer, hoor! Jessis, wat huilt-ie om de hoek van de gracht.... As 'k nou stil in me vijver ga legge, drijf 'k af as 'n praam die van z'n touw los is geraakt.... Bang hoef-ie niet te weze,... 'k Hé d'r nog nooit een late valle....

JAN. Die lamme maan kijkt zoo vuil....

DE ZWAAN. Smijt 'm 'n steen na z'n snoet, dat 'r 'n barst in komt....

JAN *(angstig).* Zachies, zwaan — d'r ken 'n klabak achter de boome loere.... 'k Mot kommende week voorkomme.... Wat danse de boome.... Wat 'n lichies in de huize.... Wat maak jij 'n lucht met je vlerke.... Wat geve die sterre dichtebij 'n hette, 'n hette....

DE ZWAAN. Nou ga 'k vaart zette — nog harder as de

elektrieke tram — nou gane me voorbij 't kruis op de kerk — daar zitte duifies — dàt benne allemaal schoorsteene — dà's de pijp van Sien d'r febriek — dàt benne de vlagge van de koningin — dà's de vlag van de sigarenwinkel — pieng — pieng — geef me d'r van de twaalef! — dàt benne de strate en de lantares — dàar wone juillie.... Rrrr!... Rrrr!... Rrrr!... Nou steek 'k me vlerke op, hoef 'k geen slag meer te doen, drijf 'k op me vet.... Plukke, jò! Plukke! Me benne 'r.

JAN Ik kan nog niet zien.... Zoo'n boel licht tegelijk... zoo'n boel *(hij tast glimlachend)*.

(LANGZAAM DOEK).

Scheveningen, 7 Juli—2 Sept. 1907.

HET IVOREN AAPJE.

Poppenspel.

DOOR

HERMAN TEIRLINCK.

TWEEDE GEDEELTE.

I.

Het Ivoren Aapje.

Ruim twee jaren vóor den dood van mevrouw Chanteraine had zich een jonge Hongaar, zoon van een der rijkste aristokraten van Praag, op de Louizalaan gevestigd. Hij bewoonde er een groot huis, dat hij dadelijk met eene wonderlijke weelde liet opschikken, en hij sleet er een tamelijk los leven.

Hij heette Rupert Sörge. Hij was geen lichtmis, maar hij moest wel voor een lichtmis doorgaan, dewijl hij, in de oogen van het hoog volkje waarmede hij op verre afstanden in aanraking kwam, algelijk voor niets beters dan een lichtmis doorgaan kon. Hij had in de diplomatische wereld nog al veel betrekkingen, en het duurde niet lang eer hij in de voornaamste salons van de Leopoldswijk werd aangenomen. Hij voerde een uiterst fijne conversatie, sprak zeer vloṭ Fransch, Duitsch, Engelsch, Italiaansch en tamelijk goed Nederlandsch. Hij deed het met een zonderlingen tongval, die, verre van zijn gesprek te ontsieren, het eene wiegende klankbevalligheid bijzette. Hij onderhield zijn kennissen genoeg om niet door hen

vergeten te worden en te weinig om er eenige vriendschap te stichten. Hij had geen vrienden, en hij stelde zich overal zoo innemend aan dat men overal hoopte eens zijn vriend te worden. Zijn talent bestond hierin, dat hij door geen de minste roekeloosheid die hoop verijdelde en dat hij ze tegelijk steeds van hare verwezenlijking verwijderd hield. Men kon niet zeggen dat zijne handelingen excentrisch waren, maar zij hadden evenmin het uitzicht van eentonige bescheidenheid. Hij was niet schuchter en ook niet brutaal. Nochtans onthield men iets van hem dat, in eendere waarde, brutaal en schuchter was en dat het tegenovergestelde zoude zijn van deftigheid, ornament der middelmate. Hij was dan ook, in de meening van deftige lui, een lichtmis. Een deftig mensch wil opgemerkt worden. Dat zit hem in den aard zelf der deftigheid. Ondeftig, tot de allerberoerdste losbandigheid toe, heeten zij, die deftigheid niet eeren. Rupert Sörge, die wel een lichtmis *kon* zijn, al was hij het niet, werd als een lichtmis aangezien, en, in die hoedanigheid, kon hij van veel beleefde lasten verschoond blijven, welke hij anderszins had moeten dragen — wat hij niet kon — of moeten weigeren, wat dan zooveel als een schandaal zoude wekken. De waarheid was dat men dien man niet kende (hetgeen in zekere kringen in het geheel niet aannemelijk is) en dat men op gemakkelijke wijze het vreemde gevoel wilde uitleggen van iets dat, binnen hem, ongeweten en niet te raden verborgen lag.

Na den dood van zijn vader, een Weener diplomaat, had Rupert Sörge, op twee-en-twintig jarigen leeftijd, Praag verlaten om te reizen. Zijne moeder had hij nooit gekend. Zij was, eenige dagen na zijne geboorte, gestorven, en hij wist van haar wat hem eeniglijk een ovaal medaljon-portret te kennen gaf. Hij droeg het medaljon, dat zeer klein was, met een gulden touwtje te allen tijde om zijn das gesnoerd, en hij nam het nooit zonder het even te doen openknippen. Met eene luie onverschilligheid, die bij zulke vrome gewoonte zonderling aandeed, blikte hij het schoone jeugdige gelaat van zijne moeder aan, en het scheen telkens dat, terwijl zijne

trage oogen op hare beeltenis staarden, zijne gedachte verre van haar bedrijvig was.

Sörge, de vader, had een Boheemsch meisje gehuwd, dat zeer arm en vijf-en-twintig jaren jonger was dan hij. Den zoon, dien zij stervende hem schonk, leidde hij met groote zorgzaamheid op. Hij gaf hem talrijke en bekwame meesters, maar het bleek weldra dat de scherpe, zeer bijzonderlijke gevoeligheid van den jongen Rupert niet met de schranderste pedagogie te behandelen was en dat hij zich, als het ware geheel buiten het bereik van zijne opleiders, op eigen krachten ontwikkelde. Deze ontwikkeling wekte in hem vreemdsoortige vermogens en, als zijn vader stierf, was hij alreeds de koele, ingetogen, onbegrepen »lichtmis" dien men, tien jaren later, in de clubs van de Louizalaan te Brussel aantreffen kon.

Die tien jaren, waarbinst hij zijn vaderland niet meer terug zag, bracht hij door in Rome, Parijs en een paar middellandsche badplaatsen. Overal werd hij voortreffelijk onthaald en overal liet hij den eigenaardigen indruk na van een »vriend", welke altijd zoude eene verre kennis blijven.

Hij kwam zich, na de geheimzinnige verwisselingen van eene duel-geschiedenis, die tragisch was afgeloopen, uit Nizza te Brussel vestigen, in gezelschap van eene jonge vrouw. Een kort tijdje woonde zij bij hem in en huurde naderhand, onder eigen naam, een fraai hôtel dat, nabij het park van Tervuren, uitzicht gaf op een mooien tuin. Men noemde haar Milly d'Orval.

Rupert Sörge had Milly d'Orval in een Fransche bar te Weenen ontdekt. Ik geloof niet dat hem hare jeugd en hare ongemeene schoonheid genoeg troffen om de handelwijze te verschoonen, welke hij tegenover haar waarnam. Zij was toen geen zestien jaar oud. Hij redde haar voor de zedelijke verdelging die haar in het ontbindend bar-midden te wachten stond en deed het met eene gevoelswarmte, eene onstuimigheid, die weinig strookte met zijne gewone zinnelijke koelte. Hij nam haar mede naar Parijs, dan naar Nizza, eindelijk naar Brussel. Gedurende vier jaren beproefde hij op deze

vrouw de verscheidene krachten van eene wonderbare opvoeding. Hij had haar uit den kleinen Weenschen poel opgeheven om haar van veel hooger in een veel dieperen poel te storten. Milly d'Orval had Rupert, na het eerste jaar, zoo lief, dat ze buiten hem niet meer denken, niet meer zijn kon. Hij speelde met haar. Hij gaf zich aan haar over weliswaar zonder geweld, zonder eigen-verkrachting, maar tevens met eene zelf-beheersching, die dadelijk alle willende passie uitsloot. Onderwijl ging hij met eene sluwe wellustigheid na de minste teekens van hare liefde en, zooals men al meer en meer de koorden van eene harp zoude spannen om al scherper en gevaarlijker klanken te winnen, zoo wrong hij en neep en betokkelde al de snaren van hare bloote ziel. Zij was op een einde geheel en uitsluitend zijn goed, en, beter dan zijzelve, kende hij de veêren van haar doen en de roersels van hare instinkten.

Hij speelde met haar. Het mag wel het hoofdmerk heeten van deze uitstekende menschnatuur dat hij met alles en met iedereen »speelde". Hij vorderde alzoo het gebruik van ongewone geneuchten. Nooit beoogde hij met dat spel een doel, een zelfzuchtigen uitslag, waartoe het aanleiding zoude geven, en nochtans bleef dit spel een middel, dat voerde naar een doel. Maar zijn eenig genot lag in het middel besloten, en zijn doel, dat hij dagelijks bereikte en dat zijn zekere leven was, woog hem vaak als de lading van een overweldigende wanhoop.

Milly d'Orval kon zich daarvan geen rekenschap geven. Zij was ganschelijk zijn eigendom en, bezeten door hem, hield telkenmale op meer dan een willoos voorwerp te wezen, meer dan een deel, een lid, beroofd van eigen geweten en dat slechts bewegen zou naar het regelend inzicht van zijn eigenaar. Het was haar nauwelijks mogelijk, zelfs buiten zijn onmiddellijk bereik, hare vroegere zelfstandigheid te herwinnen. Als hij haar, voor een tijdje, aan haarzelve overliet, bleef zij lange poozen uitgeput in volkomen levenloosheid lang-uit liggen, en zij kwam maar bij om op te branden in een versch verlangen naar nieuwe levenloosheid. Zij leefde niet door eigen leven. Zij was als een geplukte bloem, die bloeit in

een kristallen vaas en zich den stam niet meer herinnert waarop zij wies, noch den grond waar hare wortels schoten. Zij was in haar minnaar vergroeid, en zij trilde of juichte of weende op een golving van zijn adem en een wenk van zijn gedachten.

Sörge wist wel dat dit een phase was van zijne zonderlinge betrekkingen tot haar, en dat zij zich zoude bewustworden zoodra er maar een van de gespannen snaren brak. Hij vreesde het keerpunt niet. Hij wilde het mooi en geleidelijk aanbrengen, wilde haar rijp maken voor de mogelijke verandering en bereidde zich om er, met eene harmonische zinnelijkheid, van te genieten. Hij behandelde zeer omzichtig deze eigenaardige evolutie en trachtte haar voor alle ontsierende schokken, aanvallen en aarzelingen te vrijwaren.

Hij bracht haar dus van Nizza mede over naar Brussel en kort na hare instelling nabij het park van Tervuren begon zij blijken te geven van haren nieuwen ontwikkelingsstand. Haar drift, hare liefelijke passie was niet verminderd, maar zij ging nu bang worden dat daar een einde aan komen moest. Zulke zorgen waren de oorzaak dat zij uit den tooverigen dompeldroom allengerhand ontwaakte en stilaan het verloren geweten veroverde, waarmede zij de duurzaamheid van hare liefde in gebeurlijke omstandigheden, handhaven zou.

Zij was het eigendom van Rupert. Thans beeldde zij zich in dat ook Rupert haar eigendom was en dat het geluk van bezeten te worden niet ging zonder het geluk van zelf eenderlijk te bezitten. Niemand, niets, geen toeval dreef haar er toe zich dit in te beelden. Het werd langzaam klaar in haar geest. Het was eene helderheid die uit de gronden van een rijpgeworden gevoel ontstond. Zoo doet de lente, op haar juisten tijd, de gerspijlen en de overige kruiden schieten.

Nu had Milly iets te verdedigen. Zij zoude het doen met al de schranderheid van het vrouwelijk vermogen en zij had vertrouwen in de listen van haar geest even ganschelijk als in de standvastigheid van hare liefde. Zij nam zonder overgang en schijnbaar zonder uitzicht geheel andere levensmanieren aan. Hierin werd zij niet door Rupert gestoord,

die haar gemeenlijk alle vrijheid gunde en zich, in deze nieuwe gelegenheid, wel houden zou haar in den weg te staan. Nauwkeurig beloerde hij haar, aandachtig volgde hij de duistere gangen van die menschelijke omwenteling op, en hij opende lui zijne armen over haar, ze geheel loslatende en wel wetende dat ze niet wegloopen zou.

Op een morgen boog zij over het bleek-bronzen aangezicht van Rupert en het was alsof zij, langs zijne slapende oogen, wilde luisteren naar de gedachten, die nu zonder toezicht onder dat vlakke voorhoofd ommevoeren. Haar naakte arm raakte even, op zijne borst, de kanten frommeling van zijne hemdlobben. Ze blies ineens hard over zijne wangen en liet zich op zijnen schouder nedervallen.

— Ha! kreet ze smartelijk, Rup, ik sterf....

Rupert opende zijne oogen. Zijn lichaam verroerde niet. Een korte trilling had rijzekens zijne lippen bewogen en nu kwam eene stilte, waarbinst hij de zachte roering hoorde van haren adem. Hij glimlachte en sloot zijne oogen opnieuw.

Nu kuste Milly gulzig hem, gebaarde dat er niets gebeurd was en al vorderende, verwonderde zich dat hij niet weten wilde wat haar overvallen had. Toen vroeg ze:

— Zijt ge niet bezorgd om mij, Rup?

— Ik heb geen andere zorgen dan om onzentwil, ons beiden, en de gansche wereld is ons.

— Ja... deed ze aarzelend, maar vreest ge nooit dat ik u minder mocht liefhebben?

— Neen. Uw vraag is slecht gesteld, Milly.

— Zeker, ik voel het wel. Ik zoude ze moeten omkeeren... en het oogenblik is voorbij, nu.

Ze spraken dan van wat anders. Rupert proefde, met een gretig genot, de nieuwigheid van dergelijke voorvalletjes. Hij woonde oplettend de angstige opstanding van deze montere vrouw bij en hij had, tenden zijne fijne nagels, soms het gevoel van iemand die een gulden perzik openbreekt, den natten kei doet opspringen en tusschen zijne vingeren voorzichtig het kostelijke sap opvangt. Hij beroerde nooit de toestanden. Hij bewerkte ze niet met oolijke verwikkelingen. Hij liet ze worden en gebeuren.

De vervorming van Milly d'Orval was inderdaad verwonderlijk. Sinds haar vertrek uit Weenen had ze zich gauw ontlast van de al te vrije handelingen, waarnaar zij zich in de barkabinetjes had moeten schikken. Zij was eene beleefde dame geworden, en haar verblijf in Parijs en Nizza had ze doorgemaakt met eene hoofsche voornaamheid, eene stijve, onverschillige zielskoelte, waarnaast dan de driftige kreten harer passie voor Rupert er des te inniger uitzagen.

Nu dreef eene vreemde koorts haar naar de bars terug. Zij durfde de bars niet bezoeken als vroeger — uit kuischheid, maar zij wilde de barluchten inademen, om in de rookwalmen en de harde kleuren de onrust te bedwelmen die voortdurig door hare hersens joeg. Misschien hoopte zij dat Rupert er haar uithalen zou. Zij wilde, in elk geval, een daad begaan, die in haar huidige betrekkingen tot Rupert zou uitspatten als een steen op een effen vijvervlakte.

Eens dat zij met hem dineerde in het prieëltje van eene Tervurensche restauratie:

— Nieuws, Rup, zeide zij, ik heb mij een paar vriendinnetjes gemaakt.

— Zoo. Ge kunt me voorstellen.

— Als ze nu heel vertrouwbaar waren....

— Pardon. Laat dan maar zijn.

Ze sprak er niet verder meer over. Maar daags nadien deelde ze hem in een stootenden vloed van korte woorden mede, dat er iets onverdraaglijks in haar verhoudingen tot hem was binnengeslopen, dat ze zich zoo zielsalleen voelde en ze besloten had al die leegte te vullen.

— Ik moet mijne gedachten bijhouden, Rup, joeg ze voort; als ge van mij weggaat, als ik hier eenzaam zit en aldoor denk aan u, is mij dat denken eene angstigheid, die gansch de kamer doet spreken. Dan word ik moedeloos lui. Het is me alsof ik niet meer recht staan kan. Dan wil ik recht staan, ik wil weer, als vroeger, lange uren vóor den spiegel staan en mij opschikken, mij mooi maken voor u.... En toch blijf ik maar zitten, en het foltert mij.

Hij keek haar aan met een nauwkeurigen blik, die geleide-

lijk de ontwikkeling opspeurde van hare bangheid. Haar hart lag bloot voor hem, en hij merkte er de onregelmatige aderslagen. Ze kuste hem koortsig en hijgde even.

— Ge moet mij helpen. Ik heb iets gedaan buiten u en gij moet mij zeggen of ik goed deed. Zeg iets, Rup, verbied mij iets. Ge weet, ik heb mij ineens dat leven in Weenen herinnerd. Ik ben verleden week dat roode ding in de Bisschopstraat binnengeloopen en ik heb er gesoepeerd met twee van die halve wereld. Zij heeten Bella en Marjolene. Eergisteren heb ik ze bij me thuis ontvangen. Vertel mij wat dat allemaal beteekenen moet, Rup.

Hij lachte nu luid, fleerde met zijne vingeren in de lichte haarkrulletjes op haren hals en staarde wild in hare oogen. Ze bloosde en lachte mee.

Toen zei hij dat hij alles voortreffelijk vond, dat hij Marjolene en Bella wilde kennen, als ze tenminste mooi waren, en dat Milly gerust haren gang moest gaan.

— Gij zijt zoo echt kostbaar, fluisterde hij terwijl hij de rilling naging welke, onder zijn warmen adem, over hare naakte schouders sidderde.

Milly d'Orval werd eene habituée van de Old Curiosity Shop, het roode ding van de Bisschopstraat. Ze maakte er zich meer vriendinnetjes en richtte ten harent smulpartijtjes in, waar het puik van de hooge pleizierclubs werd aangenomen. Telkens was Rupert aanwezig, telkens zag hij hoe zij nieuwe vondsten deed om, na iedere vergadering, een nieuw uitzicht van hare zinnelijke pracht te doen opstralen in zijn aandachtig aanschijn.

Dit duurde een vollen winter te Brussel en een badseizoen te Oostende.

Toen ontmoette Sörge den schilder Florjan Pacôme en, kort daarop, Ernest Verlat.

Een paar weken na mevrouw Verlat's bevalling, op een grauwen Novembermiddag, zat Takker, Sörge's knecht, vóor het raam van een klein wachtkabinet te kijken naar de naakte

kastanjelaars van de Louizalaan. Het regende en sneeuwde te gelijk. Takker had zijne vierkante vingers alle tien op het marmeren vensterblad geleid en duwde met zijn okeren voorhoofd tegen de koude ruiten.

Een zoenende wind schuifelde door de knoestige boomarmen. De laan lag eenzaam onder een violetblauwe lucht, waar striemde, schuins-door, het zweepende onweer. Een groene tram rinkelde voorbij.

De kleine oogjes van Takker beloerden de tokkeling van den regen of blikten hooger-op naar een vlek van den lagen hemel, waar rolde een logge wolkenjacht. Zijn bolle kop was als die van een dier, hetwelk zoude rusten en lonken, oplettend en lui terzelfder tijd. Zijn platte neus en zijn dikke lippen roerden bijwijlen, gelijk een gevoelige snuit.

Hij wendde zich eindelijk om en ging mompelend voor een rond tafeltje zitten.

Op de tafel stond eene groote doos. Hij ontsnoerde de strikjes en hief het deksel op. Een voor één nam hij, tusschen, duim en vijsvinger, de kanten kinderkopjes, de zilveren rotelaars, de paarlemoeren lepeltjes, de porseleinen papkommetjes, al dat snoezig wichtjesgoed, dat daar lag en zoo teer, zoo broos leek onder zijne bruine handen. Hij grommelde gelijk een blijde hond en schaterde gulzig bij elke ontdekking van een nieuw kindergerief.... Toen werd hij opeens ernstig, zijne kleine oogjes werden grooter en een wonderbare melankolie kwam over zijn ruig aangezicht. Hij droomde. Hij hield nog een hemdje op, en het zakte nu, het plooide thoope en zijn elleboog rustte zwaar op den rand van de doos. Hij tuurde strak vóor zich uit, droomend, wijd-droomend — en wie weet ooit het zonnig beeld dat daar, in dat afschuwelijk hoofd, kwam opklaren?

De rammeling van een rijtuig op straat deed Takker schrikken. Hij sprong recht en begon in haaste alles weer behoorlijk te leggen en te schikken. Hij snoerde de strikjes vast, blies op het gladde deksel een onzichtbaar stof weg, en wachtte.

Het rijtuig stond vóor de deur stil. De poortier had de

deur geopend en het gekloef der paarden klonk nu holluidelijk tegen de muren van het voorportaal.

Er werd gescheld.

Takker nam de doos in zijn armen, trok er mede een groote eetzaal door en klom, tenden het vestibule, de breede trap op. Hij liep een hooge kamer binnen waar vier balkoenvensters een bleeken vooravond lieten deemsteren. Hij zette de doos op een stoel en ging Rupert Sörge, die voor het open vuur zich te warmen stond, van zijnen pelsmantel ontlasten.

— Zijn de bloemen bezorgd? vroeg hem Sörge in eene vreemde hard-luidende taal en, nadat Takker al mompelend ja knikte:

— Wat is dat pak ginds?

Takker bracht hem de schoon-gesnoerde doos en de faktuur welke onder de strikjes vastzat.

— Bezorg dit eveneens, zei Sörge, met een kaartje van mij, aan het adres van mevrouw Verlat. — Hebt ge wat opgedaan vandaag? Is Dissel bij Pezza geweest? Goed. Dank je. Geef me mijn thee en laat Geizan binnen.

Takker had aldoor ja geknikt. Hij schikte den mantel op zijn arm en de doos op zijn anderen, en slierde geluideloos over het tapijt de deur uit.

Rupert bleef vóor het krijschende vuur staan. Zijn voorhoofd rimpelde en hij fronste af en toe zijne zwarte wenkbrauwen. Het was hier stil. Het najaarsgewaai loeide bij vlagen door de kastanjelaars. De kamer werd blauw-duister. De wanden waren met een rood-geel brokaat behangen en niet éen lijst brak er de effen, diepe kleurgloeiing. Een marmeren kopij op half-grootte van de mediceische Aphrodite rees op den schoorsteen en klaarde stil en licht. In het midden van het oranje vloertapijt, welke met nauw-zichtbare bloemvormen was beteekend, stond eene gladde ebbenhouten tafel en, er vóor, zat, tusschen zijne wijde leunarmen, een zwart-fluweelen zetel zonder koperknoppen. Juist daarboven breidde zich een wijde kroonluchter, welke met metalen festoenen aan de eiken zoldering hing. Stoelen van verscheiden grootte en

verschillende ruglijn waren tegen de donkere lambrizeering op éene rij geplaatst. Over de ruiten-uit-een stuk die van dicht bij de zoldering tot op den grond in de balkoenramen pasten, vielen dubbele gordijnen — één van doorzichtig vool en een ander, zijwaarts geschoven, in goud-bruin perkaal. De vesperdoezeling, die onder den wolkenhemel nu paarsdonkerde, aaide er rustig en eendelijk.

Tot Takker op een zilveren schaal het broze theegerief opdiende, bleef Rupert Sörge vóor het roode vuur staan, roerde koortsig de tipjes van zijne schoenen in de haren van het geitevel, dat langs de koperen roeden van den haard uitlag.

Takker zette de theeschaal op het glimmend berd van de tafel, keek vragend op naar zijn meester en, op een kleinen wenk, vertrok. Eene witte angorakat kwam sierlijk en wellustig om Rupert's beenen hoogruggen en fleeren. Ze spon zoetjes.

— Hee, Geizan, streelde Rupert fluisterend en zich bukkend over haar binstwijl, hee, mij-moenetje, Geizan, gij witte Geizan.

Hij ging zich in den fluweelen zetel zetten, en Geizan pluimstaartte langs zijne knieën en raakte zijne lauwe vingeren even met het koude tipje van haar neus. Hij plaatste een wit-porseleinen kopje, goud-berand, op de glanzing van de ebbenhouten tafel, zoodat de glimmende taslenden diep zich uitlengden in de blauw-klare spiegeling. Hij schonk de thee die krullend opringde en uitdampte als een ademtje, onzichtbaar. Hij liet er twee suikerklontjes neerklinken, lepelde ze erin om en weer tot ze smolten en, als de drank weer rustig onder de gouden randen lag, lei op de gele vlakte de droge petalen van eene aromaatbloem. Zachtjes geurde de lucht.

— Is Geizan fraai? Mij-moene-Geizan?

Zoo aaide hij, terwijl, boven Geizan's aandachtig snuitje, hij een ronde honingbeschuit brak. Toen dronk hij traagzaam en ging languit achterover liggen in het fluweelen leuningszwart. Hij bracht geluideloos zijne handen saam over een klein wit voorwerp en vingerde er langs, lijze en wellustig, en hij voelde de avond vorderen rondom hem.

Het was een ivoren aapje.

Hij had het uit zijn vestzak genomen, waar het altijd verscholen zat. Het was een aapje van geel ivoor, een ding om te betasten en dat de soepele vormen van vingerstreeling had verkregen. Men had het lichtelijk in het eironde, langronde ivoor uitgesneden en het was wonderlijk het beeld van een zittend aapje, hetwelk zoude zijne achterpooten thoopeplooien overeen en zijn hoofd, in zijne voorpooten, neer zoude drukken op zijne borst. Het had geen staart. De lijnen waren vaag geteekend, stichtten wattige schaduwen, verrieden, gelijk onder een buitengewoon floers, de verscheidene dikten van dat vreemd aapjeslijf. Het was alsof eeuwen en nog eeuwen de hoeken ervan hadden afgerond, de beenderkneukels hadden zachtgesloten en met groote behendigheid alles hadden weggewreven, wat de werking van kriebelende vingeren mocht bezeeren daarrond. Nochtans was niets, in de minste deelen niets verwoest, en niets beneveld. Geen beeldje, geen ribbeboog, geen schedelbluts, geen merkbaar gewricht — hetgeen altegare in tastelijke vormen haast van dat oude aapje maakte eene levende werkelijkheid — niets was verminkt en niets was versleten. Het was geheel, het was volledig. Het leefde, al zittend, van een leven dat den toets van levende handen lokte. Het was een mirakel van gevoeligheid.

Dit aapje kwam uit Takker's vaderland. Al jaren bezat Sörge het, zoovele jaren als hij Takker bezat, en dat was vóor vaders dood. Hij kon zich van die ivoren streeling niet vrij meer maken en gebruikte ze nu, telkens als hij alleen zat, om aan eene zinnelijke tastbehoefte te voldoen, die bij hem een wereld van beelden en een zeldzame beeldenverwisseling verwekte. Hij had alzoo de fijnheid van den tast verkregen, zooals een schilder de fijnheid van het gezicht en een toondichter de fijnheid van het gehoor bezit. En gelijk het gebeurt dat het zicht van harmonische kleuren bij den schilder en het beluisteren van kostbare akkoorden bij den toondichter de vorming bewerkt van gedachten en gedachtengroepen, zoo bracht bij Rupert Sörge de vingering over dit

meesterlijk aapje de schepping teweeg van vreemd-geestelijke figuren.

Hij zat vóor het gladde tafelblad waarop, zooals een eenzame waterlelie op een vijverspiegel, het witporseleinen theekopje zijn glimmend kelkje deed gapen, en hij bestreelde den rug en het hoofd en den elleboog van den ivoren aap. Geizan had zich aan zijne voeten neergevleid en hij voelde de warmte van haar lijf opgaan langs zijn beenen.

De avond viel. De roode wanden somberden en de hooge balkoenvensters werden gelijk violette lichtdeuren.

Rupert, terwijl hij de geurlinten van den theedamp om zijn gelaat voelde kittelen en gelijkvormig zijn vingeren sleeren deed over de ivoren deining van hillen en dalen, overdacht den toestand van menschen en dingen rond hem. Dus deed hij gewoonlijk. In een soort van zonderlinge ekstase, zag hij de betrekkingen van alle wezens ondereen opklaren en hunne verhoudingen tot hem verhelderen. Hij zocht dan in de weelde van zijne overdadige gevoelsprikkeling de uitkomst van mogelijke handelingen, de rechtvaardiging van hinderlijke gebeurtenissen, de oolijke wijze om lastige bezwaren weg te ruimen.

Zoo droomde en verzon hij nu eenderlijk.

Hij dacht aan Milly d'Orval. Hij overkeek de ontwikkeling van zijn avontuur met haar, herzag de barkleuren van Weenen, de rijkelijke vleesch-overgave te Parijs en te Nizza, de zinnelijke omwenteling te Brussel, en nu... hoe het nu toegaan moest, hoe zich dat nu peiselijk moest besluiten, hoe dat nu moest van zelf eindigen.

Het moest eindigen, en het moest aangebracht worden met sluwe overgangsschakeeringen, gelijk een einde dat er, als van zelf, bij hoort. Hij dacht aan Francine Verlat. Hij stelde zich eene behendige persoonsverwisseling voor, hij trachtte de schiksels te doorgronden die het lot van die beide vrouwen zouden maken. Hij wilde zelf die schiksels zijn. Wel was hij overtuigd dat hij Francine beminde, maar hij begeerde haar vooral omdat zij thans een der gegevens zoude worden van een eigenaardig problema. De oplossing van dit problema belangde hem niet. De wijze waarop zich zulke oplossing

moest ontwikkelen, trok hem aan en hij beproefde de verschillige phases ervan vast te zetten in den tijd: dit morgen, dit overmorgen, dat ander zooveel later, en dan dat andere nog.... De tijd was hem een schaakbord en de beelden van zijn lusten, de onderwerpen van zijn verlangens, de hinderpalen en kansen, al die figuren waaraan hij het besef van zijn eigen ellendig leven toetste, hij ving ermede een ontzaglijk koningsspel aan. Hij plaatste er de personen, die handelen zouden, als zoovele motieven, waarvan hij pogen moest de geheime drijfveer te zijn. Dáar Francine, en dáar Milly. Die eerste moest komen en die andere heengaan. Hij zag de krachten, waartegen hij met éene kracht zoude opwegen: de wilde liefde van Milly, de veelvormige zwakheid van Francine. Hij woog in zijne hersens de zwaarte van de storende nevenpions: eerstens en hoofdzakelijk den beeldhouwer Simon Peter, dan pastoor Doening, dan mevrouw Verlat, en misschien du Bessy, indien de omstandigheden in de war geraakten. Zijn eigen winstzet zoude Ernest Verlat zijn.

Hij bekeek de draaiing van al die dooreenloopende bewegingen en volgde aandachtig hun speuren op die, als eene klare teekening, zichtbaar werden op de viervuldige vierkanten van de violette vensterruiten.

Er werd tot driemaal zachtjes op de deur geklopt. Geizan, de witte kat, hief rap haar kopje op, en Sörge, die half voorover boog, al duwend op een electrisch knopje, deed den wijden kroonluchter in lichterlaaie schieten.

Takker bracht de tijding dat Milly d'Orval wachtte in het klein salon, naast de eetzaal.

Rupert vond haar daar in een donker gewaad en trillend van ingetogen woede.

— Rup, zeide ze stil, ik heb nu de zekerheid dat ge mij verlaten wilt.

Hij voelde dat ze eerst kalm moest worden. Hij nam hare hand in zijne zachte handen, en liet ze langzaam weer los. Ze viel moedeloos in de franjen van haar zwart boa.

— Dat is onmogelijk, sprak hij kalm en aandoenlijk, ik

weet immers dat het onmogelijk is. We kunnen daarover praten, als ge wilt.

— In drie dagen kreeg ik u niet te zien....

— Dat is meer gebeurd, Milly.

— Ja. Ja toch. Maar al uwe behandelingen zijn me nu klaar geworden. Marjolene zei me het een en andere, en ik heb het overige geraden. Gij hebt me vrijwillig in de moddering teruggestooten, waar ge mij eens in Weenen hebt opgeraapt. Ik heb daar rijpelijk over nagedacht, Rup.... Ge ziet het: ik kom tot u als eene vreemdelinge, ik wil u niet in zinnelijkheid overhalen. Ik heb alles bekeken met mijn verstand, Rup, en ik spreek nu tot uw verstand. Wij mogen malkander niet bedriegen noch bedwelmen. Daarom spreek ik tot uw verstand, als een vreemdelinge tot een vreemdeling. Wat ik weet en gis maakt inderdaad twee vreemdelingen van ons. Gij wilt mij verlaten....

— Nee, Milly, zoo niet te werk gaan, kind. Zet u daar.... Kom, zet u liefst nevens mij. Ge denkt dat ge zeer verstandig handelt en ge doet juist ongewoon brutaal en gevoelerig. Indien wij tot elkaar willen ernstig spreken, moeten wij dat beproeven in eene zelfde taal. Gij zijt inderdaad zeer opgewonden. Gij maakt u daardoor onbegrijpelijk, en, bovendien, teenemaal niet geschikt om mij te begrijpen. Leg maar uw arm op mijn arm, en vertel mij eens voorzichtig wat ge van links en rechts, en van Marjolene bijvoorbeeld, vernomen hebt. We zullen dat dan samen onderzoeken. Of hebt ge waarlijk niets vernomen?

Ze keek hem zonderling aan, poogde verre in zijne oogen te dringen, zag er niets dan een diepe klaarte en eene wijde rustigheid. Seffens herkwam dan de angst, waarmede zij hier binnen was gekomen en de toorn, welke zij zelf onder den drang van eigen woorden opwekte.

— Ik heb vernomen dat ge zoudt trouwen, Rup.

Ze beet op hare lippen om niet in tranen los te barsten of niet in gramschap uit te schieten. Ze hoorde de vredige stem van Rupert.

— Ik heb, niet waar, Milly, ik heb u nooit laten veron-

derstellen dat ik niet eens trouwen zou. Ik geloof wel degelijk dat ik zal trouwen. Als ik het zal willen doen, en als ik weten zal met wie, laat ik u dat wel hooren. Wat zijn uwe zorgen? Indien ik *nu* trouwen moest, weet ik dat ik noodeloos een meisje zoude ongelukkig maken, want gij hebt mij nog lief en ik mocht het onwillens laten blijken. Ik ben echter niet zoo onredelijk een redelijk huwelijk van de hand te wijzen zoolang gij mijne minnares zijt. Onze verhoudingen kunnen, na dat huwelijk, dezelfde blijven. Wat hapert daaraan? Gij zult u toch niet door eene blinde en profijtlooze jaloerschheid laten op het dwaalspoor brengen, naar ik hoop?... Maar ik wil niet trouwen, let wel op, Milly, ik wil niet, als gij daarmede geen vrede hebt.

— Ik heb er geen vrede mede, Rup.

— Best. Ik vermoed dat gij het al jammer vindt... mij zoo roekeloos dezen avond te hebben overvallen... niet? Wij verstaan malkander immers zeer goed. Maar ik zit me hier af te vragen wie men u als mijne verloofde heeft aangeduid. Laat me even raden. Is het meisje rijk en bevallig?

— Scherts niet....

— Is ze jong? Ja, ze is jong. Trek uw arm niet zoo schielijk weg, arme lieve Milly. Ik lees in uwe gedachten: ze is rijk, bevallig en jong. Is zij niet de zuster van een mijner Brusselsche vrienden? Ja-wel, Milly, dat is zij waarlijk. Zij heet Francine Verlat. Indien Marjolene u dit heeft toevertrouwd, wensch ik haar geluk met dat nieuwtje. Ik vind het zeer aardig, geloof me.... En gij hebt dat zoo dadelijk ingezwolgen? Zeg, hebt ge dat zoo nuchtertjes ingeslikt?

— Die Verlat is mooi....

— Zekerlijk. Zij is blond en groen als het goud van den uchtend over de weide, o gij zwarte nacht, die mijne dierbare geheimen houdt!

Hij nam hare hand en drukte behendig hare onrustige vingeren. Al hare drift weekte uit in eene kloppende hitte, die in blosjes op hare wangen kleuren kwam. Ze wendde hare oogen van hem af en blikte op de bonte arabesken van het tapijt. Toen werd ze zwak en droevig.

— Marjolene heeft me dat allemaal al lachende verteld, Rupert. Zij zeide het me omdat ze wel wist dat ze mij daarmede zeer deed. Ik heb ook gelachen. Maar thuis heb ik dat overdacht. Ik heb het langs alle kanten in mijn geest rondgedraaid en het langs alle kanten gepast aan de vele gevalletjes van ons samenzijn. Ik wachtte tot ge zelf komen zoudt. En ge kwaamt niet. Het is nu drie dagen geleden.... Al dien tijd heb ik gegist en geraden. Ik heb ons leven te Parijs en te Nizza vergeleken bij ons leven hier. Het is inderdaad een ander leven geworden. Welk was uw inzicht als ge mij vrij de Old-curiosity-shop liet ingaan? Ge hebt mij in eene neiging aangemoedigd en gij zaagt wat er van geworden moest, terwijl ik niet zien kon wat ik deed. Gij hadt een doel....

— Ik heb nooit »doelen"...

— Maar het kwam nu toch algelijk uit dat ge een doel hadt. Ge hebt gehoopt dat, in dát ongezonde midden, de banden zouden rotten, die mij bonden aan u. Gij waart niet haastig, gij wildet den tijd laten begaan. Ik stel me voor dat ge den hemel hebt gedankt als ik u van dat roode ding ben komen vertellen. Ik maakte zelf de webbe, welke gij te vergeefs zocht te maken. Gij hoefdet nu maar te wachten.... Onderwijl wordt gij den vriend van mijnheer Verlat. Gij, die niemands vriend wilt zijn, waarom zijt gij zijn vriend geworden?

— Ik vrees hem... om uwentwil. Ik heb liever een vijand aan mijn zijde, dan een op een boogscheut van mij af, en verborgen.

— Voor mij hoeft gij niet bang te zijn. Hij zal de eerste niet zijn, die zich om mij gelegen liet en naar de deur werd verwezen.

— Ik vrees hem — uitzonderlijk.

— Ik wou het gaarne hopen, Rup, maar ik kan niet. De waarheid is dat gij andere belangen hebt, en welke andere zijn er, die dan geen betrekking hebben op Verlat's zuster? Gij hoort het nu, en gij kunt mij niet ompraten. Verzin niets meer. Laat mij onbedrogen deze plaats verlaten.

Hare hand rustte nog in Rupert's hand. Zijne vingeren speelden om een ovale turkoois die binnen een diamanten ring op haren duim lag. Hij bleef een tijdje zwijgend zitten en hoorde daarbinst een harden regen en een vlugge onweersbui tegen de ramen slaan. Toen schelde hij en zeide aan Takker dat men een rijtuig zou inspannen.

— Milly, sprak hij als het gordijn van het salon op den rug van Takker was neergevallen, ge loopt met uwe redeneeringen op hol, en met uwe gevolgtrekkingen niet minder. Ik heb immers geen belang in het feit dat ik u bedriegen zou. Als ik u bedriegen wil, als ik u wil afschepen, is dit een zeker teeken dat ik u niet meer liefheb. Ik zoude u seffens dat teeken geven — want wat doet gij met mij, als ik u niet meer liefheb? Ik wil geen valsche toestanden stichten. Ik wil de omstandigheden ontwarren, welke gij zoo ijverig in de war helpt. Ik doe het om ons beider bestwil. Het meisje, waaraan Marjolene mij verloofd heeft, zoude zeker eene goede vrouw zijn voor mij. Begrijp wat ik hiermede bedoel, Milly. Zij zoude een geschikte vrouw zijn. Daaruit besluit Marjolene dat zij mijne vrouw wordt. Ik heb er niet eens aan gedacht dat zij mijne vrouw zoude worden. Wel dat zij daarvoor geschikt is. Ik bewerk noch van verre, noch van nabij dit huwelijk en ik heb gegronde redenen om te denken dat er nooit een huwelijk van komt. Maar ik wil uit uwen geest alle verdere muizenissen roeien en ik wil niet dat gij uwe vermoedens voedstert met de mogelijkheid of de waarschijnlijkheid van dat huwelijk. Daarom herhaal ik: dat huwelijk is mogelijk. Ook andere huwelijken zijn mogelijk, en dit éene is niet waarschijnlijker dan al de andere. Gewen u echter aan de gebeurlijkheid van 't zij eender hetwelke.

— Gij spreekt zoo dubbelzinnig....

— Geloof dat niet. Ik zeg: gewen u daaraan; hetgeen niet beduid dat ik trouw zelfs tegen uw wil in....

— Gij speelt met mij, Rupert.

— Ik trouw niet vóor ge me verlaat.

— Vóor ik, uit eigen beweging, u verlaat, Rup, zegt ge dat?

— Ja wel. Niet vóor gij me, uit eigen beweging, verlaat. Dat is toch helder.

Ze keek gretig in zijne oogen, en zag er weer niets dan eene diepe klaarte en eene wijde rustigheid. Eene natte aandoening stiet aan tegen hare trillende wimpers en klopte hoorbaar in hare slapen. Ze fluisterde, dankbaar:

— Dat doe ik nooit....

— Misschien, Milly!... (hij stond recht en kuste haar vluggelings). Wacht uw rijtuig voor de poort? Laat het oprukken, en stijg in het mijne. Ik zal u naar huis brengen. Hoe wonderlijk, Milly, gij zijt nu wezenlijk een heerlijk beeld van twijfel en achterdocht, en uwe zwarte haren zijn de duistere hemels der toekomst....

Hij lachte en praatte zeer opgeruimd voort. Hij bracht haar thuis, in de dreef van Tervuren, en reed nadien de stad weer in. Op de Begijnhofplaats deed hij stilstaan en sprong uit het rijtuig. Hij streelde een ivoren aapje tusschen de pelsen van zijn breeden mantel, eenvormig in zijne linkerhand.

II.

Pastoor Pezza.

Men zoude bezwaarlijk den jongen strijdlustigen pastoor Pezza herkend hebben in den bleeken man, welke, dien zelfden dag bij valavond, op zijne schemerige studeerkamer in groote vertwijfeling te beven zat. Het was pastoor Pezza inderdaad. Niet meer de bruisende hartstochtelijke, warm-preêkende Pezza, niet de mannelijke Pezza, die het volk in vervoering bracht en het hoofd was van het woelende volk — nu een bange, huiverige Pezza, de prooi geworden van angstigen zelfstrijd.

Hij zat waarlijk voor elk gerucht dat binnen of buiten de kamer opklonk, te schrikken. Hij keek alle oogenblikken naar zijn zakuurwerk, draaide het dan werktuigelijk op of vingerde zenuwachtig om de lichte schakels van zijn zilveren ketting.

Een grijs geharrewar roerde onstuimig in zijne hersens, en hij kon niet denken, hij kon noch stille noch koppig de effenheid van geleidelijk denken herkrijgen binnen dat hoofd, hetwelk nu, als eene vreemde kast, den hollenden draf omsloot van benauwde beelden.

Hij beproefde naderhand een langen brief te overzien, dien hij op de schrijftafel, in vieren geplooid, had neergeleid. Het witte vel trilde tusschen zijne vingeren, de woorden dansten, krulden over elkander, werden soms ineens weggevaagd.

Lucia, zijne zuster, kwam binnen en legde voorzichtig een wit-houten kistje op een lagen stoel onder het venster. Zij ging naast haar broeder staan en raakte lichtelijk met hare handen zijne onrustige schouders. Ze bleef een langen tijd alzoo, zonder spreken; buigend over hem, hij had den brief laten neervallen en staarde nu droomend in de deemsterende leegte. Aan den wand, waar het late licht even nog de grauwroode bladeren van de behangselbloemen deed opgloeien, hing een duister Kristbeeld en spreidde in eeuwig gebaar zijne rechte armen. Deze kamer zag er armoedig uit, en de foltering van Pezza spookte er alom en gaf aan alle voorwerpen hier een uitzicht van bange wanhoop. Zoo gebeurde het dat het duister Kristbeeld eindelijk eh eeuwig daar leefde met, als in de tochten van vreeslijke hemelen, de heetopgloeiende bloemen van een klein muurpapier.

Lucia liet hare hand neeraaien tot op Pezza's hand.

— Dissel, fluisterde ze, heeft het kistje laten brengen....

Ze drukte op zijne vingeren, toetste de siddering die door zijn lichaam joeg. Hij voelde tegen zijne slaap de kitteling van haren adem.

— Nu, niet waar? vezelde ze al zoekend, met de hare, zijne vreesachtige oogen, nu gaat ge moedig zijn en optreden als een man.

Hij schudde zijn hoofd en boog het, zoodat zijne scherpe kin kwam rusten op zijne borst.

— Ik ben ellendig, Lucia, ik ben benauwd voor u en voor allen, ik ben niets meer.... O! ik ben geen man, Lucia, ik ben geen man!...

Een diepe rimpel trok zijn kaken in een pijnlijk masker neerwaarts en zijne wenkbrauwen wrongen thoope. Zijne hand lag onder de kalme drukking van Lucia's hand en hij had nu de impressie dat hij ze nooit vrij zoude krijgen. Wezenlijk deed zijn geest een groote poging om zijn arm uit te zwaaien en om zijn rug te rechten buiten het bereik van Lucia's stille prangen. Hij neep zijne oogen toe en deed die geweldige poging.... Hij roerde echter niet. Zijne hand bleef onder de kleine hand, die zacht was. Zijn rug droeg den ronden elleboog, die rustig warmde.

— Luister, sprak Lucia, ik zal u bijstaan. Ik heb u immers altijd bijgestaan. We moeten nu den grooten slag leveren. Met dezen strijd, zijn we geen slaaf meer... Zullen wij hem opgeven nu al de andere strijden, en als die juist de laatste is?

— Gij hebt mij tot slaaf gemaakt.

— Wat al gedaan is, wordt niet in het uiterste oogenblik met eene lafheid weer goed gemaakt. Gij hebt te veel reeds aangenomen om dit, op een einde, te weigeren.

— Ik heb niets gedaan, niets zelf gedaan. Gij hebt mij in de armen van Dissel geworpen, gij hebt me, mede met hem, tot een slaaf gemaakt. Genoeg nu, Lucia. Ik ga niet verder meer. Ik zweer het u, ik ben moe, ik ben uitgeput, ik kan niet verder meer. Dagelijks wordt ge schrikkelijker, Lucia, Dagelijks eischt ge al meer van mij. Vergeef me, Lucia, gij zijt me... een monster geworden.

Vredig, effen bleef het gelaat van Lucia. Ze richtte zich op, ging langzaam de tafel om en stond, recht over Pezza, hem aan te kijken. Toen sprak ze langzaam, zonder één gebaar, zonder ééne opwerping van hare streelende, gedempte stem.

— Wat zijt ge zwak, mijn broer, en hoe miskent ge mij, die uwe beste kracht ben! Waarlijk, ik hoopte dat gij eens opstaan zoudt en dat ik de aanleiding kon zijn, die uwe struischheid moest wekken. Gij blijft het kind dat struikelt als het den steun van moeders wenken mist.... Komaan, jongen, ik zal u niet verlaten. Heb ik u slecht geraden als ik u zei dat, voor de heerschzucht der armen, de politiek

de eenige toevlucht is? Gij hebt mij in dien tijd toch willen gelooven en gij hebt, gretiger dan ik het mij inbeeldde, aanvaard wat ik u heb aangeboden zonder gretigheid. Later heb ik u de inzichten van Dissel moeten uitleggen, en het is gelukkig dat ge mij hebt willen begrijpen, want Dissel zoude u verplet hebben zooals hij anderen heeft verplet. Maar Goddank, nu zijt gij Dissel's onmisbaar bondgenoot. Gij hebt het goedgevonden. Heeft Dissel ooit gehoopt dat gij het zóó ver zoudt brengen? Ik geloof het niet. Voelt gij niet dat die man u eene zegepraal heeft helpen behalen, waar hij nu pas de volle beteekenis van snapt? Voelt ge niet dat Dissel, van wien gij tot nog toe alleen een werktuig waart, thans inziet dat het allaam hem te zwaar is geworden en vreest dat hij het niet hanteeren kan? Uwe betrekkingen met Dissel zullen binnenkort opgelost worden — gij moet maar zorgen dat de oplossing in uw voordeel uitvalt. Hier kan dan geen sprake zijn van »niet kunnen" of »niet willen"; gij zijt niet, gij alleen, de gebeurende handeling. Gij zijt een werkzaam deel van die handeling, dewelke hare kracht heeft geput, niet eeniglijk uit u, maar uit ingewikkelde en ijverige omstandigheden. De handeling is uitgegaan van u, maar is nadien gaan zwellen en groeien in andere en verscheidene en bijkomende krachten. Noem mij een monster en laat ik aannemen dat ge mij voor een monster houdt, wat baat het? Gij kunt niet beletten dat de handeling zich ontwikkelt. Gij kunt niet een steen weerhouden, dien gij in de lucht hebt opgeworpen. Gij moet willens of onwillens de handeling beleven. Het onwillens doen is uw verleden verzaken; geloof me, drijf door. Gij wint er ten minste bij dat ge niets verliest....

Zij stond, rilde en stijf, rechtover Pezza, tegen de avondblauwe vensterklaarte. Hare zwarte kleeding spande om haar lichaam en teekende zeer nauwkeurig hare harde heupen en lenden, de krachtige hoekigheid van hare schouders en, als iets dat wonderlijk bij dat mannelijk voorkomen aandeed, de sierlijke buiging van hare zacht-vrouwelijke armen. Bleek schemerde haar aangezicht. Geen schaduw verried er de welving der oogen of het leven van den mond.

— Maar, wedervoer ze na eene korte stilte, ik zeg het u: dit is de laatste phase van den strijd. Als die afgeloopen is, zijt gij Dissel's slachtoffer of is Dissel het uwe. De eenige kans van Dissel is in zijn hoop besloten dat gij zijne inzichten niet kent. Zulke hoop is rechtvaardig, mijn broer, en zulke kans is een zekere, als ik nu bedenk dat gij feitelijk Dissel's inzichten niet kent. Loof den hemel dat een monster zich tot uwe beschikking stelt om die inzichten te onthullen en hunne sluwheid te verijdelen.

Zij had uit een bruin-houten rookservies een luciferdoosje genomen. Ze lengde zich nu geheel uit, hief traag hare handen omhoog en stak binnen den bronzen luchter, die laag boven de schrijftafel hing, het licht aan. Pezza zuchtte, ontlast van de bangheid, welke in de donkerheid had omgevaren en welke hij vereenzelvigde met de donkerheid. Hij blikte vluggelings rond de kamer die met een gele klaarte beverfd was en bleef nadien op een glazen inktpot turen, waar het gulden licht, gulzig opgenomen, stergewijs uiteen tikkelde. De muren waren plots smaller geworden en alle voorwerpen kwamen zich gezellig om het kleurige leven van den luchter scharen, terwijl de heldere blauwigheid der vensters was uitgestorven. Tegen den grauw-rooden bloemenwand, die nu een vrij gemeen uitzicht had, wijdarmde het Kristbeeld, klein en nuchter en onverschillig. Lucia hernam eenderlijk:

— Bepeins wat, voor Dissel, de waarde van een bondgenootschap met u is. Hij wil de opkomende demokratie in haren groei breken. Gij zijt, met zijne hulp, aan het hoofd van het rijzende volk. Gij moet hem helpen om de beweging te smoren, welke hij zelf verplicht is geweest tijdelijk aan te wakkeren. Hij betaalt u en zet u aan het hoofd. Wat eischt hij in weerdienst? Dat gij hem al de andere leiders zult overleveren. Vandaag heeft hij u de bombe gestuurd, die gij met nieuwjaarsnacht binst het feest in den muntschouwburg zult werpen. Al de daders van den aanval, al de zoogenaamde opstokers, al de oproerlingen, al de samenzweerders zullen aangehouden worden — en gij zult ze toonen, zult ze overgeven, zult ze verraden. Dat moet uw rol zijn. U

alleen, zegt Dissel, zou men sparen... Zeer wel. Gij zijt nu eenmaal met verraden begonnen. Wat belet u ook dit verraad aan te gaan? Uw eenige vriend is immers Dissel en, als Dissel ophoudt uw vriend te zijn, wat zijt gij nog? Veronderstel dat Dissel dezen avond zijne politie loslaat op u. Veronderstel dat men in deze kamer dezen brief, het geheele aanvalsprogramma, door een naamloozen Dissel geschreven, en deze bombe vindt, wat dan? Neen, jongen, Dissel moet uw vriend blijven.

Zij zag dat hij strak de lichtspeling om den glazen inktpot bekeek en ze lei er hare witte hand op.

— Maar let op! Gij zijt meer dan een bondgenoot van Dissel geworden en dit kunnen wij hem niet verbergen. Gij zijt eindelijk, tegenover Dissel, eene macht. Zoo oolijk is hij wel dat hij die macht wil gebruiken. Misschien ook vermoedt hij dat gij haar nog niet bewust zijt, en zoo meent hij ze aan te wenden met meer zekerheid. Maar als hij ze niet langer noodig heeft — ik zeg meer: als zij hem schadelijk kan wezen en, moet zij nutteloos worden, dan zal zij schadelijk zijn — zal uw bondgenoot dan geen vijand blijken? Twijfel niet daaraan. Zoodra al de leiders, die hij vreest, uit den weg geruimd zijn, dan moet gij insgelijks verdwijnen. Welnu, ik heb een plan... Schud niet alweer uw hoofd. Ik spreek tot dat hoofd, ik ben de geest van dat zwakke hoofd, mijn broer. Uw eenige wil is niet-willen. Moet ik, om uw leven bedrijvig te maken, bewijzen dat het bedreigd is en in groot gevaar verkeert? Wil ten minste wat ik wil, want niet-willen is, in dees geval, een zekere dood. Gij kunt niet gered worden, indien ge niet, de eerste, den bond verbreekt, dien gij aangesloten hebt, en niet seffens den ondergang bewerkt van uw bondgenoot. Mijn plan brengt u in veiligheid en geeft u het gezag, den rijkdom en de glorie. Uwe laksheid levert u, als een gemakkelijke prooi, over aan den haat van uwe vijanden en de wraak van uwe vrienden.

— Gij moet, sprak ze stiller terwijl ze, even leunend tegen de schrijftafel, voorover boog, voorloopig doen wat Dissel zegt en het programma volgen dat hij heeft opgesteld, maar

gij moet alle speuren van uwe handelingen, de minste ook, doen verdwijnen. Ik zal er zelf voor zorgen dat niets hier in huis, geen brief of geen teeken, ooit te ontdekken valt. Gij richt dus de samenzwering in die op de ontploffing van eene bombe in den muntschouwburg moet uitvallen; gij geeft daaromtrent allerhande inlichtingen aan Dissel en gij laat hem volkomen in den waan dat gij het met hem wel meent. In geen geval levert gij hem de namen der geheime leiders. Hoogstens kunt gij eenige valsche broeders verraden — ik bedoel diegenen welke u zouden kunnen in den weg staan of welke even heerschzuchtig zijn als gij. Ondertusschen verbreedt gij den omvang van de oproerige beweging. Daar moeten meer bomben zijn, mijn broer. De aanval in den Muntschouwburg is lokwerk, waarmede gij Dissel's omzichtigheid verleidt, en welker veroorloofde gelegenheid gij waarnemen kunt om meer en ernstiger 'aanvallen op touw te zetten. Doe het ministerie springen, dat kunt gij! Maar doe het dienzelfden nieuwjaarsnacht, want later is het bewezen dat Dissel u niet meer vertrouwen of niet meer gebruiken kan. Gij zult weten waar Dissel zich op den loer verborgen houdt. Dissel moet ge hebben, levend of anderszins.

Lucia ging weer stille de tafel om en kwam, gelijk te voren, nevens haar broeder staan. Ze wilde haren arm om Pezza's schouder leggen, en ze boog reeds over hem, om hem in een zacht gevlei van uiterste woordengedoezel te overhalen.

Pezza, als onder een veerschok, sprong recht. Hij was lang, en recht vielen de vouwen van zijn zwarten priestersrok.

— Houdt af! riep hij, gij zult mij niet verder krijgen, Lucia. Straks voel ik dat ik u even haten als vreezen kan... Het is genoeg alzoo. Wat gedaan is, gij zegt het helaas! is nooit uit te wisschen, maar daarom verder gaan, nog verder, nog ploeteren in bedrog en kapot zakken in wroeging, nog meer verraad, nog meer vuiligheid? Lucia, neen, ik wil niet, ik wil niet, ik ben dood eer ik nog wil, want ik kan niet meer willen!...

Hij nam zijn hoofd in beide handen en snikte droog. Lucia bezag hem zonder onrust. Ze liet hem uitklagen en

hij deed het geweldig, driftig, gelijk een radeloos dier dat men in een nauw hok zoude opsluiten. Hij vloekte en verwenschte en kwam naderhand in het aanschijn van het onbeweeglijk Kristbeeld jammerend zijn groote wanhoop weenen. Hij dierf niet opblikken naar zijne zuster. Hij wist dat ze roerloos daar stond, dat haar gelaat onveranderlijk bleef, dat geen ongemeen vuur in hare oogen schoot en dat geen vezel van dat schaduwend vrouwenlijf trilde. Wanneer haar beeld op die manier opkwam in zijn geest, overviel hem eene wilde woede. Zijne handen wrong hij op zijn hoofd tot bevende vuisten dicht en een purperen gloed benevelde ijlings zijne blikken. Hij deed dan een stap, wankelde op dien eenen, geraakte niet verder. Eene plotselijke loomheid kwam wegen in zijne armen en hij begon als een vod op zijne beenen te slodderen. Hij was af. Hij gaf zich overwonnen. Hij werd rood en zweetend, en het was van schaamte dat hij nu te hakkelen stond.

Lucia, alsof er niets gebeurd was, sprak:

— Ik zeg dat ge Dissel moet hebben. De gelegenheid is nu schoon en gunstig genoeg. Gij zijt het hoofd van het volk. Ge zult het blijven. Wat zoudt gij afstand doen van eene macht, die gij zoo goed als zelf verworven hebt? Maar, onthoud het, mijn broer: afstand doen van die macht is lakei blijven, en zie! gij voelt het even goed als ik, daar dreigt reeds de willekeur van uw meester! Gij hebt het zwaarste veroverd, gij zijt verloren indien gij het luttelste niet aandurft.

Hijgend ging Pezza neerzitten. Hij hief voor het eerst zijn gefolterd aangezicht op naar het vredige aangezicht van Lucia, en vroeg, verlegen, of „dit het luttelste was.”

Lucia naderde hem weer.

— Wat u te doen rest, is eenlijk het volk te volgen dat gij vooruit gedreven hebt. Vooruit zal toch het volk. Blijf niet achterwege. Blijf aan het hoofd van dat volk. Ik vermoed dat wij het stilaan éens worden. Denkt gij niet?

Hij knikte flauw. Hij vaagde met zijn zakdoek het zweet af, dat op zijn voorhoofd parelde. Hij snoot zich met een luidelijk gerucht. Hij haperde nog ergens...

— Ik wil bij u blijven, stotterde hij, ik peins over al die dingen te gelijk. Maar kan Dissel dat allemaal niet te weten komen? Veronderstel... och, wat zal ik weer veronderstellen?... wacht even, Lucia.

Ze boog eindelijk over hem en drukte stille, innig, wonderlijk met hare streelende armen op zijne armen, om zijne schouders en lager over zijn rug. Stijf bukte haar struisch, houtig lichaam, en haar hals bleef eene harde kolom met, als een steen daarboven, de doffe zwaarte van heur blauwzwart haar. Maar tooverig spreidden hare zoete soepele armen een lauwe aaiing langs geheel zijn zieke lijf.

— We hebben den tijd, fluisterde ze heimelijk, en zult ge dan nooit in mij vertrouwen?

Ze glimlachte niet, maar de lichte buiging van hare stem klonk als een gulden glimlach, als een geluid van eindelooze goedheid. Pezza voelde den liefelijken klank van den onzichtbaren glimlach en hij werd rustig. Hij zei:

— Ge hebt gelijk.

— O ja!...

Dit was de eenige jubeling, welke haar ontsnapte. Langzaam richtte zij zich op, lengde uit naar de lamp, draaide voorzichtig de vlam lager, die onderwijl opgelapperd was en met een zwarte tong het porseleinen schermhoedje overlikte.

Zich nu ganschelijk overgevend aan de dringende werkzaamheid, welke hem gewoonlijk na dergelijke strijden bemeesterde, begon Pezza, nadat zijne zuster hem verlaten had, alles in zijne werkkamer om te draaien. Alle boeken, alle papieren moesten onderzocht worden. Hij maakte ordelijke pakjes van sommige dokumenten, stelde zorgzame lijsten op van de gewichtigste onder hen, doorzocht en besnuffelde alle laden van het bureel.

Zoo was hij — een zwak man, dien men moet opwinden, en die dan met wonderbaren ijver te werk gaat. Hij dacht aan niets meer dat hem storen kon. Voor een tijd was weer het verleden uit zijne gepeinzen gewischt en ganschelijk had hem de koorts van het levend heden in beslag genomen.

Straks zou hij eene vergadering van geheime volksleiders voorzitten en hij zoude het doen met de zwierige knapheid, de schrandere bevoegdheid en den schoonen ernst van een geslepen politieker en een talentvol redenaar.

Eene kleine dienstmeid kwam melden dat een heer aan de deur stond en zeer aandrong om seffens binnengeleid te worden.

— Hoe heet hij? vroeg Pezza, terwijl hij eene rei boeken altegaar binnen de planken van eene enge boekenkast sloot.

Hij toonde zich nu uitermate opgeruimd. Hij liet de dienstmeid niet uitspreken en, al werkend aan eene nieuwe vracht, zei dat hij den heer ontvangen zou.

Het was een vreemdeling, in wijden pelsen mantel. Hij groette korrekt. Pàstoor Pezza vingerde het stof van zijne handen weg en boog rustig. Hij schoof een stoel bij en ging zelf in den zetel zitten, vóor de schrijftafel. De vreemdeling bleef rechtstaan.

— Mijn bezoek, mijnheer Pezza, zei hij, belangt mij zóo weinig dat ik het onnoodig acht u mijn naam te noemen. Wat ik u te vertellen heb, heb ik, als een vreemdeling vernomen en wil ik u, als een vreemdeling toevertrouwen. Ik gis het belang voor u van het nieuws dat ik u breng, al kan het mij niet schelen welk gebruik gij er van zult maken. Met betrekking tot het hoofd van de politieke volksbeweging, en ik weet dat gij dit hoofd zijt, heeft mijn bezoek eene gewichtigheid welke u niet ontsnappen zal. Iemand, mijnheer Pezza, meent te weten dat gij door mijnheer Dissel zijt omgekocht en dat gij het verraad van alle volksleiders voorbereidt.

Pezza bleef kalm en goedig-oplettend. Hij stond echter recht en verzocht den vreemden heer het bezoek als ongedaan te willen beschouwen, ten minste als hij niets van meerdere ernstigheid te vertellen had.

— Ik kan mij inbeelden, mijnheer, wedervoer de vreemdeling, dat een dergelijk gerucht u onverlet laat, maar de bron ervan hoop ik dat ge met meer belangstelling zult vernemen. Laat mij ongezegd de reden voorbijloopen, die mij dwingt u den man te noemen, welke u voor een verrader houdt. Ik heb

die reden en tevens eene andere om u de eerste te verzwijgen. Een volksleider zelf is hij die u verdenkt, en zijn naam is Simon Peter. Gij kent hem.

— Waarlijk, zei zeer aandachtig pastoor Pezza, gij verwondert mij. En wat zegt Simon Peter dat hij weet van mij?

— Dat gij, tot viermaal, minister Dissel in uw huis hebt ontvangen, dat gij zijn knecht zijt en de ergste vijand van het volk.

— Grappig, mijnheer.

— Was mijn bezoek noodeloos?

— Geheel noodeloos, mijnheer. Zulke tijden zijn immers voorbij, mijnheer, en de politiek van een modern land berust, Goddank! op steviger gronden. Gij lijkt mij een Oosterling en niet zeer met deze noordelijke gewesten vertrouwd te zijn, neem mij niet kwadelijk. Het spijt me ook dat ge u niet bekend maakt, mijnheer. Ik zoude gaarne u meer ervan vertellen. Wat gij mij — met de beste inzichten, en daar dank ik u voor — gezegd hebt, is een aardig, een alleraardigst mopje.

Onder meer liefelijk gesnap deed hij den vreemden heer uitgeleide, schelde de meid en groette minzaam. Toen liep hij bij Lucia en begon, op hare borst, te schreien als een kind.

III.

Het Schrijn met het gouden Hartje.

Mijnheer de Bessy, die tamelijk vroeg en seffens na de lezing van zijn morgenkoerier was uitgeloopen, kwam in den middag zeer opgeruimd thuis. Hij zag er uit als iemand die een groot gevaar voorkomen heeft en nu zich lekker en veilig voelt. Hij ging zich in zijne kamer flink aankleeden en besteedde een dik uur aan zijn diner-toilet. Toen riep hij den ouden Ko en vroeg waar Fran en Ernest zaten.

Juffrouw Francine was kort na het dejeuner met het poneymandje vertrokken, en mijnheer Verlat, die in den ochtend,

vroeger dan mijnheer du Bessy het huis verlaten had, was nog niet terug. De oude Ko moest mijnheer du Bessy verwittigen, zoodra een van beiden zoude inkomen.

— Ouwe jongen, sprak de baronet met ronkende voornaamheid, daar is hier vandaag een familiefeestje, namelijk — en ik hoop dat mijnheer Verlat u wat den tafeldienst en zoo al meer betreft de noodige orders zal gegeven hebben — het naamfeest van mevrouw. Zorg er voor dat, ook vanwege het dienstpersoneel, de avond met wat bloemen en een woordje of anderszins, gelijk het u vrijstaat, opgeluisterd wordt. Het moet blijken, Ko, dat gansch het huisgezin, inbegrepen de keuken en de stallen, de goedheid van Mevrouw naar waarde weet te schatten.... Gij hebt, oolijke vriend, over uw wezen een glimlach als een heimelijken sluier hangen, dewelke mij aan de vool herinnert van de beroemde Isis, vereerd en aanbeden in den tempel van Saïs. Deze Isis werd in andere oorden vergoddelijkt onder de lichtere gedaanten van eene Cynthia, eene Eilithyia of eene Arteonis. Zult gij den sluier oplichten, snaak?

— Daar is alreeds voor gezorgd, mijnheer. Gij moogt voor zulke dingen, mijnheer, ten alle tijde op Ko berusten.

Mijnheer du Bessy knikte voldaan, bloosde even en ging, naast de eetzaal, in het gezellige spreekkamertje zitten. De waarheid was dat mijnheer du Bessy niet eens aan Vere's naamdag gedacht had en dat hij deze onachtzaamheid die aan pastoor Doening niet ontsnapt was, op diens bescheiden aandringen gauw weer goed had gemaakt. Van pastoor Doening had hij een kort briefje ontvangen en hij was opgesprongen als door een bijangel gestoken. De geheele stad had hij op- en afgeloopen, een mooi geschenk gekocht en zijn eigen op geen oogenblik verweten dat hij eigenlijk aan eene beleefdheid, zoo niet aan een eenen plicht, was te kort gekomen. Hij voelde nu voor Vere eene liefde, een eerbied, die soms in heete aandoeningen opschoot naar zijn hoofd en in de hoekjes van zijne oogen kittelde. Feitelijk was hij het zich niet bewust, dat hij te weinig aan Vere dacht en uitsluitend aan de beminnelijkheid van eene blond-blozende

Henriëtte. Nu dacht hij aan Henriëtte in het geheel niet meer, en het mag gezegd dat deze uitstekende man geen hoofd had, waar te gelijk twee peinzende beelden konden leven, en geen hart dat tweevoudig bij verscheidene gevoeligheid kon slaan.

Hij zat vóor het ronde tafeltje en Francina, die kort daarop binnenkwam, vond hem in groote beslommeringen bezig met het opstellen van een feestmadrigal.

— Oomken, vroeg ze terwijl ze boog over hem en met frissche lippen een vluggen zoen op zijn voorhoofd lei, wat maakt ge dat u zoo zwijgend houdt?

Hij lachte luid en dook onder zijn arm het kleine blad, waar rekewijs de korte verzen vlekten. Hij beeldde zich in dat Francine, die hem van Vere's naamdag niet gesproken had, voor hem en voor allen de bereiding van eene lieve verrassing verborgen hield. Hij wilde daarom geheimzinnig doen en het voorkomen hebben van een die de slimste en onverwachtste doening op touw stelt. Hij deed het met die gewone kinderlijke naïefheid, welke gansch zijne sluwheid was. Hij keek in de groene oogen van zijn nichtje en merkte er de groote verlegenheid, die trillend en schroomvallig erbinnen waterde.

— Luister, vertelde hij na een tijdje, we mogen er wel wat van aan mekaar toevertrouwen. Zullen we niet? Zeker zullen we dat. Wat zijt ge een schavuitig duikertje, kind! Wat zijt ge een duikertje om in te lijsten, zooals in die bleekroode lekstokken, die men ook paddestoelen of stampers noemt, en die ik in mijne kleine jeugd zoo dolgaarne mocht! Wel, wel! hoe hebt ge mij dat allemaal in 't geniep kunnen schikken! Maar, sphinx, ik heb u doorgrond. Ik heb al dikwijls de blosjes beloerd, die het naarstig bedrijf van uwe paarlemoeren vingeren verkonden.... Knik niet, schud niet. Ik ken u. Ge zijt zooals de gulden Lucina, die nooit meer dan eene helft van haar glanzend wezen laat zien, maar algelijk niet beletten kan dat men de andere helft gaat gissen. Of misschien zijt gij het monsterachtig masker, dat de waarheid met een kunstmatigen schijn verbergt?... Licht of

verve, ik zie u, en ik ken u. Gij zijt een minzaam zusje en gij poetst, ter eere van Vere, met het fluweel van uwe Liefde het goud van uw hart. Zoo doen in stilte de vrome begijntjes: ze poetsen de gele kandelaars, wanneer de processie ommewandelt, en zingen alzoo de glorie van hun God.... Poets maar, snoezig begijntje, en wend u niet af van mij — want, in waarheid, zij duikt u te vergeefs: alreeds heeft de gloed van den klaren kandelaar u verraden.

Francine had zich neergezet rechtover hem. Ze blikte angstig op en wonderlijk trilden hare lange wimpers.

— Zie, zeide mijnheer Du Bessy het blad blootleggend waar hij zijn kompliment wilde neerschrijven, hier ligt de helft van een madrigal, dat maar niet tot een geheel wil gedijen. Ik draag het aan die goede Vere op. Het zal bij haar, de inschikkelijkste aller vrouwen, met goede uitkomste, naar ik hoop, de lompheid inleiden van het geschenk dat dees oogenblik in de linkerlade van mijn secretaire ligt opgesloten en dat ik u niet zal laten zien, vooraleer ge mij met al uwe eigen verrassende kunstgrepen zult bekend maken.

Het ernstig gezichtje van Francine bleef nog een poosje onveranderd opstaren naar het jolig gezicht van mijnheer Du Bessy. Toen zeeg het voorover op de tafel in hare beide handen en schokte lijdelijk opwaarts in snikken los.

Mijnheer Du Bessy was zeer aangedaan. Hij vernam nu dat, evenmin als hij, Francine het naamfeest van Vere indachtig was geweest en dat ook zij een kiesch briefje van pastoor Doening had ontvangen. Mijnheer Du Bessy werd uitermate beschaamd en zijn geweten dat over het algemeen weinig streng was, schoot op met eene hevigheid, welke hem van kop tot teen deed schrikken. Hij overkwam die emotie tamelijk gauw, en Francine insgelijks was niet zóo diep getroffen dat ze langer dan een kort tijdje met haar leed moeite had. Vijf minuten later zaten beiden nevenseen te keuvelen. Mijnheer Du Bessy bracht zijn madrigal tot een galant einde en Francine teekende op den omslag van Doening's brief de schikking van de tafel, de stelling der bloemen en de plaatsing van de vierende familie, Naderhand liepen zij

leutig de trap op, en mijnheer Du Bessy die eerstens zijn geschenk had uitgehaald en het zelf in een vloed van woorden had geprezen, mocht nu de geschenken van Francine zien, waaromtrent hij, met de hulp van al de Olympische goden, lucht gaf aan eene geestdriftige en overdadige bewondering.

Onderwijl zat mevrouw Verlat bij de wieg van haar kind.

Het wichtje kwam niet goed op. Het lag klein en zwakjes in de kanten, sliep korte wijlen, om dan in pijnlijk gekreun weer troostloos zich uit te rekken. Het roerde zijne bevende vuistjes en pootelde wanhopig onder de witte dekens. Het werd iedermaal blauw-rood en vroege rimpels gaven hem het uitzicht van een zonderlingen ouderdom. Vere omringde het met de zoetste zorgen, was nooit moe, nam het op en suste het in hare armen. Soms zweeg het tegen de warmte van hare borst, en telkens had zij dan het wijde gevoel dat de eindelooze kracht is van het leven en de bitterste moederlijkheid maakt tot een dankbaar genot.

Tweemaal overdag kwam de dokter bij haar. Hij zei dat het kindje gauw flink zoude worden; hij betastte en beluisterde dat nietig lijfje, waarlangs het roze vleesch onvast en rauw te slodderen hing; hij knikte voldaan met zijn groot warmlevende hoofd en, daaronder, lag, gelijk een naakt diertje, het kind, haar zoete kindje langzaam en spartelend. Zij bekeek hem strak. Zij wantrouwde zijne woorden, wilde in zijne oogen de waarheid lezen die zij nergens raken kon, en hij vertrok met die waarheid welke een geheim was geworden. Nochtans ondervroeg Vere hem nooit. Na 't geen hij altijd zei van haar kind, voelde zij dat zij niets meer vragen kon. Hij kwam op gelijke uren terug, kwam soms in de lauwe kamer met, om zijn groot lichaam, de levendige frischheid van den buiten. Soms was hij rood en gloeiend, alsof hij gehold had, al roepend, over eene weeke winterweide. Steeds, hoe het haar ook docht dat hij een uitzicht had, bracht hij, boven het zieke wichtje, de onverschillige vormen van eene zware gezondheid die haar als een lompe ikzucht voorkwam.

Het kindje sukkelde.

Dikwijls sprak zij met Ernest erover. Hij vond ook dat het kindje niet sterk was; maar, zeide hij, andere kinderen meer zijn alzoo, en sommige, die later stevige kerels worden, zijn slapper en ziekelijker dan deze. Hij meende dat zij zich het geval te veel aantrok en dat, in allen gevalle, het kind goed gebouwd was, dat het, na een tijdje, ineens en ganschelijk bovenop zoude geraken. Zij geloofde hem gaarne, en ze ging stille lachen over de wieg en sprak het wichtje toe met diepe innigheid. Eens vroeg ze:

— Ernest, ge hebt toch ons kindje lief, niet waar?

Hij knikte gretig en kuste haar, en ze moest beloven dat ze nooit meer zulke akelige dingen wilde vragen. Ze geloofde hem, maar een andere maal scheen het haar dat hij in de kamer, evenals de dokter, eene ongevoelige gezondheid bracht. Zijn adem was koel en ruchtig, en een geur van landelijke winden walmde om hem. Zij wilde raden dat hij was uitgereden te paard. Hij vond dat ze geheel onzinnig was.

— Ik begrijp u waarlijk niet meer, sprak hij streelend, gij zegt bijtijden zulke rare woorden. Ik ben in geen drie dagen uitgereden, en vandaag ben ik niet eens uit den huize geweest. Hoe komt ge aan die zotte gissingen? Gisteren hebt ge mij gezegd dat mijn haar naar een verschen hooiopper rook....

Zij was verlegen en ging tegen hem aanleunen. Vandaar blikte ze naar het kindje en, daar het sliep toevallig, liet zij eene stilte komen, waarbinnen het getik van het schouwhorloge als een trage regen neerdruppelde.

Zij kon zich zelve moeilijk rekenschap geven van de zonderlinge gevoelens die, dikwijls met eene scherpe raakheid, massale gestalten werden in de wereld van haren geest. Het beeld rees op in klare zelfstandigheid, en precies op de eenige zwelling van haar onrustig hart. Het beeld werd, uit een stuk als het ware, uit heur hart op, in haar geest geworpen, en zij verwonderde zich telkens zelf dat het daar stond met harde vormen, vlug en onbedriegelijk. Zij wilde zich gewennen dat het

idee, dat dit alles buiten de werkelijkheid om gebeurde, en dat het ontastbare verzinsels waren, die redeloos ontstonden en bij den minsten toets zouden vergaan. Maar tegelijk voelde zij dat zijzelf niet meer bestond dan de figuren van hare angsten, van hare vertwijfeling en van haar leed. Zij beredeneerde dat niet verder. Wat, na alles, overbleef was eene lastige onzekerheid die soms den dokter in hare oogen tot een vijand maakte en Ernest tot een vreemdeling.

Op een morgen schreef ze aan haar vader dat zij hem gaarne eens wilde zien. Ze meende dat zij in zijne aanwezigheid rustiger zoude worden en hoopte dat zijn blik, zijn woord, zijn goedig gebaar het vertrouwen moest weergeven dat zij in haar eigen niet meer hebben kon. Dit was een ongelukkige inval. Lieven Lazare antwoordde haar per omgaanden bode dat hij zich zeer verheugde over den goeden staat van hare gezondheid en dat hij in zijne gebeden het wichtige herdacht, dat nu gauw weer goed kon opknappen. In zijn vreemden brief, die zeer keurig opgesteld was, deed hij tevens zijn voornemen kennen om maar liefst van alles en allen verwijderd te blijven, die in zijn geheugen »de dochter van vroeger" terugwekten.

— »Het zoude mij spijten", schreef hij, »als gij mijn bezoek op dien droeven dag van Oktober, voor meer dan eene beleefdheid gingt aanzien, mij opgelegd door een onverwachtsche verwikkeling van zeldzame omstandigheden. Een daad heeft eene beteekenis als zij goed bedacht eenerzijds en anderzijds goed begrepen wordt. Ik kan niet zeggen — en hieraan heb ik schuld — dat ik mijn daad goed bedacht heb. Mits haar te bedenken, zoude zij mij waarschijnlijk evengoed bij u gedreven hebben, maar zij ware dan begrijpelijker geweest in uwe oogen. Eergisteren is Johan Doxa mij komen overvallen. Hij ziet er zeer ellendig uit. Hij sprak me dadelijk van u. Toen heb ik hem gevraagd dat ik mocht verschoond blijven van alle zinspelingen of gebaren, welke mij herinneren konden aan iemand, die thans te vergeefs een hart wil herwinnen dat zij zelf voor altijd gebroken heeft. Verschoon mij eenderlijk, Veronica. Ik zeg niet dat ge mij

een vreemdelinge zijt. Ik vrees echter dat gij het worden moet, zoodra ik u zal naderkomen."

Vere had geweend.

Pastoor Doening aan wien zij des anderen daags den brief overhandigde, troostte haar zoo goed als hij kon. Zulke handelwijze, zei hij, was wezenlijk merkwaardig.

— Van wege een ander man, mevrouw, zoude zij mij nochtans meer dan van dezen verwonderen. Hij is wild. De vele rampen van het leven hebben een ruig uitzicht gegeven aan dat edel en fijngevoelig wezen. Ik durf hem niet gelijk geven en wil allerminst eene weigering verontschuldigen, die mij in dees geval geheel misplaatst voorkomt. Maar zeker weet hij niet hoe misplaatst zij is. Het zal u, bij dezen brief, gedocht hebben dat uw vader zich den stap beklaagd, welke hij, op het eenig teeken van zijn hart, uwerwaarts gedaan heeft. Dàt doet hij niet. Maar hij is zeer beschaamd en hij meent dat men hem eene zwakheid zal verwijten, daar waar men alleen hem voor zijne goedheid dankbaar is. Zooals kinderen in de donkerte met zingen hunne vreezen paaien, zoo wil hij in eene schijnbare ongevoeligheid de speuren smoren van wat hij zijne zwakheid noemt. Geloof hem niet, of liever: geloof wat gij daar ziet van hem en raden kunt, en let niet op zijne woorden.

Zij beproefde het moedig. Met pastoor Doening kon zij vertrouwelijk omgaan en nooit kwam hij onverlangd. Zij begreep dat zij voor hem geen raadsel was, dat hij met de vezels van zijne fijne hersens de minste trillingen raakte die beefden over haar. Lang bleef ze zonder met hem over Ernest te spreken; maar omdat hij, met tastelijken willekeur, zich onthield ooit de eerste Ernest's naam te noemen, voelde ze dat hij hare angstigheid inzag.

Op een avond, kort na de herstelling van haar kraambed, zat ze rechtover pastoor Doening rond den hoogen haard van de eetzaal. Francine had met Simon Peter een damespel opgezet en mijnheer du Bessy was met Ernest naar den schouwburg.

— Pastoor, zei Vere, hebt ge meer dan eens en elders ook dan hier mijnheer Sörge gezien?

— Ik heb hem een paar malen elders ontmoet, mevrouw. Hier komt hij dikwijls.

— Ja, hij is een goede vriend van Ernest. Ernest houdt heel veel van hem. Vindt ge dat jammer?

— Ik weet het nog niet, sprak langzaam pastoor Doening, onderwijl diep in de oogen blikkend van mevrouw Verlat; Sörge is een jongmensch dat men zoo niet ineens doorgronden kan. Wat ik echter jammer noem, is de zoo goed als volkomen verwaarloozing van Simon. Ik geloof niet dat Ernest ooit een beter vriend treft dan Simon, en dan zie ik met leedwezen en eenigszins met verwondering dat de vriendschap van mijnheer Sörge geleidelijk de verwaarloozing van Simon nasleept. Dat alles komt natuurlijk terecht als mijnheer Sörge een goede vriend is, en daaraan zult gij het merken, mevrouw.

— Gij spreekt mijnheer Sörge zelden aan....

— Het is van mijnentwege onrechtvaardig hem zóo zelden aan te spreken dat gij het opmerkt; maar ik heb waarlijk geen reden om hem vaker aan te spreken.

Zij zwegen dan eene lange poos en naderhand, alsof hare vraag daarmede in verband stond:

— Ernest, vroeg ze, zoude liever een zoontje gehad hebben, dan het dochtertje dat hij nu heeft, denkt ge niet?

— Hij heeft, mevrouw, een allerliefst dochtertje, sprak pastoor Doening.

Hij stond lachend recht en ging, om er zich nogmaals van te overtuigen, over de wieg buigen, die nooit verre van Vere verwijderd was en nu, op een rieten vierpikkel, achter een hoogen zijden scherm stond. Hij knikte het slapend wichtje toe.

Sinds dien sprak Vere meer en duidelijker met den goeden pastoor. Telkens als hij bij haar was, voelde zij zich op veiliger plaatse. Zij dierf eindelijk rechtstreeks van hare onrust gewagen en liet soms zonder omwegen verstaan dat zij, wegens Ernest, in groote benauwdheid verkeerde. Ze had vele zorgen inderdaad. Nooit behandelde Ernest haar met ruwheid; maar de zachte vormen, waarmede hij zijne verhoudingen tot haar aankleedde, waren meer de uiterlijke teekens van eene verstandige onverschilligheid, dan de kiesche tooisels van eene

aandachtige liefde. Zij begreep dat niet ganschelijk. Het spookte in haar, en versnipperde zich gelijk lichte flarden in een angstigen wind. Ze dierf zelf niet al die waaiende brokken bijeenrapen en den toestand in zijn volledigheid aanschouwen. Ze werd alras de medeplichtige van dat folterend spook.

Pastoor Doening deed niets dat den toestand, spijts haar zelve, kon doen opklaren. Hij spaarde haar met eene teederheid die hij putte in de schatten van zijn ouderdom. Niet zelden, terwijl hij met mevrouw Verlat sprak, dacht hij aan een meisje, broos als sommige doorzichtige waterbloemen, en nauw in haar smal keurslijfje geprangd. Hij zag achteraan de witte vierkanten van een zonnige hoeve of de veelvervige trilling van een zomerrijken tuin. Niet zelden dacht hij aan zijne moeder of aan het peinzende hoofd van Gezelle. Het waren allemaal motieven van een eender gevoel. Het waren de verscheiden beelden van zijne uitermatige liefden, en hij kon ze met rustigheid herzien als hij Vere bezag. Het gebeurde dan dat hij in zijn hart de innigheid vond, welke hij, als een vonkelend sieraad, om zijne minste woorden liet gloeien, en Vere, terwijl ze luisterde naar hem, voelde voor een tijdje de bangheid wijken en een weeken vrede haar hart omdoen.

De avond viel. Vere zat bij de wieg van haar kind.

Uit de hooge vensterruiten en door de lichte teems van effen raamgordijnen zifte een blauwe schemering hare schuinsche lichten. Het wichtje was tamelijk rustig. Het sliep. Men hoorde, buiten, de geruchten van de straat zeer duidelijk opklinken. Het had heel den dag door gevroren en de lucht was klaar en hard gebleven. Men kon de klappende rinkeling van een tram van verre gewaar worden zóo duidelijk, als ware zij het eenig klinkend leven van de stad geweest. De hakken van een haastigen voetganger klopten tegen het trottoir. De trage waggeling van een bierwagen of de rappe guttawielen van een voornaam rijtuig rumoerden, elk met eigen belang en eigen helderheid, voorbij. Bijwijlen steeg het gesprek van kijvende menschen. Een ruiter voer over het

aarden pad. De kloefslag dreunde dof en deed, zou men zeggen, iets roeren in huis. Verder, naar het Terkamerenbosch toe, huilde de sireen van een automobiel.... Al die geluiden, die tegare het geroezemoes waren van de vlijtige stad, klaarden afzonderlijk op en klonken nooit zoo eigenmachtig als bij dezen kouden winterdag.

Een paarse poeiering kleurde allengerhand den blauwen dag, en het begon in mauve naglansen te donkeren. Het donkerde fluks.

Te halfzes, binst dat Vere peinzend in de violette duisternis zat, werd voor het diner gescheld, gelijk op iederen dag; maar, vlugger dan op andere, kwam eene oude meid Vere's plaats innemen nevens de stille wieg. Vere trad langzaam de trap af en wilde recht de eetzaal ingaan. In het voorportaal stond, met een groot pak, de oude Ko op haar te wachten. Zijn wit, houterig hoofd, hing fijn glimlachend over het groote pak. Het trof Vere dat dit levend hoofd zoo warm, zoo bevend van een lievend leven boven de vlakke kanten van het grijze pak uitscheen. Zij luisterde naar de stameling van de gelukwenschen die hij, in zijn naam en in name van het gansche dienstpersonneel, met diepen eerbied overbracht. Hij reikte onhandig het pak, hij die zoo handig alle pakken, gedurende zoolange jaren, had gereikt en aangenomen. Maar dit was »zijn" pak, en wat hij deed viel zoo geheel buiten de gewoonlijke manieren van een strengen dienst dat hij onhandig werd en struikelde.

Vere had hem verschrikt aangehoord. Ze kon hem nauwelijks danken en werktuigelijk aanvaardde zij het groote geschenk. Haar naamfeest!... Geen oogenblik had zij eraan gedacht en niets ook had haar daaraan doen denken, Ze drukte de beenderige hand van Ko en zei driemaal te reke dat zij het lief vond van hem en van de anderen allen. Ze kon waarlijk niets meer zeggen. Het overviel haar zoo schielijk en ze voelde zoo meteen de warme liefde die haar door gansch het huis tegenwoei....

Op den drempel van de eetzaal sprong Francine haar om den hals en ontlastte haar van Ko's zwaarwichtig pak. Ze

leidde haar onder het lieve gejubel, daar haar eigen was, blij-lachend binnen. Vóor de tafel, die onder het vele licht der zilveren luchters wit-zilverig en kristal-tintelend uitglansde, stonden mijnheer du Bessy, Simon Peter en pastoor Doening op eene rij. Achter hen kleurden in dikke verftrossels de verscheiden bloemtuilen. Mijnheer du Bessy deed een stap naar voren en las een fransch gedichtje, dat hij voor de gelegenheid verzonnen had. Hij las het, zooals alleen mijnheer du Bessy kan lezen, uitmuntend voor, en hij was, eer hij op het laatste vers stilhield, zoo aangedaan, dat hij haast het slotrijm mistte. Hij kreeg van Vere twee klinkende zoenen en gaf haar dan over aan het stillere proza van Simon en den pastoor.

Vere knikte en bloosde. Nu moest ze al de geschenken bewonderen, het theeservies van Ko, den pluimen boa van oomken, den mooien halsband van Francine, het marmeren kinderkopje van Peter en het heel lichte ronde schrijn dat er zoo geheimzinnig uitzag en dat Doening uit een vouw van zijn sluier nam. Iedereen deed met gretigheid het een en andere opmerken dat inzonderheid merkwaardig was. De boa van oomken was een wonder, en de halsband van Francine, een reeks schakels van platte robijnen, moest niet onderdoen. Pastoor Doening deed het schrijn openspringen en een gouden hart lag daar, effen en nederig, op de zwarte zijde.

— Daar is geen ringetje aan, riep Francine; kan men het ook opendoen?

— Neen, zei pastoor Doening, het is een massief en vlak hartje; het kan niet opengaan in twee helften en het is niet geschikt om rond den hals of op de hand te hangen. Het is te klein ook. Het is zoo maar een klein, klein hartje... om te bewaren in een schrijn.

Iedereen vond dit van zeer uitgelezen smaak.

— Mijn kopje daar, sprak Peter, is niet zeer gelijkend, vrees ik... maar mijn model is ook zoo bitter jong, Vere, en ik ben zoo vreeselijk rap te werk gegaan.

Hij lachte gul en opende breed zijne kloeke rechtschapen handen. Vere's krachten braken wanneer ze, naast

zijn zwarten stoeren kop, het broze doorschijnend steenen kopje zag.

— Ho, fluisterde ze vreemd, goede Simon, het is mijn pover kind!...

Ze voelde de hitte van tranen opgaan in hare oogen, maar ze deed een groot geweld en lachte al hare vrienden tegen, en over haar lach perelde tot driemaal een net lichtje dat van hare wimpers viel.

Men bracht haar op hare plaats aan tafel. Ze bekeek vragend pastoor Doening en ze werd zeer bang, als hij stilzwijgend zijn hoofd onder hare blikken boog. Nooit was ze scherper ongelukkig geweest dan nu, in de aaiing van al die vriendschap. Zij zat nevens mijnheer du Bessy en Peter kwam, rechts, eene plaats innemen, die open was gebleven; toen zei pastoor Doening dat hij nog iets bij had.

— Ik heb, sprak hij, nog iets bij van blijvende waarde, eene heerlijke madona in miniatuurschildering. Zij is vervaardigd en geschonken door iemand die mij een hoop dwaze redenen heeft opgegeven, waarbij hij zich onwillens verplichtte op dit feestje afwezig te zijn. Hij heeft het fijne prentje in een oud medaljon van zijne overleden vrouw gelascht en, herdenkende dat men den naamdag van zijne dochter vierde wil hij (Doening nam uit een ander plooi van zijn sluier een ander schrijn) het medaljon haar schenken.

Vere liet het mooie juweel om de tafel overhand gaan; en banger werd ze binstwijl; en rechts had, zonder een woord en voor goed, Peter de ledige plaats ingenomen. Het eetmaal werd opgediend. Bijna tegelijk bracht Ko een telegram voor mevrouw Verlat. Ze scheurde hem zenuwachtig, keek hem vluggelings in en reikte hem aan Oomken over die hem luidop voorlas. Ernest meldde dat hij verhinderd was de viering bij te wonen, dat hij pas laat in den avond kon aankomen en dat hij ondertusschen Vere zeer hartelijk gelukwenschte met haar feest.

Pastoor Doening dacht: »Hij heeft mijn brief te laat ontvangen", maar mijnheer du Bessy, die nu geheel vergeten had dat, zonder de gelukkige verwittiging van een kiesch

morgenbiljet, hij evenmin als Ernest aanwezig ware geweest, liet in een verstaanbaar geknor zijn misnoegen kennen.

Het maal liep goed van stapel. Francine was bijzonder vriendelijk; Simon, die anders nooit sprak, werd het praten niet moede en pastoor Doening had meermaals zetten van eene fraaie geestigheid. Oomken geraakte even boven zijn wijn, maar het deed niet hinderlijk aan, en de nimfen, tritonen en saters kregen daardoor in al zijne gekke redevoeringen overvloedig hun bekomste.

Vere leefde zonderling in die gulle stemming. Zij deed haar best om alles en iedereen met een blijde hartelijkheid te bejegenen. Men had het wiegje in het spreekvertrek, naast de eetzaal gezet, en soms liep zij daar eens binnen, verwijlde er een tijdje en, als ze weer kwam, hoopte telkens dat Ernest daar plots aan tafel zoude zitten.... Hij zat er nooit. Bij het dessert moesten nu al de dienstlui onder geleide van Ko voorkomen. Zij dronken een glas champagne en deden bescheid met mevrouw, en hunne gezichten waren gelijk vette zonnen onder den oranjen luchterglans.

Dan werd stiller het feestje. De tafel werd opgeruimd, en mijnheer du Bessy die het wat zwaar op de tong kreeg, kroop zonder verlof naar zijn bed. Simon en Francine zaten vóor het speelbord en Pastoor Doening sprak, zooals naar gewoonte, bij den hoogen haard die kreesch, gemoedelijk met Vere. Nog altijd wachtte men op Ernest. Wat hadde zij al niet gedaan om hem nu bij zich te hebben, om hem nu te zien, te voelen nevens haar, te voelen dat hij mededeed aan de vreugd van het huis! Hoe fier hadde zij over zijne geschenken gesproken, en hoe gulzig hadde zij de liefde bewonderd die daarbinst van zijne oogen in gloeiende geuten zoude neerstorten op haar!... En ze wachtte. En pastoor Doening wachtte. En van over het speelbord, ginds, belonkte men haar.

Eindelijk gaf zij zelve het teeken van het afscheid. Het was een stil, haast droevig afscheid. De bloemen, in de rilde vazen, waren week geworden, en neigden hun slappen kelk. Het groote huis stond stil binnen den nacht. Op

een vreemden blik van Doening en terwijl zij zijne hand drukte:

— Neen, mijn vriend, fluisterde ze, ik voel me niet alleen. Ik zal nooit alleen zijn, zoolang ik mijn kindje houd....

Dat kindje hield ze niet. Het stierf, ruim twee weken later, op een witten sneeuwdag, en de struische dokter zei, al blazend, dat het gelukkig was.

(Wordt vervolgd.)

DE TRAGIEK IN EMILE VERHAEREN'S POËZIE

DOOR

JULIUS DE BOER.

Naar aanleiding van *Toute la Flandre*, »La Guirlande des Dunes."
ED. EDMOND DEMAN, Bruxelles 1907.

In den damp der zinnen verkeerend, rijst een dichter met zijn geest tot de wolkenlooze klaarte der intellectueele schoonheid.

Ook een dichter die de tragiek des levens diep ondergaat, die als mensch lijdt maar als dichter geniet, beleeft dat vergeestelijkte genot dat geluk heet, als hij zijn leven opvoert tot de schoone idee. Hij ontworstelt zich aan de duistere kringen der aardsche en infernale ellende, waar stoffelijke en zinnelijke banden hem binden, en richt zich op in het licht der geestelijke schoonheid.

De tragiek van den dichter der »Soirs", der »Débacles" en der »Flambeaux noirs" — sombere trilogie van Weemoed, Wanhoop en Waanzin — is ver boven het enkel zielige en zinnelijke verheven dat men menschelijk leed of verdriet noemt. Het tragische van dien somberen tijd van haast pathologische verwording, dat zich later in den levenskrachtigen tijd verzachtte tot weemoed, tot weemoedig geluk, in de herdenking der jeugd in »Les Tendresses premières", het eerste deeltje van »Toute la Frandre", herrijst weer in zijn oude kracht, — doch in een geest die nu over het leven zegeviert en zich in zijn machtig bewustzijn néerbuigt over dat leven met zijn

sombere verschijningen, in het tweede deel van »Toute la Flandre," dat hij omvat in zijn »Guirlande des Dunes."

Doch het tragische uit zich nu niet, als in de trilogie, in *lyriek*, in ontboezeming, waarin de over eigen leed gebogen ziel haar phantastische voorstellingen vereenzelvigt met de sombere wereld om haar heen (Londen), maar het openbaart zich in »La Guirlande des Dunes" in een breed bewogen *epiek*, om het eigen geboorteland, om die landen en dorpen aan zee, om den harden levensstrijd van dat volk, een strijd dien hij in dezen tijd slechts *tragisch* kón weerspiegelen in zijn verbeeldingen.

Eerst leed hij ménschelijk en verkeerde hij het *menschenleed* in *dichtergeluk*; nu lijdt zijn dichtergeest, maar niet om zichzelf, en ook nu weer in zijn leed, als tragische poëzie, datzelfde geluk dat *schoonheid* heet.

Als hij ook menschelijk lijdt, zinnelijk geschokt en bewogen is, dan ziet hij, als dichter, zichzelf en het leven en de wereld, en uit zijn zinnenbrand vlamt de schoonheid op. Hij ziet niets anders dan deze schoonheid, wanneer het in hem ruischt van aandoeningen, van klanken, van zangen. Dan zingt de ziel, en glanzen de verbeeldingen met een wonder-schoon licht.

Er is altijd overeenstemming tusschen zijn aandoeningen en de natuur, harmonie tusschen zijn verbeeldingen en het leven, tusschen geheel zijn geest en geheel de wereld.

Zelfs ook in de infernale diepten van het lijden doorstroomt hem huiverend het gevoel van de *schoonheid* van dat lijden.

In een dichtergeest veredelt en vergeestelijkt zich het leed tot schoonheid. Lijden zonder poëzie is wrang, maar de poëzie in het lijden is zoet van weemoed.

Wie zelf wankelloos in het leven staat, ziel en zinnen machtig beheerscht, alle zielsverlangen opvoert tot de stralende schoonheid en alle geestesverlangen richt naar de normen van het absolute, — hij ziet alle tijdelijkheid in het licht der eeuwigheid, en zich verheven hebbende tot de ópperste menschelijkheid is hij zich ál het menschelijke bewust. Hij peilt de diepten van het leed, strijdt met elken strijder den

geweldigen strijd met het leven, en zegeviert met elken overwinnaar die zich als zegekrans de schoonheid om de slapen windt.

Niet uit voorkeur heeft Emile Verhaeren het leed bezongen, niet uit liefde tot lijden de schoonheid gevolgd tot zelfs daar waar in dreigende zielsverbijstering »l'œil blanc de la folie" hem aanstaarde.

Evenals men van Carlyle verhaalt, dat een lichamelijk lijden de aanleiding was voor die sombere trekken in zijn werk, zoo zou ook een ziekte voor Verhaeren de oorzaak zijn geweest waarom zijn geest zich richtte op de smarten des levens. De dichter Albert Mockel schrijft in een studie 1) over Emile Verhaeren: »Or cette homme nerveux, qui déjà concevait la vie avec une sorte de fièvre, venait de rencontrer la Maladie. Les nerfs s'étaient tendus comme des cordes sonores, mais ils cédèrent; et après la défaillance physique ce fut longtemps un affaisement moral, des crises de doute peut-être au tournant de l'un des avenues de la vie." En Léon Bazalgette schrijft in zijne monographie 2) over den invloed der ziekte 3) op Verhaeren's phantasie: emplissant ses nuits de cauchemars, et qui, curieusement, tyrannisa une âme véhémente d'artiste jusqu'à modeler le contour de ses visions."

Wij aarzelen deze verklaringen te aanvaarden en kennen geen groote waarde toe aan de meening, dat het enkele lotgeval zulk eene overheerschende macht uitoefent op geestelijk werk, zonder dat in den geest zelf in aanleg iets voorbeschikts aanwezig was, dat zich op de bedoelde wijze zou ontwikkelen. Maar toch, een dichter, in wien de zinnelijke bewogenheid zoo innig beïnvloed wordt door lichamelijk wel- of onbehagen, wiens gevoelens wellen uit het diepste ziels- en gemoedsleven, ondergaat heviger dan een denker alle verstoringen van het

---

1) Albert Mockel, Emile Verhaeren, avec une note biographique par Fr. Viélé-Griffin. Paris, Mercure de France.

2) Léon Bazalgette, Emile Verhaeren. Paris. E. Sansot & Cie.

3) Een maagziekte.

levensevenwicht en van de harmonie van het zinnenleven. Hij verheft zich wel uit het lijden daarvan in zijn poëzie, doch die verheffing eischt een voortdurenden strijd tegen de lagere machten van het gemoedsleven en tegen de naar het pathologische afwijkende gevoelens en voorstellingen van een ontstelden geest. Doch omdat er in den diepsten grond niets pathologisch is in het gevoels- en verbeeldingsleven van den dichter der »Soirs", der »Débâcles" en der »Flambeaux noirs", kunnen deze gedichten, die slechts voor een deel elegieën zijn, wel ook den weerschijn toonen, maar niet enkel weerspiegeling zijn van een lichamelijk lijden, dat ook den geest mede had doen lijden, in den zin dat de verzen de zinnelijke en geestelijke spiegeling zijn van dat lijden.

Omdat men zoo vaak te sterken nadruk legt op het verband tusschen lichamelijke en geestelijke toestanden, en tusschen lotgeval en kunst, een verband als van oorzaak en gevolg, kan dit vermeende oorzakelijk verband niet te sterk ontkend worden. Bovendien reikt zelfs de psychologische critiek niet tot de hoogte der kunst. Een psycho-pathische critiek zonder meer (Lombroso, Möbius) verschilt evenveel van een aesthetische critiek als een nachtmerrie of hallucinatie van een dichterdroom.

Het lichamelijk lijden moge Verhaeren's gevoelens en verbeeldingen smartelijker vertrokken en somberder gekleurd hebben in die jaren, — het gevoel zelf, dichterlijk in zijn wezen, en de verbeelding, schoon in hare verschijning, hebben hun oorsprong in de werkelijkheid van zijn dichterschap. Er is eigenlijk geen biographie en commentaar noodig om de schoonheid van zijn sombere visies te zien. En toch is de trilogie meer aan uitleggingen en verklaringen in dien zin onderworpen dan eenig ander deel van Verhaeren's dichtwerk. Met een eenigszins afwerend gebaar, waar men de bijzonderheden en het bijkomstige te zeer opdrong, behoort te worden ter zijde gelegd wat voor het wezen der poëzie, voor de schoonheid, de allerminste waarde bezit.

De schemerzieke weemoed weeft haar sluier om de schoonheid der dichterziel, zingt met slepende modulaties, eindigend

met een refrein, haar klacht als een avondzang. „Les Soirs" begint met een klacht en eindigt met een stervenszucht.

»Les complaintes qu'on va chantant par la grand route,
Avec leurs vieux refrains de banal désespoir,
Avec leurs mots en panne et leur rythme en déroute
Sont plus tristes encor, les dimanches, le soir,
Dans le silence éteint des tons et des lumières.
Le village s'endort. La cloche des saluts
Tinte minablement sa plainte et des chaumières
Qu'on ferme, et les verrous et les seuils vermoulus
Poussent des cris souffrants, comme des voix humaines."

Is er iets in de somberheid van een dorpsavond dat zoo nadrukkelijk de bange gevoelens versombert als het toegrendelen der deuren van de dorpshuizen, bij de gedachte aan het buitensluiten der duisternis en al wat deze aan kwaads brouwt, als daarbij het knarsen der grendels aan smartelijke kreten van een menschelijk wezen doet denken? Deze smartelijke droom is de inzet van „Les Soirs"; deze stemming, droevig als een klacht, is het motief, dat in alle variaties ruischt en zingt door de verzen, eindigend met een stervenszucht.

Maar het is niet de verschrikking die dan nadert, maar de vergetelheid, of, nog begeerlijker, een droom. Dood gaan, zooals de natuur doodgaat in den Herfst.

»Mourir ainsi, mon corps, mourir, serait le rêve!
Sous un suprême afflux de couleurs et de chants,
Avec, dans les regards, des ors et des couchants,
Avec, dans le cerveau, des rivières de rève.
Mourir! comme des fleurs trop énormes, mourir!
Trop massives et trop géants pour la vie!
La grand mort serait superbement servie
Et notre immense orgueil n'aurait rien à souffrir!
Mourir, mon corps, ainsi que l'automne, mourir!"

Het praalbed is gespreid in den avond als de sterren branden als lampen.

»Un catafalque d'or surgit au fond des soirs,
Quand les astres, comme des lampes,
Brûlent, en étageant leurs rampes,
Vers les lointains d'argent marbrant les parvis noirs."

In al dien weemoed ruischt, diep onder de klaagwoorden verborgen als onder een zee, een zang van verlangen naar het geluk dat schoonheid heet. Ver in de somberten van een avond en een Herfst licht een ster boven den horizon als een belofte van het geluk der poëzie. En vóor nog de klacht verruischt is, blijkt het geluk de schoonheid van den weemoed te zijn, en vóor nog de nacht gekomen is, blijkt de ster de voorbode te zijn geweest van een verheven sterrendroom, en blijkt de poëzie van den weemoed het geluk van den dichter te zijn.

Het is een verkeerde gedachte dat het ziekelijk zou zijn den weemoed lief te hebben, zooals een dichter hem lief heeft. Wie slechts mensch is, is zich daarvan nooit bewust. De kleinen van ziel en geest hebben hem nooit gekend. De krachtigste geesten vooral kennen die ontroering, omdat zij er zich in kunnen verzinken om er weer hoog boven uit te rijzen. De hoog bewusten bezitten die teedere gevoeligheid, die evenwel in hen aan kan zwellen tot de geweldigste tragiek, evenzeer als den alles in zich begrijpenden goddelijken humor.

De dichter, die de zinnelijkheid vergeestelijkt, vergeestelijkt ook het lijden tot weemoed. Evenmin als het gevoel zonder meer kunst is, evenmin als zinnelijk genot geestelijk geluk is, zoomin is leed in den gewonen zin weemoed of tragiek. Maar zelfs de melancholie van den dichter, als poëtische gevoels- en denkwijze, is verheven boven de genietingen van het gewone leven, — en daarom te verkiezen boven alle zinnelijk genot. Het dichterschap zelf voert ziel en zinnen boven de levensinsticten uit, waarmee alle zielsbegeerte en alle zinnendorst naar genot, zoekt naar bevrediging zonder inkeer en zelfbezinning. Eerst als de wil uitgaat boven de lagere spheer van het aardsche leven zonder meer, zonder hoogere roeping, nadert de mensch de spheer der kunst, waarin de zinnelijke ziel zich vergeestelijkt tot den geest, die alle zinnen meester is. Dan kan hij zelfs stijgen tot de celeste hoogten van goddelijk geluk, of in het bewustzijn van de hoogste wijsheid, waarin zelfs het geluk verbleekt

als te menschelijk van vorm, de idee in den geest bereikend, in het Absolute opgaan.

Somber is zijn ziel en somber dreunen de klokkeslagen van het belfrooi ontzaglijk in den nacht:

»..... Seul un beffroy,
Immensément vêtu de nuit, cassait les heures."

Of de Herfst dekt met een grijs waas van nevelen als in weemoed het land, en doffer klinken de geluiden, zielsbewogen, in de verte:

»Lointainement encor, des sons pauvres et las.
Vois par des voix lasses au fond des soirs hélées;
Et les chansons et les marches, par les vallées,
Des mendiants qui vont, sait-on vers où, là-bas?

Et des rames en desaccord, et l'autre et l'une,
Et boitantes et tombantes — et, longuement,
Un vol d'oiseau qui plane et plane et, lourdement,
Chavire en un ciel gris, où se fane la lune."

De titel van het gedichtje van drie strophen waarvan de laatste twee aangehaald zijn, is »Lassitude". In dit titelwoord zit al de weeke klank, die als een moede zucht uitsterven zal, slepend voortgedragen op het rhythme: »un vol d'oiseau qui se plane et plane". Even blinkt de grijze hemel; en dan komt in een laatsten rhythmenval, met de fijne iteratie der stil zwevende klanken in »fane" en »lune" en in »la" en »lune" — overeenstemmend met het bleeklichte visueele beeld van het verbleeken der maan, als een blanke bloem die verwelkt:

»..... en un ciel gris, où se fane la lune."

Een tegen weemoedig hemellicht even fijn beeld, zoo visueel alsof de lijnen met het burijn in weerbarstig metaal fijn scherp gegrift waren, en op zacht getint papier in zwierig liniair verloop de teekening verscheen, of als de zuivere houtsnede van een Japansche prent, edel van lijn en tint, als van Hokousaï, geeft de eerste strophe te zien van een ander gedicht, »l'Illusion":

»Droite, sur le pignon, une cigogne, l'une
Patte levée et l'autre en tige de roseaux,
Et le bec large ouvert, ainsi que des ciseaux
De pâle argent, pour découper le clair de lune"....

De zuiverheid van het innerlijke gezicht, de dichterlijke verbeelding die in klank zich uit, maar het oogen-bleeld voor het denk-beeld behoeft om als poëzie tegelijk waargenomen en vernomen te worden, is met weemoed overtogen, die het gezichtsbeeld en den klank verfijnt en verzacht, maar niet doordringt in de diepten van ziel en geest.

Machtiger, romantischer van verbeelding, van doordringender stemming, is een ander gedicht, »Les vieux Chênes", — de oude eiken in den winter, met hun takken als geweldige armen in den storm waanzinnig omhoog gestrekt, willende het lichaam ontvluchten, maar tragisch vastgehouden. In die oude, ruwe en sombere reuzen tegen den horizon, waar de grimmige winden hen met woede bestoken, als nijdige honden hen aanbassen, — woont de ziel van het Noorden, huizen ook donkere machten van kwaad, die in herfst en winternachten in hun kruinen wanhopige klachten slaken: »Oh! leurs plaintes et leurs plaintes, durant la nuit!".

De klacht was het dichterlijke motief in de trilogie der »Soirs", der »Débâcles" en der »Flambeaux noirs", en, als in elegieën zou Emile Verhaeren zijn eigen leed hebben moeten uitzingen. Dan schijnt het wel vreemd dat deze zanger, ook in de meest lyrische emphase van zijn poëzie, zelden zichzelf noemt. De dichter die met twee epische dichtbundels begon, »Les Flamandes" en »Les Moines", — verbergt zijn Ikheid, al zijn de lyrisch betoonde epische gedichten der trilogie vol van eigen leven, áchter de voorstellingen die hij schiep. Achter de reuzige eiken, somber klagend in den winter, geteisterd door de nijdige stormen, strekkend in wanhoop de armen uitzinnig naar omhoog, — verbergt de dichter zijn eigen leed. Het is in dezen bijzonderen zin dat men van symboliek zou kunnen gewagen.

Ook in veel andere gedichten, sombere natuurstemmingen, welke stemmingen voelbaar de weerkaatsing van zijn eigen somberheden zijn, beschrijft hij niet het tafereel dat hij voor zich ziet, maar staat hij midden in het tragische gebeuren zelf, is hij niet de toeschouwer, maar de acteur die zijn dramatische zielstoestanden doorleeft én speelt.

In het gedicht »Londres" hangt de sombere nevel die zijn ziel evenzeer omhangt als de stad. »Oh, mon âme du soir, ce Londres noir qui traîne en toi". In dat Londen heeft Verhaeren bijna zijn geheele trilogie ontworpen. Herhaaldelijk teruggekeerd in deze atmospheer, waar zijn geest zich hullen kon in het somberste kleed, waar zijn stemmingen harmonisch ineenvloeiden met de kleuren en geluiden van deze stad van »bitume" en »ijzer", moet hij den zelfvrede, die tot scheppenden arbeid noodig is, gevonden hebben in den onvrede en strijd om hem heen. In het jachtende leven stilstaan, tot inkeer en zelfbezinning komen, is dat het geheim niet van alle scheppingswerk? — Ziet dezen dichter, wien het diepste donker in de ziel hangt, in de avondstraten waar de lantaarns aangaan, stil in al het rumoer, terwijl de nevel zwaarder wordt, doodskleeden over de daken hangend. De ziekelijk bleeke maan spiegelt zich in een riool, waar alle helderheid en glans vergaat.

Ziet dezen dichter daarna op zijn veelvuldige reizen naar vreemde landen en volken. Wat van deze zwerftochten hem het diepst bewust werd is, behalve het besef van de onverzadelijkheid der begeerte zelf naar verandering, voor den dichter het vergeestelijkte avontuur, in alle verscheidenheid der volkeren en der enkele menschen de *eenheid* van den geest. Dan komt over hem het oneindigheidsgevoel. De avondwegen kruisen en vereenigen zich in de verten van den komenden nacht. Maar dan blijft de Twijfel over. De mensch heeft van God de liefde zien afdalen. »On l'a cristallisé naguère Au seuil des temps, en des vases d'éternité". Maar het kristal is verbrijzeld, »Les grands calices se sont vidés de l'infini". Het oneindigheidsverlangen wordt een doodsverlangen, maar naar een dood als een schoonen droom, verhevener dan het leven.

De weemoed van Emile Verhaeren, de tragiek van zijn gedichten, is meer dan de »Weltschmerz".

De »Weltschmerz" is menschelijk en tijdelijk, wel in den hoogsten vorm romantisch, maar niet hoog-menschelijk. De tragiek kenmerkt een hooge menschelijkheid, is dichterlijk en

eeuwig, als is zij te verruimen en te verhoogen in den alles omvattenden goddelijken humor. Het tragische is eeuwig behept met het eenzijdige; tegenover zijn donkerste schaduw staat het helderste licht. En de alles begrijpende humor schildert licht in donker als een vergeestelijkt clair-obscur. Maar in zijn alzijdigheid, die ook een onzijdigheid is, behoort de humor al haast meer tot de wijsheid dan tot de kunst. De wijsheid der Idee zegeviert over de verschijnselen, de waarheid doorlicht te helder de atmospheer der zinnen, dan dat daarin de schoonheid, die in schijngestalte der Idee leeft, op den duur bestaanbaar zou zijn. De schijngestalten, die de verbeelding schiep en die gehuld waren in een waas van stemming, worden eindelijk doorzichtig en ijl, tot alleen het licht triompheert waarin niéts meer verschijnt. Zelfs het meest tragische duister wordt helder als daglicht. De humor, die alles weet, is voor de kunst haast ál te wijs.

De weemoed in Verhaeren's poëzie is in zijn laatsten bundel van *Toute la Flandre* »La guirlande des Dunes", het hoogst-menschelijk, fijner en sterker en zuiverder dan ooit te voren.

Als men van een probleem-stelling in poëzie mag gewagen, dan zou deze zijn, gesteld en opgelost in dien bundel: de mensch in de natuur; of bepaalder: de nietige mensch in de geweldige natuur; of in andere woorden: een sprankje leven in de cosmische stoffelijkheid; en in een beeld: een licht door de duisternis; — doch het treffendst gezegd: zielsleven door den dood omringd.

Niet als in vroegere gedichten verschijnt er de mensch als een groote macht in het heelal, de mensch in zijn dadenrijk bestaan. Een figuur van Millet phantasmagorisch vergroot en vergeestelijkt, een man machtig van wil en daad, het leven beheerschend, zoo, dat het zelfs in zijn ten ondergaan (»Le Passeur d'Eau" en »Le sonneur" vooral, in »Les Villages illusoires") — schijnt alsof hij toch zegeviert.

Nú schijnt de mensch klein in de verheven natuur, als op een schilderij van Rousseau of Daubigny, maar deze natuur der Vlaamsche kuststreek, in Verhaeren's phantasie, is een-

zamer en onherbergzamer. In die onwillige natuur heeft de mensch een stukje huiselijkheid met moeite veroverd. Zooals de arend zijn nest bouwt, zij het niet in de wolken dan toch op een steile rots, zoo heeft hij zijn huis gebouwd aan de kust. Huis en haard en bed, dat is haast het eenige wat hij bemachtigd heeft op de weerstrevende natuur.

»Oh! la maison perdue, au fond du vieil hiver,
Dans les dunes de Flandre, et les vents de la mer.
Une lampe de cuivre éclaire un coin de chambre;
Et c'est le soir, et c'est la nuit, et c'est Novembre.
Dès quatre heures, on a fermé les lourds volets...."

Iets toch van hooger leven, van zielswezen en geestesschemer, in al het cosmische, schijnt daar als dat licht in dien kamerhoek, een klein lichtje in de groote duisternis. Verloren in de eenzame ruimte, in het nachtelijk donker van den winter, een dak. »Un Toit", met het voor Verhaeren zoo typische »là-bas", is de titel van dit gedicht. Die lampenschijn in dien kamerhoek, is hij niet als een bede ontroerend, een bleeke flikkering van hoop. Doch het tragische uit zich sober, met ingehouden macht van ontroering.

Het rhythme sleept over de sylben, is langzaam en eentonig als klokgelui in de verte, als loome golven over het strand, als ruischende windvlagen over de duinen. In de herhaling: »et c'est le soir, et c'est la nuit, et c'est Novembre" blijkt een versterking en verdieping van het gevoel van verlatenheid. Men peilt het gevoel tot den bodem. In de klank van »Novembre", in dit rhythmisch verband, stijgt de gedachte aan het verlatene tot het hoogste. Toch is de klank niet week, maar sterk, en daarbij sober van bedoeling, als het hooggestemd constateeren van een toestand.

Het karakter dezer verzen is *episch*. Doch hoe veel macht van zelfbedwang ging vooraf om zooveel lyrische stemming te kunnen beheerschen in een breede epiek, zooveel bewogenheid te kunnen overdekken met het zware kleed der epische voordracht.

De regel »dès quatre heures, on a fermé les lourds volets", is ons als het vaststellen van een feit, van een toestand, of

beter van een toedracht, — maar wat een diepte van beheerscht gevoel gaat schuil achter deze epische beschrijving. De »blinden" zijn »zwaar". Konden zij anders dan zwaar zijn in deze natuur? — Maar juist het wijzen op de zware luiken, en op niets anders dan op deze, is beteekenisvol. Wat kon scherper, heviger, en meteen ongewild duidelijker aanduiden, het onderscheid tusschen de onherbergzaamheid der natuur en de daarop veroverde huiselijkheid, dan die luiken, die zware luiken. Een toestand is geschilderd, een toedracht beschreven. »On a fermé les lourds volets".

Maar merk op dat de exactheid niet zoo ver gaat, dat er beschreven is *wie* de zware blinden gesloten heeft. Dat zou hier ook onbelangrijk zijn. De luiken zijn gesloten. — Er staat evenwel ook niet zonder meer dat ze »toe" of »dicht" zijn. Er is aan handeling gedacht, ze zijn »gesloten", men »heeft" ze »gesloten", — en dat was juist het belangrijke. Het enkel visueele beeld van een toestand zou al van beteekenis zijn, doch deze wordt rijker door het zich voorstellen van een toedracht, waarbij het visueele beeld leven verkrijgt en een waarachtigheid, die door de associatie van het enkel visueele naar het acustische van het sluiten der blinden, nog treffender wordt.

Belangrijk is ook de tijdsaanduiding in dezen bijzonderen vorm: »Dès quatre heures, on a fermé les lourds volets". Wat doet het er toe, zoo zou men kunnen vragen, *hoe laat* men die blinden sloot. Maar dat is juist het buitengewoon belangrijke. Er staat ook niet zonder meer: te vier ure heeft men de blinden gesloten, — maar het de gansche toedracht teekenende: »*Dès* quatre heures..." Zoo stelt men niet een onverschillig feit vast, een objectiviteit, een uitwendigheid, maar een in het poëtische stemmingsverband noodzakelijk (in den zin van innerlijke noodzakelijkheid, zelfbepaling of vrijheid der poëtische idee), een logisch en psychologisch gebeuren, een subjectiviteit en innerlijkheid, d. i. een door het kunstenaars-subject gegane objectiviteit, waarin de poëzie als de schoone idee tot openbaring komt.

In die weinige woorden, volgende op den boven aange-

duiden climax, en de schildering der natuur en der armelijke menschelijkheid:

»Dès quatre heures, on a fermé les lourds volets."

is een toestand en een gebeuren, is natuur en zielsleven, tot poëzie geworden.

»Un Toit, là-bas" is de titel van het gedicht. Een ideale titel van een gedicht behoort tot het gedicht, in den zin dat hij er niet uit mag vallen, er niet buiten mag staan, — wel er boven. Het is daarom meteen overbodig, maar geeft een bekoring te meer aan het gedicht, wanneer alle deelen van het gedicht erin weerklinken als in den grondtoon, en wanneer het in het begin als een praeludium is, dat na de lezing van het geheele gedicht herinnerd wordt als het beginsel. Zoo is de titel: »Un Toit, là-bas".... 't Klinkt als 't begin van een gedicht, dat onvoltooid bleef; maar na de lezing van alle bijzonderheden worden deze herhaald in dezelfde woorden die den algemeenen zin aanduiden.

Van af het begin:

»Oh! la maison perdue, au fond du vieil hiver,
Dans les dunes de Flandre, et les vents de la mer."

Over:

»Une lampe de cuivre éclaire un coin de chambre;
Et c'est le soir, et c'est la nuit, et c'est Novembre."

En:

»Dès quatre heures, on a fermé les lourds volets...."

En over de volgende dichterlijke algemeene bijzonderheden:

»Le père, après deux jours de lutte avec le flot
Est revenu....
. . . . . .
La mère allaite, et la flamme qui diminue....
. . . . . .
Mais au dehors,
La meute innombrable des vents
Aboie, autour des seuils et des auvents....
. . . . . .

Hélas, sous les cieux fous, la pauvre vie humaine
Abritant près des flots, son angoisse et sa peine!
La mère et les enfants, et dans son coin, l'aieul
Bloc du passé, debout encor, mais vivant seul....
. . . . . .
Hélas! la pauvre vie au fond du vieil hiver
. . . . . .
Et que la femme écoute, auprès du feu sans flamme,
On ne sait quoi de triste et de pauvre en son âme....
. . . . . .
Et qu'elle pleure, et qu'elle attend, et que la chambre
Est comme un nid tordu dans le poing de Novembre...."

Over al die diep ontroerende bijzonderheden, met het slot, machtig van verbeelding, naruischend in den geest, tot het beeld met den klank, ook de geweldigste, eindelijk zou verzinken in vergetelheid, — rijst nog voor het laatst op in de verte, vóór 't verdwijnt voor gevoel en phantasie: »Un Toit, là-bas"....

Dan zingt de zee weer haar onverschillig lied en ruischen de vlagen aanhoudend hun vreemd refrein.

Dezelfde macht van verbeelding, met een hooggestemde meewarigheid om het menschenlot, spreekt uit het gedicht «Un Village".

Het medelijden van een *dichter* voor zijn medeschepselen, zijn ontroering om het levenslot, heeft niet het particuliere van gewoon menschelijk medelijden. Des dichters meewarigheid is veralgemeend, zelfs in een bijzonder geval. Zij is hoogmenschlijk, is een dichterlijk medelijden, waarin het enkele menschenlot niets beteekent bij de alomvattende belangwekkendheid van het levenslot zelf voor den dichter, als de teekenen ervan zijn samengeweven met zijn voorstellingen en ideeën. Zoo spreekt Verhaeren tot Vlaanderen gelijk Vlaanderen sprak tot zijn ziel en geest. Langen tijd in Londen vertoevende en er herhaaldelijk teruggekeerd heeft hij in zijn trilogie de geweldige stad gezien als de sombere achtergrond van zijn eigen lijden; maar later in Vlaanderen weer gekomen, en er telkens korteren of langeren tijd verblijvende, ziet hij land en volk gehuld in den somberen gloed die zijn eigen dichtergeest

overtoog, en is zijn zielswezen juist de achtergrond waartegen het leven van zijn volk zich tragisch afspeelt. In dezelfde mate als de trilogie lyrisch is, is „La guirlande des Dunes" episch. Zijn trilogie is lyrisch van toon, al objectiveert zich, al veruitwendigt zich zijn leven en lijden in die sombere wereldstad, het ontzaglijk tooneel van zijn zielsphenomenen. „Toute la Flandre" is episch, al verpersoonlijkt en verinnerlijkt zich de epiek van land en volk in zijn dichterlijk bewogen ziel, die meeleeft met het tragische levenslot, het opvoerend tot het tooneel der dichterlijke aanschouwing.

Zoo is bij voorbeeld de aanschouwing „Un Village".

Het dorp staat dadelijk ons voor den geest door een sobermachtige woord- en klankschildering, niet verschijnend enkel in zijn abstracten schijn, maar in zijn concreet wezen:

»Des murs crepis, de pauvres toits.
Un pont, un chemin de halage
Et le moulin qui fait sa croix
De haut en bas, sur le village...."

Dit is het algemeen beeld — in de opsomming van enkele bijzonderheden! — suggestief als er maar een zijn kan. Het geeft te denken; de Idee denkt voor ons en in ons, en toovert in enkele trekken het beeld dat zij innerlijk zoowel als uiterlijk aanschouwt. Hét dorp is in zijn algemeenheid én bijzonderheid, uiterlijk én innerlijk, geschilderd, beschreven, neen: gedicht. De bespleisterde muren, armelijke daken, een brug, een jaagpad, een molen die zijn kruis maakt boven het dorp, deze algemeene bijzonderheden van het dorpswezen, voorgedragen op een toon en rhythme waarvan de soberheid innerlijke macht van bewustheid en bewogenheid verraadt, geven een tragische stemming.

Nieuwe bijzonderheden verrijken het ontworpen beeld:

»Les appentis et les maisons
S'echouent, ainsi que choses mortes;
Le filet dort: et des poissons
Sèchent, pendus au seuil der portes."

Dan komt er ineens iets zeer bijzonders, in zijn gebeuren schijnbaar onbeteekenend, doch in wezen zeer belangrijk, niet

zoozeer voor het dorp, als wel voor het zielswezen van den dichter; het tragische der stemming verdiept zich, nu er beweging komt in de rustige voorstelling, nu de dag in avondsomberheid overgaat, en de ontroering zich meedeelt aan het rhythme:

»Un chien sursaute en longs abois;
Des cris passent lourds et funèbres;
Le menuisier coupe son bois,
Presqu'à tâtons, dans les tenèbres."

Daarna blijkt het gebeuren zich uit te breiden. Eerst was er rust en stilte: het dorp, in zijn wezen en algemeenheid; daarna de fijnere teekening in het algemeene beeld; dan eenig gebeuren, dat vooral psychologische beteekenis heeft. Dit gebeuren vervolgt zich:

»Tous les métiers à bruit discord
Se sont lassés, l'un après l'autre;
Dernière un mur, marmonne encore
Un dernier bruit de patenôtres."

Dan is 't weer stil, en bovendien duister. Dit is noodig voor het komende beeld, dat is als een schaduw of schim, maar levend van werkelijkheid, en tragisch, alsof hét tragische verschijnt:

»Une pauvresse au longues mains,
Du bout de son bâton, tâtonne,
De seuil en seuil, par les chemins;
Le soir est fait et c'est l'automne."

En dan...? »Et puis...." — Het beeld is immers voltooid; het tragische is verschenen, tot een psychisch feit geworden en geobjectiveerd in een symbolische werkelijkheid. Neen, nu trekt dit alles zich samen, al het uiterlijke en bijzondere verinnerlijkt en veralgemeent zich, in het wezen: het levenslot als zoodanig, dat zich afspeelt, zich afpijnt in het arme visschersdorp, waarin duister en Herfst gevallen zijn. En met de dreiging van het komende, dat de Winter is, of de dood, of het vagevuur, verpersoonlijkt zich de voorstelling. De tragiek van dit levenslot heeft den dichter tot het diepst der ziel meewarig gestemd:

»Et puis viendra l'hiver osseux,
Le maigre hiver expiatoire,
Où les gens sont plus malchanceux
Que les âmes en purgatoire."

Het leven als het vagevuur, met oneindig meer kans van ondergang dan van loutering. We zijn hiermee midden in de Christelijke idee, waaraan dit deel van »Toute la Flandre" rijk is. Het ontzag dat de natuur, de zee, inboezemt staat in verband met de Godsvrees. In een gedicht »La Bénédiction de la Mer" heeft de zee een bovennatuurlijke beteekenis, als daar voor de menigte de priester verrijst, en hij in een machtig gebaar het symbolieke teeken des kruises maakt voor het aangezicht der oneindigheid. Met de Godsvrees staat het gevoel der dankbaarheid, doch meer direct dat der resignatie, in wisselwerking. De doorvoering in het geheele leven van die Godsvrees zou beteekenen, bij deze geloovigen, dat God overal in gekend werd. Het goddelijke in alles, doch het goddelijke als het tegenóver hen staande, het hoog boven hen verhevene, waartegen zij opzien met vrees en ontzag.

Hoe ziet een dichter, die hun woning en hun hart nabij is getreden, hen en het ontzagwekkende? De dichter, die in zijn idealiteit het verhevene nabij is, daalt tot hunne realiteit, maar omdat hij de Idee in zich omdraagt is hem ook de zuivere eenheid bewust van géne realiteit en déze idealiteit, die hén vreemd is. Hij behoeft alles slechts te vermenschelijken tot den mensch die hij zelf is, om alles te idealiseeren, te vergoddelijken. Hij vergeestelijkt zelfs de stof. Een boom symboliseert hij tot een geestelijke menschelijkheid door poëtische analogieën en associaties te trekken. Zijn dichterlijke daad is dan symbolische transpositie van realiteit tot idealiteit, van proza tot poëzie. Hij personifieert de natuur. In hem is de eenheid van den mensch met — alles begrepen; van den menschelijken geest met het heelal. In dien zin is Emile Verhaeren symbolist.

De personificatie der natuur blijkt al dadelijk bij den eersten dichtregel van »La Guirlande des Dunes." Een wilg, dien hij ziet, een oude bekende, heeft hij lief alsof hij een mensch ware.

»Ce saule-là, je l'aime comme un homme."

Die wilg is verwrongen, opengespleten, lijdend en oud; maar hij hóudt het leven, — hoe ook bedreigd en omringd door den dood; »avec tous les couteaux du vent, dans sa poitrine." Eens heeft de bliksem hem getroffen en zijn stam van boven tot beneden gespleten. Daarna was zijn eene kant verdroogd en dor, maar door zijn anderen zijde stroomde nog het levenssap.

»Matin et soir, même la nuit,
A toute heure je suis allé vers lui."

In alle jaargetijden, bij alle weersgesteldheid ook, is hij ànders, maar altijd belangwekkend, zelfs bewonderenswaard, vooral in zijn strijd met den dood: »J'ai admiré sa vie en lutte contre sa mort." Dit leven en die strijd zijn tragisch, in alle menschelijkheid van het gevoel dat men er in vermag te leggen. Zoo ergens dan geldt hier deze gedachte van Henri de Regnier: »La poésie n'exige pas, elle suggère." De tragische belangwekkendheid is de ware transpositie van het »natuurlijke" naar het »menschelijke." Blijft niet het natuurlijke in het menschelijke eeuwig verondersteld? Het natuurlijke heeft zich verhoogd, heeft zich verheven tot ziel, tot geest zelfs, maar blijft daarin eeuwig moment. De poëzie verschaft zulk een gezichtspunt der eeuwigheid, gelijk Spinoza van de wijsbegeerte aangaf. De poëzie opent het oog voor de belangwekkendheid zelfs voor een ouden boom, een wilg, wiens leven gespiegeld werd in het algemeen menschelijke. Bij de gedachte dat de sympathie zoo ver gaat dat men wil weten wáar dat belangwekkende zich bevindt, dan stijgt, als men mee vermag te gaan, het tragische tot een verheven humor. De humor in poëzie die door het tragische is heengegaan is iets zeer hoogs:

»Si vous voulez savoir où son sort se décide,
C'est tout au loin, là-bas, entre Furne et Coxyde,
Dans un petit chemin...."

In »Temps gris", het tweede gedicht van den bundel zien wij de Noordzee in »sa lutte et ses combats." Het daarop

volgende »Un Village" is, als voorbeeld van het tragische, door de »figuration expressive de l'Idee par le symbole," poëtische idee die boordevol is van werkelijkheidsverbeelding, boven reeds door mij uitvoerig geparaphraseerd, evenals het even sombere gedicht »Un Toit, là-bas." De overgang tot dit laatste vormt een grootsche schildering der duinen en der eenzame dorpen in den stormachtigen winter, »l'Hiver dans les Dunes," met bijvoorbeeld deze machtige greep in de sombere werkelijkheid, die deze opvoert tot tragische poëzie:

»Les villages souffrent là-bas,
Les toits ployés sous la tempête,
Pauvres, tristes, serrés par tas,
Comme des bêtes...."

In »Les Tours au Bord de la Mer" verrijzen de torens van »Lisweghe" en »Furnes" en »Nieuport" het duidelijkst aan zee zichtbaar, en van andere steden en dorpen van Vlaanderen, even gezien in het licht der geschiedenis, maar in de stemming van het oogenblik, »dans l'ombre et dans l'hiver", waarin het verleden opgaat. De geschiedenis van Vlaanderen en de Vlaamsche torens verrijzen altijd weer in Verhaeren's denken en werken:

»Votre ombre est là, sur mes penses et sur mes livres....
. . . . . .
O que mon cœur toujours reste avec vous d'accord!"

»Un Coin de Quai" is gezien in die eigenaardige wisseling en overgang van realisme en romantisch idealisme die een fijnen en hoogen humor verbergen, in de voorstelling dier oude visschers die uitzien van zee naar den storm door de almanak voorspeld, doch die zich laat wachten. Enkele tragiek speelt zich af in »Le Ramasseur d'Epaves", waarin de strandvonders hun onzalig werk verrichten, grootsch, diepsomber, met noodlots-dreiging voorgesteld. Daarnaast is het gedicht »Vents de Tempête" bij alle macht van expressie sober, evenals »Le Peril", epische natuurbeschrijving. Hooger van bedoeling zijn de gedichten »Un Vieux", »Au Cimetière", »Les Pêcheurs à cheval", »Amours", »Femmes des Dunes", »Les Gars

de la Mer", »Les Fenêtres et les Bateaux", »Ceux des Fermes", »Bruges au loin", het reeds genoemde gedicht »La Bénédiction de la Mer", dan »Un Dimanche" en vooral het grootsch symbolische en tragische »Un Bateau de Flandre", en het machtige slotgedicht »Les Plages", waarin voor de verbeelding verschijnt, in een gloed van oud-Germaansche romantiek, de uitvaart der dooden op een brandend schip in zee, een herinnering aan de Noormannen.

»Les Village de la Côte", »Les Bouges" en »La Côte flamande" geven epische poëzie met tragisch verdiepte stemming. De eenige gedichten die een vreugdiger licht spreiden over de voorstellingen zijn »Printemps", »Midi" en »L'Été dans les Dunes". Overigens is zoo diep het tragische doorgedrongen in het levenslot dezer kustbewoners, altijd nabij voelend de rampspoed-aanbrengende zee, dat zelfs in »Un Dimanche", wanneer zij in de kerk zijn, en een storm opkomt en over de kerk heenraast, waardoor in hun voegen de gekleurde kerkvensters trillen, en de storm nieuw onheil voorspelt, terwijl de kaarsen helder doorbranden, — de pastoor zich met Noach en zijn kerk met diens arke vergelijkt.

De symbolische visie van Vlaanderens Schip, in enkele tragiek, geeft het volgende prachtige fragment:

Dans les dunes, là-bas,
Pourrit le vieux bateau
Qui s'en allait sur l'eau
Avec sa voile et son grand mât
Dressé.
Qui s'en allait sur l'eau
De la mer grande et de l'Escaut....
. . . . . .
O vous, les flots massifs des funèbres automnes,
Vous les blocs d'ombre et d'écume en voyage,
Du fond des mers vers les rivages,
Dites, de quels coups lourds et monotones,
De quels tonnants coups de marteau
L'avez-vous assailli, le clair et triomphante bateau
Qui s'en allait sur l'eau?

Et vous, l'Est, l'Ouest, le Sud, le Nord, — toutes les rages
Des cyclones tournants et des volants orages,

Et vous, la pluie et le brouillard que le vent chasse
De l'un à l'autre bout des mers et de l'espace,
Dites, dans quel tumultueux et vague étau
L'avez-vous donc tordu, le rouge et frémissant bateau
Qui s'en allait sur l'eau?

. . . . . .

Pourtant, un soir d'hiver
Que la tempête, au loin, là-bas,
Avait sonné jusqu'au bout de la mer,
Son glas,
Lui seul, parmi tous ceux qui s'en étaient allés,
Voiles au vent, vers leur destin bariolé,
Ne rentra pas.

Son mousse et des marrins étaient dépuis longtemps
Des morts,
Que par la vaste mer et par les flots battants,
Sa carène vidée et corrodée
Errait encore,
Et le voici, hors de la vie et hors de l'eau,
Loque de bois, morne lambeau,
Pauvre débris pourri, rongé, mène,
Mais revenu,
Après combien de jours d'errance et d'affre blême,
Vers sa dune, quand même."

Vrees en medelijden zijn volgens Aristoteles het doel der tragedie; — wij zullen deze eer »middelen" noemen, middelen om ontzag te wekken voor... het Verhevene. De ziel in het diepst van haar wezen ontroeren, en na de zelfbezinning ontvankelijk maken, als de rust is weergekeerd in het geschokt gemoed, voor de idee van het verhevene. Het Christendom stelt het leven van de geboorte tot den dood in het teeken van het tragische, gelijk de Helleensche wereld het plaatste in de hand van het Noodlot. Zelfs de geboorte is schuld en zonde, volgens Calderon's woord, »daar de grootste schuld van den mensch is dat hij werd geboren":

»Pues el delito mayor
Del hombre es haber nacido."

Doch de geestelijke mensch vermag te stijgen door het tragische tot den verheven en goddelijken humor, waarin het

tragische momént is, dat zich heeft vervolmaakt, door zich te vereenigen met het andere van zichzelf, het komische, en die de hooge geestelijke vreugde die geluk heet niet verloochent die in de kunst schoonheid, in de religie heiligheid en in de philosophie wijsheid is.

De humor is de stijging tot het verhevene. De humor, die van den absoluten geest is, kent geen verhevenheid meer boven zich, want is zelf het verhevene. Doch voor de laaggeborenen in den geest rijst niets ontzagwekkender voor de zinnelijke oogen dan de verschrikking. Zelfs hun God is een God der verschrikking, en hun waarachtigst gevoel, dat elke bijzondere daad beheerscht, Godsvrees.

De zee spreekt tot hen ook met de stem van het verhevene in de stemming der verschrikking. En het schoonste gevoel daarvoor evenals voor hun God, is dat der resignatie.

Daarom kan de dichter hun woning en hun hart slechts naderen door meegevoel en medelijden, door hen toe te spreken in een taal die zij verstaan, over het tragische levenslot; niet als een gelijke, maar als een hoogbewuste, die hun zieletaal verstaat, en in een andere taal, die wij poëzie noemen, meedeelt aan de wereld. Daardoor wordt het bijzondere leven getransponeerd tot het algemeen-menschelijke, de proza des levens tot poëzie, het reëele tot het ideëele verheven.

HET MACEDONISCHE VRAAGSTUK

DOOR

F. H. VAN DER KOP.

Na het schitterende doch korte bloeitijdperk gedurende het bewind van Philippus en Alexander den Groote geraakte Macedonië onder het bestuur van Antigonus Gonatas gaandeweg in verval.

Voortdurend geteisterd door de invallen der naburige, onbeschaafde volksstammen, werd de landstreek ontvolkt en verwoest, de bevolking verdrukt of in gevangenschap weggevoerd en nadat de Romeinsche legioenen ook in deze streken zegevierend waren voorwaarts gerukt, was 't voor goed met het onafhankelijk volksbestaan gedaan.

Sedert werd Macedonië een Romeinsch wingewest, welks bevolking werd uitgezogen door Romeinsche pro-consuls, evenals in latere tijden door Turksche vali's.

Ten tijde der Groote Volksverhuizing vormde de landstreek een deel van het Oost-Romeinsche Rijk en was voortdurend blootgesteld aan de plundertochten der West-Gothen, Hunnen, Oost-Gothen, Avaren, Bulgaren, Anten en Gepiden, die op hunne tochten naar het westen, ook in dit gedeelte van ons werelddeel meermalen op vreeselijke wijze huishielden.

Na den Val van Constantinopel in 1453 kwam Macedonië onder Turksche heerschappij.

Eeuwen achtereen het strijdperk geweest zijnde van verschillende volken, die elkander met afwisselend geluk bestreden, was 't te voorzien dat in latere tijden talrijke pretendenten

aanspraken zonden doen gelden op het Macedonische grondgebied.

Zoo beweren o. a. de Grieken dat ondanks de herhaalde invallen van Germanen en Slaven, waaraan Macedonië in den loop der eeuwen voortdurend heeft blootgestaan, het land tot op heden zoowel wat betreft volksaard, godsdienst als beschaving, een zuiver Grieksch karakter heeft behouden. Is deze bewering vrij juist met betrekking tot Saloniki en eenige aan de kust gelegen plaatsen, alwaar de Grieksche taal en handel ten allen tijde een overwegenden invloed hebben geoefend, van het binnenland daarentegen kan dit volstrekt niet worden gezegd.

Ook Romeinsche invloeden deden zich in deze landstreek al spoedig gelden. Zoo vermeldt o. a. Tacitus dat ten tijde van keizer Tiberius en diens opvolgers talrijke Romeinsche kolonisten zich in Macedonië vestigden en hoewel dit geenszins is bewezen, houden vele geschiedvorschers — o. a. Lejean — vol dat de in Macedonië woonachtige Kutzo-Walachen afstammelingen zijn van de Romeinsche legerscharen, die destijds deze landstreek veroverden.

Behalve in het gebergte vindt men ook Kutzo-Walachen in den omtrek van Monastir alsmede in eenige andere steden, o. a. te Usküb.

Omstreeks het jaar 600 vestigden zich de eerste Serviërs aan de monding der Vistritza, stichtten aldaar de stad Servia, trokken den Schardagh over, en wonnen in zuidelijke richting steeds meer en meer veld totdat het den Griekschen keizer Heraclios gelukte hen terug te drijven. Hierdoor niet ontmoedigd, hervatten de indringers kort daarna hunne voorwaartsche beweging en maakten zich meester van Noordelijk-Macedonië. In 1218 werd te Ipek een Servisch aartsbisdom gesticht. De macht van het Servische Volk bereikte haar toppunt onder de regeering van Stefan Duschan den Groote (1336—1356), die zich Keizer der Serviërs, Bulgaren, Albaneezen en Grieken noemde. Vanuit zijne hoofdstad Usküb voerde deze vorst den scepter over een groot Balkanrijk, dat zich uitstrekte van de Adria tot aan de Zwarte Zee. Onder

zijne onbeduidende opvolgers geraakte zijn grootsche schepping al spoedig in verval en na den ongelukkigen slag op het Amselfeld bij Hossovo (15 Juni 1389) trad de Servische invloed in Macedonië voor goed op den achtergrond.

Op 't laatstst der 7de eeuw trokken de Bulgaren in steeds grooter getal den Balkan over, drongen door tot in de bloeiende Rumelische Vlakte en maakten het zelfs den Griekschen keizers lastig tot onder de poorten van Byzantium. Nadat den 25en Juli 811 keizer Nikophoros door den Bulgaarschen Czaar Krummos was overwonnen en onthoofd, werd bijna geheel Macedonië door de overwinnaars bezet.

Met de uitbreiding van het Christendom — na de stichting van het bisdom Preslowo in het jaar 870 — nam de macht van het Bulgaarsche Volk in hooge mate toe. Omstreeks 900 regeerde czaar Simeon (893—927) over Rumenië, Bulgarijë, Macedonië, Thessalië en Epirus.

Na den dood van dezen vorst geteisterd door binnenlandsche woelingen en meermalen getroffen door gevoelige slagen van den Griekschen tegenstander, geraakte het Bulgaarsche Rijk in verval.

Een tweede tijdperk van bloei brak aan in 995 onder het bewind van czaar Samuel. Deze vorst, die zich czaar van Macedonië, Bulgarijë en Albanië noemde, had zijn residentie in den omtrek van de Presba- en Ochrida-meren in het hartje van Macedonië.

Den 29en Juli 1084 werden de Bulgaren bij Demir Hissar door keizer Basilius geheel verslagen, hetgeen tengevolge had dat voortaan de Grieksche invloed in deze streken meer op den voorgrond trad, doch reeds in 1213 gelukte het czaar Johan Asen II een Bulgaarsch-Rumeensch rijk te vestigen, dat zich uitstrekte over Rumenië, Macedonië en Zuidelijk-Albanië. In aanhoudenden strijd gewikkeld met de steeds machtiger wordende Serviërs, ging ook laatstgenoemd rijk op den duur te gronde.

Dat ook Adriatische gebieders reeds vroegtijdig het bezit van Macedonië wenschten, blijkt o. a. uit het feit dat in 1257

de despoot van Epirus, Michaël II, een Triple Alliantie sloot met de Serviërs en Albaneezen, die uitdrukkelijk ten doel had het Macedonische grondgebied aan de Byzantijnen te ontrukken. Door alle tijden heen weerstond Saloniki de herhaalde aanvallen van Serviërs en Bulgaren, doch van elders komende veroveraars richtten in deze stad meermalen groote schade aan. Van 904 tot 924 zetelden aldaar de op roof en plundering beluste Arabieren; in 1185 trokken de Noormannen onder Tankredo de stad binnen.

Na de inneming van Constantinopel door de Latijnen werd Saloniki korten tijd (1204—1230) de hoofdstad van een klein Latijnsch koninkrijk, waarop de Italiaansche Staten — zoogenaamd in 't belang der Italiaansche beschaving — begeerige blikken wierpen.

Nog eenmaal echter kwam dit grondgebied tijdelijk onder de heerschappij der Grieksche keizers en eerst nadat de Turken gedurende meer dan 55 jaar het Macedonische grondgebied bezet hielden, gaf ook Saloniki zich aan hen over.

Bewoond door de nakomelingen van vroegere veroveraars, kolonisten en onderdrukten, die in den loop der tijden grootendeels verwilderd of verarmd waren en meermalen vijandig tegenover elkander stonden, vormde het ongelukkige Macedonië een bij uitstek geschikt terrein voor het Turksche administratiewezen, dat het liefst te doen heeft met een hem onderdanigen, van den morgen tot den avond zwoegenden, trouw zijn pacht betalenden giaur 1). Zoodra dan ook de nieuwe meesters de teugels van het bewind in handen hadden genomen, wisten de arme Servische en Bulgaarsche landbouwers — die slechts schroomvallig uit de schuilhoeken hunner bergen te voorschijn kwamen, om opnieuw in de vlakte aan den arbeid te gaan — niet beter of alle landerijen behoorden den Padischa, den Sultan te Stamboel, die hiermede zijne aanzienlijkste onderdanen — de pachas, beys en aghas — beleende. Hoewel slechts lijfeigenen, konden deze landlieden voortaan, mits zij

1) beteekent ongeloovige hond = scheldnaam voor Christenen door de Turken.

hun pacht betaalden, gesteund door den sterken arm hunner meesters, rustig hunnen akker bebouwen. Doch niet alleen de pachas, beys en aghas moesten worden betaald, ook de moskee eischte haar vakuf (kerkleen); alleen het hooggebergte bleef vrij land. Deze toestand is tot op heden dezelfde gebleven.

Op een oppervlakte van 86000 K.M². vindt men in Macedonië circa 12000 grootere en ongeveer een gelijk aantal kleinere vrije plattelandsgrondbezitters, meest allen Osmanen. Alleen de Christelijke kerken en kloosters alsmede eenige Joden te Saloniki en Hastoria bezitten groote landerijen.

Op 't laatst der 15^{e} eeuw hadden zich te Saloniki talrijke uit Spanje verdreven Joden gevestigd, wier nakomelingen nog altijd daar leven. Het zijn meest bootslieden en lastdragers, doch men vindt ook vele welgestelde kooplieden onder hen. Deze laatsten leenden meermalen groote sommen aan de in Macedonië gevestigde Turksche beys, die in de laatste 50 jaar hunne zonen te Parijs lieten opvoeden, hetgeen veel geld kostte. Ter voldoening van het geleende, verkochten deze Turksche ambtenaren hunne in de nabijheid der steden gelegen landerijen, zoodat men tegenwoordig aldaar circa 300 Joodsche landeigenaren aantreft.

De overgroote meerderheid der plattelandsbevolking verkeert echter nog vrijwel in een toestand van lijfeigenschap. Is in Macedonië de oogsttijd aangebroken, dan is dit tevens het tijdstip der hevigste verbittering. Evenals vroeger eischt ook heden ten dage de bey een derde van de opbrengst voor zich. Daarna komen de ambtenaren der belastingen, bijgestaan door gendarmerie. Zonder overdrijving kan gezegd worden dat de Macedonische boer circa 60 percent van de opbrengst van zijn oogst aan belasting moet betalen. Er mag niet geoogst worden, alvorens de oogst geschat is. Doch de hiermede belaste ambtenaar verschijnt niet. Eindelijk komt hij en eischt een zeer hooge bakschisch. De in de zaak betrokken boeren gaan nu zelf naar de stad, naar den landraad, naar den mutessarif. Men hoort hen aan, laat hen terugkomen, doch niet weder gaan. Van overheidswege eischt men bakschisch of een deel van den oogst. De arme boeren steeds meer in

't nauw gebracht en maar al te goed wetende dat het overrijpe koren geoogst moet worden, besluiten ten slotte met toe te geven. Op de terugreis worden zij door gendarmen begeleid. Den nacht na hun thuiskomst blijkt echter dat een deel van het geoogste is verdwenen. Werd het gestolen door Zigeuners of uit medelijden door een vriend in 't gebergte verborgen? Dit doet er niet toe, de boeren moeten gestraft worden. Een hunner wordt gedurende een paar uur met een touw onder de armen in zijn deurpost opgehangen; de andere wordt afgeranseld. Na afloop der executie vertrekken de beulen met de opbrengst.

Doch niet alleen wordt de Macedonische landbouwer op de meest schandelijke wijze uitgezogen, dank zij het gebrek aan behoorlijk staatstoezicht, verkeert zijn land bijna overal in verval. Houtvesterij bestaat niet, hetgeen dan ook tengevolge had, dat de schier onuitputtelijke bergwouden gaandeweg dunden. Ook de oppervlakte der bebouwde landerijen neemt langzamerhand af en de wegen verkeeren bijna allen in verwaarloosden toestand.

Slechts twee machtige factoren, die ten allen tijde tot op heden toe hun invloed behielden en die ook bij de tegenwoordige onlusten een rol hebben gespeeld, moeten nog vermeld worden; dit zijn: de Islam en de Christelijke Kerk.

Een algemeene bekeering van het overwonnen volk had na de Turksche verovering niet plaats. Wat bekommerden de Osmanen zich om den godsdienst hunner lijfeigenen! Veeleer strookte het geheel en al met den hoogmoed van den Oosterling om voor zichzelf een betere godsdienst er op na te houden dan anderen te bekeeren. De Grieksche patriarch te Constantinopel bleef in deze streken gehandhaafd als Kerkelijk Vorst en werd zoodoende vrijwel het werktuig, waardoor de Turksche overheerschers des te gemakkelijker het onderdrukte volk in bedwang konden houden. Vandaar dan ook dat in dit gebied eeuwenlang de Grieksche Kerk en de Grieksche godsdienst de eenige beschavende elementen vormden.

In 1560 stichtte de Servische grootvizier van Soliman II,

Sokolovie, een Servisch bisdom in het oude Ipek, terwijl het bisdom Ochrida, dat onder Grieksch bestuur stond, altijd een Bulgaarsch karakter behield. Steeds wist echter de patriarch te Byzantium, die meer Turkschgezind was dan de Groote Heer zelf, den Sultan te overtuigen, dat alleen onder een Grieksch patriarch Macedonië 't gemakkelijkst geregeerd kon worden. Dat onder zulke verhoudingen van verlichting en beschaving der bevolking geen sprake kon wezen, behoeft voorzeker geen betoog. Geen wonder dan ook, dat vooral het schoolonderwijs, gedurende de 5 eeuwen dat de Grieksche geestelijkheid in deze streken den scepter voerde, in hooge mate te wenschen overliet.

De Grieksche taal wist zich alleen in de handelswereld langs de kust toegang te verschaffen. In 't Macedonische binnenland spreekt men tegenwoordig nog Slavisch, Servisch, Bulgaarsch, Rumeensch en Albaneesch.

Dat ook Rusland al spoedig den beschavenden invloed van den patriarch te Constantinopel op geen hoogen prijs stelde, bleek reeds in 1702, toen het Czarenrijk de Russische en later in 1850 toen het de landskerk van het koninkrijk Griekenland aan het toezicht van dezen kerkvorst onttrok.

Voor Macedonië is eerst sprake van een belangrijke kerkelijke beweging ten tijde der Bulgaarsche agitatie (1856—1860). De Krimoorlog was voorbij en Frankrijk er op uit zich de op Rusland behaalde voordeelen op den duur te verzekeren door te trachten de bevolking van het Balkan-schiereiland te winnen voor de Roomsch-Katholieke Kerk. Lazaristen-broeders overstroomden het schiereiland, ook Macedonië en Bulgarije. Nog heden ten dage vindt men in Macedonië, o. a. te Monastir, lazaristen. Binnen weinige jaren waren circa 100,000 zielen gewonnen voor een vereenigde Bulgaarsch-Roomsche Kerk, tot wier Kerkvader in 1860 de Bulgaarsche monnik Sekolski werd verkozen. Nauwelijks uit Rome teruggekeerd, alwaar hij uit de handen van den Paus de wijding had ontvangen, werd hij kort daarop uit den weg geruimd.

Een tegen-beweging volgde en onder Rusland's bescherming ontstond de orthodox-Bulgaarsche Kerk.

Tien jaren lang streed de Grieksche patriarch in bondgenootschap met den Sultan tegen de vrijmaking van dit deel zijner kudde. Doch in 1870 onderteekende de Sultan, door Rusland hiertoe gedwongen, den firman, die de vorming van het Bulgaarsch exarchaat tengevolge had, waardoor in Turkije (destijds bestond Bulgarije nog niet) een onafhankelijke Bulgaarsch-orthodoxe Kerk gesticht werd. Artikel X van dien firman noemde de tot het exarchaat behoorende gemeenten; zij omvatten hoofdzakelijk het tegenwoordig vorstendom. De toetreding van eenige andere gemeenten werd afhankelijk gemaakt van het aantal ($^2/_3$) uitgebrachte stemmen.

Eerst in 1872 werd Artim van Widdin gekozen tot eerste exarch en spoedig daarop door den patriarch in den kerkelijken ban gedaan. De hierdoor ontstane scheuring bestaat nog; naast den Griekschen patriarch zetelt te Constantinopel de Bulgaarsche exarch. De stemming in Macedonië, die voorloopig alleen te Usküb, Köprulu en Ochrida werd toegestaan, besliste met bijna algemeene stemmen ten gunste van den exarch.

Met inderdaad lofwaardigen ijver heeft sedert dien tijd de Bulgaarsche Kerk datgene gedaan, wat door haar Grieksche zuster zoo lang was verzuimd. Eerstgenoemde stichtte of steunde de oprichting van talrijke scholen; m. a. w.: zij begon de Bulgaarsch-nationale propaganda. Bovendien werd bij afzonderlijken firman in 1890 den exarch toegestaan te Usküb en Ochrida Bulgaarsche bisschopszetels te vestigen,

Dit succès schudde de andere nationaliteiten wakker. Grieken, Serviërs en Rumenen begonnen nu ook in te zien dat het tijd werd scholen te stichten, eigen bisschoppen te hebben; m. a. w. nationaal te worden.

De Serviërs begonnen hiermede in de jaren (1887—1890). De beweging omvatte hoofdzakelijk de noordwestelijke districten van Macedonië en z.g. Oud-Servië. Te Usküb, zuidwaarts van den Schar-dagh, alwaar eertijds onder bescherming van czaar Stefan Duschan, Venetiaansche en Ragusaansche kooplieden een bloeienden handel met het Oosten dreven, kwamen de Servische en Bulgaarsche belangen het hevigst met elkander in botsing.

Sedert langen tijd vindt men te Usküb naast de Turksche moskeeën 3 Christelijke kerken. Oorspronkelijk het eigendom der Grieken, gingen in lateren tijd twee dezer kerken in Bulgaarsche handen over. Omstreeks 1890 ontbrandde om de derde de strijd tusschen de Serviërs aan de eene en de Grieken en Bulgaren aan de andere zijde, hetgeen tengevolge had dat de Turksche politie tusschenbeiden moest komen en Mohammedaansche soldaten aldaar gedurende de eerste Servische godsdienstoefening onder den metropoliet Methodius de wacht hielden. Nadat laatstgenoemde door vergif uit den weg was geruimd, trachtte zijn opvolger tevergeefs de gerezen geschillen bij te leggen. Nieuwe ongeregeldheden braken uit en den Eersten Kerstdag 1896 had tusschen Servische en Grieksche Christenen een formeel gevecht plaats aan den ingang der kerk.

Een nieuwe kerkvader verscheen nu op het tooneel, de veelbesproken firmilian, die afwisselend bij beurten in 't Grieksch en in 't Servisch predikte; — een tweeslachtige toestand, die aanleiding gaf tot nieuwe vervolgingen, totdat ten slotte de Serviërs onder het oppertoezicht van den Servischen exarch te Constantinopel, in het bezit der derde kerk werden gesteld.

En evenals de priesters en hunne volgelingen in dit Servisch-Bulgaarsche grensgebied voortdurend met elkander in strijd gewikkeld zijn, liggen ook steeds de onderwijzers en leerlingen der verschillende Bulgaarsche en Servische scholen met elkander overhoop. In 1899 werd o. a. te Monastir de Servische hoofdonderwijzer op gewelddadige wijze om 't leven gebracht, zonder dat men wist door wien. De Grieken beweerden dat de dader een Bulgaar, de Bulgaren hielden vol dat 't een Albanees was.

In 't begin der lente van 1902 kwam in de Macedonische landstreken de bevolking tegen Turkije in verzet, doch de destijds aldaar optredende Sarafoff-benden waren te zwak in aantal en konden derhalve niet krachtdadig genoeg optreden, om op den duur een algemeenen opstand uit te lokken.

In Maart 1902 had de Porte het aan de Bulgaarsche grens

opgestelde militair cordon aanzienlijk versterkt, de spoorlijnen in het bedreigde gebied onder militair toezicht gesteld en de meeste dorpen, alwaar de bevolking gemengd of Bulgaarsch was, met kleine afdeelingen Nizamtroepen bezet.

Inmiddels ontstond ook gisting in Albanië, zoodat van regeeringswege besloten werd ook de Ilavébataljons onder de wapenen te roepen. In 't najaar won de opstand veld. Krachtig gesteund door de bevolking der landstreek, verschenen de vrijscharen in steeds grooter aantal in 't veld, zoodat in de laatste dagen van September de opstandelingen, onder aanvoering van generaal Tzontschew, een formeelen inval in het Strumagebied deden, waardoor de Porte — met 't oog op den ernst van den toestand, — genoodzaakt werd tot mobilisatie van 16 redifbataljons.

Wel is waar werden de insurgenten in de gevechten bij Dragobrasta, Sibinovo en Mehomia door de Turken verslagen en uit elkander gedreven, doch het werkelijke doel, dat men zich had voorgesteld — hunne algeheele vernietiging — bleef nog steeds, dank zij het uiterst geaccidenteerde terrein, tot de vrome wenschen behooren.

Tengevolge van de in Macedonië en Albanië uitgebroken onlusten, was de Porte in de loop van 1902 verplicht 85 ilavé-, 16 redif- en 15 nizambataljons in 't veld te brengen. 1)

Reeds in het najaar van 1902 heette 't dat de Porte genegen was door het invoeren van hervormingen in Macedonië, te trachten zoo spoedig mogelijk aldaar rust en orde te herstellen.

Inderdaad werd in November 1902 de grootvizier Ferid-Pacha benoemd tot President eener commissie, die in opdracht had in dezen geest de noodige voorstellen te doen, terwijl

1) Nizam = staand leger. Redif = Landweer. Ilavé = aanvullingstroepen. Het kader der 666 ilavé-bataljons, die deel uitmaken van de Turksche legermacht, bestaat reeds in vredestijd en telt per bataljon 9 officieren en 12 onderofficieren.

Een nizambataljon	telt	op	oorlogsvoet	700	geweerdragenden.
» redifbataljon	»	»	»	750	»
» ilavèbataljon	»	»	»	600	»

tegelijkertijd Hilmi-Pacha de landstreek zou bezoeken teneinde persoonlijk een onderzoek in te stellen omtrent de bestaande misstanden. De toegezegde hervormingen betroffen een reorganisatie van de gendarmerie en van de rechterlijke macht, doch over de hoofdquaestie — de wijze, waarop de belastingen en tienden worden geïnd — werd niet gerept.

Wat te voorzien was, heeft zich — helaas — bewaarheid; de toegezegde hervormingen kwamen te laat en voldeden in geenen deele, zoodat reeds geruimen tijd een groot gedeelte van het Balkan-Schiereiland geteisterd wordt door de ellende van den krijg.

Omstreeks half Januari 1903 geraakten de Turksche troepen in het gebergte bij Pehcevo in het vilajet Usküb in een hevigen strijd met een 60 man sterke bende die, verstrooid zijnde, op Bulgaarsch grondgebied uitweek. Bij sommige gesneuvelden vond men tot het volk gerichte manifesten en, voor 't eerst sedert het begin van den opstand, dynamietbommen.

Bijna gelijktijdig vernielden de opstandelingen bij Morihova-Lopatnica, in de onmiddellijke nabijheid van Monastir, de telegraaflijn langs den spoorweg Dedeagac-Saloniki. Vooral in het vilajet Monastir breidde de opstand zich snel uit: den 24en Januari streed bij Kocista de bende van Jordan Piperkow, den 27en dier zelfde maand de afdeeling van den pope Christow bij Konsko, den 31en d. a. v. de scharen van Pencow en Arsow bij Izbista, laatstgenoemden werden in hunnen strijd krachtig gesteund door de landelijke bevolking. De leiding van het verzet berustte bij den vroegeren Bulgaarschen reserveofficier Dawidow, zijne onderbevelhebbers waren grootendeels onderwijzers en geestelijken.

Naar aanleiding van deze gebeurtenissen besloot de Porte tot mobilisatie van eenige der in 1902 opgeroepen redifbataljons alsmede van enkele afdeelingen uit de vilajets Scutari, Janina, Usküb en Saloniki, welke troepen gelegerd werden in het in opstand gekomen gebied en in Oud-Servië.

Boris Sarafow, de eigenlijke ziel der beweging, verscheen eerst half Februari op het tooneel van den strijd. Met een afdeeling van 70 man, die ruimschoots van wapenen, munitie en dynamietbommen waren voorzien, overschreed hij de grens

ter hoogte van de Rilo-rivier, leverde den 17en Februari bij Radoviste den Turkschen troepen een gevecht, waarvan de uitslag voor hem niet ongunstig kan zijn geweest want in den strijd bij Vladimirovo op den 25en d. a. v. was zijn schare reeds tot 110 man aangegroeid. Ook ditmaal scheen Sarafow geen nederlaag te hebben geleden, want onmiddellijk na deze ontmoetting zette hij zijn marsch in zuidelijke richting voort, trok de Vardan over, streed den 27en Februari bij Bobosnica-Bresovo en twee dagen later, den 1en Maart, bij Ljubojna aan het Presba-meer in het vilajet Monastir.

Inmiddels was een groote verandering gekomen in de houding van het Bulgaarsche Gouvernement ten opzichte van de Comité's. In den nacht van 13 op 14 Februari werden de in het Vorstendom bekende leiders van den opstand aldaar gearresteerd, de lokalen der Comité's gesloten en den volgenden dag de ontbinding dezer gezelschappen geproclameerd. Deze maatregelen konden echter niet beletten dat de werkzaamheid der Comité's voortduurde. De diefstal van 120 Mannlichergeweren in de school voor reserveofficieren te Knjazevo en bij het 6de regiment infanterie te Sofia leverde hiervan het eerste bewijs, terwijl spoedig daarop nieuwe benden opstandelingen uit Oost-Rumelië in de richting van Mustafapasa voorwaarts drongen.

Ook het overreiken eener hervormingsnota door Oostenrijk-Hongarije en Rusland op den 22en Februari aan het Turksche Gouvernement, en het waarschuwende Russische Communiqué waren niet bij machte de in Macedonië in gisting gekomen bevolking in toom te houden.

Integendeel, elken dag werd de toestand ernstiger. Den 28en Februari 1902 ontbrandde een hardnekkig gevecht bij Vrundi ten noorden van Serres den 7en Maart streed een 20 man sterke afdeeling van Apostol bij Boemica, in de nabijheid van de van Saloniki naar het Noorden voerende spoorlijn. Dit laatste gevecht had plaats onder opperleiding van Sarafow, die zoo juist van een inspectiereis in den omtrek van Monastir naar Males Planina was teruggekeerd.

(Wordt vervolgd).

GEDICHTEN

DOOR

RICHARD DE CNEUDT.

I.

GEBED.

O Liefde, Liefde, 't hoogste en heiligste op deze aarde,
Gij, die al 't Tijdige tot eeuwge Schoonheid wijdt,
Gij, die aan 't Aardsche leent Uw goddelijke waarde,
erbarm U over mij en mijn ellendigheid!

O Gij, de in gulden droomenverte alleen ontwaarde,
Droom van een wereld, wie mijn diepst Begeeren beidt,
maar, onvervuld steeds, nooit mijn brandend hert bedaarde,
erbarm U over mij en mijn ellendigheid!

O Liefde, zoete troosteresse der Bedroefden,
Vereerde Moeder der Onterfden en Beproefden,
Gij, Heiligste aller Heilgen, die de majesteit
van Uw onsterflijk Wonder, houdt geheven
trotsch, on-aantastbaar, over 't zondig eerdeleven; —

erbarm U over mij en mijn ellendigheid...

II.

VASTENAVOND.

O klank en kleur, en wild gezang, o drang
naar 't woest genot der vastenavond-dagen!
Uw koortsig wachten is zoo droef en bang,
ik kan niet kalm de trage dagen dragen,

wier stem ik hoor aldoor, in martlend klagen —
O feest van dwaasheid, in mijn grijs gevang
van haat en logen zweept me uw wild gezang,
zie 'k wellustvol uw zondge glorie dagen!

Kom over mij, geesel mijn droeve jeugd
tot dollen roes van zinnelooze vreugd,
en zweep mijn bloed tot waanzin van verlangen,
bij 't woest gedruisch van uw onkuische zangen;
sleur me in uw slijk, sleep me in uw draaikolk mee; —

en geef me éen nacht vergetelheid en vreê!

BUITENLANDSCH STAATKUNDIG OVERZICHT

DOOR

CHR. NUIJS.

XVIII.

Die ich rief, die Geister, werd' ich nicht mehr los.
GOETHE: *Der Zauberlehrling.*

In plechtige processies, met ikonen en kerkbanieren en wierookvaten, trokken de leden van den »Bond der Echt-Russische Mannen" door de straten van de gouvernementssteden, waar zooeven de verkiezing voor de leden der derde Doema had plaats gevonden; in de kathedralen werden dankdiensten gehouden; de bisschoppen der orthodoxe kerk hielden toespraken ter eere van »God en den Tsaar"; en van alle kanten werden telegrafische betuigingen van trouw en toewijding verzonden naar Peterhof, aan den Constitutionneelen Alleenheerscher aller Russen, om hem mede te deelen, dat de partij, die hem het naast aan het hart ligt, zegevierde en dat nu alles weder goed worden zal in het Russische Rijk.

Want de Doema, die twee malen een levend bewijs was van den vrijzinnigen oppositie-geest der Russische maatschappij, is thans uitgeleverd aan de reactie-partijen. De kieswet van 19 Juni, en de ministerieele toevoegsels daaraan, hebben het beoogde doel doen bereiken, en bij de verkiezingen voor deze Doema is niet de wil des volks, maar de wil der reactie tot uiting gekomen.

De overwinnende groepen hebben natuurlijk gepoogd dit resultaat voor te stellen als niet alleen veroorzaakt door de nieuwe wet, maar ook als een gevolg van de verandering in de stemming der bevolking. Ten onrechte evenwel; slechts door de zorgvuldige schifting, door de ontneming van het kiesrecht aan alle klassen der bevolking van wie verwacht kon worden, dat zij in vrijzinnigen geest zouden stemmen, en door het zonderling ingewikkelde stelsel van klassen-

en curien-kiesrecht, is het eindelijk gelukt een vertegenwoordiging te doen benoemen, waarin de reactionnairen wel niet de meerderheid, maar dan toch een overwegende groep zullen vormen.

De reactie heeft met groote zorg deze verkiezing voorbereid en niet te vergeefs een beroep gedaan op den zucht tot zelfbehoud van den Russischen landadel. De beide voorgaande Doema's hadden, in haar ijver om de zoo moeilijke agrarische quaestie op te lossen, niet alleen aangedrongen op verdeeling der kroondomeinen onder de boeren en op vergemakkelijking van den overdracht van gronden in particulier bezit aan hen die den grond bebouwen, maar ook op gedwongen onteigening van de groot-grondbezitters, die niet geneigd waren hun grondgebied aan de boeren te verkoopen. Tegen deze voorstellen had de reactie zich onmiddellijk sterk gekant. Zij was overtuigd, dat zij alleen van de grondbezitters nog steun te wachten had en dat zij dezen steun voor altoos zou verbeuren, als zij toegaf aan den eisch tot gedwongen onteigening.

Bij het uitschrijven van de verkiezingen voor de derde Doema heeft zij niet nagelaten ernstig hierop te wijzen. En waar bovendien de kiesbevoegdheid zoo werd geregeld, dat de grondbezitters in alle landelijke gouvernementen de voornaamste rol moesten spelen, daar was het duidelijk, dat ditmaal de reactionnaire groepen een sterker vertegenwoordiging moesten krijgen, dan bij de beide voorgaande verkiezingen. Dat blijkt het best uit de resultaten der verkiezingen in de Zuidoostelijke gouvernementen Tambow, Saratow en Samara, die in plaats van door sociaal-democraten, sociaal-revolutionairen en arbeiders-afgevaardigden, zooals in de beide vorige Doema's, thans door monarchisten en Octobristen en een enkelen Constitutionneel-democraat vertegenwoordigd worden.

In het zuidwesten en westen, waar de woonplaatsen der Joden gelegen zijn, werd de oppositie gedood, door voor de Joden en Polen afzonderlijke curien te scheppen, die slechts enkele stemmen bij de verkiezing der kiesmannen uitbrachten. Hier werd de macht geheel in handen van de Russisch-gezinde grondbezitters gelegd.

In de gouvernementen van Centraal-Rusland was de overwinning niet zoo gemakkelijk. De invloed van de vrijzinnig gezinde steden was niet te vernietigen door de wijziging der kieswet; en de grondbezitters zijn er niet zoo reactionnair als in de grensdistricten. Beslist reactionnaire verkiezingsresultaten werden dan ook slechts verkregen in Toela; in de andere gouvernementen werden de meeste progressisten en kadetten gekozen, die in de derde Doema zitting zullen hebben.

In de grensgouvernementen werd de oppositie van de niet-Russische elementen, Polen, Finnen, Tataren, krachtig bestreden door de vermindering van het aantal afgevaardigden en de beperking

van het kiesrecht. En toch zijn de resultaten voor de regeeringspartij niet schitterend geweest.

Maar de geheele uitslag was toch, dat de Doema een aanmerkelijke verplaatsing naar rechts heeft ondergaan.

* * *

De omgeving van den Tsaar, die reeds zoo menigen slechten dienst aan Rusland bewezen heeft, juichte. Nu was de kans schoon, om alle gevolgen, die van de Oekase van 17—30 October 1905 werden verwacht, ineens te vernietigen.

Met welke plannen de Echt-Russische Mannen naar de derde Doema opgaan, blijkt uit hetgeen de beruchte leider van dien Bond, Poerisjkewitsj, zich in den roes der overwinning liet ontvallen.

De rechterzijde, zoo ongeveer sprak Poerisjkewitsj, denkt er niet aan de linkerzijde eenige concessie te doen. In de tweede Doema hebben zij ons op het Procrustusbed gelegd, nu mogen zij daar zelf eens kennis mede maken.

Van de rechterzijde opheffing der uitzonderingsmaatregelen of afschaffing der doodstraf te verwachten ware dwaasheid; want juist met die beide maatregelen kan men het plebs tot kalmte brengen.

Over het geheel zal de rechterzijde zich niet met al den onzin bezig houden, die de Kadetten in de beide vorige Doema's besproken hebben. De derde Doema zal de werkzaamste zijn.

»Maar niet voor de bevestiging der constitutionneele beginselen! Integendeel. Wij kennen de Rijksdoema geen wetgevende macht toe, en zullen er voor zorgen dat de Doema slechts een adviseerende beteekenis krijgt; wij, leden der rechterzijde gaan niet naar de Doema om wetten te maken, maar om in deze moeilijke tijden onzen Heer en Keizer te helpen. Zoodra dat geschied is gaan wij uiteen. Een nieuwe vertegenwoordiging zal Rusland dan waarschijnlijk niet meer noodig hebben."

Deze openhartige uitingen van den President der Echt-Russische Mannen kenschetst het standpunt, dat de reactionnairen in de derde Doema zullen innemen.

Maar het prikkelde tot verzet.

Tegen zulke opvattingen meent zelfs de overigens zoo gematigde bond van 17/30 October zich te moeten schrap stellen. Dat Poerisjkewitsji en zijn progrommakende Zwarte Honderd met een pennestreek het manifest van den Tsaar en elke hoop op constitutionneele toestanden zouden kunnen vernietigen was den Octobristen te kras. De reactionnaire rechterzijde heeft zich door deze brallende taal den steun van de gematigden vervreemd, die bij vroegere gelegenheden steeds tot de rechterzijde werden gerekend. Het gevolg bleef niet uit. Alexander Goetsjkof, die in de tweede Doema den tegenstand

tegen de Constitutionneel-democraten leidde, heeft thans het denkbeeld opgevat een gematigde, constitutionneele centrumpartij te stichten, en daarvoor de medewerking van de Kadetten ingeroepen. En deze groep, die in de eerste Doema de overgroote meerderheid vormde, en in de tweede zich sterk genoeg waande om de lakens te kunnen uitdeelen, deed nu heel wat water in haar wijn, en sloot zich op een tamelijk tam program bij de Octobristen aan. Het gemeenschappelijke optreden, onder de goedkeuring van Stolypin, werd bezegeld op de congressen aan de K. D. partij te Helsingfors, en van de Octobristen te Petersburg.

Want ook voor Stolypin was het program dat Poerisjkewitsj verkondigde nog te kras. De minister, die de tweede Doema ontbond omdat de hofkliek het wenschte, is thans teruggeschrikt voor de resultaten van zijn eigen arbeid; hij ziet slechts noode de Zwarte Honderd als regeeringspartij het Taurische paleis binnentrekken. Want hij weet niet, welke excessen meer te vreezen zijn, die van de uiterste reactionnairen of van de uiterste revolutionnairen. In elk geval schijnt hij voor zijn vrienden genoeg vrees te hebben, om steun te zoeken bij kalmer en gematigder fracties. En vandaar dat hij zijn zegen schonk aan het verbond tusschen Octobristen en Kadetten, hopend bij deze middenpartijen een steun te vinden voor maatregelen, die den reactionnairen te revolutionnair en den revolutionnairen te reactionnair zullen voorkomen.

Wij zien hier nu het merkwaardige verschijnsel, dat de regeering, na eerst al haar best gedaan te hebben om de verkiezingen in rechtschen geest te doen uitvallen, klaarblijkelijk zich niet in staat ziet de geesten die zij opriep, weder te bezweren, en daarom een herverzekering ging sluiten bij de centrum-groepen, wier program, bescheidenlijk, zich in hoofdzaak schijnt te zullen bepalen tot het »bestrijden van elke poging om de constitutionneele rechten in de Oekase van 17/30 October gegeven, en de bevoegdheden der volksvertegenwoordiging te verkleinen."

Op den 14en November werd de zitting der derde Doema geopend. Nog altoos wankelend tusschen de begeerte om zijn absoluut gezag te herwinnen en zijn wensch om de uiting van zijn »onveranderlijken keizerlijken wil" niet te schenden, heeft de Tsaar geen gevolg gegeven aan zijn oorspronkelijk plan, de zitting zelf te openen. Hij heeft dit opnieuw opgedragen aan den vice-president van den Rijksdag en is zelf naar Tsarskoje Selo vertrokken, ook het plan opgevend om de Doemaleden in zijn paleis te ontvangen. De metropolitaan Antonius, die de godsdienstige plechtigheid bij de opening der Doemazitting leidde, wekte de afgevaardigden op, om krachtig saamtewerken tot herstel van orde en rust, in overeenstemming met den grooten keizer Maar sedert de keizer de eerste Doemazitting geopend

heeft, toont hij niet veel lust meer, met de afgevaardigden van zijn volk sâam te werken. De afstand tusschen zijn absolute hoogte en hun klein bestaan is te groot, om vruchtbare samenwerking te verwachten. Die afstand wordt nog grooter wijl de Tsaar vreest voor zijn volk en voor zijn Doema. Het was vrees, die hem er toe bracht in 1905 zijn volk een soort grondwet te schenken; het was vrees, die hem nu reeds tweemaal die grondwet deed schenden, de volksvertegenwoordiging deed ontbinden en willekeurige bepalingen deed maken, die na het afkondigen der Oekase van 1905 onwettig waren, aan een staatsgreep deden denken; het is alweer vrees, die die hem nu terugbracht van zijn plan, om de Doemazitting zelf te openen. En daar vrees steeds een slechte raadgever is, is het te voorzien dat de Tsaar aller Russen, door zijn omgeving voortdurend in angst gehouden, nog wel andere besluiten zal nemen, die evenmin strekken zullen om de rust en de orde in het Russische Rijk te herstellen, of een geregelden toestand te doen ontstaan.

Met de opening van deze derde Doemazitting is een nieuw bedrijf in het Russische treurspel begonnen. Wat het bevatten zal, en hoe lang het zal duren voordat het gordijn voor een nieuwe pauze valt, is niet te voorzien. Maar het publiek in het Europeesche parterre ziet met belangstelling de ontwikkeling van het stuk aan, wetend dat de crisis niet lang meer kan uitblijven.

* * *

Toen in 1867 de betrekkingen tusschen Oostenrijk en Hongarije werden geregeld, de zelfstandigheid van het koninkrijk Hongarije werd erkend en de keizer van Oostenrijk als koning van Hongarije te Boedapest met de kroon van St. Stephanus werd gekroond, werd tevens bepaald, dat de overeenkomst tusschen de beide landen elke tien jaren zou worden herzien, opdat deze steeds in overeenstemming blijven zou met de veranderde behoeften der beide landen.

Elke tien jaren werd dan ook een commissie uit de beide parlementen aangewezen, om de veranderingen na te gaan, die in de overeenkomst noodig zouden blijken. In 1877 en 1887 was die overeenkomst bijna onveranderd gehandhaafd. In 1897 ontstond het eerste ernstige geschil. Oostenrijk wenschte in dat jaar, naast enkele kleine wijzigingen, verandering in de bepaling der bijdragen, die elk der beide staten voor de gemeenschappelijke uitgaven moest storten. Het »quoten-percentage," dat in 1867 werd vastgesteld, was, naar Oostenrijk meende, niet langer in overeenstemming met de draagkracht der beide landen. Oostenrijk wenschte herziening van de verdeeling, natuurlijk met verhooging van de Hongaarsche bijdrage.

Deze eisch van Oostenrijk gaf aanleiding tot kras verzet van Hongaarsche zijde. Met het gevolg, dat de onderhandelingen der

daartoe aangewezen »quoten-deputaties" niet tot een resultaat leidden, en de keizer, gebruik makend van een bepaling in de overeenkomst van 1867, de bijdrage van elk der beide landen bij keizerlijk besluit moest vaststellen.

Dit was het begin van den strijd tusschen Oostenrijk en Hongarije, die nu, na tien jaren, feitelijk tot een eind is gebracht. Voorloopig althans.

Het Hongaarsche zelfbewustzijn was ontwaakt, en uitte zich door het stellen van telkens nieuwe eischen, als de onderhandelingen over het sluiten der overeenkomst werden hervat. De onafhankelijkheids-partij, die in 1897 te nauwernood het hoofd opstak in Hongarije, nam toe in sterkte en macht, en wist de liberale partij, die sedert 1867 bijna onafgebroken in het Transleithaansche deel der monarchie had geregeerd, ten val te brengen. Het denkbeeld der politieke en economische scheiding tusschen Oostenrijk en Hongarije won veld. Bij elke gelegenheid werden van Hongaarsche zijde eischen gesteld, die de grondslagen der monarchie schenen aan te tasten. Hongarije wenschte gelijkheid van het gebruik der beide talen in alle zaken, die Hongarije of het verkeer met buitenlandsche mogendheden betroffen; de aanstelling van Hongaarsche ambtenaren in alle ambassades en consulaten; de invoering van de Hongaarsche taal als commando-taal in het Hongaarsche deel van het gemeenschappelijk leger; Hongaarsche emblemata op de vaandels en op de uniformen van de Hongaarsche regimenten; erkenning van Hongarije als economisch-zelfstandigen staat, door machtiging om eigen handelsverdragen af te sluiten met vreemde mogendheden; erkenning van Hongarije als zelfstandig tolgebied ook tegenover Oostenrijk; oprichting van een zelfstandige Hongaarsche bank....

Kortom, Hongarije wilde zich geleidelijk geheel en al losmaken, op politiek, finantieel en economisch gebied van Oostenrijk, om alleen de persoonlijke unie, het samengaan onder één staatshoofd, te behouden, maar met geheel afzonderlijke regeeringen en volkomen onafhankelijk van elkaar.

Wij hebben herhaaldelijk gelegenheid gehad, om op de geschilpunten tusschen de beide deelen der Monarchie te wijzen. Somtijds scheen de strijd zoo hoog te loopen, voornamelijk in de dagen toen Zweden en Noorwegen zich van elkander losrukten en de Unie van Colmar ontbonden werd, dat algemeen een afscheiding tusschen Hongarije en Oostenrijk werd verwacht. Voor een groot deel was daarvan de oorzaak de besliste weigering van de kroon om aan de onafhankelijkheidspartij, toen deze parlementaire meerderheid geworden was, de regeering in Hongarije op te dragen. Het invoeren van een dictatuur, onder leiding van generaal baron Fejervary, bracht in Hongarije een ontstemming te weeg, die ernstige gevolgen had kunnen hebben. Bijtijds echter werd door Oostenrijk ingezien, dat

dwangmaatregelen niet tot het doel zouden leiden, en werden onderhandelingen met de Hongaarsche oppositie aangeknoopt, die voerden tot de opdracht aan Alexander Wekerle, om in overeenstemming met de onafhankelijkheidspartij een kabinet te vormen, waarin Kossuth, Daranyi, Apponyi en andere coalitie-leiders een portefeuille aanvaardden.

De vorming van dit ministerie geschiedde op een contract met de kroon, waarbij wederzijds beloften werden gedaan voor de regeling der goede betrekkingen tusschen Hongarije en Oostenrijk. De regeering in Boedapest beloofde daarin haar medewerking voor het tot stand brengen eener nieuwe overeenkomst.

Gemakkelijk ging dit niet. In de dagen toen Koloman Szell minister-president in Hongarije was, waren met den Oostenrijkschen minister-president von Körber onderhandelingen over een Overeenkomst aangeknoopt, die geleid hadden tot het opstellen van een ontwerp, dat echter tengevolge der ministerieele crisis in Hongarije niet in behandeling was gekomen. Dit ontwerp werd voor den dag gehaald en als grondslag voor de nieuwe onderhandelingen gebruikt.

Maar hoe vaak de onderhandelingen in arren moede afgebroken en weder opgenomen zijn, is niet meer nategaan. Meer dan een jaar hebben de besprekingen tusschen de ministers en de deskundige ambtenaren geduurd. Vaak schenen de kansen voor het tot stand komen der Overeenkomst volkomen verkeken; vaak was de verbittering zoo groot, dat het geheele afbreken der onderhandelingen gevreesd werd. Maar telkens werden de pogingen hervat. En hoewel de onzekerheid tot het laatste oogenblik bleef bestaan, is ten slotte toch een regeling gevonden, die hoewel niet voldoende aan de eischen door de beide natiën gesteld, toch voor beide partijen bevredigend mag worden geacht. Hongarije verzette zich wel tegen de verhooging van de quota met 2 %, maar het zal ten slotte die bijdrage moeten betalen, ter wille van de groote economische voordeelen die het bij de overeenkomst kreeg.

Het is nu zaak voor de beide regeeringen om de Overeenkomst, die tusschen de ministers is besproken, en vastgesteld ook in de parlementen te doen goedkeuren. De Oostenrijksche minister-president, baron Beck, heeft door merkwaardige ministerieele combinaties gepoogd, zich de stemmen der voornaamste partijen in den Rijksraad te verzekeren; en hij is thans overtuigd, dat een meerderheid voor de Overeenkomst is gevonden. In Hongarije heeft voornamelijk het krachtig optreden van Kossuth den tegenstand der Onafhankelijkheidspartij overwonnen; in de jongste vergadering dier partij is met ongeveer algemeene stemmen besloten, de overeenkomst goed te keuren en aan de parlementsleden der partij op te dragen voor de Overeenkomst te stemmen.

Zoo zal dan met 1 Januari 1908 de nieuwe Overeenkomst in werking

kunnen treden, die tot 1917 de betrekkingen tusschen de beide landen der Monarchie regelen zal. In die tien jaren kunnen Oostenrijk en Hongarije zich op een nieuwen toestand voorbereiden. Want dat in 1917 de economische scheiding zal tot stand komen lijdt geen twijfel. In de Oostenrijksche parlementaire commissie werd de Overeenkomst ronduit de „Trennungs-ausgleich" genoemd, en als gevolg ervan, de economische zelfstandigheid voorzien. En in de bijeenkomst der Hongaarsche onafhankelijkheidspartij zeide Ludwig Hollo: „Wij zijn overtuigd dat in 1917 het zelfstandig tolgebied feitelijk zal tot stand komen, en dat daarom in 1910 de zelfstandige Hongaarsche bank zal moeten worden opgericht." Het recht tot oprichting dier Hongaarsche bank wordt in de Overeenkomst verzekerd. En alleen daarom neemt Hongarije thans genoegen met de verhooging der bijdrage in de gemeenschappelijke uitgaven.

De mogelijkheid der economische scheiding in 1917 geeft in Oostenrijk tot nog grooter zorgen aanleiding, dan die der politieke onafhankelijkheid in Hongarije. De spanne tijds, die de beide volken hebben om zich daarop voor te bereiden, is kort genoeg. Maar het gevaar voor een plotselinge breuk is geweken; beide partijen weten thans, dat zij in de volgende tien jaren de scheiding geleidelijk kunnen voorbereiden.

* * *

„De geschiedenis van een dictatuur", wordt thans in Portugal geschreven, door senhor Joao Franco, die bij de gratie van koning Carlos de niet zeer benijdenswaardige taak vervult, welke Hercules indertijd op last van koning Eurystheus van Mykenae in Elis volvoerde.

Iets ongewoons is dit in Portugal niet. De abnormale toestand, dat in een constitutionneel land geregeerd wordt met koninklijke besluiten, schijnt aan de oevers van de Taag geleidelijk tot een vast gebruik te worden. Sedert 1881 hebben alle ministeries nu en dan, om den onwil der parlementaire meerderheid te overwinnen, tot dit hulpmiddel de toevlucht genomen.

Het Hof van Cassatie, dat in Juli uitspraak moest doen over de wettigheid van een besluit, door koning Carlos met medeonderteekening van Joao Franco genomen, overwoog: dat in Portugal het grootste deel der bestaande wetten bij dictatoriale besluiten was ingevoerd!

Die toestand is niet te verdedigen, maar wel te verklaren. De constitutionneele praktijken zijn in de zuidelijke landen van Europa nog vaak zeer zonderling. In Portugal bestond het parlementairisme eigenlijk in de voortdurende, geregelde afwisseling van twee groepen aan het bewind; en beider doel was steeds zooveel mogelijk te halen voor zichzelf en de vriendjes, zonder zich om het welzijn des volks ook maar in 't minst te bekommeren.

Tusschen deze beide partijen plaatste zich in 1899 de heer Franco die van 1894 tot 1897 deel had uitgemaakt van het kabinet-Hintze Ribeiro. Hij poogde een nieuwe partij te vormen op den grondslag: hervorming en zuivering van de parlementaire zeden; invoering van een werkelijk vertegenwoordigend stelsel; een goed beheer en bevordering van het publiek belang.

Negen-en-twintig parlementsleden sloten zich bij Joao Franco's nieuwe liberale partij aan. Maar de beide bestaande partijen keerden zich tegen deze hervormings-politiek. Bij koninklijk besluit werd een kieswetwijziging afgekondigd, die strekken moest om de verkiezing van nieuw-liberale candidaten tegen te gaan. En Joao Franco werd daardoor, met de meeste zijner aanhangers, buiten het Parlement gesloten.

In de pers, in zijn blad *Diario illustrado* moest hij zijn politiek standpunt verdedigen; hij vond aanhangers, en in 1903 was hij in staat een vrij aanzienlijke macht bij de stembus te verwerven. Met den progressistischen leider Luciano de Castro sloot hij een concentratie-overeenkomst, op voorwaarde, dat in de Kamer zou worden gewerkt voor de hervorming der comptabiliteitswet, de invoering der ministerieele verantwoordelijkheid, de wijziging der kieswet. En toen in April 1906 het ministerie Hintze—Ribeiro meest aftreden, droeg de koning aan Joao Franco de vorming van een reformkabinet op.

Het bleek den nieuwen minister-president weldra onmogelijk om te regeeren met de Kamer, die op 29 September 1906 was bijeengekomen. De zitting was woelig en onvruchtbaar. De wetsontwerpen, die het kabinet ingevolge de overeenkomst met Luciano de Castro indiende, werden door de Kamer met spreekwoordelijke langzaamheid, door het Hoogerhuis heelemaal niet behandeld. Steeds poogde de oppositie het kabinet omver te werpen, en toen dit in geregelde parlementaire veldslagen niet lukte werd de toevlucht genomen tot het meer en meer gebruikelijke middel: de obstructie.

Zoo eindigde 1906 en begon 1907, zonder dat de begrooting door de Kamer was vastgesteld. Het ministerie regeerde met voorloopige twaalfden. De onstuimige, rumoerige Kamerzittingen matten de medestanders en bondgenooten van den minister af. Op 13 April werd de Kamerzitting gesloten. Een paar dagen later sprak Joao Franco voor het eerst het denkbeeld uit van een dictatuur, in een redevoering, waarin hij zeide, »dat hervormingen moesten worden ingevoerd, zoo niet met de hulp der Kamer, dan zonder haar."

Met Luciano de Castro werden onderhandelingen aangeknoopt, om de progressistische partij door deelneming aan de regeering, mede de verantwoordelijkheid voor de gebeurtenissen te doen dragen. Die onderhandelingen mislukten.

De liberale concentratie had haar einde bereikt. Franco had geen

meerderheid meer, noch in de Kamer, noch in het Hoogerhuis. Hij stelde zijn portefeuille ter beschikking van koning Carlos.

Maar de koning weigerde dit ontslag te aanvaarden; hij noodzaakte Franco zijn kabinet aan te vullen en zonder de Kamer te blijven regeeren.

Op 10 Mei werd de Kamer ontbonden verklaard, zonder dat de datum voor de nieuwe verkiezingen werd vastgesteld. Dat was het begin der dictatuur.

»Ik heb betoogingen uitgelokt," verklaarde Joao Franco, »om de openbare meening over de dictatuur te weten. Ik ging 16 Juni naar Oporto, om persoonlijk met de betoogers kennis te maken en met de menigte in verbinding te komen.

»Mijn tegenstanders begrepen mijn bedoeling en organiseerden contra-demonstraties. Maar dat was een kunstmatige beweging, die geheel aan de oppervlakte bleef. Evenals de betoogingen van 18 en 19 Juni te Lissabon. Het beste bewijs is wel, dat zij niet werden herhaald. De orde en rust zijn hersteld, en de verontwaardiging, die mijne vijanden tegen mij poogden te doen ontstaan heeft zich tegen hen gekeerd."

Het voornaamste werk, dat Franco verrichtte in de maanden die voorbij gingen was het regelen der financiën. Dat was een moeilijke taak. Want de Portugeesche geldmiddelen waren ontzettend verward. De koninklijke familie had in den loop der jaren groote sommen als voorschot ontvangen. Franco wilde hieraan een einde maken, en verzocht aan de Kamers — nog voor de ontbinding dus — deze quaestie te regelen. Na de ontbinding heeft hij dit bij Koninklijk besluit gedaan. Maar aan het besluit liet hij, in het Portugeesche Staatsblad, een memorie voorafgaan, waarin de finantieele positie van het huis Braganza werd uiteengezet. Reeds voor veertig jaren waren de Portugeesche kroondiamanten verkocht; toen werden de bezittingen beleend en de schuldbrieven, die het eigendom waren der koninklijke familie. Eindelijk was er niets meer te verkoopen of te beleenen, en werden voorschotten genomen op de civiele lijst.

Dit alles zette Franco uiteen in de memorie van toelichting, die in het Staatsblad verscheen. Van verschillende zijden is hem verweten, dat hij al deze vorstelijke ellende publiek heeft gemaakt. Maar Franco meent: dat er in een staatshuishouding niets moet worden verborgen gehouden. Hij wilde ook die taak in het openbaar tot oplossing brengen.

Het was een pijnlijke zaak voor de kroon en voor de nationale waardigheid van Portugal. Maar het was noodzakelijk aan den vicieusen toestand een einde te maken. Iedereen kende dien toestand, en daar niemand het rechte ervan wist, werd er overdreven, en werd de geldzorg van den koning door enkele partijen op onwaardige wijze als wapen in den politieken strijd gebruikt. Franco wilde ook daaraan een einde maken, en wist er geen meer afdoend middel

voor dan openbaarheid. Had hij den koning van geld willen voorzien, dan had hij dat kunnen doen zooals zijn voorgangers, maar dan was de toestand onveranderd gebleven. Nu heeft hij, zij het dan ook op eenigzins zonderlinge wijze, de oude schuldenlast op rekening van den staat gebracht en de civiele lijst verhoogd. Maar tevens heeft hij bekend gemaakt, dat onder zijn bestuur geen cent meer zal worden uitgegeven, dan openlijk kan worden verantwoord.

Er was meer dat hervorming, verbetering noodig had, op financieel gebied. Tal van misbruiken waren ingeslopen en door de opeenvolgende regeeringen bestendigd. Franco hief de misbruiken op, schafte betrekkingen af die alleen ter wille van politieke vrienden waren geschapen, verhoogde de tractementen van de werkelijke werkers — een geheele klasse van kleine ambtenaren en officieren — en wist toch nog te bezuinigen, zoodat het tekort op de begrooting van 30 millioen francs gedaald is tot 10 millioen, zonder nieuwe belastingen te heffen. Thans hoopt hij in staat te zijn het evenwicht op de begrooting te herstellen.

Joao Franco is vol vertrouwen, en de koning eveneens. Don Carlos verzekerde: »De toestand was onhoudbaar geworden. Er moest een einde komen aan den warboel. Toen heb ik Franco de middelen verschaft om te regeeren. Tegen zijn dictatuur wordt thans geschetterd; maar de andere partijen, die thans om het hardst schreeuwen, hadden eveneens de dictatuur gevraagd, om orde te kunnen brengen in den toestand. Ik heb voordat ik zulke groote volmachten gaf, een karakter gezocht, ik had een vaste wil, zonder zwakheid, noodig om de denkbeelden die ik koesterde uit te voeren. Franco was de man dien ik noodig had. Reeds lang had ik het oog op hem. Op het juiste oogenblik heb ik hem geroepen.

»Wij zijn het volkomen eens; wij werken samen en hij heeft mijn volste vertrouwen. Ik heb dan ook geen plan hem te laten gaan. Alles gaat goed, en het moet nog een poos goed gaan in het belang van het land.

»Als wij het juiste oogenblik gekomen achten zullen wij verkiezingen uitschrijven, zonder ons te storen aan de eischen, die gesteld worden. Dan zullen wij zeker een parlementaire meerderheid krijgen. Het land keurt de staatkunde van Franco goed. Als de verkiezingen ons een meerderheid hebben gegeven, kan de normale toestand weder worden ingevoerd, zal de dictatuur geen reden van bestaan meer hebben."

Tegenover dit optimisme van den koning en zijn minister staat echter de meening der oppositie, die dichtaaneengesloten ten aanval oprukt. »De barometer in het land staat op slecht weer," schrijft Senhor Julho de Villena, de leider van de »regeneradores." »De moeilijke financiëele toestanden op de groote buitenlandsche markten, wier ondersteuning de schatkist noodig heeft, doen zich gevoelen. De

koers der Portugeesche rente daalt, het goud-agio stijgt. Joao Franco haalt de schouders op. Hij meent het schip van staat in goede richting te sturen en ziet de gevaren van den valschen koers niet. Hij heeft grootsche plannen. Zal hij zijn doel bereiken?"

Als een benauwende droom drukt de politieke abnormaliteit het land. En Senhor de Villena, die zich gereed maakt de erfenis van Joao Franco te aanvaarden, bereidt een groote betooging voor tegen 2 Januari, den dag waarop de Cortes gewoonlijk bijeen komen. Die betooging zal een zucht van verlangen naar »normale constitutioneele toestanden" zijn.

Herhaaldelijk wordt reeds verzekerd, dat de revolutie te wachten is, en dat het resultaat zal zijn de terugroeping van Dom Miquel, of de afkondiging der Republiek. Zoo ver is het nog niet; maar toch is de toestand ernstig genoeg!

Dit is het merkwaardige van deze quaestie, dat in de 20e eeuw een dictatuur door velen het eenige middel wordt geacht, om de toestanden te verbeteren. Niemand twijfelt aan de goede bedoelingen van Joao Franco en van den koning; maar de keuze van het gevaarlijke middel, de schorsing der grondwettige rechten, kan niemand goedkeuren. Wellicht kan de dictator een oogenblikkelijk succes behalen; doch de overtuiging dat hij het verkeerde middel aanwendde zal zich ten slotte doen gevoelen. Niemand speelt ongestraft met vuur, vooral niet in de politiek. En al moge het waar zijn, dat een stoutmoedige veel vermag, het zal ten laatste blijken, ook voor koning Carlos en zijn minister, hoe moeilijk het is de geesten weder te verbannen, die zij eens hebben opgeroepen.

Nieuwe uitgaven van H. J. W. BECHT, 1907:

PHEDRA
naar het Deensch van
HERMAN BANG,
DOOR
D. LOGEMAN—VAN DER WILLIGEN.
Prijs ingen. *f* 2.90. Geb. *f* 3.50.

Een oud Geslacht
naar het Deensch van
GUSTAF WIED
DOOR
HENR. M. J. BOK.
Prijs ingen. *f* 2.90. Geb. *f* 3.50.

WANDA HÖG
naar het Zweedsch van
THOMAS P. KRAG
DOOR
Mej. A. VERSCHOOR.
Prijs ingen. *f* 2.90. Geb. *f* 3.50.

Van Madrid naar Teheran
DOOR
MAURITS WAGENVOORT.
Prijs ingen. *f* 2.40. Geb. *f* 2.90.

Ridder Marno's Pelgrimstocht
DOOR
JANTJE STAVAST.
Prijs ingen. *f* 2.40. Geb. *f* 2.90.

Biecht eener Schuldige
DOOR
SAMUEL FALKLAND
(HERM. HEIJERMANS Jr.)
Prijs ingen. *f* 2.90. Geb. *f* 3.50.

AFGUNST
naar het Deensch van
GUSTAF AF GEIJERSTAM
DOOR
JEANNETTE E. KEYSER.
Prijs ingen. *f* 2.90. Geb. *f* 3.50.

GISTING
naar het Zweedsch van
JACOB KNUDSEN
DOOR
Mej. A. VERSCHOOR.
Prijs ingen. *f* 2.90. Geb. *f* 3.50.

De Kaarthoeve
DOOR
JAN VAN DER MOER.
Prijs ingen. *f* 2.40. Geb. *f* 2.90.

WRAAK
naar het Zweedsch van
GUSTAF AF GEIJERSTAM
DOOR
JEANNETTE E. KEYSER.
Prijs ingen. *f* 0.75. Geb. *f* 1.—

Uitgaven vån
SCHELTEMA & HOLKEMA'S BOEKHANDEL, Amsterdam.

TIENDE BUNDEL
VERZAMELDE OPSTELLEN

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

Prijs *f* 2.90. — Gebonden *f* 3.50.

Uit eene bespreking in de *Arnhemsche Courant*, 23/11 '07:

„En, als iemand met zulk een onuitbluschbare liefde, met zulk een onuitroeibare genegenheid spoedig in toorn ontsteekt, waar hij meent, dat het voorwerp zijner liefde wordt gesmaad en gehoond, daar vergeven wij hem dat gaarne en wij luisteren met eerbied, met stillen eerbied.

* * *

Want, hoe het ook zij gesteld met onzen letterkundigen smaak, het is voor allen een genot eenige uren alleen te zijn met iemand van zoo krachtige, bijzondere individualiteit als van Deyssel.

Hij is iemand.

En daarin ligt de verklaring van onze sympathie.

Zooeven verscheen:

DE WERELD OM,

door

JAN FEITH,

met 70 illustraties.

Prijs: ingen. *f* **3.90**, gebonden *f* **4.50.**

Oordeel der Pers:

FEITH is beter dan degelijk, hij is aanschouwelijk!... Het reisverhaal van een journalist, die frisch en levendig, met kleur en glans weergeeft wat hem trof op een snellen tocht de wereld om.

„Van Dag tot Dag" in het Handelsblad.

...Een aangenaam, beschaafd en onderhoudend causeur, die van zijn vluchtige, maar levendige indrukken zoo pleizierig en goed gehumeurd weet te vertellen. Het reisverhaal, dat een lijvig boekdeel van bijna 300 bladzijden geworden is, wordt verlevendigd door een aantal fraai uitgevoerde photographische afbeeldingen uit de verschillende streken, welke de reiziger op zijn interessanten tocht doortrok. *Nieuws v. d. Dag.*

MARTINUS NIJHOFF — Uitgever — DEN HAAG

Zooeven verscheen:

Licht- en Schaduwbeelden uit het Amerikaansche leven

DOOR

R. H. RIJKENS

VIII, 272 bladz. post 8vo. f 1.90; in linnen f 2.50

Verspreide Geschriften van Allard Pierson

Derde Reeks. Deel I.

Compleet in 2 deelen.

Prijs f 6.—; in linnen f 7.50

Is verschenen:

EEN JONGENSLEVEN.

Oorspronkelijk jongensboek door F. VAN WOERDEN—POP, met illustraties en bandteekening van J. H. ISINGS Jr.

Voor jongens van 8—12 jaar.

Prijs ingenaaid *f* **1.50**; gebonden *f* **1.90**.

Een Amsterdamsche Jongen.

Oorspronkelijk kinderboek door H. W. SONNEGA, met illustraties en bandteekening van C. JETSES.

Voor kinderen van 6—10 jaar.

Prijs ingenaaid *f* **-.90**; gebonden *f* **1.25**.

VINCENT LOOSJES — UITGEVER — HAARLEM.

Zooeven verscheen bij de ERVEN F. BOHN, te Haarlem:

DE ONTWIKKELINGSGANG

DER

Nederlandsche Letterkunde

DOOR

Dr. J. TE WINKEL,

Hoogleeraar te Amsterdam.

AFLEVERING I.

Prijs in 4 deelen (± 15 afleveringen) *f* **30.—.**
Gebonden in 4 deelen *f* **35.—.**

Bij P. N. VAN KAMPEN & ZOON, te AMSTERDAM, verschenen:

AUGUSTA DE WIT.

Het dure Moederschap.

f 1.90. — Gebonden *f* 2.40.

Orpheus in de Dessa.

2e Druk. *f* 1.50. — Gebonden *f* 2.—.

ANNA VAN GOGH-KAULBACH.

Kleine Menschen.

f 2.25. — Gebonden *f* 2.75.

Geïllustreerde

MEESTERWERKEN

VAN

Mr. J. VAN LENNEP.

Nieuwe goedkoope uitgave in vier deelen.

Elk deel met 12 reproducties naar de origineele teekeningen van DAVID BLES, Ch. ROCHUSSEN en W. DE FAMARS TESTAS.

De Pleegzoon,

Ferdinand Huyck,

De Roos van Dekama,

Elizabeth Musch.

Prijs ingenaaid 65 cents, gebonden 90 cents.

Een ieder die kunst en letterkunde liefheeft, zal geen oogenblik dralen om zich deze nieuwe keurig uitgevoerde uitgave, gebonden in linnen band en geïllustreerd door beroemde artisten, aan te schaffen.

De vier deelen die hier gegeven worden, vormen een prachtig geschenk en zullen zeker velen welkom zijn.

Geïllustreerde prospectus
bij elken boekhandelaar verkrijgbaar.

Uitgave van A. W. SIJTHOFF's Uitg.-Mij. te Leiden.

De nieuwe roman der schrijfster van „Hilda van Suylenburg"
is verschenen:

LILIA

DOOR

CÉCILE DE JONG VAN BEEK EN DONK.

Prijs ingenaaid *f* 2.90;
in stempelband *f* 3.50.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* schrijft hiervan:

Het begin, waarin Lilia's geboorte wordt verteld, wegdenkend en het conventioneele der figuren, die om Lilia's jeugd staan, voorbijgaand, vinden wij haar te Parijs omringd met mooi-verzonnen gestalten: den ouden schilder Cosse, tante Barbe, Vincent, Gastonelle, Gonthard. Zij vormen een groep met fraaie tegenstellingen. Oogenblikken van dramatische tegenstelling zijn er eveneens in het verhaal. Wanneer Lilia, door een tijdelijke scheiding van haar minnaar, door wat zij weet van de menschen met wie hij omgaat tijdens die scheiding, voor het eerst „verandering" ducht, komt zij beneden in het pension en de dochter van het pension deelt opgewonden haar verloving mee met een teringlijdenden Engelschen pensionnaire, over wien het meisje vroeger minachtend heeft gesproken. Bij Lilia alles gezondheid, kracht, maar maatschappelijke zonde; hier een huwelijk met tering. Dat is een van de mooi-dramatische momenten in het verhaal.

De *Arnhemsche Courant:*

Er is heel veel moois in het boek. De ontwikkeling van het zieleproces in Lilia, wanneer zij bemerkt, dat zij zich vergist heeft, dat Vincent niet de man is, zooals zij zich hem had geïdealiseerd, het zorgelooze, vrije leven der jonge kunstenaars, de weldoende vriendschap van Mevrouw de Clairveaux, de cynische levensopvatting van mademoiselle Andrée, de dochter van de eigenares van Lilia's pension, dat alles is meesterlijk geschetst en verheft het boek verre boven het middelmatige.